TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

SERGEY RIBAKOV'UN DERLEMELERİ (1893-1897) VE RIBAKOV'UN DERLEME GÜZERGÂHINA GÖRE İDİL-URAL TÜRK AĞIZLARI

Doktora Tezi

Dursun ÜNÜVAR

Ankara, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

SERGEY RIBAKOV'UN DERLEMELERİ (1893-1897) VE RIBAKOV'UN DERLEME GÜZERGÂHINA GÖRE İDİL-URAL TÜRK AĞIZLARI

Doktora Tezi
Dursun ÜNÜVAR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

Ankara, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

SERGEY RIBAKOV'UN DERLEMELERİ (1893-1897) VE RIBAKOV'UN DERLEME GÜZERGÂHINA GÖRE İDİL-URAL TÜRK AĞIZLARI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı
1- Prof. Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ
2- Prof. Dr. F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER
3- Prof. Dr. Melek ERDEM
4- Prof. Dr. Murat CERİTOĞLU
5- Doç. Dr. Murat ÖZŞAHİN

Tez Savunması Tarihi
12.06.2024

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Prof. Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ danışmanlığında hazırladığım "Sergey Rıbakov'un Derlemeleri (1893-1897) ve Rıbakov'un Derleme Güzergâhına Göre İdil-Ural Türk Ağızları (Ankara.2024)" adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 11.07.2024

Dursun ÜNÜVAR

ÖN SÖZ

19. yüzyıl ve öncesinde Başkurt Türkçesinde sözlük, dinî eserler ve derlemeler gibi yazılı kaynaklar bulunmaktadır. Çalışmamızda incelediğimiz metinler ise Rıbakov tarafından 19. yüzyılın son çeyreğinde Başkurdistan'ın merkezinden, doğusundan ve güneydoğusundan derlenmiştir ve bu metinler derleme metin olması bakımından diğer metinlerin içinde ayrı bir öneme sahiptir.

S. G. Rıbakov tarafından 1895 yılında yayımlanan *O poetiçeskom' tvorçestve Ural'skih' Musul'man' (tatar', başkir' i tipteriy)* [Ural Müslümanlarının (Tatarlar, Başkurtlar ve Tipterler) Şiirsel Yaratıcılığı Hakkında] adlı makalesine ve 1897 yılında basılan *Muzıka i pesni Ural'skih' Musulman' s' oçerkom' ih' bıta* [Yaşamlarının Ana Hatlarıyla Ural Müslümanlarının Müzikleri ve Şarkıları] adlı kitaba 2020 yılının Ocak ayında alan araştırması için Başkurdistan'a gittiğimde Ufa'da bulunan Zeki Velidi Togan Kütüphanesinde rastladım. Rıbakov'un eserlerini kütüphaneden almamın ilk sebebi 19. yüzyılda İdil-Ural Türkleri hakkında genel bilgi edinmekti. 2020 yılının Mart ayında ortaya çıkan pandemiden dolayı Başkurdistan'dan alan araştırması yapamadan erken dönmek zorunda kaldım. Pandeminin seyrine göre alan araştırması için yeniden Başkurdistan'a gitmek için bir süre bekledikten sonra pandeminin uzun süreceğini anladık ve Başkurt Türkçesinin ağızları ile ilgili çalışmamızı yapabilmek için kaynak araştırmasına başladık. Bu sırada, Zeki Velidi Togan Kütüphanesinden taratıp arşivime aldığım Rıbakov'un eserlerini de inceledik ve bu eserlerde 1893-1894 yıllarında alan araştırması neticesinde kaydedilmiş metinlerin olduğunu keşfettik ve 1895 ve 1897 yıllarında yayımlanan eserlerdeki Rıbakov derlemelerini (bundan sonra RD) sesbilgisel, biçim-sesbilgisel ve söz varlığı bakımından incelemeye karar verdik.

Çalışmamız Giriş, 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde İdil-Ural Bölgesi, İdil-Ural Türklerinin Diline Genel Bakış (Tatar-Başkurt), Sergey Gavriloviç Rıbakov'un Hayatı ve Eserleri, Rıbakov Derlemelerinde Alfabe ve İmlâ, Rıbakov Derlemelerinin Dil

Özellikleri, Rıbakov Derlemelerinde Alıntı Sözcüklerdeki Sesbilgisel Süreçler, Rıbakov Derlemelerinde Biçim-Sesbilgisel Özellikler, Rıbakov Derlemelerinde Dilsel Açıdan Öne Çıkan Özellikler, Rıbakov Derlemelerinin Söz Varlığı Özellikleri, Metin, Çeviri Yazı ve Aktarma, Dizin, Sonuç ve Ekler bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde tezin araştırma problemi, konusu, amacı, yöntemi açıklanarak çeviriyazı aşamasında, dizin aşamasında, metinlerin kodlanmasında ve dil özellikllerinin tespitinde izlenen yöntemler açıklanmıştır.

19. Yüzyılın Son Çeyreğinde İdil-Ural Bölgesi bölümünde Rıbakov Derlemelerinin yapıldığı bölgenin siyasî ve idarî, ekonomik, etnodemografik yapısı değerlendirilmiş ve İdil-Ural Türklerinin müzik kültüründen bahsedilmiştir.

İdil-Ural Türklerinin Diline Genel Bakış (Tatar-Başkurt) adlı bölümde Tatar Türkçesinin ve Başkurt Türkçesinin Türk dili sınıflandırmalarındaki yeri belirlenmiş ve Tatar Türkçesinin ağızları ve Başkurt Türkçesinin ağızları ile ilgili literatür taraması yapılmış, ağızların sınıflandırılması ve ağızların genel özellikleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu bölümde Rıbakov'un derleme güzergâhındaki Tatar Türkçesinin ve Başkurt Türkçesinin ağızları ve bu ağızların özellikleri de tespit edilmiştir.

Sergey Gavriloviç Rıbakov'un Hayatı ve Eserleri adlı bölümde Rıbakov'un biyografisinden ve yazdığı eserlerden bahsedilmiştir. Çalışmamızda incelediğimiz iki eseri ise bu bölümde ayrı başlıklar altında tanıtılmıştır. Bu bölümde, Rıbakov Derlemelerindeki şarkıların günümüze kadar ulaşan varyantlarına da yer verilmiştir.

Rıbakov Derlemelerinde Alfabe ve İmlâ bölümünde, incelediğimiz eserlerdeki yazıbirimlerin tablosu oluşturularak Rıbakov Derlemelerinin ses düzeni ortaya konmuştur. Rıbakov Derlemelerindeki yazıbirimler ünlüler, ünsüzler, iki sesi karşılayan yazıbirimler, Rıbakov Derlemelerinde kullanılan işaretler ve diftongların gösterimi başlıkları altında açıklanmıştır.

Rıbakov Derlemelerinin Dil Özellikleri bölümünde, Rıbakov Derlemelerindeki Türkçe kökenli sözcüklerdeki ses olayları art-süremli ve eş-süremli yöntem kullanılarak değerlendirilmiştir. Rıbakov Derlemelerindeki Rusça, Arapça, Farsça, Moğolca ve Çince alıntı sözcüklerdeki sesbilgisel süreçler ise Rıbakov Derlemelerindeki Alıntı Sözcüklerdeki Sesbilgisel Süreçler bölümünde incelenmiştir. Rıbakov Derlemelerinde çekim sırasında ortaya çıkan ses olayları Rıbakov Derlemelerindeki Biçim-sesbilgisel Özellikler bölümünde belirtilmiştir. Rıbakov Derlemelerinde Dilsel Açıdan Öne Çıkan Özellikler bölümünde eskicil unsurlar, zamir n'sinin kullanılmadığı yerler ile eklerin ve edatların üst üste kullanımı açıklanmıştır.

Rıbakov Derlemelerinin Söz Varlığı Özellikleri bölümünde, Tenişev'in redaktörlüğünde hazırlanan *Sravnitel'no-istoriçeskaya grammatika turkskih yazıkov, leksika* adlı eserden hareketle sınıflandırma yapılmıştır. Rıbakov Derlemelerindeki sözcükler uygun başlıklar altına yerleştirildikten sonra sözcüklerin Rıbakov Derlemelerinde Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında kaç kez ve ne şekilde geçtikleri tablolar hâlinde belirtilmiştir. Rıbakov Derlemelerinin söz varlığındaki sözcüklerin Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde nasıl devam ettiği de tespit edilmiştir.

Metin, Çeviri Yazı ve Aktarma bölümünde, Rıbakov Derlemelerindeki metinler şarkı sırası, şarkının derlendiği Türk boyu ve dize sayısına göre numaralandırılmıştır. Rıbakov Derlemelerindeki metinler üç sütun içinde verilmiştir. Bu sütunların birincisinde çeviri yazı metinleri, ikincisinde Türkiye Türkçesine aktarılmış metinler ve üçüncüsünde Rıbakov Derlemelerindeki metinler orijinal hâliyle yazılmıştır. Böylelikle metinlerin tıpkı yazımı, çeviri yazı karşılıkları ve Türkiye Türkçesine aktarılmış biçimleri aynı sayfa içinde görülebilmektedir.

Dizin'de, Rıbakov Derlemelerindeki sözcükler çeviri yazı ile madde başı olarak verilmiştir. Madde başı sözcüğün yanında metindeki yazımı, Türkiye Türkçesindeki

anlamı verilerek varsa Rıbakov Derlemelerindeki varyantları ve eşanlamlıları da sıralanmıştır. Ayrıca her madde başı sözcüğün ED'de, CC'de, HŞ'de, PS'de, OSTN'de, SBTP'de, BRS'de, BL1926'da, TTAS'de, TTZDS'de, BTAH'de ve BTDH'deki biçimleri de gösterilmiştir. Dizin'deki sözcüklerin hangi metinde ve kaçıncı dizede geçtiği metin, çeviri yazı ve aktarma bölümündeki numaralandırmalara gönderme yapılarak belirtilmiştir. Son olarak, dizin bölümünde madde başı sözcüğün aldığı eke göre sıralaması da Arat'ın *Kutadgu Bilig III İndeks* eserindeki sınıflandırma temel alınarak yapılmıştır.

Ekler bölümünde ise Rıbakov Derlemelerinde notası ile birlikte yer alan şarkılar sıralanmıştır.

Yüksek lisans ve doktara öğrenimim süresince bana kattıkları ve verdiği destekten dolayı hocam Prof. Dr. F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER'e, çalışmanın şekillenmesinde değerli görüşleri ile katkıda bulunan hocam Prof. Dr. Murat CERİTOĞLU'na, çalışmanın başından sonuna kadar bana yol gösteren teşvik ve desteğiyle karşılaştığım zorlukları aşmama yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ'a, Başkurdistan'daki çalışmaları yapmamda bana her türlü kolaylığı sağlayan ve 2023 yılında aramızdan ayrılan hocam Prof. Dr. Firdevs HİSAMİTDİNOVA'ya, Rıbakov Derlemelerindeki metinlerin çevirisinin kontrolünde yardımlarını benden esirgemeyen hocam Prof. Dr. Gülnaz YAGAFORAVA'ya ve Prof. Dr. Alsou KAMALIEVA'ya, savunma sırasındaki katkılarından dolayı hocam Prof. Dr. Melek ERDEM'e ve hocam Doç. Dr. Murat ÖZŞAHİN'e, hayatımın her alanında yanımda olan aileme, bu zorlu süreçte beni sürekli motive eden eşim Sema ÜNÜVAR'a ve son olarak çalışmanın gerçekleşmesinde maddî destek sağlayan TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Dursun ÜNÜVAR

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ i

İÇİNDEKİLER v

KISALTMALAR DİZİNİ xix

TABLOLAR DİZİNİ xxii

HARİTALAR DİZİNİ xxiii

ŞEMALAR DİZİNİ xxiv

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ xxv

1. BÖLÜM: GİRİŞ 1

1.1. Araştırma Problemi 1

1.2. Tezin Konusu 1

1.3. Tezin Amacı 2

1.4. Tezin Önemi 2

1.5. Kuramsal Çerçeve 2

1.6. Araştırma Soruları (Hipotezler) 5

1.7. Araştırma Evreni 5

1.8. Yöntem 6

1.8.1. Çeviriyazı Aşamasında İzlenen Yol 6

1.8.2. Dizin Aşamasında İzlenen Yol 7

1.8.3. Metinlerin Kodlanması 9

1.8.4. Dil Özelliklerinin Tespitinde İzlenen Yol 10

2. BÖLÜM: 19. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE İDİL-URAL BÖLGESİ 11

2.1. Siyasî ve İdarî Yapı 11

2.2. Ekonomik Yapı 13

2.3. Etnodemografik Yapı 14
2.4. Müzik Kültürü 16
3. BÖLÜM: İDİL-URAL TÜRKLERİNİN DİLİNE GENEL BAKIŞ 22
3.1. Türk Dili Sınıflandırmasında İdil-Ural Türk Lehçeleri (Tatar-Başkurt) 22
3.2. İdil-Ural Türk Diyalektolojisi 27
3.2.1 Başkurt Diyalektolojisi 27
3.2.1.1. Başkurt Türkçesinin Ağız Grupları 45
3.2.1.1.1. Doğu Ağız Grubu 49
3.2.1.1.2. Güney Ağız Grubu 54
3.2.1.1.3. Kuzeybatı Ağız Grubu 57
3.2.2. Tatar Diyalektolojisi 60
3.2.2.1. Tatar Türkçesinin Ağız Grupları 67
3.2.3. Rıbakov'un Derleme Güzergâhına Göre İdil-Ural Türk Ağızları 69
4. BÖLÜM: SERGEY GAVRİLOVİÇ RIBAKOV'UN HAYATI VE ESERLERİ 99
4.1. Sergey Gavriloviç Rıbakov 99
4.1.1. Sergey Gavriloviç Rıbakov'un Hayatı 99
4.1.2. Sergey Gavriloviç Rıbakov'un Eserleri 103
4.1.2.1. *O poetiçeskom‘ tvorçestve Ural'skih‘ Musul'man‘ (tatar‘, başkir‘ i tipteriy)* 103
4.1.2.2. *Muzıka i pesni Ural'skih‘ Musul'man‘ s‘ oçerkom‘ ih‘ bıta* 104
4.1.3. Rıbakov Derlemelerindeki Şarkıların Varyantları 113
5. BÖLÜM: RIBAKOV DERLEMELERİNDE ALFABE VE İMLÂ 130
5.1. Rıbakov Derlemelerinin Ses Düzeni 139
5.1.1. Ünlüler 139
5.1.2. Ünsüzler 151
5.1.3. İki Sesi Karşılayan Yazıbirimler 170

5.1.4. Rıbakov Derlemelerinde Kullanılan İşaretler 171
5.1.5. Diftongların Gösterimi 172
6. BÖLÜM: RIBAKOV DERLEMELERİNİN DİL ÖZELLİKLERİ 176
6.1. Sesbilgisel Süreçler 176
6.1.1. Benzeşme 176
6.1.1.1. Ünlü Benzeşmeleri 176
6.1.1.1.1. Büyük Ünlü Uyumu 176
6.1.1.1.2. Küçük Ünlü Uyumu 185
6.1.1.1.3. Tam Benzeşme 191
6.1.1.1.4. Yarı Benzeşme 196
6.1.1.1.5. İlerleyici Benzeşme 196
6.1.1.1.6. Gerileyici Benzeşme 198
6.1.1.2. Ünsüz Benzeşmeleri 201
6.1.1.2.1. Tam Benzeşme 201
6.1.1.2.2. Yarı Benzeşme 202
6.1.1.2.3. İlerleyici Benzeşme 204
6.1.1.2.4. Gerileyici Benzeşme 205
6.1.2. Benzeşmezlik 205
6.1.2.1. Ünlülerde Benzeşmezlik 206
6.2. Tam Parça Süreçleri 207
6.2.1. Türeme 207
6.2.1.1. Önde Türeme 207
6.2.1.1.1. Önde Ünlü Türemesi 207
6.2.1.1.2. Önde Ünsüz Türemesi 207
6.2.1.2. İçte Türeme 209
6.2.1.2.1. İçte Ünlü Türemesi 209

6.2.1.2.2. İçte Ünsüz Türemesi 211
6.2.1.3. Sonda Türeme 211
6.2.1.3.1. Sonda Ünlü Türemesi 211
6.2.1.3.2. Sonda Ünsüz Türemesi 212
6.2.2. Düşme 212
6.2.2.1. Önde Düşme 212
6.2.2.1.1. Önde Ünlü Düşmesi 212
6.2.2.1.2. Önde Ünsüz Düşmesi 213
6.2.2.2. İçte Düşme 214
6.2.2.2.1. İçte Ünlü Düşmesi 214
6.2.2.2.2. İçte Ünsüz Düşmesi 216
6.2.2.3. Sonda Düşme 218
6.2.2.3.1. Sonda Ünlü Düşmesi 218
6.2.2.3.2. Sonda Ünsüz Düşmesi 219
6.2.3. Göçüşme 221
6.2.4. İkizleşme 222
6.2.5. Tekleşme 222
6.3. Hece 223
6.3.1. Kaynaşma 223
6.3.2. Sandhi 224
6.3.3. Ulama 225
6.4. Sesbilimsel Dayanıklılık 226
6.4.1. Zayıflama 227
6.4.1.1. Ötümlüleşme 227
6.4.1.1.1. Ötümlüleşme + Sızıcılaşma 232
6.4.1.1.2. Ötümlüleşme + Akıcılaşma 233

6.4.1.2. Açılma 234
6.4.1.2.1. Açılma + Akıcılaşma 238
6.4.1.2.2. Açılma + Sızıcılaşma 243
6.4.2. Güçlenme 247
6.4.2.1. Ötümsüzleşme 247
6.4.2.1.1. Ötümsüzleşme+ Süreksizleşme 252
6.4.2.2. Kapanma 253
6.4.2.2.1. Kapanma + Sızıcılaşma 259
6.4.2.2.2. Kapanma + Süreksizleşme 265
6.5. Ünlülerdeki Sesbilgisel Değişmeler 268
6.5.1. Düzleşme 268
6.5.1.1. Düzleşme + Artdamaksıllaşma 272
6.5.1.2. Düzleşme + Artdamaksıllaşma + Genişleme 272
6.5.1.3. Düzleşme + Daralma 273
6.5.1.4. Düzleşme + Genişleme 273
6.5.2. Yuvarlaklaşma 276
6.5.2.1. Yuvarlaklaşma + Artdamaksıllaşma 279
6.5.2.2. Yuvarlaklaşma + Daralma 280
6.5.2.3. Yuvarlaklaşma + Genişleme 281
6.5.3. Öndamaksıllaşma 282
6.5.3.1. Öndamaksıllaşma + Daralma 286
6.5.3.2. Öndamaksıllaşma + Genişleme 286
6.5.4. Artdamaksıllaşma 287
6.5.4.1. Artdamaksıllaşma + Daralma 294
6.5.4.2. Artdamaksıllaşma + Genişleme 298
6.5.5. Daralma 298

6.5.6. Genişleme 309
7. BÖLÜM: RIBAKOV DERLEMELERİNDE ALINTI SÖZCÜKLERDEKİ SESBİLGİSEL SÜREÇLER 316
7.1. Benzeşme 316
7.1.1. Ünlü Benzeşmesi 316
7.1.1.1. Tam Ünlü Benzeşmesi 316
7.1.2. Ünsüz Benzeşmesi 319
7.1.2.1. Tam Ünsüz Benzeşmesi 319
7.1.2.2. Yarı Ünsüz Benzeşmesi 319
7.2. Benzeşmezlik 320
7.2.1. Ünlülerde Benzeşmezlik 320
7.2.2. Ünsüzlerde Benzeşmezlik 320
7.3. Tam Parça Süreçleri 320
7.3.1. Türeme 320
7.3.1.1. İçte Türeme 320
7.3.1.1.1. İçte Ünlü Türemesi 320
7.3.1.2. Sonda Türeme 325
7.3.1.2.1. Sonda Ünlü Türemesi 325
7.3.1.2.2. Sonda Ünsüz Türemesi 325
7.3.2. Düşme 326
7.3.2.1. Önde Düşme 326
7.3.2.1.1. Önde Ünsüz Düşmesi 326
7.3.2.2. İçte Düşme 327
7.3.2.2.1. İçte Ünsüz Düşmesi 327
7.3.2.3. Sonda Düşme 328
7.3.2.3.1. Sonda Ünlü Düşmesi 328

7.3.2.3.2. Sonda Ünsüz Düşmesi 329
7.3.3. Göçüşme 330
7.3.4. İkizleşme 331
7.3.5. Tekleşme 332
7.4. Hece 333
7.4.1. Hece Yutumu 333
7.4.2. Kaynaşma 333
7.5. Sesbilimsel Dayanıklılık 334
7.5.1. Zayıflama 334
7.5.1.1. Ötümlüleşme 334
7.5.1.2 Açılma 335
7.5.1.2.1. Açılma + Akıcılaşma 335
7.5.1.2.2. Açılma + Sızıcılaşma 338
7.5.2. Güçlenme 342
7.5.2.1. Ötümsüzleşme 342
7.5.2.2. Kapanma 344
7.5.2.2.1. Kapanma + Süreksizleşme 347
7.5.2.2.2. Kapanma + Sızıcılaşma 349
7.6. Ünlülerdeki Sesbilgisel Değişmeler 349
7.6.1. Düzleşme 349
7.6.1.1. Düzleşme + Öndamaksıllaşma 351
7.6.1.2. Düzleşme + Daralma 352
7.6.2. Yuvarlaklaşma + Artdamaksıllaşma + Daralma 352
7.6.3. Öndamaksıllaşma 352
7.6.3.1. Öndamaksıllaşma + Daralma 354
7.6.3.2. Öndamaksıllaşma + Genişleme 355

7.6.4. Artdamaksıllaşma 355
7.6.4.1. Artdamaksıllaşma + Daralma 362
7.6.5. Daralma 362
7.6.6. Genişleme 365
7.6.7. Kısalma 367
8. BÖLÜM: RIBAKOV DERLEMELERİNDE BİÇİM-SESBİLGİSEL ÖZELLİKLER 369
8.1. Biçim-Ses Bilgisel Süreçler 369
8.1.1. Benzeşme 369
8.1.1.1. Ünlü Benzeşmeleri 369
8.1.1.1.1. Tam Benzeşme 369
8.1.1.1.2. Yarı Benzeşme 370
8.1.1.1.3. İlerleyici Benzeşme 371
8.1.1.1.4. Gerileyici Benzeşme 372
8.1.1.2. Ünsüz Benzeşmeleri 373
8.1.1.2.1. Tam Benzeşme 373
8.1.1.2.2. Yarı Benzeşme 374
8.1.1.2.3. İlerleyici Benzeşme 375
8.2. Benzeşmezlik 375
8.2.1. Ünsüzlerde Benzeşmezlik 375
8.3. Tam Parça Süreçleri 377
8.3.1.Düşme 377
8.3.1.1. İçte Düşme 377
8.3.1.1.1. İçte Ünlü Düşmesi 377
8.3.1.1.2. İçte Ünsüz Düşmesi 379
8.4. İkizleşme 380

8.5. Hece 380
8.5.1. Kaynaşma 380
8.6. Sesbilimsel Dayanıklılık 381
8.6.1. Zayıflama 381
8.6.1.1. Ötümlüleşme 381
8.6.1.2. Açılma 383
8.6.1.2.1. Açılma + Akıcılaşma 383
8.6.1.2.2 Açılma + Sızıcılaşma 384
8.6.2. Güçlenme 384
8.6.2.1. Ötümsüzleşme + Süreksizleşme 384
8.6.2.2. Kapanma 384
8.6.2.2. 1. Kapanma + Süreksizleşme 385
8.7. Ünlülerdeki Sesbilimsel Değişmeler 386
8.7.1. Düzleşme 386
8.7.2. Yuvarlaklaşma 386
8.7.3. Öndamaksıllaşma 386
8.7.4. Artdamaksıllaşma 387
8.7.5. Daralma 387
8.7.6. Genişleme 388
9. BÖLÜM: RIBAKOV DERLEMELERİNDE DİLSEL AÇIDAN ÖNE ÇIKAN ÖZELLİKLER 390
9.1. Arkaik/Eskicil Unsurlar 390
9.2 Rıbakov Derlemelerinde Öne Çıkan Morfolojik Biçimler 391
9.2.1. Zamir n'si 391
9.2.2 Eklerin ve Edatların Üst Üste Kullanımı 392
10. BÖLÜM: RIBAKOV DERLEMELERİNİN SÖZ VARLIĞI ÖZELLİKLERİ 394

10.1. Meteoroloji 394
10.1.1. Hava Olayları 394
10.1.2. Yağış ve Benzeri Sözcükler 395
10.1.3. Rüzgar ve Çeşitleri 395
10.1.4. Gök Cisimleri 396
10.1.5. Zaman Aralıkları 398
10.1.6. Yeryüzü 403
10.2. Tabiât 410
10.2.1. Bitki Dünyası 410
10.2.1.1. Çiçekler 412
10.2.1.2. Yabanî Bitki Adları 413
10.2.1.3. Meyve Adları 415
10.2.1.4. Baklagiller 417
10.3. Hayvan 417
10.3.1. Hayvanlar Dünyası 417
10.3.2. Vahşi Hayvanlar 418
10.3.3. Kuşlar 419
10.3.4. Balıklar 423
10.3.5. Sürüngenler 424
10.3.6. Evcil Hayvanlar 424
10.3.7. Böcekler 425
10.4. İnsanlar 426
10.4.1. Vücut 426
10.4.2. Akrabalık İlişkileri 430
10.4.3. Sosyal İlişkiler 431
10.4.4. Unvanlar 435

10.4.5. Ticaret, Ekonomi, Mülkiyet 435
10.5. Kültür 437
10.5.1. Ateş Yakma 437
10.5.2. Yeme-içme 438
10.5.3. Dericilik 438
10.5.4. Keçe üretimi 439
10.5.5. Dokuma 439
10.5.6. İşleme 441
10.5.7. Madenler 441
10.5.8. Taşlar 442
10.5.9. Avcılık, Balıkçılık, Toplayıcılık 442
10.5.10. Çiftlik Hayvanlarından Elde Edilen Gıda Ürünleri 443
10.5.11. Tarım 443
10.5.12. Giyim, Ayakkabı, Şapka ve Süs 444
10.5.13. Mesken, Yerleşme 445
10.5.14. Yurt, Çeşitli Ev Eşyası 446
10.5.15. Yol ve Ulaşım 448
10.5.16. Askerlik, Savaş ve Silah 448
10.5.17. Hastalık 449
10.5.18. Okuma-Yazma 449
10.6. Ritüel-Poetik ve Mitoloji 450
10.6.1. Mitolojik Adlar 450
10.6.2 Şiir-Şarkı Sanatı 450
10.6.3. Müzik Terimleri 451
10.6.4. Dinî Kavramlar 453
10.7. Antroponimi 454

10.7.1. Adlar 454
10.7.2. Yer-Yön Adları 461
10.7.3. Meslek Adları 462
10.7.4. Kişi Adları 463
10.7.5. Boy Adları 464
10.7.6. Yer Adları 464
10.7.7. Renkler 465
10.7.8. Sıfatlar 467
10.7.9. Sayılar 470
10.7.10. İkilemeler 471
10.7.11. Adıllar 471
10.7.12. Belirteçler 474
10.7.13. Bağlaçlar 476
10.7.14. Edatlar 477
10.7.15. Ünlemler 479
10.7.16. Eylemler 480
11. BÖLÜM: METİN, ÇEVİRİ YAZI VE AKTARMA 496
11.1. Tatar Şarkıları 496
Ufa (1) 498
Orenburg Guberniyası, Verhniy-Ural Uyezdi, Kazakkul Köyü (1) 501
Orenburg Guberniyası, Orsk Uyezdi, Yuluk Köyü (1) 509
Orenburg Guberniyası, Orsk Uyezdi, İtkul Köyü (1) 510
Orenburg Guberniyası, Orsk Uyezdi, Yuluk Köyü (2) 511
Ufa (2) 512
Orenburg Guberniyası, Torits Şehri 517
Orenburg Guberniyası, Verhniy-Ural Uyezdi, Kazakkul Köyü (2) 519

Orenburg Guberniyası, Verhniy-Ural Uyezdi, Ahun Köyü (1)..... 521
Orenburg Guberniyası, Verhniy-Ural Şehri (1) 525
Orenburg Guberniyası, Verhniy-Ural Uyezdi, Ahun Köyü (2)..... 527
Orenburg Guberniyası, Verhniy-Ural Uyezdi, Rısa Köyü..... 531
Orenburg Guberniyası, Verhniy-Ural Şehri, Kazan Köyü..... 535
Orenburg Guberniyası, Verhniy-Ural Uyezdi, Kazakkul Köyü (3)..... 536
Orenburg Guberniyası, Verhniy-Ural Şehri (2) 537
Orenburg Guberniyası, Orsk Uyezdi, Yuluk Köyü (3) 540
11.2. Başkurt Şarkıları 545
Orenburg Guberniyası, Verhniy-Ural Uyezdi, Gana Madeni 560
Orenburg Guberniyası, Orsk Uyezdi, Temasova Köyü 560
Orenburg Guberniyası, Orsk Uyezdi, 1. Böryen Mahallesi, Yuluk Köyü (1) 563
Orenburg Guberniyası, Orsk Uyezdi, Goreyev Madeni 564
Orenburg Guberniyası, Orsk Şehri, 1. Böryen Mahallesi..... 567
Orenburg Guberniyası, Orsk Uyezdi, Kananikol Fabrikası, 1. İtkul Köyü (1) 567
Orenburg Guberniyası, Orsk Uyezdi, Yuluk Köyü (2) 569
Orenburg Guberniyası, Orsk Uyezdi, Sultanov Madeni..... 569
Orenburg Guberniyası, Orsk Uyezdi, Kıltınban Gölü..... 570
Orenburg Guberniyası, Orsk Uyezdi, Kananikol Fabrikası (2)..... 571
Orenburg Guberniyası, Verhniy-Ural Şehri..... 574
Orenburg Guberniyası, Orsk Uyezdi, 3. Böryen Mahallesi (1)..... 577
Orenburg Guberniyası, Verhniy-Ural Şehri, Ural Yakınları 581
Orenburg Guberniyası, Orsk Uyezdi, 3. Böryen Mahallesi (2)..... 581
Orenburg Guberniyası, Orsk Uyezdi, İtkul Köyü (2)..... 583

Orenburg Guberniyası, Orsk Uyezdi, Maksim Şehri 583

Orenburg Guberniyası, Orsk, Maksim Şehri 584

Orenburg Guberniyası, Verhniy-Ural Uyezdi, Kazakkul Köyü..... 585

11.3. Tipter Şarkıları 604

11.4. Nagaybak Şarkıları 616

12. BÖLÜM: DİZİN..... 619

13. SONUÇ..... 813

KAYNAKLAR..... 822

EKLER: Rıbakov Derlemelerindeki Nota ve Şarkı Örnekleri 830

ÖZET..... 893

ABSTRACT..... 895

KISALTMALAR DİZİNİ

Dil ve Lehçeler ile ilgili Kısaltmalar

An. T.	Ana Türkçe
Ar.	Arapça
Bşk. T.	Başkurt Türkçesi
Ç. Bşk. ağ.	Çağdaş Tatar Türkçesi ağızları
Ç. Bşk. yd.	Çağdaş Başkurt Türkçesi yazı dili
Ç. Tat. ağ.	Çağdaş Tatar Türkçesi ağızları
Ç. Tat. yd.	Çağdaş Tatar Türkçesi yazı dili
Çi.	Çince
ET.	Eski Türkçe
Far.	Farsça
Har. T.	Harezm Türkçesi
Kıp. T.	Kıpçak Türkçesi
Miş. T.	Mişer Türkçesi
Mo.	Moğolca
Nog. T.	Nogay Türkçesi
OTu.	Ortak Türkçe
Rus.	Rusça
Tat. T.	Tatar Türkçesi

Dizindeki Kısaltmalar

a.	ad
ad.	adıl
ağ.	ağız
a.krş.	ayrıca karşılaştırınız
ay.	aynı anlamda
ba.	bağlaç

bk.	bakınız
b.	belirteç
e.	eylem
ed.	edat
ft.	fitonim
h.	hidronim
i.	ikileme
k.a.	kişi adı
krş.	karşılaştırınız
ö.a.	özel ad
r.a.	renk adı
s.	sıfat
st.	standart dil
ü.	ünlem
yd.	yazı dili
z.	zoonim

Diğer İşaretler

< : Bu şekilden gelir.

; : Tatar Türkçesine ve Başkurt Türkçesine gider.

{x} : morfemik temsil.

⟨x⟩ : yazı çevrimi parantezi.

/x/ : sesbilgisel temsil.

V : ünlü.

C : ünsüz.

Karşılaştırmalı Dizinde Kullanılan Kaynakların Kısaltması

ED: Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of PreThirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press.

CC: Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.

HŞ: Demirci Ü. Ö. ve Karslı, S. (2014). *Kutb'un Hüsrev u Şirin'i Dizin*. İstanbul: Kesit Yayınları.

PS: Pallas, P.S. (red.) (1787-1789). *Sravnitelnıe slovari vseh' yazıkov' i nareçiy I-II*. St. Petersburg.

SBTB: Pokrovski, İ.P. (1870). Sbornik' başkirskih' i tatarskih' pesen', Predstadlennıy Deyst. *Zapiski Orenburgskogo otdela Imperatorskogo russkogo Geografiçeskago Obşestva*. c. 1, s. 151-231.

OSTN: Radlov, V.V. (1893-1911). *Opıt' slovar turkskih' nareçiy* (I-II-III-IV). St. Petersburg.

BRS: Katarinskiy, V. (1899). *Başkirsko-russkiy slovar*. Orenburg.

BL1926: Tahirov, N. (1926). *Başkort lögeti* (Haz. Salihov, A. (2018)). Ufa.

TTAS: Zilayeva, R.A. ve Abdrahmanova G.G. (ed.) (1977-1981). *Tatar tĕlĕnĕŋ aŋlatmalı süzlĕgĕ I-II-III*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyeti; Timirhanov, A.E. (ed.) (2015-2019). *Tatar tĕlĕnĕŋ aŋlatmalı süzlĕgĕ* I-II-III-IV-V. Kazan: Tehsi; Seferov,R.T. (ed.) (2021). *Tatar tĕlĕnĕŋ aŋlatmalı süzlĕgĕ* VI. Kazan: Tehsi.

BTDH: İşbirzin, E.F. (ed.) (2002). *Başqort tĕlĕnĕŋ dialekttarı hüźlĕgĕ*. Ufa: Kitap.

TTZDS: Bayazitova, F.S. (vd.) (2009). *Tatar tĕlĕnĕŋ zur dialektologik süzlĕgĕ*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyeti.

BTAH: Hisamitdinova, F.G. (ed.) (2011-2018*). Başqort tĕlĕnĕŋ akademik hüźlĕgĕ* (10 cilt). Ufa: Zeyneb Biyişeva Kitap Neşriyeti.

BTS: Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Başkurdistan'daki Etnik Grupların Toplam Nüfusa Oranı ve Ana Dilinin Birinci Dil Olarak Kullanılma Oranları 16

Tablo 2. Rıbokov'un Derleme Güzergâhına Göre İdil-Ural Türk Ağızları 70

Tablo 3. Rıbakov Derlemelerinin Alfabe Tablosu ve Alfabedeki Harflerin Çeviri Yazı Karşılıkları.....139

Tablo 4. Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde Ünlüler 140

Tablo 5. Rıbakov Derlemelerindeki Ünlüler 140

Tablo 6. Çağdaş Tatar Türkçesinde Ünsüzler 151

Tablo 7. Çağdaş Başkurt Türkçesinde Ünsüzler 152

Tablo 8. Rıbakov Derlemelerindeki Ünsüzler 153

Tablo 9. Çağdaş Tatar Türkçesinde Ünlülerin Dizilimi 186

Tablo 10. Çağdaş Başkurt Türkçesinde Ünlülerin Dizilimi 187

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. 19. Yüzyılın Sonlarında Başkurdistan ve Çevresi 13

Harita 2. Rıbakov'un Derleme Güzergâhı 69

Harita 3. Rıbakov'un Derleme Güzergâhındaki Başkurt Ağızları 80

Harita 4. Rıbakov'un Derleme Güzergâhındaki Tatar Ağızları 94

ŞEMALAR DİZİNİ

Şema 1. Sesbilimsel Dayanıklılık 226

Şema 2. Rıbakov Derlemelerindeki Ünsüzlerin Lass'ın Şemasına Göre Dağılımı 227

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1. Kuray 19

Fotoğraf 2. Kubız (Avız Kubızı) ve Kıl Kubızı 20

Fotoğraf 3. Sergey Gavriloviç Rıbakov 99

1. BÖLÜM: GİRİŞ

1.1. Araştırma Problemi

Başkurt Türkçesi yazı dili 1924'te Ufa'da çıkan *Başkortostan* adlı günlük gazete ile Tatar Türkçesinden ayrılarak müstakil bir kimlik kazanmıştır. Başkurt Türkçesinin yazı dili olması ile birlikte Başkurt Türkçesinin ağızları üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. 1924 öncesinde ise Başkurt Türkçesine derleme eserler ve dinî eserler gibi yazılı kaynaklar bulunmaktadır. Çalışmamızda, S. G. Rıbakov tarafından 1895 yılında yayımlanan *O poetiçeskom' tvorçestve Ural'skih' Musul'man' (tatar', başkir' i tipteriy)* [Ural Müslümanlarının (Tatarlar, Başkurtlar ve Tipterler) Şiirsel Yaratıcılığı Hakkında] adlı makalede (bundan sonra OPTUM) ve 1897 yılında basılan *Muzıka i pesni Ural'skih' Musulman' s' oçerkom' ih' bıta* [Yaşamlarının Ana Hatlarıyla Ural Müslümanlarının Müzikleri ve Şarkıları] adlı eserdeki (bundan sonra MPUMOB) Başkurtlara, Tatarlara, Tipterlere ve Nagaybaklara ait şarkıların ses, biçim-sesbilgisel ve söz varlığı bakımından özelliklerinin ne olduğu, bu malzemenin söz konusu dönemde derlendikleri bölgenin Ural bölgesindeki ağız türlenmesini ne şekilde yansıttığı ve bu malzemenin Tatar ve Başkurt diyalektoloji tarihi açısından öneminin ne olduğu meselesi temel sorumuzu oluşturmaktır.

1.2. Tezin Konusu

İdil-Ural bölgesi, içerisinde barındırdığı pek çok etnik unsurdan dolayı birden çok dilin, lehçenin ve ağzın temas hâlinde olduğu çok özel bir coğrafyadır. İdil-Ural bölgesinin bu karmaşık dil yapısı içerisinde Güney Ural dağlarında yaşayan Başkurtların konuşma ve yazı dili olan Başkurt Türkçesi ile ağızları; Tatar Türkçesi, Kazak Türkçesi, Marice, Udmurtça ve Rusçayla temas hâlindedir. Bilhassa Başkurtlar ve Tatarların tarihî seyir içerisindeki ortak yaşamları bu iki Türk lehçesinin etkileşimini daha güçlü kılmıştır. Bu çalışmanın konusu, 20. yüzyıl öncesinde, Başkurdistan'ın merkez, doğu ve güneyinde yer alan Başkurtların, Tatarların, Tipterlerin ve Nagaybakların şarkılarının toplandığı

eserden hareketle Başkurdistan'daki ağızların durumunun ve özelliklerinin araştırılmasıdır.

1.3. Tezin Amacı

Başkurdistan'daki Türklerin dil durumu ile ilgili 1920'den günümüze kadar pek çok çalışma yapılmıştır. 1920 sonrasında ise ağız araştırmaları başlamış ve elde edilen materyaller ile birlikte Başkurt Türkçesinin özellikleri de ortaya konmuştur ancak 20. yüzyıl öncesinde Başkurdistan'daki Türklerin ağız dağılımı ve özelliklerinin değerlendirildiği bir çalışma bulunmamaktadır. Tezin amacı, 1895-1897 yıllarında, Başkurdistan'ın merkez, doğu ve güney bölgelerindeki Başkurtların, Tatarların, Tipterlerin ve Nagaybakların şarkılarının ses bilgisi ve söz varlığı özelliklerinin incelenmesi ile bu dönemde söz konusu bölgede Tatar ve Başkurt ağız özelliklerinin belirlenmesidir.

1.4. Tezin Önemi

Tez, ulusal ve uluslararası literatürde, 1895-1897 yıllarına ait derleme metinler üzerinden Başkurdistan'daki Başkurt, Tatar, Tipter ve Nagaybak Türklerinin ağızlarının durumunu ses bilgisi ve söz varlığına dayalı olarak ele alan ilk çalışma olması bakımından önemlidir. Bu çalışmanın bütününü oluşturan Rıbakov tarafından derlenmiş olan Başkurt, Tatar, Tipter ve Nagaybak şarkılarının yayımlanmadan önce Tatar bölümünün Wilhem Radloff (V.V. Radlov) ve diğer bölümlerinin Melioranskiy tarafından kontrol edilmiş olması çalışmadaki metinlerin güvenilirliğini ve önemini bir kat daha artırmaktadır. Bu çalışmada Rıbakov'un bizzat derleyip 1897 yılında yayınladığı şarkıların sunduğu dil malzemesi hem tarihî-karşılaştırmalı yöntemle hem de eş zamanlı-betimlemeli yöntemle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

1.5. Kuramsal Çerçeve

Tezde, Rıbakov'un derlediği 1893-1894 yıllarına ait metinler üzerinden elde edilen malzeme ses bilgisi ve söz varlığı bakımından tarihsel ve karşılaştırmalı olarak

değerlendirilecektir. Rıbakov'un kayıtları ağız malzemeleri olarak değerlendirildiğinden temel olarak bu çalışma 19. yüzyıl sonunda Başkurdistan'da bulunan Türk ağızlarının ses bilgisi ve söz varlığı açısından durumunu belirlemeye yönelik tarihsel diyalektoloji çalışmasıdır.

Ağızın ne olduğu, dil ve ağız ayrımı üzerine pek çok tanım ve saptamalar olmakla birlikte genel olarak bir dilin veya lehçenin genellikle köylülük, işçi sınıfı veya prestije sahip olmayan diğer gruplarıyla ilişkili, standart altı, düşük statülü biçimi olarak tanımlanabilir. Öte yandan yazılı kuralları olmayan ağızlar "bir kuraldan sapma" olarak da görülebilir (Chambers-Trudgill 2004: 3). Ağız, bir dil alanı içindeki konuşma biçimlerini, söyleyiş türlerini, belirli bir bölgede konuşulan dili ya da toplumsal özellikleri yansıtan kullanımların her biri olarak da tanımlanır (Karaağaç, 2013: 75; Vardar, 2002: 14)

Ağız araştırmalarında dil (language), lehçe (dialect), ağız (subdialect, local dialect) ve şive (accent) terimlerinin sınırlarının çizilmesi oldukça önemlidir. Dil ve lehçe tartışmalarında, karşılıklı anlaşılabilirlik ve bilinen ve bilinmeyen dönemde ayrılma ölçütleri kullanılmıştır. Ancak bu ölçütler de tartışmaların tam olarak çözülmesini sağlamamıştır. Geç dönemde yazı sistemine sahip olan Türkler için yazı dili terimi kullanılmaktadır ve bu terim büyük ölçüde kabul görmüştür. Bizim çalışmamızda da Başkurt Türkçesi için yazı dili veya lehçe; yazı dili veya lehçe içerisindeki doğu, güney ve kuzeybatı sınıflandırmaları için ağız grubu ya da diyalekt ve her ağız grubunun bünyesindeki müstakil sınıflar için ağız terimi kullanılmıştır. Başkurt Türkçesinde ağız grubu için *dialekt*, ağız için *höylev* terimi kullanılmaktadır.

Diyalektoloji, dilbilimsel formların zaman içinde nasıl değiştiğini (diachronic 'diyakronik'); nasıl mekânda değiştiğini (diatopic 'diyatopik'); dilin konuşmacıları ve yazarlarının etkileşimlerinin bu varyasyonu nasıl ürettiğini ve tanımladığını (diastratic diyastatik) dikkate almalıdır (Laing, 2004: 49). Tarihsel diyalektoloji en geniş anlamıyla

dilsel kayıtların tarihî seyrinde diyakronik, diyatopik ve sosyal varyasyonun incelenmesi olarak tanımlanabilir (Alcorn (vd.), 2019: 1). Tarihsel diyalektoloji, tarihin belirli noktalarında konuşulan çeşitler ve bu noktalar arasındaki geçişler ile ilgilidir ve bölgesel varyasyonun zaman boyutundaki değişimine odaklanır (Pilc, 1988: 418). Coğrafî ve sosyal alanlardaki çeşitlilik, varyantların kendilerini ve bu temel boyutlardaki dağılımlarını gözlemleyebileceğimiz ayrıntı düzeyi, verilerin niteliği, niceliği ve dağılımının yanı sıra ait oldukları dil dışı bağlam hakkındaki bilgi ile sınırlıdır.

Alcorn (vd.), tarihî diyalektolojide ilerleme sağlanabilmesi için keşfedilen metinlerin mümkün olduğunca doğru bir şekilde yazı çevrimini yaparak incelemek gerektiğini ve bu metinlerin dijitalleştirilip daha geniş bir akademik topluluğa sunarak bilgi tabanının genişletilebileceğini belirtir (2019: 2). Bu çalışmada da RD'nin yazı çevrimi yapılarak metinlerin ses bilgisi ve söz varlığı özellikleri belirlenmiştir. Bu çalışma, 19. yüzyıl sonundaki Başkurdistan coğrafyasında yaşayan Türklerin ağızlarının ses bilgisi ve söz varlığı bakımından betimlemesini yapmanın yanı sıra Türk dil ve kültür tarihi açısından önemli bir malzeme içeren RD'yi Türkoloji çevresine tanıtmaktadır.

Ağız araştırmalarında derleme yapılacak bölgenin coğrafi konumu, bölgedeki soy, boy ve boy birliği gibi yapıların yerleşim alanları ve birbirleriyle olan temasları önemlidir. Boy (*fratri*) terimi kapalı bir yerleşim alanındaki klanların birleşerek oluşturdukları toplumsal birliktir. Boyun daha küçük birimi olan soy (*jens*), ortak bir atadan geldiklerini kabul eden kendi aralarında evlenmeyen ve kapalı bir yerleşim alanında oturan insan grubudur. Boy birliği ise aynı dili konuşan, aynı kurumlara, geleneklere göreneklere sahip, ortak bir yerleşme alanı olan ve ortak bir kökten gelen birkaç soyun özerk bir toprak üzerinde oluşturdukları etnik birliktir (Örnek, 1971: 91, 126, 229-230). Başkurdistan'ın etnik yapısının incelenmesi sırasında, boy teşkilatını soydan ayırt etmek neredeyse imkânsızdır. Başkurt boy teşkilatı genellikle *ırıw* olarak adlandırılmaktadır. Kuzeydoğu Başkurtları ise boy için *ırıw* terimini nadiren kullanır ve

onun yerine *il* sözcüğünü tercih ederler; ancak *il* teriminin daha geniş bir anlamı vardır ve sadece "boy" değil aynı zamanda "boy birliği" veya genel olarak "ülke" anlamında da kullanılabilir. Başkurtlar arasında boy-soy için kullanılan terimler farklı oluşumlar için aynı, aynı bir oluşum için de farklı olabilir. Başkurtlar ve diğer halklarla ilgili terminolojideki söz konusu istikrarsızlık bu halkların boy-soy yapısının özellikleriyle ilgilidir. Bu yapı ilgili terminolojide istikrarsızlığa ve yüksek oranda bir değişkenliğe sebep olmuştur (Kuzeyev, 2013: 70-71). Başkurt Türkçesinin ağızlarının 1920 ve sonrasındaki ilk sınıflandırma denemelerinde boy adları kullanılmış; Kuzeydoğu Başkurt ağızları Kıvakan, Güneydoğu Başkurt ağızları Yurmatı boyunun adını almıştır. Rıbakov'un derleme çalışmasında ise Başkurt, Tatar, Tipter ve Nagaybak boy-soy ayrımından söz edilir ve metinler derleme yapılan boya göre sınıflandırılmıştır. RD'deki boy ayrımlarının genellikle ağız ayrımları ile örtüştüğü görülür.

1.6. Araştırma Soruları (Hipotezler)

Rıbakov'un derlemelerinin, derlemelerin yapıldığı her bir topluluğun kendine özgü özelliklerini farklı ölçülerde yansıttığı görülmektedir. Bu çalışmada ses bilgisi ve söz varlığı düzeyindeki farklılıkların neler olduğu, aynı dönemde yapılmış diğer çalışmalardaki derlemelerdeki malzeme ile ses bilgisi ve söz varlığı özellikleri bakımından uygunlaşıp uygunlaşmadığı, bugünkü ağız özelliklerinin Rıbakov metinlerine ne ölçüde yansıdığı soruları ele alınmıştır.

1.7. Araştırma Evreni

S. G. Rıbakov tarafından 1895 yılında yayımlanan *OPTUM* makalesi ve 1897 yılında basılan *MPUMOB* kitabındaki Başkurtların, Tatarların, Tipterlerin ve Nagaybakların şarkılarındaki dil malzemesi ile bu topluluklara ait tarihsel ve modern ağız malzemesi tezin evrenini oluşturmaktadır.

1.8. Yöntem

Tezde eş zamanlı-betimlemeli ve tarihî-karşılaştırmalı dil incelemesi yöntemleri kullanılmıştır. Rıbakov metinlerindeki sözcükler Eski Türkçe, Kıpçak Türkçesi, Harezm Türkçesi söz varlığını içeren eserlerdeki ve Tatar ve Başkurt ağız malzemesinin değerlendirildiği çalışmalardaki malzeme ile karşılaştırılmıştır.

1.8.1. Çeviriyazı Aşamasında İzlenen Yol

Rıbakov'un 1895 ve 1897 yıllarında yayımlanan eserlerindeki şarkı metinleri bir araya getirildikten sonra metinlerde kullanılan yazıbirimlerin listesi oluşturulmuştur. Oluşturulan listedeki her yazıbiriminin hangi sese, seslere ya da ses gruplarına karşılık geldiği belirlenmiştir.

Metinlerin yazı çevrimi yapılırken RD'de kullanılan her yazıbirime ve işarete karşılık uygun bir yazıbirimi ve işaret tercih edilmiştir. RD'de benzer ya da yakın sesi ifade eden yazıbirimler birlikte kullanılmakatdır. Bu gibi durumlarda metinlerin çeviri yazısı yapılırken yazıbiriminin sağ üst köşesinde sayılar kullanılmıştır: e /ĕ/, ɔ /ĕ[1]/, ĕ /ĕ[2]/ gibi. Bunun yanında, RD'de bir yazıbirimle iki ayrı sesin ifade edildiği de tespit edilmiştir. Tek bir yazıbirimin iki ayrı sesi karşıladığı durumlarda yazıbiriminin ifade ettiği sese göre yazıbirimler tercih edilmiştir: *y* /u/, *y* /w/ gibi.

RD'de *y* ve *ÿ* yazıbirimlerinin çeviri yazı karşılıkları verilirken RD ile aynı dönemde yazılmış eserlerde (OSTN, BRS gibi) ve günümüzde Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızları ile Çağdaş Başkurt Türkçesi ve ağızları ile ilgili çalışmalarda bu harflerin hangi seslere karşılık kullanıldığı dikkate alınmıştır. RD'de ünlü ve ünsüz yanındaki kullanımlarına göre *y* yazıbiriminin /u/ ve /w/ seslerini ve *ÿ* yazıbiriminin /ü/ ve /w/ seslerini karşıladığı tespit edilmiş olup bu yazıbirimlerin karşıladığı sese göre çeviri yazı harfleri kullanılmıştır (bk. *y* yazıbirimi ve *ÿ* yazıbirimi).

1.8.2. Dizin Aşamasında İzlenen Yol

Dizinde Rıbakov'un derlediği metinlerde geçen sözcükler madde başı olarak yer almaktadır. Madde başı olan sözcüğün karşısında sırasıyla Türkiye Türkçesindeki anlamı, metin içinde başka varyantı bulunuyorsa bk. kısaltmasından sonra varyantı, yine metin içinde eş anlamlı başka bir sözcük bulunuyorsa krş. kısaltmasından sonra eş anlamlısı ve köşeli parantez içerisinde a.krş. kısaltmasından sonra sözcüğün **ED:** Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of PreThirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press; **CC:** Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları; **HŞ:** Demirci Ü. Ö. ve Karslı, S. (2014). *Kutb'un Hüsrev u Şirin'i Dizin*. İstanbul: Kesit Yayınları; **PS:** Pallas, P.S. (red.) (1787-1789). *Sravnitelnıe slovari vseh' yazıkov' i nareçiy I-II*. St. Petersburg; **SBTB:** Pokrovski, İ.P. (1870). Sbornik' başkirskih' i tatarskih' pesen', Predstadlennıy Deyst. *Zapiski Orenburgskogo Otdela İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskago Obşestva*. c. 1, s. 151-231; **OSTN:** Radlov, V.V. (1893-1911). *Opıt' slovar turkskih' nareçiy* (I-II-III-IV). St. Petersburg; **BRS:** Katarinskiy, V. (1899). *Başkirsko-russkiy slovar*. Orenburg; **BL1926:** Tahirov, N. (1926). *Başkort lögeti* (Haz. Salihov, A. (2018)). Ufa; **TTAS:** Zilayeva, R.A. ve Abdrahmanova G.G. (ed.) (1977-1981). *Tatar tělěněŋ aŋlatmalı süzlěgě I-II-III*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyeti; Timirhanov, A.E. (ed.) (2015-2019). *Tatar tělěněŋ aŋlatmalı süzlěgě* I-II-III-IV-V. Kazan: Tehsi; Seferov,R.T. (ed.) (2021). *Tatar tělěněŋ aŋlatmalı süzlěgě* VI. Kazan: Tehsi; **BTDH:** İşbirzin, E.F. (ed.) (2002). *Başqort tělěněŋ dialekttarı hüźlěgě*. Ufa: Kitap; **TTZDS:** Bayazitova, F.S. (vd.) (2009). *Tatar tělěněŋ zur dialektologik süzlěgě*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyeti. **BTAH:** Hisamitdinova, F.G. (ed.) (2011-2018*). Başqort tělěněŋ akademik hüźlěgě* (10 cilt). Ufa: Zeyneb Biyişeva Kitap Neşriyeti; **BTS:** Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları adlı kaynaklarda nasıl geçtiği kronolojik olarak gösterilmektedir Ayrıca, dizinde madde başı sözcüğün Rıbakov'un derlemelerinde ne şekilde ve hangi satırda geçtiği de belirtilmiştir.

Dizin sırasında Arat'ın *Kutadgu Bilig III İndeks* eserindeki sıralama temel alınmıştır.

DİZİN SIRASI

I. AD

A. Hâl Ekleri

1. Yalın Hâl

2. İlgi Hâli

3. Belirtme Hâli

4. Yönelme Hâli

5. Bulunma Hâli

6. Ayrılma Hâli

7. Vasıta Hâli

8. Eşitlik Hâli

9. Yön Gösterme Hâli

B. İyelik Ekleri

1. Teklik İyelik Ekleri

2. Çokluk İyelik Ekleri

C. Çokluk Ekleri

II. EYLEM

A. Basit Kipler

1. Şimdiki Zaman (Olumlu, olumsuz, soru)

2. Geniş Zaman (Olumlu, olumsuz, soru)

3. Geçmiş Zaman (Olumlu, olumsuz, soru)

3.1. Belirli Geçmiş Zaman (Olumlu, olumsuz, soru)

3.2. Belirsiz Geçmiş Zaman (Olumlu, olumsuz, soru)

4. Gelecek Zaman (Olumlu, olumsuz, soru)

5. Emir Kipi (Olumlu, olumsuz, soru)

6. İstek Kipi (Olumlu, olumsuz, soru)

7. Gereklilik Kipi (Olumlu, olumsuz, soru)

B. Birleşik Kipler

1. Şimdiki Zaman Hikâye/Rivayet/Şart (Olumlu, olumsuz, soru)

2. Geniş Zaman Hikâye/Rivayet/Şart (Olumlu, olumsuz, soru)

3. Belirli Geçmiş Zaman Hikâye/Rivayet/Şart (Olumlu, olumsuz, soru)

4. Belirsiz Geçmiş Zaman Hikâye/Rivayet/Şart (Olumlu, olumsuz, soru)

5. Gelecek Zaman Hikâye/Rivayet/Şart (Olumlu, olumsuz, soru)

C. Eylemsi Ekleri

1. Ad Eylem Ekleri

2. Ulaç Ekleri

3. Ortaç Ekleri

D. Birleşik Eylemler

E. Tasvirî Eylemler

1.8.3. Metinlerin Kodlanması

Rıbakov'un Tatarlardan, Başkurtlardan, Tipterlerden ve Nagaybaklardan derlediği metinlerin dizini oluşturulurken Rıbakov'un Başkurdistan'da yaşayan Tatarlardan derlediği metinlere 001Tat/001'den, Başkurtlardan derlediği metinlere 001Bşk/001'den, Tipterlerden derlediği metinlere 001Tip/001'den ve Nagaybaklardan derlediği metinlere 001Nog/001'den başlamak üzere satır numaraları verilmiştir. Bu numaralandırmalarda ilk üç sayı şarkı sayısını; son üç sayı dize sayısını belirtmektedir. Numaralandırmalardaki "Tat" kısaltması Tatarlardan derlenen metinleri, "Bşk" kısaltması Başkurtlardan derlenen metinleri, "Tip" kısaltması Tipterlerden derlenen metinleri ve "Nog" kısaltması Nagaybaklardan derlenen metinleri ifade etmek için kullanılmıştır.

1.8.4. Dil Özelliklerinin Tespitinde İzlenen Yol

Çalışmada RD'deki metinlerdeki sesbilgisel ve biçim-sesbilgisel süreçlerin tespit edilmesinde tarihî-karşılaştırmalı ve eş zamanlı yöntem kullanılmıştır. Dil özellikleri Ortak Türkçe, Tatar Türkçesi ve ağızları ile Başkurt Türkçesi ve ağızları ile mukayeseli olarak ortaya konmuştur. Böylelikle RD'deki metinlerin dil özeliklerinin hem bölgedeki Türk dili hem de Ortak Türkçe ile benzerlikleri ve farklılıkları tespit edilmiştir.

2. BÖLÜM: 19. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE İDİL-URAL BÖLGESİ

2.1. Siyasî ve İdarî Yapı

Bulgarlar, Hazarlar, Altın Orda ve Kazan Hanlığı dönemlerinde Türklerin idaresinde olan İdil-Ural bölgesi 2 Ekim 1552 tarihinde Kazan'ın ve 1556 yılında Astrahan'ın işgaliyle birlikte Rus idaresine girmiştir. Kazan'ın düşmesi ile Rusya'nın farklı milletlerden müteşekkil bir imparatorluk olmasının yolu açılmıştır (Kurat, 1987: 153).

Bu tarihten itibaren Ruslar tarafından işgal edilen bölgelerin idaresi için bir takım tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerin başında göç politikası ve idarî mıntıkaların oluşturulması gelir. Ruslara mukavemet gösterenler ya öldürülmüş ya da başka yerlere göç ettirilmiştir. Yerlerinden edilen Türk nüfus yerine vakit kaybetmeden Ruslar getirilerek Rus nüfusun çoğunluğu elde etmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda bu bölgelerin hakimiyetini kolaylaştırmak için şehirler ve küçük kaleler kurulmuştur ve bu şehirlerin ve kalelerin bulunduğu sahalara 'uyezd' adı verilen bir idare mıntıkası oluşturulmuştur. Uyezdlerin başına da 'voyevoda' denilen yöneticiler getirilmiştir.

19. yüzyılın son çeyreğinde Çarlık Rusya siyasi sınırları içinde büyükten küçüğe doğru sırasıyla oblastlar (bölgeler), guberniyalar (eyaletler), uyezdler (iller), volostlar (kasabalar) ve derevnyalar (köyler) yer almıştır.

Oblastlar, 1775 Guberniya reformu ile oluşturulmuştur. Rus idari yapısında guberniyalar ile eşit statüye sahiptirler. Oblastların bir çoğu özel yönetmeliklere tabi olarak genellikle askerî yetkililer tarafından yönetiliyordu (https://old.bigenc.ru/domestic_history/text/2282613). Oblastlarda uyezdler, volostlar ve derevnyalar bulunuyordu. Rıbakov'un derleme alanları, herhangi bir oblastın sınırına dâhil değildir.

Rus idarî yapısında ilk guberniyalar Çar I. Petro'nun 18 Aralık 1708 tarihli fermanıyla oluşturulmuştur: Azak, Arhangel, İngilmanland (1710'dan sonra St.

Petersburg), Kazan, Kiyev, Moskova, Sibirya ve Smolensk. Sonraki yıllarda guberniyaların sayısı artmıştır. 1923-1929 yılları arasında yapılan reformlarla birlikte guberniyalar kaldırılarak onların yerini oblastlar ve kraylar almıştır (https://old.bigenc.ru/domestic_history/text/1934383). Rıbakov'un derleme alanları Ufa Guberniyası ve Orenburg Guberniyası sınırları içindedir.

Çarlık Rusyasında ve SSCB'de 16-20. yüzyıllarda kullanılan *uyezd*, guberniya içindeki bir alt bölümdür ve bir ili ya da bölgeyi ifade eder. Uyezdleri idare eden yönetcilere 'namensnik' deniliyordu. 16. yüzyılın ortalarından itibaren namensnik yerine voyevodalar geçmiştir. 18. yüzyıldan sonra ise voyevoda ya da komutan tarafından idare edilen bir yapı hâline gelmiştir (https://old.bigenc.ru/domestic_history/text/4216063). Rıbakov'un derleme alanları Ufa guberniyasındaki Ufa uyezdi, Baymak uyezdi; Orenburg guberniyasındaki Verhniy-Ural uyezdi sınırları içindedir.

Volostlar, uyezdlerin içinde yer alan ve birkaç köyü bir araya getiren küçük idari yapılardır (https://old.bigenc.ru/domestic_history/text/1927393). Rıbakov'un derleme alanlarının bazıları 1. Böryen Volostu, 2. Böryen Volostu ve 3. Böryen Volostu sınırları içindedir.

Derevnyalar (köyler), volostları oluşturan idari birimlerin her biridir. Rıbakov'un derlediği metinlerin bazılarında hangi köylerden derlendiği bilgisi de yer alır. Bu köyler arasında Yuluk, İtkul, Kazakkul, Rısa köylerini sayabiliriz.

Rıbakov'un derleme güzergâhı, Ufa guberniyasında bulunan Ufa uyezdi ve köylerinde ve Orenburg guberniyasındaki Verhniy-Ural uyezdinde ve köylerinde yer alır. Ufa guberniyasının kuzeyinde Perm, kuzeybatısında Verstka, batısında Kazan, güneybatısında Samara, güneyinde ve güneydoğusunda Orenburg guberniyaları yer almaktadır. Orenburg Guberniyasının ise kuzeyinde Ufa, batısında Samara, kuzeyinde Perm, kuzeydoğusunda Tobol guberniyaları ve güneybatısında Uralsk, güneyinde ve güneydoğusunda Turgay oblastları bulunur.

Harita 1: 19. Yüzyılın Sonlarında Başkurdistan ve Çevresi (https://ru.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Big_Bashkiriya_-_ru.svg).

Rıbakov'un derleme güzergâhı, günümüzde Başkurdistan Cumhuriyeti ve Çelyabinsk Oblastı sınırları içinde yer almaktadır.

2.2. Ekonomik Yapı

İdil-Ural bölgesi petrol, gaz, altın gibi zengin yer altı kaynaklarına sahip, tarım, ormancılık ve hayvancılık yapılabilen elverişli bir coğrafyadadır. 1552 yılına kadar Türklerin hakimiyetindeki bu topraklar Rusların işgali sonrasında Rus soylularına (dvoryan) ve manastırlarına dağıtılmıştır.

Rıbakov'un derleme güzergâhında altın madenlerinin varlığı dikkati çeker. Rıbakov bazı derlemelerini bu madenlerde çalışan işçilerden yapmıştır ve gezisi sırasında Goreyev madenini, Sultanov madenini, Gana madenini ve Kananikol fabrikasını ziyaret

etmiştir. Rıbakov'un belirttiği madenlerin hepsi altın madenidir. Rıbakov, zenginlerin bu verimli bölgeyi bedavaya kiralamak için bölge halkına rüşvet verdiğini ve bu kiralamalar neticesinde bölge halkının kendi topraklarındaki kaynakları kullanmak için ücret ödemek zorunda kaldığını belirtir (Rıbakov, 1897: 262).

İdil-Ural bölgesinde petrol yataklarının keşfi 1929 yılına tekabül eder. Bu tarihten itibaren bölgedeki petrol yataklarının keşfi yıllar geçtikçe artarak devam etmiştir. Öyle ki, 1965'te SSCB'deki üretilen petrolün %72'si Tataristan'da ve Başkurdistan'da üretilmekteydi (Şahin, Nuriyev, 2021: 57).

Yer üstü ve yer altı kaynakları bakımından Rusya Federasyonu'nun en zengin ülkelerinden biri Başkurdistan'dır. Bu sebeple iç göç almaya devam eden Başkurdistan'ın Rusya Federasyonu içindeki önemi artmaktadır.

2.3. Etnodemografik Yapı

İdil-Ural bölgesinde Fin-Ugor kökenli Mordva, Mari, Udmurd ve Türk Kökenli Tataristan, Başkurdistan ve Çuvaşistan özerk devletleri bulunmaktadır. Bu çalışmada Rıbakov'un derleme güzergâhı temel alındığı için Ufa ve Orenburg bölgesindeki etnodemeografik yapı hakkında bilgiler verilmiştir.

Fin ve Türk boylarının yaşadığı İdil-Ural bölgesindeki etnodemokrafik yapı Kazan Hanlığı'nın işgalinden sonra değişmeye başlamış, bölgedeki Rus nüfusu her geçen yüzyılda giderek artmıştır. Ufa ve Orenburg guberniyalarında 1857'de 2,6 milyon olan nüfus 1897'de 3,79 milyona yükselmiştir (Topsakal, 2007: 43) 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen % 42'lik nüfus artışındaki en büyük pay sanayi, ulaşım ve ticaret için bölgeye göç eden Ruslara aittir.

1897 yılında İdil-Ural bölgesinin kuzeyinde bulunan guberniyalardaki etnik nüfus dağılımını gösteren tabloda Rıbakov'un derleme güzergâhında yer alan Ufa ve Orenburg'daki nüfus dağılımı şöyledir: Ufa guberniyasında 899.910 Başkurt, 184.317 Tatar, 20.957 Mişer, 60.000 Çuvaş, 37.289 Mordva, 30.608 Çeremis, 1.082 Alman,

834.135 Rus, 505 Beyaz Rus, 956 Polonyalı, 634 Yahudi ve 2.028 Ukraynalı yaşamaktadır. Yine aynı yıllarda Orenburg guberniyasında ise 254.551 Başkurt, 92.926 Tatar, 4.898 Mişer, 5.064 Çuvaş, 5457 Alman, 1.126.040 Rus, 2.247 Beyaz Rus, 1696 Polonyalı ve 41.541 Ukraynalı nüfusu vardır (Kuzeyev, 1992: 148: Maksutova (vd.), 2005: 233). Ufa guberniyasındaki toplam nüfusun (2.076.005) %42,91'i Başkurt, %40,17'si Rus, %8,87'si Tatar, %2,91'i Çuvaş ve %5,14'ü Mişer, Mordva, Çeremis, Alman, Yahudi, Polonyalı, Beyaz Rus ve Ukraynalı; Orenburg guberniyasındaki toplam nüfusun (1.534.430) %73,38'i Rus, %16,58'i Başkurt, %6,05'i Tatar ve %3,99'u Mişer, Çuvaş, Alman, Beyaz Rus, Polonyalı ve Ukraynalıdır.

Konuşma dili ve sözlü edebiyat dili olarak geniş bir kullanım alanına sahip olan Başkurt Türkçesinin yazı dili olarak benimsenmesi ve yerleşmesi pek kolay olmamıştır. 1926'da Başkurdistan'da yaşayan Başkurtların %55,2'si Başkurt Türkçesini ana dili olarak belirtmiş, 1939'da bu oran %54,3'e inmiş, ancak 1959'dan itibaren %57,6'ya çıkmış ve bu çıkış devam ederek 1970'te %63,2, 1979'da 64,4, 1989'da ise %75 olmuştur. 1989'da Başkurdistan'daki Başkurtların geri kalan bölümünün %20,7'si Tatar Türkçesini, %4,6'sı Rusçayı ana dili olarak açıklamıştır (Özkan 2016: 229). 1926 yılında Başkurtların da %42'si ana dili olarak Tatar Türkçesini belirtmişlerdir. Bu oran 1926 öncesi İdil-Ural coğrafyasında yayınlanan eserlerin diline de yansımıştır. 20. yüzyıl öncesinde Başkurtlar ya da Başkurt Türkçesi ile ilgili eserler genellikle Tatar Türkçesinde veya Çağatay Türkçesinde yazılmıştır.

1989 sayımına göre Başkurdistan'ın toplam nüfusu 3.895.000, Başkurt Türklerinin nüfusu ise 1.450.000'dir. Başkurtların %60'ı kendi cumhuriyetinde %33'ü Rusya Federasyonu'na bağlı diğer cumhuriyetlerde yaşamaktadır. Genel nüfusun %39, 3'ünü Rus, %28,4'ünü Tatar Türkleri ve %21,9'unu Başkurt Türkleri ve %3'ünü Çuvaş Türkleri oluşturmaktadır. 2000 yılında Başkurdistan'ın nüfusu 4.120.000'i geçmiştir ancak nüfus oranlarının sıralamasında bir değişiklik olmamıştır (Özkan, 2016, 225).

Başkurdistan'da 100'den fazla etnik grup yaşamaktadır. Aşağıda bu gruplardan bazılarının nüfusları ve dil kullanımları ile ilgili rakamlar sunulmuştur:

Dilsel gruplar	Nüfustaki oranı (%)	Ana dilinin birinci dil olarak kullanılması (1979 sayımındaki oran %)	Ana dilinin birinci dil olarak kullanılması (1989 sayımındaki oran %)
Başkurtlar	22	64.4	74.7
Tatarlar	28.4	94.2	92.9
Çuvaşlar	3	86.8	82.7
Mariler	2.7	94	91.2
Udmurtlar	0.6	93.2	90
Ukraynalılar	1.9	*	
Ruslar	39	**	**

Tablo 1: Başkurdistan'daki Etnik Grupların Toplam Nüfusa Oranı ve Ana Dilinin Birinci Dil Olarak Kullanılma Oranları (Yağmur, 2003: 89).

Yukarıdaki verilere göre, Başkurdistan'daki Tatarların neredeyse tamamına yakını ana dili olarak Tatar Türkçesini, Başkurtların ise % 74.7'si Başkurt Türkçesini ana dili olarak belirtmiştir. Başkurtların % 20.7'si ise Tatar Türkçesini ana dili olarak belirtmiştir. Bu durum Başkurdistan genelinde Tatar Türkçesi ile Başkurt Türkçesi arasındaki temasın ve özellikle Başkurdistan'ın kuzeybatı bölgesindeki Başkurtların 1920 yılından günümüze kadar olan dönemde Tatar Türkçesi ile eğitim görmelerinin sonuçlarından biridir. Başkurdistan'ın kuzeybatısındaki bölge için 'Özüm Başkurt, dilim Tatar" mottosunun kullanılması da bu durumun en kısa ve açık ifade edilmesidir.

2.4. Müzik Kültürü

19. yüzyılda İdil-Ural bölgesindeki nüfusun hızla artması, yeni maden yataklarının keşfi, sanayinin, ticaretin ve zanaatın gelişmesi, tren yollarının yapımı

bölgede yaşayanların kültürel yaşamlarını da etkilemiştir. İdil-Ural bölgesindeki etnik çeşitlilik müzik kültürüne de yansmıştır.

RD'de Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybakların şarkılarının yanında müzik kültürü ile ilgili bilgiler de yer almaktadır.

Rıbakov, Tatar şarkılarının ana kaynağının Kazan olduğunu belirttikten sonra Tatarların müzik kültürünü ikiye ayırır:

1) Tarih ve kahramanlık konularıyla ya da günlük konularla ilgili şiirler veya kasideler gibi öğretici içerikli münacatlar ve beyitler.

2) Halk sanatı olarak da adlandırılan yırlar (şarkılar) (Rıbakov, 1897: 45).

Münacatların temasını sıla hasreti, askerlik, adaletsiz yöneticiler, kurnazlar, felakatlerden kurtuluş için ya da bereket veya fayda görmek için Tanrı'ya yapılan talepler oluşturur. Beyitlerin temasını ise toplumu etkileyen günlük yaşamdaki olaylar teşkil eder (Rıbakov, 1897: 45).

Halk sanatı olarak adlandırılan şarkılara ise 'yır' adı verilir. Yırlar genellikle kısadır. Bir kıtada dört dize vardır ve genellikle birinci dize ikinci dize ile üçüncü dize dördüncü dize ile bağlantılıdır ve ilk iki dize ile son iki dize arasında anlam bakımından bir bağ olmayabilir ancak ikinci ve dördüncü dize arasında kafiye bakımından uyum vardır. Yırlar çoğu durumda koro hâlinde söylenir (Rıbakov, 1897: 46). Tatar şarkılarının büyük bir kısmı aşk hikâyelerini anlatır. Bunun yanında günlük yaşamdan konulara değinilen şarkılar da vardır (Rıbakov, 1897: 65).

Tatar yırlarının iki türü vardır:

1) Uzunküy: Uzun sözlerden oluşan vokal olarak söylenen yırlardır.

2) Takmak: Dans etmek için söylenen hızlı ve kısa melodili söylenen yırlardır.

19. yüzyılın son çeyreğinde Tatarların ve Başkurtların düğün, kutlama, toplantı gibi etkinliklerde şarkı söylemesi uygun görülürken, diğer durumlarda şarkı söylemek hoş karşılanmamıştır. Ayrıca Başkurtların gündüz şarkı söylemesi de uygunsuz bir

davranış olarak kabul edilir. Rıbakov, Tatar Ahmed Aliyev'den şarkı kaydetmek için yanına gittiğinde Aliyev'in evde şarkı söylemeyi komşularının evde eğlence yapıyor diye konuşmasından çekindiği için reddederek kendisini şarkı söylemenin uygun görüldüğü başka bir mekâna götürdüğünü ifade eder. Benzer bir şekilde Başkurtlardan gündüz şarkı kaydetmek istediğinde de Başkurtların onu tenha bir yere götürdüğünü belirtir (Rıbakov, 1897: 48). Rıbakov gezisi sırasında kadınların şarkı söylediğine hiç rastlamadığını ancak dans etmelerine şahit olduğunu ve Başkurtların *kuray*, Tatarların ise keman eşliğinde dans ettiklerini söyler (Rıbakov, 1897: 49).

Rıbakov Başkurt şarkılarını ve müziklerini doğasına göre iki sınıfa ayırır:

1) Küylep: Uzun süreli ve çoşkulu bir tür.

2) Tsenkılküy: Hızlı ve kolay bir şarkı türkü. Tatar şarkılarından takmak türüne benzerdir (Rıbakov, 1987: 115).

Başkurt halk müziğinin çeşitli türleri vardır. Bu türler arasında törensel müzikler (yağmur ve güneşi çağırma, düğün şarkıları), epik hikâyelerin müzikleri, masallardaki şarkı eklemeleri, kobayırlar, beyitler, münacatlar, kitabî müzikler (Muhammediye, Yusuf ile Züleyha vb.), ses taklidi yapılan şarkılar, iki sesli gırtlak şarkıları (üzlew) ve çeşitli tema ve müzik tarzlarına sahip lirik şarkılar bulunur (Hisamitdinova, Uraksin, 2003: 203). Konuları bakımından Başkurt şarkıları ise kahramanlar ve olağanüstü kişiler hakkındaki müzikler, doğanın güzelliğini öven (dağlar, nehirler, hayvanlar vb.) müzikler, yansıma müzikler (kuş sesleri gibi), dans müzikleri ve diğer halkların müzikleri olmak üzere beş grupta toplanır (Rıbakov, 1987: 115).

Başkurtlar arasında Tatar şarkıları yaygındır ancak bu şarkılar Başkurt ezgileri ile söylenir. Tatarlara göre Başkurt ve Tatar şarkıları arasındaki fark çoğunlukla melodilerden kaynaklanır ancak Rıbakov bunun tamamen doğru olmadığını Başkurtların Tatar şarkılarından farklı tamamen orijinal bir şekilde ortaya çıkan, çok çeşitli şarkılarının da olduğunu ve Başkurtların Tatarlardan daha yaratıcı olduklarını söyler. Bu yaratıcılığın

sebebi olarak da şair ruhlu olmalarını ve Urallardaki harika doğada yaşamalarını gösterir (Rıbakov, 1987: 111).

Başkurtlar özgün millî müzik entrümanlarına sahiptir. Bu entrümanlardan en meşhuru *kuray*dır. Bu enstrüman, kuray adındaki bitkinin her iki ucundan kesilerek üzerine delikler açılması ile yapılan üflemeli bir çalgıdır. Kuray, yapımının basitliğinin yanında, lirik ve destansı sesiyle popülerlik kazanmış, açık havada uzak mesafelerden duyulabilir olmasıyla da daha kolay yaygınlaşmıştır (Rıbakov, 1897: 112; Hisamitdinova, Uraksin, 2003: 205). Kuray çalan kişiye de *kuraysı* denir.

Fotoğraf 1: Kuray (https://music-museum.ru/collections/expomusic/bashkirskij-kuraj.html).

Kuray, bir tür antik müzik aletidir ve düz flütün bir türüdür. Kökeni Paleotik çağa dayanır ve kurayın ses aralığı Başkurt halk şarkısının melodik kültürünün çok eski zamanlarda bile zengin olduğunu gösterir (Hisamitdinova, Uraksin, 2003: 205).

Kuray Tatarlar tarafından da bilinen bir enstrümandır. Tatarlarda, eğik kesimli ve ses deliği olan kuray genellikle kadınlar ve çocuklar; düz kesimli ve özel ses delikleri olmayan kuray ise genellikle erkekler tarafından çalınır (Sofiyskoy, 2021: 38)

Başkurtların millî enstrümanlarından biri de *kubızdır*. Metal ya da ahşaptan yapılan kubızın uzunluğu yaklaşık 8 cm'dir (https://bashenc.online/ru/articles/104451/).

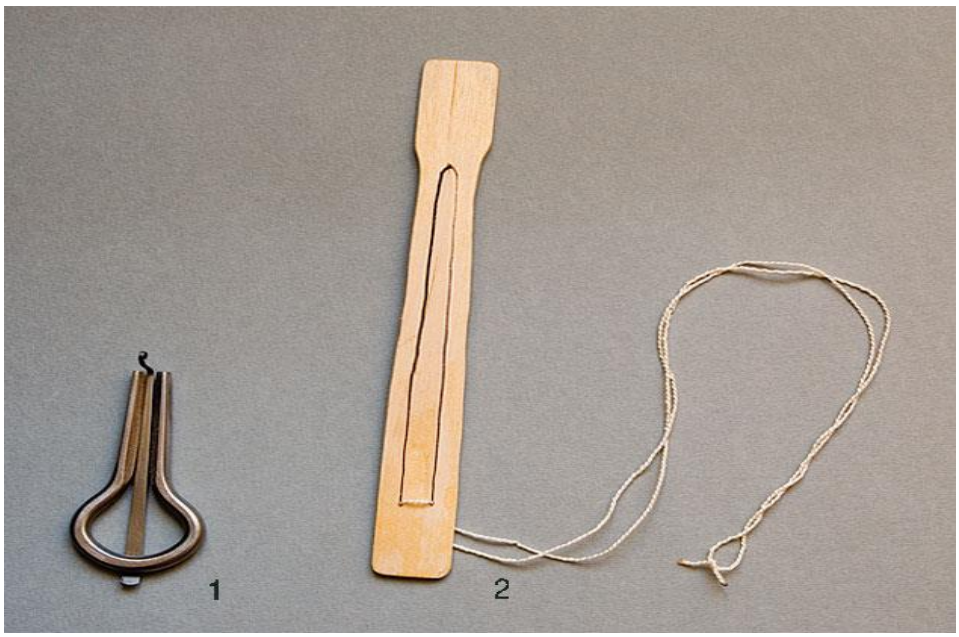

Fotoğraf 2: Kubız (avız kubızı) (1) ve Kıl Kubızı (2). (https://bashenc.online/ru/articles/104451/)

Kubız, küçük boyutlu ve hafif sesli bir enstrüman olması sebebiyle geçmişte genellikle Başkurt kadınları tarafından kullanılmıştır. Başkurdistan'da İslam'ın yayılmasının ardından günlük hayatta erkeklerden ayrı yaşayan, yüksek sesle konuşma ve şarkı söyleme hakkına sahip olmayan Başkurt kadını duygularını ifade etmenin yolunu müzikte bulmuştur. Kubızın hafif ve nazik sesi çok az duyulduğu için kadınlar bu sesler eşliğinde sessizce şarkı söyleyip dans etmişlerdir. Diğer yandan kubızın boyut olarak küçük olması onun saklanmasını da kolaylaştırır. Bu sebeplerden kubız toplumda kadınlar ve çocuklar tarafından kullanılan bir müzik enstrümanı hâline gelmiştir (Hisamitdinova, Uraksin, 2003: 205-206).

Tipterlerin müzik kültürü Tatarlar ve Başkurtlar ile benzerdir. Tipter şarkılarının her birinin kendi melodisi vardır ve bu yönüyle Tatar şarkılarından farklıdırlar ve Başkurt şarkılarına benzerler (Rıbakov, 1897: 197).

Rıbakov, Tipter şarkılarının iki türü olduğunu söyler:

1) Uzunküy: Uzun sözlerden oluşan şarkılardır. Bu şarkı türü içinde derdi, kederi, hüznü anlatan 'munküy' adı verilen şarkılar da yer alır.

2) Kıskak (Takmak): Dans etmek için söylenen şarkılardır (Rıbakov, 1897: 197).

3. BÖLÜM: İDİL-URAL TÜRKLERİNİN DİLİNE GENEL BAKIŞ

3.1. Türk Dili Sınıflandırmasında İdil-Ural Türk Lehçeleri (Tatar-Başkurt)

19. yüzyılın başlarından günümüze kadar olan dönemde Türk dilinin tasnifi üzerine denemeler yazılmıştır. Bu bölümde Türk dili sınıflandırmasında İdil-Ural Türk lehçelerinden Tatar ve Başkurt Türkçelerinin yeri değerlendirilmiştir.

Johann Christoph Adelung ve Friedrich Adelung (1806), H. J. von Klaproth (1823), Adriano Balbi (1826), Wilhelm Fredrik Palmblad (1827), Joseph von Hammer (1836) ve İlya Nikolayaviç Berezin (1848) tarafından yapılan çalışmalarda Türk lehçeleri kavim adlarına göre sıralanmıştır. Johann Christoph Adelung ve Friedrich Adelung'un tasnifinde 'Kuzey Tatarları, Asıl Tatarlar' başlığındaki 'Saf Tatarlar' bölümünde Kazan Tatarları, Orenburg Tatarları, Ufa Tatarları, Mişerler, Başkırtlar yer alır (Arat, 1953; 65). Klaproth'un sıraladığı 23 Türk lehçesi arasında Kazan ve Başkırt da bulunur (Arat, 1953; 67). Balbi'nin tasnifinde Kıpçak başlığı altında Turalı Tatarları, Çazlar, Başkırtlar, Mişerler ve Kara-Kalpaklar sıralanmıştır (Arat, 1953; 68). Palmblad'ın tasnifinde Karışık Türkler başlığı altında Nogaylar, Başkırtlar, Mişerler, Kırgızlar ve Çolımlar yer alır. Bu tasnifteki Başkırtlar başlığında Nogay, Sibirya Başkırtları, Kazan Başkırtları ve Osa Başkırtları bulunur. Hammer'in gittikçe gelişen tasnifinde Kıpçak bölümünde Kırım, Kazan, Astırhan ve Nogay, Sibirya bölümünde Çuvaş, Yakut ve Başkırt adları yer alır (Arat, 1953; 71-72). Berezin'in tasnifinde Kazan yazı dili Çağatay veya Şark Grubu (Türkistan) bölümünde, Başkırt ve Mişer ise Tatar veya Şimal grubunda (Kıpçak) sınıflandırılmıştır (Arat, 1953; 72-73). Berezin'in tasnifi bazı seslik ve dillik ölçütlere dayanması bakımından diğerlerinden ayrılır.

Türk dilini ses ölçütlerine göre sınıflandıranlar arasında Wilhelm Radloff (1882), Hermann Vambery (1885), Nikolay Fedoroviç Katanov (1894), N. A. Aristov (1896), Fedor Evgeneviç Korş (1910), G. J. Ramstedt (1917), Julius Němeth (1917), A. Samoyloviç (1922), Vasiliy Alekseviç Bogorodistskiy (1934), Martti Räsänen (1949), N.

A. Baskakov (1952), Reşit R. Arat (1953), Menges (1961), Poppe (1965) ve Talat Tekin'i (1990) söyleyebiliriz.

a) Wilhelm Radloff'un tasnifi (1882): Radloff'un 1882 yılında yayımlanan *Phonetik der nördlischen Türksprachen* adlı eserinde Türk lehçelerini önce gruplara sonra gruplara dâhil olan lehçelere göre sınıflandırmıştır. Bu tasnifte Doğu lehçesi başlığı altında Baraba, Batı lehçesinin İrtiş diyalekti başlığı altında Tobol ve Tümen, Volga ve Doğu Rusya lehçeleri başlığı altında da Mişer ve Kazan lehçeleri yer alır. Başkurt Türkçesi de Batı lehçesinin İrtiş bölümünde Dağ ve Ova Başkurtçası olarak geçer (Radloff, 1882: 281, 287, 288).

b) H. Vambery'nin tasnifi (1885): Bu tasnifte lehçelerden ziyade coğrafî durumlar ile tarihî gelişimler göz önünde tutularak Türk kavimleri beş grup içinde toplanır. Tasnifteki üçüncü grup olan Volga Türkleri Başlığı altında Kazan (Kazan, Astırhan, Kundur), Çuvaş, Başkırt, Mişer ve Tepter (Orenburg, Ufa, Vyatka, Perm) yer alır (Arat, 1953: 69).

c) Korş'un tasnifi (1910): Korş, tek heceli sözlerin sonundaki ve ek başındaki /g/ sesinin durumu ve şimdiki zamanın kuruluşu ölçütlerine göre Türk lehçelerini kuzey, doğu, batı ve karışık grup olmak üzere dört gruba ayırmıştır. Korş'un tasnifinde, Kuzey grubunda İrtiş diyalektleri (Tura, Kūrdak, Tobol ve Tümen) ve Başkurt diyalekti ile birlikte Volga Havzası diyalektleri, Kara-Kalpak, Kara-Kırgız (Kırgız), Kazak-Kırgız (Kazak) diyalekleri bulunur (Tekin, 1989: 144).

ç) Ramstedt'in tasnifi (1917): Ramstedt'in tasnifinde dil hususiyetleri bakımından üç ölçüt kullanılmıştır: 1. Tek heceli sözlerin sonundaki *ag* ses grubunun durumu. 2. Eski Türkçedeki /d/ foneminin korunması ya da /z/ ve /y/ seslerine gelişmesi. 3. Söz başındaki /t/ sesinin durumu. Ramstedt bu ölçütlere göre Türk lehçelerini altı gruba ayırır ve Batı Grubu (*tag* > *taw, d* > y) adlı beşinci grupta Volga diyalektleri (Tatar, Mişer

ve Başkurt) ile birlikte Kırgız, Kazak, Kara-kalpak, Nogay, Kumuk, Karaçay, Balkar, Karaim lehçeleri yer alır (Tekin, 1989: 146).

d) Samoyloviç'in tasnifi (1922): Samoyloviç'in tasnifi Türk dili tasniflerinin temelini oluşturur. Bu tasnifte Türk lehçeleri /z/ ~ /r/, /d/ > /y/, sözcük sonundaki /-ġ/, ek başındaki ġ- ve /ol-/ ~ /bol-/ hususiyetlerine göre sınıflandırılmıştır. Tasnifte *TAV- grubu (Kıpçak, Kuzeybatı)* adlı üçüncü bölümde Tatar, Başkurt ve Mişer lehçeleri yer alır (Arat, 1953: 99; Tekin, 1989: 147-148).

e) Bogoroditskiy'in tasnifi (1934): Bogoroditskiy 1934 yılındaki çalışmasında Türk kavimlerinin ve lehçelerinin bulundukları yerleri tespit edip bunların kökeni meselelerine, yaşayış tarzlarına ve lehçe hususiyetlerine de temas ederek Türk lehçelerini Çuvaşça hariç, yedi grupta toplar. Tasnifin 'Volga-Ural grubu' adlı beşinci bölümünde Tatar (Kazan, Ufa, Astırhan, Kasım; Mişer – Tataristan, Penza, Saratov, Simbir, Nijgorod) ve Başkırt (Yurmat, Burcan, Kvakan; sonuncusu yazı diline esas olan ağızdır) yer alır. Bogoroditskiy Tatar ve Başkurt Türkçelerinin dil bakımından büyük bir benzerlik gösterdiklerini, ünlülerin gelişimi hususunda benzer durumda olduklarını ancak Ortak Türkçe /ç/ sesinin Başkurt Türkçesinde /s/'ye geliştiğini ve bu bakımdan onun Batı Sibirya lehçelerine benzediğini söyler (Arat, 1953: 104; Tekin, 1989: 149).

f) Ligeti'nin tasnifi (1941): Ligeti Türk lehçelerini altı grupta toplar. Bu gruplardan Kıpçak Dilleri adlı ikinci grupta yer alan on beş lehçeden dördü Başkırt, Kazan, Nogay ve Mişer lehçesidir (Arat, 1953: 106; Tekin, 1989: 150).

g) Räsänen'in tasnifi (1952): Bu tasnifte Türk lehçeleri Samoyloviç'teki bir grubun ilavesiyle yedi grupta toplanır. Räsänen'in tasnifinin dördüncü grubunda yer alan Kuzeybatı grubunun dokuzuncu sırasında Volga Türkleri (Tatar, Mişer), onuncu sırasında Başkırtlar bulunur. Bu grupta değişiklik sadece kapanma yoluyla art-damak ve dudak ünsüzleri sâhasındadır (Arat, 1953: 109; Tekin, 1989: 150-51).

ğ) Baskakov'un tasnifi (1952): Bu tasnifte Türk lehçeleri Türk Dillerinin Batı Hun Dalı, Türk Dillerinin Doğu Hun Dalı olmak üzere ikiye ayrılır. Batı Hun dalında Bulgar, Oğuz, Kıpçak ve Karluk alt grupları; Doğu Hun dalında Uygur ve Kırgız-Kıpçak grupları yer alır. Bu tasnifin Kıpçak-Bulgar bölümünde Tatar (Kasım, Mişer vb.) ve Başkurt Türkçesi bulunur (Arat, 1953: 123; Tekin, 1989: 152).

h) Arat'ın tasnifi (1953): Arat, çalışmasında kendisine kadar olan tasnif denemelerini eleştirel bir gözle değerlendirdikten sonra Türk dilini şöyle tasnif eder:

A. Türk lehçe grupları

I. *r*- grubu {(*r* ~ *z*, *l* ~ *ş*, *s*- ~ *y*-), (Çuvaş)}

II. *t- grubu* {(*t* ~ *d*, *s* ~ *y*), (Yakut)}

B. Türk şive grupları

I. *d*- grubu {(*adak, teġ, taġlıġ, ḳalġın*), (Sayan)}

II. *z*- grubu {(*azaḳ, taġ, taġlıġ, ḳalġan*), (Abakan)}

III. *tav*- grubu {(*ayaḳ, tav, tavlı, ḳalġan*), (Şimâl)}

IV. *taġlı*- grubu {(*ayaḳ, taġ, taġlı, ḳalġan*), (Tom)}

V. *taġlıḳ* grubu {(*ayaḳ, taġ, taġlıḳ, ḳalġan*), (Şark)}

VI. *dağlı* grubu {(*ayaḳ, dağ, dağlı, ḳalan*), (Cenup)} (Arat, 1953: 136, 138).

Arat tasnifinde Türk lehçeleri dil hususiyetlerinin yanında kavmî, coğrafî ve yön isimleri ile adlandırılmıştır. Yukarıdaki tasnifte Türk lehçe grubundaki I. ve II. gruplar kavmî, Türk şive grubundaki I., II. ve IV. gruplar coğrafi ve III., V. ve VI. gruplar yön adları ile belirtilmiştir. Arat tasnifinde belirtilen grupların üyeleri tek tek sıralanmamıştır.

ı) Benzing'in tasnifi: Benzing tasnifinde Türk lehçeleri Bulgar grubu, Güney (Oğuz) grubu, Batı Grubu (Kıpçak ve Kuman), Doğu Türkçesi (Uygur) Grubu, Kuzey Türkçesi olmak üzere beşe ayrılır. Bu tasnifin Batı (Kıpçak ve Kuman) grubunda üç alt bölümden ikincisinde Tatarca ve Başkurtça yer alır (Tekin, 1989: 156).

i) Menges'in tasnifi: Menges'in tasnifinde Türk lehçeleri Orta ve Güneybatı Asya dilleri veya Türküt dilleri, Kuzey Batı veya Kıpçak grubu, Oyrotça (Altay dağları) ve Lehçeleri, Kuzeydoğu, Doğu Sibirya veya Yakut grubu ve Volga Bulgarcası veya Hun-Bulgar grubu olmak üzere beşe ayrılır. Bu tasnifin Kuzey Batı veya Kıpçak grubunun Volga-Kama-Batı Sibirya dilleri bölümünde Kazan Tatarcası (Asıl Tatarca, Tepter, Meşir ve Kasimov Tatarları lehçeleri ile), Batı Sibirya lehçeleri (Turalı, Tümenli, Tobollı, Işımlı, Kūrdak, İrtışlı) ve Baraba lehçesi: Küerik Lehçesi ve Başkurtça yer alır (Tekin, 1989: 156-157).

j) Poppe'nin tasnifi (1965): Poppe'nin tasnifinde Türk lehçeleri 'Çuvaş-Türk dilleri' olarak geçer ve Kıpçak grubunda Karay, Karaçay-Balkar ve Kumuk, Tatarca, Başkırtça, Nogay, Kazak, Karakalpak, Kırgızca ve Altayca yer alır (Poppe, 1965: 41).

k) Tekin'in tasnifi (1990): Tekin'nin tasnifinde, Arat tasnifinde olduğu gibi, daha önce yapılmış olan Türk dili sınıflandırması denelemeleri değerlendirildikten sonra dil hususiyetlerine göre son derece detaylı ve kapsamlı bir sınıflandırma yer alır. Tekin, Türk dilini on iki alt gruba ayırır. Tekin'in tasnifinde Tatar Türkçesi ve Başkurt Türkçesi onuncu grupta şu şekilde yer alır:

X. *tawlı* grubu:

1. *ḳuş-* alt grubu:

a. *süz* alt bölümü: Tatarca (yazı dili)

b. *hüz* alt bölümü: Başkurtça (yazı dili) (Tekin, 1989: 167).

Türk dilinin tasnifi denemelerinde Tatar Türkçesi ve Başkurt Türkçesinin dâhil olduğu gruplar için yön bakımından kuzeybatı, kuzey, batı; boy adları bakımından Kıpçak, Kıpçak-Bulgar ve yer adları bakımından Volga-Ural adlandırmaları kullanılmıştır. Tatar Türkçesi ve Başkurt Türkçesinin dil hususiyetleri bakımından büyük bir benzerlik gösterdikleri bazı araştırmacılar tarafından belirtilmiştir. Türk dilinin tasnifi denelemerinde Tatar Türkçesi ve Başkurt Türkçesini birbirinden ayıran dil hususiyetleri

bakımından iki ölçüt kullanılmıştır: 1. Ortak Türkçe /ç/ sesinin Başkurt Türkçesinde /s/'ye gelişmesi (Bogoroditskiy, 1934). 2. Ortak Türkçe /s-/ sesinin Başkurt Türkçesinde /h-/'ye gelişmesi (Tekin, 1989).

3.2. İdil-Ural Türk Diyalektolojisi

3.2.1 Başkurt Diyalektolojisi

Başkurt diyalektolojisi tarihini üç döneme ayırmak mümkündür:

1. Çarlık Dönemi.
2. Sovyetler Birliği Dönemi.
3. Rusya Fedarasyonu Dönemi.

Çarlık Dönemi

Doğrudan Başkurt diyalektolojisini araştırmaya yönelik olmasa da, Başkurt diyalektoloji tarihini 18. yüzyılın son çeyreğine kadar götürmek mümkündür. P. S. Pallas danışmanlığında ilk cildi 1787, ikinci cildi 1789 yıllarında hazırlanan *Sravnitelnıye slovari vseh yazıkov i nareçiy, sobrannıye desitseyu vsevısoçayşey osobı* adlı sözlükte iki yüz dilin söz varlığı materyalleri bulunmaktadır. Bu dillerin arasında Başkurt Türkçesine ait iki yüz seksen beş söz yer almaktadır (BTAH, 2011: 16). Bu çalışmadan yaklaşık yüz yıl sonra, 1869-1871 yıllarında, L. Z. Budagov tarafından *Sravnitelnıy slovar turetsko-tatarskih nareçiy, so vkluçenniyem upotrebitelnıh slov arabskih i persidskih i s perevodom na russkiy yazık* adlı iki ciltlik sözlük çalışmasında da Başkurt Türkçesine ait sözcükler mevcuttur.

1859 yılında Mirselih Mörselim oğlu Bikçurin'in *Naçalnoye yazıkov s nareçiyami bohartsev, başkir, kirgizov i jiteley Turkestana s russko-persidsko-tatarskimi slovami, raspolojennımi po predmetam, razgovorami i propisyami* adlı kitabı Arap harfleriyle Orenburg'ta basılır ve bu kitabın 1869 yılında Kazan'da ikinci baskısı yapılır. Bu kitapta, Başkurt folklor eserlerinin ana dilde basılmış olması oldukça mühimdir. Ayrıca, bu

çalışmada, Başkurt Türkçesinde 55 sözcük Arapça ve Farsça karşılıkları ile verilir (Höseyinova, 2011: 13).

Başkurt Türkçesinin ağızları üzerine ilk veriler Aleksandr Grigoryeviç Bessenov ve W. Radloff tarafından kayıt altına alınmıştır.

W. Radloff'un ilmî çalışmaları Altay periyodu (1859-1871), Kazan periyodu (1871-1884) ve Petersburg periyodu (1884-1918) olmak üzere üç döneme ayrılabilir. Radloff, 1860-1870 yılarında Altay, Sibir, Kazak, Orta Asya bölgelerine geziye çıkar ve bu bölgelerdeki Türk boylarının dili, folkloru, etnografyası hakkında malumatlar toplar. 1881 yılında yayımladığı *Vergleichende grammatik der nördlishen turksprachen* adlı çalışmasında Başkurt Türkçesinin, Dağ Başkurtlarının diyalekti (die Mundart der Berg-Bashkiren) ve Bozkır Başkurtlarının diyalekti (die Mundart der Steppen-Bashkiren) olmak üzere iki diyalektinin olduğunu belirtir. Radloff, Volga diyalektindeki /s/ sesi yerine Bozkır Başkurtlarının /ś/ sesini; Dağ Başkurtlarının da /h/ sesini kullandığını bildirir: Bozkır D. /śin/ = Dağ D. /hin/ = Vol. D. /sin/ 'sen' (Radloff, 1881: 125-126).

Türklük araştırmalarının en büyük araştırmacılarından biri olan W. Radloff'un 1866-1907 yılları arasında basılan *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibirens I-X* eseri Türk boylarının ağızlarından derlediği hâlk edebiyatı ürünlerini içermektedir. Bu serinin IV. cildinde Çağdaş Tatar Türkçesinin Sibir ağız grubundaki Baraba, Tobol ve Tümen ağızlarına ait dil malzemesi vardır. Bunun yanında, Radloff yıllar boyunca sürdürdüğü derleme, inceleme ve araştırmaları sonucunda ortaya çıkardığı *Opıt slovarya turkskih nareçiy* adlı sözlük denemesini dört cilt hâlinde yayımlamıştır. Ünlü sesler ile başlayan sözleri içine alan birinci cilt 1893'te, ünsüz seslerle başlayan sözlerin yer aldığı diğer üç cilt ise sırasıyla 1899, 1905 ve 1911 yıllarında basılmıştır. Türkoloji çalışmalarında ölümsüz eserler içerisinde yer edinen bu sözlük denemesi, Başkurt Türkçesinin yazı dili öncesine ait dönemdeki söz varlığı ile ilgili bilgileri de yansıtmaktadır.

Radloff ile aynı yıllarda Başkurt diyalektolojisi üzerine çalışmalar yapan Bessenov, 1881 yılında yapmış olduğu *O govorah kazahskogo, tatarskogo nareçiya i ob otnoşenii ego k blijayşim k nemu nareçiyam i yazıkam* adlı çalışmada güneydoğu Başkurtlarının dilini Tatar Türkçesi ile karşılaştırarak, güneydoğu Başkurtlarının dilinin temel özelliklerini bildirir. Ayrıca, Bessonov 1906 yılında *Pervaya posle bukvarya knijka dlya çteniya i praktiçeskiye pervonaçalnıye uroki dlya severo-vostoçnıh başkir*; 1907 yılında *Bukvar dlya başkir* adlı çalışmalarında Başkurtlar için Kiril alfabesi temelinde alfabe hazırlar. Buna ek olarak, *Bukvar dlya başkir* adlı çalışmasında, Başkurt Türkçesinde metinler verir ve bu metinlerin hangi Başkurt diyalektine ait olduğunu göstermek için metinlerin başına Güney diyalekti için *Yu. B.* (Yujnıye başkırı), Doğu diyalekti için *S. B.* (Severnıye başkırı) ve Katay diyalekti için *K. B.* (Katayskie başkırı) kısaltmalarını not düşer (Bessenov 1906; 1907). 1907-1917 yılları arasında Rus-Başkurt mekteplerinde çoğunlukla bu çalışmadan faydalanılır. Bu çalışmalara ek olarak, Bessonov 1880 yılında Oremburg ilinin Orsk ve Verhni-Ural ilçelerinin köylerinden derlediği Başkurt hikâyelerini Rusçaya aktararak yayımlamıştır.

Katarinskiy 1883 yılında *Russko-başkirskiy slovar* ve 1899 yılında *Başkirsko-russkiy slovar* adlı iki önemli sözlük çalışması yapmıştır. Bu çalışmalar yazı dili öncesi dönemde Başkurt Türkçesinin söz varlığını göstermesi bakımından Başkurt Türkçesi ağız araştırmaları tarihinde önemli bir yere sahiptir. Sözlükte 15 bine yakın sözcük bulunmaktadır.

Çarlık döneminde Başkurt diyalektolojisi üzerine çalışmalar yapan bir başka bilgin Nikolay Fedoroviç Katanov'dur. Katanov, 1896-1898 yılları arasında Ufa'nın Belebey ve Minzele ilçelerinde Tatar dilinin yanında Başkurtların da dil özelliklerini derler. Bu araştırma, 1898 yılında *Otçet o poyezdke, soverşennoy s 11 iyun 1897 goda po 20 avgusta togo je goda v Belebeyevskiy i Menzelinskiy uyezdı Ufimskoy gubernii* adıyla

ve *Otçeto poyezdke, soverşennoy s 20 iyul po 20 avgusta 1898 g. v Belebeyevskiy uyezd Ufimskoy gubernii* ismiyle Kazan'da yayımlanır.

Başkurtların meşhur yazarı Möhetselim İşmöhemet oğlu Ömötbayev (1841-1907) 1901 yılında yayımlanan *Tatar nehvesiniŋ mohtasarı* adlı kitabında Başkurt dilini Rus dili ile karşılaştırır ve iki dil arasında benzer olan ve olmayan yönleri gösterir. Bu çalışmada kullanılan örneklerde Başkurt dilinden çok sayıda sözcük vardır. Ayrıca, Ömötbayev, Arap alfabesini Başkurt ve Tatar Türkçesinin fonetik özelliklerine uygun hâle getirmek için alfabeye 6 yeni harf ekler ve çalışmasında bu harfleri kullanır.

Vilmos Pröhle'nin ilk basımı 1903 yılında Budapeşte'de yapılan *Baskir Nyelvtanulmányok* (Baschkirische Sprachstudien) *I* adlı çalışmasında Ufa bölgesindeki gezisinde tuttuğu notlardan hareketle Başkurt Türkçesinin ses bilgisi ve biçim bilgisi hakkında bilgiler verilmektedir (Arslan, 2017: 263).

1912 yılında Möhemmethan Sehipkirey oğlu Mstislav Aleksandroviç Kulayev (1873-1959) *Osnovı zvukoproiznoşeniya i azbuka dlya başkir* adlı çalışmasını Kazan'da yayımlatır. Çalışmada, Başkurtça yazmak için Rus-Grek grafiği temelinde Başkurt alfabesi yer alır ve bu alfabe Başkurt dilinin birinci alfabesi olarak seçilir. Kitapta, Başkurt sesleri açıklanır ve her sesin harf karşılığı verilir. Kulayev çalışmasını, Başkurt dilinin Güney diyalektinde, Üsergen Başkurtlarının ağzında yazar (Höseyinova, 2011: 14). Başkurdistan Komunist Partisi Başkanı olan Kulayev, Başkurt Türkçesi ile ilgili birçok çalışma yapar. Bu çalışmalardan *Üsergen tilinin grammatikahı* ve *Üsergen höyleşinde hüzbeyleniş sistemahı* adlı araştırmaları Başkurt diyalektoloji tarihi bakımından mühimdir.

Sovyet Birliği Dönemi

Çarlık Rusya'sında dağınık biçimde yaşayan Türk halklarının ana dille eğitim yapmaları fikri İlminskiy tarafından ortaya atılmış ve Rus idaresine benimsetilmiştir. İlminski'nin "Her Türk boyunun konuşma dili, ayrı bir yazı dili hâline getirilmelidir"

sloganı (Yalçın, 2008: 1943), 1917 devriminin sonucu olarak ortaya çıkan bütün halkların kendi kaderlerini tayin etmeleri fikri ile hayata geçirilmiştir. Başkurt, Kazak, Kırgız, Türkmen, Tuva gibi Türk boyları bu tarihten sonra kendi yazı dillerini kullanmaya başlamışlardır.

Başkurdistan hükümeti, 5 Aralık 1922 yılında Başkurt dilini devlet dili yapmak için Başkurt dilinin öz alfabesinin, söz varlığının, terminolojisinin, ses ve biçim özelliklerini kurallı hâle getirmede Başkurt ağızlarının araştırılması gerektiğini duyurarak bu alanda çalışmalar yapılmasını talep eder. 1920'li yıllarda kuzeydoğu Başkurt ağızları Kıvakan ağzı; güneydoğu Başkurt ağızları ise Yurmatı ağzı olarak adlandırılır. Görüldüğü üzere, 1920 öncesinde Başkurt ağızları coğrafî adlandırmalarla (dağ, ova); 1920 sonrasında ise boy adları ile (Kıvakan, Yurmatı) isimlendirilmiştir. 1920'li yıllarda, Kıvakan ağzının konuşuru, Yurmatı ağzı konuşurundan daha fazladır. Bu sebeple bu yıllardaki gazeteler Kıvakan ağzında çıkmıştır.

Başkurdistan hükümetinin talebi üzerine 1928-1940 yılları arasında Başkurt ağızlarını araştırmak üzere bilimsel geziler gerçekleştirilir. Bu gezilerde N. K. Dmitriyev, M. Bilolav, T. G. Baişev, F. Gimalov, G. Y. Devletşin, S. Mirasov, Z. Ş. Şakirov araştırmacı olarak yer alır. Yukarıda adlarını sıraladığımız büyük Başkurt diyalektologlarının araştırmaları sonucunda ortaya çıkan materyaller, Rusya İlimler Akademisi Başkurt Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsünün arşivinde bulunmaktadır.

1928 yılında, Dmitriyev "Başkurt Dilini Araştırma Meselesine Bakış" (Bilim Dergisi no:7-8, s. 86-90; no: 9 s. 64-67) adlı makalesinde Başkurt ağızlarını araştırmada kullanılacak metotları, teknikleri ve çeviri yazı sistemini açıklar. Dmitriyev'in bu çalışması, o yıllarda yapılan çalışmalardaki yöntem ve tekniklerde temel olarak alınmıştır.

Başkurt ağızları için ilk araştırma gezisi N. K. Dmitriyev danışmanlığında 1928 yılında gerçekleştirilmiştir. 1928 yılında Başkurt dilini ve folklorunu araştırmak maksadıyla S. İ. Rudenko danışmanlığında gerçekleştirilen araştırma gezilerinin dil ve

folklor bölümünün danışmanı N. K. Dmitriyev'dir. Sonrasında bu araştırma gezilerine M. Bilolav, O. İ. Şatskaya, G. Y. Devletşin, S. Mirasov, Z. Ş. Şakirov da katılmıştır. Dil ve folklor gezisi Tamyan-Katay kantonunun kuzeybatısındaki Uçalı ve Beloret ilçelerindeki yaklaşık kırk köyde yapılır. Bu araştırma gezisine dair bilgiler, 1958 yılında ağız araştırmaları yazılarının yer aldığı *Başkirskiy dialekt sbornik* adlı kitapta, Dmitriyev'in kaleme aldığı *Otçet o rabote lingvistiko-folklornogo podotrda Başkirskoy ekspeditsii Akademii nauyk SSSR za 1928 g.* adlı yazıda detaylarıyla verilmiştir.

1929 yılında dil ve folklor gezileri Mesegut kantonunun Kalmak yurduna, Dıvan-Mesitli yurduna ve Mırzalar yurduna dâhil olan köylerde yapılır.

1920-1930 yıllarında yapılan araştırma gezilerinde söz varlığı için de materyaller toplanır. Toplanan söz varlıklarının Rusça karşılıkları da yazılır. Ayrıca bu söz varlığı materyalleri, köylerdeki ağız farklılarını belirlemenin ve karşılaştırmalı olarak incelemenin yanında, esasında günlük hayattaki sözlerin kayıt altına alınarak korunmasını ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlamıştır.

Z. Şakirov ve K. A. Timiryazev 1928-1932 yıllarında Baymak, Ebyelil, Uçalı, Beloret ilçelerindeki köylere dil ve folklar materyalleri toplamak için araştırma gezileri düzenlemiştir. Bu araştırmalardan elde edilen materyallerin bir bölümü 1930 yılında, Bilim dergisinde *Kratkiy otçet ob ekspeditsii, organizovannıy obşesrvom po izuçeniyu başkirii* adlı makale ile yayımlanır.

1930 yılında G. F. Devletşin "Başkurt Dilinin İmla Sözlüğü" adlı çalışmasında standart Başkurt Türkçesinden ve diyalektlerinden toplanmış on bin söz bulunmaktadır. Sözlükte Başkurt ağız gruplarından sözlerin yer alması ve sözlerin Latin alfabesi ile doğru yazımının gösterilmesi Başkurt araştırma tarihindeki yerini oldukça önemli kılmaktadır.

1928-1946 yılları arasında 15 dil araştırma gezisi düzenlenmiştir. Bu araştırma gezilerinin iki amacı vardır. Birincisi, Başkurtların konuşma dilini, ikincisi ise Başkurtların, Mişerlerin ve Tipterlerin dilini araştırmaktır. Bu amaçlar doğrultusunda

gerçekleştirilen araştırma gezileri Başkurdistan'ın 33 ilçesinde ve Silebi oblastının Argayaş, Konşak ve Yalan ilçesinde düzenlenmiştir.

1954-1980 yılları, Başkurt diyalektlerini araştırma gezilerinin ikinci dönemi olarak adlandırılabilir. Bu yıllar arasında gerçekleştirilen ağız araştırması gezilerinde ses, biçim ve söz varlığı incelemeleri için materyaller toplanmıştır. Ağız materyallerinin toplanması için anket yöntemi kullanılmıştır. Ankette kullanılan transkripsiyon işaretleri, ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz varlığı için hazırlanan sorular 1961 yılında "Başkurt Dili Ağızlarından Materyaller Toplamak İçin" adlı kitapçıkta yer almaktadır. Ses bilgisi bölümünde bir sözün ünlü ve ünsüzlere göre farklı varyantları yazılıp konuşurdan bu varyantlardan hangisini kullandığı sorularak materyaller toplanmıştır. Sözlerin Rusça varyantları da yazılmıştır. Örneğin, /h/ – /ś/ ünsüzlerinin söz başındaki durumunu tespit etmek için /harıq/ – /śarıq/ /ovtsa/ 'koyun' (İşbulatov, Maksutova ve Mırjanova 1961: 19) sözleri yazılmış ve konuşurdan seçim yapması istenmiştir. Biçim bilgisi bölümünde, söze hangi ekin eklenmesi gerektiği yazılı olarak sorulmuştur ve yine sözün Rusça karşılığı da yazılmıştır. Örneğin, "Aşağıdaki sıfatlar bu eklerden hangisi ile kullanılır?" sorusunun altına talımhaq – talımśaq – talımsaq /priotlivıy/ 'kaprisli" (İşbulatov, Maksutova ve Mırjanova, 1961: 31) seçenekleri verilip konuşurdan tercih yapması istenmiştir. Söz varlığı bölümünde ise eş anlamlı sözler yan yana yazılıp konuşurun köyünde hangisinin kullanıldığı, kullanılmıyorsa bu söz yerine hangi sözün kullanıldığı ve varsa ses ve biçimsel varyantlarının belirtilmesi istenmiştir.

Araştırma gezilerine katılan bir başka büyük diyalektolog T. G. Baişev'dir. Baişev, 1931-1934 yılları arasında Miyeke, Tuymazı, Kandra, Karizil, Nuriman, İglin, Uçalı, Beloret, Baymak, Heybulla, Matray ve Böryen bölgelerine geziler düzenler. O, 1949 yılında Başkurt Türkçesinin ağızlarının Başkurt yazı dili ile münasebeti konusunda *Başkirskiye dialektı v ih otnoşenii k literaturnomu yazıku* adlı bilimler adayı tezini savunur ve bu tez 1955 yılında kitap olarak basılır. 1954 yılında Askın, Baltas, Boray ve

Yanavıl bölgelerinde 37 köyde araştırmalar yapar. Baişev, bu araştırmasıyla kuzeybatıda yaşayanların konuşma dilinin Başkurt Türkçesinin farklı bir diyalekti olduğunu ortaya koyar. Bu araştırmanın materyallerinden hareketle 2008 yılında Z. G. Urazbayeva ve R. N. Hazıyeva tarafından hazırlanan *Başqort tĕlĕnĕŋ tönyak-könbayış dialektı. 1954 yılyı dialektologik ekspeditsiya otçetı* adlı kitap basılır. Baişev'in 1955 yılında Moskova'da basılan *Başkirskiye dialektı v ih otnoşenii k literaturnomu yazıku* adlı çalışması Başkurt ağız araştırmaları tarihinde ilk monografidir. Bu çalışma, ilk monografi olmasının yanında, Başkurt ağızlarını Doğu, Güney ve Batı olmak üzere üç grupta ele alan ilk yayın olmasıyla da oldukça önemlidir.

Başkurt diyalekt tarihinde söz edilmesi gereken bir başka ünlü diyalektolog J. G. Kiyikbayev'dir. Kiyikbayev, 1951-1952 yıllarında Başkurt Devlet Pedagoji Enstitüsü'nde Başkurt dilinin tarihi ve diyalektolojisi üzerine 80 saatlik ders vermiştir. Kiyikbayev'in, 1952 yılında *Sovyet Başkortostanı* gazetesinde "Başkurt Diyalektlerini Araştırmada Pedogoji Enstitüsü Öğrencilerinin Birinci Diyalektolojik Gezisi" makalesi; 1953 yılında "Hener diyalekti: Başkurt Dilini Bilimsel Açıdan Araştırma Meselelerine Bakış" makalesi yayımlanır. Kiyikbayev, yine aynı yıllarda Başkurt diyalektlerinin haritalarını da çizmiştir. Bu haritalar günümüzde TSGİA RB. F. R-5085, op. 1, d. 102 numarasıyla arşivde yer almaktadır. Kiyikbayev, 1957 yılında *Başqortostan ukıtıvsıhı* dergisinde yayımlanan "Başkurt Diyalektleri Hakkında", 1958 yılında "Başkurt Diyalektleri ve Onların Tarihine Kısaca Giriş" ve 1960 yılında yine "Başkurt Diyalektleri Hakkında" adlı makalelerinde, Başkurt ağızlarını boy adları ile adlandırmanın yanında ırmak adları ile de adlandırır. Başkurt ağızlarının ırmak adları ile adlandırılmasının günümüzdeki sınıflandırmalarda kullanılmasının temeli bu makalelere dayanmaktadır. Kiyikbayev, çalışmalarında Batı Başkurtlarının konuşma dilinin Tatarlaşmış olduğunu belirtir ve bu sebeple Başkurt Türkçesini Güney ve Doğu olmak üzere iki ağız grubuna ayırır.

Başkurt ağızları üzerine önemli çalışmaları bulunan bir başka büyük diyalektolog Ehnef Ehmet oğlu Yuldaşev (1920-1988)'dir. Yuldaşev, çalışmalarında Başkurt Türkçesinin üç diyalekti olduğunu belirtir ve özellikle Kuzeybatı diyalektinin Başkurt ölçünlü dili ile münasebetini açıklar. Yuldaşev'in 1950 yılında savunduğu *Issledovaniyu yazıka başkirskih tipterey* adlı bilimler adayı tezi Asıvzı ağzının Doğu diyalekti içerisinde yer almasını sağlamıştır. Yuldaşev'in diyalektoloji ile ilgili çalışmalardan bazıları şunlardır: (1953), *Govor teptyarey Uçalinsko rayona BASSR*. Akademiku gordlevskomu k yego 75-letiyu. s. 329-342. Moskova; (1953), *Voprosı izuçeniya dialektov narodov SSSR*. Soveşaniye po voprosam opicatelnoy grammatiki, leksikografii i dialektologii: Tezisı dokladov. s. 24-32. Moskova; (1959), *K izuçeniyu govorov Tuymazinskogo rayona BASSR*. Başkirskiy dialektologiçeskiy sbornik. s. 141-149. Ufa; (1959), *K metodike sbora dialektologiçeskogo materiala po başkirskomu yazık una sovremennom etape*. Başkirskiy dialektologiçeskiy sbornik. s. 213-221. Ufa; (1968), *Severo-zapadnıy dialekt başkirskogo yazıka*. Voprosı dialektologii turkskih yazıkov: Materialı IV regionalnogo soveşaniya po dialektologii turkskih yazıkov. s.67-71. Frunze. Yuldaşev'in 1950-1965 yılları arasında gerçekleştirilen diyalektoloji gezilerinin sonuçlarını değerlendirdiği *Dialektı başkirskogo yazıka* adlı makalesi ise o öldükten 22 yıl sonra *Dialektı turkskih yazıkov* adlı makaleler kitabında yayımlanmıştır.

1965-1991 yılları arasında Başkurt diyalektolojisi üzerine yapılan çalışmalarda Seriye Fazulla kızı Mirjanova (1924-2000), Haras Geliyekber oğlu Yusupov (1928-2006), Negim Hamgeli oğlu İşbulatov (1928-2006), Nejibe Heyirzaman kızı Maksutova (1932-2004), Ernst Feyzrahman oğlu İşbirzin (1934) ve Zinnur Geziz oğlu Uraksin (1935-2007) adları öne çıkar. Özellikle S. F. Mirjanova ve N. H. Maksutova'nın Başkurt ağız grupları üzerine yaptıkları müstakil çalışmalar Başkurt diyalektoloji tarihinde önemli bir yer edinmiştir.

H. G. Yusupova 1955 yılında *Asisnkiy govor başkirskogo yazıka* adlı bilimler adayı tezinde Assı ağzının ses, biçim ve söz varlığını ele alır. Yusupova bu çalışmasında Assı ağzındaki ünsüzleri tespit ederek bu ağza has ünsüzlerin Başkurt Türkçesinden başka Türkmen Türkçesinin Doğu ağızlarında, Tuva, Salar Türkçelerinde ve Sarı Uygur Türkçesinde bulunduğunu belirtir. Yusupov'un bu çalışması, kendisinden sonra yapılan çalışmalara örnek olmuştur (Kaharmanov ve Yagafarova, 2010: 124-127).

Bir başka diyalektolog N. H. İşbulatov 1956 yılında *Govor derevni Kazmaşevo Abzelovskogo rayona Başkirskoy ASSR* adındaki bilimler adayı tezini, 1975 yılında *Sravnitel'noye issledovaniye dialektov başkirskogo yazıka* ismindeki doktora tezini savunur. 2000 yılında İşbulatov'un *Başqort tili hem unıŋ dialekttarı* adında basılan kitabı hem araştırmacılar için hem de okullardaki diyalekt derslerinde okutulması için hazırlanmıştır. Bu çalışmanın girişinde Başkurt Türkçesi ve diyalektlerinin ortaya çıkışı, diğer Türk yazı dilleri ile münasebeti hakkında bilgiler verilir. Sonrasında ise Başkurt diyalektlerinin ses, biçim ve söz varlığı özellikleri tespit edilir. Çalışmadaki söz varlığı bölümünde sözcüklerin hangi diyalektte kullanıldığı, standart Başkurt Türkçesindeki ve Rusçadaki karşılığı ve hatta bazı sözlerin kökeni hakkında bilgiler verilmiştir.

N. H. İşbulatov'un, Rıbakov'un derleme güzergâhlarından biri olan Kızıl ağzı ile ilgili *Kızılskiy govor* adlı makalesi 1963 yılında *Başkirskaya dialektologiya* dergisinde Ufa'da yayımlanmıştır.

1963 yılına gelindiğinde *Başkirskaya dialektologiya: govorı yugo-vostoka başkirii* adlı kitap basılır. Bu çalışmada İşbulatov Kızıl ağzını, Maksutova Böryen ağzını ve Mirjanova Kubalak ağzını ses, biçim ve söz varlığı bakımından inceler. Kitabın son bölümünde ise Maksutova Ey ağzının söz varlığı üzerinde, Yarullina Dim ağzının söz varlığı üzerinde değerlendirmeler yapar.

S. F. Mirjanova, 1967 yılında savunduğu *Kubalyakskiy govor başkirskogo yazıka* adlı bilimler adayı tezinde Başkurt dilinin Kübelek ağzının dil özelliklerini incelemiştir.

1979 yılına gelindiğinde ise Mirjanova'nın Moskova'da yayımlanan *Yujnıy dialekt başkirskogo yazıka* adlı kitabında Başkurt Türkçesinin Güney ağız grubu İyik-Hakmar ağzı (İk-Sakmarskiy govor), Merkez ağzı (Sredniy govor) ve Dim ağzı (Dimskiy govor) olarak sınıflandırılmıştır. Çalışmada Güney ağız grubunu oluşturan ağızların her biri ayrı bölümlerde ele alınmıştır. Ağızlara ayrılan bölümlerin giriş kısmında bölgenin etnik yapısı, coğrafyası, tarihi ve temel ağız özellikleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Giriş bölümünden sonra ağızlar, ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz varlığı bakımından incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ağızlara ait haritalar ve metinler yer almaktadır.

Mirjanova'nın 1991 yılında basılan *Severo-zapadnıy dialekt başkirskogo yazıka* adlı monografisinde Kuzeybatı ağız grubu bünyesindeki dört alt ağzın (Karizil ağzı, Tanıp ağzı, Tübengi Agizil-İyik ağzı ve Geyne ağzı) ses, şekil ve söz varlığı incelenerek ağızlara ait haritalar ve metinlere yer verilmiştir. Baişev'in Başkurt ağızlarının sınıflandırmasını değiştiren çalışmasından sonra Başkurdistan'ın kuzeybatısında konuşulan ağızları ele alan bu çalışmayla, Kuzeybatı ağzı, Başkurt ağız gruplarından birisi olarak kabul edilmiştir.

Mirjanova'nın bu mühim çalışmalarının yanında Başkurt Türkçesinin ve diyalektolojisinin problemlerini çözmeye yönelik çalışmaları da bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: (1963), *O yedinoy fonetiçeskoy transkriptsii dlya turkskih yazıkov na materiale başkirskogo yazıka*. Voprosı dialektologii turkskih yazıkov. s. 170-172. Bakü; (1971), *Finno-ugorskiye elementı v govoroh başkirskogo yazıka*. Arheologiya i etnografiya başkirii. T. 4. S. 282-286. Ufa; (1976), *Nekotorıye voprosı istoriçeskoy dialektologii başkirskogo yazıka*. Sovyetskaya turkologiya razvitiye turkskih yazıkov v SSSR: Vsesoyuznaya turkologiçeskaya konferentsiya. s.225-227. Almatı; (1976), *Etnolingvistiçeskiye protsessı na severo-zapade Başkirskoy ASSR*. Razvitiye yazıkov i kultur narodov SSSR v ih vzaimosvyazi i vzaimodeystvii. s. 235-244. Ufa.

Başkurt ağız grupları üzerine müstakil çalışmalar yapan bir diğer diyalektolog N. H. Maksutova'dır. Maksutova, 1960-1970 yılları arasında gerçekleştirilen ağız araştırması gezilerine katılır. 1963 yılında *Govor ayskih başkir* adlı bilimler adayı tezini savunur. Sonrasında, o bütün Doğu ağızlarını araştırmaya başlar ve 1976 yılında Moskova'da *Vostoçnıy dialekt başkirskogo yazıka* adlı çalışmasını yayımlar. Maksutova bu çalışmada, Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunu, Ey ağzı (Ayskiy govor), Aragayaş ağzı (Argayaşskiy govor), Salyut ağzı (Salyutskiy govor), Miyes ağzı (Miasskiy govor) ve Kızıl ağzına (Kızılskiy govor) ayırarak bu alt ağızların her birini ayrı bir bölüm olarak inceler. Bölümlerin giriş bölümünde ağzın yer aldığı bölgelerin haritaları verilmektedir ve ağzın öne çıkan temel özellikleri maddeler hâlinde sıralanmaktadır. Giriş bölümünden sonra ağızlar ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz varlığı bakımından detaylı olarak incelenmiştir. Her bölümün sonunda o bölümdeki ağızla ilgili derleme metinleri verilmiştir. Maksutova, çalışmasında Doğu ağız grubunu konuşan yaklaşık iki yüz bin kişinin olduğunu belirtir.

Maksutova'nın bir diğer önemli çalışması ise hem eleştirmeni hem de yazarlarından biri olduğu üç ciltlik "Başkurt Ağızları Sözlüğü" adlı çalışmadır. Bu sözlüğün her bir cildi farklı bir ağız grubunu kapsar. Birinci cilt (1967) Doğu ağız grubuna, ikinci cilt (1970) Güney ağız grubuna ve üçüncü cilt (1987) Batı (Kuzeybatı) ağız grubu ile Kuybışev (şimdiki Hamar), Perm, Orenburg, Harıtay, Sverdlovsk bölgeleri Başkurtlarının konuşma diline ayrılmıştır.

2005 yılında basılmış olan *Dialektologiçeskiy atlas başkirskogo yazıka* adlı Başkurt Ağızları Atlasının materyallerini toplamak için 1972-1980 yıllarında düzenlenen araştırma gezilerinin danışmanlığını Maksutova yapmıştır. Ömrünü Başkurt diyalektolojisine adayan bu büyük âlim, "Başkurt Ağızlarının Örnekleri" adlı çalışmanın da editörüdür. Bu çalışmada, Başkurtların konuşma dilinin örnekleri, folklor metinleri, köy tarihleri, rivayetler ve efsaneler yer almaktadır.

Başkurt diyalektolojisi üzerine önemli çalışmalar yapan Maksutova, Doğu diyalekti içerisinde yer alan ancak Başkurdistan siyasî sınırları içerisinde bulunmayan Silebi, Orenburg ve Kurgan oblastlarında yaşayan Başkurtların konuşma dilini *Başkirskiye govorı, nahodyaşiyesya v inoyazıçnom okrujenii* adlı çalışmasında inceler. Çalışmada, Argayaş, Salyut ve Orenburg ağızlarının her birisi ses, biçim ve söz varlığı bakımından analiz edilir ve son bölümde ağızlardan derlenip yazıya geçirilen metinler yer alır. Bu çalışmanın en önemli yönü, 20. yüzyılın sonuna kadar Başkurtça eğitim almayan ve Başkurtça basın yayın materyallerine sahip olmayan, yani Standart Başkurt Türkçesine maruz kalmayan Başkurtların konuşma dilinin özelliklerini ortaya çıkarmasıdır. Bu çalışmaların yanında Maksutova'nın diyalektoloji üzerine yazılmış birçok makalesinin de bulunduğunu belirtmek gerekir.

Rusya Federasyonu Dönemi

Başkurt ağızlarının söz varlığının tespitinde önemli bir çalışma U. F. Nezirgolov tarafından 2002 yılında "Başkurt Dilinin Diyalektleri Sözlüğü" adıyla Ufa'da yayımlanmıştır. Çalışma, 1928-1946, 1960-1982 yılları arasında yapılan ağız malzemesi toplama gezilerinde elde edilen materyallerin bir araya getirilmesiyle ve 1967 (Doğu ağız grubu sözlüğü), 1970 (Güney ağız grubu sözlüğü) ve 1987 (Batı (Kuzeybatı ağız grubu, Kuybışev, Perm, Oremburg, Harıtay, Sverdlosk bölgeleri sözlüğü) yıllarında yayımlanan ağız sözlüklerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Sözlüğün *b, ź, j, z, ķ, f* maddeleri M. İ. Dilmöhemetov; *a, m, o, ö, p, r, s, ś, ḫ, ş, e* maddeleri U. F. Nezirgolov; *k, l, n, t* maddeleri S. G. Sabiryenova; *w, g, ġ, d, i, y, u, ü, h, ı, ĕ* maddeleri G. G. Gereyeva tarafından hazırlanmıştır. Sözlüğün giriş bölümünde Başkurt ağızlarının temel ses ve biçim özellikleri ile söz varlığı özellikleri, sözlükteki sözcüklerin alındığı kaynaklar, sözlük kuralları, transkripsiyon işaretleri ve kısaltmalar verilmektedir. Bu bölümde Başkurt Türkçesi ağızları; 1. Doğu ağız grubu (Argayaş ağzı, Kızıl ağzı, Miyes ağzı, Salyogot ağzı ve Ey ağzı), 2. Güney ağız grubu (Dim ağzı, Tuk-soran ağzı, Urta ağzı, Hakmar ağzı

ve İyik-Hakmar ağzı), 3. Kuzeybatı ağız grubu (güneydoğu ağzı) biçiminde sınıflandırılmıştır. Sözlüğün ikinci bölümünde ise madde başı sözcükler alfabetik olarak sıralanmıştır. Sözlükte, ad, sıfat, eylem, belirteç, adıl, sayı, ünlem, bağlaç, edat, kiplik sözler, numaralandırma sözleri (sayı sıfatları), seslenme edatı ve yardımcı eylemler olmak üzere yaklaşık 22.000 madde başı bulunmaktadır. Ayrıca, madde başı sözün hangi ağız grubuna ait olduğu, ölçünlü dil ve Rusça karşılığı, ölçünlü dilde karşılığı yoksa açıklamalı anlamı, örnek cümle içinde kullanımı ve diğer ağızlardaki fonetik varyantı da belirtilmektedir.

2002 yılında Heyrullina tarafından Başkurdistan'ın Kuzeybatısındaki Başkurtların tarihi ve dil durumları ile ilgili *Tamırz̲arıbız̲-terende: Tönyak-könbayış başkorttarı, ularz̲ın ütkenĕ, bögöngöhö, kilesegĕ* adlı bir eser yayımlanmıştır. Bu çalışma, Başkurt Türkçesinin Kuzeybatı ağız grubunun konuşulduğu bölgelerin boy yapılanmasını göstermesi, Başkurdistan'ın kuzeybatısındaki tarihi olayları bildirmesi, bölgedeki dil ve lehçe temaslarına değinmesi bakımından literatürde mühim bir yer kazanmıştır.

2005 yılında *Dialektologiçeskiy atlas başkirskogo yazıka* (DABY) yayınlanmıştır. Bu büyük çalışmanın temeli 1973 yılında DABY için materyal toplama projesinin hazırlanmasıyla başlar. DABY'nin hazırlanması Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsünde 1990'ların ortasına kadar yavaş ilerler. Bu sebeple atlasın hazırlanması çok uzun zaman alır. DABY, nihayet 2005 yılında Maksutova, Mirjanova, Nezirgolov, Dilmuhametov, Sabiryanova ve Gareyeva'dan oluşan bilim ekibi tarafından hazırlanır ve Gilim yayınevi tarafından basılır. Yaklaşık 40 yıllık bir çalışmanın sonunda ortaya konan bu muazzam atlasın girişinde Başkurt diyalektleri hakkında genel bilgiler, Başkurt diyalektinin literatür bilgisi, atlasta kullanılan çeviri yazı ve işaretler, atlasta kullanılan malzemenin elde edildiği yerler, kaynak kişiler ve derleyiciler hakkında bilgiler mevcuttur. Atlas'ın en dikkat çekici yönlerinden biri haritalamada ses, biçim ve söz varlığı alanlarının hepsinin kullanılmış olmasıdır. Bu sayede, bu tarihe kadar yapılmış çalışmalardan

hareketle hazırlanan bu ağız atlasında, ağızların kendine has ses, biçim ve söz varlığı özellikleri harita üzerinde görülebilmekte ve diğer ağızlar ile karşılaştırılabilmektedir. Ayrıca, bu ağız atlasındaki veriler http://mfbl2.ru:8080/mfbl/bashdial bağlantısına aktarılarak internet ortamında açık erişime sunulmuştur.

Araştırmamızın yurt dışı danışmanlığını yürüten büyük bilim insanı F. G. Hisamitdonova'nın editörlüğünü yaptığı, Z. G. Urazbayeva ve R. N. Hazıyeva tarafından yazılan *Başqort tĕlĕnĕŋ tönyak-könbayış dialektı: 1954 yılgı dialektologik ekspeditsiya otçetı* adlı çalışma 2008 yılında Ufa'da Gilim yayınevi tarafından basılmıştır. Mirjanova'nın Kuzeybatı ağzı üzerine yapılan müstakil çalışmasından sonra aynı ağız grubu üzerine yapılan ikinci araştırma olan bu kitapta, 1954 yılında Başkurdistan'ın kuzey bölgelerine Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü araştırmacıları tarafından ağız malzemesi toplamak için yapılan gezilerin raporları incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde Başkurt ağızları ve Kuzeybatı ağız grubu hakkındaki çalışmalar değerlendirilmiştir. Sonrasında 1931, 1933 ve 1934 yıllarında yapılan gezilerin rotası belirtilmiştir. İkinci bölümde, 1954 yılındaki gezilerin kapsamı, rotası gösterilmiştir. Daha sonra, Başkurdistan'ın kuzeybatı bölgesine yapılan gezilerin raporlarından hareketle, gezilerin düzenlendiği köylerin adları, köylerde derleme yapılan kolhoz üyelerinin adları tablo hâlinde verilmiştir. Köy adları ile ilgili tablo dört sütundan oluşmaktadır ve bu sütunlarda köy adlarının Başkurt Türkçesi ve Rusçada söylenişleri, köyde yaşayanların hangi boydan olduğu ve günümüzde bu köylerin hangi bölgede oldukları bilgisi yer almaktadır. Derleme yapılan kolhoz üyeleri ile ilgili tablo da dört sütundan oluşmaktadır ve bu sütunların birincisinde derleme yapılan kişinin soyadı, adı ve babasının adı; ikincisinde yaşı; üçüncüsünde okur-yazar olup olmadığı ve dördüncüsünde işi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu tablolardan sonra, bölgedeki Başkurtlar ve onların ağız özellikleri, köylerin tarihi, yer adları ile ilgili bilgiler ve bu bölgede yaşayan halkın kendisini nasıl tanımladığı ve kendilerinin dilleri hakkında ne

düşündükleri yer almaktadır. Buna ek olarak, bölgedeki okullardaki eğitim-öğretim dilinin Tatar Türkçesi olmasına dikkat çekilerek bu durumun bölge ağzı üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Kuzeybatı ağzı ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz varlığı bakımından incelenmiştir. Bu bölümde, bu ağzın söz varlığı çok detaylı bir şekilde incelenmiştir. Söz varlığı bölümünde ilk olarak Kuzeybatı ağzına has sözler verilmiştir. Sonrasında ise yemek, ev, kap kacak, giyim-kuşam, takı vd. konulardaki sözler tablo ile, hayvanların ve insanların anatomisi ile ilgili sözler ise şekil üzerinden gösterilmiştir. Dördüncü bölümde, bölgelerden derlenen şiirler, şarkılar, türküler, bilmeceler, atasözleri ve deyimlere yer verilmiştir. Çalışmanın beşinci bölümünde ise köylerin tarihi ile ilgili derlenen metinler bulunmaktadır. Çalışmanın yayımlanma tarihi çok yakın bir tarih olmasına rağmen, çalışmada kullanılan malzeme yaklaşık 70 yıl öncesine aittir.

2010'da yayımlanan *Dialektı turkskih yazıkov* adlı çalışmada A. A. Yuldaşev'in *Dialektı başkirskogo yazıka* adlı makalesi yer almaktadır. Bu makale, Yıldaşevin ölümünde 22 yıl sonra araştırmacılar tarafından düzenlenerek yayına hazırlanmıştır.

2011 yılında L. M. Höseyinova tarafından okullardaki diyalektoloji derslerinde okutulması için *Başqort diyalektologiyahı* adlı ders kitabı hazırlanmıştır. Bu çalışma bir ders kitabı olduğu için giriş bölümünde diyalektoloji ile ilgili terimler tanımlanmıştır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Başkurt diyalektolojisi ile ilgili genel bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde Başkurt diyalekt tarihi beş döneme ayrılarak incelenmiştir: Birinci dönem Ekim Devrimi'ne kadarki devir; ikinci dönem 1917-1940 arasındaki devir; üçüncü dönem 1940-1960 arasındaki devir; dördüncü dönem 1960-1970 arasındaki devir ve beşinci dönem 1970-2011 yılları arasındaki devir. Kitapta, yazarın Başkurt diyalektolojisi literatürüne hâkimiyeti ve literatürden hareketle diyalektlerin özelliklerini anlaşılır bir dille aktarması oldukça dikkat çekicidir.

Başkurt diyalektoloji tarihinde önemli bir yere sahip olan ve 2020 yılındaki alan araştırması sırasında kendisiyle tanışma şerefine nail olduğumuz bir başka âlim Reşit Zakir oğlu Şekürov (1937-)'dur. 2012 yılında Reşit Şekür'ün hazırladığı *Başkort dialektologiyahı* adlı eser Ufa'da Zeynep Biyişeva Kitap Neşriyeti tarafından basılmıştır. Çalışma, alan araştırması temelinde yapılmamış; daha önce Başkurt Türkçesinin ağızları üzerine yapılan çalışmalar incelenerek derleme bir kitap ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmalardan hareketle Başkurt Türkçesinin ağızları sınıflandırılarak ağız grupları ve bu grupları oluşturan ağızların ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz varlığı özellikleri verilmiştir. Çalışma, Giriş (İnĕş) ve Başkurt Türkçesinin diyalektleri ve ağızları (Başkort tĕlĕnĕŋ dialekttarı hem höyleşterĕ) olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, diyalektoloji hakkında genel bilgiler, diyalektoloji araştırmalarının önemi, diyalektoloji ile diğer bilim dallarının ilişkisi, eğitim dilinin diyalektler üzerindeki etkisi, Başkurt Türkçesinin ve diyalektlerinin diğer Türk lehçeleri ile münasebeti, Başkurt Türkçesinin diyalektlerini araştırma tarihi, Başkurt Türkçesi ağızlarının tarihî ve modern sınıflandırması, Başkurt Türkçesinde diyalektleri ve ağızları sınıflandırmada kullanılan dilsel ölçütler bulunmaktadır. İkinci bölümde ise Başkurt Türkçesinin ağızları; Doğu ağız grubu, Güney ağız grubu ve Kuzeybatı ağız grubu olarak sınıflandırılmıştır. Doğu ağız grubunda Ey ağzı, Miyes ağzı, Kızıl ağzı, Asıwzı ya da Uçalı ağzı, Argayaş ağzı ve Salyogot (Salyot) ağzı; Güney ağız grubunda İyik-Hakmar ya da Orta Güney ağzı, Dim ağzı, Örşek ağzı, Urta ağzı, Yigen ağzı; Kuzeybatı (Batı) ağız grubunda Karizil ağzı, Urta Ural ağzı, Geyne ağzı, Tanıp ağzı, Tübengi Agizil-İyik ağzı bulunmaktadır. Bu bölümde ilk olarak ağız gruplarının yayıldığı bölgeler ve bu bölgelerin etnik yapısı, ağız grubunun temel ses, biçim ve söz varlığı özellikleri belirtilmiştir. Sonrasında ise ağız gruplarının bünyesindeki ağızların her birinin konuşulduğu bölgeler ve bu bölgelerin etnik durumu, söz konusu ağzın ses, biçim ve söz varlığı özellikleri ile derleme metinleri ve varsa alt ağızları hakkında bilgiler yer almaktadır.

2012 ve 2013 yıllarında, bilgisayar ve tomografi sistemlerinin kullanılmasıyla ağızlarla ile ilgili iki önemli çalışma ortaya çıkmıştır. N. S. Urtegeşev, L. K. İşkildina ve F. G. Hisamitdinova tarafından 2012 yılında yayımlanan *Atlas artikulyatornıh nastroyek soglasnıh vostoçnogo dialekta başkirskogo yazıka* adlı kitapta, laboratuvar ortamında alınan ses kayıtlarının tomografi cihazları ile incelenmesi sonucunda, Başkurt Türkçesinin Doğu ağzındaki ünsüzlerin özellikleri tespit edilmiştir. 2013 yılında ise, N. S. Urtegeşev ve F. G. Hisamitdinova tarafından hazırlanan *Atlas artikulyatornıh nastroyek soglasnıh yujnogo dialekta başkirskogo yazıka* adlı çalışmada, laboratuvar ortamında alınan ses kayıtlarının tomografi cihazları ile incelenmesi sonucunda, Başkurt Türkçesinin Güney ağzındaki ünsüzlerin özellikleri tespit edilmiştir. Ayrıca, her iki çalışmada da ünsüzlerin seslendirilmesi sırasında ses organlarının (ağız, çene, dil, dudak, küçük dil vd.) hareketlerini gösteren tomografi görüntüleri yer almaktadır.

2017 yılında, F. G. Hisamitdinova'nın fonetik üzerine yazdığı çalışmaların toplandığı çalışmada *Atlas artikulyatornıh nastroyek soglasnıh severe-zapadnogo dialekta başkirskogo yazıka* adlı makale yer almaktadır. Bu makalede, 2012-2013 yıllarındaki çalışmalarda olduğu gibi, laboratuvar ortamında alınan ses kayıtlarının tomografi cihazları ile incelenmesi sonucunda, Başkurt Türkçesinin Kuzeybatı ağzındaki ünsüzlerin özellikleri tespit edilmiştir.

Başkurt diyalektoloji tarihinde 1897 yılından günümüze kadar olan süreçte, ses, biçim, söz varlığı, söz dizimi üzerine çok önemli çalışmalar yapılmıştır. Özellikle, 1928-1980 yılları arasında gerçekleştirilen ağız araştırması gezilerinden elde edilen materyallerden hareketle ortaya çıkan çalışmalar oldukça mühimdir. 2000'li yıllarda yapılan çalışmalarda dahi 1928-1980 yılları arasında toplanan materyallerden yararlanılmıştır.

3.2.1.1. Başkurt Türkçesinin Ağız Grupları

Başkurt diyalektlerinin tasnifi denemelerinin tarihi 19. yüzyılın son çeyreğine kadar uzanır. 1881 yılında W. Radloff, Başkurt diyalektlerini Dağ Başkurtlarının diyalekti (die Mundart der Berg-Bashkiren) ve Bozkır Başkurtlarının diyalekti (die Mundart der Steppen-Bashkiren) olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Radloff, Volga diyalektindeki /s/ sesi yerine Bozkır Başkurtlarının /ś/ sesini; Dağ Başkurtlarının da /h/ sesini kullandığını bildirir: Boz. D. /śin/ = Dağ D. /hin/ = Vol. D. /sin/ 'sen' (Radloff, 1881: 125-26). Radloff sınıflandırmasında Başkurdistan'ın coğrafî özelliklerini göz önünde tutarak adlandırma yapmıştır. Radloff'un Dağ Başkurtlarının diyalekti olarak adlandırdığı bölge, Başkurdistan'ın güneydoğusundan kuzeydoğusuna kadar uzanan bölgeyi, yani Ural dağlarının uzandığı alanı; Bozkır Başkurtlarının diyalekti adındaki diğer bölge ise, Başkurdistan'ın güney ve batı coğrafyasını kapsar.

Radloff ile aynı yıllarda, Başkurt diyalektleri hakkında bilgiler veren diğer bilgin Bessenov'dur. Bessenov, Başkurt diyalektlerini tasnif etmese de, Başkurdistan'ın güneyinde (Orenburg dâhil) konuşulan dili Bozkır diyalekti olarak adlandırmaktadır (1881: 236-238).

Radloff'tan yaklaşık 40 yıl sonra, Başkurt diyalektlerinin tasnifinde çoğunlukla boy adları kullanılmaya başlanmıştır. 1920-1930 yıları arasında yapılan çalışmalarda altı Başkurt diyalektinin bulunduğu belirtilmiştir: Qıvaqan, Yurmatı, Eyli, Salyogot, Tabın, Dim. Daha sonraki çalışmalarda Qıvaqan, Eyli, Salyogot ağızları bugünkü Doğu ağzının içerisinde, Yurmatı, Tabın ve Dim ağızları bugünkü Güney ağzının içerisinde gösterilmiştir (İşbirzin, 1993: 198). Bu sınıflandırmadaki Dim dışındaki adlandırmalar boy adlarıdır. Dim diyalekti adını konuşulduğu bölgeyi baştan başa gezen Dim Irmağı'ndan almıştır.

1950'li yıllar Başkurt diyalekti sınıflandırmasında dönüm noktasıdır. 1950'den önceki Başkurt ağızlarının tasnifi denemelerinde Başkurdistan'ın Kuzeybatı ağzı yer almamıştır ve bu bölgedeki dil Tatar Türkçesinin bir diyalekti olarak görülmüştür.

1928-1950 arasındaki ağız araştırması gezilerinde Başkurdistan'ın kuzeybatısındaki köylerden de materyaller toplanmıştır. Bu materyallerin incelenmesiyle birlikte 1950 yılından sonraki çalışmalarda, Başkurdistan'ın Kuzeybatı ağzı da yer almıştır. 1953 yılında SSSR İlimler Akademisi Başkurdistan Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsünde Dmitriyev'in desteği ile gerçekleştirilen seminerde kuzeybatı Başkurtlarının dili, Başkurt dilinin üçüncü diyalekti olarak tanınır (Şekür, 2012: 29).

Baişev, 1955 yılında Başkurt diyalektlerini morfolojik ve sesbilimsel olarak sınıflandırmıştır. O, Başkurt diyalektlerini morfolojik olarak Doğu diyalekti, Güney diyalekti ve Batı diyalekti; sesbilimsel olarak h-ś diyalekti, ś diyalekti, h diyalekti, z̲-ś diyalekti, s diyalekti, z̲ diyalekti ve p-t diyalekti biçiminde sınıflandırmıştır. Baişev'in bu çalışmasıyla birlikte Başkurt Türkçesinin Kuzeybatı diyalekti ayrı bir ağız grubu olarak literatürde yerini almıştır.

Kiyikbayev, Başkurt Türkçesi ağızlarını Güney ve Doğu olmak üzere iki ana gruba ayırır. O, Tam Güney ya da İyik-Hakmar ağzını, Merkez ağzını, Dim-Karizil ağzını ve Yigen boyu ağzını Güney diyalektinin; Ey-Yayık ya da Tam Doğu ağzını, Hakmar-Kızıl ağzını ve Hener-Karabolak ağzını Doğu diyalektinin alt ağızları olarak belirtir. Kiyikbayev, Kuzeybatı ağzını ayrı bir diyalekt olarak göstermeyip, bu diyalekti Güney diyalektinin alt ağızlarından biri olarak belirtmiştir. O, ayrıca, Kuzeybatı ağzını Başkurt ve Tatar Türkçesi arasında kalmış bir ara ağız olarak tanımlamıştır.

Baskakov, Başkurt Türkçesinin ağızlarını; Kıvakan (Dağ) ağızları, Yurmatı (Bozkır) ağızları ve Böryen (Kuzeybatı) ağızları (Kiyikbayev, 1958: 162) olarak sınıflandırmıştır.

Poppe ise Başkurt Türkçesi ağızlarını, Dağlık ağızlar (Kuzeydoğu ve güneydoğuda), Bozkır ağızları (Güneybatı ve merkez bölgelerde) ve Kuzeybatı olmak üzere üç grupta ele almıştır (1964: 3).

1976 yılında Maksutova, Başkurt Türkçesinin Doğu ve Güney olmak üzere iki ana diyalekti olduğunu belirtir ve Başkurt diyalektleri haritasında Başkurdistan sınırları dışında kalan bölgeleri de gösterir. O, Ey ağzını, Argayaş ağzını, Salyut ağzını, Miyes ağzını ve Kızıl ağzını Doğu diyalekti; Merkez ağzını, Dim ağzını, İyik-Hakmar ağzını ve Karizil ağzını Güney diyalekti altında sınıflandırır (Maksutova, 1976: 13). Maksutova'nın sınıflandırması yön adları ile olsa da, Başkurdistan'ın kuzeyinde konuşulan ve günümüzde, Kuzeybatı diyalekti içinde yer alan Karizil ağzının çalışmada Güney diyalekti içinde değerlendirilmesi dikkat çekicidir. Kuzeybatı diyalektinin diğer alt ağızları çalışmada yer almamıştır.

Mirjanova, ise 1983 yılında Başkurt dilinin üç büyük diyalekti olduğunu ifade eder: Doğu diyalekti, Güney diyalekti ve Tatarca, Çuvaşça ve Fin-Ugor dilleriyle etkileşime girmiş Kuzeybatı diyalekti. Mirjanova, bu çalışmasından sekiz yıl sonra Kuzeybatı ağzı için müstakil bir çalışma hazırlar.

Reşit Şekür ise 1999 yılındaki çalışmasında Başkurt diyalektlerini Doğu ağız grubu, Güney ağız grubu ve Kuzeybatı (veya Batı) ağız grubu olarak sınıflandırır. Bu sınıflandırmada, Doğu ağız grubu bünyesinde Ey ağzı, Miyes ağzı, Kızıl ağzı, Asıvzı ağzı, Argayaş ağzı, Salyogot (Salyot) ağzı; Güney ağız grubu bünyesinde İyik-Hakmar (ya da Tam Güney) ağzı, Dim ağzı, Örşek ağzı, Urta ağzı, Yegen ağzı ve Kuzeybatı ağız grubu bünyesinde Karizil ağzı, Urta Ural ağzı, Geyne ağzı, Tanıp ağzı, Tübengi Agizil-İyik ağzı yer alır (Şekür, 2012).

İşbulatov ilk çalışmalarında, Başkurt Türkçesinin ağızlarını Doğu ağzı ve Güney ağzı olarak iki gruba ayırır (Şekür, 2012: 32). Son zamanlardaki çalışmalarında ise Güney ağzı bünyesindeki Kuzeybatı ağzını ayrı bir ağız grubu olarak inceler ve Başkurt

Türkçesinin Güney, Doğu ve Kuzeybatı olmak üzere üç diyalektinin olduğunu söyler. O, Güney diyalektinde İyik-Hakmar, Merkez, Dim-Karzil ve Kuzeybatı ağızlarının; Doğu diyalektinde Ey-Miyes, Argayaş, Salyot ve Kızıl ağızlarının; Kuzeybatı diyalektinde ise Karizil ağzının bulunduğunu bildirir. İşbulatov, Kuzeybatı diyalektinde Tanıp, Tübengi Agizil-ık, Geyne ağızlarının da olduğunu belirtmesine rağmen bu ağızların konuşulduğu bölge ve ağız özellikleri hakkında bilgi vermez.

Leyla Höseyinova, 2011 yılında okullarda diyalekt derslerinde okutulması için hazırladığı çalışmasında Başkurt diyalektlerini Doğu diyalekti, Güney diyalekti ve Kuzeybatı diyalekti olarak tasnif etmiştir. Höseyinova, Doğu diyalektinin alt ağızlarını Maksutova'nın Doğu ağzını incelediği çalışmasından; Güney diyalektinin ve Kuzeybatı diyalektlerinin alt ağızlarını ise Mirjanova'nın çalışmasından gösterir.

Sonuç olarak, Başkurt ağızlarının tasnifini üç döneme ayırabiliriz: 1. dönem: Doğu ve Güney diyalekti olarak sınıflandırıldığı ve boy adları ile isimlendirildiği 1881-1930 yılları arası; 2. dönem: Doğu ve Güney diyalektinin yanında Kuzeybatı diyalektinin de Başkurt Türkçesinin üçüncü diyalekti olarak yer almaya başladığı ve yön adları ile isimlendirildiği 1930-1980 yılları arası; 3. dönem: Doğu, Güney ve Kuzeybatı diyalekti sınıflandırmasının kabul gördüğü ve alt ağızların ırmak ve yer adları ile isimlendirildiği 1980 sonrası yıllar.

Başkurt diyalektinin sınıflandırmasının ilk iki döneminde Kuzeybatı diyalekti yer almasa da, günümüzde Kuzeybatı diyalektinin alt ağzı olarak görülen Karizil ağzı bulunmaktadır. Karizil ağzı bazı araştırmacılar tarafından Güney diyalekti içinde ayrı bir alt ağız olarak, bazı araştırmacılar tarafından da yine Güney ağzı içinde Dim alt ağzı ile birlikte (Dim-Karizil ağzı) sınıflandırılmıştır. Bu durum, Karizil ağzının Başkurt diyalekti araştırmaların başlangıcından günümüze kadar araştırmacılarının ilgisini çektiğini ve dil özellikleri bakımından diğer Kuzeybatı ağızlarından ayrıldığını göstermektedir. Bunun yanında, Maksutova, Doğu diyalekti bünyesindeki Kızıl ağzının ses bilgisi ve biçim

bilgisi bakımından Güney ağzına geçiş gösterdiğini belirtir (Maksutova 1976: 249). Kızıl ağzının Güney ağızları ile kesiştiği coğrafya günümüzdeki Böryen ilçesidir. Böryen ilçesinin kuzeydoğusu Doğu ağzı bünyesinde, güneybatısı ise Güney ağzı bünyesinde değerlendirilmektedir.

Bu çalışmalar neticesinde, son zamanlardaki çalışmalarda Başkurt Türkçesinin ağızları Doğu ağız grubu (ya da Kuzeydoğu), Güney ağız grubu ve Kuzeybatı (veya Batı) ağız grubu olarak sınıflandırılır. Bu sınıflandırmalarda, Doğu ağız grubu bünyesinde Ey ağzı, Miyes ağzı, Kızıl ağzı, Asıvzı ağzı, Argayaş ağzı, Salyogot (Salyot) ağzı; Güney ağız grubu bünyesinde İyik-Hakmar (ya da Tam Güney) ağzı, Dim ağzı, Örşek ağzı, Merkez ağzı, Yegen ağzı ve Kuzeybatı ağız grubu bünyesinde Karizil ağzı, Urta Ural ağzı, Geyne ağzı, Tanıp ağzı, Tübengi Agizil-ık ağzı yer alır.

3.2.1.1.1. Doğu Ağız Grubu

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Doğu ağız grubu Kıvakan boyunun ismi ile yani Kıvakan ağzı olarak adlandırılır; ancak daha sonraları bir boy adı ile adlandırmadan vazgeçilerek Doğu ağız grubu adlandırması kullanılmaya başlar. Doğu ağzı, Başkurdistan Cumhuriyeti'nin kuzeydoğusunda Belekatay, Duvan, Meçitli, Kaygı, Salavat ilçelerinde, güneydoğusunda Abzelil ve Baymak ilçelerinin kuzeydoğusu, Böryen ilçesinin kuzeydoğusu ve Silebi (Çilebi) oblastının Argayaş, Konşak, Sosnovka, Sıbarkul, Uy, Kızıl, Kusa, Nezepetrovsk, Yetkul, Kesti bölgelerinde, Korgan oblastının Elmen, Safakul bölgeleri, Şuçan bölgesinde ve Sverdlovsk oblastının Aşağı Hirgi, Erte ve Krasno-Ufimsk bölgelerinde yaşayan Başkurtların konuştuğu ağzı kapsar.

Doğu ağzı, Başkurdistan'da yaklaşık 100 bin, Çelyabinsk oblastında 88 bin ve Kurgan oblastında 13 bin olmak üzere toplamda 201 binden fazla kişi tarafından konuşulmaktadır (Maksutova, 1976: 5).

Doğu diyalektinin konuşulduğu bölgeler eski zamanlardan beri Eyli, Katay, Tabın, Kıvakan, Tamyan boylarının yaşam alanıdır. Eyli boy birliğinin tarihi 14-15.

yüzyıllara dayanır. 17-19. Yüzyıllarda Eyliler Başkurdistan'ın batısındaki Dim Irmağı'ndan doğudaki Tobol Irmağı'na kadar uzanan geniş bölgeye yayılmışlardır. Günümüzde onların yaşadığı bölgeler Karizil, Ey, Yürüzen, İsim ve Lemez ırmaklarının çevresi olarak hesaplanmaktadır (Yangujin, 1995: 73).

Eyli boy birliği yedi boydan oluşur: Ey, Küzey, Dıvan, Koşso, Mırzalar, Hızgı, Öpey. Ey boyu ise Tırnaklı, Karatavlı, Törökmen ve Hart-Eyli soylarından oluşur. Küzöy soyu ise Şaytan- Küzey, Kır-Küzey, Urman-Küzey, Törökmen-Küzey, Bülekey-küzey sülâlelerinden oluşur. Diğer soyların arasında sülaleler yoktur (Yangujin, 1995: 73).

R. Kuzeyev'e göre Eylilerin ortaya çıkışının Oğuzlar ile de yakın ilişkisi vardır. Reşid-ed-din (1247-1318) göre Oğuzların yapısındaki Yaraz, Düken, Dürge ve Yayırlı sülaleleri Ey boyu ile birleşmiştir. Ortaya çıkan boy birliğine Oğuz'un ikinci oğlunun ismi verilmiştir ve boy birliğinin yarım ay damgası da eski Oğuzların damgasından ortaya çıkmıştır. Yangujin ise, Eylilerin sadece Oğuzlardan ortaya çıkmadığını, Sırderya ve Aral boyuna göç eden boylardan Kıpçaklar ve Moğolların da Eylilere karıştığını belirtir. Başkurdistan'da Eylilerin diğer adı İstek'tir. Kazak ve Kırgızların Başkurtları İstek olarak adlandırması da bu boyun adı ile ilgili olabilir (Yangujin, 1995: 74-75).

Eyli boy birliğini oluşturan Küzeylerin Şaytan-Küzey sülaleleri Kafkaslardan; Törökmen-Küzey sülâleleri Orta Asya'dan, diğerleri ise Batı Başkurdistan'dan gelmişlerdir. Dıvanlar ve Koşsolar ise Altaylardan gelmiştir. Bu boy adları Kırgızlarda, Kazaklarda ve Özbeklerde de vardır. Kuzeyev, Dıvan boyunu Moğollardaki Durban ile karşılaştırır ve 13. yüzyılda Dıvanların (Durbanlar) Moğollar ile batıya geldiklerini ve sonrasında Kıpçaklara karıştıklarını söyler.

Hızgı ve Öpeyler Ural'ın karşı tarafına 16-17. yüzyıllarda göç etmişlerdir. Öpeyler Ruslar ve Tatarlar arasında parça parça yerleşmişlerdir ve Tatarlar ile sıkı temas hâlinde olmuşlardır. Bu sebeple, onların bir bölümü Tatar Türkçesini kabul etmişlerdir. Türk ve Moğollarda Hızgı ve Öpey boy adlarına rastlanmamıştır. Onlar, bu coğrafyada çok eski

zamanlardan beri yaşamaktadırlar ve ortaya çıkışları itibarıyla Fin-Ugor boylarındandır. Bu boylar sonradan Türkleşmişlerdir (Yangujin, 1995: 76).

Katay boy birliğinde Katay boyu, Salyot (Salyogot), Meketin, Hinren, Tirhek, Kalmak soyları ve Başkurt Kazakları vardır (Şekür, 2012: 40). Katay boyu kendi içerisinde altı soydan oluşur: İnyer Katay, Kozgon-Katay, İzil-Katay, Olo Katay, Bala Katay, Yalan-Katay (Yangujin, 1995: 77). 18. yüzyılda Katayların nüfusu yaklaşık üç bindir. Katay Başkurtlarının kökeni Kara-Kataylara dayanır. Onların ataları İrtiş, Altay boyunda yaşamışlardır. Onlar, 13. yüzyılın ortalarında Başkurdistan'a gelerek İyik ve Agizil ırmakları arasındaki bölgeye yerleştiler. 14. yüzyılın ikinci yarısında Katayların çoğu güneye ve doğuya gitmeye başladılar. Bunlar, esasında Kozgon-Kataylar ve İzil-Kataylardır. Onlar Tamyanlar ve Tabınlar ile temasa geçtiler. Bu sebeple, dil ve kültür bakımından Tabınlar ile çok yakındırlar. İnyer-Kataylar ise Tabınlar ile temasta bulunmamışlardır. 16. Yüzyılın ikinci yarısında Kataylar kuzeydeki yerlerinden siyasi sebeplerden dolayı göç etmişlerdir. 19. yüzyıl başında Bala-Kataylar ve Olo-Kataylar Öpey (Ufaliy) sırtının doğu eteklerine yerleşmişlerdir. Yalan-Kataylar Tobol Irmağı'nın birleştiği Uy Irmağı'nın kuzeyindeki göller arasını yurt edinmişlerdir. Sonrasında Kataylar kuzeyden güneye ve güneyden doğuya göç ettiler. Bu dönemde Kataylar iki bölüme ayrıldı. Birinci bölüm Karizil, Olo ve Kisi Ik ırmaklarının kıyılarına; ikinci bölüm ise Ural karşısına yerleşti (Yangujin, 1995: 77-81).

Tabınlar hem nüfus hem de soy-boy yapısı bakımından Başkurtlar arasındaki en kalabalık boy olarak düşünülmektedir. Bu boy birliğinin temelinde Tabınlar, Hırzılar, Kıvakanlar, Bişullar, Bezrekler ve Kumrıklar olmak üzere altı soy bulunur. Yuhiyev, 1725-1726 yıllarında bu boy birliğinde yaklaşık altmış bin kişinin bulunduğu bildirir. Bu, o tarihteki Başkurtların dörtte biridir. Etnografik açıdan Tabın Başkurtları batı ve doğu olmak üzere ikiye ayrılır. Batı Tabınları Başkurdistan'ın merkez bölümünde, Doğu

Tabınları Ural karşısında yaşarlar. Onlar Ik, Sermesen, Tuk, Kisi Uran ve Irgız-Kemelik ırmaklarının çevresine yerleşmişlerdir (Yangujin, 1995: 82-86).

Tamyanlar, 17-19. yüzyıllarda güney ve kuzey olmak üzere iki ayrılmıştır. Onlar güneyde Agizil'in ortasında ve Nögöş dibinde, kuzeyde Agizil'in yukarısında ve Ural karşısında ortaya çıktılar. N. Aristov'a göre Tamyan Başkurtları etnik bakımdan Kazakların Tama boyuna yakındır. Tama ve Tamyanların tamgaları da benzerdir. Kazak etnografları Tama boyunun Moğollardaki Tuma boyu ile ilgisi olduğunu belirtir.

Kıvakanların atası Altaylarda yaşamıştır. Onlar arasında Kırkuylı, Mongol ve Hun adları hâlâ kullanılmaktadır. Kıvakanların soyu Kara-Tabınlara dayanır. Onların damgası da neredeyse aynıdır (Yangujin, 1995: 84). 1920'li yıllarda Başkurdistan'ın kuzeydoğusunda konuşulan ağız Kıvakan boyunun adını taşır.

Doğu diyalektinin konuşulduğu bölgelerde yaşayan Başkurt boyları yüzyıllardır burada yaşamaktadırlar. Tarihî süreç içerisindeki siyasî ve sosyal sebeplere bağlı olarak Başkurdistan'ın doğusuna göç eden Moğol boyları, Fin-Ugor boyları ve Kazak, Kırgız, Özbek, Oğuz, Tatar ve Çuvaş Türk boyları Doğu diyalektini konuşan Başkurt boylarının yapısına karışmış ve Başkurtlaşmışlardır. Günümüzde, Başkurt dilinin dil özellikleri bakımından en saf diyalekti Doğu diyalektidir. Başkurt boylarının bölgenin yerlileri olması ve bölgenin coğrafî olarak da kapalı bir alan olması bunun en büyük iki nedeni olarak göze çarpmaktadır.

Doğu diyalekti, Başkurt diyalektoloji tarihinin başlangıcından bu yana sınıflandırmalarda yer almıştır. W. Radloff, 1882 yılında Doğu diyalektini, Dağ diyalekti diye adlandırmıştır (Radloff, 1881: 125) ancak alt ağızlarla ilgili bilgi vermemiştir. 1920'li yıllarda ise Doğu diyalektinin kuzeydoğusu Kıvakan ağzı, güneydoğusu Yurmatı ağzı olarak isimlendirilmiştir. 1950 yılından sonraki çalışmalarda ise Doğu diyalekti adlandırması kullanılmaya başlanmıştır ve hâla kullanılmaktadır.

Kiyikbayev, Doğu ağız grubunun Ey-Yayık ya da Tam Doğu ağzı, Hakmar-Kızıl ağzı ve Hener-Karabolak ağzı olmak üzere üç alt ağzının olduğunu belirtir. Doğu ağzı üzerine ilk ve tek müstakil çalışmayı yapan Maksutova, bu ağzın alt ağızlarını Ey ağzı, Argayaş ağzı, Salyut ağzı, Miyes ağzı ve Kızıl ağzı olarak belirtir (1976: 13). İşbulatov, Doğu ağzını oluşturan alt ağızların Ey-Miyes ağzı, Argayaş ağzı, Salyot ağzı ve Kızıl ağzı olduğunu söyler. R. Şekür ise, Doğu ağzı bünyesinde Ey ağzı, Miyes ağzı, Kızıl ağzı, Asıvzı ağzı, Argayaş ağzı ve Salyogot (Salyot) ağzının yer aldığını ifade eder (2012: 46).

Sınıflandırmalarda, Doğu diyalektlerinin sınırları değişmemesine rağmen alt ağızlarının sayısı farklılık göstermektedir. Doğu diyalektinin başlıca ses, biçim ve söz varlığı özellikleri şunlardır:

1. Çokluk ekleri ve /l/ ünsüzü ile başlayan eylem ve sıfat yapıcı ekler, sözün hangi ses ile bittiğine göre eklenen dört yan biçime sahiptir. Örneğin çokluk ekleri ünlülerden sonra {+lAr}, /-p/, /-s/, /-f/, /-t/, /-ş/, /-ś/ ünsüzlerinden sonra {+tAr}, /-v/, /-z/, /-r/, /-y/, /-ẕ/ ünsüzlerinden sonra {+ẕAr} ve diğer ünsüzlerden sonra {+dAr} biçiminde eklenir.

2. Standart Başkurt Türkçesinden farklı olarak, Doğu ağız grubunda, çeşitli sebeplere bağlı olarak söz ve hece başında /j-/ sesi bulunabilmektedir: sd. /yětě/ ~ Doğu ağ. /jětě/ ‘yedi’.

3. Standart Başkurt Türkçesinde söz başındaki /t-/ sesi yerine, Doğu diyalektinde /d-/ sesi kullanılır: sd. /tamga/ ~ Doğu ağ. /damga/ ‘damga’.

4. Doğu diyalektinde Türkçe sözlerdeki söz başı ve söz içi /s/ sesi yerine /h/ sesi kullanılır: sd. /haśı/ ~ Doğu ağ. /hahı/ ‘sası, kötü koku’. Standart Başkurt Türkçesinde söz ve hece başı s>h ve söz sonu s>ś değişimi vardır. Doğu ağzında /s/ sesinin orta hecedeki durumu Standart Başkurt Türkçesinden farklılık göstermektedir.

5. Doğu diyalektinde *CVl*- hece kalıbındaki eylemlere ünsüzle başlayan bir ek eklendiğinde genellikle /l/ ünsüzünün zayıflayıp eriyerek sıfırlandığı tespit edilmiştir: sd.

/almanı/ ~ Doğu ağ. /amanı/ ‘almadı’. Doğu diyalektinin bu özelliği Özbek dilinin Kıpçak ağızları ile yakınlık gösterir.

6. Standart Başkurt Türkçesinde ilk hecede bulunan /o/, /ö/ sesleri diğer hecelerdeki dar ünlülerin de genişlemesine yol açmaktadır ancak Doğu ağzında bu eğilim yoktur: sd. /yondoz̲/ ~ Doğu ağ. /yondız̲/ ‘yıldız’.

7. Diğer ağız grubunda seyrek kullanılan {+kak}, {+kek}, {+gak}, {+şık}, {+şik} yapım ekleri bu ağızda sıklıkla kullanılmaktadır: /kıskak/ ‘kısa’, /hoz̲gak/ ‘kepçe’; /kıyşık/ ‘orantısız, çarpık, eğri’ gibi.

8. Emir kipi 2. kişi çekiminde Standart Başkurt Türkçesindeki {-gız̲}, {-giz̲}, {-göz̲}, {-goz̲} yerine Doğu ağız grubunda {-ıŋ}, {-iŋ} eki aktif olarak kullanılır: sd. /barıgız̲/ ~ Doğu ağ. /barıŋ/ ‘varın’, sd. /kiligiz̲/ ~ Doğu ağ. /kiliŋ/ ‘gelin’.

9. Doğu diyalekti söz varlığı bakımından zengin ve kendine has sözleri olması bakımından dikkat çekicidir. Örneğin, /belĕmbe/ sözünün sekiz varyantı bulunmaktadır (Şekür, 2012: 42-44).

Doğu diyalektinin çokluk eklerindeki bu varyantlaşma, diğer Başkurt diyalektlerinde bulunmazken Standart Başkurt Türkçesinde mevcuttur. Bu nedenle, Standart Başkurt Türkçesindeki çokluk eklerinin kaynağının Doğu diyalekti olduğunu söyleyebiliriz. Söz ve hece başında /y/ ünsüzü yerine /j/ ünsüzünün kullanılması Doğu diyalektinin konuşulduğu bölgelerdeki Kazak boylarının varlığı ve Kazak dilinin etkisi ile açıklanabilir. Bölgedeki boy yapılanmasında Oğuzların da etkisi olduğunu yukarıda belirtmiştik. Söz başında /t/ ünsüzü yerine /d/ ünsüzünün kullanılması ise Oğuz etkisini akla getirmektedir.

3.2.1.1.2. Güney Ağız Grubu

Güney ağzı, Başkurdistan Cumhuriyetinin güney, güneydoğu ve merkez bölgelerinde ve şehirlerinde, Orenburg, Hamar, Harıtav illerinde yaşayan Başkurtların konuşma dillerini kapsar. Bu ağız Böryen, Kıpçak, Üsergen, Tüngever, Yurmatı, Tabın,

Katay, Miŋ kabilelerinin yaşadıkları yerlerdeki konuşma dillerini içine alır. Güney ağzı, İyik-Hakmar, Dim, Örşek, Merkez ve Egen alt ağızlarından oluşmaktadır. Güney ağız grubu vekillerinin genel nüfusu şu anda yaklaşık olarak 600 binden fazladır. Bunun 53 bini Orenburg eyaletinin köy ve şehirlerinde yaşamaktadır.

Hamar eyaletindeki Başkurtlar Olo Çernigovka ve Olo Gluşitsa bölgelerinde, Olo Irgız ve Kerelik boylarındaki sekiz köyde, Harıtav eyaletinde ise Pirilüb ve Pugaçev bölgelerinin yedi köyünde yaşamaktadır (Şekür, 2012: 89).

Güney ağzı Beryen, Kıpçak, Üsergen, Tüngever, Yurmatı, Tabın, Katay ve Min boylarının yaşadıkları yerlerdeki konuşma dillerini içine alır. Yurmatıların bünyesinde 100'den fazla boy olduğu kayıtlara geçirilmiştir. Yurmatı boylarının adları şunlardır: Kalmık (3), Mokşa, Çuvaş, Özbek, Böryen (3), Bişul, Makar (2), Tabın, Taz (2), Yurmatı (4), Karmış (Kuzeyev, 2013: 104-105). Yurmatı boyunun yerleşim tarihini 13-14. yüzyıllardan itibaren izlemek mümkündür. Bu dönemde Yurmatılar, günümüzdeki topraklarının batısında, Zay ve Şeşma nehirlerinin yukarı boyları arasındaki bölgede göçebe olarak yaşıyorlardı. 14. yüzyıl sonlarında Timur ile Toktamış arasındaki sürtüşmeden kaynaklanan "büyük felaketlerle" bağlantılı olarak, Yurmatılar Zay ve Şeşma nehirlerini geçtiler ve Ulu İdil Nehri'nin ötesine, yani Kama'nın sağ kıyılarına taşındılar. O dönemde sadece Yurmatılar değil, yıkımdan ve yağmadan kurtulabilen tüm diğer boylar da kendi topraklarını bırakarak, kuzeye ve kuzeydoğuya çekildiler. Yurmatı boyunun bundan sonraki tarihi, Nogaylarla yakından bağlantılı oldu. Nogay Ordasının yükselişe geçmesiyle, Yurmatılar Nogay mirzalarının egemenliğine girdiler. Yurmatıların ana kitlesi eski yurtlarını ebediyen terk etti ve güneydoğu yönünde hareket ederek, Sakmara, Yayık ve Belaya nehirlerine diğer bir deyişle günümüzde meskûn oldukları topraklara ulaştılar. 17.-18. yüzyıllarda Yurmatı boyları Belı Nehri ve onun kollarından Suhayle, Aşkadar, Kupagak, Zigan ve Seleuk nehirleri boyunca yerleşmiş durumdaydılar. Yurmatıların bir kısmı günümüz Orenburg il sınırları içinde Tok ve

Küçük Uran nehir boylarında meskûndular. 18. yüzyıl başlarında Yurmatıların sayısı 1000 kişiye yakındı. İşgal ettikleri topraklar ve nüfus sayısı itibariyle Yurmatılar, en büyük Başkurt boylarındandı (Kuzeyev, 2013: 119-130).

18. yüzyıla ait Kıpçak boylarına ilişkin verilen bilgilere göre Kıpçakların bünyesinde Buşman (Puşmas, Buşmas, Busmaş, Busman), Suup (Sugun, Sun, Ugun), Sankem (Çamkin, Çankim, Çenkim, Çemkim), Sarış (Sarıj, Saraş, Suraş), Gerey (Geryas, Garay, Garey), Karagay, Ak-Kıpçak, Sarı-Kıpçak, Cete-uru boyları bulunmaktadır. Başkurt Cete-uru boyu etnik yönden, Kazakların Küçük Cüz'üne bağlı *Jeti uruw* boyu ile bağlantılıdır. Kıpçaklar, 17. yüzyılda daha geniş topraklara sahiptiler. Kıpçak obaları, henüz 19. yüzyıl başlarında kuzeybatı Başkurdistan'da Belı ve Kama nehirlerinin sol kıyılarından başlayarak, Kama'nın Menzeli Nehri'ne karıştığı mıntıkaya kadar olan bölgelerde görülmekteydiler. Kıpçak boyları arasında Kazak (4), Kalmık (7), Tatar (4), Mişer, Nogay (2), Çeremis, Çuvaş (2) etnik adları; Ayı, Bulekey, Bayulı (2), İmes (3), Sankem (3), Sarış, Suun (4), Hupa (2), Tuma, Taz (2), Tangaur (2), Tangor (3), Türkmen (9), Yurmatı (4), Tau (4), Kara veya Karıy, Yumran (4), Kurpes, Duvan, Karagay (2), Sinren, Mopaş, Kıpçak (4) ve Büzen soy adları bulunmaktadır. Bu liste, Kıpçak boyunun kendi aralarında ve diğer Başkurt boylarıyla, keza komşuluk ve göç yoluyla gelen etnik oluşumlarla önemli ölçüde karışmış olduklarını göstermektedir. Güneydoğu boyları 17.-19. yüzyılda diğer halklarla; Urallarda, Ural ötesinde ve İk Nehri havzasında Nogay, Kazak, Karakalpak, Kalmık ve Tatarlarla; Dema Nehri havzasında Orenburg ve Saratov bozkırlarında Tatar, Mişer, Tepter, Çuvaş ve Marilerle karıştılar (Kuzeyev, 2013: 113-118).

Günümüzde, bünyesinde farklı boyları barındıran Güney ağız grubu, İyik-Hakmar, Dim, Örşek, Merkez ve Egen alt ağızlarından oluşmaktadır.

Güney ağız grubunun belirgin özellikleri şunlardır:

1. Bu ağız grubunda /h / ve / s / seslerinin durumu Standart Başkurt Türkçesinden farklıdır. Ortak Türkçe söz ve ek başındaki /s/ sesi Güney ağız grubunun alt ağızlarından biri olan Dim ağzında korunurken Standart Başkurt Türkçesindeki /h/ sesine gelişir: Bşk. yd. atahı; Dim ağ. atası 'atası'; Bşk. yd. hugış Dim ağ. suġış 'savaş' (Şekür, 2012: 90).

2. Güney ağzı grubunun Urta ağzında söz başı /b/ > /p/ değişimi görülür: Bşk. yd. bıl ~ Urta ağ. pıl 'bu'; Bşk. yd. bir- ~ Urta ağ. pir- 'vermek'.

3. Çokluk ekleri {+lar / +ler} ve /m/, /n/, /ŋ/ sesleri ile biten sözlerden sonra {+nar / +ner} biçimindedir: atlar 'atlar', küller 'göller'; urmannar 'ormanlar'; könner 'günler'. Ad, sıfat, eylem yapan ekler de aynı biçimde kullanılır: {+lıḳ / +lik, +nık / +nik/ eki (yıllık 'yıllık'; utınnık 'odunluk'); {+lı / +li, +nı / +ni} eki (taşlı 'taşlı'; komno 'kumlu'); {+la- / +le-, +na / +ne} eki (başla- 'başlamak', tıŋna- 'dinlemek'). Güney ağzının bu özelliği standart Tatar Türkçesi ile ortaklık göstermektedir.

4. Bu ağız grubunda söz ve hece başında /y/ sesi kullanılır: yay 'bahar', yiti 'yedi'. Söz başında /y/ sesinin bulunması Başkurt Türkçesinde Eski Türkçe döneminden kalma önemli bir fonetik özelliktir ve bu kullanım Standart Başkurt Türkçesine Güney ağzının etkisiyle girmiştir. Bu durum, standart Başkurt Türkçesini, standart Tatar Türkçesinden ve standart Kazak Türkçesinden farklılaştıran özelliklerden biridir.

5. Standart Başkurt Türkçesindeki söz başı /t/ sesi, Güney ağız grubunda /d/ sesi olarak tespit edilmiştir: Bşk. yd. tamġa ~ Güney ağ. damga 'damga', Bşk. yd. tulkın ~ Güney ağ. dulkın 'dalga'.

6. Bu ağız grubunda büyük ünlü uyumu tamdır: ebin- < alıp in- 'getirmek'; mınagayım < mına agay iş 'işte kardeşim iş!'; kersey < kart esey 'büyükanne' (Şekür, 2012: 89-90).

3.2.1.1.3. Kuzeybatı Ağız Grubu

Kuzeybatı ağız gurubu Başkurt Türkçesinin ağızları üzerine yapılan ilk çalışmalarda ağızların genel tasnifinde yer almamıştır. 1950'li yılların başında ünlü

Başkurt diyalektoloğu Baişev, N.K. Dmitriyev danışmanlığında hazırladığı *Başkirskiye dialektı v ih otnoşenii k literaturnomu yazıku* adlı tezinde Standart Başkurt Türkçesinin üç ağzı olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada kuzeybatı Başkurtlarının konuşma dili bağımsız olarak Batı ağız grubu adı ile ele alınmıştır.

1954 yılında Baişev önderliğinde Başkurdistan'ın kuzeybatı bölgelerine ağız malzemesi toplamak için seferler başladı. Bu seferlerin materyalleri Kuzeybatı ağzını öğrenmek ve onu yepyeni bir çizgide ilmî temele oturtmak için mühim bir kaynağa dönüştü. Söz konusu materyaller Baişev'in özeni ve titizliği ile düzenlenip elyazma cilt hâlinde arşivlerde yerini aldı. Bu elyazma 2008 yılında Ufa'da Gilim neşriyatında farklı bir derleme olarak çıktı ve okuyucularla buluştu. 1964 yılında N. Poppe Başkurt Türkçesinin üç ağız grubu olduğunu ve üçüncüsünün de Kuzeybatı ağız grubu olduğunu belirtti. Nihayet 1980'li yılların başında Mirjanova *Severo-zapadnıy dialekt Başkirskogo yazıka* adlı monografisini tamamladı. Bu önemli çalışma 1991 yılında kitap olarak basıldı.

Kuzeybatı Başkurtları Başkurdistan Cumhuriyeti'nin Askın, Karizil, Baltas, Tatişli, Boray, Yanavıl, Krasnokama, Mişke, İliş, Dürtöylö, Börö, Kuşnarenko, Blagovişin, Sakmagoş, Tuymazı, Bakalı, Şaran, Buzdek, Blagovar, Belebey, Yermekey bölgelerinde, Perm kıyılarındaki Barzı, az çok Koyazı, Çirnuşka, Uyın, komşu şehir Egerji, Aktanış, Aznakay, Möslim, Minzele, Sarman, Elmet, Bögölme, Bavlı, Yotazı bölgelerinde yaşarlar. Bu geniş yayılma alanı Başkurt halkının kuzeybatı etnografik bölgesini ortaya çıkarır (Şekür, 2012: 146).

Minzele bölgesinde, Başkurtların Baylar boyu, Yurmıylar boyu, Bülerler boyu ve İrekter boyu ile birlikte Rus, Tatar, Tipter, Hristiyan Tatarlar, Mordva, Çuvaş ve Mariler yaşamaktadır. Bölgede en çok nüfusa sahip olanlar Başkurtlardır (Yangujin, 1995: 10-14).

Başkurdistan'ın Askın ve Tetişli, Perm eyaletinin Barzım, Kuyıza ve Perm bölgelerinde Geyne boyu yaşamaktadır. Geyne boyu Başkurt boyları arasındaki en eski

ve en kalabalık boylardandır. 18. yüzyıla ait belgelerde, Geynelerin 12. yüzyılda Ural Dağlarına yerleştikleri belirtilmektedir (Yangujin, 1995: 16).

Başkurtlarının konuşma dilinin kendine özgü tarihî seyri, standart Başkurt Türkçesinden ve Başkurt Türkçesinin diğer iki ağız grubundan belirgin bir şekilde farklıdır. 16. yüzyıl başlarında Kazan halkı, bu ağız temsilcilerinin yaşadığı bölgelerde, yani tarihî Başkurdistan'ın kuzeybatı bölgesinde, eski devirlerde Bulgarlar ile komşu olan Başkurtları baskı ile bölgeden çıkartmaya başlamıştır. Halkın yurtsuz kalmasıyla yeni yere gelip yerleşen bu topluluk Tipterleri oluşturmuştur. Daha sonra 1552 yılında Kazan Hanlığı yıkıldıktan sonra Başkurdistan'ın kuzeybatısına İdil boyu halkları; Tatarlar, Çuvaşlar, Mariler, Udmurtlar, Mordvalar dalga dalga gelmeye başlamışlardır.

Çarlık yönetimi de Mişerleri buraya yerleştirmiştir. Bu göç süreci yaklaşık dört yüzyıl devam etti. Başkurtlar bu halklar ile iç içe yaşamaya başladılar ve bu durum etnik açıdan karmaşık yerleşim yerlerini oluşturdu. Başkurt köylerine yeni etnik toplumlar gelip yerleşti ve köylerde Başkurt ucu, Tipter ucu, Kazanlı, Başkurt nesli, Ar nesli, Sirmiş nesli, Mişer nesli gibi soylar yaşamaya başladı (Şekür, 2012: 147).

Bölgede, kendi arasında kolay anlaşılır diller olan Başkurt Türkçesi ve Tatar Türkçesi arasında karşılıklı güçlü tesirler vardır. Bölgedeki Başkurt Türkçesi ses açısından Tatar Türkçesinin Merkez ağzına (Urta ağız) yakındır. Tatar Türkçesi ise söz varlığı açısından Başkurtlaşma süreci geçirir. Nihayetinde Başkurt Türkçesi için de Tatar Türkçesi için de belirli alanlarda ortaklık gösteren ağızlar ortaya çıkar. Yani, S. F. Mirjanova'nın da belirttiği gibi, bu bölgelerde Başkurt ve Tatar konuşma dilinin özelliklerinin toplandığı, Fin-Ugor dillerinin de bazı özelliklerini içine alan bir konuşma dili ortaya çıkmıştır. Bu süreçte ilk mektep ve medreselerde, Sovyet döneminde Tatar Türkçesinin okutulması da belirgin bir rol oynamıştır. Ancak, bu gibi olaylara rağmen, Kuzeybatı ağzı şu ana kadar kendi niteliklerini korumuştur.

Son derece geniş bir bölgeye yayılmış olan Kuzeybatı ağız grubu bünyesinde beş alt-ağız grubu vardır; Karizil ağzı, Urta Ural ağzı, Tanıp ağzı, Geyne ağzı ve Aşağı Agizil-ık ağzı.

Kuzey- batı ağız grubunun başlıca özellikleri şunlardır:

1. Standart Başkurt Türkçesi ve diğer ağızlarındaki /h/, /s/ sesleri yerine /s/ sesi kullanılır: Bşk. yd. hur- ~ Kuzeybatı ağ. sur- ~ Tat. yd. sur- 'sormak'. Kuzeybatı ağzının bu özelliği standart Tatar Türkçesinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Coğrafi yakınlık da bu etkiyi güçlendirmektedir.

2. Arapça ve Farsça alıntı sözlerdeki /h-/ sesi bu ağızda düşer: Bşk. yd. höner ~ Kuzeybatı ağ. öner ~ Tat. yd. höner 'sanat, zanaat, meslek, hüner'. Kuzeybatı ağzının bu özelliği hem standart Başkurt Türkçesinden hem de standart Tatar Türkçesinden farklıdır.

3. Bu ağızda iki ünlü arasındaki /d/ sesi /z̲/ sesine dönüşür. Bşk. yd. tině ~ Kuzeybatı ağ. tiz̲ě, Tat. yd. didě 'dedi'.

4. Söz ortası ve sonundaki /z/ sesi, standart Başkurt Türkçesinde olduğu gibi, Kuzeybatı ağız grubu bünyesindeki Tübengi Agizil-ık, Karizil, Minzele, Bögölme Başkurtlarının konuşma dilinde de /z̲/ sesine denk gelir: Bşk. yd. higěz̲ ~ Kuzeybatı ağ. sigěz̲ 'sekiz', Bşk. yd. koza ~ Kuzeybatı ağ. koz̲a 'dünür'.

5. Bu ağız grubunda /k/ ve /t/ sesleriyle başlayan bazı sözlerin birinci hecesinde /e/ sesi kullanılır: Bşk. yd. kěm ~ Kuzeybatı ağ. kem ~ Tat. yd. kěm 'kim', Bşk. yd. kerek ~ Kuzeybatı ağ. kerek ~ Tat. yd. kirek 'gerek'.

6. Standart Başkurt Türkçesinde ek başındaki /l/, /n/ sesleri yerine bu ağız grubunda /z̲/, /d/ sesleri kullanılır: Bşk. yd. kalala ~ Kuzeybatı ağ. kalaz̲a/kalada 'şehirde' ~ Bşk. yd. kalanan ~ Kuzeybatı ağ. kalaz̲an/kaladan 'şehirden' (Şekür, 2012: 149-153).

3.2.2. Tatar Diyalektolojisi

Tatar diyalektolojisini de Çarlık Dönemi, Sovyetler Birliği Dönemi ve Rusya Federasyonu Dönemi olarak üç döneme ayırabiliriz.

Çarlık Dönemi

Başkurt diyalektoloji tarihinde olduğu gibi, Tatar diyalektoloji tarihini de 18. yüzyılın son çeyreğinde yazılan PS'ye kadar dayandırabiliriz. PS'de Tatar Türkçesinde yaklaşık üç yüz sözcük kaydedilmiştir.

Tatar diyalektoloji tarihi asıl olarak İ. G. Giganov ve N. B. Atnometov ile başlar. İ. Giganov 1801 yılında *Grammatika tatarskogo yazıka* adlı kitabında Batı Sibir Tatarları ağzının söz varlığını tematik olarak yirmi altı gruba ayırır. 1804 yılında, Tobol Tatar ağzına dayanan ve yaklaşık on bin sözcüğün yer aldığı *Slovar rossiysko-tatarskiy* adlı ikinci çalışması yayımlanır.

N. B. Atnometov 1802 yılında *Bukvar' arabskogo i tatarskogo pis'ma s' prilojeniyem slov' so znakami, pokazıvaayuşimi ih' vıgovor'* adlı çalışması Sibir Tatar ağzında yazılan ilk ders kitabı olması bakımından önemlidir.

1869-1871 yıllarında, L. Z. Budagov tarafından yazılan *Sravnitelnıy slovar turetsko-tatarskih nareçiy, so vkluçenniyem upotrebitelnıh slov arabskih i persidskih i s perevodom na russkiy yazık* adlı çalışmada Tatar Türkçesinde kaydedilmiş çok sayıda sözcük vardır.

G. Bessenov'un 1881 yılında *O govorah Kazanskogo tatarskogo nareçiya i ob otnoşenii yigo k blijayşim k nemu nareçiyam i yazıkam* adlı çalışmasında Tatar ağızlarının temel fonetik özellikleri ve sınıflandırması yer alır.

Türkoloji alanının genelinde olduğu gibi Tatar diyalektoji tarihinde de W. Radloff'un çok önemli bir yeri vardır. Radloff'un Türk boylarından derlediği metinlerin yer aldığı 1866-1907 yılları arasında basılan *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibirens I-X* serisinin 1872 yılında yayımlanan 4. cildinde Baraba, Tarlık, Tobol, Tümen Tatar ağızlarından metinler yer almaktadır. Bunun yanında, 1893'te, 1899, 1905 ve 1911 olmak üzere dört cilt hâlinde yayımlanan *Opıt slovarya turkskih nareçiy*

adlı çalışmasında da Kazan ağzından yani Tatar Türkçesinden oldukça yüklü bir söz varlığı vardır.

1903 yılında N. F. Katanov'un *Opıt izsledovaniya uranhayskogo yazıka, s' ukazanıyem' glavneyşih' rodstvennıh' otnoşenıy yigo k' drugim' yazıkam' turkskago kornya* adlı çalışmasında Kazan Tatar Türkçesinin ses, biçim ve söz varlığı ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

S. Malov'un 1904 yılında Çistopol'da yaşayan Mişerlerin ağızları üzerine yayımlanan *Iz poyezdki k mişaram (o nareçii mişarey Çistopol'skogo uyezda* adlı çalışması da Tatar diyalektoloji tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Sovyetler Birliği Dönemi

SSCB döneminde Tatar diyalektolojisi üzerine çok sayıda araştırma yapılmıştır. V. A. Bogoroditskiy 1931 yılında yayımlanan *Vvedeniye v tatarskoye yazıkoznaniye v svyazi s drugimi tyurkskimi yazıkami* ve 1933 yılında basılan *Etudı po tatarskomu yazıkoznaniyu* adlı çalışmalarında Tatar diyalektolojisini Türk lehçeleri ile karşılıklı olarak incelemiştir.

Bu dönemde söz edilmesi gereken ikinci isim şüphesiz Prof. C. Velidi olmalıdır. Velidi Tatar ağızlarından materyaller toplamıştır ve bu toplanan materyeller temelinde 1927 yılında *O dialektah kazanskogo tatarskogo nareçiye* ve 1930 yılında *Nareçiye karinskih i glazovskih tatar* adlı çalışmaları yayımlanmıştır.

1929 yılı itibarıyla Tatar ağızlarından materyaller toplamak için araştırma gezileri düzenlenmeye başlamıştır. 1929 yılında Nokrat Tatarlarının yaşadığı bölgelere ve 1934-1935 yıllarında Tataristan'ın bütün ilçelerine Ş. Ramazanov danışmanlığında araştırma gezileri düzenlenmiştir. 1938-1939 yıllarında M. A. Fazullin ve L. C. Celelitdinov danışmanlığında Tataristan'daki Tatar ağızlarından materyaller toplanmıştır. Ayrıca, bu yıllarda Kazan Devlet Pedagoji Enstitüsünde Tatar bölümünün ders planına *Tatar diyalektologiyası* dersi de eklenmiştir.

1947 yılında L. Celey tarafından *Tatar dialektologiyesi* adlı eser Kazan'da basılır. Bu çalışmada Tatar diyalektleri sınıflandırılarak ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından incelenmiştir.

1948 yılında Kazan Devlet Üniversitesinin de desteğiyle R. A. Hekimova danışmanlığında Mişer diyalekti, 1954 yılında Tobol Devlet Pedagoji Üniversitesinin desteğiyle G. H. Ehetov ve Kazan Devlet Üniversitesinin desteğiyle D. G. Tumaşeva danışmanlığında Sibir Tatar diyalekti araştırılmıştır.

1947-1980 arasında Tatar diyalektolojisi ile ilgili çok sayıda çalışma yayımlanmıştır. 1947'de yayımlanan L. J. Celelitdinov'un *Tatar dialektologiyasi* adlı çalışması, SSCB Bilimler Akademisi Kazan Şubesi bilim insanları tarafından 1948-1969 yılları arasında yayımlanan Tatar diyalektoloji sözlükleri, G. H. Ehetov'un 1963'te yayımlanan *Dialekt zapadiosibirskih tatar*, 1977'de basılan *Tatarskaya dialektologiya*, 1979'da yayımlanan *Sredniy dialekt tatarskogo yazıka* adlı eserleri, D. G. Tumaşeva'nın 1961'deki *Könbatış Sibir tatarları tili. Grammatik oçerk hem süzlik*, 1968'deki *Yazık sibirskih tatar*, 1977'deki *Dialektı sibirskih tatar* adlı çalışmaları, L. T. Mehmutova'nın 1978'de yayımlanan *Opıt issledovaniya turkskih dialektov* adlı eseri, F. Y. Yusupov'un 1979'da basılan *Kön'yak Ural ve Ural artı söyleşleri* adlı çalışması 1947-1980 yılları arasında yayımlanan önemli çalışmalardandır.

1947-1970 yılları arasında Tatar diyalektolojisi ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezleri de yazılmıştır. Bu tezlerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

a) Doktora Tezleri

1) Zalelitdinov, L.Z., (1954), *Sredniy dialekt tatarskogo yazıka*, Kazan.
2) Ehetov, G.H., (1965), *Dialekt zapadno-sibirskih tatar,* Taşkent.
3) Tumaşeva, D.G., (1969), *Dialektı sibirskih tatar v otnoşenii k tatarskomu i drugim tyurkskim yazıkam,* Moskva.

4) Bayezitova, F.S., (1998), *Etnolingvistiçeskiye issledovaniye po govoram kreşenıh tatar*, Kazan.

b) Yüksek Lisans Tezleri

1) Sarmanayeva, D., (1949), *Dialektnıye osobennosti yazıka sredneural'skih tatar*, Kazan.

2) Şakirova, R.F., (1950), *Govor tatar Krasnooktyabr'skogo rayona Gor'kovskoy oblasti*, Moskva.

3) Dimitriyev, L., (1951), *Yazık tatar Zapadnoy Sibiri* (*barabintsev i tobol'skih tatar*).

4) Yuldaşev, E.E., (1950), *Yazık tipteriy*, Moskva.

5) Tumaşeva, D.G., (1952), *Tatarskiye dialektı Zapadnoy Sibiri* (*Tyumen*), Moskva.

6) Mahmutova, L.T., (1952), *Osobennosti kasimovskogo govora tatarskogo yazıka*.

7) Borhanova, N.B., (1953), *Yazıkovıye osobennosti karinskih i glazovskih tatar*, Kazan.

8) Afletunov, A.Ş., (1961), *Yazıkovıye osobennosti tatar zapadnoy i yugozapadnoy çasti BASSR*, Kazan.

10) Arslanov, L.Ş., (1965), *Tatarskiye govorı pravoberejnıh rayanov Tataskoy i Çuvaşskoy ASSR*, Kazan.

11) Ramazanova, D.B., (1969), *Govorı tatar Srednogo Prikam'ya*, Kazan.

12) İshakova, S.M., (1970), *Leksika sibirskih tatar*, Taşeknt.

13) Yusupov, F.Y., (1972), *Tatarskiye govorı Yujnogo Urala i Zavral'ya* (*Çelyabinskoy i Kurganskoy oblastiy*), Kazan.

14) Bayazitova, F.S., (1973), *Tatarskiye govorı Nijnego Prikam'ya*, Kazan.

1984 yılında Tatar diyalektolojisinin meşhur âlimlerinden G. H. Ehetov'un *Tatar dialektologiyasi* adlı kitabı basılmıştır. Bu çalışmada, 1984 yılına kadar Tatar diyalektolojisi ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında bilgiler verilerek Tatar Türkçesinin ağızları tasnif edilmiştir.

Rusya Federasyonu Dönemi

Tatar Diyalektolojisi ile ilgili SSCB dağıldıktan sonra da çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan ilki 1992 yılında Tumaşeva tarafından yazılan *Slovar dialektov Sibirskih tatar* adlı sözlük çalışmasıdır. D. B. Ramazanova'nın *Urta dialekt* adlı eseri 2002 yılında yayımlanmıştır.

Ünlü Tatar diyalektolog Bayazitova'nın Tatar diyalektoloji ve folkloru üzerine yüze yakın çalışması mevcuttur. 2003 yılındaki *Mişer dialektı. Ruhi miras: gaile-könküriş hem yola terminologiyasi*, 2004 yılındaki *H. Taktaş hem mişer dialektının Sırkındı avılı söyleşi*, 2006 yılındaki *Nokrat söyleşi. Ruhi miras: gaile-könküriş, yola terminologiyasi*, 2007 yılındaki *Cirli söyleşlerde tuy aşları atamaları* adlı çalışmaları bunlardan birkaçıdır.

Tatar Türkçesinin ağızları üzerine çok sayıda çalışması bulunan âlimlerden biri de Prof. Dr. Ferid Y. Yusupov'dur. Yusupov'un *Tatar tilinin dialektları. Ural söyleşleri*, *Morfologiya tatarskogo dialektnogo yazıka. Kateogriya glagola* ve *Safakul Tatarları: tarih, til, halık icatı* adlı çalışmaları bunlardan birkaçıdır.

2009 yılında *Tatar tilinin zur dialektologik süzligi* yayımlanmıştır. Bu sözlükte yaklaşık 40.000 sözcük yer almaktadır. Sözlükteki /a/, /e/, /j/, /z/, /ö/, /ş/, /ě/ madde başları F. S. Bayazitova, /g/, /ɣ/,/k/, /q/, /x/, /h/, /ts/, /ç/ madde başları D. B. Ramazanova, /d/, /i/, /l/, /o/, /r/, /t/, /w, u/, /w, ü/, /ı/ madde başları Z. R. Sadıykova ve /b/, /v/, /c/, /y/, /m/, /n/, /p/, /f/ madde başları T. H. Heyretdinova tarafından hazırlanmıştır. Bu sözlük, çalışmada RD'deki sözcüklerin Tatar ağızlarındaki durumlarının tespiti için kullanılmıştır.

2021 yılında A. Y. Husaynova tarafından yayımlanan *Tatarskiye govorı Orenburgskoy oblastı* adlı eserde Orenburg oblastındaki Tatar ağızları Şarlık ağzı, Buguruslan ağzı ve Kargalı ağzı olmak üzere üç bölümde ele alınmıştır.

Bilindiği üzere Başkurdistan'da yoğun bir Tatar nüfusu yaşamaktadır. Bu çalışmada incelenen metinlerde de Başkurdistan'da yaşayan Tatarlardan derlenmiş şarkılar yer almaktadır. Bu sebeple Başkurdistan'daki Tatar ağızları üzerine yapılan çalışmalara değinmek yerinde olacaktır.

1983 yılında R. F. Nuretdinov'un *Başkortstannın tön'yagındagı tatarlar söyleşinin fonetik üzinçelikleri* çalışması, 1995 yılında R. Sibeget *Başkortstan tatarları hem alarnın tili* makalesi, 1997 yılında İ. S. Nasipov'un *Başkorttstan respublikasında taralgan tatar söyleşleri* makalesi, 2004 yılında D. Z. Mehmutşina'nın *Ural hem Ural artı söyleşlerinin morfolojik sisteması* makalesi ve D. B. Ramazanova'nın 2021'de yayımlanan *Formirovaniye tatarskih govorov yugo-zapadnogo Başkortostana* adlı çalışması Başkurdistan'daki Tatar ağızları üzerine yapılan çalışmalardandır.

Başkurdistan'daki Tatar ağızları ile ilgili 2003 yılında F. Y. Yusupov tarafından yayımlanan *Tatar tilinin dialektları. Ural söyleşleri* adlı çalışma ve 2021 yılında yayımlanan M. R. Bulatova'nın *Tatarskiye govorı Başkortostana areal'nıy aspekt* adlı eseri çalışmamızda başvurulan temel kaynaklardandır. Yusupov, Tatar Türkçesinin Ural ağızlarını Krasno-ufim ağzı, Nokrat-Kistim ağzı, Nagaybak ağzı, İçkin ağzı ve Safakul ağzı olmak üzere beşe ayırmıştır. Ramazanova'nın çalışmasında ise Başkurdistan'daki Tatar ağızları Tatar Türkçesinin Merkez diyalektinin ağızları, Tatar Türkçesinin Batı (Mişer) diyalektinin ağızları biçiminde ikiye ayrılmıştır. Çalışmada Tatar Türkçesinin Merkez diyalektinin ağızları Minzile ağzı, Birsk ağzı, Aşağı Kama-Kreşin ağzının Nagaybak ağzı, Tipikey ağzı, Kurmantav ağzı, Zlatovsk ağzı ve Uçalı ağzı olmak üzere yediye ayrılmıştır. Tatar Türkçesinin Batı (Mişer) diyalektinin ağızları ise Baykibaşevsk ağzı ve Sterlitamak ağzı olarak sınıflandırılmıştır. RD'deki metinlerin dil incelemesinde

yukarıda söz edilen iki çalışmadan ve Başkurt Türkçesinin ağızları üzerine yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır.

Türkiyede'de Tatar Türkçesinin ağızları üzerine yapılan çalışmalar da mevcuttur. Prof. Dr. Ercan Alkaya'nın *Sibirya Tatar Türkçesi* (2008), *Mişer Tatar Türkçesi* (2014) ve *Kreşin Tatar Türkçesi* (2018) (Zoya Krillova ile birlikte) adlı kitapları bu çalışmaların başında gelmektedir. Alkaya, bu üç eserinde de söz konusu ağızlar üzerine yapılan çalışmalardaki çeşitli metinlerden hareketle ağızları ses ve şekil bilgisi bakımından incelemiştir. Çalışmaların giriş bölümünde ağız konuşurlarının tarihi, etnik şekillenişi, yaşadıkları yerler, dinleri, kültür ve gelenekleri hakkında da bilgiler bulunmaktadır.

3.2.2.1. Tatar Türkçesinin Ağız Grupları

Tatar diyalektlerini ilk kez sınıflandıran W. Radloff'tur. Radloff, *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibirens I-X* serisinin 1872 yılında yayımlanan 4. cildinde Sibirya Tatarlarını Baraba, Tarlık, Tobol ve Tümen olmak üzere dört bölüme ayırır ve 1907 yılında yayımlanan IX. cildinde Sibirya Tatarlarından Abakan Tatarlarına yer verir. *Phonetik der nördlischen Türksprachen* adlı eserinde ise Doğu lehçesi başlığı altında Baraba, Batı lehçesinin İrtiş diyalekti başlığı altında Tobol ve Tümen ağzını, Volga ve Doğu Rusya lehçeleri başlığı altında da Mişer ve Kazan diyalektini gösterir (Radloff, 1882: 281, 287, 288).

Ehetov Tatar Türkçesinin diyalektlerini Merkez ağzı, Mişer ağzı ve Batı Sibir Tatar ağzı olmak üzere üçe ayırır (Ehetov, 1984: 29) ve bu sınıflandırma günümüzde de yaygın olarak kabul görmüştür. Tatar Türkçesinin ağız sınıflandırmasında yer-yön adları (Merkez ağzı), boy adı (Mişer ağzı, Sibir Tatar ağzı) ve fonetik özellikler (*ts*'leştirici, *ç*'leştirici) birlikte kullanılmıştır.

Merkez ağzının konuşurları Tataristan, Başkurdistan, Mari, Çuvaş, Udmurt Cumhuriyetlerinde, Kirov, Rezan, Perm, Sverdlovsk, Silebi bölgelerinde yaşamaktadırlar. Mişer ağzı konuşurlar, Gorkiy, Ulyanovsk, Penza, Saratov, Kuybışev,

Volgograd, Orernburg bölgelerinde Tataristan ve Başkurdistan'ın çeşitli ilçelerinde yaşarlar. Batı Sibir Tatar ağzı konuşurları ise Batı Sibir'de yaşamaktadırlar.

Merkez ağız grubu Kazan artı, Minzele, Tav yagı, Berengi, Dürtöyli, Tuymazı, Kıygı, Barda, Nokrat, Kamışlı, Ksıym, Kreşin Tatar alt ağızlarından meydana gelir.

Mişer ağız grubu *ts*'leştirici, *ç*'leştirici ve karışık ağız gruplarına bölünür. Sirgaç, Çuprali, Çistay, Melekes ağızları *ts*'leştirici, Temnikov, Lembre, Böri boyu ağızları *ç*'leştirici ve Kuznetsk, Hvalın ağızları karışık ağız grubunun konuşulduğu alanlardır.

Batı Sibir Tatar ağız grubu Tömen, Tobol, Saz yagı, Tevriz, İşim, Tara alt ağızları olarak altıya bölünür.

Tatar Türkçesi ağızlarının karakteristik özelliklerini Ehetov'un *Tatar dialektologiyesi* adlı eserinden hareketle şöyle özetleyebiliriz.

1) Merkez ağzı *c*'leştirici ağız olarak bilinir çünkü bu ağızda Ortak Türkçe söz ve ek başındaki /y/ ünsüzü /c/'ye gelişir.

2) Merkez ağzında sözcüğün ilk hecesindeki /a/ ünlüsü yuvarlak teleffuz edilir.

3) Merkez ağzında yazı dilindeki {-sız} ikinci çokluk eki {-sıgız} biçiminde kullanılır.

4) Mişer ağzının bir çoğunda söz içi ve söz sonundaki /ç/ ünsüzü /ts/'ye gelişir.

5) Mişer ağızlarında genellikle Ortak Türkçe söz başındaki /y/ korunur.

6) Mişer ağzında gelecek zaman olumsuz çekiminde yazı dilindeki {-ma} yerine /tögöl/ 'değil' kullanılır.

7) Batı Sibir Tatar ağzında ötümlü /b/, /d/, /j/, /z/, /c/ sesleri yerine sırasıyla /p/, /t/, /ş/, /s/, /ç/ sesleri kullanılır.

8) Sözcüğün tabanı ve ek arasında *rt, lt, nt, mt* ünsüzleri bulunur: /a**nt**a/ 'onda', /pa**rt**ı/ 'vardı' gibi.

9) Şimdiki zaman üçüncü tekil kişi çekimi {-atı} eki ile yapılır (Ehetov, 1984: 31-32).

Buraya kadar Tatar diyalektolojisinden, ağız sınıflandırmasından ve ağız gruplarının dilsel özelliklerinden genel olarak bahsedilmiştir. Rıbakov'un derleme güzergâhında bulunan Tatar diyalektleri 'Rıbakov'un Derleme Güzergâhı ve Derleme Güzergâhına Göre İdil-Ural Türk Ağızları' adlı bölümde değerlendirilmiştir.

3.2.3. Rıbakov'un Derleme Güzergâhına Göre İdil-Ural Türk Ağızları

Rıbakov'un gezi rotasına bakıldığında, Başkurdistan'ın batısında Belebey ilçesinden Ufa'ya, Ufa'dan doğuya doğru Miyes'e, Miyes'ten Orenburg oblastı sınırları içinde bulunan Verhniy-Ural ilçesine gittiği görülmektedir. Günümüzdeki Başkurt Türkçesi ana ağız bölgeleri esas alındığı zaman bu rotanın, Kuzeybatı ağzı ile Güney ağzının geçiş bölgelerinden başlayıp, Doğu ağzı ve Kuzeybatı ağzının geçiş bölgelerinden devam ederek Doğu ağız bölgelerinde son bulduğu söylenebilir.

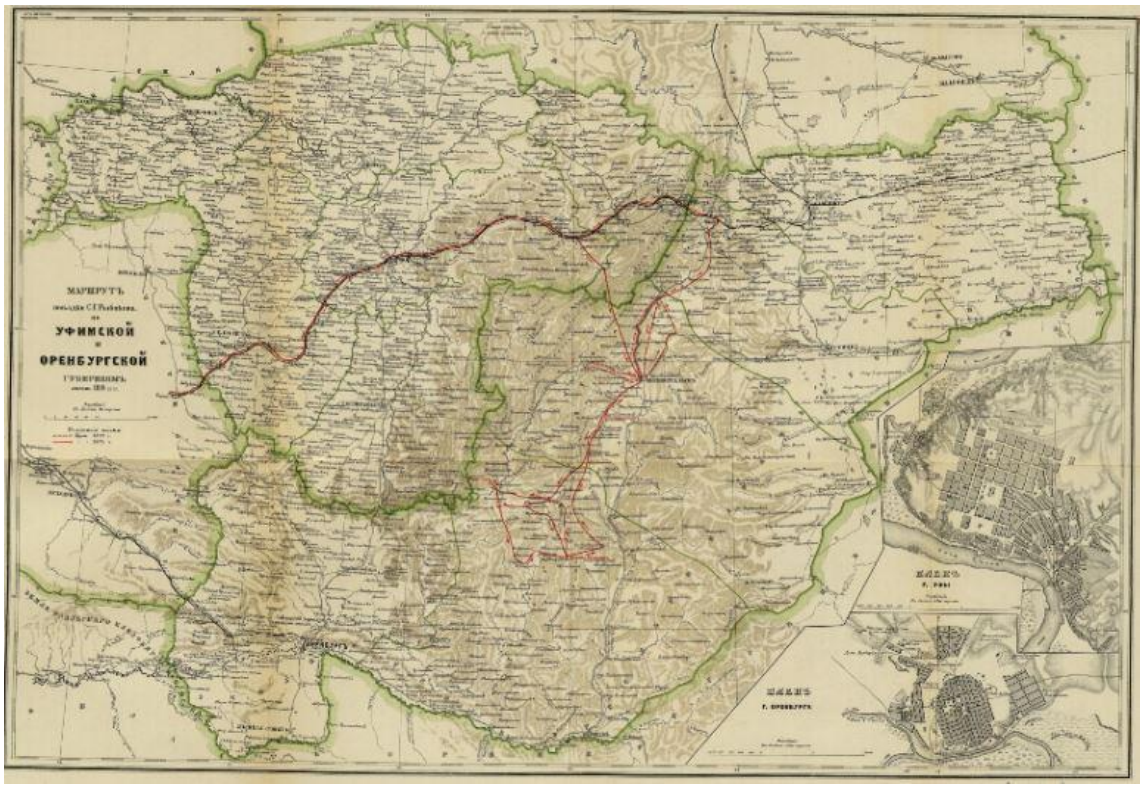

Harita 2: Rıbakov'un Derleme Güzergâhı (Rıbakov, 1897).

Rıbakov'un derleme güzergâhı Başkurdistan'ın batısından doğusuna ve doğusundan güneyine uzansa da metinlerin yer aldığı şarkılar Başkurdistan'ın merkezinden, doğusundan ve güneydoğusundan derlenmiştir.

Rıbakov'un 1895 yılında yayımladığı *OPTUM* makalesinde ve 1897 yılında basılan *MPUMOB* kitabında yüz üç şarkının notası, yüz bir şarkının notası ve metni, iki münacat ve altı beyit bulunmaktadır. Çalışmada metni ve notası bulunan şarkılar ile münacatlar ve beyitler incelenmiştir.

RD'de Tatarlardan derlenen bir münacat ve kırk iki şarkı; Başkurtlardan derlenen bir münacat, altı beyit ve kırk iki şarkı; Tipterlerden derlenen yedi şarkı ve Nagaybaklardan derlenen iki şarkı bulunmaktadır.

Rıbakov, bazı derlemelerinin derleme bölgesi ve kaynak kişisi hakkında bilgiler verir. Aşağıdaki tabloda derleme bölgesi, kaynak kişi, RD'deki metin numaraları / dizindeki kodlamalar ve derleme bölgesinin Çağdaş Başkurt Türkçesinin ağız sınıflandırmalarındaki yeri gösterilmiştir.

Derleme Bölgesi	**Kaynak Kişi**	**RD'deki Metin Numaraları / Dizindeki Kodlamalar**	**Bölgenin Ağız Sınıflandırmasındaki Yeri**
Ufa	Zinovi Salim Gireyeviç Kudaşev adında bir Tatar'dır. Kazan Tatar Öğretmen Okulu Kursunu tamamlamıştır.	26 / 003Tat/001, 27 / 004Tat/001, 28 / 005Tat/001, 29 / 006Tat/001, 30 / 007Tat/001, 31 / 008Tat/001, 32 / 009Tat/001, 41 / 019Tat/001, 42 / 020Tat/001, 43 / 021Tat/001, - / 044Tat/001.	Başkurt Türkçesi Güney ağız grubu, Merkez ve Dim alt ağızları

Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi Kazakkul Köyü	Mirsedi Magasumov adında 20 yaşlarında fakir bir Başkurt'tur. Rusçayı oldukça akıcı konuşur ve Rusya'nın farklı şehirlerinde askerlik yapmıştır.	33 / 010Tat/001, 34 / 011Tat/001, 35 / 012Tat/001, 37 / 014Tat/001, 47 / 024Tat/001, 48 / 025Tat/001, 63 / 042Tat/001, 64 / 043Tat/001.	Başkurt Türkçesi Doğu ağız grubu, Miyes alt ağzı
Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi Kazakkul Köyü	Valeyka adında 21-23 yaşında bir Tatar'dır. Rusça bilmektedir.	58[a] / 037Tat/001.	Başkurt Türkçesi Doğu ağız grubu, Miyes alt ağzı
Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi Kazakkul Köyü	Galim Baimukhametov Tulubaev	36 / 013Tat/001, 44 / 022Tat/001.	Başkurt Türkçesi Doğu ağız grubu, Miyes alt ağzı
Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi	Zarıf Zarıfoviç İbragimov	164 / 014Bşk/001.	

(İbrahimov şehri) Kazakkul Köyü Rusça-Başkurtça Okulu	adında bir öğretmendir.		Başkurt Türkçesi Doğu ağız grubu, Miyes alt ağzı
	Abdrahman	173 / 023Bşk/001.	
		- / 046Bşk/001.	
Orenburg Oblastı Orsk Uyezdi Yuluk Köyü	-	37 / 015Tat/001, 39 / 017Tat/001, 40 / 018Tat/001, 62 / 041Tat/001, 195 / 045Bşk/001.	Başkurt Türkçesi Güney ağız grubu, İyik-Hakmar alt ağzı
Orenburg Oblastı Orsk Uyezdi İtkul Köyü		38 / 016Tat/001, 192 / 042Bşk/001.	Başkurt Türkçesi Güney ağız grubu, İyik-Hakmar alt ağzı
Orenburg Oblastı Troits Şehri		46 / 023Tat/001.	Başkurt Türkçesi Doğu ağız grubu, Argayaş alt ağzı
Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi Ahun Köyü (Mişer köyü (Şekür, 2012: 70)).	Başkurt Gençleri	50 / 027Tat/001. 191 / 041Bşk/001.	Başkurt Türkçesi Doğu ağız grubu, Asıvzı (Uçalı) alt ağzı
		49 / 026Tat/001, 52 / 029Tat/001.	
		51 / 028Tat/001.	

Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi	Valeyka adında 21-23 yaşlarında bir Tatar'dır ve Rusça bilmektedir.	56 / 034Tat/001, 57 / 035Tat/001 59 / 038Tat/001, 60 / 039Tat/001, 60 / 040Tat/001.	Başkurt Türkçesi Doğu ağız grubu, Kızıl alt ağzı
Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi Rısa Köyü		53 / 030Tat/001, 54 / 031Tat/001, - / 032Tat/001 (031Tat/001'in v.), 55 / 033Tat/001.	Başkurt Türkçesi Doğu ağız grubu, Asıvzı (Uçalı) alt ağzı
Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi Kazan Köyü	Valeyka adında 21-23 yaşlarında bir Tatar'dır ve Rusça bilmektedir.	58 / 036Tat/001.	Başkurt Türkçesi Doğu ağız grubu, Miyes alt ağzı
Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi Gana Madeni Rısa köyü	Şagiahmat Valiyev adında Rıza köyünden bir genç.	161 / 011Bşk/001.	Başkurt Türkçesi Doğu ağız grubu, Asıvzı (Uçalı) alt ağzı
		165 / 015Bşk/001.	
Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi Temyas Köyü		162 / 012Bşk/001.	Başkurt Türkçesi Güney ağız grubu, İyik-Hakmar alt ağzı

Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi 1. Böryen Mahallesi Yuluk Köyü (Sterlitamak Aşkadar Nehri Boyları)	Bay-Sultan	167 / 017Bşk/001.	Başkurt Türkçesi Güney ağız grubu, İyik-Hakmar alt ağzı
Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi 2. Böryen Mahallesi	Şagi Barakov	171 / 021Bşk/001.	Başkurt Türkçesi Güney ağız grubu, İyik-Hakmar alt ağzı
Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi 2. Böryen Mahallesi Toktagul köyü (Sultanov Madeni 024Bşk/001)	Abdrahman Uzinbayev adında genç bir Başkurt.	174 / 024Bşk/001, 178 / 028Bşk/001, 179 / 029Bşk/001, 180 / 030Bşk/001, 181 / 031Bşk/001, 182 / 032Bşk/001, 183 / 033Bşk/001.	Başkurt Türkçesi Güney ağız grubu, İyik-Hakmar alt ağzı
Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi 3. Böryen Mahallesi (Masim Dağı)		184 / 034Bşk/001, 185 / 035Bşk/001, 186 / 036Bşk/001, 187 / 037Bşk/001, 188 / 038Bşk/001, 193 / 043Bşk/001, 194 / 044Bşk/001.	Başkurt Türkçesi Güney ağız grubu, İyik-Hakmar alt ağzı

Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi Goreyev Madeni (Yuluk Köyü)	Abdrahim Dawlatov	168 / 018Bşk/001, 170 / 020Bşk/001.	Başkurt Türkçesi Güney ağız grubu, İyik-Hakmar alt ağzı
	Abdrahman Davlatov adındaki bir Başkurt.	159 / 009Bşk/001, 166 / 016Bşk/001.	
Verhniy-Ural İlçesi Goreyev Madeni (Yuluk Köyü)	-	169 / 019Bşk/001.	Başkurt Türkçesi Güney ağız grubu, İyik-Hakmar alt ağzı
Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi 1. İtkul Köyü Kananikol Fabrikası	Burambay adında İtkul köyünden biri.	172 / 022Bşk/001.	Başkurt Türkçesi Güney ağız grubu, İyik-Hakmar alt ağzı
	Gali Hasanov adında Yuluk köyünden biri.	176 / 026Bşk/001.	
Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi Kıltınban Gölü (İrendik Dağı sırtlarında)	Abdrahman Biktimirov	175 / 025Bşk/001.	Başkurt Türkçesi Doğu ağız grubu, Asıvzı (Uçalı) alt ağzı
Orenbgurg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi Uzunkul Köyü	Lukmanov adında orta yaşlı bir Başkurt.	189 / 039Bşk/001.	Başkurt Türkçesi Doğu ağız grubu, Miyes alt ağzı ve Kızıl alt ağzı

Orenburg Oblastı Verhniy-Ural İlçesi Tiptero-Uçalı köyüne 6 verst (6.36 km) uzaklıktaki Gana Madeni	Magafur Başarov adında çok iyi Rusça bilen biri.	196 / 001Tip/001, 197 / 002Tip/001, 198 / 003Tip/001, 199 / 004Tip/001, 200 / 005Tip/001, 201 / 006Tip/001, 202 / 007Tip/001.	Başkurt Türkçesi Doğu ağız grubu, Asıvzı (Uçalı) alt ağzı
-	Göçebe bir Başkurt dilenci.	177 / 027Bşk/001.	-
		190 / 040Bşk/001, - / 047Bşk/001 ve - / 048Bşk/001 (Rus-Başkurt okulu olabilir).	-
	14 Kasım 1893'te düğün sırasında Başkurtlardan kaydedilmiştir.	- / 049Bşk/001.	
-	Pavil İvanoviç Şurupov adında Kreşin Tatarı bir gençtir ve iyi derecede Rusça konuşmaktadır.	203 / 001Nog/001, 204 / 002Nog/001.	-
		1 / 001Tat/001,	

-	-	2 / 002Tat/001, - / 001Bşk/001, - / 002Bşk/001, 2 / 003Bşk/001, - / 004Bşk/001, - / 005Bşk/001, - / 006Bşk/001, - / 007Bşk/001, - / 008Bşk/001, 160 / 010Bşk/001, 163 / 013Bşk/001.	-

Tablo 2: Rıbokov'un Derleme Güzergâhına Göre İdil-Ural Türk Ağızları.

RD'de Tatarlardan derlenen bir münacatın ve Başkurtlardan derlenen bir müncaat ve altı beyitin derleme bölgesi ve kaynak kişileri hakkında bilgi verilmemiştir. Başkurtlardan derlenen 010Bşk/001 ve 013Bşk/001 numaralı şarkılar ile Tatarlardan derlenen 002Tat/001 numaralı şarkıların da derleme bölgesi ve kaynak kişisi belli değildir. Başkurtlardan derlenen 015Bşk/001, 027Bşk/001, 040Bşk/001, 047Bşk/001, 048Bşk/001, ve 049Bşk/001 numaralı şarkılar ile Nagaybaklardan derlenen 001Nog/001 ve 002Nog/001 şarkılarının kaynak kişileri bellidir ancak derleme bölgesi bilgisi yoktur. 019Bşk/001, 034Bşk/001, 035Bşk/001, 036Bşk/001, 037Bşk/001, 038Bşk/001, 042Bşk/001, 043Bşk/001, 044Bşk/001, 045Bşk/001, 046Bşk/001 ve 015Tat/001, 016Tat/001, 017Tat/001, 018Tat/001, 023Tat/001, 026Tat/001, 029Tat/001, 028Tat/001, 041Tat/001 numaralı şarkıların derleme bölgesi bellidir ama kaynak kişileri belli değildir. Yukarıda numaraları sıralanan şarkıların haricindeki metinlerin derleme bölgesi ve kaynak kişileri bellidir.

RD'de Tatarlardan derlenen kırk iki şarkının derleme bölgeleri ve derleme bölgelerinin Çağdaş Başkurt ağız sınıflandırmasında nereye tekabül ettiğiyle ilgili şunları söyleyebiliriz.

RD'de Tatarlardan Çağdaş Başkurt Türkçesinin Güney ağız grubunun Merkez ve Dim alt ağızlarının konuşulduğu Ufa'dan on bir şarkı ve İyik-Hakmar alt ağzının konuşulduğu Yuluk köyünden beş şarkı; Doğu ağız grubunun Miyes alt ağzının konuşulduğu Kazakkul köyünden on bir, Kazan köyünden bir olmak üzere toplamda on iki şarkı, Asıvzı (Uçalı) alt ağzının konuşulduğu Ahun köyünden üç, Rısa köyünden dört olmak üzere toplamda yedi şarkı, Kızıl alt ağzının konuşulduğu Verhniy-Ural şehrinden altı şarkı ve Argayaş alt ağzının konuşulduğu Troits şehrinden bir şarkı derlenmiştir.

RD'de Başkurtlardan derlenen otuz dört şarkının derleme bölgeleri ve derleme bölgelerinin Çağdaş Başkurt ağız sınıflandırmasındaki yerleri şöyledir. RD'de Başkurtlardan Doğu ağız grubunun Miyes alt ağzının konuşulduğu Kazakkul köyünden üç şarkı, Miyes ve Kızıl alt ağızlarının geçiş bölgesinde yer alan Uzunkul köyünden bir şarkı, İyik-Hakmar alt ağzının konuşulduğu Yuluk köyünden bir, İtkul köyünden bir, Temyas köyünden bir, 1. Böryen mahallesinden bir, 2. Böryen mahallesinden bir, Toktogul köyündeki 2. Böryen mahallesinden yedi, Masim Dağı eteklerindeki 3. Böryen mahallesinden yedi, Yuluk köyündeki Goreyev madeninden beş, İtkul köyündeki Kanonikol fabrikasından iki olmak üzere otuz şarkı ve Asıvzı (Uçalı) alt ağzının konuşulduğu Rısa köyündeki Gana madeninden iki, İrendik Dağı eteklerindeki Kıltınban Gölü civarından bir ve Ahun köyünden bir olmak üzere toplamda dört şarkı derlenmiştir.

RD'de Tipterlerden derlenen yedi şarkı da Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunun Asıvzı (Uçalı) alt ağzının konuşulduğu Rısa köyündeki Gana madeninden derlenmiştir.

Yukarıda RD'de Tatarlardan, Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen şarkıların Çağdaş Başkurt ağız sınıflandırmasındaki yerleri bakımından değerlendirdik. Söz konusu

şarkıları, Başkurdistan'daki Tatar ağızlarının konuşulduğu bölgere göre şöylece tasnif edebiliriz.

RD'de Tatarlardan derlenen yirmi sekiz şarkı Başkurdistan'daki Tatar ağızlarının konuşulduğu bölgelerden kaydedilmiştir. RD'deki Tatarlardan Başkurdistan'daki Tatar ağızlarından Turbaslı ve Minzile ağızlarının konuşulduğu Ufa'dan on bir şarkı ve Kurmantav ve Tipikey ağızlarının konuşulduğu Yuluk köyünden beş şarkı, Uçalı ağzının konuşulduğu Kazakkul köyünden on bir, Kazan köyünden bir olmak üzere toplamda on iki şarkı derlenmiştir.

RD'de Başkurtlardan derlenen otuz şarkı Başkurdistan'daki Tatar ağızlarının konuşulduğu bölgelerden derlenmiştir. Başkurdistan'daki Tatar ağızlarından Uçalı ağzının konuşulduğu Kazakkul köyünden üç, Uzunkul köyünden bir olmak üzere toplamda dört şarkı, Tipikey ağzının konuşulduğu Yuluk köyünden bir, İtkul köyünden bir, Temyas köyünden bir, 1. Böryen mahallesinden bir, 2. Böryen mahallesinden bir, Toktogul köyündeki 2. Böryen mahallesinden yedi, Masim Dağı eteklerindeki 3. Böryen mahallesinden yedi, Yuluk köyündeki Goreyev madeninden beş, İtkul köyündeki Kanonikol fabrikasından iki olmak üzere yirmi altı şarkı derlenmiştir.

Rıbakov'un derleme güzergâhında bulunan İdil-Ural Türk ağızlarını ikiye ayırabiliriz: 1. Rıbakov'un derleme güzergâhında bulunan Başkurt ağızları: 1.1. Başkurt Türkçesinin Doğu diyalektinin alt ağızları. 1.2. Başkurt Türkçesinin Güney diyalektinin alt ağızları. 2. Rıbakov'un derleme güzergâhında bulunan Başkurdistan Tatar ağızları.

Rıbakov'un derleme güzergâhında yer alan Başkurt ağızları ile Başkurdistan Tatar ağızları ve bu ağızların genel özellikleri şöyledir:

1. Rıbakov'ın derleme güzergâhında olan Başkurt ağızları

Rıbakov'un derleme güzergâhında yer alan Başkurt ağızları **'**Başkurt Türkçesinin Doğu diyalektinin alt ağızları' ve 'Başkurt Türkçesinin Güney diyalektinin alt ağızları' olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmiştir. Rıbakov'un derleme güzergâhında

Başkurt Türkçesinin Doğu diyalektinin Ey, Miyes, Argayaş, Kızıl ve Asıvız alt ağızları; Güney diyalektinin Merkez, Dim ve İyik-Hakmar alt ağızları yer almaktadır.

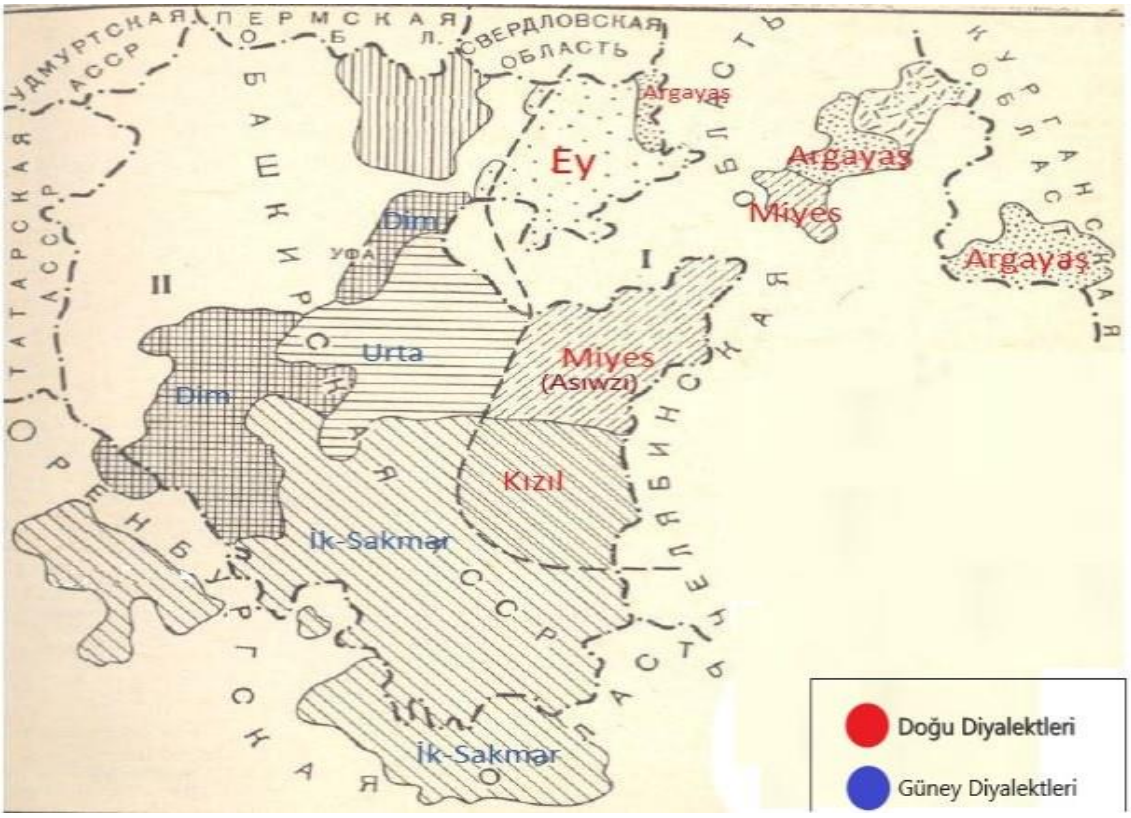

Harita 3: Rıbakov'un Derleme Güzergâhındaki Başkurt Ağızları.

1.1. Rıbakov'ın derleme güzergâhında olan Başkurt Türkçesinin Doğu diyalektininin alt ağızları

a) Ey ağzı

Ey ağzı Başkurdistan'ın Mesitli ilçesinin güneyinde, Dıvan, Kıygı, Salavat, Balakatay ilçelerinde ve Silebi oblastının Kusa ilçesinin Başkurt köylerinde konuşulmaktadır. Bu ağzın konuşurları Eyli, Tübeler, Tırnaklı, Mırzalar, Dıvan, Koşso ve Hart boylarıdır (Maksutova, 1976: 22).

Ey ağzı fonetik ve morfolojik özelliklerine göre dört alt ağza ayrılır: Duvan-Mesitli ağzı, Lapas ağzı, Bötöröşken ağzı ve Lagır ağzı.

Dıvan-Mesitli ağzı Dıvan ilçesinin Eri, Ebdreşit, Mesitli ilçesinin Eyip, Ebdrehim, Lemeztamak, Merjemgol, Mişer, Tayış, Yonos ve Balakatay ilçesinin Ayzakay, Aygıryal,

Yaŋıbay, Haŋdalaş, Kurgaş, Monas ve Yosop köylerini içine alan bölgede konuşulmaktadır.

Dıvan-Mesitli ağzının ses bilgisi ve biçim bilgisi özellikleri şunlardır:

1. Sözün ilk hecesinde Standart Başkurt Türkçesindeki /u/ ünlüsü bu ağızda /ı/ sesine gelişir: Ç. Bşk. yd. /şunan/ ~ DM ağ. /şınan/ ‘şundan’.

2. Bu ağızda, *CVl*- hece kalıbındaki eylemlere ünsüzle başlayan bir ek eklendiğinde genellikle /l/ ünsüzünün zayıflayıp eriyerek sıfırlandığı görülür: Ç. Bşk. yd. /kilhe/ ~ DM. ağ. /kihe/ “gelse”.

3. Eklendiği söze benzerlik anlamı veren {+qas} eki sıklıkla kullanılır: /ataqas/ “Babasına benzeyen”.

4. Standart Başkurt Türkçesindeki /yiber-/ yardımcı eylemi yerine, bu ağızda /iy-/ yardımcı eylemi sıklıkla kullanılır: Ç. Bşk. yd. /kölöp jĕberẕĕ/ ~ DM. ağ. /köläb iyẕi/ “güldü” (Maksutova 1976: 23-24).

. Lagır ağzı Salavat ilçesinin Lagır, Şerek, Kıygı ilçesinin Yavın köylerinde konuşulmaktadır. Bu ağzın ses ve biçim özellikleri şu şekildedir:

1. Genellikle, standart Başkurt Türkçesindeki art damak ünlüleri, bu ağızda ön damak ünlülerine döner: Ç. Bşk. yd. /qaɣızẕ/ ~ L. ağ. /qeɣiẕ/ ‘kağıt”.

2. Standart Başkurt Türkçesinde söz başındaki /d/ sesi, bu ağızda genellikle ötümsüzleşir: Ç. Bşk. yd. /donya/ ~ L. ağ. /tonya/ ‘dünya’.

3. Lagır ağzında standart Başkurt Türkçesinden farklı olarak {+Kay}, {+GInAm} küçültme eki kullanılır: /maturqay/ “güzelcik”, /qızẕınam/ “kızcağızım” (Maksutova, 1976: 24-25).

Lapas ağzı Kıygı ilçesinin Tübengi Lapas köyünde konuşulmaktadır. Köydeki kişiler Gafuri ve Kuşnarenko ilçelerinden göç etmişlerdir. Lapas ağzı Doğu diyalektinin diğer ağızlarından farklı ses ve biçim özelliklerine sahiptir.

1. Standart Başkurt Türkçesindeki /-ś-/ ünsüzü, Lapas ağzında /-s-/ ünsüzüne gelişir: Ç. Bşk. yd. /ośta/ ~ L. ağ. /osta/ ‘usta’.

2. Standart Başkurt Türkçesindeki /z-/ sesi, Lapas ağzında /z̲-/ sesine gelişir: Ç. Bşk. yd. /zaman/ ~ L. ağ. /z̲aman/ ‘zaman’.

3. Lapas ağzında çokluk eki Güney ve Kuzeybatı ağız gruplarındaki gibi {+lAr}, {+nAr} biçimindedir: /atlar/ ‘atlar’, /urmandar/ ‘ormanlar’ (Maksutova, 1976: 25).

Bötöröşken ağzı Başkurdistan’ın Kıygı ilçesinin Asılguja, Abzay, Kolbak köylerinde ve Silebi oblastının Kusa ilçesi Bötöröşken köyünde konuşulmaktadır. Bu ağız ünlüler bakımından Doğu diyalektinin Argayaş ağzına, ünsüzler bakımından da Ey ağzına yakındır. Bötöröşken ağzının ses ve biçim özellikleri şu şekildedir:

1. Standart Başkurt Türkçesindeki /e/ sesi, Bötöröşken ağzında /a/ sesine döner: Ç. Bşk. yd. /şel/ ~ B. ağ. /şal/ ‘şal’.

2. Seyrek olarak standart Başkurt Türkçesindeki /h-/ sesi yerine, Bötöröşken ağzında /ś/ sesi kullanılır: Ç. Bşk. yd. /harı/ ~ B. ağ. /śarı/ ‘sarı’.

3. Diğer ağızlardaki geçmiş zamanın hikâyesini bildiren {-KAn inĕ} yapısı, Bötöröşken ağzında kısalır: Ç. Bşk. yd. /barɣan inĕm/ ~ B. a. /Barɣayım/ ‘gitmiştim’.

4. Standart Başkurt Türkçesindeki ilgi ekinin sonundaki /ŋ/ sesi yerine /n/ sesi kullanılır: Ç. Bşk. yd. /minĕŋ/ ~ B. ağ. /minĕn/ ‘benim’ (Maksutova, 1976: 25-26).

Yukarıdaki alt ağızların ses ve biçim bilgisi özelliklerinden hareketle Ey ağzının genel ses ve biçim bilgisi özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

Ey ağzının temel ses bilgisi ve biçim bilgisi özellikleri şu şekildedir:

1. Standart Başkurt Türkçesindeki ve diğer ağızlardaki /e/ sesi bu ağızda /a/ olarak kullanılır: Ç. Bşk. yd. /esĕ/ ~ Ey ağ. /ası/ ‘acı’.

2. Üçüncü kişi adılının çekim ve çokluk ekleri eklenmiş biçimleri Çağdaş Başkurt Türkçesinden farklıdır: Ç. Bşk. yd. /una/ ~ Ey ağ. /ana/ ‘ona’; Ç. Bşk. yd. /ular/ ~ Ey. ağ. /alar/ ‘onlar’.

3. Ey ağzında, standart Başkurt Türkçesindeki ve Doğu diyalektinin Argayaş, Miyes, Salyogot ağızlarındaki gibi ilk hecedeki /o/, /ö/ seslerinden sonra /o/, /ö/ değil, /ı/, /ĕ/ sesleri kullanılır: Ç. Bşk. yd. /boyoq/ ~ Ey ağ. /boyıq/ ‘keyifsiz, düşünceli, dalgın’; Ç. Bşk. yd. /böyök/ ~ Ey ağ. /böyĕk/ ‘büyük’.

4. Söz başında ve ortasında standart Başkurt Türkçesindeki /u/ sesi yerine genellikle /o/; /ü/ ve /e/ sesi yerine /ö/ sesi kullanılır: Ç. Bşk. yd. /qullanıw/ ~ Ey ağ. /koldanıw/ ‘kullanmak’; Ç. Bşk. yd. /ɣüměr/ ~ Ey ağ. /ɣöměr/ ‘ömür’; Ç. Bşk. yd. /ělĕkkĕ kön/ ~ Ey ağ. /ölkögön/ ‘önceki gün’.

5. İlk hecede standart Başkurt Türkçesindeki /o/ sesi yerine, bu ağızda /u/ sesi kullanılır: Ç. Bşk. yd. /horaw/ ~ Ey. ağ. /huraw/ ‘sormak’.

6. Standart Başkurt Türkçesinde söz başındaki /b/ sesi yerine Ey ağzında /p/ sesi kullanılır: Ç. Bşk. yd. /bısaq/ ~ Ey. ağ. /pısaq/ ‘bıçak’.

7. Standart Başkurt Türkçesinde söz başındaki /t/ sesi yerine Ey ağzında /d/ sesi kullanılır: Ç. Bşk. yd. /tulqın/ ~ Ey. ağ. /dulqın/ “dalga”.

8. Standart Başkurt Türkçesinde söz başındaki ve ortasındaki /y/ sesi yerine Ey ağzında /j/ sesi kullanılır: Ç. Bşk. yd. /yĕl/ ~ Ey ağ. /jĕl/ ‘yel’; Ç. Bşk. yd. /ınyı/ ~ Ey ağ. /ĕnjĕ/ ‘inci’.

9. Ad durum ekleri eksik yapıda kullanılır: Ç. Bşk. yd. /Baz̲arɣa sıqtıŋmı?/ ~ Ey ağ. /Baz̲ar sıqtımıŋ?/ ‘Pazara çıktın mı?’ (Maksutova, 1976: 26-43).

b) Miyes ağzı

Miyes ağzı, Başkurdistan’ın Uçalı ilçesinin kuzey ve güney kısmında, Ebyelil ve Beloret ilçelerinin bazı köylerinde ve Silebi oblastının Miyes boyundaki Başkurt köylerinde konuşulmaktadır. Bu ağzın boy yapılanmasında Tabın, Katay, Kıvakan, Tamyan boy birlikleri ve Tilevler, Kübelek-Tilevler ve Eylilerin bir kısmı bulunmaktadır. Miyes ağzını konuşulduğu bölgedeki boy birlikleri Ey ağzı ile benzerlik göstermektedir.

Miyes ağzının konuşulduğu bölgelerde Tatar, Kazak, Kırkız, Nogay, Baygoş, Boroş, Borhan, Sıskak, Sart gibi boylar yaşamaktadır. Maksutova, sadece bir köyde ondan fazla etnik grubun olduğunu belirtir ve Başkurt dilinin diyalektler sisteminde, Miyes ağzı gibi, geçiş ağzı özelliklerini gösteren başka bir ağız göstermenin zor olduğunu söyler (Maksutova, 1976: 214). Miyes ağzı, Kızıl ve Urta Ural ağzı ile ortak sınır köylerine sahiptir.

Başkurt diyalektleri sınıflandırmasında Miyes ağzı hakkında farklı görüşler vardır. T. G. Baişev bu ağzı "h-ś ağzı" adını verdiği kuzey, güney, batı ve orta Başkurdistan'ın yirmi sekiz bölgesini birleştiren büyük bir diyalektin parçası olarak görür (Baişev, 1955, 28). Kiyikbayev ise Ay-Yayık ağzının ya da ana doğu lehçesinin alt ağzı olarak ele alır (Kiyikbayev, 1958: 55-56).

Miyes ağzı, Başkurt diyalektlerinin birçoğu ile ortak ses bilgisi ve biçim bilgisi özelliklerine sahiptir. Maksutova'nın *Vostoçnıy dialekt başkirskogo yazıka* adlı çalışmasından hareketle Miyes ağzının başlıca ses ve biçim bilgisi özellikleri hakkında şunları söyleyebiliriz:

1. Standart Başkurt Türkçesindeki art damak /a/ ünlüsünün yerine bu ağızda ön damak ünlüsü /e/ kullanılır: Ç. Bşk. yd. /barıbĕr/ ~ M. ağ. /berĕbĕr/ 'beraber'.

2. Standart Başkurt Türkçesindeki /u/ ve /ü/ sesleri bu ağızda sırasıyla /o/ ve /ö/ olarak tespit edilmiştir: Ç. Bşk. yd. /z̲ur/ ~ M. ağ. /zor/ 'geniş' ; Ç. Bşk. yd. /kür/- ~ M. ağ. /kör-/ 'görmek'.

3. Standart Başkurt Türkçesinde söz başındaki /t/ sesi, Miyes ağzında ötümlüleşerek /d/ sesine döner: Ç. Bşk. yd. /tarih/ ~ M. ağ. /darih/ 'tarih'.

4. Söz ve hece başında Doğu ağız grubuna has y~j gelişmesi Miyes ağzında seyrek olarak görülür.

5. Miyes ağzında /q/ ve /k/ ünsüzleri iki ünlü arasında ötümlüleşmez ve Miyes ağzı bu özelliğiyle Standart Başkurt Türkçesinden farklılık gösterir: Ç. Bşk. yd. /ayay/ ~ M. ağ. /aqay / ekey/ 'ağabey'.

6. Miyes ağzında {–mA} eylemden ad yapım ekinin diğer diyalektlere göre daha sık kullanıldığı tespit edilmiştir: Ç. Bşk. yd. /üsĕgĕwsen/ ~ M. ağ. /üsĕkme/ 'kaprisli' (Maksutova, 1976: 224-248).

c) Asıvzı (Uçalı) ağzı

Asıvzı ağzı, Uçalı bölgesindeki Tipter ve Başkurt köylerinde konuşulmaktadır. Bu ağzın konuşulduğu bölgedeki köyler şunlardır: Uçalı (Asıvzı, Mitrey), İmangol (Taşkisiv), İlsi, İltaban, Kalkan, (Şamar), Kunakbay (Kandıbolak), Mansur (İrendik), Muldaş (Örgön), Rısay (Akbulat), Sefer (Heyit), Uraz (Mindibay), Yuldaş (Akkuja).

15. yüzyıl ortalarında Bulgar Devleti yıkılıp Kazan Hanlığı kurulduğunda, bölgede ve devlette Tatarların üstün tutulduğu dönem başlamıştır. O dönemde, Kazan çevresinde yaşayan Başkurtların bir bölümü Tatarların baskısından dolayı yerlerini bırakıp Ural çevresine sığınmıştır. Reşit Şekür'ün 1974 yılının yazında Asıvzı Tipterlerinden derlediği rivayete göre Kazan Hanlığındaki Başkurtlar, kıymetli hayvan derilerinden yapılan kürkler ile vergi ödüyorlardı. Ödenen vergiler deftere yazıldığı için bu vergiye defter vergisi deniliyordu. Defter sözü zamanla tipter biçiminde yazılmaya ve söylenmeye başlandı. Vergi verdiği için deftere yazılan halk, zamanla Tipter halkı olarak anılmaya başlandı (Şekür, 2012: 68).

Elbette, Tipterler sadece Kazan Hanlığı dönemindeki vergi veren Başkurtlardan oluşmuyordu. Tipterlerin oluşumunda İdil-Ural bölgesindeki Tatarlar, Çuvaşlar, Mariler, Udmurtlar da yer almıştır. Başka bir deyişle Tipterler, İdil-Ural bölgesindeki Türk ve Fin-Ugor kavimlerinin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır.

Tipterler, Asıvzı'dan başka, Başkurdistan'ın Gafuri ve İşembay, Avırgazi, Tuymazı, Büzdek, Şaran, İliş ve daha birçok bölgesinde yaşamaktadırlar. Tuymazı,

Büzdek bölgelerindeki Tipterlerin dili Başkurt Kuzeybatı diyalekti ile hemen hemen aynıdır. Ancak Asıvzı, Gafuri ve İşembay bölgelerindeki Tipterlerin dili, Tuymazı ve Büzdek'teki Tipterlerin dilinden farklıdır ve Başkurt Doğu diyalektine yakındır. Şekür, bu durumdan dolayı Asıvzı Tipterlerinin Kazan Hanlığı zamanından Asıvzı bölgesine göç eden ve defter vergisi veren Tipterler olduğunu söyler (Şekür, 2012: 68). Şekür, bu görüşünü, Asıvzı Tipterlerinden derlediği ve yukarıda bahsedilen rivayet ile de destekler.

Rıbakov'un 1897 yılında MPUMOB adıyla yayımlanan derlemesinde Asıvzı Tipterlerinden derlenen şarkılar da bulunmaktadır.

Başkurdistan'daki Tipterlerin dili üzerinden onların etnik oluşumu hakkında çıkarımda bulunmanın tartışılmaya açık yönleri vardır. Başkurt Türkçesinin üç diyalektinin de konuşulduğu bölgelerde Tipter köyleri bulunmaktadır. Daha önceki yapılan çalışmalarda Başkurdistan'ın kuzeybatısında yaşayan Tipterlerin dili Kuzeybatı diyalekti sınıflandırmasında, güneyinde yaşayan Tipterlerin dili Güney diyalekti sınıflandırmasında ve doğusunda yaşayan Tipterlerin dili Doğu diyalekti sınıflandırmasında yer almıştır. Görüldüğü üzere, Tipterlerin dili, yerleştikleri bölgenin ağız özellikleri ile yakınlık göstermektedir. Bu durum, Tipterler ile göç ettikleri bölgedeki unsurların temasının sonucu olmalıdır.

Asıvzı ağzının en temel ses bilgisi ve şekil bilgisi özellikleri şunlardır:

1. Türkçe sözlerdeki söz ve ek başındaki /s-/ sesi standart Başkurt Türkçesinde /h-/'ye gelişirken, Asıvzı ağzında /s-/ olarak korunur: Ç. Bşk. yd. /hıyır/ ~ A. ağ. /sıyır/ 'sığır', Ç. Bşk. yd. /kaythın/ ~ A. ağ. /kaytsın/ "dönsün".

2. Türkçe sözlerdeki söz ve ek sonundaki /-s/ sesi standart Başkurt Türkçesinde /-ś/'ye gelişirken, Asıvzı ağzında /-s/ olarak korunur: Ç. Bşk. yd. /aś/ ~ A. ağ. /as/ 'as'.

3. Asıvzı ağzında, standart Başkurt Türkçesindeki gibi, ileri düzeyde dudak uyumu dikkat çeker: /tözölöş/ 'düzülüş'.

4. Asıvzı ağzında, Doğu ağız grubunda olduğu gibi çokluk ekleri, ad, sıfat ve eylem yapma eklerinin dört varyantı bulunur: {+lAr}, {+tAr}, {+dAr}, {+z̲Ar}; {+lIK}, {+tIK}, {+dIK}, {+z̲IK}; {+lI}, {+tI}, {+dI}, {+z̲I}; {+lA-}, {+tA-}, {+dA-}, {-z̲A-}.

5. Standart Başkurt Türkçesinde şimdiki zaman çokluk ikinci kişi eki olarak {-hXŋ} eki kullanılırken Asıvzı ağzında /-ŋ/ eki kullanılmaktadır: Ç. Bşk. yd. /kitehĕŋ/ ~ A. ağ. /kiteŋ/ "gidiyorsun" (Yuldaşev, 1950).

ç) Argayaş ağzı

Silebi oblastının kuzeybatısında Argayaş ilçesinin merkez ve doğu bölümü, Konşak ilçesinin güneyi, Başkurdistan'da Balakatay ilçesinin doğusu, Korgan oblastının Elmen ve Safakul ilçelerindeki Başkurt köylerinin çoğunluğu Argayaş ağzının konuşulduğu bölgelerdir. Barın, Tabın, Kataylar, Sırzı ve Eylilerin bir bölümü Argayaş ağzının vekilleridir. Batı Sibirya'da, Türk, Tatar, Kazak, Moğol, Kalmuk, Kırgız ve Çingene gibi boylar Argayaş ağzının temsilcisidir.

Safakul, Suluk, Karas, Mansur, Adjitar, Kubaka, Kaksır ve Kurgan oblastındaki bazı köylerde Başkurt dilini benimseyen Mişerler vardır. Mişerlerin bu bölgeye 17. yüzyılda geldiği düşünülmektedir. Mişerlerin nüfus bakımından Başkurtlardan az olması, Başkurtların bölgedeki köklü hayat tarzları, adetleri ve kültürleri Mişerlerin dilini etkilemiştir. Maksutova, bu sebeple, bu bölgedeki Mişerlerin dilinin Başkurt ağızlarının bir parçası olarak görülmesi gerektiğini söyler (Maksutova 1976: 80).

1954-1970 yılları arasındaki alan araştırmalarının sonucunda Batı Sibirya Başkurtlarının, özellikle Yalan-Katay konuşmacılarının, Standart Başkurt Türkçesine çok az aşina oldukları ve bu sebeple, onların yüzyıllar önce olduğu gibi dillerini koruduğu belirtilmiştir (Maksutova, 1976: 81). Batı Sibirya Başkurtlarının dil özelliklerinden dolayı Argayaş ağzı bünyesinde Yalan-Katay isminde ayrı bir alt ağız olduğu ifade edilmiştir. Yalan-Katay ağzının en temel ses bilgisi özellikleri şunlardır:

1. Standart Başkurt Türkçesinde söz sonundaki /z̲/ sesini, Yalan-Katay ağzında /ś/ sesi karşılar: Ç. Bşk. yd. /hěz̲/ ~ YK. ağ. /hěś/ ‘siz’.

2. Standart Başkurt Türkçesinde söz içindeki /ś/ sesi yerine Yalan-Katay ağzında /z̲/ sesi kullanılmaktadır: Ç. Bşk. yd. /aśıl/ ~ YK. ağ. /az̲ıl/ “asıl”.

3. Yalan-Katay ağzında ünlü öndamaksıllaşması karakteristiktir: Ç. Bşk. yd. /barıbır/ ~ YK. ağ. /berěběr/ ‘beraber’; Ç. Bşk. yd. /xat/ ~ YK. ağ. /xet/ ‘hat, mektup’.

4. Yalan-Katay ağzında söz ortasında ünlü türemesi tespit edilmiştir: Ç. Bşk. yd. /mexlük/ ~ YK. ağ. /mexelük/ ‘mahluk’ (Maksutova, 1976: 82-83).

Argayaş ağzının genel ses bilgisi ve biçim bilgisi özellikleri ise şunlardır:

1. Standart Başkurt Türkçesinde söz sonundaki /z̲/ sesi yerine, Yalan-Katay ağzındaki gibi Argayaş ağzında da /ś/ sesi kullanılmaktadır: Ç. Bşk. yd. /köz̲/ ~ Ar. ağ. /köś/ ‘güz’.

2. Standart Başkurt Türkçesindeki arka damak /a/ ünlüsü yerine Argayaş ağzında ön damak /e/ ünlüsü kullanılır: Ç. Bşk. yd. /ses/ ~ Ar. ağ. /sas/ ‘saç’.

3. Standart Başkurt Türkçesindeki ve diğer diyalektlerdeki söz ve hece başında /u/ sesi yerine Argayaş diyalektinde /a/ sesi kullanılır: Ç. Bşk. yd. /ul/ ~ Ar. ağ. /al/ ‘o’.

4. Standart Başkurt Türkçesinde söz ve hece başındaki /y/ sesi, Argayaş diyalektinde /j/ sesine gelişir: Ç. Bşk. yd. /yěmtěk/ ~ Ar. ağ. /jimtěk/ ‘leş’.

5. Standart Başkurt Türkçesinde söz başındaki /t/ sesi aynen korunurken Argayaş diyalektinde ötümlüleşerek /d/ sesine gelişmiştir: Ç. Bşk. yd. /tarı/ ~ Ar. ağ. /darı/ ‘darı’.

6. Standart Başkurt Türkçesindeki /o/ sesi yerine Argayaş ağzında /u/ sesi; Standart Başkurt Türkçesindeki /u/ sesi yerine de Argayaş ağzında /o/ sesi kullanılır: Ç. Bşk. yd. /horaw/ ~ Ar. ağ. /huraw/ ‘sormak’; Ç. Bşk. yd. /z̲ur/ ~ Ar. ağ. /z̲or/ ‘geniş’.

7. Özel adlarda ve akrabalık terimlerinde çokluk eki olarak {+alar} kullanılmaktadır: Ç. Bşk. yd. /Seɣitter/ ~ Ar. ağ. /Seɣitalar/ ‘Segitler’.

8. Argayaş ağzında {-ɣız̲}, {-gĕz̲}, {-qız̲}, {-kĕz̲} ettirgenlik işaretleyicileri sıklıkla kullanılır: Ç. Bşk. yd. /kĕyz̲ĕr/ ~ Ar. ağ. /kĕyɣĕz̲/ ‘giydirmek’.

9. Argayaş ağzı söz varlığında hayvan adlarının farklılığı ve zenginliği dikkat çekicidir (Maksutova, 1976: 85-164).

d) Kızıl ağzı

Kızıl ağzı Başkurdistan’ın Ebyelil ilçesinde, Baymak ilçesinin güneyinde, Böryen ilçesinin kuzeydoğu bölümünde ve Kaharman köyünde konuşulmaktadır. Bu bölge başlıca Agizil ile Ural (Yayık) ırmaklarının arasında yer alır. Ağzın konuşulduğu coğrafyanın büyük bölümü ise Olo ve Kisi Kızıl ırmakları arasına doğru gelir. Bu ağzın adı da konuşulduğu bölgeyi saran Kızıl Irmağı’ndan gelmektedir. Kızıl ağzı, temelde Kübelek, Karagay-Kıpsak ve Böryen Başkurt Türk boylarının dilidir. Kızıl ağzının konuşulduğu bölge Başkurdistan’ın güneydoğusunda yer alır.

Baişev ve İşbulatov’un editörlüğünde 1963 yılında Başkurt Türkçesinin Güneydoğu ağızlarının incelendiği çalışmada Kızıl ağzı, Böryen ağzı ve Kübelek ağzı Başkurt Türkçesinin Güneydoğu ağızlarının içerisinde ayrı ayrı ele alınmıştır. Sonraki çalışmalarda ise Böryen ve Kübelek ağzı Kızıl ağzının alt ağzı olarak değerlendirilmiştir. Kızıl ağzını, Maksutova (1976) Kıpsak ve Böryen, İşbulatov (2000) Tamyan, Karagay-Kıpsak ve İzil-başı ve Şekür (2010) Kübelek, Karagay-Kıpsak ve Böryen alt ağızlarına ayırmaktadır.

Maksutova, Doğu ağzını incelediği çalışmasında Kızıl ağzının coğrafî durumu ve dil özellikleri bakımından özel bir ağız olduğunu belirtir. Kızıl ağzının Güney diyalekti ve Doğu diyalekti arasındaki bölgede yer alması ve dil özellikleri bakımından da her iki diyalektin özelliklerini göstermesi Maksutova’nın da dikkatini çekmiştir (Maksutova, 1976: 249).

RD’de Kızıl ağzının özellikle Böryen alt ağzından derlenen metinler bulunmaktadır. Maksutova’nın işaret ettiği gibi Doğu diyalekti ve Güney diyalekti

arasındaki geçiş ağzı konumundaki Böryen ağzının kuzey bölümü Doğu diyalekti, güney bölümü ise Güney diyalekti özelliklerini gösterir.

Kızıl ağzının daha önceki çalışmalardan tespit edilen genel ses bilgisi ve biçim bilgisi özellikleri şunlardır.

1. Kızıl ağzında /q/, /k/ sesinden önceki /ś/ sesi /h/ sesini aşarak /x/ sesine gelişir: Ç. Bşk. yd. /qıśqa/ ~ K. ağ. /qıhqa > qıxqa/ ‘kısa’.

2. Söz başındaki /ś/ sesi söz sonundaki /ş/ sesinin etkisi ile /ş/ sesine döner: Ç. Bşk. yd. /sıwaş/ ~ K. ağ. /şıwaş/ ‘Çuvaş’.

3. Arapça ve Farsça kökenli sözlerde söz başındaki /ɣ/, /g/ sesleri ötümsüzleşerek /q/, /k/ seslerine; /x/, /f/ sesleri /h/ sesine gelişir: Ç. Bşk. yd. /ɣeẕet/ ~ K. ağ. /qeẕet/ ‘adet’; Ç. Bşk. yd. /xat/ ~ K. ağ. /hat/ ‘mektup’.

4. Standart Başkurt Türkçesinde ilgi hâli ekinin sonunda /ŋ/ sesi Kızıl ağzında /n/ sesine gelişir: Ç. Bşk. yd. /hiněŋ/ ~ K. ağ. /hiněn/ ‘senin’.

5. Standart Başkurt Türkçesinde akrabalık adlarına seslenmede kullanılan {+Ay} eki, Kızıl ağzında {+Iy} biçiminde tespit edilmiştir: Ç. Bşk. yd. /esey/ – K. ağ. /eseў} ‘anneciğim, anne’.

1.2. Rıbakov’ın derleme güzergâhında olan Başkurt Türkçesinin Güney diyalektininin alt ağızları

a) Merkez ağzı

Merkez ağzı Başkurdistan’ın Arhangil, Gafuri, Kırmıskalı ilçelerinde, İşimbay ilçesinin kuzeydoğusunda, Beloret ilçesinin İnyer, İglin ilçesinin Lemez boyunda yaşayan Başkurtlar tarafından konuşulur. Bu bölgede yaşayan Başkurtlar Tabın boyunun Kumrık, Bazrak/Büzrek, Kelser, Kisi, Dıvan, Kürpes, Yomran-Tabın, Kıpçakların Gerey-Kıpçak ve Teltim-Kıpçak uruklarınndandır (Şekür, 2012: 124).

Merkez ağzı, Güney diyalektinin Dim ve İyik-Hakmar ağzıyla ve Doğu diyalektinin Kızıl ağzıyla temas hâlindedir. Mirjanova, Merkez ağzını diğer ağızlar ile

olan temasları da dikkate alarak üçe ayırır: 1. İnzer ağzı. 2. Zilim ağzı. 3. Karmaskalı ağzı (Mirjanova, 1983: 148).

Merkez ağzın başlıca özellikleri şunlardır:

1) Merkez ağzında /l/, /m/, /n/, /ŋ/ ile biten sözcüklerden sonra bulunma, yönelme, ya da belirsiz geçmiş zaman eklerinden herhangi biri getirildiğinde ek başında ötümsüz ünsüz kullanılır.

2) Başkurt yazı dilinde söz başındaki /b-/ sesi yerine bu ağızda /p-/ kullanılır.

3) Ortak Türkçe söz başındaki /t-/ ünsüzü bu ağızda /d-/'ye gelişir.

4) Ortak Türkçe ek başındaki /s/ ünsüzü Başkurt Türkçesi yazı dilinde /h/'ye, Merkez ağzında ise /ś/'ye gelişir.

5) Merkez ağzında, *al-*, *hal-*, *qal-* ve nadiren de olsa *bul-*, *kil-* eylemlerinin sonundaki /l/ ünüsüzü geçmiş zaman ve gelecek zaman çekiminde düşer.

6) Merkez ağzında üçüncü teklik iyelik eki olarak {+yı / +yĕ} ve {+hı / +hĕ} ekleri kullanılır.

7) Merkez ağzında {-mak/-mek} ve {-maɣa/-mege} isim-fiil ekleri sık kullanılır.

b) Dim ağzı

Dim ağzı Başkurdistan'ın Nuriman, İglin, Blagovişin, Ufa, Şişme, Devleken, Elşey, Miyeke, Bişbülek içlerinde ve Büzdek'in batısında, Orenburg oblastının Krasnogvardeysk ve Aleksandrovka ilçerindeki Başkurt Köylerinde, Harıtav bölgesindeki Pugaçev ve Perelüb ilçerindeki yedi Başkurt köyünde ve Hamar bölgesindeki Olu Gluşitsa ve Olo Çernigovka ilçerindeki Başkurt köylerindeki 'eskiler' diye adlandırılan kısımlarının konuşma dilidir. Bu ağzın konuşulduğu bölgelerde, çok eski zamanlardan bu yana Minliler ve Közöyler yaşarlar. Sonraki zamanlarda ise bu bölgelere Kıpçaklar, Kannılar, Böryenler, Tamyanlar, Tabınlar, Geyneler, Kataylar gibi boylar yerleşmişlerdir (Şekür, 2012: 101).

Mirjanova, Dim ağzını Kuzeydoğu ya da Kudey ağzı, Güneybatı ya da Başkurtların Tok ve Kamelik boylarının dili olmak üzere ikiye ayırır (Mirjanova, 1983: 227).

Dim ağzının öne çıkan özellikleri şunlardır:

1) Ortak Türkçe sözcüklerde /s/ sesi Dim ağzında her pozisyonda /ś/'ye gelişir.

2) Arapça ve Farsça alıntılardaki söz başındaki ve içindeki /h/ sesi Dim ağzında sıfırlanır.

3) Dim ağzında sözcüğün ilk hecesindeki /a/ sesi yuvarlak telaffuz edilir.

4) Dim ağzında art damak ünlülerin ön damaksıllaşması sıklıkla görülür.

5) Başkurt yazı dilinde söz başındaki /b/ sesi Dim ağzında /p/'ye gelişir.

6) Ortak Türkçe söz başındaki /t/ sesi Dim ağzında ötümlüleşerek /d/'ye gelişir.

7) Dim ağzında yalın hâl çekimi, kendi görevinin yanında yönelme hâlininin yerine de kullanılır.

8) Dim ağzında belirsiz geçmiş zamanın hikâye çekiminde {-gAn idi} yerine {-gAn ěyě} yapısı kullanılır.

c) İyik-Hakmar ağzı

İyik-Hakmar ağzı Başkurdistan sınırları içinde Köyörgezi, Yiyensura, Yılayır, Heybulla, Kügersin, Meleviz, İşimbay, Sterlitamak, Sterlibaş ilçelerinde, Baymak ve Böryen'in güneyinde, Başkurdistan dışında Orenburg oblastındaki Kıvandık, Gay, Töylögen, Harıktaş, Aleksandrıvka, Krasnogvardeysk, Novosergiyevka ilçelerinde, Hamar bölgesindeki Olo Çernigovka ve Olo Gluşitsa ilçelerinde, Harıtav bölgesindeki Perelüb ve Pugaçev ilçerinde yaşayan Başkurtların dilidir (Şekür, 2012: 92). İyik-Hakmar ağzının konuşulduğu bölgelerde Böryen, Üsergen, Tüngewir, Yurmatı, Tamyan gibi Başkurt boyları yaşamaktadır (Mirjanova, 1983: 53). İyik-Hakmar ağzı Başkurt Türkçesi yazı dilinin oluşumunda ve gelişiminde büyük bir öneme sahiptir çünkü bu ağzın ses, biçim ve söz varlığı özellikleri yazı dilinin temelini oluşturur.

Mirjanova, İyik-Hakmar ağzını /h/ ve /ś/ seslerinin kullanımına göre ikiye ayırır: 1. Güneydoğu ya da Sakmar bölgesi. 2. Kuzebatı veya İyik-Yuşatır Bölgesi. Güneydoğu ya da Sakmar bölgesinde sözcüğün tüm pozisyonlarında /h/ ünsüzü bulunur. Kuzebatı veya İyik-Yuşatır bölgesinde söz içindeki /h/ ünsüzü /ś/'ye gelişir (Mirjanova, 1983: 55).

İyik-Hakmar ağzının en belirgin özellikleri şunlardır:

1) İyik-Hakmar ağzının Sakmar alt ağzında Ortak Türkçe /s/ sesi her durumda /h/'ye gelişir.

2) İyik-Hakmar ağzının İyik-Yuşatır alt ağzında Ortak Türkçe /s/ sesi söz içinde ve sonunda /ś/'ye gelişir.

3) İyik-Hakmar ağzında bazı sözcüklerdeki /j/ ünsüzü /z/'ye gelişir.

4) Ortak Türkçe söz başındaki /t-/ sesi bu ağızda /d/'ye gelişir.

5) Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerde söz başındaki /k/, /q/ ünsüzleri bu ağızda /g/ ve /k/'ye gelişir.

6) İyik-Hakmar ağzında ilgi hâli ekinin yazı dilindeki biçimleri ile birlikte ek sonunda /-ŋ/ yerine /n/ ünsüzünün kullanıldığı varyantları da vardır.

7) İyik-Hakmar ağzında {-la, -mala, -qalaqla} ekleri iş-hareketin tekrarlandığını bildirir.

2) Rıbakov'ın derleme güzergâhında olan Başkurdistan Tatar ağızları

Rıbakov'un derleme güzergâhında Başkurdistan Tatar ağızlarından Minzele, Turbaslı, Uçalı, Kurmantav, Tipikey ve Zlatovst alt ağızları yer almaktadır.

Harita 4: Rıbakov'un Derleme Güzergâhındaki Tatar Ağızları.

a) Minzele ağzı

Minzele ağzı Tatar Türkçesinin merkez ağız grubu içinde yer alır. Tataristan'ın doğu bölgelerinde ve Başkurdistan'ın batı bölgelerinde konuşulur. Minzele ağzının üç alt ağzı vardır: Tataristan'ın Ağrız bölgesi ve bu bölgeye yakın Tatar yerleşim yerlerinde ve Udmurtya'da konuşulan Ağrız alt ağzı; Tataristan'ın Doğu Zakamya bölgeleri, İk Nehri sağ havzasının sahil şeridi ve Başkurdistan'da konuşulan Merkez alt ağzı ve Başkurdistan'da konuşulan Yanavul ve Belebey alt ağızları. RD'de Başkurdistan'ın Ufa, Sterlitamak ve Arhengel ilçesi sınırlarında yapılan derlemeler Minzele ağzının Yanayul ve Belebey alt ağzına dâhil dir. Minzele ağzının en belirgin özellikleri şunlardır:

1) /d/ ~ /z/ uyumu: Tatar Türkçesi yazı dilindeki /z/ yerine diş arası sızıcı /d/ kullanılır. Bu ses, Başkurt Türkçesindeki /z̲/ sesinden farklıdır.

2) Tatar Türkçesi yazı dilindeki *-ıy / -y* diftongu yerine sistemli olarak *-ay / -ey* diftongu kullanılır.

3) Tatar Türkçesi yazı dilinde *VzV* durumundaki /z/ sesi /d/'ye gelişir.

4) Minzile ağzında {-ış/-ĕş} isim-fiil ekleri yaygın olarak kullanılır.

5) Minzile ağzında küçültme ifade eden {+qaçay / +keçey} ekleri sıklıkla kullanılır (Bulatova, 2021: 41-42).

b) Tipikey ağzı

Tipikey ağzı Tatar Türkçesinin ağız sınıflandırmasında Merkez diyalekti içinde yer alır. Başkurdistan'ın Gafuri ve İşimbay ilçelerinde bulunan Közen, Tübengi-Ermet, Ürgi-Ermet, Ermet-Rehim, İşim, Yanurıs, Kıyavlık, Ütek, Tugay, Yalgızkayın, Bacık, Kotlıguca, İgin'yılga, Alatana bölgelerinde konuşulur. RD'de İşimbay ve Gafuri ilçelerine yakın bölgelerden yapılan derlemeler Tipikey ağzının konuşulduğu alanlar ile örtüşmektedir. Tipikey ağzının başlıca özellikleri şunlardır:

1) Tatar Türkçesi yazı dilindeki ötümlü /d/, /b/ ve /g/ sesleri yerine sırasıyla /t/, /p/ ve /q/ sesleri kullanılır ve bu ağzın adlandırması da bu ses özelliklerinden gelir.

2) Tatar Türkçesi yazı dilindeki şimdiki zaman eki {-ı / -i} yerine {-ay} kullanılır. Ayrıca yazı dilindeki bazı sözcüklerdeki -ıy hecesi de -ay olarak karşımıza çıkar.

3) Ortak Türkçe söz başındaki ve sonundaki /ç/ sesi bu ağızda /s/'ye gelişir.

4) Tatar Türkçesi yazı dilindeki söz başı /c/ yerine bu ağızda /y/ kullanılır.

5) Tatar Türkçesi yazı dilindeki söz içi ve sonundaki /z/ sesi düzenli olarak /d/ ye gelişir (Bulatova, 2021: 56-60).

c) Turbaslı ağzı

Tatar Türkçesinin Merkez diyalektinin alt ağızlarından biri de Turbaslı ağzıdır. Bu ağzın konuşurları Başkurdistan'ın İglin ve Nuriman şehirlerinde yaşarlar. İglin bölgesinde Turbaslı, Yeni Yurmaş, Bibaktı, Emit, Orındı, Karamalı, Akbirdi olmak üzere

yedi Tatar köyü bulunur ve bu ağız bu yedi köyden biri olan Turbaslı'dan adını alır. Turbaslı ağzının öne çıkan özellikleri şöyledir:

1) Bu ağızda Çağdaş Başkurt Türkçesindeki /s-/ sesi /ç-/ ve /d/ sesi /z/ ile karşılanır.

2) Tatar Türkçesi yazı dilindeki *VŋV* yapısındaki /ŋ/ sesi yerine /ŋg/ sesi kullanılır.

3) Turbaslı ağzında genellikle alıntı sözcüklerde /q/ sesinden sonraki /i/ yerine /ıy/ kullanılır.

4) Tatar Türkçesi yazı dilindeki /a/, /i/ ve /u/ ünlüleri Turbaslı ağzında sırasıyla /e/, /e/ ve /o/ ile karşılanır.

5) Turbaslı ağzında Tatar Türkçesi yazı dilindeki /c/ sesi /z/, /b/ sesi /m/ ve /l/ sesi /n/ ile karşılanır.

6) Turbaslı ağzında analitik şimdiki zaman yapısı *-p cata* çok sık kullanılır (Bulatova, 2021: 61-64).

ç) Kurmantaw ağzı

Tatar Türkçesinin Merkez ağzının alt ağızlarından biridir. Başkurdistan'ın Gafuri bölgesinin kuzeyinde yer alan Abdulla/Taştamak, Burlı, Zilim-Karan, Yeni Burlı, Kurmantaw, Kızıl-Yar köylerinde konuşulmaktadır. Bu ağız adını bölgedeki Kırmantav köyünden ve aynı addaki dağdan alır.

Kurmantaw ağzı, Tipikey ağzının konuşulduğu bölgere yakın yerleşim alanlarında konuşulsa da Tipikey ağzından farklı özelliklere sahiptir ve bu ağzın belirgin özellikleri şöyledir.

1) Bu ağzın en belirgin özellikleri ünlülerde görülür. Bu ağızda, Tatar Türkçesi yazı dilindeki /i/ yerine /e/; /o/ yerine /u/; /ö/ yerine /ü/, /u/ yerine /o/; /ü/ yerine /ö/ kullanılır.

2) Ortak Türkçe söz ve ek başındaki /ç/ sesi bu ağızda /s/'ye gelişir.

3) Tatar Türkçesi yazı dilindeki bazı sözcüklerdeki /z/ sesi bu ağızda /d/'ye gelişir.

4) Ortak Türkçe söz başındaki /y/ sesi bu ağızda korunur.

5) Turbaslı ağzında {+qay / +key} ekinin küçültme işlevinin yanında sözcük türetme işlevi de vardır (Bulatova, 2021: 64-70).

d) Zlatovst ağzı

Başkurdistan'ın kuzeydoğusundaki Belekatay, Duvan, Kigin, Meçitli ve Salavat ilçerinde konuşulur. Bu ilçeler eskiden Zlatovst bölgesine bağlı olduğu için bu ağzın adı Zlatovst'tur. Bu bölgeler özellikle Perm Tatarlarının, Mişerlerin ve Kazan Tatarlarının göç ettiği bilinmektedir. Zlatovst ağzının belirgin özelliklerinde Tatar Türkçesinin Merkez ve Mişer diyalekti ile Başkurt Türkçesinin etkisi göze çarpar. Bu ağzın öne çıkan özellikleri şöyledir:

1) Zlatovst ağzında ünlülerde /e/ > /i/, /ĕ/ > /i/, /a/ > /ı/ ses gelişmeleri vardır.

2) Zlatovst ağzında arka sıradan ünlülerin ön sıradan ünlülere geliştiği görülür.

3) Ortak Türkçe söz ve ek başındaki /ç/ sesi bu ağızda /s/'ye gelişir.

4) Zlatovst ağzında kişi zamirlerinin yönelme, bulunma ayrılma hâli çekimi diğer ağızlardan farklıdır: miŋerge / miyerge 'bana'; miŋerden 'benden' ve miŋerde' bende' (Bulatova, 2021: 70-74).

e) Uçalı ağzı

Uçalı ağzı Başkurdistan'ın Uçalı bölgesindeki Tanıçav, Kidış, Ahun, Ural, Uçalı ve Urazova köylerinde konuşulur. Uçalı ağzının başlıca özellikleri şunlardır:

1) Uçalı ağzında Tatar Türkçesi yazı dilindeki ünlülerde /i/ > /e/, /ü/ > /ö/, /o/ > /u/ gelişmeleri görülür.

2) Uçalı ağzında Tatar Türkçesi yazı dilindeki /ç/ sesi /s/'ye gelişir.

3) Uçalı ağzında Tatar Türkçesi yazı dilindeki söz başındaki ve sonundaki /z/ sesi /d/'ye gelişir.

4) Tatar Türkçesi yazı dilindeki /p-/, /b-/, /-n/, /-q-/ ünsüzleri Uçalı ağzında sırasıyla /b-/, /m-/, /-m/, /-x-/ ünsüzlerine gelişir.

5) Uçalı ağzında belirli geçmiş zaman ekindeki /d/ ünsüzü iki ünlü arasında /n/'ye; /z/, /r/, /y/ ve /w/'den sonra /d/'ye gelişir (Bulatova, 2021: 74-78)..

f) Nagaybak ağzı

Nagaybakların teşekkülünde Kreşin Tatarları ile birlikte Nogayların da tesiri vardır. Nagaybaklar, Tataristan ve Başkurdistan'ın bazı bölgelerinde, Samara, Silebi ve Orenburg oblastlarında, Zlatovst ve Verhniy-Ural ilçelerinde yaşamaktadırlar (Yusupov, 2003: 184-186). Zlatovts ve Verhniy-Ural bölgeleri Rıbakov'un derleme güzergâhındadır ve Rıbakov Nagaybaklardan iki şarkı derlemiştir.

Nagaybak ağzı Tatar Türkçesinin Merkez ağızlarından biridir ve bu ağzın başlıca özellikleri şunlardır:

1) Nagaybak ağzında, /a/ sesi, /o/ ve /u/ seslerinden sonraki hecede yuvarlak telaffuz edilir.

2) Nagaybak ağzında, /e/ sesi dar telaffuz edilir.

3) Ortak Türkçe söz başındaki /y/ sesi bu ağızda /c/'ye gelişir.

4) Alıntı sözcüklerde söz başındaki /f/ sesi bu ağızda /p/'ye gelişir.

5) Nagaybak ağzında gereklilik kipinde *-mak / -mek kirek* yapısı sıklıkla kullanılır (Yusupov, 2003: 189-190).

4. BÖLÜM: SERGEY GAVRİLOVİÇ RIBAKOV'UN HAYATI VE ESERLERİ

4.1. Sergey Gavriloviç Rıbakov

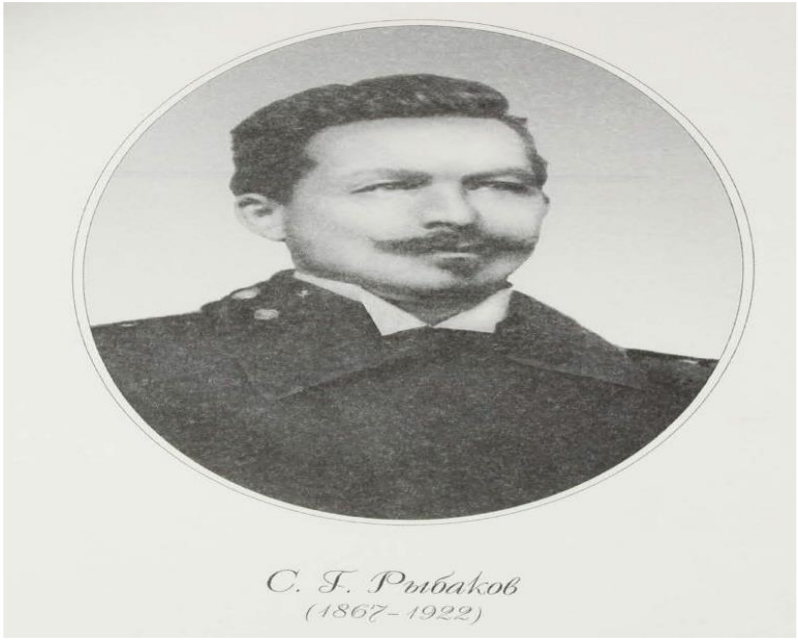

Fotoğraf 3: Sergey Gavriloviç Rıbakov (Rıbakov, 2012).

4.1.1. Sergey Gavriloviç Rıbakov'un Hayatı

Sergey Gavriloviç Rıbakov 27 Eylül 1867'de Rusya'nın Volga Federal bölgesinde bulunan Samara Oblastının başkenti Samara'da doğmuştur. S. G. Rıbakov'un babası Gavriil Simonoviç Rıbakov, Kazan Üniversitesi'nde eğitim görüp ders vermiştir. G. S. Rıbakov, 1859'da Turgay ve Ural bölgelerini de içeren Orenburg piskoposluğunun kilise okullarının piskopos gözlemcisi olarak görev yapmıştır. Eğitimin sadık bir destekçisi olan G. S. Rıbakov, okuryazarlığın ve alkol ile mücadelenin desteklenmesinin yoksulluğu ortadan kaldıracağına ve çalışan insanların kendi kaderlerini iyileştirebileceğine inanmaktadır. S. G. Rıbakov'un annesi Maria Nikolaevna (kızlık soyadı Arhangelskaya), iyi eğitimli, müziğe gönül veren ve şarkı söylemeyi seven birisidir (Atanova, 1992: 70).

Rıbakovların evi öğretmenler, edebiyat ve sanata ilgi duyanlar tarafından çokça ziyaret edilmiştir. S. G. Rıbakov'un büyüdüğü ev ortamı, onun müziğe olan ilgisinin başlıca nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Babası G. S. Rıbakov, Orenburg

piskoposluğundaki görevi sırasında, Orenburg vilayetinin köy ve köylerinde bulunan kilise okullarına geziler yaparken çocukları Sergey, Aleksey ve Peter'i de beraberinde götürmüştür. Bu durum, çocukların Başkurt, Tatar ve Kazakların hayatını kendi gözleriyle tanık olmalarına olanak sağlamıştır. Bu deneyim, çocukların sonraki yaşamlarına da yansımıştır. Çalışmamızda incelediğimiz eserler de bu yansımanın sonucunda ortaya çıkmıştır.

1885'te Sergey Gavriloviç Rıbakov, annesi Maria Nikolaevna ile Petersburg'a gitti ve Petersburg Üniversitesi'nin Tarih ve Filoloji Fakültesine girdi. Üniversite eğitiminin sonunda Rıbakov, küçük bir filoloji ve hukuk öğrenci topluluğunun başkanlığını yapıyordu. 1889 yılında St. Petersburg Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesinden mezun oldu ancak tarih ve filoloji eğitimi Rıbakov'u tatmin etmedi. Hukukun, kendisini endişelendiren "hasta" toplum ve sosyal sorunları anlamasına yardımcı olacağını düşünerek 1889 sonbaharında Hukuk Fakültesine öğrenci olarak kaydolmak için başvurdu. Hukuk fakültesindeki derslerin ağırlığına rağmen, müzik için zaman bulur; opera ve konserlere katılırdı. Üniversiteden ayrılmadan, Eylül 1889'da N.A. Rimski-Korsakov'un kompozisyon teorisi sınıfında St. Petersburg Konservatuarına girdi (Atanova, 1992: 71-72). Öğretmeninin görüşlerinin etkisi altında, Rıbakov'un halk müziğine olan ilgisi tüm hayatının hedefine dönüştü. Rıbakov, Rus edebiyatından, özellikle Başkurtlar hakkında yayınlanan eserlerle oldukça ilgiliydi.

Rıbakov 1893 yazında, Rus Coğrafya Derneği'nin Etnografya Komisyonunun talimatı üzerine, Ural Müslümanlarının şarkılarını, şiirlerini derlemek üzere Güney Urallara ilk alan araştırmasına çıkmıştır. Başkurdistan'da 1893, 1894 ve 1896 yıllarında Ural-Volga bölgesinde geziler yaparak şarkılar ve şiirler derlemiştir. Rıbakov, gezilerindeki gözlemlerine dayanarak 1895'te *O poetiçeskom‘ tvorçestve Ural'skih‘ Musul'man‘* (*tatar‘, başkir‘ i tipteriy*) (OPTUM) [Ural Müslümanlarının (Tatarlar, Başkurtlar ve Tipterler) Şiirsel Yaratıcılığı Hakkında] adlı kapsamlı bir makale yazmıştır.

Bu makale, Rıbakov'un Başkurt ve Tatar Türk folkloruna adanmış ilk çalışmasıdır. Çalışmada, Başkurt ve Tatar müziklerinin nota sistemleri ile şiir ve şarkı örnekleri bulunmaktadır. Rıbakov'un bu makalesi, müzik bilimcilerin ilgisini çekmiştir. Makaleye olan ilgi Rıbakov'a ilham verdi ancak bazı müzikologların halk ezgilerinin kayıtlarının doğruluğu hakkındaki eleştirel açıklamaları onu endişelendirdi. Rıbakov, izlenimlerinin doğruluğunu bir kez daha kontrol etmeye karar verdi ve 1894 yazında tekrar Başkurdistan'a gitti. Bu geziden zengin ve çeşitli materyaller ile döndü. 1896 yılında Bilimler Akademisinin talimatı üzerine, Rıbakov'un Ural Müslümanlarının şarkıları ve şiirlerinin yer aldığı çalışması yayına hazırlanmaya başladı. Rıbakov, daha önce topladığı malzemeleri kontrol etmek, desteklemek ve açıklığa kavuşturmak için 1896 yazında tekrar Ufa ve Orenburg bölgelerine araştırma gezisine çıktı. Rıbakov, Başkurt ve Tatar müziği hakkındaki bilgilerini sadece tamamlamak ve netleştirmekle kalmadı, aynı zamanda Turgay bölgesini ziyaret ederek Kazak Türklerinin müzik aletleri hakkında bilgiler toplayıp şiirler derledi (Atanova, 1992: 74). Neticede, Rıbakov'un Başkurt, Tatar, Tipter ve Nagaybakların şarkılarının ve şiirlerinin yer aldığı büyük eseri *Muzıka i pesni Ural'skih' Musul'man' s' oçerkom' ih' bıta* (MPUMOB) [Yaşamlarının Ana Hatlarıyla Ural Müslümanlarının Müzikleri ve Şarkıları] adıyla 1897 yılında yayımlandı.

S. Rıbakov 1899 yazında Kazak Komisyonu üyesi olarak Turgay bölgesine gitti. Resmî bürokratik görevlerden pek etkilenmeden tüm zamanını halk müziğini kaydetmek için kullanılıyordu. S. Rıbakov, fonografın ilk kez kullanıldığı bu gezide Türkmenler, Özbekler, Tacikler, Yahudiler ve Ural Kazaklarının müziklerinin yaklaşık 100 fonografik kaydını getirdi ve Petersburg Bilimler Akademisi'ne 86 farklı müzikten oluşan bir koleksiyon bağışladı. 1902'de Turgay Valiliğinde göreve başladı. Burada rahat bir çalışma ortamı oluşturdu ve Turgay sakinlerinin türkülerini yazıp onları icra etti.

Rıbakov, 1910 yazını geçirmek için ailesinin yanına Orenburg'a gitti ve yazı orada geçirdi. 1910 sonbaharında ise annesi ile birlikte St. Petersburg'a döndü ve müzik

hayatına atıldı. 1910-1917 arasında, müzik hayatının yanında, müzik öğretmenlerinin zor durumunu, düşük maaşlarını ve müzik eğitimini konu edinen yazılar yazdı.

Rıbakov, Ekim Devrimi sırasında Petrograd'da bulunuyordu. Sokak çatışmalarının birinde dizinden yaralandı. 2 yıldan fazla süre hastanede yattı. Rahatsızlığı tam olarak iyileşmeden çalışma hayatına dönmek istedi ve M. I. Kalinin'e bu konudaki isteğini bildirmek için telgraf çekti. Bu istek neticesinde, Rıbakov Rusya Akademik Merkezi Bilimsel Kurumlar Bölümü sekreteri olarak atandı. Aynı zamanda ünlü Türkolog Katanov, Rıbakov'a Kazan'da bulunan Orta Doğu Okulunda öğretmen olarak göreve başlayabileceğini belirten bir mektup yazdı ancak Rıbakov Kazan'a gitmedi. 1920 yılında Başkurdistan'ın Sterlitamak şehrinde halk edebiyatı bölümünde çalışmak için davet aldı ancak tam olarak iyileşmeyen bacağındaki ağrıların artmasından dolayı Sterlitamak'a gitmedi.

14 Eylül 1921'de Prof. N. F. Yakovlev başkanlığındaki ekip Kırım Kafkas gezisine çıkmıştı. Rıbakov, bu gezi ekibinin bir üyesi olarak Azerbaycan, Gürcistan ve Acara'da etnografya ve folklor araştırması yapacaktı. Rıbakov, Kislovodsk'a geldiğinde, zengin bir kişisel kütüphaneye sahip olan tarih ve etnografya aşığı Prof. I. Neçayev'in evine yerleşti. Rıbakov, bu kütüphanedeki Kafkasya ile ilgili tüm literatürü okudu. Rıbakov, 2 Ekim 1921 tarihli keşif başkanı I. I. Glivenko'ya yazdığı mektubunda, Tatarlar, Karaçaylar ve Balkarlar ile ilgili çalışmalara başladığını, materyaller topladığını ve bazı yerel uzmanlar ile birlikte köylere gideceğini yazdı.

Rıbakov, 18 Aralık 1921 tarihinde halk ezgilerini son kez kaydetti. Birkaç aydır amansız bir hastalık yüzünden zayıflamıştı. Hastalık hızla ilerledi. Sergey G. Rıbakov, iş bulmak için Moskova'ya götürdüğü Karaçaylı genç bir adamın kollarında 28 Aralık 1921 tarihinde vefat etti (Atanova, 1992: 83).

4.1.2. Sergey Gavriloviç Rıbakov'un Eserleri

4.1.2.1. *O poetiçeskom‘ tvorçestve Ural'skih‘ Musul'man‘ (tatar‘, başkir‘ i tipteriy)*

OPTUM Rıbakov'un Tatar, Başkurt ve Tipter şarkıları üzerine yayımlanan ilk çalışmasıdır. OPTUM 1895 yılında St.Petersburg'ta basılmıştır. Makale toplamda 42 sayfadır. Çalışma 18 Mart 1894 yılında yapılan İmparatorluk Coğrafya Cemiyeti şube toplantısında okunmuştur.

Çalışmanın ilk bölümü *Narodnıye pesni i knijnoye tvorçestvo ural'skih' musul'man‘* 'Ural Müslümanlarının Halk Şarkıları ve Kitap Yaratıcılığı' başlığı ile başlar. Bu başlık altında çalışmanın 1893 yılında Ufa ve Orenburg vilayeletlerinde etnografik malzeme toplamak için yapılan seyahetler neticesinde yazıldığı belirtilir ve toplanan etnografik malzemeler şöylece sınıflandırılır:

1) Ural Müslümanlarının yaratıcılık örnekleri
2) 100'den fazla Halk Türküsü ve müzikleri
3) Yabancılardan enstrümental müzik örnekleri
4) Birkaç masal ve efsane
5) Atasözü, deyimler, ağıtlar, beddualar vb. örnekleri
6) Bazı yabancıların gelenekleri, görenekleri, inanç örnekleri ve tanımları.

Bu bölümde, Tatar şarkılarının Ufa ve Verhniy-Ural bölgelerinden, Tipter şarkılarının Uralların doğu yamacındaki E. İ. Gana madenindeki işçilerden ve Başkurt şarkılarının ise göçebe Başkurtlardan derlendiği, bu derleme bölgelerine nasıl ulaşıldığı, bölgedeki insanların davranışları, şarkıların ve şiirlerin hangi ortamlarda söylendiği hakkında bilgiler yer alır.

Çalışmanın sonraki bölümlerinde Ural Müslümanlarının müzik türleri kısaca açıklanarak bu müzik türlerinde örnekler verilmiştir. Bu örneklerin yirmisi sözlü müzik

notası, on dokuzu sözsüz müzik notasıdır. Bu makaleki örnekler 1897 yılında yayımlanan kitapta da yer almaktadır.

4.1.2.2. *Muzıka i pesni Ural'skih' Musul'man' s' oçerkom' ih' bıta*

Rıbakov'un MPUMOB adlı çalışması İmparatorluk Bilimler Akademisi emriyle Aralık 1897'de St.Petersburg'ta (İmparatorluk Bilimler Akademisi Notları. Tarih ve Filoloji Bölümü. Cilt 2, Sayı 2) basılmıştır. Ayrıca, çalışmanın 2012 yılında tıpkı basımı yayımlanmıştır.

Rıbakov'un en önemli eseri MPUMOB'dir ve Rıbakov ile ilgili yapılan çalışmalarda da her zaman bu eserinin önemi vurgulanmıştır. 15 Aralık 2017'de Ufa'da Rıbakov'un doğumun 150. yılına adanan konferansın adında da (*S. G. Rıbakova i 120-letiyu so dnya vıhoda v svet issledovaniye "Muzika i pesni uralskih musul'man s oçerkom ih bıta*) hem Rıbakov'a hem de MPUMOB'a yer verilmiştir. Rıbakov ve MPUMOB üzerine yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

Atanova, L. P. ve Rahimkulov M. G., (1975), "S. G. Rıbakov – sobiratel' i issledovatel' başkirskih narodnıh pesen", Folklor narodov RSFSR, s. 139-148. Ufa: Başkirskiy gosuniversitet.

Atanova, L. P., (1992), Sobirateli i issledovateli başkirskogo muzıkal'nogo fol'klora, Ufa: İzdaniye respublikanskoy molodejnoy gazetı "Yeşlik'.

Arapov, D. Y., (2001), "Sergey Gavriloviç Rıbakov (biografiye i spisok osnovnih rabot)", Islam v Rossiyoskoy imperii: zakonodatel'niye aktı, opisaniye, statistika, Akademkniga, s. 332-335.

Yergin, Y. V., (2016), "Islam i prosveşeniye inorotsev v Ufimskoy gubernii" (1900) rossiyskogo etnografa S. G. Rıbakova. Pedagogiçeskiy jurnal Başkortostana. no: 2 (63). s. 110-123.

Sagadeyeva, R. G. (red.), (2018), S. G. Rıbakov i başkirskaya traditsionnaya muzıkal'naya kul'tura: materialı vserossiyskoynauçno-praktiçeskoy konferentsii (s

mejdunarodnım uçastiym), posvyaşennoy 150-letiyu so dnya rojdeniye S. G. Rıbakova i 120-letiyu so dnya vıhoda v svet issledovaniye "Muzika i pesni uralskih musul'man s oçerkom ih bıta" (Ufa, 15 Aralık 2017), Ufa: İzdvo BGPU.

Sagadeyeva, R. G. ve Rahimov, R. G., (2018), "S. G. Rıbakov-osnovopolojnik başkirskoy muzıkal'noy etnografii (k150-letiyu so dnya rojdeniya)", Manuskript, s. 6. ss. 139-143.

Yukarıdaki çalışmaların yanında 20. yüzyıl öncesinde Tatar, Başkurt ve hatta Kazak müzik kültürü ile ilgili yapılan çalışmalarda da Rıbakov'a ve MPUMOB'a atıf yapılır. Türkiye'de ise özellikle Rusya Müslümanları ile ilgili yayımlanan makalelerde Rıbakov'un MPUMOB'da verdiği bilgilere değinilmiştir. Bu makalelerden bazıları şunlardır:

Garipov, N., (2005), "Rusya Müslüman Dinî Hiyarerşi Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", MTAD**,** c. 2, s. 2, ss. 67-74.

Samyte, U. ve Kanlıdere, A. (2014), "Mir İslama dergisi (1912-1914): Rusya'daki İslam araştırmalarının iki yüzü", Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 29. Sayı, 2014/2, s.441-450.

MPUMOB toplamda 330 sayfadır ve on bölümden oluşur. Çalışmanın önsüzünde Rusya'daki Doğu halklarını aydınlatmak ve onlara Hristiyan kültürünü aşılamak için onların yaşamlarını yakından ve detaylı bir şekilde öğrenmenin önemine istinaden bu çalışmanın yapıldığı belirtilmektedir. Önsözde, Rıbakov, 1893-1894 yıllarında Urallara yaptığı gezinin izlenimleri ve malzemeleri temelinde Ural Müslümanlarının modern yaşamlarını tasvir ederek gruplandırmaya çalıştığını ve mümkün olduğunca Ural Müslüman halklarının müzik ve şiir türlerinin tamamına çalışmasında yer vermeye çalıştığını söyler. Atanova, bu eserde, birisi misyoner ve liberal, diğeri müzisyen, folklorist olmak üzere iki tür Rıbakov olduğunu söyler (1992: 89) ve bu oldukça yerinde bir tespittir.

Giriş (1-50): Bu bölüm 'Ural Halkının Günlük Yaşamının Özeti' ve 'Ural Müslümanlarının Yaratıcılık Eserleri' olmak üzere iki alt bölümden oluşur. Birinci bölümde bölge hakkında coğrafî ve tarihî bilgiler yer alır. Burada özellikle demiryolu hattının yapılmasının bölge üzerindeki etkileri üzerinde durulur ve demiryolu ağlarının Rus kültürünü diğer bölgere taşıdığı belirtilir. Rıbakov, genel bilgilerden sonra kendi gözlemlerini anlatmaya başlar ve Urallarda yaşayan Türklerin hayatını Tatarlar, Başkurtlar ve Tipterler olmak üzere üç başlık altında ele alır. Rıbakov Tatarların, Başkurtların ve Tipterlerin yaşadıkları evler, yedikleri yemekler, giydikleri kıyafetler, geçim kaynakları, inançları, özel günleri gibi günlük yaşamları hakkındaki gözlemlediği her detayı bu bölümde anlatır. Ayrıca, Rıbakov Tatar, Başkurt ve Tipterlerin Rus kültürü ve diline karşı nasıl bir tutum içinde olduklarını da belirtir. İkinci bölümde, Rıbakov topladığı etnografik malzemeyi altıya ayırır: 1) Müslüman kitap yaratıcılığının örnekleri. 2) Halk şarkıları (yaklaşık 100 adet) ve bunlara yönelik yöntemler. 3) Yabancıların müziğinin enstrümantal örnekleri (yaklaşık 100 adet). 4) Masallar ve efsaneler. 5) Atasözleri, deyimler, ağıtlar, büyüler vb. örnekleri. 6) Hikâyelerin ve açıklamaların örnekleri, gelenekler ve kutlamalar. Rıbakov, bu bölümde şarkıları ve müzikleri tek başına kaydettiğini, diğer etnografik malzemeyi ise öğretmenlerin yardımıyla topladığını söyler. Ayrıca, bu kısımda Ural Müslümanlarının şiirsel yaratıcılığı iki gruba ayrılmıştır. Birinci grupta kitap sanatı eserleri, tarih ve kahramanlık konularında veya günlük konularla ilgili şiirler veya kasideler gibi, çoğunlukla sağlam, düzgün ve öğretici içerikli münacat ve beyit yer alır. İkinci grupta halk sanatı olarak da adlandırılan şarkılar vardır.

Ural Yabancılarının Kitap Yaratma Örnekleri (51-60): Bu bölümde ilk olarak kitap yazma örneklerinin iki türü olarak münacatlar ve beyitler yer alır. Tatarca bir münacat ve Başkurtça iki münacat ve altı beyit bulunur.

Tatar Halk Şarkıları (Cırlar) (60-108): Bu bölümde Tatar şarkılarının ana kaynağının Kazan olduğu belirtildikten sonra şarkılar *uzunküy* ve *takmak'* olmak üzere

ikiye ayrılır ve bu şarkı türlerine örnekler gösterilir. Türlerin içerikleri hakkında bilgiler verilir. Sonrasında, Tatar şarkıları 'Enstrümental Tatar Müzik Örnekleri', 'Sözsüz Kaydedilen Müzik Örnekleri' ve 'Uzun Tatar Şarkıları' olmak üzere üç başlıkta sınıflandırılır. Enstrümental Tatar Müzik Örnekleri bölümünde 14 müzik bulunur ve bu müziklerin adları, derleme bölgesi ve hangi müzik aleti ile çalındığı belirtilir. Sözsüz Kaydedilen Müzik Örnekleri ise *uzunküy* ve *takmak* olmak üzere ikiye ayrılır. *Uzunküy* başlığı altında yedi; *takmak* başlığı altında iki müzik vardır. Uzun Tatar Şarkıları bölümünde ise 41 şarkı ve bir müziksiz şarkı yer alır.

RD'deki Rusça kökenli sözcüklerin büyük çoğunluğu Tatarlardan derlenen 023Tat/001 numaralı şarkıda geçmektedir. Bu şarkı, Tatarların Rusça sözcükleri yanlış telaffuzlarını alay ederek göstermek için yazılmıştır. Bu sebeple şarkıda yer alan Rusça sözcüklerin imlasındaki hatalar çoktur. 023Tat/001 numaralı şarkı Rusça sözcüklerin arasına Tatarca sözcüklerin serpiştirilmesiyle oluşmuştur. Şarkı Rusça çerçevesinde yazıldığı için şarkı metninin dilbilgisi de Rusça kurallara göredir ve bu sebeple çalışmamızda 023Tat/001 numaralı şarkının çevirisi yapılmış ancak metin sesbilgisi ve biçimsesbilgisi bakımından değerlendirilmemiştir.

Başkurt Halk Şarkıları (Cırlar) (108-194): Bu bölüm Başkurt şarkılarının müzik, tema ve söz bakımından Tatar şarkılarından farklı yönleri ifade edilerek başlar. Ayrıca, Başkurtların müzik enstrümanı olan *kuray* ve *dombra*nın genel özelliklerinden ve gırtlak müziğinden de söz edilir. Başkurt şarkıları *kuylap* ve *tsenγılkuy* olmak üzere ikiye ayrılır. Konuları bakımından Başkurt Şarkıları ise kahramanların ve olağanüstü kişiler hakkındaki müzikler, doğanın güzelliğini öven (dağlar, nehirler, hayvanlar vb.) müzikler, yansıma müzikler (kuş sesleri gibi), dans müzikleri ve diğer halkların müziği olmak üzere beş grupta toplanır. Bu bölümde Başkurtlardan derlenen şarkıların bir kısmının hikâyesinden de bahsedilir. Rıbakov, Başkurtların sanatçı kişiliklere sahip olmasının

sebebi olarak Ural coğrafyasının görkemini gösterir ve Başkurt şarkılarını şöylece sınıflandırır:

1) Kuray ile icra edilen Başkurt Şarkıları

1.1. Kahramanlara adanan müzikler: Bu bölümde kahramanlara adanan sözsüz kırk müzik yer alır. Müziklerin adı ve nereden derlendiği bellidir.

1.2. Doğanın güzelliğini öven (dağlar, nehirler, hayvanlar vb.) müzikler: Bu tema ile ilgili sözsüz on bir müzik vardır. Müziklerin adı ve nereden derlendiği bellidir.

1.3. Yansıma müzikler (kuş sesleri vs.): Bu başlık altında sözsüz yedi müzik yer alır. Müziklerin adı ve nereden derlendiği bellidir.

1.4. Farklı nitelikteki müzikler: Bu bölümde sözsüz dokuz müzik vardır ve müziklerin adı ve nereden derlendiği bellidir.

1.5. Dans müzikleri: Bu bölümde sözsüz yirmi iki müzik yer alır. Müziklerin adı ve nereden derlendiği bellidir.

1.6. Marşlar: Marşlar başlığı altında sözsüz beş müzik vardır. Müziklerin adı ve nereden derlendiği bellidir.

1.7. Başkurt bölgesindeki Rus şarkılarının müzikleri: Bu bölümde sözsüz altı müzik yer alır ve müziklerin adları ile derleme bölgeleri belirtilmiştir.

1.8. Başkurtlardan derlenen sözlü şarkılar: Bu bölümde beş sözlü ve müziksiz, otuz beş sözlü ve müzikli şarkı yer alır. Bu bölümdeki şarkıların Rusça tercümeleri de vardır.

Tipter Şarkıları (194-207): Bu bölümde Tipterlerin Verhniy-Ural bölgesindeki Tiptero-Uçalı volostundaki on iki köyde yaşadıkları ve hırsız, vahşi gibi sıfatlar ile anılmalarına rağmen şiirsel yaratıcılıklarının olduğu belirtilir. Rıbakov Tipter şarkılarını *uzunküy, munküy* ve *kıskak* (takmak) olmak üzere üçe ayırmıştır.

a) Munküy (dertli, hüzünlü şarkılar): Dertli şarkılar başlığında iki şarkı yer alır ve şarkıların müzikleri ile birlikte Rusça karşılıkları da vardır.

b) Uzunküy: Bu tarzda dört şarkı kaydedilmiştir ve bu şarkıların müzikleri ile birlikte Rusça tercümeleri de yer alır.

c) Kıskak (Takmak): Bu tarzda bir şarkı vardır. Bu şarkının notaları ve Rusça tercümesi de bulunur.

Nagaybak (Bakalı) Şarkıları (207-214): Bu bölümde Nagaybakların Korkunç İvan döneminde vaftiz edilen Tatarlar oldukları ve 1842 yılına kadar Başkurdistan'da Bakalı ve Nagaybak köylerinde yaşadıkları belirtilir. Yaşadıkları yerlerden dolayı onlara Bakalı ya da Nagaybak denmektedir. 1842'den sonra Orenburg bölgesindeki Verhniy-Ural ilçesinde Kassil, Trebiya, Parij, Ferşamnenuvaz, Kulikov köylerine yerleşmişlerdir. Rıbakov, Nagaybakların iki tür şarkı söylediklerini söyler: 1) yaşlılar gibi (Rus etkisi taşıyan eski orijinal müzikler). 2. gençler gibi (uzun ve Rus karakterli müzikler). Rıbakov ayrıca, Nagaybakların neredeyse tamamının Rusça konuştuğunu ve Hristiyanlığın ve Kazakların etkisi altında olduklarını da ifade eder. Bu bölümde sözlü ve müzikli iki Nagaybak şarkısı vardır.

Ural Müslümanları arasındaki şarkıcılar ve müzisyenler (214-293): Rıbakov, bu bölümde Ural gezisinde derlediği şarkıların şarkıcılarından, müzisyenlerinden ve şarkıları hangi koşullar altında derlediğinden bahseder. Ayrıca, şarkıcıların isimlerinin yanında o şarkıcıdan derlenen şarkılar da belirtilmiştir.

Sonuç (293-294): Rıbakov, çalışmasının sonuç bölümünde böyle bir çalışmayı tamamlamanın mutluluğundan ve Rusların Rusya'yı daha detaylı araştırması gerektiğinden bahseder.

Ekler (295-316): Bu bölümde 1816 yılında Astrahan'daki halkların müziklerinin yayınlandığı dergiyi yeniden bastığını belirtir ve çalışma hakkında bilgiler verir. Bu bölümde *Azıatskiy muzıkal'nıy jurnal' izdavakmıy İvanom' Dobrovol'skim'* adlı çalışma yer alır.

Yabancı Şarkıların Edebiyat İndeksi (316-328): Çalışmanın bu bölümünde Rıbakov, 1897 yılına kadar şarkılar ile ilgili yapılan çalışmaların kaynakçasını sıralar.

Tablo (328): Bu bölümde metronom ile müziklerin hızı sıralanmıştır.

Dizgi Hataları (329-330): Bu bölümde dizgiden kaynaklı hatalara yer verilmiştir.

Çalışmamızda, 54 yıllık hayatını Türk yurtlarından folklor materyalleri toplamaya ve Türk şarkılarını ve müzik aletlerini incelemeye adayan Rıbakov'un 1895 yılında yayımladığı *OPTUM* adlı makalesinde ve 1897 yılında yayımladığı *MPUMOB* adlı kitabında yer alan Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak Türk şarkıları ve şiirleri dil bilgisel bakımdan incelenmiştir. Rıbakov'un bu çalışmalarındaki materyaller alan araştırmasının yüz yüze görüşme tekniği ile toplanmıştır. Bu çalışmaların yanında Rıbakov'un araştırma gezisi rotasını gösteren bir harita da bulunmaktadır. Bu harita, Rıbakov'un 1897 yılında yayımlanan *MPUMOB* adlı çalışmanın 2012 yılında yapılan yeni baskısında yer almaktadır.

Rıbakov, yukarıda bahsedilen çalışmaları Eski Kiril harfleriyle Rusça yazmıştır. Alan araştırmasında toplanan materyaller ise eski Kiril harfleriyle bölge halkının diliyle verilmiştir. Çalışmalarda yer alan şarkılar ve şiirlerin Rusça çevirisi de bulunmaktadır. Rıbakov, çalışmalarında sadece şarkı ve şiir örneklerini vermekle kalmamış, aynı zamanda şarkıların ezgilerini ve nota sistemlerini de çıkarmıştır. Çalışmada yer alan şarkı ve şiir örnekleri, araştırma alanı ve kaynak kişiye göre Başkurt, Tatar, Tipter ve Bakalinsk (Nagaybak) olmak üzere dört bölümde sınıflandırılmıştır. Bu durum, Başkurt, Tatar, Tipter ve Bakalinsk ağızlarının karşılaştırmalı incelenmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca, Rıbakov, bazı şarkılarda derleme yeri ve kaynak kişiyi de belirtmiştir. Bu çalışmada, 19. yüzyılın sonlarında yapılmasına rağmen son derece modern yöntemler kullanılmıştır.

Rıbakov'un derlemeleri ile ilgili yukarıda sıraladığımız olumlu tespitlerin yanına olumsuz olarak eklenebilecek ve en önemli eleştiri Rıbakov'un bölge halkının dillerini

bilmiyor olmasıdır. Rıbakov, şarkıları en az hata ile kaydetmek için derleme sırasında, kaynak kişinin okuduğu şarkıyı ya da şiiri kaynak kişinin onayını alana kadar tekrar tekrar okumuştur. Kaynak kişinin onaylamasından sonra ise yazıya geçirmiştir. Rıbakov, bununla yetinmeyip derleme bölgelerine üç ayrı zamanda giderek materyallerin doğruluğunu sağlamlaştırmıştır. Son olarak, şarkıların ve şiirlerin yer aldığı eserini bastırmadan önce Tatar bölümünü Radloff'a, diğer bölümlerini de Melioranskiy'e okutmuştur. Ses ve video kayıt cihazlarının kullanılmadığı dönemlerde yapılan çalışmalar içinde Rıbakov'un uyguladığı yöntemler, materyallerin diline ne kadar önem verdiğini açıkça göstermektedir. Elbette, bu yöntemler ile kaydedilen dil malzemesi de bizim çalışmamızın güvenirliğini artırmaktadır. Bunlara ek olarak, Rıbakov'un eserlerinin Başkurt bilim insanları tarafından 2012 yılında Başkurt Kiril harfleriyle yeniden basılması ve bu baskının da elimizde olması çalışmamız için mühimdir.

Rıbakov'un 54 yıllık kısa bir ömrü olmasına rağmen eserleri günümüzde dahi önemini korumaktadır. Rıbakov'un çalışmamızın temel kaynakları olan iki eseri dışındaki çalışmaları şunlardır:

Rıbakov S. G. (1896). Kuray, Başkirskiy muzıkal'nıy oçerk. S prilojeniyim 6 melodiy kuraya. Ruskaya muzıkal'naya gazeta (RMG). No: 1. Stlb. 35-52.

Rıbakov S. G. (1896). Tserkovnıy zvon v Rossii kak predmet iskusstva. Yego istoriya , sovremennoye sostoyaniye. Spb.: peç. E. Yevdokimova. 71 s.

Rıbakov S. G. (1897a). Otçet o poyezdke k kirgizam letom 1896 g.po poruçeniyu ;mperatoskogo geografiçeskogo obşestva. ç. 1: Obşiye nabludeniya nad sovremennım bıtom kirgiz. Jivaya starina. Vıp. 2. s. 160-217.

Rıbakov S. G. (1897b). A. V. Smagin-odin iz predstaviteley iskusstva tserkovnogo zvona.

Rıbakov S. G. (1899a). Ruskaya pesnya. Entsiklopediçeskiy slovar'. Brokgauz i Yefron. Spb.: Semenovskaya Tipolitografiya (İ. A. Yefron). T. 27 (53). s. 310-321.

Rıbakov S. G. (1899b). Otpadeniye kreşennıh inorodtsev v islam i ih prosveşeniye.

Rıbakov S. G. (1900). İslam i prosveşeniye inorodtsev v Ufimskoy gubernii. Spb.: Sinod. tip. 28 s.

Rıbakov S. G. (1901). Lubov' i jenşina po narodnım pesnem inorodtsev.

Rıbakov S. G. (1902). Oçerki bıta kirgiz Turgayskoy oblasti.

Rıbakov S. G. (1903a). Armakskiye tungusı (Selenginskogo uyezda Zabaykal'skoy oblasti): /Etnogr. oçerk/. Spb.: Tipolitografiya "Gerol'd". 35 s.

Rıbakov S. G. (1903b). Angliskiye missionerı v Zabaykal'skoy oblasti.

Rıbakov S. G. (1908). N. A. Rimskiy-Korsakov kak pedagog.

Rıbakov S. G. (1909). Poetı i muzıkantı u kirgizov (iz zimney poyezdiki).

Rıbakov S. G. (1912a). Dikabristı v g. Selenginske Zabaykal'skoy oblasti.

Rıbakov S. G. (1912b). Po Mongolin.

Rıbakov S. G. (1913). Statistika musul'man v Rossii.

Rıbakov S. G. (1914a). O polojenii muzıkal'no-pedagogiçeskogo dela v obşeobrazovatel'nıh uçebnıh zavedeniyah Rossii. RMG. No: 48. (30 Kasım). Stlb. s. 900-903.

Rıbakov S. G. (1914b). O polojenii muzıkal'no-pedagogiçeskogo dela v obşeobrazovatel'nıh uçebnıh zavedeniyah Rossii. RMG. no: 49 (7 Aralık). Stlb. s. 913-915.

Rıbakov S. G. (1914c). O polojenii muzıkal'no-pedagogiçeskogo dela v obşeobrazovatel'nıh uçebnıh zavedeniyah Rossii. RMG. No: 50 (14 Aralık). Stlb. s. 938-914.

Rıbakov S. G. (1917). Ustroystvo i nujdı upravleniya duhovnımi delami musul'man v Rossii. Pg.: Tip. S. Samoylova. 55 s (Sagadeyeva ve Rahimov, 2018; https://ethnomuseum.ru/collections/collectors/rybakov-sergej-gavrilovich/).

4.1.3. Rıbakov Derlemelerindeki Şarkıların Varyantları

RD'deki şarkıların bir çoğu günümüze kadar ulaşmıştır ancak şarkı sözleri zamanla değişmiştir. Bazı şarkıların sözleri tamamen değişirken bazılarının ise bir kısmı değişmiştir. Şarkı sözlerinin değiştirilmesine Rıbakov da dikkat çekmiştir. Rıbakov, şarkıların özellikle efsane ve anlatıların bir kısmının yeni nesillere aktarıldığını, lirik şarkıların ise nesilden nesile değiştiğini söyler (Rıbakov, 1897: 48). Bu durum, şarkı sözlerini değiştirme geleneğinin eski bir uygulama olduğunu göstermektedir.

RD'de Orenburg guberniyası Verhniy-Ural ili Rısa köyünden derlenen 031Tat/001 kodlu şarkının son dört dizesi 2021 yılında yayımlanan *Natsional'no-kul'turnoye naslediye – Tatarı* Omskoy *oblasti* adlı eserde 'kısa jırlar' bölümünde geçmektedir.

Ни хәл итәргә кирәк,	Nasıl etmek gerek
Шулай итәргә кирәк.	Böyle etmek gerek.
Бардыр Алламның язганы	Vardır Allah'ın bildiği
Сабыр итәргә кирәк.	Sabır etmek gerek.

(Veliyev (vd.), 2021: 429).

Rıbakov'un Başkurtlardan çay ile ilgili derlediği 005Bşk/001 ve 006Bşk/001 numaralı beyitler 1978 yılında Ufa'da yayımlanan *Başqort halıq ijadı - beyitter* (BXIB) adlı eserin 263 ve 264. sayfalarında; 004Bşk/001 numaralı asker hakkındaki beyit 105, 106 ve 107. sayfalarında yer alır. RD'den 81 yıl sonra yayımlanan bu varyantlar fonetik bakımdan standart Başkurt Türkçesinde yazılmıştır ve bu yönüyle RD'deki varyantlardan farklılık gösterir. Örneğin, RD'deki 005Bşk/001 numaralı beyitte 'için' anlamındaki 'öçön' sözcüğü yerine 1978 yılındaki varyantta 'ösön' sözcüğü kullanılmıştır.

RD'deki 'Çayın Zararları' Temalı 005Bşk/001 Beyitin BXIB'deki varyantı:

СӘЙ ЗЫЯНЫ ХАҠЫНДА БӘЙЕТ	ÇAYIN ZARARI HAKKINDA BEYİT
Был заманда фетнә өсөн	Bu zamanda fitne için

Сыҡты сәй тигән үләп,
Сәйҙе долгка ала-ала,
Разорит булып түләп.
«Әйҙә баҙарға!» - тиюбән,
Китә кем һәләп- һәләп.
Я илаһи насип әйлә
Халыҡтарҙың кыяһыны.
Хасылы ҡәләм, арыҡ атын
Ҡыйнау белән саптырыр;
Һис үҙендә юҡ нәмәһе.
Күрһәтер был нужнаһыны
Бәдбәхет ҡатын иртер;
Я илаһи насип әйлә
Халыҡтарҙың кыяһыны.
Бер ваҡытта сәй бөтһә:
«Ҡана сәй?» - тип үкерер?
Ул бисара, хәле бөтөп,
Һәр тарафҡа югерер.
Шул ҡәҙер нужна күреүбән
Ҡыш булырһа юткерер;
Я илаһи насип әйлә
Халыҡтарҙың кыяһыны.
Бер ҡатыны булыр иһә,
Бер самауыры булыр;
Аҙбарына керер иһә
Бер ҙә малы юҡ булыр.

Çıktı çay denen bitki,
Çayı borç ile ala ala,
İflas ederek öde.
“Haydi pazara” deyince,
Gider herkes sessiz sessiz.
Ya ilahi nasip eyle
Halkların ziyan olmasını.
Hasılı kelam yorgun atı
Döverek koşturur;
Hiç özünde yok bir şeyi.
Gösterir bu ızdırabı.
Bedbaht hatun arar;
Ya ilahi nasip eyle
Halkların ziyan olmasını.
Bir vakitte çay bitse:
“Nerede çay? diye bağırır?
O biçare, hâli bitip,
Her tarafa koşturur.
Bu kadar ızdırabı görünce
Kış olursa öksürür;
Ya ilahi nasip eyle
Halkların ziyan olmasını.
Bir kadını olur ise,
Bir semaveri olur;
Ahırına girer ise
Bir de malı yok olur.

Көнөндә бер сәй эсһә,	Günde bir çay içse,
Ҡайғыһы юҡ булыр.	Kaygısı yok olur.
Я илаһи насип әйлә	Ya ilahi nasip eyle
Халыҡтарҙың кыяһыны.	Halkların kıyasını.

(Höseyinov (ed.), 1978: 263-264).

RD'deki 'Çayın Faydaları' Temalı 006Bşk/001 Beyitin BXIB'deki varyantı:

СӘЙ ФАЙҘАһЫ ХАҠЫНДА БӘЙЕТ	ÇAYIN FAYDASI HAKKINDA BEYİT
Хикәйәт һөйләйем бән тыңлаһағыҙ,	Hikaye anlatayım ben dinlerseniz,
Бикәр һүҙ тип ғәйепкә алмаһағыҙ.	Boş söz diye ayıplamazsanız.
Хикәйәт һөйләйем бән һыйығыҙға,	Hikaye anlatayım ben ziyafetinize,
Яман, яҡшы, ғалим, байығыҙға.	Kötüye, iyiye, alime, zenginine.
Әгәр эсһәң был сәйҙе иртә берләп,	Eğer içsen bu çayı sabahleyin,
Ҡоя тоттоң зиһенде мискә берләп.	Koyardın aklını fıçı ile.
Әгәр эсһәң был сәйҙе вағыты төшкә	Eğer içsen bu çayı öğle vakti
Етәр, бәлки, зиһенең бик күп эшкә.	Yeter belki zihnin bir çok işe.
Әгәр эсһәң был сәйҙе вағыты кистә,	Eğer içsen bu çayı akşam vakti,
Күңелдә ҡалмаҫ һис бер эш тә.	Gönülde kalmaz hiçbir iş de.
Анау торған ҡағыҙҙа һыйҙарыбыҙ,	İşte duruyor kağıtta ikramlarımız,
Булыр һәр көн беҙҙең күңел яйҙарыбыҙ.	Olur her gün gönül yazlarımız.
Анау торған һауыттағы балыбыҙ,	İşte duruyor çanaktaki balımız,
Ирер һәр көн беҙҙең ошбу хәлебеҙ.	Erir her gün bizim işbu hâlimiz.
Тороп сыҡты бер мужик таң беленгәс,	Kalkıp çıktı bir köylü tan atınca,
Барып керҙе бер өйгә төтөн күренгәс...	Varıp girdi bir eve duman görünce.

(Höseyinov (ed.), 1978: 264).

RD'deki 'Asker ve Askerlik' Temalı 003Bşk/001 Beyitin BXIB'deki varyantı:

ҺАЛДАТ БӘЙЕТЕ	ASKER BEYİTİ

Бисмилла тип башлаймын	Bismillah deyip başlıyorum
Һәр бер ештең әүүәлен;	Her bir işin öncesinde;
Көллө ергә эшкәртәмен	Her yere işliyorum
Бән фәкирҙең хәлдәрен.	Ben fakirin hâllerini.
Бәйет яҙҙым бән яратып	Beyit yazdım ben severek
Үҙ илемә ҡаратып;	Öz yurduma bakarak;
Был бәйетте йөрөтһөндәр	Bu beyiti yürütsünler
Илдән-илгә таратып.	İlden ile yayarak.
Беҙҙең ауылдың урамы	Bizim köyün sokağı
Йәрәүҙәргә тар булды;	Yürümeye dar oldu;
Тыуған-үҫкән еремдә	Doğup büyüdüğüm yerde
Бәнем ризыҡ аҙ булды.	Benim rızık az oldu.
Һары сыпсыҡ балаһы	Sarı serçe yavrusu
Агынан күп ҡараһы:	Akından çok karası
Бер хоҙайым яҙғандан һуң	Bir Hüda'm yazdıktan sonra
Бәндәнең юҡ сараһы.	Kulunun yok çaresi.
Ашлыҡ сәстем уңһын тип	Ekin saçtım yetişsin diye
Бураҙнаһы тулһын тип;	Evleği dolsun diye
Барса халайыҡ теләгән икән	Bütün halk dilemiş
Был бәхетһеҙ булһын тип.	Bu mutsuz olsun diye.
Һандыҡтарға алма һалдым,	Sandıklara elma koydum,
Ҡаҡ ҡояршыҙ алманан:	Kak yaparsınız elmadan:
Һәр йомала хәйер йөрөп	Her cumada hayra yürüyüp
Тәүфик теләгеҙ алланан.	Tevfik dileyin Allah'tan.
Өстөмдәге кейемемде	Üstümdeki kıyafeti
Бән кеймәнем туйғансы.	Ben giymedim doyasıya.

Туғандарым, дуҫтарым	Kardeşlerimi, dostlarımı
Күрмәнем бән туйғансы.	Görmedim ben doyasıya.
Таңдар ата һыҙылып	Tanlar atmaya başlayınca
Һалдат сығар теҙелеп:	Asker çıkar dizilip:
«Ступай поход», тигәндә	“Cepheye git” dediğinde
Йөрәгем китте өҙөлөп.	Yüreğim gitti parçalanıp
Тыуған үҫкән ерҙәрем,	Doğup büyüdüğüm yerlerim,
Ҡалды минең илдәрем;	Kaldı benim illerim;
Мылтыҡ,ҡылыс күтәреп	Tüfek, kılıç kaldırıp
Талды нәҙек, ай, билләрем.	Yoruldu nazik, ay, bellerim.

(Höseyinov (ed.), 1978: 105-106).

RD’deki ‘Asker ve Askerlik’ Temalı 004Bşk/001 Beyitin BXIB’deki varyantı:

II	II
Бисмилла тип башланым	Bismillah diyip başladım
Һәр бер эштең әүүәлен,	Her bir işin öncesinde
Көллө йортҡа әшкәртеп	Bütün yurda haber salıp
Һалдат хеҙмәт хәлдәрен.	Askerlik görevini.
Һалдат хәле ауыр икән	Asker hâli ağır imiş
Тәкәт биргел хоҙайым;	Takat ver Hüda’m;
Фәһем биргел күңлемя	Fehim ver gönlüme
Был бәйетте яҙайым.	Bu beyiti yazayım.
Таш палатҡа керттеләр	Taş koğuşa ayırdılar
Буйға үлсәү һалдылар;	Boyumu ölçtüler
Һалдат һин тип ҡысҡырып,	Asker sen diye bağırıp
Бер кағыҙҙа яҙҙылар.	Bir kağıda yazdılar.
Падишанан хөкөм тип,	Padişahtan hüküm deyip

Сығарҙылар ызвутҡа,
Буйҙарыма үлсәү һалып,
Салдатһың тип нагутҡа.
Ҡыҙарып ҡояш сыҡҡанда,
Һалдат уйный теҙелеп;
Командирҙәр ҡысҡырғанда,
Тора үҙәк өҙөлөп.
Иртә тороп ҡараһам,
Нурлы ҡояш ялтырай;
Әфисәрҙәр ҡысҡырғанда,
Көллө тәнем ҡалтырай.
Мендем бейек тауҙарға,
Аҡ ҡейектәр ауларға,
Батша беҙҙе һайлап алды
Ҡаршы килгән яуҙарға.
Йыраҡ ерҙәң купис килә,
Бер аҡсаны файҙа тип;
Әнекәйем илай микән,
Балаҡайым ҡайҙа тип.
Йыхандарҙа күрәбеҙ,
Моңло һайрай һандуғас;
Илай-йығыла жөрәйбөҙ,
Тыуған илдән айырылғас.
Әнекәйем, илама,
Бер хоҙайҙың эшелер;
Һалдат тигән хезмәттәр –

Çıkardılar müfreze,
Boylarımı ölçüp
Askersin deyip bir yıllığına.
Kızarıp güneş doğduğunda
Asker tatbikat yapar dizilip;
Komutanlar bağırdığında,
Kalkar içim parçalanıp.
Sabah kalkıp baksam,
Nurlu güneş parlıyor;
Subaylar bağırdığında,
Bütün tenim titriyor.
Çıktım yüksek dağlara
Ak karacalar avlamaya,
Padişah bizi seçerek aldı
Karşı gelen düşmana.
Uzak yerden tüccar gelir
Bir akçe fayda deyip;
Anneciğim ağlıyor mu
Çocuğum nerede deyip.
Cihanlarda görüyoruz,
Dertli ötüyor bülbül;
Ağlaya yıkıla yaşıyoruz,
Doğduğum ilden ayrılınca.
Anneciğim, ağlama,
Bir Hüda'nın işidir;
Askerlik denen görevler

Егеттәрҙең эшелер.

Ҡыҙарып ҡояш байығанда,

Ҡоштар ҡуна ҡамышҡа;

Йәш йөрәгем ҡалтырай,

«Марш!» тигән тауышҡа.

Ғәскәр башы ҡыҙыл һалдат,

Ҡулдарында барабан,

Һалдат хәсрәтен күргәнемсә,

Тыумаһамсы ананан.

Ҡояш сығар әйләнеп,

Аҡ болотҡа бәйләнеп;

Иҫән булһаҡ, бер ҡайтырбыҙ,

Тыуған ергә әйләнеп.

Аҙна көндө марш уйнай,

Бигерәк ҡаты тауышы;

Һуғыш итеп ябыҡманым, -

Ата-иня һағышы.

Һалдат ятҡан таш палаттың

Тәҙерәһе быяла;

Аҙашып башы һалдаттың

Һуғыштарҙа юйыла.

Аҡ ҡанатлы ата ҡаҙ

Осоп төшә күрәнгә;

Һалдат хәле ауыр икән

Түҙем бирһен күргәнгә.

(Höseyinov (ed.), 1978: 106-107).

Yiğitlerin işidir.

Kızarıp güneş battığında,

Kuşlar konar kamışa;

Genç yüreğim titriyor,

“Marş!” denen sese.

Asker başı kızıl asker

Kollarında davul.

Asker hasretini çekmektense

Doğmamak iyidir anadan.

Güneş doğar dönerek,

Ak buluta bağlanıp;

Sağ olursak bir döneriz

Doğduğumuz yere geri.

Pazar günü marş çalar,

Çok daha katı sesi;

Savaşıp zayıflamadım,-

Ana baba özlemi.

Askerin yattığı taş koğuşun

Penceresi cam;

Yolunu şaşıran askerin

Savaşta başı yok olur.

Ak kanatlı ata kaz

Uçup konar kışlaya;

Asker hâli ağır imiş

Sabır versin asker olana.

RD’deki şarkıların bir çoğu sonraki yıllarda yapılan çalışmalardaki şarkılarda parça parça yer alır. BXIB adlı eserde ‘Memleket ile ilgili isimsiz şarkılar’ bölümünde yer alan varyantlar şunlardır:

RD’deki 049Bşk/001 numaralı şarkının 049Bşk/093 ve 049Bşk/094 numaralı dizelerin varyantı:

Бурай гына бурай ҡарҙар яуа,	Lapa lapa karlar yağar,
Бойоҡмай микән болан балаһы?	Keyiflenmez mi ki geyik yavrusu?
Бойоҡмай ҙа болан, ай, балаһы,	Keyiflenmez de geyik, ay, yavrusu,
Бигерәк матур башҡорт далаһы.	Çok daha güzel Başkurt ovası.

(Höseyinova, 2022: 27).

RD’deki 043Bşk/001 numaralı şarkının 043Bşk/009, 043Bşk/010, 043Bşk/011 ve 043Bşk/012 numaralı dizelerinin iki varyantı: Bu varyant da diğerleri gibi fonetik bakımdan standart Başkurt Türkçesi ile benzerlik gösterir. Bunun yanında, iki varyant arasında birkaç tane sözcüksel farklılık da vardır. Örneğin, RD’deki ‘kük at’ yerine bu varyantta ‘harat’ ‘sarı at’ kullanılmıştır.

I. Яңы ғына форма эйәремде	Yeni forma eyerimi
Күк атымдың һалдым биленә.	Gök atımın koydum beline.
Аҡҡош ҡына кеүек осор инем	Kuğu gibi uçar idim
Тыуып ҡына үҫкән илемә	Doğup büyüdüğüm ilime.

(Höseyinova, 2022: 34).

II. Көмөш кенә ҡашлы, ай, эйәрҙе,	Gümüş de kaşlı, ay, eyeri,
һалдым ғына һарат биленә.	Koydum da sarı at beline.
Аҡҡош ҡына булып осор инем	Kuğu olup uçar idim
Тыуған ғына үҫкән илемә	Doğup büyüdüğüm ilime.

(Höseyinova, 2022: 29).

RD'deki 032Bşk/001 numaralı şarkının 032Bşk/003, 032Bşk/004, 032Bşk/005 ve 032Bşk/006 numaralı dizelerinin varyantı:

Ағарыпҡай ятҡан аҡ түбәгә	Ağarıp uzanan ak tepeye
Ат юрттырып менһәм, көс була.	At koşturup çıksam, güç olur.
Үткән ғүмеремдең юҡ билдәһе,	Geçen ömrümün yok belirtisi,
Таң ата ла көндәр кис була	Tan atar da günler akşam olur.

(Höseyinova, 2022: 35).

RD'deki 047Bşk/001 numaralı şarkının 047Bşk/060, 047Bşk/061, 047Bşk/062 ve 047Bşk/063 numaralı dizelerinin varyantı:

Күк күгәрсенкәйҙәр күктә уйнай,	Gök güvercinler gökte oynar,
Күләгәһе уның ерҙә уйнай.	Gölgesi onun yerde oynar.
Беҙ, меҫкендәр, генә китә тиеп,	Biz, miskinler, gidiyor diye
Беҙҙең өсөн генә кем илай?	Bizim için kim ağlar?

(Höseyinova, 2022: 30).

RD'deki 046Bşk/001 numaralı şarkının 046Bşk/021, 046Bşk/022, 046Bşk/023 ve 046Bşk/021 numaralı dizelerin varyantı:

Шаңҡылдайҙыр шоңҡар, ай, балаһы	Çank çank eder şahin, ay, yavrusu
Ирәндеккәй ташы ҡатында.	İrendik taşı üstünde.
Баулы шоңҡар кеүек талпынамын	Bağlı şahin gibi çırpınırım
Тыуған-үҫкән ергә ҡайтырға	Doğup-büyüdüğüm yere dönmeye.

(Höseyinova, 2022: 34).

RD'deki 003Tat/001 numaralı şarkının 003Tat/001, 003Tat/002, 003Tat/003 ve 003Tat/004 numaralı dizelerin varyantı:

Арҡа өҫтәрендә, ай, ат уйнай,	Yüksek yerlerde, ay, at oynar,
Түбә өҫтәрендә төлкө уйнай.	Tepe başlarında tilki oynar.
Беҙҙен генә кеүек фәҡир кеше	Bizim gibi fakir kişi

Көн итеүкәйҙәрен көн дә уйлай	Günleri nasıl geçireceğini düşünür.

(Höseyinova, 2022: 57).

RD'deki 038Bşk/001 numaralı şarkının 038Bşk/003, 038Bşk/004, 038Bşk/005 ve 038Bşk/006 numaralı dizelerin varyantı:

Арҡаларҙа ураҡ, ай, урайыҡ,	Sırtlarda orak, ay, vuralım,
Туғайҙарға төшөп ҡунайыҡ,	Vadilere inip konalım,
һөйләгән дә дошман, ай, һөйләһен,	Söylemiş de düşman, ay, söylesin,
Ишетмәмеш кеше булайыҡ	İşitmemiş kişi olalım.

(Höseyinova, 2022: 57).

RD'deki 046Bşk/001 numaralı şarkının 046Bşk/005 ve 046Bşk/006 numaralı dizelerinin varyantı:

Ерәнсәй ҙә аттың, ай, юрғаһы	Kızıl sarı atın, ay, yorgası
Мәргән егет атҡан уҡ кеүек.	Nişancı gencin attığı ok gibi.
Уй-хәсрәткәйҙәрем, ай, юҡ кеүек,	Aklım-fikrim, ay, yok gibi,
Йөрәккәйем яна ут кеүек	Yürekceğizim yanar ateş gibi.

(Höseyinova, 2022: 62).

RD'deki 038Tat/001 numaralı şarkının 038Tat/009 ve 038Tat/010 numaralı dizelerinin varyantı:

Етегән үк тигән ете йондоҙ	Yedigen denen yedi yıldız
Ете әйләнә таңдар атҡанса.	Yedi döner tan atıncaya.
Эй! Ете генә тороп, ете илайым,	Ey!Yedi kez kalkıp yedi kez ağlarım,
Ете йондоҙ килеп ҡалҡҡанса	Yedi yıldız gelip kalkıncaya.

(Höseyinova, 2022: 63).

RD'deki 046Bşk/001 numaralı şarkının 046Bşk/019 ve 046Bşk/020 numaralı dizelerinin varyantı:

Иртә менән тороп мин ҡараһам,	Sabah ile kalkıp ben baksam,

Һарысай турғай һүгә муйылды. Sarıca torgay yarar kirazı.

Уйнар ҙа ғына инем, көлөр инем, Oynar da idim, güler idim,

Фәкирлеккәй киҫә муйынды Fakirlik keser boyunu.

(Höseyinova, 2022: 64).

RD'deki 049Bşk/001 numaralı şarkının 049Bşk/049, 049Bşk/050, 049Bşk/051 ve 049Bşk/052 numaralı dizelerinin varyantı:

Һары атҡа мендем, һаҙҙар кистем, Sarı ata bindim, sazlıklar geçtim,

һаҙҙың һалҡындары алһын, тип. Sazlığın serinliğini alsın, diye.

Ултыра ла тороп тауға сыҡтым, Oturup kalkıp dağa çıktım

Йөрөгән дә ерем ҡалһын, тип Yürüdüğüm yerim kalsın diye.

(Höseyinova, 2022: 79).

RD'deki 003Tat/001 numaralı şarkının 003Tat/003, 003Tat/004, 003Tat/005 ve 003Tat/006 numaralı dizelerinin varyantı:

һауаларҙа, дуҫтар, ай, ҡош уйнай, Havalarda, dostlar, ay, kuş oynar,

Ир ҡулҡайҙарында ат уйнай. Erin kollarında at oynar.

Аталарҙан егет йәшләй ҡалһа, Yiğit gençken atasız kalsa,

Көн итеүкәйҙәрен көн дә уйлай Gününü nasıl geçireceğini düşünür.

(Höseyinova, 2022: 79).

RD'deki 049Bşk/001 numaralı şarkının 049Bşk/053, 049Bşk/054, 049Bşk/055 ve 049Bşk/056 numaralı dizelerinin varyantı:

Аҡбуҙ атка менһәң, ай, тир була, Akboz ata binsen, ay, ter olur,

Аҡ серге лә һалһаң, кир була. Ak sergi de koysan, kir olur.

Аталарҙан ҡалған яңғыҙ бала Atasız kalan yalnız çocuk

Ят ерҙәрҙә йөрөп ир була Yad yerlerde yaşayıp er olur.

(Höseyinova, 2022: 79).

RD'deki 049Bşk/001 numaralı şarkının 049Bşk/021, 049Bşk/022, 049Bşk/023 ve 049Bşk/024 numaralı dizelerinin varyantı:

Бохаранан килгән, ай, мәрмәр таш,	Buhara'dan gelen, ay, mermer taş,
Бahaһы ҡиммәт, үҙе ҙур түгел.	Fiyatı pahalı, özü geniş değil,
Егет тә генә булһаң, бәхетле бул,	Yiğit de olsan, mutlu ol,
Бәхетле лә кеше хур түгел	Mutlu da kişi hor değil.

(Höseyinova, 2022: 91).

RD'deki 036Bşk/001 numaralı şarkının 036Bşk/009, 036Bşk/010, 036Bşk/011 ve 036Bşk/012 numaralı dizelerinin varyantı:

Күгәреп тә ятҡан күк арҡала	Göğerip uzanan kök dağa
Ирәндеккәй тауҙың бөркөтө.	İrendik Dağı'nın kartalı.
Яҫы ғына яурын, ҡара ла ҡаш —	Geniş de omzun, kara da kaş -
Ах, миленький, бөрйән егете	Ah, cesur, Böryen yiğidi.

(Höseyinova, 2022: 97).

RD'deki 047Bşk/001 numaralı şarkının 047Bşk/068, 047Bşk/069, 047Bşk/070 ve 047Bşk/071 numaralı dizelerinin varyantı:

Ҡаҙ ҡанатҡайҙары ҡат-ҡат булыр,	Kaz kanatları kat kat olur,
Ир ҡанатҡайҙары ат булыр.	Er kanatları at olur.
Ҡулдарында малың бөттөнһә,	Elindeki malın biterse
Үҙ туғаның һиңә ят булыр	Öz kardeşlerin sana yad olur.

(Höseyinova, 2022: 97).

RD'deki 004Bşk/001 numaralı şarkının 004Bşk/013, 004Bşk/014, 004Bşk/015 ve 004Bşk/016 numaralı dizelerinin varyantı:

Мендем генә бейек, ай, тауҙарға	Çıktım da yüksek, ay, dağlara
Аҡ кейеккәйҙәрҙе ауларға.	Ak karacaları avlamaya.
Егет кенә аҫылы, ай, шул булыр —	Yiğidin asılı şöyle olur -

Ҡаршы сығыр килер яуҙарға Karşı koyar düşmanlara.

(Höseyinova, 2022: 100).

RD'deki 049Bşk/001 numaralı şarkının 049Bşk/033, 049Bşk/034, 049Bşk/035 ve 049Bşk/036 numaralı dizelerinin varyantı:

Уралдан да бейек, ай, тау булмаҫ, Ural'dan da yüksek, ay, dağ olmaz,

Урал ярып аҡҡан һыу булмаҫ. Ural'ı yarıp akkan su olmaz.

Күп уй-хәсрәт тотҡан ир-егеттәр Çok hasret çeken erler yiğitler

Йә ауырыу, йәки һау булмаҫ Ya hastalanır ya da sağ olmaz.

(Höseyinova, 2022: 102).

RD'deki 002Nog/001 numaralı şarkının 002Nog/005 ve 002Nog/006 numaralı dizelerinin varyantı:

Урмандарға кереһең, кер һыҙғырып, Ormanlara girsen, gir hızlıca,

Уҫаҡ япраҡтары һелкенһен. Kavak yaprakları sallansın.

Ҡайҙа йөрөһәң дә яҡшы йөрө, Nerede yaşarsan da iyi yaşa,

Күргәндәрҙең йөрәге елкенһен Görenlerin yüreği çırpınsın.

(Höseyinova, 2022: 102).

RD'deki 031Bşk/001 numaralı şarkının 031Bşk/009, 031Bşk/010, 031Bşk/011 ve 031Bşk/012 numaralı dizelerinin varyantı:

Һауаларҙа осҡан, ай, күбәләк, Havalarda uçan, ay, kelebek,

Ҡанатының осо түңәрәк. Kanadının ucu yuvarlak.

Мал ҡайғыһы беҙгә ҡайғы түгел, Mal kaygısı bize kaygı değil,

Баш ҡайғыһы беҙҙә күберәк Baş kaygısı bizde daha çok.

(Höseyinova, 2022: 102).

RD'deki 022Tat/001 numaralı şarkının 022Tat/027, 022Tat/028, 022Tat/029 ve 022Tat/030 numaralı dizelerinin varyantı:

Ҡаҙ ҡанатҡайҙары ҡат-ҡат була, Kaz kanatları kat kat olur,

Ир ҡанатҡайҙары ат була.	Er kanatları at olur.
Ғәзиз башҡайҙарың ситтә булһа,	Aziz başcağızım gurbette olsa,
Бер туғанҡайҙарың ят була	Öz kardeşlerim yad olur.

(Höseyinova, 2022: 113).

RD'deki 013Tat/001 numaralı şarkının 013Tat/004, 013Tat/005, 013Tat/006, 013Tat/007 ve 013Tat/008 numaralı dizelerinin varyantı:

Сәхрәләргә сығып барғанымда,	Sahralara çıkıp vardığımda,
Ер ярылып барғандай була.	Yer yarılmış gibi olur.
Тин-тоштарым иҫкә төшкән саҡта,	Akranlarım aklıma düştüğünde
Йән ярылып барғандай була	Can yarılmış gibi olur.

(Höseyinova, 2022: 116).

RD'deki 049Bşk/001 numaralı şarkının 049Bşk/085, 049Bşk/086, 049Bşk/087 ve 049Bşk/088 numaralı dizelerinin varyantı:

Ялан ғына ере бигерәк яҡшы	Bozkır yeri çok daha güzel
Аҡ тирмәләр ҡороп йәйләргә.	Ak termeler kurup yerleşmeye.
Ҡайҙа ла ғына барһаң, дуҫ-иш кәрәк,	Nereye de gitsen, eş dost gerek,
Ҡаршы сығып атын бәйләргә	Karşılayıp atını bağlamaya.

(Höseyinova, 2022: 120).

RD'deki 049Bşk/001 numaralı şarkının 049Bşk/089, 049Bşk/090, 049Bşk/091 ve 049Bşk/092 numaralı dizelerinin varyantı:

Ялан ғына ерҙең, ай, бүрене,	Bozkır da yerin, ay, kurdu,
Күк һыртлы ла булыр күбене.	Gök sırtlı da olur bir çoğu.
Дуҫ-иштәрем күп тип серең сисмә,	Eş dostlarım çok diye sırrını açma,
Хас дошман да булыр берене	Has düşman da olur birisi.

(Höseyinova, 2022: 120).

RD'deki 030Tat/001 numaralı şarkının varyantı:

Ике матур һыуға бара,	İki güzel suya varır,
Бирсәткәһе ҡара ла.	Eldiveni kara da.
Уны егет күреп ҡалһа,	Onu yiğit gördüğünde
Ат эсерә бара ла.	Ata su içirir hepsi de.
Ике матур һыуға бара,	İki güzel suya varır,
Ем-ем итә силәге.	Parıl parıl eder kovası.
Беҙҙең ауылдың ҡыҙҙары —	Bizim köyün kızları -
Бешкән ҡурай еләге.	Pişen kuray çileği.
Ике матур һыуға бара,	İki güzel suya varır,
Шәлен ҡыйғас ябынып.	Şalını yan örtünüp.
Шәл аҫтынан күҙен һала,	Şal altından göz atar,
Күрмәмешкә һалышып	Görmemiş gibi davranıp.

(Höseyinova, 2022: 217).

RD'de *ikĕ matur sıwga bara*, 'iki güzel suya varır' dizesiyle başlayan 030Tat/001 numaralı şarkının varyantı RD'deki gibi başlar ancak varytanttaki diğer dizeler RD'dekinden tamamen farklıdır. Şarkıların dizeleri birbirinden farklı olsa da hece ölçüsü aynıdır (8-7-8-7).

RD'deki 002Tip/001 numaralı şarkının 002Tip/007, 002Tip/008, 002Tip/009 ve 002Tip/010 numaralı dizelerinin varyantı:

Китабым китап өҫтөндә,	Kitabım kitap üstünde,
Китап өҫтәл өҫтөндә.	Kitap masa üstünde.
Ҡыҙ баланың ризыҡтары	Kız çocuğunun rızıkları
Ете-яттар өҫтөндә	Yedi gurbet üstünde.

(Höseyinova, 2022: 223).

RD'deki 047Bşk/001 numaralı şarkının 047Bşk/060, 047Bşk/061, 047Bşk/062 ve 047Bşk/063 numaralı dizelerinin varyantı:

Күк күгәрсен күктә уйнай,	Gök güvercin gökte oynar,
Күләгәһе ерҙә уйнай.	Gölgesi yerde oynar.
Минең күңелем һине уйлай,	Benim gönlüm seni düşünür,
һинең күңелең кемде уйлай?	Senin gönlün kimi düşünür?

(Höseyinova, 2022: 225).

RD'deki 004Bşk/001 numaralı şarkının 004Bşk/025 ve 004Bşk/026 numaralı dizelerinin varyantı:

Ҡояш сыға әйләнеп,	Güneş doğar dönerek,
Тал сыбыҡҡа бәйләнеп.	Söğüt çubuğuna bağlanıp.
Иҫән булһаҡ, бер ҡайтырбыҙ	Sağ olsak, beraber döneriz
Туған илгә әйләнеп	Memlekete geriye.

(Höseyinova, 2022: 233).

RD'deki 018Tat/001 numaralı şarkının varyantı:

Талдан тартма яһар инем,	Söğütten çekmece yapar idim,
Тал үҙәге бөгөлмәй.	Söğüt ortası bükülmüyor.
Яңынан йәрҙәр һөйөр инем,	Yeniden yerler sever idim,
Күңелем һинән һүрелмәй	Gönlüm senden vazgeçmiyor.

(Höseyinova, 2022: 243).

RD'deki 001Tat/001 numaralı şarkının ilk dört dizesinin varyantı:

Баҡсаларҙа гөлдәр үҫерме,	Bahçelerde güller biter mi,
Арабынан былбыл үтерме?	Arasından bülbül geçer mi?
Үҙегеҙҙе күреп һөйләшмәгәс,	Birbirinizi görüp konuşmayınca,
Хат яҙып та һүҙем бөтөрмө	Mektup yazınca sözüm biter mi?

(Höseyinova, 2022: 281)?

RD'deki şarkıların bir veya birkaç dizesinin ya da bütün dizelerininin varyantları günümüze kadar ulaşmıştır ancak RD'deki şarkıların sonraki yıllarda yapılan

çalışmalardaki varyantları fonetik bakımdan ait oldukları Türk boyunun standart dilinde yazılmıştır. RD'deki varyantlar standart dilin yanında ağız özelliklerini de yansıtır.

5. BÖLÜM: RIBAKOV DERLEMELERİNDE ALFABE VE İMLÂ

RD'de kullanılan yazıbirimlerinin (YB) yazı çevrimleri (YÇ) ve tahminî ses değerleri (SD) metinlerdeki örnek sözcükler ve bu sözcüklerin Çağdaş Başkurt Türkçesindeki karşılıklarıyla birlikte aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

RD'nin Alfabe Tablosu				
YB	**YÇ**	**SD**	**RD'deki Örnek Sözcükler**	**Çağdaş Başkurt Türkçesi Karşılıkları**
а	a	/a/	**хат** ⟨xat⟩ /xat/ 'mektup'.	**хат** ⟨xat⟩ /xat/.
			ата ⟨ata⟩ /ata/ 'baba'.	**ата** ⟨ata⟩ /ata/.
			йандусым ⟨yandusım⟩ /yandusım/ 'candostum'.	**йән дуҫым** ⟨yen duśım⟩ /yen duśım/.
à	à	/à/	**сыугàк** ⟨sıugàk⟩ /sıwgàk/ 'açık, güneşli, bulutsuz, aydınlık'.	**сыуаҡ** ⟨sıuaq⟩ /sıwaq/.
			бисарà ⟨bisarà> /bisarà/ 'biçare'.	**бисара** ⟨bisara> /bisara/.
			каиндà ⟨kaindà⟩ /kayindà/ 'kayında'.	**ҡайында** ⟨qayın⟩ /qayın/.
á	á	/á/	**баңá** ⟨baŋá⟩ /baŋá/ 'bana'.	**миңә** ⟨miŋe⟩ /miŋe/.
			бáлбилен ⟨bálbilĕn⟩ /bálbilĕn/ 'bal ile'.	**бал менән** ⟨bal mĕnen⟩ /bal mĕnen/.
б	b	/b/	**баксаларда** ⟨baksalarda⟩ /baksalarda/ 'bahçelerde'.	**баҡсаларҙа** ⟨baqsalarẓa⟩ /baqsalarẓa/.
			чибяр ⟨çibar⟩ /çiber/ 'güzel'.	**сибәр** ⟨siber⟩ /siber/.
			насыб ⟨nasıb⟩ /nasıb/ 'nasip'.	**насип** ⟨nasip⟩ /nasip/.
дж	c	/c/	**джан** ⟨djan⟩ /can/ 'can'.	**йән** ⟨yen⟩ /yen/.
			джергя ⟨djĕrge⟩ /cĕrge/ 'yere'.	**ергә** ⟨yĕr⟩ /yĕr/.
			кунджа ⟨kundja⟩ /kunca/ 'deri'.	**күн** ⟨kün⟩ /kün/.

ч	ç	/ç/	**сандугач** ⟨sandugaç⟩ /sandugaç/ ‘bülbül’.	**һандуғас** ⟨handuɣas⟩ /handuɣas/.
			ничик ⟨niçik⟩ /niçik/ ‘nasıl’.	**нисек** ⟨nisĕk⟩ /nisĕk/.
			чячяк ⟨çeçek⟩ /çeçek/ ‘çiçek’.	**сәскә** ⟨seske⟩ /seske/.
д	d	/d/	**дагасыс** ⟨dagasıs⟩ /dagasıs/ ‘nalsız’ .	**дағаһыҙ** ⟨daɣahıẕ⟩ /daɣahıẕ/.
			адрак ⟨adrak⟩ /adrak/ ‘daha az’.	**аҙыраҡ** ⟨aẕıraq⟩ /aẕıraq/.
			кадыҕыз ⟨kadıɣız⟩ /kadıɣız/ ‘kazınız’.	**ҡаҙығыҙ** ⟨qaẕıɣıẕ⟩ /qaẕıɣıẕ/.
ä	ä	/ä/	**äуялен** ⟨äuelĕn⟩ /äwelĕn/ ‘evelini, öncesini’.	**әүәл** ⟨eüel⟩ /ewel/.
			сäнедя ⟨sänĕde⟩ /sänĕde/ ‘seni de’.	**һиңә лә** ⟨hiŋe le⟩ /hiŋe le/.
			мäдрäсä ⟨mädräsä⟩ /mädräsä/ ‘medrese’.	**мәҙрәсә** ⟨meẕrese⟩ /meẕrese/.
е	ĕ	/ĕ/	**бер** ⟨bĕr⟩ /bĕr/ ‘bir’.	**бер** ⟨bĕr⟩ /bĕr/.
			ишек ⟨işĕk⟩ /işĕk/ ‘kapı’.	**ишек** ⟨işĕk⟩ /işĕk/.
			чечке ⟨çĕçkĕ⟩ /çĕçkĕ/ ‘çiçeği’.	**сәскә** ⟨seske⟩ /seske/.
	/yĕ/	/yĕ/	**ерде** ⟨yĕrdĕ⟩ /yĕrdĕ/ ‘yerde’.	**ерҙе** ⟨yĕrẕĕ⟩ /yĕrẕĕ /.
			елы ⟨yĕlı⟩ /yĕlı/ ‘ağlayarak’.	**илап** ⟨ilap⟩ /ilap/.
			елама ⟨yĕlama⟩ /yĕlama/ ‘ağlama’.	**илама** ⟨ilama⟩ /ilama/.
э	ĕ[1]	/ĕ/	**эшляр** ⟨ĕ[1]şler⟩ /ĕşler/ ‘işler’.	**эшләр** ⟨ĕşler⟩ /ĕşler/.
			бэр ⟨bĕ[1]r⟩ /bĕr/ ‘bir’.	**бер** ⟨bĕr⟩ /bĕr/.
			иртэ ⟨irtĕ[1]⟩/irtĕ/.	**иртә** ⟨irte⟩ /irte/.
ĕ	ĕ[2]	/ ĕ[2]/	**эре́мяс** ⟨ĕ[1]rĕ[2]mes⟩ /ĕrĕmes/ ‘erimez’.	**иреməç** ⟨irĕmeś⟩ /irĕmeś/.

ѣ	e[1]	/e[1]/	**дѣвка** ⟨de[1]vka⟩ /devka/ ‘kızcağız’.	-
			пѣсня ⟨pe[1]cne⟩ /pesne/ ‘şarkı’.	-
ф	f	/f/	**файда** ⟨fayda⟩ /fayda/ ‘fayda’.	**файҙа** ⟨fayz̲a⟩ /fayz̲a/.
			жифәк ⟨jifäk⟩ /jifäk/ ‘ipek’.	**ебәк** ⟨yĕbek⟩ /yĕbek/.
			яфрак ⟨yafrak⟩ /yafrak/ ‘yaprak’.	**япраҡ** ⟨yapraq⟩ /yapraq/.
г	g	/g/	**гӧлляр** ⟨göller⟩ /gŭller/ ‘güller’.	**гөлдәр** ⟨gölder⟩ /gŭlder/.
			агуна ⟨aguna⟩ /aguna/ ‘kar keklik’.	**ағуна** ⟨aɣuna⟩ /aɣuna/.
			йангыз ⟨yangız⟩ /yangız/ ‘yalnız’.	**яңғыҙ** ⟨yaŋɣız̲⟩ /yaŋɣız̲/.
ҕ	ɣ	/ɣ/	**каҕыз** ⟨kaɣız⟩ /kaɣız/ ‘kağıt’.	**ҡағыҙ** ⟨qaɣız̲⟩ /qaɣız̲/.
			аҕас ⟨aɣas⟩ /aɣas/ ‘ağaç’.	**ағас** ⟨aɣas⟩ /aɣas/
			аҕай ⟨aɣay⟩ /aɣay/ ‘ağabey’.	**ағай** ⟨aɣay⟩ /aɣay/.
х	x	/x/	**хош** ⟨xoş⟩ /hŭş/ ‘hoş’.	**хуш** ⟨xuş⟩ /huş/.
			мохтаж ⟨moxtaj⟩ /mŭxtaj/ ‘muhtaç’.	**мохтаж** ⟨moxtaj⟩ /mŭxtaj/
			хасрят ⟨xasrat⟩ /xasrat/ ‘hasret’.	**хәсрәт** ⟨xesret⟩ /xesret/.
ы	ı	/ı/	**сайын** ⟨sayın⟩ /sayın/ ‘her’.	**һайын** ⟨hayın⟩ /hayın/.
			сары ⟨sarı⟩ /sarı/ ‘sarı’.	**һары** ⟨harı⟩ /harı/.
			кыр ⟨kır⟩ /kır/ ‘kır’.	**ҡыр** ⟨qır⟩ /qır/.
	i	/i/	**ир** ⟨ir⟩ /ir/ ‘er’.	**ир** ⟨ir⟩ /ir/.
			лисан ⟨lisan⟩ /lisan/ ‘lisan’.	**лисан** ⟨lisan⟩ /lisan/.
			кюӈли ⟨küŋli⟩ /küŋli/ ‘gönlü’.	**күңәле** ⟨küŋĕlĕ⟩ /küŋĕlĕ/.

и	yi	/yi/	**баит** ⟨bayit⟩ /bayit/ ‘beyit’.	**бәйет** ⟨beyĕt⟩ /beyĕt/.
			саин ⟨sayin⟩ /sayin/ ‘her’.	**һайын** ⟨hayın⟩ /hayın/.
	y	/y/	**аирылмáм** ⟨airılmám⟩ /ayrılmám/ ‘ayrılmam’.	**айырылмам** ⟨ayırılmam⟩ /ayırılmam/.
і	i[1]	/i[1]/	**іяр** ⟨i[1]yer⟩ /iyer/ ‘eyer’.	**эйәр** ⟨ĕyer⟩ /ĕyer/.
			кіяўм ⟨ki[1]yeüm⟩ /kiyewüm/ ‘güveyim’.	**кейәүем** ⟨kĕyeüm⟩ /kĕyewĕm/.
			илагі ⟨ilagi[1]⟩ /ilagi/ ‘ilahi’	**илаһи** ⟨ilahi⟩ /ilahi/.
	y	/y/	**каітыр** ⟨kaitır⟩ /kaytır/ ‘döner’.	**ҡайтыр** ⟨qaytır⟩ /qaytır/.
	yi	/yi/	**біік** ⟨bi[1]i[1]k⟩ /biyik/ ‘uzun, yüksek’.	**бейек** ⟨bĕyĕk⟩ /bĕyĕk/.
ж	j	/j/	**жаңы** ⟨jaŋı⟩ /jaŋı/ ‘yeni’.	**яңы** ⟨yaŋı⟩ /yaŋı/.
			гажап ⟨gajap⟩ /gajap/ ‘acayip’.	**ғәжәп** ⟨ǧejep⟩ /ǧejep/.
			мохтаж ⟨moxtaj⟩ /mŭxtaj/ ‘muhtaç’.	**мохтаж** ⟨moxtaj⟩ /mŭxtaj/.
к	k	/k/	**кюл** ⟨kül⟩ /kül/ ‘göl’.	**күл** ⟨kül⟩ /kül/.
			шикяр ⟨şike[1]r⟩ ‘şeker’.	**шәкәр** ⟨şeker⟩ /şeker/.
			ak ⟨ak⟩ /ak/ ‘ak’.	**аҡ** ⟨aq⟩ /aq/.
k	q	/q/	**кыл** ⟨qıl⟩ /qıl/ ‘kıl’.	**ҡыл** ⟨qıl⟩ /qıl/.
			укы- ⟨uqı-⟩ /ukı-/ ‘okumak’.	**уҡы-** ⟨uqı-⟩ /uqı-/.
			cak ⟨saq⟩ /saq/ ‘vakit’.	**саҡ** ⟨saq⟩ /saq/.
л	l	/l/	**лачын** ⟨laçın⟩ /laçın/ ‘doğan’.	**ыласын** ⟨lasın⟩ /lasın/.
			бөлбөл ⟨bölböl⟩ /bŭlbŭl/ ‘bülbül’.	**былбыл** ⟨bılbıl⟩ /bılbıl/.

			был ⟨bıl⟩ /bıl/ ‘bu’.	**был** ⟨bıl⟩ /bıl/.
ль	l’	l’	**ультрам** ⟨ul’tram⟩ /ul’tram/ ‘oturuyorum’.	**ултырам** ⟨ultıram⟩ /ultıram/.
			бильбау ⟨bil’baw⟩ /bil’baw/ ‘kemer, belbağı’.	**билбау** ⟨bilbaw⟩ /bilbaw/.
			куль ⟨kul’⟩ /kul’/ ‘göl’.	**күл** ⟨kül⟩ /kül/.
м	m	/m/	**кюмеш** ⟨kümĕş⟩ /kümĕş/ ‘gümüş’	**көмөш** ⟨kömöş⟩ /kŭmŭş/
			дям ⟨dem⟩ ‘zaman, dem’.	**дәм** ⟨dem⟩ /dem /.
			матур ⟨matur⟩ /matur/ ‘güzel’.	**матур** ⟨matur⟩ /matur/.
н	n	/n/	**уйнай** ⟨uynay⟩ /uynay/ ‘oynar’	**уйнай** ⟨uynay⟩ /uynay/.
			өчөн ⟨öçön⟩ /ŭçŭn/ ‘için.’	**өсөн** ⟨ösön⟩ /ŭsŭn/.
			карангы ⟨karangı⟩ /karangı/ ‘karanlık’.	**караңгы** ⟨qaraŋɣı⟩ /qaraŋɣı/.
ң	ŋ	/ŋ/	**кюңли** ⟨küŋli⟩ /küŋli/ ‘gönlü’.	**күңеле** ⟨küŋělĕ⟩ /küŋělĕ/.
			таң ⟨taŋ⟩ /taŋ/ ‘tan’.	**таң** ⟨taŋ⟩ /taŋ/.
			тиңляр ⟨tiŋler⟩ /tiŋler/ ‘tenler’.	**тиңдәр** ⟨tiŋder⟩ /tinder/.
нг	**ng**	**/ŋ/**	**Безненг** ⟨bĕzněng⟩ /bĕzněŋ/ ‘bizim’ 037Tat/011.	**беҙҙең** ⟨bĕz̲z̲ĕŋ⟩ /bĕz̲z̲ĕŋ/.
			Сезненг ⟨sĕzněng⟩ /sĕzněŋ/ ‘sizin’ 010Tat/028.	**һеҙҙең** ⟨hĕz̲z̲ĕŋ⟩ /hĕz̲z̲ĕŋ/.
			булсанг ⟨bulsang⟩ /bulsaŋ/ ‘olsan’ 013Tat/041.	**булһаң** ⟨bulhaŋ⟩ /bulhaŋ/.

			менсянг ⟨mĕnseng⟩ /mĕnseŋ/ ‘binsen’ 011Tat/001.	**менһәң** ⟨mĕnheŋ⟩ /mĕnheŋ/.
о	o	/ŭ/	**от** ⟨ot⟩ /ŭt/ ‘ateş’	**ут** ⟨ut⟩ /ut/.
			кояш ⟨koyaş⟩ /kŭyaş/ ‘güneş’.	**ҡояш** ⟨qoyaş⟩ /kŭyaş/.
			йок ⟨yok⟩ /yŭk/ ‘yok’.	**юҡ** ⟨yuq⟩ /yuk/.
о	ö	/ŭ̈/	**төлкө** ⟨tölkö⟩ /tŭ̈lkŭ̈/ ‘tilki’	**төлкө** ⟨tölkö⟩ /tŭ̈lkŭ̈/.
			сөт ⟨söt⟩ /sŭ̈t/ ‘süt’.	**һөт** ⟨höt⟩ /hŭ̈t/
			өй ⟨öt⟩ /ŭ̈y/ ‘ev’.	**өй** ⟨öy⟩ /ŭ̈y/.
п	p	/p/	**кюп** ⟨küp⟩ /küp/ ‘çok’.	**күп** ⟨küp⟩ /küp/
			пешер ⟨pĕşĕr-⟩ /pĕşĕr-/ ‘pişirmek’.	**бешер** ⟨bĕşĕr-⟩ /bĕşĕr-/.
			йауап ⟨yauap⟩ /yawap/ ‘cevap’.	**яуап** ⟨yauap⟩ /yawap/.
р	r	/r/	**рахмат** ⟨raxmat⟩ /raxmat/ ‘rahmet’.	**рәхмәт** ⟨rexmet⟩ /rahmet/.
			кара ⟨kara⟩ /kara/ ‘siyah, kara’.	**ҡара** ⟨qara⟩ /qara/.
			бер ⟨bĕr⟩ /bĕr/ ‘bir’.	**бер** ⟨bĕr⟩ /bĕr/.
с	s	/s/	**сюз** ⟨süz⟩ /süz/ ‘söz’.	**һүҙ** ⟨hüz̲⟩ /hüz̲/.
			акса ⟨aksa⟩ /aksa/ ‘akçe’.	**аҡса** ⟨aqsa⟩ /aqsa/.
			ас- ⟨as-⟩ /as-/ ‘açmak’.	**ас-** ⟨as-⟩ /as-/.
ш	ş	/ş/	**шу** ⟨şu⟩ /şu/ ‘şu’.	**шул** ⟨şul⟩ /şul/.
			йакшы ⟨yakşı⟩ /yakşı/ ‘iyi’.	**яҡшы** ⟨yaqşı⟩ /yaqşı].
			куш ⟨kuş⟩ /kuş/ ‘kuş’.	**ҡош** ⟨qoş⟩ /qŭş/.
			щуңа ⟨şçuŋa⟩ /şçuga/ ‘şuna’.	**шуға** ⟨şuŋa⟩ /şuŋa/.

щ	şç	/şç/	**ищляр** ⟨işçler⟩ /işçler/ ‘eşler’.	**эштәр** ⟨ĕşter⟩ /ĕşter/.
т	t	/t/	**тӧтӧн** ⟨tötön⟩ /tŭtŭn/ ‘tütün’.	**төтөн** ⟨tötön⟩ /tŭtŭn/.
			ат ⟨at⟩ /at/ ‘at’.	**ат** ⟨at⟩ /at/.
			хасрят ⟨xasrat⟩ /xasrat/ ‘hasret’.	**хәсрәт** ⟨xesret⟩ /xesret/.
ц	ts	/c/	**цанына** ⟨tsanına⟩ /canına/ ‘canına’.	**йәненә** ⟨yeněne⟩ /yeněne/.
		/ts/	**француз** ⟨frantsuz⟩ /frantsuz/ ‘fransız’	**француз** ⟨frantsuz⟩ /frantsuz/.
			фахарница ⟨faxarnitsa⟩ /faxarnitsa/ ‘Faharnisa’.	**Фәхерниса** ⟨fexĕrnisa⟩ /fexĕrnisa/.
у	u	/u/	**сандугач** ⟨sandugaç⟩ /sandugaç/ ‘bülbül’.	**һандуғас** ⟨handuɣas⟩ /handuɣas/.
			шу ⟨şu⟩ /şu/ ‘şu’.	**шул** ⟨şul⟩ /şul/.
	w	/w/	**ауыр** ⟨auır⟩ /awır/ ‘hasta’.	**ауыр** ⟨auır⟩ /awır/.
			уафат ⟨uafat⟩ /wafat/ ‘vefat’.	**вафат** ⟨vafat⟩ /wafat/.
			сыу ⟨sıu⟩ /sıw/ ‘su’	**һыу** ⟨hıu⟩ /hıw/.
	uw	/uw/	**ауру** ⟨auru⟩ /awuruw/ ‘hastalık’.	**ауырыу** ⟨auırıu⟩ /awırıw/.
	wu	/wu/	**аул** ⟨aul⟩ /awul/ ‘köy’.	**ауыл** ⟨auıl⟩ /awıl/.
ӳ	ü	/ü/	**ӳс** ⟨üs⟩ /üs/ ‘üç’.	**өс** ⟨ös⟩ /ŭs/.
			бӳтӳн ⟨bütün⟩ /bütün/ ‘bütün’.	**бөтөн** ⟨bötön⟩ /bŭtŭn/.
			тӳлькӳ ⟨tül’kü⟩ /tül’kü/ ‘tilki’.	**төлкө** ⟨tölkö⟩ /tŭlkŭ/.
	w	/w/	**ӳлчӑӳ** ⟨ülçäü⟩ /ülçäw/ ‘ölçü’.	**үлсәү** ⟨ülseü⟩ /ülsew/.
			кеӳек ⟨kĕüĕk⟩ /kĕwĕk/ ‘gibi’.	**кеүек** ⟨kĕüĕk⟩ /kĕwĕk].

	wü	/wü/	**кіяўм** ⟨ki[1]yeüm⟩ /ki[1]yewüm/ ‘damadım’.	**кейәүем** ⟨kěyeüěm⟩ /kěyewěm/.
в	v	/v/	**авада** ⟨avada⟩ /avada/ ‘havada’	**һауала** ⟨hawala⟩ /hawala/.
			аваз ⟨avaz⟩ /avaz/ ‘ses, avaz’.	**ауаз** ⟨awaz⟩ /awaz/.
			дивуана ⟨divuana⟩ /divwana/ ‘divane’.	**диуана** ⟨diuana⟩ /diwana/.
й	y	/y/	**йöз** ⟨yöz⟩ /yŭz/ ‘yüz’.	**йөҙ** ⟨yöz̲⟩ /yŭz̲/.
			атай ⟨atay⟩ /atay/ ‘baba’.	**атай** ⟨atay⟩ /atay/.
			кайда ⟨kayda⟩ /kayda/ ‘nerede, nereye’.	**ҡайҙа** ⟨qayz̲a⟩ /qayz̲a].
я	e	/e/	**гöлляр** ⟨göller⟩ /gŭller/ ‘güller’.	**гөлдәр** ⟨gölder⟩ /gŭlder/.
			югряй ⟨yügrey⟩ /yügrey/ ‘koşar’.	**йүгерә** ⟨yügĕre⟩ /yügĕre/.
			ўрдяк ⟨ürdek⟩ /ürdek/ ‘ördek’.	**өйрәк** ⟨öyrek⟩ /ŭyrek/.
	ya	/ya/	**яным** ⟨yanım⟩ /yanım/ ‘canım’.	**йәнем** ⟨yeněm⟩ /yeněm/.
			куяш ⟨kuyaş⟩ /kuyaş/ ‘güneş’.	**ҡояш** ⟨qoyaş⟩ /qŭyaş/.
ю	ü	/ü/	**кюл** ⟨kül⟩ /kül/ ‘göl’.	**күл** ⟨kül⟩ /kül/.
			дюрт ⟨dürt⟩ /dürt/ ‘dört’.	**дүрт** ⟨dürt⟩ /dürt/.
			кюллю ⟨küllü⟩ /küllü/ ‘küllü, hepsi’.	**көллө** ⟨köllö⟩ /kŭllŭ/.
	yü	/yü/	**юзюк** ⟨yüzük⟩ /yüzük/ ‘yüzük’.	**йөҙөк** ⟨yöz̲ök> /yŭz̲ŭk].
	yu	/yu/	**юк** ⟨yuk⟩ /yuk/ ‘yok’	**юҡ** ⟨yuq⟩ /yuq/.
			юкы ⟨yukı⟩ /yukı/ ‘uyku’	**йоҡо** ⟨yoqo⟩ /yŭqŭ/.
			юрт ⟨yurt⟩ /yurt/ ‘ev, bina, çadır’.	**йорт** ⟨yort⟩ /yort/.

ё	ö[1]	/ö[1]/	**югёрип** ⟨yügö[1]rip⟩ /yügö[1]rip/ ‘koşup’	**йүгереп** ⟨yügĕrĕp⟩ /yügĕrĕp/.
			юрёсиндә ⟨yürö[1]sindä⟩ /yürö[1]sindä/ ‘yürüsün de’.	**йөрөһәң дә** ⟨yöröheŋ de⟩ /yŭrŭheŋ de/.
з	z	/z/	**тиз** ⟨tiz⟩ /tiz/ ‘tez’.	**тиҙ** ⟨tiz̲⟩ /tiz̲/.
			заты ⟨zatı⟩ /zatı/ ‘soyu, nesli’.	**заты** ⟨zatı⟩ /zatı/.
			газиз ⟨gaziz⟩ /gaziz/ ‘aziz’.	**ғәзиз** ⟨ɣeziz⟩ /ɣeziz/.
j	y[1]	/y[1]/	**jул** ⟨y[1]ul⟩ /y[1]ul/ ‘yol’.	**юл** ⟨yul⟩ /yul/.
			кajдын ⟨kay[1]dın⟩ /kay[1]dın/ ‘nereden’.	**ҡайҙан** ⟨qayz̲an⟩ /qayz̲an/.
			jаңыз ⟨y[1]anız⟩ /y[1]anız/ ‘yalnız’.	**яңғыҙ** ⟨yaŋɣız̲⟩ /yaŋɣız̲/.
			тамыркај ⟨tamırkay[1]⟩ /tamırkay[1]/ ‘damar’.	**тамырҡай** ⟨tamırkay⟩ /tamırkay/.
RD’deki İşaretler				
ъ	‘	/‘/	**йукъ** ⟨yuk‘⟩ /yuk‘/ ‘yok’.	**йуҡ** ⟨yuq⟩ /yuq/.
			бишбармакъ ⟨bişbarmak‘⟩ /bişbarmak‘/ ‘beşparmak yemeğinin adı’.	**бишбармаҡ** ⟨bişbarmaq⟩ /bişbarmaq/.
			аллахъ ⟨allax‘⟩ /allax‘/ ‘Allah’.	**алла** ⟨alla⟩ /alla/.
ь	’	/’/	**бикь** ⟨bik’⟩ /bik’/ ‘pek’.	**бик** ⟨bik⟩ /bik/.
			ультрам ⟨ul’tram⟩ /ul’tram/ ‘oturuyorum’.	**улҭырам** ⟨ultıram⟩ /ultıram/.
			бильбау ⟨bil’baw⟩ /bil’baw/ ‘kemer, belbağı’.	**билбау** ⟨bilbaw⟩ /bilbaw/.
			куль ⟨kul’⟩ /kul’/ ‘kol’.	**ҡул** ⟨qul⟩ /qul/.

’	◡	/◡/	**төлк’ уйнай** ⟨tŭlk◡uynay⟩ /tŭlk◡uynay/ ‘tilki oynar’.	**төлкө уйнай** ⟨tölkö uynay⟩ /tŭlkŭ uynay]
			алм’агас ⟨alm◡agas⟩ /alm◡agas/ ‘elma ağacı’.	**алма ағас** ⟨alma aɣas⟩ /alma aɣas/.
			ниг’ауры ⟨nig◡awurı⟩ /nig◡awurı/ ‘niye ağrır’.	**нигә ауырый** ⟨nige awırıy⟩ /nige awırıy/.

Tablo 3: RD’nin Alfabe Tablosu ve Alfabedeki Harflerin Çeviri Yazı Karşılıkları.

5.1. Rıbakov Derlemelerinin Ses Düzeni

RD’deki yazıbirimlerinin ses karşılıklarını ortaya koymak için derleme güzergâhındaki İdil-Ural Türk ağızlarının, Çağdaş Tatar Türkçesinin ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin ses düzenleri yol göstericidir. RD’deki yazıbirimlerinin ses karşılıklarını, İdil-Ural Türk ağızlarındaki, Çağdaş Tatar Türkçesindeki ve Çağdaş Başkurt Türkçesindeki yazıbirimlerinin ses karşılıkları ile değerlendirdik.

5.1.1. Ünlüler

Çağdaş Tatar Türkçesinde, Rusça alıntı sözlerde kullanılan üç ünlü (ī, ō, ē) ile birlikte toplamda on iki ünlü (a, e, u, ü, o, ö, ı, ĕ, i, ī, ō, ē) bulunmaktadır (Zekiyev (vd), 2015: 15) ancak bu ünlü sesler için dokuz yazıbirimi mevcuttur. Bu ünlüler dilin devinimine (önlük-artlık), çene açısına (darlık- genişlik) ve dudakların durumuna (düzlük-yuvarlaklık) göre üç bölüme ayrılır.

Çağdaş Başkurt Türkçesinde Rusça alıntı sözcüklerde bulunan üç ünlü (i̧, o̧, a̧) ile birlikte toplamda on iki ünlü (a, e, u, ü, o, ö, ı, ĕ, i) bulunmaktadır (Dmitriyev, 1950:5-6; Kiyikbayev 1958: 18; Abdullina (vd.) 2018: 38) fakat Tatar Türkçesinde olduğu gibi, Başkurt Türkçesinde de bu ünlü sesler için 9 yazıbirimi mevcuttur. Bu ünlüler dilin devinimine (önlük-artlık), çene açısına (darlık- genişlik) ve dudakların durumuna (düzlük-yuvarlaklık) göre üç bölüme ayrılır.

Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesindeki ünlü sınıflandırmalarından yola çıkarak ünlüleri aşağıdaki tabloda şöylece gösterebiliriz.

Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde Ünlüler

Dudak durumu	**Düz**		**Yuvarlak**	
Dilin devinimi / Çene açısı	**Ön**	**Arka**	**Ön**	**Arka**
Dar	i	ı	ü	u
Yarı-dar	ĕ		ö	o, ō
Geniş	e	a		

Tablo 4: Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde Ünlüler.

RD'de ise ünlüler için a ⟨a⟩, à ⟨à⟩, á ⟨á⟩, ä ⟨ä⟩, ѣ ⟨e^{1}⟩, e ⟨ĕ⟩, э ⟨ĕ^{1}⟩, ы ⟨ı⟩, и ⟨i⟩, i ⟨i^{1}⟩, o ⟨o⟩, ö ⟨ö⟩, y ⟨u⟩, ӳ ⟨ü⟩, я ⟨a^{1}⟩, я ⟨e⟩, ю ⟨ü^{1}⟩, ё ⟨ö^{1}⟩ olmak üzere on sekiz farklı yazıbirimi kullanılmıştır. Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesindeki ünlülerin özelliklerinden hareketle RD'deki ünlüleri şöylece sınıflandırabiliriz.

RD'de Ünlüler

Dudak durumu	**Düz**		**Yuvarlak**	
Dilin devinimi / Çene açısı	**Ön**	**Arka**	**Ön**	**Arka**
Dar	i, i^{1}	ı	ü, ü^{1}	u
Yarı-dar	ĕ, ĕ^{1}		ö, ö^{1}	o,
Geniş	ä, e, e^{1}	a, à, á, a^{1}		

Tablo 5: Rıbakov Derlemelerindeki Ünlüler.

5.1.1.1. Rıbakov Derlemelerinde Ünlüler İçin Kullanılan Yazıbirimler

RD'de ünlüler için kullanılan yazıbirimler şöyledir:

a ⟨a⟩ yazıbirimi: RD'de a ⟨a⟩ yazıbirimi /a/ sesine karşılık gelmektedir. Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /a/ sesi dudak durumuna göre düz, dilin devinimine göre arka ve çene açısına göre geniş bir sestir (Zekiyev (vd.), 2015: 15; Abdullina (vd.) 2018: 49).

Maksutova, /a/ sesinin Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Ey (1976: 27), Salyut (1976: 177) ve Kızıl (1976: 258) alt ağızlarında Çağdaş Başkurt Türkçesindeki gibi bulunduğunu, Argayaş (1976: 85) alt ağzında ise açık gırtlaksı olarak daha arka artikülasyonlu olduğunu belirtir.

Mirjanova, /a/ sesinin Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzında iki varyantı olduğunu belirtir. Bu varyantlardan ilki yazı dilindeki /a/ sesiyle benzerdir. İkincisi ise İyik-Yuşatır bölgesinde daha yuvarlak biçimde bulunan /å/ sesidir (Mirjanova, 1979: 29). /a/ sesi, Merkez alt ağzının İnzer ve kısmen Zilim ağızlarında, Sakmara bölgesinde Çağdaş Başkurt Türkçesindeki gibidir ancak Dim ağzıyla temas hâlinde olan diğer alt ağızlarda sözcüğü ilk hecesinde yuvarlak bir /å/ sesi bulunur (Mirjanova, 1979: 101). Dim alt ağzında ise /a/ sesi sözcüğün ilk hecesinde yuvarlak bir sestir. /å/ sesi telaffuz edilirken önce /o/ sesi ardından kısa bir /a/ sesi söylenir (Mirjanova, 1979: 173).

Başkurt Türkçesinin Kuzeybatı ağzında da Güney ağzında olduğu gibi /a/ sesinin iki türü vardır. Karizil (Kara İdil) alt ağzında sözcük başında ve kapalı ilk hecede /o/ sesine yakın kuvvetli yuvarlaklaştırılmış bir /å/ sesi bulunur. Diğer konumlarda ise Çağdaş Başkurt Türkçesindeki /a/ sesi gibidir (Mirjanova, 1979: 18-19). Tabın alt ağzında /a/ sesi, ilk hecede ve diğer hecelerde düz arka sıradan bir sestir ancak /k/, /b/, /m/, /w/ ünsüzleriyle birlikte /a/ sesi bazen yuvarlaklaşır (Mirjanova, 1979: 79). Tübengi Agizil-İyik ağzının en karakteristik özelliklerinden biri /a/ sesinin oldukça yuvarlak telaffuz

edilmesidir. Mirjanova, bu ağzıdaki ilk hecedeki /a/ sesinin ne kadar yuvarlaklaştığını göstermek için bu sesi /o^{a}/ biçiminde göstermiştir (bk. 1979: 142). Tabın alt ağzında ise, Doğu ağzındaki gibi düz, arka sıradan bir /a/ sesi bulunur (Mirjanova, 1979: 210).

Tatar Türkçesinin Ural ağızlarında da /a/ ve /å/ olmak üzere iki tür a/ sesi vardır. Nagaybak alt ağzında (Yusupov, 2003: 196), Nokrat-Kistĕm (Yusupov, 2003: 125) alt ağzında /a/, Krasno-Ufĕm ağzında /å/ (Yusupov, 2003: 24), İçkin alt ağzında ilk hecede /å/, sonraki hecelerde /a/ (Yusupov, 2003: 239) biçimindedir. Safakul alt ağzında ise /a/ sesi çok az yuvarlak bir şekilde telaffuz edilir (Yusupov, 2003: 294).

Rıbakov'un derleme güzergâhındaki İdil-Ural Türk ağızları üzerine yapılan çalışmalardan hareketle RD'de a ⟨a⟩ yazıbiriminin /a/, /å/ ve hatta /o^{a}/ sesine karşılık geldiği söylenebilir. a ⟨a⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

хат /ẖat/ 'mektup' 001Tat/005.

ата /ata/ 'baba' 002Bşk/009.

кайда /kayda/ 'nerede, nereye' 002Tip/001.

йандусым /yandusım/ 'candostum' 001Nog/002.

à ⟨à⟩ yazıbirimi: RD'de à ⟨à⟩ yazıbirimi /à/ sesine karşılık gelmektedir. Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /a/ sesi dudak durumuna göre düz, dilin devinimine göre arka ve çene açısına göre geniş bir sestir (Zekiyev (vd.), 2015: 15; Abdullina (vd.) 2018: 49). à ⟨à⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarındaki sözcüklerin sadece son hecesinde tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Rıbakov'un bu işareti vurguyu belirtmek için kullandığı söylenebilir.

бисарà /bisarà/ 'biçare' 037Bşk/008.

сыугàк /sıwgàk/ 'dere, su' 004Tip/008.

каиндà /kayindà/ 'kayında' 002Nog/007.

á ⟨á⟩ yazıbirimi: RD'de á ⟨á⟩ yazıbirimi /á/ sesine karşılık gelmektedir. Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /a/ sesi dudak durumuna göre düz, dilin devinimine göre arka ve çene açısına göre geniş bir sestir (Zekiyev (vd.), 2015: 15; Abdullina (vd.) 2018: 49). á ⟨á⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında tespit edilmiştir. Bu yazıbiriminin yer aldığı sözcükler incelendiğinde, yazıbiriminin hâl eklerinde, olumsuzluk ekinde ve birleşik sözcüğün ilk hecesinde kullanıldığı görülmektedir. Bu sebeple, bu yazıbiriminin de vurguyu ifade etmek için kullanıldığı söylenebilir.

кугаркá /kugarká/ 'dağ sırtı' 036Bşk/009.

баңá /baŋá/ 'bana' 036Bşk/009.

бáлбилен /bálbilen/ 'bal ile' 001Nog/004.

атырмáмын /atırmámın/ 'teslim olmam' 002Nog/007.

ä ⟨ä⟩ yazıbirimi: RD'de ä ⟨ä⟩ yazıbirimi /ä/ sesine karşılık gelmektedir. Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde ə ⟨e⟩ yazıbirimi ile gösterilir. Her iki Türk lehçesinde de /e/ sesi dudak durumuna göre düz, dilin devinimine göre ön ve çene açısına göre geniş bir sestir (Zekiyev (vd.), 2015: 15; Abdullina (vd.) 2018: 49).

ä ⟨ä⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır. Rıbakov, aynı ses için я yazıbirimini de kullanmıştır.

Tatar Türkçesi ve Başkurt Türkçesinin hem yazı dilinde hem de ağızlarında /e/ sesinin türleri için ayrı yazıbirimleri bulunduğu için bu seslerin ağızlardaki niteliği ile ilgili ayrı bir değerlendirme yapılmamıştır.

äуялен /äwelĕn/ 'evelini, öncesini' 004Bşk/001.

Сäнедя /säněde/ 'seni de' 010Tat/033.

ӱтäрме /ű̆tärmĕ/ 'geçer mi' 010Tat/002.

Мäдрäсä /mädräsä/ 'medrese' 001Nog/007.

дисämдä /disämdä/ ‘desem de’ 026Bşk/004.

тӯндä /tűndä/ ‘gecede’ 033Bşk/007; 001Tip/007.

Бäним /bänim/ ‘benim’ 035Bşk/012; 001Tip/013.

е ⟨ĕ⟩ yazıbirimi: RD’de е ⟨ĕ⟩ yazıbirimi söz başında /yĕ/, söz içinde ve sonunda /ĕ/ sesine karşılık gelmektedir. е ⟨ĕ⟩ yazıbirimi Rıbakov’un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

Ortak Türkçedeki /i/ ünlüsü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde genellikle yazıda э, е harfleri ile gösterilen /ĕ/ sesine gelişir. Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /ĕ/ sesi dudak durumuna göre düz, dilin devinimine göre ön ve çene açısına göre yarı-dar bir sestir (Zekiyev (vd.), 2015: 15; Abdullina (vd.) 2018: 49) ve Başkurt Türkçesinin ve Tatar Türkçesinin bütün ağızlarında bulunur.

ерде /yĕrdĕ/ ‘yerde’ 047Bşk/061.

елы /yĕlı/ ‘ağlayarak’ 002Nog/002.

елама /yĕlama/ ‘ağlama’ 004Tip/029.

бер /bĕr/ ‘bir’ 007Tat/003.

ишек /işĕk/ ‘kapı’ 001Tat/006; 049Bşk/045.

кебек /kĕbĕk/ ‘gibi’ 038Tat/007; 048Bşk/003.

чечке /çĕçkĕ/ ‘çiçeği’ 047Bşk/078.

бере /bĕrĕ/ ‘biri’ 020Tat/003; 001Bşk/013.

илляре /illerĕ/ ‘illeri, yurtları’ 005Tip/014.

э ⟨ĕ[1]⟩ yazıbirimi: RD’de э ⟨ĕ[1]⟩ yazıbirimi /ĕ/ sesine karşılık gelmektedir. э ⟨ĕ[1]⟩ yazıbirimi Rıbakov’un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında birkaç sözcük dışında genellikle söz başında kullanılmaktadır.

Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /ĕ/ sesi ile (bk. е ⟨ĕ⟩ yazıbirimi) aynı ses özelliklerini taşır ancak bu yazıbirimi her iki Türk lehçesinde de

diftonglu okutmamak için sözcüğün sadece başında bulunur. /ĕ/ sesi Başkurt Türkçesinin ve Tatar Türkçesinin bütün ağızlarında vardır.

эй /ĕ[1]y/ ‘ey’ 012Tat/002; 010Bşk/011; 003Tip/007; 001Nog/011.

эремяс /ĕ[1]rĕ[1]mes/ ‘erimez’ 004Tat/004.

эчеб /ĕ[1]çĕ[1]b/ ‘içip’ 019Tat/010.

эшляр /ĕ[1]şler/ ‘işler’ 022Tat/029.

эйтя /ĕ[1]yte/ ‘söyler’007Bşk/008.

элля /ĕ[1]lle/ ‘galiba’ 049Bşk/068.

бэр /bĕ[1]r/ ‘bir’ 004Bşk/001.

иртэ /irtĕ[1]/ ‘sabah’ 013Tat/034.

ĕ ⟨ĕ[2]⟩ yazıbirimi: RD’de ĕ ⟨ĕ[2]⟩ yazıbirimi /ĕ/ sesine karşılık gelmektedir. ĕ ⟨ĕ[2]⟩ yazıbirimi Tatar şarkılarında sadece bir sözcükte tespit edilmiştir.

Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /ĕ/ sesi ile (bk. e ⟨ĕ⟩ yazıbirimi) aynı ses özelliklerini taşır. /ĕ/ sesi Başkurt Türkçesinin ve Tatar Türkçesinin bütün ağızlarında bulunur.

эре́мяс /ĕ[1]rĕ[2]mes/ ‘erimez’ 004Tat/008.

ѣ ⟨e[1]⟩ yazıbirimi: RD’de ѣ ⟨e[1]⟩ yazıbirimi /e/ sesine karşılık gelmektedir. ѣ ⟨e[1]⟩ yazıbirimi Tatar şarkılarında sadece Rusça sözcükte tespit edilmiştir. Bu yazıbirimin yer aldığı şarkı, Tatarların söylediği Rusça bir şarkıdır ve Tatarların bu Rusça şarkıya Tatarca sözcükler eklediği dikkati çekmektedir.

Bu sesin, Tatar Türkçesinde Rusça alıntı sözcüklerde bulunan /ē/ sesiyle benzer olması muhtemeldir. Çağdaş Tatar Türkçesindeki /ē/ sesi dudak durumuna göre düz, dilin devinimine göre ön ve çene açısına göre geniş bir sestir (Zekiyev (vd.), 2015: 15).

дѣвка /de[1]vka/ ‘kızcağız’ 011Tat/004.

ы ⟨ı⟩ yazıbirimi: RD'de ы ⟨ı⟩ yazıbirimi /ı/ sesine karşılık gelmektedir. ы ⟨ı⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar , Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

Çağdaş Tatar ve Başkurt Türkçesindeki /ı/ sesi dudak durumuna göre düz, dilin devinimine göre arka ve çene açısına göre dar bir sestir (Zekiyev (vd.), 2015: 15; Abdullina (vd.) 2018: 49). /ı/ sesi Başkurt Türkçesinin ve Tatar Türkçesinin bütün ağızlarında bulunur.

ылым /ılım/ 'ilim' 001Bşk/011.

сайын /sayın/ 'her' 001Tat/007.

сары /sarı/ 'sarı' 003Bşk/007; 006Tip/022; 014Tat/003.

кыр /kır/ 'kır' 004Tip/003; 002Nog/005.

и ⟨i⟩ yazıbirimi: RD'de и ⟨i⟩ yazıbirimi VиC durumunda /yi/ ve /y/; diğer durumlarda /i/ sesine karşılık gelmektedir. и ⟨i⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

Ortak Türkçedeki /e/ ünlüsü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde genellikle и /i/ sesine gelişir. Çağdaş Tatar ve Başkurt Türkçesindeki /i/ sesi dudak durumuna göre düz, dilin devinimine göre ön ve çene açısına göre dar bir sestir (Zekiyev (vd.), 2015: 15; Abdullina (vd.) 2018: 49) ve Başkurt Türkçesinin ve Tatar Türkçesinin bütün ağızlarında bulunur.

ир /ir/ 'er' 007Bşk/012; 001Tip/019 .

лисан /lisan/ 'lisan' 001Bşk/007.

кюңли /küŋli/ 'gönlü' 006Tat/005.

баит /bayit/ 'beyit' 003Bşk/003.

саин /sayin/ 'her' 049Bşk/046.

аирылма́м /ayrılmám/ 'ayrılmam' 002Nog/008.

і ⟨i[1]⟩ yazıbirimi: RD'de і ⟨i[1]⟩ yazıbirimi VиC durumunda /yi[1]/ ve VиV /y/; diğer durumlarda / i[1]/ sesine karşılık gelmektedir. і ⟨i[1]⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar , Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

/i[1]/ sesinin, Dmitriyev'in Başkurt Türkçesinde /į/ olarak işaretlediği ses olması muhtemeldir. Çağdaş Başkurt Türkçesindeki /į/ sesi dudak durumuna göre düz, dilin devinimine göre ön ve çene açısına göre dar bir sestir (Abdullina (vd.) 2018: 49).

кіяўм /ki[1]yewüm/ 'güveyim' 035Tat/001.

ніят /ni[1]yet/ 'niyet' 003Tip/014.

илагі /ilagi[1]/ 'ilahi, tanrısal' 001Bşk/002.

каітыр /kaytır/ 'döner' 001Tat/009.

бііқ /bi[1]yi[1]k/ 'uzun, yüksek' 042Tat/001; 021Bşk/003; 002Nog/001.

о ⟨o⟩ yazıbirimi: RD'de о ⟨o⟩ yazıbirimi /ŭ/ sesine karşılık gelmektedir. о ⟨o⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

Ortak Türkçedeki /u/ ünlüsü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde genellikle о /ŭ/ sesine gelişir. Çağdaş Tatar ve Başkurt Türkçesindeki /ŭ/ sesi dudak durumuna göre yuvarlak, dilin devinimine göre arka ve çene açısına göre orta sıradan bir sestir (Zekiyev (vd.), 2015: 15; Abdullina (vd.) 2018: 49) ve Başkurt Türkçesinin ve Tatar Türkçesinin bütün ağızlarında bulunur.

/ŭ/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde genellikle ilk hece dışında bulunmaz. Yalnızca, ilk hecesinde /ŭ/ sesi bulunan sözcüğün ikinci hecesindeki /ı/ sesi, /ŭ/ sesinin etkisiyle yuvarlak telaffuz edilir (Zekiyev vd. 2015: 24). /ŭ/ sesi Çağdaş Başkurt Türkçesinde ise sözcüğün her hecesinde bulunabilir.

от /ot/ 'ateş' 049Bşk/083

кояш /koyaş/ 'güneş' 004Bşk/009.

тотто /totto/ 'tuttu' 026Tat/005.

йок /yok/ ‘yok’ 020Bşk/003; 002Tip/013; 002Nog/001.

ö ⟨ö⟩ yazıbirimi: RD’de ö ⟨ö⟩ yazıbirimi /ŭ/ sesine karşılık gelmektedir. ö ⟨ö⟩ yazıbirimi Rıbakov’un Tatar, Başkurt ve Tipter şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

Ortak Türkçedeki /ü/ ünlüsü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde genellikle ө /ŭ/ sesine gelişir. Çağdaş Tatar ve Başkurt Türkçesindeki /ŭ/ sesi dudak durumuna göre yuvarlak, dilin devinimine göre ön ve çene açısına göre yarı-dar bir sestir (Zekiyev (vd.), 2015: 15; Abdullina (vd.) 2018: 49) ve Başkurt Türkçesinin ve Tatar Türkçesinin bütün ağızlarında bulunur.

/ŭ/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde genellikle ilk hece dışında bulunmaz. Yalnızca, ilk hecesinde /ŭ/ sesi bulunan sözcüğün ikinci hecesindeki /ĕ/ sesi, /ŭ/ sesinin etkisiyle yuvarlak telaffuz edilir (Zekiyev vd. 2015: 24). /ŭ/ sesi Çağdaş Başkurt Türkçesinde ise sözcüğün her hecesinde bulunabilir.

өй /öy/ ‘ev’ 047Bşk/043.

өт /öt/ ‘ateş’ 002Tip/015.

сөт /söt/ ‘süt’ 007Bşk/004.

төлкө /tölkö/ ‘tilki’ 003Tat/004; 046Bşk/023.

ё ⟨ö[1]⟩ yazıbirimi: RD’de ё ⟨ö[1]⟩ yazıbirimi /ö[1]/ sesine karşılık gelmektedir. Çağdaş Tatar ve Başkurt Türkçelerinde /ö[1]/ sesi yerine /ŭ/ sesi bulunmaktadır. Çağdaş Tatar ve Başkurt Türkçesindeki /ŭ/ sesi dudak durumuna göre yuvarlak, dilin devinimine göre ön ve çene açısına göre yarı-dar bir sestir (Zekiyev (vd.), 2015: 15; Abdullina (vd.) 2018: 49). ё ⟨ö[1]⟩ yazıbirimi Rıbakov’un Başkurt ve Nagaybak şarkılarında sözcük ortasında tespit edilmiştir.

югёрип /yügö[1]rip/ ‘koşup’ 047Bşk/042.

юрёсиндә /yürö[1]sindä/ ‘yaşamında’.002Nog/006.

y yazıbirimi: RD'de *y* yazıbirimi *VyV*, *yV* ve *Vy* durumunda /w/; *VyC* durumunda /wu/; söz sonunda *Cy* durumunda /uw/; diğer durumlarda /u/ sesine karşılık gelmektedir. *y* yazıbirimi Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

Kiril alfabesindeki *y* yazıbirimi, RD ile aynı dönemde yazılmış olan Radloff'un OSTN adlı eserinde, Katarinskiy'in BRS adlı sözlüğünde ve RD'den sonraki dönemden şimdiye kadar olan süreçte Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde basılan yazı dili eserleri ile ağız çalışmalarında yuvarlak-dar arka damak ünlüsü /u/ sesini ve çift-dudak ünsüzü /w/ sesini karşılamaktadır. Tatar Türkçesinde ve Başkurt Türkçesinde arka damak ünlülerinin yanındaki /w/ sesi *y* harfiyle (Tat. T., Bşk. T. тауыш /tawış/ 'ses'), ön damak ünlülerinin yanındaki /w/ sesi *ү* harfiyle (Tat. T. кийәү /kiyew/, Bşk. T. кейәү /kěyew/ 'güvey, damat') yazılır. RD'de /w/ sesi ön ve ardak damak ünlülerinin yanında genellikle *y* yazıbirimi ile yazılmıştır.

Çağdaş Tatar ve Başkurt Türkçesinde *VyV*, *yV* ve *Vy* durumunda /w/; *VyC* durumunda /wu/; söz sonunda *Cy* durumunda /uw/; diğer durumlarda /u/ sesine karşılık gelmektedir. Ortak Türkçedeki /o/ ünlüsü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde genellikle *y* /u/ sesine gelişir. Çağdaş Tatar ve Başkurt Türkçesindeki /u/ sesi dudak durumuna göre yuvarlak, dilin devinimine göre arka ve çene açısına göre dar bir sestir (Zekiyev (vd.), 2015: 15; Abdullina (vd.) 2018: 49) ve Başkurt Türkçesinin ve Tatar Türkçesinin bütün ağızlarında bulunur.

y yazıbirimin /u/ sesine karşılık geldiği örnekler:

урманарга /urmanarga/ 'ormanlara' 002Nog/005.

сандугач /sandugaç/ 'bülbül' 010Tat/012; 049Bşk/084.

шу /şu/ 'şu' 001Bşk/004.

тулы /tulı/ 'dolu' 022Bşk/007; 001Nog/004.

y yazıbirimin /w/ sesine karşılık geldiği örnekler:

ауыр /awır/ ‘hasta’ 004Bşk/003.

уафат /wafat/ ‘vefat’ 008Bşk/006.

сыу /sıw/ ‘su’ 030Tat/007

у yazıbirimin /uw/ sesine karşılık geldiği örnekler:

аупу /awuruw/ ‘hastalık’ 049Bşk/036; 004Tip/009.

туу- /tuw-/ ‘doğmak’ 043Bşk/012.

суу /suw/ ‘su’ 016Tat/003.

у yazıbirimin /wu/ sesine karşılık geldiği örnekler

аул /awul/ ‘köy’ 022Bşk/016.

саускан /sawuskan/ (047Bşk/001).

кауштыр- /kawuştır-/ (010Tat/034, 028Tat/023).

ӳ yazıbirimi: RD’de *ӳ* yazıbirimi *VӳV, Vӳ* durumunda /w/; *VӳC* durumunda /wü/; diğer durumlarda /ü/ sesine karşılık gelmektedir. *ӳ* yazıbirimi Rıbakov’un Tatar , Başkurt ve Tipter şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

Kiril alfabesindeki *ӳ* yazıbirimi, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yuvarlak-dar arka damak ünlüsü /u/ sesini ve çift-dudak ünsüzü /w/ sesini karşılamaktadır (bk. *у* yazıbirimi). RD’de *ӳ* yazıbiriminin /w/ sesine karşılık geldiği sözcüklerde sadece ön damak ünlüleri vardır.

Çağdaş Tatar ve Başkurt Türkçesinde *VүV, үV* ve *Vү* durumunda /w/; *VүC* durumunda /wü/; söz sonunda *Cү* durumunda /üw/; diğer durumlarda /ü/ sesine karşılık gelmektedir. Ortak Türkçedeki /ö/ ünlüsü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde genellikle ү /ü/ sesine gelişir. Çağdaş Tatar ve Başkurt Türkçesindeki /ü/ sesi dudak durumuna göre yuvarlak, dilin devinimine göre ön ve çene açısına göre dar bir sestir (Zekiyev (vd.), 2015: 15; Abdullina (vd.) 2018: 49) ve Başkurt Türkçesinin ve Tatar Türkçesinin bütün ağızlarında bulunur.

ӳ yazıbirimin /ü/ sesine karşılık geldiği örnekler:

ӱс /üs/ ‘üç’ 024Tat/001.

бӱтӱн /bütün/ ‘bütün’ 029Bşk/009.

тӱлькӱ /tül’kü/ ‘tilki’ 031Bşk/002.

ӱтә /ütä/ ‘geçer’ 003Tip/005.

ӱ yazıbirimin /w/ sesine karşılık geldiği örnekler:

ӱлчәӱ /ülçäw/ ‘ölçü’ 004Bşk/008.

кеӱек /kĕwĕk/ ‘gibi’ 046Bşk/005.

ӱ yazıbirimin /wü/ sesine karşılık geldiği örнekler:

кияӱм /ki[1]yewüm/ ‘damadım’ 035Tat/006.

5.1.2. Ünsüzler

Çağdaş Tatar Türkçesinde yirmi yedi ünsüz bulunmaktadır. Bu sayı diyalektlerde kullanılan ünsüzler ile birlikte otuza yükselir. Zekiyev (vd.) Tatar Türkçesindeki ünsüzleri şöylece tablolaştırmıştır:

Çağdaş Tatar Türkçesinde Ünsüzler

Oluşma yolu		**Oluşma Yeri**						**Küçük dil**	**Yutak**	**Boğaz**	**Akustik görünüş**	
		Dudak		**Dil**								
		Çift dudak	**Diş-dudak**	**Dil Önü**		**Dil ortası**	**Dil arkası**					
				Dil-diş	**Dil-üstdamak**							
Patlamalı	**Kapantılı**	b		d			g				**Duraklamalı**	**ötümlü**
		p		t			k	q				**Ötümsüz**
	Yarı-kapantılı			(ts)	([t]ç)							
Sızıcı			f	s	ç, ş, (şç)		(x)	x	h			
			(v)	z	j, c			g				**Ötümlü**
		w				y	ŋ’	n				
Yarı	**Burun**	m			n							

	Yan ünsüz				l							
Titrek						r						

Tablo 6: Çağdaş Tatar Türkçesinde Ünsüzler.

Yukarıdaki tabloda Parantez içinde gösterilen ünsüzler alıntı sözcüklerde ve diyalektlerde bulunan ünsüzlerdir (Zekiyev vd. 2015: 19).

Çağdaş Başkurt Türkçesinde ise yirmi dokuz ünsüz bulunmaktadır. Abdullina (vd.) bu ünsüzleri şöylece sınıflandırmıştır:

Çağdaş Başkurt Türkçesinde Ünsüzler

Oluşma yolu	**Ses ve Gürültü iştirakı**		**Oluşma Yeri**								
			Dudak	**Dil**						**Damak**	
			Çift dudak		**Dil Önü**			**Dil ortası**	**Dil arkası**	**Damak**	**Damak dibi**
				Diş			**Üst Damak**				
				Dudak-diş	**Diş arası**	**Diş**	**Ön üst-damak**	**Orta üst-damak**	**Arka üst-damak**		
Patlamalı	**Duraklamalı (Şavlı)**	**Tonlu**	b			d		g	ɣ		’
		Tonsuz	p			t		k	q		
Yarı kapantılı	**Duraklamalı**	**Tonsuz**				ts	ç				
Sızıcı Işkıwlı	**Duraklamalı (Şavlı)**	**Tonlu**		v	z̧	z	j		x	h	
		Tonsuz		f	ś	s	ş, şç				
	Yarı ünlü (Talgın-Sonor)		w					y			
Burun	**Yarı ünlü (Talgın-Sonor)**		m			n			ŋ		

Dil çevresi	**Yarı ünlü (Talgın-Sonor)**				l					
Titrek	**Yarı ünlü (Talgın-Sonor)**					r				

Tablo 7: Çağdaş Başkurt Türkçesinde Ünsüzler (Abdullina vd., 2018: 66).

RD'de ünsüz sesleri göstermek için 29 yazıbirimi kullanılmıştır. RD'de kullanılan yazıbirimleri Çağdaş Tatar ve Çağdaş Başkurt Türkçesindeki ünsüzlerden hareketle şöylece gösterebiliriz:

RD'deki Ünsüzler

Oluşma yolu			**Oluşma Noktası**						
			Dudak		**Dil**				
			Çift dudak		**Dil Önü**			**Dil ortası**	**Dil arkası**
					Diş		**Üst Damak**		
				Dudak-diş	**Diş arası**	**Diş**	**Ön üst-damak**	**Orta üst-damak**	**Arka üst-damak**
Süreksiz	**Kapantılı**	**Ötümlü**	b			d	c	g	ɣ
		Ötümsüz	p			t	ç	k	q
	Yarı kapantılı	**Ötümsüz**				ts			
Sürekli	**Sızıcı**	**Ötümlü**			d̲	z	j		ɣ
		Ötümsüz		f		s	ş, şç		x
	Akıcı	**Yarı ünlü**	w	v				y, y[1]	
		Geniz	m			n			ŋ
		Yan daralma ünsüz				l	l'		
		Titrek					r		

Tablo 8: Rıbakov Derlemelerindeki Ünsüzler.

RD ile Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde bulunan ünsüzler arasındaki farklar ve benzerlikler şöyledir:

1. Çağdaş Tatar Türkçesinde bulunan /c/ ünsüzü Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur, ancak RD'de vardır. RD bu yönü ile Tatar Türkçesi imlasına yakındır.

2. Çağdaş Tatar Türkçesi alfabesinde /k/, /q/ ve /g/, /ɣ/ ünsüzleri için ayrı yazıbirimler bulunmamasına rağmen konuşmada bu ünsüzler mevcuttur. Çağdaş Başkurt Türkçesi alfabesinde söz konusu ünsüzler için ayrı yazıbirimler bulunur. RD'de de Çağdaş Başkurt Türkçesindeki gibi bu ünsüz sesleri için ayrı yazıbirimleri bulunur ve derlemeler bu yönüyle Başkurt Türkçesi imlasına yakındır.

3. Çağdaş Başkurt Türkçesinde diş arası /z̲/ ve /ś/ ünsüzleri bulunur fakat Çağdaş Tatar Türkçesinde bu ünsüzler yoktur. RD'de ise diş arası /z̲/ ve diş arası /ś/ ünsüzünü karşılayan bir yazıbirimi tespit edilememiştir.

5.1.2.1. Rıbakov Derlemelerinde Ünsüzler İçin Kullanılan Yazıbirimler

RD'de ünsüzler için kullanılan yazıbirimler şöyledir:

б ⟨b⟩ yazıbirimi: RD'de б ⟨b⟩ yazıbirimi /b/ sesine karşılık gelmektedir. /b/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde patlamalı, ötümlü bir çift dudak ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). б ⟨b⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında kök biçim birimin başında, ve ortasında; eklerin ise sonunda kullanılmaktadır.

Баксаларда /baksalarda/ 'bahçelerde' 001Tat/002.

Баним /bänim/ 'benim' 001Tip/013.

белян /bělen/ 'ile' 001Nog/008.

чибяр /çiber/ 'güzel' 021Tat/001.

Домбра /dombra/ 'dombıra' 047Bşk/017.

сабак /sabak/ 'çamça balığı' 001Tip/016.

ашаб /aşab/ 'yiyip' 007Bşk/019.

насыб /nasıb/ 'nasip' 040Tat/008; 005Bşk/022.

дж ⟨c⟩ yazıbirimi: RD'de дж ⟨c⟩ yazıbirimi /c/ sesine karşılık gelmektedir. дж ⟨c⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar, Başkurt ve Nagaybak şarkılarında sözcük ve ek başında kullanılmaktadır.

Ortak Türkçedeki /y-/ ünsüzü, Çağdaş Başkurt Türkçesinde korunurken Çağdaş Tatar Türkçesinde düz-dar (i, ı) ve düz-yarı dar (ĕ) ünlüleri ile birlikte kullanıldığında genellikle /c/ ünsüzüne gelişir; diğer durumlarda ise /y/ olarak korunur. /c/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ötümlü, kapantılı bir dil-üst damak ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19).

Ortak Türkçe söz başındaki /y/ ünsüzü, Rıbakov'un Ufa, Verhniy-Ural uyezdi Kazakkul Köyü, Orsk uyezdi Yuluk köyü, Verhniy-Ural, Verhniy-Ural uyezdi Ahun köyü, Verhniy-Ural uyezdi Rısa köyü ve Orenburg- Verhniy-Ural bölgelerinden derlediği metinlerdeki bazı sözcüklerde /c/ ünsüzüne gelişir.

Başkurt Türkçesinin Kuzeybatı ağzında Ortak Türkçe söz başı /y/ ünsüzü yerine /c/ ünsüzü bulunur (Şekür, 2012: 37). Tatar Türkçesinin Ural ağzı Krasno-Ufa alt ağzının Eçit bölgesinin kuzeyindeki köylerde /c/ ünsüzü sıkça kullanılır (Yusupov, 2003: 32). Nokrat-Kistim alt ağzının Yukamin bölgesindeki Tatar köylerinde bazı sözcüklerin başında /c/ ünsüzü kullanılır (Yusupov, 2003: 132). Nagaybak alt ağzında ise sözcük başında /y/ yerine genellikle /c/ ünsüzü kullanılır (Yusupov, 2003: 203). Tatar Türkçesinin Mişer ağzının konuşulduğu Çirmişen ve Aksuboy bölgelerinde de sözcük başında /y/ yerine /c/ bulunur (Ehetov, 1984: 101). Son olarak Tatar Türkçesinin Orta ağzının karakteristik özelliklerinden biri söz başında /y/ ünsüzü yerine /c/ ünsüzünün kullanılmasıdır (Ehetov, 1984: 31). Tatar Türkçesi ağızlarından Nagaybak alt ağzının konuşulduğu bölgeler, Mişer ağzının konuşulduğu bölgelerin bir bölümü ve Orta ağzının Kasıym ve Kireşin Tatar alt ağzının konuşulduğu yerler Rıbakov'un derleme güzergâhı içerisindedir.

RD'de ⟨c⟩ yazıbiriminin tespit edildiği metinlerin bulunduğu Ufa dışındaki diğer bölgeler günümüzde Orenburg oblastında ya da bu oblasta yakın bölgelerde yer

almaktadır ve bu bölgelerde özellikle Kazak, Başkurt ve Tatar Türkleri temas hâlinde yaşamaktadırlar.

Джан /can/ ‘can’ 014Tat/013.

джергя /cĕrge/ ‘yere’ 010Bşk/002.

кунджа /kunca/ ‘deri’ 027Bşk/007.

сабатаджäр /sabatacär/ ‘çarık’ 035Tat/007.

джигит /cigit/ ‘yiğit’ 002Nog/002.

ч ⟨ç⟩ yazıbirimi: RD’de ч ⟨ç⟩ yazıbirimi /ç/ sesine karşılık gelmektedir. /ç/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde kapantılı ötümsüz bir dil-üst damak ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). ч ⟨ç⟩ yazıbirimi Rıbakov’un Tatar ve Başkurt şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır. Türkçe kökenli sözcüklerde başta, ortada ve sondaki /ç/ sesi, Çağdaş Tatar Türkçesinde korunurken Çağdaş Başkurt Türkçesinde genellikle /s/’ye gelişir ancak Rıbakov’un derlediği Başkurt şarkılarında Ortak Türkçedeki /ç/ sesinin korunduğu birçok örnek tespit edilmiştir.

⟨ç⟩ yazıbiriminin bulunduğu metinler Tatarlardan Ufa, Verhniy-Ural uyezdi Ahun ve Kazakkul köyünden ve Verhniy-Ural ilçesinden, Başkurtlardan ise Kazakkul köyünden derlenmiştir. Bunun yanında Başkurtlardan derlenen ve derleme bölgesi belirtilmemiş beyitlerde de ⟨ç⟩ yazıbirimi bulunur. Rıbakov’un derleme güzergâhı içerisinde yer alan Başkurt Türkçesinin Kuzeybatı ağzında (Şekür, 2012: 37), Tatar Türkçesinin Ural ağzının Nagaybak alt ağzında (Yusupov, 2003: 202) ve Nokrat-Kistim alt ağzında (Yusupov, 2003: 132) Ortak Türkçe /ç/ sesi korunmaktadır.

Сандугач /sandugaç/ ‘bülbül’ 044Tat/003; 049Bşk/084.

Ничик /niçik/ ‘nasıl’ 004Tat/010.

чячяк /çeçek/ ‘çiçek’ 026Tat/005.

чай /çay/ ‘çay’ 005Bşk/002.

чяшмя /çeşme/ ‘göz’ 001Bşk/007.

өчөн /öçön/ ‘için’ 007Bşk/018.

д ⟨d⟩ yazıbirimi: RD’de д ⟨d⟩ yazıbirimi /d/ sesine karşılık gelmektedir. /d/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde patlamalı, ötümlü bir diş ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66).

д ⟨d⟩ yazıbiriminin /d/ sesine karşılık geldiği örnekler Rıbakov’un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında tespit edilmiştir ve bu metinlerde д ⟨d⟩ yazıbirimi sözcük başında, ortasında ve sadece Rusçadan alıntı bir sözcükte olmak üzere sözcük sonunda kullanılmaktadır.

д ⟨d⟩ yazıbiriminin /**d**/ sesine karşılık geldiği örnekler:

дагасыс /dagasıs/ ‘nalsız’ 004Tat/003.

дөньяда /dön’yada/ ‘dünyada’ 001Bşk/008.

даулӓт /dawlät/ ‘devlet’ 040Bşk/006.

диды /didı/ ‘dedi’ 002Nog/007.

бадьян /bad’yan/ ‘anoson çiçeği’ 010Tat/001.

кадырсыз /kadırsız/ ‘kadirsiz, kıymetsiz’ 001Tat/008.

тӱндӓ /tündä/ ‘gecede’ 028Bşk/002; 001Tip/007.

Бадыша /badışa/ ‘padişah’ 049Bşk/019.

куйдым /kuydım/ ‘koydum’ 001Nog/001.

адам /adam/ ‘adam, insan’ 002Nog/006.

поход /poḫod/ ‘yürüyüş, sefer’ 003Bşk/016.

RD’de д ⟨d⟩ yazıbiriminin yer aldığı sözcüklerin tarihî ve eş-zamanlı karşılaştırmalı incelemesi ve Rıbakov’un йу(з)дук /yu(z)z̲uk/ ‘yüzük’ (034Bşk/004) sözcüğünü yazarken д yazıbiriminin yanında parantez içerisinde з’yi de yazması ve Rusların Başkurt Türkçesindeki /z̲/ sesini Rusça kaynaklarda д harfi ile yazması (Rus. Ишбирдин ~ Bşk. T. Ишбирҙин; Rus. Ашкадар ~ Bşk. T. Ашкаҙар) Rıbakov’un /z̲/

sesini de д yazıbirimi ile kaydetmiş olabileceğini göstermektedir. Bunun yanı sıra, RD'deki bazı sözcüklerdeki д ⟨d⟩ yazıbiriminin tarihî Türk lehçelerinde /z/; Çağdaş Başkurt Türkçesinde ҙ /z̲/ sesine karşılık gelmesi de bu ihtimali güçlendirmektedir ancak sözcük ortasında ya da sonunda görülen OTu. /z/ > Çağ. Tat. yd. /z/; Çağ. Bşk. yd. /z̲/ gelişmesinin Çağdaş Tatar Türkçesinin Ural ağzının Safakul alt ağzında sözcük ortası ve sonunda (Yusupov, 2003: 300), Yigen boyu Tipter ağzında sözcük ve ek sonunda (Kiyikbayev, 1958: 133) ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin Kuzeybatı ağız grubundaki Geyne ağzında söz başında ve ortasında (Mirjanova, 2006: 223) /z/ > /d/ biçiminde bulunması bu tür örneklerin /z̲/'li mi yoksa /d/'li mi okunması ile ilgili belirsizliğe yol açmaktadır. OTu. /z/ > RD. /d/ gelişmesinin Yigen boyu Tipter ve Geyne ağızların da görülmesi önemlidir çünkü Geyne ve Tipter ağızları Rıbakov'un derleme güzergâhındadır. Rıbakov'un derleme güzergâhındaki ağızlarda tespit edilen ses olayından hareketle OTu. /z/ > Çağ. Tat. yd. /z/; Çağ. Bşk. yd. /z̲/ gelişmesinin görüldüğü ve RD'de yer alan sözcüklerdeki д ⟨d⟩ yazıbirimi, çalışmamızda /d/ olarak okunmuştur. Yusupov, Safakul ağzındaki /d/ sesinin diş-arası sızıcı bir ses olduğunu ve Başkurt Türkçesindeki /z̲/ sesinden farklı olduğunu söyler (Yusupov, 2003: 300). Yusupov'un tanımından hareketle RD'de aşağıdaki sözcüklerdeki /d/ sesinin de diş-arası sızıcı bir ses olduğunu söyleyebiliriz.

йудук /yuduk/ (034Bşk/002; 006Tip/019) 'yüzük'; Ç. Tat. yd. TTAS yözĕk (1977: 466b); Ç. Bşk. yd. BTAH yöz̲ök (2012: 132a) 'ay.' < ET. yüzük (ED 1972: 986b).

удак /udaq/ (020Bşk/006) 'uzun'; Ç. Tat. yd. TTAS uzak (1977: 461b); Ç. Bşk. yd. BTAH oz̲aq (2015: 638a) 'ay.' < ET. uzak (ED 1972: 283a).

кад- /kad-/ (028Bşk/005) 'kazmak'; Ç. Tat. yd. TTAS kaz- (1979: 22a); Ç. Bşk. yd. BTAH qaz̲- (2013: 94a) 'ay.' < ET. ḳaz- (ED 1972: 680b).

йад- /yad-/ (028Bşk/007) 'yazmak'; Ç. Tat. yd. TTAS yaz- (1981: 623a); Ç. Bşk. yd. BTAH yaz̲- (2018: 428a) 'ay.' < ET. yaz- (ED 1972: 984a).

ф ⟨f⟩ yazıbirimi: RD'de ф ⟨f⟩ yazıbirimi /f/ sesine karşılık gelmektedir. /f/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde sızıcı, ötümsüz bir diş-dudak ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). ф ⟨f⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında ve ortasında kullanılmaktadır.

Ortak Türkçedeki söz içindeki /p/ sesi Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Rıbakov'un Nagaybaklardan derlediği şarkılarda /p/'dir ancak Ortak Türkçedeki söz içi /p/ sesi, Rıbakov'un Tipter ve Başkurtlardan derlediği şarkılarda düzenli olarak /f/'ye gelişir..

яфрак /yafrak/ 'yaprak' 001Tip/002.

туфырак /tufırak/ 'toprak' 001Tip/034.

Жифәк /jifäk/ 'ipek' 040Bşk/005.

Alıntı sözcüklerdeki /f/ sesi Rıbakov'un Tatar, Başkurt ve Nagaybaklardan derlediği metinlerde ⟨f⟩ yazıbirimiyle bulunur.

файда /fayda/ 'fayda' 004Bşk/015.

сәфәр /säfär/ 'sefer' 020Bşk/006.

фаны /fanı/ 001Nog/010.

г ⟨g⟩ yazıbirimi: RD'de г ⟨g⟩ yazıbirimi /g/ sesine karşılık gelmektedir. /g/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde patlamalı, ötümlü bir orta-üst damak ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). г ⟨g⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar , Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında Ortak Türkçe kökenli sözcüklerin başında, ortasında ve sonunda; Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin ise başında kullanılmaktadır.

гери /gĕri/ 'geri' 029Tat/025.

төгөл /tögöl/ 'değil' 001Tat/009.

йангыз /yangız/ 'yalnız/ 001Tip/028; 049Bşk/055.

калган /kalgan/ 'kalan' 049Bşk/055; 005Tip/014; 002Nog/006.

гакыл (Ar.) /gakıl/ ‘akıl’ 049Bşk/072.

гам (Far.) /gam/ ‘gam’ 007Bşk/011.

RD’de söz sonundaki г ⟨g⟩ yazıbirimi her zaman н ⟨g⟩ yazıbiriminden sonra yer almaktadır. Bu bağlamda, RD’de н ve г ünsüzünün birlikte kullanılmasıyla /ŋ/ arka damak ünsüzünün ifade edildiği söylenebilir.

Безненг /bězněng/ ‘bizim’ 037Tat/011.

Сезненг /sězněng/ ‘sizin’ 010Tat/028.

Йырлаучыныңг /yırlavçınıng/ ‘şarkıcının’ 021Tat/003.

булсанг / bulsang/ ‘olsan’ 013Tat/041.

менсянг /měnseng/ ‘ binsen’ 011Tat/001.

Farsçadan alıntı sözcüklerde söz başı /h-/ sesi Çağdaş Başkurt Türkçesinde korunurken RD’de bazı sözcüklerde г ⟨g⟩ yazıbirimi ile kaydedilmiştir.

гис /gis/ ‘hiç’ 006Bşk/010.

гяр /ger/ ‘her’ 006Bşk/012.

Гер /gěr/ ‘her’ 005Bşk/019.

ҕ ⟨ɣ⟩ yazıbirimi: RD’de ҕ ⟨ɣ⟩ yazıbirimi /ɣ/ sesine karşılık gelmektedir. /ɣ/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde patlamalı, ötümlü bir arka-üst damak ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). ҕ ⟨ɣ⟩ yazıbirimi Rıbakov’un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında Ortak Türkçe sözcüklerin başında ve ortasında, Arapça kökenli sözcüklerin başında kullanılmaktadır.

ɣana /ɣana/ ‘dek, kadar, da/de küçültme anlamı katan edat’ 044Bşk/001.

аҕас /aɣas/ ‘ağaç’ 030Bşk/008.

саҕындым /saɣındım/ ‘özledim’ 042Tat/003.

ҕумыр (Ar.) /ɣumır/ ‘ömür’ 040Bşk/006 005Tip/001.

х ⟨x⟩ yazıbirimi: RD’de х ⟨x⟩ yazıbirimi /x/ sesine karşılık gelmektedir. /x/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde sızıcı bir arka-üst damak

ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). x ⟨x⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında Ortak Türkçe sözcüklerin başında ve ortasında, Arapça, Farsça ve Rusçadan alıntı sözcüklerin ise başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

хатын /xatın/ 'hatun, kadın' 005Bşk/013.

хыз /xız/ 'siz' 034Bşk/010.

махта- /maxta-/ 'övün-' 029Tat/018.

бўтхä /bütxe/ 'bitse, yetişse' 030Bşk/009.

хат (Ar.) /xat/ 'mektup' 001Tat/005.

хис (Far.) /xis/ 'hiç' 001Tip/006, 022Bşk/011.

хутна (Rus.) /xutna/ 'kadife' 001Nog/012.

мохтаж (Ar.) /moxtaj/ 'muhtaç' 001Bşk/002.

Бядбахыт (Far.) /bedbaxıt/ 'kötü' 005Bşk/013.

ступай поход (Rus.) /stupay poxod/ 'ileri' 003Bşk/016.

тасбих (Ar.) /tasbix/ 'tesbih' 037Bşk/008.

ж ⟨j⟩ yazıbirimi: RD'de ж ⟨j⟩ yazıbirimi /j/ sesine karşılık gelmektedir. /j/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde sızıcı, ötümlü bir ön-üst damak ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). Ortak Türkçedeki /y-/ ünsüzü, Çağdaş Başkurt Türkçesinde korunurken Çağdaş Tatar Türkçesinde düz-dar (i, ı) ve düz-yarı dar (ĕ) ünlüleri ile birlikte kullanıldığında genellikle /c/ ünsüzüne gelişir; diğer durumlarda ise /y/ olarak korunur. Başkurt Türkçesinin Doğu ağzında ise Ortak Türkçedeki /y-/ ünsüzü genellikle /j/'dir. RD'de söz başında ⟨j⟩ yazıbiriminin bulunduğu sözcüklerin derlendiği bölgeler Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Ey alt ağzı, Miyes alt ağzı ve Argayaş alt ağzının konuşulduğu sınırlar içerisinde yer almaktadır. Bu alt ağızlar Başkurt Türkçesinin Doğu ağzı içinde /y-/ ~ /j-/ gelişmesinin en sık görüldüğü ağızlardır (Şekür, 2012: 49, 56, 76).

ж ⟨j⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar , Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında Ortak Türkçe sözcüklerin başında ve sonunda, Farsçadan alıntı sözcüklerin başında, Rusçadan alıntı sözcüklerin ortasında ve Arapçadan alıntı sözcüklerin ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

жаңы /jaŋı/ 'yeni' 010Tat/019.

жырлай /jırlay/ 'şarkı söyler' 001Nog/014.

жан (Far.) /jan/ 'can' 024Tat/020, 002Bşk/014.

мужик (Rus.) /mujik/ 'köylü' 007Bşk/004.

гажап (Ar.) /gajap/ 'acayip' 001Tip/005.

мохтаж (Ar.) /moxtaj/ 'muhtaç' 001Bşk/002.

к ⟨k⟩ yazıbirimi: : RD'de к ⟨k⟩ yazıbirimi /k/ sesine karşılık gelmektedir. /k/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde patlamalı, ötümsüz bir ön-üst damak ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). Bilindiği üzere Çağdaş Tatar Türkçesinde arka-üst damak ünsüzü /q/ ile ön-üst damak ünsüzü /k/ aynı yazıbirimi ile gösterilmektedir. RD'de ise bu iki ses için ayrı yazıbirimleri bulunmaktadır ancak bazen arka-üst damak ünsüzünün kullanılması beklenen yerlerde /k/ yazıbirimi kullanılmıştır. Bu durum, Tatar Türkçesi imlası ile benzerlik gösterir.

к ⟨k⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

кюл /kül/ 'göl' 001Tat/006.

каз /kaz/ 'kaz' 004Bşk/031; 001Tip/012.

шикяр /şike[1]r/ 'şeker' 014Tat/014.

биік /bi[1]yi[1]k/ 'yüksek' 002Nog/001.

k ⟨q⟩ yazıbirimi: RD'de k ⟨q⟩ yazıbirimi /q/ sesine karşılık gelmektedir. /q/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde süreksiz, patlamalı, kapantılı, ötümsüz bir küçük dil ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66) ve bu

Türkçelerde arka damak ünlülerinin yanında kullanılır. RD'de k ⟨q⟩ yazıbirimi emir kipi çokluk birinci kişi çekimi haricinde arkadamak ünlüleri ile birlikte kullanılmıştır ancak arkadamak ünlülerinin olduğu her sözcük de k ⟨q⟩ yazıbirimi ile yazılmamıştır (bk. kadar к ⟨k⟩ yazıbirimi).

k ⟨q⟩ yazıbirimi RD'de çoğunlukla Başkurtlardan ve Nagaybaklardan derlenen metinlerde sözcük başında, ortasında ve sonunda; Tatarlardan derlenen metinlerde üç kez sözcük başında ve bir kez sözcük içinde ve Tipterlerden derlenen metinlerde ise emir kipi çokluk birinci kişi ekinin sonunda üç kez kullanılmıştır.

каш /qaş/'kaş' 041Tat/002.

кызыл /qızıl/ 'kızıl, kırmızı' 040Bşk/003.

китаик /kitayiq/ 'gidelim' 005Tip/015.

ak /ak/ 'ak' 001Nog/013.

л ⟨l⟩ yazıbirimi: RD'de л ⟨l⟩ yazıbirimi /l/ sesine karşılık gelmektedir. /l/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde akıcı, bir diş ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). л ⟨l⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar , Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

лачын /laçın/ 'şahin' 046Bşk/022.

бөлбөл /bölböl/ 'bülbül' 001Tat/003.

белян /bělen/ 'ile, birlikte' 003Tip/012; 001Nog/008; 013Tat/034; 033Bşk/011.

был /bıl/ 'bu' 001Tip/023.

ль ⟨l'⟩ diagrafı: RD'de ince /l'/ sesi л ve ь yazıbirimleri kullanılarak ль diagrafı ile gösterilmiştir. ль diagrafı Rıbakov'un Tatar , Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında hece sonunda kullanılmaktadır.

ультрам /ul'tram/ 'oturuyorum' 013Bşk/005.

бильбау /bil'baw/ 'kemer, belbağı' 040Bşk/005.

куль /kul'/ 'kol' 001Tip/012.

сылькинсын /sıl'kinsin/ 'silkinsin' 002Nog/005.

м ⟨m⟩ yazıbirimi: RD'de м ⟨m⟩ yazıbirimi /m/ sesine karşılık gelmektedir. /m/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde akıcı, geniszil bir çift dudak ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). м ⟨m⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar , Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

кюмеш /kümĕş/ 'gümüş' 004Tat/004.

матур /matur/ 'güzel' 047Bşk/026; 006Tip/013; 026Tat/005; 001Nog/014.

дям /dem/ (Far.) 'zaman, dem' 002Bşk/006.

Ortak Türkçe sözcüklerde söz başı /b-/ ünsüzünün RD'de /m-/'ye geliştiği örnekler de bulunur. Bu örnekler Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de /m-/ ünsüzü iledir.

муйын /muyın/ 'boyun' 009Bşk/006.

н ⟨n⟩ yazıbirimi: RD'de н ⟨n⟩ yazıbirimi /n/ sesine karşılık gelmektedir. /n/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde akıcı, geniszil bir diş ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). н ⟨n⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar , Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

ни /ni/ 'ne' 016Tat/003; 007Bşk/007.

уйнай /uynay/ 'oynar' 003Tat/001; 046Bşk/009; 006Tip/014.

өчөн /öçön/ 'için' 002Bşk/015.

карангы /karangı/ 'karanlık' 001Tip/007.

урманарга /urmanarga/ 'ormanlara' 002Nog/005.

ң ⟨ŋ⟩ yazıbirimi: RD'de ң ⟨ŋ⟩ yazıbirimi /ŋ/ sesine karşılık gelmektedir. /ŋ/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde akıcı, genizsil bir arka-üst

damak ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). ң ⟨ŋ⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

кюңли /küŋli/ 'gönlü' 006Tat/005.

таңлар /taŋlar/ 'tanlar' 003Bşk/015; 003Tip/012.

тиңляр /tiŋler/ 'tenler' 001Nog/009.

киң /kiŋ/ 'geniş' 049Bşk/014.

нг ⟨ng⟩ diagrafı: RD'de arka damak ünsüzü /ŋ/ sesi н ve г yazıbirimleri kullanılarak нг diagrafı ile gösterilmiştir. нг diagrafı Rıbakov'un Tatar şarkılarında sözcük sonunda kullanılmaktadır.

Безненг /bězněng/ 'bizim' 037Tat/011.

Йырлаучыныңг /yırlavçınıng/ 'şarkıcının' 021Tat/003.

булсанг / bulsang/ 'olsan' 013Tat/041.

менсянг /měnseng/ ' binsen' 011Tat/001.

п ⟨p⟩ yazıbirimi: RD'de п ⟨p⟩ yazıbirimi /p/ sesine karşılık gelmektedir. /p/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde patlamalı, ötümsüz bir çift dudak ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). п ⟨p⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

пешер /pěşěr/ 'pişirmek' 046Bşk/025.

йапраклар /yapraklar/ 'yapraklar' 002Nog/005.

кюп /küp/ 'çok' 009Tat/004; 003Bşk/007.

йауап /yawap/ (Ar.) 'cevap' 004Tip/017.

р ⟨r⟩ yazıbirimi: RD'de р ⟨r⟩ yazıbirimi /r/ sesine karşılık gelmektedir. /r/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde akıcı, titreşimli bir ön-üst damak ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). р ⟨r⟩ yazıbirimi

Rıbakov'un Tatar , Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında Ortak Türkçe sözcüklerin ortasında ve sonunda, Rusçadan alıntı sözcüklerin başında ve ortasında; Arapça ve Farsça dan alıntı sözcüklerin başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

кара /kara/ 'siyah, kara' 047Bşk/032; 001Tip/012.

бер /bĕr/ 'bir' 007Tat/003; 049Bşk/040; 001Tip/037; 001Nog/014.

рахмат (Ar.) /raxmat/ 'rahmet' 030Tat/012.

резек (Far.) /rĕzĕk/ 'rızık' 003Bşk/006.

роззарит (Rus.) /rozzarit/ 'iflas etmek' 005Bşk/004.

харап (Ar.) /xarap/ 'harap' 049Bşk/080.

бечара (Far.) /bĕçara/ 'biçare/ 005Bşk/018.

бикар (Far.) /bikar/ 'bekar, boş' 006Bşk/002.

даур (Ar.) /dawur/ 'devir' 010Bşk/016

c ⟨s⟩ yazıbirimi: RD'de c ⟨s⟩ yazıbirimi /s/ sesine karşılık gelmektedir. /s/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde sızıcı, ötümsüz bir diş ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). c ⟨s⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar , Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

сюз /süz/ 'söz' 006Bşk/002.

усак /usak/ 'kavak' 002Nog/005.

ӱсюн /üsün/ 'için' 033Bşk/022; 005Tip/009.

ac /as/ 'açmak' 041Tat/012.

Ortak Türkçe söz başındaki, ortasındaki ve sonundaki ve ek başındaki /ç/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde korunurken Çağdaş Başkurt Türkçesinde genellikle /s/'dir. RD'de de Ortak Türkçe söz başı /ç/ ünsüzünün /s/'ye geliştiği örnekler oldukça fazladır.

сак /sak/ 'çağ, vakit' 016Tat/001, 008Bşk/005.

агас /agas/ 'ağaç' 037Tat/009.

аси /asi/ ‘acı’ 041Bşk/003.

Курмаинса /kurmayinsa/ ‘görmeyince’ 005Tip/006.

ш ⟨ş⟩ yazıbirimi: RD’de ш ⟨ş⟩ yazıbirimi /ş/ sesine karşılık gelmektedir. /ş/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde sızıcı, ötümsüz bir ön-üst damak ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). ш ⟨ş⟩ yazıbirimi Rıbakov’un Tatar , Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

шу /şu/ ‘şu’ 001Bşk/002.

йакшы /yakşı/ ‘iyi’ 049Bşk/085; 002Nog/006.

куш /kuş/ ‘kuş’ 013Tat/010; 020Bşk/003; 003Tip/012; 003Tip/012.

щ ⟨şç⟩ yazıbirimi: RD’de щ ⟨şç⟩ yazıbirimi /şç/ sesine karşılık gelmektedir. /şç/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde sızıcı, ötümsüz bir ön-üst damak ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66) ve sadece Rusçadan alıntı sözcüklerde bulunur. щ ⟨şç⟩ yazıbirimi RD’de sadece dört sözcükde tespit edilmiştir. Bu dört sözcüğün ikisi Tatarlardan derlenen metinlerde, birer tanesi de Başkurtlardan ve Tiperlerden derlenen metinlerde geçmektedir. щ ⟨şç⟩ yazıbirimi Rıbakov’un Tatar, Başkurt ve Tipter şarkılarında sözcük başında ve ortasında kullanılmaktadır.

щуҕа /şçuɣa/ ‘şuna’ 028Bşk/007.

щаулаш- /şçawlaş-/ ‘bağrışmak’ 012Tat/012.

ищляр /işçler/ ‘eşler’ 001Tip/005.

т ⟨t⟩ yazıbirimi: RD’de т ⟨t⟩ yazıbirimi /t/ sesine karşılık gelmektedir. Ortak Türkçe söz başındaki /t/ ünsüzü Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde genellikle korunur. /t/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde patlamalı, ötümsüz bir diş ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). т

⟨t⟩ yazıbirimi, Rıbakov'un Tatar , Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

төтөн /tötön/ 'tütün' 006Bşk/016.

ат /at/ 'at' 003Tat/001; 040Bşk/003; 006Tip/016.

жикит /jikit/ 'yiğit, genç' 006Tip/017.

Таш /taş/ 'taş' 001Nog/002.

ц ⟨ts⟩ yazıbirimi: RD'de ц ⟨ts⟩ yazıbirimi söz başında /c/; söz içinde /ts/ sesine karşılık gelmektedir. /ts/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yarı kapantılı, ötümsüz bir diş ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66) ve sadece Rusçadan alıntı sözcüklerde bulunur. Radloff, ц yazıbiriminin /c/ sesine karşılık geldiğini belirtir (Radloff, 1893: VIII). Radloff'un tespiti, Rıbakov'un derlemelerindeki цанына 'canına' sözcüğünün doğru okunması için yol göstericidir. Bizce, bu sözcükteki ц yazıbirimi /c/ okunabilir. ц /ts/ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında ve ortasında kullanılmaktadır.

цанына /tsanına/ 'canına' 042Tat/003.

француз /frantsuz/ 'fransız' 047Bşk/005.

фахарница /faxarnitsa/ 'Faharnisa' 007Tip/018.

в ⟨v⟩ yazıbirimi: RD'de в ⟨v⟩ yazıbirimi /v/ sesine karşılık gelmektedir. /v/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde akıcı, ötümlü bir diş-dudak ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). в ⟨v⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar, Başkurt ve Tipter şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

вылай /vılay/ 'böyle' 041Bşk/010.

аваз /avaz/ 'ses, avaz' 002Bşk/007.

агув /aguv/ 'akış, akıntı' 024Tat/017.

дивуана /divwana/ 'divane' 001Tip/026.

й ⟨y⟩ yazıbirimi: RD'de й ⟨y⟩ yazıbirimi /y/ sesine karşılık gelmektedir. Ortak Türkçedeki /y-/ ünsüzü, Çağdaş Başkurt Türkçesinde korunurken Çağdaş Tatar Türkçesinde düz-dar (i, ı) ve düz-yarı dar (ĕ) ünlüleri ile birlikte kullanıldığında genellikle /c/ ünsüzüne gelişir; diğer durumlarda ise /y/ olarak korunur. RD'de ise Ortak Türkçe /y/ ünsüzünün /c/, /j/ ve /y/ olarak tespit edildiği örnekler bulunur. /y/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde akıcı, ötümlü bir orta-üst damak ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). й ⟨y⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar , Başkurt Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

йөз /yöz/ 'yüz' 013Tat/044.

кайда /kayda/ 'nerede, nereye' 016Tat/005; 023Bşk/011; 002Tip/003; 002Nog/006.

атай /atay/ 'baba' 047Bşk/066; 004Tip/006.

j ⟨y[1]⟩ yazıbirimi: RD'de j ⟨y[1]⟩ yazıbirimi / y[1]/ sesine karşılık gelmektedir. j ⟨y[1]⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda tespit edilmiştir.

jул /y[1]ul/ 'yol' 001Tat/007.

jаңыз /y[1]aŋız/ 'yalnız'017Tat/005.

кajдын /kay[1]dın/ 'nereden' 042Tat/004.

тамыркaj /tamırkay[1]/ 'damar'018Tat/003.

з ⟨z⟩ yazıbirimi: RD'de з ⟨z⟩ yazıbirimi /z/ sesine karşılık gelmektedir. /z/ sesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde sızıcı, ötümlü bir diş ünsüzüdür (Zekiyev vd. 2015: 19; Abdullina vd., 2018: 66). з ⟨z⟩ yazıbirimi Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda tespit edilmiştir.

заты /zatı/ 'soyu, nesli' 004Tip/018.

Зарландрып /zarlandırıp/ ‘kederlenerek’ 001Nog/014

газиз /gaziz/ ‘aziz’ 022Tat/029; 049Bşk/031.

тиз /tiz/ ‘tez’ 001Tat/009.

5.1.3. İki Sesi Karşılayan Yazıbirimler

я yazıbirimi: RD’de я yazıbirimi ön damak ünlüleri ile birlikte *СяС* durumunda /e/; söz başında *яС* durumunda /ya/ ve /ye/ sesine ve *VяС* durumunda /ya/ sesine karşılık gelmektedir. я yazıbirimi Rıbakov’un Tatar, Başkurt ve Tipter şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

я yazıbirimin /e/ sesine karşılık geldiği örnekler:

гөлляр /göller/ ‘güller’ 001Tat/002.

югряй /yügrey/ ‘koşarak’ 022Tat/011.

ӳрдяк /ürdek/ ‘ördek’ 013Tat/040; 002Bşk/006.

белян /bělen/ ‘ile, birlikte’ 013Tat/034; 009Bşk/009; 005Tip/008; 001Nog/008.

я yazıbirimin /ya/ sesine karşılık geldiği örnekler:

як /yak/ ‘yan, yaka’ 041Tat/012, 047Bşk/076.

куяш /kuyaş/ ‘güneş’ 034Tat/001.

яфрак /yafrak/ ‘yaprak’ 001Tip/002.

я yazıbirimin /ye/ sesine karşılık geldiği örnekler:

ямде /yemdě/ ‘güzel’ 049Bşk/037.

яшел /yeşil/ ‘yeşil’ 047Bşk/009.

ю yazıbirimi: RD’de ю yazıbirimi СюС durumunda /ü/; art damak ünlüleri ile birlikte söz başında юС durumunda /yu/; ön damak ünlüleri ile birlikte söz başında юС durumunda /yü/ sesine karşılık gelmektedir. ю yazıbirimi Rıbakov’un Tatar , Başkurt ve Tipter şarkılarında sözcük başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

ю yazıbirimin /ü/ sesine karşılık geldiği örnekler:

кюл /kül/ ‘göl’ 001Tat/006.

дюрт /dürt/ ‘dört’013Tat/040; 001Bşk/002.

кюллю /küllü/ ‘küllü, hepsi’ 003Bşk/002.

ю yazıbirimin /yü/ sesine karşılık geldiği örnekler:

юзюк /yüzük/ ‘yüzük’ 013Bşk/008.

юрюп /yürüp/ ‘yaşayıp’ 014Tat/013; 003Tip/013.

юрёсиндä /yürö[1]sindä/ ‘yaşamında’.002Nog/006.

ю yazıbirimin /yu/ sesine karşılık geldiği örnekler:

юк /yuk/ ‘yok’ 027Tat/003; 013Bşk/008.

юкы /yukı/ ‘uyku’ 047Bşk/035.

5.1.4. Rıbakov Derlemelerinde Kullanılan İşaretler

ъ ⟨‘⟩ işareti: RD’de ъ ⟨‘⟩ işareti kalınlaştırma işaretidir ve 19. yüzyılda Kiril alfabesi ile yazılmış metinlerde sıklıkla kullanılmaktadır. ъ ⟨‘⟩ işareti Rıbakov’un Tatar ve Başkurt şarkılarında sözcük sonunda tespit edilmiştir.

йукъ /yuk‘/ ‘yok’ 010Tat/015.

аллахъ /allax‘/ ‘allah’049Bşk/059.

ь ⟨’⟩ işareti: RD’de ь ⟨’⟩ işareti inceltme işaretidir ve 19. yüzyılda Kiril alfabesi ile yazılmış metinlerde sıklıkla kullanılmaktadır. ь ⟨’⟩ işareti Rıbakov’un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkılarında sözcük ortasında ve sonunda tespit edilmiştir.

бикь /bik’/ ‘pek’ 006Tat/003.

ультрам /ul’tram/ ‘oturuyorum’ 013Bşk/005.

бильбау /bil’baw/ ‘kemer, belbağı’ 040Bşk/005.

куль /kul’/ ‘kol’ 001Tip/012.

агыдыль /agıdıl’/ ‘Akidil’ 002Nog/001.

’ ⟨◡̑⟩ işareti: ’ ⟨◡̑⟩ işareti Rıbakov’un Tatar, Başkurt ve Tipter şarkılarında ünlü ile biten bir sözcükle ünlü ile başlayan başka bir sözcüğün arka arkaya geldiği durumlarda birinci ya da ikinci sözcüğün sonundaki ünlünün düşüp kaynaşma ses olayının

gerçekleştiğini gösterir. RD'de, ' ⟨‿⟩ işareti Tatar, Başkurt ve Tipterlerden derlenen metinlerde tespit edilmiştir.

төлк' уйнай /tŭlk‿uynay/ 'tilki oynar' 004Tat/002.

алм'агас /alm‿agas/ 'elma ağacı' 037Tat/009.

ниг'аууры /nig‿awurı/ 'niye ağrır' 001Tip/023.

калд'инде /kald‿indĕ/ 'kaldı şimdi' 014Bşk/012.

5.1.5. Diftongların Gösterimi

İki ünlü ya da benzeri sesin bir hecede kullanılmasına diftong (iki ünlülü hece) denir (Karaağaç, 2018: 45). Başkurt Türkçesinde ve ağızlarında diftongların birinci elementi olarak a /a/, ә /e/, ы /ı/, у /u/, ү /ü/, о /o/, и /i/ ünlüleri; ikinci elementi olarak и /i/ (yani й /y/), у /u/ ve ү /ü/ ünlüleri gelir (Dmitriyev, 1950: 16). Tatar Türkçesinde iki ünlü sesin yan yana gelmesiyle oluşan gerçek diftonglar yoktur. й /y/, у-ү /w/+ ünlü yapısındakilere yükselen diftonglar (küterĕlme diftonglar); ünlü + й /y/, у-ү /w/ biçimindekilere alçalan diftonglar (töşĕrĕlme diftonglar) denir ve bu iki diftong türü de yalancı diftonglar (yalgan diftonglar) olarak adlandırılır. Tatar Türkçesinin diyalektlerinde /ıw/, /ĕw/, /ow/, /ĕy/ gibi birçok düşürülme diftong bulunur (Zekiyev (vd.) 2015: 27-28).

RD'de diftongların ilk elementi olarak a ⟨a⟩, ä ⟨e⟩, е ⟨ĕ⟩, ы ⟨ı⟩, и ⟨i⟩, і ⟨i^1⟩, о ⟨o⟩, ө ⟨ö⟩, у ⟨u⟩ yazıbirimleri; ikinci elementi olarak е ⟨ĕ⟩, и ⟨i⟩, і ⟨i^1⟩, о ⟨o⟩, у ⟨u⟩, ү̆ ⟨ü⟩ yazıbirimleri bulunur. RD'de diftongları belirten **аи** /ay/, **ао** /aw/, **ау** /aw/, **ауу** /awu/, **ӓӳ** /äw/, **ӓу** /äw/, **еу** /ĕw/, **еӳ** /ĕw/, **еи** /ĕy/, **ыу** /ıw/, **іи** /i^1y/, **іі** /i^1y/, **оу** /ow/, **өӳ** /öw/, **уи** /uy/, **уу** /uw/, **яӳ** /yew/ işaret çiftleri tespit edilmiştir:

аи işaret çifti Başkurt, Tipter ve Nagaybaklardan derlenen metinlerin ilk ve son hecesinde tespit edilmiştir. **аи** işaret çifti ilk hecede ve son hecede /ay/ diftongunu karşılar.

каичан /kayçan/ 'ne zaman' 047Bşk/011.

ишыкаи /işıkay/ ‘kapıcık’ 009Bşk/007.

белякаи /bělekay/ **‘**bilek’ 002Nog/008.

дускаи /duskay/ **‘**dostcağız’ 005Tip/015, 049Bşk/030

куласаи /kulasay/ ‘açık doru renkli at, kula’ 004Tip/019.

ao işaret çifti Başkurtlardan derlenen metinlerde ilk sözcük başında ve ortasında tespit edilmiştir. **ao** işaret çifti /aw/ diftongunu karşılar.

аоз /awz/ ‘ağız’ 048Bşk/003.

таош /tawş/ ‘ses’ 049Bşk/081.

ay işaret çifti Başkurt, Tatar, Tipter ve Nagaybaklardan derlenen metinlerde sözcük başında, ortasında ve sonunda bulunur. **ay** işaret çifti her durumda /aw/ diftongunu karşılar.

таурат (Ar.) /tawrat/ **‘**Tevrat’ 001Bşk/012.

заук (Ar.) /zawk/ ‘zevk’ 049Bşk/040.

йырлаучы /yırlawçı/ ‘şarkıcı’ 021Tat/003, 006Tat/005.

уйау /uyaw/ **‘**uyanık, cesur’ 022Bşk/008.

анау /anaw/ ‘işte’ 006Bşk/011.

сау- /saw-/ ‘sevmek’ 001Nog/011, 010Tat/022.

äў işaret çifti Başkurtlardan derlenen metindeki bir sözcükte sözcük sonunda bulunur ve /äw/ diftongunu karşılar.

ўлчäў /ülçäw/ ölçü, terazi. 004Bşk/005.

äy işaret çifti Başkurtlardan derlenen bir sözcükte ilk hecede tespit edilmiştir ve /äw/ diftongunu karşılar.

äуял (Ar.) /äwel/ ‘evvel, önce’ 004Bşk/001.

ey işaret çifti Başkurtlardan derlenen metinlerdeki iki sözcüğün ortasında ve sonunda bulunur ve her iki durumda da /ĕw/ diftongunu karşılar.

кеуек /kĕwĕk/ ‘gibi’ 046Bşk/017.

өчеу /öçĕw/ ‘üç kişi’ 047Bşk/036.

еў işaret çifti Başkurtlardan derlenen bir sözcüğün ortasında tespit edilmiştir. **еў** işaret çifti /ĕw/ diftongunu karşılar.

кеўек /kĕwĕk/ ‘gibi’ 046Bşk/005.

еи işaret çifti Başkurtlardan derlenen metinlerdeki iki sözcüğün ortasında ve sonunda bulunur ve /ĕy/ diftongunu karşılar.

кеим /kĕym/ ‘giyim, kıyafet’ 003Bşk/013.

кеи- /kĕy-/ **‘**giymek’ 003Bşk/013.

ыу işaret çifti Başkurt, Tatar ve Tipterlerden derlenen metinlerde iki sözcüğün sonunda bulunur ve /ıw/ diftongunu karşılar:

сыу /sıw/ ‘su’ 022Tat/015, 024Bşk/007, 033Bşk/013, 003Tip/011.

тыу- /tıw-/ ‘doğmak’ 010Tat/027, 046Bşk/022.

іи işaret çifti Başkurtlardan ve Nagaybaklardan derlenen metinlerdeki iki sözcüğün ortasında bulunur ve /i^{1}y/ diftongunu karşılar.

Біик /bi^{1}yk/ ‘büyük, yüksek’ 027Bşk/003.

тіин /ti^{1}yn/ ‘sincap’ 002Nog/007.

іі işaret çifti Başkurt, Tatar ve Nagaybaklardan derlenen metinlerdeki iki sözcüğün ortasında tespit edilmiştir. **іі** işaret çifti / i^{1}y/ diftongunu karşılar.

кіік /ki^{1}yk/ ‘karaca’ 049Bşk/018.

біік /bi^{1}yk/ ‘büyük, yüksek’ 042Tat/001, 021Bşk/003, 002Nog/001.

оу işaret çifti Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki üç sözcüğün sonunda bulunur ve /ow/ diftongunu karşılar.

тоу- /tow-/ **‘**doğmak’ 049Bşk/012.

боу /bow/ ‘gölet’ 004Tip/012.

боу- /bow-/ ‘boğmak’ 006Tip/001.

öў işaret çifti Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcüğün sonunda tespit edilmiştir. **öў** işaret çifti /öw/ diftongunu karşılar.

жөрөў **/jöröw/** ‘hayat’ 046Bşk/018.

уи işaret çifti Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcüğün ortasında bulunur ve /uy/ diftongunu karşılar.

буир- /buyr-/ ‘buyurmak’ 012Bşk/009.

уу işaret çifti Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki iki sözcüğün sonunda tespit edilmiştir. **уу** işaret çifti /uw/ diftongunu karşılar.

туу- /tuw-/ ‘doğmak’ 043Bşk/012.

суу /suw/ ‘su’ 016Tat/003.

6. BÖLÜM: RIBAKOV DERLEMELERİNİN DİL ÖZELLİKLERİ

6.1. Sesbilgisel Süreçler

6.1.1. Benzeşme

Benzeşme, Başkurt Türkçesinde Rusça *assimilatsiya* ya da Başkurtça *okşaşıw* terimleri ile ifade edilir (Kiyikbayev, 1958: 102). Ergenç ve Uzun, benzeşmeyi "Bir sözcüğü oluşturan seslerden birinin başka bir sesi oluşum özellikleri bakımından etkileyerek kendisine benzetmesi (2020: 259)" olarak tanımlar. Sözcükteki benzeşmeler ünlü ve ünsüzler arasında tam benzeşme, yarı benzeşme, ilerleyici benzeşme ve gerileyeci benzeşme biçiminde olabilir.

6.1.1.1. Ünlü Benzeşmeleri

Türkçenin genelinde temel özelliklerden biri ünlü uyumudur. Benzeşme olayının neticesi olan ünlü uyumu Türkçede büyük ünlü uyumu (artlık-önlük uyumu ya da damak uyumu) ve küçük ünlü uyumu (düzlük-yuvarlaklık uyumu ya da dudak uyumu) olmak üzere iki şekildedir.

6.1.1.1.1. Büyük Ünlü Uyumu

Literatürde 'dil' ya da 'damak uyumu' olarak da adlandırılan büyük ünlü uyumu sözcüklerdeki ünlülerin arka ya da ön sıradan oluşlarına göre belirlenir. Büyük ünlü uyumunda sözcüklerin ilk hecesinde arka sıradan ünlü var ise sonraki hecelerde de arka sıradan ünlü; ön sıradan ünlü var ise takip eden hecelerde de ön sıradan ünlü bulunur.

Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde dokuz ünlü bulunur ve bu ünlüler arka ve ön sıradan oluşlarına göre şöyle sınıflandırılır:

a) Arka sıradan ünlüler: a, ı, o, u.

b) Ön sıradan ünlüler e, ĕ, i, ö, ü.

Standart Başkurt Türkçesinde ve Tatar Türkçesinde, bazı istisnalar dışında, sözcüğün ilk hecesinde arka sıradan bir ünlü varsa takip eden hecelerde de arka sıradan ünlü; ilk hecesinde ön sıradan bir ünlü varsa sonraki hecelerde de ön sıradan bir ünlü

bulunur (Kiyikbayev, 1958: 149). Aşağıdaki örneklerde sözcüğün ilk hecesindeki ünlünün niteliğine göre sonraki hecelerdeki ünlünün durumu görülmektedir:

Ç. Bşk. yd.

qalanıŋ ‘şehrin’ (BTAH5 133b); tormoşqa ‘hayata’ (BTAH8 64a); küzzerĕnde ‘gözlerinde’ (BTAH8 70b); kĕşĕlerĕ ‘kişileri’ (BTAH8 73b); ikĕnsĕnen ‘ikinciden’ (BTAH8 94b); ınyıları ‘incileri’ (BTAH10 79b).

Ç. Tat. yd.

qalanıŋ ‘şehrin’ (TTAS3 68a); tormışka ‘hayata’ (TTAS3 97a); küzlerĕnde ‘gözlerinde’ (TTAS6 19a); kĕşĕlerĕ ‘kişileri’ (TTAS3 112c); ikĕnçĕden ‘ikinciden’ (TTAS3 214c); encĕsĕn ‘incisini’ (TTAS6 708b).

Standart Başkurt Türkçesi ve Tatar Türkçesinde Arapça ve Farsça erken dönem alıntı sözcüklerin çoğunlukla büyük ünlü uyumuna uyduğu görülür.

Ç. Bşk. yd.

manara (Ar.) ‘minare’ (BTAH6 192b).

meɣene (Ar.) ‘mana’ (BTAH6 452b).

doşman (Far.) ‘düşman’ (BTAH3 427b).

zıyan (Far.) ‘ziyan’ (BTAH3 631a).

Ç. Tat. yd.

manara (Ar.) ‘minare’ (TTAS 98c).

meg’ne (Ar.) ‘mana’ (TTAS 141c).

doşman (Far.) ‘düşman’ (TTAS 192b).

zıyan (Far.) ‘ziyan’ (TTAS 439a).

Tatar Türkçesinde büyük ünlü uyumuna uymayan Arapça ve Farsça alıntı sözcükler Başkurt Türkçesinde büyük ünlü uyumuna uyar: Tat. T. bela; Bşk. T. bele ‘bela’; Tat. T. cihan; Bşk. T. yıhan ‘cihan’ (Kiyikbayev, 1958: 154).

Rıbakov'un derleme güzergâhı, Başkurt Türkçesinin Kuzeybatı ağzına, Güney ağzına ve Doğu ağzına tekabül ettiği için için büyük ünlü uyumunun bu ağız gruplarındaki durumu da önemlidir. Başkurt Türkçesinin ağız gruplarında bazı istisnalar dışında büyük ünlü uyumu bulunur.

Başkurt Türkçesinin Güney ağzında büyük ünlü uyumu, bazı istisnalar dışında tamdır ve hatta bazı birleşik sözcüklerde dahi büyük ünlü uyumu sağlanmaktadır: epkil- < alıp + kil- 'alıp gelmek (Mirjanova, 1979: 20). Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzı ve Merkez alt ağzında az sayıda da olsa büyük ünlü uyumunun ihlal edildiği örneklere rastanmıştır.

Maksutova, Doğu ağız grubunun Argayaş ve Salyut ağzında büyük ünlü uyumu ile ilgili tespitlerde bulunmuştur fakat Ey ağzında, Miyes ağzında ve Kızıl ağzında büyük ünlü uyumundan söz etmemiştir. Maksutova'nın Ey, Miyes ve Kızıl ağızlarında büyük ünlü uyumuna yer vermemesi bu ağızlarda büyük ünlü uyumunun Standart Başkurt Türkçesinden farklı olmamasından kaynaklı olabilir çünkü Maksutova, Argayaş ve Salyut ağızlarında büyük ünlü uyumunun bulunmadığı durumları açıklamıştır.

Başkurt Türkçesinin Kuzeybatı ağzının genelinde büyük ünlü uyumu tamdır. Kuzeybatı ağzının Karizil alt ağzında, Tübengi Agizil-İyik alt ağzında ve Geyne alt ağzında az da olsa büyük ünlü uyumunun bozulduğu örnekler vardır.

Rıbakov'un derleme güzergâhı Tatar Türkçesinin Ural ağızlarının konuşulduğu bölgeleri de içerir. Tatar Türkçesinin Ural ağızlarında bazı durumlar dışında büyük ünlü uyumu bulunur.

Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybaklardan derlediği metinlerde ise bazı şartlar dışında, standart Başkurt Türkçesi ve standart Tatar Türkçesinde olduğu gibi büyük ünlü uyumu bulunmaktadır.

yırlawçınıŋ 'şarkıcının' 006Tat/009.

tĕzgĕnlerĕn 'dizginlerini' 011Tat/007.

bolotka ‘buluta’ 004Bşk/025.

külegesĕ ‘gölgesi’ 046Bşk/009.

allarında ‘önlerinde’ 006Tip/006.

bĕlekäylärin ‘bileklerini’ 001Tip/018.

dınyakaylarnı ‘dünyalarını’ 001Nog/005.

yĕslerindä ‘içlerinde’ 001Nog/013.

Rıbakov’un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybaklardan derlediği metinlerde Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerde genellikle büyük ünlü uyumu sağlanır.

darmanım (Far.) ‘dermanım’ 002Bşk/015.

dar’ya (Far.) ‘derya’ 004Tip/014, 016Tat/003.

duşman (Far.) ‘düşman’ 029Tat/018.

gü[1]mĕrler (Ar.) ‘ömürler’ 022Tat/038.

aval (Ar.) ‘evvel’ 003Bşk/001

gajap (Ar.) s. acayip 001Tip/005.

fanı (Ar.) ‘fani’ 001Nog/010.

dınyakaylarnı (Ar.) ‘dünyalarını’ 001Nog/005.

Rıbakov’un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybaklardan derlediği metinlerde büyük ünlü uyumu her zaman yukarıda tanımladığımız düzen içinde gerçekleşmez ve aşağıda belirtilen durumlarda büyük ünlü uyumu bozulur:

1) Rıbakov’un Tatar ve Tipterlerden derlediği metinlerdeki birkaç örnekte küçültme ekinin ince sıradan ünlülerin bulunduğu sözcük tabanlarına +kay biçiminde eklenmesinden dolayı büyük ünlü uyumu bozulur.

isikay ‘aklıcağız’ 001Tip/031.

jir’ jĕlekayları ‘yer çilekleri’ 013Tat/004.

2) Rıbakov’un Başkurt ve Tipterlerden derlediği metinlerde +*kay* küçültme ekindeki *y* sesinin çevresindeki ünlüleri inceltmeye meyilli olmasından dolayı, bu ek

üzerine eklenen ekin ünlüsünde ön damak ünlüleri bulunur ve neticede büyük ünlü uyumu bozulur. Karaycanın Trakay ağzında da /y/ ünsüzü komşuluğunda bulunan /a/ ünlüsü /y/'nin etkisiyle öndamaksıllaşarak /e/'ye dönüşür (Çulha, 2019: 37).

agakay**ĕ**m 'ağabeyim' 008Bşk/002.

atkay**i**m 'atım' 044Bşk/001.

duskay**i**m 'dostcağızım' 049Bşk/020.

sawlıkay**i**m 'sağlığım' 001Tip/021.

kuzıkay**i**ma 'gözüme' 002Tip/018.

3) Rıbakov'un Tatar, Başkurt ve Nagaybaklardan derlediği metinlerdeki bazı sözcüklerde büyük ünlü uyumu yoktur.

daxi 'dahi, da, bile' 032Bşk/006.

yirlawçınıŋ 'şarkıcının' 019Tat/009.

buri 'kurt, börü' 004Tip/002, 049Bşk/089.

kayindà 'huş ağacında, kayında' 002Nog/007.

4) Rıbakov'un Nagaybaklardan derlediği metinlerde belirli geçmiş zaman ekinin genellikle arka sıradan ünlü ile kullanılmasından dolayı büyük ünlü uyumu gerçekleşmez.

is**tı**m 'içtim' 001Nog/001.

kutsan i**dı** 'beklese idin' 001Nog/005.

yĕlı kit**tı** 'ağlayarak gitti' 002Nog/002.

di**dı** 'dedi' 002Nog/007.

5) Rıbakov'un Tatar, Başkurt ve Tipterlerden derlediği metinlerde sıfat-fiil ekinin ince sıradan ünlülerin bulunduğu sözcük tabanına *-gan* biçiminde eklenmesinden dolayı büyük ünlü uyumu bozulur.

min**gan** atım 'bindiğim atım' 013Tat/043.

min**gan** at 'bindiği at' 004Tip/016.

min**gan**day atım 'bindiğim atım' 049Bşk/073.

7) RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerde emir kipi birinci çokluk kişi ekinin {+ayik} biçiminde getirilmesinden dolayı büyük ünlü uyumu bozulur.

чега**и**к /çĕgay**i**k/ (047Bşk/051) 'çıkalım'; Ç. Tat. yd. çıqayq; Ç. Bşk. yd. çıqayıq.

баса**и**k /basay**i**q/ (047Bşk/037) 'basalım'; Ç. Tat. yd. basayq; Ç. Bşk. yd. baśayıq.

аса**и**k /asay**i**q/ (047Bşk/039) 'asalım'; Ç. Tat. yd. açayq; Ç. Bşk. yd. aśayıq.

Bu ek RD'de Tatarlardan derlenen metinlerde büyük ünlü uyumuna uymaktadır.

булайык /bulayık/ (022Tat/039) 'olalım'; Ç. Tat. yd. bulayk; Ç. Bşk. yd. bulayıq.

ӳтяйек /üteyĕk/ (038Tat/001) 'geçelim'; Ç. Tat. yd. üteyk; Ç. Bşk. yd. üteyĕk.

8) RD'de Başkurtlardan derlenen metindeki ön sıradan ünlülü sözcüğe bir sözcükte addan ad yapım ekinin {+ar} biçiminde eklenmesinden dolayı büyük ünlü uyumu bozulur. Aşağıdaki sözcük, Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Asıvzı (Uçalı) alt ağzının konuşulduğu Kıltınban Gölü yakınındaki İrendik Dağı sırtlarında yaşayan bir Başkurt'tan derlenen metinde yer alır ve RD'de bir kez geçer. Bu ek Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde {+Ar} biçimindedir ve büyük ünlü uyumuna uyar.

бишар /biş**a**r/ (025Bşk/007) 'beşer'; Ç. Tat. yd. bişer; Ç. Bşk. yd. bişer.

9) Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzında belirtme hâli ekinin {+nĕ} ve 1. çokluk iyelik ekinin {+bĕz} biçiminde kullanılmasından dolayı büyük ünlü uyumunun bozulur (Mirjanova, 1979: 34). Aşağıdaki sözcük de RD'de Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzının konuşulduğu Masim Dağı'ndan derlenen metinlerde tespit edilmiştir. 1. teklik iyelik eki ile çekimlenen bu sözcüğün RD'de büyük ünlü uyumuna uyan varyantları da vardır: /başım/ 'başım' (049Bşk/031).

Баш**и**м /baş**i**m/ (037Bşk/010) 'başım'; Ç. Tat. yd. başım; Ç. Bşk. yd. başım.

10) Aşağıdaki sözcük de RD'de Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzının konuşulduğu Masim Dağı'ndan derlenen metinlerde tespit edilmiştir. İyik-Hakmar ağzında büyük ünlü uyumu bazı eklerin tek şekilli olmasından dolayı bozulur.

Aşağıdaki sözcükteki büyük ünlü uyumsuzluğu yönelme hâli ekinden önce /ŋ/ ünsüzünün kullanılmasından olmalıdır çünkü RD'de aynı sözcüğün /běĺěne/ 'beline' (047Bşk/073) varyantı da vardır.

билиң**а** /biliŋ**a**/ (043Bşk/010) 'beline'; Ç. Tat. yd. biĺěne; Ç. Bşk. yd. biĺěne.

11) RD'de Nagaybaklardan derlenen metindeki düz-dar ön damak ünlülü bir sözcüğe zarf-fiil ekinin -ıp biçiminde eklendiği tespit edilmiştir ve bu sözcük Nagaybaklardan derlenen metinde iki kez aynı biçimde geçmektedir. Bu çekimli eylemin RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerde büyük ünlü uyumuna uyan /běrěp/ 'verip' (047Bşk/023) varyantı da vardır. Bu sebeple bu sözcükteki büyük ünlü uyumsuzluğu Nagaybakların ağız özelliği olmalıdır.

бир**ы**п /bir**ı**p/ (002Nog/002, 002Nog/004) 'verip'; Ç. Tat. yd. birěp; Ç. Bşk. yd. birěp.

12) Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybaklardan derlediği metinlerdeki Arapça, Farsça ve Rusçadan alıntı sözcüklerin bazılarında büyük ünlü uyumu yoktur.

bikar (Far.) 'boş' 006Bşk/002.

pi[1]yala (Far.) 'cam' 044Tat/002.

divwana (Far.) 'divane' 001Tip/026.

garip (Ar.) 'garip, yoksul' 013Tat/020.

kitap (Ar.) 'kitap' 002Tip/007.

mıskin (Ar.) 'miskin, zavallı' 002Nog/002.

malinki (Rus.) 'küçücük' 036Bşk/012.

maladěs (Rus.) 'babayiğit, koç yiğit' 003Tip/006.

tarilka (Rus.) 'tabak' 001Nog/002.

Bu tarz sözcükler çekime girdiğinde ekteki ünlünün niteliği Başkurtlardan derlenen metinlerde genellikle son hecedeki ünlünün artlık-önlük durumuna göre değişir.

fakirn**ě**n 'fakirin' 003Bşk/002.

kitabl**a**rga ‘kitaplara’ 001Bşk/011.

Tatarlardan ve Nagaybaklardan derlenen metinlerdeki birer örnekte ekteki ünlünün durumu sözcüğün ilk hecesindeki ünlüye göre değişmiştir.

garipk**a** ‘garibe’ 013Tat/019.

mıskingn**a** ‘miskin de’ 002Nog/002.

Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzında ve Merkez alt ağzında büyük ünlü uyumunun bozulduğu durumlar vardır. Büyük ünlü uyumu ihlali İyik-Hakmar ağzında nadirdir. İyik-Hakmar alt ağzında bazı eklerin sadece ön sıra ünlüleri ile kullanılmasından kaynaklı büyük ünlü uyumu ihlali tespit edilmiştir: İyik-Hakmar ağ. *bayımnĕ* - Ç. Bşk. yd. *bayımnı*, İyik-Hakmar ağ. *qızıbĕz̲* - Ç. Bşk. yd. *qızıbız̲* ‘kızımız’. Bazen, alıntı sözcüklerdeki /-k-/, /-g-/ ünsüzlerinden sonraki hecede ön sıra ünlülerinin kullanılmasından dolayı büyük ünlü uyumu bozulur: İyik-Hakmar ağ. *burankĕ* - R. *voronka* ‘huni’; İyik-Hakmar ağ. *kemfarka* - R. *konforka’* ‘brülür ocak’ (Mirjanova, 1979: 34).

Başkurt Türkçesinin diğer ağızlarına kıyasla, Merkez alt ağzında büyük ünlü uyumunun bozulmasına daha sık rastlanan bir durumdur. Özellikle üç ya da üçten fazla heceli sözcüklerin sonunki eklerin büyük ünlü uyumunu bozduğu tespit edilmiştir: *Merkez ağ. qaynatabĕz̲* - Ç. Bşk. yd. *qaynatabız̲* ‘kayınbabamız’; *Merkez ağ. boɣarsey* – Ç. Bşk. yd. *bögerse* ‘küçük çamça balığı’ (Mirjanova, 1979: 103).

Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Argayaş alt ağzında, büyük ünlü uyumu bozulur. Argayaş alt ağzında sözcüklerde ön sıra > arka sıra yönündeki büyük ünlü uyumu ihlali sıklıkla görülür: Arg. ağ. *beymaq* – Ç. Bşk. yd. *baymaq* ‘epeyce, çok’; Arg. ağ. *keyla* – Ç. Bşk. yd. *keyle* ‘külünk, küskü’; Arg. ağ. *xerap* – Ç. Bşk. yd. *xarap* ‘harap’. Argayaş ağzında, nadiren de olsa arka sıra > ön sıra yönünde olan büyün künlü uyumu ihlali de bulunur: *kuz̲lewĕs* ‘kürek, faraş’; *qıyaɣĕz̲* ‘kağıt’; *taşkey* ‘taş balığı’. Argayaş ağzındaki

bazı eklerin ince sıradan olmasından kaynaklı büyük ünlü uyumu bozulur: *maşina**ge*** ‘arabaya’; *tabın**ge*** ‘meclise’; *atayın**dĕŋ*** ‘babandan’ (Maksutova: 1976: 93).

Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Salyut alt ağzındaki bazı sözcüklerin büyük ünlü uyumuna uymadığı tespit edilmiştir: *öśtalık* ‘ustalık’; *qöyaş* ‘güneş’. Maksutova, Salyut ağzındaki bu durumun Başkurt Türkçesinin eskicil özelliklerinden biri olduğunu belirtir (Maksutova: 1976: 183).

Başkurt Türkçesinin Kuzeybatı ağzında da büyük ünlü uyumunun bozulduğu durumlar vardır. Karizil alt ağzında genellikle alıntı sözcüklerde büyük ünlü uyumunun bozulduğu tespit edilmiştir: Karizil ağ. *meydan* – Ç. Bşk. yd. *maydan* ‘meydan’; Karizil ağ. *xeyasız* – Ç. Bşk. yd. *xeyesĕz* ‘hayasız’ (Mirjanova, 2006: 20-21). Tübengi Agizil-İyik ağzında, süreksiz ve ötümsüz seslerle birlikte arka sıradan ünlü kullanılır ve bundan dolayı da büyük ünlü uyumu bozulur: N.-İ. ağ. *qayniş* – Ç. Bşk. yd. *qeynĕş* ‘kayınbirader, kayın’; N.-İ. ağ. *igar* – Ç. Bşk. yd. *iger* ‘eğer’; N.-İ. ağ. toş – Ç. Bşk. yd. töş ‘düş’ (Mirjanova, 2006: 145). Geyne ağzında, bazı sözcüklerde Çağdaş Başkurt Türkçesindeki /a/ ve /ı/ sesleri yerine /i/ sesi kullanılır: Geyne ağ. *çumir* – Ç. Bşk. yd. *sumar* ‘yumurta ve süt katılmış hamurdan yapılan küçük köfte, küçük hamur parçaları’; *Geyne ağ. qliş* – Ç. Bşk. yd. *qılış* ‘saç dibindeki kepek’ (Mirjanova, 2006: 213). Geyne alt ağzındaki ünlülerdeki ön damaksıllaşmadan dolayı büyük ünlü uyumu bozulur.

Tatar Türkçesinin Ural ağzının Nokrat-Kistim alt ağzındaki bazı sözcüklerde büyük ünlü uyumunun bozulduğu tespit edilmiştir: N.K. ağ. *sanek* – Ç. Tat. yd. *senek* yaba, dirgen’; N.K. ağ. *kimak* – Ç. Tat. yd. *koymak* ‘gözleme’. Nokrat-Kistim alt ağzında ayrılma hâli ekinin *+din/+tin*; şimdiki zaman birinci ve ikinci teklik kişi eklerinin *-min/-sin* biçiminde sadece ön damak ünlülü olmasından kaynaklı büyük ünlü uyumu bozulur: N.K. ağ. *yanıbızdin* – Ç. Tat. yd. *yanıbızdan* ‘yanımızdan’; N.K. ağ. *kırılıktin* – Ç. Tat. yd. *korılıktan* ‘kurulıktan’; N.K. ağ. *barmaymin* – Ç. Tat. yd. *barmaym* ‘varmıyorum, gitmiyorum’; N.K. ağ. *kaytasin* – Ç. Tat. yd. *kaytasıŋ* ‘dönüyorsun’. Nokrat-Kistĕm alt

ağzının Yukaměn bölgesindeki köylerde büyük ünlü uyumu ihlaline sık rastlanır: Yukaměn ağ. *ışěm bar* – Ç. Tat. yd. *ěşěm bar* ‘işim var’; Yukaměn ağ. *kiça kildı* – Ç. Tat. yd. *kiçe kildě* ‘gece geldi’ (Yusupov, 2003: 129-130). Yusupov, büyük ünlü uyumunun bu ağızda bozulmasının nedeninin Udmurt ağızlarının etkisiyle olabileceğini belirtir (Yusupov, 2003: 130).

Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar ve Merkez ağzında, Doğu ağzının Argayaş ve Salyut ağızlarında, Kuzey batı ağzının Geyne, Karizil ve Tübengi Agizil-İyik ağzında büyük ünlü uyumunun bozulduğu durumlar yukarıda belirtilmiştir. Özellikle, Güney ağzının İyik-Hakmar ve Merkez alt ağızlarında, Doğu ağzının Argayaş alt ağzında ve Kuzeybatı ağzının Karizil alt ağzındaki büyük ünlü uyumunun bozulduğu örneklerin bulunması RD’deki büyük ünlü uyumu ihlallerinin değerlendirilmesinde mühimdir çünkü söz konusu alt ağızların konuşulduğu bölgeler ile Rıbakov’un derleme güzergâhı örtüşmektedir.

6.1.1.1.2. Küçük Ünlü Uyumu

Türkçede sözcük tabanlarında ve tabanlara eklerin getirilmesinde ünlülerin düz-yuvarlak ve dar-geniş oluşlarına göre olan uyuma küçük ünlü uyumu (düzlük-yuvarlaklık uyumu, dudak uyumu) denir.

Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde küçük ünlü uyumunda bazı farklılıklar vardır. Çağdaş Tatar Türkçesinde ünlülerin dizilimi şöyledir:

2. hece	1. Hece								
	a /a/	ə /e/	y /u/	ү /ü/	o /o/	ө /ö/	ы /ı/	е /ĕ/	и /i/
a /a/	+		+		+		+		
ə /e/		+		+		+		+	+
y /u/	+		+		+		+		
ү /ü/		+		+		+		+	+

о /o/					+				
ө /ö/						+			
ы /ı/	+		+				+		
е /ĕ/		+		+				+	+
и /i/		+		+		+		+	+

Tablo 9: Çağdaş Tatar Türkçesinde Ünlülerin Dizilimi (Zekiyev (vd.) 2015: 24).

Bu tablodan hareketle küçük ünlü uyumu ile ilgili şu sonuçlara ulaşılır:

1. Çağdaş Tatar Türkçesinde düz-geniş ünlülerden (a, e) sonra çoğunlukla düz-geniş ünlüler (a, e), düz-dar ünlüler (ı, i), düz-yarı dar ünlü (ĕ); az sayıda da yuvarlak-yarı dar ünlüler (ŭ, ŭ) gelebilir. Düz-geniş ünlülerden sonra yuvarlak-yarı dar ünlülerin getirildiği sözcüklerde küçük ünlü uyumu bozlur.

2. Çağdaş Tatar Türkçesinde düz-dar ünlülerden (ı, i) sonra genellikle düz-geniş ünlüler (a, e), düz-dar ünlüler (ı, i); nadiren de düz-yarı dar ünlü (ĕ) ve yuvarlak-yarı dar ünlüler (ŭ, ŭ) gelebilir. Düz-dar ünlülerden sonra düz-yarı dar ünlü ve yuvarlak-yarı dar ünlülerin bulunduğu örneklerde küçük ünlü uyumu yoktur.

3. Çağdaş Tatar Türkçesinde düz-yarı dar ünlüden (ĕ) sonra çoğunlukla düz-geniş ünlü (e), düz-dar ünlü (i) ve düz-yarı dar ünlü (ĕ); az da olsa yuvarlak-yarı dar ünlü (ŭ) gelebilir. Düz-yarı dar ünlüden sonra yuvarlak-yarı dar ünlünün geldiği sözcüklerde küçük ünlü uyumu bozulur.

4. Çağdaş Tatar Türkçesinde yuvarlak-yarı dar ünlülerden (ŭ, ŭ) sonra genellikle düz-geniş ünlüler (a, e) ve düz-dar ünlüler (ı, i); nadiren de yuvarlak-yarı dar ünlüler (ŭ, ŭ) ve yuvarlak-dar ünlüler (u, ü) gelebilir. Yuvarlak-yarı dar ünlülerden sonra düz-dar ünlülerin getirildiği sözcüklerde küçük ünlü uyumu bozulur. Kiyikbayev, Tatar Türkçesi yazı dilinde ikinci hece ve sonraki hecelerde yuvarlak-yarı dar ünlülerin yazılmadığını ancak konuşma dilinde ilk hecesinde yuvarlak-yarı dar ünlü bulunan sözcüklerin ikinci hecesindeki ünlünün yuvarlak-yarı dar ünlü olarak telaffuz edildiğini, üçüncü ve sonraki

hecelerde ise yuvarlak-yarı dar ünlülerin yerine düz ünlülerin söylendiğini belirtir (Kiyikbayev, 1958: 161).

5. Çağdaş Tatar Türkçesinde yuvarlak-dar ünlülerden (u, ü) sonra çoğunlukla düz-geniş ünlüler (a, e), düz-dar ünlüler (ı, i); az da olsa düz-yarı dar ünlü (ŭ, ǔ) ve yuvarlak-dar ünlüler (u, ü) gelebilir. Yuvarlak-dar ünlülerden sonra düz-dar ünlülerin bulunduğu sözcüklerde küçük ünlü uyumu bozulur.

Çağdaş Başkurt Türkçesinde küçük ünlü uyumu yuvarlak-yarı dar ünlülerin sözcük tabanında ve sözcüğe getirilen eklerde bulunması olarak tanımlanır (Kiyikbayev, 1958: 156; Uraksin, İşbayev, 1986: 108; Abdullina (vd.) 2018: 86). Bu tanım, küçük ünlü uyumunda düz ünlülerin ve yuvarlak-dar ünlülerin durumunun belirtilmemesi bakımından eksiktir.

Çağdaş Başkurt Türkçesinde Ortak Türkçe sözcüklerde ünlülerin dizilimi genellikle şu şekildedir:

2. hece	1. Hece								
	a /a/	ә /e/	у /u/	ү /ü/	о /o/	ө /ö/	ы /ı/	е /ĕ/	и /i/
a /a/	+		+		+		+		+
ә /e/		+		+		+		+	+
у /u/	+								
ү /ü/		+							+
о /o/					+				
ө /ö/						+			
ы /ı/	+		+				+		
е /ĕ/		+		+		+		+	+
и /i/								+	+

Tablo 10: Çağdaş Başkurt Türkçesinde Ünlülerin Dizilimi.

Bu tablodan hareketle küçük ünlü uyumu ile ilgili şu sonuçlara ulaşılır:

1. Çağdaş Başkurt Türkçesinde düz-geniş ünlülerden (a, e) sonra çoğunlukla düz-geniş ünlüler (a, e), düz-dar ünlüler (ı, i), düz-yarı dar ünlü (ĕ) ve yuvarlak-yarı dar (ŭ, ŭ) ünlüler gelebilir. Düz-geniş ünlülerden sonra yuvarlak-yarı dar ünlülerin getirildiği sözcüklerde küçük ünlü uyumu bozulur.

2. Çağdaş Başkurt Türkçesinde düz-dar ünlülerden (ı, i) sonra çoğunlukla düz-geniş ünlüler (a, e), düz-dar ünlü (ı, i) ve düz-yarı dar ünlü (ĕ) gelebilir.

3. Çağdaş Başkurt Türkçesinde düz-yarı dar ünlüden (ĕ) sonra çoğunlukla düz-geniş ünlü (e) ve düz-yarı dar ünlü (ĕ) gelebilir.

4. Çağdaş Başkurt Türkçesinde yuvarlak-yarı dar ünlülerden (ŭ, ŭ) sonra çoğunlukla düz-geniş ünlüler (a, e) ve yuvarlak-yarı dar ünlüler (ŭ, ŭ) gelebilir.

5. Çağdaş Başkurt Türkçesinde yuvarlak-dar ünlülerden (u, ü) sonra çoğunlukla düz-geniş ünlüler (a, e) ve düz-dar ünlüler (ı, i) gelebilir. Yuvarlak-dar ünlülerden sonra düz-dar ünlülerin bulunduğu sözcüklerde küçük ünlü uyumu bozulur.

Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybaklardan derlediği metinlerde küçük ünlü uyumunun bulunduğu durumlar şöyledir:

1. RD'de düz-geniş ünlülerden (a, à, á, a^1, ä, e, e^1) sonra çoğunlukla düz-geniş ünlüler (a, à, á, a^1, ä, e, e^1) ile düz-dar ünlüler (i, i^1, ı) gelir.

дагасыс /dagasıs/ 'nalsız' 004Tat/003.

äйлянеп /äyleněp/ 'dönüp' 004Bşk/026.

Баним /bänim/ 'benim' 001Tip/013.

сайлар /saylar/ 'çaylar' 001Nog/003.

2. RD'de düz-dar ünlülerden (i, i^1, ı) sonra genellikle düz-geniş ünlüler (a, à, á, a^1, ä, e, e^1), düz-dar ünlü (i, i^1, ı) ve düz-yarı dar ünlü (ĕ, $ĕ^1$) gelir.

Икемезне /ikěměznĕ/ 'ikimizi' 028Tat/024.

кышынын /kışının/ 'kişinin' 031Bşk/005.

илляре /illerĕ/ ‘illeri’ 005Tip/014.

жырлай /jırlay/ ‘şarkı söyler/ 001Nog/014.

3. RD’de düz-yarı dar ünlüden (ĕ, ĕ[1]) sonra genellikle düз-geniş ünlü (a, à, á, a[1], ä, e, e[1]) ve düz-yarı dar ünlü (ĕ, ĕ[1]) gelebilir.

эчерерсен /ĕçĕrĕrsĕn/ ‘içirirsin’ 007Bşk/014.

эре́мяс /ĕrĕ[2]mes/ ‘erimez’ 004Tat/008.

Белекäй /bĕlĕkäy/ ‘küçük’ 003Tip/004.

белян /bĕlen/ ‘ile’ 001Nog/008.

4. RD’de yuvarlak-yarı dar ünlülerden (o, ö, ö[1]) sonra genellikle düz-geniş ünlüler (a, à, á, a[1], ä, e, e[1]), yuvarlak-yarı dar ünlüler (o, ö, ö[1]) ve yuvarlak-dar ünlüler (u, ü, ü[1]) gelebilir.

тотто /totto/ ‘tuttu’ 026Tat/005

тӧшя /töşe/ ‘düşer’ 004Bşk/031.

осу /osu/ ‘ucu’ 040Bşk/005.

ӧзӧлӧб /özölöp/ ‘üzülüp’ 004Bşk/010.

боулары /bowları/ ‘göletleri’ 004Tip/012.

5. RD’de yuvarlak-dar ünlülerden (u, ü, ü[1]) sonra genellikle düz-geniş ünlüler (a, à, á, a[1], ä, e, e[1]) ve yuvarlak-dar ünlüler (u, ü, ü[1]) gelebilir.

юзюккя /yüzükke/ ‘yüzüğe’ 026Tat/006.

кӳлягясе /külegesĕ/ ‘gölgesi’ 046Bşk/009.

туруп /turup/ ’durup’ 004Tip/017.

Урманарга /urmanarga/ ‘ormanlara’ 002Nog/005.

Rıbakov’un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybaklardan derlediği metinlerde küçük ünlü uyumunun bozulduğu durumlar şöyledir:

1. RD'de düz-geniş ünlülerden sonra (a, à, á, a^{1}, ä, e, e^{1}) yuvarlak-dar (u, ü, ü^{1}) ve yuvarlak-yarı dar ünlülerin (o, ö, ö^{1}) getirildiği sözcüklerde küçük ünlü uyumu bozulur.

сандугас /sandugas/ 'bülbül' 029Tat/037.

агуна /aguna/ 'keklik' 049Bşk/041.

аурy /awuruw/ 'hastalık' 004Tip/009.

матур /matur/ 'güzel' 001Nog/014.

2. RD'de düz-dar ünlülerden (i, i^{1}, ı) sonra yuvarlak-yarı dar ünlülerin (o, ö, ö^{1}) bulunduğu örneklerde küçük ünlü uyumu yoktur.

Тывуп /tıvup/ 'doğup' 013Tat/007.

исмидур /ismidur/ 'ismidir' 035Bşk/010.

истӳндä /istünde/ 'üstünde' 002Tip/007.

3. RD'de yuvarlak-yarı dar ünlülerden (o, ö, ö^{1}) sonra düz-dar (i, i^{1}, ı) ve düz-yarı dar ünlülerin (ĕ, ĕ^{1}) getirildiği sözcüklerde küçük ünlü uyumu bozulur.

комыш /komış/ 'gümüş' 004Tip/015

көзегез /közĕgĕz/ 'gözünüz' 048Bşk/002

жөрдем /jördĕm/ 'yürüdüm' 013Tat/035

4. RD'de yuvarlak-dar ünlülerden(u, ü, ü^{1}) sonra düz-dar (i, i^{1}, ı) ve yuvarlak-yarı dar (o, ö, ö^{1}) ünlülerin bulunduğu sözcüklerde küçük ünlü uyumu bozulur.

кюңли /küŋli/ 'gönlü' 019Tat/009.

булдысà /buldısà/ 'olunca' 004Tip/027.

юрёсиндä /yürö^{1}sindä/ 'yürüsün de' 002Nog/006.

булыр /bulır/ 'olur' 049Bşk/090.

RD'de küçük ünlü uyumu genellikle gerçekleşir. Küçük ünlü uyumunun bozulduğu durumlar ise çoğunlukla, Çağdaş Tatar Türkçesinin de özelliklerinden biri olan yuvarlak-dar ünlüden sonra düz-dar ünlülerin getirildiği sözcüklerde görülmektedir.

6.1.1.1.3. Tam Benzeşme

Ergenç ve Uzun'un "sözcük içindeki bir sesin kendisinden önce ya da sonra gelen bir başka sesi bütün özellikleriyle kendisine dönüştürmesi (2020: 260)" olarak tanımladığı tam benzeşme Başkurt Türkçesinde *tulı assimilatsiya* terimi ile ifade edilir. RD'de tam ünlü benzeşmeleri ve tam ünsüz benzeşmeleri olarak tespit edilmiştir. Çalışmada, ünlülerdeki tam benzeşmeler ünlülerin niteliklerine göre sınıflandırılmıştır.

Düz-Geniş Ünlülerde Tam Benzeşme

RD. **i+i** < OTu. **e+i**

Ortak Türkçe e+i ünlü dizisine sahip iki sözcükte RD'de gerileyici benzeşme yoluyla ünlü daralması gerçekleşerek /e/ ünlüsü /i/'ye gelişir. Bu sözcüklerdeki tam benzeşmeler Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

иск**и** /**i**sk**i**/ (035Tat/007) 'eski'; Ç. Tat. yd. TTAS iskě (1977: 419b); Ç. Bşk. yd. BTAH iśkě (2012: 805b) 'ay.' < ET. eski: (ED 1972: 246b).

к**и**с**и**л- /k**i**s**i**l-/ (042Bşk/004) 'kesilmek'; Ç. Bşk. yd. BTAH kiśkěl- (2012: 501b) 'ay.' < ET. kesil- (ED 1972: 750a).

RD. **ü+ü** < OTu. **e+ü**

RD'de Ortak Türkçe e+ü ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla ünlü yuvarlaklaşması ve ünlü daralması gerçekleşir ve neticede /e/ ünlüsü /i/'ye gelişir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

т**ю**г**ю**ль /t**ü**^{1}g**ü**^{1}l'/ (028Tat/014) 'değil'; Ç. Tat. yd. TTAS tügěl (1981: 284a); BL1926 tügěl (2018: 150) 'ay.' < ET. teγül (ED 1972: 480a).

RD **ö+ö** < OTu. **e+ü**

RD'de Ortak Türkçe e+ü ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla önce ünlü yuvarlaklaşması ve ünlü daralması (e+ü > ü+ü) sonra ünlü genişlemesi

(ü+ü > ö+ö) gerçekleşir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

т**ö**г**ö**l /t**ö**g**ö**l/ (001Tat/009) ‘değil’; Ç. Tat. yd. TTAS tügël (1981: 284a); BL1926 tügĕl (2018: 150) ‘ay.’ < ET. teɣül (ED 1972: 480a).

Düz-Yarı Dar Ünlüde Tam Benzeşme

RD. **e+e** < OTu. **ĕ+e**

Ortak Türkçe ĕ+e ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla ünlü genişlemesi gerçekleşir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

ч**я**ч**я**к /ç**e**ç**e**k/ (26Tat/007) ‘çiçek’; Ç. Tat. yd. TTAS çeçek (1981: 472b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Minzele ağ.*, *Böri ağ.* çeçke (2009: 742a), *Krasnoufim ağ.* sisek (2009: 576a); Ç. Bşk. yd. BTS sesek (2017: 514b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeybatı ağ.* çeçke (2002: 79b); *Geyne ağ.* çeç (2002: 104b), *Argayaş ağ., Salyogot ağ.* sisek (2002: 278b) ‘ay.’ < ET. çĕçek (ED 1972: 400b).

RD. **ĕ+ĕ** < OTu. **ĕ+e**

Ortak Türkçe ĕ+e ünlü dizisine sahip bir sözcükte ilerleyici benzeşme yoluyla ünlü daralması gerçekleşir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

ч**e**чк**e** /ç**ĕ**ç**ĕ**/ (047Bşk/077) ‘çiçek’; Ç. Tat. yd. TTAS çeçek (1981: 472b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Minzele ağ.*, *Böri ağ.* çeçke (2009: 742a), *Krasnoufim ağ.* sisek (2009: 576a); Ç. Bşk. yd. BTS sesek (2017: 514b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeybatı ağ.* çeçke (2002: 79b); *Geyne ağ.* çeç (2002: 104b), *Argayaş ağ., Salyogot ağ.* sisek (2002: 278b) ‘ay.’ < ET. çĕçek (ED 1972: 400b).

Düz-dar Ünlülerde Tam Benzeşme

RD. **ĕ+ĕ** < OTu. **i+i**

Ortak Türkçe i+i ünlü dizisine sahip bir sözcükte ünlü genişlemesi yoluyla tam benzeşme olur. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde yoktur ancak Çağdaş Başkurt Türkçesinde vardır.

б**е**й**е**к /b**ĕ**y**ĕ**k/ (004Bşk/013, 040Tat/009) ‘yüksek’; Ç. Tat. yd. TTAS biyĕk (1977: 160a); Ç. Bşk. yd. BTAH bĕyĕk (2011: 204b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* biyük (1787: 362), *Tat. T.* biyĕk, *Bşk. T.* bıyık, *Bşk. T. ve Miş. T.* biyük (1789: 235) < ET. biyik (ED 1972: 385b).

RD. **a+a** < OTu. **ı+a**

Ortak Türkçe ı+a ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla ünlü genişlemesi gerçekleşir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur. Bunun yanında, aşağıdaki sözcük PS’de Tatar Türkçesinde de RD’deki gibi kaydedilmiştir.

ж**а**рл**а**- /j**а**rl**а**-/ (013Bşk/009) ‘şarkı söylemek’; Ç. Tat. yd. TTAS cırla- (1981: 801b); Ç. Bşk. yd. BTAH yırla- (2012: 232a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* yarla-, ö[1]rla-, *Miş. T.* ö[1]rla-, *Bşk. T.* cirla-, *Nog. T.* çşirla- (1789: 320) < ET. yırla:- (ED 1972: 968a).

RD. **e+e** < OTu. **i+e**

Ortak Türkçe i+e ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla ünlü genişlemesi gerçekleşir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

кӯл**я**г**я** /kül**e**g**e**/ (046Bşk/009) ‘gölge’; Ç. Tat. yd. TTAS külege (1979: 295b); Ç. Bşk. yd. BTS külege (2017: 307b) ‘ay.’ < ET. köli:ge (ED 1972: 718a).

RD. **ü+ü** < OTu. **i+ü**

Ortak Türkçe i+ü ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla ünlü yuvarlaklaşması gerçekleşerek /i/ ünlüsü /ü/’ye gelişir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de yoktur.

т**ӳ**лькӳ /t**ü**l'k**ü**/ (031Bşk/002) 'tilki'; Ç. Tat. yd. TTAS tölkĕ (1981: 250a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Urta ağ.* tölkö (2009: 644a); Ç. Bşk. yd. BTAH tölkö (2016: 436a) 'ay.' < ET. tilkü: (ED 1972: 498b).

RD. **ö+ö** < OTu. **i+ü**

RD'de Ortak Türkçe i+ü ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla ünlü yuvarlaklaşması (i+ü > ü+ü) ve ünlü genişlemesi (ü+ü > ö+ö) gerçekleşir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinin Orta diyalektinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

т**ө**лк**ө** /t**ö**l'k**ö**/ (003Tat/004, 046Bşk/023) 'tilki'; Ç. Tat. yd. TTAS tölkĕ (1981: 250a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Urta ağ.* tölkö (2009: 644a); Ç. Bşk. yd. BTAH tölkö (2016: 436a) 'ay.' < ET. tilkü: (ED 1972: 498b).

RD. **a+a+a+a** < OTu. **e+i+i+e**

RD'de Ortak Türkçe e+i+i+e ünlü dizisine sahip bir sözcükte ünlü genişlemesi ve artdamaksıllaşması yoluyla tam benzeşme olur. Çağdaş Başkurt Türkçesinde de bu sözcükte tam benzeşme vardır ancak artdamaksıllaşma yoktur.

т**а**г**а**рм**а**л**а**- /t**aga**rm**a**l**a**/ (032Bşk/009) 'döndürmek'; Ç. Bşk. yd. BTAH tegermele- (2016: 726a) 'ay.' < ET. tegirmile:- (ED 1972: 487a).

Yuvarlak-Geniş Ünlülerde Tam Benzeşme

RD. **u+u** < OTu. **o+u**

RD'de Ortak Türkçe o+u ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla ünlü daralması gerçekleşir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de yoktur.

т**у**к**у**м /t**u**k**u**m/ (049Bşk/074) 'eyerin altına konulan kilim'; Ç. Tat. yd. TTAS tukım (1981: 159b); Ç. Bşk. yd. BTAH tuqım (2016: 548a) 'ay.' < ET. tokum (ED 1972: 470b).

RD. **a+a** < OTu. **ö+ö**

RD. **a+a** < OTu. **ö+ö**

RD'de Ortak Türkçe ö+ö ünlü dizisine sahip bir sözcükte ünlü düzleşmesi yoluyla tam benzeşme ortaya çıkar. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır ancak söz konusu Türkçelerde aşağıdaki sözcükte artdamaksıllaşma yoktur.

к**а**уд**а** /k**a**wd**a**/ (030Bşk/007) 'gövde'; Ç. Tat. yd. TTAS kewse (1979: 255b); Ç. Bşk. yd. BTS kewẕe (2017: 281b) 'ay.' < ET. kövdöŋ (ED 1972: 688a).

RD. **u+u** < OTu. **ö+ü**

RD'de Ortak Türkçe ö+ü ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerileyici benzeşme (ö+ü > ü+ü) ve artdamaksıllaşma (ü+ü > u+u) gerçekleşmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

т**у**г**у**л- /t**u**g**u**l-/ (026Bşk/004, 002Tip/012) 'dökülmek'; Ç. Bşk. yd. BTAH tügĕl- (2016: 628b) 'ay' < ET. tökül- (ED 1972: 481a).

Yuvarlak-Dar Ünlülerde tam benzeşme

RD. **o+o** < OTu. **u+ı**

RD'de Ortak Türkçe u+ı ünlü dizisine sahip bir sözcükte ünlü yuvarlaklaşması (u+ı > u+u) ve ünlü genişlemesi (u+u > o+o) gerçekleşir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

б**о**л**о**т /b**o**l**o**t/ (004Bşk/025) 'bulut'; Ç. Tat. yd. TTAS bolıt (1977: 177b); Ç. Bşk. yd. BTAH bolot (2011: 316b) 'ay.' < ET. bulıt (ED 1972: 333a).

RD. **ö+ö** < OTu. **ü+ü**

RD'de Ortak Türkçe ü+ü ünlü dizisine sahip bir sözcükte ünlü genişlemesi yoluyla tam benzeşme olmuştur. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

өч**ө**н /**ö**ç**ö**n/ (002Bşk/015) 'için'; Ç. Tat. yd. TTAS öçĕn (1981: 714b); Ç. Bşk. yd. BTAH ösön (2014: 881b) 'ay.' < ET. üçün (ED 1972: 28b).

RD. **ĕ+ĕ** < OTu. **i+ü**

RD'de Ortak Türkçe i+ü ünlü dizisine sahip bir sözcükte ünlü düzleşmesi (i+ü > i+i) ve ünlü genişlemesi (i+i > ĕ+ĕ) yoluyla tam benzeşme olmuştur. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

т**е**кт**е**р- /t**ĕ**kt**ĕ**r-/ (048Bşk/031) 'diktirmek'; Ç. Tat. yd. TTAS tĕktĕr- (1981: 69a); Ç. Bşk. yd. BTAH tĕktĕr- (2016: 234a) 'ay.' < ET. tiktür- (ED 1972: 479b).

6.1.1.1.4. Yarı Benzeşme

Yarı benzeşme "sözcükteki bir sesin bir başka sesi, bir ya da iki özelliği açısından kendisine benzetmesi" (Ergenç ve Uzun 2020: 261) olarak tanımlanır. Başkurt Türkçesinde *tulı bulmagan assimilatsiya* (Kiyikbayev, 1958: 102) ifadesi ile yarı benzeşme belirtilir. RD'de yarı benzeşmeler sadece iki örnekte tespit edilmiştir ve bu örneklerdeki yarı benzeşmeler ikinci hecedeki yuvarlak-dar ünlünün düzleşmesiyle oluşmuştur.

Yuvarlak-Dar Ünlülerde Yarı Benzeşme

RD. **a+ı** < OTu. **a+u**

Ortak Türkçe a+u ünlü dizisine sahip iki sözcükte ilerleyici benzeşme yoluyla ünlü düzleşmesi gerçekleşir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

алт**ы**н /altın/ (010Bşk/013) 'altın'; Ç. Tat. yd. altın (TTAS 1977: 51a); Ç. Bşk. yd. BTAH altın (2011: 256a) 'ay.' < PS *Tat. T.* ve *Miş. T.* altın, *Bşk. T.* ve *Nog. T.* altun (1787: 384) < ET. altun (ED 1972: 131a).

ч**а**пт**ы**р- /çaptır/ (005Bşk/010) 'dört nala koşturmak'; Ç. Tat. yd. TTAS çaptır- (1981: 409a); Ç. Bşk. yd. BTAH sab- (2015: 331a) 'ay.' < ET. çaptur- (ED 1972: 395b).

6.1.1.1.5. İlerleyici Benzeşme

Ergenç ve Uzun, ilerleyici benzeşmeyi (progressiv assimilatsiya) 'sözcükte önce gelen sesin, sonra gelen sesi ya tam olarak ya da kimi özellikleri açısından etkileyerek

kendisine benzetmesi (2020: 262)" olarak tanımlar. İlerleyici benzeşmeler tam benzeşmeler ya da yarı benzeşmeler olarak da görülebilirler (bk. tam benzeşme, yarı benzeşme).

Düz-Geniş Ünlülerde İlerleyici Benzeşme

RD. **ĕ+ĕ** < OTu. **ĕ+e**

ч**е**чк**е** /ç**ĕ**çk**ĕ**/ (047Bşk/077) 'çiçek'; Ç. Tat. yd. TTAS çeçek (1981: 472b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Minzele ağ.*, *Böri ağ.* çeçke (2009: 742a), *Krasnoufim ağ.* sisek (2009: 576a); Ç. Bşk. yd. BTS sesek (2017: 514b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeybatı ağ.* çeçke (2002: 79b); *Geyne ağ.* çeç (2002: 104b), *Argayaş ağ., Salyogot ağ.* sisek (2002: 278b) 'ay.': < ET. çĕçek (ED 1972: 400b).

RD'de birleşik ad durumundaki bir yer adında da ilerleyici benzeşme tespit edilmiştir.

Аг**ы**д**ы**ль /ag**ı**d**ı**l'/ (002Nog/003) 'Akidil Irmağı'; BL1926 ag iźĕl (2018: 32) 'ay.'.

Düz-Dar Ünlülerde İlerleyici Benzeşme

RD. **o+o** < OTu. **u+ı**

Ortak Türkçe u+ı ünlü dizisine sahip bir sözcükte ünlü yuvarlaklaşması (u+ı > u+u) ve ünlü genişlemesi (u+u > o+o) gerçekleşerek tam benzeşme bulunur.

б**о**л**о**т /b**o**l**o**t/ (004Bşk/025) 'bulut'; Ç. Tat. yd. TTAS bolıt (1977: 177b); Ç. Bşk. yd. BTAH bolot (2011: 316b) 'ay.' < ET. bulıt (ED 1972: 333a).

Yuvarlak-Dar Ünlülerde İlerleyici Benzeşme

RD. **a+ı** < OTu. **a+u**

алт**ы**н /**а**lt**ı**n/ (010Bşk/013) 'altın'; Ç. Tat. yd. altın (TTAS 1977: 51a); Ç. Bşk. yd. BTAH altın (2011: 256a) 'ay.' < PS *Tat. T.* ve *Miş. T.* altın, *Bşk. T.* ve *Nog. T.* altun (1787: 384) < ET. altun (ED 1972: 131a).

ч**а**пт**ы**р- /ç**a**pt**ı**r/ (005Bşk/010) ‘dört nala koşturmak’; Ç. Tat. yd. TTAS çaptır- (1981: 409a); Ç. Bşk. yd. BTAH sab- (2015: 331a) ‘ay.’ < ET. çaptur- (ED 1972: 395b).

6.1.1.1.6. Gerileyici Benzeşme

Gerileyici benzeşme “sözcük diziminde sonra gelen sesin, önce gelen sesi ya tamamen ya da kimi özellikleriyle etkilemesi ve kendisine benzetmesi (Ergenç ve Uzun, 2020: 263)”; sözcükteki bir sesin kendinden önceki sesi kendisine tam ya da yarı benzeştirmesi (Kiyikbayev, 1958: 107)”dir. Gerileyici benzeşmeler tam benzeşmeler ya da yarı benzeşmeler olarak da görülebilirler (bk. tam benzeşme, yarı benzeşme). RD’de gerileyici benzeşmeler genellikle tam benzeşme olarak görülür.

Düz-Geniş Ünlülerde Gerileyici Benzeşme

RD. **i+i** < OTu. **e+i**

RD’de Ortak Türkçe e+i ünlü dizisine sahip iki sözcükte ünlü gerileyici benzeşme neticesinde ünlü daralması olmuştur. Bu sözcüklerdeki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

иск**и** /**i**sk**i**/ (035Tat/007) ‘eski’; Ç. Tat. yd. TTAS iskě (1977: 419b); Ç. Bşk. yd. BTAH iśkě (2012: 805b) ‘ay.’ < ET. eski: (ED 1972: 246b).

к**и**с**и**л- /k**i**s**i**l-/ (042Bşk/004) ‘kesilmek’; Ç. Bşk. yd. BTAH kiśkěl- (2012: 501b) ‘ay.’ < ET. kesil- (ED 1972: 750a).

RD. **ü+ü** < OTu. **e+ü**

RD’de Ortak Türkçe e+ü ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla ünlü yuvarlaklaşması ve ünlü daralması gerçekleşmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

т**ю**г**ю**ль /t**ü**^{1}g**ü**^{1}l’/ (028Tat/014) ‘değil’; Ç. Tat. yd. TTAS tügěl (1981: 284a); BL1926 tügěl (2018: 150) ‘ay.’ < ET. teγül (ED 1972: 480a).

RD. **ö+ö** < OTu. **e+ü**

RD'de Ortak Türkçe e+ü ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerrileyici benzeşme yoluyla önce ünlü yuvarlaklaşması ve ünlü daralması (e+ü > ü+ü) sonra ünlü genişlemesi (ü+ü > ö+ö) gerçekleşir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

т**ö**г**ö**l /t**ö**g**ö**l/ (001Tat/009) 'değil'; Ç. Tat. yd. TTAS tügël (1981: 284a); BL1926 tügĕl (2018: 150) 'ay.' < ET. teɣül (ED 1972: 480a).

Düz-Yarı Dar Ünlüde Gerileyici Benzeşme

RD. **e+e** < OTu. **ĕ+e**

RD'de Ortak Türkçe ĕ+e ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla ünlü genişlemesi olur. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

ч**я**ч**я**к /ç**e**ç**e**k/ (26Tat/007) 'çiçek'; Ç. Tat. yd. TTAS çeçek (1981: 472b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Minzele ağ.*, *Böri ağ.* çeçke (2009: 742a), *Krasnoufim ağ.* sisek (2009: 576a); Ç. Bşk. yd. BTS sesek (2017: 514b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeybatı ağ.* çeçke (2002: 79b); *Geyne ağ.* çeç (2002: 104b), *Argayaş ağ., Salyogot ağ.* sisek (2002: 278b) 'ay.' < ET. çĕçek (ED 1972: 400b).

Düz-dar Ünlülerde Gerileyici Benzeşme

OTu. **ı+a** < RD **a+a**

RD'de Ortak Türkçe ı+a ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla ünlü genişlemesi gerçekleşir. Bu sözcükteki ses olayı PS'de Tatar Türkçesinde kaydedilen varyantta da vardır.

ж**а**рл**а**- /j**а**rl**а**-/ (013Bşk/009) 'şarkı söylemek'; Ç. Tat. yd. TTAS cırla- (1981: 801b); Ç. Bşk. yd. BTAH yırla- (2012: 232a) 'ay.' < PS *Tat. T.* yarla-, ö[1]rla-, *Miş. T.* ö[1]rla-, *Bşk. T.* cirla-, *Nog. T.* çşirla- (1789: 320) < ET. yırla:- (ED 1972: 968a).

RD. **e+e** < OTu. **i+e**

RD'de Ortak Türkçe i+e ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla ünlü genişlemesi olmuştur. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

кӳл**ягя** /kül**ege**/ (046Bşk/009) 'gölge'; Ç. Tat. yd. TTAS külege (1979: 295b); Ç. Bşk. yd. BTS külege (2017: 307b) 'ay.' < ET. köli:ge (ED 1972: 718a).

RD. **ü+ü** < OTu. **i+ü**

RD'de Ortak Türkçe i+ü ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla ünlü yuvarlaklaşması gerçekleşir.

тӳлькӳ /t**ü**l'k**ü**/ (031Bşk/002) 'tilki'; Ç. Tat. yd. TTAS tölkĕ (1981: 250a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Urta ağ.* tölkö (2009: 644a); Ç. Bşk. yd. BTAH tölkö (2016: 436a) 'ay.' < ET. tilkü: (ED 1972: 498b).

Yuvarlak-Geniş Ünlülerde Gerileyici Benzeşme

RD. **u+u** < OTu. **o+u**

RD'de Ortak Türkçе o+u ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla ünlü daralması gerçekleşir.

т**у**к**у**м /t**u**k**u**m/ (049Bşk/074) 'eyerin altına konulan kilim'; Ç. Tat. yd. TTAS tukım (1981: 159b); Ç. Bşk. yd. BTAH tuqım (2016: 548a) 'ay.' < ET. tokum (ED 1972: 470b).

RD **u+u** < OTu. **ö+ü**

Ortak Türkçe ö+ü ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla artdamaksıllaşma (ü+ü > u+u) gerçekleşir.

т**у**г**у**л- /t**ug**l-/ (026Bşk/004, 002Tip/012) 'dökülmek'; Ç. Bşk. yd. BTAH tügĕl- (2016: 628b) 'ay' < ET. tökül- (ED 1972: 481a).

Yuvarlak-Dar Ünlülerde Gerileyici benzeşme

RD **ĕ+ĕ** < OTu. **i+ü**

RD'de Ortak Türkçe i+ü ünlü dizisine sahip bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla ünlü düzleşmesi ve ünlü genişlemesi gerçekleşir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

т**е**кт**е**р- /t**ĕ**kt**ĕ**r-/ (048Bşk/031) 'diktirmek'; Ç. Tat. yd. TTAS tĕktĕr- (1981: 69a); Ç. Bşk. yd. BTAH tĕktĕr- (2016: 234a) 'ay.' < ET. tiktür- (ED 1972: 479b).

6.1.1.2. Ünsüz Benzeşmeleri

RD'de ünsüz benzeşmeleri daha çok çekim esnasında görülür. Sesbilimsel süreçte görülen ünsüz benzeşmeleri ise hem tam benzeşme hem de yarı benzeşme biçiminde olabilir.

6.1.1.2.1. Tam Benzeşme

RD'de tam ünsüз benzeşmesi nadir görülen bir ses olayıdır. RD'de dört sözcükte tam ünsüz benzeşmesi tespit edilmiştir.

RD'de *saç* sözcüğünün birden fazla varyantı bulunur ve bu varyantlardan ikisinde tam ünsüz benzeşmesi tespit edilmiştir. Örneklerin birincisinde *saç* sözcüğünde gerileyici benzeşme yoluyla süreksizleşme gerçekleşir ve tam ünsüz benzeşmesi olur. Birinci örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır.

чя**ч** /**ç**eç/ (048Bşk/022) 'saç'; Ç. Tat. yd. TTAS çeç (1981: 471a); Ç. Bşk. yd. BTAH ses (2015: 826a) 'ay.' < PS *Tat. T.* çeç, *Bşk. T.* ses, saç, *Miş. T.* tsats, *Nog. T.* saç (1787: 78) < ET. saç (ED 1972: 794a).

İkinci örnekte ise *saç* sözcüğünde ilerleyici benzeşme yoluyla süreklileşme gerçekleşir ve tam ünsüz benzeşmesi olur. İkinci örnekteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

ca**c** /sas/ (014Bşk/002); **с**я**с** /ses/ (028Tat/029) 'saç'; Ç. Tat. yd. TTAS çeç (1981: 471a); Ç. Bşk. yd. BTAH ses (2015: 826a) 'ay.' < PS *Tat. T.* çeç, *Bşk. T.* ses, saç, *Miş. T.* tsats, *Nog. T.* saç (1787: 78) < ET. saç (ED 1972: 794a).

Aşağıdaki örnekte gerileyici benzeşme yoluyla genizsilleşme gerçekleşir ve tam ünsüz benzeşmesi olur.

тал**н**ын- /tal**n**ın-/ (046Bşk/022) ‘kanat çırpmak’; Ç. Tat. yd. TTAS talpın- (1981: 25a); Ç. Bşk. yd. BTAH talpın- (2016: 109b) ‘ay.’ < ET. talpın- (ED 1972: 493b).

RD’de *sawuskan* ‘saksağan’ sözcüğünde ilerleyici benzeşme yoluyla ötümsüzleşme gerçekleşir.

саус**к**ан /sawus**k**an/ (047Bşk/001) ‘saksağan’; Ç. Tat. yd. TTS sayěskan (1997: 262b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Sirgaç ağ.* sawısqan, *Kuznetsk ağ., Lembre ağ., Temnikov ağ.* savıskan, *Kasıym ağ.* sawıs’an (2009: 554a); Ç. Bşk. yd. BTAH hayıśqan (2017: 462a) ‘ay.’ < ET. sağızğa:n (ED 1972: 818a).

RD’deki *yannık* ‘hayvan, hayvanlar’ sözcüğünde ilerleyici benzeşme yoluyla genizsilleşme gerçekleşir. Bu sözcükteki ses olayı Tatar Türkçesinin Yavşte-çat ağzı ile Tatar Türkçesinin Mişer ağzının Sterlitamak ve Şarlık alt ağzında ve Başkurt Türkçesinin Dim ağzında da tespit edilmiştir: Dim ağzı Rıbakov’un derleme güzergâhındadır.

йан**н**ык /yan**n**ık/ (019Bşk/002) ‘hayvan, hayvanlar’; BRS yänděk (1899: 90a); Ç. Tat. yd. TTS cenlěk (1997: 492b); Ç. Tat. ağ. *Sterlitamak ağ., Şarlık ağ., Yavşte-çat ağ.* yenněk (2009: 242b); Ç. Bşk. yd. BTS yenlěk (2017: 716b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ.* yenněk (2002: 132a) ‘ay.’.

6.1.1.2.2. Yarı Benzeşme

RD’de bir sözcükte süreksiz, ötümlü diş ünsüzü /d/, kendinden önceki sürekli, genizsil dudak ünsüzü /m/’yi oluşma noktası bakımından kendisine benzeştirerek sürekli, genizsil diş ünsüzü /n/’ye geliştirir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

и**н**дě /i**n**dě/ (007Bşk/014) ‘şimdi’; Ç. Tat. yd. TTAS indě (1977: 392b); Ç. Bşk. yd. BTAH indě (2012: 733a) ‘ay.’ < Kıp. T. imdi (CC 2015: 485).

RD'de bir sözcükte süreksiz, patlamalı, çift dudak ünsüzü /b/, sürekli akıcı yan ünsüz /l/'nin etkisiyle süreklileşerek /v/'ye gelişir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Karizil ağzında da tespit edilmiştir.

вылай /vılay/ (041Bşk/010) 'böyle'; Ç. Tat. ağ. TTZDS *Mamadış ağ., Kamışlı ağ.* bılay (2009: 145a); Ç. Bşk. yd. BTAH bılay (2011: 454a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Karizěl ağ.* vay (2002: 72b) 'ay.' < OSTN *Kazan ağ.* bılay (1911: 1730).

RD'deki bir sözcükte süreksiz, patlamalı, çift dudak ünsüzü /b/, sürekli, akıcı yan ünsüz /l/'nin etkisiyle süreklileşip akıcılaşarak /m/'ye gelişir ve neticede yarı benzeşme olur. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinin Astrahan ağzında ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin Argayaş ve Miyes ağzında da vardır. Argayaş ve Miyes ağızlarının konuşulduğu bölgeler Rıbakov'un derleme güzergâhındadır.

бил**м**ay /bil**m**aw/ (022Tat/035) 'belbağı, kemer, kuşak'; Ç. Tat. yd. TTAS bilbaw (1977: 162b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Astrahan ağ*. bilmaw (2009: 123a); Ç. Bşk. yd. BTAH bilbaw (2011: 264a), bilɣaw (2011: 265b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ., Miyes ağ.* bilmaw (2002: 48b) 'ay.' < PS *Tat. T.* bilbáw, *Bşk. T.* bilbaw, *Nog. T.* bělbav (1789: 142).

RD'de bir sözcükte önce sürekli, akıcı yan ünsüz /l/'nin etkisiyle patlamalı, ötümsüz diş ünsüzü /t/ ötümlüleşmiş, daha sonra gerisinde, ilk hece sonunda bulunan ön damak sesi /l/, gerileyici benzeşme yoluyla komşuluğunda bulunan /d/'ye çıkış yeri bakımından en yakın ses olan genizsil dişeti sesi /n'ye dönüşmüştür. (-lt- > -ld-> -nd-). Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

йу**нд**ус /yu**nd**us/ (038Tat/009) 'yıldız'; Ç. Tat. yd. TTAS yoldız (1977: 452b); Ç. Bşk. yd. BTAH yondoẓ (2012: 101b) 'ay.' < PS *Tat. T.* yuldus, *Miş. T. Bşk. T.* yulduz, *Nog. T.* ildiz (1787: 241-242) < Kıp. T. yulduz (CC 2015: 612) < ET. yultuz (ED 1972: 922b).

RD'de bir sözcükte süreksiz, patlamalı, ötümsüz /k/ ünsüzü, ilerleyici benzeşme yoluyla sürekli, akıcı diş ünsüzü /l/'yi süreksiz, patlamalı, ötümsüz diş ünsüzü /t/'ye

geliştirir. Bu sözcükteki ses olayı 1899 yılında basılan BRS'de kaydedilen varyantta da tespit edilmiştir.

кактан- /kak**t**an-/ (022Tat/020) 'kurutmak, kak yapmak'; BRS kakta- (1899: 114b); Ç. Tat. yd. TTS kaklan- 'kurumak' (1997: 130b);Ç. Bşk. yd. BTS qaqlan- 'kurutulmak' (2017: 320a) 'ay.' < ET. kakla- (ED 1972: 610b).

6.1.1.2.3. İlerleyici Benzeşme

Ünsüzlerdeki ilerleyici benzeşmeler tam benzeşme ya da yarı benzeşme olarak görülebilir (bk. tam benzeşme, yarı benzeşme). RD'deki ilerleyici benzeşme örnekleri şöyledir:

са**с** /sa**s**/ (014Bşk/002); с**яс** /se**s**/ (028Tat/029) 'saç'; Ç. Tat. yd. TTAS çeç (1981: 471a); Ç. Bşk. yd. BTAH ses (2015: 826a) 'ay.' < PS *Tat. T.* çeç, *Bşk. T.* ses, saç, *Miş. T.* tsats, *Nog. T.* saç (1787: 78) < ET. saç (ED 1972: 794a).

йан**н**ык /yan**n**ık/ (019Bşk/002) 'hayvan, hayvanlar'; BRS yänděk (1899: 90a); Ç. Tat. yd. TTS cenlěk (1997: 492b); Ç. Tat. ağ. *Sterlitamak ağ., Şarlık ağ., Yavşte-çat ağ.* yenněk (2009: 242b); Ç. Bşk. yd. BTS yenlěk (2017: 716b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ.* yenněk (2002: 132a) 'ay.'.

бил**м**ay /bil**m**aw/ (022Tat/035) 'belbağı, kemer, kuşak'; Ç. Tat. yd. TTAS bilbaw (1977: 162b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Astrahan ağ*. bilmaw (2009: 123a); Ç. Bşk. yd. BTAH bilbaw (2011: 264a), bilɣaw (2011: 265b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ., Miyes ağ.* bilmaw (2002: 48b) 'ay.' < PS *Tat. T.* bilbáw, *Bşk. T.* bilbaw, *Nog. T.* bělbav (1789: 142).

кактан- /kak**t**an-/ (022Tat/020) 'kurutmak, kak yapmak'; BRS kakta- (1899: 114b); Ç. Tat. yd. TTS kaklan- 'kurumak' (1997: 130b);Ç. Bşk. yd. BTS qaqlan- 'kurutulmak' (2017: 320a) 'ay.' < ET. kakla- (ED 1972: 610b).

6.1.1.2.4. Gerileyici Benzeşme

Ünsüzlerdeki gerileyici benzeşmeler tam benzeşme ya da yarı benzeşme olarak görülebilir (bk. tam benzeşme, yarı benzeşme). RD'deki gerileyici benzeşme örnekleri şunlardır:

тал**н**ын- /tal**n**ın-/ (046Bşk/022) 'kanat çırpmak'; Ç. Tat. yd. TTAS talpın- (1981: 25a); Ç. Bşk. yd. BTAH talpın- (2016: 109b) 'ay.' < ET. talpın- (ED 1972: 493b).

чяч /**ç**eç/ (048Bşk/022) 'saç'; Ç. Tat. yd. TTAS çeç (1981: 471a); Ç. Bşk. yd. BTAH ses (2015: 826a) 'ay.' < PS *Tat. T.* çeç, *Bşk. T.* ses, saç, *Miş. T.* tsats, *Nog. T.* saç (1787: 78) < ET. saç (ED 1972: 794a).

и**н**дĕ /indĕ/ (007Bşk/014) 'şimdi'; Ç. Tat. yd. TTAS indĕ (1977: 392b); Ç. Bşk. yd. BTAH indĕ (2012: 733a) 'ay.' < Kıp. T. imdi (CC 2015: 485).

вылай /vılay/ (041Bşk/010) 'böyle'; Ç. Tat. ağ. TTZDS *Mamadış ağ., Kamışlı ağ.* bılay (2009: 145a); Ç. Bşk. yd. BTAH bılay (2011: 454a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Karizĕl ağ.* vay (2002: 72b) 'ay.' < OSTN *Kazan ağ.* bılay (1911: 1730).

6.1.2. Benzeşmezlik

Benzeşmezlik, "dilde ekonomi kuralının işlemesi nedeniyle, içseste yan yana bulunan aynı nitelikli ünsüzler arasında kimi zaman söyleyiş kolaylığı sağlamak için yaşanan değişimle ünsüzlerden birinin farklılaşması" (Ergenç ve Uzun, 2020: 268) olarak tanımlanır. Başkurt Türkçesinde benzeşmezlik (dissimilatsiya, oqşaşmaw), çekim esnasında ya da eklere bölünemeyen tabanlarda sıklıkla görülür (Kiyikbayev, 1958: 109). Türkiye Türkçesinde benzeşmezlik birbirinin aynısı ya da benzeri olan iki ünsüzden birinin başka bir ünsüze dönüşmesi olarak tanımlanırken, Başkurt Türkçesinde sözcükte yanyana bulunan iki ünsüzün birbirine benzeşmemesi biçiminde ele alınır.

6.1.2.1. Ünlülerde Benzeşmezlik

RD'de az sayıda da olsa ünlülerde benzeşmezlik tespit edilmiştir. Ünlülerdeki benzeşmezlikler arka sıradan ünlülerin ön sıradan ünlüye ya da ön sıradan ünlülerin arka sıradan ünlüye değişmesi biçimindedir.

RD. **e+ĕ** < OTu. **e+e**

RD'de Ortak Türkçe e+e dizisindeki iki sözcükte söz başındaki düz-geniş ön damak ünlüsünün düz-geniş arka damak ünlüsüne gelişmesi neticesinde benzeşmezlik olayı gerçekleşir. Bu sözcüklerdeki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

але /**а**lĕ/ (029Bşk/002) 'daha, şimdi, hala'; Ç. Tat. yd. TTAS elĕ (2015: 331a); Ç. Bşk. yd. BTS elĕ (2017: 140a) 'ay.' .

айля- /ayle-/ (040Tat/004, 005Bşk/022) 'eylemek'; Ç. Tat. yd. TTAS eyle- (1981: 677b); Ç. Bşk. yd. BTS eyle- (2011: 149a) 'ay.' < ET. edle- (ED 1972: 57a).

RD. **e+ı** < OTu. **i+i**

RD'de Başkurtlardan derlenen metinde, Ortak Türkçe i+i dizisindeki bir sözcükte ikinci hecedeki düz-dar ön damak ünlüsü /i/'nin benzeşmezlik neticesinde düz-dar arka damak ünlüsü /ı/'ya geliştiği görülür. Bu sözcükteki ses olayı PS'de Başkurt Türkçesinde kaydedilen varyantta da tespit edilmiştir.

кеш**ы** /kĕş**ı**/ (046Bşk/008) 'kişi'; Ç. Tat. yd. TTAS kĕşĕ (1979: 89b); Ç. Bşk. yd. BTS kĕşĕ (2017: 279b) 'ay'. < PS *Tat. T.*, *Miş. T.* kşi, *Bşk. T.* kışĕ, kşy, *Nog. T.* kişi[1] (1787: 44) < ET. kişi (ED 1972: 752b).

RD. **a+ö** < OTu. **a+u**

RD'de a+o dizisindeki bir birleşik sözcükte ikinci bileşendeki yuvarlak-yarı dar arka damak ünlüsünün benzeşmezlik neticesinde yuvarlak-yarı dar ön damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir. Bu sözcüklerdeki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

Ak к**ө**ш /aq k**ö**ş/ (047Bşk/074) ‘kuğu’; Ç. Bşk. yd. BTAH aqqoş (2011: 205b) ‘ay.’ < SBTP aqquş (1870: 188).

6.2. Tam Parça Süreçleri

6.2.1. Türeme

Türeme, asıl sözcükte olmadığı hâlde önde ya da içte türeyen ünlü veya ünsüz biçiminde tanımlanır (Korkmaz, 1992: 152). Başkurt Türkçesinde önde türeme için *proteza* ve içte türeme için *epinteza* terimleri kullanılır. Alıntı sözcüklerin telaffuzunun kolay olması için sözcüğün önünde bir ünlünün türemesi *proteza*; iki ünsüz ile başlayan alıntı sözcüklerde bu ünsüzlerin arasında bir ünlünün türemesi *epinteza* (Kiyikbayev, 1958: 54) olarak belirtilir. RD’de türeme ünlü ve ünsüzlerde önde, içte ve sonda görülür.

6.2.1.1. Önde Türeme

6.2.1.1.1. Önde Ünlü Türemesi

RD’de sadece Tipterlerden derlenen bir sözcükte önde ünlü türemesi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

уйурга /**u**yurga/ (004Tip/020) ‘yorga, rahvan at’; Ç. Bşk. yd. BTAH yuryа (2018: 396b) ‘ay.’ < ET. yorı:ğa (ED 1972: 964a).

6.2.1.1.2. Önde Ünsüz Türemesi

RD’de önde ünsüz türemesi düz-dar ünlü (ı) ve düz-yarı dar ünlü (ĕ) ile başlayan sözcüklerde /ç/, /j/ ve /y/ ünsüzlerinin ortaya çıkmasıyla oluşur.

RD’de önde /ç/ türemesi sadece bir sözcükte görülür ve bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde *çĕtĕk* ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde *sĕtĕk* biçimindedir. Sözcüğün Başkurt Türkçesindeki varyantı Ortak Türkçe söz ve ek başındaki /ç/’lerin Başkurt Türkçesinde /s/’ye gelişmesi ile açıklanabilir.

четек /çětěk/ (048Bşk/014) ‘İnce deriden yapılan, uzun konçsuz ve topuksuz çizme’; BRS citĕk (1899: 195a); Ç. Tat. yd. TTAS çitĕk (1981: 435a); Ç. Bşk. yd. BTAH sitĕk (2015: 552a) ‘ay.’ < Kıp. T. ĕtik (CC 2015: 706).

RD’de önde /j/ türemesi sadece bir sözcükte bulunur ve bu sözcük Başkurtlardan derlenen iki metinde tespit edilmiştir. Bu metinlerden birinin derlendiği bölge belli değildir ancak diğeri Böryen köyünden derlenmiştir. Böryen köyünün güneyinde Başkurt Türkçesinin Güney ağzının Sakmar alt ağzı, kuzeyinde Doğu ağzının Miyes alt ağzı konuşulur. Miyes ağzında söz başındaki /y-/’lerin /j-/ olması RD’deki önde /j/ türemesini açıklamada önemli bir husustur, çünkü bu sözcük Çağdaş Başkurt Türkçesi ve Çağdaş Tatar Türkçesinde /y/’li olarak bulunur.

жырак /**j**ırak/ (004Bşk/015, 021Bşk/007) ‘uzak’; Ç. Tat. yd. TTAS yĕrak (1977: 332a); Ç. Bşk. yd. BTAH yıraq (2012: 229a) ‘ay.’ < ED ıra:k (1972: 214a).

RD’de önde ünsüz türemesinin en sık görüldüğü örneklerde düz-yarı dar ön damak ünlüsü ile başlayan bazı sözcüklerin başında /y/ ünsüzünün türediği tespit edilmiştir. Bu durum alfabenin imlaya etkisini de ortaya koymaktadır. Aşağıdaki örneklerden sadece ‘uzak’ anlamındaki /yĕrak/ sözcüğünde Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde önde /y-/ sesi türer. Diğer sözcüklerde ise Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde önde ünsüz türemesi yoktur.

ерακай /**y**ĕrakay/ (005Tip/014) ‘uzak’; Ç. Tat. yd. TTAS yĕrak (1977: 332a); Ç. Bşk. yd. BTAH yıraq (2012: 229a) ‘ay.’ < ET. ıra:k (ED 1972: 214a).

ере- /**y**ĕrĕ-/ (004Tat/010) ‘erimek’; Ç. Tat. yd. TTAS ĕrĕ- (1981: 580b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Lembre ağ.* irĕ- (2009: 217a); Ç. Bşk. yd. BTAH irĕ- (2012: 778a) ‘ay.’ < ET. erü:- (ED 1972: 198a).

ес- /**y**ĕs-/ (016Tat/003) ‘içmek’; Ç. Tat. yd. TTAS ĕç- (1981: 591b); Ç. Bşk. yd. BTS ĕs- (2017: 156b) ‘ay.’ < ET. iç- (ED 1972: 17a).

ейл- /**y**ĕyl-/ (040Bşk/004) ‘eğilmek’; Ç. Tat. yd. TTAS iyĕl- (1977: 364b); Ç. Bşk. yd. BTAH ĕyĕl- (2018: 126b) ‘ay.’ < ET. eɣil- (ED 1972: 106b).

ес /**y**ĕs/ (024Bşk/007, 001Nog/013) ‘iç’; Ç. Tat. yd. TTAS ĕç (1981: 588a); Ç. Bşk. yd. BTS ĕs (2017: 156b) ‘ay.’ < ET. iç (ED 1972: 17a).

RD’de bir örnekte düz-dar ön sıradan ünlüyle biten bir sözcükten sonra /ĕ/ ile başlayan başka bir sözcük geldiğinde iki sözcük arasında /y/’nin türediği tespit edilmiştir. Bu söz zincirindeki türeme ilk sözcüğün sonundaki /i/’nin Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde sözcük sonunda diftonglaşmasından (iy) olmalıdır.

ни **е**ш /ni **y**ĕş/ (049Bşk/044) ‘ne iş’; Ç. Tat. yd. TTAS ĕş (1981: 592a); Ç. Bşk. yd. BTAH ĕş (2017: 233b) < ET. i:ş (ED 1972: 254a).

Aşağıda önde /y/ türemesinin tespit edildiği /yĕz/ ‘iz’ sözcüğü Tatar Türkçesinin Ural ağızlarından Nokrat ağzında da tespit edilmiştir.

ез /**y**ĕz/ (009Bşk/008) ‘iz’; Ç. Tat. yd. TTAS ĕz (1981: 558b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Nokrat ağ.* yĕz (2009: 145b); Ç. Bşk. yd. BTAH ĕẓ (2018: 120b) ‘ay.’ < ET. i:z (ED 1972: 277b).

6.2.1.2. İçte Türeme

6.2.1.2.1. İçte Ünlü Türemesi

RD’de içte türemede iki ünsüzünün yan yana geldiği bazı sözcüklerde düz-dar ünlülerin (ı, i), düz-yarı dar ünlünün (ĕ) ve düz-geniş ünlünün (e) türediği tespit edilmiştir.

RD’de içte en fazla /ı/ ünlüsünün türediği tespit edilmiştir.

туф**ы**рак /tuf**ı**rak/ (001Tip/034) ‘toprak’; Ç. Tat. yd. TTAS tufrak (1981: 179b); Ç. Bşk. yd. BTAH tupraq (2016: 592b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ., Ey ağ.* tuyındı tufraq ‘balçıklı, çamurlu toprak’ (2002: 334a) ‘ay.’ < ET. topra:k (ED 1972: 443a).

йум**ы**шак /yum**ı**şak/ (006Tip/021) ‘yumuşak, tatlı’; Ç. Bşk. yd. BTAH yomşaq (2012: 96b) ‘ay.’ < Kıp. T. yım**ı**şak (CC 2015: 609) < ET. yumşa:k (ED 1972: 938b).

ар**ы**ка /arıqa/ (019Bşk/001) ‘arka’; Ç. Tat. yd. TTAS arka (1977: 67a); Ç. Bşk. yd. BTAH arqa (2011: 310a) ‘ay.’ < ET. arka (ED 1972: 215b).

жан**ы**кай /jan**ı**kay/ (017Bşk/001, 017Bşk/003) ‘sevgilim, cancağızım’; Ç. Tat. yd. TTAS cankay (1981: 750b); Ç. Bşk. yd. BTAH yenkey (2012: 295b) ‘ay.’.

кар**ы**шы /kar**ı**şı/ (049Bşk/088, 004Tip/017) ‘karşı’; Ç. Tat. yd. TTAS karşı (1979: 65a); Ç. Bşk. yd. BTAH qarşı (2013: 306b) ‘ay.’ < ET. karşı (ED 1972: 663b).

аш**ы**кадар /aş**ı**kadar/ (017Bşk/002) ‘Aşkadar Irmağı’; BL1926 aşqaźar (2018: 223) ‘ay.’.

Aşağıdaki sözcükteki türeme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

йалт**ы**ра- /yaltıra-/ (049Bşk/006) ‘parlamak’; Ç. Tat. yd. TTAS yaltıra- (1981: 636b); Ç. Bşk. yd. BTAH yaltıra- (2018: 467a) ‘ay’. < ET. yaltrı- (ED 1972: 923b).

Ortak Türkçede son hecesi *VCC* dizilişinde olan iki sözcükte RD’de içte /ĕ/ türemesi tespit edilmiştir. Bu sözcüklerdeki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

бюр**е**к /bü[1]r**ĕ**k/ (024Tat/013) ‘börk’; Ç. Tat. yd. TTAS bürĕk (1977: 222a); Ç. Tat. ağ. TTZDS bürĕk (2009: 143a); Ç. Bşk. yd. BTAH bürĕk (2011: 433b) ‘ay.’ < ET. börk (ED 1972: 362a).

кюп**е**р /kü[1]p**ĕ**r/ (031Tat/010), куп**ы**р /kup**ı**r/ (008Bşk/009) ‘köprü’; Ç. Tat. yd. TTAS küpĕr (1979: 301b); ÇÇ. Bşk. yd. BTS küpĕr (2017: 310a) ‘ay.’ < ET. köprüɣ (ED 1972: 690b).

RD’de bir sözcükte içte /i/ ünlüsünün türediği görülür. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

Aşağıdaki sözcükteki ünlü türemesi söz içinde üç tane ünsüzün yan yana gelmesinden kaynaklanmaktadır. Eski Türkçede /inçge/ ve /yinçge:/ biçimindeki sözcüğün Tobol ağzında /yiŋiçke/, Kazak Türkçesinde /jiŋişke/, Nogay Türkçesinde /yiŋiske/, Kuzeydoğu Türk lehçelerinde /inçike/ varyantlarında da (ED 1972: 945a, 174b) içte ünlü türemesi vardır. RD’de bu sözcükte içte ünlü türemesi ile birlikte önde /i/ ya da

/yi/ düşmesi de gerçekleşmiştir ve bu ses olayları Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de görülür. Kıpçak Türkçesinde ve Harezm Türkçesinde ise bu sözcük Eski Türkçe'deki gibidir.

нечкә /něçke/ (040Tat/012) 'ince'; Ç. Tat. yd. TTAS něçke (1979: 451a); Ç. Bşk. yd. BTAH něske (2014: 543b) 'ay.' < Harezm. T. yinçke (HŞ 2014: 662); Kıp. T. inçke (CC 2015: 485) < ET. yinçge: / inçge (ED 1972: 945a, 174b).

ил**и**ля /il**i**le/ (025Bşk/007) 'elli'; Ç. Tat. yd. TTAS illě (1977: 379b); Ç. Bşk. yd. BTAH illě (2012: 702b) 'ay.' < ET. ellig (ED 1972: 141a).

RD'de bir sözcükte içte /e/ ünlüsünün türediği tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesininin Kızıl ağzında da vardır.

кякя**е**ре /kek**e**rě/ (027Tat/013) 'çarpık'; Ç. Tat. yd. TTAS kekrě (1979: 249b); Ç. Bşk. yd. BTS kekrě (2017: 271a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kızıl ağ.* kekĕrĕ-mökörö 'eğri büğrü' (2002: 170b) 'ay.' < ET. kekre (ED 1972: 712b).

6.2.1.2.2. İçte Ünsüz Türemesi

RD'de sadece bir sözcükte içte ünsüz türemesi tespit edilmiştir ve bu örnekteki türeme /ai/ diftongundaki и yazıbiriminin /y/ okutmasından kaynaklıdır. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde de RD'de olduğu gibidir ancak Çağdaş Tatar Türkçesinde й /y/ ile yazılır.

ка**и**чан /ka**y**çan/ (047Bşk/011) 'ne zaman'; Ç. Tat. yd. TTAS kayçan (1979: 27b) Ç. Bşk. yd. BTAH qasan (2013: 322b) 'ay.' < PS *Bşk. T.* kasan (1789: 441), *Tat. T.*, *Miş. T.* kaçán*, Bşk. T.* kaçan, *Nog. T.* káçan (1789: 445-446) < ET. kaçan (ED 1972: 592a).

6.2.1.3. Sonda Türeme

6.2.1.3.1. Sonda Ünlü Türemesi

RD'de sadece bir örnekte sonda /a/ ünlüsünün türediği tespit edilmiştir ve bu sözcükte Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de sonda /a/ ünlüsü türemektedir.

cop**a**- /sor**a**-/ (007Bşk/010, 007Bşk/004) ‘sormak’; Ç. Tat. yd. TTAS sora- (1979: 660b); Ç. Bşk. yd. BTAH hora- (2017: 557a) ‘ay.’ < ET. so:r- (ED 1972: 843b).

6.2.1.3.2. Sonda Ünsüz Türemesi

RD’de sadece bir örnekte sonda /y/ ünsüzünün türediği tespit edilmiştir. Bu sözcükte Çağdaş Başkurt Türkçesinde de sonda /y/ türemesi bulunur.

ны**й** /nı**y**/(001Tip/005) ‘ne’; Ç. Tat. yd. TTAS ni (1979: 440a); Ç. Bşk. yd. BTAH ni (2014: 549a), něy (2014: 538a) ‘ay.’ < ET. ne (ED 1972: 774a).

6.2.2. Düşme

Başkurt Türkçesinde düşme ses olayı için Rusça *reduktsiya* ile birlikte Başkurtça *qısqarıw*, *kemew* terimleri kullanılır. Bir sözcükte vurgulu hecenin dışında kalan hecelerdeki dar ünlülerin (ı, ĕ, o, ö) telaffuzda ya da yazıda yok olmasına düşme denir (Abdullina (vd.), 2018: 79). Ergenç ve Uzun düşmeyi ‘ardışık ilişki içerisindeki seslerden birinin zaman içinde söyleyiş kolaylığı sağlamak amacıyla düşürülmesi (2020: 268)” olarak tanımlar. RD’de düşme ünlülerde ve ünsüzlerde önde, içte ve sonda bulunur.

6.2.2.1. Önde Düşme

6.2.2.1.1. Önde Ünlü Düşmesi

RD’deki bir sözcükte önde düz-geniş ünlü /e/’nin düştüğü tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

йар /yar/ (024Bşk/002, 043Bşk/009, 004Tip/015) ‘eyer’; Ç. Bşk. yd. BTAH ĕyer (2017: 133a) ‘ay.’ < ET. e<u>d</u>er (ED 1972: 63b).

RD’de Başkurtlardan ve Tatarlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte OTu. sözcük başındaki yuvarlak-dar arka damak ünlüsünün düştüğü tespit edilmiştir. Bu sözcükteki düşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de görülür.

йоку /**yo**qu/ (024Bşk/009), юкы /yukı/ (047Bşk/035), **ж**уку /**j**uku/ (014Tat/015) ‘uyku’; Ç. Tat. yd. TTAS yokı (1977: 451b); Ç. Bşk. yd. BTAH yoqo (2012: 65a) ‘ay.’ < Kıp. T. uyuxı (CC 2015: 866) < ET. uyku (ED 1972: 271a).

6.2.2.1.2. Önde Ünsüz Düşmesi

RD’de düz-geniş arka damak ünlüsü /a/’dan, düz-dar ön damak ünlüsü /i/’den ve yuvarlak-dar ön damak ünlüsü /ü/’den önceki söz başında bulunan /y/ ünsüzünün düştüğü tespit edilmiştir.

RD’de iki sözcükte düz-dar ünlü /i/’den önceki /y/ düşer. RD’deki ‘yiğit, genç’ anlamındaki sözcükte tespit edilen önde ünsüz düşmesi Codex Cumanicus’ta (CC *igit* (2015: 484) da bulunur.

Iуrуp- /i[1]wgur-/ (049Bşk/017) ‘koşmak’; Ç. Tat. yd. TTAS yögĕr- (1977: 464a); Ç. Bşk. yd. BTAH yügĕr- (2012: 169b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Orta Ural ağ.* yögör- (2002: 198b), *Tuk-Soran ağ.* yögör- (2002: 198b) ‘ay.’ < ET. yüɣür- (ED 1972: 914b).

икыт /ikıt/ (003Tip/006, 005Tip/013) ‘yiğit, genç’; Ç. Tat. yd. TTAS yĕgĕt (1977: 326b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tarhan ağ., Yawşte-çat ağ.* cĕgĕt (2009: 185b); Ç. Bşk. yd. BTAH yĕgĕt (2012: 494a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ., Kuzeybatı ağ., Urta ağ.* cigit, *Argayaş ağ., Kuzeybatı ağ.* yĕkĕt (2002: 116b), *Geyne ağ.* jigĕt (2002: 26a), *Güney ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ.* jĕgĕt (2002: 11b) ‘ay.’ < Kıp. T. igit (CC 2015: 484), yĕgit (CC 2015: 885) < ET. yigit (ED 1972: 911b).

RD’de bir sözcükte düz-geniş ünlü /a/’dan önceki /y/’nin düştüğü görülür.

аз /az/ (029Bşk/002) ‘ilkbahar’; Ç. Tat. yd. TTAS yaz (1981: 622b); Ç. Bşk. yd. BTAH ya̲z (2018: 421a) ‘ay.’ < ET. ya:z (ED 1972: 982b).

6.2.2.2. İçte Düşme

6.2.2.2.1. İçte Ünlü Düşmesi

RD'de içte /a/, /ı/, /i/ ünlülerinin düştüğü tespit edilmiştir. RD'de içte /ı/ ünlüsünün düşmesine üç örnekte, /i/ ünlüsünün düşmesine iki örnekte, /a/ ünlüsünün düşmesine bir örnekte rastlanmıştır.

İçte /a/ düşmesi:

RD'de Tipterlerden derlenen metindeki bir sözcükte tespit edilmiştir ve bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

арба /arba/ (007Tip/001) 'araba'; Ç. Tat. yd. TTAS arba (1977: 65b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Nokrat ağ., Glazov ağ., Dağ Kireşin Tat. ağ., Kireşin Tat. ağ.* araba (2009: 48a), Ç. Bşk. yd. BTAH arba (2011: 302b) 'ay.' < Kıp. T. araba (CC 2015: 635).

İçte /i/ düşmesi:

RD'de Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki iki sözcüğün ilk hecesindeki düz-dar ön damak ünlüsü /i/'nin düştüğü tespit edilmiştir. Bu sözcüklerde Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde içte ünlü düşmesi yoktur.

Бряу /brew/ (040Bşk/004, 047Bşk/036, 001Tip/029) 'biri, bir kişi' < OSTN *Kazan ağ.* bịrew (1911: 1791).

кшы /kşı/ (049Bşk/071) 'kişi'; Ç. Tat. yd. TTAS kĕşĕ (1979: 89b); Ç. Bşk. yd. BTS kĕşĕ (2017: 279b) 'ay.' < PS *Tat. T.*, *Miş. T.* kşi, *Bşk. T.* kışĕ, kşy, *Nog. T.* kişi[1] (1787: 44) < ET. kişi (ED 1972: 752b).

İçte /i/ ünüsünün düştüğü "kşi" sözcüğü PS'de Tatar Türkçesi ve Mişer Türkçesinde *kşi* (1787: 44) biçiminde geçer ve burada da içte ünlü düşmesi bulunur.

İçte /ı/ düşmesi:

RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcüğün ilk hecesindeki düz-dar arka damak ünlüsü /ı/'nin düştüğü tespit edilmiştir.

псак /psak/ (008Bşk/001) ‘bıçak’; Ç. Tat. yd. TTAS pıçak (1979: 565a); Ç. Bşk. yd. BTS bısaq (2017: 85b) < ET. bıçak (ED 1972: 293b).

RD’de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcüğün orta hecesindeki düz-dar arka damak ünlüsü /ı/’nin düştüğü tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde vardır.

йурга /yurga/ (009Tat/003); йурҙа /yurɣa/ (012Bşk/002); журга /jurga/ (013Tat/043, 046Bşk/005) ‘yorga, rahvan at’; Ç. Bşk. yd. BTAH yurɣa (2018: 396b) < ET. yorı:ğa (ED 1972: 964a).

RD’de +*gInA* edatındaki düz-dar ünlünün düştüğü birçok örnek tespit edilmiştir. Bu edattaki içte ünlü düşmesi Çağdaş Tatar Türkçesinin Perm ağzında (TTZDS 2009: 773b) da tespit edilmiştir.

гна /gna/ (018Tat/001, 008Bşk/002, 009Bşk/010, 011Bşk/001, 025Bşk/002, 032Bşk/002, 001Tip/015, 003Tip/002, 004Tip/012, 005Tip/007, 006Tip/017, 002Nog/002) ‘anlamı güçlendiren edat’; Ç. Tat. yd. TTAS gına (1977: 282a); Ç. Bşk. yd. BTAH ɣına (2011: 282b) ‘ay.’ < ET. +qınya/ kinyä, +qına/+kinä (n ağzı), + qıya/+kiyä, +qıa/ kiä (y ağzı) (Gabain, 2007: 105).

гня /gne/ (001Tat/008) ‘anlamı güçlendiren edat’; Ç. Tat. yd. TTAS gĕne (1977: 282a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Perm ağ.* gne (2009: 773b); Ç. Bşk. yd. BTAH gĕne (2011: 155a) ‘ay.’ < ET. +qınya/ kinyä, +qına/+kinä (n ağzı), + qıya/+kiyä, +qıa/ kiä (y ağzı) (Gabain, 2007: 105).

Aşağıdaki örnekte +*da* ve +*gına* edatlarının birleşmesinden dolayı kaynaşma olayı meydana gelmiş ve neticede +*gına* edatının ilk hecesindeki düz-dar arkama damak ünlüsü /ı/ düşmüştür.

дагна /dagna/ (002Tat/009, 014Tat/001, 019Bşk/007, 049Bşk/067) ‘+*da* ve +*gına* edatlarının birleşimiyle oluşmuş anlamı güçlendiren edat’; Ç. Tat. ağ. TTZDS

Temnikov ağ. da gına (2009: 336b); Ç. Bşk. yd. BTAH da ɣına (2011: 321b) ‘ay.’ < ET. +qınya/ kinyä, +qına/+kinä (n ağzı), + qıya/+kiyä, +qıa/ kiä (y ağzı) (Gabain, 2007: 105).

6.2.2.2.2. İçte Ünsüz Düşmesi

RD’de sözcük içinde /d/, /t/ /ğ/, /l/, /r/ ve /v/ ünsüzleri düşer.

İçte /d/ düşmesi

RD’de Tatarlardan derlenen metindeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki içte /d/ düşmesi d > y > Ø biçiminde gelişir ve bu örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

сирәк /siräk/ (010Tat/028) ‘seyrek’; Ç. Tat. yd. TTAS sirek (1979: 655a); Ç. Bşk. yd. BTAH hirek (2017: 549b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Minzele ağ.* ara-sirek ‘ara sıra’ (2002: 24a), *Geyne ağ.* san-sirek ‘ara sıra’ (2002: 269a) ‘ay.’ < Kıp. T. sĕyrek (CC 2015: 551) < ET. sedrek (ED 1972: 802a).

İçte /ğ/ düşmesi

Ortak Türkçede söz içindeki diş ünsüzlerinden /d/ ve /l/ ünsüzlerinin önündeki ve ardındaki /ğ/ ile titrek /r/ ünsüzünün önündeki ve ardındaki /ğ/ RD’de düşer. RD’de içte ünsüz düşmeleri arasında en sık /-ğ-/ düşmesi görülür.

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır.

будай /buday/ (028Tat/022) ‘buğday’; Ç. Tat. yd. TTAS buday (1977: 173a); Ç. Bşk. yd. BTAH boyźay (2011: 306b) < ET. budğay, buğday (ED 1972: 302a).

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

ила- /ila-/ (001Tip/033) ‘ağlamak’; Ç. Tat. yd. TTAS *yĕla-* (1977: 329a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Perm ağ.* ыла- (2009: 195b); Ç. Bşk. yd. BTAH *ila-* (2012: 696b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* cĕlamak, *Bşk. T.* cilamak, *Tat. T.* yĕgláv, *Miş. T.* yĕlamak (1787: 178) < ET. ığla: (ED 1972: 85b).

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

йыла- /yıla-/ (047Bşk/063); жела- /jěla-/ (049Bşk/011); жыла- /jıla-/ (010Tat/021, 027Tat/029, 004Bşk/019, 046Bşk/024) ‘ağlamak’; Ç. Tat. yd. TTAS *yěla-* (1977: 329a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Perm ağ.* cıla- (2009: 195b); Ç. Bşk. yd. BTAH *ila-* (2012: 696b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* cělamak, *Bşk. T.* cilamak, *Tat. T.* yěgláv, *Miş. T.* yělamak (1787: 178) < ET. ığla: (ED 1972: 85b).

туры /turı/ (040Tat/016) ‘doğru’; Ç. Tat. yd. TTAS turı (1981: 172b); Ç. Bşk. yd. BTAH tura (2016: 601b) ‘ay.’ < ET. toğru: (ED 1972: 471b).

урак /urak/ (038Bşk/003) ‘orak’; Ç. Tat. yd. TTAS urak (1981: 310b); Ç. Bşk. yd. BTAH uraq (2017: 149a) ‘ay.’ < ET. orğa:k (ED 1972: 216a).

Aşağıdaki sözcüklerdeki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde tespit edilememiştir.

йала- /yala-/ (047Bşk/043) ‘utanmak’ < Kıp. T. uyal- (CC 2015: 865) < ET. yalğa- (ED 1972: 926b).

жалан /jalan/ (015Tat/004); жылан /jılan/ (015Tat/001) ‘yanlış’; Ç. Tat. yd. TTAS yalgan (1981: 632a); Ç. Bşk. yd. BTAH yalɣan (2017: 452b) ‘ay.’ < ET. yalğa:n (ED 1972: 926b).

İçte /l/ düşmesi

RD’de Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki üç sözcükte içte /l/ düşmesi tespit edilmiştir.

Aşağıdaki sözcüklerdeki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır.

утырт- /utırt-/ (046Bşk/001) ‘ekmek, oturtmak’; BRS utırt- (1899: 226b); Ç. Tat. yd. TTAS utırt- (1981: 323b) ‘ay.’ < Kıp. T. olturt- (CC 2015: 788).

утр- /utr-/ (049Bşk/011, 001Tip/031) ‘oturmak’; Ç. Tat. yd. TTAS utır- (1981: 324a); Ç. Bşk. yd. BTAH ultır- (2017: 115b) ‘ay.’ < ET. oltur- (ED 1972: 133b).

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

бугай /bugay/ (007Tat/004) ‘muhtemelen, herhâlde’; Ç. Bşk. yd. BTAH buɣay (2011: 382b) ‘ay.’ < Kıp. T. bolgay kim ‘belki, muhtemelen, meğer’ (CC 2015: 446).

İçte /r/ düşmesi

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki bir sözcükte içte /r/ düşmesi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde tespit edilememiştir.

кашы /kaşı/ (039Bşk/005) ‘karşı’; Ç. Tat. yd. TTAS karşı (1979: 65a); Ç. Bşk. yd. BTAH qarşı (2013: 306b) ‘ay.’ < ET. karşı (ED 1972: 663b).

İçte /t/ düşmesi

RD’de Tatarlardan derlenen metindeki bir sözcükte içte /t/ düşmesi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır.

юмурка /yumurka/ (033Tat/001) ‘yumurta’; Ç. Tat. yd. TTAS yomırka (1977: 459a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Urta ağ.* comorqa, *Minzele ağ.* comortqa (2009: 191a); Ç. Bşk. yd. BTAH yomortqa (2012: 87a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* yumurká, *Miş. T.* yumurka, *Bşk. T.* sĕmurtká, *Nog. T.* çjomurtká (1789: 92) < ET. yumurtğa: (ED 1972: 938a).

6.2.2.3. Sonda Düşme

6.2.2.3.1. Sonda Ünlü Düşmesi

RD’deki sonda ünlü düşmelerinin sebeplerinden biri şarkılardaki hece ölçüsünü sağlama çabasıdır. 027Tat/031 ve 029Tat/014 kodlu şarkıda 7’li hece ölçüsünü, 005Tip/016 kodlu şarkıda ise 9’lu hece ölçüsünü bozmamak için ünlü düşmesinden faydalanılmıştır. Ünlü düşmesi Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Miyes alt ağzında da görülür (Maksutova, 1976: 224). Miyes ağzının konuşulduğu bölgeler Rıbakov’un derleme güzergâhındadır.

Sonda /a/ düşmesi:

RD’de iki sözcükte sonda /a/ ünlüsünün düştüğü tespit edilmiştir.

Бухар /buxar/ (029Tat/014, 005Tip/016) ‘Buhara’.

Aşağıdaki sözcükteki sonda ünlü düşmesi Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

як /yak/ (031Tat/013, 037Tat/011, 041Tat/012, 043Tat/007, 047Bşk/080) ‘yaka’; Ç. Tat. yd. TTAS yak (1981: 625a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *T. Kam.-Krş.* caqa (2009: 178a); Ç. Bşk. yd. BTAH yaq ‘taraf, yan’(2018: 435b) ‘ay.’ < ET. yaka: (ED 1972: 898a).

Sonda /u/ düşmesi:

RD’de Tatarlardan derlenen metindeki bir sözcükte sonda /u/ ünlüsünün düştüğü tespit edilmiştir. Bu sözcükteki düşme olayı PS’de Mişer Türkçesinde de vardır.

югар’ /yukar‿/ (027Tat/031) ‘yukarı’; Ç. Tat. yd. TTAS yugarı (1981: 601a); Ç. Bşk. yd. BTAH yuɣarı (2018: 373b) ‘ay.’ < PS *Miş. T.* yugar (1789: 436) < ED yokaru: (1972: 906b).

6.2.2.3.2. Sonda Ünsüz Düşmesi

RD’de sonda /ğ/, /k/ ve /ŋ/ ünsüzlerinin düştüğü örnekler bulunur.

Sonda /ğ/ düşmesi:

RD’de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde tespit edilmiştir. Sonda /ğ/ düşmesinin tespit edildiği aşağıdaki sözcüklerdeki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

. капу /kapu/ (001Bşk/001) ‘kapı’; Ç. Tat. yd. TTAS kapu (1979: 47b); Ç. Bşk. yd. BTAH qapqa (2013: 209) ‘ay.’ < PS *Nog. T.* kapú (1789: 120) < ET. kapığ (ED 1972: 583).

каты /katı/ (004Bşk/027) ‘katı’; Ç. Tat. yd. TTAS katı (1979: 72b); Ç. Bşk. yd. BTAH qatı (2013: 346b) ‘ay.’ < ET. katığ (ED 1972: 597b).

сары /sarı/ (014Tat/003, 029Tat/002, 003Bşk/007, 014Bşk/001, 042Bşk/001, 049Bşk/049) ‘sarı’; Ç. Tat. yd. TTAS sarı (1979: 632a); Ç. Bşk. yd. BTAH harı (2017: 498a) ‘ay.’ < ET. sarığ (ED 1972: 848a).

ярлы/йарлы /yarlı/ (027Tat/035, 049Bşk/007) ‘yoksul’; Ç. Tat. yd. TTAS yarlı (1981: 647b); Ç. Bşk. yd. BTAH yarlı (2018: 520b) ‘ay.’ < ET. yarlığ (ED 1972: 967a).

RD’deki ‘moŋno’ sözcüğü Başkurt Türkçesinin Güney ağız grubundaki Dim ağzında da RD’deki gibi geçmektedir. Dim ağzı Rıbakov’un derleme güzergâhındadır.

моңно /moŋno/ (004Bşk/017) ‘dertli’; Ç. Tat. yd. TTAS moŋlı (1979: 407b); Ç. Bşk. yd. BTAH moŋlo (2014: 340a) ‘ay.’; Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ.* moŋno (2002: 233b) ‘güzel, görkemli’ < ET. muŋluğ (ED 1972: 769a).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

каму /kamu/(002Bşk/003) ‘bütün’; Ç. Bşk. yd. BTAH qamuɣ (2013: 167b) < ET. kamağ (ED 1972: 627a).

Sonda /k/ düşmesi:

RD’de Tipterlerden derlenen metindeki bir sözcükte sonda /k/ düşmesi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinin ağızlarında ve Çağдаş Başkurt Türkçesinde de vardır.

аша /aşa/ (003Tip/011) ‘aşağı’; Ç. Tat. ağ. TTZDS aşa (2009: 71); Ç. Bşk. yd. BTAH aşa (2011: 394a) ‘ay.’ < OSTN *Başkurt ağ.* aşa (1893: 588) < ET. aşak (ED 1972: 259a).

Sonda /ŋ/ düşmesi:

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki bir sözcükte tespit edilmiştir ve bu sözcükte /-ŋ/ düşmesi Kıpçak Türkçesinden itibaren görülmektedir. Aşağıdaki örnekte, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de sonda /ŋ/ düşmesi vardır.

кауда /kawda/ (030Bşk/007) ‘gövde’; Ç. Tat. yd. TTAS kewse (1979: 255b); Ç. Bşk. yd. BTS kewẕe (2017: 281b) ‘ay.’ < ET. kövdöŋ (ED 1972: 688a).

6.2.3. Göçüşme

Bir sözcük içinde komşu ya da uzak iki sesbirimin yer değiştirmesine göçüşme denir (Kiyikbayev, 1958: 113; Korkmaz, 1992: 74). Ergenç ve Uzun göçüşme terimi yerine ‘ses aktarımı’ terimini kullanırlar ve ses aktarımını “sözlü dilde ve ağızlarda sözcüğü oluşturan seslerin kimilerinin söyleyiş kolaylığı sağlamak amacıyla yer değiştirmesi (2020: 283)” tanımlamaktadırlar.

RD’de göçüşme bir sözcük içindeki ünsüzler arasında ya da söz zinciri içindeki ünsüzler arasında olabilir.

İki ünsüz arasında göçüşme

RD’de iki ünsüz arasındaki göçüşme olayı yakın göçüşme ve söz zincirinde göçüşme biçimindedir. RD’deki yakın göçüşmeler *ŋl* > *lm*, *ğm* > *mg*; söz zincirindeki göçüşme ise *kt* > *tk* biçimindedir.

Yakın göçüşme

Aşağıdaki örneklerdeki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

кӳ**льмя**к /kü**l’m**ek/ (047Bşk/005) ‘gömlek’; Ç. Tat. yd. TTAS külmek (1979: 295a); Ç. Bşk. yd. BTS külmek (2017: 307b) ‘ay.’ < ET. köŋlek (ED 1972: 732).

ямгур /ya**mg**ur/ (024Tat/021) ‘yağmur’; Ç. Tat. yd. TTAS yaŋgır (1981: 667a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tara ağ., Baraba ağ.* yamɣur, *Tobol ağ., Tömen ağ.* yamɣır (2009: 230b); Ç. Bşk. yd. BTAH yamɣır (2018: 476b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Miyes ağ., Kızıl ağ., Orta ağ., Ěyek-Hakmar ağ.* yamɣur (2002: 110a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* yagmúr, yangur, *Miş. T.* yamgur, *Bşk. T.* cambur, yawum, *Nog. T.* yagmur (1787: 257-258) < Kıp. T. yamgur (CC 2015: 599) < ET. yağmur (ED 1972: 903b).

Söz zincirinde göçüşme:

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki söz zinciri içinde göçüşme olayının gerçekleştiği bir sözcük tespit edilmiştir. Aşağıdaki örnekte söz zinciri içinde ardışık

şekilde yer alan iki sözcükten ilkinin sonunda bulunan patlamalı /k/ ünsüzü ile ikincisinin başında bulunan patlamalı /t/ ünsüzünün yer değiştirdiği tespit edilmiştir.

Хаткаҕала /xatkaɣala/ (035Bşk/003, 035Bşk/007) ‘hak teala’; Ç. Tat. yd. TTAS xak tegele (1981: 360a) ‘ay.’.

6.2.4. İkizleşme

İkizleşme “iç seste iki ünlü arasında bulunan bazı ünsüzlerin boğumlanmalarındaki tekrarlanması (Korkmaz, 1992: 84)”; “bir seslemin sonsesinde bulunan ünsüzle, bir sonraki seslemin önsesindeki ünsüzün ya tüm özellikleri ya da kimi özellikleri açısından benzeşmesi durumu (Ergenç ve Uzun, 2020: 284)” biçiminde tanımlanır. RD’de ikizleşme Tatarlardan derlenen metindeki bir sözcükte tespit edilmiştir.

а**пп**ак /а**pp**ak/ (043Tat/009) ‘apak, bembeyaz’ < OSTN *Kazan ağ.* ap-ak (1893: 88).

6.2.5. Tekleşme

Ortak Türkçe sözcüklerin iç ses ünsüzlerindeki aslî ikizliğin tekleşme yoluyla kaybolması olayıdır. RD’de iki sözcükte tespit edilmiştir ve bu sözcükler Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de RD’deki gibidir.

джид(е) /cid(ĕ)/ (038Tat/009) ‘yedi’; Ç. Tat. yd. TTAS cidĕ (1981: 763a); Ç. Bşk. yd. BTS yĕtĕ (2017: 722b) Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kızıl ağ., Kuzeydoğu ağ.* jitĕ (2002: 88a) ‘ay.’ < ET. yetti: (ED 1972: 886a).

ике /ikĕ/ (028Tat/024, 030Tat/001, 046Bşk/011, 049Bşk/010), ики /iki/ (046Bşk/028), икы /ikı/ (021Bşk/004, 049Bşk/048, 002Tip/016, 004Tip/022, 001Nog/009) ‘iki’; Ç. Tat. yd. TTAS ikĕ (1977: 368b); Ç. Bşk. yd. BTAH ikĕ (2012: 679b) ‘ay.’ < ET. iki:, ikki:, ĕkki: (ED 1972: 101a).

RD'deki Başkurtlardan derlenen metinde söz zinciri içinde, ünsüz ile biten bir sözcükten sonra yine aynı ya da benzer ünsüz ile başlayan bir sözcük geldiğinde ünsüzlerden birinin tekleşme yoluyla kaybolduğu tespit edilmiştir.

каҕыуахыткайларда /kaɣıwaxıtkaylarda/ (023Bşk/007) 'okşandığı zaman' < kaɣıw wakıt.

6.3. Hece

6.3.1. Kaynaşma

Ergenç ve Uzun, kaynaşmayı "iki sözcükten oluşan öbeklerin bileşme sürecinde ünlü ve ünsüzlerin değişime uğrayarak yeni bir oluşum ortaya çıkartması (2020: 281)" olarak tanımlar.

RD'de, bazen, ünlü ile biten sözcüğün ardından ünlü ile başlayan başka bir sözcük geldiğinde iki ünlüden biri düşer ve hecedeki sesler tek hecede toplanır. Sözcüklerdeki ünlüler, aynı ya da birbirinden farklı olabilir. RD'de bu türdeki kaynaşmalar, şarkı içindeki ahengi, uyumu yakalamak içindir ve kaynaşmanın olduğu yerde genellikle /'/ kullanılmıştır. RD'de ünlülerdeki kaynaşma olayında ilk sözcüğün sonundaki ünlü düşer.

/a/ ~ /a/ kaynaşması = /'a/

Алм'агасның /alm‿agasnıŋ/ (034Tat/004, 037Tat/009) 'elma ağacı' < alma agas.

Кар'атынга /kar‿atınga/ (028Tat/002) 'kara atına' < kara atınga.

малгалдан- /malgaldan-/ (010Bşk/008) 'mala aldanmak' < malga aldan-.

/a/ ~ /i/ kaynaşması = /'i/

кайдимыш /qaydimış/ (024Bşk/010) 'nasılmış' < kayda imiş.

/e/ ~ /a/ kaynaşması = /'a/

Ниг'аууры /nig‿awurı/ (001Tip/023) 'niye ağrır' < nige awurı.

/e/ ~ /i/ kaynaşması = /'i/

нишля- /nişle-/ (044Tat/012) 'ne yapmak, ne işlemek' < ne işle-.

ни’шля- /ni‿şle-/ (032Tat/001) ‘ne yapmak, ne işlemek’ < ne işle-.

ни’шлят- /ni‿şlet-/ (031Tat/002, 032Tat/002) ‘ne yaptırmak’ < ne işle-.

/e/ ~ /ü/ kaynaşması = /’ü/

Ирт’ӳпкяне /irt‿üpkeně/ (024Tat/023) ‘sabah öpeni’ < irte üpkeně.

/i/ ~ /a/ kaynaşması = /’a/

киш’артыннан /kiş‿artınan/ (039Tat/003) kişi ardından’ < kişi artınan.

/ö/ ~ /u/ kaynaşması = /’u/

тӧлк’ уйнай /tölk‿uynay/ (004Tat/002, 006Tat/002, 007Tat/002, 008Tat/002, 009Tat/002) ‘tilki oynar’ < tölkö uynay.

/ü/ ~ /u/ = /’u/ kaynaşması:

кӧнд’уйлай /könd‿uylay/ (003Tat/006) ‘günü düşünür’ < köndü uylay.

тюлк’ уйнай /tülk‿uynay/ (003Tat/002, 005Tat/004) ‘tilki oynar’ < tülkü uynay.

RD’deki iki örnekte söz zincirinde ünlüyle biten bir sözcükten sonra /k/ ünsüzü ile başlayan başka bir sözcük geldiğinde ilk sözcüğün sonundaki ünlü öndamaksıllaşır ve iki ünlü arasında bulunan /k/ ise ötümlüleşerek /g/’ye değişir. Bu örneklerdeki kaynaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

бӳ**г**ӓсӓ /b**üg**äsä/ (028Bşk/008) ‘bu akşam’; Ç. Tat. yd. TTAS bügeçe (bu + kiçe); Ç. Bşk. yd. bögese (bu + kise).

бӳ**г**ӳн /b**üg**ün/ (028Bşk/004) ‘bugün’; Ç. Tat. yd. TTAS bügĕn; Ç. Bşk. yd. bögön (bu + kön).

6.3.2. Sandhi

Cümle içindeki sözcüklerden birinin diğerinin etkisiyle fonem ya da fonemler grubunun değişmesine sandhi olayı denir (Üçok, 1951: 201; Killi, 2002: 410). Sandhi, RD’de Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak derlemelerinin hepsinde bulunur.

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki söz zinciri içinde ardışık durumdaki sözcüklerden birincisindeki (tawdım) ilgi hâli ekinin sonundaki /ŋ/ sesinin ikinci

sözcüğün (başında) başındaki çift dudak ünsüzü /b/'nin etkisiyle /m/'ye geliştiği tespit edilmiştir.

таудым башында /taw+dı**m** başında/ (021Bşk/003) 'dağın başında'; Ç. Tat. yd. taw+nıŋ başında; Ç. Bşk. yd. taw+z̲ıŋ başında.

Aşağıdaki Başkurtlardan derlenen metindeki söz zincirinde {+ŋ} ikinci teklik iyelik ekinden sonra gelen /bar/ sözcüğünün başındaki çift dudak ünsüzü /b/'nin etkisiyle ekte /ŋ/ > /m/ gelişimi olur.

менде куңлим бар кубык /mĕndĕ kuŋli**m** bar kubık/ (047Bşk/031) 'bende gönlün var gibi'; Ç. Tat. yd. minde künĕlĕŋ bar kĕbĕk; Ç. Bşk. yd. minde künĕlĕŋ bar kĕwĕk.

6.3.3. Ulama

Ergenç ve Uzun, ulamayı "tümce diziminde bir sözcüğün sonsesindeki ünsüzün kendisinden sonra gelen ve ünlüyle başlayan sözcüğün başındaki gırtlak çarpmasının yerine geçmesi (2020: 284)" olarak tanımlar. Ulamaya RD'nin genelinde rastlanır.

RD'de söz zincirinde ötümsüz /k/ ve /p/ ünsüzleri ile biten sözcükten sonra ünlü ile başlayan başka bir sözcük geldiğinde ulama olayı gerçekleşir ve ilk sözcüğün sonundaki ötümsüз ünsüz ötümlüleşir.

/k/ > /g/

а**г**ыдыль /a**g**ıdıl'/ (002Nog/003) 'Akidil Irmağı'; BL1926 ag iźĕl (2018: 32).

апа**г** апак /apa**g** apak/ (033Tat/001) 'apak apak' < OSTN *Kazan ağ.* ap-ak (1893: 88).

йу**г**ал- /yu**g**al-/ (039Tat/016); Ç. Tat. yd. TTAS yugal- (1981: 600b); Ç. Bşk. yd. ВТАН yuɣal- (2018: 372b) 'yok olmak' < HŞ yo:kal- (2014: 664).

/k/ > /ɣ/

ку**ғ**ат /ku**ɣ**at/ (043Bşk/010) 'gök at' < kük at.

/p/ > /b/

та**б**ал- /ta**b**al-/ (008Bşk/006, 010Bşk/012, 013Bşk/008) 'bulabilmek' < tap-a al-.

аты**б** ал /ати**b** al/ (013Tat/041) ‘атып ал’; Ç. Tat. yd. атып ал; Ç. Bşk. yd. атып ал.

сакры**б** аларбыс /sakrı**b** alarbıs/ (010Tat/003) ‘söyleyerek alırız’ < Ç. Tat. yd. çakırıp alırbız; Ç. Bşk. yd. saqırıp alırbız.

RD’de söz zincirindeki ulamalar imlaya da yansımıştır. Rıbakov, duyduklarını yazarken ulama bulunan yerlerde bazen ilk sözcüğün sonses ünsüzünü, onun ardından gelen sözcüğün önsesi gibi algılamış ve bu sebeple ilk sözcüğün sonses ünsüzünü ondan sonra gelen sözcüğün ilk sesi gibi yazmıştır.

табы **б**алдым /tabı **b**aldım/ (013Bşk/008) ‘bulup aldım’ < tabıp aldım.

6.4. Sesbilimsel Dayanıklılık

Sesbilimsel dayanaklılık zayıflama ve güçlenme olarak ele alınır. Zayıflama ve güçlenmeye genel olarak bakmanın en iyi yolu iki güç ölçeği *açıklık* (openess) ve *ses yoğunluğu* (sonority) açısından değerlendirmektir. Açıklık, hava akışına karşı direncin azalmasını içerirken, ses yoğunluğunda periyodik akustik enerjinin ortaya çıkışında bir artışı içerir (Lass, 2000: 178). Lass, sesbilimsel dayanıklılığı şöyle gösterir:

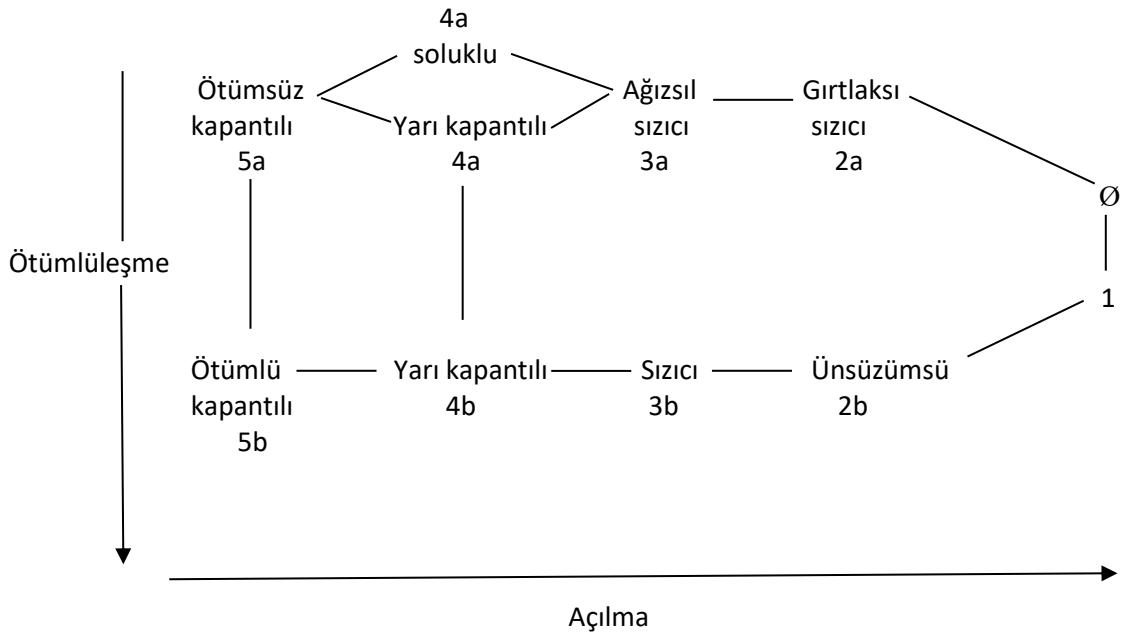

Şema 1: Sesbilimsel dayanıklılık (Lass, 2000: 178).

Bu şemada aşağı ve sağa doğru olan hareket sesbilimsel zayıflamayı, yukarı ve sola doğru olan hareket sesbilimsel güçlenmeyi gösterir (Lass, 2000: 178). RD’deki ünsüzlerin durumu bu şemaya göre şöyle şöyledir:

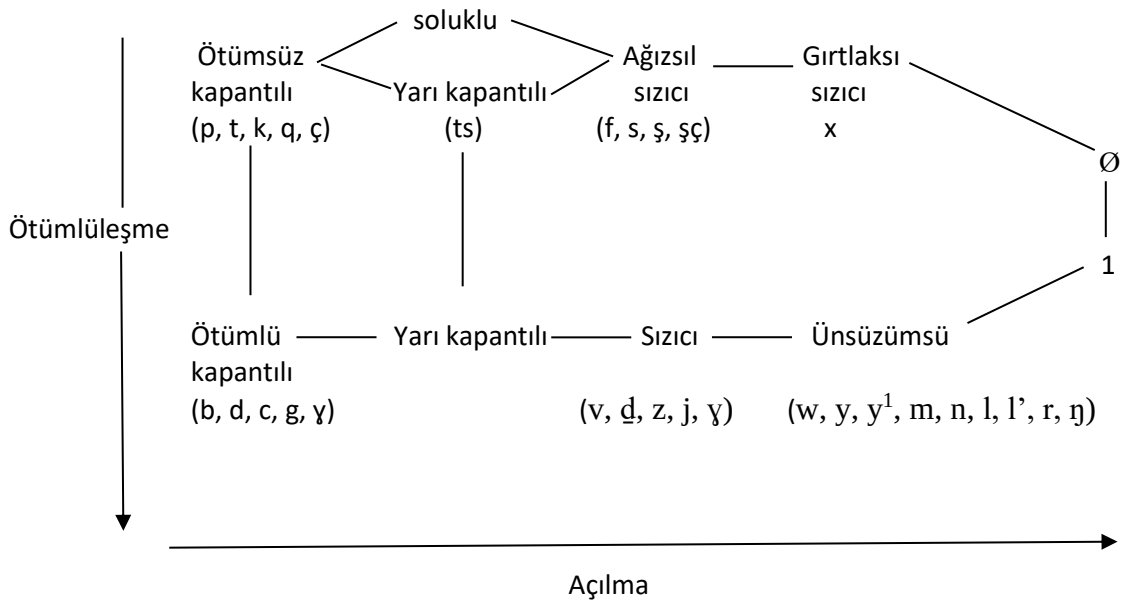

Şema 2: RD'deki Ünsüzlerin Lass'ın Şemasına Göre Dağılımı[1].

6.4.1. Zayıflama

Lass'ın fonetik dayanıklılık şemasına göre (bk. şema 1) ünsüzlerin yukarıdan aşağıya ve soldan sağa doğru olan hareketi zayıflamadır. Zayıflama, temel olarak ötümsüz ünsüzlerin ötümlüleşmesidir. Lass, afrikasyonu ve aspirasyonu da zayıflama biçimleri olarak değerlendirmek gerektiğini belirtir (2000: 178).

Lass, zayıflamanın güçlenmeden daha yaygın olduğunu ve bir dilin tarihi boyunca bir sesin zayıflama yoluna girdiğinde nadiren güçlendiği söyler (2000: 178). RD'de zayıflama ötümsüz ünsüzlerin ötümlüleşmesi, kapantılı ve ötümsüz ünsüzlerin ötümlüleşmesi, sızıcılaşması ve sızıcı ünsüzlerin ağız>yutak yönündeki gelişmeleri neticesinde gerçekleşir. Bu bağlamda, RD'deki ünsüz zayıflamaları aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir.

6.4.1.1. Ötümlüleşme

RD'deki bazı sözcüklerde ötümsüz kapantılı ünsüzlerden /ç/, /p/, /t/ ve /k/'nin ötümlüleştiği tespit edilmiştir.

RD. **-b-** / **-b** < OTu. **-p-** / **-p**

[1] RD'deki akıcı ünsüzler Lass'ın şemasına göre *ünsüzümsü*ler içinde yer almaktadır.

RD'de, Ortak Türkçe sözcük içinde -*VpV*- dizisini bulunduran üç sözcükte ve -*CpV*- dizisinde olan bir sözcükte /p/ sesisinin zayıflayarak /b/'ye geliştiği tespit edilmiştir. Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar ve Dim alt ağızlarında da /p-/ > /b-/ gelişimi görülür (Mirjanova, 1976: 38, 184). Tatar Türkçesinin Ural ağzının Krasno-Ufim, Nokrat-Kistim, İçkin ve Safakul alt ağızlarında da /p-/ > /b-/ gelişimi vardır (Yusupov, 2003: 35, 135, 246, 302). Başkurdistan'daki Tatar ağızlarından Uçalı ağzında da /p-/ > /b-/ gelişimi tespit edilmiştir. (Bulatova, 2021: 76). Aşağıdaki örnekler, RD'de Uçalı ağzı ve Başkurt Türkçesinin İyik-Hakmar ve Dim ağızlarının konuşulduğu bölgelerden derlenen metinlerde geçmektedir. Bu bağlamda, bu ötümlüleşme olayının derleme güzergâhındaki ağızlarda da tespit edilmesi önemlidir.

RD'de Tatar, Başkurt ve Nagaybaklardan derlenen metinlerdeki Ortak Türkçe sözcük içinde -*VpV*- dizisindeki üç sözcükte görülen ötümlüleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır. Aşağıdaki örnekler Başkurt Türkçesinin İyik-Hakmar, Miyes ve Kızıl ağızlarının konuşulduğu bölgelerden derlenmiştir.

ку**б**еляк /ku**b**ělek/ (031Bşk/009) 'kelebek'; Ç. Tat. yd. TTAS kübelek (1979: 280b); Ç. Bşk. yd. BTS kübelek (2017: 305a) 'ay.' < ET. kepe:li (ED 1972: 689b).

та**б**ыл- /tabıl-/ (012Tat/009) 'bulunmak'; Ç. Tat. yd. TTAS tabıl- (1981: 11b); Ç. Bşk. yd. BTAH tabıl- (2016: 69a) 'ay.' < ET. tapıl- (ED 1972: 439b).

йа**б**ыш- /yabış-/ (039Bşk/003, 002Nog/001) 'tutunmak'; Ç. Tat. yd. TTAS yabış- (1981: 620a) 'ay.' < ET. yapış- (ED 1972: 880b).

RD'de Tipterlerden derlenen metindeki Ortak Türkçe sözcük içinde -*CpV*- dizisindeki bir sözcükte görülen ötümlüleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur. Aşağıdaki örnek Asıvzı (Uçalı) ağzının konuşulduğu bölgeden derlenmiştir ve Asıvzı ağzında da ötümlüleşme olayı vardır.

кырбыкай /кырbыкay/ (004Tip/030) ‘kirpik’; Ç. Tat. yd. TTAS kĕrfĕk (1979: 86b); Ç. Bşk. yd. BTS kĕrpĕk (2017: 277b) ‘ay.’ < ET. kirpik (ED 1972: 737b).

Ortak Türkçe –(X)p zarf-fiil ekindeki /p/, RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki birkaç sözcükte ötümlüleşir. Bu örneklerin tespit edildiği örneklerden sadece birinin (046Bşk/019) derleme alanı belidir ve bu şarkının derlendiği güzergâh Miyes ağzının konuşulduğu bölgelerdendir. Miyes ağzında, ötümlüleşme olayının görüldüğünü yukarıda belirtmiştik.

өзелеб /özĕlĕb/ (047Bşk/056) ‘kırılıp’; Ç. Tat. yd. özĕlĕp; Ç. Bşk. yd. ӧzölöp.

өзөлөб /özölöb/ (003Bşk/016, 004Bşk/010) ‘kırılıp’; Ç. Tat. yd. özĕlĕp; Ç. Bşk. yd. ӧzölöp.

тороб /torob/ (004Bşk/011, 046Bşk/019) ‘durup’; Ç. Tat. yd. torıp; Ç. Bşk. yd. torop.

RD. **d-** < OTu. **t-**

Ortak Türkçe sözcük başındaki /t-/ sesisinin RD’de üç sözcükte zayıflayarak /d/’ye geliştiği tespit edilmiştir. OTu. t- > RD. d- ses denkliği Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunun Ey, Argayaş, Miyes ve Kızıl alt ağızlarında ve Güney ağzının İyik-Hakmar ve Merkez alt ağızlarında, Tatar Türkçesinin Ural ağzının Krasno-Ufim, Nokrat-Kistim ve İçkin alt ağızlarında da vardır (Maksutova, 1976: 36, 97, 223, 260; Mirjanova, 1979: 41, 108; Yusupov, 2003: 36, 135, 247). Başkurdistan’daki Tatar ağızlarından Turbaslı ağzında da /t-/ > /d-/ gelişimi görülür (Bulatova, 2021: 63). Turbaslı ağzı ve Ey, Miyes, Argayaş ve Kızıl ağızları Rıbakov’un derleme güzergâhındadır.

Aşağıdaki sözcükteki ötümlüleşme olayı hem Çağdaş Tatar Türkçesinde hem de Çağdaş Başkurt Türkçesinde vardır.

дөрт /dört/ (001Bşk/003), дүрт /dü^{1}rt/ (001Bşk/001, 027Tat/002) ‘dört’; Ç. Tat. yd. TTAS dürt (1977: 325a); Ç. Bşk. yd. BTAH dürt (2011: 457a) ‘ay.’ < ET. tört (? dö:rd) (ED 1972: 534a).

Aşağıdaki sözcükteki ötümlüleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde vardır ancak Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

дя- /**d**e-/ (006Bşk/002) ‘demek’; Ç. Tat. yd. TTAS di- (1977: 307b); Ç. Bşk. yd. BTAH ti- (2016: 299b) ‘ay.’ < ET. tĕ- (ED 1972: 433b).

Aşağıdaki sözcükteki ötümlüleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

дынгла- /**d**ıngla-/ (006Bşk/001) ‘dinlemek’; Ç. Tat. yd. TTAS tıŋla- (1981: 204b); Ç. Bşk. yd. BTS tıŋla- (2017: 609b) ‘ay.’ < ET. tıŋla:- (ED 1972: 522a).

RD. **g-** / **-g-** < OTu. **k-** / **-k-**

Ortak Türkçe sözcük başındaki /k-/ sesinin RD’de bir sözcükte ve sözcük içinde -*VkV*- dizisindeki /-k-/ sesinin RD’de iki sözcükte zayıflayarak /g/’ye geliştiği tespit edilmiştir. Ortak Türkçe /k-/ ünsüzü, Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunun Ey ve Salyut alt ağzında da /g-/’ye gelişir. Doğu ağzının Argayaş alt ağzında ise bazı sözcüklerin /k-/’li ve /g-/’li olmak üzere ikili varyantları kullanılır (Maksutova, 1976: 43, 102, 183). Başkurt Türkçesinin Güney ağzının Merkez ve Dim alt ağızlarında da /k-/ > /g-/ ve /-k-/ > /-g-/ gelişimi vardır (Mirjanova, 1979: 107, 186). Tatar Türkçesinin Ural ağzının Krasno-Ufim, Nagaybak, İçkin ve Safakul alt ağızlarında da /k-/ > /g-/ gelişimi görülür (Yusupov, 2003: 38, 205, 248, 302). Nagaybak ağzı ve Merkez, Dim ağızları Rıbakov’un derleme güzergâhındadır.

Aşağıdaki sözcüklerdeki ötümlüleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

чыгар- /çı**g**ar-/ (004Bşk/007) ‘çıkarmak’; Ç. Tat. yd. TTAS çıgar- (1981: 449b); Ç. Bşk. yd. BTAH sıɣar- (2015: 716a) ‘ay.’ < ET. çıkar- (ED 1972: 410b).

сагын- /sa**g**ın-/ (015Tat/006, 047Bşk/059) ‘özlemek’; Ç. Tat. yd. TTAS sagın- (1979: 613a); Ç. Bşk. yd. BTAH haɣın- (2017: 453b) ‘ay.’ < ET. sakın- (ED 1972: 812b).

Aşağıdaki sözcükteki ötümlüleşme olayı ise Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur. Kiyikbayev, Başkurt Türkçesinin Güney ağzında söz zinciri içinde /m/, /n/ ve /ŋ/ ünsüzleri ile biten sözcükten sonra /k/, /q/ ünsüzü ile başlayan bir sözcük geldiğinde /k-/, /q-/ ünsüzünün ötülüleştiğini belirtir (1958: 98). Aşağıdaki örnek Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Uçalı alt ağzının konuşulduğu Ahun köyünden derlenmiştir. Bu bağlamda Kiyikbayev'in Güney ağzı için belirttiği ses özelliğinin Uçalı ağzında da tespit edildiğini söyleyebiliriz.

гери /gĕri/ (029Tat/025) 'geri'; Ç. Tat. yd. TTAS kirĕ (1979: 102a); Ç. Bşk. yd. BTS kirĕ (2017: 288a) 'ay.' < Kıp. T. keri (CC 2015: 500).

RD. **c-** < OTu. **ç-**

RD'de Tatarlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir ve bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde de RD'deki gibidir. Tatar Türkçesinin Ural ağzının Krasno-Ufim alt ağzında da /ç-/ > /c-/ gelişimi vardır (Yusupov, 2003: 39). Aşağıdaki sözcük Başkurt Türkçesinin Kızıl ağzının konuşulduğu bölgeden derlenmiştir.

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde vardır ancak bu lehçelerdeki ses gelişmesi OTu. /ç-/ > Tat. T. /c-/; Bşk. T. /y-/ biçimindedir.

джик- /**c**ik-/ (039Tat/001) 'hayvanı çekeceği arabaya, sabana vb.ne bağlamak, koşmak'; Ç. Tat. yd. TTAS cik- (1981: 762b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Sibir ağ.* yĕk- (2009: 245b); Ç. Bşk. yd. BTS yĕk (2017: 708a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kızıl ağ., Miyes ağ.* jik- (2002: 87a) 'ay.' < ET. çig- (ED 1972: 413b).

RD. **c-** < OTu. **t-**

RD'de Başkurtlardan derlenen metindeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ötümlüleşme + sızıcılaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

джуган /**c**ugan/ (049Bşk/098) ‘kardeş’; Ç. Tat. yd. TTAS tugan (1981: 145b); Ç. Bşk. yd. BTAH tuγan (2016: 511b) ‘ay.’ < PS *Bşk. T.* tovgan, *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Nog. T.* tugán (1787: 20- 21) < Kıp. T. tovgan (CC 2015: 580).

6.4.1.1.1. Ötümlüleşme + Sızıcılaşma

RD’deki bazı sözcüklerde Ortak Türkçe ötümsüz ünsüzlerden /ç/, /k/ ve /t/’nin ötümlüleşip sızıcılaşarak zayıfladığı tespit edilmiştir.

RD. **j-** < OTu. **ç-**

RD’de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir ve bu sözcük Başkurt Türkçesinin Kızıl ve Miyes ağızlarında RD’deki gibi geçmektedir (Nezirgolov, 2002: 87). Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Ey ağzında da OTu. /y-/ > Ey ağ. /j-/ gelişmesi görülür (Maksutova, 1976: 40). Aşağıdaki örneğin geçtiği metinlerin derleme bölgesi belli değildir ancak Ey, Kızıl ve Miyes ağızları Rıbakov’un derleme güzergâhındadır.

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde vardır ancak bu lehçelerdeki ses gelişmesi OTu. /ç-/ > Tat. T. /c-/; Bşk. T. /y-/ biçimindedir.

жик- /**j**ik-/ (001Tat/008, 027Bşk/008) ‘hayvanı çekeceği arabaya, sabana vb.ne bağlamak, koşmak’; Ç. Tat. yd. TTAS cik- (1981: 762b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Sibir ağ.* yĕk- (2009: 245b); Ç. Bşk. yd. BTS yĕk (2017: 708a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kızıl ağ., Miyes ağ.* jik- (2002: 87a) ‘ay.’ < ET. çig- (ED 1972: 413b).

RD. **-z-** < OTu. **-ç-**

RD’de Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunun Asıvzı (Uçalı) alt ağzının konuşulduğu Verhniy-Ural ilçesi Ahun köyünden derlenen metindeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Şekür, Ahun’un bir Mişer köyü olduğunu belirtir (Şekür, 2012: 70). Bilindiği üzere Ortak Tükçe /ç/ ünsüzü her durumda Mişer Türkçesinde /ts/’ye gelişir ve OTu. /ç/ > Bşk. T. /s/ denkliğinin /ç/ > /ts/ > /s/ biçiminde olduğuna dair görüşler vardır (Alkaya,

2008: 93-94). Aşağıdaki örneğin de Mişer köyünden derlenen metinde tespit edilmesinden hareketle bu sözcükteki ses olayı /ç/ > /ts/ > /s/ > /z/ biçiminde gelişmiş olmalıdır.

нызка /nız**z**ka/ (027Tat/022) ‘ince’; Ç. Tat. yd. TTAS něçke (1979: 451a); Ç. Bşk. yd. BTAH něske (2014: 543b) ‘ay.’ < ET. yinçge: / inçge (ED 1972: 945a, 174b).

RD. **j**- < OTu. **k**-

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde vardır ancak bu lehçelerdeki ses gelişmesi OTu. /k-/ > Tat. T. /c-/; Bşk. T. /y-/ biçimindedir.

житен /**j**itěn/ (047Bşk/077) ‘keten’; Ç. Tat. yd. TTAS citěn (1981: 784); Ç. Bşk. yd. BTAH yětěn (2012: 565b) ‘ay.’ < Kıp. T. ketan (CC 2015: 501).

6.4.1.1.2. Ötümlüleşme + Akıcılaşma

RD. **-y-** / **-y** < OTu. **-ç-** / **-ç**

RD’de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde Ortak Türkçe *-VçV-*, *-CçV-* dizisinde olan iki sözcükte süreklileşme + ötümlüleşme + sızcılaşma olayı tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

эе- /ě[1]**y**-/ (021Tat/004) ‘içmek’; Ç. Tat. yd. TTAS ěç- (1981: 591b); Ç. Bşk. yd. BTS ěs- (2017: 156b) ‘ay.’ < ET. iç- (ED 1972: 17a).

өкъя /ök‘**y**e/ (048Bşk/016) ‘topuk, ökçe’; Ç. Tat. yd. TTAS ükçe (1981: 727a); Ç. Bşk. yd. BTS ükse (2017: 670a) ‘ay.’ < Çag. T. ökçe (Courteille, 1779: 70).

RD. **-y** < OTu. **-t**

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ötümlüleşme + sızıcılaşma olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de görülür. Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Argayaş alt ağzında bazı sözcüklerin hem /-t/’li hem

de /y/'li varyantları bulunur (Maksutova, 1976, 98). Ayrıca, OSTN'de Kazan ağzındaki varyantta da ötümlüleşme + sızıcılaşma olayı vardır.

бай**ы**- /ba**y**ı-/ (004Bşk/021) 'batmak'; Ç. Tat. yd. TTAS bat- (1977: 133b); Ç. Bşk. yd. BTAH bayı- (2011: 91b), bat- (2011: 166b) 'ay.' < OSTN *Kazan ağ.* bayı- (1911: 1468) < 'ET. bat- (ED 1972: 298a).

RD. **-w** < OTu. **-k**

RD'de Tipterlerden derlenen metindeki bir sözcükte ötümsüz /k/ ünsüzünün ötümlüleşip akıcılaşarak /w/'ye geliştiği tespit edilmiştir. Bu örnek Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Asıvzı (Uçalı) alt ağzının konuşulduğu bölgeden derlenmiştir. Aşağıdaki sözcükteki /k/ > /w/ gelişmesi, Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de RD'deki gibidir.

ayp**y** /awuru**w**/ (004Tip/009) 'hastalık'; Ç. Tat. yd. TTAS awıruw (1977: 13a); Ç. Tat. ağ. TTZDS awırıw (2009: 18); Ç. Bşk. yd. BTAH awırıw (2011: 386) 'ay.' < Kıp. T. avruv, agrık (CC 2015: 643) < ET. ağruk (ED 1972: 90b).

6.4.1.2. Açılma

Lass'ın sesbilimsel dayanıklılık şemasına göre (bk. şema 1) soldan sağa doğru olan hareket sesbilimsel açılmayı gösterir. Sağa doğru atılan her adım ses yolunun hava akışına karşı geçirgenliğini artırır (Lass, 2000: 177). Açılma, ünsüzlerin ağız>yutak yönündeki gelişmeleridir. Ünsüzlerin ağız>yutak yönündeki gelişmeleri, oluşma yolu ve/veya boğumlanma noktası bakımından değerlendirilir. RD'deki sesbilimsel açılmalar Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de bulunur.

RD. **-n-** < OTu. **-m-**

RD'de Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Miyes alt ağzının konuşulduğu Kazakkul köyünde Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir Tatar Türkçesinin Ural ağzının Krasno-Ufim alt ağzında da /-m-/ > /-n-/ gelişimi vardır (Yusupov, 2003: 37).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

и**н**дĕ /i**n**dĕ/ (014Bşk/012) ‘şimdi’; Ç. Tat. yd. TTAS indĕ (1977: 392b); Ç. Bşk. yd. BTAH indĕ (2012: 733a) ‘ay.’ < Kıp. T. imdi (CC 2015: 485).

RD. **-y-** < OTu. **-n-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzında /-n-/ > /-y-/ gelişimi görülür (Mirjanova, 1979: 44). İyik-Hakmar ağzı Rıbakov’un derleme güzergâhındadır. Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

көен- /kö**y**ĕn-/ (049Bşk/075) ‘üzülmek’; Ç. Tat. yd. TTAS köyĕn- (1979: 257b); Ç. Bşk. yd. BTS köyelen- (2017: 302a) ‘ay.’ < ET. künile:- (ED 1972: 733).

RD. **-y-** / **-y** < OTu. **-d̲-** / **-d̲**

RD’de Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybaklardan derlenen metinlerde Ortak Türkçe söz içi ve sonundaki sızıcı /d̲/ ünsüzünün /y/’ye geliştiği tespit edilmiştir. Söz konusu sesbilimsel zayıflama Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

ка**й**гыр- /qa**y**gır-/ (037Bşk/009) ‘kaygılanmak’; Ç. Tat. yd. TTAS kaygır- (1979: 23b); Ç. Bşk. yd. BTS qayɣır- (2017: 340a) ‘ay.’ < ET. kad̲ğur- (ED 1972: 599a).

кі**я**ў /ki**y**ew/ (035Tat/001) ‘güvey’; Ç. Tat. yd. TTAS kiyew (1979: 118a); Ç. Bşk. yd. BTAH kĕyew (2012: 402b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Geyne ağ.* kiyĕw (2002: 142a) ‘ay.’ < Kıp. T. küyöv (CC 2015: 771) < ET. küd̲e:gü (ED 1972: 703a).

ка**й**гы /ka**y**gı/ (005Bşk/029, 001Tip/006) ‘kaygı’; Ç. Tat. yd. TTAS kaygı (1979: 23a); Ç. Bşk. yd. BTAH qayɣı (2013: 97a) ‘ay.’ < Kıp. T. kaygı (CC 2015: 729) < ET. kad̲ğu (ED 1972: 598b).

каин /qa**y**in/ (047Bşk/044, 006Tip/008, 002Nog/007) ‘kayın’; Ç. Tat. Yd. TTAS kayĕn (1979: 19a); Ç. Bşk. yd. BTAH qayın (2013: 118b) ‘ay.’ < ET. ka̲dıŋ (ED 1972: 602b).

ке**й**- /кĕ**y**-/ (022Tat/044, 003Bşk/013) ‘giymek’; Ç. Tat. yd. TTAS kĕy- (1979: 117b); Ç. Bşk. yd. BTAH kĕy- (2012: 401b); Ç. Tat. yd. TTAS kiy- (1979: 117b) ‘ay.’ < ET. ke̲d- (ED 1972: 700b).

ке**й**ем /кĕ**y**ĕм/ (030Tat/002), кеим /кĕ**y**im/ (003Bşk/013), кійм /ki[1]ym/ (008Bşk/008) ‘giyim’; Ç. Tat. yd. TTAS kiyĕm (1979: 92a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Sibir ağ.* kĕyĕm (2009: 295b); Ç. Bşk. yd. BTAH kĕyĕm (2012: 399a) ‘ay.’ < ET. ke̲dim (ED 1972: 704a).

RD. **-ŋ** < OTu. **-n**

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Başkurt Türkçesinin Güney ağzının Merkez alt ağzında /-n/ > /-ŋ/ gelişimi görülür (Mirjanova, 1979: 109). Merkez ağzı Rıbakov’un derleme güzergâhındadır. Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

ме**ң** /mĕ**ŋ**/ (047Bşk/011) ‘ben’; Ç. Tat. yd. TTAS min (1979: 393a); Ç. Bşk. yd. BTAH min (2014: 293b) ‘ay.’ < ET. men (ED 1972: 766b).

RD. **x-** < OTu. **s-**

RD’de Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzının konuşulduğu bölgelerden olan Böryen ilçesindeki Başkurtlardan derlenen metinlerde tespit edilmiştir. Bilindiği üzere Ortak Türkçe söz ve ek başındaki /s-/ ünsüzü, Çağdaş Başkurt Türkçesinde /h-/’ye gelişir. RD’de ise Ortak Türkçe söz ve ek başındaki /s-/’ler genellikle korunmuştur ancak aşağıdaki örneklerde olduğu gibi /s-/ > /h-/ gelişiminin tanıklandığı sözcükler de vardır.

хал- /**x**al-/ (024Bşk/002) ‘koymak, bırakmak’; Ç. Tat. yd. TTAS sal- (1979: 621b); Ç. Bşk. yd. BTS hal- (2017: 181b) ‘ay.’ < ET. sal- (ED 1972: 824b).

хыз /**х**ız/ (034Bşk/010) ‘siz’; Ç. Tat. yd. TTAS sĕz (1979: 638b); Ç. Bşk. yd. BTAH hĕẕ (2017: 517a) ‘ay.’ < PS *Tat. T., Miş. T., Nog. T.* siz, *Bşk. T.* sız (1789: 396) < ET. si:z (ED 1972: 860a).

Ortak Türkçe addan ad yapım eki {+sXz} eki RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki iki sözcükte Çağdaş Başkurt Türkçesinde olduğu gibi {+xız} biçimindedir. OSTN’de de bu sözcüklerde olmasa da Başkurt Türkçesinde kaydedilen başka sözcüklerde bu ses gelişmesi tespit edilmiştir: OSTN *Başkurt ağ.* agashız (1893: 152) gibi.

бахыт**х**ыз /baxıt**х**ız/ (043Bşk/008) ‘bahtsız, mutsuz’; Ç. Bşk. yd. BTAH bexĕthĕź (2011: 532a) ‘ay.’ < OSTN *Kazan ağ.* baxĕtsĕz (1911: 1463).

тахытхыз /taxıtxız/ (043Bşk/002, 043Bşk/006) ‘tahtsız’; Ç. Tat. T. taxıtsız; Ç. Bşk. T. taxıthıẕ.

RD. **ɣ-** < OTu. **s-**

RD’de Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzının konuşulduğu bölgelerden olan Böryen ilçesindeki Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Katarinskiy, bu ses değişimine 1899 yılında yayımlanan sözlüğünde dikkat çekmiş ve /ɣ/ sesini ‘bu ses, sanki gırtlaktan çıkıyormuş gibi, ağzın bazı kısımlarına dokunmadan (hg cinsinden, sanki nefes alıyormuş gibi) donuk bir şekilde telaffuz edilir (1899: 239)’ şeklinde tanımlamıştır.

ҕумдык /**ɣ**umdık/ (024Bşk/003) ‘bir suma karşılık gelen gümüş para’; Ç. Bşk. yd. BTS humlıq (2017: 219a) ‘ay’ .

RD'de Başkurtlardan derlenen metindeki bir sözcükte teklik üçüncü kişi iyelik ekinde /s-/ > /ɣ-/ gelişimi tespit edilmiştir.

ара**ҕ**ында /ara**ɣ**ında/ (043Bşk/003, 043Bşk/007) ‘arasında’; Ç. Tat. yd. arasınna; Ç. Bşk. yd. arahında.

RD. **-y-** / **-y** < OTu. **-v-** / **-v**

RD'de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde tespit edilmiştir. Aşağıdaki sözcüklerde, Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de RD'deki gibi açılma olayı vardır.

сюян- /sü[1]**y**en-/ (030Tat/004) 'sevinmek'; Ç. Tat. yd. TTAS söyĕn- (1979: 713b); Ç. Bşk. yd. BTAH höyön- (2017: 573b) 'ay.' < ET. sevin- (ED 1972: 790b).

ө**й** /ö**y**/ (007Bşk/009) 'ev'; Ç. Tat. yd. TTAS öy (1979: 696b); Ç. Bşk. yd. BTAH öy (2014: 806a) 'ay.' < ET. e:v (ED 1972: 3b).

6.4.1.2.1. Açılma + Akıcılaşma

RD. **-l** < OTu. **-z**

RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Ortak Türkçe /-z-/ ünsüzü Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunun Ey alt ağzında /-l-/'ye gelişir (Maksutova, 1976: 43).

OTu. /-z/ > RD. /-l/ gelişmesinin tespit edildiği sözcük RD'de Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzının konuşulduğu Yuluk köyündeki bir Başkurt'tan derlenmiştir. Buna ek olarak, aşağıdaki sözcük Tatar Türkçesinin Perm ve Baraba ağızları ile Başkurt Türkçesinin Geyne ve Hakmar ağızlarında da RD'deki gibi kaydedilmiştir. Söz konusu sözcüğün derlendiği Yuluk köyü Hakmar ağzının konuşulduğu bölgelerden biridir.

бу**л** /bu**l**/ (009Bşk/002) 'boz'; Ç. Tat. ağ. TTZDS *Perm ağ., Baraba ağ.* bul (2009: 136b); Ç. Bşk. yd. BTAH buź (2011: 382b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Geyne ağ., Hakmar ağ.* bul (2002: 60a) 'ay.' < ET. bo:z (ED 1972: 378b).

RD. **-v** < OTu. **-ğ**

ту**в**- /tu**v**-/ (013Tat/028) 'doğmak'; Ç. Tat. yd. TTAS tuw- (1981: 178b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tom ağ*. tow- (2009: 642a); Ç. Bşk. yd. BTAH tıw- (2016: 715b) 'ay.' < Kıp. T. tuv- (CC 2015: 585) < ET. tuğ- (ED 1972: 465a).

я**в**- /ya**v**-/ (024Tat/021) ‘yağmak’; Ç. Tat. yd. TTAS yav- (1981: 621a); Ç. Bşk. yd. BTAH yaw- (2018: 558b) ‘ay.’ < Kıp. T. yav- (CC 2015: 881) < ET. yağ- (ED 1972: 896a).

RD. **-y-** / **-y** < OTu. **-ğ-** / **-ğ**

Ortak Türkçede sözcük ortasında ve sonundaki sızıcı, artdamaksıl /ğ/ ünsüzü Çağdaş Başkurt Türkçesinde zayıflayarak /y/’ye gelişir (Kiyikbayev, 1958: 124). RD’de Tatarlardan, Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde de söz içinde ve söz sonunda /ğ/ > /y/ gelişmesi tespit edilmiştir. Aşağıdaki örneklerdeki sızıcılaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

ба**й**ла- /ba**y**la-/ (040Tat/001, 006Tip/016), бе**й**ля- /bě**y**le-/ (049Bşk/088) ‘bağlamak’; Ç. Tat. yd. TTAS beyle- (1977: 205a); Ç. Bşk. yd. BTAH beyle- (2011: 500a) ‘ay.’ < OSTN *Kazan ağ.* beyle- (1911: 1571); OSTN *Kazan ağ.* bawla- (1911: 1434) < Kıp. T. bavla- (CC 2015: 655) < ET. bağla- (ED 1972: 314b).

е**й**- /yě**y**-/ (030Bşk/011) ‘toplamak’; Ç. Tat. yd. TTAS cıy- (1981: 802a); Ç. Bşk. yd. BTAH yıy- (2012: 198b) ‘ay.’ < ET. yığ- (ED 1972: 897a).

RD. **-w-** / **-w** < OTu. **-ğ-** / **-ğ**

а**у**ыр /a**w**ır/ (004Bşk/032) ‘ağır’; Ç. Tat. yd. TTAS awır (1977:10b); Ç. Tat. ağ. TTZDS awır (2009: 18a); Ç. Bşk. yd. BTAH awır (2011: 383b) ‘ay.’ < OSTN *Kazan ağ.* awır (1893: 71) < ET. ağır (ED 1972: 88b).

йа**у**рын /ya**w**rın/ (036Bşk/011) ‘omuz’; Ç. Tat. ağ. TTZDS yawrın *Perm ağ., İçkin ağ., Krasnoufim ağ., Zlatovst ağ., Temnikov ağ., Tobol ağ.* ‘omuz’, *Karsun ağ., Baraba ağ.* ‘ense’, *Baraba ağ., Tobol ağ., Tara ağ.* ‘kürek kemiği’ (2009: 224b); Ç. Bşk. yd. BTAH yawrın (2018: 554b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* yawurnu, *Miş. T.* yawrun, *Bşk. T.* yavrun (1787: 103) < ET. yağrın (ED 1972: 905b).

a**y**p**y** /a**w**uru**w**/ (004Tip/009) ‘hastalık’; Ç. Tat. yd. TTAS awıruw (1977: 13a); Ç. Tat. ağ. TTZDS awırıw (2009: 18); Ç. Bşk. yd. BTAH awırıw (2011: 386) ‘ay.’ < Kıp. T. avruv, agrık (CC 2015: 643) < ET. ağruk (ED 1972: 90b).

a**y**л /a**w**ul/ (019Bşk/007) ‘köy’; Ç. Tat. yd. TTAS awıl (1977: 10b); Ç. Bşk. yd. BTAH awıl (2011: 382a) ‘ay.’ < ED ağıl (1972: 33a).

то**y**- /to**w**-/ (049Bşk/012), т**y**-/ту**y**- /tu**w**-/ (029Tat/036, 003Bşk/006) ‘doğmak’; Ç. Tat. yd. TTAS tuw- (1981: 178b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tom ağ*. tow- (2009: 642a); Ç. Bşk. yd. BTAH tıw- (2016: 715b) ‘ay.’ < Kıp. T. tuv- (CC 2015: 585) < ET. tuğ- (ED 1972: 465a).

ба**y** /ba**w**/ (040Tat/011, 046Bşk/015) ‘bağ’; Ç. Tat. yd. TTAS baw (1977: 134b); Ç. Bşk. yd. BTAH baw (2011: 167b) ‘ay.’ < Kıp. T. bav (CC 2015: 655) < ET. bağ (ED 1972: 310b).

бо**y**- /bo**w**-/ (006Tip/001) ‘boğmak’; Ç. Tat. yd. TTAS buw-(1977: 195b); Ç. Bşk. yd. BTAH bıw- (2011: 481b) ‘ay.’ < ET. boğ- (ED 1972: 311b).

сат**y** /satu**w**/ (035Tat/008) ‘satma, satış’; BRS ġatıw (1899: 52a) ‘ay.’ < ET. satığ (ED 1972: 799b).

RD. **m**- < OTu. **b**-

RD’de Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunun Miyes alt ağzının konuşulduğu Verhniy-Ural ilçesi Kazakkul Köyünde Tatarlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Ortak Türkçe /b-/ ünsüzü Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunun Ey ve Argayaş alt ağızlarında ve Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzında /m-/ ye gelişir (Maksutova, 1976: 34, 96; Mirjanova, 1979: 39, 184). Tatar Türkçesinin Ural ağzının Krasno-Ufim, Nagaybak, İçkin ve Safakul alt ağızlarında da /b-/ > /m-/ gelişimi vardır (Yusupov, 2003: 35, 204, 246, 303). Aşağıdaki sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinin Astrahan ağzında ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin Argayaş ve Miyes ağızlarında RD’deki

gibidir. Çağdaş Başkurt Türkçesinin Argayaş ve Miyes ağızları Rıbakov'un derleme güzergâhındadır.

билмay /bil**m**aw/ (022Tat/035) 'belbağı, kemer, kuşak'; Ç. Tat. yd. TTAS bilbaw (1977: 162b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Astrahan ağ*. bilmaw (2009: 123a); Ç. Bşk. yd. BTAH bilbaw (2011: 264a), bilɣaw (2011: 265b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ., Miyes ağ.* bilmaw (2002: 48b) 'ay.' < PS *Tat. T*. bilbáw, *Bşk. T.* bilbaw, *Nog. T*. bělbav (1789: 142).

RD. **-w-** / **-w** < OTu. **-b-** / **-b**

Ortak Türkçe sözcüklerde bir ünlüden önce ya da sonra gelen veya iki ünlü arasında kalan /b/ ünsüzü Çağdaş Başkurt Türkçesinde /w/'ye değişir (Kiyikbayev, 1958: 83). RD'de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerdeki iki sözcükte de Çağdaş Başkurt Türkçesinki gibi /b/ > /w/ değişimi tespit edilmiştir. Aşağıdaki sözcüklerdeki sesbilimsel zayıflama Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

кеўек /kĕ**w**ĕk/ (046Bşk/005) 'gibi'; Ç. Tat. yd. TTAS kĕbĕk (1979: 82a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Melekes ağ.* köbök (2009: 322b), *Minzele ağ.* kübĕk (2009: 342b); Ç. Bşk. yd. BTAH kĕbi (2012: 395a), kĕwĕk (2012: 431a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ., Karizĕl ağ., Orta ağ., Orta Ural ağ., İyik-Hakmar ağ.* kĕbĕk (2002: 135b), *Argayaş ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ.* kübĕk (2002: 157b) 'ay.' < ET. kibi: (ED 1972: 687b).

сыу /sı**w**/ (022Tat/015, 24Bşk/007, 003Tip/011) 'su'; Ç. Tat. yd. TTAS su (1979: 674b); Ç. Bşk. yd. BTAH hıw (2017: 694a) 'ay.' < ET. sub (Tekin, 2003: 252).

RD. **v-** / **-v-** < OTu. **b-** / **-b-**

RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki iki sözcükte sözcük başında ve ortasında tespit edilmiştir. Başkurt Türkçesinin Kuzeybatı ağzının Karizil alt ağzında /b-/ > /v-/ gelişimi vardır. Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

вылай /**v**ılay/ (041Bşk/010) ‘böyle’; Ç. Tat. ağ. TTZDS *Mamadış ağ., Kamışlı ağ.* bılay (2009: 145a); Ç. Bşk. yd. BTAH bılay (2011: 454a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Karizěl ağ.* vay (2002: 72b) ‘ay.’ < OSTN *Kazan ağ.* bılay (1911: 1730).

с**в**арат /s**v**arat/ (008Bşk/007) ‘benekli at’; Ç. Bşk. yd. BTAH sıbar ‘benekli’ (2015: 707a).

RD. **-v-** / **-v** < OTu. **-g-** / **-g**

Ortak Türkçe sözcük sonundaki /-g/ ünsüzü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /-w/’ye gelişir (Kiyikbayev, 1958: 125). RD’deki Tatarlardan, Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki bazı sözcüklerde patlamalı ünsüzlerden /g/’nin düz-geniş ünlülerin ve yuvarlak ünlülerin yanında sızıcılaşıp dudaksıllaştığı görülür. RD’deki sözcüklerdeki sızılaşma + dudaksıllaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

RD. **-v** < OTu. **-g**

уйа**в** /uya**v**/ (022Bşk/004) ‘uyanık, cesur’; Ç. Tat. yd. TTAS uyaw (1981: 328a); Ç. Bşk. yd. BTS uyaw (2017: 664) ‘ay.’ < Kıp. T. uyag (CC 2015: 591).

ту**в**- /tu**v**-/ (013Tat/028) ‘doğmak’; Ç. Tat. yd. TTAS tuw- (1981: 178b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tom ağ*. tow- (2009: 642a); Ç. Bşk. yd. BTAH tıw- (2016: 715b) ‘ay.’ < Kıp. T. tuv- (CC 2015: 585) < ET. tuğ- (ED 1972: 465a).

я**в**- /ya**v**-/ (024Tat/021) ‘yağmak’; Ç. Tat. yd. TTAS yav- (1981: 621a); Ç. Bşk. yd. BTAH yaw- (2018: 558b) ‘ay.’ < Kıp. T. yav- (CC 2015: 881) < ET. yağ- (ED 1972: 896a).

RD. **-w-** / **-w** < OTu. **-g-** / **-g**

са**у**лык /sa**w**lık/ (001Tip/020) ‘sağlık’; Ç. Tat. yd. TTS sawlık (1997: 267b); Ç. Bşk. yd. BTAH hawlıq (2017: 512a) ‘ay.’ < Kıp. T. saglık (CC 2015: 545).

a**y**p /a**w**ur-/ (006Tip/009) ‘hastalanmak’; Ç. Tat. yd. TTAS awır- (1977: 13a); Ç. Bşk. yd. BTS awır- (2017: 47b) ‘ay.’ < OSTN *Kazan ağ.* awur- (1893: 71) < Kıp. T. agru- (CC 2015: 416).

кі**яў** /kiye**w**/ (035Tat/001) ‘güvey’; Ç. Tat. yd. TTAS kiyew (1979: 118a); Ç. Bşk. yd. BTAH kěyew (2012: 402b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Geyne ağ.* kiyěw (2002: 142a) ‘ay.’ < Kıp. T. küyöv (CC 2015: 771) < ET. küḍe:gü (ED 1972: 703a).

аоз /a**w**[1]oz/ (048Bşk/003) ‘ağız’; Ç. Tat. yd. TTAS awız (1977: 7a); Ç. Bşk. yd. BTAH awız (2011: 377b) ‘ay. < OSTN *Kazan ağ.* awuz (1893: 82b) < PS *Tat. T.* gıs, avus, *Bşk. T.* awıs, avuz, *Miş. T.* awıs, *Nog. T.* agız, awuz (1787: 85) < Kıp. T. agız (CC 2015: 416).

RD. **-y-** / **-y** < OTu. **-ɣ-** / **-ɣ**

RD’de Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Miyes alt ağzının konuşulduğu Kazakkul köyünде Başkurtlardan derlenen metinlerde söz içinde ve sonunda tespit edilmiştir. Aşağıdaki örneklerdeki sızıcılaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

кӯ**й**- /kü**y**/ (023Bşk/002) ‘nağme, melodi, küy’; Ç. Tat. yd. TTAS köy (1979: 258b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Baraba ağ.* küy (2009: 347a); Ç. Bşk. yd. BTS köy (2017: 301b) ‘ay.’ < ET. kü:ɣ (ED 1972: 709b).

е**й**л- /yě**y**l-/ < (040Bşk/004) ‘eğilmek’; Ç. Tat. yd. TTAS iyěl- (1977: 364b); Ç. Bşk. yd. BTAH ěyěl- (2018: 126b) ‘ay.’ < ET. eɣil- (ED 1972: 106b).

6.4.1.2.2. Açılma + Sızıcılaşma

RD’de süreksiz ve patlamalı ünsüzlerin (b, ç, ğ, ɣ, p) sürekli ve sızıcı ünsüzlere (m, s, v, w, p) gelişmesi neticesinde zayıflama olayı gerçekleşir.

RD. **s-** / **-s-** / **-s** < OTu. **ç-** / **-ç-** / **-ç**

Bilindiği üzere Ortak Türkçe söz ve ek başındaki /ç-/ ünsüzü Çağdaş Başkurt Türkçesinde /s-/ ünsüzüne gelişir. RD’de en sık görülen ses gelişimi de /ç/ > /s/’dir ve bu

bakımdan RD Çağdaş Başkurt Türkçesine yakındır. Tatar Türkçesinin Ural ağızlarından Krasno-Ufim alt ağzının konuşulduğu Krasno-Ufim ve Eçit ilçelerinin bazı köylerinde, Nagaybak ve Safakul alt ağızlarında da /ç-/ > /s-/ gelişimi bulunur (Yusupov, 2003: 33, 205, 300). Başkurdistan'daki Tatar ağızlarından olan ve Rıbakov'un derleme güzergâhında yer alan Tipikey ve Kormantav ağzında da /ç-/ > /s-/ gelimi vardır (Bulatova, 2021: 58, 67).

сак /**s**ak/ (013Tat/013, 008Bşk/005) 'vakit'; Ç. Tat. yd. TTAS çak (1981: 401a); Ç. Bşk. yd. BTAH saq (2015: 356b) 'ay.' < ET. ça:ğ, çak (ED 1972: 403b).

сап- /**s**ap-/ (011Tat/001) 'dört nala koşmak'; Ç. Tat. yd. TTAS çab- (1981: 396b); Ç. Bşk. yd. BTAH sab- (2015: 331a) 'ay.' < ET. çap- (ED 1972: 394a).

сит /**s**it/ (024Tat/014) 'çit, sınır, kenar'; Ç. Tat. yd. TTAS *çit* (1979: 433b); Ç. Bşk. yd. BTAH sit (2015: 551a) < ET. çıt (ED 1972: 401b).

сулпан /**s**ulpan/ (049Bşk/006) 'çolpan'; Ç. Tat. yd. TTAS çolpan (1981: 445b); Ç. Bşk. yd. BTAH sulpan (2015: 668a) 'ay.' < ET. çolpan (ED 1972: 418b).

сык- /**s**ık-/ (022Tat/011, 003Bşk/015, 001Tip/001) 'çıkmak'; Ç. Tat. yd. TTAS çık- (1981: 451); Ç. Bşk. yd. BRS sık- (1899: 197b) Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeybatı ağ.* çık- (2002: 316a) 'ay.' < ET. çık- (ED 1972: 405b).

ся**с**як /**se**s**e**k/ (017Tat/002) 'çiçek'; Ç. Tat. yd. TTAS çeçek (1981: 472b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Minzele ağ.*, *Böri ağ.* çeçke (2009: 742a), *Krasnoufim ağ.* sisek (2009: 576a); Ç. Bşk. yd. BTS sesek (2017: 514b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeybatı ağ.* çeçke (2002: 79b); *Geyne ağ.* çeç (2002: 104b), *Argayaş ağ., Salyogot ağ.* sisek (2002: 278b) 'ay.' < ET. çĕçek (ED 1972: 400b).

сып**с**ык /**s**ıpsık/ (003Bşk/007, 014Tat/003) 'serçe'; Ç. Tat. yd. TTAS çıpçık (1981: 460b); Ç. Bşk. yd. BTAH sıpsıq (2015: 749b) 'ay.' < Kıp. T. çıpçık (CC 2015: 457).

ка**с**ан /ka**s**an/ (005Tip/002) ‘ne zaman’; Ç. Tat. yd. TTAS kayçan (1979: 27b) Ç. Bşk. yd. BTAH qasan (2013: 322b) ‘ay.’ < PS *Bşk. T.* kasan (1789: 441), *Tat. T.*, *Miş. T.* kaçán, *Bşk. T.* kaçan, *Nog. T.* káçan (1789: 445-446) < ET. kaçan (ED 1972: 592a).

ки**с**я /ki**s**e/ (001Tip/001) ‘akşam’; Ç. Tat. yd. TTAS kiçe (1979: 116b); Ç. Bşk. yd. BTAH kise (2012: 497b) ‘ay.’ < ET. kĕçe: (ED 1972: 694b).

ку**с**акла- /ku**s**akla-/ (031Tat/016) ‘kucaklamak’; Ç. Tat. yd. TTAS koçakla- (1979: 172b); Ç. Bşk. yd. BTAH qosaqla- (2013: 500b) ‘ay.’ < ET. kuçakla- (ED 1972: 591b).

ак**с**а /ak**s**a/ (024Tat/001) ‘akçe’; Ç. Tat. yd. TTAS akça (1977: 38b); Ç. Bşk. yd. BTAH aqsa (2011: 209a) < Kıp. T. akça (CC 2015: 417).

а**с**и /a**s**i/ (041Bşk/003) ‘ekşi’; Ç. Bşk. yd. BTAH ası (2011: 347b) ‘ay.’ < Kıp. T. açı (CC 2015: 620).

ни**с**я /ni**s**e/ (038Tat/012) ‘nice’; Ç. Tat. yd. TTAS niçe (1979: 445a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *M-.Kar. ağ.* nissi (2009: 498b); Ç. Bşk. yd. BTAH nise (2014: 566b) ‘ay.’ < ET. ne:çe (ED 1972: 775a).

а**с**- /a**s**-/ (029Tat/013, 006Tip/020) ‘açmak’; Ç. Bşk. yd. BTAH as- (2011: 351b) ‘ay.’ < Kp. T. aç- (CC 2015: 414).

а**с** /a**s**/ (029Tat/038) ‘aç’; Ç. Tat. yd. TTS aç (1997: 36b); Ç. Bşk. yd. BTS as (2017: 40b) ‘ay.’ < ET. aç (ED 1972: 17a).

ис- /i**s**-/ (001Nog/001) ‘içmek’; Ç. Tat. yd. TTAS ĕç- (1981: 591b); Ç. Bşk. yd. BTS ĕs- (2017: 156b) ‘ay.’ < ET. iç- (ED 1972: 17a).

кылы**с** /kılı**s**/ (003Bşk/018) ‘kılıç’; Ç. Tat. yd. TTAS kılıç (1979: 221b); Ç. Bşk. yd. BTAH qılıs (2013: 730a) ‘ay.’ < ET. kılıç (ED 1972: 618a).

ага**с** /aga**s**/ (034Tat/010, 037Tat/009), аӈа**с** /aɣa**s**/ (030Bşk/008) ‘ağaç’; Ç. Tat. yd. TTAS agaç (1977: 15a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Sibir ağ.* aɣats (2009: 19a); Ç. Bşk. yd.

BTAH yıɣas (2012: 186b), aɣas (2011: 142a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Miyes ağ.* yıɣas (2002: 128a) ‘ay.’ < ET. ıgaç (ED 1972: 79b).

Ortak Türkçe ek başındaki ve sonundaki /ç-/ ünsüzü Çağdaş Başkurt Türkçesinde /s-/ ünsüzüne gelişir. RD’de de bir kısım eklerde söz başı ve sonundaki /ç/ ünsüzü sızıcılaşarak /s/’ye gelişir ve eklerdeki bu ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

курмаин**са** /kurmayin**s**a/ (005Tip/006); Ç. Tat. yd. kürmeyĕnçe; Ç. Bşk. yd. kürmeyĕnse ‘görmeyince’

ут**кас** /utka**s**/ (025Bşk/006); Ç. Tat. yd. ütkeç; Ç. Bşk. yd. ütkes ‘geçince’

уйнамаин**са** /uynamayin**s**a/ (006Tip/014); Ç. Tat. yd. uynamayınça; Ç. Bşk. yd. uynamayınsa ‘oynamayınca’

ӳткян**се** /ütken**s**ĕ/ (038Tat/012); Ç. Tat. yd. ütkençĕ; Ç. Bşk. yd. ütkensĕ ‘geçtikçe, boyunca’

уафат бул**ҕас** /wafat bul**ɣas**/ (008Bşk/006, 012Bşk/006); Ç. Tat. yd. vafat bulgaç; Ç. Bşk. yd. wafat bulgas ‘vefat edince’.

RD. **-f-** < OTu. **-p-**

RD’de Tatarlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde tespit edilmiştir. Ortak Türkçe /-p-/ ünsüzü Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunun Argayaş alt ağzında ve Güney ağzının Merkez ağzında da /-f-/’ye gelişir (Maksutova, 1976: 96; Mirjanova, 1979: 107). Başkurdistan’daki Tatar ağızlarından Turbaslı ağzında da /-f-/ > /-p-/ gelişimi görülür (Bulatova, 2021: 63). Turbaslı ağzı ve Başkurt Türkçesinin Merkez ağzı Rıbakov’un derleme güzergâhındadır.

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin Dim, Kızıl, Kuzeybatı, Kuzeydoğu, Tuk-Soran, Orta Ural, İyik-Hakmar ağızlarında da vardır.

и**ф**як /i**f**ek/ (038Tat/002) ‘ipek’; Ç. Tat. yd. TTAS yĕfek (1977: 335b); Ç. Bşk. yd. BTAH yĕbek (2012: 487a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ., Kızıl ağ., Kuzeybatı ağ.,*

Kuzeydoğu ağ., Tuk-Soran ağ., Orta Ural ağ., İyik-Hakmar ağ. yĕfek (2002: 121a) ‘ay.’ < Kıp. T. ipek (CC 2015: 486).

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin Argayaş ve Ey ağızlarında vardır.

ту**ф**ырак /tu**f**ırak/ (001Tip/034) ‘toprak’; Ç. Tat. yd. TTAS tufrak (1981: 179b); Ç. Bşk. yd. BTAH tupraq (2016: 592b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ., Ey ağ.* tuyındı tufraq ‘balçıklı, çamurlu toprak’ (2002: 334a) ‘ay.’ < ET. topra:k (ED 1972: 443a).

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin Argayaş, Miyes, Salyogot ve Merkez ağızlarında tespit edilmiştir.

я**ф**рак/йа**ф**рак /ya**f**rak/ (001Tip/002) ‘yaprak’; Ç. Tat. yd. TTAS yafrak (1981: 658b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Perm ağ., Tömen ağ., Tobol ağ., Tara ağ.* yapraq, *Baykıbaş ağ.* yaprak (2009: 234a); Ç. Bşk. yd. BTAH yapraq (2018: 503b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ., Miyes ağ., Salyogot ağ., Orta ağ.* yafrak (2002: 115b) ‘ay.’ < ET. yapurğa:k (ED 1972: 879b).

6.4.2. Güçlenme

Lass’ın fonetik dayanıklılık şemasına göre (bkz: şema 1) ünsüzlerin aşağıdan yukarıya ve soldan sağa doğru olan hareketi güçlenmedir. RD’de güçlenme ötümlü ünsüzlerin ötümsüzleşmesi ve sürekli ve ötümlü ünsüzlerin süreksizleşmesi neticesinde gerçekleşir. Bu bağlamda, RD’deki ünsüz güçlenmeleri aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir.

6.4.2.1. Ötümsüzleşme

RD’de patlamalı ötümlü /b/, /g/ ve /ğ/ ünsüzlerinin, sızıcı /d̲/, /y/ ve /z/ ünsüzlerinin ve akıcı /m/ ünsüzünün güçlenerek ötümsüzleştiği tespit edilmiştir.

RD. **p-** < OTu. **b-**

Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Kızıl ve Argayaş alt ağzında ve Güney ağzının İyik-Hakmar, Merkez ve Dim alt ağızlarında ve Başkurdistan’daki Tatar ağızlarından

Tipikey ağzında /b-/ > /p-/ gelişimi vardır (Maksutova, 1976: 96, 263; Mirjanova, 1979: 38, 106, 184; Bulatova, 2021: 56). Başkurt Türkçesinin Kızıl, İyik-Hakmar ve Dim ağzı ile Tatar Türkçesinin Tipikey ağzı Rıbakov'un derleme güzergâhındadır.

RD'deki OTu. b- > RD. p- gelişimi genellikle Başkurtlardan derlenen şarkılarda tespit edilmiştir.

уш**п**у /uş**p**u/ (006Bşk/014) 'işbu'; Ç. Tat. yd. TTAS oşbu (1979: 490b) 'ay.' < Har. T. uşbu (HŞ 2014: 606).

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır.

псак /**p**sak/ (008Bşk/001) 'bıçak'; Ç. Tat. yd. TTAS pıçak (1979: 565a); Ç. Bşk. yd. BTS bısaq (2017: 85b) < ET. bıçak (ED 1972: 293b).

пугул- /**p**ugul-/ (040Bşk/004) 'bükülmek'; Ç. Bşk. yd. BTS bögöl- (2017: 103a) 'ay.' < ET. bükül- (ED 1972: 326b).

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır. Ayrıca, bu sözcük PS'de Tatar Türkçesinde, Mişer Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde ve Nogay Türkçesinde ve Başkurt Türkçesinin ilk sözlüklerinden BRS'de /p/'li biçimde kaydedilmiştir.

пеш- /**p**ĕş-/ (046Bşk/025) 'pişmek'; BRS pĕş- (1899: 186a); Ç. Tat. yd. TTAS pĕş- (1979: 512b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tömen ağ.*, *Tobol ağ.* bĕş- (2009: 119b); Ç. Bşk. yd. BTAH bĕş- (2011: 247a) 'ay.' < PS *Tat. T.* pişur-, pşir-, *Miş. T.* pĕşĕr-, *Bşk. T.* pisĕr-, *Nog. T.* pişir- (1789: 365) 'pişirmek' < ET. bış- (ED 1972: 376b).

RD. **-k-** < OTu. **-g-**

RD'de Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki bir sözcükte OTu. -g- > RD. -k- gelişimi tespit edilmiştir. Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Argayaş, Miyes ve Kızıl alt ağızlarında ve Güney ağzının Dim alt ağzında /-g-/ > /-k-/ gelişimi mevcuttur (Maksutova, 1976: 102, 223, 261; Mirjanova, 1979: 186). Başkurt Türkçesinin Miyes, Kızıl ve Dim ağızları Rıbakov'un derleme güzergâhındadır.

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

е**к**ет /yĕ**k**ĕt/ (048Bşk/021), йи**к**ыт /yi**k**ıt/ (016Bşk/001), жи**к**ит /ji**k**it/ (049Bşk/023, 006Tip/017) ‘yiğit, genç’; Ç. Tat. yd. TTAS yĕgĕt (1977: 326b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tarhan ağ., Yawşte-çat ağ.* cĕgĕt (2009: 185b); Ç. Bşk. yd. BTAH yĕgĕt (2012: 494a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ., Kuzeybatı ağ., Urta ağ.* cigit, *Argayaş ağ., Kuzeybatı ağ.* yĕkĕt (2002: 116b), *Geyne ağ.* jigĕt (2002: 26a), *Güney ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ.* jĕgĕt (2002: 11b) ‘ay.’ < Kıp. T. igit (CC 2015: 484), yĕgit (CC 2015: 885) < ET. yigit (ED 1972: 911b).

RD. **-k-** < OTu. **-ğ-**

RD’de Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzının konuşulduğu bölgelerden olan Böryen ilçesinde genç bir Başkurt’tan derlenen metindeki bir sözcükte bulunur. Bu sözcükteki ötümsüzleşme patlamalı ötümsüz /t/ ünsüzünün patlamalı ötümlü /ğ/ ünsüzünü ilerleyici benzeşme yoluyla kendisine benzeştirmesinden kaynaklıdır. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinin Minzele ağzında ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

жумур**тк**а /jumur**tk**a/ (032Bşk/009) ‘yumurta’; Ç. Tat. yd. TTAS yomırka (1977: 459a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Urta ağ.* comorqa, *Minzele ağ.* comortqa (2009: 191a); Ç. Bşk. yd. BTAH yomortqa (2012: 87a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* yumurká, *Miş. T.* yumurka, *Bşk. T.* sĕmurtká, *Nog. T.* çjomurtká (1789: 92) < ET. yumurtğa: (ED 1972: 938a).

RD. **-t** < OTu. **-d̲**

RD’de Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybaklardan derlenen metinlerde geçen bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ötümsüzleşme Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

кө**т**- /kö**t**-/ (001Tat/009), ку**т**- /ku**t**-/ (027Bşk/010, 005Tip/018, 001Nog/005) ‘beklemek’; Ç. Tat. yd. TTAS köt- (1979: 273b); Ç. Bşk. yd. BTS köt- (2017: 301a) ‘ay.’ < ET. kü:d̲- (ED 1972: 701a).

RD. **-s-** / **-s** < OTu. **-z-** / **-z**

RD’de Tatar, Başkurt ve Tipterlerden derlenen metinlerde tespit edilmiştir. Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzında /z-/ > /s-/ gelişimi vardır (Mirjanova, 1979: 43). Başkurt Türkçesinin İyik-Hakmar ağzı Rıbakov’un derleme güzergâhındadır.

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı PS’de Tatar Türkçesinde de vardır.

йундус /yundus/ (038Tat/009) ‘yıldız’; Ç. Tat. yd. TTAS yoldız (1977: 452b); Ç. Bşk. yd. BTAH yondoz̲ (2012: 101b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* yuldus, *Miş. T. Bşk. T.* yulduz, *Nog. T.* ildiz (1787: 241-242) < Kıp. T. yulduz (CC 2015: 612) < ET. yultuz (ED 1972: 922b).

Aşağıdaki sözcüklerdeki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

сау**с**кан /sawu**s**kan/ (047Bşk/001) ‘saksağan’; Ç. Tat. yd. TTS sayĕskan (1997: 262b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Sirgaç ağ.* sawısqan, *Kuznetsk ağ., Lembre ağ., Temnikov ağ.* savıskan, *Kasıym ağ.* sawıs’an (2009: 554a); Ç. Bşk. yd. BTAH hayıśqan (2017: 462a) ‘ay.’ < ET. sağızğa:n (ED 1972: 818a).

у**с**- /u**s**-/ (001Tip/016) ‘geçmek’; Ç. Tat. yd. TTAS uz- (1981: 298a); Ç. Bşk. yd. BTAH uz̲- (2017: 71a) ‘ay.’ < ET. o:z- (ED 1972: 279b).

OTu. /-z/ > RD. /-s/ gelişmesi eklerde de görülür. RD’de addan ad yapım eki {+sız}, geniş zamanın 1. çokluk kişi çekimindeki {+bız} ekinde ve geniş zamanın 3. teklik kişi olumsuz çekimindeki {+maz} ekinde de /-z/ > /-s/ gelişimi tespit edilmiştir. Geniş zamanın 3. teklik kişi çekimindeki ses olayı, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır. Eklerdeki bu ses olayı RD’de Başkurt Türkçesinin Güney

ağzının Merkez, Dim ve İyik-Hakmar alt ağızlarının ve Doğu ağzının Miyes ve Asıvzı (Uçalı) ağzının konuşulduğu bölgerlerden derlenen metinlerde tespit edilmiştir.

İyik-Hakmar ağzından örnekler:

китмä**c** /kitmä**s**/ (031Bşk/004); китма**c** /kitma**s**/ (042Bşk/006), китмя**c** /kitme**s**/ (024Tat/015) ‘gitmez’; Ç. Tat. yd. TTAS kitmes; Ç. Bşk. yd. BTAH kitmeś.

курыплай булма**c** (020Bşk/007) ‘göremez’; Ç. Tat. yd. TTAS kürĕp bulmas; Ç. Bşk. yd. kürĕp bulmas.

Miyes ağzından örnekler:

айырылма**c** /ayrılma**s**/ (022Tat/042) ‘ayrılmaz’; Ç. Tat. yd. ayırılmas ; Ç. Bşk. yd. ayırılmaś.

тыума**c** /tıwma**s**/ (010Tat/027) ‘doğmaz’; Ç. Tat. yd. tuwmas; Ç. Bşk. yd. tıwmaś.

турма**c** /turma**s**/ (010Tat/027) ‘durmaz’; Ç. Tat. yd. tormas; Ç. Bşk. yd. tormaś.

тузма**c** /tuzma**s**/ (022Tat/036) ‘eskimez’; Ç. Tat. yd. tuzmas; Ç. Bşk. yd. tuz̲mas.

ӳтмя**c** /ütme**s**/ (022Tat/038) ‘geçmez’; Ç. Tat. yd. ütmes; Ç. Bşk. yd. ütmeś.

саларбы**c** /salarbı**s**/ (024Tat/014) ‘salarız’; Ç. Tat. yd. salarbız; Ç. Bşk. yd. halarbız̲.

аларбы**c** /alarbı**s**/ (010Tat/003, 024Tat/013) ‘alırız’; Ç. Tat. yd. TTAS alarbız; Ç. Bşk. yd. alarbız̲.

усурарбы**c** /usurarbı**s**/ (022Tat/034) ‘buluşuruz’; Ç. Tat. yd. oçraşırbız; Ç. Bşk. yd. osraşırbız̲.

Asıvzı (Uçalı) ağzından örnekler:

йабыр итма**c** /yabır itma**s**/ (025Bşk/004); йабыр итмä**c** /yabır itme**s**/ (010Bşk/014); йаурытма**c** /yawrıtma**s**/ (025Bşk/002) ‘yağır etmez’; Ç. Tat. yd. *yawır itmes; Ç. Bşk. yd. yawır itmeś.

Merkez ve Dim ağzından örnekler:

юремя**с** /yürĕme**s**/ (004Tat/003) ‘yürümez’; Ç. Tat. yd. yürĕmes; Ç. Bşk. yd. yürĕmeś.

дагасы**с** /dagası**s**/ (004Tat/003) ‘nalsız’; Ç. Tat. yd. dagasız; Ç. Bşk. yd. daɣahız.

RD. **-s** < OTu. -d

RD’de Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzının konuşulduğu Yuluk köyünde ve Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Miyes alt ağzının konuşulduğu Kazakkul köyünde Tatarlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ile Tatar Türkçesinin İçkin ve Sibir ağızlarında ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

йы**с** /yı**s**/ (017Tat/002, 022Tat/032) ‘koku’; Ç. Tat. yd. TTAS is (1977: 414b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *İçkin ağ., Sibir ağ.* yıs (2009: 264a); Ç. Bşk. yd. BTAH yĕś (2012: 559b) ‘ay.’ < Kıp. T. ıyı (CC 2015: 718) < ET. yı:d (ED 1972: 883a).

6.4.2.1.1. Ötümsüzleşme+ Süreksizleşme

RD. **-k** < OTu. **-ğ**

RD’de Verhniy-Ural ilçesinde genç bir Tatar’dan derlenen metindeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de bulunur.

чук /çuk/ (040Tat/010) ‘püskül’; Ç. Tat. yd. TTAS çuk (1979: 443b); Ç. Bşk. yd. BTAH suq (2015: 659a) ‘ay.’ < ET. çu:ğ (ED 1972: 405a).

RD. **-t-** < OTu. **-l-**

RD’de Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Miyes alt ağzının konuşulduğu Kazakkul köyünde Tatarlardan derlenen metindeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ötümsüzleşme + süreksizleşme olayı patlamalı ötümsüz /k/ ünsüzünün akıcı /l/ ünsüzünü ilerleyici benzeşme yoluyla kendisine benzeştirmesinden kaynaklıdır. Bu sözcük BRS’de de RD’deki gibi kaydedilmiştir.

ка**кт**ан- /ка**kt**an-/ (022Tat/020) ‘kurutmak, kak yapmak’; BRS kakta- (1899: 114b); Ç. Tat. yd. TTS kaklan- ‘kurumak’ (1997: 130b);Ç. Bşk. yd. BTS qaqlan- ‘kurutulmak’ (2017: 320a) ‘ay.’ < ET. kakla- (ED 1972: 610b).

6.4.2.2. Kapanma

Lass’ın sesbilimsel dayanıklılık şemasına göre (bk. şema 1) sağdan sola doğru olan hareket sesbilimsel açılmayı gösterir. Sola doğru atılan her adım ses yolunun hava akışına karşı geçirgenliğini azaltır (Lass, 2000: 177). Kapanma, ünsüzlerin yutak>ağız yönündeki gelişmeleridir. Ünsüzlerin yutak>ağız yönündeki gelişmeleri, oluşma yolu ve/veya boğumlanma noktası bakımından değerlendirilir. Başka bir deyişle RD’deki sesbilgisel açılmalar Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de bulunur.

RD. **-b-** < OTu. **-ğ-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir.

йа**б**ыр ит- /ya**b**ır it-/ (010Bşk/014, 025Bşk/004) ‘yağır, yara etmek’; Ç. Bşk. yd. BTAH yawır (2018: 558b) ‘yağır, yara’ < ET. yağır (ED 1972: 905a).

RD. **-n-** < OTu. **-l-**

RD’de Verhniy-Ural ilçesinde Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Argayaş alt ağzında ve Tatar Türkçesinin Ural ağzının Krasno-Ufim ve Safakul alt ağzında da /-l-/ > /-n-/ gelişimi görülür (Maksutova, 1976: 104; Yusupov, 2003: 39, 304). Başkurdistan’daki Tatar ağızlarından Turbaslı ağzında da bu sözcükte /-lt-/ > /-nd-/ gelişimi vardır (Bulatova, 2021: 62). Turbaslı ağzı Rıbakov’un derleme güzergâhındadır. Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

йу**нд**ус /yu**nd**us/ (038Tat/009) ‘yıldız’; Ç. Tat. yd. TTAS yoldız (1977: 452b); Ç. Bşk. yd. BTAH yondoẕ (2012: 101b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* yuldus, *Miş. T. Bşk. T.* yulduz,

Nog. T. ildiz (1787: 241-242) < Kıp. T. yulduz (CC 2015: 612) < ET. yultuz (ED 1972: 922b).

RD. **-m-** < OTu. **-ŋ-**

RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Argayaş alt ağzında ve Güney ağzının Merkez alt ağzında da /-ŋ-/ > /-m-/ gelişimi görülür (Maksutova, 1976: 104; Mirjanova, 1979: 109). Başkurt Türkçesinin Merkez alt ağzı Rıbakov'un derleme güzergâhındadır.

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de tespit edilmiştir.

кӳ**льмя**к /kü**l'm**ek/ (047Bşk/005) 'gömlek'; Ç. Tat. yd. TTAS külmek (1979: 295a); Ç. Bşk. yd. BTS külmek (2017: 307b) 'ay.' < ET. köŋlek (ED 1972: 732).

RD. **-n-** / **-n** < OTu. **-ŋ-** / **-ŋ**

RD'de Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybaklardan derlenen metinlerde söz içi ve sonunda tespit edilmiştir. Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Argayaş alt ağzında ve Tatar Türkçesinin Ural ağzının Nagaybak alt ağzında ve İçkin alt ağzının konuşulduğu Tarsuk, Tagıl, Açlıkul köylerinde de /-ŋ-/ > /-n-/ gelişimi görülür (Maksutova, 1976: 104; Yusupov, 2003: 205, 247).

Aşağıdaki örneklerdeki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

ки**н** /ki**n**/ (028Bşk/003) 'geniş'; Ç. Tat. yd. TTAS kiŋ (1979: 118b); Ç. Bşk. yd. BTAH kiŋ (2012: 474b) 'ay.' < Kıp. T. kěŋ (CC 2015: 734).

су**н** /su**n**/ (003Bşk/008) 'sonra'; Ç. Tat. yd. TTAS soŋ (1979: 664b); Ç. Bşk. yd. BTAH huŋ (2017: 619a) 'ay.' < PS *Tat. T.* sún, sung, *Miş. T.* sun*, Bşk. T.* sun, sungradan, *Nog. T.* sonra (1789: 456) < ET. soŋ (ED 1972: 832b).

у**н** /u**n**/ (046Bşk/017, 001Tip/024) 'sağ'; Ç. Tat. yd. TTAS uŋ (1981: 328b); Ç. Bşk. yd. BTAH uŋ (2017: 133a) 'ay.' < ET. oŋ (ED 1972: 166b).

йа**н**ы /ya**n**ı/ (006Tip/011, 001Nog/006) ‘yeni’; Ç. Tat. yd. TTAS yaŋa (1981: 665a); Ç. Bşk. yd. BTAH yaŋı (2018: 495b) ‘ay.’ < ET. yaŋı: (ED 1972: 943b).

RD. **-s** < OTu. **-ş**

RD’de Başkurt Türkçesi Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzının konuşulduğu Verhniy-Ural ilçesi Toktagul köyünde Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Argayaş ve Salyut alt ağzında ve Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzında ve Tatar Türkçesinin Ural ağzının Safakul alt ağzında da /-ş/ > /-s/ gelişimi vardır (Maksutova, 1976: 99, 184; Mirjanova, 1979: 45; Yusupov, 2003: 304). Rıbakov’un derleme güzergâhında olan Başkurt Türkçesinin İyik-Hakmar ağzında söz konusu ses olayının olması ve aşağıdaki sözcüğün de İyik-Hakmar ağzının konuşulduğu Toktagul köyünden derlenmiş olması önemlidir.

камы**с** /kamı**s**/ (033Bşk/020) ‘kamış’; Ç. Tat. yd. TTAS kamış (1979: 38a); Ç. Bşk. yd. BTS qamış (2017: 324a) ‘ay.’ < ET. kamış (ED 1972: 628b).

RD. **c-** < OTu. **y-**

RD’de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde söz başında tespit edilmiştir. Tatar Türkçesinin Ural ağzının Krasno-Ufim ağzının konuşulduğu Eçit ilçesinde ve Nagaybak alt ağzında /y-/ > /c-/ gelişimi vardır. Krasno-Ufim ağzının konuşulduğu Bugalış, Erekey, Ecigol, Beyek-tuz, Torno köylerinde ise hem /y/’li hem de /c/’li kullanımlar bulunur (Yusupov, 2003: 32, 203). Başkurdistan’daki Tatar ağızlarından Turbaslı ağzında da /y-/ > /c-/ gelişimi görülür (Bulatova, 2021: 62). Turbaslı ağzı Rıbakov’un derleme güzergâhındadır.

джак- /**c**ak-/ (035Tat/003) ‘yakmak, yanmak’; Ç. Tat. yd. TTAS yak- (1981: 621b); Ç. Bşk. yd. BTAH yaq- (2017: 418b) ‘ay.’ < ET. yak- (ED 1972: 896b).

джюгр- /**c**ü[1]gr-/ (022Tat/017) ‘koşmak’; Ç. Tat. yd. TTAS yögĕr- (1977: 464a); Ç. Bşk. yd. BTAH yügĕr- (2012: 169b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Orta Ural ağ.* yögör- (2002: 198b), *Tuk-Soran ağ.* yögör- (2002: 198b) ‘ay.’ < ET. yüɣür- (ED 1972: 914b).

джюряг /cü[1]reg/ (003Bşk/016) ‘yürek’; Ç. Tat. yd. TTAS yörek (1977: 471a); Ç. Bşk. yd. BTAH yörek (2012: 160b) ‘ay.’ < ET. yürek (ED 1972: 965a).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinin Tüben-Kama Kreşin ağzında da vardır.

джаг /**c**ag/ (037Tat/017) ‘yaka’; Ç. Tat. yd. TTAS yak (1981: 625a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *T. Kam.-Krş.* caqa (2009: 178a); Ç. Bşk. yd. BTAH yaq ‘taraf, yan’ (2018: 435b) < ET. yaka: (ED 1972: 898a).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinin Mişer ağzının Tav Yakı Kreşin alt ağzında vardır.

джаңа /**c**aŋa/ (018Tat/006) ‘yeniden’; Ç. Tat. yd. TTAS yaŋa (1981: 665a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tav Yakı Kreşin ağ.* cana (2009: 558a) ‘ay.’ < ET. yana (ED 1972: 943a).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinin *Tarhan ve Yawşte-çat* ağızlarında ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin Argayaş, Kuzeybatı ve Urta ağızlarında da tespit edilmiştir.

джегет /**c**ěgět/ (029Tat/022, 039Tat/015), **дж**игит /**c**igit/ (031Tat/006, 032Tat/002, 002Nog/002, (**д**)**ж**ыгыт /(**c**)**j**ıgıt/ (022Bşk/004) ‘yiğit, genç’; Ç. Tat. yd. TTAS yěgět (1977: 326b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tarhan ağ., Yawşte-çat ağ.* cěgět (2009: 185b); Ç. Bşk. yd. BTAH yěgět (2012: 494a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ., Kuzeybatı ağ., Urta ağ.* cigit, *Argayaş ağ., Kuzeybatı ağ.* yěkět (2002: 116b), *Geyne ağ.* jigět (2002: 26a), *Güney ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ.* jěgět (2002: 11b) ‘ay.’ < Kıp. T. igit (CC 2015: 484), yěgit (CC 2015: 885) < ET. yigit (ED 1972: 911b).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve PS’de Başkurt Türkçesinde de vardır.

джер /**c**ěr/ (010Bşk/002) ‘yer’; Ç. Tat. yd. TTS cir (1997: 487a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Kuznetsk ağ., Hvalın ağ., Zlatovst ağ.* yěr (2009: 248a), *Hvalın ağ.* yir (2009: 250b), *Baraba ağ.* yer (2009: 242b), *Minzele ağ., Tarhan ağ., Kamışlı ağ., Çistay ağ.*

yar(ı) (2009: 236b); Ç. Bşk. yd. BTAH yĕr (2012: 545b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeydoğu ağ.* yar (2002: 112b), *Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ., Ey ağ.* jir (2002: 88a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* yĕr, *Miş. T.* ö[1]r, *Bşk. T.* ö[1]r, cir, *Nog. T.* yĕr (1787: 305) < ET. yĕ:r (ED 1972: 954a).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır.

джид(е) /**c**id(ĕ)/ (038Tat/009) ‘yedi’; Ç. Tat. yd. TTAS cidĕ (1981: 763a); Ç. Bşk. yd. BTS yĕtĕ (2017: 722b) Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kızıl ağ., Kuzeydoğu ağ.* jitĕ (2002: 88a) ‘ay.’ < ET. yetti: (ED 1972: 886a).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinin Perm ağzında da bulunur.

джöр- /**c**ör-/ (017Tat/005) ‘yürümek’; Ç. Tat. yd. TTAS yör- (1977: 474a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Perm ağ.* cör- (2009: 695a); Ç. Bşk. yd. BTAH yörö- (2012: 156a) ‘ay.’ < Kıp. T. yürü- (CC 2015: 615) < ET. yorı- (ED 1972: 957a).

RD. **-y-** < OTu. **-ŋ-**

RD’de Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzının konuşulduğu Verhniy-Ural İlçesi 3. Böryen Mahallesi Masim Dağı’nda Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

су**й**ак /su**y**ak/ (044Bşk/002) ‘kemik’; Ç. Tat. yd. TTAS söyek (1977:); Ç. Bşk. yd. BTAH höyek (2017: 577b) ‘ay.’ < ET. süŋük (ED 1972: 838b).

RD. **-y** < OTu. **-ñ**

RD’de Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki iki sözcükte söz sonunda tespit edilmiştir. Bu sözcüklerdeki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

кө**й**- /köy-/ (046Bşk/016) ‘yakmak, yanmak’; Ç. Tat. yd. TTAS köy- (1979: 278b); Ç. Bşk. yd. BTS köy- (2017: 301b) ‘ay.’ < ET. küñ- (ED 1972: 726b).

куй /kuy/ (007Tip/021); куй /kuy/ (007Tip/021) ‘koyun’; Ç. Tat. yd. TTS kuy (1997: 173a); Ç. Bşk. yd. BTAH quy (2013: 540b) ‘ay.’ < ET. ko:ñ (ED 1972: 631a).

RD. **-w-** < OTu. **-y-**

RD’de Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunun Miyes alt ağzının konuşulduğu Verhniy-Ural ilçesi Kazakkul Köyünden Tatarlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte Ortak Türkçe söz ortasındaki /-y-/’nin çift dudak ünsüzü /-w-/’ye geliştiği tespit edilmiştir.

куаш /ku**w**aş/ (043Tat/010) ‘güneş’; Ç. Tat. yd. TTAS koyaş (1979: 174a); Ç. Bşk. yd. BTAH qoyaş (2013: 523b) ‘ay.’ < ET. kuya:ş (ED 1972: 679a).

RD. **-d̲-** / **-d̲** < OTu. **-z-** / **-z**

Ortak Türkçe kök biçim birim ortasındaki ve sonundaki /z/ ses biriminin RD’de süreksizleşerek /d/’ye geliştiği tespit edilmiştir. Çağdaş Başkurt Türkçesinde Ortak Türkçe sözcüklerde söz ortası ve söz sonundaki /z/’ler, diş arası /z̲/ sesine gelişir ve Başkurt Türkçesi alfabesinde /z/ ve /z̲/ ses birimleri için ayrı ayrı harfler (ҙ, ҙ) bulunur.

Çağdaş Tatar Türkçesinde dişarası sızıcı sesler yoktur ancak Tatar Türkçesinin Ural ağzının Safakul alt ağzında Ortak Türkçe söz ortası ve sonundaki /z/’ler diş arası /d/’ye gelişir ve be ses Başkurt Türkçesindekinden /z̲/ sesinden farklıdır (Yusupov, 2003: 300). Bununla birlikte Yigen boyu Tipter ağzında da Ortak Türkçe söz ve ek sonundaki /-z/ sesinin /-d/’ye geliştiği bilinmektedir: OTu. *siz* > Yigen ağ. *sĕd* ‘siz’; OTu. *alabız* > Yigen ağ. *alabıd* ‘alırız’ (Kiyikbayev, 1958: 133). Başkurt Türkçesinin Kuzeybatı ağzının Geyne ağzında da söz başında ve ortasında /z/ > /d/ gelişimi vardır (Mirjanova, 2006: 223).

RD’de Ortak Türkçe kök biçim birim ortasındaki ve sonundaki /z/ ses biriminin /d/’ye geliştiği örnekler Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde tespit edilmiştir. Aşağıdaki örneklerde Ortak Türkçe söz ortasındaki ve sonundaki /z/ ünsüzü, Çağdaş Tatar Türkçesinde korunurken Çağdaş Başkurt Türkçesinde dişarasılaşarak /d̲/’ye

gelişir. OTu. /z/ > RD. /d̲/ gelişmesinin Yigen boyu Tipter ve Geyne ağızların da görülmesi önemlidir çünkü Geyne ve Tipter ağızları Rıbakov'un derleme güzergâhındadır.

а**д**рак /a**d̲**rak/ (005Tip/017) 'daha az, çok az'; Ç. Bşk. yd. BTS aźırak (2017: 55b); Ç. Tat. yd. TTAS azrak (2015: 608b) 'ay.' < ET. azraḳça (Gabain, 2007: 43).

йу**д**ук /yu**d̲**uk/ (034Bşk/002; 006Tip/019) 'yüzük'; Ç. Tat. yd. TTAS yözĕk (1977: 466b); Ç. Bşk. yd. BTAH yöz̲ök (2012: 132a) 'ay.' < ET. yüzük (ED 1972: 986b).

у**д**ак /u**d̲**ak/ (003Tip/015) 'orta, vadi'; Ç. Tat. yd. TTAS üzek (2021: 109a); Ç. Bşk. yd. BTS üz̲ek (2017: 677a) 'ay.' < ET. özek (ED 1972: 285a).

у**д**ak /u**d̲**aq/ (020Bşk/006) 'uzun'; Ç. Tat. yd. TTAS uzak (1977: 461b); Ç. Bşk. yd. BTAH oz̲aq (2015: 638a) 'ay.' < ET. uzak (ED 1972: 283a).

ка**д**- /ka**d̲**-/ (028Bşk/005) 'kazmak'; Ç. Tat. yd. TTAS kaz- (1979: 22a); Ç. Bşk. yd. BTAH qaz̲- (2013: 94a) 'ay.' < ET. ḳaz- (ED 1972: 680b).

йа**д**- /ya**d̲**-/ (028Bşk/007) 'yazmak'; Ç. Tat. yd. TTAS yaz- (1981: 623a); Ç. Bşk. yd. BTAH yaz̲- (2018: 428a) 'ay.' < ET. yaz- (ED 1972: 984a).

ту**д**- /tu**d̲**-/ (045Bşk/006) 'dayanmak'; Ç. Tat. yd. TTAS tüz- (1981: 286a); Ç. Bşk. yd. BTAH tüz̲- (2016: 633a) 'ay.' < Har. T. tö:z- (HŞ 2014: 573).

6.4.2.2.1. Kapanma + Sızıcılaşma

RD. **j-** < OTu. **y-**

RD'de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde tespit edilmiştir. Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunun Ey, Argayaş, Salyut, Miyes ve Kızıl alt ağızlarında da /y-/ > /j-/ gelişimi vardır (Maksutova, 1976: 40, 98, 183, 223, 261). Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzında ise bazı sözcüklerde ikili kullanımlar (y'li ve j'li) bulunur (Mirjanova, 1979: 42). Tatar Türkçesinin Ural ağzının Krasno-Ufim alt ağzında da /y-/ > /j-/ gelişimi görülür. Ural ağzının Nokrat-Kistim alt ağzında ise hem /y/'li hem de /j/'li varyantlar vardır (Yusupov, 2003: 32, 132).

жабык- /**j**abık-/ (004Bşk/028) ‘zayıflamak’; Ç. Tat. yd. TTAS yabık- (1981: 618b); Ç. Tat. ağ. TTZDS cabıq (2009: 177a) ‘zayıf’; Ç. Bşk. yd. BTAH yabıq- (2018: 407b) ‘ay.’ < Kıp. T. yada- (CC 2015: 871).

жак- /**j**ak-/ (035Tat/005) ‘yakmak, yanmak’; Ç. Tat. yd. TTAS yak- (1981: 621b); Ç. Bşk. yd. BTAH yaq- (2017: 418b) ‘ay.’ < ET. yak- (ED 1972: 896b).

жалан /**j**alan/ (013Bşk/003) ‘bozkır’; Ç. Tat. yd. TTAS yalan (1981: 630b); Ç. Tat. ağ. TTZDS calan (2009: 178b); Ç. Bşk. yd. BTAH yalan (2017: 448b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* yalan (1789: 24).

жалан /**j**alan/ (015Tat/004), **ж**ылан /**j**ılan/ (015Tat/001) ‘yanlış’; Ç. Tat. yd. TTAS yalgan (1981: 632a); Ç. Bşk. yd. BTAH yalɣan (2017: 452b) ‘ay.’ < ET. yalğa:n (ED 1972: 926b).

жалыкай /**j**alıkay/ (046Bşk/003) ‘yele’; Ç. Tat. yd. TTAS yal (1981: 630b); Ç. Bşk. yd. BTAH yal (2017: 447a) ‘ay.’ < Kıp. T. yalı (CC 2015: 873).

жалтыра- /**j**altıra-/ (004Bşk/011) ‘parlamak’; Ç. Tat. yd. TTAS yaltıra- (1981: 636b); Ç. Bşk. yd. BTAH yaltıra- (2018: 467a) ‘ay’. < ET. yaltrı- (ED 1972: 923b).

жан- /**j**an-/ (041Tat/010, 022Bşk/012, 024Bşk/008, 046Bşk/006) ‘yanmak’; Ç. Tat. yd. TTAS yan- (1981: 641a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Minzele ağ.* can- ‘pişmek’ (2009: 180a); Ç. Bşk. yd. BTAH yan- (2018: 488b) ‘ay.’ < ET. yan- (ED 1972: 942a).

жаңы /**j**anı/ (010Tat/019) ‘yeni’; Ç. Tat. yd. TTAS yaŋa (1981: 665a); Ç. Bşk. yd. BTAH yaŋı (2018: 495b) ‘ay.’ < ET. yaŋı: (ED 1972: 943b).

жара- /**j**ara-/ (046Bşk/004) ‘yaramak’; Ç. Tat. yd. TTAS yara- (1981: 645b); Ç. Bşk. yd. BTAH yara- (2018: 514a) ‘ay.’ < ET. yara:- (ED 1972: 956a).

жарык /**j**arık/ (022Tat/016) ‘yarık’; Ç. Tat. yd. TTAS yarık (1981: 651b); Ç. Bşk. yd. BTAH yarıq (2018: 531b) ‘ay.’ < ET. yaruk (ED 1972: 962b).

жарым /**j**arım/ (022Tat/026) ‘yarım’; Ç. Tat. yd. TTAS yarım (1981: 652b); Ç. Bşk. yd. BTAH yarım (2017: 535a) ‘ay.’ < ET. yarım (ED 1972: 968b).

жарла- /**j**arla-/ (013Bşk/009), **ж**ырла- /**j**ırla-/ (010Tat/024, 010Bşk/010, 001Nog/014), **ж**ырлый /**j**ırlıy/ (046Bşk/024) ‘şarkı söylemek’; Ç. Tat. yd. TTAS cırla- (1981: 801b); Ç. Bşk. yd. BTAH yırla- (2012: 232a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* yarla-, ö[1]rla-, *Miş. T.* ö[1]rla-, *Bşk. T.* cirla-, *Nog. T.* çşirla- (1789: 320) < ET. yırla:- (ED 1972: 968a).

жазмыш /**j**azmış/ (046Bşk/012) ‘yazgı, kader’ < SBTP yazgı (1870: 176).

жеӈла- /**j**ěɣla-/ (026Bşk/003), жела- /jěla-/ (049Bşk/011), жыла- /jıla-/ (010Tat/021, 027Tat/029, 004Bşk/019, 046Bşk/024) ‘ağlamak’; Ç. Tat. yd. TTAS *yěla-* (1977: 329a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Perm ağ.* cıla- (2009: 195b); Ç. Bşk. yd. BTAH *ila-* (2012: 696b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* cělamak, *Bşk. T.* cilamak, *Tat. T.* yěgláv, *Miş. T.* yělamak (1787: 178) < ET. ığla: (ED 1972: 85b).

желӈа /**j**ěl’ga/ (028Bşk/009), **ж**ельга /**j**ěl’ga/ (049Bşk/029) ‘nehir, ırmak’; Ç. Tat. yd. TTAS yělga (1977: 329b); Ç. Bşk. yd. BTAH yılɣa (2012: 207b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* dzulgá, *Bşk. T.*, *Nog. T.* ö[1]lga (1787: 314-315).

жыфак /**j**ıfak/ (022Bşk/001) ‘ipek’; Ç. Tat. yd. TTAS yěfek (1977: 335b); Ç. Bşk. yd. BTAH yěbek (2012: 487a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ., Kızıl ağ., Kuzeybatı ağ., Kuzeydoğu ağ., Tuk-Soran ağ., Orta Ural ağ., İyik-Hakmar ağ.* yěfek (2002: 121a) ‘ay.’ < Kıp. T. ipek (CC 2015: 486).

жыл /**j**ıl/ (015Tat/007) ‘yıl’; Ç. Tat. yd. TTAS yěl (1977: 328a); Ç. Bşk. yd. BTAH yıl (2012: 202a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* il, ěl, *Miş. T.* yěl, *Bşk. T.* cil, *Nog. T.* il (1787: 299) < ET. yıl (ED 1972: 917a).

жылкын- /**j**ılkın-/ (023Bşk/007) ‘çırpınmak’; Ç. Tat. ağ. TTAS cilkěn- (1981: 768a) ‘ay.’; Ç. Bşk. yd. BTAH yělkěn- (2012: 513b) ‘kanat çırpmak’.

жырак /**j**ırak/ (004Bşk/015, 021Bşk/007) ‘uzak’; Ç. Tat. yd. TTAS yěrak (1977: 332a); Ç. Bşk. yd. BTAH yıraq (2012: 229a) ‘ay.’ < ET. ıra:k (ED 1972: 214a).

жир сиң- /**j**ir siŋ-/ (023Bşk/008) ‘bir yere alışmak’; Ç. Tat. yd. TTAS cirsěn- (1981: 781b) ‘memleketi özlemek’; Ç. Bşk. yd. BTAH yěrhěn- (2012: 556b) ‘ay.’ < ET. yěrsin- (ED 1972: 971b).

жит- /**j**it-/ (024Bşk/006, 025Bşk/010, 046Bşk/008) ‘yetmek’; Ç. Tat. yd. TTAS cit- (1981: 788b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Sibir ağ.* yět- (2009: 249b); Ç. Bşk. yd. BTAH yět- (2012: 597b) ‘ay.’ < ET. yět- (ED 1972: 884b).

жуку /**j**uku/ (014Tat/015) ‘uyku’; Ç. Tat. yd. TTAS yokı (1977: 451b); Ç. Bşk. yd. BTAH yoqo (2012: 65a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* yukú, *Bşk. T.* uyku, cuku *Nog. T.* yuku (1787: 184) < ET. uyku (ED 1972: 271a).

жумуртка /**j**umurtka/ (032Bşk/009) ‘yumurta’; Ç. Tat. yd. TTAS yomırka (1977: 459a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Urta ağ.* comorqa, *Minzele ağ.* comortqa (2009: 191a); Ç. Bşk. yd. BTAH yomortqa (2012: 87a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* yumurká, *Miş. T.* yumurka, *Bşk. T.* sěmurtká, *Nog. T.* çjomurtká (1789: 92) < ET. yumurtğa: (ED 1972: 938a).

журт /**j**urt/ (030Bşk/006, 033Bşk/016) ‘ev, bina, çadır’; Ç. Tat. yd. TTAS yort (1977: 461a); Ç. Bşk. yd. BTAH yort (2012: 110b) ‘ay.’ < ET. yurt (ED 1972: 958a).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Argayaş, Kızıl, Miyes ve Ey ağızlarında da tespit edilmiştir.

жарыл- /**j**arıl- / (013Tat/002) ‘yarılmak’; Ç. Tat. yd. TTAS yarıl- (1981: 651b); Ç. Bşk. yd. BTAH yarıl- (2017: 534a) ‘ay.’; Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Ey ağ.* jar- (2002: 87a) ‘yarmak’ < ET. yarıl- (ED 1972: 967b).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Dim ve Kızıl ağızlarında da tespit edilmiştir.

жат- /**j**at-/ (011Tat/011, 033Bşk/020, 047Bşk/079) ‘yatmak’; Ç. Tat. yd. TTAS yat- (1981: 656a); Ç. Bşk. yd. BTAH yat- (2018: 546b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ., Kızıl ağ.* jat- (2002: 87a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Nog. T.* yat-, *Bşk. T.* cat- (1789: 331) < ET. yat- (ED 1972: 884a).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Geyne, Güney, Kızıl, Miyes ve Kuzeybatı ağızlarında da tespit edilmiştir.

жегет /jěgět/ (025Tat/001, 046Bşk/005), **ж**ыгыт /jıgıt/ (022Bşk/008, 023Bşk/009, 031Bşk/001), **ж**игит /jigit/ (004Bşk/020, 049Bşk/035), **ж**икит /jikit/ (049Bşk/023, 006Tip/017) ‘yiğit, genç’; Ç. Tat. yd. TTAS yěgět (1977: 326b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tarhan ağ., Yawşte-çat ağ.* cěgět (2009: 185b); Ç. Bşk. yd. BTAH yěgět (2012: 494a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ., Kuzeybatı ağ., Urta ağ.* cigit, *Argayaş ağ., Kuzeybatı ağ.* yěkět (2002: 116b), *Geyne ağ.* jigět (2002: 26a), *Güney ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ.* jěgět (2002: 11b) ‘ay.’ < Kıp. T. igit (CC 2015: 484), yěgit (CC 2015: 885) < ET. yigit (ED 1972: 911b).

Aşağıdaki örneklerdeki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Geyne ağzında da tespit edilmiştir.

жыгыл- /jıgıl-/ (004Bşk/018) ‘yıkılmak’; Ç. Tat. yd. TTAS yěgıl- (1977: 327b); Ç. Bşk. yd. BTAH yıɣıl- (2012: 186b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Geyne ağ.* jıɣıt- (2002: 88b) ‘ay.’ < ET. yıkıl- (ED 1972: 902a).

желяк /**j**ělek/ (013Tat/001, 009Bşk/011, 010Bşk/001) ‘çilek’; Ç. Tat. yd. TTAS cilek (1981: 773a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Çistay ağ., Sterlitamak ağ., Zlatovst ağ.* yělek (2009: 246a); Ç. Bşk. yd. BTAH yělek (2012: 524b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Geyne ağ.* jilek (2002: 87b/ ‘ay.’ < *yidläk/yigläk (Räsänen, 1969: 202b; Şirin, 2010: 136).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Minzele ağzında da tespit edilmiştir.

жыр /**j**ır/ (010Bşk/009, 012Tat/009, 015Tat/004, 014Bşk/001) ‘şarkı’; Ç. Tat. yd. TTAS cır (1981: 801a); Ç. Bşk. yd. BL1926 yır (2018: 132); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Minzele ağ.* jıru (2002: 89a) ‘ay.’ < ET. yır (ED 1972: 954b).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Kızıl ve Miyes ağızlarında da tespit edilmiştir.

жик- /**j**ik-/ (001Tat/008, 027Bşk/008) ‘hayvanı çekeceği arabaya, sabana vb.ne bağlamak, koşmak’; Ç. Tat. yd. TTAS cik- (1981: 762b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Sibir ağ.* yĕk- (2009: 245b); Ç. Bşk. yd. BTS yĕk (2017: 708a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kızıl ağ., Miyes ağ.* jik- (2002: 87a) ‘ay.’ < ET. çig- (ED 1972: 413b).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Orta Ural ve Ey ağızlarında da tespit edilmiştir.

жил /**j**il/ (013Tat/011, 046Bşk/003) ‘yel’; Ç. Tat. yd. TTAS cil (1981: 765a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Miş.d. ağ.* yil (2009: 250a); Ç. Bşk. yd. BTAH yĕl (2012: 503b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Orta Ural ağ., Ey ağ.* jil (2002: 91a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* gíl, yĕyl, *Miş. T.* yĕl, *Bşk. T.* yĕl, cil, *Nog. T.* yĕl (1787: 248) < ET. yĕ:l (ED 1972: 916b).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Kızıl, Miyes, Kuzeybatı ve Ey ağızlarında da tespit edilmiştir.

жерь /**j**ĕr’/ (010Bşk/001, 014Bşk/012), **ж**ир /jir/ (013Tat/007, 017Tat/005, 004Bşk/026, 031Bşk/003, 032Bşk/008, 046Bşk/022, 049Bşk/076) ‘yer’; Ç. Tat. yd. TTS cir (1997: 487a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Kuznetsk ağ., Hvalın ağ., Zlatovst ağ.* yĕr (2009: 248a), *Hvalın ağ.* yir (2009: 250b), *Baraba ağ.* yer (2009: 242b), *Minzele ağ., Tarhan ağ., Kamışlı ağ., Çistay ağ.* yar(ı) (2009: 236b); Ç. Bşk. yd. BTAH yĕr (2012: 545b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeydoğu ağ.* yar (2002: 112b), *Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ., Ey ağ.* jir (2002: 88a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* yĕr, *Miş. T.* ö[1]r, *Bşk. T.* ö[1]r, cir, *Nog. T.* yĕr (1787: 305) < ET. yĕ:r (ED 1972: 954a).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinin Orta ağzında ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin Orta Ural ağzında da vardır.

жул /**j**ul/ (022Tat/041, 046Bşk/011) ‘yol’; Ç. Tat. yd. TTAS yul (1981: 606a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Urta ağ.* jul (2009: 193a); Ç. Bşk. yd. BTAH yul (2018: 381a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Urta Ural ağ.* jul (2002: 223b) ‘ay.’ < ET. yo:l (ED 1972: 917a).

Aşağıdaki örnekler Kazakkul köyünden derlenmiştir ve bu köy söz başı /y-/ > /j-/ gelişiminin görüldüğü Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Miyes alt ağzının konuşulduğu bölgeler içinde yer almaktadır.

İlk örnekteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Ey ağzında, ikinci örnekteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Kuzeydoğu ağzında da tespit edilmiştir.

жуй- /**j**uy/ (046Bşk/012) ‘silmek’; Ç. Tat. yd. TTAS yuw (1981: 615a) ‘yıkamak’; Ç. Bşk. yd. BTS yuy- (2017: 747a) ‘süpürüp sürtüp yok etmek, temizlemek, silmek’; Ç. Bşk. ağ. BTDH *Ey ağ.* juy- (2002: 88b) ‘yok etmek, yitirmek’ < ET. yoy- (ED 1972: 980b).

жай /**j**ay/ (047Bşk/057) ‘yaz’; Ç. Tat. yd. TTAS cey (1981: 805b); Ç. Bşk. yd. BTAH yey (2012: 263b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeydoğu ağ.* jay (2002: 86b) < PS *Tat. T.* yay, zay, cay, *Miş. T.* yay, *Bşk. T.* cay (1787: 287) ‘ay.’ < ET. ya:y (ED 1972: 980a).

RD. **z-** < OTu. **y-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki iki sözcükte tespit edilmiştir. Başkurdistan’daki Tatar ağızlarından Turbaslı ağzında, Başkurt Türkçesinin Güney ağzının Dim alt ağzında ve Kuzeybatı ağzının Tabın ağzında da /y-/ > /z-/ gelişimi görülür (Bulatova, 2021: 62; Mirjanova, 1979: 188; Mirjanova, 2006: 87). Turbaslı ağzı Rıbakov’un derleme güzergâhındadır.

зäк- /**z**äk-/ (023Bşk/009) ‘türkü yakmak’; Ç. Tat. yd. TTAS yak- (1981: 621b); Ç. Bşk. yd. BTAH yaq- (2017: 418b) ‘ay.’ < ET. yak- (ED 1972: 896b).

зит- /**z**it-/ (006Bşk/008); Ç. Tat. yd. TTAS cit- (1981: 788b) ‘yetmek’; Ç. Tat. yd. TTAS cit- (1981: 788b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Sibir ağ.* yĕt- (2009: 249b); Ç. Bşk. yd. BTAH yĕt- (2012: 597b) ‘ay.’ < ET. yĕt- (ED 1972: 884b).

6.4.2.2.2. Kapanma + Süreksizleşme

RD. **-k-** < OTu. **-x-**

RD’de Tatar, Başkurt ve Nagaybaklardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Tatar Türkçesinin Ural ağzının Krasno-Ufim, Nokrat-Kistim ve Nagaybak alt ağızlarında /-x-/ > /-k-/ gelişimi vardır (Yusupov, 2003: 39, 134, 204). Nagaybak ağzı Rıbakov’un derleme güzergâhındadır.

Aşağıdaki sözcük Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Çağdaş Tatar Türkçesinin Sibir-Tatar ağzında da RD’deki gibidir.

йа**к**шы /ya**k**şı/ (022Tat/045, 049Bşk/085, 002Nog/006) ‘iyi’; Ç. Tat. yd. TTAS yaxşı (1981: 659a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Sibir ağ.* yaqşı (2009: 228a); Ç. Bşk. yd. BTAH yaqşı (2018: 441a) ‘ay.’ < ET. yaxşı: (ED 1972: 908a).

RD. **-d-** < OTu. **-l-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki süreksizleşme olayı, benzeşmezlik olayı neticesinde yani akıcı /r/ ünsüzü yanındaki akıcı /l/ ünsüzünün patlamalı ötümlü /d/ ünsüzüne dönüşme sonucunda ortaya çıkmıştır.

ка**р**д**д**ыгас /kardıgas/ (049Bşk/047), ка**р**д**д**иӈас /kardiŋas/ (029Bşk/003) ‘kırlangıç’; **Ç**. Tat. yd. TTAS karlıgaç (1979: 60b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Zlatovst ağ.* qarluɣas, *Tom ağ.* qarluɣats (2009: 392a); Ç. Bşk. yd. BTS qarluɣas (2017: 332b) ‘ay.’ < ET. karlığaç, kargıla:ç (ED 1972, 659b).

RD. **-g-** < OTu. **-w-**

RD’de Tatar, Başkurt ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır.

сандуɡач /sandu**g**aç/ (010Tat/012, 044Tat/001, 004Bşk/017, 049Bşk/084), сандуɡас /sandu**g**as/ (029Tat/045, 049Bşk/013, 005Tip/008, 006Tip/022) ‘bülbül’; Ç. Tat. yd. TTAS sandugaç (1979: 629a); Ç. Bşk. yd. BTAH handuɣas (2017: 486a) ‘ay.’ < ET. sanduwa:ç (ED 1972: 837a).

RD. **-ɣ-** < OTu. **-w-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

сандуҕас /sanduɣas/ (029Bşk/001, 032Bşk/007, 043Bşk/005, 049Bşk/047) ‘bülbül’; Ç. Tat. yd. TTAS sandugaç (1979: 629a); Ç. Bşk. yd. BTAH handuɣas (2017: 486a) ‘ay.’ < ET. sanduwa:ç (ED 1972: 837a).

RD. **d-** < OTu. **y-**

RD’de Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Asıvzı (Uçalı) alt ağzının konuşulduğu Verhniy-Ural ilçesi Rısa köyünde Tatarlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte ve Gana madenindeki Tipterlerden derlenen metinlerdeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Tatar Türkçesinin Ural ağzının İçkin alt ağzında da /y-/ > /d-/ gelişimi vardır (Yusupov, 2003: 245). İçkin ağzı Rıbakov’un derleme güzergâhındadır.

дигит /**d**igit/ (031Tat/002) ‘yiğit, genç’; Ç. Tat. yd. TTAS yĕgĕt (1977: 326b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tarhan ağ., Yawşte-çat ağ.* cĕgĕt (2009: 185b); Ç. Bşk. yd. BTAH yĕgĕt (2012: 494a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ., Kuzeybatı ağ., Urta ağ.* cigit, *Argayaş ağ., Kuzeybatı ağ.* yĕkĕt (2002: 116b), *Geyne ağ.* jigĕt (2002: 26a), *Güney ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ.* jĕgĕt (2002: 11b) ‘ay.’ < Kıp. T. igit (CC 2015: 484), yĕgit (CC 2015: 885) < ET. yigit (ED 1972: 911b).

дилга /**d**ilga/ (002Tip/015) ‘nehir, ırmak’; Ç. Tat. yd. TTAS yĕlga (1977: 329b); Ç. Bşk. yd. BTAH yılɣa (2012: 207b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* dzulgá, *Bşk. T.*, *Nog. T.* ö[1]lga (1787: 314-315).

RD. **g-** < OTu. **y-**

RD’de Tatar, Başkurt ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki iki sözcükte tespit edilmiştir.

гизнякяй /**g**iznekey/ (027Tat/001), **г**изнәкәй /**g**iznäkäy/ (041Bşk/001), **ҕ**изнәкәй /**ɣ**iznäkäy/ (041Bşk/002) ‘enişteciк’; Ç. Tat. yd. TTAS cizni, cizney (1981: 764b); Ç.

Bşk. yd. BTAH yĕẕne (2011: 498a), BTS yĕẕne, yĕẕney (2017: 727a) ‘ay.’ < Kıp. T. yizne (CC 2015: 892).

гиляк /**g**ilek/ (003Tip/016) ‘çilek’; Ç. Tat. yd. TTAS cilek (1981: 773a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Çistay ağ., Sterlitamak ağ., Zlatovst ağ.* yĕlek (2009: 246a); Ç. Bşk. yd. BTAH yĕlek (2012: 524b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Geyne ağ.* jilek (2002: 87b/ ‘ay.’ < *yidläk/yigläk (Räsänen, 1969: 202b; Şirin, 2010: 136).

6.5. Ünlülerdeki Sesbilgisel Değişmeler

6.5.1. Düzleşme

RD’de yuvarlak ünlülerin düzleştiği örnekler şöyledir.

RD. **ı-** < OTu. **u-**

Eski Türkçede ilk hecedeki yuvarlak-dar arka damak ünlüsü /u/’nun Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubundaki Ey ve Miyes; Güney ağız grubundaki İyik-Hakmar alt ağızlarında düz-dar arka damak ünlüsü /ı/’ya geliştiği örnekler bulunur (Maksutova, 1976: 28, 222; Mirjanova, 1979: 33). Bu ses olayı, RD’de Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubundaki Asıvzı (Uçalı) alt ağzının konuşulduğu bölgelerden biri olan Ahun köyündeki Tatarlardan ve Güney ağız grubundaki İyik-Hakmar alt ağzının konuşulduğu bölgelerden biri olan Toktagul köyündeki Başkurtlardan derlenen metinlerde yer alan iki sözcükte tespit edilmiştir. Bu örneklerdeki düzleşme olayına, Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde rastlanmamıştır.

т**ы**р- /t**ı**r-/ (029Tat/025) ‘durmak’; Ç. Tat. yd. TTAS tor- (1981: 121a); Ç. Bşk. yd. BTAH tor- (2016: 391a) ‘ay.’ < ET. tur- (ED 1972: 529b).

ыс /**ı**s/ (028Bşk/006) ‘uç’; Ç. Tat. yd. TTAS oç (1979: 483a); Ç. Bşk. yd. BTAH os (2014: 729b) ‘ay.’ < ET. u:ç (ED 1972: 17b).

RD. **-ı-** / **-ı** < OTu. **-u-** / **-u**

Eski Türkçede son hecedeki yuvarlak-dar arka damak ünlüsünün RD’de düz-dar arka damak ünlüsüne geliştiği örnekler bulunur. Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız

grubundaki Salyut ve Miyes alt ağızlarında da bu ses gelişmesi görülür (Maksutova, 1976: 179, 222).Bu örneklerdeki düzleşmeler, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de tespit edilmiştir.

ар**ы**к /ar**ı**k/ (005Bşk/009) ‘zayıf, çelimsiz, yorgun’; **Ç**. Tat. yd. TTAS arık (1977: 74a); Ç. Bşk. yd. BTAH arıq (2011: 335a) ‘ay.’ < Kıp. T. arık, arıx (CC 2015: 423) < ET. aruk (a:rok) (ED 1972: 214a).

хат**ы**н /xat**ı**n/ (005Bşk/024, 048Bşk/007) ‘hatun’; Ç. Tat. yd. TTAS xatın (1981: 364b); Ç. Bşk. yd. BTS qatın (2017: 337a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Arγayaş ağ.* tuγan xatın ‘birinci kadın’ (2002: 332b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.*, *Nog. T.* xátun, *Miş. T.* katın ‘hatun, karı’ (1787: 31) < ET. xa:tun (ED 1972: 602b).

каранг**ы** /karang**ı**/ (001Tip/007) ‘karanlık’; Ç. Tat. yd. TTAS qaraŋgı (1979: 57b); Ç. Bşk. yd. BTAH qaraŋγı (2013: 262a) ‘ay.’ < ET. karaŋğu (ED 1972: 662b).

каш**ы**к /kaş**ı**k/ (048Bşk/026) ‘kaşık’; Ç. Tat. yd. TTAS kaşık (1979: 78b); Ç. Bşk. yd. BTAH qaşıq ‘kepçe’ (2013: 381b) ‘ay.’ < ET. kaşuk (ED 1972: 671b).

каз**ы**к /kaz**ı**k/ (027Tat/001) ‘kazık’; Ç. Tat. yd. TTAS kazık (1979: 22a); Ç. Bşk. yd. BTAH qaẕıq (2013: 92a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* kázık, *Miş. T.* kazik, *Bşk. T.*, *Nog. T.* kazık (1787: 406) < ET. kazuk (ED 1972: 681b).

ялг**ы**з /yalg**ı**z/ (044Tat/012) ‘yalnız’; Ç. Tat. yd. TTAS yalgız (1981: 633b); Ç. Bşk. yd. BTAH yalγıẕ (2018: 491b) ‘ay.’ < ET. yalğuz (ED 1972: 926b).

янс**ы**к /yans**ı**k/ (022Tat/022) ‘kese’; Ç. Tat. yd. TTAS yançık (1981: 642a); Ç. Bşk. yd. BTAH yansıq ‘küçük torba’ (2018: 484b) ‘ay.’ < ET. yançuk (ED 1972: 945a).

каушт**ы**р- /kawuşt**ı**r-/ (010Tat/034, 028Tat/023) ‘kavuşturmak’; Ç. Tat. yd. TTAS kavıştır- (1979: 14a); Ç. Bşk. yd. BTAH qawuştır- (2013: 367a) ‘ay.’ < ET. kavuştur- (ED 1972: 588b).

Aşağıdaki sözcüklerdeki düzleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde görülür ancak Çağdaş Başkurt Türkçesinde bulunmaz.

монн**ы** /monn**ı**/ (046Bşk/024) ‘dertli’; Ç. Tat. yd. TTAS moŋlı (1979: 407b); Ç. Bşk. yd. BTAH moŋlo (2014: 340a) ‘ay.’; Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ.* moŋno (2002: 233b) ‘güzel, görkemli’ < ET. muŋluğ (ED 1972: 769a).

туры /turı/ (040Tat/016) ‘doğru’; Ç. Tat. yd. TTAS turı (1981: 172b); Ç. Bşk. yd. BTAH tura (2016: 601b) ‘ay.’ < ET. toğru: (ED 1972: 471b).

RD. **-ı-** < OTu. **-ü-**

Ortak Türkçe yuvarlak-dar ön damak ünlüsünün RD’de Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde düz-dar arka damak ünlüsüne geliştiği beş sözcük bulunur.

Aşağıdaki sözcüklerdeki düzleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yuvarlak- dar ön damak ünlüsü /ü/’nün düz-yarı dar ön damak ünlüsü /ĕ/’ye gelişmesi biçimindedir.

ук**ы**н- /uk**ı**n-/ (014Bşk/005) ‘pişman olmak’; Ç. Tat. yd. TTAS ükĕn- (1981: 726b); Ç. Bşk. yd. BTAH ükĕn- (2017: 223a) ‘ay.’ < ET. ökün- (ED 1972: 111a).

ук**ы**ндр- /ukındr-/ (026Bşk/010) ‘endişelendirmek’; Ç. Bşk. yd. BTAH ükĕndĕr- (2017: 222a) ‘ay.’ < ET. ökündür- (ED 1972: 111b).

куп**ы**р /kup**ı**r/ (008Bşk/009) ‘köprü’; Ç. Tat. yd. TTAS küpĕr (1979: 301b); ÇÇ. Bşk. yd. BTS küpĕr (2017: 310a) ‘ay.’ < ET. köprüɣ (ED 1972: 690b).

Aşağıdaki sözcükte düzleşme olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Merkez ağzında da vardır ve Merkez ağzı Rıbakov’un derleme güzergâhındadır.

кум**ы**р /kum**ı**r/ (008Bşk/001) ‘kömür’; Ç. Tat. yd. TTAS küměr (1979: 297a); Ç. Bşk. yd. BTS küměr (2017: 308a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Orta ağ.* qumır ‘boz kahverengi’ (2002: 204a) ‘ay.’ < ET. kömür (ED 1972: 723a).

Aşağıdaki sözcükteki düzleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde yuvarlak-dar ön damak ünlüsü /ü/’nün düz-yarı dar ön damak ünlüsü /ĕ/’ye gelişmesi şeklindedir. Çağdaş Başkurt Türkçesinde ise bu sözcükte düzleşme olayı yoktur.

кум**ы**ш /kum**ı**ş/ (013Bşk/008, 022Bşk/002, 025Bşk/001, 034Bşk/002, 006Tip/019) ‘gümüş’; Ç. Tat. yd. TTAS köměş (1979: 263a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Çistay ağ.* kömöş (2009: 327a); Ç. Bşk. yd. BTS kömöş (2017: 295a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* kömöş, *Miş. T.* kumış, *Bşk. T.* kumuş, *Nog. T.* gömuş (1787: 387) < ET. kümüş (ED 1972: 723b).

RD. **i-** < OTu. **ü-**

Ortak Türkçede ilk hecedeki yuvarlak-dar ön damak ünlüsünün RD’de düz-dar ön damak ünlüsüne geliştiği iki sözcük bulunur. Bu sözcüklerdeki düzleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızları ile Çağdaş Başkurt Türkçesi ve ağızlarında tespit edilememiştir.

ист /**i**st/ (002Tip/007) ‘üst’; Ç. Tat. yd. TTAS ös, östě (1981: 706b); Ç. Bşk. yd. BTAH öś (2014: 887a) ‘ay.’ < ET. üst (ED 1972: 242a).

Iуґур- /**i**[1]wgur-/ (049Bşk/017) ‘koşmak’; Ç. Tat. yd. TTAS yögěr- (1977: 464a); Ç. Bşk. yd. BTAH yügěr- (2012: 169b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Orta Ural ağ.* yögör- (2002: 198b), *Tuk-Soran ağ.* yögör- (2002: 198b) ‘ay.’ < ET. yüγür- (ED 1972: 914b).

RD. **-i-** < OTu. **-ü-**

Ortak Türkçede son hecedeki yuvarlak-dar ön damak ünlüsünün RD’de Tatarlardan, Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde düz-dar ön damak ünlüsüne geliştiği iki sözcük bulunur.

Aşağıdaki sözcüklerdeki düzleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de görülür ancak bu örneklerdeki düzleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yuvarlak-dar ön damak ünlüsünün düz-yarı dar ünlüye gelişmesi şeklindedir.

ничи**к** /niçi**k**/ (004Tat/006) ‘nasıl’; Ç. Tat. yd. TTAS niçěk (1979: 444b); Ç. Bşk. yd. BTAH nisěk (2014: 565a) ‘ay.’ < ET. neçük (ED 1972: 775b).

кур**и**н- /kur**i**n-/ (003Tip/001, 004Tip/011, 005Tip/019, 030Bşk/002) ‘görünmek’; Ç. Tat. yd. TTAS kürĕn- (1979: 306a); Ç. Bşk. yd. BTS kürĕn- (2017: 311a) ‘ay.’ < ET. körün- (ED 1972: 746a).

6.5.1.1. Düzleşme + Artdamaksıllaşma

RD. **-ı-** < OTu. **-ü-**

Ortak Türkçe son hecedeki yuvarlak-dar ön damak ünlüsünün RD’deki Başkurt ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki üç sözcükte artdamaksıllaştığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki örneklerdeki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur ancak ET. /kümüş/ örneğindeki artdamaksıllaşma PS’de Mişer Türkçesinde de vardır.

ком**ы**ш /kom**ı**ş/ (004Tip/015) ‘gümüş’; Ç. Tat. yd. TTAS köměş (1979: 263a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Çistay ağ.* kömöş (2009: 327a); Ç. Bşk. yd. BTS kömöş (2017: 295a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* kömöş, *Miş. T.* kumış, *Bşk. T.* kumuş, *Nog. T.* gömuş (1787: 387) < ET. kümüş (ED 1972: 723b).

куң**ы**ль /kuŋ**ı**l’/ (049Bşk/004) ‘gönül’; Ç. Tat. yd. TTAS küŋĕl (1979: 318a); Ç. Bşk. yd. BTS küŋĕl (2017: 309a) ‘ay.’ < ET. köŋül (ED 1972: 731b).

кур**ы**н- /kur**ı**n-/ (005Tip/011) ‘görünmek’; Ç. Tat. yd. TTAS kürĕn- (1979: 306a); Ç. Bşk. yd. BTS kürĕn- (2017: 311a) ‘ay.’ < ET. körün- (ED 1972: 746a).

6.5.1.2. Düzleşme + Artdamaksıllaşma + Genişleme

RD. **-a-** < OTu. **-ü-**

Ortak Türkçe yuvarlak-dar ön damak ünlüsü /-ü-/’nün RD’deki Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte ötümsüz /k/ ve /s/ ünsüzlerinden sonra art damaksılaşarak düz-geniş arka damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir.

суй**а**к /suy**a**k/ (044Bşk/002) ‘kemik’; Ç. Tat. yd. TTAS söyek (1977:); Ç. Bşk. yd. BTAH höyek (2017: 577b) ‘ay.’ < ET. süŋük (ED 1972: 838b).

6.5.1.3. Düzleşme + Daralma

RD. **ı-** < OTu. **o-**

Ortak Türkçe sözcüklerde ilk hecedeki yuvarlak-yarı dar arka damak ünlüsü /o/, RD'de Başkurtlardan derlenen metindeki bir sözcükte düz-dar arka damak ünlüsü /ı/'ya gelişir. Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağzındaki Argayaş, Miyes ve Salyut alt ağızlarında ve Kuzeybatı ağzındaki Tübengi Agizil-İyik alt ağzında da bu ses olayı vardır (Maksutova, 1976: 90, 179, 222; Mirjanova, 2006: 143). Kiyikbayev, Başkurt Türkçesinde de görülen bu ses olayının iki heceli sözcüklerde vurgulu hecedeki düz ünlünün etkisiyle olduğunu ve bu sözcüklerdeki daralma olayının Tatar Türkçesinde bulunmadığını belirtir (1958: 60). Aşağıdaki örnekteki tek heceli sözcükte tespit edilen daralma olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

б**ы**y- /b**ı**w-/ (046Bşk/015) 'boğmak'; Ç. Tat. yd. TTAS buw-(1977: 195b); Ç. Bşk. yd. BTAH bıw- (2011: 481b) 'ay.' < ET. boğ- (ED 1972: 311b).

6.5.1.4. Düzleşme + Genişleme

RD. **-a-** < OTu. **-u-**

Eski Türkçede ilk hecedeki yuvarlak-dar arka damak ünlüsünün RD'de düz-geniş arka damak ünlüsüne geliştiği bir örnek bulunur. OTu. /u/ > RD. /a/ gelişmesi Çağdaş Başkurt Türkçesinin Kuzeybatı ağız grubundaki Tübengi Agizil-İyik ve Geyne alt ağızlarında da vardır (Mirjanova, 2006: 143, 210).

Aşağıdaki örnekteki düzleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde tespit edilememiştir. Bu sözcükteki düzleşme olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde OTu. /u/ > Ç. Bşk. yd. /ı/ biçimindedir.

c**a**y /s**a**w/ (008Bşk/009, 013Bşk/004) 'su, nehir'; Ç. Tat. yd. TTAS su (1979: 674b); Ç. Bşk. yd. BTAH hıw (2017: 694a) < ED su:v (1972: 783a).

RD. **-a** < OTu. **-u**

Eski Türkçede son hecedeki yuvarlak-dar arka damak ünlüsünün RD'de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerdeki birer sözcükte düz-geniş arka damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir. OTu. /u/ > RD. /a/ gelişmesi Çağdaş Başkurt Türkçesinin Kuzeybatı ağız grubundaki Tanıp alt ağzında da tespit edilmiştir (Mirjanova, 2006: 79).

Aşağıdaki örneklerdeki düzleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

урт**а** /urt**a**/ (027Tat/016) 'orta'; Ç. Tat. yd. TTAS urta (1981: 315a); Ç. Bşk. yd. BTAH urta (2017: 165a) 'ay.' < Kıp. T. orta (CC 2015: 534) < ET. ortu: (ED 1972: 203b).

каб**а**г /kab**a**g/ (008Bşk/003) 'kabuk'; Ç. Tat. yd. TTAS kabak 'göz kapağı' (1979: 7a); Ç. Bşk. yd. BTAH qabaq (2013: 58b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Orta ağ*., *Hakmar ağ*. kebek (2002: 168a) < Kıp. T. kabuk (CC 2015: 488).

RD. **-a-** < OTu. **-ü-**

Ortak Türkçe orta hecedeki yuvarlak-dar ön damak ünlüsünün RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki sözcüklerde düz-geniş arka damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir. Bu örneklerdeki düzleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de görülür ancak söz konusu Türkçelerdeki ses olayı -e- < -ü- biçimindedir.

куг**а**рчен /kugarçĕn/ (049Bşk/057), куг**а**рсин /kug**a**rsin/ (049Bşk/002) 'güvercin'; Ç. Tat. yd. TTAS kügerçĕn (1979: 281b); Ç. Bşk. yd. BTS kügersĕn (2017: 306a) 'ay.' < PS *Tat. T.*, *Bşk. T.* kugarçin, *Miş. T.* kugartsin, *Bşk. T.* kugurtsĕn, *Nog. T.* guverçin (1789: 105) < Kıp. T. kügürçinley (CC 2015: 768) < ET. köɣürçɣü:n (ED 1972: 713b).

суй**а**к /suyak/ (044Bşk/002) 'kemik'; Ç. Tat. yd. TTAS söyek (1977:); Ç. Bşk. yd. BTAH höyek (2017: 577b) 'ay.' < ET. süŋük (ED 1972: 838b).

RD. **-e-** < OTu. **-ü-**

Ortak Türkçe yuvarlak-dar ön damak ünlüsünün RD'de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte düz-geniş ön damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir. Bu sözcükteki düzleşme örneği Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de görülür.

кўт**я**р-/küt**e**r/ (006Tat/006, 019Tat/010, 019Tat/012, 021Tat/004), кют**я**р-/kü[1]t**e**r-/ (003Bşk/018) 'kaldırmak'; Ç. Tat. yd. TTAS küter- (1979: 313a); Ç. Bşk. yd. BTS kütĕr- (2017: 314a) 'ay.' < ET. kötür- (ED 1972: 706a) '.

RD. **-ĕ-** < OTu. **-ü-**

Ortak Türkçe yuvarlak-dar ön damak ünlüsünün RD'de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde düз-yarı dar ön damak ünlüsüne geliştiği beş sözcük tespit edilmiştir.

Aşağıdaki üç örnekteki düzleşme olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Çağdaş Tatar Türkçesinde de bulunur.

кюңе**л** /kü[1]ŋĕ**l**/ (006Bşk/012) 'gönül'; Ç. Tat. yd. TTAS küŋĕl (1979: 318a); Ç. Bşk. yd. BTS küŋĕl (2017: 309a) 'ay.' < ET. köŋül (ED 1972: 731b).

кюре**н**- /kü[1]rĕ**n**-/ (006Bşk/016) 'görünmek'; Ç. Tat. yd. TTAS kürĕn- (1979: 306a); Ç. Bşk. yd. BTS kürĕn- (2017: 311a) 'ay.' < ET. körün- (ED 1972: 746a).

тог**е**ль /togĕ**l**'/ (049Bşk/036) 'değil'; Ç. Tat. yd. TTAS tügĕl (1981: 284a); BL1926 tügĕl (2018: 150) 'ay.' < ET. teɣül (ED 1972: 480a).

Aşağıdaki örnekteki düzleşme olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Tatar Türkçesinin Berengi, Layış *ve* Sugu ağızlarında tespit edilmiştir.

инд**е**р- /indĕ**r**-/ (039Tat/009) 'girdirmek, girmesine müsade etmek'; Ç. Tat. ağ. TTZDS *Berengi ağ., Layış ağ., Sugu ağ.* indĕr- (2009: 211b) 'kondurmak, sokmak'; Ç. Bşk. yd. BTAH indĕr- (2012: 734a) 'ay.' < Kıp. T. ĕndir- (CC 2015: 699) < ET. ĕndür- (ED 1972: 180b).

Aşağıdaki örnekteki düzleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde vardır ancak Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

кюмеш /kü[1]mĕş/ (004Tat/004) ‘gümüş’; Ç. Tat. yd. TTAS köměş (1979: 263a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Çistay ağ.* kömöş (2009: 327a); Ç. Bşk. yd. BTS kömöş (2017: 295a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* kömöş, *Miş. T.* kumış, *Bşk. T.* kumuş, *Nog. T.* gömuş (1787: 387) < ET. kümüş (ED 1972: 723b).

6.5.2. Yuvarlaklaşma

RD. **ö-** / **-ö-** < OTu. **e-** / **-e-**

Ortak Türkçe ilk hecedeki düz-geniş ön damak ünlüsünün RD’de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde yuvarlak-yarı dar ön damak ünlüsüne geliştiği iki sözcük tespit edilmiştir. Bu ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubundaki Argayaş alt ağzında da görülür (Maksutova, 1976: 88).

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

öй /**ö**y/ (047Bşk/043, 007Bşk/009) ‘ev’; Ç. Tat. yd. TTAS öy (1979: 696b); Ç. Bşk. yd. BTAH öy (2014: 806a) ‘ay.’ < ET. e:v (ED 1972: 3b).

Aşağıdaki sözcükte Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde düz-geniş ön damak ünlüsü yuvarlak-dar ön damak ünlüsüne gelişir.

т**ö**г**ö**l /t**ö**g**ö**l/ (001Tat/009) ‘değil’; Ç. Tat. yd. TTAS tügĕl (1981: 284a); BL1926 tügĕl (2018: 150) ‘ay.’ < ET. teɣül (ED 1972: 480a).

RD. **-u-** < OTu. **-ı-**

Ortak Türkçe ikinci hecedeki düz-dar arka damak ünlüsünün RD’de yuvarlak-dar arka damak ünlüsüne geliştiği birçok sözcük bulunur. Ortak Türkçedeki düz-geniş arka damak ünsüzünden sonra gelen düz-dar arka damak ünlüsü RD’de aşağıdaki sözcüklerde, yuvarlak-dar arka damak ünlüsüne gelişir. Bu sözcüklerdeki yuvarlaklaşma olayı düz-dar arka damak ünlüsünün önündeki ya da ardındaki patlamalı, ötümlü arka damak ünsüzü

/ğ/'nin sızıcılaşarak çift dudak ünsüzü /w/'ye gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunda yer alan Argayaş ağzında Ortak Türkçe sözcüklerin ilk ya da ikinci hecesindeki düz-dar arka damak ünlüsü /ı/ yuvarlaklaşarak /o/'ya gelişir (Maksutova, 1976: 88).

Aşağıdaki örneklerdeki yuvarlaklaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde vardır ancak Çağdaş Başkurt Türkçesinde tespit edilememiştir.

a**y**p**y** /aw**u**r**u**/ (049Bşk/036) 'hasta'; Ç. Tat. yd. TTAS awuruw (1977: 13a); Ç. Bşk. yd. BTAH awırıw (2011: 386b 'ay.' < Kıp. T. agırıx (CC 2015: 643).

кап**y** /kap**u**/ (001Bşk/001) 'kapı'; Ç. Tat. yd. TTAS kapu (1979: 47b); Ç. Bşk. yd. BTAH qapqa (2013: 209) 'ay.' < PS *Nog. T.* kapú (1789: 120) < ET. kapığ (ED 1972: 583).

ac**y** /as**u**w/ (049Bşk/075) 'öfke'; Ç. Tat. yd. TTAS açuw (1977: 90a); Ç. Bşk. yd. BTAH asıw (2011: 351b) 'ay.' < Har. T. açıg (HŞ 2014: 18).

Aşağıdaki örneklerde ise Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yuvarlaklaşma olayı yoktur.

a**y**л /aw**u**l/ (019Bşk/007, 020Bşk/011) 'köy'; Ç. Tat. yd. TTAS awıl (1977: 10b); Ç. Bşk. yd. BTAH awıl (2011: 382a) 'ay.' < ED ağıl (1972: 33a).

a**y**p /aw**u**r/ (027Bşk/009, 044Tat/006) 'ağır'; Ç. Tat. yd. TTAS awır (1977:10b); Ç. Tat. ağ. TTZDS awır (2009: 18a); Ç. Bşk. yd. BTAH awır (2011: 383b) 'ay.' < OSTN *Kazan ağ.* awır (1893: 71) < ET. ağır (ED 1972: 88b).

карш**y** /karş**u**/ (001Tat/004) 'karşı'; Ç. Tat. yd. TTAS karşı (1979: 65a); Ç. Bşk. yd. BTAH qarşı (2013: 306b) 'ay.' < ET. karşı (ED 1972: 663b).

са**y**скан /saw**u**skan/ (047Bşk/001) 'saksağan'; Ç. Tat. yd. TTS sayĕskan (1997: 262b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Sirgaç ağ.* sawısqan, *Kuznetsk ağ., Lembre ağ., Temnikov ağ.* savıskan, *Kasıym ağ.* sawıs'an (2009: 554a); Ç. Bşk. yd. BTAH hayıśqan (2017: 462a) 'ay.' < ET. sağızğa:n (ED 1972: 818a).

a**у**рлыгы /aw**u**rlıgı/ (044Tat/007) ‘hastalık’; Ç. Tat. yd. TTAS avırlık (1977: 12a) ‘ay.’ < Kıp. T. avruv, agrık (CC 2015: 643) < ET. ağruk (ED 1972: 90b).

ca**у**т /saw**u**t/ (006Bşk/013) ‘çanak’; Ç. Tat. yd. TTS sawıt (1997: 262a); Ç. Bşk. yd. BTAH hawıt (2017: 515b) ‘ay.’ < PS *Nog. T.* sawut (1789: 165) ‘zırh’.

Aşağıdaki örnekteki yuvarlaklaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur ancak Başkurt Türkçesinin 1926 yılında basılan anlatmalı sözlüğünde (BL1926 2018: 130) sözcük RD’deki gibi /sawul/ kaydedilmiştir

ca**у**л /saw**u**l/ (020Bşk/003, 021Bşk/004, 004Tip/027) ‘kayın’; Ç. Tat. ağ. TTZDS *Zlatovst ağ.,* Tipikey *ağ.* sawıl (2009: 553b) ‘1. genç kayın ağaçlarının olduğu orman. 2. koru, koruluk’; Ç. Bşk. yd. BTAH sawıl (2015: 447b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Karizĕl ağ., Kızıl ağ., Salyogot ağ., İyik-Hakmar ağ., Ey ağ.* sawıl (2002: 272a) ‘ay.’.

RD’deki aşağıdaki iki sözcükte küçük ünlü uyumu sebebiyle yuvarlak-dar arka damak ünsüzünden sonraki düz-dar arka damak ünlüsünün yuvarlaklaştığı görülür. Bu sözcüklerdeki yuvarlaklaşma olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde OTu. /o/ > Ç. Bşk. yd. /ö/ biçimindedir.

йур**у**- /yur**u**-/ (036Bşk/003, 040Bşk/002, 001Tip/007) ‘yürümek’; Ç. Tat. yd. TTAS yör- (1977: 474a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Perm ağ.* cör- (2009: 695a); Ç. Bşk. yd. BTAH yörö- (2012: 156a) ‘ay.’ < Kıp. T. yürü- (CC 2015: 615) < ET. yorı- (ED 1972: 957a).

йурют- /yurut-/ (032Bşk/010) ‘yürütmek’; Ç. Bşk. yd. BTAH yöröt- (2012: 153b) ‘ay.’ < ET. yorıt- (ED 1972: 960b).

RD. **-u-** < OTu. **-i-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte Ortak Türkçe ilk hecedeki düz-dar ön damak ünlüsünün yuvarlak-dar arka damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir. Bu sözcükteki yuvarlaklaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinin Minzele ağzında ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin Argayaş, Kızıl, Miyes ve Kuzeybatı ağızlarında da

kaydedilmiştir. Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde ise bu sözcükte yuvarlaklaşma yoktur.

к**у**бык /k**u**bık/ (043Bşk/011, 047Bşk/029, 006Tip/021) ‘gibi’; Ç. Tat. yd. TTAS kěběk (1979: 82a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Melekes ağ.* köbök (2009: 322b), *Minzele ağ.* küběk (2009: 342b); Ç. Bşk. yd. BTAH kěbi (2012: 395a), kěwěk (2012: 431a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ., Karizěl ağ., Orta ağ., Orta Ural ağ., İyik-Hakmar ağ.* kěběk (2002: 135b), *Argayaş ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ.* küběk (2002: 157b) ‘ay.’ < ET. kibi: (ED 1972: 687b).

RD. **-ü-** < OTu. **-i-**

RD’de bir sözcükte Ortak Türkçe düz-dar ön damak ünlüsünün yuvarlak-dar ön damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir. Tatar Türkçesinin Minzele ağzında ve Başkurt Türkçesinin Argayaş, Kızıl, Miyes ve Kuzeybatı ağzında bu sözcükte RD’deki gibi yuvarlaklaşma vardır.

к**ю**б**ю**к /k**ü**[1]b**ü**[1]k/ (028Tat/023, 044Tat/003) ‘gibi’; Ç. Tat. yd. TTAS kěběk (1979: 82a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Melekes ağ.* köbök (2009: 322b), *Minzele ağ.* küběk (2009: 342b); Ç. Bşk. yd. BTAH kěbi (2012: 395a), kěwěk (2012: 431a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ., Karizěl ağ., Orta ağ., Orta Ural ağ., İyik-Hakmar ağ.* kěběk (2002: 135b), *Argayaş ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ.* küběk (2002: 157b) ‘ay.’ < ET. kibi: (ED 1972: 687b).

6.5.2.1. Yuvarlaklaşma + Artdamaksıllaşma

RD. **-u-** < OTu. **-i-**

Ortak Türkçe düz-dar ön damak ünlüsünün RD’de Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki bir sözcükte artdamaksıllaşarak yuvarlak-dar arka damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

к**у**бык /k**u**bık/ (043Bşk/011, 047Bşk/029, 006Tip/021) ‘gibi’; Ç. Tat. yd. TTAS kěběk (1979: 82a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Melekes ağ.* köbök (2009: 322b), *Minzele ağ.* küběk (2009: 342b); Ç. Bşk. yd. BTAH kěbi (2012: 395a), kěwěk (2012: 431a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ., Karizěl ağ., Orta ağ., Orta Ural ağ., İyik-Hakmar ağ.* kěběk (2002: 135b), *Argayaş ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ.* küběk (2002: 157b) ‘ay.’ < ET. kibi: (ED 1972: 687b).

RD. **-o-** < OTu. **-e-**

Ortak Türkçe son hecedeki düz-geniş ön damak ünlüsünün RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerde yuvarlak-yarı dar arka damak ünlüsüne geliştiği iki sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerde Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde düz-geniş ön damak ünlüsü yuvarlak- dar ön damak ünlüsüne gelişir.

т**о**гель /t**o**gěl’/ (049Bşk/036), т**о**голь /t**o**gol’/ (049Bşk/071) ‘değil’; Ç. Tat. yd. TTAS tügěl (1981: 284a); BL1926 tügěl (2018: 150) ‘ay.’ < ET. teγül (ED 1972: 480a).

6.5.2.2. Yuvarlaklaşma + Daralma

RD. **-u** < OTu. **-a-**

Ortak Türkçe son hecedeki düz-geniş arka damak ünlüsünün RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerde yuvarlak-dar arka damak ünlüsüne geliştiği bir sözcük bulunur. Bu sözcükte Çağdaş Başkurt Türkçesinde de düz-geniş arka damak ünlüsü yuvarlak-dar arka damak ünlüsüne gelişir.

кам**ы** /kam**u**/ (002Bşk/003) ‘bütün’; Ç. Bşk. yd. BTAH qamuγ (2013: 167b) < ET. kamağ (ED 1972: 627a).

RD. **u-** / **-u** < OTu. **e-** / **-e**

Ortak Türkçede ilk hecedeki düz-geniş ön damak ünlüsünün RD’de Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde yuvarlak-dar arka damak ünlüsüne geliştiği iki sözcük tespit edilmiştir.

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde düz-geniş ön damak ünlüsünün yuvarlak-yarı dar ön damak ünlüsüne gelişmesi biçimindedir.

уй /**u**y/ (008Bşk/005, 021Bşk/010, 047Bşk/020, 007Tip/016) ‘ev’; Ç. Tat. yd. TTAS öy (1979: 696b); Ç. Bşk. yd. BTAH öy (2014: 806a) ‘ay.’ < ET. e:v (ED 1972: 3b).

Aşağıdaki sözcükte ise Çağdaş Tatar Türkçesi ile ağızlarında ve Çağdaş Başkurt Türkçesi ile ağızlarında yuvarlaklaşma tespit edilememiştir. Zarf-fiil eki ile /dup/ biçiminde geçen bu tek örnekte çift dudak sesi /p/’nin etkisi ile yuvarlaklaşma olmuş olabilir.

д**у**- /d**u**-/ (016Bşk/002) ‘demek’; Ç. Tat. yd. TTAS di- (1977: 307b); Ç. Bşk. yd. BTAH ti- (2016: 299b) ‘ay.’ < ET. tĕ- (ED 1972: 433b).

RD. **ü-** / **-ü-** < OTu. **e-** / **-e-**

Ortak Türkçede ilk hecedeki düz-geniş ön damak ünlüsünün RD’de Tatarlardan derlenen metinlerde yuvarlak-dar ön damak ünlüsüne geliştiği iki sözcük bulunur. Bu sözcüklerdeki düz-geniş ön damak ünlüsü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yuvarlak-yarı dar ön damak ünlüsüne gelişir.

ү́й /**ü**y/ (028Tat/014, 036Tat/001, 037Tat/001) ‘ev’; Ç. Tat. yd. TTAS öy (1979: 696b); Ç. Bşk. yd. BTAH öy (2014: 806a) ‘ay.’ < ET. e:v (ED 1972: 3b).

с**ю**ян- /s**ü**[1]yen-/ (030Tat/004) ‘sevinmek’; Ç. Tat. yd. TTAS söyĕn- (1979: 713b); Ç. Bşk. yd. BTAH höyön- (2017: 573b) ‘ay.’ < ET. sevin- (ED 1972: 790b).

6.5.2.3. Yuvarlaklaşma + Genişleme

RD. **-ö-** < OTu. **-i-**

Ortak Türkçe ilk hecedeki düz-dar ön damak ünlüsünün RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte yuvarlak-yarı dar ön damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir. Bu sözcük, Başkurt Türkçesinin Argayaş, Kızıl, Miyes ve Kuzeybatı ağzında

kübĕk (BTDH 2002: 157b), Tatar Türkçesinin Mişer ağzının Melekes alt ağzında *köbök* (TTZDS 2009: 322b) biçimindedir. Ötümlü çift dudak ünsüzü /b/'nin, genellikle yanındaki düz-dar ünlüyü yuvarklaştırmaya meyilli olması RD'deki aşağıdaki sözcükteki yuvarlaklaşmanın sebebi olmalıdır.

кӧбек /k**ö**bĕk/ (047Bşk/035, 049Bşk/030) 'gibi'; Ç. Tat. yd. TTAS kĕbĕk (1979: 82a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Melekes ağ.* köbök (2009: 322b), *Minzele ağ.* kübĕk (2009: 342b); Ç. Bşk. yd. BTAH kĕbi (2012: 395a), kĕwĕk (2012: 431a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ., Karizĕl ağ., Orta ağ., Orta Ural ağ., İyik-Hakmar ağ.* kĕbĕk (2002: 135b), *Argayaş ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ.* kübĕk (2002: 157b) 'ay.' < ET. kibi: (ED 1972: 687b).

6.5.3. Öndamaksıllaşma

RD'de düz-geniş arka damak ünlüsünün, düz-dar arka damak ünlüsünün, yuvarlak-yarı dar arka damak ünlüsünün ve yuvarlak-dar arka damak ünlüsünün ön damaksıllaştığı örnekler tespit edilmiştir.

RD. **e-** < OTu. **a-**

Ortak Türkçede ilk hecedeki düz-geniş arka damak ünlüsünü /a/'nın Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubundaki Argayaş, Kızıl ve Salyut alt ağızlarında /e/'ye geliştiği örnekler vardır (Maksutova, 1976: 90, 180, 258). Bu ses gelişmesi RD'deki bazı sözcüklerde de tespit edilmiştir.

Ortak Türkçede sürekli ünsüzlerden /l/ ve /s/'nin önündeki ya da ardındaki düz-geniş arka damak ünlüsü /a/'nın RD'de düz-geniş ön damak ünlüsü /e/'ye geliştiği örnekler bulunur.

RD'de *l* sesinin yanındaki düz-geniş arka damak ünlüsündeki öndamaksıllaşma Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızları ile Çağdaş Başkurt Türkçesi ve ağızlarında tespit edilememiştir.

äл /**ä**l/ (045Bşk/005) ‘ön’; Ç. Tat. yd. TTAS al (1977: 41b); Ç. Bşk. yd. BTAH al (2011: 220b) ‘ay.’ < Kıp. T. all (CC 2015: 625).

RD’de /s/ sesinin yanındaki düz-geniş arka damak ünlüsündeki öndamaksıllaşma Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de bulunur.

c**я**c- /s**e**s-/ (003Bşk/009) ‘saçmak’; Ç. Tat. yd. TTAS çeç- (1981: 473b); Ç. Bşk. yd. BTAH sesre- (2015: 835b) ‘ay.’ < ET. saç- (ED 1972: 794b).

c**я**c /s**e**s/ (028Tat/029), c**ä**c /s**ä**s/ (014Bşk/001) ‘saç’; Ç. Tat. yd. TTAS çeç (1981: 471a); Ç. Bşk. yd. BTAH ses (2015: 826a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* çeç, *Bşk. T.* ses, saç, *Miş. T.* tsats, *Nog. T.* saç (1787: 78) < ET. saç (ED 1972: 794a).

RD. **-e** < OTu. **-a**

Ortak Türkçe son hecedeki sürekli ünsüz /l/’nin önündeki düz-geniş arka damak ünlüsü /a/’nın RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerde düz-geniş ön damak ünlüsü /e/’ye geliştiği bir örnek bulunur.

Bilindiği üzere *l* ünsüzü çevresindeki ünlüleri inceltmeye meyillidir. RD’de de *l* sesinin önünde bulunan düz-geniş arka damak ünlüsünün ön damaksıllaştığı bir örnek vardır. RD’de *l* sesinin yanındaki düz-geniş arka damak ünlüsünün öndamaksıllaşması Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

ейл**я**- /yĕyl**e**-/ (049Bşk/086) ‘yaz geçirmek’; Ç. Tat. yd. TTAS ceyle- (1981: 806a); Ç. Bşk. yd. BTAH yeyle- (2012: 269a) ‘ay.’ < ET. yayla:- (ED 1972: 982a).

RD. **i-** < OTu. **ı-**

Ortak Türkçe sözcüklerin ilk hecesindeki düz-dar arka damak ünlüsü /ı/ Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunun Salyut alt ağzında öndamaksıllaşarak /i/’ye gelişir (Maksutova, 1976: 181). Bu ses olayı RD’de de tespit edilmiştir.

RD’de sürekli ünsüzlerden /l/, /s/ ve süreksiz yarı-kapantılı /ç/’nin önündeki ya da ardındaki düz-dar arka damak ünlüsü /ı-/’nın düz-dar ön damak ünlüsü /i-/’ye geliştiği örnekler tespit edilmiştir.

RD’de süreksiz yarı-kapantılı /ç/’den sonra gelen düz-dar arka damak ünlüsü /ı/’nın düz-dar ön damak ünlüsü /i/’ye geliştiği sözcükteki öndamaksıllaşma Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızları ile Çağdaş Başkurt Türkçesi ve ağızlarında tespit edilememiştir.

чи**к**- /ç**i**k-/ (047Bşk/018), чи**г**- /ç**i**g-/ (047Bşk/053) ‘çıkmak’; Ç. Tat. yd. TTAS çık- (1981: 451); Ç. Bşk. yd. BRS sık- (1899: 197b) Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeybatı ağ.* çık- (2002: 316a) ‘ay.’ < ET. çık- (ED 1972: 405b).

RD’de sürekli ünsüz /l/’nin öncesindeki düz-dar arka damak ünlüsü /ı/’nın düz-dar ön damak ünlüsü /i/’ye geliştiği sözcükteki öndamaksıllaşma Çağdaş Tatar Türkçesinde bulunmazken Çağdaş Başkurt Türkçesinde de bulunur.

ила- /**i**la-/ (001Tip/033) ‘ağlamak’; Ç. Tat. yd. TTAS *yĕla-* (1977: 329a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Perm ağ.* cıla- (2009: 195b); Ç. Bşk. yd. BTAH *ila-* (2012: 696b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* cĕlamak, *Bşk. T.* cilamak, *Tat. T.* yĕgláv, *Miş. T.* yĕlamak (1787: 178) < ET. ığla: (ED 1972: 85b).

RD’de sürekli ünsüz /s/’den sonra gelen düz-dar arka damak ünlüsü /ı/’nın düz-dar ön damak ünlüsü /i/’ye geliştiği sözcükteki öndamaksıllaşma Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de bulunur.

с**и**т /s**i**t/ (024Tat/014) ‘çit, sınır, kenar’; Ç. Tat. yd. TTAS *çit* (1979: 433b); Ç. Bşk. yd. BTAH sit (2015: 551a) < ET. çıt (ED 1972: 401b).

RD. **-i-** / **-i** < OTu. **-ı-** / **-ı**

Ortak Türkçe sözcüklerin ikinci hecesindeki /ı/ ünlüsü Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunun Salyut ve Kuzeybatı ağız grubunun Tübengi Agizil-İyik alt ağzında /i/’ye gelişir (Maksutova, 1976: 181; Mirjanova, 2006: 144). Bu ses olayı RD’de de tespit edilmiştir.

RD’de sürekli ünsüzlerden /l/ ve /ş/’nin önündeki ya da ardındaki düz-dar arka damak ünlüsü /ı-/’nın düz-dar ön damak ünlüsü /i-/’ye geliştiği iki örnek tespit edilmiştir.

Sürekli ünsüz /l/'nin öncesindeki düz-dar arka damak ünlüsü /ı/'nın düz-dar ön damak ünlüsü /i/'ye geliştiği sözcükteki öndamaksıllaşma Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de bulunur.

йаш**и**ль /yaş**i**l'/ (027Bşk/007, 004Tip/023) 'yeşil'; Ç. Tat. yd. TTAS *yaşĕl* (1981: 660b); Ç. Bşk. yd. BTAH *yeşĕl* (2012: 331a) 'ay.' < ET. yaşıl (ED 1972: 978a).

Sürekli ünsüz /ş/'den sonra gelen düz-dar arka damak ünlüsü /ı/'nın düz-dar ön damak ünlüsü /i/'ye geliştiği sözcükteki öndamaksıllaşma Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızları ile Çağdaş Başkurt Türkçesi ve ağızlarında tespit edilememiştir.

карш**и** /karş**i**/ (049Bşk/020) 'karşı'; Ç. Tat. yd. TTAS karşı (1979: 65a); Ç. Bşk. yd. BTAH qarşı (2013: 306b) 'ay.' < ET. karşı (ED 1972: 663b).

RD. **ö-** / **-ö-** < OTu. **o-** / **-o-**

RD'de sürekli ünsüzlerden /ŋ/, /s/, /y/ ve süreksiz patlamalı ünsüz /t/'nin önündeki ya da ardındaki yuvarlak-yarı dar arka damak ünlüsü /o/'nın yuvarlak-yarı dar ön damak ünlüsü /ö/'ye geliştiği örnekler tespit edilmiştir.

Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunda yer alan Ey ağzında Ortak Türkçede ilk hecedeki yuvarlak-yarı dar arka damak ünlüsü /o/ öndamaksıllaşarak /o/'ya gelişir (Maksutova, 1976: 27) ve bu ses olayı RD'de Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki bazı sözcüklerde de tespit edilmiştir.

öң /**ö**ŋ/ (048Bşk/006), **ö**нг /**ö**ng/ (049Bşk/043) 'sağ'; Ç. Tat. yd. TTAS uŋ (1981: 328b); Ç. Bşk. yd. BTAH uŋ (2017: 133a) 'ay.' < ET. oŋ (ED 1972: 166b).

öт /**ö**t/ (002Tip/015) 'ateş'; Ç. Tat. yd. TTAS ut (1981: 320a); Ç. Bşk. yd. BTAH ut (2017: 189a) 'ay.' < ET. o:t (ED 1972: 34b).

öен /**ö**yĕn/ (047Bşk/047) 'oyun'; Ç. Tat. yd. TTAS uyın (1981: 295b); Ç. Bşk. yd. BTAH uyın (2017: 91b) 'ay.' < Kıp. T. oyın (CC 2015: 536) < ET. oyun (ED 1972: 274a).

c**ö**p- /s**ö**r-/ (048Bşk/004) 'somurmak'; Ç. Bşk. yd. BTAH hur- (2017: 624a) 'ay.' < ET. so:r- (ED 1972: 843b).

6.5.3.1. Öndamaksıllaşma + Daralma

RD. **ĕ[1]-** < OTu. **a-**

Ortak Türkçe söz başındaki /a/ ünlüsünün RD'de Başkurtlardan derlenen metindeki bir sözcükte /y/ sesinin yanında öndamaksıllaşarak /ĕ[1]/ ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir. Bu sözcükte Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de öndamaksıllaşma görülür.

эйт- /**ĕ[1]**yt-/ (007Bşk/008, 047Bşk/050) 'söylemek'; Ç. Tat. yd. TTAS eyt- (1981: 678b); Ç. Bşk. yd. BTS eyt- (2017: 149b) 'ay.' < Kıp. T. ayt- (CC 2015: 429).

6.5.3.2. Öndamaksıllaşma + Genişleme

RD. **ö-** / **-ö-** < OTu. **u-** / **-u-**

Ortak Türkçe ilk hecedeki yuvarlak-dar arka damak ünlüsü /u/'nın RD'de yuvarlak-yarı dar ön damak ünlüsü /ö/'ye geliştiği sözcüklerdeki öndamaksıllaşma Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızları ile Çağdaş Başkurt Türkçesi ve ağızlarında tespit edilememiştir. Çağdaş Başkurt Türkçesi ve Çağdaş Tatar Türkçesinde de bu örneklerde sadece genişleme olayı vardır.

к**ö**тыл- /k**ö**tıl-/ (047Bşk/023) 'kurtulmak'; Ç. Bşk. yd. BTS qotol- (2017: 377a) 'ay.' < ET. kutul- (ED 1972: 602a).

öч- /**ö**ç-/ (047Bşk/074) 'uçmak'; Ç. Tat. yd. TTAS oç- (1979: 487b); Ç. Bşk. yd. BTAH os- (2017: 749a) 'ay.' < ET. uç- (ED 1972: 19b).

т**ö**л /töl/ (048Bşk/030) 'dul'; Ç. Tat. yd. TTAS tol (1981: 113b); Ç. Bşk. yd. BTAH tol (2016: 359a) 'ay.' < ET. tu:l (ED 1972: 490a).

RD. **-ĕ-** < OTu. **-ı-**

RD'de sürekli ünsüzlerden /l/, /ş/ ve süreksiz yarı-kapantılı /ç/'nin önündeki ya da ardındaki düz-dar arka damak ünlüsü /ı/'nın düz- yarı dar ön damak ünlüsü /ĕ/'ye geliştiği örnekler tespit edilmiştir. OTu. /ı/ > RD. /ĕ/ gelişmesi Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunda yer alan Kızıl alt ağzında da vardır (Maksutova, 1976: 259).

Yarı kapantılı /ç/'den sonra gelen düz-dar arka damak ünlüsü /ı/'nın düz-dar ön damak ünlüsü /ĕ/'ye geliştiği sözcükteki öndamaksıllaşma Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızları ile Çağdaş Başkurt Türkçesi ve ağızlarında tespit edilememiştir.

чег- /çĕg-/ (047Bşk/051, 049Bşk/088) 'çıkmak'; Ç. Tat. yd. TTAS çık- (1981: 451); Ç. Bşk. yd. BRS sık- (1899: 197b) Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeybatı ağ.* çık- (2002: 316a) 'ay.' < ET. çık- (ED 1972: 405b).

Sürekli ünsüz /l/'den önce ve /ş/'den sonra gelen düz-dar arka damak ünlüsü /ı/'nın düz-dar ön damak ünlüsü /ĕ/'ye geliştiği sözcükteki öndamaksıllaşma Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de bulunur.

яшел /yeşĕl/ (047Bşk/009) 'yeşil'; Ç. Tat. yd. TTAS *yaşĕl* (1981: 660b); Ç. Bşk. yd. BTAH *yeşĕl* (2012: 331a) 'ay.' < ET. yaşıl (ED 1972: 978a).

6.5.4. Artdamaksıllaşma

RD'de ön damak ünlülerinin artdamaksıllaştığı örnekler tespit edilmiştir.

RD. **a-** / **-a-** < OTu. **e-** / **-e-**

Ortak Türkçe ilk hecedeki /e/ ünlüsünün RD'de sürekli ünsüzlerden /l/, /n/, /s/, /v/, /y/ ve süreksiz patlamalı ünsüz /b/'nin önünde ya da ardında düz-geniş arka damak ünlüsü /a/'ya geliştiği örnekler tespit edilmiştir. OTu. /e/ > RD. /a/ gelişmesi Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunda yer alan Argayaş ve Kızıl alt ağızlarında da vardır (Maksutova, 1976: 85, 258).

Süreksiz patlamalı ünsüz /b/ ve sürekli ünsüz /n/ arasında bulunan düz-geniş ön damak ünlüsü /e/'nin düz-geniş arka damak ünlüsü /a/'ya geliştiği örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde tespit edilememiştir.

бан /ban/ (049Bşk/066) 'ben'; Ç. Tat. yd. TTAS min (1979: 393a); Ç. Bşk. yd. BTAH min (2014: 293b) 'ay.' < ET. men (ED 1972: 766b).

Bir sözcükte Ortak Türkçe sürekli /s/ ve /n/ ünsüzleri arasında bulunan düz-geniş ön damak ünlüsü /e/'nin RD'de artdamaksıllaşarak düz-geniş arka damak ünlüsü /a/'ya

geliştiği tespit edilmiştir. Bu örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

c**а**н /s**а**n/ (006Tip/010) ‘sen’; Ç. Tat. yd. TTAS sin (1979: 652a); Ç. Bşk. yd. BTS hin (2017: 207b) ‘ay.’ < ET. sen (ED 1972: 831b).

Ortak Türkçe sürekli /s/ ve /w/ ünsüzleri arasında bulunan düz-geniş ön damak ünlüsü /e/’nin RD’de bir sözcükte artdamaksıllaşarak düz-geniş arka damak ünlüsü /a/’ya geliştiği tespit edilmiştir. Bu örnekteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

c**а**y- /s**а**w-/ (010Tat/022, 001Nog/011) ‘sevmek’; Ç. Tat. yd. TTAS söy- (1979: 719b); Ç. Bşk. yd. BTAH höy- (2017: 574a), sew- (2015: 843b) ‘ay.’ < ET. sev- (ED 1972: 784b).

Aşağıdaki örnekteki artdamaksıllaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

айля- /**а**yle-/ (005Bşk/022, 040Tat/008) ‘eylemek’; Ç. Tat. yd. TTAS eyle- (1981: 677b); Ç. Bşk. yd. BTS eyle- (2011: 149a) ‘ay.’ < ET. edle- (ED 1972: 57a).

RD. **-а-** < OTu. **-е-**

Ortak Türkçe sözcüklerin ikinci hecesindeki /e/ ünlüsü, RD’de sürekli ünsüzlerden /f/, /l/, /n/, /r/, /ş/ ve süreksiz patlamalı /d/ ve /k/’nin önünde ya da ardında düz-geniş arka damak ünlüsü /a/’ya geliştiği örnekler tespit edilmiştir. Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubundaki Kızıl alt ağzında da sözcüklerin ikinci hecesinde /e/ > /a/ gelişmesi görülür (Maksutova, 1976: 258).

Aşağıdaki sözcükteki artdamaksıllaşma olayı Tatar Türkçesinin Nokrat, Glazov ve Perm ağzında ve Başkurt Türkçesinin Argayaş ağzında RD’deki gibidir.

ишан- /iş**а**n-/ (025Bşk/009), ишаң- /işaŋ-/ (024Bşk/005) ‘inanmak’; Ç. Tat. ağ. TTZDS *Nokrat ağ., Glazov ağ., Perm ağ.* işan- (2009: 221b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ.* işan- (2002: 104a) ‘ay.’ < ET. işen- (ED 1972: 264a).

Ortak Türkçe süreksiz patlamalı /b/ ve /k/ ünsüzleri arasındaki düz-geniş ön damak ünlüsü /e/'nin RD'de Başkurtlardan derlenen metinde artdamaksıllaşarak düz-geniş arka damak ünlüsü /a/'ya geliştiği tespit edilmiştir. Bu örnekteki artdamaksıllaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

жыф**а**к /jıf**a**k/ (022Bşk/005) 'ipek'; Ç. Tat. yd. TTAS yĕfek (1977: 335b); Ç. Bşk. yd. BTAH yĕbek (2012: 487a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ., Kızıl ağ., Kuzeybatı ağ., Kuzeydoğu ağ., Tuk-Soran ağ., Orta Ural ağ., İyik-Hakmar ağ.* yĕfek (2002: 121a) 'ay.' < Kıp. T. ipek (CC 2015: 486).

Bir sözcükte Ortak Türkçe sürekli /l/ ve /n/ ünsüzleri arasındaki düz-geniş ön damak ünlüsü /e/'nin RD'de artdamaksıllaşarak düз-geniş arka damak ünlüsü /a/'ya geliştiği tespit edilmiştir. Bu örnekteki artdamaksıllaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

кырл**а**н- /kırl**a**n-/ (004Tip/030) 'kirlenmek'; Ç. Tat. yd. TTAS kĕrlen- (2017: 225b); Ç. Bşk. yd. BTS kĕrlen- (2017: 277a) 'ay.' < ET. kirlen- (ED 1972: 745a).

Bir sözcükte Ortak Türkçe sürekli /n/ ünsüzünden sonra gelen düz-geniş ön damak ünlüsü /e/'nin RD'de artdamaksıllaşarak düz-geniş arka damak ünlüsü /a/'ya geliştiği tespit edilmiştir. Bu örnekteki artdamaksıllaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

кышн**а**- /kışn**a**-/ (004Tip/020) 'kişnemek'; Ç. Tat. yd. TTAS kĕşne- (1979: 91a); Ç. Bşk. yd. BTAH kĕşne- (2012: 437a) 'ay.' < Kıp. T. kişine-, kişne- (CC 2015: 749).

RD'deki bir sözcükte Ortak Türkçe süreksiz patlamalı /d/ ve /k/ ünsüzleri arasında bulunan düz-geniş ön damak ünlüsü /e/'nin RD'de artdamaksıllaşarak düz-geniş arka damak ünlüsü /a/'ya geliştiği tespit edilmiştir. Bu sözcük PS'de Tatar, Mişer ve Başkurt Türkçelerinde RD'de olduğu gibi kaydedilmiştir. Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde ise bu sözcükte artdamaksıllaşma olayı yoktur.

урд**а**k /urd**a**q/ (022Bşk/010) ‘ördek’; Ç. Tat. yd. TTAS ürdek (1981: 731b); Ç. Bşk. yd. BTAH ürẕek (2017: 238b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.* urdak (1789: 102) < ET. ördek (ED 1972: 205b).

RD’deki bir sözcükte Ortak Türkçe sürekli titreşimli /r/ ve süreksiz patlamalı /k/ ünsüzleri arasında bulunan düz-geniş ön damak ünlüsü /e/’nin artdamaksıllaşarak düz-geniş arka damak ünlüsü /a/’ya geliştiği tespit edilmiştir. Bu sözcük PS’de Tatar ve Mişer Türkçelerinde RD’de olduğu gibi kaydedilmiştir. Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde ise bu sözcükte artdamaksıllaşma olayı yoktur.

йур**а**к /yur**a**k/ (004Tip/024) ‘yürek’; Ç. Tat. yd. TTAS yörek (1977: 471a); Ç. Bşk. yd. BTAH yörek (2012: 160b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.*, *Miş. T.* yurak (1789: 143) < ET. yürek (ED 1972: 965a).

Ortak Türkçe süreksiz patlamalı /k/ ve sürekli titreşimli /r/ ünsüzünden sonra gelen düz-geniş ön damak ünlüsü /e/’nin RD’de Başkurtlardan derlenen metinde artdamaksıllaşarak düz-geniş arka damak ünlüsü /a/’ya geliştiği bir sözcük tespit edilmiştir. Bu örnekteki artdamaksıllaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

куг**а**р- /kug**a**r-/ (032Bşk/001, 036Bşk/009) ‘göğermek’; Ç. Tat. yd. TTAS küger- (1979: 281b); Ç. Bşk. yd. BTS küger- (2017: 306a) ‘ay.’ < ET. kö:ker- (ED 1972: 713a).

RD. **-ı-** < OTu. **-i-**

Ortak Türkçe ilk hecedeki düz-dar ön damak ünlüsünün RD’deki on sözcükte düz-dar arka damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir. Bu ses değişmesi çoğunlukla Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde aşağıdaki örneklerde artdamaksıllaşma olayı yoktur.

б**ы**р /bır/ (002Tip/011) ‘bir’; Ç. Tat. yd. TTAS běr (1977: 148a); Ç. Bşk. yd. BTAH běr (2011: 217b) ‘ay.’ < ET. bir (ED 1972: 353b).

б**ы**з /b**ı**z/ (014Bşk/003, 009Bşk/009, 012Bşk/009, 023Bşk/010, 031Bşk/011, 034Bşk/010, 047Bşk/062) ‘biz’; Ç. Tat. yd. TTAS běz (1977: 145b); Ç. Bşk. yd. BTAH běź (2011: 200b) ‘ay.’ < ET. biz (ED 1972: 388a).

ж**ы**фак /j**ı**fak/ (022Bşk/001) ‘ipek’; Ç. Tat. yd. TTAS yěfek (1977: 335b); Ç. Bşk. yd. BTAH yěbek (2012: 487a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ., Kızıl ağ., Kuzeybatı ağ., Kuzeydoğu ağ., Tuk-Soran ağ., Orta Ural ağ., İyik-Hakmar ağ.* yěfek (2002: 121a) ‘ay.’ < Kıp. T. ipek (CC 2015: 486).

к**ы**б**ы**к /k**ı**b**ı**k/ (030Bşk/009), куб**ы**к /kub**ı**k/ (043Bşk/011, 047Bşk/029, 006Tip/021) ‘gibi’; Ç. Tat. yd. TTAS kěběk (1979: 82a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Melekes ağ.* köbök (2009: 322b), *Minzele ağ.* küběk (2009: 342b); Ç. Bşk. yd. BTAH kěbi (2012: 395a), kěwěk (2012: 431a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ., Karizěl ağ., Orta ağ., Orta Ural ağ., İyik-Hakmar ağ.* kěběk (2002: 135b), *Argayaş ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ.* küběk (2002: 157b) ‘ay.’ < ET. kibi: (ED 1972: 687b).

к**ы**р- /k**ı**r-/ (045Bşk/001) ‘girmek’; Ç. Tat. yd. TTAS kěr- (1979: 86b); Ç. Bşk. yd. BTS kěr- (2017: 275b) ‘ay.’ < ET. kir- (ED 1972: 735b).

к**ы**рбыкай /k**ı**rb**ı**kay/ (004Tip/030) ‘kirpik’; Ç. Tat. yd. TTAS kěrfěk (1979: 86b); Ç. Bşk. yd. BTS kěrpěk (2017: 277b) ‘ay.’ < ET. kirpik (ED 1972: 737b).

к**ы**рлан- /k**ı**rlan-/ (004Tip/030) ‘kirlenmek’; Ç. Tat. yd. TTAS kěrlen- (2017: 225b); Ç. Bşk. yd. BTS kěrlen- (2017: 277a) ‘ay.’ < ET. kirlen- (ED 1972: 745a).

к**ы**шы /k**ı**şı/ (016Bşk/001, 023Bşk/010, 031Bşk/001, 035Bşk/004, 038Bşk/005 , 044Bşk/005, 049Bşk/007, 002Tip/009) ‘kişi’; Ç. Tat. yd. TTAS kěşě (1979: 89b); Ç. Bşk. yd. BTS kěşě (2017: 279b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.*, *Miş. T.* kşi, *Bşk. T.* kışě, kşy, *Nog. T.* kişi[1] (1787: 44) < ET. kişi (ED 1972: 752b).

к**ы**шна- /k**ı**şna-/ (004Tip/020) ‘kişnemek’; Ç. Tat. yd. TTAS kěşne- (1979: 91a); Ç. Bşk. yd. BTAH kěşne- (2012: 437a) ‘ay.’ < Kıp. T. kişine-, kişne- (CC 2015: 749).

Aşağıdaki sözcük PS'de Başkurt Türkçesinde RD'deki gibi kaydedilmiştir. Bu sözcükteki artdamaksıllaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

с**ы**з /sız/ (034Bşk/010) 'siz'; Ç. Tat. yd. TTAS sěz (1979: 638b); Ç. Bşk. yd. BTAH hěẕ (2017: 517a) 'ay.' < PS *Tat. T., Miş. T., Nog. T.* siz, *Bşk. T.* sız (1789: 396) < ET. si:z (ED 1972: 860a).

RD. **-ı-** / **-ı** < OTu. **-i-** / **-i**

Ortak Türkçe son hecedeki düz-dar ön damak ünlüsünün RD'deki altı sözcükte düz-dar arka damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir. Bu ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubundaki Ey ağzında da vardır (Maksutova, 1976: 30). Bu ses değişmesi çoğunlukla Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu sözcüklerdeki artdamaksıllaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

ик**ы** /ikı/ (021Bşk/004, 049Bşk/048, 002Tip/016, 004Tip/022, 001Nog/009) 'iki'; Ç. Tat. yd. TTAS ikě (1977: 368b); Ç. Bşk. yd. BTAH ikě (2012: 679b) 'ay.' < ET. iki:, ikki:, ěkki: (ED 1972: 101a).

ик**ы**т /ik**ı**t/ (003Tip/006, 005Tip/013), жыг**ы**т /jıg**ı**t/ (022Bşk/008, 023Bşk/009, 031Bşk/004, 036Bşk/012) 'yiğit, genç'; Ç. Tat. yd. TTAS yěgět (1977: 326b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tarhan ağ., Yawşte-çat ağ.* cěgět (2009: 185b); Ç. Bşk. yd. BTAH yěgět (2012: 494a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ., Kuzeybatı ağ., Urta ağ.* cigit, *Argayaş ağ., Kuzeybatı ağ.* yěkět (2002: 116b), *Geyne ağ.* jigět (2002: 26a), *Güney ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ.* jěgět (2002: 11b) 'ay.' < Kıp. T. igit (CC 2015: 484), yěgit (CC 2015: 885) < ET. yigit (ED 1972: 911b).

инд**ы** /ind**ı**/ (001Tip/017) 'şimdi'; Ç. Tat. yd. TTAS indě (1977: 392b); Ç. Bşk. yd. BTAH indě (2012: 733a) 'ay.' < Kıp. T. imdi (CC 2015: 485).

ин**ы** /in**ı**/ (006Tip/005) ‘küçük erkek kardeş’; Ç. Tat. yd. TTAS ěnĕ (1981: 575a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Miyes ağ., Kuzeybatı ağ., Orta ağ., Orta Ural ağ., Ey ağ.* ěnĕ (2002: 415ab) < ET. ini (ED 1972: 170a).

ис**ы**р- /is**ı**r-/ (002Tip/001) ‘sarhoş olmak’; Ç. Tat. yd. TTAS isĕr- (1977: 419b); Ç. Bşk. yd. BTAH iśĕr- (2012: 804b) ‘ay.’ < Kıp. T. ĕsir- (CC 2015: 703).

иш**ы**каи /iş**ı**kay/ (009Bşk/007) ‘kapı’; Ç. Tat. yd. TTAS işĕk (1977: 439b); Ç. Bşk. yd. BTAH işĕk (2012: 832b) ‘ay.’ < Kıp. T. ĕşik (CC 2015: 469).

RD. **-u-** < OTu. **-ü-**

Ortak Türkçe ilk hecedeki yuvarlak-dar ön damak ünlüsü /-ü-/’nün RD’deki bazı sözcüklerde ötümsüz /k/, /p/, /s/ ve /t/ ünsüzlerinden ve sızıcı /y/ ünsüzünden sonra art damaksılaşarak yuvarlak-dar arka damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir.

к**у**л- /k**u**l-/ (026Bşk/009, 040Bşk/004, 049Bşk/003), куль- /kul’-/ (009Bşk/009, 046Bşk/028) ‘gülmek’; Ç. Tat. yd. TTAS köl- (1979: 263a); Ç. Bşk. yd. BTS köl- (2017: 293b) ‘ay.’ < ET. kül- (ED 1972: 715b).

к**у**с /k**u**s/ (032Bşk/002) ‘güç’; Ç. Tat. yd. TTAS köç (1979: 274b); Ç. Bşk. yd. BTS kös (2017: 299b) ‘ay.’ < ET. kü:ç (ED 1972: 693a).

п**у**гул- /p**u**gul-/ (040Bşk/004) ‘bükülmek’; Ç. Bşk. yd. BTS bögöl- (2017: 103a) ‘ay.’ < ET. bükül- (ED 1972: 326b).

с**у**йак /s**u**yak/ (044Bşk/002) ‘kemik’; Ç. Tat. yd. TTAS söyek (1977:); Ç. Bşk. yd. BTAH höyek (2017: 577b) ‘ay.’ < ET. süŋük (ED 1972: 838b).

т**у**гыльт- /t**u**gıl’t-/ (037Bşk/009) ‘tükenmek’; Ç. Tat. yd. TTAS töken- (1981: 249b); Ç. Bşk. yd. BTAH töken- (2016: 435a) ‘ay.’ < ET. tüket- (ED 1972: 479b).

т**у**гул- /t**u**gul-/ (026Bşk/004, 002Tip/012) ‘dökülmek’; Ç. Bşk. yd. BTAH tügĕl- (2016: 628b) ‘ay’ < ET. tökül- (ED 1972: 481a).

т**у**ш /t**u**ş/ (028Bşk/010, 033Bşk/007) ‘düş’; Ç. Tat. yd. TTAS töş (1981: 273a); Ç. Bşk. yd. BTAH töş (2016: 473b) ‘ay.’ < Kıp. T. tüş (CC 2015: 586).

йуз /y**u**z/ (025Bşk/007) ‘yüz (sayı)’; Ç. Tat. yd. TTAS yöz (1977: 465a); Ç. Bşk. yd. BTAH yöz̧ (2012: 124b) ‘ay.’ < ET. yü:z (ED 1972: 982a).

Aşağıdaki örnekteki artdamaksıllaşma PS’de Başkurt Türkçesinde ve Mişer Türkçesinde de vardır.

кумыш /k**u**mış/ (013Bşk/008, 022Bşk/002, 025Bşk/001, 034Bşk/002, 006Tip/019) ‘gümüş’; Ç. Tat. yd. TTAS köměş (1979: 263a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Çistay ağ.* kömöş (2009: 327a); Ç. Bşk. yd. BTS kömöş (2017: 295a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* kömöş, *Miş. T.* kumış, *Bşk. T.* kumuş, *Nog. T.* gömuş (1787: 387) < ET. kümüş (ED 1972: 723b).

Aşağıdaki örnekteki artdamaksıllaşma PS’de Tatar Türkçesinde ve Mişer Türkçesinde de vardır.

йурак /y**u**rak/ (004Tip/024), журак /jurak/ (024Bşk/008, 025Bşk/005) ‘yürek’; Ç. Tat. yd. TTAS yörek (1977: 471a); Ç. Bşk. yd. BTAH yörek (2012: 160b) ‘ay.’ < PS *Tat. T., Miş. T.* yurak (1789: 143) < ET. yürek (ED 1972: 965a).

Aşağıdaki sözcükteki artdamaksıllaşma olayı PS’de Tatar Türkçesinde, Başkurt Türkçesinde ve Mişer Türkçesinde de vardır ancak Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

кугарчен /k**u**garçěn/ (049Bşk/057), куг**а**рсин /kugarsin/ (049Bşk/002) ‘güvercin’; Ç. Tat. yd. TTAS kügerçěn (1979: 281b); Ç. Bşk. yd. BTS kügersěn (2017: 306a) ‘ay.’ < PS *Tat. T., Bşk. T.* kugarçin, *Miş. T.* kugartsin, *Bşk. T.* kugurtsěn, *Nog. T.* guverçin (1789: 105) < Kıp. T. kügürçinley (CC 2015: 768) < ET. köɣürçɣü:n (ED 1972: 713b).

6.5.4.1. Artdamaksıllaşma + Daralma

RD. **-ı-** < OTu. **-e-**

RD’de sürekli ünsüzlerden /n/, /s/, /y/ ve süreksiz patlamalı /k/ ve /t/’nin önündeki ya da ardındaki düz-geniş ön damak ünlüsü /e/’nin düz-dar arka damak ünlüsü /ı/’ya geliştiği örnekler bulunur.

RD’de bir sözcükte süreksiz patlamalı /k/ ve sızıcı /s/ ünsüzleri arasındaki düz-geniş ön damak ünlüsü /e/’nin artdamaksıllaşarak düz-dar arka damak ünlüsü /ı/’ya geliştiği tespit edilmiştir.

к**ы**с- /к**ı**s-/ (029Bşk/007) ‘geçmek’; Ç. Tat. yd. TTAS kiç- (1979: 117a); Ç. Bşk. yd. BTAH kis- (2012: 493a) ‘ay.’ < Kıp. T. kěç- (CC 2015: 498) < ET. keç- (ED 1972: 693b).

Eski Türkçedeki bir sözcükte patlamalı /k/ ve sızıcı /d̲/ ünsüzleri arasında bulunan düz-geniş ön damak ünlüsü /e/’nin RD’deki Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde artdamaksıllaşarak düz-dar arka damak ünlüsü /ı/’ya geliştiği tespit edilmiştir.

к**ы**й- /к**ı**y-/ (031Bşk/005, 006Tip/020) ‘giymek’; Ç. Tat. yd. TTAS kěy- (1979: 117b); Ç. Bşk. yd. BTAH kěy- (2012: 401b); Ç. Tat. yd. TTAS kiy- (1979: 117b) ‘ay.’ < ET. ked̲- (ED 1972: 700b).

Ortak Türkçe akıcı /n/ ünsüzünden sonra gelen düz-geniş ön damak ünlüsü /e/’nin RD’deki Tipterlerden derlenen metinlerdeki bir sözcükte artdamaksıllaşarak düz-dar arka damak ünlüsü /ı/’ya geliştiği tespit edilmiştir.

н**ы**й /н**ı**y/ (001Tip/005) ‘ne’; Ç. Tat. yd. TTAS ni (1979: 440a); Ç. Bşk. yd. BTAH ni (2014: 549a), něy (2014: 538a) ‘ay.’ < ET. ne (ED 1972: 774a).

Ortak Türkçe patlamalı /k/ ve akıcı /l/ ünsüzlerinin arasındaki düz-geniş ön damak ünlüsü /e/’nin RD’deki Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki bir sözcükte artdamaksıllaşarak düz-dar arka damak ünlüsü /ı/’ya geliştiği tespit edilmiştir.

туг**ы**льт- /tug**ı**l’t-/ (037Bşk/009) ‘tükenmek’; Ç. Tat. yd. TTAS töken- (1981: 249b); Ç. Bşk. yd. BTAH töken- (2016: 435a) ‘ay.’ < ET. tüket- (ED 1972: 479b).

RD. **-ı-** < OTu. **-ĕ-**

Ortak Türkçe ilk hecedeki düz-yarı dar ön damak ünlüsünün RD’de iki sözcükte artdamaksıllaşarak düz-dar arka damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir. Bu ses

gelişmesi Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubundaki Argayaş ve Miyes alt ağızlarında da vardır (Maksutova, 1976: 90, 222).

Aşağıdaki sözcük, PS'de Tatar Türkçesinde de düz-dar arka damak ünlüsü ile (PS *Tat. T.* kım 1789: 412) kaydedilmiştir

к**ы**м /k**ı**m/ (013Bşk/001, 021Bşk/012, 028Bşk/003, 029Bşk/005, 042Bşk/003, 001Tip/035, 002Tip/002, 004Tip/018, 006Tip/012) 'kim'; Ç. Tat. yd. TTAS kěm (1979: 83b); Ç. Bşk. yd. BTS kěm (2017: 273a) 'ay.' < ET. kěm/kim (ED 1972: 720b).

Aşağıdaki sözcükteki artdamaksıllaşma Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızları ile Çağdaş Başkurt Türkçesi ve ağızlarında tespit edilememiştir.

ж**ы**лькын- /j**ı**l'kın-/ (023Bşk/007) 'çırpınmak'; Ç. Tat. ağ. TTAS cilkěn- (1981: 768a) 'ay.'; Ç. Bşk. yd. BTAH yělkěn- (2012: 513b) 'kanat çırpmak'.

RD. **u-** / **-u-** < OTu. **ö-** / **-ö-**

Ortak Türkçe ilk hecede ötümsüz /k/, /s/, /t/ ve /p/ ünsüzlerinden önce ya da sonra; akıcı /l/ ve /r/ ünsüzlerinden önce gelen yuvarlak-geniş ön damak ünlüsü /ö/'nün RD'de artdamaksıllaşıp daralarak yuvarlak-dar arka damak ünlüsü /u/'ya geliştiği tespit edilmiştir. Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde aşağıdaki örneklerde artdamaksıllaşma olayı yoktur ancak bu sözcüklerdeki daralma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /ö/ > /ü/ şeklindedir.

к**у**гар- /k**u**gar-/ (032Bşk/001, 036Bşk/009) 'göğermek'; Ç. Tat. yd. TTAS küger- (1979: 281b); Ç. Bşk. yd. BTS küger- (2017: 306a) 'ay.' < ET. kö:ker- (ED 1972: 713a).

к**у**к /k**u**k/ (026Bşk/008, 027Bşk/004, 030Bşk/003, 032Bşk/001, 040Bşk/002, 049Bşk/002, 004Tip/002, 002Nog/007) 'gök, yeşil'; **Ç**. Tat. yd. TTAS kük (1979: 292a); Ç. Bşk. yd. BTS kük (2017: 306a) 'ay.' < ET. kö:k (ED 1972: 708b).

с**у**н- /s**u**n-/ (035Bşk/001) 'sönmek'; Ç. Tat. yd. TTAS sün- (1979: 724a); Ç. Bşk. yd. BTAH hün- (2017: 632a) 'ay.' < ET. sön- (ED 1972: 834a).

т**у**гул- /t**u**gul-/ (026Bşk/004, 002Tip/012) ‘dökülmek’; Ç. Bşk. yd. BTAH tügĕl- (2016: 628b) ‘ay’ < ET. tökül- (ED 1972: 481a).

укын- /**u**kın-/ (014Bşk/005) ‘pişman olmak’; Ç. Tat. yd. TTAS ükĕn- (1981: 726b); Ç. Bşk. yd. BTAH ükĕn- (2017: 223a) ‘ay.’ < ET. ökün- (ED 1972: 111a).

ултыр- /**u**ltır-/ (008Bşk/010) ‘öldürmek’; Ç. Bşk. yd. BTAH ültĕr- (2017: 230b) < ET. öldür-/öltür- (ED 1972: 133b).

уп- /**u**p-/ (003Bşk/009, 014Bşk/004) ‘öpmek’; Ç. Tat. yd. TTAS üb- (1981: 719a); Ç. Bşk. yd. BTAH üb- (2017: 207b) ‘ay.’ < ET. öp- (ED 1972: 5a).

к**у**рын- /k**u**rın-/ (005Tip/011), к**у**рин- /k**u**rin-/ (030Bşk/002, 003Tip/001, 004Tip/011, 005Tip/019) ‘görünmek’; Ç. Tat. yd. TTAS kürĕn- (1979: 306a); Ç. Bşk. yd. BTS kürĕn- (2017: 311a) ‘ay.’ < ET. körün- (ED 1972: 746a).

б**у**ри /b**u**ri/ (049Bşk/089, 004Tip/002) ‘kurt’; Ç. Tat. yd. TTAS bürĕ (1977: 222a); Ç. Bşk. yd. BTAH bürĕ (2011: 431a) ‘ay.’ < ET. böri (ED 1972: 356a).

к**у**ль /k**u**l’/ (049Bşk/025, 001Tip/012) ‘göl’; Ç. Tat. yd. TTAS kül (1979: 295a); Ç. Bşk. yd. BTS kül (2017: 307a) ‘ay.’ < ET. kö:l (ED 1972: 715a).

к**у**мыр /k**u**mır/ (008Bşk/001) ‘kömür’; Ç. Tat. yd. TTAS küměr (1979: 297a); Ç. Bşk. yd. BTS küměr (2017: 308a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Orta ağ.* qumır ‘boz kahverengi’ (2002: 204a) ‘ay.’ < ET. kömür (ED 1972: 723a).

к**у**р- /k**u**r-/ (014Bşk/008, 020Bşk/007, 022Bşk/015, 024Bşk/009, 047Bşk/035, 003Tip/009, 005Tip/006) ‘görmek’; Ç. Tat. yd. TTAS kür- (1979: 309b); Ç. Bşk. yd. BTS kür- (2017: 310b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* körmek, kurüv, *Miş. T., Bşk. T.* kurmaklik, *Nog. T.* göröş (1787: 152) < ET. kör- (ED 1972: 736a).

Aşağıdaki sözcükteki artdamaksıllaşma olayı PS’de Tatar, Mişer, Başkurt Türkçelerinde de vardır. Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde ise bu sözcükte artdamaksıllaşma olayı yoktur.

урдак /**u**rdaq/ (022Bşk/010) ‘ördek’; Ç. Tat. yd. TTAS ürdek (1981: 731b); Ç. Bşk. yd. BTAH ürẕek (2017: 238b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.* urdak (1789: 102) < ET. ördek (ED 1972: 205b).

6.5.4.2. Artdamaksıllaşma + Genişleme

RD. **-o-** < OTu. **-ü-**

Ortak Türkçe ilk hecede ötümsüz /k/ ve /t/ ünsüzlerinden sonra gelen yuvarlak-dar ön damak ünlüsünün RD’deki Başkurt ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki iki sözcükte yuvarlak-yarı dar arka damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir. Aşağıdaki örneklerdeki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

к**о**мыш /k**o**mış/ (004Tip/015) ‘gümüş’; Ç. Tat. yd. TTAS köměş (1979: 263a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Çistay ağ.* kömöş (2009: 327a); Ç. Bşk. yd. BTS kömöş (2017: 295a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* kömöş, *Miş. T.* kumış, *Bşk. T.* kumuş, *Nog. T.* gömuş (1787: 387) < ET. kümüş (ED 1972: 723b).

т**о**рло /t**o**rlo/ (046Bşk/001) ‘türlü’; Ç. Tat. yd. TTAS törlě (1981: 262b); Ç. Bşk. yd. BTAH törlö (2016: 454b) ‘ay.’ < Kıp. T. türlü (CC 2015: 586) < ET. törlüɣ (ED 1972: 546b).

6.5.5. Daralma

RD’de düz-geniş arka damak ünlüsünün, düz-geniş ön damak ünlüsünün, düz-yarı dar ön damak ünlüsünün, yuvarlak-yarı dar arka damak ünlüsünün ve yuvarlak-yarı dar ön damak ünlüsünün daraldığı örnekler tespit edilmiştir.

RD. **-ı-** < OTu. **-a-**

Ortak Türkçe ilk hecede sürekli ünsüz /y/ ve /l/ arasındaki düz-geniş arka damak ünlüsü /a/ RD’de daralarak düz-dar arka damak ünlüsü /ı/’ya gelişir. OTu. /a/ > RD. /ı/ değişmesi Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubundaki Argayaş, Güney ağız grubundaki İyik-Hakmar ve Merkez ve Kuzeybatı ağız grubundaki Tübengi Agizil-İyik ve Geyne alt ağızlarında da vardır (Maksutova, 1976: 90; Mirjanova, 1979: 30, 102;

Mirjanova, 2006: 143, 211). Bu sözcükteki daralma Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızları ile Çağdaş Başkurt Türkçesi ve ağızlarında tespit edilememiştir.

жылан /j**ı**lan/ (015Tat/001) ‘yanlış’; Ç. Tat. yd. TTAS yalgan (1981: 632a); Ç. Bşk. yd. BTAH yalɣan (2017: 452b) ‘ay.’ < ET. yalğa:n (ED 1972: 926b).

Ortak Türkçe ilk hecede süreksiz patlamalı ünsüz /t/ ve sürekli ünsüz /ş/ arasındaki düz-geniş arka damak ünlüsü /a/ RD’de daralarak düz-dar arka damak ünlüsü /ı/’ya gelişir ve bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde RD’deki gibidir.

т**ы**ш /t**ı**ş/ (007Bşk/005) ‘dış’; Ç. Tat. yd. TTAS tış (1981: 202a); Ç. Bşk. yd. BTAH tış (2016: 717b) ‘ay.’ < ED taş (1972: 556b).

RD. **ĕ-** / **-ĕ-** < OTu. **e-** / **-e-**

Ortak Türkçe ilk hecedeki düz-geniş ön damak ünlüsü /e/ RD’de daralarak düz-yarı dar ön damak ünlüsü /ĕ/’ye gelişir. RD’deki bu ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubundaki Salyut, Miyes ve Kızıl alt ağızlarında, Güney ağız grubundaki Dim alt ağzında ve Kuzeybatı ağız grubundaki Karizil, Geyne ve Tanıp alt ağızlarında da tespit edilmiştir (Maksutova, 1976: 180, 222, 259; Mirjanova, 1979: 175; Mirjanova, 2006: 20, 213).

Aşağıdaki örneklerdeki daralma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /e/ > /i/ biçimindedir.

б**е**н /b**ĕ**n/ (049Bşk/076, 006Bşk/001, 001Tip/031, 006Tip/007) ‘ben’; Ç. Tat. yd. TTAS min (1979: 393a); Ç. Bşk. yd. BTAH min (2014: 293b) ‘ay.’ < ET. men (ED 1972: 766b).

с**е**н /s**ĕ**n/ (047Bşk/034) ‘sen’; Ç. Tat. yd. TTAS sin (1979: 652a); Ç. Bşk. yd. BTS hin (2017: 207b) ‘ay.’ < ET. sen (ED 1972: 831b).

эйлен- /ĕ^{1}ylĕ^{1}n-/ (047Bşk/049) ‘döndürmek’; Ç. Tat. yd. TTAS eylen- (1981: 677a); Ç. Bşk. yd. BTS eylen- (2017: 149a).

Aşağıdaki örneklerdeki daralma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır.

эре- /**ĕ**[1]rĕ-/ (004Tat/004) ‘erimek’; Ç. Tat. yd. TTAS ĕrĕ- (1981: 580b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Lembre ağ.* irĕ- (2009: 217a); Ç. Bşk. yd. BTAH irĕ- (2012: 778a) ‘ay.’ < ET. erü: (ED 1972: 198a).

Aşağıdaki örnekteki daralma olayı CC’de vardır.

к**е**ряк /k**ĕ**rek/ (007Bşk/008) ‘gerek’; Ç. Tat. yd. TTAS kirek (1979: 105b); Ç. Bşk. yd. BTS kerek (2017: 276a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Geyne ağ., Minzele ağ.* kirek (2002: 102a) ‘ay.’ < Kıp. TT. kĕrek (CC 2015: 500) < ET. kerek (ED 1972: 741b).

RD. **-ĕ-** < OTu. **-e-**

Ortak Türkçe iç hecedeki düz-geniş ön damak ünlüsü /e/’nin RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerde düz-yarı dar ön damak ünlüsü /ĕ/’ye geliştiği bir örnek tespit edilmiştir. OTu. /e/ RD. /ĕ/ değişmesi Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubundaki Salyut ve Kızıl alt ağızlarında ve Kuzeybatı ağız grubundaki Geyne alt ağzında da tespit edilmiştir (Maksutova, 1976: 180, 259; Mirjanova, 2006: 212). Aşağıdaki örnekteki daralma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

Бил**е**кяй /bil**ĕ**key/ (046Bşk/015) ‘bilek’; Ç. Tat. yd. TTAS bĕlek (1977: 146a); Ç. Bşk. yd. BTAH bĕlek (2011: 215a) ‘ay.’ < ET. bilek (ED 1972: 338b) +(k)ey (küçültme eki).

RD. **i-** / **-i-** < OTu. **e-** / **-e-**

Ortak Türkçe kök biçim birimin ilk hecesindeki /e/ ünlüsü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde daralarak /i/’ye gelişir (Kiyikbayev, 1958: 63) ve bu daralma olayı RD’deki birçok sözcükte de vardır. Aşağıdaki örneklerdeki daralma olayı, Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Çağdaş Tatar Türkçesinde de görülür.

и- /**i-**/ (001Tat/006, 012Tat/009, 018Tat/001, 031Tat/014, 033Tat/002, 044Tat/004, 007Bşk/002, 008Bşk/005, 018Bşk/011, 019Bşk/009, 026Bşk/005, 032Bşk/007, 041Bşk/010, 047Bşk/042, 049Bşk/071, 003Tip/014, 005Tip/013, 001Nog/005) ‘imek-’; Ç. Tat. yd. TTAS i- (1977: 356b) ‘ay.’ < ET. er- (ED 1972: 193b).

илле /**i**llĕ/ (013Tat/044) ‘elli’; Ç. Tat. yd. TTAS illĕ (1977: 379b); Ç. Bşk. yd. BTAH illĕ (2012: 702b) ‘ay.’ < ET. ellig (ED 1972: 141a).

ир /**i**r/ (001Tip/019, 004Tip/024, 005Tip/013, 007Bşk/012, 036Bşk/008, 046Bşk/014, 047Bşk/069, 049Bşk/056) ‘er, erkek’; Ç. Tat. yd. TTAS ir (1977: 405a); Ç. Bşk. yd. BTAH ir (2012: 768b) ‘ay.’ < ET. er (ED 1972: 192a).

ирък /**i**r’ki/ (013Tat/026) ‘güç, erk’; Ç. Tat. yd. TTAS irĕk (1977: 406a); Ç. Bşk. yd. BTS irk (2017: 257b) ‘ay.’ < ET. erk (ED 1972: 220b).

ис- /**i**s-/ (046Bşk/003) ‘esmek’; Ç. Tat. yd. TTAS is- (1977: 430b); Ç. Bşk. yd. BTAH iś- (2012: 805b) ‘ay.’ < ET. es- (ED 1972: 240b).

исян /**i**sen/ (004Bşk/026, 003Tip/013) ‘esen, sağ’; Ç. Tat. yd. TTAS isen (1977: 426b); Ç. Bşk. yd. BTAH iśen (2012: 811) ‘ay.’ < ET. esen (ED 1972: 248a).

иске /**i**skĕ/ (018Tat/007) ‘eski’; Ç. Tat. yd. TTAS iskĕ (1977: 419b); Ç. Bşk. yd. BTAH iśkĕ (2012: 805b) ‘ay.’ < ET. eski: (ED 1972: 246b).

к**и**л- /k**i**l-/ (009Tat/005, 012Tat/004, 013Tat/037, 022Tat/021, 025Tat/001, 040Tat/014, 004Bşk/014, 002Bşk/005, 012Bşk/003, 013Bşk/009, 044Tat/008, 045Bşk/005, 048Bşk/032, 049Bşk/076, 001Tip/011, 004Tip/001, 005Tip/007, 006Tip/007, 007Tip/021) ‘gelmek’; Ç. Tat. yd. TTAS kil- (1979: 97a); Ç. Bşk. yd. BTAH kil- (2012: 451a) ‘ay.’ < ET. kel- (ED 1972: 715b).

м**и**н /m**i**n/ (022Tat/033, 040Tat/014, 044Tat/010, 008Bşk/006, 043Bşk/004, 045Bşk/002, 046Bşk/019, 048Bşk/032, 049Bşk/047) ‘ben’; Ç. Tat. yd. TTAS min (1979: 393a); Ç. Bşk. yd. BTAH min (2014: 293b) ‘ay.’ < ET. men (ED 1972: 766b).

н**и** /n**i**/ (007Bşk/007, 016Tat/003, 047Bşk/076, 049Bşk/068) ‘ne’; Ç. Tat. yd. TTAS ni (1979: 440a); Ç. Bşk. yd. BTAH ni (2014: 549a), nĕy (2014: 538a) ‘ay.’ < ET. ne (ED 1972: 774a).

н**и**чик /n**i**çik/ (004Tat/006) ‘nasıl’; Ç. Tat. yd. TTAS niçĕk (1979: 444b); Ç. Bşk. yd. BTAH nisĕk (2014: 565a) ‘ay.’ < ET. neçük (ED 1972: 775b).

с**и**н /s**i**n/ (039Tat/010, 001Bşk/009, 013Bşk/006, 015Bşk/002, 029Bşk/007, 035Bşk/011, 047Bşk/007, 049Bşk/047) ‘sen’; Ç. Tat. yd. TTAS sin (1979: 652a); Ç. Bşk. yd. BTS hin (2017: 207b) ‘ay.’ < ET. sen (ED 1972: 831b).

б**и**з- /b**i**z-/ (035Bşk/012) ‘bezmek’; Ç. Bşk. yd. BTAH biz- (2011: 255a) ‘ay.’ < ET. bez- (ED 1972: 389b).

ч**и**кмян /ç**i**kmen/ (046Bşk/015) ‘1. Genelde yakasız ve evde dokunan bir çeşit palto. 2. Başkurtlarda eski bir askerî kıyafet, sekmen.’; Ç. Tat. yd. TTAS çikmen (1981: 427a) ‘ay.’ < Kıp. T. çekmen (CC 2015: 456).

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

iяр /**i**[1]yer/ (010Bşk/013) ‘eyer’; Ç. Bşk. yd. BTAH ěyer (2017: 133a) ‘ay.’ < ET. eder (ED 1972: 63b).

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin Geyne ve Minzele ağzında vardır.

к**и**ряк /k**i**rek/ (010Tat/025, 031Tat/017, 027Bşk/008, 034Bşk/009, 036Bşk/003) ‘gerek’; Ç. Tat. yd. TTAS kirek (1979: 105b); Ç. Bşk. yd. BTS kerek (2017: 276a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Geyne ağ., Minzele ağ.* kirek (2002: 102a) ‘ay.’ < Kıp. TT. kěrek (CC 2015: 500) < ET. kerek (ED 1972: 741b).

Aşağıdaki sözcükteki daralma olayı, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin Merkez ağzında da görülür. Merkez ağzı, Rıbakov’un derleme güzergâhındadır.

т**и**рян /t**i**ren/ (020Tat/001) ‘derin’; Ç. Tat. yd. TTAS tiren (1981: 105a); Ç. Bşk. yd. BTAH teren (2016: 781b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Orta ağ.* tiren (2002: 319a) ‘ay.’ < ED teriŋ (1972: 551a).

RD. **i-** / **-i-** < OTu. **ĕ-** / **-ĕ-**

Ortak Türkçe sözcüklerin ilk hecesindeki düz-yarı dar ön damak ünlüsü /ĕ/ RD'deki bazı sözcüklerde daralarak /i/'ye gelişir. Bu sözcüklerdeki daralma olayı, Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Çağdaş Tatar Türkçesinde de görülür.

иртя /**i**rte/ (010Tat/018, 040Tat/023, 004Bşk/011, 006Bşk/005, 046Bşk/019) 'sabah'; Ç. Tat. yd. TTAS irte (1977: 412a); Ç. Bşk. yd. BTAH irte (2012: 786a) 'ay.' < ET. ĕrte: (ED 1972: 202b).

д**и**- /d**i**-/ (004Tat/005, 029Tat/038, 034Tat/003, 038Tat/009, 043Tat/004, 002Bşk/011, 003Bşk/001, 004Bşk/006, 005Bşk/002, 007Bşk/003, 010Bşk/003, 026Bşk/001, 031Bşk/003, 046Bşk/001, 047Bşk/016, 049Bşk/052, 001Tip/017, 002Nog/007), т**и**- /t**i**-/ (001Tat/009, 003Bşk/016, 004Bşk/020, 025Bşk/009, 032Bşk/009), ти- /ti[1]-/ (049Bşk/050) 'demek'; Ç. Tat. yd. TTAS di- (1977: 307b); Ç. Bşk. yd. BTAH ti- (2016: 299b) 'ay.' < ET. tĕ- (ED 1972: 433b).

б**и**ш /b**i**ş/ (028Tat/029, 025Bşk/007) 'beş'; Ç. Tat. yd. TTAS biş (1977: 1971a); Ç. Bşk. yd. BTAH biş (2011: 293a) 'ay.' < ET. bĕ:ş (ED 972: 376a).

б**и**т /b**i**t/ (028Tat/032) 'bet, yüz'; Ç. Tat. yd. TTAS bit (1977: 169a); Ç. Tat. ağ. TTZDS bit (2009: 125a); Ç. Tat. ağ. TTZDS bĕt (2009: 118a); Ç. Bşk. yd. BTAH bit (2011: 289a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ., Miyes ağ.* bit (2002: 50b) 'ay.' < ET. bĕt (ED 1972: 296b).

ил /**i**l/ (028Tat/027, 003Bşk/004, 004Bşk/018, 013Bşk/005, 019Bşk/009, 030Bşk/006, 032Bşk/007, 033Bşk/016, 043Bşk/012, 003Bşk/017, 001Tip/028, 005Tip/014) 'il, vatan, yurt'; Ç. Tat. yd. TTAS il (1977: 377b); Ç. Bşk. yd. BTAH il (2012: 693b) 'ay.' < ET. ĕ:l (ED 1972: 121b).

имчек /**i**mçĕk/ (047Bşk/012), **и**мсяг /**i**mseg/ (034Tat/006) 'meme, göğüs, emcik'; Ç. Tat. yd. TTAS imçek (1977: 390b); Ç. Bşk. yd. BTAH imsek (2011: 726a) 'ay.' < ET. emçek, emiɣ (ED 1972: 156b).

ин- /**i**n-/ (039Bşk/005, 004Tip/025) ‘içine geçmek; girmek’; Ç. Tat. yd. TTAS in- (1977: 402b); Ç. Bşk. yd. BTAH in- (2012: 738a) ‘ay.’ < ET. ĕn- (ED 1972: 168a).

исыр- /**i**sır-/ (002Tip/001) ‘sarhoş olmak’; Ç. Tat. yd. TTAS isĕr- (1977: 419b); Ç. Bşk. yd. BTAH iśĕr- (2012: 804b) ‘ay.’ < Kıp. T. ĕsir- (CC 2015: 703).

ишек /**i**şĕk/ (001Tat/006, 049Bşk/069) ‘kapı’; Ç. Tat. yd. TTAS işĕk (1977: 439b); Ç. Bşk. yd. BTAH işĕk (2012: 832b) ‘ay.’ < Kıp. T. ĕşik (CC 2015: 469).

ит- /**i**t-/ (001Tat/008, 013Bşk/006, 024Tat/003, 031Tat/017, 038Tat/004, 044Tat/004, 004Bşk/028, 010Bşk/014, 015Bşk/003, 024Bşk/005, 025Bşk/004, 026Bşk/006, 042Bşk/002, 047Bşk/083, 048Bşk/018, 049Bşk/078, 001Tip/036, 005Tip/006, 007Tip/025) ‘etmek’; Ç. Tat. yd. TTAS it- (1977: 433b); Ç. Bşk. yd. BTAH it- (2012: 818b) ‘ay.’ < ET. ĕ:t- (ED 1972: 36b).

н**и**к /n**i**k/ (010Tat/012, 014Tat/003, 027Tat/013, 009Bşk/014, 007Tip/009) ‘niye, neden’; Ç. Tat. yd. TTAS nik (1979: 442b); Ç. Bşk. yd. BTAH nik (2014: 557a) ‘ay.’ < Kıp. T. nĕk (CC 2015: 782).

Aşağıdaki sözcüklerdeki daralma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin Kızıl, Miyes, Kuzeybatı ve Ey ağızlarında vardır.

й**и**р /y**i**r/ (001Tat/007, 003Bşk/002, 006Tat/002, 007Tat/001, 008Tat/001, 009Tat/001, 003Bşk/006), йирь /yi’/ (004Tat/001, 005Tat/001), ир /ir/ (001Tip/008, 002Tip/012, 003Tip/017, 004Tip/006, 005Tip/014), жир /jir/ (013Tat/007, 017Tat/005, 004Bşk/026, 031Bşk/003, 032Bşk/008, 046Bşk/022, 049Bşk/076) ‘yer’; Ç. Tat. yd. TTS cir (1997: 487a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Kuznetsk ağ., Hvalın ağ., Zlatovst ağ.* yĕr (2009: 248a), *Hvalın ağ.* yir (2009: 250b), *Baraba ağ.* yer (2009: 242b), *Minzele ağ., Tarhan ağ., Kamışlı ağ., Çistay ağ.* yar(ı) (2009: 236b); Ç. Bşk. yd. BTAH yĕr (2012: 545b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeydoğu ağ.* yar (2002: 112b), *Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ., Ey ağ.* jir (2002: 88a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* yĕr, *Miş. T.* ö^{1}r, *Bşk. T.* ö^{1}r, cir, *Nog. T.* yĕr (1787: 305) < ET. yĕ:r (ED 1972: 954a).

й**и**т- /y**i**t-/ (007Bşk/002), ж**и**т- /j**i**t/ (025Bşk/010, 025Bşk/010, 046Bşk/008), з**и**т- /z**i**t-/ (006Bşk/008) ‘yetmek’; Ç. Tat. yd. TTAS cit- (1981: 788b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Sibir ağ.* yĕt- (2009: 249b); Ç. Bşk. yd. BTAH yĕt- (2012: 597b) ‘ay.’ < ET. yĕt- (ED 1972: 884b).

Aşağıdaki sözcükteki daralma olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde vardır.

имян /**i**men/ (001Bşk/005) ‘refah, sakin’; Ç. Tat. yd. TTAS eman (1977: 427b); Ç. Bşk. yd. BTAH iměn (2012: 717a) ‘ay.’ < ET. ĕ:mi:n (ED 1972: 161b).

Aşağıdaki sözcükteki daralma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Başkurt Türkçesinin Merkez ağzı, Ural ağzı ve Ey ağzında görülür ancak Çağdaş Başkurt Türkçesinde görülmez.

й**и**ль /y**i**l’/ (031Tat/009), ж**и**л /j**i**l/ (013Tat/011, 046Bşk/003) ‘yel’; Ç. Tat. yd. TTAS cil (1981: 765a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Miş.d. ağ.* yil (2009: 250a); Ç. Bşk. yd. BTAH yĕl (2012: 503b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Orta Ural ağ., Ey ağ.* jil (2002: 91a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* gíl, yĕyl, *Miş. T.* yĕl, *Bşk. T.* yĕl, cil, *Nog. T.* yĕl (1787: 248) < ET. yĕ:l (ED 1972: 916b).

RD. **u-** / **-u-** < OTu. **o-** / **-o-**

Ortak Türkçe kök biçim birimin ilk hecesindeki /o/ ünlüsü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde daralarak /u/’ya gelişir (Kiyikbayev, 1958: 63) ve bu ses olayı RD’de de tespit edilmiştir. Aşağıdaki örneklerdeki daralma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

б**у**з /b**u**z/ (024Tat/018, 009Bşk/004, 037Bşk/007), б**у**л /b**u**l/ (009Bşk/004); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Perm ağ., Baraba ağ.* bul (2009: 136b); Ç. Bşk. yd. BTAH buź (2011: 382b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Geyne ağ., Hakmar ağ.* bul (2002: 60a) ‘ay.’ < ET. bo:z (ED 1972: 378b).

б**у**ш /b**u**ş/ (046Bşk/017) ‘boş’; Ç. Tat. yd. TTAS buş (1977: 196a); Ç. Bşk. yd. BTAH buş (2011: 413a) ‘ay.’ < ET. boş/bo:ş (ED 1972: 376a).

б**у**й /b**u**y/ (030Tat/003, 040Tat/017, 004Bşk/005, 013Bşk/004, 017Bşk/002, 018Bşk/006, 022Bşk/009, 033Bşk/013, 038Bşk/005, 042Bşk/002, 047Bşk/033, 048Bşk/029, 049Bşk/099) ‘boy’; Ç. Tat. yd. TTAS buy (1977: 186b); Ç. Bşk. yd. BTAH buy (2011: 385b) ‘ay.’ < ET. bo:d (ED 1972: 296b).

й**у**к /y**u**k/ (027Tat/003, 002Bşk/016, 003Bşk/008, 005Bşk/011, 007Bşk/015, 013Bşk/003, 020Bşk/003, 027Bşk/005,), й**у**къ /y**u**k‘/ (010Tat/015, 014Tat/012), ж**у**к /j**u**k/ (022Tat/014, 046Bşk/006) ‘yok’; Ç. Tat. yd. TTAS yuk (1981: 603b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Glazov ağ.* yok (2009: 251b); Ç. Bşk. yd. BTAH yuq (2018: 377a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Miyes ağ., Ey ağ.* yoq (2002: 121a) ‘ay.’ < ET. yo:k (ED 1972: 895b).

к**у**л /k**u**l/ (025Tat/002, 026Tat/006, 004Bşk/023, 010Bşk/004, 018Bşk/012, 040Tat/018, 046Bşk/012, 047Bşk/011, 048Bşk/006) ‘kol, el’; Ç. Tat. yd. TTAS kul (1979: 183a); Ç. Bşk. yd. BTAH qul (2013: 550b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* kol, kul, *Miş. T.* kul, *Bşk. T.* kal, kul *Nog. T.* kol (1787: 109) < ET. ko:l (ED 1972: 614b).

к**у**н- /k**u**n-/ (010Tat/013, 014Tat/009, 022Tat/040, 004Bşk/021, 038Bşk/002, 049Bşk/042) ‘konmak’; Ç. Tat. yd. TTAS kun- (1979: 190b); Ç. Bşk. yd. BTAH qun- (2013: 587) ‘ay.’ < ET. ko:n- (ED 1972: 632a).

к**у**й- /k**u**y-/ (029Tat/018, 035Tat/003, 003Bşk/011, 006Bşk/006, 007Bşk/020, 009Bşk/014, 028Bşk/006, 001Nog/001) ‘koymak’; Ç. Tat. yd. TTAS kuy- (1979: 201b); Ç. Bşk. yd. BTAH quy- (2013: 546a) ‘ay.’ < ET. ko:d- (ED 1972: 595b).

к**у**й /k**u**y/ (007Tip/021) ‘koyun’; Ç. Tat. yd. TTS kuy (1997: 173a); Ç. Bşk. yd. BTAH quy (2013: 540b) ‘ay.’ < ET. ko:ñ (ED 1972: 631a).

к**у**йан /k**u**yan/ (008Bşk/003, 009Bşk/008, 019Bşk/002) ‘tavşan’; Ç. Tat. yd. TTAS kuyan (1979: 202b); Ç. Bşk. yd. BTAH quyan (2013: 643a) ‘ay.’ < ET. koyan (ED 1972: 678a).

сул /sul/ (046Bşk/017, 001Tip/024) ‘sol’; **Ç**. Tat. yd. TTAS sul (1979: 682b); Ç. Bşk. yd. BTAH hul (2015: 613a) ‘ay.’ < ET. so:l (ED 1972: 824a).

ук /**u**k/ (010Tat/024, 016Tat/001, 046Bşk/005, 001Tip/001) ‘anlamı güçlendiren edat’; Ç. Tat. yd. TTAS uk (1981: 303a); Ç. Bşk. yd. BTAH uq (2017: 97a) ‘ay.’ < ET. ok/ök (ED 1972: 76b).

ун /**u**n/ (024Bşk/001, 048Bşk/026) ‘on’; Ç. Tat. yd. TTAS un (1981: 308a); Ç. Bşk. yd. BTAH un (2017: 125a) ‘ay.’ < ET. o:n (ED 1972: 166b).

уң /**u**ŋ/ (028Tat/032) ‘sağ’; Ç. Tat. yd. TTAS uŋ (1981: 328b); Ç. Bşk. yd. BTAH uŋ (2017: 133a) ‘ay.’ < ET. oŋ (ED 1972: 166b).

урман /**u**rman/ (002Nog/005) ‘orman’; Ç. Tat. yd. TTAS urman (1981: 313b); Ç. Bşk. yd. BTAH urman (2017: 160b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* urmán, *Miş. T., Bşk. T.* urman, *Nog. T.* orman (1787: 397) < Kıp. T. orman (CC 2015: 534).

ут /**u**t/ (044Tat/005, 046Bşk/006) ‘ateş’; Ç. Tat. yd. TTAS ut (1981: 320a); Ç. Bşk. yd. BTAH ut (2017: 189a) ‘ay.’ < ET. o:t (ED 1972: 34b).

й**у**л /y**u**l/ (021Bşk/010, 028Tat/019, 030Tat/007, 039Tat/013, 018Bşk/010, 028Tat/031, 020Bşk/006, 021Bşk/007, 038Bşk/005, 047Bşk/053, 002Tip/017), ж**у**л /j**u**l/ (022Tat/041, 046Bşk/011) ‘yol’; Ç. Tat. yd. TTAS yul (1981: 606a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Urta ağ.* jul (2009: 193a); Ç. Bşk. yd. BTAH yul (2018: 381a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Urta Ural ağ.* jul (2002: 223b) ‘ay.’ < ET. yo:l (ED 1972: 917a).

й**у**ры- /y**u**rı-/ (040Bşk/004, 001Tip/015, 002Nog/006) ‘yürümek’; Ç. Tat. yd. TTAS yör- (1977: 474a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Perm ağ.* cör- (2009: 695a); Ç. Bşk. yd. BTAH yörö- (2012: 156a) ‘ay.’ < Kıp. T. yürü- (CC 2015: 615) < ET. yorı- (ED 1972: 957a).

RD. **ü-** / **-ü-** < OTu. **ö-** / **-ö-**

Ortak Türkçe kök biçim birimin ilk hecesindeki /ö/ ünlüsü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde daralarak /ü/’ya gelişir (Kiyikbayev, 1958: 63) ve bu ses olayı RD’de de tespit edilmiştir. Aşğaıdaki örneklerdeki daralma olayı, Çağdaş Başkurt Türkçesi ve Çağdaş Tatar Türkçesinde de tespit edilmiştir.

бюрк /bürk/ (005Tat/003, 013Tat/023) ‘börk’; Ç. Tat. yd. TTAS bürĕk (1977: 222a); Ç. Tat. ağ. TTZDS bürĕk (2009: 143a); Ç. Bşk. yd. BTAH bürĕk (2011: 433b) ‘ay.’ < ET. börk (ED 1972: 362a).

кӱгерчен /kügĕrçĕn/ (047Bşk/060) ‘güvercin’; Ç. Tat. yd. TTAS kügerçĕn (1979: 281b); Ç. Bşk. yd. BTS kügersĕn (2017: 306a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.*, *Bşk. T.* kugarçin, *Miş. T.* kugartsin, *Bşk. T.* kugurtsĕn, *Nog. T.* guverçin (1789: 105) < Kıp. T. kügürçinley (CC 2015: 768) < ET. köɣürçɣü:n (ED 1972: 713b).

кӱп /küp/ (046Bşk/010), кюп /kü[1]p/ (009Tat/004, 013Tat/032, 028Tat/025, 003Bşk/007, 006Bşk/008) ‘pek, çok’; Ç. Tat. yd. TTAS küp (19779: 300b); Ç. Bşk. yd. BTS küp (2017: 310a) ‘ay.’ < ET. köp (ED 1972: 686b).

кюпер /kü[1]pĕr/ (031Tat/010) ‘köprü’; Ç. Tat. yd. TTAS küpĕr (1979: 301b); ÇÇ. Bşk. yd. BTS küpĕr (2017: 310a) ‘ay.’ < ET. köprüɣ (ED 1972: 690b).

кюк /kü[1]k/ (009Tat/003, 013Tat/022) ‘gök, yeşil’; **Ç**. Tat. yd. TTAS kük (1979: 292a); Ç. Bşk. yd. BTS kük (2017: 306a) ‘ay.’ < ET. kö:k (ED 1972: 708b).

кюл /kü[1]l/ (001Tat/006, 020Tat/001), кюль /kü[1]l’/ (013Tat/040) ‘göl’; Ç. Tat. yd. TTAS kül (1979: 295a); Ç. Bşk. yd. BTS kül (2017: 307a) ‘ay.’ < ET. kö:l (ED 1972: 715a).

кюр- /kü[1]r-/ (010Tat/009, 013Tat/017, 022Tat/024, 028Tat/030, 029Tat/033, 036Tat/003, 037Tat/003, 041Tat/010, 042Tat/008, 003Bşk/014, 004Bşk/017) ‘görmek’; Ç. Tat. yd. TTAS kür- (1979: 309b); Ç. Bşk. yd. BTS kür- (2017: 310b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* körmek, kurüv, *Miş. T.*, *Bşk. T.* kurmaklik, *Nog. T.* göröş (1787: 152) < ET. kör- (ED 1972: 736a).

кюз /kü[1]z/ (041Tat/002, 043Tat/002) ‘göz’; Ç. Tat. yd. TTAS küz (1979: 282a); Ç. Bşk. yd. BTS küẓ (2017: 315a) ‘ay.’ < ET. kö:z (ED 1972: 756b).

тюш /tü[1]ş/ (024Tat/011) ‘döş, göğüs’; Ç. Tat. yd. TTAS tüş (1981: 290b); Ç. Bşk. yd. BTAH tüş (2016: 650b) ‘ay.’ < ET. tö:ş (ED 1972: 558b).

ӱлян /**ü**len/ (005Bşk/002) ‘ot, bitki’; Ç. Tat. yd. TTAS ülen (1981: 730a); Ç. Bşk. yd. BTAH ülen (2017: 231b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* ulán, Miş. T. ulan (1787: 409) < ET. öleŋ (ED 1972: 147b).

ӱзгә /**ü**zgä/ (010Tat/009), **ӱ**зге /**ü**zgĕ/ (002Bşk/016) ‘başka’; Ç. Tat. yd. TTAS üzge (1981: 722b); Ç. Bşk. yd. BTAH üẓge (2017: 212a) ‘ay.’ < ET. özge: (ED 1972: 285b).

6.5.6. Genişleme

RD’de düz-dar arka damak ünlüsünün, düz-dar ön damak ünlüsünün, yuvarlak-dar arka damak ünlüsünün ve yuvarlak-dar ön damak ünlüsünün genişlediği örnekler tespit edilmiştir.

RD. **-a-** < OTu. **-ı-**

Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Ey, Salyut, Miyes ve Argayaş; Güney ağzının İyik-Hakmar, Dim ve Merkez; Kuzeybatı ağzının Karizil alt ağızlarında Türkçe sözcüklerde ilk hecedeki düz-dar arka damak ünlüsü /ı/ genişleyerek /a/’ya gelişir (Maksutova, 1976: 27, 86, 177, 221; Mirjanova, 1979: 30, 101, 174; Mirjanova, 2006: 19). Ey ağzında tespit edilen bu ses olayı RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcüğün derlendiği köy günümüzde Başkurt Türkçesinin İyik-Hakmar ağzının konuşulduğu bölgelerden biridir.

Aşağıda yer alan örnekteki genişleme olayı, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde tespit edilememiştir.

к**а**ш /k**ı**ş/ (017Bşk/008) ‘kış’; Ç. Tat. yd. TTAS kış (1979: 242b); Ç. Bşk. yd. BTAH qış (2013: 838b) ‘ay.’ < ET. kış (ED 1972: 670a).

RD. **-a-** < OTu. **-ı-**

Ortak Türkçe sözcüklerde son hecedeki düz-dar arka damak ünlüsü /ı/’nın RD’de düz-geniş arka damak ünlüsü /a/’ya geliştiği iki örnek bulunur. Bu ses gelişmesi Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubundaki Miyes ve Kızıl; Güney ağız grubundaki İyik-

Hakmar, Dim ve Merkez; Kuzeybatı ağız grubundaki Karizil ve Tübengi Agizil-İyik alt ağızlarında da vardır (Maksutova, 1976: 221, 258; Mirjanova, 1979: 30, 101; Mirjanova, 2006: 19, 143).

Aşağıdaki sözcüklerdeki genişleme olayı, Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Çağdaş Tatar Türkçesinde de görülür.

бут**а**к /but**a**k/ (049Bşk/046) ‘budak, dal’; BRS butak (1899: 39b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* buták, *Bşk. T.*, *Miş. T.* butak, *Nog. T.* budák (1789: 21) < ET. butık (ED 1972: 301b).

уян- /uy**a**n-/ (038Tat/012) ‘uyanmak’; Ç. Tat. yd. TTAS uyan- (1981: 327b); Ç. Bşk. yd. BTAH uyan- (2017: 205b) ‘ay.’ < ET. uḍın- (ED 1972: 62a).

RD. **-e-** < OTu. **-i-**

Ortak Türkçe sözcüklerde ikinci hecedeki düz-dar ön damak ünlüsü /i/’nin RD’de düz-geniş ön damak ünlüsü /e/’ye geliştiği iki örnek bulunur. Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubundaki Salyut ve Kuzeybatı ağız grubundaki Karizil ve Tanıp alt ağızlarında da /i/ > /e/ gelişmesi vardır (Maksutova, 1976: 179; Mirjanova, 2006: 20, 80). Bu örneklerdeki genişleme olayı, Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır. Aşağıdaki örneklerdeki genişleme olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde /i/ > /ĕ/ şeklindedir.

бир**я**л- /bir**e**l-/ (004Tip/021) ‘verilmek’; Ç. Tat. yd. TTAS birel- (1977: 166b); Ç. Bşk. yd. BTAH birĕl- (2011: 279b) ‘ay.’ < OSTN *Kazan ağ.* biril- (1911: 1753).

им**я**н /im**e**n/ (001Bşk/005) ‘refah, sakin’; Ç. Tat. yd. TTAS eman (1977: 427b); Ç. Bşk. yd. BTAH imĕn (2012: 717a) ‘ay.’ < ET. ĕ:mi:n (ED 1972: 161b).

RD. **ĕ-** / **-ĕ-** < OTu. **i-** / **-i-**

Ortak Türkçe kök biçim birimin ilk hecesindeki /i/ ünlüsü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde genişleyerek /ĕ/’ye gelişir (Kiyikbayev, 1958: 63) ve bu ses olayı RD’de çok sayıda örnekte tespit edilmiştir.

Aşağıdaki örneklerdeki genişleme olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır.

б**е**р /b**ĕ**r/ (010Tat/031, 015Tat/002, 020Tat/003, 022Tat/020, 024Tat/016, 027Tat/028, 028Tat/022, 029Tat/013, 001Bşk/002, 002Bşk/005, 003Bşk/001, 004Bşk/001, 005Bşk/016, 006Bşk/010, 007Bşk/004, 009Bşk/010, 013Bşk/004, 023Bşk/009, 033Bşk/014, 047Bşk/037, 049Bşk/064, 001Tip/022, 003Tip/012, 007Tip/002, 001Nog/011) 'bir'; Ç. Tat. yd. TTAS bĕr (1977: 148a); Ç. Bşk. yd. BTAH bĕr (2011: 217b) 'ay.' < ET. bir (ED 1972: 353b).

б**е**з /b**ĕ**z/ (016Tat/008, 020Tat/004, 027Tat/040, 028Tat/030, 029Tat/025, 037Tat/011, 038Tat/001, 040Tat/017, 043Tat/001, 044Tat/008, 001Bşk/011, 003Bşk/005, 004Bşk/014, 012Bşk/009, 048Bşk/017, 049Bşk/079, 006Tip/012) 'biz'; Ç. Tat. yd. TTAS bĕz (1977: 145b); Ç. Bşk. yd. BTAH bĕź (2011: 200b) 'ay.' < ET. biz (ED 1972: 388a).

э**ч** /**ĕ**[1]ç/ (046Bşk/016, 049Bşk/083) 'iç'; Ç. Tat. yd. TTAS ĕç (1981: 588a); Ç. Bşk. yd. BTS ĕs (2017: 156b) 'ay.' < ET. iç (ED 1972: 17a).

Aşağıdaki örnekteki genişleme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır.

б**е**т- (b**ĕ**t-/ (010Tat/001, 013Tat/035, 005Bşk/016, 047Bşk/052, 049Bşk/062) 'bitmek'; Ç. Tat. yd. TTAS bĕt- (1977: 158b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tevriz ağ.* büt- (2009: 144a); Ç. Bşk. yd. BTAH böt- (2011: 375a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Doğu ağ.* bĕtew 'bütün' (2002: 46a) 'ay.' < ET. bit- (ED 1972: 298a).

RD. **ĕ-** / **-ĕ-** < OTu. **i-** / **-i-**

Ortak Türkçe sözcüklerin ikinci ve sonraki hecesindeki /i/ ünlüsü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde genişleyerek /ĕ/'ye gelişir (Kiyikbayev, 1958: 73) ve bu ses olayı RD'de çok sayıda örnekte tespit edilmiştir. Aşağıda yer alan örneklerdeki genişleme olayı, Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır.

ик**е** /ik**ĕ**/ (028Tat/024, 030Tat/001, 046Bşk/011, 049Bşk/010) ‘iki’; Ç. Tat. yd. TTAS ikĕ (1977: 368b); Ç. Bşk. yd. BTAH ikĕ (2012: 679b) ‘ay.’ < ET. iki:, ikki:, ĕkki: (ED 1972: 101a).

илл**е** /ill**ĕ**/ (013Tat/044) ‘elli’; Ç. Tat. yd. TTAS illĕ (1977: 379b); Ç. Bşk. yd. BTAH illĕ (2012: 702b) ‘ay.’ < ET. ellig (ED 1972: 141a).

иск**е** /isk**ĕ**/ (018Tat/007) ‘eski’; Ç. Tat. yd. TTAS iskĕ (1977: 419b); Ç. Bşk. yd. BTAH iśkĕ (2012: 805b) ‘ay.’ < ET. eski: (ED 1972: 246b).

керп**е**г /kĕrp**ĕ**g/ (041Tat/009) ‘kirpik’; Ç. Tat. yd. TTAS kĕrfĕk (1979: 86b); Ç. Bşk. yd. BTS kĕrpĕk (2017: 277b) ‘ay.’ < ET. kirpik (ED 1972: 737b).

RD. **-o-** < OTu. **-u-**

Ortak Türkçe sözcüklerde ilk hecedeki yuvarlak-dar arka damak ünlüsü /u/ Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde genişleyerek /o/’ye gelişir (Kiyikbayev, 1958: 63) ve bu ses olayı RD’de çok sayıda örnekte tespit edilmiştir. Aşağıdaki örneklerdeki genişleme olayı, genellikle, Çağdaş Başkurt Türkçesi ve Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır.

б**о**лот /b**o**lot/ (004Bşk/025) ‘bulut’; Ç. Tat. yd. TTAS bolıt (1977: 177b); Ç. Bşk. yd. BTAH bolot (2011: 316b) ‘ay.’ < ET. bulıt (ED 1972: 333a).

к**о**лак /k**o**lak/ (001Bşk/006) ‘kulak’; Ç. Tat. yd. TTAS kolak (1979: 130a); Ç. Bşk. yd. BTAH qolaq (2012: 421a) ‘ay.’ < ET. kulak, kulkak (ED 1972: 620b).

т**о**т- /t**o**t-/ (026Tat/005) ‘tutmak’; Ç. Tat. yd. TTAS tot- (1981: 129a); Ç. Bşk. yd. BTAH tot- (2016: 408a) ‘ay.’ < ET. tut- (ED 1972: 496a).

RD. **-o-** < OTu. **-u-**

Ortak Türkçe sözcüklerde son hecedeki yuvarlak-dar arka damak ünlüsü /u/’nun RD’de yuvarlak-yarı dar arka damak ünlüsü /o/’ya geliştiği bir örnek bulunur. Bu örnekteki genişleme olayı, Çağdaş Başkurt Türkçesinde bulunur ancak Çağdaş Tatar Türkçesinde görülmez (Kiyikbayev, 1958: 73). Ortak Türkçe sözcüklerin ikinci ve

sonraki hecelerindeki yuvarlak-dar arka damak ünlüsünün genişleyerek yuvarlak-yarı dar arka damak ünsüne gelişmesi Çağdaş Başkurt Türkçesini Çağdaş Tatar Türkçesinden ayıran ses özelliklerinden biridir.

моңн**о** /moŋn**o**/ (004Bşk/017) ‘dertli’; Ç. Tat. yd. TTAS moŋlı (1979: 407b); Ç. Bşk. yd. BTAH moŋlo (2014: 340a) ‘ay.’; Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ.* moŋno (2002: 233b) ‘güzel, görkemli’ < ET. muŋluğ (ED 1972: 769a).

RD. **-ö-** < OTu. **-ü-**

Ortak Türkçe sözcüklerde ilk hecedeki yuvarlak-dar ön damak ünlüsü /ü/ Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde genişleyerek /ö/’ye gelişir (Kiyikbayev, 1958: 63) ve bu ses olayı RD’de çok sayıda örnekte tespit edilmiştir. Bu örneklerdeki genişleme olayı, genellikle, Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır.

б**ө**т- /b**ö**t-/ (001Tat/002, 008Bşk/009) ‘bitmek’; Ç. Tat. yd. TTAS bět- (1977: 158b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tevriz ağ.* büt- (2009: 144a); Ç. Bşk. yd. BTAH böt- (2011: 375a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Doğu ağ.* bětew ‘bütün’ (2002: 46a) ‘ay.’ < ET. büt- (ED 1972: 298b).

ж**ө**ряг /j**ö**reg/ (004Bşk/022) ‘yürek’; Ç. Tat. yd. TTAS yörek (1977: 471a); Ç. Bşk. yd. BTAH yörek (2012: 160b) ‘ay.’ < PS *Tat. T.*, *Miş. T.* yurak (1789: 143) < ET. yürek (ED 1972: 965a).

к**ө**ч /k**ö**ç/ (007Bşk/002) ‘güç’; Ç. Tat. yd. TTAS köç (1979: 274b); Ç. Bşk. yd. BTS kös (2017: 299b) ‘ay.’ < ET. kü:ç (ED 1972: 693a).

к**ө**н /k**ö**n/ (003Tat/006, 004Bşk/027, 005Bşk/028, 007Bşk/017) ‘gün’; Ç. Tat. yd. TTAS kön (1979: 264a); Ç. Bşk. yd. BTS kön (2017: 295b) ‘ay.’ < ET. kün (ED 1972: 725a).

RD. **-ö-** < OTu. **-ü-**

Ortak Türkçe sözcüklerde son hecedeki yuvarlak-dar ön damak ünlüsü /ü/'nün RD'de yuvarlak-yarı dar ön damak ünlüsü /ö/'ye geliştiği çok sayıda örnek bulunur. Bu örneklerdeki genişleme olayı, Çağdaş Başkurt Türkçesinde bulunur ancak Çağdaş Tatar Türkçesinde yoktur (Kiyikbayev, 1958: 73). Ortak Türkçe sözcüklerin ikinci ve sonraki hecelerindeki yuvarlak-dar ön damak ünlüsünün genişleyerek yuvarlak-yarı dar ön damak ünsüne gelişmesi Çağdaş Başkurt Türkçesini Çağdaş Tatar Türkçesinden ayıran ses özelliklerinden biridir.

төлкө /tölkö/ (003Tat/004, 046Bşk/023) 'tilki'; Ç. Tat. yd. TTAS tölkě (1981: 250a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Urta ağ.* tölkö (2009: 644a); Ç. Bşk. yd. BTAH tölkö (2016: 436a) 'ay.' < ET. tilkü: (ED 1972: 498b).

җөзөк /jözök/ (046Bşk/017) 'yüzük'; Ç. Tat. yd. TTAS yözěk (1977: 466b); Ç. Bşk. yd. BTAH yözök (2012: 132a) 'ay.' < ET. yüzük (ED 1972: 986b).

көмөш /kömöş/ (046Bşk/017) 'gümüş'; Ç. Tat. yd. TTAS köměş (1979: 263a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Çistay ağ.* kömöş (2009: 327a); Ç. Bşk. yd. BTS kömöş (2017: 295a) 'ay.' < PS *Tat. T.* kömöş, *Miş. T.* kumış, *Bşk. T.* kumuş, *Nog. T.* gömuş (1787: 387) < ET. kümüş (ED 1972: 723b).

өчөн /öçön/ (002Bşk/015, 007Bşk/018) 'için'; Ç. Tat. yd. TTAS öçěn (1981: 714b); Ç. Bşk. yd. BTAH ösön (2014: 881b) 'ay.' < ET. üçün (ED 1972: 28b).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Çağdaş Tatar Türkçesinin Tipikey ağzında vardır.

төтөн /tötön/ (006Bşk/016) 'duman'; Ç. Tat. yd. TTAS tötěn (1981: 269a); Ç. Tat. ağ. TTZDS Tipikey *ağ.* tötön (2009: 648a) 'kavak polenleri'; Ç. Bşk. yd. BTAH tötön (2016: 469b) 'ay.' < ET. tütün (ED 1972: 457b).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Orta ve Tuk-Soran ağzında vardır.

йөг**öp**- /yög**ö**r-/ (005Bşk/019), жөгөр- /jögör-/ (010Tat/030) ‘koşmak’; Ç. Tat. yd. TTAS yögĕr- (1977: 464a); Ç. Bşk. yd. BTAH yügĕr- (2012: 169b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Orta Ural ağ.* yögör- (2002: 198b), *Tuk-Soran ağ.* yögör- (2002: 198b) ‘ay.’ < ET. yüɣür- (ED 1972: 914b).

7. BÖLÜM: RIBAKOV DERLEMELERİNDE ALINTI SÖZCÜKLERDEKİ SESBİLGİSEL SÜREÇLER

RD'de Rusça, Arapça, Farsça, Moğolca ve Çindeden alıntı sözcükler tespit edilmiştir. RD'deki alıntı sözcüklerin doğrudan ait olduğu dilden geçip geçmediğini tespit etmek oldukça güçtür. Örneğin , RD'deki Arapça kökenli bir sözcük doğrudan Arapçadan ya da X bir dil üzerinden alıntılanmış olabilir. Bu sebeple, çalışmada öğreten dil incelemesine gitmeden sözcüğün kökenine göre sınıflandırma yaptık. RD'deki alıntı sözcüklerdeki sesbilgisel süreçler şöyledir:

7.1. Benzeşme

7.1.1. Ünlü Benzeşmesi

7.1.1.1. Tam Ünlü Benzeşmesi

RD'de Rusça, Arapça ve Farçadan alıntı sözcüklerde tam ünlü benzeşmesi tespit edilmiştir.

RD'de Rusçadan alıntı üç sözcükte tam ünlü benzeşmesi tespit edilmiştir. Bu sözcüklerin yazımında verici dil olan Rusçada geniş yuvarlak ünlüyü gösteren <o> işareti kullanılıyor ise de sözcüklerin telaffuzlarında vurgusuz oldukları için çeşitli derecelerde kapalı /a/ sesi söylenmektedir. Rıbakov'un derlemelerinde bu sözcüklerdeki /a/ sesinin daha açık ya da kapalı söylenişi işaretlenmemiştir. Bu durumda muhtemelen bu sözcüklerin alıcı dildeki en yakın fonem şeklinde normal açık /a/ sesi ile telaffuz edildiği var sayıldığında gerileyici benzeşmeden söz edilebilir.

сам**а**вар /sam**a**var/ (005Bşk/025) 'semaver'; SBTP samavar (1870: 158); BRS samawar (1899: 191a); Ç. Bşk. yd. BTAH samawır (2015: 383b) 'ay.' < Rus. самовар /səmɐˈvar/ (Fasmer 1987a: 553; самовар — Викисловарь (wiktionary.org)).

к**а**мандир /k**a**mandir/ (004Bşk/010) 'komutan'; Ç. Tat. yd. TTAS komandir (1979: 139a); Ç. Bşk. yd. BTS komandir (2017: 292b) 'ay.' < Rus. командир /kəmɐnʲˈdʲir/ (Fasmer, 1986c: 300; командир — Викисловарь (wiktionary.org)).

тагда /tagda/ (043Tat/012) ‘o zaman, ... zaman’. < Rus. тогда /tɐgˈda/ (Fasmer, 1987b: 68; тогда — Викисловарь (wiktionary.org))

салдатъ /saldat‘/ (003Bşk/015, 004Bşk/002) ‘asker’; BRS ġaldat (1899: 48b); Ç. Tat. yd. TTAS soldat (1979: 659b); Ç. Bşk. yd. BTAH haldat (2017: 470a) ‘ay.’ < Rus. солдат /sɐłˈdat/ (Fasmer, 1987a: 709; солдат — Викисловарь (wiktionary.org)).

RD’de Arapçadan alıntı e + ā ya da ā + e veya æ + ā dizilimindeki sözcüklerde tam ünlü benzeşmesi neticesinde artdamaksıllaşma görülür. Bu ses olayı neticesinde alıntı sözcükler büyük ünlü uyumuna uyar.

макан /makan/ (007Bşk/006) ‘mekan’; HŞ mekān (2014: 388); Ç. Bşk. yd. BTAH mekan (2014: 466a) ‘ay.’ < Ar. /mækān/ (Wehr, 1976: 918a).

манара /manara/ (049Bşk/058) ‘minare’; Ç. Tat. yd. TTAS manara (1979: 363b); Ç. Bşk. yd. BTAH manara (2014: 192b) ‘ay.’ < Ar. /menāre/ (Wehr, 1976: 1009b).

салам /salam/ (001Tip/035) ‘selam’; CC salam (2015: 546); SBTP selam (1870: 154); Ç. Tat. yd. TTAS selam (1979: 709a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tara ağ.* salam (2009: 557b) ‘ay.’ < Ar. /selām/ (Wehr, 1976: 425b).

саламат /salamat/ (002Bşk/013) ‘selamet’; CC salamatlik ‘selametlik, sağlık’ (2015: 546); HŞ selāmet (2014: 484); BL1926 salamat ‘kaymağı kaynatıp yağını çıkarıp elenmiş un ile karıştırıp hazırlanan bir aş, pilav.’ (2018: 94); Ç. Tat. yd. TTAS selamet (1979: 709a); Ç. Bşk. yd. BTAH selemet (2015: 800b) ‘ay.’ < Ar. /selāme/ (Wehr, 1976: 425b).

сялям /selem/ (039Tat/008) ‘selam’; CC salam (2015: 546); HŞ selām (2014: 483); SBTP selam (1870: 154), selem (1870: 172); Ç. Tat. yd. TTAS selam, selem (1979: 709a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tara ağ.* salam (2009: 557b); Ç. Bşk. yd. BTAH selem (2015: 799a) ‘ay.’ < Ar. /selām/ (Wehr, 1976: 425b).

шайтан /şaytan/ (001Bşk/004) ‘şeytan’; CC şaytan (2015:); HŞ şeyṭān (2014: 520); BRS şaytan (1899: 229a); BL1926 şaytan (2018: 106); Ç. Tat. yd. TTAS şaytan

(1979: 484a); Ç. Bşk. yd. BTAH şaytan (2017: 750a) ‘ay.’ < Ar. /şeyṭān/ (Wehr, 1976: 497b).

т**а**урат /t**а**wrat/ (001Bşk/012) ‘tevrat’; Ç. Tat. yd. TTAS tewrat (1981: 237a); Ç. Bşk. yd. BTAH tawrat (2016: 195b) ‘ay.’ < Ar. /tevrāt/ (Wehr, 1976: 99a).

й**а**уап /y**а**wap/ (004Tip/017) ‘cevap’; CC covap (2015: 454); SBTP cevab (1870: 158); BRS yawab (1899: 95a); BL1926 yawab (2018: 210); Ç. Tat. yd. TTAS cavap (1981: 741b); Ç. Bşk. yd. BTAH yawap (2018: 550a) ‘ay.’ < Ar. /cewāb/ (Wehr, 1976: 145b).

Farsça ā + e dizisindeki bir sözcükte ilerleyici benzeşme yoluyla tam ünlü benzeşmesi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki tam ünlü benzeşme Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

бечар**а** /bĕçar**а**/ (005Bşk/018); бичар**а** /biçar**а**/ (007Bşk/008), бисар**а** /bisar**а**/ (027Tat/029), бисар**à** /bisar**à**/ (037Bşk/008) ‘biçare’; Ç. Tat. yd. TTAS biçara (1977: 171a); Ç. Bşk. yd. BTAH bisara (2011: 287a) ‘ay.’ < Far. /bīçāre/ (Steingass, 1998: 2016a).

Farsça e + u + ā dizisindeki bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla tam ünlü benzeşmesi tespit edilmiştir.

г**а**ряба /g**а**reba/ (029Tat/002) ‘kehribar’; CC karabar (2015: 491); HŞ (Ar.) ḳarābe ‘büyük şişe’ (2014: 282); Ç. Tat. yd. TTAS gerebe (1977: 283a); Ç. Bşk. yd. BTAH gerebe (2011: 234b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *İyik-Hakmar ağ.* karaba (2002: 135a), *Miyes ağ., Orta ağ., İyik-Hakmar ağ.* kerebe (2002: 175a) ‘ay.’ < Far. /keh-rubā/ (Steingass, 1998: 1066a).

Farsça ā + e dizisindeki iki sözcükte ilerleyici benzeşme yoluyla tam ünlü benzeşmesi tespit edilmiştir.

таз**а** /taz**а**/ (047Bşk/045) ‘taze, temiz’; Ç. Tat. yd. TTAS taza (1981: 16b); Ç. Bşk. yd. BTAH taẕa (2016: 79b) ‘ay.’ < Far. /tāze/ (Steingass, 1998: 275a).

такт**а** /takt**a**/ (029Tat/013, 037Tat/018) ‘tahta’; Ç. Tat. yd. TTAS takta (1981: 20a); Ç. Bşk. yd. BTAH taqta (2016: 96b) ‘ay.’ < Far. /taḫte/ (Steingass, 1998: 287b).

Farsça e + ī + e dizisindeki bir sözcükte ilerleyici benzeşme yoluyla tam ünlü benzeşmesi tespit edilmiştir.

тяр**я**зя /tereze/ (043Tat/002); тязяря /tezere/ (004Bşk/029) ‘pencere’; Ç. Tat. yd. TTAS tereze (1981: 229a); Ç. Bşk. yd. BTAH teẕre (2016: 733b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeybatı ağ, Orta Ağ.* tireẕe, tireze (2002: 319a) ‘ay.’ < Far. /derīçe/ (Steingass, 1998: 517b).

7.1.2. Ünsüz Benzeşmesi

7.1.2.1. Tam Ünsüз Benzeşmesi

RD’de Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki Arapçadan alıntı iki sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla tam ünsüz benzeşmesi tespit edilmiştir.

ки**мм**ат /ki**mm**at/ (049Bşk/022) ‘fiyat, kıymet’; HŞ ḳıymet (2014: 321); BRS kıybat (1899: 162a), kimmät (1899: 137a); Ç. Tat. yd. TTAS kıymmet (1979: 215b); Ç. Bşk. yd. BTAH qıybat (2013: 687a) ‘ay.’ < Ar. /qīyme/ (Wehr, 1976: 800a).

му**лл**а /mulla/ (046Bşk/026, 003Tip/014) ‘molla’; BRS mulla (1899: 153b); Ç. Tat. yd. TTAS mulla (1979: 410a); Ç. Bşk. yd. BTAH mulla (2014: 412b) ‘ay.’ < Ar. /mæwlā/ (Wehr, 1976: 1101a).

7.1.2.2. Yarı Ünsüz Benzeşmesi

RD’de Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki Rusçadan alıntı bir sözcükte yarı ünsüz benzeşmesi tespit edilmiştir. Bu sözcük, Tatar Türkçesinin Merkez ağzının Döbyaz, Mamadış, Layış ve Zlatovst alt ağızlarında ve Mişer ağzının Başkurdistan’da konuşulan Baykıbaş alt ağzında RD’deki gibidir. Verici dildeki /d/ ünsüzü sözcüğün ilk sesinin nazal olması sebebiyle kendisine en yakın olan nazal sese dönüşmüştür.

нужна /nuj**n**a/ (005Bşk/012, 001Tip/010) ‘ihtiyaç’; BRS nujna (1899: 178b); Ç. Tat. yd. TTAS nuja (1979: 448b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Döbyaz ağ., Mamadış ağ., Layış ağ., Zlatovst ağ., Baykıbaş ağ.* nujna (2009: 499b); Ç. Bşk. yd. BTAH nuja (2014: 589b); Ç. Bşk. yd. BTAH nujna (2014: 590a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Doğu ağ.* nujna ‘mihnet, sıkıntı, cefa’ (2002: 246a) ‘ay.’ < Rus. нужда /nʊˈʐda/ (Fasmer, 1987a: 88; нужда — Викисловарь (wiktionary.org)).

7.2. Benzeşmezlik

7.2.1. Ünlülerde Benzeşmezlik

RD’de Arapçadan alıntı e + ī dizisindeki iki sözcükte /-e-/ > /-a-/ gelişimi tespit edilmiştir.

т**а**сбих /t**a**sbix/ (037Bşk/008) ‘tespih’; Ç. Tat. yd. TTAS tesbix (1981: 231a); Ç. Bşk. yd. BTAH tesbix (2016: 785b) ‘ay.’ < Ar. /tesbīḥ/ (Wehr, 1976: 393b).

т**а**уфик /t**a**wfik/ (003Bşk/012) ‘tevfik’; Ç. Tat. yd. TTAS tewfıyk (1981: 237b); Ç. Bşk. yd. BTAH tewfik (2016: 796a) ‘ay.’ < Ar. /tewfīq/ (Wehr, 1976: 1085b).

7.2.2. Ünsüzlerde Benzeşmezlik

RD’de Tatarlardan derlenen metindeki Moğolca kökenli bir sözcükte /-t-/ ünsüzünün ötümsüz /q/ ünsüzünün yanında ötümlüleştiği tespit edilmiştir.

ма**кд**и- /ma**kd**i/ (034Tat/003) ‘övmek’; Ç. Tat. yd. TTAS makta- (1979: 361a); Ç. Bşk. yd. BTAH maqta- (2014: 178b) ‘ay.’ < Mo. /maqta-/ (Şçerbak, 2019: 79).

7.3. Tam Parça Süreçleri

7.3.1. Türeme

7.3.1.1. İçte Türeme

7.3.1.1.1. İçte Ünlü Türemesi

RD’de Rusça, Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerde içte ünlü türemesi tespit edilmiştir.

RD'de Başkurtlardan derlenen metindeki Rusça alıntı bir sözcükte içte ünlü türemesi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki türeme Başkurt Türkçesinde hece sonunda rastlanmayan /rş/ ünsüz grubunun Başkurt Türkçesinin ses dizilişine benzetilerek söylenişinin kolaylaştırılması ile ortaya çıkmış olmalıdır. Aşağıdaki örnekte sözcüğün ilk hecesinde düz, geniş arka damak ünlüsü bulunduğu için içte /ı/ türemesi gerçekleşmiştir.

мар**ы**ш /mar**ı**ş/ (004Bşk/022) 'marş' < Rus. марш /marş/ (Fasmer, 1986c: 576; марш — Викисловарь (wiktionary.org)).

RD'de Arapçadan alıntı sözcüklerde en sık görülen ses olayı içte ünlü türemesidir. Arapçadan alıntı sözcüklerde içte ünlü türemesi, Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır ve bu sözcüklerdeki türemeler alıntı sözcüklerdeki ünsüz yığılmalarının önüne geçmek için ortaya çıkmıştır. RD'de Arapçadan alıntı sözcüklerdeki ünlüler içte ünlü türemesinde ortaya çıkan ünlünün belirlenmesinde etkilidir.

Arapçadan alıntı sözcükte /a/ ünlüsü varsa genellikle içte /ı/ ünlüsü ya da az sayıda da olsa /u/ ünlüsü türer:

ак**ы**л /ak**ı**l/ (046Bşk/004), гакыл /gakıl/ (049Bşk/072), гакыл /gaqıl/ (029Bşk/009) 'akıl'; CC hakıl (2015: 709); HŞ 'aḳıl (2014: 30); SBTP gakıl (1870: 172); Ç. Tat. yd. TTAS gakıl (1977: 256a) 'ay.' < Ar. /'aql/ (Wehr, 1976: 630a).

вак**ы**т /vak**ı**t/ (005Bşk/016) 'vakit', HŞ vaḳıt (2014: 618); PS *Tat. T.* vakít, *Miş. T.* vakıt, *Bşk. T., Nog. T.* vakit (1787: 302); SBTP vaqıt (1870: 170); BRS wakıt (1899: 219b); BL1926 vaqıt (2018: 148); Ç. Tat. yd. TTAS vakıt (1977: 228b); Ç. Bşk. yd. BTAH vaqıt (2012: 68b) 'ay.' < Ar. /waqt/ (Wehr, 1976: 1087a).

хал**ы**к /xal**ı**k/ (022Tat/018, 005Bşk/008, 047Bşk/043, 049Bşk/060); HŞ ḥālıḳ (2014: 220) 'halk'; BRS xalk (1899: 227a); BL1926 xalıq (2018: 166); Ç. Tat. yd. TTAS xalık (1981: 361a); Ç. Bşk. yd. BTS xalıq (2017: 226a) 'ay.' < Ar. /ḵalq/ (Wehr, 1976: 258b).

хас**ы**рет /xas**ı**ret/ (022Bşk/003), хас**и**рят /xasiret/ (049Bşk/035) ‘hasret’; Ç. Tat. yd. TTAS xesret (1981: 385b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Sirgaç ağ.* xasret (2009: 801b); Ç. Bşk. yd. BTS xesret (2017: 229b) ‘ay.’ < Ar. /ḥesre/ (Wehr, 1976: 177a).

каб**ы**р /kab**ı**r/ (028Bşk/005) ‘kabir’; BRS kaběr (1899: 109a); BL1926 keběr (2018: 78); Ç. Tat. yd. TTAS kaběr (1979: 10a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Kasıym ağ.* kabır (2009: 265b); Ç. Bşk. yd. BTAH qebir (2013: 846b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kızıl ağ., Orta ağ.* kabır (2002: 177b) ‘ay.’ < Ar. /qabr/ (Wehr, 1976: 738a).

да**у**р /daw**u**r/ (010Bşk/016, 025Bşk/006) ‘devir’, HŞ devr (2014: 163); BL1926 devěr (2018: 116); Ç. Tat. yd. TTAS dewěr (1977: 318a); Ç. Bşk. yd. BTAH dewěr (2011: 475b) ‘ay.’ < Ar. /dæwr/ (Wehr, 1976: 298a).

мар**у**вар /mar**u**var/ (036Bşk/005) ‘mermer’; BRS märwär (1899: 173a); Ç. Tat. yd. TTAS mermer (1979: 420a); Ç. Bşk. yd. BTAH mermer (2014: 483b) ‘ay.’ < Ar. /marmar/ (Wehr, 1976: 905a).

Arapçadan alıntı iki sözcükte /a/ ünlüsünden sonra içte /i/ ünlüsünün türediği tespit edilmiştir. Bu sözcüklerdeki /y/ ünsüzünün yanındaki ünlüyü inceltmeye meyilli olmasından dolayı artdamak ünlüsünden sonra öndamak ünlüsü türemiş olmalıdır.

га**и**п /gay**i**p/ (006Bşk/002) ‘ayıp’; HŞ ‘ayıb (2014: 66); SBTP ayıb (1870: 168); BRS gayıb (1899: 42b); BL1926 ɣeyěb (2018: 94); Ç. Tat. yd. TTS gayěp (1997: 72b); Ç. Bşk. yd. BTAH ɣeyěp (2011: 295a) ‘ay.’ < Ar. /ʿeyb/ (Wehr, 1976: 660b).

ха**и**рь /hay**i**r’/ (003Bşk/012) ‘hayır’; HŞ ḫayır (2014: 229); Ç. Tat. yd. TTAS xeyěr (1981: 378a); Ç. Bşk. yd. BTS xeyěr (2017: 231a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kızıl ağ., Miyes ağ.* xayır (2002: 365b) ‘ay.’ < Ar. /ḵayr/ (Wehr, 1976: 266b).

Arapçadan alıntı bir sözcükte ise /a/ ünlüsünden sonra içte /a/ ünlüsünün türediği tespit edilmiştir.

каг**а**р /kag**а**r/ (013Tat/025) ‘kahır’; HŞ ḳaḳıɣ (2014: 273); SBTP qahır (1870: 172); BRS kägär ‘lanet, beddua, ilenç’ (1899: 110b); BL1926 qexer (2018: 162); Ç. Tat. yd. TTAS kaher (1979: 80b); Ç. Bşk. yd. BTAH qehĕr (2013: 863b) ‘ay.’ < Ar. /qahr/ (Wehr, 1976: 794a).

Arapçadan alıntı bir sözcükte /e/ ünlüsünden sonra içte /é/ ünlüsü türemiştir.

бяй**е**т /bey**ĕ**t/ (004Bşk/004), баит /bayit/ (003Bşk/003) ‘beyit’; OSTN *Kazan ağ.* beyĕt (1911: 1588); Ç. Tat. yd. TTAS beyĕt (1977: 203b); Ç. Bşk. yd. BTAH beyĕt (2011: 496a) ‘ay.’ < Ar. /beyt/ (Wehr, 1976: 84b).

Arapçadan alıntı bir sözcükte /u/ ünlüsünden sonra içte /ı/ ünlüsü türemiştir.

гум**ы**р /gumır/ (010Tat/015, 038Tat/004, 008Bşk/002, 047Bşk/016, 049Bşk/028, 001Tip/038, 002Tip/005), гум**е**р /gum**ĕ**r/ (009Tat/004, 013Tat/031), гум**э**р /gum**ĕ**[1]r/ (044Tat/004), гюм**е**р /gü[1]m**ĕ**r/ (022Tat/038) ‘ömür’; HŞ ‘ömür (2014: 442); SBTP gömr (1870: 178); BRS güměr (1899: 43a); BL1926 ɣüměr (2018: 26); Ç. Tat. yd. TTAS goměr (1977: 272a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Melekes ağ.* guměr (2009: 158b), Ç. Bşk. yd. BTAH ɣüměr (2011: 277a) ‘ay.’ < Ar. /ʿumr/ (Wehr, 1976: 643b).

Arapçadan alıntı bir sözcükte ı + a dizisindeki sözcükte içte /ı/ ünlüsü türemiştir.

кыб**ы**ла /kıb**ı**la/ (046Bşk/003) ‘kıble’; HŞ ḳıbla (2014: 310); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tüben Kama Kreşin ağ.* kıbıla (2009: 362b); Ç. Bşk. yd. BTAH qıbla (2013: 647a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kızıl ağ., Tuk-Soran ağ., Hakmar ağ.* qıbıla, qıbala (2002: 196a) ‘ay.’ < Ar. /qible/ (Wehr, 1976: 740b).

Arapçadan alıntı bir sözcükte ä + ö dizisindeki sözcükte içte /ö/ ünlüsü türemiştir.

мäх**ö**рöм /mäx**ö**röm/ (046Bşk/018) ‘mahrum’; Ç. Tat. yd. TTAS mexrüm (1979: 422b); Ç. Bşk. yd. BTAH mexrüm (2014: 499b) ‘ay.’ < Ar. /maḥrūm/ (Wehr, 1976: 172b).

Arapçadan alıntı bir sözcükte /ö/ ünlüsünden sonra içte /ö/ ünlüsü türemiştir.

хөкө**ө**м /хөкө**ө**m/ (004Bşk/007) ‘hüküm’; CC höküm (2015: 714); HŞ ḥüküm (2014: 243); BRS xököm (1899: 228a); Ç. Tat. yd. TTAS xökĕm (1981: 388b); Ç. Bşk. yd. BTAH xököm (2017: 388b) ‘ay.’ < Ar. /ḥukm/ (Wehr, 1976: 196a).

Arapçadan alıntı bir sözcükte /i/ ünlüsünden sonra içte /i/ ünlüsü türemiştir.

ис**и**м /ис**i**m/ (028Bşk/007, 035Bşk/010) ‘isim’; PS *Tat. T.* isĕm, *Miş. T.*, *Bşk. T.* isim, *Nog. T.* ism (1787: 168); BRS isĕm (1899: 79a); BL1926 isĕm (2018: 120); Ç. Tat. yd. TTAS isĕm (1977: 417a); Ç. Bşk. yd. BTAH isĕm (2012: 792b) ‘ay.’ < Ar. /ism/ (Wehr, 1976: 427a).

Arapçadan alıntı bir sözcükte /i/ ünlüsünden sonra içte /ı/ ünlüsü türemiştir.

ризы**ı**к /ризı**ı**k/ (032Bşk/010, 042Bşk/004), рез**е**к /rĕzĕk/ (003Bşk/006) ‘rızık’; BRS rizık (1899: 187b); BL1926 rizıq (2018: 192); Ç. Tat. yd. TTAS rizık (1979: 595b); Ç. Bşk. yd. BTAH rizıq (2015: 280a) ‘ay.’ < Ar. /rizq/ (Wehr, 1976: 336b).

RD’de Başkaurtlardan ve Tatarlardan derlenen metinlerdeki Farsça kökenli üç sözcükte içte ünlü türemesi tespit edilmiştir.

Farsçadan alıntı sözcükte /u/ ünlüsünden sonra içte /ı/ türemiştir.

дус**ы**т /дус**ı**t/ (017Tat/006) ‘dost’; Ç. Tat. yd. TTAS dus (1977: 330b); Ç. Bşk. yd. BTAH duś (2011: 452b); Ç. Bşk. ağ. BTDH tus (2002: 338a) ‘ay.’ < Far. /dost/ (Steingass, 1998: 544a).

Aşağıdaki sözcüklerdeki içte ünlü türemesi olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de bulunur ve bu örneklerde Farsçadan alıntı sözcükte /a/ ünlüsünden sonra içte /ı/ türemiştir.

бад**ы**ша /бад**ı**şa/ (049Bşk/019), падиша /padişa/ (004Bşk/007) ‘padişah’; Ç. Tat. yd. TTAS padişa (1979: 494a); Ç. Bşk. yd. BTAH padişah (2015: 58a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Hakmar ağ.* badişa (2002: 34a) ‘ay.’ < Far. /pādşāh/ (Steingass, 1998: 229b).

бах**ы**т /бахıt/ (036Bşk/003, 046Bşk/002, 049Bşk/016) ‘baht’; CC baxt (2015: 649); Ç. Bşk. yd. BTAH bexĕt (2011: 530b) ‘ay.’ < Far. /baḫt/ (Steingass, 1998: 158b).

Бядбах**ы**т /bedbaxıt/ (005Bşk/013) ‘bedbaht’; Ç. Tat. yd. TTAS bedbexĕt (1977: 203a); Ç. Bşk. yd. BTAH bedbexĕt (2011: 490a) ‘ay.’ < Far. /bedbaḫt/ (Steingass, 1998: 161b).

7.3.1.2. Sonda Türeme

7.3.1.2.1. Sonda Ünlü Türemesi

RD’de Tipterlerden derlenen metinlerdeki Arapçadan alıntı a + a dizisindeki bir sözcükte sonda /a/ ünlüsünün türediği tespit edilmiştir.

сафар**а** /safar**a**/ (049Bşk/065) ‘sefer’; CC safar (2015: 543); Ç. Tat. yd. TTAS sefer (1979: 711b); Ç. Bşk. yd. BTAH sefer (2011: 845b) ‘ay.’< Ar. /sefar/ (Wehr, 1976: 413a).

7.3.1.2.2. Sonda Ünsüz Türemesi

RD’de Farsça ve Çinceden alıntı birer sözcükte sonda /y/ ünüsüzünün türediği tespit edilmiştir.

RD’de Tatarlardan, Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki Farsça kökenli bir sözcükte sonda /y/ ünsüzünün türediği tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ünsüz türemesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır ve muhtemelen son hecedeki ünlü uzunluğu /y/ sesi ile ikame edilmiştir.

худ**ай** /xuday/ (009Tat/006, 012Bşk/009, 028Tat/024, 003Bşk/008, 047Bşk/054, 001Tip/037), ход**ай** /xoday/ (004Bşk/032) ‘Hüda’; Ç. Tat. yd. TTAS xoday (1981: 370a); Ç. Bşk. yd. BTAH xoẕay (2017: 379a) ‘ay.’ < Far. /ḫudā/ (Steingass, 1998: 448b).

RD’de Çinçe alıntı bir sözcükte sonda /y/ türemesi tespit edilmiştir. Çinçe kökenli bu sözcük Türkçeye Moğolcadan /çai/ geçmiştir (Eren, 2007: 82a). Bu örneğin tespit edildiği en eski Türkçe kaynak Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’dir ve bu eserde sözcük /çay/ biçimindedir (Dankoff (vd), 2007: 270).

ча**й** /ça**y**/ (005Bşk/002, 048Bşk/001), са**й** /say/ (006Bşk/005, 001Nog/001) ‘çay’; Ç. Tat. yd. TTAS çey (1981: 465b); Ç. Bşk. yd. BTAH sey (2015: 785a) ‘ay’. < Çi. /çá/ (Giles, 1912: 20).

7.3.2. Düşme

7.3.2.1. Önde Düşme

7.3.2.1.1. Önde Ünsüz Düşmesi

RD’de Başkurtlardan ve Tatarlardan derlenen metinlerdeki Arapçadan alıntı sözcüklerde önde ünsüz düşmesi tespit edilmiştir.

RD. **Ø-** < Ar. **w-**

Aşağıdaki sözcükteki önde ünsüz düşmesi CC’de de vardır.

ахыткай /axıtkay/ (023Bşk/007) ‘vakit’; CC okt (2015: 533) < Ar. /waqt/ (Wehr, 1976: 1087a).

RD. **Ø-** < Ar. **h-**

Arapça alıntı sözcüklerdeki söz başındakş /h-/ ünsüzü Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Kızıl alt ağzında ve Tatar Türkçesinin Ural ağzının Safakul alt ağzında da söz başında /h/ düşer (Maksutova, 1976: 266; Ysuupov, 2003: 299). Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Çağdaş Tatar Türkçesinin Saz ve Kreşin ağzında da vardır.

aya /ava/ (007Tat/003, 013Tat/017) ‘hava’; PS *Bşk. T.* ava, *Nog. T.* ɣěva (1787: 5); SBTP ava (1870: 198); OSTN *Başkurt ağ.* awa (1893: 67); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Saz ağ., Kreşin ağ.* awa (2009: 16); Ç. Bşk. yd. BTAH awa (2011: 372b) ‘ay.’ < Ar. /hawā’/ (Wehr, 1976: 1040a).

RD. **Ø-** < Ar. **‘-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerde Arapçadan alıntı sözcüklerin başındaki /‘/ (ayn) sesinin düştüğü üç örnek tespit edilmiştir.

амял /amel/ (001Bşk/010) ‘amel’; HŞ ‘amel (2014: 39); BL1926 ɣemel (2018: 201); Ç. Tat. yd. TTS gamel (1997: 74a) Ç. Bşk. yd. BTS ɣemel (2017: 173b) ‘ay.’ < Ar. /‘amel/ (Wehr, 1976: 645a).

ылым /ılım/ (001Bşk/010) ‘ilim’; HŞ ‘ilim (2014: 257); Ç. Bşk. yd. BTAH ɣilĕm (2017: 260b) ‘ay.’ < Ar. /ʿilm/ (Wehr, 1976: 635b).

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Çağdaş Tatar Türkçesinin ağızlarında da vardır.

акыл /akıl/ (046Bşk/004) ‘akıl’; CC hakıl (2015: 709); HŞ ‘aḳıl (2014: 30); SBTP gakıl (1870: 172); Ç. Tat. yd. TTAS gakıl (1977: 256a) ‘ay.’ < Ar. /‘aql/ (Wehr, 1976: 630a).

RD’de Başkurtlardan derlenen üç metinde yer alan Farsça bir sözcükte söz başında /h/ düşmesi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki önde ünsüz düşmesi Başkurt Türkçesinin Kuzeybatı ağzında da vardır.

äp /är/ (002Bşk/007, 003Bşk/001, 004Bşk/001) ‘her’; Ç. Tat. yd. TTAS her (1981: 825a); Ç. Bşk. yd. BTS her (2017: 194a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeybatı ağ.* er (2002: 426b) ‘ay.’ < Far. /her/ (Steingass, 1998: 1493a).

7.3.2.2. İçte Düşme

7.3.2.2.1. İçte Ünsüz Düşmesi

RD’de Arapça, Farsça ve Moğolcadan alıntı sözcüklerde içte ünsüz düşmesi tespit edilmiştir.

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Arapçadan alıntı bir sözcükte içte ünsüz düşmesi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki düşme olayı, Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

мячет /meçĕt/ (049Bşk/058) ‘mescid’; Ç. Tat. yd. TTAS meçĕt (1979: 423b); Ç. Bşk. yd. BTAH mesĕt (2014: 489a) ‘ay.’ < Ar. /mescid/ (Wehr, 1976: 397b).

RD'de Tatarlardan derlenen metindeki Farsça kökenli bir sözcükte içte /h/ düşmesi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki içte ünsüz düşmesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

гаряба /gareba/ (029Tat/002) 'kehribar'; CC karabar (2015: 491); HŞ (Ar.) ḳarābe 'büyük şişe' (2014: 282); Ç. Tat. yd. TTAS gerebe (1977: 283a); Ç. Bşk. yd. BTAH gerebe (2011: 234b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *İyik-Hakmar ağ.* karaba (2002: 135a), *Miyes ağ., Orta ağ., İyik-Hakmar ağ.* kerebe (2002: 175a) 'ay.' < Far. /keh-rubā/ (Steingass, 1998: 1066a).

RD'de Başkurtlardan derlenen metindeki Moğolca kökenli bir sözcükte /ŋ/ ünsüzünün yanındaki /l/'nin düştüğü tespit edilmiştir. Bu sözcükteki içte ünsüz düşmesi Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır. RD'deki örnekte /l/ ünsüzü düştükten sonra verici dildeki /ŋ/ sesi /n/ ve /g/ olarak ayrışmış olmalıdır.

мангай /mangay/ (046Bşk/012) 'alın'; Ç. Tat. yd. TTAS maŋgay (1979: 376b); Ç. Bşk. yd. BTS maŋlay (2017: 399b) 'ay.' < Mo. /maŋlay/ (Şçerbak, 2019: 79).

7.3.2.3. Sonda Düşme

7.3.2.3.1. Sonda Ünlü Düşmesi

RD'de Rusça alıntı sözcüklerin sonundaki /ı/ ve /a/ ünlüsünün iki örnekte düştüğü tespit edilmiştir.

RD'de Tatarlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki bir sözcükte sonda ünlü düşmesi tespit edilmiştir. Bu örnekte verici dilde her zaman çokluk biçiminde kullanılan *ştanı* "pantolon" sözcüğünün sonundaki çokluğu işaretleyen /ı/ sesi düşürülmüştür.

штан /ştan/ (019Tat/013, 007Tip/002) 'pantalon' < Rus. штаны /ʂtɐˈnɨ/ (Fasmer, 1987b: 477; штаны — Викисловарь (wiktionary.org)).

RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte sonda /a/ ünlüsünün düştüğü tespit edilmiştir.

палат /palat/ (004Bşk/005) ‘koğuş’; Ç. Tat. yd. TTAS palata (1979: 495b) ‘1. oda (hastanede). 2. parlemontonun bölümü’; Ç. Tat. ağ. TTZDS *Bastan ağ.* palat ‘evde hayvanların tutulduğu yer’, *Tömen ağ.* palat ‘odanın çatısı ile zemini arasında, genellikle çatının hemen altında ahşaptan yapılmış yatak, divan’ (2009: 518a); Ç. Bşk. yd. BTAH palata (2015: 61a) ‘ay.’; Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ.* palat, palata, palatka (2002: 262a) ‘odanın çatısı ile zemini arasında, genellikle çatının hemen altında ahşaptan yapılmış yatak, divan’ < Rus. палатка /palatka/ (Fasmer, 1987a: 190) ‘çadır’; Rus. палата /palata/ (Fasmer, 1987a: 190) ‘oda’ < Rus. полата /pɐˈłatə/ (Fasmer, 1987a: 307; палата — Викисловарь (wiktionary.org)) ‘çadır’.

7.3.2.3.2. Sonda Ünsüz Düşmesi

RD’de Rusça, Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerde sonda ünsüz düşmesi tespit edilmiştir.

RD’de Tatarlardan derlenen metinlerdeki Rusçadan alıntı iki sözcükte sonda ünsüz düşmesi vardır. Aşağıdaki örnekteki sonda ünsüz düşmesi Çağdaş Tatar Türkçesinin Kuznets, Krasno-Ufim ve Kasıym ağızlarında ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin Ey ağzında da tespit edilmiştir.

музыкан /muzıkan/ (025Tat/002) ‘akordeon, akordeoncu, akordiyoncu’; Ç. Tat. yd. TTAS muzıkant (1979: 410a); Ç. Tat. ağ. TTZD *Kuznetsk ağ.* muzıkan, *Krasnoufim ağ.* muziken, *Kasıym ağ.* muzi’en (2009: 485a); Ç. Bşk. yd. BTAH muzıkant ‘müzisyen’ (2014: 405b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Ey ağ.* müzĕken ‘akerdeon’, ‘solungaç’ (2002: 237b) ‘ay.’ < Rus. музыкант /mʊzɨˈkant/ (Fasmer, 1987a: 6; музыкант — Викисловарь (wiktionary.org)).

Aşağıdaki örnekte Rusça /gʲɐrˈmonʲ/ sözcüğü üzerine Türkçe meslek adı yapan ek {+çi} eklenmiştir ve Rusça sözcüğün sonundaki /n/ ünsüzü düşmüştür.

гармучи /garmuçi/ (012Tat/007) ‘akordeoncu’ < гармонь /gʲɐrˈmonʲ/ (Fasmer, 1986b: 394; гармонь — Викисловарь (wiktionary.org)).

RD'de Başkurtlardan ve Tatarlardan derlenen metinlerdeki Arapçadan alıntı iki sözcükte sonda ünsüz düşmesi tespit edilmiştir. Bu sözcüklerdeki düşme olayı, Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

алла /alla/ (010Tat/034, 040Tat/004, 031Tat/019, 003Bşk/012, 037Bşk/010, 007Tip/026) 'Allah'; OSTN *Kazan ağ.* alla (1893: 397); BRS alla (1899: 11b); BL1926 alla (2018: 59); Ç. Tat. yd. TTAS alla (1977: 47b); Ç. Tat. ağ. TTZDS alla (2009: 39b); Ç. Bşk. yd. BTAH alla (2011: 243b) 'ay.' < Ar. /allāh/ (Wehr, 1976: 24b).

бисмилла /bismilla/ (003Bşk/001, 004Bşk/001) 'bismillah'; Ç. Tat. yd. TTAS bismilla (1977: 169a); Ç. Bşk. yd. BTAH bismilla (2011: 287b) 'ay.' < Ar. /bismillāh/ (Wehr, 1976: 427b).

RD'de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Farsça bir sözcükte sonda /t/ düşmesi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki sonda ünsüz düşmesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

дус /dus/ (018Tat/007, 022Tat/042, 003Bşk/014, 024Bşk/006), дос /dos/ (049Bşk/003) 'dost'; Ç. Tat. yd. TTAS dus (1977: 330b); Ç. Bşk. yd. BTAH duś (2011: 452b); Ç. Bşk. ağ. BTDH tus (2002: 338a) 'ay.' < Far. /dost/ (Steingass, 1998: 544a).

RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Farsça kökenli bir sözcükte sonda /h/ düşmesi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ünsüz düşmesi Başkurt Türkçesinin Güney ağzının Hakmar alt ağzında da vardır.

падша /padşa/ (004Bşk/014), бадыша /badışa/ (049Bşk/019), падиша /padişa/ (004Bşk/007) 'padişah'; Ç. Tat. yd. TTAS padişa (1979: 494a); Ç. Bşk. yd. BTAH padişah (2015: 58a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Hakmar ağ.* badişa (2002: 34a) 'ay.' < Far. /pādşāh/ (Steingass, 1998: 229b).

7.3.3. Göçüşme

RD'de Arapça ve Farsçadan alıntı birer sözcükte göçüşme olayı tespit edilmiştir.

RD'de Tipterlerden derlenen metindeki Arapçadan alıntı bir sözcükte uzak göçüşme tespit edilmiştir. Bu sözcükteki göçüşme olayı, Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

них**м**ат /**n**ix**m**at/ (004Tip/026) 'mihnet, sıkıntı'; Ç. Tat. yd. TTAS mixnet (1997: 217a); Ç. Bşk. yd. BTS mixnet (2017: 417b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ., Karizël ağ.* nixmet (2002: 245a) 'ay.' < Ar. /miḥne/ (Wehr, 1976: 895b).

RD'de Başkurtlardan derlenen metindeki Farsça kökenli bir sözcükte /r/ ve /ç/ ünsüzlerinin yer değiştirdiği tespit edilmiştir. Sözcükte göçüşme olayı ile birlikte sızıcılaşma (ç > z) da vardır.

тя**зя**р**я** /te**z**e**r**e/ (004Bşk/029) 'pencere'; Ç. Tat. yd. TTAS tereze (1981: 229a); Ç. Bşk. yd. BTAH teẕre (2016: 733b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeybatı ağ, Orta Ağ.* tireẕe, tireze (2002: 319a) 'ay.' < Far. /derīçe/ (Steingass, 1998: 517b).

7.3.4. İkizleşme

RD'de Rusça, Arapça ve Farsça sözcüklerde ikizleşme ses olayı tespit edilmiştir.

RD'de Başkurtladan derlenen metinlerdeki bir sözcükte ünsüz ikizleşmesi tespit edilmiştir.

ро**зз**арит /rozzarit/ (005Bşk/004) 'iflas etmek' < Rus. разоряться /rəzɐˈrʲat͡sːər/ (разоряться — Викисловарь (wiktionary.org)).

RD'de Başkurtlardan derlenen metindeki bir sözcükte ünsüz ikizleşmesi tespit edilmiştir.

а**кк**ыл /a**qk**ıl/ (034Bşk/006) 'akıl'; CC hakıl (2015: 709); HŞ 'aḳıl (2014: 30); SBTP gakıl (1870: 172); Ç. Tat. yd. TTAS gakıl (1977: 256a) 'ay.' < Ar. /'aql/ (Wehr, 1976: 630a).

RD'de Tipterlerden derlenen metinlerdeki Farsça kökenli bir sözcükte ve Farsça + Türkçe yapısındaki birleşik adda söz içinde ünsüz ikizleşmesi tespit edilmiştir.

ди**вв**ана /di**vw**ana/ (001Tip/026); HŞ dīvāna (2014: 166); Ç. Tat. yd. TTAS divana (1977: 301b); Ç. Bşk. yd. BTAH diwana (2011: 404b) ‘divane’ < Far. /dīwāne/dewāne/ (Steingass, 1998: 544a).

ду**сс**иш /du**ss**iş/ (005Tip/017); Ç. Tat. yd. TTAS dus-iş (1977: 315a); Ç. Bşk. yd. BTAH duś-iş (2011: 453a) ‘eş dost’ < Far. /dost/ (Steingass, 1998: 544a) + OTu. eş.

7.3.5. Tekleşme

RD’de Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerde tekleşme ses olayı tespit edilmiştir.

RD’de Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki üç sözcükte ünsüz tekleşmesi tespit edilmiştir.

Aşağıdaki sözcükteki tekleşme olayı, Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

а**вв**ал /aval/ (003Bşk/001), ä**уу**ал /ä**ww**el/ (004Bşk/001) ‘evvel’; HŞ avval (2014: 61), Ç. Tat. yd. TTAS ewvel (1981: 690b); Ç. Bşk. yd. BTS evel (2017: 147b) ‘ay.’ < Ar. /ewwel/ (Wehr, 1976: 35a).

Aşağıdaki sözcüklerdeki tekleşme olayı, Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

ні**яя**т /ni[1]**yy**et/ (003Tip/014), ні**йй**ат /ni[1]**yy**at/ (005Tip/002) ‘niyet’; Ç. Tat. yd. TTAS niyet (1979: 445b); Ç. Bşk. yd. BTAH niet (2014: 573a) ‘ay.’ < Ar. /niyye/ (Wehr, 1976: 1013b).

сы**рр** /sır/ (022Bşk/008, 005Tip/018) ‘sır’; CC sır (2015: 813); HŞ sırr (2014: 491); SBTP sır (1870: 154); BRS ġır (1899: 66b); BL1926 sır (2018: 130); Ç. Tat. yd. TTAS sĕr (1979: 644b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Temnikov ağ., Lembre ağ., Kuznetsk ağ., Sterlitamak ağ., Karsun ağ., Nokrat ağ., Glazov ağ.* sır (2009: 594a); Ç. Bşk. yd. BTAH sĕr (2015: 499b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ., Tuk-Soran ağ., Orta ağ., Orta Ural ağ., Irgız ağ.* sır (2002: 290a) ‘ay.’ < Ar. /sirr/ (Wehr, 1976: 404b).

RD'de Başkurtlardan derlenen metindeki Farsça kökenli bir sözcüğün sonunda ünsüz tekleşmesi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki tekleşme olayı, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

гам /gam/ (007Bşk/011), CC gam (2015: 476); HŞ 'ām 'umuma ait' (2014: 38), ɣam 'gam' (2014: 207); Ç. Tat. yd. TTAS gam 'genel, herkes için bir, aynı' (1977: 258a); Ç. Bşk. yd. BTAH ɣam (2011: 247b) 'gam' < Far. /ġamm/ (Steingass, 1998: 894a).

7.4. Hece

7.4.1. Hece Yutumu

RD'de Arapça ve Moğolcadan alıntı birer sözcükte hece yutumu tespit edilmiştir.

RD'de Tipterlerden derlenen metindeki bir sözcükte ortada hece yutumu tespit edilmiştir. Bu sözcükteki hece yutumu Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

гажап /gajap/ (001Tip/005) 'acayip'; Ç. Tat. yd. TTAS gacep (1977: 264b); Ç. Bşk. yd. BTS ɣajib (2017: 171a) 'ay.' < Ar. /ʿacāʾib/ (Wehr, 1976: 591b).

RD'de Nagaybaklardan derlenen metindeki bir sözcükte Moğolcadan alıntı sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki hece yutumu, Orta Moğolcada ve Buryat lehçesinde de vardır (Şçerbak, 2019: 70).

дулы- /dulı-/ (002Nog/007) 'zıplamak, hoplamak' < Mo. /degüli-/ (Şçerbak, 2019: 70).

7.4.2. Kaynaşma

RD'de Arapça /fayda/ + Türkçe /imiş/ yapısındaki sözcükte /fayda/ sözcüğünün sonundaki /a/ ünsüzünün çekim sırasında sonraki sıradaki hece ile kaynaştığı tespit edilmiştir.

файдимыш /faydimış/ (024Bşk/008) 'fayda'; Ç. Tat. yd. TTAS fayda (1981: 333b); Ç. Bşk. yd. BTS fayẓa (2017: 163b) 'ay.' < Ar. /fā'ide/ (Wehr, 1976: 735a) + imiş (i-GZ.3tk.).

7.5. Sesbilimsel Dayanıklılık

7.5.1. Zayıflama

7.5.1.1. Ötümlüleşme

RD'de Arapça, Farsça ve Moğolca kökenli sözcüklerde ötümlüleşme neticesinde zayıflama tespit edilmiştir.

RD. **-g-** < Ar. **-ḳ-**

RD'de Başkurtlardan derlenen metindeki Arapça kökenli bir sözcükte /k/ ünsüzünün gerileyici benzeşme yoluyla ötümlüleştiği tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ötümlüleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

таг**г**дир /tag**g**dir/ (046Bşk/008) 'takdir'; BL1926 teqdir (2018: 192); Ç. Tat. yd. TTAS tek'dir (1981: 213b); Ç. Bşk. yd. BTAH teqdir (2016: 743a) 'ay.' < Ar. /taqdīr/ (Wehr, 1976: 746b).

RD. **-ɣ-** < Far. **-h-**

RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Farsça kökenli bir sözcükte iki ünlü arasındaki /h/'nin ötümlüleşerek /ɣ/'ye geliştiği tespit edilmitşir.

ба**ғ**а /ba**ɣ**a/ (036Bşk/002, 049Bşk/022); CC baha (2015: 649); HŞ bahā (2014: 77); Ç. Bşk. yd. BTAH baha (2011: 172b) 'paha' < Far. /bahā/ (Steingass, 1998: 209a).

RD. **b-** < Far. **p-**

RD'de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Farsça kökenli iki sözcükte /p-/'nin ötümlüleşerek /b-/'ye geliştiği tespit edilmitşir.

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

бишмят /bişmet/ (031Tat/001, 032Tat/004); Ç. Tat. yd. TTAS bişmet (1977: 171b); Ç. Bşk. yd. BTAH bişmet (2011: 295a) 'Pamuktan dikilen, omuzdan dize kadar uzanan kıyafet; bişmet' < Far. pĕşi bend (TTES 2015: 192a).

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

бадыша /**b**adışa/ (049Bşk/019) ‘padişah’; Ç. Tat. yd. TTAS padişa (1979: 494a); Ç. Bşk. yd. BTAH padişah (2015: 58a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Hakmar ağ.* badişa (2002: 34a) ‘ay.’ < Far. /pādşāh/ (Steingass, 1998: 229b).

RD. **-d-** < Mo. **-t-**

RD’de Tatarlardan derlenen metindeki Moğolca kökenli bir sözcükte /-t-/ ünsüzünün ötümlüleştiği tespit edilmiştir.

мак**д**и- /mak**d**i/ (034Tat/003) ‘övmek’; Ç. Tat. yd. TTAS makta- (1979: 361a); Ç. Bşk. yd. BTAH maqta- (2014: 178b) ‘ay.’ < Mo. /maqta-/ (Şçerbak, 2019: 79).

7.5.1.2 Açılma

RD’de Rusça, Arapça, Farsça, Moğolca ve Çince kökenli sözcüklerde açılma tespit edilmiştir.

RD. **-s-** < Rus. **-ts-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Rusça bir sözcükte tespit edilmiştir.

купи**c** /kupi**s**/ (004Bşk/015) ‘tüccar’ < Rus. купец /kʊˈpʲet͡s/ (Fasmer, 1986c: 420; купец — Викисловарь (wiktionary.org)).

RD. **-g-** < Ar. **-c-**

RD’de Tatarlardan derlenen metindeki bir sözcükte içte /-c-/ > /-g-/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki süreksizleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

мяр**г**ян /mer**g**en/ (013Tat/041) ‘mercan’; CC marcand (2015: 525); HŞ mercān (2014: 393); BRS märgän ‘mercan’ (1899: 173b); BL1926 meryĕn (2018: 158); Ç. Tat. yd. TTAS mercen (1979: 421a); Ç. Bşk. yd. BTAH meryĕn (2014: 481b) ‘ay.’ < Ar. /mercān/ (Wehr, 1976: 902a).

7.5.1.2.1. Açılma + Akıcılaşma

RD. **-n-** < Rus. **-d-**

RD’de Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki Rusça kökenli bir sözcükte ilerici benzeşme yoluyla /-d-/ > /-n-/ гelişimi tespit edilmiştir.

ну**жн**а /nujna/ (005Bşk/012, 001Tip/010) ‘ihtiyaç’; BRS nujna (1899: 178b); Ç. Tat. yd. TTAS nuja (1979: 448b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Döbyaz ağ., Mamadış ağ., Layış ağ., Zlatovst ağ., Baykıbaş ağ.* nujna (2009: 499b); Ç. Bşk. yd. BTAH nuja (2014: 589b); Ç. Bşk. yd. BTAH nujna (2014: 590a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Doğu ağ.* nujna ‘mihnet, sıkıntı, cefa’ (2002: 246a) ‘ay.’ < Rus. нужда /nʊˈʐda/ (Fasmer, 1987a: 88; нужда — Викисловарь (wiktionary.org)).

RD. **y-** < Ar. / Far. / Mo. **c-**

RD’de Arapça, Farsça ve Moğolca kökenli sözcüklerde /c-/ > /y-/ gelişimi tespit edilmiştir.

RD’de Tipterlerden derlenen metindeki Arapçadan alıntı bir sözcükte başta /c-/ > /y-/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

йауап /**y**awap/ (004Tip/017) ‘cevap’; CC covap (2015: 454); SBTP cevab (1870: 158); BRS yawab (1899: 95a); BL1926 yawab (2018: 210); Ç. Tat. yd. TTAS cavap (1981: 741b); Ç. Bşk. yd. BTAH yawap (2018: 550a) ‘ay.’ < Ar. /c**e**wāb/ (Wehr, 1976: 145b).

RD’de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Farsça kökenli bir sözcükte /c-/ > /y-/ gelişimi tespit edilmiştir. Farsça alıntı sözcüklerdeki /c-/ > /y-/ gelişimi Çağdaş Başkurt Türkçesinin öne çıkan ses özelliklerinden biridir. Bunun yanında, Tatar Türkçesinin Ural ağzının Safakul alt ağzında da /c-/ > /y-/ gelişimi vardır (Yusupov, 2003: 301).

Aşağıdaki örnekteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Çağdaş Tatar Türkçesinin Mişer Dağ ağzında da vardır.

ян/**й**ан /**y**an/ (004Tat/005, 039Tat/012, 047Bşk/008); CC can (2015: 678); HŞ cān (2014: 134); SBTP can (1870: 158); BRS yän (1899: 90a); Ç. Tat. yd. TTAS can (1981: 745b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Miş.D. ağ.* yan (2009: 230b); Ç. Bşk. yd. BTAH yan (2018: 479a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ., Karizël ağ., Miyes ağ., Orta ağ.* yan (2002: 110b), *Argayaş ağ.* jan (2002: 86b) 'can' < Far. /cān/ (Steingass, 1998: 352a).

RD'de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Moğolca kökenli bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

яca- /**y**asa-/ (018Tat/001, 018Bşk/011) 'düzenlemek, yapmak'; Ç. Tat. yd. TTAS yasa- (1981: 653b); Ç. Bşk. yd. BTAH yaha- (2018: 562a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Miyes ağ., Orta ağ., İyik-Hakmar ağ., Ey ağ.* yaśa- (2002: 114b) 'ay.' < Mo. /casa-/ (Şçerbak, 2019: 76).

RD. **-m-** < Far. **-b-**

RD'de Tatarlardan derlenen metinlerdeki Farsça kökenli bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır. Muhtemelen sözcüğün verici dildeki biçiminde olan ancak Tatar ve Başkurt Türkçelerinde düşmüş olan nazal sesin (n) etkisiyle /b/ ünsüzü genizsilleşerek kendi çıkış yerine en yakın olan genizsil sese dönüşmüştür.

бишм**я**т /biş**m**et/ (031Tat/001, 032Tat/004); Ç. Tat. yd. TTAS bişmet (1977: 171b); Ç. Bşk. yd. BTAH bişmet (2011: 295a) 'Pamuktan dikilen, omuzdan dize kadar uzanan kıyafet; bişmet' < Far. pĕşi bend (TTES 2015: 192a).

RD. **-v-** < Far. **-b-**

RD'de Başkurtlardan derlenen metinde Farsça kökenli bir sözcükte /-b-/'nin sızıcılaşarak /-v-/'ye geliştiği tespit edilmiştir. Bu sözcükteki sızıcılaşma olayı, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

карван /kar**v**an/ (012Bşk/008), HŞ kārvān (2014: 286); Ç. Tat. yd. TTAS kervan (1979: 253a); Ç. Bşk. yd. BTAH karvan (2012: 380b) ‘kervan’ < Far. /kārbān/ (Eren, 2007: 234a).

7.5.1.2.2. Açılma + Sızıcılaşma

RD’de Farsça, Moğolca ve Çince kökenli sözcüklerde tespit edilmiştir.

RD. **-j** < Ar. / Far. **-c**

RD’de Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerde /-c/ > /-j/ gelişimi tespit edilmiştir.

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Arapçadan alıntı iki sözcükte /-c/ > /-j/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcüklerdeki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

гила**ж** /gila**j**/ (002Bşk/004) ‘ilaç’; Ç. Bşk. yd. BTAH ɣilaj (2011: 261a) ‘ay.’ < Ar. /ʿilāc/ (Wehr, 1976: 633b).

ин**ж**ел /in**j**ĕl/ (001Bşk/012) ‘incil’; Ç. Tat. yd. TTAS incil (1977: 402b); Ç. Bşk. yd. BTAH injil (2012: 741b) ‘ay.’ < Ar. /incīl/ (Wehr, 1976: 30a).

RD’de Başkurtlardan ve Tatarlardan derlenen metinlerde Farsça kökenli iki sözcükte /c-/ > /j-/ gelişimi tespit edilmiştir.

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı, Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve onun Miyes ve Ey ağızlarında da vardır. Miyes ve Ey ağızları Rıbakov’un derleme güzergâhındadır.

жихан /**j**ixan/ (004Bşk/017); Ç. Tat. yd. TTAS cihan (1981: 794b); Ç. Bşk. yd. BTAH jihan (2012: 582a), BTS yıhan (2017: 727b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Miyes ağ., Ey ağ.* jihan (2002: 88a) ‘cihan’ < Far. /cihān/ (Steingass, 1998: 380b).

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı, Çağdaş Başkurt Türkçesinin Argayaş ağzında da vardır.

жан /**j**an/ (022Tat/014, 024Tat/020, 027Tat/040, 002Bşk/014, 044Bşk/005); Ç. Tat. yd. TTAS can (1981: 745b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Miş.D. ağ.* yan (2009: 230b); Ç. Bşk. yd. BTAH yan (2018: 479a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ.* jan (2002: 86b), *Dim ağ.,*

Karizël ağ., Miyes ağ., Orta ağ. yan (2002: 110b) ‘can’ < Far. /cān/ (Steingass, 1998: 352a).

RD. **z-** < Far. **c-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Farsça kökenli bir sözcükte söz başında /c-/ > /z-/ gelişimi tespit edilmiştir.

зан /**z**an/ (018Bşk/005, 020Bşk/007, 049Bşk/010); Ç. Tat. yd. TTAS can (1981: 745b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Miş.D. ağ.* yan (2009: 230b); Ç. Bşk. yd. BTAH jan (2012: 579a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ.* jan (2002: 86b), *Dim ağ., Karizël ağ., Miyes ağ., Orta ağ.* yan (2002: 110b) ‘can’ < Far. /cān/ (Steingass, 1998: 352a).

RD. **s-** < Far. / Mo. / Çi. **ç-**

RD’de Farsça, Moğolca ve Çince kökenli sözcüklerde /ç-/ > /s-/ gelişimi tespit edilmiştir.

сардак /**s**ardak/ (034Tat/002); Ç. Tat. yd. TTAS çardak ‘çardak’ (1979: 410a); Ç. Bşk. yd. BTS sarlaq/sar̲zaq ‘1. çatı arası. 2. balkon. 3. martı’ (2017: 500a/b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Hakmar ağ.* sarlaq ‘yazlık ev’ (2002: 269a) ‘çardak’ < Farsça /çār/ + Arapça /ṭāḳ/.

сapa /**s**ara/ (003Bşk/008, 007Tip/026); BL1926 sara (2018: 70); Ç. Tat. yd. TTAS çara (1979: 409b); Ç. Bşk. yd. BTAH sara (2015: 414a) ‘çare’ < Far. /çāre/ (Steingass, 1998: 385b).

RD’de Tipterlerden derlenen metindeki Moğolca alıntı bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki sızıcılaşma olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

сыда- /**s**ıda-/ (004Tip/025) ‘dayanmak’; Ç. Bşk. yd. BTAH sız̲a- (2015: 729b) ‘ay.’ < Mo. /çida-/ (Şçerbak, 2019: 69).

RD’de Başkurtlardan ve Nagaybaklardan derlenen metinlerde Çinceden alıntı sözcükte söz başında /ç-/ > /s-/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki sızıcılaşma olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Tatar Türkçesinin Tipikey ağzında da vardır.

сай /say/ (006Bşk/005, 001Nog/001) ‘çay’; Ç. Tat. yd. TTAS çey (1981: 465b); Ç. Bşk. yd. BTAH sey (2015: 785a) ‘ay.’ < Çi. /çá/ (Giles, 1912: 20).

RD. **-s-** / **-s** < Far. **-ç-** / **-ç**

RD’de Farsça kökenli sözcüklerde en çok görülen ses değişmelerinden biri /ç/ > /s/ gelişimidir. Bilindiği üzere Ortak Türkçe söz ve ek başındaki /ç/ ünsüzü Çağdaş Başkurt Türkçesinde /s/’ye gelişir. Bu ses gelişmesi, RD’de Farsça alıntı sözcüklerde başta, ortada ve sonda tespit edilmiştir. Bu ses gelişmesinin tespit edildiği Farsça kökenli sözcükler erken dönem alıntıları olarak değerlendirilebilir.

Aşağıdaki örneklerdeki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

би**с**ара /bi**s**ara/ (027Tat/029), би**с**арà /bisarà/ (037Bşk/008) ‘biçare’; Ç. Tat. yd. TTAS biçara (1977: 171a); Ç. Bşk. yd. BTAH bisara (2011: 287a) ‘ay.’ < Far. /bīçāre/ (Steingass, 1998: 2016a).

би**с**ä /bi**s**ä/ (007Tip/017); PS *Bşk. T.* bıssa (1787: 31); OSTN *Tobol ağ.* bitse (1911: 1783); BRS bisä (1899: 33a); BL1926 bise (2018: 97); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Zlatovsk ağ*. bise (2009: 125a); Ç. Bşk. yd. BTAH bise (2011: 288a) ‘karı, eş’ ‘çocuk, yavru’ < Far. beççe, beçe (Steingass, 1998: 157a).

хи**с** /хi**s**/ (022Bşk/011, 001Tip/006), гис /gis/ (006Bşk/010); CC hěç (2015: 711); HŞ hīç (2014: 235); SBTP hiç (1870: 156); BRS ġis (1899: 56b); BL1926 his (2018: 30); Ç. Tat. yd. TTAS hiç (1981: 820b); Ç. Bşk. yd. BTAH his (2017: 550a) ‘hiç’ < Far. /hīç/ (Steingass, 1998: 1520b).

Aşağıdaki Türkçe + Farsça yapısındaki birleşik adda da sızıcılaşma tespit edilmiştir.

ний**с**ара /niy**s**ara/ (037Bşk/010) ‘ne çare’ < OTu. /ne/ + Far. /çāre/.

RD. **-х-** < Mo. **-q-**

RD’de Tatarlardan derlenen metindeki Moğolca kökenli bir sözcükte /-q-/ ünsüzünün sızıcılaşarak /-x-/’ye geliştiği tespit edilmiştir.

ма**х**та- /ma**x**ta/ (029Tat/018) ‘övmek’; Ç. Tat. yd. TTAS makta- (1979: 361a); Ç. Bşk. yd. BTAH maqta- (2014: 178b) ‘ay.’ < Mo. /maqta-/ (Şçerbak, 2019: 79).

RD. **-x-** < Ar. **-q-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki bir sözcükte /q/ > /x/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki süreklileşme + sızıcılaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

а**х**ыткай /axıtkay/ (023Bşk/007) ‘vakit’; Ç. Tat. yd. TTAS vakıt (1977: 228b); Ç. Bşk. yd. BTAH vaqıt (2012: 68b) ‘ay.’ < CC okt (2015: 533) < Ar. /waqt/ (Wehr, 1976: 1087a).

RD. **-z-** < Ar. **-d-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki Arapça kökenli bir sözcükte /d/ > /z/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki süreklileşme + sızıcılaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de tespit edilmiştir.

хе**з**мят /xĕ**z**met/ (004Bşk/002) ‘hizmet’; HŞ xıḏmat (2014: 233); BRS xäẕmät (1899: 226a); Ç. Tat. yd. TTAS xĕzmet (1981: 365b); Ç. Bşk. yd. BTS xĕẕmet (2017: 231b) ‘ay.’ < Ar. /ḵidme/ (Wehr, 1976: 229b).

RD. **-z-** < Ar. **-ḍ-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki Arapça kökenli bir sözcükte /ḍ/ > /z/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki süreklileşme + sızıcılaşma olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

ка**з**и /ka**z**i/ (001Bşk/002) ‘kadı’; HŞ ḳaḍı (2014: 272); Ç. Bşk. yd. BTAH qazıy (2013: 96b) ‘ay.’ < Ar. /qāḍį/ (Wehr, 1976: 722b).

RD. **x-** < Ar. **’-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki Arapça kökenli bir sözcükte başta /’/ > /x/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

хышк /**х**ışk/ (041Bşk/011) ‘aşk’; HŞ ‘ışḳ (2014: 249); BRS gışık, kıyşık (1899: 43b); Ç. Tat. yd. TTAS gıyşık (1981: 282a); Ç. Bşk. yd. BTS ɣişıq (2017: 177a) ‘ay.’ < Ar. /ʿışq/ (Wehr, 1976: 614b).

7.5.2. Güçlenme

RD. **-n** < Mo. **-ŋ**

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Moğolca alıntı bir sözcükte /-ŋ/ > /-n/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de RD’deki gibidir.

кюря**н** /kü[1]re**n**/ (004Bşk/031), көрян /kören/ (046Bşk/011) ‘koyu kahverengi, kula (at donu)’; Ç. Tat. yd. TTAS kören (1979: 271a); Ç. Bşk. yd. BTS kören (2017: 298a) ‘ayç’ < Mo. /küreŋ/ (Şçerbak, 2019: 78).

7.5.2.1. Ötümsüzleşme

RD’de Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerde ötümlü ünsüzlerin ötümsüzleştiği tespit edilmiştir.

RD. **-p** < Ar. **-b**

RD’de aşağıdaki sözcüklerde sonda /-b/ > /-p/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcüklerdeki ötümsüzleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

гажа**п** /gaja**p**/ (001Tip/005) ‘acayip’; Ç. Tat. yd. TTAS gacep (1977: 264b); Ç. Bşk. yd. BTS ɣajib (2017: 171a) ‘ay.’ < Ar. /ʿacāʾib/ (Wehr, 1976: 591b).

гари**п** /gari**p**/ (013Tat/020) ‘garip’; CC garip (2015: 476); HŞ ɣarıb (2014: 208); BRS gärib (1899: 42b); Ç. Tat. yd. TTAS garip (1977: 260a); Ç. Bşk. yd. BTAH ɣarip (2011: 249a) ‘ay.’ < Ar. /ġarīb/ (Wehr, 1976: 668b).

гаи**п** /gayi**p**/ (006Bşk/002) ‘ayıp’; HŞ ‘ayıb (2014: 66); SBTP ayıb (1870: 168); BRS gayıb (1899: 42b); BL1926 ɣeyĕb (2018: 94); Ç. Tat. yd. TTS gayĕp (1997: 72b); Ç. Bşk. yd. BTAH ɣeyĕp (2011: 295a) ‘ay.’ < Ar. /ʿeyb/ (Wehr, 1976: 660b).

харап /хараp/ (049Bşk/078) ‘harap’; Ç. Tat. yd. TTAS xarap it- (1981: 363b); Ç. Bşk. yd. BTS xarap (2017: 226b) ‘ay.’ < Ar. /ḵarāb/ (Wehr, 1976: 231a).

китап /китаp/ (037Tat/020, 002Tip/007) ‘kitap’; HŞ kitāb (2014: 330); BRS kitab (1899: 139b); Ç. Tat. yd. TTAS kitap (1979: 111a); Ç. Bşk. yd. BTAH kitap (2012: 506) ‘ay.’ < Ar. /kitāb/ (Wehr, 1976: 812b).

насып /насıp/ (043Tat/011, 047Bşk/083) ‘nasip’; HŞ naṣīb (2014: 411); Ç. Tat. yd. TTAS nasıyp (1979: 435a); Ç. Bşk. yd. BTAH nasip (2014: 528b) ‘ay.’ < Ar. /naṣīb/ (Wehr, 1976: 969a).

йаяап /яwаp/ (004Tip/017) ‘cevap’; CC covap (2015: 454); SBTP cevab (1870: 158); BRS yawab (1899: 95a); BL1926 yawab (2018: 210); Ç. Tat. yd. TTAS cavap (1981: 741b); Ç. Bşk. yd. BTAH yawap (2018: 550a) ‘ay.’ < Ar. /cewāb/ (Wehr, 1976: 145b).

RD. **ts-** < Far. **c-**

RD’de Tatarlardan derlenen metinde Farsça kökenli bir sözcükte /c-/ > /ts-/ gelişimi tespit edilmiştir.

цан /tsan/ (042Tat/003); Ç. Tat. yd. TTAS can (1981: 745b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Miş.D. ağ.* yan (2009: 230b); Ç. Bşk. yd. BTAH jan (2012: 579a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ.* jan (2002: 86b), *Dim ağ., Karizël ağ., Miyes ağ., Orta ağ.* yan (2002: 110b) ‘can’ < Far. /cān/ (Steingass, 1998: 352a).

RD. **t-** < Far. **d-**

RD’de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Farsça kökenli bir sözcükte başta /d/ > /t/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ötümsüzleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

тярязя /tereze/ (043Tat/002), тярязе /terezĕ/ (048Bşk/002), тязяря /tezere/ (004Bşk/029), терязе /tĕrezĕ/ (046Bşk/027) ‘pencere’; Ç. Tat. yd. TTAS tereze (1981:

229a); Ç. Bşk. yd. BTAH teẕre (2016: 733b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeybatı ağ, Orta Ağ.* tireẕe, tireze (2002: 319a) ‘ay.’ < Far. /derīçe/ (Steingass, 1998: 517b).

RD. **-t-** < Far. **-d-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki Farsça kökenli bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır.

а**т**на /a**t**na/ (004Bşk/027) ‘hafta’; Ç. Tat. yd. TTAS atna (1977: 84a); Ç. Bşk. yd. BTAH aźna (2011: 162b) ‘ay.’ < Far. /ādīna/ (Steingass, 1998: 30a).

RD. **-t** < Ar. / Far. **-d**

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki Arapça kökenli bir sözcükte sonda /-d/ > /-t/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ötümsüzleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

шаҕи**т** /şaɣi**t**/ (017Bşk/005) ‘şehit’; SBTP şehid (1870: 154); Ç. Tat. yd. TTAS şehit (1981: 538b); Ç. Bşk. yd. BTAH şehit (2017: 949b) ‘ay.’ < Ar. /şehīd/ (Wehr, 1976: 489a).

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Farsça kökenli bir sözcükte sonda /d/ > /t/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ötümsüzleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

дяр**т** /der**t**/ (002Bşk/003); Ç. Tat. yd. TTAS dert (1977: 319b); Ç. Bşk. yd. BTAH dert (2011: 472b) ‘dert’ < Far. /derd/ (Steingass, 1998: 510b).

7.5.2.2. Kapanma

RD’de Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerde tespit edilmiştir.

RD. **-v-** < Ar. **-m-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki bir sözcükte içte /-m-/ > /-v-/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses değişimi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

мару**в**ар /maru**v**ar/ (036Bşk/005) ‘mermer’; BRS märwär (1899: 173a); Ç. Tat. yd. TTAS mermer (1979: 420a); Ç. Bşk. yd. BTAH mermer (2014: 483b) ‘ay.’ < Ar. /marmar/ (Wehr, 1976: 905a).

RD. **-d-** < Ar. **-y-**

RD’de Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki bir sözcükte içte /-y-/ > /-d-/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses değişimi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

дун**д**я /dun**d**a[1]/ (027Bşk/010, 001Tip/010, 003Tip/009), дүндя /dünde/ (023Bşk/006, 005Tip/009) ‘dünya’; Ç. Tat. yd. TTAS dön’ya (1977: 338b); Ç. Bşk. yd. BTAH don‘ya (2011: 416a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *İyik-Hakmar ağ.* dönya ‘pek çok’ (2002: 82a) ‘ay.’ < Ar. /dunyā/ (Wehr, 1976: 295a).

RD. **g-** / **ɣ-** < Ar. **’-**

RD’de aşağıdaki sözcüklerde söz başında /’/ > / g-, ɣ-/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcüklerdeki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

гакыл /**g**akıl/ (049Bşk/072), **г**акыл /gaqıl/ (029Bşk/009) ‘akıl’; CC hakıl (2015: 709); HŞ ‘aḳıl (2014: 30); SBTP gakıl (1870: 172); Ç. Tat. yd. TTAS gakıl (1977: 256a) ‘ay.’ < Ar. /‘aql/ (Wehr, 1976: 630a).

галим /**g**alim/ (006Bşk/004) ‘alim’; HŞ ‘alīm (2014: 37); Ç. Tat. yd. TTAS galim (1977: 256b); Ç. Bşk. yd. BTAH ɣalim (2011: 246a) ‘ay.’ < Ar. /ʿalīm/ (Wehr, 1976: 636a).

гаскяр /**g**asker/ (004Bşk/023) ‘asker’; Ç. Tat. yd. TTAS gasker (1977: 262a); Ç. Bşk. yd. BTAH ɣesker (2011: 314b) ‘ay.’ < Ar. /ʿasker/ (Wehr, 1976: 613a).

газыз /**g**azız/ (002Bşk/010), **г**азиз /gaziz/ (022Tat/029, 030Bşk/010, 049Bşk/031) ‘aziz’; CC aziz (2015: 648), haziz (2015: 711); HŞ azīz (2014: 71); SBTP gaziz (1870:

174); Ç. Tat. yd. TTAS gaziz (1977: 254a); Ç. Bşk. yd. BTAH ɣeziz (2011: 293b) ‘ay.’ < Ar. /ʿazīz/ (Wehr, 1976: 609b).

гаип /**g**ayip/ (006Bşk/002) ‘ayıp’; HŞ ‘ayıb (2014: 66); SBTP ayıb (1870: 168); BRS gayıb (1899: 42b); BL1926 ɣeyĕb (2018: 94); Ç. Tat. yd. TTS gayĕp (1997: 72b); Ç. Bşk. yd. BTAH ɣeyĕp (2011: 295a) ‘ay.’ < Ar. /ʿeyb/ (Wehr, 1976: 660b).

гилаж /**g**ilaj/ (002Bşk/004) ‘ilaç’; Ç. Bşk. yd. BTAH ɣilaj (2011: 261a) ‘ay.’ < Ar. /ʿilāc/ (Wehr, 1976: 633b).

гумр /**g**umr/ (049Bşk/077), **г**умыр /gumır/ (010Tat/015, 038Tat/004, 008Bşk/002, 047Bşk/016, 049Bşk/028, 001Tip/038, 002Tip/005), **г**умер /gumĕr/ (009Tat/004, 013Tat/031), **г**умэр /gumĕ[1]r/ (044Tat/004), **г**юмер /gü[1]mĕr/ (022Tat/038) ‘ömür’; HŞ ‘ömür (2014: 442); SBTP gömr (1870: 178); BRS güměr (1899: 43a); BL1926 ɣüměr (2018: 26); Ç. Tat. yd. TTAS goměr (1977: 272a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Melekes ağ.* guměr (2009: 158b), Ç. Bşk. yd. BTAH ɣüměr (2011: 277a) ‘ay.’ < Ar. /ʿumr/ (Wehr, 1976: 643b)..

ҕамель /**ɣ**aměl’/ (023Bşk/011) ‘amel’; HŞ ‘amel (2014: 39); BL1926 ɣemel (2018: 201); Ç. Tat. yd. TTS gamel (1997: 74a) Ç. Bşk. yd. BTS ɣemel (2017: 173b) ‘ay.’ < Ar. /‘amel/ (Wehr, 1976: 645a).

RD. **-g-** < Ar. **-’-**

RD’de aşağıdaki sözcüklerde söz ortasında /’/ > / g-, ɣ-, -g-/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcüklerdeki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

та**г**аля /ta**g**ala/ (046Bşk/004) ‘teala’; Ç. Tat. yd. TTAS xak tegele (1981: 360a); Ç. Bşk. yd. BTS teɣelalla ‘Allahuteala’, teɣele ‘yüce, ulu, teala’ (2017: 591b) ‘ay.’ < Ar. /taʿālā/ (Wehr, 1976: 94b).

жумға /jum**g**a/ (022Tat/034, 003Bşk/012) ‘cuma’; BRS yoma (1899: 101a); BL1926 yomay (2018: 158); Ç. Tat. yd. TTAS comga (1981: 794b); Ç. Bşk. yd. BTAH yoma (2012: 77b) ‘ay.’ < Ar. /cumʿa/ (Wehr, 1976: 135a).

мағлум /ma**g**lum/ (002Bşk/003) ‘malum’; HŞ ma’lūm (2014: 383); BL1926 meɣlüm (2018: 112); Ç. Tat. yd. TTAS meg‘lüm (1979: 415a); Ç. Bşk. yd. BTAH meɣlüm (2014: 448b) ‘ay.’ < Ar. /maʿlūm/ (Wehr, 1976: 637a).

RD. **-m** < Ar. **-n**

RD’de Tipterlerden derlenen metinlerdeki Farsça kökenli bir sözcükte sonda /-n/ > /-m/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki dudaksıllaşma olayının sebebi, söz zincirinde bu sözcükten sonraki sözcüğün çift dudak ünsüzü /b/ ile başlaması olmalıdır.

йам бир- /ya**m** bir-/ (001Tip/027) ‘can vermek’ < Far. /cān/ + OTu. /bir-/.

7.5.2.2.1. Kapanma + Süreksizleşme

RD’de Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerde tespit edilmiştir.

RD. **-g-** / **-ɣ-** < Ar. **-h-**

RD’de Başkurtlardan ve Tatarlardan derlenen metinlerdeki dört sözcükte içte /-h-/ > /-g-, -ɣ-/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcüklerdeki süreksizleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

илағи /ila**g**i/ (005Bşk/007), илағі /ilagi[1]/ (001Bşk/001) ‘ilahi’; HŞ ilāhī (2014: 257); Ç. Tat. yd. TTAS ilahi (1977: 378a); Ç. Bşk. yd. BTAH ilahi (2012: 697b) ‘ay.’ < Ar. /ilāhī/ (Wehr, 1976: 24b).

кағар /ka**g**ar/ (013Tat/025) ‘kahır’; HŞ ḳaḳıɣ (2014: 273); SBTP qahır (1870: 172); BRS kägär ‘lanet, beddua, ilenç’ (1899: 110b); BL1926 qexer (2018: 162); Ç. Tat. yd. TTAS kaher (1979: 80b); Ç. Bşk. yd. BTAH qehĕr (2013: 863b) ‘ay.’ < Ar. /qahr/ (Wehr, 1976: 794a).

шаҕит /şa**ɣ**it/ (017Bşk/005) ‘şehit’; SBTP şehid (1870: 154); Ç. Tat. yd. TTAS şehit (1981: 538b); Ç. Bşk. yd. BTAH şehit (2017: 949b) ‘ay.’ < Ar. /şehīd/ (Wehr, 1976: 489a).

зи**г**ен /zi**g**ĕn/ (006Bşk/008) ‘zihin’; Ç. Tat. yd. TTAS ziněn (1977: 348a); Ç. Bşk. yd. BTAH ziněn (2012: 618a) ‘ay.’ < Ar. /d̲ihn/ (Wehr, 1976: 314a).

RD. **-g-** < Ar. **-ḥ-**

RD’de Tipterlerden derlenen metindeki bir sözcükte içte /-ḥ-/ > /-g-/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki süreksizleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

са**г**ра /sa**g**ra/ (001Tip/001, 002Tip/011) ‘sahra, çöl’; Ç. Tat. yd. TTAS saxra (1979: 637a); Ç. Bşk. yd. BTAH sexre (2015: 847a);Ç. Bşk. ağ. BTDH *Argayaş ağ.* saxra (2002: 241b) ‘ay.’ < Ar. /ṣaḥrāʾ/ (Wehr, 1976: 504b).

RD. **g-** < Far. **h-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Farsça kökenli iki sözcükte söz başında /h/ > /g/ gelişimi tespit edilmiştir.

гяр /**g**er/ (006Bşk/012), гер /gĕr/ (005Bşk/019) ‘her’; Ç. Tat. yd. TTAS her (1981: 825a); Ç. Bşk. yd. BTS her (2017: 194a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeybatı ağ.* er (2002: 426b) ‘ay.’ < Far. /her/ (Steingass, 1998: 1493a).

гич /**g**iç/ (005Bşk/011), гис /gis/ (006Bşk/010) ‘hiç’; Ç. Tat. yd. TTAS hiç (1981: 820b); Ç. Bşk. yd. BTAH his (2017: 550a) ‘ay.’ < Far. /hīç/ (Steingass, 1998: 1520b).

RD. **-k-** < Far. **-ḫ-**

RD’de Tatarlardan derlenen metinlerdeki Farsça kökenli bir sözcükte içte /ḫ/ > /k/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ötümsüzleşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

та**к**та /ta**k**ta/ (029Tat/013, 037Tat/018) ‘tahta’; Ç. Tat. yd. TTAS takta (1981: 20a); Ç. Bşk. yd. BTAH taqta (2016: 96b) ‘ay.’ < Far. /taḫte/ (Steingass, 1998: 287b).

7.5.2.2.2. Kapanma + Sızıcılaşma

RD. **-j-** < Ar. / Far. **-y-**

RD'de Başkurtlardan derlenen metindeki bir sözcükte içte /-y-/ > /-j-/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

дун**ж**а /dun**j**a/ (049Bşk/027) 'dünya'; Ç. Tat. yd. TTAS dön'ya (1977: 338b); Ç. Bşk. yd. BTAH don'ya (2011: 416a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *İyik-Hakmar ağ.* dönya 'pek çok' (2002: 82a) 'ay.' < Ar. /dunyā/ (Wehr, 1976: 295a).

RD'de Tatarlardan derlenen metinlerdeki Farsça kökenli bir sözcükte söz başında /y-/ > /j-/ gelişimi tespit edilmiştir.

жар /**j**ar/ (014Tat/015, 043Tat/011); Ç. Tat. yd. TTAS yar (1981: 643b); Ç. Bşk. yd. BTAH yar (2018: 506b) 'yar' < Far. /yār/ (Steingass, 1998: 1525a).

7.6. Ünlülerdeki Sesbilgisel Değişmeler

7.6.1. Düzleşme

RD. **-a-** < Rus. **-o-**

RD'de Rusça sözcüklerdeki ilk, orta ve son hecedeki /o/ ünlüsünün düzleşerek /a/'ya geliştiği örnekler tespit edilmiştir. Bu sözcüklerdeki düzleşme olayı, Rusça sözcüklerdeki vurgulu hecedeki /o/ ünlüsünün /a/ olarak telaffuz edilmesinden kaynaklı olmalıdır. Başka bir deyişle bu ses gelişmesi yazım esas alınarak oluştuğu düşünülen bir ses değişmesidir.

сам**а**вар /samavar/ (005Bşk/025) 'semaver'; SBTP samavar (1870: 158); BRS samawar (1899: 191a); Ç. Bşk. yd. BTAH samawır (2015: 383b) 'ay.' < Rus. самовар /səmɐˈvar/ (Fasmer 1987a: 553; самовар — Викисловарь (wiktionary.org)).

к**а**мандир /kamandir/ (004Bşk/010) 'komutan'; Ç. Tat. yd. TTAS komandir (1979: 139a); Ç. Bşk. yd. BTS komandir (2017: 292b) 'ay.' < Rus. командир /kəmɐnʲˈdʲir/ (Fasmer, 1986c: 300; командир — Викисловарь (wiktionary.org)).

к**а**нтур /kantur/ (027Tat/017, 046Bşk/021) ‘ofis’ < Rus. контора /kɐnˈtorə/ (Fasmer, 1986c: 313; контора — Викисловарь (wiktionary.org)).

м**а**л**а**дес /maladěs/ (006Tip/017) ‘maşallah’; Ç. Bşk. yd. BTAH maladis (2014: 180b) < молодец /məɫɐˈdʲe͡ts/ (молодец — Викисловарь (wiktionary.org)).

м**а**л**а**дес /maladěs/ (003Tip/006) ‘babayiğit, koç yiğit’ < Rus. молодец /maladets/.

т**а**гда /tagda/ (043Tat/012) ‘o zaman, ... zaman’ < Rus. тогда /tɐgˈda/ (Fasmer, 1987b: 68; тогда — Викисловарь (wiktionary.org)).

с**а**лдатъ /saldat‘/ (003Bşk/015, 004Bşk/002) ‘asker’; BRS ġaldat (1899: 48b); Ç. Tat. yd. TTAS soldat (1979: 659b); Ç. Bşk. yd. BTAH haldat (2017: 470a) ‘ay.’ < Rus. солдат /sɐɫˈdat/ (Fasmer, 1987a: 709; солдат — Викисловарь (wiktionary.org)).

крылец**а** /krılětsa/ (049Bşk/001) ‘sundurma’; Ç. Tat. ağ. TTZDS *Çüpreli ağ.* krıylsa, *Lembre ağ., Çistay ağ., Kuznetsk ağ., Melekes ağ., Hvl. ağ.* krıylça (2009: 333a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ.* kěrlise, kěrnise (2002: 139a) ‘ay.’ < Rus. крыльцо /krɨlʲˈt͡so/ < Rus. крыло /krılo/ (Fasmer, 1986c: 388; крыльцо — Викисловарь (wiktionary.org)).

крыльц**а** /krıl’sa/ (049Bşk/069) ‘sundurma’; Ç. Tat. ağ. TTZDS *Çüpreli ağ.* krıylsa, *Lembre ağ., Çistay ağ., Kuznetsk ağ., Melekes ağ., Hvl. ağ.* krıylça (2009: 333a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ.* kěrlise, kěrnise (2002: 139a) ‘ay.’ < Rus. крыльцо /krɨlʲˈt͡so/ < Rus. крыло /krılo/ (Fasmer, 1986c: 388; крыльцо — Викисловарь (wiktionary.org)).

RD. **-e-** < Rus. **-ö-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki bir sözcükte orta hecede /-ö/ > /-e-/ gelişimi tespit edilmiştir.

ришетка /rişětka/ (047Bşk/010) ‘parmaklık’; Ç. Tat. yd. TTAS reşetke (1979: 607b); Ç. Bşk. yd. BTAH reşetke (2015: 318b) ‘ay.’ < Rus. решётка /rʲɪˈşotkə/ (Fasmer, 1987a: 479; решётка — Викисловарь (wiktionary.org)).

RD. **-ı-** < Ar. / Far. **-u-**

RD’de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen Arapça kökenli iki sözcükte ilk hecede /-u-/ > /-ı-/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcüklerdeki ses olayı, Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur.

м**ы**нажатъ /m**ı**najat‘/ (001Tat/001) ‘münacat’; Ç. Tat. yd. TTAS mönecet (1979: 428a); Ç. Bşk. yd. BTAH mönejet (2014: 378b) ‘ay’. < Ar. /munācāt/ (Wehr, 1976: 946b).

м**ы**санниф /m**ı**sannif/ (007Bşk/003) ‘musannif, yazar’; Ç. Bşk. yd. BTAH mosannif (2014: 349b) ‘ay.’ < Ar. /muṣannif/ (Wehr, 1976: 527b).

RD’de Tatarlardan derlenen metindeki Farsça kökenli bir sözcükte ünlü düzleşmesi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki düzleşme olayı, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

б**ы**лб**ы**л /b**ı**lb**ı**l/ (010Tat/006) ‘bülbül’; Ç. Tat. yd. TTAS bılbıl (1977: 201a); Ç. Bşk. yd. BTAH bılbıl (2011: 455b) ‘ay.’ < Far. /bulbul/ (Steingass, 1998: 196a).

RD. **-ı-** < Ar. **-ū-**

RD’de Tipterlerden derlenen metindeki bir sözcükte /-ū-/ > /-ı-/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı, Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

сандык /sand**ı**k/ (006Tip/020) ‘sandık’; CC sınduk (2015: 552); BRS ġandık (1899: 50a); BL1926 handıq (2018: 186); Ç. Tat. yd. TTAS sandık (1979: 629a); Ç. Bşk. yd. BTAH handıq (2017: 486a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Minzele ağ., Kuzeybatı ağ.* sandıq (2002: 269a) ‘ay.’ < Ar. /ṣandūq/ (Wehr, 1976: 526b).

7.6.1.1. Düzleşme + Öndamaksıllaşma

RD. **-i-** < Far. **-u-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki Farsça kökenli sözcüğün son hecesinde düzleşme + öndamaksıllaşma ses olayı tespit edilmiştir.

наз**и**к /naz**i**k/ (003Bşk/018) ‘nazik’; Ç. Tat. yd. TTAS nezĕk (1979: 439a); Ç. Bşk. yd. BTAH ne̲zĕk (2014: 607b) ‘ay.’ < Far. /nāzuk/ (Steingass, 1998: 1371b).

7.6.1.2. Düzleşme + Daralma

RD. **-ı-** < Mo. **-u-**

RD' Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki a + u dizindeki Moğolcadan alıntı bir sözcükte yuvarlak-dar arka damak ünlüsünün düzleşip daraldığı tespit edilmiştir. Bu sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de RD'deki gibidir.

а**лы**с /al**ı**s/ (012Bşk/008, 030Bşk/002, 046Bşk/007, 003Tip/001, 004Tip/011, 005Tip/011) 'uzak'; Ç. Tat. yd. TTAS alıs (1977: 54b); Ç. Bşk. yd. BTAH alıś (2011: 262b) 'ay.'< Mo. /alus/ (Şçerbak, 2019: 66).

7.6.2. Yuvarlaklaşma + Artdamaksıllaşma + Daralma

RD. **-u-** < Ar. **-e-**

RD'de Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki e + ā dizisindeki bir sözcükte /e/ > /u/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki yuvarlaklaşma + artdamaksıllaşma + daralma ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

м**у**лла /m**u**lla/ (046Bşk/026, 003Tip/014) 'molla'; BRS mulla (1899: 153b); Ç. Tat. yd. TTAS mulla (1979: 410a); Ç. Bşk. yd. BTAH mulla (2014: 412b) 'ay.' < Ar. /mæ**wl**ā/ (Wehr, 1976: 1101a).

7.6.3. Öndamaksıllaşma

RD'de Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerde tespit edilmiştir.

RD. **-e-** < Ar. / Far. **-ā-**

RD'deki Tatarlardan derlenen metindeki Arapça kökenli e + ā dizisindeki bir sözcükte düz-geniş arka damak ünlüsünün öndamaksıllaştığı tespit edilmiştir. Bu sözcükteki öndamaksıllaşma, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de tespit edilmiştir.

сялям /sel**e**m/ (039Tat/008) ‘selam’; CC salam (2015: 546); HŞ selām (2014: 483); SBTP selam (1870: 154), selem (1870: 172); Ç. Tat. yd. TTAS selam, selem (1979: 709a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tara ağ.* salam (2009: 557b); Ç. Bşk. yd. BTAH selem (2015: 799a) ‘ay.’ < Ar. /s**e**lām/ (Wehr, 1976: 425b).

RD. **-e-** < Far. **-ā-**

RD’de Tatarlardan derlenen metindeki Farsça kökenli bir sözcükte /-ā-/ > /-e-/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki öndamaksıllaşma Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

шял /ş**e**l/ (040Tat/001) ‘şal’; Ç. Tat. yd. TTAS şel (1981: 534a); Ç. Bşk. yd. BTAH şel (2017: 930b) ‘ay.’ < Far. /şāl/ (Steingass, 1998: 724b).

RD’de Tatarlardan derlenen metindeki Farsça kökenli e + ā dizisindekş bir sözcükte düz-geniş arka damak ünlüsünün öndamaksıllaştığı tespit edilmiştir. Bu sözcükteki öndamaksıllaşma, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de tespit edilmiştir.

зянгяр /zeng**e**r/ (040Tat/002) ‘mavi’; Ç. Tat. yd. TTAS zeŋger (1977: 354a); Ç. Bşk. yd. BTAH zeŋger (2012: 636b) ‘ay’ < Far. /zengār/ (Steingass, 1998: 626b).

RD. **-ü-** < Ar. / Far. **-u-**

RD’deki Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerdeki iki sözcükte yuvarlak-dar arka damak ünlüsünün ön damaksıllaştığı tespit edilmiştir. Bu sözcüklerdeki öndamaksıllaşma, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde vardır.

дюнья /d**ü**[1]n’ya/ (002Bşk/009) ‘dünya’; Ç. Tat. yd. TTAS dön’ya (1977: 338b); Ç. Bşk. yd. BTAH don‘ya (2011: 416a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *İyik-Hakmar ağ.* dönya ‘pek çok’ (2002: 82a) ‘ay.’ < Ar. /dunyā/ (Wehr, 1976: 295a).

гюмер /g**ü**[1]měr/ (022Tat/038) ‘ömür’; HŞ ‘ömür (2014: 442); SBTP gömr (1870: 178); BRS güměr (1899: 43a); BL1926 ɣüměr (2018: 26); Ç. Tat. yd. TTAS goměr (1977:

272a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Melekes ağ.* guměr (2009: 158b), Ç. Bşk. yd. BTAH ɣüměr (2011: 277a) ‘ay.’ < Ar. /ʿumr/ (Wehr, 1976: 643b).

RD’de Tatarlardan derlenen metindeki Farsça kökenli bir sözcükte yuvarlak-dar arka damak ünlüsünün ön damaksıllaşarak yuvarlak-dar ön damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir.

б**ю**лб**ю**л /b**ü**[1]lb**ü**[1]l/ (010Tat/002) ‘bülbül’; Ç. Tat. yd. TTAS bılbıl (1977: 201a); Ç. Bşk. yd. BTAH bılbıл (2011: 455b) ‘ay.’ < Far. /bulbul/ (Steingass, 1998: 196a).

7.6.3.1. Öndamaksıllaşma + Daralma

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Arapça ve Moğolca kökenli üç sözcükte düz-geniş arka damak ünlüsünün öndamaksıllaşıp daraldığı tespit edilmiştir.

RD. **-ĕ-** < Ar. **-a-**

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır.

кад**е**р /kad**ĕ**r/ (005Bşk/020) ‘kadar’; HŞ ḳadar (2014: 270); BRS käẕär (1899: 112a); BL1926 qeẕer (2018: 124); Ç. Tat. yd. TTAS kader (1979: 18b); Ç. Bşk. yd. BTAH qeẕer (2013: 853a) ‘ay.’ < Ar. /qædar/ (Wehr, 1976: 745b).

RD. **-i-** < Ar. **-ā-**

марж**и**н /marj**i**n/ (034Bşk/004) ‘mercan’; CC marcand (2015: 525); HŞ mercān (2014: 393); BRS märgän ‘mercan’ (1899: 173b); BL1926 meryĕn (2018: 158); Ç. Tat. yd. TTAS mercen (1979: 421a); Ç. Bşk. yd. BTAH meryĕn (2014: 481b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kızıl ağ.* merjĕn (2002: 241b) ‘ay.’ < Ar. /mercān/ (Wehr, 1976: 902a).

RD. **-i-** < Mo. **-a-**

RD’de Tatarlardan derlenen metindeki Moğolca kökenli sözcüğün sonundaki düz-geniş arka damak ünlüsü /a/, çekim sırasında ön damaksıllaşıp daralarak /i/’ye gelişir.

мак**т**илер- /mak**t**iler/ (034Tat/009), мак д**и**ляр /makdiler/ (034Tat/003) ‘överler’; Ç. Tat. yd. TTAS makta- (1979: 361a); Ç. Bşk. yd. BTAH maqta- (2014: 178b) ‘ay.’ < Mo. /maqta-/ (Şçerbak, 2019: 79).

7.6.3.2. Öndamaksıllaşma + Genişleme

RD'de Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerde tespit edilmiştir.

RD. **-ö-** < Ar. / Far. **-u-**

RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki üç sözcükte /-u-/ > /-ö-/ gelişimi tespit edilmiştir.

Bu sözcükteki öndamaksıllaşma + genişleme olayı, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin İyik-Hakmar ağzında vardır.

д**ö**нья /d**ö**n'ya/ (001Bşk/007) 'dünya'; Ç. Tat. yd. TTAS dön'ya (1977: 338b); Ç. Bşk. yd. BTAH don'ya (2011: 416a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *İyik-Hakmar ağ.* dönya 'pek çok' (2002: 82a) 'ay.' < Ar. /dunyā/ (Wehr, 1976: 295a).

х**ö**көм /х**ö**көm/ (004Bşk/007) 'hüküm'; CC höküm (2015: 714); HŞ ḥüküm (2014: 243); BRS köküm (1899: 228a); Ç. Tat. yd. TTAS xökĕm (1981: 388b); Ç. Bşk. yd. BTAH xöküm (2017: 388b) 'ay.' < Ar. /ḥukm/ (Wehr, 1976: 196a).

х**ö**рмят /х**ö**rmet/ (048Bşk/020) 'hürmet'; CC xormat (2015: 480); BRS körmätlä- (1899: 228a); BL1926 körmet (2018: 192); Ç. Tat. yd. TTAS körmet (1981: 389b); Ç. Bşk. yd. BTAH körmet (2017: 392a) 'ay.' < Ar. /ḥurme/ (Wehr, 1976: 171b).

RD'de Tatarlardan derlenen metindeki Farsça kökenli iki sözcükte yuvarlak-dar arka damak ünlüsünün yuvarlak-yarı dar ön damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir.

б**ö**лб**ö**л /b**ö**lb**ö**l/ (001Tat/003) 'bülbül'; Ç. Tat. yd. TTAS bılbıl (1977: 201a); Ç. Bşk. yd. BTAH bılbıl (2011: 455b) 'ay.' < Far. /bulbul/ (Steingass, 1998: 196a).

Aşağıdaki sözcükteki ünlü genişlemesi + öndamaksıllaşması Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de tespit edilmiştir.

г**ö**л /g**ö**l/ (001Tat/002) 'gül'; Ç. Tat. yd. TTAS göl (1977: 284b); Ç. Bşk. yd. BTAH göl (2011: 198b) 'ay.' < Far. /gul/ (Steingass, 1998: 1092a).

7.6.4. Artdamaksıllaşma

RD'de Rusça, Arapça, Farsça ve Moğolca kökenli sözcüklerde tespit edilmiştir.

RD. **-ı-** < Rus. / Ar. **-i-**

RD'de Tipterlerden derlenen metindeki bir sözcükte sonda /-i/ > /-ı/ gelişimi tespit edilmiştir.

ил**ы** /il**ı**/ (001Tip/029) 'veya, ya da' < Rus. или /ˈilʲɪ/ (Fasmer, 1987c: 127; или — Викисловарь (wiktionary.org)).

RD'de Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki birkaç sözcükte /-i-/ > /-ı-/ gelişimi tespit edilmiştir.

рах**ы**м /rax**ı**m/ (013Tat/026) 'rahim, acıma, esirgeme'; CC rahim (2015: 800); HŞ raḥīm (2014: 457); SBTP rahim (1870: 172); Ç. Tat. yd. TTAS rexim (1979: 606a); Ç. Bşk. yd. BTAH rexim (2015: 313b) 'ay.' < Ar. /raḥim/ (Wehr, 1976: 332a).

хас**ы**лы калям /xas**ı**lı kala[1]m/ (005Bşk/009) 'hasılıkelam' < Ar. /ḥāṣil + kelām/ (Wehr, 1976: 182b, 838b).

ылым /**ı**lım/ (001Bşk/010) 'ilim'; HŞ 'ilim (2014: 257); Ç. Bşk. yd. BTAH ɣilĕm (2017: 260b) 'ay.' < Ar. /ʿilm/ (Wehr, 1976: 635b).

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

к**ы**ймат /k**ı**ymat/ (036Bşk/002); кыймат /qıymat/ (036Bşk/006) 'fiyat, kıymet'; HŞ ḳıymet (2014: 321); BRS kıybat (1899: 162a), kimmät (1899: 137a); Ç. Tat. yd. TTAS kıymmet (1979: 215b); Ç. Bşk. yd. BTAH qıybat (2013: 687a) 'ay.' < Ar. /qī**ym**e/ (Wehr, 1976: 800a).

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Çağdaş Tatar Türkçesinin Tüben Kama Kreşin ağzında vardır.

к**ы**была /k**ı**bıla/ (046Bşk/003) 'kıble'; HŞ ḳıbla (2014: 310); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tüben Kama Kreşin ağ.* кıbıla (2009: 362b); Ç. Bşk. yd. BTAH qıbla (2013: 647a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kızıl ağ., Tuk-Soran ağ., Hakmar ağ.* qıbıla, qıbala (2002: 196a) 'ay.' < Ar. /qible/ (Wehr, 1976: 740b).

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Dim, Tuk-Soran, Orta, Orta Ural ve Irgız ağızlarında ve Çağdaş Tatar Türkçesinin Merkez ağzının Nokrat ve Glazov; Mişer ağzının Lembre, Kuznetsk, Karsun, Temnikov ve Sterlitamak alt ağızlarında vardır.

с**ы**р /s**ı**r/ (022Bşk/008, 005Tip/018); CC sır (2015: 813) 'sır'; CC sır (2015: 813); HŞ sırr (2014: 491); SBTP sır (1870: 154); BRS ġır (1899: 66b); BL1926 sır (2018: 130); Ç. Tat. yd. TTAS sĕr (1979: 644b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Temnikov ağ., Lembre ağ., Kuznetsk ağ., Sterlitamak ağ., Karsun ağ., Nokrat ağ., Glazov ağ.* sır (2009: 594a); Ç. Bşk. yd. BTAH sĕr (2015: 499b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ., Tuk-Soran ağ., Orta ağ., Orta Ural ağ., Irgız ağ.* sır (2002: 290a) 'ay.' < Ar. /sirr/ (Wehr, 1976: 404b).

RD. **-a-** / **-a** < Ar. / Far. **-e-** / **-e**

RD'de Arapça kökenli e + ā dizisindeki birkaç sözcükte gerileyici benzeşme neticesinde a + a dizisi ortaya çıkmıştır.

с**а**лам /s**а**lam/ (001Tip/035) 'selam'; CC salam (2015: 546); HŞ selām (2014: 483); SBTP selam (1870: 154), selem (1870: 172); Ç. Tat. yd. TTAS selam, selem (1979: 709a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tara ağ.* salam (2009: 557b); Ç. Bşk. yd. BTAH selem (2015: 799a) 'ay.' < Ar. /selām/ (Wehr, 1976: 425b).

хасылы к**а**лям /xasılı k**а**la[1]m/ (005Bşk/009) 'hasılıkelam' < Ar. /ḥāṣil + kelām/ (Wehr, 1976: 182b, 838b).

Aşağıdaki sözcüklerdeki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de tespit edilmiştir.

й**а**уап /y**а**wap/ (004Tip/017) 'cevap'; CC covap (2015: 454); SBTP cevab (1870: 158); BRS yawab (1899: 95a); BL1926 yawab (2018: 210); Ç. Tat. yd. TTAS cavap (1981: 741b); Ç. Bşk. yd. BTAH yawap (2018: 550a) 'ay.' < Ar. /cewāb/ (Wehr, 1976: 145b).

ш**а**йтан /ş**a**ytan/ (001Bşk/004) ‘şeytan’; CC şaytan (2015:); HŞ şeyṭān (2014: 520); BRS şaytan (1899: 229a); BL1926 şaytan (2018: 106); Ç. Tat. yd. TTAS şaytan (1979: 484a); Ç. Bşk. yd. BTAH şaytan (2017: 750a) ‘ay.’ < Ar. /şeyṭān/ (Wehr, 1976: 497b).

т**а**урат /t**a**wrat/ (001Bşk/012) ‘tevrat’; Ç. Tat. yd. TTAS tewrat (1981: 237a); Ç. Bşk. yd. BTAH tawrat (2016: 195b) ‘ay.’ < Ar. /t**e**vrāt/ (Wehr, 1976: 99a).

RD’de Arapça kökenli e + a dizisindeki bir sözcükte gerileyici benzeşme neticesinde a + a dizisi ortaya çıkmıştır.

с**а**фар /s**a**far/ (037Bşk/006) ‘sefer’; CC safar (2015: 543); Ç. Tat. yd. TTAS sefer (1979: 711b); Ç. Bşk. yd. BTAH sefer (2011: 845b) ‘ay.’< Ar. /sefar/ (Wehr, 1976: 413a).

RD’de Arapça kökenli e + ā + e dizisindeki bir sözcükte tam benzeşme neticesinde a + a + a dizisi ortaya çıkmıştır.

с**а**лам**а**т /s**a**lam**a**t/ (002Bşk/013) ‘selamet’; CC salamatlik ‘selametlik, sağlık’ (2015: 546); HŞ selāmet (2014: 484); BL1926 salamat ‘kaymağı kaynatıp yağını çıkarıp elenmiş un ile karıştırıp hazırlanan bir aş, pilav.’ (2018: 94); Ç. Tat. yd. TTAS selamet (1979: 709a); Ç. Bşk. yd. BTAH selemet (2015: 800b) ‘ay.’ < Ar. /selāme/ (Wehr, 1976: 425b).

м**а**нар**а** /m**a**nar**a**/ (049Bşk/058) ‘minare’; Ç. Tat. yd. TTAS manara (1979: 363b); Ç. Bşk. yd. BTAH manara (2014: 192b) ‘ay.’ < Ar. /menāre/ (Wehr, 1976: 1009b).

RD’de Arapça kökenli e + e dizisindeki bir sözcükte artdamaksıllaşma neticesinde a + a dizisi ortaya çıkmıştır.

х**а**ср**я**т /х**а**sr**а**[1]t/ (013Bşk/009, 046Bşk/006) ‘hasret’; Ç. Tat. yd. TTAS xesret (1981: 385b); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Sirgaç ağ.* xasret (2009: 801b); Ç. Bşk. yd. BTS xesret (2017: 229b) ‘ay.’ < Ar. /ḥesre/ (Wehr, 1976: 177a).

RD’de Arapça kökenli e + e + e dizisindeki bir sözcükte artdamaksıllaşma neticesinde a + a + a dizisi ortaya çıkmıştır.

з**а**м**а**н**а** /zaman**a**/ (027Bşk/009, 044Tat/006) ‘zamane’; CC zamana (2015: 901); HŞ zamāne ‘zaman, devir’ (2014: 679); Ç. Tat. yd. TTAS zamana (1977: 341a); Ç. Bşk. yd. BTAH zamana (2012: 594b) ‘ay.’ < Ar. /z**e**m**e**n**e**/ (Wehr, 1976: 382a).

RD’de Arapça kökenli ā + i + e dizisindeki bir sözcükte ilerleyici benzeşme neticesinde a + a dizisi ortaya çıkmıştır.

файд**а** /fayda/ (016Tat/003, 004Bşk/015) ‘fayda’; Ç. Tat. yd. TTAS fayda (1981: 333b); Ç. Bşk. yd. BTS fayẕa (2017: 163b) ‘ay.’ < Ar. /fā’ide/ (Wehr, 1976: 735a).

RD’de Arapça kökenli ī + e dizisindeki bir sözcükte ilerleyici benzeşme neticesinde ı + a dizisi ortaya çıkmıştır. Aşağıdaki örnekteki artdamaksıllaşma Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

кыйм**а**т /kıym**a**t/ (036Bşk/002), кыймат /qıymat/ (036Bşk/006), киммат /kimmat/ (049Bşk/022) ‘fiyat, kıymet’; HŞ ḳıymet (2014: 321); BRS kıybat (1899: 162a), kimmät (1899: 137a); Ç. Tat. yd. TTAS kıymmet (1979: 215b); Ç. Bşk. yd. BTAH qıybat (2013: 687a) ‘ay.’ < Ar. /qīyme/ (Wehr, 1976: 800a).

RD’de Arapça kökenli i + e dizisindeki bir sözcükte artdamaksıllaşma neticesinde ı + a dizisi ortaya çıkmıştır. Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Çağdaş Tatar Türkçesinin Tüben Kama Kreşin ağzında da vardır.

кыбыл**а** /kıbıl**a**/ (046Bşk/003) ‘kıble’; HŞ ḳıbla (2014: 310); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Tüben Kama Kreşin ağ.* kıbıla (2009: 362b); Ç. Bşk. yd. BTAH qıbla (2013: 647a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kızıl ağ., Tuk-Soran ağ., Hakmar ağ.* qıbıla, qıbala (2002: 196a) ‘ay.’ < Ar. /qible/ (Wehr, 1976: 740b).

RD’de Farsça kökenli sözcüklerin ilk hecesindeki düz-geniş ön damak ünlüsünün düz-geniş arka damak ünlüsüne geliştiği üç örnek tespit edilmiştir.

х**а**рь /xar’/ (003Bşk/012, 037Bşk/006), х**а**рь /х**а**r’/ (003Bşk/012, 037Bşk/006) ‘her’; Ç. Tat. yd. TTAS her (1981: 825a); Ç. Bşk. yd. BTS her (2017: 194a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeybatı ağ.* er (2002: 426b) ‘ay.’ < Far. /her/ (Steingass, 1998: 1493a).

RD’de Farsça kökenli e + ā dizisindeki iki sözcükte gerileyici benzeşme neticesinde a + a dizisi ortaya çıkmıştır. Aşağıdaki sözcükteki artdamaksıllaşma olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Tatar Türkçesinin Mişer ağzının Kuznetsk alt ağzında da vardır.

д**а**рман /d**а**rman/ (002Bşk/015) ‘derman’; Ç. Tat. yd. TTAS derman (1977: 335); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Kuznetsk ağ.* darman (2009: 164a); Ç. Bşk. yd. BTAH darman (2011: 339b) ‘ay.’ < Far. /dermān/ (Steingass, 1998: 514a).

Aşağıdaki sözcükteki artdamaksıllaşma olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

д**а**рья /d**а**r’ya/ (016Tat/003, 004Tip/014) ‘derya’; HŞ deryā (2014: 162); BL1926 derya (2018: 31); Ç. Tat. yd. TTAS der’ya (1977: 320); Ç. Bşk. yd. BTAH dar‘ya (2011: 342a) ‘ay.’ < Far. /deryā/ (Steingass, 1998: 516b).

RD’de Farsça kökenli u + e dizisindeki bir sözcükteki düz-geniş ön damak ünlüsünün ilerleyici benzeşme yoluyla düz-geniş arka damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir.

хун**а**р /xun**а**r/ (035Bşk/002) ‘hüner’; Ç. Bşk. yd. BTAH höner (2017: 584b) ‘ay.’ < Far. /huner/ (Steingass, 1998: 1514b).

RD. **-а** < Far. **-e**

Aşağıdaki sözcüklerdeki artdamaksıllaşma olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

RD’de Farsça kökenli ī + ā + e dizisindeki bir sözcükte ilerleyici benzeşme neticesinde é + a + a dizisi ortaya çıkmıştır.

бечар**а** /běçar**а**/ (005Bşk/018), бичар**а** /biçar**а**/ (007Bşk/008), бисар**а** /bisar**а**/ (027Tat/029), бисар**à** /bisar**à**/ (037Bşk/008) ‘biçare’; Ç. Tat. yd. TTAS biçara (1977: 171a); Ç. Bşk. yd. BTAH bisara (2011: 287a) ‘ay.’ < Far. /bīçāre/ (Steingass, 1998: 2016a).

RD'de Farsça kökenli i + ā + e dizisindeki bir sözcükte ilerleyici benzeşme neticesinde ı + a + a dizisi ortaya çıkmıştır.

пыял**а** /pıyal**a**/ (004Bşk/029), піял**а** /pi[1]yal**a**/ (044Tat/002) 'cam'; Ç. Tat. yd. TTAS pıyala (1979: 568a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *M.kar. ağ.* piyala, *Kazan ardı Kreşin ağ., Çět-Krş. ağ.* piyala (2009: 530b) '1. 'pencere. 2. şişe'; Ç. Bşk. yd. BTS bıyala (2017: 88b) 'ay.' < Far. /piyāle/ (Steingass, 1998: 262b).

RD'de Farsça kökenli ā + e dizisindeki bir sözcükte ilerleyici benzeşme neticesinde a + a dizisi ortaya çıkmıştır.

таз**а** /taz**a**/ (047Bşk/045) 'taze, temiz'; Ç. Tat. yd. TTAS taza (1981: 16b); Ç. Bşk. yd. BTAH taz̲a (2016: 79b) 'ay.' < Far. /tāze/ (Steingass, 1998: 275a).

RD. **-ı-** < Far. / Mo. **-i-**

RD'de Başkurtlardan derlenen metindeki Farsça kökenli i + ā + e dizisindeki bir sözcükteki düz-dar ön damak ünlüsünün artdamaksıllaşarak düz-dar arka damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

п**ы**яла /p**ı**yala/ (004Bşk/029'cam'; Ç. Tat. yd. TTAS pıyala (1979: 568a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *M.kar. ağ.* piyala, *Kazan ardı Kreşin ağ., Çět-Krş. ağ.* piyala (2009: 530b) '1. 'pencere. 2. şişe'; Ç. Bşk. yd. BTS bıyala (2017: 88b) 'ay.' < Far. /piyāle/ (Steingass, 1998: 262b).

RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Moğolca kökenli a + i dizisindeki bir sözcükte ilerleyici benzeşme yoluyla artdamaksıllaşma tespit edilmiştir. Bu sözcükteki artdamaksıllaşma, Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

салк**ы**н /salk**ı**n/ (024Bşk/007, 049Bşk/050) 'serin'; Ç. Tat. yd. TTAS salkın (1979: 619b); Ç. Bşk. yd. BTAH halqın (2017: 471a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Karizěl ağ.* salqın (2002: 366b) 'ay.' < Mo. /salqin/ (Şçerbak, 2019: 86).

7.6.4.1. Artdamaksıllaşma + Daralma

RD'de Arapça ve Moğolca kökenli sözcüklerde tespit edilmiştir.

RD. **-ı-** < Ar. **-e-**

RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Arapça kökenli e + e dizisindeki bir sözcükte benzeşmezlik neticesinde /-e-/ > /-ı-/ gelişimi tespit edilmiştir.

мескын /měskın/ (031Bşk/004) 'mesken'; HŞ mesken (2014: 394); Ç. Tat. yd. TTZDS *Layış ağ.* měskěn 'çanak, kase' (2009: 477a); Ç. Bşk. yd. BTAH mesken (2014: 490a) 'ay.' < Ar. /mesken/ (Wehr, 1976: 418).

RD. **-u-** < Mo. **-ö-**

RD'de Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki Moğolca kökenli bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcük PS'de Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi ve Mişer Türkçesinde RD'deki gibi kaydedilmiştir.

ус- /**u**s-/ (020Bşk/003, 021Bşk/004, 030Bşk/008, 033Bşk/014, 042Bşk/005, 043Bşk/012, 048Bşk/029, 049Bşk/038, 006Tip/008'büyümek'; Ç. Tat. yd. TTAS üs- (1981: 735a); Ç. Bşk. yd. BTAH üś- (2017: 249b) 'ay.' < PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.*, us- (1787: 216) < Mo. /ös-/ (Şçerbak, 2019: 83).

7.6.5. Daralma

RD'de Rusça, Arapça, Farsça ve Moğolca kökenli sözcüklerde tespit edilmiştir.

RD. **-i-** / **-i[1]-** < Rus. **-e-**

RD'de Başkurtlardan ve Nagaybaklardan derlenen metinlerdeki üç sözcükte tespit edilmiştir. Aşağıdaki sözcüklerde daralma varmış gibi gözükse de bu sözcüklerin Rusça okunuşlarında da *e* yazıbirimi dar okunur.

мал**и**нки /malinki/ (036Bşk/012) 'küçük, ufak' < Rus. маленький /ˈmalʲɪnʲkʲɪj̩/ (маленький — Викисловарь (wiktionary.org)).

р**и**шетка /rişětka/ (047Bşk/010) ‘parmaklık’; Ç. Tat. yd. TTAS reşetke (1979: 607b); Ç. Bşk. yd. BTAH reşetke (2015: 318b) ‘ay.’ < Rus. решётка /rʲɪˈʂotkə/ (Fasmer, 1987a: 479; решётка — Викисловарь (wiktionary.org)).

тар**и**лка /tarilka/ (001Nog/002) ‘tabak’ < Rus. тарелка /tɐˈrʲelkə/ (Fasmer, 1987b: 24; тарелка — Викисловарь (wiktionary.org)).

RD. **-u-** < Rus. **-o-**

RD’de Tatarlardan, Başkurtlardan, Tipterlerden ve Nagaybaklardan derlenen metinlerdeki birkaç sözcükte /-o-/ > /-u-/ gelişimi tespit edilmiştir.

г**у**рниса /g**u**rnisa/ (006Tip/011, 001Nog/013) ‘oda’ < Rus. горница /ˈgornʲɪt͡sə/ (Fasmer, 1986a: 442; горница — Викисловарь (wiktionary.org)).

кант**у**р /kant**u**r/ (027Tat/017, 046Bşk/021) ‘ofis’ < Rus. контора /kɐnˈtorə/ (Fasmer, 1986c: 313; контора — Викисловарь (wiktionary.org)).

RD. **-ĕ-** < Ar. / Far. **-e-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki Arapça kökenli i + e dizisindeki bir sözcükte /-e-/ > /-ĕ-/ gelişimi tespit edilmiştir.

фетн**е** /fětn**ĕ**/ (005Bşk/001) ‘fitne’; HŞ fitne (2014: 205) ‘ay.’ < Ar. /fitne/ (Wehr, 1976: 720b).

RD’de Başkurtlardan derlenen metinde e + e dizisindeki Farsça kökenli bir sözcükte benzeşmezlik yoluyla /e/ > /ĕ/ gelişimi gerçekleşir.

шик**е**р /şikĕr/ (047Bşk/029) ‘şeker’; Ç. Tat. yd. TTAS şiker (1981: 506a); Ç. Bşk. yd. BTAH şeker (2017: 929a) ‘ay.’ < Far. /şeker/şekker/ (Steingass, 1998: 752a).

RD. **-i-** < Ar. / Far. **-e-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki Arapça kökenli e + e dizisindeki bir sözcükte /-e-/ > /-i-/ gelişimi tespit edilmiştir.

мескин /měsk**i**n/ (031Bşk/008, 032Bşk/010) ‘mesken’; HŞ mesken (2014: 394); Ç. Tat. yd. TTZDS *Layış ağ.* měskĕn ‘çanak, kase’ (2009: 477a); Ç. Bşk. yd. BTAH mesken (2014: 490a) ‘ay.’ < Ar. /mesken/ (Wehr, 1976: 418).

RD’de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde e + e dizisindeki Farsça kökenli bir sözcükte benzeşmezlik yoluyla /e/ > /i/ gelişimi gerçekleşir. Bu sözcükteki daralma olayı, Çağdaş Tatar Türkçesinde vardır.

ш**и**кяр /ş**i**ker/ (014Tat/014), ш**и**кер /ş**i**kĕr/ (047Bşk/029) ‘şeker’; Ç. Tat. yd. TTAS şiker (1981: 506a); Ç. Bşk. yd. BTAH şeker (2017: 929a) ‘ay.’ < Far. /şeker/şekker/ (Steingass, 1998: 752a).

RD’de Tatatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Moğolca kökenli e + e dizisindeki üç sözcükte ilk hecedeki düz-geniş ön damak ünlüsünün daralarak düz-dar ön damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir. Bu sözcüklerdeki daralma olayı, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

т**и**рмя /t**i**rme/ (049Bşk/086) ‘terme’; Ç. Tat. yd. TTAS tirme (1981: 104a); Ç. Bşk. yd. BTAH tirme (2016: 331a) ‘ay.’ < Mo. /term-e/ (Lessing, 2003: 1243b).

ч**и**бяр /ç**i**ber/ (006Tat/003, 019Tat/001, 021Tat/001) ‘temiz; güzel’; Ç. Tat. yd. TTAS çiber (1981: 423b) ‘ay.’ < Mo. /çeber/ (Şçerbak, 2019: 68).

с**и**г- /s**i**g-/ (048Bşk/016) ‘işemek’; Ç. Tat. yd. TTAS siy- (2019: 146a); Ç. Bşk. yd. BTS hĕy- (2017:195b) ‘ay.’ < Mo. /sege-/ (Şçerbak, 2019: 75).

RD. **-ı-** < Far. **-a-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerde ā + a dizisindeki Farsça kökenli bir sözcükte benzeşmezlik yoluyla /a/ > /ı/ gelişimi gerçekleşir. Bu sözcükteki daralma olayı, Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

каг**ы**з /kag**ı**z/ (006Bşk/011), каҕ**ы**з /kaɣ**ı**z/ (022Bşk/013) ‘kağıt’; Ç. Tat. yd. TTAS kegaz’ (1979: 247b); Ç. Bşk. yd. BTAH qaɣız̲ (2013: 74b) ‘ay.’ < Far. /kāġad/kāġid ~ kāġaz̲/kāġiz̲/ (Steingass, 1998: 1006a).

RD. **-u-** < Mo. **-o-**

RD'de Tatarlardan derlenen metindeki Moğolca kökenli o + a dizisindeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde RD'deki gibidir.

т**у**кта- /t**u**kta-/ (027Tat/037) 'durmak'; Ç. Tat. yd. TTAS tukta- (1981: 158a); Ç. Bşk. yd. BTS tuqta- (2017: 640) 'ay.' < Mo. /toġta-/ (Şçerbak, 2019: 89).

RD. **-ü-** < Mo. **-ö-**

RD'de Tatarlardan, Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki Moğolca kökenli bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

ӱc- /**ü**s-/ (001Tat/006, 013Tat/007, 028Tat/022, 029Tat/034, 037Tat/009, 003Bşk/006, 046Bşk/022, 047Bşk/012, 002Tip/011) 'büyümek'; Ç. Tat. yd. TTAS üs- (1981: 735a); Ç. Bşk. yd. BTAH üś- (2017: 249b) 'ay.' < PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.*, us- (1787: 216) < Mo. /ös-/ (Şçerbak, 2019: 83).

7.6.6. Genişleme

RD'de Rusça, Arapça, Farsça

RD. **-a-** < Rus. **-ı-**

RD'de Tatarlardan derlenen metindeki Rusça kökenli o + o + ı dizisindeki bir sözcükte son hecede /-ı-/ > /-a-/ gelişimi tespit edilmiştir.

почтов**а**й /poçtovay/ (013Tat/037) 'posta'; BRS puşta (1899: 187a); Ç. Tat. yd. TTAS poçta (1979: 537a); Ç. Bşk. yd. BTAH poçta (2015: 155a) 'ay.' < почтовый /pʁˈt͡ɕtovɨ̯/ (Fasmer, 1987a: 349; почтовый — Викисловарь (wiktionary.org)).

RD. **-ĕ-** < Ar. **-i-**

RD'de Başkurtlardan derlenen metindeki Arapça kökenli i + e dizisindeki bir sözcükte /-i-/ > /-ĕ-/ gelişimi tespit edilmiştir.

ф**е**тне /f**ĕ**tnĕ/ (005Bşk/001) ‘fitne’; HŞ fitne (2014: 205) < Ar. /fitne/ (Wehr, 1976: 720b).

RD. **-o-** < Ar. **-u-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki Arapça kökenli u + ā dizisindeki bir sözcükte /-u-/ > /-o-/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu sözcükteki genişleme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

м**о**хтаж /m**o**htaj/ (001Bşk/001) ‘muhtaç’; CC muxtaç (2015: 778); HŞ muḥtāc (2014: 400); Ç. Tat. yd. TTAS mohtac (1979: 406b); Ç. Bşk. yd. BTAH moxtaj (2014: 354b) ‘ay.’ < Ar. /muḥtāc/ (Wehr, 1976: 212a).

RD. **-o-** < Far. **-u-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerde Farsça kökenli u + a ve u + ā dizisindeki iki sözcükte yuvarlak-dar arka damak ünlüsünün yuvarlak-yarı dar arka damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir. Aşağıdaki sözcüklerdeki ünlü genişlemesi Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

д**о**шман /d**o**şman/ (049Bşk/007) ‘düşman’; Ç. Tat. yd. TTAS doşman (1977: 311b); Ç. Bşk. yd. BTAH doşman (2011: 427b) ‘ay.’ < Far. /d**u**şman/ (Steingass, 1998: 526b).

х**о**дай /х**о**day/ (004Bşk/032) ‘Hüda’; Ç. Tat. yd. TTAS xoday (1981: 370a); Ç. Bşk. yd. BTAH xo̱ay (2017: 379a) ‘ay.’ < Far. /ḫudā/ (Steingass, 1998: 448b).

RD. **-ĕ-** < Far. **-ī-**

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki Farsça kökenli ī + e dizisindeki bir sözcükte gerileyici benzeşme yoluyla ünlü genişlemesi gerçekleşmiştir.

с**е**ня /s**ĕ**ne/ (002Bşk/008) ‘sine’ < Far. /sīne/ (Steingass, 1998: 719a).

RD. **-ö-** < Mo. **-ü-**

RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki Moğolca kökenli ü + e dizisindeki bir sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de RD'deki gibidir.

к**ө**рян /k**ö**ren/ (046Bşk/011) 'koyu kahverengi, kula (at donu)'; Ç. Tat. yd. TTAS kören (1979: 271a); Ç. Bşk. yd. BTS kören (2017: 298a) 'ayç' < Mo. /küreŋ/ (Şçerbak, 2019: 78).

7.6.7. Kısalma

RD'de Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerde tespit edilmiştir.

RD. **-i** < Ar. **ī-**

RD'deki Arapça kökenli ī + a dizisindeki bir sözcükteki uzun /-ī- / ünlüsünün kısalıp /-i-/'ye geliştiği tespit edilmiştir. Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

иман /**i**man/ (001Bşk/010) 'iman'; HŞ imān (2014: 258); Ç. Tat. yd. TTAS iman (1977: 385a); Ç. Bşk. yd. BTAH iman (2012: 713b) 'ay.' < Ar. /īmān/ (Wehr, 1976: 29a).

RD. **-i-** < Ar. / Far. **-ī-**

RD'deki Arapça kökenli a + ī dizisindeki iki sözcükte uzun /-ī- / ünlüsünün kısalıp /-i-/'ye geliştiği tespit edilmiştir.

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

газ**и**з /gaz**i**z/ (022Tat/029, 030Bşk/010, 049Bşk/031) 'aziz'; CC aziz (2015: 648), haziz (2015: 711); HŞ azīz (2014: 71); SBTP gaziz (1870: 174); Ç. Tat. yd. TTAS gaziz (1977: 254a); Ç. Bşk. yd. BTAH ɣeziz (2011: 293b) 'ay.' < Ar. /ʿazīz/ (Wehr, 1976: 609b).

Aşağıdaki sözcük Çağdaş Başkurt Türkçesinin Urta ağzında da RD'deki gibi kaydedilmiştir.

фак**и**р /fak**i**r/ (003Bşk/002) ‘fakir’; BL1926 feqir (2018: 78); Ç. Bşk. yd. BTS feqir (2017: 164b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Urta ağ.* fakir (2002: 364b) ‘ay.’ < Ar. /faḳīr/ (Wehr, 1976: 723a).

RD’deki metinlerde Farsça kökenli sözcüklerdeki uzun /ī/ ünlüsünün kısalarak /i/ ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir. Bu sözcüklerdeki ses olayı, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de bulunur.

м**и**ya /m**i**wa/ (045Bşk/002) ‘meyve’; Ç. Bşk. yd. BTAH mive (2014: 278b) ‘ay.’ < Far. /mīwe/maiwa/ (Steingass, 1998: 724b).

т**и**з /t**i**z/ (001Tat/009) ‘tez’; Ç. Tat. yd. TTAS tiz (1981: 94b); Ç. Bşk. yd. BTAH tiz̲ (2016: 297a) ‘ay.’ < Far. /tīz/ (Steingass, 1998: 341b).

RD. **-i** < Ar. **-ī**

RD’deki beş sözcükte uzun /-ī- / ünlüsünün kısalıp /-i-/’ye geliştiği tespit edilmiştir.

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

фан**и** /fan**i**/ (023Bşk/006, 027Bşk/006) ‘fani’; **Ç**. Tat. yd. TTAS fani (1981: 336a); Ç. Bşk. yd. BTS fani (2017: 163a) ‘ay.’ < Ar. /fānin/ (Wehr, 1976: 729b).

Aşağıdaki sözcükteki ses olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır.

муфт**и** /mufti/ (001Bşk/002) ‘müftü’; Ç. Tat. yd. TTAS möfti (1979: 428b); Ç. Bşk. yd. BTAH möftöy (2014: 392a) ‘ay.’ < Ar. /muftī/ (Wehr, 1976: 696b).

8. BÖLÜM: RIBAKOV DERLEMELERİNDE BİÇİM-SESBİLGİSEL ÖZELLİKLER

8.1. Biçim-Ses Bilgisel Süreçler

Bu bölümde, RD'de sözcük çekiminde sözcükte ya da ekte gelişen ses olayları incelenmiştir.

8.1.1. Benzeşme

8.1.1.1. Ünlü Benzeşmeleri

8.1.1.1.1. Tam Benzeşme

RD'de sözcük çekimi sırasında eklerdeki ünlülerin sözcük tabanındaki ünlü ile ya da sözcük tabanındaki ünlünün ekteki ünlü ile aynılaşması olayıdır. Çalışmada, ünlülerdeki tam benzeşmeler, çaşdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesi temel alınarak ünlülerin niteliklerine göre sınıflandırılmıştır.

Düz-Geniş Ünlülerde Tam Benzeşme

RD'de Tatarlardan derlenen metinde son hecesinde düz-dar arka damak ünlüsü bulunan bir sözcüğe, eylemden eylem yapım eki {-kan} eklendiğinde ekteki düz-geniş arka damak ünlüsü /a/'nın ilerleyici benzeşme yoluyla düz-dar arka damak ünlüsü /ı/'ya geliştiği tespit edilmiştir.

бышк**ы**н /bışk**ı**n/ (013Tat/001) 'pişen'.

RD'de Başkurtlardan derlenen metinde son hecesinde düz-yarı dar ön damak ünlüsü bulunan bir sözcüğe, bulunma hâli eki {+de} eklendiğinde ekteki düz-geniş ön damak ünlüsü /e/'nin ilerleyici benzeşme yoluyla düz-yarı dar ön damak ünlüsü /ĕ/'ye geliştiği tespit edilmiştir.

менд**е** /měnd**ĕ**/ (047Bşk/031) 'bende'; Ç. Tat. yd. min+de; Ç. Bşk. yd. min+de.

Düz-Dar Ünlülerde Tam Benzeşme

RD'de Başkurtlardan derlenen metinde son hecesinde düz-dar ön damak ünlüsü bulunan bir sözcüğe, ilgi hâli eki {+nĕŋ} eklendiğinde sözcükteki düz-dar ön damak

ünlüsü /i/'nin gerileyici benzeşme yoluyla düz-yarı dar ön damak ünlüsü /ĕ/'ye geliştiği tespit edilmiştir.

с**е**нең /s**ĕ**nĕŋ/ (047Bşk/034) 'senin'; Ç. Tat. yd. sin+ĕŋ; Ç. Bşk. yd. hin+ĕŋ.

Yuvarlak-Dar Ünlülerde Tam Benzeşme

Sözcük çekiminde eklerde tespit edilen yuvarlak-dar ünlülerdeki tam benzeşme olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

RD'de Başkurtlardan derlenen metinde son hecesinde yuvarlak-yarı dar arka damak ünlüsü bulunan ve ünsüz ile biten bir sözcüğe, zarf-fiil eki {-(u)p} eklendiğinde ekteki yuvarlak-dar arka damak ünlüsü /u/'nun ilerleyici benzeşme yoluyla yuvarlak-yarı dar arka damak ünlüsü /o/'ya geliştiği tespit edilmiştir.

оч**о**б /oç**o**b/ (004Bşk/031) 'uçup'; Ç. Tat. yd. oç-ıp; Ç. Bşk. yd. os-op.

RD'de Başkurtlardan derlenen metinde son hecesinde yuvarlak-yarı dar ön damak ünlüsü bulunan ve ünsüz ile biten bir sözcüğe, zarf-fiil eki –{(ü)p} ya da 3. teklik iyelik eki {+ü} eklendiğinde ekteki yuvarlak-dar ön damak ünlüsü /ü/'nün ilerleyici benzeşme yoluyla yuvarlak-yarı dar ön damak ünlüsü /ö/'ye geliştiği tespit edilmiştir.

өзөл**ө**б /özöl**ö**b/ (003Bşk/016, 004Bşk/010) 'üzülüp'; Ç. Tat. yd. özĕl-ĕp; Ç. Bşk. yd. öz̲öl -öp.

көнн**ө** /könn**ö**/ (004Bşk/027, 005Bşk/028) 'günü'; Ç. Tat. yd. kön+ĕ; Ç. Bşk. yd. kön+ö.

8.1.1.1.2. Yarı Benzeşme

Düz-Geniş Ünlülerde Yarı Benzeşme

RD'de Başkurtlardan derlenen metinde düz-geniş ön damak ünlüsü bulunan bir sözcüğe, belirtme hâli eki {+ni} eklendiğinde sözcükteki düz-geniş ön damak ünlüsü /e/'nin gerileyici benzeşme yoluyla düz-yarı dar ön damak ünlüsü /ĕ/'ye geliştiği tespit edilmiştir.

н**е**рс**е**ни /nĕrsĕni/ (005Bşk/011) ‘şeyi’; Ç. Tat. yd. nerse+nĕ; Ç. Bşk. yd. nerśe+nĕ.

8.1.1.1.3. İlerleyici Benzeşme

RD’de Tatarlardan derlenen metinde son hecesinde düz-dar arka damak ünlüsü bulunan ötümsüz ünsüz ile biten bir sözcüğe, sıfat-fiil eki {-kan} eklendiğinde ekteki düz-geniş arka damak ünlüsü /a/’nın ilerleyici benzeşme yoluyla düz-dar arka damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir.

бышк**ы**н /bışk**ı**n/ (013Tat/001) ‘pişen’.

RD’de Başkurtlardan derlenen metinde son hecesinde düz-yarı dar ön damak ünlüsü bulunan ve ötümlü ünsüz ile biten sözcüğe, yönelme hâli eki {+ge} ya da bulunma hâli eki {+de} eklendiğinde ekteki düz-geniş ön damak ünlüsü /e/’nin ilerleyici benzeşme yoluyla düz-yarı dar ön damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir.

epr**e** /yĕrg**ĕ**/ (047Bşk/006) ‘yere’; Ç. Tat. yd. cir+ge; Ç. Bşk. yd. yĕr+ge.

epд**e** /yĕrd**ĕ**/ (047Bşk/061) ‘yerde’; Ç. Tat. yd. cir+de; Ç. Bşk. yd. yĕr+z̲e.

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerde son hecesinde yuvarlak-yarı dar arka damak ünlüsü bulunan ve ünsüz ile biten bir sözcüğe, zarf-fiil eki {-(u)p} eklendiğinde ekteki yuvarlak-dar arka damak ünlüsü /u/’nun ilerleyici benzeşme yoluyla yuvarlak-yarı dar arka damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir.

оч**о**б /oç**o**b/ (004Bşk/031) ‘uçup’; Ç. Tat. yd. oç-ıp; Ç. Bşk. yd. os-op.

тор**о**бт**о**р /tor**o**pt**o**r/ (007Bşk/016) ‘durmuştur; Ç. Tat. yd. tor-ıp-tır; Ç. Bşk. yd. tor-op-tor.

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerde son hecesinde yuvarlak-yarı ön damak ünlüsü bulunan ve ünsüz ile biten bir sözcüğe, zarf-fiil eki {-(ü)p} eklendiğinde ekteki yuvarlak-dar ön damak ünlüsü /ü/’nün ilerleyici benzeşme yoluyla yuvarlak-yarı dar ön damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir.

өзөл**ө**б /özöl**ö**b/ (003Bşk/016, 004Bşk/010) ‘üzülüp’; Ç. Tat. yd. özĕl-ĕp; Ç. Bşk. yd. öz̲öl -öp.

RD’de Başkurtlardan derlenen metinde son hecesinde yuvarlak-yarı dar ön damak ünlüsü bulunan bir sözcüğe, üçüncü teklik iyelik eki {+ü} eklendiğinde ekteki yuvarlak-dar ön damak ünlüsü /ü/’nün ilerleyici benzeşme yoluyla yuvarlak-yarı dar ön damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir.

өст**ө**н /östönü/ (007Bşk/019) ‘üstünü’; Ç. Tat. yd. öst+ĕ+n; Ç. Bşk. yd. öśt+ön.

Biçim-sesbilgisel süreçte RD’deki ilerleyici benzeşme ile ilgili yukarıdaki örneklerinin tamamında ünlülerde tam benzeşme ortaya çıkmıştır.

8.1.1.1.4. Gerileyici Benzeşme

Ortak Türkçe /sen/ adılına RD’de Başkurtlardan derlenen metinde ilgi hâli eki {+nĕŋ} eklendiğinde sözcükteki düz-geniş ön damak ünlüsü /e/’nin ekteki düz-yarı dar ön damak ünlüsü /ĕ/’nin etkisiyle gerileyici benzeşme yoluyla daraldığı tespit edilmiştir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde düz-dar ön damak ünlülü biçimle devam etmektedir ve RD’de bu örneğin düz-geniş ön damak ünlülü biçimi beş, düz-dar ön damak ünlülü biçimi sekiz kez geçmektedir. Aşağıdaki varyant ise sadece ilgi hâli ekli biçimde bir kez geçmektedir. Bu durumda, bu örnekteki daralmanın sebebi ilgi hâli ekindeki düz-yarı dar ön damak ünlüsü olmalıdır.

с**е**нең /s**ĕ**nĕŋ/ (047Bşk/034) ‘senin’; Ç. Tat. yd. sin-ĕŋ; Ç. Bşk. yd. hin-ĕŋ.

RD’de Başkurtlardan derlenen metinde düz-geniş ön damak ünlüsü bulunan bir sözcüğe, belirtme hâli eki {+ni} eklendiğinde sözcükteki düz-geniş ön damak ünlüsü /e/’nin gerileyici benzeşme yoluyla düz-yarı dar ön damak ünlüsüne geliştiği tespit edilmiştir.

н**е**рс**е**ни /n**ĕ**rs**ĕ**ni/ (005Bşk/011) ‘şeyi’; Ç. Tat. yd. nerse+nĕ; Ç. Bşk. yd. nerśe+nĕ.

8.1.1.2. Ünsüz Benzeşmeleri

8.1.1.2.1. Tam Benzeşme

Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde olduğu gibi RD'de de sözcük çekimi sırasında sözcüğün sonundaki ünsüz ile ekin başındaki ünsüz arasında genellikle bir uyum olduğu görülür. Bu uyum, bazen tam benzeşme bazen de yarı benzeşme şeklindedir. RD'deki çekim sırasındaki tam ünsüz benzeşmeleri şöyledir:

RD'de, /k/, /q/ ile biten sözcüklere sıfat-fiil ya da yönelme hâli eki eklendiğinde ek başındaki ünsüz ötümsüzleşir.

ак**к**ан су /a**qk**an su/ (049Bşk/034) 'akan su'; Ç. Tat. yd. aqqan su; Ç. Bşk. yd. aqqan hıw.

бәйек**к**я /bĕ[1]yĕ**kk**e/ (026Tat/001) 'yükseğe'; Ç. Tat. yd. biyĕkke; Ç. Bşk. yd. bĕyĕkke.

RD'de /l/, /n/, /r/, /w/ ve /m/ ile biten sözcüklere ilgi hâli eklendiğinde, ekin sonunda bulunan /ŋ/'nin ilerleyici benzeşme yoluyla /n/'ye geliştiği tespit edilmiştir. Sözcük sonundaki akıcı ünsüzler ve ek başındaki /n/ ünsüzü ekin sonundaki /ŋ/'yi oluşma yeri bakımından kendilerine benzetmişlerdir. Ortak Türkçe ilgi hâli ekinin sonundaki /-ŋ/ ünsüzü Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubundaki Kızıl ağzında ve Güney ağız grubundaki İyik-Hakmar ağzında da /-n/'ye gelişir (Maksutova, 1976: 267; Mirjanova, 1979: 49). Bunun yanında aşağıdaki üçüncü örnekteki sözcük de İyik-Hakmar ağzının konuşulduğu Yuluk köyündeki Başkurtlardan derlenmiştir.

аны**н** /anı**n**/ (046Bşk/009, 049Bşk/026) 'onun'; BRS anın (1899: 67b); Ç. Tat. yd. a+nıŋ; Ç. Bşk. yd. u+nıŋ.

астырханы**н** /astırxanı**n**/ (041Bşk/002) 'Astrahan'ın'; Ç. Tat. yd. astırxan+nıŋ; Ç. Bşk. yd. astırxan+dıŋ.

ашкадарларны**н** /aşkadarlarnı**n**/ (018Bşk/003) 'Aşkadarların'; Ç. Tat. yd. Aşkadarlar+nıŋ; Ç. Bşk. yd. Aşka̲zar̲zar+z̲ıŋ.

ирны**н** /irnı**n**/ (001Tip/008) ‘yerin’; Ç. Tat. yd. cir+nĕŋ; Ç. Bşk. yd. yĕr+ẕĕŋ.

RD’de /m/ ve /n/ ile biten bazı sözcüklerden sonra ayrılma hâli eki eklendiğinde ek başındaki /d/ ilerleyici benzeşme yoluyla Çağdaş Tatar Türkçesinde olduğu gibi /n/’ye gelişir.

артын**н**ан /artın**n**an/ (039Tat/007) ‘ardından’; Ç. Tat. yd. artın+nan; Ç. Bşk. yd. artın+dan.

урам**н**ан /uram**n**an/ (038Tat/001) ‘sokaktan’; Ç. Tat. yd. uram+nan; Ç. Bşk. yd. uram+dan.

RD’de Tatarlardan derlenen metinlerdeki /n/ ile biten bir sözcüğe çokluk eki +ler eklendiğinde ilerleyici benzeşme yoluyla çokluk ekinde /l/ > /n/ gelişimi olur.

тӳн**н**ярне /tün**n**ernĕ/ (033Tat/003) ‘geceler’; Ç. Tat. yd. TTAS tönner; Ç. Bşk. yd. tönder.

тюн**н**яр /tü[1]n**n**er/ 038Tat/012 ‘geceler’; Ç. Tat. yd. TTAS tönner; Ç. Bşk. yd. tönder.

8.1.1.2.2. Yarı Benzeşme

Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde olduğu gibi RD’de de sözcük çekimi sırasında sözcüğün sonundaki ünsüz ile ekin başındaki ünsüz arasında genellikle bir uyum olduğu görülür. Bu uyum, bazen tam benzeşme bazen de yarı benzeşme şeklindedir. RD’deki çekim sırasındaki yarı ünsüz benzeşmeleri şöyledir:

RD’de Başkurtlardan derlenen metinde /t/ ile biten bir sözcüğe yönelme hâli eki eklendiğinde ek başındaki ünsüz ötümsüzleşir.

болот**к**а /bolot**k**a/ (004Bşk/025) ‘buluda’; Ç. Tat. yd. bolıt+qa; Ç. Bşk. yd. bolot+qa.

RD’de Tatarlardan derlenen metinde /ŋ/ ile biten bir sözcüğe çokluk eki eklendiğinde ek başındaki /l/ ünsüzü Çağdaş Tatar Türkçesinde olduğu gibi ilerleyici benzeşme yoluyla /n/’ye gelişir.

таңнар /taŋ**n**ar/ (038Tat/010) ‘tanlar’; Ç. Tat. yd. taŋ+nar; Ç. Bşk. yd. taŋ+dar.

8.1.1.2.3. İlerleyici Benzeşme

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki /t/ ile biten bir sözcüğe yönelme hâli eki eklendiğinde ek başındaki ünsüz ötümsüzleşir.

болотка /bolot**k**a/ (004Bşk/025) ‘buluda’; Ç. Tat. yd. bolıt+qa; Ç. Bşk. yd. bolot+qa.

RD’de /ŋ/ ile biten bir sözcüğe çokluk eki eklendiğinde ek başındaki /l/ ünsüzü Çağdaş Tatar Türkçesinde olduğu gibi ilerleyici benzeşme yoluyla /n/’ye gelişir.

таңнар /taŋ**n**ar/ (038Tat/010) ‘tanlar’; Ç. Tat. yd. taŋ+nar; Ç. Bşk. yd. taŋ+dar.

8.2. Benzeşmezlik

8.2.1. Ünsüzlerde Benzeşmezlik

RD’de Başkurtlardan derlenen şarkılarda, az sayıda da olsa ünsüz uyumunun bozulduğu sözcükler tespit edilmiştir.

Aşağıdaki sözcükte ötümsüz ünsüz ile biten ad tabanına bulunma hâli eklendiğinde Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesindekinin aksine ünsüz uyumunun bozulduğu tespit edilmiştir.

бармакда /barmak**d**a/ (047Bşk/048) ‘parmakta’; Ç. Tat. yd. barmaq+ta; Ç. Bşk. yd. barmaq+ta.

Aşağıdaki örneklerde ise /n/ ile biten sözcüklere belirtme hâli eklendiğinde Çağdaş Başkurt Türkçesinde olduğu gibi ünsüz benzeşmezliği neticesinde ek başında /n/ > /d/ gelişimi tespit edilmiştir.

муйынды /muyın**d**ı/ (009Bşk/006), муин+ды /muyin+dı/ (012Bşk/003) ‘boynu’; Ç. Tat. yd. muyınnı; Ç. Bşk. yd. muyındı.

уйынды /uyın**d**ı/ (009Bşk/002); уин+ды /uyın+**d**ı/ (012Bşk/007) ‘oyunu’; Ç. Tat. yd. uyınnı; Ç. Bşk. yd. uyındı.

Bilindiği üzere, Çağdaş Başkurt Türkçesinde /w/, /z/, /ẕ/, /y/ ve /r/ ünsüzleriyle biten sözcüklere ilgi hâli eki, belirtme hâli eki, bulunma hâli eki, ayrılma hâli eki ve çokluk eki getirildiğinde ilgi hâli ve belirtme hâli ekinin başındaki /n/, bulunma hâli ve ayrılma hâli ekinin başındaki /d/ ve çokluk ekinin başındaki /l/ ünsüzü /ẕ/'ye gelişir. Bunun yanı sıra Çağdaş Başkurt Türkçesinde /l/, /m/ ve /n/ ünsüzleriyle biten sözcüklere ilgi hâli ya da belirtme hâli eklendiğinde bu eklerin başındaki /n/ ünsüzü /d/'ye gelişir (Dmitriyev, 1950: 68-69). RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerde /r/ ve /w/ ile biten sözcüklere ilgi hâli eki ve belirtme hâli eklendiğinde bu eklerin başındaki /n/'nin /d/'ye geliştiği tespit edilmiştir.

кагарсылардын уйасы /kagarsılar**d**ın uyası/ (027Bşk/002), карсығалардын уйасы /karsıġalardın uyası/ (027Bşk/004) 'aladoğanların yuvası'; Ç. Tat. yd. karçıgalarnıŋ oyası; Ç. Bşk. yd. karsıɣalarẕıŋ oyahı.

сыудын буинда /sıw**d**ın buyinda/ (033Bşk/013) 'suyun/nehrin boyunda'; Ç. Tat. yd. su+nıŋ buyınna; Ç. Bşk. yd. hıwẕıŋ buyında.

сыуды сыккында /sıw**d**ı sıqqanda/ (033Bşk/019) 'suyu/nehri çıktığında'; Ç. Tat. yd. su+nı çıkkanda; Ç. Bşk. yd. hıwẕı sıqqanda.

таудым башында /taw**d**ım başında/ (021Bşk/003) 'dağın başında'; Ç. Tat. yd. taw+nıŋ başında; Ç. Bşk. yd. taw+ẕıŋ başında

Бурамбайдын йазған хатлары /burambay**d**ın jazgan xatları/ (022Bşk/014, 022Bşk/015) 'Burambay'ın yazdığı mektuplar'; Ç. Tat. yd. burambaynıŋ yazɣan xatları; Ç. Bşk. yd. burambayẕıŋ yaẕɣan xattarı.

8.3. Tam Parça Süreçleri

8.3.1.Düşme

8.3.1.1. İçte Düşme

8.3.1.1.1. İçte Ünlü Düşmesi

RD'de çekim sırasında düz-geniş, düz- dar, düz-yarı dar, yuvarlak-yarı dar ve yuvarlak dar ünlülerin içte düştüğü tespit edilmiştir. Aşağıdaki örneklerde Çağdaş Tatar Türkçesinde ünlü düşmesi yoktur. Çağdaş Başkurt Türkçesinde ise imlada ünlü düşmesi olmasa da telaffuzda orta hecedeki ünlü düşer (Kiyikbayev, 1958: 46).

İçte düz-geniş arka damak ünlüsünün düşmesi

Бухардан /buxardan/ (012Bşk/008) 'Buhara'dan'; Ç. Tat. yd. buharadan; Ç. Bşk. yd. buharanan.

İçte düz-dar ünlülerin düşmesi

RD'de orta ya da son hecede iki ünsüz arasında bulunan düz-dar ünlülerin çekim sırasında düştüğü görülür. RD'de en sık görülen ünlü düşmesi içte düz-dar ünlünün çekim sırasında düşmesidir.

абшкам /abşkam/ (047Bşk/004) 'kocam'; Ç. Tat. yd. abıçkam; Ç. Bşk. yd. abışqam.

урны /urnı/ (049Bşk/014) 'yeri'; Ç. Tat. yd. urını; Ç. Bşk. yd. urını.

айрма /ayrma/ (001Bşk/011) 'ayırma'; Ç. Tat. yd. ayırma; Ç. Bşk. yd. ayırma.

куйнына /kuynına/ (011Tat/011) 'koynuna'; Ç. Tat. yd. kuyınına; Ç. Bşk. yd. quyınına.

куйнында /kuynında/ (040Tat/024) 'koynunda'; Ç. Tat. yd. kuyınında; Ç. Bşk. yd. quyınında.

ыйсына /ıysına/ (017Tat/004) 'kokusuna'; Ç. Tat. yd. yısına; Ç. Bşk. yd. yěsěne.

Aşağıdaki sözcüklerde ettirgenlik ekindeki düz-dar ünlü düşmüştür.

ултраидым /ultraidim/ (008Bşk/005) ‘oturuyordum’; Ç. Tat. yd. utıraydım; Ç. Bşk. yd. ultıra ineм.

ултрыу /ultrıw/ (012Bşk/009) ‘oturma’; Ç. Tat. yd. utırıw; Ç. Bşk. yd. ultırıw.

зарландрып /zarlandrıp/ (001Nog/014) ‘kederlenip’; Ç. Tat. yd. zarlandırıp; Ç. Bşk. yd. zarlandırıp.

укындра /ukındra/ (026Bşk/010) ‘endişelendiriyor’; Ç. Bşk. yd. ükĕndĕre.

Aşağıdaki sözcükte üçüncü çokluk iyelik ekinin sonundaki düz-dar arka damak ünlüsü düşmüştür.

йулларма /yullarıma/ (002Tip/017) ‘yollarıma’; Ç. Tat. yd. yullarıma; Ç. Bşk. yd. yuldarıma.

İçte düz-yarı dar ön damak ünlüsünün düşmesi

RD’de ilk ya da orta hecede iki ünsüz arasında bulunan düz-yarı dar ünlü /ĕ/’nin çekim sırasında düştüğü görülür.

İlk hecede düz-yarı dar ön damak ünlüsünün düşmesi:

блакларынды /blaklarındı/ (021Bşk/011) ‘bileklerini’; Ç. Tat. yd. bĕlekterĕnĕ; Ç. Bşk. yd. bĕlekterĕnĕ.

кшигя /kşige/ (007Bşk/021) ‘kişiye’; Ç. Tat. yd. kĕşĕge; Ç. Bşk. yd. kĕşĕge.

Orta hecede düz-yarı dar ön damak ünlüsünün düşmesi:

кюӈлемя /küŋlĕme/ (004Bşk/004) ‘gönlüme’; Ç. Tat. yd. küŋĕlĕme; Ç. Bşk. yd. küŋĕlĕme.

кюӈли /küŋli/ (006Tat/009, 019Tat/009, 021Tat/003) ‘gönlü’; Ç. Tat. yd. küŋĕlĕ; Ç. Bşk. yd. küŋĕlĕ.

бӓгрым /bägrım/ (041Tat/003) ‘bağrım’; Ç. Tat. yd. begırım; Ç. Bşk. yd. beɣĕrĕm.

кильтреп /kil’trĕp/ (047Bşk/039) ‘getirip’; Ç. Tat. yd. kiltĕrĕp; Ç. Bşk. yd. kiltĕrĕp.

кіймен /ki[1]ym/ (008Bşk/008) ‘giyimini’; Ç. Tat. yd. kiyĕmĕn; Ç. Bşk. yd. kĕyĕmĕn.

югрюп /yügrüp/ (004Tip/008) ‘koşup’; Ç. Tat. yd. yügĕrĕp; Ç. Bşk. yd. yügĕrĕp.

берги /bĕrgi/ (047Bşk/080) ‘beriki’; Ç. Tat. yd. birĕgĕ; Ç. Bşk. yd. birĕgĕ.

İçte yuvarlak-yarı dar ön damak ünlüsünün düşmesi

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki bir sözcükte ettirgen çatılı bir eylem tabanına şimdiki zaman eki eklendiğinde ettirgen çatı ekindeki yuvarlak-dar ön damak ünlüsünün düştüğü görülür.

RD’deki bir sözcükte *CüCüC* yapısındaki eyleme zarf-fiil eki {–(ü)p} eklendiğinde ikinci hecedeki yuvarlak-dar ön damak ünlüsü düşer.

бӱтрӱб /bütrüb/ (009Bşk/013) ‘bitirip’; Ç. Tat. yd. bütĕrĕp; Ç. Bşk. yd. bötöröp.

8.3.1.1.2. İçte Ünsüz Düşmesi

İçte /-l-/ düşmesi

RD’de /bul- / ul-/ eylemi sonundaki /-l/ ünsüzünün Tatarlardan derlenen bir şarkıda ve Başkurtlardan derlenen üç şarkıda çekim sırasında düştüğü tespit edilmiştir. /bul-/ eylemin şart kipi çekiminde ortaya çıkan /-l-/ düşmesi OSTN’de Kazan ağzında da kaydedilmiştir (Radloff, 1911: 1865).

RD’de Tatarlardan derlenen 028Tat/031 numaralı dizede ve Başkurtlardan derlenen 017Bşk/005 numaralı dizede içte /-l-/ düşmesinin tespit edildiği sözcükler Çağdaş Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Kızıl ve İyik-Hakmar alt ağızlarının konuşulduğu Verhniy-Ural ilçesinde kaydedilmiştir. Diğer örneklerin derlendiği bölgeler belli değildir.

безең буса /bĕzĕŋ busa/ (028Tat/031) ‘bizim olsa’; Ç. Tat. yd. bĕzneŋ bulsa; Ç. Bşk. yd. bĕzzĕŋ bulha.

шаһитуды /şaɣitudı/ (017Bşk/005) ‘şehit oldu’; Ç. Tat. yd. şehit buldı; Ç. Bşk. yd. şehit buldı.

исян бусак /isen busak/ (004Bşk/026) ‘sağ olsak’; Ç. Tat. yd. isen bulsak; Ç. Bşk. yd. iśen bulhaq.

äйдеп алып бумый /äydĕp alıp bumıy/ (046Bşk/011) ‘düz yürümüyor’; Ç. Tat. yd. eydĕp alıp bulmay; Ç. Bşk. yd. ayqıldap alıp bulmay.

жуйыб кына бумый /juyıp kına bumıy/ (046Bşk/012) ‘yıkamıyor’; Ç. Tat. yd. yuwıp kına bulmay; Ç. Bşk. yd. yuyup qına bulmay.

8.4. İkizleşme

RD’de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerdeki birer sözcükte çekim sırasında ikizleşme tespit edilmiştir.

б(е)**рр** син /b(ĕ)rr sin/ (022Tat/024) ‘birisini’; Ç. Tat. yd. bĕrĕsĕn; Ç. Bşk. yd. bĕrĕhĕn.

кө**нн**ö /könnö/ (004Bşk/027, 005Bşk/028) ‘günü’; Ç. Tat. yd. kön+ĕ; Ç. Bşk. yd. kön+ö.

8.5. Hece

8.5.1. Kaynaşma

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki üç sözcükte çekim sırasında düz-geniş ünlüden sonra düz-dar ünlüyle başlayan ek geldiğinde düz-geniş ünlünün düşerek hecedeki seslerin bir hecede toplandığı tespit edilmiştir.

туз сине /tuz sinĕ/ (040Bşk/005) ‘eskise idi’; Ç. Tat. yd. tuzsa idĕ; Ç. Bşk. yd. tuz̲ha inĕ.

уз сине /uz sinĕ/ (040Bşk/006) ‘geçse idi’; Ç. Tat. yd. uzsa idĕ; Ç. Bşk. yd. uz̲ha inĕ.

биликан /bilikan/ (023Bşk/011) ‘bilir ki’; Ç. Tat. yd. bĕle iken; Ç. Bşk. yd. bĕle iken.

8.6. Sesbilimsel Dayanıklılık

8.6.1. Zayıflama

8.6.1.1. Ötümlüleşme

Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /-k, -q/ ya da /-p/ ünsüzü ile biten sözcüklere ünlüyle başlayan ek getirildiğinde /-k, -q/ ünsüzü /-g, -ɣ/'ye, /-p/ ünsüzü /-b/'ye değişir (Kiyikbayev, 1958: 93). RD'de de ötümsüz ünsüzlerden /p/ ve /k/ ile biten sözcüklere ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde söz konusu ötümsüzlerin ötümlüleştiği tespit edilmiştir.

/**b**/ < /**p**/

ө**б**ер /öběr/ (047Bşk/058) 'öper'; Ç. Tat. yd. über; Ç. Bşk. yd. über (< üp-er).

ү**б**ярмен /ü**b**erměn/ (024Tat/024) 'öperim'; Ç. Tat. yd. überměn; Ç. Bşk. yd. überměn (< üp-erměn).

ү**б**яр едем /ü**b**er yěděm/ (022Tat/017) 'öper idim'; Ç. Tat. yd. über iděm (< üp-er iděm); Ç. Bşk. yd. über ineěm (< üp-er ineěm).

ү**б**егез /ü**b**ěgěz/ (048Bşk/004) 'öpünüz'; Ç. Tat. yd. übegěz (< üp-egěz); Ç. Bşk. yd. üběgěz̲ (< üp-ěgěz̲).

ү**б**я башладым /ü**b**e başladım/ (047Bşk/021) 'öpmeye başladım'; Ç. Tat. yd. übe başladım (< üp-e başladım); Ç. Bşk. yd. übě başlanım (< üp-e başlanım).

ү**б**иб /ü**b**ib/ (047Bşk/022), ү**б**еп /üběp/ (039Tat/012), ү**б**юп /übü[1]p/ (028Tat/032) 'öpüp'; Ç. Tat. yd. üběp; Ç. Bşk. yd. üběp (< üp-ěp).

си**б**ясен /si**b**esěn/ (012Tat/001, 012Tat/005) 'serpersin'; Ç. Tat. yd. sibesěn (< sip – esěn); Ç. Bşk. yd. hěyehěn (< hěy-ehěn).

та**б**ып /ta**b**ıp/ (002Tip/006) 'bulup'; Ç. Tat. yd. tabıp; Ç. Bşk. yd. tabıp (< tap-ıp).

ку**б**еряк /kü**b**ěrek/ (031Bşk/012), кубырак /kubırak/ (005Tip/017) 'daha çok'; Ç. Tat. yd. küběrek; Ç. Bşk. yd. küběrek (< küp+ěrek).

/**g**/ < /**k**/

азы**г**ы /azı**g**ı/ (028Tat/031) ‘azığı’; Ç. Tat. yd. azıgı; Ç. Bşk. yd. aẕıɣı.

ая**г**ың /aya**g**ın/ (027Tat/013) ‘ayağın’; Ç. Tat. yd. ayagıŋ; Ç. Bşk. yd. ayaɣıŋ.

барма**г**ым /barma**g**ım/ (022Tat/006) ‘parmağım’; Ç. Tat. yd. barmagım; Ç. Bşk. yd. barmaɣım.

жӱря**г**ем /jüre**g**ĕm/ (041Tat/010) ‘yüreğim’; Ç. Tat. yd. yöregĕm; Ç. Bşk. yd. yöregĕm.

керпе**г**ендян /kĕrpĕ**g**ĕnden/ (041Tat/009) ‘kirpiğinden’; Ç. Tat. yd. kĕrpĕgĕnnen; Ç. Bşk. yd. kĕrpĕgĕnden.

сы**г**ар /sı**g**ar/ (046Bşk/015, 013Tat/017, 028Tat/006) ‘çıkar’; Ç. Tat. yd. çıgar; Ç. Bşk. yd. çıɣar.

сы**г**ар идем /sı**g**ar iděm/ (031Tat/014) ‘çıkar idim’; Ç. Tat. yd. çıgar iděm; Ç. Bşk. yd. sıɣar ineм.

сы**г**ыйк /sı**g**ıyk/ (037Tat/016) ‘çıkalım’; Ç. Tat. yd. çıgayk; Ç. Bşk. yd. sıgayıq.

сы**г**ып /sı**g**ıp/ (010Tat/021, 017Tat/001) ‘çıkıp’; Ç. Tat. yd. çıgıp; Ç. Bşk. yd. sıɣıp.

сы**ҕ**ып /sıɣıp/ (017Tat/003); Ç. Tat. yd. çıgıp; Ç. Bşk. yd. sıɣıp ‘çıkıp’.

а**г**ындан /a**g**ından/ (003Bşk/007) ‘akından’; Ç. Tat. yd. agınnan; Ç. Bşk. yd. agından.

а**г**адыр /a**g**adır/ (047Bşk/040) ‘akadır’; Ç. Tat. yd. agadır; Ç. Bşk. yd. agadır.

азы**г**а /azı**g**a/ (008Bşk/003) ‘azığa’; Ç. Tat. yd. azıga; Ç. Bşk. yd. aẕıɣa.

ише**г**ем адлы /işĕ**g**ĕm adlı/ (049Bşk/001) ‘avlum’; Ç. Tat. yd. işĕgĕm aldı; Ç. Bşk. yd. işĕgĕm aldı.

итя**г**i /ite**g**i[1]/ (047Bşk/006) ‘eteği’; Ç. Tat. yd. itegĕ; Ç. Bşk. yd. itegĕ.

каба**г**ы /kaba**g**ı/ (008Bşk/003) ‘kabuğu’; Ç. Tat. yd. kabagı; Ç. Bşk. yd. qabaɣı.

көйө**г**ӧн /köyö**g**ön/ (046Bşk/016) ‘kederini’; Ç. Tat. yd. köyĕgĕn Ç. Bşk. yd. köyögön.

йазы**ғ**ы /yazı**g**ı/ (008Bşk/004) ‘günahı’; Ç. Tat. yd. yazıgı; Ç. Bşk. yd. yaƶıɣı.

а**ғ**асында /a**g**asında/ (007Tip/022) ‘akında’; Ç. Tat. yd. agınna; Ç. Bşk. yd. agında.

бійи**ғ**ы /bi[1]yi**g**ı/ (004Tip/007) ‘tepesi’; Ç. Tat. yd. biyĕgĕ; Ç. Bşk. yd. bĕyĕgĕ.

кыі**ғ**ы /kıyi[1]**g**ı/ (004Tip/008) ‘karacası’; Ç. Tat. yd. kiyĕgĕ Ç. Bşk. yd. kĕyĕgĕ.

8.6.1.2. Açılma

8.6.1.2.1. Açılma + Akıcılaşma

/l/ < /d/

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerde ünlüyle biten bir sözcükten sonra bulunma hâli eki {+dA} ya da edat olan {+dA} gelirse ekte veya edatta /d/ > /l/ gelişimi olur. Bu ses olayı, Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

фани**лаҕ**на /fani**la**ɣna/ (023Bşk/006) ‘fani de’; Ç. Tat. yd. fani de gĕne; Ç. Bşk. yd. BTS fani le gĕne.

кама**ла** /kama**la**/ (021Bşk/002) ‘kayıkta’; Ç. Tat. yd. kemede; Ç. Bşk. yd. BTS kemele.

кистә**лә** /kiste**le**/ (039Bşk/002) ‘akşamda da’; Ç. Tat. yd. kiçte de; Ç. Bşk. yd. kiste le.

йасы **ла** /yası **la**/ (036Bşk/011) ‘yassı da’; Ç. Tat. yd. yassı da; Ç. Bşk. yd. yaśı la.

ямде**ля** /yemdĕ**le**/ (049Bşk/037) ‘güzel de’; Ç. Tat. yd. *yemlĕ de; Ç. Bşk. yd. BTS yemdĕ le.

/n/ < /d/

RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerde belirli geçmiş zaman eki {-DX/, ünlüyle biten bir eyleme eklendiğinde ekte /d/ > /n/ gelişimi olur. Bu ses olayı, Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

карагай и**не** /karagay i**nĕ**/ (008Bşk/001) ‘karaağaç idi’; Ç. Tat. yd. TTAS karagay idĕ; Ç. Bşk. yd. BTAH qaraɣay inĕ.

туз си**не** /tuz si**nĕ**/ (040Bşk/005) ‘eskise idi’; Ç. Tat. yd. tuzsa idĕ; Ç. Bşk. yd. tuẕha inĕ.

уз си**не** /uz si**nĕ**/ (040Bşk/006) ‘geçse idi’; Ç. Tat. yd. uzsa idĕ; Ç. Bşk. yd. uẕha inĕ.

8.6.1.2.2 Açılma + Sızıcılaşma

/**s**/ < /**d**/

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki /-w/ ile biten eyleme belirli geçmiş zaman eki getirildiğinde ekte /d/ > /s/ gelişimi olduğu tespit edilmiştir. Çağdaş Başkurt Türkçesinde /-w/ ilen biten eylemlere belirli geçmiş zaman eki eklendiğinde ekte /d/ > /ẕ/ gelişimi olur.

йау**с**ы /yaw**s**ı/ (049Bşk/093) ‘yağdı’; Ç. Tat. yd. yawdı; Ç. Bşk. yd. yawẕı.

8.6.2. Güçlenme

8.6.2.1. Ötümsüzleşme + Süreksizleşme

RD’de Tipterlerden derlenen metinlerde /k/ ile biten bir sözcüğe belirtme hâli eki {+nı} eklendiğinde ekte /n/ > /t/ gelişimi olduğu tespit edilmiştir. Bu ses olayı, Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

йурак**ты** /yurak**tı**/ (004Tip/024) ‘yüreği’; Ç. Tat. yd. yörekně; Ç. Bşk. yd. yörektĕ.

8.6.2.2. Kapanma

/**n**/ < /**l**/

RD’de Tatarlardan derlenen metinlerdeki /n/ ile biten iki sözcüğe çokluk eki {+ler} eklendiğinde ilerleyici benzeşme yoluyla çokluk ekinde /l/ > /n/ gelişimi olur.

тӳн**н**ярне /tün**n**ernĕ/ (033Tat/003) ‘gecelerini’; Ç. Tat. yd. TTAS tönnernĕ; Ç. Bşk. yd. tönderẕĕ.

тюн**н**яр /tü[1]n**n**er/ (038Tat/012) ‘geceler’; Ç. Tat. yd. TTAS tönner; Ç. Bşk. yd. tönder.

8.6.2.2. 1. Kapanma + Süreksizleşme

RD’de sürekli ünsüzlerden /l/, /n/ ve /s/ ünsüzlerinin çekim sırasında süreksiz /d/ ünsüzüne geliştiği tespit edilmiştir.

/**d**/ < /**l**/

RD’de Tatarlardan derlenen metindeki /n/ ile biten sözcüğe {+ler} çokluk eki getirildiğinde ekte /l/ > /d/ gelişimi olduğu tespit edilmiştir. Bu ses olayı, Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

терянд**е**ри /tĕren**d**ĕri/ (020Tat/002) ‘derinleri’; Ç. Bşk. yd. terenlerĕ; Ç. Bşk. yd. terenderĕ.

/**d**/ < /**n**/

RD’de Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde /l/ ve /n/ ünsüzleriyle biten sözcüklere ilgi hâli eki ya da belirtme hâli eki eklendiğinde ekte /n/ > /d/ gelişimi olur. Bu ses olayı, Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

талд**ы**н таллар**г**а /tal**d**ın tallarga/ (049Bşk/042) ‘söğüdün’; Ç. Tat. yd. talnıŋ tallarıga; Ç. Bşk. yd. taldıŋ taldarıɣa.

муйынд**ы** /muyın**d**ı/ (009Bşk/006) ‘boynu’; Ç. Tat. yd. muyınnı; Ç. Bşk. yd. muyındı.

уйынд**ы** /uyın**d**ı/ (009Bşk/002), уин+**ды** /uyindı/ (012Bşk/007) ‘oyunu’; Ç. Tat. yd. uyınnı; Ç. Bşk. yd. uyındı ‘oyunu’.

тыльд**ы** /tıl’**d**ı/ (006Tip/021) ‘dilli’; Ç. Tat. yd. tĕllĕ; Ç. Bşk. yd. tĕldĕ.

RD’de Başkurtlardan derlenen metinde /r/ ile biten sözcüğe ilgi hâli eki eklendiğinde ekte /n/ > /d/ gelişimi olduğu tespit edilmiştir. Bu ses gelişmesi Çağdaş Başkurt Türkçesinde ve Çağdaş Tatar Türkçesinde tespit edilememiştir.

ирд**ы**н /ir**d**ın/ (013Bşk/007) ‘yerin’; Ç. Tat. yd. cir+nĕŋ; Ç. Bşk. yd. yĕr+z̲ĕŋ.

/**d**/ < /**s**/

RD'de Tipterlerden derlenen metinde ünlü ile biten sözcüğe üçüncü teklik iyelik eki eklendiğinde ekte /s/ > /d/ gelişimi olduğu tespit edilmiştir.

арба**ды**нда /arba**d**ında/ (007Tip/001) 'arabasında'; Ç. Tat. yd. arbasınna; Ç. Bşk. yd. arbahında.

8.7. Ünlülerdeki Sesbilimsel Değişmeler

8.7.1. Düzleşme

8.7.2. Yuvarlaklaşma

/**u**/ < /**ı**/

RD'de Tipterlerden derlenen metinde çift dudak ünsüzü /w/'den sonra düz-dar ünlünün yuvarlaklaştığı bir örnek tespit edilmiştir.

бильма**у**м /bil'maw**u**m/ (006Tip/001) 'belbağım, kemerim'; Ç. Tat. yd. bilbawım; Ç. Bşk. yd. bilbawım.

RD'de Başkurtlardan derlenen metinde belirli geçmiş zaman birinci çokluk kişi çekiminde düz-dar ünlü yerine yuvarlak-dar ünlü kullanılmıştır.

калд**у**к /qald**u**k/ (018Bşk/008) 'kaldık'; Ç. Tat. yd. kaldık; Ç. Bşk. yd. qaldıq'.

8.7.3. Öndamaksıllaşma

Türkçede *VC* ile biten sözcüklere *-(V)C* yapısında bir ek eklendiğinde, sözcüğün son hecesindeki ünlünün artlık-önlük durumuna göre ekteki ünlünün kalınlık inceliği belirlenir (bk. büyük ünlü uyumu). RD'de ise Başkurt ve Tipterlerden derlenen metinlerde son hecesi /ay/ ile biten sözcüklerden sonra *-(V)C* yapısında bir ek geldiğinde, /y/'nin ön damaksıllaştırma etkisinden dolayı ekteki ünlü genellikle düz-dar ön damak ünlüsü olur.

/**i**/ < /**ı**/

Бармака**и**м /barmaqay**i**m/ (034Bşk/005) 'parmakcağızım'.

атка**и**м /atkay**i**m/ (044Bşk/001) ''atcağızım'.

атай**и**мның /atay**i**mnıŋ/ (047Bşk/064) ‘babamın’; Ç. Tat. yd. atayımnıŋ; Ç. Bşk. yd. atayımdıŋ.

бара**и**м /baray**i**m/ (002Tip/001) ‘varayım’; Ç. Tat. yd. barayım; Ç. Bşk. yd. barayım.

бирма**и**нса /birmay**i**nsa/ (035Bşk/003) ‘vermeyince’; Ç. Tat. yd. birmeyĕnçe; Ç. Bşk. yd. birmeyĕnse.

чега**и**к /çĕgay**i**k/ (047Bşk/051) ‘çıkalım’; Ç. Tat. yd. çıqayq; Ç. Bşk. yd. çıqayıq.

баса**и**k /basay**i**q/ (047Bşk/037) ‘basalım’; Ç. Tat. yd. basayq; Ç. Bşk. yd. baśayıq.

аса**и**k /asay**i**q/ (047Bşk/039) ‘asalım’; Ç. Tat. yd. açayq; Ç. Bşk. yd. aśayıq.

кара**и**п /qaray**i**p/ (030Bşk/004) ‘bakıp’; Ç. Tat. yd. karap; Ç. Bşk. yd. qarap.

8.7.4. Artdamaksıllaşma

/**a**/ < /**e**/

RD’de birinci ve ikinci tekil kişi adılının yönelme hâli çekiminde adıllarda /e/ > /a/ gelişimi olur.

санга /s**a**ng**a**/ (010Tat/033), с**а**ң**а** /s**a**ŋ**a**/ (010Tat/025) ‘sana’; Ç. Tat. yd. siŋe; Ç. Bşk. yd. hiŋe.

банга /b**a**ng**a**/ (010Tat/033) ‘bana’; Ç. Tat. yd. miŋe; Ç. Bşk. yd. miŋe.

8.7.5. Daralma

/**ı**/ < /**a**/

RD’de Başkurtlardan derlenen metindeki düz-geniş arka damak ünlüsü ile biten sözcüğe üçüncü teklik iyelik eki eklendiğinde gerileyici benzeşme yoluyla ünlü daralması gerçekleşir.

бакс**ы**сында /baqs**ı**sında/ (030Bşk/008) ‘bahçesinde’; Ç. Tat. yd. bakçasınna; Ç. Bşk. yd. baqsahında.

RD'de Tatarlardan, Başkurtlardan ve Nagaybaklardan derlenen metinlerdeki düz-geniş arka damak ünlüsü ile biten eylemlere şimdiki zaman eki /y/ eklendiğinde eylemin sonundaki ünlü daralarak /ı/'ya döner. Bu ses olayı, Çağdaş Tatar Türkçesinde de vardır.

жыл**ы**й /jılıy/ (004Bşk/018) 'ağlar'; Ç. Tat. yd. yılıy; Ç. Bşk. yd. ilay.

жил**ы**дыр /jılıdır/ (002Nog/008) 'ağlıyordur'; Ç. Tat. yd. yılıydır; Ç. Bşk. yd. ilayzır.

жырл**ы**й /jırlıy/ (046Bşk/024) 'şarkı söyler'; Ç. Tat. yd. cırlıy; Ç. Bşk. yd. yırlay.

кайтм**ы**й /kaytmıy/ (039Tat/016) 'dönmüyor'; Ç. Tat. yd. kaytmıy; Ç. Bşk. yd. qaytmay.

ям**ы**й /yamıy/ (019Tat/013) 'yamıyor'; Ç. Tat. yd. yamıy; Ç. Bşk. yd. yamay.

RD'de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerdeki iki sözcükte /a/ yeterlik kipi ekinde ve /ar/ geniş zaman ekindeki ünlünün daraldığı tespit edilmiştir.

бар**ы**мам /barımam/ (039Bşk/005) 'varamam'; Ç. Tat. yd. baramam; Ç. Bşk. yd. baramam.

бат**ы**рсын /batırsın/ (029Tat/024) 'batarsın'; Ç. Tat. yd. batarsın; Ç. Bşk. yd. batarhın.

8.7.6. Genişleme

RD'de son hecesinde yuvarlak-yarı dar ünlülerden biri (o, ö) bulunan sözcüklere {-(X)p) zarf-fiil eki, {-DX} belirli geçmiş zaman eki,{-DXr} bildirme eki, {-(X)r} ve {-(X)t} ettirgenlik eki, {+nX} belirtme hâli eki, {+X, +sX} üçüncü teklik iyelik eki ya da {-sXn} ikinci teklik kişi eki getirildiğinde bu eklerdeki ünlünün genişlediği örnekler tespit edilmiştir. Bu ses olayı, Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır ve RD'de genellikle Başkurtlardan derlenen metinlerde bulunur. Tatarlardan derlenen metindeki iki sözcükte de bu ses olayının görülmesi dikkat çekicidir.

/**o**/ < /**u**/

оч**о**б /oç**o**b/ (004Bşk/031) 'uçup'; Ç. Tat. yd. oçıp; Ç. Bşk. yd. osop.

тор**о**бтор /тор**о**пт**о**r/ (007Bşk/016) ‘durupdur’; Ç. Tat. yd. torıptır; Ç. Bşk. yd. toroptor.

өзөл**ө**б /özöl**ö**b/ (003Bşk/016, 004Bşk/010) ‘kırılıp’; Ç. Tat. yd. özělěp; Ç. Bşk. yd. öz̲ölöp.

тор**о**п /тор**о**p/ (006Bşk/015, 009Bşk/001, 049Bşk/051), тороб /torob/ (004Bşk/011, 046Bşk/019) ‘durup’; Ç. Tat. yd. torıp; Ç. Bşk. yd. torop.

тотт**о** /тотт**о**/ (026Tat/005) ‘tuttu’; Ç. Tat. yd. tottı; Ç. Bşk. yd. totto.

/**ö**/ < /**ü**/

йөг**ө**рер /йөг**ө**rěr/ (005Bşk/019) ‘koşar’; Ç. Tat. yd. yügěrěr; Ç. Bşk. yd. yügěrěr.

көнн**ө** /könn**ö**/ (004Bşk/027) ‘günü’; Ç. Tat. yd. könně; Ç. Bşk. yd. köndö.

көн**ө**ндя /кön**ö**nde/ (005Bşk/028) ‘gününde’; Ç. Tat. yd. köněnne; Ç. Bşk. yd. könönde.

көйөг**ө**н /köyög**ö**n/ (046Bşk/016) ‘kederini’; Ç. Tat. yd. köyěgěn Ç. Bşk. yd. köyögön.

өст**ө**н /өст**ö**n/ (007Bşk/019) ‘üstünü’; Ç. Tat. yd. östěn; Ç. Bşk. yd. öśtön.

йөрөтс**ө**нляр /yör**ö**ts**ö**nler/ (003Bşk/004) ‘yürütsünler’; Ç. Tat. yd. yörětsěnner; Ç. Bşk. yd. yörötsönder.

жөгөр**ө**п /jögör**ö**p/ (010Tat/030) ‘koşup’; Ç. Tat. yd. yügěrěp; Ç. Bşk. yd. yügěrěp.

9. BÖLÜM: RIBAKOV DERLEMELERİNDE DİLSEL AÇIDAN ÖNE ÇIKAN ÖZELLİKLER

9.1. Arkaik/Eskicil Unsurlar

Karaağaç, eskicil unsurları ‘eski söz, ek veya yapı kullanma veya dil birimlerine eski veya unutulmuş anlamlar yükleme; artık kullanılıştan düşmüş olan eski sözleri veya sözlerin eski biçimlerini kullanmak, kalıntı sözleri kullanmak’ (2013: 372) biçiminde tanımlar. Ölmez, bu tanımın eksik olduğunu belirtir ve eskicilliği ‘Eski Türkçeyle karşılaştırıldığında, öteki Türk lehçelerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılması’ olarak belirtir ve Eski Türkçede söz içi ve sonundaki *d* ünsüzünün korunması, çok heceli sözcüklerin sonunda bulunan *-g* ünsüzünün korunması, eylem çekiminde Eski Türkçe *-yUk, -dImIz* eklerinin yaşaması, ‘oturmak’, ‘öldürmek’ anlamlarında *olur- olor- ve ölör-ölür-* eylemlerinin kullanılması gibi özellikler, eskicillik olarak değerlendirir (Ölmez, 2003: 138).

Çalışmada, eskicil biçimler Ölmez’in tanımına göre değerlendirilmiştir. RD’de eklerin ve sözcüklerin eskicil biçimleri tespit edilmiştir. Sözcüklerin eskicil biçimleri şöyledir:

RD’de Söz Varlığındaki Eskicil Биçimler

Aşağıdaki sözcükler RD’de eskicil biçimde yer alırken Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde fonetik olarak farklı bir şekilde geçmektedir.

быш- /bış-/ (010Bşk/001) ‘pişmek, olgunlaşmak’; Ç. Tat. yd. TTAS pěş- (1979: 512b); Ç. Bşk. yd. BTAH běş- (2011: 247a) ‘ay.’ < ET. bış- (ED 1972: 376b).

ынан- /ınan-/ (001Bşk/011) ‘inanmak’; Ç. Tat. yd. TTAS ışan- (1981: 552a); Ç. Bşk. yd. BTAH ışan- (2017: 112b) ‘ay.’ < ET. ınan- (ED 1972: 188a).

RD’de eskicil biçimde geçen bir sözcüğün Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde kullanılmadığı tespit edilmiştir.

агын- /agın-/ (024Tat/017) ‘çıkmak, yükselmek’ < Kıp. T. agın- (CC 2015: 621).

RD’de Eklerdeki Eskicil Biçimler

RD’de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerdeki birkaç sözcükte ET.’deki {+tın, +tin; +dın, +din} (Gabain, 2007: 64) ayrılma hâli ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrılma hâli ekinin eskicil biçimi Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde yoktur ancak Çağdaş Başkurt Türkçesinin Güney ve Doğu ağızlarında bulunur.

кюзін**дін** /kü[1]zi[1]n**d**i[1]n/ (041Tat/002, 041Tat/006) ‘gözünden’; Ç. Tat. yd. küzĕnnen; Ç. Bşk. yd. küẕĕnden.

сӱт**тин** /süt**t**in/ (021Bşk/011) ‘sütten’; Ç. Tat. yd. sötten; Ç. Bşk. yd. hötten.

урал**дын** /uraldın/ /049Bşk/033/; Ç. Tat. yd. uralnan; Ç. Bşk. yd. uraldan ‘Ural’dan’.

урамлар**дын** /uramlardın/ (001Tip/029) ‘sokaktan’; Ç. Tat. yd. uramnan; Ç. Bşk. yd. uramdan.

аркалар**дын** /arkalardın/ (004Tip/003) ‘arkalardan’; Ç. Tat. yd. arkalardan; Ç. Bşk. yd. arqalarẕan.

9.2 Rıbakov Derlemelerinde Öne Çıkan Morfolojik Biçimler

9.2.1. Zamir n’si

RD’de genellikle Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde olduğu gibi zamir /n/’si kullanılmaktadır ancak Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerdeki iki sözcükte çekim sırasında Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin aksine zamir /n/’sinin kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Aşağıda RD’de Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Miyes alt ağzının konuşulduğu Kazan köyündeki Tatarlardan derlenen metindeki (036Tat/001) bir; Kazakkul köyündeki Tatarlardan derlenen metindeki (037Tat/001, 037Tat/005) iki sözcükte üçüncü tekil iyelik ekinden sonra zamir /n/’si kullanılmamıştır.

Aşağıdaki örnekte ayrılma hâli ekinin{+nan}biçiminde eklenmesinin iki farklı açıklaması yapılabilir. Birincisinde bu sözcükte sürecin artından > artınnan > artınan biçiminde gerçekleşmiş olabileceğidir. İkincisi ise bu sözcükte zamir /n/'si olmadığı için ayrılma hâli ekinin {+nan} biçiminde eklenmiş olabileceğindendir. Bilindiği üzere Çağdaş Başkurt Türkçesinde de ünlü ile biten sözcüklere ayrılma hâli eki {+nAn} biçiminde eklenir ve RD'deki aşağıdaki sözcük Tatarlardan derlenmesine rağmen bu yönüyle Çağdaş Başkurt Türkçesine benzer.

ӱй артынан /üy artınan/ (036Tat/001, 037Tat/001, 037Tat/005) 'evin ardından'; Ç. Tat. yd. öy ardınnan; Ç. Bşk. yd. öy ardından.

RD'de Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar alt ağzının konuşulduğu Toktagul köyündeki Başkurtlardan derlenen metindeki bir sözcükte üçüncü tekil iyelik ekinden sonra zamir /n/'sinin kullanılmadığı tespit edilmiştir.

жиридан /jiridan/ (031Bşk/003) 'yerinden'; Ç. Tat. yd. cirĕnden (1977: 70a); Ç. Bşk. yd. yĕrĕnden.

9.2.2 Eklerin ve Edatların Üst Üste Kullanımı

RD'de çekim eklerinin, edatların ve çokluk ekinin kullanımında bazı dikkat çekici durumlar vardır.

RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki bir sözcükte ek diziliminin yönelme hâli eki + belirtme hâli eki şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Bu dizilime Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde rastlanmamıştır.

Сары ат**каны** мендем /sarı at**kan**ı mĕndĕm/ (049Bşk/049) 'sarı atına bindim'; Ç. Tat. yd. sarı atına mindĕm; Ç. Bşk. yd. harı atına mindĕm.

RD'de {+GINA} ve {+DA} edatlarının üst üste kullanımı dikkat çekicidir. Aşağıdaki örnekte kına+la+y+gına(ı) edatları üst üste kullanılmıştır. Çağdaş Başkurt Türkçesinde bu edatların {+GINA+lA} ya da {+DA+GINA} biçiminde üst üste kullanımları vardır ancak RD'deki gibi bir kullanım tespit edilememiştir.

кугарып**кнайлагны** йаткан /kugarıp**knaylagnı** yatkan/ (<kügerĕp+kına+da+gına) (032Bşk/001) ‘göğerip de uzanan’.

RD’de куп /kup/ ‘pek, çok’ belirtecinin çokluk eki almış biçimi Başkurtlardan ve Tiperlerden derlenen metinlerde birer kez geçmektedir. Bu kullanım Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

купл**ар** /kup**lar**/ (026Bşk/010, 003Tip/009) ‘çoklar, çoktan’; Ç. Bşk. yd. küpter.

10. BÖLÜM: RIBAKOV DERLEMELERİNİN SÖZ VARLIĞI ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde, RD'deki sözcüklerin Tenişev'in redaktörlüğünde hazırlanan *Sravnitel'no-istoriçeskaya grammatika tyurkskih yazıkov. Leksika* adlı çalışmadan harketle söz varlığı sınıflandırması yapılmıştır. Sınıflandırma başlıklarının altındaki sözcüklerin RD'deki varyantları, Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesindeki biçimleri, anlamı ve şiire/şarkıya kattığı anlamlar değerlendirilmiştir.

10.1. Meteoroloji

10.1.1. Hava Olayları

RD'de hava olayları ile ilgili altı sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden ikisi Arapça, ikisi Türkçe ve biri Moğolca kökenlidir.

RD'de 'hava' anlamında Arapça kökenli /ava/ ve /xawa/ sözcükleri kullanılmıştır. /ava/ sözcüğünün Tatarlardan derlenen metinlerde üç kez; /xawa/ sözcüğünün ise Başkurtlardan derlenen metinlerde iki kez geçtiği tespit edilmiştir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
awa	3	-	-	-
hawa	-	2	-	-

RD'de /ava/ ve /hawa/ biçiminde kaydedilen sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /hava/, Çağdaş Başkurt Türkçesinde ise /hawa-awa/ şeklinde devam etmektedir.

RD'de 'serin' anlamında Moğolca kökenli /salkın/ sözcüğü kullanılmaktadır. /salkın/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde iki kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /salkın/, Çağdaş Başkurt Türkçesinde /halqın/ biçiminde devam etmektedir. Bu sözcük temelinde RD sesbilgisel bakımdan Çağdaş Tatar Türkçesiyle ortaklık göstermektedir.

RD'de Başkurtlardan derlenen metinde 'buz' anlamında /buz/ sözcüğü ve Tipterlerden derlenen metinde 'güneşli, bulutsuz, aydınlık' anlamında /sıwgàk/ sözcüğü birer kez geçmektedir. RD'deki /buz/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /boz/, Çağdaş Başkurt Türkçesinde /boẕ/ olarak devam etmektedir. RD'deki /sıwgàk/ sözcüğü Çağdaş

Başkurt Türkçesinde /sıvaq/ biçiminde devam eder. Bu sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde tespit edilememiştir.

10.1.2. Yağış ve Benzeri Sözcükler

RD'de yağış ve benzeri söz varlığına ait üç sözcük tespit edilmiştir ve bu sözcüklerin hepsi Türkçedir. Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde /kar/ 'kar' sözcüğü üç kez, Başkurtlardan derlenen metinde /bolot/ 'bulut' sözcüğü bir kez ve Tatarlardan derlenen metinlerde /yamgur/ 'yağmur' sözcüğü bir kez geçmektedir.

RD'deki /kar/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde RD'deki gibi devam etmektedir. RD'deki /bolot/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /bolıt/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /bolot/ biçiminde devam eder ve bu sözcük temelinde RD, sesbilgisel bakımdan Çağdaş Başkurt Türkçesiyle ortaklık gösterir. RD'deki /yamgur/ sözcüğü ise Çağdaş Tatar Türkçesinde /yaŋgır/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yamɣır/ biçiminde devam eder. Bu sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinin Tara ve Baraba ağzı ile Çağdaş Başkurt Türkçesinin Miyes, Kızıl, Merkez ve İyek-Hakmar ağzında RD'deki gibi /yamġur/ biçiminde kaydedilmiştir ve sözcüğün derlendiği Kazakkul köyü, Çağdaş Başkurt Türkçesinin Miyes alt ağzının konuşulduğu bölgelerden biridir.

10.1.3. Rüzgar ve Çeşitleri

Ortak Türkçe /yĕl/ sözcüğünün RD'de /yil', jĕl', jıl', jil/ olmak üzere dört varyantı tespit edilmiştir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
yil'	1		-	-
jĕl'		1	-	-
jıl'		1	-	-
jil	1	1	-	-

Ortak Türkçe /yĕl/ sözcüğünün RD'de Tatarlardan derlenen metinlerde iki, Başkurtlardan derlenen metinlerde üç varyantı tespit edilmiştir. Tatarlardan derlenen

metinlerde sözcüğün hem /y/'li hem de /j/'li varyantlarının olduğu, Başkurtlardan derlenen metinlerde ise sadece /j/'li varyantların kaydedildiği göze çarpmaktadır. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /cil/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yĕl/ olarak devam etmektedir.

10.1.4. Gök Cisimleri

RD'de gök cisimlerinden gezegen ve yıldızlar ile ilgili sözcükler tespit edilmiştir. Yıldızlar ile ilgili sözcükler Türkçedir. Gezegenler ile ilgili sözcükler ise Arapça ve Farsça kökenlidir.

RD'de 'güneş' anlamında /koyaş/, /kuwaş/, kuyaş/, /kün/ sözcükleri bulunur ve bu sözcüklerin RD'deki boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
koyaş	-	4	-	-
kuwaş	1		-	-
kuyaş	3	1	-	-
kün	-	2	-	-

RD'de /koyaş, kuwaş, kuyaş/ varyantları bulunan sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde /koyaş/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /qoyaş/ biçiminde devam etmektedir. RD'deki /kuwaş/ varyantı Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızları ile Çağdaş Başkurt Türkçesi ve ağzılarında tespit edilememiştir.

Bilindiği üzere Ortak Türkçe /kün/ sözcüğü hem 'gün' hem de 'güneş' anlamındadır ve RD'de her iki anlamda da kullanıldığı örnekler vardır. RD'de 'güneş' anlamındaki /kün/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /kön/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de Tatarlardan derlenen metinde bir kez geçen /ciděgen/ 'büyük ayı takım yıldızı' sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /ciděgen/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yětěgen/ biçiminde devam etmektedir. Sözcüğün RD'deki varyantı sesbilgisel bakımdan

Çağdaş Tatar Türkçesiyle benzerdir. Sözcüğün Çağdaş Başkurt Türkçesindeki varyantı ise Eski Türkçedeki biçimdir.

RD'de Tatarlardan derlenen metinde bir kez bulunan /yundus/ 'yıldız' sözcüğü sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /yoldız/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yondoz̲/ biçiminde devam etmektedir. Sözcüğün RD'deki varyantı Tatar Türkçesinin ve Başkurt Türkçesinin ağızlarında tespit edilmemiştir.

RD'de Başkurtlardan derlenen metinde bir kez geçtiği tespit edilen /sulpan/ 'çolpan' sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /çolpan/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /sulpan/ biçiminde devam etmektedir. RD'deki bu sözcük sesbilgisel bakımdan Çağdaş Başkurt Türkçesiyle ortaklık göstermektedir.

RD'de gezegenlerle ilgili olarak Arapça kökenli 'dünya' sözcüğünün dokuz varyantı ve Farsça kökenli 'cihan' sözcüğünün bir varyantı tespit edilmiştir.

Varyantlar	**Tatar**	**Başkurt**	**Tipter**	**Nagaybak**
dınyakay	-	-	-	1
dun'ya	-	-	-	1
dön'ya	-	1	-	-
dunya	-	1	-	-
dunja	-	1	-	-
dü[1]n'ya	-	2	-	-
dun'ya	1	-	-	-
dunda[1]	-	1	3	-
dünde	-	1	2	-

RD'de 'dünya' sözcüğünün Başkurtlardan derlenen metinlerde altı, Tipterlerden ve Nagaybaklardan derlenen metinlerde ikişer ve Tatarlardan derlenen metinlerde bir varyantı tespit edilmiştir. RD'de sözcüğün Tipterderden derlenen metinlerdeki varyantları Başkurtlardan derlenen metinlerde de geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /dön'ya/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /don'ya/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de 'cihan' anlamında /jixan/ sözcüğü, Çağdaş Tatar Türkçesinde /cihan/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /jihan/ biçiminde devam etmektedir. Sözcüğün RD'deki varyantı, sesbilgisel bakımdan Çağdaş Başkurt Türkçesiyle benzerdir.

10.1.5. Zaman Aralıkları

RD'de zaman ile ilgili genel söz varlığı ile birlikte mevsimleri, ayları ve gün içindeki zaman aralıklarını belirten sözcükler yer almaktadır.

RD'de zaman ile ilgili genel adlar olarak /çak, sak, saq/, /dawur/, /axıtkay, vakıt, vakt/, /zaman/ ve /zamane/ sözcükleri yer almaktadır.

RD'de 'çağ, vakit' anlamındaki /çak, sak, saq/ sözcüğünün boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
çak	2	2	-	-
sak	5	2	-	-
saq	-	4	-	-

Ortak Türkçe /çak/ sözcüğünün RD'de Tatarlardan derlenen metinlerde iki varyantı, Başkurtlardan derlenen metinlerde ise üç varyantı tespit edilmiştir. Bu sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde /çak/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /saq/ biçiminde devam etmektedir. RD'de Tatarlardan derlenen metinlerde /sak/ varyantının /çak/ varyantından daha çok geçmesi lehçeler arası temasın neticesi olmalıdır.

RD'de 'devir' anlamındaki Arapça kökenli /dawur/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde iki kez yer almaktadır. Bu sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /dewĕr/ biçiminde devam etmektedir.

Başkurtlardan derlenen metinlerde 'vakit' anlamındaki Arapça kökenli /axıtkay/ ve /vakıt/ sözcükleri birer kez, /vakt/ sözcüğü iki kez geçmektedir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
axıtkay	-	1	-	-
vakıt	-	1	-	-
vakt	-	2	-	-

RD'de üç varyantı tespit edilen bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /vakıt/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /vaqıt/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de 'zaman' anlamındaki Arapça kökenli /zaman/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde iki kez, 'zamane' anlamındaki Arapça kökenli /zamana/ sözcüğü ise Tatarlardan derlenen metinlerde iki, Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez tespit edilmiştir. RD'deki /zaman/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /zaman/ biçiminde; /zamana/ sözcüğü ise sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /zamana/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de yıllar ile ilgili /yıl, jıl/ 'yıl', /yaş/ 'doğuştan beri geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman' ve /nagut/ 'bir yıllık' sözcükleri yer almaktadır.

RD'de /yıl, jıl/ 'yıl' sözcüğünün boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
yıl	2	1	-	-
jıl	1	-	-	-

Ortak Türkçe /yıl/ sözcüğünün RD'de Tatarlardan derlenen metinlerde iki varyantı, Başkurtlardan derlenen metinlerde ise bir varyantı vardır. Bu sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yıl/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de /yaş/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yeş/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de Rusça kökenli /nagut/ 'bir yıllık' sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinde bir kez geçmektedir. Bu sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde tespit edilememiştir.

RD'de aylar ilgili /ay/ 'yılın on iki bölümünden her biri', /aprĕl'/ 'Nisan' /sarıçay/ 'Eylül' ve /atna/ 'hafta' sözcüklerinin ve mevsimlerle ilgili /az, yaz/ 'ilkbahar', /jay/ 'yaz', /kü[1]z/ 'güz' ve /kış/kaş/ 'kış' sözcüklerinin geçtiği tespit edilmiştir.

RD'de /ay/ sözcüğü Tatarlardan derlenen metinlerde dört kez, /sarıçay/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinde iki kez, Rusçadan alıntı /aprĕl'/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinde bir kez ve /atna/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. RD'deki /ay/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /ay/ biçiminde; /aprĕl'/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /aprel/ biçiminde; /atna/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /atna/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /az̲na/ biçiminde ve /sarıçay/ sözcüğü Çağdaş Başkurt Türkçesinde /harısay/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de 'ilkbahar' anlamındaki sözcüğün iki varyantı tespit edilmiştir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
yaz	2	-	-	-
az	-	2	-	-

Bu sözcük, Tatar Türkçesinde /yaz/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yaz̲/ biçiminde devam etmektedir. Sözcüğün /az/ varyantı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde tespit edilememiştir.

RD'de /jay/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde iki kez, /kü^{1}z/ sözcüğü Tatarlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. /jay/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /cey/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yey/ biçiminde; /kü^{1}z/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /köz/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /köz̲/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de 'kış' anlamındaki sözcüğün iki varyantı tespit edilmiştir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
kış	-	3	-	-
kaş	-	1	-	-

Sözcüğün /kış/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde üç kez, /kaş/ varyantı ise Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Tatar Türkçesinde /kış/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /qış/ biçiminde devam etmektedir. Sözcüğün

RD'deki /kaş/ varyantı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde tespit edilememiştir.

RD'de 'gün' anlamında /gön, kön, kun, kün, kü[1]n,/ sözcükleri geçmektedir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
gön	-	1	-	-
kön	1	3	-	-
kun	-	2	-	-
kün	1	-	-	-
kü[1]n	-	2	1	-

RD'de sözcüğün Başkurtlardan derlenen metinlerde dört, Tatarlardan derlenen metinlerde iki ve Tipterlerden derlenen metinlerde bir varyantı tespit edilmiştir. Sözcüğün /gön/ ve /kun/ varyantları sadece Başkurtlardan derlenen metinlerde, /kün/ varyantı ise sadece Tatarlardan derlenen metinde ve /kü[1]n/ varyantı Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde geçmektedir. Bu sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /kön/ biçiminde devam etmektedir ve sözcüğün /kön/ varyantı RD'de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde yer almaktadır.

RD'de gün adı olarak Başkurtlardan derlenen metinde /jumga/ 'cuma' sözcüğünün bir kez geçtiği tespit edilmiştir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /comga/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yoma/ biçimindedir. Bunun yanında RD'de yine Başkurtlardan derlenen metinde 'pazar günü' anlamında /atna könnö/ tamlaması da kullanılmıştır.

RD'de günün zaman dilimleri ile ilgili olarak /irte, ir'te, irtä, irtĕ[1], irt(e)/ 'sabah', /ultra/ 'sabah', /taŋ/ 'tan', /töş/ 'öğle', /kis, kis(e), kise/ 'akşam', /tün, tü[1]n/ 'gece', /bügäsä/ 'bu akşam', /bügün/ 'bugün' sözcüklerinin geçtiği tespit edilmiştir.

RD'de 'sabah' anlamındaki sözcüğün /irte, ir'te, irtä, irtĕ[1], irt(e)/ sözcüğünün boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
irte	1	4	-	-
ir'te	1	-	-	-

irtä	-	4	-	-
irtĕ[1]	2	1	-	-
irt(e)	-	1	-	-

RD'de bu sözcüğün Tatarlardan derlenen metinler üç, Başkurtlardan derlenen metinlerde dört varyantı tespit edilmiştir. Sözcüğün /ir'te/ varyantı sadece Tatarlardan derlenen metinde, /irtä/ ve /irt(e)/ varyantları sadece Başkurtlardan derlenen metinlerde geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /irte/ biçiminde devam etmektedir ve RD'de de hem Tatarlardan hem de Başkurtlardan derlenen metinlerde /irte/ biçimi kaydedilmiştir.

RD'de Rusçada alıntı /ultra/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir.

RD'de /taŋ/ 'tan' sözcüğünün Tatarlardan ve Tipterlerden derlenen metinde birer kez, Başkurtlardan derlenen metinlerde iki kez geçtiği tespit edilmiştir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /taŋ/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de /töş/ 'öğle' sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /töş/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de Eski Türkçe /kĕ:ç/ sözcüğünün üç varyantı tespit edilmiştir.

Varyantlar	**Tatar**	**Başkurt**	**Tipter**	**Nagaybak**
kis	5	4	3	-
kis(e)	1	-	-	-
kise	-	-	1	-

RD'de sözcüğün Tatarlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde ikişer, Başkurtlardan derlenen metinlerde bir varyantı vardır. RD'de /kis/ sözcüğü Tatarlardan derlenen metinlerde beş, Başkurtlardan derlenen metinlerde dört ve Tipterlerden derlenen metinlerde üç kez; /kis(e)/ sözcüğü Tatarlardan derlenen metinlerde bir kez ve /kise/ sözcüğü Tipterlerden derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar

Türkçesinde /kiç/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /kis/ biçiminde devam etmektedir. Sözcüğün Çağdaş Tatar Türkçesindeki varyantı RD'de geçmemektedir.

RD'de Ortak Türkçe /tün/ 'gece sözcüğünün iki varyantı tespit edilmiştir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
tün	2	5	2	-
tü[1]n	1	-	-	-

RD'de sözcüğün Tatarlardan derlenen metinlerde iki, Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde birer varyantı tespit edilmiştir. /tün/ varyantının Tatarlardan derlenen metinlerde iki, Başkurtlardan derlenen metinlerde beş ve Tipterlerden derlenen metinlerde iki kez ve /tü[1]n/ varyantının sadece Tatarlardan derlenen metinde bir kez geçtiği tespit edilmiştir. Bu sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /tön/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de 'bugün' anlamındaki /bügün/ sözcüğü ve 'bu akşam' anlamındaki /bügäsä/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinde birer kez geçmektedir. RD'deki /bügün/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /bügĕn/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /bögön/, /bügäsä/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /bügĕn kiç/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /bögese/ biçiminde devam etmektedir.

10.1.6. Yeryüzü

RD'de yeryüzü ile ilgili /cĕr, ir, jĕr, jĕr', jir, jir', yar, yär, yĕr, yĕr', yir, yir'/, /urn/, /kük, kuk/ 'gökyüzü', /tufırak/ 'toprak', /dala/ ve /yalan, jalan/ ''bozkır', /sagra, saxra, saxara/ 'sahra, kır', /yak, cag/ 'yaka', /daw, taw, tar/ 'dağ', /sayıl/ 'dağın güneşe bakan çıplak yamacı', /kugarká/ 'ufuk çizgisi', /tuɣay/ 'vadi', /ungır/ 'mağara', /yar/ 'yar, uçurum', /dar'ya/ 'derya, deniz', /kul, kü[1]l, kül'/ 'göl', /bow/ 'gölet', /dilga, jĕlga, jĕlɣa, yĕlga/ 'ırmak', /saw, sıw, si, su, suw/ 'su, ırmak', /saz, sazgana/ 'bataklık', /jikan/ 'sazlık' ve /yatıw/ 'yatak, longoz, subasar' sözcükleri tespit edilmiştir.

RD'de Ortak Türkçe /yĕr, ĕr/ sözcüğünün on iki varyantı tespit edilmiştir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak

yĕr	2	10	-	-
yĕr’	2	1	-	-
yir	3	2	-	-
yir’	4	-	-	-
yär	-	1	-	-
yar	-	2	1	-
cĕr	-	2	-	-
jĕr	-	3	-	-
jĕr’	2	-	-	-
jir	2	11	-	-
jir’	2	-	-	-
ir	-	1	5	-
zir ‘yer’	-	1	-	-

RD’de Ortak Türkçe /yĕr, ĕr/ sözcüğünün Başkurtlardan derlenen metinlerde dokuz, Tatarlardan derlenen metinlerde yedi ve Tipterlerden derlenen metinlerde iki varyantı tespit edilmiştir. Bu varyantların dördü Rusça inceltme işaretinin kullanılmasından kaynaklı ortaya çıkmıştır ve bu dört varyantın üçü sadece Tatarlardan derlenen metinlerde, biri hem Tatarlardan hem de Başkurtlardan derlenen metinlerde geçmektedir. Rusça inceltme işaretlerinin kullanımından dolayı ortaya çıkan varyantlar haricindekilerin hepsi Başkurtlardan derlenen metinlerde tespit edilmiştir. Sözcüğün Tipterlerden derlenen metinlerdeki iki varyantı, Tipterler ile birlikte sadece Başkurtlardan derlenen metinlerde yer almaktadır.

RD’de Ortak Türkçe /yĕr, ĕr/ sözcüğünün /cĕr/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinde iki kez; /ir/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinde bir, Tipterlerden derlenen metinde beş kez; /jĕr/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinde üç kez; /jĕr’/ varyantı Tatarlardan derlenen metinde iki kez; /jir/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde on bir, Tatarlardan derlenen metinlerde iki kez; /jir’/ varyantı Tatarlardan derlenen metinde iki kez; /yar/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde iki, Tipterlerden derlenen metinde bir kez; /yär/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez; /yĕr/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde on, Tatarlardan derlenen metinde iki kez; /yĕr’/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde bir, sözcüğü Tatarlardan derlenen metinlerde

iki kez; /yir/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde iki, Tatarlardan derlenen metinlerde on üç kez; /yir'/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde dört kez ve /zir/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /cir/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yĕr/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de 'yer' anlamında /urn/ sözcüğü de kullanılmaktadır. RD'deki /urn/ sözcüğünün Başkurtlardan derlenen metinde bir kez geçtiği tespit edilmiştir. RD'deki /urn/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /urın/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de Ortak Türkçe /kük/ 'gökyüzü' sözcüğünün iki varyantı tespit edilmiştir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
kük	-	2	-	-
kuk	-	1	-	-

RD'de sözcüğün /kük/ varyantının Başkurtlardan derlenen metinlerde iki kez, /kuk/ varyantının ise yine Başkurtlardan derlenen metinde bir kez geçtiği tespit edilmiştir. Sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /kük/ biçiminde devam etmektedir. RD'deki /kuk/ varyantı ise PS'de Başkurt, Mişer ve Nogay Türkçesinde de (PS 1787: 5) kaydedilmiştir.

RD'de /tufırak/ 'toprak' sözcüğünün Tipterlerden derlenen metinde bir kez geçtiği tespit edilmiştir. Sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde /tufrak/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /tupraq/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de 'bozkır' anlamında /dala/ ve /yalan, jalan/ sözcükleri, 'sahra, kır' anlamında /sagra, saxra, saxara/ sözcükleri ve 'vadi' anlamında /tuɣay/ sözcüğü geçmektedir.

RD'de /dala/ sözcüğü Tatarlardan derlenen metinde bir kez geçmektedir. Sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de /dala/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de /yalan/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde üç kez; /jalan/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde iki kez geçmektedir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
yalan	-	3	-	-
jalan	-	2	-	-

RD'deki /yalan, jalan/ 'bozkır' sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de /yalan/ biçiminde devam etmektedir. Sözcüğün RD'deki /jalan/ varyantı PS'de Başkurt Türkçesinde de (PS 1789: 24) geçmektedir.

RD'de 'sahra' sözcüğünün üç varyantı tespit edilmiştir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
sagra	-	-	3	-
saxra	2	1	-	-
saxara	1	-	-	-

RD'de Ortak Türkçe 'sahra' sözcüğünün Tatarlardan derlenen metinlerde iki, Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde birer varyantı tespit edilmiştir. RD'de /sagra/ varyantı Tipterlerden derlenen metinlerde üç kez, /saxra/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde bir, Tatarlardan derlenen metinlerde iki kez ve /saxara/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /saxra/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de /sexre/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de /tuɣay/ 'vadi' sözcüğünün Başkurtlardan derlenen metinlerde üç kez geçtiği tespit edilmiştir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /tugay/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de /tuɣay/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de dağ ile ilgili /daw, taw, tar/ 'dağ', /sayıl/ 'dağın güneşe bakan çıplak yamacı', /yak, cag/ 'yaka', /ungır/ 'mağara', /yar/ 'yar, uçurum', /kugarká/ 'ufuk çizgisi' sözcüklerinin geçtiği tespit edilmiştir.

Ortak Türkçe /taġ/ sözcüğünün RD'de üç varyantı vardır.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
daw	-	-	2	-
taw	9	16	7	-
tar	-	1	-	-

RD'de /taġ/ sözcüğün Tipterlerden ve Başkurtlardan derlenen metinlerde ikişer, Tatarlardan derlenen metinlerde bir varyantı vardır. Sözcüğün /daw/ varyantı sadece Tiperlerden derlenen metinlerde iki kez, /tar/ varyantı sadece Başkurtlardan derlenen metinde bir kez ve /taw/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde dokuz, Başkurtlardan derlenen metinlerde on altı ve Tipterlerden derlenen metinlerde yedi kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de /taw/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de /sayıl/ 'dağın güneşe bakan çıplak yamacı' sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde üç kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Başkurt Türkçesinde de /sayıl/ biçiminde devam etmektedir. Çağdaş Tatar Türkçesinde ise tespit edilememiştir.

Ortak Türkçe /yaka/ sözcüğünün RD'de iki varyantı vardır.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
yak	5	3	-	-
cag	1	-	-	-

RD'de /yaka/ sözcüğünün Tatarlardan derlenen metinlerde iki, Başkurtlardan derlenen metinlerde bir varyantı tespit edilmiştir. Sözcüğün /cak/ varyantı sadece Tatarlardan derlenen metinlerde bir kez; /yak/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde beş, Başkurtlardan derlenen metinlerde üç kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /yak/ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de /yaq/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de /yar/ 'yar, uçurum' sözcüğü Nagaybaklardan derlenen metinde iki kez; /kugarká/ 'ufuk çizgisi' sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinde bir kez geçmektedir. RD'deki /yar/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de /yar/

biçiminde devam etmektedir. RD'deki /kugarká/ sözcüğü ise Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde tespit edilememiştir.

RD'de su ile ilgili /dar'ya/ 'derya, deniz', /kul, kü[1]l, kül'/ 'göl', /bow/ 'gölet', /dilga, jělga, jělɣa, yělga/ 'ırmak', /saw, sıw, si, su, suw/ 'su, ırmak', /saz, sazgana/ 'bataklık', /jikan/ 'sazlık' ve /yatıw/ 'yatak, longoz, subasar' sözcüklerinin geçtiği tespit edilmiştir.

/dar'ya/ sözcüğü Tatarlardan derlenen metinlerde üç, Tipterlerden derlenen metinde bir kez; /bow/ sözcüğü Tipterlerden derlenen metinde bir kez; /jikan/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinde bir kez; /yatıw/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinde iki kez geçmektedir. /dar'ya/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /der'ya/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /dar'ya/ biçiminde, /bow/ sözcüğü Çağdaş Başkurt Türkçesinde /buwaw/ biçiminde ve /yatıw/ sözcüğü Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yatıw/ biçiminde tespit edilmiştir. RD'deki /jikan/ 'sazlık' sözcüğü ise Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde tespit edilememiştir.

RD'de 'bataklık' anlamındaki sözcüğün iki varyantı tespit edilmiştir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
saz	-	2	-	-
sazgana	1	-	-	-

RD'de /saz/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinde iki kez ve /sazgana/ sözcüğü Tatarlardan derlenen metinde bir kez geçmektedir. Bu sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde /saz/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de /haz̲/ biçiminde devam etmektedir.

Ortak Türkçe /köl/ 'göl' sözcüğünün RD'de üç varyantı vardır.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
kul	-	1	1	-
kü[1]l	1	-	-	-
kül'	3		-	

Ortak Türkçe /köl/ sözcüğünün RD'de Tatarlardan derlenen metinde iki, Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde bir varyantı vardır. Sözcüğün /kul/

varyantı Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinde birer kez; /kü[1]l/ varyantı Tatarlardan derlenen metinde bir kez ve /kül'/ varyantı Tatarlardan derlenen metinde üç kez geçmektedir. Bu sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de /kül/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de Ortak Türkçe '/yılga/ 'ırmak, nehir' sözcüğünün dört varyantı tespit edilmiştir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
dilga	-	-	1	-
yĕlga	-	-	1	-
jĕlga	-	1	-	-
jĕlɣa	-	1	-	-

RD'de sözcüğün /dilga/ ve /yĕlga/ varyantları Tipterlerden derlenen metinde birer kez ve /jĕlga/ ve /jĕlɣa/ varyantları Başkurtlardan derlenen metinlerde birer kez geçmektedir. Bu sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde /yılga/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de /yılɣa/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de Ortak Türkçe /sub/ 'su' sözcüğünün 'ırmak, nehir' anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. RD'de sözcüğün 'ırmak, nehir' anlamında beş varyantı tespit edilmiştir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
saw	-	2	-	-
sıw	15	3	3	-
si	-	1	-	-
su	19	5	-	-
suw	3	2	-	-

RD'de sözcüğün Başkurtlardan derlenen metinlerde beş, Tatarlardan derlenen metinlerde üç ve Tipterlerden derlenen metinlerde iki varyantı vardır. RD'deki sözcüğün /saw/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde iki kez; /sıw/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde on beş, Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde üçer kez; /si/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinde bir kez; /su/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde on dokuz, Başkurtlardan derlenen metinlerde beş kez; /suw/ varyantı

Tatarlardan derlenen metinlerde üç, Başkurtlardan derlenen metinlerde iki kez geçmektedir. Bu sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde /su/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de /hıw/ biçiminde devam etmektedir.

10.2. Tabiât

10.2.1. Bitki Dünyası

RD'de tabiat ile ilgili /kak/ 'kurutulmuş meyve', /agas, aɣas, yagas/ 'ağaç', /butak/ 'dal', /çeçek, çeçke, çĕçkĕ, sesek, seseg, säseg, siseg/ 'çiçek', /urman, urmankay/ 'orman', /kabag/ ve /tuz/ 'kabuk', /miwe, mi[1]va, yĕmiş, yimış/ 'meyve', /tal/ 'dal', /tamırkay, tamırkay[1]/ 'kök', /yaprak, yafrak, yafarkay/ 'yaprak' sözcükleri geçmektedir.

RD'de 'ağaç' anlamındaki /agas/ sözcüğü Tatarlardan derlenen metinlerde iki kez, /aɣas/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinde bir kez, /yagas/ sözcüğü Tatarlardan derlenen metinde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /agaç/, Çağdaş Başkurt Türkçesinde ise /aɣas/ biçiminde devam etmektedir. Sözcüğün Çağdaş Tatar Türkçesindeki biçimine RD'de rastlanmamıştır.

RD'de Ortak Türkçe /çiçek/ sözcüğünün yedi varyantı tespit edilmiştir. /çeçek/ varyantı Tatarlardan derlenen metinde üç kez; /çeçke/, /çĕçkĕ/ varyantları Başkurtlardan derlenen metinlerde birer kez, Tatarlardan derlenen metinerde /sesek/ varyantı üç, /seseg/ ve /säseg/ varyantları birer kez ve /siseg/ varyantı iki kez geçmektedir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
çeçek	3	-	-	-
çeçke	-	1	-	-
çĕçkĕ	-	1	-	-
sesek	3	-	-	-
seseg	1	-	-	-
säseg	1	-	-	-
siseg	2	-	-	-

RD'de Ortak Türkçe /çiçek/ sözcüğünün Tatarlardan derlenen metinlerde beş, Başkurtlardan derlenen metinlerde iki varyantı vardır. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /çeçke/, Çağdaş Başkurt Türkçesinde ise /seske/ biçiminde devam

etmektedir. Sesbilimsel bakımdan Başkurtlardan derlenen metinlerdeki varyantlar Çağdaş Tatar Türkçesine; Tatarlardan derlenen metinlerdeki /çeçek/ varyantı Çağdaş Tatar Türkçesine ve Tatarlardan derlenen metinlerdeki diğer varyantlar ise Çağdaş Başkurt Türkçesine yakındır. Tatarlardan derlenen metinlerdeki /s/'li varyantlar yedi kez, /ç/'li varyantlar üç kez geçmektedir.

RD'de Ortak Türkçe /yaprak/ sözcüğünün üç varyantı tespit edilmiştir. /yaprak/ varyantı Nagaybaklardan derlenen metinde bir, Tipterlerden derlenen metinlerde /yafrak/ varyantı iki ve /yafarkay/ varyantı bir kez geçmektedir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
yaprak	-	-	-	1
yafrak	-	-	2	-
yafarkay	-	-	1	-

Ortak Türkçe /yaprak/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /yafrak/, Çağdaş Başkurt Türkçesinde ise /yapraq/ biçiminde devam etmektedir. RD'de Nagaybaklardan derlenen metindeki varyant Çağdaş Başkurt Türkçesindeki ile; Tipterlerden derlenen metinlerdeki varyantlar ise Çağdaş Tatar Türkçesi ile benzerlik göstermektedir.

Ortak Türkçe /orman/ sözcüğünün RD'de iki varyantı tespit edilmiştir. /urman/ varyantı Nagaybaklardan derlenen metinde bir, /urmankay/ varyantı ise Başkurtlardan derlenen metinde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde de /urman/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de 'meyve' anlamında Başkurtlardan derlenen metinlerde Türkçe kökenli /yĕmiş, yimış/ ve Farsça kökenli /miwa, mi[1]wa/ sözcükleri geçmektedir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
yĕmiş	-	1	-	-
yimış	-	2	-	-
miwa	-	1	-	-
mi[1]wa	-	1	-	-

Başkurtlardan derlenen metinlerde /yimış/ varyantı iki, /yĕmiş/, /miwa/ ve /mi[1]wa/ varyantları birer kez geçmektedir. ‘meyve’ anlamında Çağdaş Tatar Türkçesinde /cimĕş/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yĕmĕş/ ve /mive/ sözcükleri kullanılmaktadır. Çağdaş Tatar Türkçesindeki varyant RD’de yer almaz.

RD’de ‘kök’ anlamında Tatarlardan derlenen metinlerde /tamırkay/ ve /tamırkay[1]/ sözcükleri geçmektedir. Tatarlardan derlenen metinlerde /tamırkay/ varyantı iki, /tamırkay[1]/ varyantı bir kez yer alır. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /tamır/ biçiminde devam etmektedir.

RD’de ‘kabuk’ anlamında /kabag/ ve /tuz/ sözcükleri kullanılmaktadır. Başkurtlardan derlenen metinde /kabag/ sözcüğü ve /tuz/ sözcüğü birer kez geçmektedir. /kabag/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /kabak/ ‘göz kapağı’ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /qabaq/ ‘kabuk’ biçiminde, /tuz/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /tuz/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /tuz̲/ biçiminde geçmektedir.

RD’de ‘kak, kurutulmuş meyve’ anlamında Başkurtlardan derlenen metinde /kak/ sözcüğü bir kez, ‘budak’ anlamında Başkurtlardan derlenen metinde /butak/ sözcüğü bir kez, ‘dal’ anlamında /tal/ sözcüğü Tatarlardan derlenen metinlerde on, Başkurtlardan derlenen metinlerde yedi, Tipterlerden derlenen metinde bir ve Nagaybaklardan derlenen metinlerde iki kez geçmektedir. /kak/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /kak/, Çağdaş Başkurt Türkçesinde /qaq/; /butak/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /butak/, Çağdaş Başkurt Türkçesinde /butaq/; /tal/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /tal/ biçiminde devam etmektedir.

10.2.1.1. Çiçekler

RD’de çiçeklerle ilgili ‘gül’ anlamında Farsçadan alıntı /gül/ sözcüğünün üç varyantı geçmektedir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
göl	1	-	-	-
gü[1]l	2	-	-	-

gü[1]l’	2	-	-	-

RD’de ‘gül’ anlamında Tatarlardan derlenen metinlerde /göl/ varyantı bir, /gü[1]l/ ve /gü[1]l’/ varyantları ikişer kez yer almaktadır. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /göl/ biçiminde devam etmektedir.

10.2.1.2. Yabanî Bitki Adları

RD’de yabanî bitki adları ile ilgili yirmi dört sözcük tespit edilmiştir.

RD’de ‘anason’ anlamında /bad’an/ ve /bad’yan/ sözcükleri geçmektedir. /bad’an/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinde iki kez, /bad’yan/ varyantı Tatarlardan derlenen metinde iki kez yer alır. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /badyan/; Çağdaş Başkurt Türkçesinde /baz̲ıyan/ biçiminde devam etmektedir.

RD’de Ortak Türkçe /kamış/ sözcüğünün üç varyantı vardır. Başkurtlardan derlenen metinlerde /kamış/ varyantı üç kez, /kamıs/ varyantı iki kez, /qamış/ varyantı dört kez geçmektedir. Bu sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde /kamış/; Çağdaş Başkurt Türkçesinde /qamış/ biçiminde devam etmektedir. RD’deki /kamıs/ varyantı Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızları ile Çağdaş Başkurt Türkçesi ve ağızlarında tespit edilememiştir.

RD’de Ortak Türkçe /çay/ sözcüğünün üç varyantı bulunur. Başkurtlardan derlenen metinlerde /çay/ varyantı altı kez yer alır. /say/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde beş, Nagaybaklardan derlenen metinlerde iki kez geçmektedir. /sey/ varyantı ise Tatarlardan derlenen metinde bir kez bulunur. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /çey/; Çağdaş Başkurt Türkçesinde /sey/ biçiminde devam etmektedir. RD’deki /say/ varyantı Başkurt Türkçesinin Argayaş, Miyes ve Salyogot ağızlarında; /çay/ varyantı ise Tatar Türkçesinin Sibir ağzında kaydedilmiştir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
çay	-	6	-	-
say	-	5	-	2
sey	1	-	-	-

RD'de 'ot, bitki' anlamında Başkurtlardan derlenen metinlerde bir sözcüğün üç varyantı tespit edilmiştir. Başkurtlardan derlenen metinlerde sözcüğün /ulen/ varyantı üç, /ulankay/ varyantı iki ve /ülen/ varyantı bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /ülen/ biçiminde devam etmektedir. RD'deki /ulankay/ varyantı, PS'de Tatar Türkçeside ve Mişer Türkçesinde kaydedilmiştir.

RD'de 'kavak' anlamında /tirek, tıra[1]k/, /usak/ ve /balusak/ sözcükleri geçmektedir. Tipterlerden derlenen metinlerde /tıra[1]k/ ve /tirek/ varyantları birer kez; Nagaybaklardan derlenen metinlerde /usak/ varyantı bir kez ve Başkurtlardan derlenen metinlerde /balusak/ sözcüğü bir kez yer alır. 'kavak' anlamında Çağdaş Tatar Türkçesinde /tirek, usak/ sözcükleri ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /tirek, uśaq/ sözcükleri kullanılmaktadır.

RD'de 'kayın, huş ağacı' anlamında iki sözcük vardır. /qayin/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde üç, Tipterlerden ve Nagaybaklardan derlenen metinlerde birer kez geçmektedir. /sawul/ sözcüğü ise Başkurtlardan derlenen metinlerde dört ve Tipterlerden derlenen metinlerde bir kez yer almaktadır. 'kayın' anlamında Çağdaş Tatar Türkçesinde /kayın/ sözcüğü ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /qayın, sawıl/ sözcükleri kullanılmaktadır. Çağdaş Tatar Türkçesinin Zlatovst ve Tipikey ağzında '1. genç kayın ağaçlarının olduğu orman. 2. koru, koruluk' anlamında /sawıl/ sözcüğü bulunur. RD'deki /sawul/ varyantına ise aynı biçimde 1926 yılında yazılan Başkurt Lügati adlı sözlükte geçmiştir.

RD'de yabanî bitki adları ile ilgili geçen diğer sözcükler şunlardır:

/kırşan/ 'yakı otu' sözcüğü Tatarlardan derlenen metinlerde bir kez geçmiştir. Bu sözcük Çağdaş Başkurt Türkçesinde /qırşan/ biçiminde devam etmektedir.

/tasan/ 'dar ağacı' sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir.

/karagas/ ‘melez çamı, karaağaç’ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /karagaç/ ve Başkurt Türkçesinde /qaraɣas/ biçiminde devam etmektedir. RD’deki varyant fonetik bakımdan Çağdaş Başkurt Türkçesindeki gibidir.

/karagay/ ‘çam, karaağaç’ sözcüğü Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde birer kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /karagay/ ve Başkurt Türkçesinde /qaraɣay/ biçiminde devam etmektedir.

/sawuska/ ‘funda’ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir.

/tal/ ‘söğüt’ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Başkurt Türkçesinde /tal/ biçiminde devam etmektedir.

10.2.1.3. Meyve Adları

RD’de meyve adlarıyla ilgili /alma, alm’/ ‘elma’, /gilek, jělek, jěläk, yěleg/ ‘çilek’, /ir gělekay, jěr jělekey, jěr’ jělekey, yěr jěleki, yěr’ yělegě/ ‘yer çileği’, /muyillak, muyillak’/ ‘kuş kirazı’, /si[1]ya, si[1]y[1]a/ ‘vişne’ sözcüklerinin geçtiği tespit edilmiştir.

RD’de ‘elma’ anlamında kullanılan /alma/ ve /alm’/ sözcükleri temelde aynı sözcüklerdir. /alm’/ sözcüğünün sonundaki ünlü şarkıdaki ahengi ve uyumu sağlamak için düşürülmüştür. RD’de /alma/ sözcüğü Tatarlardan derlenen metinlerde on beş, Başkurtlardan derlenen metinlerde yedi kez; /alm’/ sözcüğü ise Tatarlardan derlenen metinlerde üç kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /alma/ biçiminde devam etmektedir.

RD’de ‘çilek’ anlamında /gilek/ sözcüğünün ve ‘yer çileği’ anlamında /ir gilekayi, yěr jěleki, jěr jělekay, jěr jělekey, jěr’ jělekey, yěr jěleki, yěr’ yělegě/ sözcüklerinin geçtiği tespit edilmiştir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
gilek	-	-	1	-

ir gilekayi	-	-	1	-
jĕr jĕlekay	1	-	-	-
jĕr jĕlekey	-	2	-	-
jĕr' jĕlekey	1	-	-	-
yĕr jĕleki	-	1	-	-
yĕr' yĕlegĕ	2	-	-	-

RD'de /gilek/ ve /ir gilekayi/ varyantları Tipterlerden derlenen metinlerde birer kez; Başkurtlardan derlenen metinlerde /jĕr jĕlekey/ varyantı iki, /yĕr jĕleki/ varyantı bir kez; Tatarlardan derlenen metinlerde /yĕr' yĕlegĕ/ varyantı iki, /jĕr jĕlekey/ ve /jĕr' jĕlekey/ varyantları birer kez geçmektedir. Ortak Türkçe 'çilek' kelimesinin g'li varyantı sadece Tipterlerden derlenen metinlerde, j'li varyantı Tatar ve Başkurtlardan derlenen metinlerde ve y'li varyantı sadece Tatarlardan derlenen metinlerde bulunur. Bu sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde /cilek/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yĕlek/ biçiminde devam etmektedir. 'Yer çileği anlamında ise Çağdaş Tatar Türkçesinde /cir cilegĕ/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yĕr yĕlegĕ/ sözcükleri kullanılmaktadır. Bu sözcüğün j'li varyantı Başkurt Türkçesinin Geyne ağzında kaydedilmiştir. RD'deki g'li varyantı ise Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızları ile Çağdaş Başkurt Türkçesi ve ağızlarında tespit edilememiştir.

RD'de meyve söz varlığıyla ilgili Tipterlerden derlenen metinlerde /muyillak, muyilllak'/ 'kuş kirazı' ve Tatarlardan derlenen metinlerde /si^{1}ya, si^{1}y^{1}a/ 'vişne' sözcükleri geçmektedir. Bu sözcüklerin iki varyantının olması imla ile ilgilidir. 'kuş kirazı' anlamında Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /muyıl/ sözcüğü; 'vişne' anlamında ise Çağdaş Tatar Türkçesinde /çĕye/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /sĕye/ sözcükleri kullanılmaktadır. RD'deki Tatarlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki 'vişne' anlamına gelen sözcükler sesbilgisel bakımdan Çağdaş Başkurt Türkçesine yakındır.

10.2.1.4. Baklagiller

RD'de baklagiller ile ilgili söz varlığı ve söz varlığının boylara göre dağılımı şu şekildedir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
aşlık 'ekin, buğday, tahıl bitkileri'	-	1	-	-
buday 'buğday'	2	-	-	-

10.3. Hayvan

10.3.1. Hayvanlar Dünyası

RD'de hayvanlar ile ilgili genel adlandırmalar ve hayvan uzuvları ile ilgili sözcükler bu bölümde değerlendirilmiştir.

RD'de Başkurtlardan derlenen metinde 'hayvan' anlamında /yannık/ sözcüğü iki kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /cenlĕk/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yenlĕk/ biçiminde devam etmektedir. RD'deki biçine en yakın varyant Tatar Türkçesinin Sterlitamak, Şarlık ve Yevişte-çat ağızlarında /yennĕk/ biçiminde kaydedilmiştir. Sterlitamak ağzı, Rıbakov'un derleme güzergâhındadır.

RD'de Ortak Türkçe 'kuş' sözcüğünün /koş/ ve /kuş/ olmak üzere iki varyantı tespit edilmiştir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
koş	-	2	-	-
kuş	4	5	1	-

RD'de /koş/ varyantı sadece Başkurtlardan derlenen metinlerde iki kez geçmektedir. /kuş/ varyantı ise Tatarlardan derlenen metinlerde dört, Başkurtlardan derlenen metinlerde beş ve Tipterlerden derlenen metinlerde bir kez kullanılmıştır. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /koş/qoş/ biçiminde devam etmektedir. RD'de Tatar, Başkurt ve Tipter metinlerinde tespit edilen ve kullanım sıklığı

bakımından da diğer varyanttan daha çok kullanılan /kuş/ varyantı sözcüğün Eski Türkçe biçimidir. Sadece Başkurtlardan derlenen metinlerde iki kez geçen /koş/ varyantı ise Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesindeki varyanttır.

RD'de hayvanların uzuvları ile ilgili Başkurtlardan derlenen metinlerde /jalıkay/ 'yele', /bäkäl'/ 'ayak bileği' ve Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde /kanat/ 'kanat' sözcüklerinin geçtiği tespit edilmiştir. /jalıkay/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yal/; /bäkäl'/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /bekel/ ve /kanat/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /qanat/ biçiminde devam etmektedir.

10.3.2. Vahşi Hayvanlar

RD'de vahşi hayvanlardan arslan, kurt, sansar, geyik, sincap, tavşan, karaca ve tilki geçmketedir.

RD'de 'arslan' anlamında Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde birer kez /arslan/ sözcüğünün geçtiği tespit edilmiştir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /arıslan/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /arıślan/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de 'kurt' anlamında Başkurtlardan derlenen metinlerde bir ve Tipterlerden derlenen metinlerde iki kez /buri/ sözcüğünün geçtiği tespit edilmiştir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /bürĕ/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de 'kuyan' anlamında Başkurtlardan derlenen metinlerde dört kez /kuyan/ sözcüğü geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /kuyan/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /quyan/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de 'sansar' anlamında Başkurtlardan derlenen metinlerde birer kez /şaşka, şaşıkay, şaşki/ sözcüklerinin geçtiği tespit edilmiştir. Başkurtlardan derlenen metinlerde /şaşka/ varyantı dört kez; /şaşıkay/ ve /şaşki/ svaryantları ikişer kez geçmiştir.

RD'de ''sincap' anlamında Nagaybaklardan derlenen metinlerde bir kez /ti[1]yin/ sözcüğü geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /tiyĕn/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /tĕyĕn/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de geyik ve türleri ile ilgili Başkurtlardan derlenen metinlerde /bulan/ 'geyik' ve /kĕyĕk/, /ki[1]yi[1]k/ 'karaca' sözcükleri birer kez; Tipterlerden derlenen metinlerde /sıwgàk/ 'sayga' sözcüğü bir kez geçmektedir. 'geyik' anlamında Başkurt Türkçesinde /bolan/; 'karaca anlamında Çağdaş Tatar Türkçesinde /kiyĕk/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /kĕyĕk/ ve 'sayga' anlamında Başkurt Türkçesinde /sayɣaq/ sözcükleri kullanılmaktadır.

RD'de 'tilki' anlamında /tölkö, tölk', tül'kü, tü[1]lk'/ sözcükleri geçmektedir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
tölkö	1	1	-	-
tölk'	5	-	-	-
tül'kü	-	2	-	-
tü[1]lk'	2	-	-	-

RD'de /tölkö/ varyantı Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde birer kez; Tatarlardan derlenen metinlerde /tölk'/ varyantı beş, /tü[1]lk'/ varyantı iki kez; /tül'kü/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde iki kez kullnılmıştır. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /tölkĕ/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /tölkö/ biçiminde devam etmektedir. RD'de Tatarlardan derlenen /tölkö/ varyantı sesbilgisel bakımdan Tatar Türkçesinin Urta diyalektiyle ve Çağdaş Başkurt Türkçesiyle benzerlik gösterir. /tülkü/ varyantı ise CC'de kaydedilmiştir.

10.3.3. Kuşlar

RD'de kuşlar kategorisinde keklik, bülbül, kuğu, ördek, kaz, kırlangıç, guguk guşu, güvercin, aladoğan, kartal, şahin, saksağan, serçe, toygar ve papağan adları geçmektedir.

RD'de 'bülbül' anlamında Farsça kökenli /bılbıl, bölböl, bü[1]lbü[1]l/ ve Soğdca kökenli /sandugaç, sandugas, sanduɣas/ sözcükleri geçmektedir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
bılbıl	1	-	-	-
bölböl	1	-	-	-
bü[1]lbü[1]l	1	-	-	-
sandugaç	2	3	-	-
sandugas	2	1	2	-
sanduɣas	-	6	-	-

RD'de /bılbıl/, /bölböl/ ve /bü[1]lbü[1]l/ varyantları sadece Tatarlardan derlenen metinlerde geçmektedir. /sandugaç/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde iki, Başkurtlardan derlenen metinlerde üç; /sandugas/ varyantı Tatarlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde ikişer kez, Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez ve /sanduɣas/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde altı kez kullanılmıştır. RD'de 'bülbül' anlamında /sandugaç, sandugas, sanduɣas/ varyantları on altı, /bılbıl, bölböl, bü[1]lbü[1]l/ varyantları üç kez geçmektedir. Kullanım sıklığı bakımından RD'deki durum Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesi için günümüzde de geçerlidir. 'bülbül' anlamındaki bu sözcükler Çağdaş Tatar Türkçesinde /bılbıl/ ve /sandugaç/, Çağdaş Başkurt Türkçesinde /bılbıl/ ve /handuɣas/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerde tespit edilen /sandugaç, sandugas, sanduɣas/ varyantları Çağdaş Başkurt Türkçesinde tespit edilememiştir. Bunun sebebi Ortak Türkçe /s-/'lerin RD'deki metinlerde çoğunlukla /s-/ olarak korunmasındandır. RD'deki metinlerden hareketle Ortak Türkçe /s-/'lerin Çağdaş Başkurt Türkçesinde /h-/'ye gelişmesinin 19. yüzyılda yeni yeni ortaya çıkan bir ses olayı olduğunu söyleyebiliriz.

RD'de 'kırlangıç' anlamında /kardıgas, kardiɣas, karligaskay/ sözcükleri kullanılmaktadır.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
kardıgas	-	2	-	-

kardiɣas	-	2	-	-
karligaskay	-	-	1	-

RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerde /kardıgas/ ve /kardiɣas/ varyantları iki şer kez; Tiperlerden derlenen metinlerde /karligaskay/ varyantı bir gez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /karlıgaç/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /karluɣas/ biçiminde devam etmektedir. RD'deki /kardıgas, kardiɣas/ varyantlarına Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızları ile Çağdaş Başkurt Türkçesi ve ağızlarında rastlanmamıştır. RD'deki üç varyantta da /-ç/ > /-s/ gelişmesi vardır. Bu ses gelişmesi RD'nin genelinde tespit edilmiştir. RD'deki metinlerden hareketle Ortak Türkçe /ç-, -ç/'nin Çağdaş Başkurt Türkçesinde /s-, -s/'ye gelişmesinin 19. yüzyılda da yaygın ses gelişmelerinden biri olduğunu söyleyebiliriz.

RD'de 'güverin' anlamında /kugarçĕn, kugarsin, kü[1]gersĕn, kügerçĕnkey, kügĕrçĕn/ sözcükleri kullanılmaktadır.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
kugarçĕn	-	2	-	-
kugarsin	-	1	-	-
kü[1]gersĕn	1	-	-	-
kügerçĕnkey	-	1	-	-
kügĕrçĕn	-	1	-	-

RD'de /kugarçĕn, kugarsin, kügerçĕnkey, kügĕrçĕn/ varyantları sadece Başkurtlardan derlenen metinlerde toplamda beş kez, /kü[1]gersĕn/ varyantı sadece Tatarlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /kügerçĕn/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /kügersĕn/ biçiminde devam etmektedir. RD'de Tatarlardan derlenen metinlerdeki /kü[1]gersĕn/ varyantı ve Başkurtlardan derlenen metinlerdeki /kugarsin/ varyantı günümüzde Başkurt Türkçesi yazı dilindeki varyanttır. Çağdaş Tatar Türkçesindeki /kügerçĕn/ sözcüğü ise RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerde tespit edilmiştir.

RD'de 'aladoğan, atmaca' anlamında /qagarsı, qarsıɣa/ sözcükleri geçmektedir. Başkurtlardan derlenen metinlerde /qagarsı/ ve /qarsıɣa/ varyantlarının birer kez geçtiği tespit edilmiştir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /karçıga/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /qarsıɣa/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de 'kuğu' anlamında /aqkoş, aqköş/ sözcükleri kullanılmaktadır. /aqkoş/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde bir kez; /aqköş/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez geömektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /akkoş/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /aqqoş/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de 'şahin' anlamında /laçın, lasın/ ve /şonkar/ sözcükleri geçmektedir. /laçın/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde; /lasın/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /laçın/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /ılasın/ biçiminde devam etmektedir. RD'de Tatarlardan derlenen metinlerdeki /lasın/ varyantının günümüzde Başkurt Türkçesindeki varyanta; Başkurtlardan derlenen metinlerdeki /laçın/ varyantının ise günümüzde Tatar Türkçesindeki varyanta benzer olması dikkat çekicidir. Çağdaş Başkurt Türkçesindeki /ılasın/ varyantı 1926 yılında yayımlanan Başkurtça sözlükte (BL1926) yer almıştır ancak 1926 öncesindeki sözlüklerde tespit edilememiştir. 1899 yılındaki Başkurtça sözlükte (BRS) /lasın/ varyantı kaydedilmiştir. Bu durumda, bu sözcükteki önde ünlü türemesi olayının yazı dili olma aşamasında standartlaştırıldığını söyleyebiliriz.

RD'de /şonkar/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /şoŋkar/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /şoŋqar/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de 'ördek' anlamında /urdak, ürdek/ sözcüğü geçmektedir. /urdak/ varyantının Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez; /ürdek/ varyantının Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde birer kez geçtiği tespit edilmiştir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /ürdek/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /ürẕek/ biçiminde devam

etmektedir. RD'deki /urdak/ varyantı PS'de Tatar, Başkurt ve Mişer Türkçelerinde kaydedilmiştir.

RD'de 'toygar' anlamında /turgay, turɣay/ sözcüğü kullanılmaktadır. /turgay/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde iki, Başkurtlardan derlenen metinlerde üç kez; /turɣay/ varyantı ise Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /turgay/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /turɣay/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de /sıpsık/ 'serçe', /kara kuş/ 'kartal', /aguna/ 'keklik', /kaz/ 'kaz', /kakuk/ 'guguk kuşu', /sawuskan/ 'saksağan' ve /tutıköş/ 'papağan' sözcükleri tek şekilli geçmektedir. /sıpsık/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde bir, Tatarlardan derlenen metinlerde üç kez; /kara kuş/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde bir; /aguna/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde bir; /kaz/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde üç, Tipterlerden derlenen metinlerde bir; /kakuk/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde iki; /sawuskan/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde bir ve /tutıköş/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. Bu sözcükler Çağdaş Tatar Türkçesinde /çıpçık/, /karakoş/, /aguna/, /kaz/, /kekkük/, /sayĕskan/, /tutıy/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /sıpsıq/, /qaraɣoş/, /aɣuna/, /qaz/, /kekük/, /hayıśqan/, /tutıyɣoş/ biçiminde devam etmektedir.

10.3.4. Balıklar

RD'de balıklar ile ilgili /balık/ 'balık', /barli/ 'balık', /sabak/ 'çamça balığı' ve /surtan/ 'turna balığı' sözcükleri geçmektedir.

RD'de 'balık' anlamında /balık/ varyantının Tatarlardan derlenen metinlerde iki, /barli/ varyantının Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez geçtiği tespit edilmiştir. RD'deki /barli/ sözcüğüne Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızları ile Çağdaş Başkurt Türkçesi ve ağızlarında rastlanmamıştır. /balık/ sözcüğü ise Çağdaş Tatar Türkçesinde /balık/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /balıq/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de /sabak/ 'çamça balığı' sözcüğü Tipterlerden derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /çabak/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /sabaq/ biçiminde devam etmektedir. RD'deki /sabak/ varyantı sesbilgisel bakımdan Çağdaş Başkurt Türkçesindeki varyant ile aynıdır.

RD'de /surtan/ 'turna balığı' sözcüğü Tatarlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /çurtan/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /surtan/ biçiminde devam etmektedir. RD'deki /surtan/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde geçmesine rağmen sesbilgisel olarak Çağdaş Başkurt Türkçesindeki gibidir. Bu durum, lehçeler arası temasın bir sonucu olabilir.

10.3.5. Sürüngenler

RD'de sürüngenler dünyasından 'solucan' anlamında /sĕlewsĕn/ ve /sĕläwüksĕn/ sözcükleri Tatarlardan derlenen metinlerde birer kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /sĕlewçen/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /sĕlewsĕn/ biçiminde devam etmektedir. RD'deki varyantlar Tatarlardan derlenmesine rağmen sesbilgisel bakımndan Çağdaş Başkurt Türkçesine yakındır.

10.3.6. Evcil Hayvanlar

RD'de evcil hayvanlardan at ve türleri, koyun ve kedi geçmektedir.

RD'de /at, atkay/ 'at', /dunan/ '4 yaşındaki at', /kulasay, qulasay/ 'açık doru renkli at, kula', / jurga, uyurga, yurga/ 'yorga' ve /svarat/ 'benekli at' sözcükleri geçmektedir ve bu sözcüklerin RD'deki Türk boylarına göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
at	28	23	2	-
atkay	-	3	-	-
dunan	-	1	-	-
kulasay	-	-	1	-
qulasay	-	2	-	-
jurga	1	1	-	-
svarat	-	1	-	-
uyurga	-	-	1	-
yurga	2	-	-	-
yurɣa	-	2	-	-

RD'de at ve türleri ile Tatarlardan derlenen metinlerde /yurga/ sözcüğü iki kez; Başkurtlardan derlenen metinlerde /atkay/ sözcüğü üç, /dunan/ sözcüğü bir, /qulasay/ sözcüğü iki, /yuryа/ sözcüğü iki ve /svarat/ sözcüğü bir kez; Tipterlerden derlenen metinlerde /kulasay/ ve /uyurga/ sözcükleri birer kez geçmektedir. /at/ sözcüğü Tatarlardan derlenen metinlerde yirmi sekiz, Başkurtlardan derlenen metinlerde yirmi üç ve Tipterlerden derlenen metinlerde iki kez; /jurga/ sözcüğü Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde birer kez kullanılmıştır.

RD'de özellikle at ve türleri ile ilgili söz varlığının zenginliği ve sözcüklerin kullanım sıklığının fazla olması dikkat çekicidir. Türklerin ata verdiği değer RD'deki şarkılara da yansımıştır. RD'deki şarkılarda at ve türleri ile ilgili sözcükler gerçek anlamının yanında asillik, erişilmezlik, kıymetli olma gibi kavramları ifade etmek için de kullanılmıştır.

RD'de 'koyun' anlamında Türkçe /kuy/ sözcüğünün geçtiği tespit edilmiştir. /kuy/ sözcüğü Tipterlerden derlenen metinde bir kez geçmektedir. 'koyun' anlamında Çağdaş Tatar Türkçesinde /kuy/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /quy/ sözcükleri kullanılmaktadır.

RD'de 'kedi' anlamında Başkurtlardan derlenen metinden bir kez /pĕsey/ sözcüğü geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Başkurt Türkçesinde /bĕsey/; Başkurt Türkçesinin İyik-Hakmar ağzından /pĕsey/ biçiminde devam etmektedir. İyik-Hakmar ağzı Rıbakov'un derleme güzergâhındaki ağızlardandır.

10.3.7. Böcekler

RD'de böcekler ile ilgili Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez /kubĕlek/ sözcüğünün geçtiği tespit edilmiştir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /kübelek/ biçiminde devam etmektedir.

кубеляк /kubĕlek/ (031Bşk/009); Ç. Tat. yd. TTAS kübelek (1979: 280b); Ç. Bşk. yd. BTS kübelek (2017: 305a) 'kelebek' < ED kepe:li (1972: 689b).

10.4. İnsanlar

10.4.1. Vücut

RD'de vücut ile ilgili söz varlığı ve söz varlığının RD'deki boylara göre dağılımı şu şekildedir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
agıza 'uzuv'	-	-	1	-
agza 'uzuv'	-	1	-	-

RD'de 'uzuv' anlamında Tipterlerden derlenen metinlerde /agıza/ sözcüğü bir kez, Başkurtlardan derlenen metinlerde /agza/ sözcüğü bir kez geçmektedir. RD'deki /agıza/ varyantı RD ile aynı dönemde yazılmış olan BRS'de de kaydedilmiştir. Bu sözcük Çağdaş Başkurt Türkçesinde /ayza/ biçiminde devam etmektedir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
běl 'bel'	-	1	-	-
bil 'bel	2	3	1	-
bil' 'bel'	-	1	-	-

RD'de 'bel' sözcüğünün /běl/ ve /bil'/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde birer kez; /bil/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde iki, Başkurtlardan derlenen metinlerde üç ve Tipterlerden derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /bil/ biçiminde devam etmektedir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
cü^{l}reg 'yürek'	-	1	-	-
jöreg 'yürek'	-	1	-	-
jurak 'yürek'	-	2	-	-
j(ü^{l})reg 'yürek'	1	-	-	-
jüreg 'yürek'	1	-	-	-
jü^{l}rek 'yürek'	2	-	-	-
jüräk 'yürek'	-	1	-	-
jü^{l}räk 'yürek'	-	1	-	-
jürök 'yürek'	-	1	-	-
yurak 'yürek'	-	-	1	-
jörekey 'yürekceğiz'	-	1	-	-

yurakay ‘yürekceğiz’	-	-	3	-
yurakkay ‘yürekceğiz’	-	-	1	-

Ortak Türkçe /y-/ sesinin RD’de hangi ses ya da seslere geliştiğini Türkçe ‘yürek’ ve Farsça kökenli ‘can’ sözcüğünün varyantlarında tespit edebiliriz. Ortak Türkçe ‘yürek’ sözcüğü Tatarlardan derlenen metinlerde /j(ü[1])reg/, /jüreg/ bir kez, /jü[1]rek/ varyantları ikişer kez; Başkurtlardan derlenen metinlerde /cü[1]reg/, /jöreg/, /jüräk/, /jü[1]räk/ ve /jürök/ varyantları birer kez, /jurak/ varyantı iki kez; Tipterlerden derlenen metinlerde /yurak/ varyantı bir kez geçmektedir. RD’de ‘yürekceğiz’ anlamında kullanılan /jörekey/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez; Tipterlerden derlenen metinlerde /yurakay/ varyantı üç kez ve /yurakkay/ varyantı bir kez geçmektedir. RD’deki bu verilerden hareketle Ortak Türkçe /y-/ sesinin RD’de Tatar ve Başkurtlardan derlenen metinlerde /j-/’ye geliştiğini, Tipterlerden derlenen metinlerde ise korunduğunu söyleyebiliriz. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /cörek/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yörek/ biçiminde devam etmektedir. /cörek/ varyantı PS’de Başkurt Türkçesinde kaydedilmiştir.

Varyantlar	**Tatar**	**Başkurt**	**Tipter**	**Nagaybak**
can ‘can’	8	-	-	-
jan ‘can’	4	3	-	-
tsan ‘can’	2	-	-	-
yam ‘can’	-	-	1	-
yan ‘can’	3	1	1	-
zankay ‘cancağız’	-	3	-	-

RD’de Farsça kökenli ‘can’ sözcüğünün /can/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde sekiz kez; /jan/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde dört, Başkurtlardan derlenen metinlerde üç kez; /yan/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde üç, Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde birer kez; /tsan/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde iki kez ve /zankay/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. RD’de Farsçadan alıntı sözcüklerdeki /c-/ sesinin Tatarlardan,

Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde /j-/, /y-/'ye, Tatarlardan derlenen metinlerde /ts-/'ye ve Başkurtlardan derlenen metinlerde /z-/'ye gelişmektedir. Farsçadan alıntı sözcüklerdeki /c-/ sesinin RD'de Tatarlardan derlenen metinlerde çoğunlukla korunur. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /can/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yen/ biçiminde devam etmektedir. RD'deki /jan/ varyantı Başkurt Türkçesinin Argayaş ağzında da kaydedilmiştir. Tatarlardan derlenen metinlerdeki /tsan/ varyantı //can// olarak telaffuz ediliyor olabilir çünkü Radloff, ц yazıbiriminin /c/ sesine karşılık geldiğini belirtir (Radloff, 1893: VIII).

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
çeç 'saç'	-	1	-	-
sas 'saç'	-	2	-	-
ses 'saç'	1		-	-
säs 'saç'	-	1	-	-

RD'de 'saç' sözcüğünün Tatarlardan derlenen metinlerde /ses/ varyantı bir kez; Başkurtlardan derlenen metinlerde /çeç/ ve /säs/ varyantları birer kez ve /sas/ caryantı iki kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /çeç/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /ses/ biçiminde devam etmektedir. Çağdaş Tatar Türkçesindeki /çeç/ varyantının RD'de sadece Başkurtlardan derlenen metinlerde; Çağdaş Başkurt Türkçesindeki /ses/ varyantının ise RD'de Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde geçmesi dikkat çekicidir.

RD'de vücut ile ilgili söz varlığındaki diğer sözcüklerin boylara göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
aw^{l}z 'ağız'	-	1	-	-
ayag 'ayak'	1	-	-	-
ayak 'ayak'	-	1	-	-
ayakay 'ayakcık'	-	1	-	-
barmak 'parmak'	2	1	-	-
barmaqay 'parmakcık'	-	1	-	-
barmag 'parmak'	2	-		-
baş 'baş'	14	26	4	-

bilĕkey ‘ayak bileği’	-	1	-	-
blaɣ ‘bilek’.	-	1	-	-
blak ‘bilek’.	-	1	-	
bĕlekay ‘ayak bileği’	-	-	-	1
bäkäl’ ‘ayak bileği’	-	2	-	-
bägr ‘bağır, gönül, can’	3	-	-	-
çeşme ‘göz’	-	1	-	-
köz ‘göz’	-	1	-	-
kuz ‘göz’	-	4	5	-
kü^{l}z ‘göz’	4	-	-	-
imçĕk ‘meme, göğüs’	-	1	-	-
imseg ‘meme, göğüs’	2	-	-	-
kaş ‘kaş’	9	7	-	-
qaş ‘kaş’	1	-	-	-
kĕrpĕg ‘kirpik’	1	-	-	-
kırbıkay ‘krpikcik’	-	-	1	-
kıl ‘kıl’	4	-	-	-
qıl ‘kıl’	1	-	-	-
kolak ‘kulak’	-	1	-	-
kukra^{l}k ‘göğüs’	-	1	-	-
kul ‘el, kol’	7	12	-	-
kulkay ‘kolcağız’	-		1	-
kuŋıl’ ‘gönül’	-	1	-	-
kuŋl ‘gönül’	-	3	-	-
kü^{l}ŋĕl ‘gönül’	-	2	-	-
kü^{l}ŋl ‘gönül’	4	1	-	-
kükrekey ‘gönülceğiz’	-	1	-	-
mangay ‘alın’	-	1	-	-
muyın ‘boyun’	-	2	-	-
muyin ‘boyun’	-	2	1	1
nugta ‘tırnak’	1	-	-	-
ök‘ye ‘topuk, ökçe’	-	1	-	-
sĕne ‘sine’	-	1	-	-
suyak ‘kemik’	-	2	-	-
ten ‘ten’	-	2	-	-
tĕz ‘diz’	-	2	-	-
tir ‘ter’	-	1	-	-
tü^{l}ş ‘döş, göğüs’	1	-	-	-
yaş ‘yaş’	-	2	3	-
yawrın ‘omuz’	-	1	-	-
bĕt ‘bet, yüz’	1	-	-	-
bit ‘bet, yüz’	1	-	-	-
yuz ‘yüz’	-	2	-	-
yüz ‘yüz’	2	-	-	-

10.4.2. Akrabalık İlişkileri

RD'de 'karı, eş' anlamında /běçe, biçe, bisä/ varyantları geçmektedir ve bu sözcüklerin boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
běçe 'karı'		2		
biçe 'karı'		1		
bisä 'karı'			1	

RD'de 'karı, eş' anlamında Başkurtlardan derlenen metinlerde /běçe/ sözcüğü iki, /biçe/ sözcüğü bir; Tipterlerden derlenen metinlerde /bisä/ sözcüğü bir kez geçmektedir. Sesbilimsel bakımdan RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki /běçe, biçe/ varyantları, Çağdaş Tatar Türkçesindeki /biçe/ varyantına; Tipterlerden derlenen metinlerdeki /bisä/ varyantı, Çağdaş Başkurt Türkçesindeki /bise/ varyantında yakındır.

RD'De 'kardeş' anlamında /tıwgan, togan, tugan, cugan/ varyantları geçmektedir ve bu sözcüklrin boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
tıwgan	1	-	-	-
togan	-	1	-	-
tugan	2	3	1	-
cugan	-	1	-	-

RD'de 'kardeş' anlamındaki sözcüğün /tıwgan/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde bir kez; /togan/ ve /cugan/ varyantları Başkurtlardan derlenen metinlerde birer kez; /tugan/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde iki, Başkurtlardan derlenen metinlerde üç ve Tipterlerden derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /tugan/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /tuɣan/ biçiminde devam etmektedir. RD'deki /tıwgan/ varyantı, BRS'de ve Başkurt Türkçesinin Kızıl ağzında kaydedilmiştir. PS'de Başkurt Türkçesindeki /tovgan/ varyantı, RD'deki /togan/

varyantına sesbilgisel olarak en yakın olanıdır. RD'deki /cugan/ varyantı ise taradığımız kaynaklarda tespit edilememiştir.

RD'deki akrabalık ilişkileri ile ilgili diğer sözcükler ve sözcüklerin boylara göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
töl 'dul'	-	1	-	-
abşka 'dul erkek'	-	1	-	-
abzı 'ağabey'	5	-	-	-
agakay 'ağabey'	-	6	-	-
agay 'ağabey'	4	-	4	-
ana 'ana, anne'	3	2	-	-
äněkäy 'annecik'	-	2	-	-
ine 'ana, anne'	-	1	-	-
anasız 'annesiz'	-	1	-	-
ata 'baba'	2	10	-	-
atay 'baba'	-	2	-	-
atkaygnam 'babacığım'	-	-	3	-
yětěkey 'baba'	-	2		-
bala 'çocuk'	8	11	3	-
balakay 'çocukcağız'	2	5	-	-
baldız 'baldız'	14	3	-	-
bebke 'bebek'	2	-	-	-
běçe 'karı'	-	2	-	-
biçe 'karı'	-	1	-	-
bisä 'karı'	-	-	1	-
giznekey 'enişteciK'	14	-	-	-
giznäkäy 'enişteciK'	-	1	-	-
ɣiznäkäy 'enişteciK'	-	6	-	-
xatın 'hatun'	-	4	-	-
ını 'küçük erkek kardeş'	-	-	1	-
kiyew 'güvey'	3	-	-	-
kuma 'kuma'	1	-	-	-

10.4.3. Sosyal İlişkiler

RD'de sosyal ilişkiler ile ilgili söz varlığı ve söz varlığının boylara göre dağılı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
car 'yar'	1	-	-	-
jar 'yar'	2	-	-	-
yar 'yar'	-	3	-	3
cěgět 'yiğit, genç'	3	-	-	-
(c)jıgıt 'yiğit, genç'	-	1	-	-
cigit 'yiğit, genç'	2	-	-	2
digit 'yiğit, genç '	1	-	-	-
ikıt 'yiğit, genç'	-	-	2	-
jěgět 'yiğit, genç '	2	2	-	-
jıgıt 'yiğit, genç'	-	7	-	-
jigět 'yiğit, genç '	1	-	-	-
jigit 'yiğit, genç '	-	2	-	-
jikit 'yiğit, genç '	-	1	1	-
yěgět 'yiğit, genç '	2	-	-	-
yěkět 'yiğit, genç '	-	3	-	-
yikıt 'yiğit, genç '	-	1	-	-

Ortak Türkçe /y-/ sesinin RD'deki türlenmesini 'yiğit, genç' sözcüğünde görebiliriz. RD'de bu sözcüğün /c-/'li varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde beş kez; /d-/'li varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde bir kez; /-j/'li varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde üç, Başkurtlardan derlenen metinlerde on iki, Tipterlerden derlenen metinlerde bir kez; /y/li varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde iki, Başkurtlardan derlenen metinlerde dört kez; /Ø-/ varyantı Tipterlerden derlenen metinlerde iki kez ve /cj-/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yěgět/ biçiminde geçmektedir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
car 'yar'	1	-	-	-
jar 'yar'	2	-	-	-
yar 'yar'	-	3	-	3

RD'de Farsça kökenli 'yar' sözcüğünün Tatarlardan derlenen metinlerde /car/ varyantı bir kez, /jar/ varyantı iki kez; Başkurtlardan ve Nagaybaklardan derlenen metinlerde /yar/ varyantı üçer kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde ve

Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yar/ biçiminde geçmektedir. Bu sözcüğün /c-/'li varyantı Başkurt Türkçesinin Argayaş ağzında, Kuzeybatı ağzında, Urta ağzında ve Tatar Türkçesinin Tarhan ağzında ve Yawşte-çat ağzında; /j-/'li varyantı Başkurt Türkçesinin Geyne ağzında, Güney ağzında, Kızıl ağzında, Miyes ağzında, Kuzeybatı ağzında ve Tatar Türkçesinin Tarhan ağzında, Yawşte-çat ağzında; /Ø/'li varyantı CC'de kaydedilmiştir.

RD'de sosyal ilişkiler ile ilgili sözcükler ve sözcüklerin boylara göre dağılımları aşağıdaki gibidir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
adam 'adam, kişi'	-	6	-	1
bende 'kul'	-	1	-	-
bändä 'kul'	-	1	-	-
běndä 'kul'	-	1	-	-
bělet 'fahişe'	1	-	-	-
bilet 'fahişe'	-	-	2	-
de^{l}vka 'kız'	3	-	-	-
kız 'kız'	31	15	-	-
gěm 'halk'	-	1	-	-
xalayık 'halk'	-	1	-	-
xalık 'halk'	1	6	-	-
kart 'yaşlı'	-	1	-	-
kěşı 'kişi'	-	1	-	-
kışı 'kişi'	-	13	1	-
kiş' 'kişi'	2	-	-	-
kşı 'kişi'	-	1	-	-
kşi 'kişi'	-	1	-	-
marja 'hanım'	1	-	-	-
mujik 'köylü'	-	5	-	-
dos 'dost'	-	1	-	-
dost 'dost'	-	2	-	-
dus 'dost'	3	3	-	-
dusıt 'dost'	1	-	-	-
dust 'dost'	5	5	-	-
dusikay 'dostcağız'	7	-	-	-
duskay 'dostcağız'	-	6	1	-
dostiş 'eş-dost'	-	2	-	-

dusiş 'eş-dost'	-	1	-	-
dussiş 'eş-dost'	-	-	1	-
yandus ‘candostu’	-	-	-	7
doşman 'düşman'	-	2	-	-
duşman 'düşman'	2	2	1	-
jav 'düşman'	-	1	-	-
yaw 'düşman'	-	1	-	-
inkarı ‘yabancı’	-	1	-	-
inqarı ‘yabancı’	-	1	-	-
jat ‘yabancı’	4	-	-	-
yat ‘yabancı’	4	2	2	-
ir 'er'	-	9	3	-
ir’ 'er'	1	-	1	-
janıkay 'cancağız'	-	2	-	-
jankay 'cancağız'	-	1	-	-
yankay 'cancağız'	2	-	1	-
zankay 'cancağız'	-	1	-	-
sü^{l}ygen ‘sevgili’	8	-	-	-
yanaş 'sevgili'	2	-	-	-
yanış 'sevgili'	-	2	-	-
yanıy 'sevgili'	7	-	-	-
zanış 'sevgili'	-	5	-	-
zanişay 'sevgili'	-	1	-	-
zänçay 'sevgili'	5	-	-	-
zän’çay 'sevgili'	1	-	-	-
zänçäy 'sevgili'	2	-	-	-
zän’çäy 'sevgili'	1	-	-	-
zän’çĕy 'sevgili'	2	-	-	-
zän(i)çay 'sevgili'	1	-	-	-
kunak 'konuk'	-	1	-	-
musafĕr ‘misafir’	-	2	-	-
kuştan 'yaltak'	-	-	2	-
nemmam 'iftiracı'	-	1	-	-
tiŋdaş 'akran, yaşıt'	-	2	-	-
tiŋtuş 'akran, yaşıt'	-	4	-	-
yaktaş ‘hemşehri’	-	-	1	-

10.4.4. Unvanlar

RD'de unvanlar ile ilgili söz varlığı ve bu söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
badışa 'padişah'	-	1	-	-
padişa 'padişah'	-	1	-	-
padşa 'padişah'	-	1	-	-
sultan 'sultan'	1	2	-	-
kanton 'kanton'	-	4	-	-
tura 'bey, zengin kişi'		1		
türe 'bey, zengin kişi'		5	3	

RD'de 'padişah' anlamında Başkurtlardan derlenen metinlerde /badışa/, /padişa/ ve /padşa/ sözcükleri birer kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /padişa/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /patşa/ ve /padişah/ biçiminde devam etmektedir. RD'deki /badışa/ varyantına en yakın biçim Başkurt Türkçesinin Hakmar ağzında /badişa/ (BTDH 2002: 34a) şeklinde kaydedilmiştir.

RD'de Tatarlardan derlenen metinlerde bir, Başkurtlardan derlenen metinlerde iki kez geçen /sultan/ 'sultan' sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /soltan/ biçiminde devam etmektedir.

RD'deki /türe/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /türe/ biçiminde devam etmektedir. /tura/ varyantı ise taranan eserlerde tespit edilememiştir. /kanton/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /kanton/ biçiminde kullanılmaktadır.

10.4.5. Ticaret, Ekonomi, Mülkiyet

RD'de ticaret, ekonomi ve mülkiyet ile ilgili söz varlığı ve söz varlığının boylara göre dağılımı şu şekildedir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
akça 'akçe'	-	2	-	-
aksa 'akçe'	4	-	-	-

aslamçěy 'tüccar'	6	-	-	-
kupis 'tüccar'	-	1	-	-
sawdayar 'tüccar'	-	1	-	-
bay 'zengin'	6	5	-	-
baylık 'zenginlik'	-	-	1	-
dawlat 'zenginlik'	-	-	1	-
dawlät 'zenginlik'	-	1	-	-
bazar 'pazar'	1	2	-	-
dolg 'borç'	-	1	-	-
fakır 'fakir'	-	1	-	-
fakir 'fakir'	-	1	-	-
fakirlěkey 'fakirlik'	-	1	-	-
külem 'hacim, boyut, büyüklük'	-	1	-	-
kimmat 'kıymet'	-	1	-	-
kıymat 'kıymet'	-	1	-	-
qıymat 'kıymet'	-	1	-	-
mal 'mal'	-	1	-	-
malsız 'malsız, yoksulluk'	-	1	-	-
ɣumdık 'somluk'	-	2	-	-
sum 'som'	1	1	-	-
tenke 'tenge'	1	-	-	-
těnkě 'tenge'	-	1	-	-
tenke jarım 'bir buçuk tenge'	1	-	-	-
těyn 'kuruş'	2	-	-	-
měskin 'miskin'	-	1	-	-
mıskin 'miskin'	-	-	1	-
miskin 'miskin'	-	1	-	-
satuw 'satış'	1	-	-	-
zaklad 'ipotek'	-	1	-	-
zaklat 'ipotek'	-	1	-	-
ülçäw 'ölçü, terazi'	-	2	-	-
nafaka 'nafaka'	-	2	-	-
satıp al- 'satın almak'	1	2	1	-

RD'de 'akçe' anlamındaki sözcüğün Başkurtlardan derlenen metinlerde /akçe/; Tatarlardan derlenen metinde /aksa/ biçiminde kaydedilmesi dikkat çekicidir çünkü bu

sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /akça/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /aksa/ biçiminde devam etmektedir.

Bu kategoride dikkat çeken başka bir husus 'som' sözcüğünün /ɣum/ varyantının Başkurtlardan derlenen metinlerde iki kez; /sum/ varyantının Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde birer kez geçmesidir. RD'de /s-/ sesinin /ɣ-/'ye geliştiği örneklerden biri bu sözcükte tanıklanmıştır.

10.5. Kültür

10.5.1. Ateş Yakma

RD'de ateş yakma ile ilgili sözcükler ve sözcüklerin boylara göre dağılımı şu şekildedir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
ot 'ateş'	-	1	-	-
öt 'ateş'	-	-	1	-
ut 'ateş'	1	1	-	-
tötön 'duman'	-	1	-	-
tuman 'duman'	2	-	-	-
urt 'orman ya da steplerde bilinçli çıkarılmış yangın'	-	1	-	-

RD'de 'ateş' anlamında /ot/ sözcüğü Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez; /öt/ varyantı Tipterlerden derlenen metinlerde bir kez ve /ut/ varyantı Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen metinlerde birer kez geçmektedir. Bu sözcük, Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /ut/ biçiminde devam etmektedir.

RD'de 'duman' anlamında Başkurtlardan derlenen metinlerde /tötön/ sözcüğü bir kez, /tuman/ sözcüğü Tatarlardan derlenen metinlerde iki kez geçmektedir. /tötön/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /tötĕn/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /tötön/ biçiminde devam etmektedir. RD'deki /tuman/ sözcüğü ise eskicil biçimdir.

10.5.2. Yeme-içme

RD'de yeme-içme ile ilgili sözcükler ve sözcüklerin boylara göre dağılımı şu şekildedir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
çay 'çay'	-	6	-	-
say 'çay'	-	4	-	2
rĕzĕk 'rızık'	-	1	-	-
rizık 'rızık'	-	3	-	-
şiker 'şeker'	1	-	-	-
şikĕr 'şeker'	-	1	-	-
tuz 'tuz'	2	-	-	-

RD'de yeme-içme ile ilgili söz varlığında 'çay' anlamında /çay/ varyantının Başkurtlardan derlenen metinlerde altı; /say/ varyantının Başkurtlardan ve Tatarlardan derlenen metinlerde dört kez; /sey/ varyantının Tatarlardan derlenen metinlerde bir kez geçmesi dikkate değerdir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /çey/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /sey/ biçiminde devam etmektedir. RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerdeki /çay/ varyantı Tatar Türkçesinin Sibir ağzında; Başkurtlardan ve Tatarlardan derlenen metinlerdeki /say/ varyantı ise Başkurt Türkçesinin Argayaş ağzında, Miyes ağzında ve Salyogot ağzında kaydedilmiştir. RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerde /ç-/'li ve /s-/'li varyantların her ikisininde kaydedilmesi günümüzde Başkurt Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biri olan /ç-/ > /s-/ gelişmesinin Rıbakov'un derleme güzergâhında standartlaşmadığını ve ikili kullanımların olduğunu göstermektedir.

10.5.3. Dericilik

RD'de dericilik ile ilgili söz varlığını at için kullanılan nesne adları ve insanların kullandığı nesne adları olarak ikiye ayırabiliriz. RD'de 'deri' anlamında Başkurtlardan derlenen metinde /kunca/ sözcüğü geçmektedir.

Dericilik ile ilgili insanların kullandığı nesneler arasında RD'de Tatarlardan derlenen metinlerde /yansık/ 'kese' sözcüğü bir kez geçmektedir. /yansık/ sözcüğü

Çağdaş Tatar Türkçesinde /yançık/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yansık/ biçiminde devam etmektedir. RD'de /yansık/ sözcüğü Tatarlardan derlenen metinlerde geçmesine rağmen sesbilgisel bakımdan Çağdaş Başkurt Türkçesindeki varyanta yakındır. Bu durum, lehçeler arası temasın bir neticesi olabilir.

RD'de dercilik ile ilgili at için kullanılan nesnelerden Başkurtlardan derlenen metinlerde /ɣun, kum/ 'Eyerin başına alttan eklenerek dikilen deri yüzeyli kemer, bağ' sözcüğü; Tatarlardan derlenen metinde /ışlaya/ 'semer ya da eyerin kaymasını engelleyen arka ayakları üzerinden geçirilen kayış' ve /tĕzgĕn/ 'gemin uçlarına bağlanarak hayvanı yöneltmeye yarayan kayış; dizgin' sözcükleri geçmektedir. /ɣun, kum/ sözcüğü Çağdaş Başkurt Türkçesinde /qum/ biçiminde; /ışlaya/ sözcüğü Çağdaş Başkurt Türkçesinde /ışlıya/ biçiminde; /tĕzgĕn/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /tĕzgĕn/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /tĕz̲gĕn/ biçiminde devam etmektedir.

10.5.4. Keçe üretimi

RD'de keçe ile ilgili Başkurtlardan derlenen metinde 'eyer altına yerleştirilen ter keçesinin üstüne döşenen dış keçe kaplama' anlamında /sĕrgi/ sözcüğü bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Başkurt Türkçesinde /sĕrgĕ/ biçiminde devam etmektedir.

10.5.5. Dokuma

RD'de dokuma ile ilgili söz varlığı ve söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
basma 'basma'	2	-	-	-
baw 'bağ, kalın ip'	2	1	-	-
bil'baw 'belbağı, kemer, kuşak'	-	2	-	-
bil'gan 'belbağı, kemer, kuşak'	-	-	1	-
bilyan 'belbağı, kemer, kuşak'	-	2	-	-
bilmaw 'belbağı, kemer, kuşak'	1	-	-	-

bil'maw 'belbağı, kemer, kuşak'	-	-	2	-
xutna 'kadife'	-	-	-	1
ifek 'ipek'	2	-	-	-
jıfak 'ipek'	-	2	-	-
jifäk 'ipek'	-	1	-	-
jifĕkĕy 'ipek'	1	-	-	-
yĕfek 'ipek'	1	-	-	-
stambitkay 'ipek'	-	-	2	-
jitĕn 'keten'	-	2	-	-
xalambit 'yün'	-	-	1	-
kalambit 'yün'	-	-	1	-
çuk 'püskül'	1	-	-	-
suksuk 'püskül'	1	-	-	-
tukum 'eyerin altına konulan kilim'	-	1	-	-
yawlıg 'mendil'	1	-	-	-

RD'de 'belbağı, kemer, kuşak' anlamında kullanılan sözcüğün /bilmaw/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde bir kez; /bil'baw, bilɣan/ varyantları Başkurtlardan derlenen metinlerde ikişer kez; Tipterlerden derlenen metinlerde /bil'gan/ varyantı bir, /bil'maw/ varyantı iki kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /bilbaw/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /bilbaw, bilɣaw/ biçiminde devam etmektedir. Tatar Türkçesinin Astrahan ağzında ''kadın elbisesinin beline dikilmiş kemer' anlamında kaydedilen /bilbaw/ ve Başkurt Türçesinin Argayaş ağzında ve Miyes ağzında 'belbağı, kemer, kuşak' anlamında kaydedilen /bilbaw/ sözcükleri RD'de Tatarlardan ve Tipterlerden derlene metinlerdeki /bilmaw, bil'maw/ varyantlarına sesbilgimsel bakımından en yakın varyantlardır.

RD'de 'ipek' anlamındaki sözcüğün Tatarlardan derlenen metinlerde /ifek/ varyantı iki, /yĕfek/ ve /jifĕkĕy/ varyantları birer kez; Başkurtlardan derlenen metinlerde /jıfak/ varyantı iki, /jifäk/ varyantı bir kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /yĕfek/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yĕbek/ biçiminde devam

etmektedir. Sözcüğün CC'de /ipek/ ve /yibek/ varyantları vardır. Sözcüğün RD'deki /j-/'li varyantları taradığımız eserlerde tespit edilememiştir.

10.5.6. İşleme

Bu bölümde değerli taşlardan yapılmış nesnelerin adları yer almaktadır. RD'de işleme ile ilgili söz varlığı ve söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
gareba 'kehribar'	4	-	-	-
tasbix 'tesbih'	-	1	-	-
baldak 'yüzük'	2	1	-	-
yuduk 'yüzük'	-	1	1	-
yu(z)z̲uk 'yüzük'	-	1	-	-
yüzü^{l}k 'yüzük'	5	1	-	-
jözök 'yüzük'	-	1	-	-
uka 'gümüş nakış ipliği, sırma şerit'	4	1	-	-
ukalı 'şeritli, sırmalı'	-	1	-	
marjin 'mercan'	-	2	-	-

RD'de işleme ile ilgili söz varlığında 'yüzük' anlamında hem /baldak/ sözcüğü hem de /yüzük/ sözcüğünün varyantları kullanılmaktadır. /yüzük/ sözcüğü günümüzde Çağdaş Tatar Türkçesinde /yözĕk/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yöz̲ök/ biçiminde devam etmektedir. RD'de /yüzük/ sözcüğünün Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde /z̲/'li varyantları tespit edilmiştir.

10.5.7. Madenler

RD'de madenlerden akik, altın, gümüş, çelik ve kömür geçmektedir. RD'de madenler ile ilgili söz varlığı ve bu söz varlığının boyalara göre dağılımı şu şekildedir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
akık 'akik'	-	2	-	-
aqıglı 'akikli'	-	2	-	-
aqık 'akik'	-	1	-	-
altın 'altın'	2	6		-
komış 'gümüş'	-	-	1	-
kömĕş 'gümüş'	-	1	-	-

kömöş ‘gümüş’	-	1	-	-
kumış ‘gümüş’	-	7	1	
küměş ‘gümüş’	2	-	-	-
kü[1]mü[1]ş ‘gümüş’	2	-	-	-
kumır ‘kömür’	-	1	-	-
stal ‘çelik’	-	1	-	-

RD’de madenler ile ilgili söz varlığında Ortak Türkçe ‘kümüş’ sözcüğünün altı varyantı tespit edilmiştir. Sözcüğün /kümüş/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde iki kez; Çağdaş Tatar Türkçesindeki /köměş/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez; Çağdaş Başkurt Türkçesindeki /kömöş/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez geçmektedir. PS’de Mişer Türkçesinde kaydedilen /kumış/ varyantının RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerde yedi, Tipterlerden derlenen metinlerde bir kez geçtiği tespit edilmiştir. Bu sözcükte de görüldüğü üzere RD’deki metinler bir sözcüğün ağızlardaki ve günümüzdeki Türk yazı dillerindeki varyantlarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

10.5.8. Taşlar

RD’de taşlar ile ilgili söz varlığı ve bu söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
taş ‘taş’	1	13	4	2
marnur ‘mermer’	-	1	-	-
maruvar ‘mermer’	-	2	-	-
masim ‘masim taşı’	-	2	-	-
sırkalikaş(taş) ‘karnelyan, akik taşı’	-	-	1	-

10.5.9. Avcılık, Balıkçılık, Toplayıcılık

RD’de avcılık ile ilgili /sunar/ ‘av’, /mergen, märgän/ ‘nişancı’; toplayıcılık ile ilgili /saban/ ‘saban’, /salam/ ‘saman’, /timar/ ‘arıcılıkta tütsü çıkarmak için kullanılan

alet, körük' ve /yĕm/ 'yem' sözcükleri geçmektedir. Bu sözcüklerin RD'deki boylara göre dağılımı şu şekildedir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
sunar 'av'	**-**	**5**	**-**	**-**
mergen 'nişancı'	1	-	-	-
märgän 'nişancı'	-	1	-	-
saban 'saban'	2	-	-	-
salam 'saman'	-	1	-	-
timar 'körük'	-	1	-	-
yĕm 'yem'	1	-	-	-

Bu bölümdeki söz varlığından hareketle Ortak Türkçe /s-/ sesinin RD'de de Tatar Türkçesinde olduğu gibi korunduğunu ve RD'nin bu yönüyle Tatar Türkçesine yaklaştığını söyleyebiliriz.

10.5.10. Çiftlik Hayvanlarından Elde Edilen Gıda Ürünleri

RD'de çiftlik hayvanlarından elde edilen gıda ürünleriyle ilgili söz varlığı ve bu söz varlığının boylara göre dağılımı şu şekildedir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
bal 'bal'	**2**	**3**	**-**	**1**
bál 'bal'	-	-	-	1
jumurtka 'yumurta'	-	1	-	-
yumurka 'yumurta'	2	-	-	-
kaymak 'kaymak'	-	1	-	-
kullama 'sucuk'	-	1	-	-
süt 'süt'	-	1	-	-
söt 'süt'	-	8	-	-

10.5.11. Tarım

RD'de tarım ile ilgili söz varlığında 'bahçe' sözcüğünün varyantları dikkate değerdir. Bu sözcüğün Çağdaş Tatar Türkçesindeki /bakça/ varyantı RD'de sadece Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez; Çağdaş Başkurt Türkçesindeki /baqsa/

varyantı ise RD'de Tatarlardan derlenen metinlerde on, Başkurtlardan derlenen metinlerde dört kez geçmiştir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
arık 'arık, hendek'	**1**	**1**	**-**	**-**
bakça 'bahçe'	-	1	-	-
baksa 'bahçe'	9	1	-	-
baqsa 'bahçe'	1	2	-	-
baqsı 'bahçe'	-	1	-	-
burazna 'evlek'	-	1	-	-
saban tuy 'Sabantuy Bayramı'	-	-	-	-

10.5.12. Giyim, Ayakkabı, Şapka ve Süs

RD'de giyim, ayakkabı, şapka ve süs ile ilgili söz varlığının dağılımı şu şekildedir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
bişmet 'bişmet'	3	-	-	-
bü^{l}rěk 'börk'	1	-	-	-
bü^{l}rk 'börk'	3	-	-	-
çětěk 'ince deriden yapılan, uzun konçsuz ve topuksuz çizme'	-	1	-	-
sıtık 'ince deriden yapılan, uzun konçsuz ve topuksuz çizme'	2	-	-	-
çikmen 'Başkurtlarda eski bir askerî kıyafet, sekmen'	-	1	-	-
iteg 'etek'	-	1	-	-
kalpag 'kalpak'	-	2	-	-
kalpaklı 'kalpaklı'	3	-	-	-
qulaksın 'kulaklı kalpak'	-	2	-	-
kamçat 'tepesi kadife, kenarları kunduz kürkünden yapılan şapka'	1	-	-	-
kata 'deriden dikilen uzun galoş gibi ayakkabı, bot'	2	-	-	-
kawuş 'lastik (ayakkabı)'	1	1	-	-

kěyěm ‘giyim’	2		-	-
kěyim ‘giyim’	-	1	-	-
ki[1]ym ‘giyim’	-	1	-	-
kül’mek ‘gömlek’	-	1	-	-
pěrçatka ‘eldiven’	-	1	-	-
sabatacer ‘çarık’	1	-	-	-
şel ‘şal’	4	-	-	-
ştan ‘pantolon’	1	-	5	-
kü[1]rk 'kürk'	-	1	-	-
ton ‘elbise, kürk’	-	1	-	-
tun ‘elbise, kürk’	2	-	-	-
tü[1]bětěy ‘takke biçiminde ve biraz yüksekçe süslü bir tür başlık’	-	1	-	-
uyuk ‘çorap’	1	-	-	-
sürıme ‘sürme’	-	1	-	-

Dericilik ile ilgili insanların kullandığı nesneler arasında RD’de Başkurtlardan derlenen metinde /kü[1]rk/ ‘kürk’ sözcüğü bir kez geçmektedir. /kü[1]rk/ sözcüğü Başkurt Türkçesi ile ilgili taradığımız kaynaklarda en yakın 1899 yılında yayımlanan BRS’de kaydedilmiştir. Sonraki yıllarda yayınlanan kaynaklarda ‘kürk’ anlamında ‘ton’ sözcüğü geçmektedir.

RD’de ‘ince deriden yapılan, uzun konçsuz ve topuksuz çizme’ anlamındaki sözcüğün /çětěk/ ve /sitık/ olmak üzere iki varyantı vardır. Çağdaş Tatar Türkçesindeki /çětěk/ vayrantının RD’de Başkurtlardan derlenen metinlerde; Çağdaş Başkurt Türkçesindeki /sitěk/ varyantının ise RD’de Tatarlardan derlenen metinlerde kaydedilmesi ilgi çekicidir.

10.5.13. Mesken, Yerleşme

RD’de mesken, yerleşme ile ilgili söz varlığı ve söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
awlak ‘sakin yer, kuytu, tenha’	1	1	-	-

il ‘il, vatan, yurt’	1	11	2	-
il’ ‘il, vatan, yurt’	-	2	-	-
kantur ‘kantur’	1	1	-	-
makan ‘mekân’	-	1	-	-
mädräsä ‘medrese’	-	-	-	1
měskın ‘mesken’	-	1	-	-
měskin ‘mesken’	-	2	-	-
palat ‘koğuş’		2	-	-
süplěk ‘çöplük’	1	-	-	-
sü[1]plěk ‘çöplük’	2	-	-	-
traxtır ‘misafirhane’	1	-	-	-
yam ‘posta istasyonu’	1	-	-	-
zindan ‘zindan’	-	1	-	-
uram ‘sokak’	16	3	1	-

10.5.14. Yurt, Çeşitli Ev Eşyası

RD’de yurt, çeşitli ev eşyası ile ilgili söz varlığı ve söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
awul ‘köy’	-	**7**	-	-
azbar ‘ahır’	-	1	-	-
azbarıskay ‘küçük ahır’	-	1	-	-
bagana ‘sütun, direk’	-	-	1	-
bura ‘ev, banyo, kuyu vd. için tomruktan dört köşe şeklinde yapılan yapı’	1	-	1	-
çělek ‘kova’	-	1	-	-
gurnisa ‘oda’	-	-	1	1
xlam ‘eski püskü, kırık dökük eşya’	1	-	-	-
işik ‘kapı’	-	1	-	-
işěg adlı ‘avlu’	-	**1**	-	-
işěk aldı ‘avlu’	1	2	-	-
işik aldı ‘avlu’	1	1	-	-
işěkay aldı ‘avlu’	1	1	-	-
işikay aldı ‘avlu’	-	-	1	-
jort ‘yurt’	-	2	-	-
jurt ‘yurt’	-	2	-	-

yort ‘yurt’	-	1	-	-
yurt ‘yurt’	-	1	-	-
kaşık ‘kaşık’	-	1	-	-
kazan ‘kazan’	2	-	-	-
kilet ‘kiler’	1	-	2	-
kirdmes ‘basamak’	-	2	-	-
krılětsa ‘sundurma’	-	1	-	-
krıl’sa ‘sundurma’	-	1	-	-
kěbět ‘tezgah’	1	-	-	-
miske ‘fıçı’	-	1	-	-
öy ‘ev’	-	1	-	-
uy ‘ev’	-	3	2	-
üy ‘ev’	4	-	-	-
pıyala ‘cam’	-	1	-	-
pi^{l}yala ‘cam’	2	-	-	-
potolok ‘tavan’	-	1	-	-
psak ‘bıçak’	-	1	-	-
rişětka ‘parmaklık’	-	1	-	-
samavar ‘semaver’	-	1	-	-
samovar ‘semaver’	-	1	-	2
sandık ‘sandık’	-	-	1	-
sanduk ‘sandık’	-	1	-	-
sardak ‘çardak’	2	-	-	-
sawut ‘çanak’	-	1	-	-
sekě ‘üzerine yanına ya da altına kap kacak, yiyecek vs. bırakmak için kullanılan küçük masa’	-	1	-	-
stal’ ‘masa’	-	-	1	-
tabaq ‘tabak’	-	2	-	-
tarilka ‘tabak’	-	-	-	2
taban ‘taban’	-	2	-	-
takta ‘tahta’	2	-	-	-
tartma ‘çekmece’	2	-	-	-
tarajlü^{l} ‘pencere’	-	2	-	-
tereze ‘pencere’	2	-	-	-
terezě ‘pencere’	-	1	-	
tezere ‘pencere’	-	1	-	-
tězrezě ‘pencere’	-	1	-	-
tirme ‘terme’	-	1	-	-
uçak ‘ocak’	1	-	-	-

urak urak ‘orak’	-	2	-	-
utlıq ‘otluk, samanlık’	-	1	-	-
kazık ‘kazık’	1	-	-	-

10.5.15. Yol ve Ulaşım

RD’de yol ve ulaşım ile ilgili söz varlığı ve bu söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
arba ‘araba’	-	-	**2**	**-**
maşina ‘araba’	-	1	-	-
atlı ‘atlı’	2	-	-	-
basma ‘nehri geçmek için kullanılan direk; tahta köprü’	1	1	-	-
jul ‘yol’	3	1	-	-
yul ‘yol’	5	7	1	-
kama ‘kayık’	-	1	-	-
kayig ‘kayık’	-	-	1	-
karvan ‘kervan’	-	1	-	-
kupır ‘köprü’	-	1	-	**-**
kü^{l}pĕr ‘köprü’	1	-	-	-
poçtovay posta’	1	-	-	-
sana ‘kızak’	1	-	1	-
i^{l}yer ‘eyer’	-	1	-	-
yar ‘eyer’	-	4	-	-
isr ‘eyer’	-	1	-	-

10.5.16. Askerlik, Savaş ve Silah

RD’de askerlik, savaş ve silah ile ilgili söz varlığı Başkurtlardan derlenen metinlerde tespit edilmiştir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
äpiser ‘subay’	-	1	**-**	**-**
gasker ‘asker’	-	1	-	-
saldat ‘asker’		12	-	-
kamandir ‘komutan’	-	1	-	-
karawul ‘bekçi, muhafız’	-	2	-	-
qarawul ‘bekçi, muhafız’	-	1	-	-

lastır-mayor ‘binbaşı’	-	1	-	-
xĕzmet ‘askerlik görevi’	-	2	-	-
xzmet ‘askerlik görevi’	-	1	-	-
ızvutka ‘müfreze’	-	1	-	-
kılıs ‘kılıç’	-	1	-	-
mıltık ‘tüfek’	-	1	-	-
pohod ‘yürüyüş, sefer’	-	1	-	-
safar ‘sefer’	-	2	-	-
safara ‘sefer’	-	1	-	-
säfär ‘sefer’	-	2	-	-
sugış ‘savaş’	-	2	-	-

10.5.17. Hastalık

RD’de hastalık ile ilgili söz varlığının boylara göre kullanım sıklığı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
awuruw ‘hastalık’	-	-	1	-
awurlıg ‘hastalık’	1	-	-	-
awuru ‘hasta’	-	1	-	-
gilaj ‘ilaç’	-	1	-	-
sarı ‘sarılık hastalığı’	-	-	3	-
saw ‘sağ’	-	3	2	-
sawlı ‘sağlık’	-	1	-	-
sawlık ‘sağlık’	-	-	1	-
sawlıkay ‘sağlıkcağız’	-	-	1	-
sıngan ‘kırık’	-	1	-	-

10.5.18. Okuma-Yazma

RD’de okuma-yazma ile ilgili Tatarlardan, Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki iki sözcüğün farklı varyantları tespit edilmiştir ve bu sözcüklerin RD’deki kullanım sıklığı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
kagaz ‘kağıt’	-	1	-	-
kagız ‘kağıt’	-	1	-	-
kagız ‘kağıt’	-	1	-	-
kitab ‘kitap’	-	1	-	-
kitap ‘kitap’	3	-	1	-
xat ‘mektup’	4	2	-	-

RD'deki 'kağıt' anlamındaki sözcüğün /kagaz/ varyantı SBTP'de (1870: 160); /kagız/ varyantı Çağdaş Tatar Türkçesinin Kuznetsk ve Çistay ağızlarında (TTZDS 2009: 266a) ve /kayız/ varyantı Çağdaş Başkurt Türkçesinde geçmektedir.

10.6. Ritüel-Poetik ve Mitoloji

10.6.1. Mitolojik Adlar

RD'de mitolojik adlar ile ilgili söz varlığı Başkurtlardan derlenen metinlerde tespit edilmiştir.

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
sarat 'Başkurt mitolojisinde gök atının adı, sarat'	-	1	-	-

RD'de Başkurtlardan derlenen metindeki /sarat/ sözcüğü Çağdaş Başkurt Türkçesinde /harat/ biçiminde devam etmektedir.

10.6.2 Şiir-Şarkı Sanatı

RD'deki metinler manzum biçimde yazılmıştır. RD'de şiir-şarkı sanatı ile ilgili söz varlığı ve bu söz varlığının boylara göre dağılımı şu şekildedir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
bayit 'beyit'	-	1	-	-
beyĕt 'beyit'	-	1	-	-
jır 'şarkı'	6	3	-	-
pe[1]sne 'şarkı'	-	1	-	-
mınajat' 'münacat'	1	-	-	-
mısannif 'yazar, musannif'	-	1	-	-

RD'de 'şarkı' anlamında Rusça kökenli /pe[1]sne, pisne/ sözcüğü metin içinde değil başlıklarda geçmektedir. Metin içinde ise bu anlamda /jır/ sözcüğü kullanılmıştır. /jır/ sözcüğü Çağdaş Tatar Türkçesinde /cır/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /yır/ biçiminde devam etmektedir. RD'deki /jır/ varyantı Başkurt Türkçesinin Minzele ağzında kaydedilmiştir.

10.6.3. Müzik Terimleri

RD'deki metinlerin büyük çoğunluğu şarkılardan oluşur ve bu şarkıların içinde müzik ile ilgili söz varlığı da bulunur. RD'deki müzik terimleri ile ilgili söz varlığı 'ikai terennümler' ve 'müzik terimleri' olarak ikiye ayırabiliriz:

1. Müzik Terimleri

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
barak 'müzik türü'	-	1	-	-
baraban 'davul'	-	1	-	-
dombra 'dombıra'	-	2	-	-
garmunçi 'akordeon, akordeoncu'	2	-	-	-
garmuçi 'akordeon, akordeoncu'	1	-	-	-
muzıkan 'akordeon, akordeoncu'	10	-	-	-
kuray 'kuray'	-	2	-	-
kuy 'nağme, melodi, küy'	-	2	-	-
küy 'nağme, melodi, küy'	-	2	-	-
küyle- 'şarkı söylemek'	-	2	-	-
marış 'marş'	-	2	-	-
miŋ 'ezgi, beste'	-	1	-	-

2. İkâi Terennümler (Ritmik Terennüm)

Özkan, ikâi terennümü 'Kendi başlarına bir anlamı olmayan fakat bir araya geldikleri zaman usül ile yakından ilgili bir gidiş gösteren hece gruplarına ikâi terennüm (ritmik terennüm) olarak tanımlar (Günbek, 2019: 87). RD'deki ikâi terennümler şunlardır:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
adri	2	-	-	-
adunda	-	-	7	-
ayĕy	-	1	-	-
aleĕy	4	-	-	-
alaluk	1	-	-	-
galilew	-	4	-	-

galiləy	-	1	-	-
ganay	-	1	-	-
gay	4	-	-	-
gnay	-	2	3	-
gunay	2	-	-	-
xadray	-	1	-	-
xadruk	1	-	-	-
xadrıray		1	-	-
xayduk	4	1	-	-
xaylük	4	-	-	-
xayli	-	1	-	-
imduk	-	2	-	-
lü^{l}l'	13	-	-	-
lü^{l}le	-	1	-	-
lü^{l}leləy	13	-	-	-
ralaw	-	2	-	-
ralay	-	1	-	-
yadruk	2	-	-	-
yaydıy	2	-	-	-
zalilew	-	1	-	-
zalü^{l}li	-	-	7	-
zileləy	3	-	-	-
zilele	-	1	-	-
zilelew	-	3	-	-
zileley	-	1	-	-
zilelü^{l}k	-	3	-	-
ziley	-	1	-	-
zil'kuy	-	1	-	-
zil'kün	-	2	-	-
zü^{l}le	4	-	-	-

RD'de ikâi terennümler dize içinde bir ya da bir kaç sözcük ya da dörtlük içinde bir veya iki dize şeklinde bulanabilir. Bunun yanısıra RD'de tamamen ikâi terennümlerden oluşan şarkılar da (002Tat/001) vardır.

10.6.4. Dinî Kavramlar

RD'de dinî kavramlar ile ilgili söz varlığının çoğu Tatarlardan ve Başkurtlardan derlenen beyitlerde geçmektedir. Dinî söz varlığı şarkılarda çok az geçmektedir. RD'deki dinî kavramlar ile ilgili söz varlığı ve söz varlığının boylara göre dağılımı şu şekildedir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
alla 'Allah'	4	3	2	-
allah 'Allah'	-	1	-	-
xoday 'Hüda'	-	3	-	-
xuday 'Hüda'	-	2	2	-
mawlim 'Mevla'	-	2	-	-
mewle 'Mevla'	1	1	-	-
xak 'Hak'	-	2	-	-
xak tagala 'Hak Teala'	-	2	-	-
xatkayala 'Hak Teala'	-	2	-	-
xannan 'Hannan, merhamet eden'	-	1	-	-
rabbi 'Rab'	-	3	-	-
ilagi[1] 'tanrı, ilahi'	-	1	-	-
běyγämbär 'peygamber'	-	1	-	-
pěygämbär 'peygamber'	-	1	-	-
bismilla 'bismillah'	-	2	-	-
forkan 'Furkan, Kur'an'	-	1	-	-
injěl 'İncil'	-	1	-	-
zabur 'Zebur'	-	1	-	-
tawrat 'Tevrat'	-	1	-	-
xayir' hayır'	-	1	-	-
xaram	-	1	-	-
iman 'iman'	-	1	-	-
jazmış 'yazgı, kader'	-	2	-	-
yazgı 'yazgı, kader'	1	-	-	-
yazılmış 'yazgı, kader'	-	-	1	-
yazmış 'yazgı, kader'	1	-	-	-
kabır 'kabir'	-	2	-	-

kıbıla ‘kıble’	-	1	-	-
manara ‘minare’	-	1	-	-
meçĕt ‘mescit, cami’	-	1	-	-
mufti ‘müftü’	-	1	-	-
mulla ‘molla’	-	1	1	-
raxım ‘rahim’	1	-	-	-
raxman ‘rahman’	-	1	-	-
şayit ‘şehit’	-	1	-	-
şaytan ‘şeytan’	-	1	-	-
yakup ‘Yakup (peygamber)’	-	1	-	-
yazıg ‘yazık, günah’	-	1	-	-
yazık ‘yazık, günah’	3	-	-	-
nazar ‘nazar’	-	1	-	-

10.7. Antroponimi

10.7.1. Adlar

RD’de adlar ile ilgili söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
açıg ‘öfke’	-	1	-	-
asuw ‘öfke’	-	1	-	-
kagar ‘öfke’	1		-	-
aguv ‘akıntı’	1	-	-	-
bawlı ‘bağlı’	1	2	-	-
bilĕt ‘bilet’	1	-	-	-
bĕçara ‘biçare’	-	1	-	-
biçara ‘biçare’	-	1	-	-
bisara ‘biçare’	1	-	-	-
bisarà ‘biçare’	-	1	-	-
bĕ^{l}yĕk ‘yüksek’	3	-	-	-
bĕyĕk ‘yüksek’	2	1	-	-
bi^{l}yĕk ‘yüksek’	1	1	-	-
bi^{l}yig ‘yüksek’	-		1	-
bi^{l}yi^{l}k ‘yüksek’	1	2	-	2
bi^{l}yik ‘yüksek’	-	2	-	-
zur ‘yüksek’	2	3	-	-

bilga ‘belirti’	-	1	-	-
bilge ‘bilge’	1	-	-	-
bil’ge ‘bilge’	1	-	-	-
buş ‘boş’	-	1	-	-
bikar ‘boş’	-	1	-	-
zaya ‘boş’	1	-	1	-
buy ‘boy’	3	20	-	-
buyav ‘parıltı’	-	1	-	-
buyaw ‘boya’	-	2	-	-
buyir ‘bu yer’	-	1	-	-
buyur ‘taraf’	-	-	1	-
çiber ‘güzel’	5	-	-	-
gözĕl’ ‘güzel’	-	1	-	-
kurkam ‘görkem, güzel’	-	1	-	-
matur ‘güzel’	9	3	2	1
sıluw ‘güzel’	1	-	-	-
yaxşı ‘güzel’	-	2	-	-
yakşı ‘güzel’	2	1	-	1
yakşi ‘güzel’	-	2	-	-
dagasıs ‘nalsız’	2	-	-	-
dan ‘şan, övgü’	3	-	-	-
darman ‘derman’	-	1	-	-
dayim ‘daima’	-	1	-	-
dem ‘dem’	-	1	-	-
deni ‘alçak’	-	1	-	-
dert ‘dert’	-	1	-	-
dertlü[1] ‘dertli’	-	1	-	-
äwel ‘evvel, önce’	-	1	-	-
ĕ[1]*ş* ‘iş’	1	7	-	-
fayd ‘fayda’	-	1	-	-
fayda ‘fayda’	4	1	-	-
fĕtnĕ ‘sıkıntı’	-	1	-	-
fitna ‘fitne’	-	1	-	-
furma ‘forma’	-	1	-	-
gakıl ‘akıl’	-	1	-	-
gaqıl ‘akıl’	-	1	-	-
akıl ‘akıl’	-	2	-	-
aqkıl ‘akıl’	-	1	-	-

gam ‘gam’	-	1	-	-
gammaz ‘gammaz’	-	1	-	-
garip ‘garip’	2	-	-	-
garnitur ‘takım’	-	-	-	1
gayip ‘ayıp’	-	1	-	-
guměr ‘ömür’	5	-	-	-
gumě^{l}r ‘ömür’	1	-	-	-
gumır ‘ömür’	3	4	2	-
gumr ‘ömür’	-	1	-	-
gü^{l}měr ‘ömür’	1	-	-	-
ɣumır ‘ömür’	-	5	2	-
ɣaměl ‘amel’	-	1	-	-
ɣayɣı ‘kaygı’	-	1	-	-
kaygı ‘kaygı’	-	1	2	-
qaygı ‘kaygı’	-	1	-	-
qayɣı ‘kaygı’	-	1	-	-
yěm ‘hüzünlü’	-	1	-	-
xal ‘hal’	-	6	1	-
xasıret ‘hasret’	-	2	-	-
xasiret ‘hasret’	-	1	-	-
xasra^{l}t ‘hasret’	-	2	3	-
xasret ‘hasret’	1	1	-	-
xıkayat ‘hikâye’	-	2	-	-
xışk ‘aşk’	-	2	-	-
xököm ‘hököm’	-	1	-	-
xunar ‘hüner’	-	2	-	-
xor ‘hor’	-	1	-	-
xur ‘hor’	-	2	-	-
xuş ‘bilinç’	-	1	-	-
ılım ‘ilim’	-	1	-	-
ıys ‘koku’	1	-	-	-
is ‘koku’	-	1	-	-
yıs ‘koku’	2	-	-	-
ilek ‘önce, evvel’	-	-	1	-
ir’k ‘erk’	1	-	-	-
is ‘akıl’	2	5	-	-
isikay ‘akılcağız’	-	-	1	-
isim ‘isim’	-	2	-	-

ĕ^{l}ş ‘iş’	1	7	-	-
iş ‘iş’	1	1	2	-
yĕş ‘iş’	-	1	-	-
iş ‘eş’	-	1	-	-
jarık ‘yarık’	1	-	-	-
jöröw ‘hayat’	-	1	-	-
juku ‘uyku’	1	-	-	-
yoqu ‘uyku’	-	1	-	-
yukı ‘uyku’	-	1	-	-
kaděr ‘kadir’	-	1	-	-
kadır ‘kadir’	1	2	3	-
kaděrsěz ‘kadirsiz, değersiz’	-	1	-	-
kadırsız ‘kadirsiz, değersiz’	1	-	-	-
kamil’ ‘kamil’	-	1	-	-
karışı ‘karşı’	-	1	1	-
karşı ‘karşı’	-	1	-	-
karşi ‘karşı’	-	1	-	-
karşu ‘karşı’	1	-	-	-
kaşı ‘karşı’	-	5	-	-
kaytuwsı ‘dönücü, dönen kişi’	1	-	-	-
kĕr ‘kir’	-	1	-	-
kĕrek ‘gerek’	-	1	-	-
kĕbĕt ‘tekrar’	1	-	-	-
qabat ‘tekrar’	-	1	-	-
kıpke ‘kuru’	-	1	-	-
qurla ‘kuru’	-	1	-	-
kıska ‘kısa’	-	1	-	-
kıya ‘ziyan’	-	2	-	-
kıygas ‘yamaç, yokuş’	-	-	1	-
kin ‘geniş’	-	2	-	-
kiŋ ‘geniş’	1	2	-	-
kirtık ‘kertik, çentik’	2	-	-	-
ki^{l}y ‘namus’	1	-	-	-
köç ‘güç’	-	1	-	-
kus ‘güç’	-	2	-	-

körlĕk ‘bolluk, mutlu, refah’	-	1	-	-
köyög ‘keder, yanma, üzüntü’	-	1	-	-
kurkam ‘görkem, güzel’	-	1	-	-
külege ‘gölge’	-	1	-	-
külegĕ ‘gölge’	-	1	-	-
şawla ‘gölge’	-	2	-	-
lisan ‘lisan, dil’	-	1	-	-
maglum ‘malum, tanıdık’	-	1	-	-
makbul ‘makbul’	-	1	-	-
maraz ‘maraz’	-	1	-	-
möxöröm ‘mahrum’	-	1	-	-
mĕx(a)nat ‘çile’	-	1	-	-
mija ‘sınır’	-	-	2	-
misal ‘misal’	1	-	1	-
misli ‘misal’	-	-	1	-
mul’ ‘bol’	-	-	2	-
murad ‘murat’	-	1	-	-
nasıp ‘nasip’	1	1	-	-
nızka ‘ince’	2	-	-	-
nĕçke ‘ince’	2	-	-	-
nazik ‘nazik’	-	1	-	-
nixmat ‘nimet’	-	-	1	-
ni^{l}yat ‘niyet’	-	-	2	-
ni^{l}yet ‘niyet’	-	-	1	-
ni^{l}ysara ‘ne çare’	-	1	-	-
nujda ‘ihtiyaç’	-	1	-	-
nujna ‘ihtiyaç’	-	1	1	-
öyĕn ‘oyun’	-	1	-	-
uyın ‘oyun’	-	3	-	-
uyin ‘oyun’	-	1	-	-
pakuy ‘sükunet, huzur’	-	-	1	-
pokoy ‘sükunet, huzur’	-	1	-	-
raxat ‘rahat’	-	1	-	-
riza ‘rıza’	-	1	-	-
sabırsız ‘sabırsız’	-	1	-	-

sagış ‘özlem’	-	1	-	-
salam ‘selam’	-	-	1	-
selem ‘selam’	2	-	-	-
salamat ‘selamet’	-	1	-	-
salmak ‘ağır, yavaş’	1	1	-	-
sara ‘çare’	-	1	2	-
sıluw ‘güzel’	1	-	-	-
sımay ‘sınırlı’	-	1	-	-
sır ‘sır’	-	2	1	-
sr ‘sır’	-	1	-	-
sırtılay ‘sırtlı’	-	-	2	-
sırtlıy ‘sırtlı’	-	1	-	-
siräk ‘seyrek’	1	-	-	-
sü[1]z ‘söz’	5	2	-	-
şĕrr ‘şer’	-	1	-	-
şifa ‘şifa’	-	1	-	-
tagdir ‘takdir’	-	1	-	-
takdir ‘takdir’	-	2	-	-
taxıtxız ‘tahtsız’	-	2	-	-
takat ‘takat, güç, kuvvet’	-	1	-	-
taligasız ‘talihsiz, kadersiz’	-	-	1	-
tar ‘dar’	-	1	-	-
taraf ‘taraf’	-	1	-	-
tarawul ‘daracık’	-	1	-	-
tat ‘tat’	2	-	-	-
tawfik ‘tevfik, barıştırma’	-	1	-	-
tawış ‘ses’	-	2	-	-
taw[1]oş ‘ses’	-	1	-	-
tayişkan ‘paytak’	-	1	-	-
taza ‘temiz’	-	1	-	-
tĕlek ‘dilek’	-	2	-	-
tĕren ‘derin’	2	-	-	-
tiren ‘derin’	2	-	-	-
tik ‘sakin’	1	5	-	-
tiŋ ‘denk’	-	3	-	1
tiz ‘tez’	1	-	-	-
tokamlı ‘döngülü’	-	-	1	-

töş ‘düş’	-	1	-	-
tuş ‘düş’	-	3	-	-
tüş ‘düş’	-	3	-	-
tugarakay ‘yuvarlak’	1	-	-	-
tuŋarak ‘yuvarlak’	-	1	-	-
tulı ‘dolu’	-	2	-	2
tuy ‘toy’	2	-	-	-
tüzĕm ‘sabır’	-	1	-	-
tüˡbeli ‘tepeli’	2	-	-	-
ungan ‘çalışkan’	-	1	-	-
uy ‘akıl’	1	1	1	-
uyav ‘uyanık, cesur’	-	1	-	-
uyaw ‘uyanık, cesur’	-	2	-	-
uyav ‘uykudan uyanmış; uyanık’	-	4	-	-
variant ‘varyant’	-	2	-	-
yaxşı ‘iyi, güzel’	-	2	-	-
yakşı ‘iyi, güzel’	2	1	-	1
yakşi ‘iyi, güzel’	-	2	-	-
yal ‘tatil’	-	1	1	-
yaman ‘kötü’	-	3	-	-
yangız ‘yalnız’	18	4	2	-
yalgız ‘yalnız’	1	-	-	-
yˡaŋız ‘yalnız’	1	-	-	-
yaşlı ‘yaşlı’	1	-	-	-
yatuwsı ‘yatan, uyuyan kişi’	1	-	-	-
yem ‘neşe, huzur, mutluluk’	1	1	-	-
yĕrakay ‘uzakça’	-	-	1	-
yĕs’buraw ‘üç sütun’	-	1	-	-
yĕz ‘iz’	-	1	-	-
yarık ‘yarık’	-	1	-	-
zam’en ‘ayyaş’	-	1	-	-
zarlı ‘kederli’	-	2	-	-
zat ‘nesil, soy’	-	2	1	-
zawk ‘zevk’	-	1	-	-
zawklı ‘zevkli’	-	1	-	-

zay ‘ödünç’	-	1	-	-
zaya ‘boş’	1	-	1	-
zıfa ‘güzel’	-	1	-	-
zifa ‘güzel, zarif’	-	1	-	-
zigĕn ‘zihin’	-	2	-	-
sit ‘kenar, sınır’	1	-	-	-
juk ‘yok’	7	1	-	-
yok ‘yok’	-	6	6	-
yoq ‘yok’	-	-	-	4
yuk ‘yok’	2	10	-	-
yuk’ ‘yok’	2	-	-	-
bar ‘var’	7	8	-	-

10.7.2. Yer-Yön Adları

RD’de yer-yön adları ile ilgili söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
ad ‘ön’	-	1	-	-
al ‘ön’	4	5	2	-
al’ ‘ön’	-	1	-	-
äl ‘ön’	-	1	-	-
bĕri ‘beri’	2	-	-	-
ĕ^{l}ç ‘iç’	-	2	-	-
ĕ^{l}s ‘iç’	2	-	-	-
is ‘iç’	-	-	1	-
yĕs ‘iç’	-	1	-	1
askanay ‘iç’	-	1	-	-
äskanay ‘iç’	-	1	-	-
ıs ‘uç’	-	1	-	-
os ‘uç’	-	1	-	-
us ‘uç’	-	1	-	-
öng ‘sağ’	-	1	-	-
öŋ ‘sağ’	-	1	-	-
un ‘sağ’	-	1	1	-
uŋ ‘sağ’	1	-	-	-
öst ‘üst’	-	1	-	-
üst ‘üst’	-	1	-	-
ist ‘üst’	-	-	2	-

söng ‘sol’	-	1	-	-
sul ‘sol’	-	1	1	-
tış ‘dış’	-	1	-	-
töb ‘dip’	-	1	-	-
tüb ‘dip’	-	1	-	-
tü^{l}b ‘dip’	2	-	-	-
tü^{l}ben ‘alt, aşağı’	2	-	-	-
tübe ‘tepe’	-	1	-	-
udak ‘merkez’	-	-	1	-
üzek ‘merkez, iç, orta’	-	1	-	-
urta ‘orta’	2	-	-	-
cag ‘taraf, yan, yaka’	1	-	-	-
yak ‘taraf, yan, yaka’	5	3	-	-
yan ‘yan’	-	-	1	-
jan ‘yan’	1	-	-	-
yugar’ ‘yukarı’	1	-	-	-

10.7.3. Meslek Adları

RD’de meslek adları ile ilgili söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
bur ‘eşkıya, hırsız’	-	1	-	-
ɣur ‘hırsız’	-	2	-	-
kazi ‘kadı’	-	1	-	-
talıb ‘talebe’	-	7	-	-
talıp ‘talebe’	-	1	-	-
vali ‘vali’	-	1	-	-
yirlawçı ‘şarkıcı’	1	-	-	-
yırlawçı ‘şarkıcı’	3	-	-	-
yamşik ‘arabacı’	1	-	-	-

RD’de ‘hırsız’ anlamında Başkurtlardan derlenen metinlerde /bur/ bir, /ɣur/ iki kez geçmektedir. Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde ‘hırsız’ anlamında /bur/ sözcüğü kullanılmaktadır. RD’deki /ɣur/ varyantına ise taranan eserlerde rastlanmamıştır.

10.7.4. Kişi Adları

RD'de kişi adları ile ilgili söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
abdılgafur 'Abdulgafur'	-	-	1	-
axmat 'Ahmet'	1	-	-	-
anjokay 'Anjokay'	-	1	-	-
anjoqay 'Anjokay'	-	3	-	-
dawşif 'Davşif'	1	-	-	-
faxarnisa 'Faharnisa'	-	-	3	-
faxarnitsa 'Faharnisa'	-	-	2	-
gazi^{l}za 'Azize'	3	-	-	-
Xamida 'Hamida'	1	-	-	-
Xayrtın 'Hayrettin'	8	-	-	-
igtay 'İgtay'	-	-	4	-
İhbĕrdina 'İhberdina'	-	1	-	-
İska^{l}ndar 'İskender'	-	4	-	-
kaxım 'Kasım'	-	1	-	-
kasım 'Kasım'	-	4	-	-
magadı 'Magadı'	-	-	3	-
muxamd'yar 'Muhammedyar'	1	-	-	-
mul'ya 'Mulya'	-	-	-	1
şayıy 'Şagiy'	-	2	-	-
tuxbá 'Tuğba'	-	-	-	1
yakup 'Yakup'	-	1	-	-
Yamanat 'Yamanat'	3	-	-	-
yuldıkay 'Yuldıkay'	-	4	-	-

RD'de 'Kasım' kişi adının Başkurtlardan derlenen metinlerde /kaxım/ ve /kasım/ olmak üzere iki varyantı tespit edilmiştir. Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez geçen /kaxım/ sözcüğü Çağdaş Başkurt Türkçesindeki varyanttır. OTu. /s/ > Ç. Bşk. yd. /h/ gelişmesi RD'de çok az rastalanan bir durumdur ve bu ses gelişmesinin RD'deki örneklerinden biri de 'kasım' sözcüğüdür.

10.7.5. Boy Adları

RD'de boy adları ile ilgili söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
başkurt 'Başkurt'	-	2	-	-
tatar 'Tatar'	1	-	-	-
frantsuz 'Fransız'	-	1	-	-
tipter 'Tipter'	-	-	-	-
Nogaybak 'Nagaybak'	-	-	-	-

Tabloda yer alan 'Tipter' ve 'Nogaybak' sözcükleri RD'deki şarkılarda geçmez ancak eserin açıklamalar bölümünde yer almaktadır.

10.7.6. Yer Adları

RD'de yer adları ile ilgili yerleşim yeri adları, nehir adları ve dağ adları tespit edilmiştir. RD'deki yer adlarının boylara göre dağılımı şu şekildedir:

Yerleşim yeri adları

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
astarxan 'Astrahan'	1	-	-	-
astırxan 'Astrahan'	3	2	-	-
bikqul 'Bikkul köyü'	-	3	-	-
bitirbur 'Petersburg'	-	2	-	-
buxar 'Buhara'	2	1	1	-
buxara 'Buhara'	-	1	-	-
burambay 'Burambay'	-	2	-	-
burjan 'Böryen ilçesi'	-	2	-	-
burzan 'Böryen ilçesi'	-	2	-	-
xiwa 'Hive'	-	1	-	-
katrinburskiy 'Yekaterinburg'	-	1	-	-
kazan 'Kazan'	2	-	-	-
orınbur 'Orenburg'	2	-	-	-
taştuyay 'Taştugay'	-	3	-	-
taştuyaykay 'Taştugay'	-	3	-	-
makar'ya 'Makarya pazarı'	1	-	-	-

Nehir adları

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
bow ‘gölet’	-	-	1	-
dar’ya ‘derya’	3	-	1	-
agidıl’ ‘Ak İdil Nehri’	-	-	1	-
agıdıl’ ‘Ak İdil Nehri’	-	-	-	1
agıdıl’kay ‘Ak İdil Nehri’	-	-	-	2
ayıydılkay ‘Ak İdil Nehri’	-	1	-	-
ayıyzıl’ ‘Ak İdil Nehri’	-	1	-	-
ayızıl’kay ‘Ak İdil Nehri’	-	1	-	-
ak iděl ‘Ak İdil Nehri’	1	-	-	-
aşıkadar 'Aşkadar Nehri '	-	1	-	-
aşkadar 'Aşkadar Nehri '	-	7	-	-
sakmar ‘Sakmar Nehri’	-	4	-	-
urya ‘Urga Nehri’	-	4	-	-
yankay ‘Yayka Nehri’	-	-	2	-
yayikay ‘Yayık Nehri’	-	-	1	-
kaban ‘Kaban Gölü’	2	-	-	-

Dağ adları

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
daw ‘dağ’	-	-	2	-
běrkut ‘Berkut Dağı’	-	5	-	-
iramal ‘İremel Dağı’	-	-	1	-
irandıkay ‘İrendik Dağı’	-	3	-	-
kurtaş ‘Kurtaş Dağı’	-	6	-	-
mışagırkay ‘Mışagır Dağı’	-	-	1	-
ural ‘Ural Dağı’	-	7	-	-
kugarka ‘Gökdağ’	-	1	-	-

10.7.7. Renkler

RD’de renk adları ile ilgili söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
ag ‘ak, beyaz’	-	1	2	-
ak ‘ak, beyaz’	11	7	-	2
aq ‘ak, beyaz’	-	11	-	1
apag ‘apak, bembeyaz’	2	-	-	-

apak ‘apak, bembeyaz’	5	-	-	-
apaq ‘apak, bembeyaz’	-	1	-	-
appak ‘apak, bembeyaz’	1	-	-	-
appaq ‘apak, bembeyaz’	-	2	-	-
aq buz ‘boz’	-	1	-	-
bul ‘boz’	-	2	-	-
buz ‘boz’	1	2	-	-
jiren ‘bal rengi’	-	1	-	-
jirençäy ‘bal rengi’	-	2	-	-
yiren ‘bal rengi’	2	-	-	-
kara ‘kara, siyah’	1	3	3	-
kar’ ‘kara, siyah’	3	-	-	-
qara ‘kara, siyah’	1	-	-	-
kěrěli ‘kahverengi’	-	1	-	-
kören ‘kahverengi’	-	1	-	-
kü^{l}ren ‘kahverengi’	-	1	-	-
kü^{l}reŋ ‘kahverengi’	2	-	-	-
kiro ‘doru rengi’	-	1	-	-
tur ‘doru rengi’	1	3	-	-
turı ‘doru rengi’	-	2	-	-
kök ‘gök, yeşil’	-	4	-	-
kuɣ ‘gök, yeşil’	-	1	-	-
kuk ‘gök, yeşil’	-	10	2	1
kur ‘gök, yeşil’	-	1	-	-
kük ‘gök, yeşil’	-	1	-	-
kü^{l}k ‘gök, yeşil’	3	-	-	-
kızıl ‘kırmızı, kızıl’	1	9	-	-
qızıl ‘kırmızı, kızıl’	-	2	-	-
krasna ‘kırmızı, kızıl’	3	-	-	-
krasnıy ‘kırmızı, kızıl’	1	-	-	-
porlo ‘kızıl’	-	1	-	-
sarı ‘sarı’	12	8	1	-
sur ‘gri’	-	3	-	-
yangı ‘yeşil’	1	-	-	-
yaşıl ‘yeşil’	3	-	-	-

yaşıl' ‘yeşil’	1	-	-	-
yaşil' ‘yeşil’	-	1	1	-
yeşĕl' ‘yeşil’	-	1	-	-
zenger ‘mavi’	2	-	-	-

RD’de ‘boz’ anlamındaki sözcüğün /bul/ varyantı Başkurtlardan derlenen metinlerde iki kez, /buz/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde bir; Başkurtlardan derlenen metinlerde iki kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /buz/, Çağdaş Başkurt Türkçesinde /buz̲/ biçimindedir. RD’deki /bul/ varyantı ise Çağdaş Tatar ağızlarından Perm ağzında ve Baraba ağzında (TTZDS 2009: 136b) ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin Geyne ağzında ve Hakmar ağzında (BTDH 2002: 60a) kaydedilmiştir. Geyne ağzı ve Hakmar ağzı Rıbakov’un derleme güzergâhındadır.

10.7.8. Sıfatlar

RD’de sıfatlar ile ilgili söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
alay ‘öyle’	4	-	-	-
bılay böyle’	1	1	-	-
ar ‘öteki, karşı’	1	-	-	-
argı ‘öteki, karşı’	2	1	-	-
arık ‘zayıf, yorgun, çelimsiz’	-	1	-	-
arkay ‘yüksek’	8	-	-	-
asi ‘ekşi’	-	4	-	-
bar ‘bütün’	2	6	-	-
bütün ‘bütün’	-	1	-	-
güllü[1] ‘bütün’	-	-	1	-
kamu ‘bütün’	-	1	-	-
köllö ‘bütün’	-	2	-	-
kü[1]*llü*[1] ‘bütün’	-	1	-	-
bedbaxıt ‘bedbaht’	-	1	-	-
bäleküy ‘küçücük’	-	1	-	-
bĕleküy ‘küçücük’	-	1	1	-
bĕlekay ‘küçücük’	-	-	-	1
bĕlĕküy ‘küçücük’	-	-	2	-

kiskina ‘küçüçük’	-	1	-	-
malinki ‘küçücük’	-	1	-	-
bĕrgi ‘beri, beriki’	-	1	-	-
bĕrgi ‘birgĕ’	1	-	-	-
bĕyĕk ‘yüksek’	1	1	-	-
bi^{l}yĕk ‘yüksek’	1	1	-	-
bi^{l}yi^{l}k ‘yüksek’	1	2	-	-
bi^{l}yik ‘yüksek’	-	2	-	-
zur ‘büyük, geniş’	2	3	-	-
bik ‘pek, çok’	18	2	2	-
bik’ ‘pek, çok’	2	-	-	-
bĕkrĕk 'çok fazla'	-	1	-	-
bigrek 'çok fazla'	3	2	-	-
kup ‘pek, çok’	-	7	3	-
küp ‘pek, çok’	-	1	-	-
kü^{l}p ‘pek, çok’	6	2	-	-
bikar ‘boş’	-	1	-	-
buş ‘boş’	-	1	-	-
zaya ‘boş’	1	-	1	-
börtök ‘parça’	3	-	-	-
är ‘her’	-	3	-	-
ger ‘her’	-	2	-	-
gĕr ‘her’	-	1	-	-
xar’ ‘her’	-	2	-	-
sayın ‘her’	2	-	-	-
sayin ‘her’	-	2	-	-
fanı ‘fani’	-	-	-	1
fani ‘fani’	-	2	-	-
gajap ‘acep’	-	-	1	-
gakıllı ‘akıllı’	-	1	-	-
gakılsız ‘akılsız’	-	1	-	-
gazız ‘aziz’	-	1	-	-
gaziz ‘aziz’	1	2	-	-
gis ‘hiç’	-	1	-	-
xas ‘has’	-	1	-	-
xayran ‘hayran, güzel’	-	-	1	-
xayran vuayran ‘helak, kıyım’	-	-	1	-

xuruşi[1]y ‘iyi, güzel’	1	-	-	-
iskĕ ‘eski’	1	-	-	-
iski ‘eski’	1	-	-	-
jalan ‘bozkır’	-	2	-	-
jalan ‘yanlış’	-	1	-	-
jılan ‘yanlış’	1	-	-	-
jaŋı ‘yeni’	1	-	-	-
yanɣı ‘yeni’	-	1	-	-
yanı ‘yeni’	-	-	-	1
yaŋı ‘yeni’	-	1	-	-
jarım ‘yarım’	1	-	-	-
jaş ‘genç’	-	1	-	-
yaş ‘genç’	3	2	3	
jırak ‘ırak, uzak’	-	2	-	-
jifäk ‘ipek’	-	1	-	-
fikĕkĕy ‘ipek’	1	-	-	-
karangı ‘karanlık’	-	-	1	-
kart ‘yaşlı’	-	3	-	-
katı ‘katı’	-	1	-	-
kaysı ‘hangi’	-	1	-	-
keker ‘çarpık’	1	-	-	-
kekrĕ ‘çarpık’	1	-	-	-
kıngĕr ‘yamuk, eğri’	-	1	-	-
qurla ‘kuru, katıksız’	-	1	-	-
matur ‘güzel’	5	1	1	-
monnı ‘dertli’	-	1	-	-
nazik ‘ince’	-	1	-	-
nĕçke ‘ince’	2	-	-	-
torlo ‘türlü’	-	1	-	-
törlö ‘türlü’	-	1	-	-
turli ‘türlü’	-	-	2	-
uzaq ‘uzun’	-	1	-	-
udaloy ‘cesur’	2	-	-	-
ukalı ‘şerit, sırmalı’	-	1	-	-
uşpu ‘işbu’	-	1	-	-
uysu ‘kuytu’	8	-	-	-
ünen ‘mertçe’	2	-	-	-
wafasız ‘vefasız’	-	1	-	-

yarım ‘yarım’	-	1	-	-
yarlı ‘yoksul’	-	1	-	-
yası ‘yassı, geniş’	-	1	-	-
yumışak ‘yumuşak’	-	-	1	-
yumşak ‘yumuşak’	2	-	-	-
y^{l}aŋız ‘yalnız’	1	-	-	-

10.7.9. Sayılar

RD’de sayılar ile ilgili söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
běr ‘bir’	18	55	8	**2**
bě^{l}r ‘bir’	1	-	-	-
bě^{l}r’ ‘bir’	1	-	-	-
b(ě)rr ‘bir’	1	-	-	-
bır ‘bir’	-	-	1	-
bir ‘bir’	-	1	1	-
biş ‘beş’	1	1	-	-
cidě ‘yedi’	2	-	-	-
dört ‘dört’	-	4	-	-
dörtaw ‘dört (kişi)’	-	1	-	-
dü^{l}rt ‘dört’	4	2	-	-
ikew ‘iki (kişi)’	1	1	-	-
ikě ‘iki’	3	2	-	-
ikı ‘iki’	-	3	-	-
iki ‘iki’	-	1	-	-
ikěnçi ‘ikinci’	-	1	-	-
ilile ‘elli’	-	1	-	-
illě ‘elli’	1	-	-	-
üs ‘üç’	2	-	-	-
üs’ ‘üç’	1	-	1	-
üsew ‘üç (kişi)	1	-	-	-
öçěw ‘üç (kişi)’	-	1	-	-
par ‘iki’	-	1	-	-
un ‘on’	1	6	-	-
un iki ‘on iki’	-	1	-	-
yöz ‘yüz’	1	-	-	-
yuz ‘yüz’	-	1	-	-

10.7.10. İkilemeler

RD'deki söz varlığındaki ikilemelerin boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
ala ala 'ala ala'	4	2	-	-
buray buray 'lapa lapa'	-	1	-	-
basla basla 'yavaş yavaş'	-	2	-	-
dostiş 'eş dost'	-	2	-	-
dusiş 'eş dost'	-	-	1	-
dussiş 'eş dost'	-	-	1	-
kat kat 'kat kat'	1	1	-	-
kirdmes kirdmes 'basamak basamak'	-	2	-	-
sayray sayray 'öte öte'	1	-	-	-
sıyıp sıyıp 'kibrit çaka çaka'	1	-	-	-
silen silen 'sessiz sessiz'	-	1	-	-
suk suk 'püskül püskül'	1	-	-	-
sörıp sörıp 'somurup somurup'	-	1	-	-
surıp surıp 'somurup somurup'	3	-	-	-
şĕbĕr şĕbĕr 'şıpır şıpır'	1	-	-	-
şıkır şıkır 'şıkır şıkır'	-	1	-	-
turkın turkın 'ipek ipek'	-	-	1	-
uzun uzun 'uzun uzun'	2	-	-	-

10.7.11. Adıllar

RD'de adıllar ile ilgili söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
ban 'ben'	-	1	-	-
ben 'ben'	3	9	-	-
bän 'ben'	2	11	8	-
bĕn 'ben'	-	3	3	-
men 'ben'	1	1	-	-

měn ‘ben’	-	3	-	-
měŋ ‘ben’	-	1	-	-
min ‘ben’	7	13	-	-
banga ‘bana’	1	-	-	-
baŋá ‘bana’	-	-	1	-
manga ‘bana’	1	-	-	-
sen ‘sen’	2	-	-	-
sän ‘sen’	1	2	-	-
sěn ‘sen’	-	1	-	-
sin ‘sen’	1	7	-	-
sanga ‘sana’	1	-	-	-
saŋa ‘sana’	1	-	-	-
senge ‘sana’	-	1	-	-
ul ‘o’	-	2	-	-
anın ‘onun’	-	2	-	-
anıŋ ‘onun’	2	3	-	-
annı ‘onu’	-	1	-	-
bĕˡz ‘biz’	2	2	-	-
bız ‘biz’	-	13	-	-
biz ‘biz’	-	-	1	-
sĕz ‘siz’	9	1	-	-
xız ‘siz’	-	1	-	-
bıl ‘bu’	-	3	2	-
bu ‘bu’	8	18	1	1
bul ‘bu’	-	-	1	-
şu ‘şu’	3	9	1	-
şul ‘şu’	7	2	-	-
kĕm ‘kim’	4	8	-	-
kĕˡm ‘kim’	-	1	-	-
kım ‘kim’	-	10	6	-
kim ‘kim’	-	2	-	-
nasta ‘şey’	-	1	-	-
nerse ‘şey’	-	2	-	-
nĕrsĕ ‘şey’	-	1	-	-
nĕyndey ‘hangi’	1	-	-	-
ninday ‘hangi’	-	1	-	-
nıy ‘ne’	-	-	1	-
ni ‘ne’	4	6	-	-

öz ‘öz’	-	1	-	-
uz ‘öz’	1	6	-	-
üz ‘öz’	11	11	1	
är bĕrĕ ‘her biri’	-	1	-	-

RD’deki adıllar ile ilgili söz varlığında birinci tekil kişi adılının /ban, bĕn, men, min, mĕn, mĕŋ, min’/ varyantları bulunur. Birinci tekil kişi adılı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /min/ biçimindedir. Birinci tekil kişi adılının /ben/ varyantı TTAS’de (1977: 208a) ve BTAH’de (2011: 514a) kaydedilmiştir ancak bu varyantın Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesindeki kullanım sıklığı yok denecek kadar azdır. RD’de ise birinci tekil kişi adılının /b/’li varyantları Tatarlardan derlenen metinlerde altı, Başkurtlardan derlenen metinlerde yirmi bir ve Tipterlerden derlenen metinlerde on iki kez olmak üzere toplamda otuz dokuz kez; /m/’li varyantları ise Tatarlardan derlenen metinlerde on bir ve Başkurtlardan derlenen metinlerde on sekiz kez olmak üzere toplamda yirmi dokuz kez geçmektedir. Bu bağlamda, Rıbakov’un derleme güzergâhında 19. yüzyılın son çeyreğinde birinci tekil kişi adının /b/’li varyantlarının kullanım sıklığı bakımından /m/’li varyantlardan çok olduğu söylenebilir.

RD’de ikinci çokluk kişi adılının /sĕz, hız, sız/ varyantları vardır. Sözcüğün /sĕz/ varyantı Tatarlardan derlenen metinlerde dokuz, Başkurtlardan derlenen metinlerde bir kez olmak üzere toplamda on kez; /hız/ ve /sız/ varyantları ise Başkurtlardan derlenen metinlerde birer kez geçmektedir. İkinci çokluk kişi adılı Çağdaş Tatar Türkçesinde /sĕz/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /hĕz̲/ biçimindedir. Çağdaş Başkurt Türkçesindeki /hĕz̲/ biçimi RD’de günümüzde Başkurt Türkçesinin Güney diyalektinin İyik-Hakmar ağzının konuşulduğu bölgeler içinde yer alan Böryen ilçesindeki Masim Dağı eteklerindeki Başkurtlardan derlenmiştir. RD’de ikinci kişi adılının /h/’li varyantının bir kez geçmesi OTu. /s-/ > Ç. Bşk. yd. /h-/ ses gelişmesinin 19. yüzyılın son çeyreği itibarıyla Rıbakov’un derleme güzergâhında yeni yeni ortaya çıkan bir ses gelişmesi olabileceğini gösterir.

RD'de 'şey' anlamında /nasta, nerse ve nĕrsĕ/ sözcükleri geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /nerse/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /nerśe/ biçimindedir. RD'deki /nasta/ varyantı ise Çağdaş Tatar Türkçesinin Mişer Dağ ağzında, Tav Yakı ağzında, Kazan-artı ağzında, Perm ağzında, T. Kam-Kreşin ağzında, Nagaybak-Kreşin ağzında ve İçkin ağzında /neste/ (TTZDS 2009: 496a); Çağdaş Başkurt Türkçesinin Hakmar ağzında /neste/ ve Doğu ağzı ile İyik-Hakmar ağzında /neśte, nĕyĕśte/ (BTDH 2002: 247b) biçiminde kaydedilmiştir. RD'deki /nasta/ varyantı Başkurt Türkçesinin Güney ağzının İyik-Hakmar ağzının konuşulduğu bölgelerden biri olan İtkul köyünden derlenmiştir.

10.7.12. Belirteçler

RD'de belirteçler ile ilgili söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
moŋno 'dertli'	-	1	-	-
alay 'öyle'	1	-	-	-
şulay 'şöyle'	-	1	-	-
vılay 'böyle'	-	1	-	-
angsız 'ansızın'	-	1	-	-
arı 'öte'	2	-	-	-
adrak 'çok az'	-	-	1	-
bĕkrĕk 'çok fazla'	-	1	-	-
bigrek 'çok fazla'	3	2	-	-
kubĕrek 'çok fazla'	-	1	-	-
kubırak 'çok fazla'	-	-	1	-
kup 'pek, çok'		3	2	
küp 'pek, çok'	-	1	-	-
kü^{l}p 'pek, çok'	3	1	-	-
yaman 'çok'	-	1	-	-
kübĕsi 'çoğu'	-	2	-	-
bina 'boyunca'	-	1	-	-
buylap 'boyunca'	2	-	3	-
bugay 'muhtemelen'	2	-	-	-
buxatli 'bu kadar'	-	1	-	-
caŋa 'yeniden'	1	-	-	-
älĕ 'daha, hâlâ'	-	1	-	-

alla ‘galiba, belki, kim bilir, acaba’	-	1	-	-
älle ‘galiba, belki, kim bilir, acaba’	1	5	-	-
äll’ ‘galiba, belki, kim bilir, acaba’	-	1	-	-
ĕ^{l}lle ‘galiba, belki, kim bilir, acaba’	-	1	-	-
měkĕn ‘galiba, belki, kim bilir, acaba’	-	1	-	-
mikan ‘galiba, belki, kim bilir, acaba’	11	7	2	-
m◡ikan ‘galiba, belki, kim bilir, acaba’	2	-	-	-
miken ‘galiba, belki, kim bilir, acaba’	-	1	-	-
giç ‘hiç’	-	1	-	-
his ‘hiç’	-	1	1	-
xasılı kala^{l}m ‘hasılıkelam’	-	1	-	-
xor ‘hor, değersiz’	-	1	-	-
xoş ‘hoş’	2	2	-	-
xur ‘hor’	-	2	-	-
indĕ ‘şimdi’	-	5	-	-
indı ‘şimdi’	-	-	1	-
kay ‘nasıl’	2	-	-	-
niçik ‘nasıl’	2	-	-	-
nixal’ ‘nasıl’	2	-	2	-
nik ‘nasıl’	12	1	-	-
nisĕk ‘nasıl’	1	-	-	-
nisik ‘nasıl’	-	2	-	-
kasan ‘ne zaman’	-	-	2	-
kayçan ‘ne zaman’	-	1	-	-
kay ‘hangi’	10	3	-	1
kayla ‘hangi’	16	-	-	-
keyle ‘hangi’	1	-	-	-
kaysı ‘hangi’	-	1	-	-
nĕyndey ‘hangi’	1	-	-	-
ninday ‘hangi’	-	1	-	-
kaya ‘nereye, nerede’	-	1	-	-
kayda ‘nereye, nerede’	2	8	3	1
qayd ‘nereye, nerede’	-	1	-	-
kaydan ‘nereden’	2	2	1	-

kayˡdan ‘nereden’	1	-	-	-
qabat ‘tekrar’	-	1	-	-
nig’ ‘niye, neden’	-	-	1	-
nige ‘niye, neden’	11	-	-	-
nik ‘niye, neden’	-	-	1	-
nise ‘nice’	1	-	-	-
tagı ‘dahi, yine, yeniden’	-	1	-	-
siberlĕp ‘güzelce’	1	-	-	-
siremıkay ‘seyrekçe’	-	-	1	-
sun ‘sonra’	-	1	-	-
axırı ‘sonra’	2	-	-	-
tagda ‘o zaman’	1	-	-	-

10.7.13. Bağlaçlar

RD’de bağlaçlar ile ilgili söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
bĕlen ‘ile’	14	24	2	2
bĕlän ‘ile’	1	-	-	-
bĕrlen ‘ile’	-	2	-	-
bilĕn ‘ile’	-	-	-	3
blen ‘ile’	-	4	-	-
ilen ‘ile’	-	2	-	-
äger’ ‘eğer’	-	3	-	-
gĕri ‘geri’	1	-	-	-
ılı ‘ya da, veya’	-	-	1	-
ki ‘ki’	-	5	-	-
valakin ‘velakin’	-	1	-	-
walakım ‘velakin’	-	1	-	-

RD’de ‘ile’ bağlacının /bĕlen/, /bĕlän/, /bĕrlen/, /bilĕn/, /blen/ ve /ilen/ olmak üzere altı varyantı vardır. Bu varyantlardan en sık kullanılanı ise /bĕlen/’dir. Bu bağlaç Çağdaş Tatar Türkçesinde /bĕlen/ ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /mĕnen/ biçiminde devam etmektedir. RD’deki diğer /bĕrlen/ varyantı Tatar Türkçesinde (TTAS 1977:

153b), /ilen/ varyantı Tatar Türkçesinde (TTAS 1977: 383a) ve Başkurt Türkçesinde (BTAH 2012: 709b) kaydedilmiştir.

10.7.14. Edatlar

RD'de edatlar ile ilgili söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
bit 'elbette, şüphesiz'	-	-	1	-
dá 'da'	-	-	1	-
da 'da'	11	9	2	-
de 'de'	2	3	-	-
la 'da'	-	14	-	-
le 'de'	-	1	-	-
ta 'ta'	-	1	-	-
dagna 'da ve gına edatlarının birleşimiyle oluşmuş anlamı güçlendiren edat'	15	2	-	-
dag'na 'da ve gına edatlarının birleşimiyle oluşmuş anlamı güçlendiren edat'	2	-	-	-
dagnay 'da ve gına edatlarının birleşimiyle oluşmuş anlamı güçlendiren edat'	-	-	-	3
dayna 'da ve gına edatlarının birleşimiyle oluşmuş anlamı güçlendiren edat'	-	1	-	-
gan 'dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar'	1	-	-	-
gana 'dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar'	31	5	-	-
gına 'dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar'	1	10	-	-
gne 'dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar'	1	-	-	-
ɣana 'dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar'	-	2	-	-
ɣna 'dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar'	-	20	-	-
ɣnı 'dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar'	-	1	-	-
kına 'dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar'	-	9	1	-
kna 'dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar'	-	12	9	-

knaylagnı ‘dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar’	-	1	-	-
daxi ‘dahi’	-	1	-	-
day ‘gibi’	-	3	-	-
lay ‘gibi’	-	1	-	-
ley ‘gibi’	4	1	-	-
dibuk ‘gibi’	-	1	-	-
kěběk ‘gibi’	10	1	-	-
kěwěk ‘gibi’	-	5	-	-
kěˡwěk ‘gibi’	-	1	-	-
kıbık ‘gibi’	-	2	-	-
kibık ‘gibi’	-	1	-	-
köběk ‘gibi’	-	6	-	-
kubık ‘gibi’	-	3	1	-
kubik ‘gibi’	-	1	-	-
küˡbüˡk ‘gibi’	3	-	-	-
ykěn ‘gibi’	-	1	-	-
měkan ‘acaba’	1	-	-	-
měkěn ‘acaba’	-	1	-	-
mikan ‘acaba’	11	8	2	-
m’ikan ‘acaba’	2	-	-	-
miken ‘acaba’	-	1	-	-
öçěn’ ‘için’	-	1	-	-
öçön ‘için’	-	2	-	-
öçön’ ‘için’	-	1	-	-
üsüˡn ‘için’	-	1	1	-
togěl’ ‘değil’	-	1	-	-
togol’ ‘değil’	-	9	-	-
tögöl ‘değil’	1	-	-	-
tugıl ‘değil’	-	1	-	-
tugıl’ ‘değil’	-	4	-	-
tugul’ ‘değil’	-	-	5	-
tuɣıl’ ‘değil’	-	1	-	-
tüˡgüˡl’ ‘değil’	2	-	-	-
tura ‘doğru’	1	-	-	-
turı ‘doğru’	1	-	-	-
uk ‘anlamı güçlendiren edat’	3	1	1	-

RD'de 'gibi' anlamında /kěběk, kěwěk, kě[1]wěk, kıbık, kibık, köběk, kubık, kubik, kü[1]bü[1]k/ sözcükleri mevcuttur. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /kěběk/ (TTAS 1979: 82a) ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde /kěbi/ (BTAH 2012: 395a) ve /kěwěk/ (BTAH 2012: 431a) biçimindedir. RD'deki /kěběk/ varyantı Çağdaş Başkurt Türkçesinin Dim, Karizil, Orta, Orta Ural ve İyik-Hakmar ağızlarında da /kěběk/ (BTDH 2002: 135b) biçiminde kaydedilmiştir. Ayrıca, bu sözcüğün Çağdaş Tatar Türkçesinin Meleviz ağzında /köbök/ (TTZDS 2009: 322b) ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin Argayaş, Kızıl, Miyes ve Kuzeybatı ağızlarında /küběk/ (BTDH 2002: 157b) varyantları da bulunur.

RD'de Eski Türkçe /üçün/ 'için' edatının Başkurtlardan derlenen metinlerde /öçěn'/ varyantı bir, /öçön/ varyantı iki, /öçön'/ varyantı bir ve /üsü[1]n/ varyantı iki kez geçmektedir. Bu sözcük Çağdaş Tatar Türkçesinde /öçěn/, Çağdaş Başkurt Türkçesinde /ösön/ biçimindedir. RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerde bu sözcüğün /ç/'li biçimi dört, /s/'li biçimi ise iki kez geçmektedir. Bu bağlamda, Rıbakov'un derleme güzergâhındaki Başkurt ağızlarında bu edatın /ç/'li varyantlarının /s/'li varyantlara göre daha sık kullanıldığı ve OTu. /ç-/ > Ç. Bşk. yd. /s-/ gelişmesinin 19. yüzyılın son çeyreğinde günümüzdeki gibi standartlaşmadığı söylenebilir.

10.7.15. Ünlemler

RD'de ünlemler ile ilgili söz varlığının boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
a 'a'	1	1	-	-
ax 'pişmanlık, öfke, özlem, beğenme, sevgi vb. duygular anlatan bir söz; ah'	13	3	-	-
anaw 'işte'	-	2	-	-
ay 'Birdenbire duyulan acı, ağrı, şaşırma, ürkme veya sevinç anlatan bir söz; ay'	57	25	8	-
ayda 'haydi'	4	2	-	-
ěʲy '"ey, hey" anlamında bir seslenme sözü; ey'	3	6	1	**1**

xay ‘hay, hey’	11	4	4	-
i ‘evet’	-	1	-	-
ux ‘ah’	-	2	-	-
uy ‘anlamı güçlendirici edat’	-	3	-	-
vay ‘vay’	5	2	-	-
ya ‘ya’	-	8	-	-
yey ‘ey, hey” anlamında bir seslenme sözü’	1	-	-	-
yěy ‘ey, hey” anlamında bir seslenme sözü’	-	9	-	-
yi ‘ey, hey” anlamında bir seslenme sözü’	-	1	-	-

10.7.16. Eylemler

RD’deki söz varlığında tespit edilen eylemlerin boylara göre dağılımı şöyledir:

Varyantlar	Tatar	Başkurt	Tipter	Nagaybak
adaş- ‘yoldan çıkmak’	-	1	-	-
adaştır- ‘yolunu kaybettirmek’	-	-	2	-
ag- ‘akmak’	-	1	-	-
aq- ‘akmak’	-	1	-	-
al – ‘almak’	30	21	5	
agıl- ‘akıtılmak’	1	-	-	-
agın- ‘çıkmak, yükselmek’	1	-	-	-
aptıra- ‘şaşırmak’	-	-	1	-
ukın- ‘şaşırmak’	-	-	-	1
ukındr- ‘endişelendirmek’	-	1	-	-
ukın- ‘pişman olmak’	-	2	-	-
arın- ‘yorulmak’	1	-	-	-
tal- ‘yorulmak’	-	3	-	-
as- ‘asmak’	-	1	-	-
as- ‘açmak’	4	-	1	-
asuwla- ‘kızmak, sinirlenmek’	3	-	-	-
aş- ‘aşmak’	1	-	1	-
aşa- ‘yemek’	4	1	-	-
aşat- ‘yedirmek’	-	1	-	-
at- ‘atmak’	4	4	-	-
atır- ‘teslim olmak’	-	-	-	1
atla- adımlamak’	1	-	1	-

avaz kıl- ‘çığlık atmak’	-	1	-	-
awla- ‘avlamak‘	-	2	-	-
awrıl- ‘hastalanmak’	-	1	-	-
awur- ‘hastalanmak’	-	-	1	-
awur- ‘ağrımak’	-	-	1	-
aya- ‘acımak’	-	1	-	-
ayırıl- ‘ayrılmak’	1	-	-	-
ayır(ı)l- ‘ayrılmak’	1	-	-	-
ayirl- ‘ayrılmak’	-	1	-	-
aylan- ‘dönmek’	3	-	-	-
ayla^{l}n- ‘dönmek’	1	-	-	-
aylĕn- ‘dönmek’	-	1	-	-
äylen- ‘dönmek’	-	2	-	-
kayt- ‘dönmek’	8	7	4	-
kayt- ‘dönmek’	-	1	-	-
ĕ^{l}ylĕ^{l}n- ‘döndürmek’	-	1	-	-
tagarmala- ‘döndürmek’	-	1	-	-
buɣul- ‘dolanmak’	-	1	-	-
burul- ‘dolanmak’	1	1	-	-
ayle- ‘eylemek’	2	1	-	-
ĕ^{l}yle- ‘eylemek’	-	5	-	-
ayt- ‘söylemek’	3	3	1	-
äyt- ‘söylemek’	1	2	-	-
ĕ^{l}yt- ‘söylemek’	-	4	-	-
sü^{l}yle- ‘söylemek’	-	2	-	-
süleş- ‘söyleşmek, konuşmak’	1	-	-	-
sü^{l}laş- ‘söyleşmek, konuşmak’	1	-	-	-
sü^{l}yleş- ‘söyleşmek, konuşmak’	-	1	-	-
sü^{l}zleş- ‘söyleşmek, konuşmak’	1	-	-	-
syu^{l}leş- ‘söyleşmek, konuşmak’	1	-	-	-
ĕ^{l}şqart- ‘söylemek’, önceden haber vermek’	-	1	-	-
baxil’ bul- ‘razı olmak’	-	-	1	-
bar- ‘varmak’	12	21	4	-
bas- ‘basmak’	2	2	-	-
başla- ‘başlamak’	-	4	-	-
bat- ‘batmak’	4	-	-	-
bayı- ‘batmak (güneş)’	-	1	-	-
bayɣır- ‘zebginleşmek’	-	1	-	-
bayla- ‘bağlamak’	7	-	1	-
bĕyle- ‘bağlamak’	-	1	-	-

baylanmak ‘bağlanmak’	2	-	-	-
beylen- ‘bağlanmak’	-	1	-	-
běl- ‘bilmek’	-	-	1	-
běl’- ‘bilmek’	-	2	-	-
bil- ‘bilmek’	-	1	-	-
bil’- ‘bilmek’	-	-	1	-
bělěn- ‘bilinmek’	-	1	-	-
bělgěrt- ‘bildirtmek’	-	1	-	-
bılyırt- ‘bildirtmek’	-	2	-	-
bil’gırt- ‘bildirtmek’	-	-	1	-
běr- ‘vermek’	1	4	-	-
bir- ‘vermek’	5	10	3	2
bir’- ‘vermek’	1	-	1	-
birel- ‘verilmek’	-	-	1	-
běş- ‘pişmek’	1	-	-	-
bış- ‘pişmek’	2	1	-	-
biş- ‘pişmek’	-	6	1	-
pěş- ‘pişmek’	-	2	-	-
pş- ‘pişmek’	-	1	-	-
bět- ‘bitmek’	3	6	-	-
bit- ‘bitmek’	-	2	-	-
böt- ‘bitmek’	2	1	-	-
büt- ‘bitmek’	-	1	-	-
bü^{l}t- ‘bitmek’	1	-	-	-
bütr- ‘bitirmek’	-	1	-	-
bıw- ‘boğmak’	-	1	-	-
bow- ‘boğmak’	-	-	2	-
biz- ‘bezmek’	-	1	-	-
bu- ‘olmak’	1	3	-	-
bul- ‘olmak’	41	65	10	-
u- ‘olmak’	-	1	-	-
ul- ‘olmak’	-	1	-	-
buyul ‘dolanmak’	-	1	-	-
burul- ‘dolanmak’	1	1	-	-
bulgara- ‘kabul etmek’	-	-	1	-
bura- ‘tomruk kesmek’	-	-	3	-
burat- ‘tomruk kestirmek’	1	-	-	-
burlay- ‘burulmak, sarılmak’	-	2	-	-
burlan- ‘boz ile siyah renge yakın bir renge bürünmek; parlak kırmızı ya da mora dönmek, ağarmak, kızarmak, morarmak’	-	-	1	-

buyla- ‘boylamak, geçmek, aşmak’	-	4	-	-
cak- ‘yakmak’	1	-	-	-
jak- ‘yakmak’	1	-	-	-
köy- ‘yakmak’	-	2	-	-
cĕp- ‘çekmek’	1	-	-	-
cik- ‘hayvanı çekeceği arabaya, sabana vb.ne bağlamak, koşmak’	4	-	-	-
jik- ‘hayvanı çekeceği arabaya, sabana vb.ne bağlamak, koşmak’	1	1	-	-
yĕç- ‘hayvanı çekeceği arabaya, sabana vb.ne bağlamak, koşmak’	-	1	-	-
cör- ‘yürümek’	3	-	-	-
jör- ‘yürümek’	1	1	-	-
jörö- ‘yürümek’	-	2	-	-
jur- ‘yaşamak’	-	1	-	-
juru- ‘yaşamak’	-	1	-	-
jür- ‘yaşamak’	-	2	-	-
jü[1]r- ‘yaşamak’	1	-	-	-
yörĕ- ‘yaşamak’	-	2	-	-
yörö- ‘yaşamak’	-	1	-	-
yur- ‘yaşamak’	-	1	1	-
yurı- ‘yaşamak’	-	2	1	1
yuru- ‘yaşamak’	-	4	1	-
yürĕ- ‘yaşamak’	3	2	-	-
yürö[1]- ‘yaşamak’	-	-	-	1
yürü[1]- ‘yaşamak’	-	-	2	-
yürü- ‘yaşamak’	-	1	1	-
yü[1]r- ‘yaşamak’	1	2	-	-
yöröt- ‘yürütmek’	-	1	-	-
yurut- ‘yürütmek’	-	1	-	-
cü[1]gr- ‘koşmak’	1	-	-	-
i[1]wgur- ‘koşmak’	-	1	-	-
jögör- ‘koşmak’	1	-	-	-
yögör- ‘koşmak’	-	1	-	-
yugr- ‘koşmak’	-	1	-	-
yügr- ‘koşmak’	-	-	3	-
yügĕr- ‘koşmak’	-	1	-	-
yügö[1]r- ‘koşmak’	-	1	-	-
çab- ‘dört nala koşmak’	-	1	-	-
sap- ‘dört nala koşmak’	1	-	-	-
yurt- ‘dört nala koşmak’	3	-	2	-
çaptır- ‘dört nala koşturmak’	-	1	-	-

yüyurt- ‘dört nala koşturmak’	1	-	-	-
çakır- ‘çağırmak’	-	1	-	-
çĕg- ‘çıkmak’	-	5	-	-
çık- ‘çıkmak’	-	3	-	-
çig- ‘çıkmak’	-	1	-	-
çik- ‘çıkmak’	-	1	-	-
sıg- ‘çıkmak’	8	1	-	-
sıɣ- ‘çıkmak’	1	-	-	-
sık- ‘sıkmak’	7	4	3	-
sıq- ‘sıkmak’	-	3	-	-
çıgar- ‘çıkarmak’	-	1	-	-
sıgar- ‘çıkarmak’	3	-	-	-
çĕş- ‘sırrını, derdini söylemek; açılmak’	-	1	-	-
çukla- ‘püsküllemek, püskül yapmak’	1	-	-	-
sukla- ‘püsküllemek, püskül yapmak’	1	-	-	-
da- ‘demek’	2	-	-	-
de- ‘demek’	-	1	-	-
dĕ- ‘demek’	-	7	-	-
di- ‘demek’	15	29	4	2
di^{l}- ‘demek’	3	1	-	-
du- ‘demek’	-	1	-	-
tı- ‘demek’	1	3	-	-
ti- ‘demek’	1	4	-	-
ti^{l}- ‘demek’	-	1	-	-
dagalat- ‘nal çaktırmak’	1	-	-	-
dalagat- ‘nal çaktırmak’	2	-	-	-
dıngla- ‘dinlemek’	-	1	-	-
dinga- ‘aklı başından gitmek’	-	-	1	-
dulı- ‘zıplamak’	-	-	-	1
äşkärt- ‘önceden haber etmek, sezdirmek’	-	1	-	-
e^{l}şqart- ‘önceden haber etmek, sezdirmek’	-	1	-	-
ĕ- ‘imek yardımcı eylemi’	2	2	-	-
i- ‘imek yardımcı eylemi’	16	26	11	2
ĕ^{l}p- ‘öpmek’	1	-	-	-
öb- ‘öpmek’	-	2	-	-
up- ‘öpmek’	-	3	-	-
üb- ‘öpmek’	4	3	-	-

üp- ‘öpmek’	12	-	-	-
ĕ^{l}rĕ- ‘erimek’	3	-	-	-
irĕ- ‘erimek’	-	1	-	-
yĕrĕ- ‘erimek’	1	-	-	-
ĕ^{l}s- ‘içmek’	1	3	-	-
ĕ^{l}y- ‘içmek’	1	-	-	-
iç- ‘içmek’	-	1	-	-
is- ‘içmek’	-	-	-	2
ʾs- ‘içmek’	3	-	-	-
yĕç ‘içmek’	6	1	-	-
yĕs ‘içmek’	1	-	-	-
ĕ^{l}çĕr- ‘içirmek’	-	1	-	-
isır- ‘sarhoş olmak’	-	-	2	-
sal- ‘içmek’	1	-	-	-
ĕ^{l}zli^{l}- ‘aramak’	1	-	-	-
yĕzla- ‘aramak’	-	1	-	-
fagım bir- ‘fehim vermek’	-	1	-	-
fana bul- ‘fena olmak’	-	1	-	-
gayipka al- ‘ayıplamak’	-	1	-	-
gorla- ‘guruldamak, kuğurmak’	-	1	-	-
gorurlan- ‘gururlanmak’	-	1	-	-
gumĕ^{l}r it- ‘ömür geçirmek’	1	-	-	-
gumır it- ‘ömür geçirmek’	2	-	-	-
xal- ‘koymak’	-	3	-	-
kuy- ‘koymak’	4	8	-	2
sal- ‘koymak’	7	17	2	1
kuydır- ‘koydurmak’	-	1	-	-
küydür- ‘koydurmak’	1	-	-	-
xarap it- ‘harap etmek’	-	2	-	-
xoş bul- ‘hoşça kal-‘	2	2	-	-
saw bul- ‘hoşça kal-‘	-	2	-	-
xoşlan- ‘hoşlanmak’	1	-	-	-
xuşlan- ‘hoşlanmak’	-	1	-	-
xörmet it- ‘hürmet etmek’	-	1	-	-
ınan- ‘inanmak’	-	1	-	-
işan- ‘inanmak’	-	1	-	-
işaŋ- ‘inanmak’	-	1	-	-
ila- ‘ağlamak’	-	-	1	-
jĕgla- ‘ağlamak’	-	2	-	-
jĕla- ‘ağlamak’	-	1	-	-
jıla- ‘ağlamak’	2	2	-	-

jılı- ‘ağlamak’	-	2	-	-
jilı- ‘ağlamak’	-	-	-	1
yĕla- ‘ağlamak’	-	-	1	-
yĕlı- ‘ağlamak’	-	-	-	2
yıla- ‘ağlamak’	-	1	-	-
laşal- ‘ağlaşmak’	-	1	-	-
ilile- ‘kıvrılmak’	-	1	-	-
in- ‘içine geçmek; girmek’	1	4	-	-
indĕr- ‘girdirmek, girmesine müsade etmek’	1	-	-	-
irt- ‘peşine takmak’	-	1	-	-
is- ‘esmek’	-	1	-	-
iskır- ‘köhneleşmek’	-	-	2	-
iş- ‘bükmek, örmek’	-	2	-	-
it- ‘etmek’	9	18	3	-
jabık- ‘zayıflamak’	-	1	-	-
yabık- ‘zayıflamak’	-	-	2	-
jaltıra- ‘parlamak’	-	1	-	-
yaltıra- ‘parlamak’	-	1	-	-
yaltra- ‘parlamak’	-	2	-	-
jan- ‘yanmak’	1	3	-	-
ya- ‘yanmak’	-	1	-	-
yan- ‘yanmak’	1	3	2	-
jan bir- ‘can vermek’	1	-	-	-
jara- ‘yaramak’	-	1	-	-
yara- ‘yaramak’	-	-	2	-
jarıl- ‘yarılmak’	3	-	-	-
jarla- ‘şarkı söylemek’	-	2	-	-
jır kıl- ‘şarkı söylemek’	2	-	-	-
jırla- ‘şarkı söylemek’	1	2	-	1
jırlı- ‘şarkı söylemek’	-	1	-	-
yırla- ‘şarkı söylemek’	2	-	-	-
yirla- ‘şarkı söylemek’	-	3	-	-
köyle- ‘şarkı söylemek’	-	1	-	-
kuyla- ‘şarkı söylemek’	-	-	1	-
küyle- ‘şarkı söylemek’	-	2	-	-
sakr- ‘şarkı söylemek’	3	-	-	-
jat- ‘yatmak’	1	2	-	-
yat- ‘yatmak’	3	6	5	1
jaw- ‘yağmak’	1	-	-	-
yav- ‘yağmak’	1	-	-	-
yaw- ‘yağmak’	-	1	-	-
jaz- ‘yazmak’	-	1	-	-
yad- ‘yazmak’	-	1	-	-

yaz- ‘yazmak’	2	7	3	-
jıgıl- ‘yıkılmak’	-	1	-	-
jıl’kın- ‘çırpınmak’	-	1	-	-
jil’kın- ‘çırpınmak’	-	1	-	-
yĕl’kn- ‘çırpınmak’	-	1	-	-
jil’k(i)n- ‘canlanmak’	-	1	-	-
munglan- ‘dertlenmek’	-	-	1	-
jir siŋ- ‘bir yere alışmak’	-	1	-	-
jit- ‘yetmek’	-	4	-	-
yĕt- ‘yetmek’	-	1	-	-
yit- ‘yetmek’	-	1	-	-
zit- ‘yetmek’	-	1	-	-
jokla- ‘uyumak’	-	1	-	-
yukla- ‘uyumak’	6	-	-	-
juy- ‘silmek’	-	1	-	-
juyala- ‘kaybetmek’	-	1	-	-
kad- ‘kazmak’	-	1	-	-
kaɣ- ‘okşamak’	-	1	-	-
kaktan- ‘kurutmak, kak yapmak’	1	-	-	-
kal- ‘kalmak’	9	16	5	1
qal- ‘kalmak’	-	3	-	-
kaltıra- ‘titremek’	-	2	-	-
kap- ‘ağzına atmak’	-	-	1	-
kara- ‘bakmak’	6	12	6	-
qara- ‘bakmak’	-	2	-	-
qarat- ‘baktırmak’	-	1	-	-
karışı tur- ‘karşı koymak’	-	-	1	-
karışı çĕg- ‘karşı çıkmak’	-	1	-	-
karşı kil- ‘karşı gelmek’	-	1	-	-
karşı kil’- ‘karşı gelmek’	-	1	-	-
kartayt- ‘yaşlandırmak’	-	2	-	-
kavuştır- ‘kavuşturmak’	1	-	-	-
kawuştır- ‘kavuşturmak’	2	-	-	-
kaygır- ‘kaygılanmak, kahırlanmak’	-	-	2	-
qaygır- ‘kaygılanmak, kahırlanmak’	-	1	-	-
qayɣır- ‘kaygılanmak, kahırlanmak’	-	1	-	-
kayna- ‘kaynamak’	-	1	-	-
kĕr- ‘girmek’	2	3	-	1
kır- ‘girmek’	-	2	-	-

kri- ‘girmek’	-	-	-	1
kěy- ‘giymek’	3	3	-	-
kı- ‘giymek’	-	-	-	1
kıy- ‘giymek’	-	2	1	-
ki- ‘giymek’	-	3	-	-
ki^{1}y- ‘giymek’	-	2	-	-
kěyěn- ‘giyinmek’	2	-	-	-
kıçkır- ‘bağırmak’	-	3	-	-
ükěr- ‘bağırmak’	-	1	-	-
kıl- ‘kılmak’	1	2	-	-
qıl- ‘kılmak’	-	2	-	-
kırlan- ‘dökülmek’	-	-	1	-
kıs- ‘geçmek’	-	1	-	-
us- ‘geçmek’	-	-	1	-
ut- ‘geçmek’	7	8	-	-
üt- ‘geçmek’	23	2	1	-
uz- ‘geçmek’	-	2	-	-
kışna- ‘kişnemek’	-	-	1	-
kıtıl- ‘kurtulmak’	-	-	-	2
kötıl- ‘kurtulmak’	-	1	-	-
kıyna- ‘zulmetmek’	-	1	-	-
kız- ‘kızmak’	-	4	-	-
kızar- ‘kızarmaki kızıllaşmak’	3	2	1	-
kızır- ‘dolaşmak, gezmek’	-	2	-	-
kib- ‘kurumak’	-	1	-	-
kil- ‘gelmek’	14	11	10	-
kil’- ‘gelmek’	4	10	1	-
kil’tr- ‘getirmek’	-	1	-	-
kis- ‘kesmek’	-	6	-	-
kisil- ‘kesilmek’	-	2	-	-
kit- ‘gitmek’	12	34	9	2
kor- ‘kurmak’	-	2	-	-
köl- ‘gülmek’	-	1	-	-
kul- ‘gülmek’	-	3	-	-
kul’- ‘gülmek’	-	2	-	-
kül’- ‘gülmek’	-	1	-	-
kön it- ‘gün geçirmek’	1	-	-	-
köt- ‘beklemek’	1	-	-	-
kut- ‘beklemek’	-	1	1	2
köyěn- ‘üzülmek’	-	1	-	-
kugar- ‘göğermek’	-	3	-	-
kul sal- ‘el koymak, çalmak’	-	-	1	-
kun- ‘konmak’	6	4	-	-

kur- ‘görmek’	1	6	2	1
kür- ‘görmek’	-	1	-	-
kü1r- ‘görmek’	12	4	-	-
kurın- ‘görünmek’	-	-	1	-
kurin- ‘görünmek’	-	1	4	-
kürĕn- ‘görünmek’	-	3	-	-
kü^{l}rĕn- ‘görünmek’	-	1	-	-
kursat- ‘göstermek’	-	1	-	-
kurset- ‘göstermek’	-	1	-	-
kü^{l}ster- ‘göstermek’	-	2	-	-
kusakla- ‘kucaklamak’	1	-	-	-
kuş- ‘buyurmak’	-	-	2	-
küter- ‘götürmek’	5	-	-	-
kü^{l}ter- ‘götürmek’	-	1	-	-
qayirl- ‘eğrilmek, bükülmek’	-	1	-	-
qılsılda- ‘kımıldamak’	-	2	-	-
maxrum it- ‘mahrum etmek’	-	1	-	-
maxta- ‘övmek’	2	-	-	-
makdi- ‘övmek’	1	-	-	-
maktı- ‘övmek’	3	-	-	-
makti- ‘övmek’	1	-	-	-
malgadan- ‘mala aldanmak’	-	1	-	-
malgaldan- ‘mala aldanmak’	-	1	-	-
mayla- ‘yağlamak’	-	1	-	-
mĕn- ‘binmek’	3	6	-	-
min- ‘binmek’	1	5	2	2
mohtaj ĕ^{l}yle- ‘muhtaç eylemek’	-	1	-	-
nasıb ĕ^{l}yle- ‘nasip eylemek’	-	3	-	-
nasib ayle- ‘nasip eylemek’	2	1	-	-
nasıb it- ‘nasip etmek’	-	1	-	-
nasıp it- ‘nasip etmek’	-	1	-	-
nişle- ‘ne yapmak’	1	-	-	-
ni’şle- ‘ne yapmak’	1	-	-	-
ni’şlet- ‘ne yaptırmak’	3	-	-	-
oç- ‘uçmak’	-	1	-	-
öç- ‘uçmak’	-	1	-	-
us- ‘uçmak’	-	4	-	-
oyna- ‘oynamak’	-	1	-	-
uyna- ‘oynamak’	21	15	2	-
uynat- ‘oynatmak’	-	1	-	-

ördĕ- ‘esmek’	1	-	-	-
ös’- ‘büyümek’	-	1	-	-
us- ‘büyümek’	-	11	1	-
üs- ‘büyümek’	6	5	1	-
özĕl- ‘kırılmak, kopmak’	-	1	-	-
özöl- ‘kırılmak, kopmak’	-	2	-	-
üzĕl- ‘kırılmak, kopmak’	1	-	-	-
üzül- ‘kırılmak, kopmak’	-	2	-	-
zül- ‘kırılmak, kopmak’	-	1	-	-
pugul- ‘bükülmek’	-	1	-	-
puyukma- ‘keyiflenmek’	-	1	-	-
raxmat ukı- ‘teşekkür etmek’	1	-	-	-
ruftalaŋ- ‘of çekmek, oflamak’	-	1	-	-
ul’fatlaŋ- ‘of çekmek, oflamak’	-	1	-	-
sabır bir- ‘sabır vermek’	-	1	-	-
sabır it- ‘sabretmek’	1	-	-	-
sagın- ‘özlemek’	3	2	-	-
sayın- ‘özlemek’	2	-	-	-
sakla- ‘saklamak’	2	-	-	-
sana- ‘saymak’	-	1	-	-
saŋla- ‘ağnayıp tozutmak’	-	1	-	-
sargay- ‘sararmak’	2	-	1	-
sayɣay- ‘sararmak’	-	1	-	-
sargayt- ‘sarartmak’	2	-	-	-
sat- ‘satmak’	5	3	1	-
satıp al- ‘satın almak’	1	2	1	-
saw- ‘sevmek’	1	1	-	2
si- ‘sevmek’	-	-	-	1
söy- ‘sevmek’	1	2	-	-
süy- ‘sevmek’	-	1	-	-
sü^{l}y- ‘sevmek’	5	-	-	-
yarat- ‘sevmek’	1	1	-	-
sü^{l}yen- ‘sevinmek’	2	-	-	-
quwan- ‘sevinmek’	-	1	-	-
sayla- ‘seçmek’	-	2	-	-
sayra- ‘ötmek’	5	4	1	-
sayraş- ‘ötüşmek’	-	3	-	-
ses- ‘saçmak’	-	1	-	-

sĕl'k- 'silkmek'	-	2	-	-
sıl'kın- 'silkinmek, sallanmak'	-	-	-	1
sıda- 'dayanmak'	-	-	1	-
sıla- 'tertiplemek'	-	1	-	-
sıla- 'okşamak'	-	1	-	-
siypa- 'okşamak'?	-	1	-	-
sıltıra- 'şıngırdamak'	-	1	-	-
sındır- 'baş eğdirmek'	1	-	-	-
sıpa- 'düzeltmek'	-	1	-	-
sırıl- 'başlamak'	-	1	-	-
sısa- 'sıçmak'	-	2	-	-
sıy- 'çakmak çakmak'	3	-	-	-
sızyır- 'ıslık çalmak'	-	-	-	1
sig- 'işemek'	-	1	-	-
sikr- 'sıçramak'	1	-	-	-
sikĕrt- 'kaş, göz, omuz oynatmak'	1	-	-	-
sikĕr't- 'kaş, göz, omuz oynatmak'	6	-	-	-
sibe- 'serpmek'	2	-	-	-
sizĕl- 'sezmek, hissetmek'	1	-	-	-
sora- 'sormak'	-	2	-	-
sör- 'somurmak'	-	1	-	-
sur- 'somurmak'	8	1	-	-
söz- 'süzmek'	-	1	-	-
sugış it- 'savaşmak'	-	1	-	-
sukla- 'püskül koymak'	1	-	-	-
suktır- 'demir, çelik dövdürmek'	-	1	-	-
sun- 'sönmek'	-	2	-	-
sundıral- 'söndürülmek'	-	-	1	-
suraş- 'karşılıklı hâl hatır sormak'	-	1	-	-
surul- 'çıkarılmak'	3	-	-	-
susa- 'susamak'	2	-	-	-
süt- 'kesmek, yarmak, açmak'	-	3	-	-
sü^{l}t- 'kesmek, yarmak, açmak'	2	-	-	-
şankılda- 'çank çank etmek'	-	1	-	-
şawla- 'şavlamak, hışırdamak, gürültü yapmak'	-	2	-	-

şawlaş- ‘şavlaşmak, bağrışmak’	3	-	-	-
şiklen- ‘şüphelenmek, kuşkulanmak’	1	-	-	-
şişit- ‘işitmek’	-	1	-	-
şta- ‘düşmek’	-	1	-	-
tış- ‘düşmek’	-	1	-	-
töş- ‘düşmek’	-	4	-	-
tş- ‘düşmek’	-	3	-	-
tuş- ‘düşmek’	-	10	2	-
tüş- ‘düşmek’	-	2	1	-
tü^{1}ş- ‘düşmek’	6	-	-	-
tü^{1}ş’- ‘düşmek’	1	-	-	-
şuv- ‘kaymak’	1	-	-	-
tab- ‘bulmak’	-	3	1	-
tap- ‘bulmak’	9	-	-	-
tabıl- ‘bulunmak’	1	-	-	-
taq- ‘takmak’	-	1	-	-
tal- ‘dalmak’	-	1	-	-
talnın- ‘kanat çırpmak’	-	1	-	-
tam- ‘damlamak’	1	-	-	-
tanı- ‘tanımak’	-	-	-	1
taŋ at- ‘tan atmak, gün ağarmak’	1	2	-	-
taŋ bělěn- ‘tan belirmek’	-	1	-	-
tara- ‘taramak’	-	2	-	-
tarat- ‘yaymak’	-	1	-	-
tart- ‘çekmek’	3	6	1	-
taş- ‘taşmak’	-	1	-	-
taşla- ‘atmak’	3	3	-	-
taşla- ‘gitmek’	-	-	1	-
taw- ‘doğmak’	-	2	1	-
tıv- ‘doğmak’	1	-	-	-
tıw- ‘doğmak’	2	4	-	-
tow- ‘doğmak’	-	1	-	-
tuv- ‘doğmak’	1	-	-	-
tuw- ‘doğmak’	2	2	-	-
tay- ‘kaymak’	1	-	-	-
tayan- ‘dayanmak, sabretmek’	-	-	1	-
těktěr- ‘diktirmek’	-	2	-	-
těle- ‘dilemek’	-	1	-	-
t’le- ‘dilemek’	-	1	-	-
těşlet- ‘dişletmek’	2	-	-	-
tězěl- ‘dizilmek’	-	2	-	-
tıg- ‘tıkamak’	-	2	-	-

tındır- ‘dinlendirmek’	1	-	-	-
tır- ‘durmak’	1	-	-	-
tor- ‘durmak’	-	7	-	-
tur- ‘durmak’	2	4	3	-
tukta- ‘durmak, duraklamak’	1	-	-	-
ti- ‘değmek’	-	2	-	-
tiy- ‘değmek’	-	1	-	-
ti^{l}y- ‘değmek’	-	1	-	-
tot- ‘tutmak’	3	-	-	-
tut- ‘tutmak’	-	3	-	-
totlı- ‘tutulmak, yakalanmak’	-	1	-	-
tuz̲a- ‘dayanmak’	-	1	-	-
tug- ‘dökmek’	-	1	-	-
tugul- ‘dökülmek’	-	-	1	-
tugul’- ‘dökülmek’	-	-	2	-
tugıl’t- ‘tükenmek’	-	1	-	-
tul- ‘dolmak’	1	1	-	-
tulgan- ‘dolanmak’	-	1	-	-
tuŋ- ‘donmak’	-	1	-	-
turlan- ‘canlanmak, yenilenmek’	-	-	1	-
tuy- ‘doğmak’	-	3	-	-
tuz- ‘eskimek’	2	1	-	-
tü^{l}le- ‘ödemek’	-	1	-	-
uz̲a- ‘koparmak’	-	2	-	-
ukı- ‘okumak’	1	-	-	1
uqı- ‘okumak’	-	1	-	-
ukın- ‘pişman olmak’	-	2	-	-
ukındr- ‘endişelenmek’	-	1	-	-
ul- ‘ölmek’	-	2	-	-
ul’- ‘ölmek’	-	2	-	-
ül- ‘ölmek’	4	1	-	-
ultır- ‘öldürmek’	-	1	-	-
ul’san- ‘ölçülmek’	-	1	-	-
ultır- ‘oturmak’	-	1	-	-
ultr- ‘oturmak’	-	1	-	-
ul’tr- ‘oturmak’	-	1	-	-
utr- ‘oturmak’	-	1	1	-
upkala- ‘öfkelenmek’	-	2	-	-
üpkele- ‘öfkelenmek’	1	-	-	-
ur- ‘biçmek, oraklamak’	-	3	-	-
ur- ‘vurmak’	-	3	-	-
ur- ‘örmek’	-	2	-	-

ür- ‘örmek’	1	-	-	-
ür- ‘örmek’	1	-	-	-
urla- ‘çalmak’	3	-	-	-
urla- ‘yükselmek’	-	2	-	-
usur- ‘buluşmak’	1	-	-	-
utırt- ‘ekmek, oturtmak’	-	1	-	-
uwala- ‘tuz buz olmak’	1	-	-	-
uyan- ‘uyanmak’	1	-	-	-
uy- ‘düşünmek’	-	1	-	-
uyla- ‘düşünmek’	3	2	2	-
uylan- ‘düşünmek’	-	2	-	-
uynı- ‘tatbikat yapmak’	-	1	-	-
üleş- ‘üleşmek, dağıtmak’	2	-	-	-
wafat bul- ‘vefat etmek’	-	3	-	-
yabır it- ‘yağır, yara etmek’	-	2	-	-
yawur it- ‘yağır, yara etmek’	-	1	-	-
yabış- ‘tutunmak’	-	1	-	2
yayla- ‘yayılmak’	-	1	-	-
yala- ‘utanmak’	-	1	-	-
yalbar- ‘yalvarmak’	-	1	-	-
yam- ‘yamamak’	1	-	-	-
yar- ‘yarmak’	-	2	2	-
yarat- ‘yaratmak’	-	1	-	-
yarılka- ‘acımak, merhamet etmek, affetmek’	-	-	1	-
yasa- ‘yapmak’	3	1	-	-
yasapla- ‘okşanmak’	-	1	-	-
yawap bir- ‘cevap vermek’	-	-	2	-
yĕy- ‘yemek’	-	1	-	-
yĕber- ‘göndermek’	1	-	-	-
yiber- ‘göndermek’	3	-	-	-
zĕber- ‘göndermek’	8	-	-	-
yĕgıl- ‘yıkılmak’	-	1	-	-
yĕy- ‘toplamak’	-	1	-	-
yĕyl- ‘eğilmek’	-	1	-	-
yĕyle- ‘yaz geçirmek’	-	1	-	-
yugal- ‘yok olmak, kaybolmak’	1	-	-	-
yü^{l}z- ‘yüzmek’	-	1	-	-
yü^{l}tkĕr- ‘öksürmek’	-	1	-	-
y^{l}ak- ‘sürmek’	1	-	-	-

zarlandr- ‘şikayet etmek, yakındırmak’	-	-	-	1
zlaş- ‘vızır vızır etmek’	-	1	-	-

11. BÖLÜM: METİN, ÇEVİRİ YAZI VE AKTARMA

11.1. Tatar Şarkıları

001Tat/001 (1) Mınajat‘

001Tat/002 baqsalarda göller bötermĕ?

001Tat/003 arasından bölböl ütermĕ?

001Tat/004 karşularda kalıp sü[1]zleşmegĕz!

001Tat/005 xat yazıp sü1zler bötermĕ?

001Tat/006 ak koş kna bulıp üser-idĕm, işĕk aldımda kü11 bulsa,

001Tat/007 sagıngan da sayın kaytar idĕm, yir astından y1ul bulsa.

001Tat/008 mendengne kalgan tursay atnı kadırsız itĕp jikmegĕz!

001Tat/009 bazarlarga kitken başımız tögöl tiz kaytır tip kötmegĕz!

Uzun Küy

002Tat/001 kayday ganam, yaydıy yadruk,

002Tat/002 adri gunay mikan da, ay, xadruk.

002Tat/003 kayday ganam, ayday ganam,

002Tat/004 ayday ganam mikan da, ay, xaylük,

002Tat/005 ay-gay (xay) ayli, ay, xaylük,

001Tat/001 Münacat

001Tat/002 Bahçelerde güller biter mi?

001Tat/003 Arasından bülbül geçer mi?

001Tat/004 Karşı karşıya gelip tartışmayın!

001Tat/005 Mektup yazınca sözler biter mi?

001Tat/006 Kuğu olup büyür idim, avlumda göl olsa,

001Tat/007 Her özlediğimde döner idim, yer altından yol olsa.

001Tat/008 Benden kalan doru atı değersizleştirip koşmayın!

001Tat/009 Pazarlara giden başımız değil, tez döner diye beklemeyin!

Uzun Küy

002Tat/001 Kayday ganam, yaydıy yadruk,

002Tat/002 Adri gunay mikan da, ay, xadruk.

002Tat/003 Kayday ganam, ayday ganam,

002Tat/004 ayday ganam mikan da, ay, xaylük,

002Tat/005 ay-gay (xay) ayli, ay, xaylük,

001Tat/001 Мынажатъ

001Tat/002 Баксаларда гөлляр бötярме?

001Tat/003 Арасындан бölбöл ӱтярме?

001Tat/004 Каршуларда калып сюзляшмягез!

001Tat/005 Хат язып сюзляр бötярме?

001Tat/006 Ак кошкна булып ӱсяр-идем ишек алдымда кюл булса.

001Tat/007 Сагынган да сайын кайтар-идем, йир астындан jул булса.

001Tat/008 Мяндянгня калган турсай атны кадырсыз итеп жикмягез!

001Tat/009 Базарларга киткян башымыз töгöл тиз каiтыр тип котмягез!

Узун Куй

002Tat/001 Кайдай ганам яйдый ядрук,

002Tat/002 Адри гунай миканда ай хадрук,

002Tat/003 Кайдай ганам айдай ганам,

002Tat/004 Айдай ганам миканда ай хайлӱк,

002Tat/005 Ай гай (хай) айли ай хайлӱк,

002Tat/006 ay-gay ayli, ay, xaylük,

002Tat/007 ayli ganam, ayli aylük,

002Tat/008 gayli aylük, ay, xaylük:

002Tat/009 kayday dagna mikan ayda ganam

002Tat/010 kayday dagna mikan, ay, xayduk,

002Tat/011 kaydan dagna mikan, ay, gayduk.

G. Ufa

003Tat/001 arkay kayla yirde ay at uynay

003Tat/002 uysu kayla yirde tü[1]lk‿uynay.

003Tat/003 arkay kayla yirde (ay) at uynay

003Tat/004 uysu kayla yirde tölkö uynay.

003Tat/005 atalardan bala yaşlı kalsa,

003Tat/006 kön itü[1]käylerĕn' könd‿uylay.

Ufa

004Tat/001 arkay kayla yir'de ay at uynay

004Tat/002 uysu kayla yir'de tölk‿uynay.

004Tat/003 at dagasıs yürĕmes,

002Tat/006 ay-gay ayli, ay, xaylük,

002Tat/007 ayli ganam, ayli aylük,

002Tat/008 Gayli aylük, ay, xaylük:

002Tat/009 Kayday da gna mikan, ayda ganam

002Tat/010 Kayday da gna mikan, ay, xayduk,

002Tat/011 Kaydan da gna mikan, ay, gayduk.

Ufa

003Tat/001 Yüksek yerde ay at oynar

003Tat/002 Kuytu yerde tilki oynar.

003Tat/003 Yüksek yerde ay at oynar

003Tat/004 Kuytu yerde tilki oynar.

003Tat/005 Çocuk küçük yaşta babasız kalsa

003Tat/006 Günlerini nasıl geçireceğini her gün düşünür.

Ufa

004Tat/001 Yüksek yerde ay at oynar

004Tat/002 Kuytu yerde tilki oynar.

004Tat/003 At nalsız yürümez

002Tat/006 Ай гай айли ай хайлӳк,

002Tat/007 Айли ганам айли айлӳк,

002Tat/008 Гайли айлӳк ай хайлӳк;

002Tat/009 Кайдай дагна микан айда ганам,

002Tat/010 Кайдай дагна микан ай хайдук,

002Tat/011 Кайдан дагна микан ай гайдук.

Г. Уфа

003Tat/001 Аркай кайла йирдя ай ат уйнай

003Tat/002 Уйсу кайла йирдя тюлк' уйнай

003Tat/003 Аркай кайла йирдя (ай) ат уйнай

003Tat/004 Уйсу кайла йирдя тӧлкӧ уйнай.

003Tat/005 Аталардан бала яшлы калса,

003Tat/006 Кӧн итюкайлярень кӧнд'уйлай.

Уфа

004Tat/001 Аркай кайла йирьдя ай ат уйнай

004Tat/002 Уйсу кайла йирьдя тӧлк' уйнай

004Tat/003 Ат дагасыс юремяс,

004Tat/004 suday kü[1]měş ĕ[1]rĕmes

004Tat/005 yanım diyĕp surup üpkeç’

004Tat/006 niçik yanım ĕ[1]rĕmes

004Tat/007 at dagasıs yürĕmes,

004Tat/008 suday kü[1]měş ĕ[1]rĕ[2]mes

004Tat/009 canım diyĕp surup üpkeç’

004Tat/010 niçik canıŋ yĕrĕmes

G. Ufa

005Tat/001 arkay kayla yir’de ay at uynay

005Tat/002 ay zü[1]leli, vay zü[1]leli,

005Tat/003 bü[1]rki kazan tü[1]beli

005Tat/004 uysu kayla yir’de tü[1]lk‿uynay

005Tat/005 ay zü[1]leli, vay zü[1]leli.

005Tat/006 bü[1]rki kazan tü[1]beli.

G. Ufa

006Tat/001 arkay kayla yirde ay at uynay

006Tat/002 uysu kayla yirde tölk‿uynay.

004Tat/004 Gümüş suda çözünmez.

004Tat/005 Canım diye somurarak öpünce

004Tat/006 Nasıl canım erimez.

004Tat/007 At nalsız yürümez

004Tat/008 Gümüş suda çözünmez.

004Tat/009 Canım diye somurarak öpünce

004Tat/010 Neden canın erimez?

Ufa

005Tat/001 Yüksek yerde ay at oynar

005Tat/002 Ay züleli, vay züleli,

005Tat/003 Börkü kazan tepeli.

005Tat/004 Kuytu yerde tilki oynar.

005Tat/005 Ay züleli, vay züleli.

005Tat/006 Börkü kazan tepeli.

Ufa

006Tat/001 Yüksek yerde ay at oynar

006Tat/002 Kuytu yerde tilki oynar.

004Tat/004 Судай кюмеш эремяс

004Tat/005 Яным дийеп суруп ӱпкячь,

004Tat/006 Ничик яным эремяс.

004Tat/007 Ат дагасыс юремяс,

004Tat/008 Судай кюмеш эре́мяс.

004Tat/009 Джан-ым диеп суруп ӱпкячь,

004Tat/010 Ничик джаның еремяс?

Уфа

005Tat/001 Аркай кайла йирьдя ай ат уйнай.

005Tat/002 Ай зюляли, вай зюляли,

005Tat/003 Бюрки казан тюбяли.

005Tat/004 Уйсу кайла йирьдя тюлк’ уйнай.

005Tat/005 Ай зюляли, вай зюляли,

005Tat/006 Бюрки казан тюбяли.

Г. Уфа

006Tat/001 Аркай кайла йирдя ай ат уйнай.

006Tat/002 Уйсу кайла йирдя тӧлк’ уйнай.

006Tat/003 ay xay abzı bik’ çiber

006Tat/004 kaşıŋ sikĕr’tĕp yiber.

006Tat/005 yırlawçınıŋ kü[1]ŋli bulsın,

006Tat/006 küterĕb ĕ[1]çĕp yĕber.

006Tat/007 ay xay abzı bik’ çiber

006Tat/008 kaşıŋ sikĕr’tĕp yiber.

006Tat/009 yırlawçınıŋ kü[1]ŋli bulsın,

006Tat/010 küterĕb ĕ[1]çĕp yĕber.

G. Ufa

007Tat/001 arkay kayla yirde ay at uynay

007Tat/002 uysu kayla yirde tölk‿uynay.

007Tat/003 avada sayray bĕr turgay

007Tat/004 axırı bigrek sargaytırsız bugay.

007Tat/005 avada sayray bĕ[1]r’ turgay

007Tat/006 axırı bigrek sargaytırsız bugay.

G. Ufa

008Tat/001 arkay kayla yirde. ay at uynay

006Tat/003 Ay hay ağabey çok güzel

006Tat/004 Kaşını oynatsana.

006Tat/005 Şarkıcının gönlü olsun

006Tat/006 Kadeh kaldırarak içsene.

006Tat/007 Ay hay ağabey çok güzel

006Tat/008 Kaşını oynatsana.

006Tat/009 Şarkıcının gönlü olsun

006Tat/010 Kadeh kaldırarak içsene.

Ufa

007Tat/001 Yüksek yerde ay at oynar

007Tat/002 Kuytu yerde tilki oynar.

007Tat/003 Havada öter bir toygar.

007Tat/004 Muhtemelen, daha çok kederlenirsiniz.

007Tat/005 Havada öter bir toygar.

007Tat/006 Muhtemelen, daha çok kederlenirsiniz.

Ufa

008Tat/001 Yüksek yerde ay at oynar.

006Tat/003 Ай хай абзы бикь чибяр,

006Tat/004 Кашың сикерьтеп йибяр,

006Tat/005 Йырлаучының кюңли булсын,

006Tat/006 Кӳтяреб эчеп йибяр.

006Tat/007 Ай хай абзы бикь чибяр,

006Tat/008 Кашың сикерьтеп йибяр,

006Tat/009 Йырлаучының кюңли булсын,

006Tat/010 Кӳтяреб эчеп йебяр.

Г. Уфа

007Tat/001 Аркай кайла йирдя ай ат уйнай,

007Tat/002 Уйсу кайла йирдя тӧлк’ уйнай.

007Tat/003 Авада сайрай бер тургай

007Tat/004 Ахыры бигряк саргайтырсыз бугай.

007Tat/005 Авада сайрай бэрь тургай

007Tat/006 Ахыры бигряк саргайтырсыз бугай.

Г. Уфа

008Tat/001 Аркай кайла йирдя. Ай ат уйнай.

008Tat/002 uysu kayla yirde. ay canıyĕm tölk‿uynay.

008Tat/003 ay canıyĕm (tölk‿uynay) ili Axmat Sultan (tölk‿uynay).

G. Ufa

009Tat/001 arkay kayla yirde ay at uynay

009Tat/002 uysu kayla yirde tölk‿uynay.

009Tat/003 atlı yüyurtay kiley kü[1]k yurga.

009Tat/004 xuday guměr birsĕn kü[1]p yılga!

009Tat/005 atlı yurtay kiley kü[1]k yurga.

009Tat/006 xuday guměr birsĕn kü[1]p yılga!

Dĕrĕvnĕ Kazakkulova, Verhnĕural'skago ue[1]zda, Orĕnburgskoy gub.

010Tat/001 baksalarda bad'yan xay bĕtermĕ

010Tat/002 arasınan bü[1]lbü[1]l ütärmĕ?

010Tat/003 alma alarbıs sakrıb alarbıs,

010Tat/004 kitsĕn danıbıs.

010Tat/005 baksalarda bad'yan ay bĕtermĕ

008Tat/002 Kuytu yerde ay canım tilki oynar.

008Tat/003 ay canım (tilki oynar) ya da Ahmet Sultan (tilki oynar).

Ufa

009Tat/001 Yüksek yerde ay at oynar

009Tat/002 Kuytu yerde tilki oynar.

009Tat/003 Dört nala koşarak gelir gök yorga,

009Tat/004 Hüda ömür versin uzun yıllarca!

009Tat/005 Dört nala gelir gök yorga.

009Tat/006 Hüda ömür versin uzun yıllarca!

Orenburg guberniyası, Verhniy-Ural uyezdi, Kazakkul köyü

010Tat/001 Bahçelerde anason hay biter mi

010Tat/002 Arasından bülbül geçer mi?

010Tat/003 Elma alırız şarkı söyleyerek alırız,

010Tat/004 Yürüsün namımız.

010Tat/005 Bahçelerde anason hay biter mi?

008Tat/002 Уйсу кайла йирдя. Ай джаныем тölк'уйнай.

008Tat/003 Ай джаныем (тölк'уйнай) или Ахмат Султан (тölк'уйнай).

Г. Уфа

009Tat/001 Аркай кайла йирдя ай ат уйнай,

009Tat/002 Уйсу кайла йирдя тölк' уйнай.

009Tat/003 Атлы юйуртай киляй кюк йурга,

009Tat/004 Худай гумер бирсен кюп йылга.

009Tat/005 Атлы юртай киляй кюк йурга!

009Tat/006 Худай гумер бирсен кюп йылга!

Деревне Казаккулова, Верхнеуральскаго уѣзда, Оренбургской губ.

010Tat/001 Баксаларда бадьян хай бетярме.

010Tat/002 Арасынан бюлбюл ӱтярме.

010Tat/003 Алма аларбыс сакрыб аларбыс.

010Tat/004 Китсен даныбыс.

010Tat/005 Баксаларда бадьян ай бетярме

010Tat/006 arasınan bılbıl ütärmĕ?

010Tat/007 alma alarbıs sakrıb alarbıs,

010Tat/008 kitsĕn danıbıs.

010Tat/009 üzgäneyĕn kü[1]rĕp süleşmeges,

010Tat/010 xatka yazıp sü[1]zler bü[1]term‿yey?

010Tat/011 alma alarbıs...

010Tat/012 sandugaç xay kuşlar xay nik buldıŋ?

010Tat/013 sayramagas, talga nik kundıŋ?

010Tat/014 alma alarbıs...

010Tat/015 gumırınga da bulası yuk‘

010Tat/016 bu kadarı sıluw nik buldıŋ

010Tat/017 alma alarbıs...

010Tat/018 irtede tuman kiste tuman,

010Tat/019 jaŋı jawgan apak karkĕbĕk,

010Tat/020 alma alarbıs...

010Tat/021 artlarımdan sıgıp jılap kaldı.

010Tat/006 Arasından bülbül geçer mi?

010Tat/007 Elma alırız şarkı söyleyerek alırız,

010Tat/008 Yürüsün namımız.

010Tat/009 Senin ile görüşüp konuşmayınca,

010Tat/010 Mektuplaşarak sözler biter mi ey?

010Tat/011 Elma alırız...

010Tat/012 Bülbül hey neden kuş oldun?

010Tat/013 Ötmeyeceksen, dala neden kondun?

010Tat/014 Elma alırız...

010Tat/015 Ömrünce de olası yok

010Tat/016 Bu kadar güzel nasıl oldun?

010Tat/017 Elma alırız...

010Tat/018 Sabah da sis akşam da sis

010Tat/019 Yeni yağan apak kar gibi

010Tat/020 Elma alırız...

010Tat/021 Arkamdan bakarak ağlayıp kaldı.

010Tat/006 Арасынан былбыл ӳтӓрме?

010Tat/007 Алма аларбыс сакрыб аларбыс.

010Tat/008 Китсен даныбыс.

010Tat/009 Ӳзгӓняйен кюреп сӳляшмягяс,

010Tat/010 Хатка язып сюзляр бютярм’яй

010Tat/011 Алма аларбыс...

010Tat/012 Сандугач хай кушлар хай ник булдың?

010Tat/013 Сайрамагас талга ник кундың?

010Tat/014 Алма аларбыс...

010Tat/015 Гумырынга да буласы йукъ:

010Tat/016 Бу кадары сылу ник булдың?

010Tat/017 Алма аларбыс...

010Tat/018 Иртядя туман кистя туман,

010Tat/019 Жаңы жауган апак каркебек,

010Tat/020 Алма аларбыс...

010Tat/021 Артларымдан сыгып жылап калды.

010Tat/022 mal bĕrĕ[1]pkĕ[1]y sawgan jır kĕbĕk

010Tat/023 alma alarbıs...

010Tat/024 jır jırlad‿aytıb-uk ĕ[1]p aytasın,

010Tat/025 nĕyndey jırlar saŋa bik kirek?

010Tat/026 alma alarbıs..

010Tat/027 analardan tıwmas tıwsa turmas

010Tat/028 sĕzněng kĕbĕk jigĕt bik siräk,

010Tat/029 alma alarbıs...

010Tat/030 jögöröpkay tü1ştĕm gü1l baksaga:

010Tat/031 kızarıp kay bĕşkan bĕr alma.

010Tat/032 alma alarbıs...

010Tat/033 sänĕde banga, bänĕde sanga

010Tat/034 kawuştırmas m‿ikan bĕr' alla.

010Tat/035 alma alarbıs sakrıb alırbıs

010Tat/036 kitsĕn danıbıs

Kazakkulova, Verhneural'skago ue[1]zda

010Tat/022 Mal verince söylenen şarkı gibi (?)

010Tat/023 Elma alırız...

010Tat/024 Şarkı söyle diyorsunuz,

010Tat/025 Hangi şarkılar sana gerek?

010Tat/026 Elma alırız...

010Tat/027 Analardan doğmaz doğsa da yaşamaz

010Tat/028 Sizin gibi yiğit kolay kolay bulunmaz,

010Tat/029 Elma alırız...

010Tat/030 Koşarken nasıl düştüm gül bahçesine:

010Tat/031 Nasıl da kızarıp pişmiş bir elma.

010Tat/032 Elma alırız...

010Tat/033 Seni de bana, beni de sana

010Tat/034 Kavuşturmaz mı acaba bir Allah.

010Tat/035 Elma alırız şarkı söyleyerek alırız,

010Tat/036 Yürüsün namımız.

Verhniy-Ural uyezdi Kazakkul Köyü

010Tat/022 Мал берэпкэй сауган жыр кебек (?)

010Tat/023 Алма аларбыс...

010Tat/024 Жыр жырлад'айтыб-ук эп айтасын,

010Tat/025 Нейндяй жырлар саңа бик киряк?

010Tat/026 Алма аларбыс..

010Tat/027 Аналардан тыумас тыуса турмас,

010Tat/028 Сезненгкебек жигет бик сирäк,

010Tat/029 Алма аларбыс...

010Tat/030 Жöгöрöпкай тюштем гюл баксага:

010Tat/031 Кызарып кай бешкан бер алма.

010Tat/032 Алма аларбыс...

010Tat/033 Сänедя банга, бänедя санга

010Tat/034 Кавуштырмас м'икан берь Алла.

010Tat/035 Алма аларбыс, сакрыб аларбыс.

010Tat/036 Китсен даныбыс.

Казаккулова, Верхнеуральскаго уѣзда.

011Tat/001 atka dag’na mĕnseng, ay, bik sapma,

011Tat/002 tĕzgĕnlerĕn anıŋ bik tartma.

011Tat/003 aleleў, zileleў,

011Tat/004 krasna de[1]vka udaloy

011Tat/005 na Kazani, bıla li?

011Tat/006 atka dag’na mĕnseng, ay, bik sapma,

011Tat/007 tĕzgĕnlerĕn anıŋ bik tartma

011Tat/008 aleleў, zileleў,

011Tat/009 krasna de[1]vka udaloy

011Tat/010 na Kazani, bıla li?

011Tat/011 kız kuynına kĕrse, xay, tik jatma,

011Tat/012 kız satır ki[1]ylerĕn bik sakla.

011Tat/013 aleleў, zileleў,

011Tat/014 krasna de[1]vka…

Dĕr. Kazakkulova, Verhneuralsk ue[1]zda

012Tat/001 irtĕde kiste su sibesĕn:

011Tat/001 Ata da binsen, ay, pek koşturma,

011Tat/002 Dizginlerini onun pek çekme.

011Tat/003 Aleley, zileley,

011Tat/004 Güzel, cesur kız

011Tat/005 Kazan’da bulundun mu?

011Tat/006 Ata da binsen, ay, pek koşturma,

011Tat/007 Dizginlerini onun pek çekme.

011Tat/008 Aleley, zileley,

011Tat/009 Güzel, cesur kız

011Tat/010 Kazan’da bulundun mu?

011Tat/011 Kız koynuna girse, hay, boş durma,

011Tat/012 Kız namusunu iyi sakla,

011Tat/013 Aleley, zileley,

011Tat/014 Güzel, cesur kız...

Verhniy-Ural Uyezdi Kazakkul Köyü

012Tat/001 Sabah da akşam da su serpiyorsun:

011Tat/001 Атка даг’на менсянг ай бик сапма,

011Tat/002 Тезгенлярен аның бик тартма.

011Tat/003 Алялей, зилялей,

011Tat/004 Красна дӭвка удалой,

011Tat/005 На Казани, была ли?

011Tat/006 Атка даг’на менсянг, ай бик сапма,

011Tat/007 Тезгенлярен аның бик тартма.

011Tat/008 Алялей, зилялей,

011Tat/009 Красна дӭвка удалой,

011Tat/010 На Казани, была ли?

011Tat/011 Кыз куйнына керся хай тик жатма,

011Tat/012 Кыз сатыр кійлярен бик сакла.

011Tat/013 Алялей, зилялей,

011Tat/014 Красна дӭвка…

Дер. Казаккулова, Верхниуралск уѣзда.

012Tat/001 Иртедя кистя су сибясен:

012Tat/002 gü[1]l’ säsegĕn barma baksanda ĕ[1]y aslamçĕy.

012Tat/003 aslamçĕyler garmunçiler

012Tat/004 kaytıp kiler şawlaşıb.

012Tat/005 ir’tede kiste su sibesĕn:

012Tat/006 gü[1]l’ sesegĕŋ barma baksada ĕ[1]y aslamçĕy?

012Tat/007 aslamçĕyler garmuçiler

012Tat/008 kaytıp kiler şawlaşıb.

012Tat/009 sawsamda(y) jırlar tabılır idĕ.

012Tat/010 seniŋ kĕbĕk bulmıy tapsaŋda (ay) aslamçĕy.

012Tat/011 aslamçĕylär garmunçilär

012Tat/012 kaytıp kiler şawlaşıb.

Dĕr. Kazakkulova, Verhneuralsk ue[1]zda

013Tat/001 jĕr’ jĕläkeylerı bışkın yĕse,

013Tat/002 jĕr’ jarılıp barganday bula;

013Tat/003 zänçay ganam!

012Tat/002 Gül çiçeğin var mı bahçede ey tüccar?

012Tat/003 Tüccarlar; akordeoncular

012Tat/004 Dönüp gelir bağrışarak.

012Tat/005 Sabah da akşam da su serpiyorsun:

012Tat/006 Gül çiçeğin var mı bahçede (ey) tüccar?

012Tat/007 Tüccarlar; akordeoncular

012Tat/008 Dönüp gelir bağrışarak.

012Tat/009 Sağlık olsa şarkılar bulunurdu.

012Tat/010 Senin gibi olmaz bulsanda (ay) tüccar.

012Tat/011 Tüccarlar akordeoncular

012Tat/012 Dönüp gelir bağrışarak.

Verhniy-Ural uyezdi Kazakkul Köyü

013Tat/001 Yer çilekleri erince

013Tat/002 Yer yarılmış gibi olur;

013Tat/003 Sevdiceğim!

012Tat/002 Гюль сäсягын барма баксанда эй асламчей.

012Tat/003 Асламчейляр гармунчиляр

012Tat/004 Кайтып киляр шаулашыб.

012Tat/005 Ирьтядя кистя су сибясен:

012Tat/006 Гюль сясягең барма баксада эй асламчей?

012Tat/007 Асламчейляр гармучиляр

012Tat/008 Кайтып киляр шаулашыб.

012Tat/009 Саусамда(й) жырлар табылыр иде.

012Tat/010 Сяниң кебек булмый тапсаңда (ай) асламчей.

012Tat/011 Асламчейлäр гармунчилäр

012Tat/012 Кайтып киляр щаулашыб.

Дер. Казаккулова, Верхниуралск уѣзда.

013Tat/001 Жерь желäкяйляре бышкын еся

013Tat/002 Жерь жарылып баргандай була.

013Tat/003 Зäнчай ганам.

013Tat/004 jir’ jělekayları bışkın yěse,

013Tat/005 jir’ jarılıp barganday bula;

013Tat/006 zän’çay ganam (ganım)!

013Tat/007 tıvup üsken jirler iske tü[1]ş’se,

013Tat/008 jü[1]rek jarılıp barganday bula.

013Tat/009 dusikay ganam!

013Tat/010 işěkay ganam aldı kuş karagay,

013Tat/011 jil örděse başı baylana;

013Tat/012 zänçay ganam!

013Tat/013 uylamagan sakta bän jü[1]rěmen,

013Tat/014 uyladısam başım aylana;

013Tat/015 dusikay ganam!

013Tat/016 ak jifěkěy bawlı ak lasın

013Tat/017 kuş kü[1]rd‿ěse sıgar awaga;

013Tat/018 zän’çěy ganam!

013Tat/004 Yer çilekleri erince

013Tat/005 Yer yarılmış gibi olur;

013Tat/006 Sevdiceğim!

013Tat/007 Doğup büyüdüğüm yerler aklıma düşse,

013Tat/008 Yürek yarılmış gibi olur.

013Tat/009 Dostcağızım!

013Tat/010 Avlumda çift çam ağacı

013Tat/011 Yel eserse, başı bağlanır:

013Tat/012 Sevdiceğim!

013Tat/013 Düşünmediğim zaman ben yürürüm,

013Tat/014 Düşündüğümde başım döner;

013Tat/015 Dostcağızım!

013Tat/016 Ak ipekle bağlı ak şahin

013Tat/017 Kuş gördüğünde çıkar avlamaya;

013Tat/018 Sevdiceğim!

013Tat/004 Жирь желякайляры бышкын еся,

013Tat/005 Жирь жарылып баргандай була;

013Tat/006 Заньчай ганам (ганым)!

013Tat/007 Тывуп ӱскян жирляр иския тюшься,

013Tat/008 Жюряк жарылып баргандай була.

013Tat/009 Дусикай ганам!

013Tat/010 Ишекай ганам алды куш карагай,

013Tat/011 Жил ӧрдеся башы байлана;

013Tat/012 Зänчай ганам!

013Tat/013 Уйламаган сакта бän жюремян,

013Tat/014 Уйладысам башым айлана;

013Tat/015 Дусикай ганам!

013Tat/016 Ак жифекей баулы ак ласын

013Tat/017 Куш кюрд’еся сыгар ауага;

013Tat/018 Заньчей ганам!

013Tat/019 bĕ[1]r karaymın bayga bĕr’ garipka,

013Tat/020 garip guměri üter zayaga;

013Tat/021 dusikay ganam!

013Tat/022 kü[1]k kü[1]gersĕnlerněng kü[1]rkĕ bar:

013Tat/023 başlarında yaşıl’ bü[1]rki bar!

013Tat/024 zän’çĕy ganam!

013Tat/025 kagarların salsa kadır mewle,

013Tat/026 raxımların salsa ir’ki bar;

013Tat/027 dusikay ganam!

013Tat/028 kuyaştay tuvar aylanıp,

013Tat/029 alma yagaslarga baylanıp;

013Tat/030 zän’çäy ganam!

013Tat/031 ütkendey guměr bil’gesĕ yuk

013Tat/032 kileysĕ guměr kü[1]p měkan?

013Tat/033 dusikay ganam!

013Tat/019 Bir zengine bakarım bir de garibe,

013Tat/020 Garip ömrü geçer boşa

013Tat/021 Dostcağızım!

013Tat/022 Gök güvercinlerin kürkü var:

013Tat/023 Başlarında yeşil börkü var!

013Tat/024 Sevdiceğim!

013Tat/025 Öfkesini salsa kadir Mevla

013Tat/026 Merhametini salsa özgürlüğü var;

013Tat/027 Dostcağızım!

013Tat/028 Güneş gibi doğar dönerek,

013Tat/029 Elma ağaçlarına bağlanarak;

013Tat/030 Sevdiceğim!

013Tat/031 Geçen ömür gibi bilgesi yok,

013Tat/032 Gelecek ömür çok mu acaba?

013Tat/033 Dostcağızım!

013Tat/019 Бэр караймын байга берь гарипка,

013Tat/020 Гарип гумери ӳтяр заяга;

013Tat/021 Дусикай ганам!

013Tat/022 Кюк кюгярсенлярненг кюрке бар:

013Tat/023 Башларында яшыль бюрки бар!

013Tat/024 Заньчей ганам!

013Tat/025 Кагарларын салса кадыр мяӳля,

013Tat/026 Рахымларын салса ирьки бар;

013Tat/027 Дусикай ганам!

013Tat/028 Куяштай тувар айланып,

013Tat/029 Алма ягасларга байланып;

013Tat/030 Заньчай ганам!

013Tat/031 Ӳткяндяй гумер бильгясе йук,

013Tat/032 Киляйсе гумер кюпме кан?

013Tat/033 Дусикай ганам!

013Tat/034 irtĕ[1] bĕlen turdım taŋbĕlen

013Tat/035 bĕtken ayım jördĕm bal bĕlen,

013Tat/036 zänçäy ganam!

013Tat/037 poçtovaylar kile yem bĕlen,

013Tat/038 makar'yadan algan mal bĕlen,

013Tat/039 dusikay ganam!

013Tat/040 tugarakay kül'de dü[1]rt ürdek;

013Tat/041 mergen bulsang atıb al.

013Tat/042 zänçäy ganam!

013Tat/043 mingan atım tura jurga,

013Tat/044 yöz illĕ sumga satıb al.

013Tat/045 dusikay ganam!

Dĕr. Kazakkulova, Verhneuralsk ue[1]zda

014Tat/001 kayday dagna mikan ayda ganam,

014Tat/002 kayday dagna mikan ay xayduk kayday dagna mikan ay xayduk.

013Tat/034 Sabah ile kalktım tan ile,

013Tat/035 Biten ayı yaşadım bal ile.

013Tat/036 Sevdiceğim!

013Tat/037 Postalar gelir at arabası ile,

013Tat/038 Makarya'dan alınan mal ile.

013Tat/039 Dostcağızım!

013Tat/040 Yuvarlak gölde dört ördek;

013Tat/041 Nişancıysan atıp al.

013Tat/042 Sevdiceğim!

013Tat/043 Bindiğim atım has yorga,

013Tat/044 Yüz elli suma satın al.

013Tat/045 Dostcağızım!

Verhniy-Ural uyezdi Kazakkul köyü

014Tat/001 kayday dagna mikan ayda ganam,

014Tat/002 kayday dagna mikan ay xayduk kayday dagna mikan ay xayduk.

013Tat/034 Иртэ белян турдым таңбелян.

013Tat/035 Беткян айым жөрдем бал белян

013Tat/036 Зәнчәй ганам!

013Tat/037 Почтовайлар киля ям белян,

013Tat/038 Макарьядан алган мал белян.

013Tat/039 Дусикай ганам!

013Tat/040 Тугаракай кюльдя дюрт ӱрдяк;

013Tat/041 Мяргян булсанг атыб ал.

013Tat/042 Зәнчәй ганам!

013Tat/043 Минган атым тура журга,

013Tat/044 Йөз илле сумга сатыб ал.

013Tat/045 Дусикай ганам!

Дер. Казаккулова, Верхниуралск уҍзда.

014Tat/001 Кайдай дагна микан айда ганам,

014Tat/002 Кайдай дагна микан ай хайдук, кайдай дагна микан ай хайдук.

014Tat/003 sarı dagna sıpsık ay nik buldık?

014Tat/004 sarı dagna talga nik kundık?

014Tat/005 sarı dagna talga nik kundık?

014Tat/006 kayday dagna mikan ayda ganam,

014Tat/007 kayday dagna mikan ay xayduk (2 raza)

014Tat/008 sarı sıpsık nik buldıŋ?

014Tat/009 sarı talga nik kundıŋ?

014Tat/010 sarı dagna sıpsık ay nik buldık,

014Tat/011 sarı dagna talga nik kundık (2 r.)

014Tat/012 seniŋ manga bulasıŋ yuk‘

014Tat/013 can kü[1]ydü[1]rü[1]p dagna nik tuldık (2 r.)

014Tat/014 alma (dagna) tatı şiker ay bal-bělen

014Tat/015 juku tatı söy’gen jar bělen

Děr. Yuluk‘, Orskago uzda, Orenburg gub.

014Tat/003 Sarı serçe ay neden olduk?

014Tat/004 Sarı dala neden konduk? (2 kez)

014Tat/005 Sarı da dala neden konduk?

014Tat/006 Kayday dagna mikan ayda ganam,

014Tat/007 Kayday dagna mikan ay xayduk (2 kez)

014Tat/008 Sarı serçe ay neden oldun?

014Tat/009 Sarı dala neden kondun?

014Tat/010 Sarı serçe ay neden olduk?

014Tat/011 Sarı dala neden konduk?

014Tat/012 Senin bana olasın yok

014Tat/013 Can yaktırıp da neden dolduk (2 kez)

014Tat/014 Elma tadı şeker ay bal ile

014Tat/015 Uyku tadı sevdiğin yar ile.

Orenburg guberniyası, Orsk uyezdi, Yuluk köyü

014Tat/003 Сары дагна сыпсык ай ник булдык?

014Tat/004 Сары дагна талга ник кундык?

014Tat/005 Сары дагна талга ник кундык?

014Tat/006 Кайдай дагна микан айда ганам,

014Tat/007 Кайдай дагна микан ай хайдук (2 раза)

014Tat/008 Сары сыпсык ник булдың?

014Tat/009 Сары талга ник кундың?

014Tat/010 Сары дагна сыпсык ай ник булдык,

014Tat/011 Сары дагна талга ник кундык (2 р.)

014Tat/012 Сяниң манга буласың йукъ

014Tat/013 Джан кюйдюрюп дагна ник тулдык (2 р.)

014Tat/014 Алма (дагна) таты шикяр ай бал-белян

014Tat/015 Жуку таты сӧй’гян жар белян

Дер. Юулукъ, Орскаго узда, Оренбург губ.

015Tat/001 jılan gana jırnı xay kılganı

015Tat/002 bĕr börtök kıları kıl kĕbĕk,

015Tat/003 bĕr börtök kıları kıl kĕbĕk

015Tat/004 jalan gana jır kılganı,

015Tat/005 bĕr börtök qıl kĕbĕk.

015Tat/006 şul dustlarnı bik sagınsam,

015Tat/007 bĕr bĕr künay bula jıl kĕbĕk.

Pak-buyĕ. Der. İtkulova, Orskago uzda.

016Tat/001 susagan uk sakta day sular kayday

016Tat/002 üz tugan kayların day i bulmaɣas

016Tat/003 dar'ya suwun, Dar'ya suwun ay yĕsipta ni fayda.

016Tat/004 yatlar bĕlen, yatlar bĕlen ay bĕzgele ni fayda?

016Tat/005 susagan-uk sakta su kayda,

016Tat/006 dar'ya suwun ĕ[1]sipta ni fayda?

015Tat/001 Yanlış şarkıyı hay söylersen

015Tat/002 Bir parça at kılı gibi.

015Tat/003 Bir parça at kılı gibi

015Tat/004 Yanlış şarkı söylersen

015Tat/005 Bir parça at kılı gibi

015Tat/006 Bu dostları çok özlesem,

015Tat/007 Bir gün olur yıl gibi.

Orsk uyezdi, İtkul köyü

016Tat/001 Susadığın zamanda sular nerede

016Tat/002 Öz kardeşlerin gibi olmayınca

016Tat/003 Derya suyunu, derya suyunu ay içip de ne fayda

016Tat/004 Yadlar ile, yadlar ile bize ne fayda?

016Tat/005 Susadığım zamanda su nerede

016Tat/006 Derya suyunu içip de ne fayda?

015Tat/001 Жылан гана жырны хай кылганы

015Tat/002 Бер бөртөк кылары кыл кебек,

015Tat/003 бер бөртөк кылары кыл кебек.

015Tat/004 Жалан гана жыр кылганы,

015Tat/005 Бер бөртөк кыл кебек.

015Tat/006 Шул дустларны бик сагынсам,

015Tat/007 Бер бер кӯнай була жыл кебек.

Пак-буе. Дер. Иткулова, Орскаго узда.

016Tat/001 Сусаган ук сакта дай сулар кайдай

016Tat/002 Ӱз туган кайларың дай и булмаҕас

016Tat/003 Дарья суун, Дарья суун ай есипта ни файда.

016Tat/004 Йатлар белян, йатлар белян ай безгяля ни файда?

016Tat/005 Сусаган-ук сакта су кайда,

016Tat/006 Дарья суун эсипта ни файда?

016Tat/007 üz tuganlarıŋ bulmasa,

016Tat/008 yatlar bělen bězge ni fayda?

Děr. Yuluk‘, Orskago ue[1]zda.

017Tat/001 saxralarga sıgıp cörgěnemde

017Tat/002 xuşlanamın sesek yısına,

017Tat/003 saxralarga sıɣıp cörgěnemde

017Tat/004 xuşlanamın sesek ıysına

017Tat/005 jat jirlerda y[1]aŋız cörgeněmde

017Tat/006 dusıtlarım tü[1]şse iseme.

Děr. Yuluk‘, Orskago ue[1]zda,

018Tat/001 taldım gna tartma yasar iděm

018Tat/002 tal tamırkayları surulmay

018Tat/003 alaléy alaluk tal tamırkay[1] surulmay

018Tat/004 taldan gna tartma yasar iděm,

016Tat/007 Öz kardeşlerim olmasa,

016Tat/008 Yadlardan bize ne fayda?

Orsk uyezdi, Yuluk köyü

017Tat/001 Sahralara çıkıp yürüdüğümde

017Tat/002 Mest olurum çiçek kokusuna

017Tat/003 Sahralara çıkıp yürüdüğümde

017Tat/004 Mest olurum çiçek kokusuna

017Tat/005 Yad yerlerde yalnız yürüdüğümde,

017Tat/006 Dostlarım düşse aklıma.

Orsk uyezdi Yuluk Köyü

018Tat/001 Daldan çekmece yapar idim,

018Tat/002 Dal kökleri çıkmıyor,

018Tat/003 Alaley alaluk dal kökleri çıkmıyor.

018Tat/004 Daldan çekmece yapar idim,

016Tat/007 Ӱз туганларың булмаса,

016Tat/008 Йатлар белян безгя ни файда?

Дер. Юулукъ, Орскаго уҕзда.

017Tat/001 Сахраларга сыгып джөргенямдя

017Tat/002 Хушланамын сясяк йысына,

017Tat/003 Сахраларга сыҕып джөргянемдя

017Tat/004 Хушланамын сясяк ыйсына

017Tat/005 Жат жирлярда јаңыз джөргянемдя

017Tat/006 Дусытларым тюшся исемя.

Дер. Юулукъ, Орскаго уҕзда.

018Tat/001 Талдым гна тартма ясар идем

018Tat/002 Тал тамыркайлары сурулмай,

018Tat/003 Алалей алалук тал тамыркај сурулмай

018Tat/004 Талдан гна тартма ясар идем,

018Tat/005 tal tamırkayları surulmay,

018Tat/006 caŋada duslar yasar iděm,

018Tat/007 iskě duslarım ayır(ı)lmay.

G. Ufa

019Tat/001 ay xay abzı bik çiber

019Tat/002 kaşıŋ sikěr'těp zěber

019Tat/003 ay yanıy vay yanıy

019Tat/004 kaşıŋ sikěr'těp zěber.

019Tat/005 ay xay abzı bik çiber

019Tat/006 kaşıŋ sikěr'těp zěber

019Tat/007 ay yanıy vay yanıy

019Tat/008 kaşıŋ sikěr'těp zěber

019Tat/009 yirlawçınıŋ kü[1]ŋli bulsın,

019Tat/010 kütěrěb ě[1]çěb zěber.

019Tat/011 ay yanıy vay yanıy

019Tat/012 kütěrěb ě[1]çěb zěber.

018Tat/005 Dal kökleri çıkmıyor,

018Tat/006 Yeniden dostlar edinir idim,

018Tat/007 Eski dostlarım ayrılmıyor.

Ufa

019Tat/001 Ay hay ağabey çok güzel

019Tat/002 Kaşını oynatsana.

019Tat/003 Ay canım, vay canım,

019Tat/004 Kaşını oynatsana.

019Tat/005 Ay hay ağabey çok güzel

019Tat/006 Kaşını oynatsana.

019Tat/007 Ay canım, vay canım,

019Tat/008 Kaşını oynatsana.

019Tat/009 Şarkıcının gönlü olsun.

019Tat/010 Kadeh kaldırıp içsene

019Tat/011 Ay canım, vay canım

019Tat/012 Kadeh kaldırıp içsene

018Tat/005 Тал тамыркайлары сурулмай,

018Tat/006 Джаңада дуслар ясар идем,

018Tat/007 Иске дусларым айыр(ы)лмай.

Г. Уфа

019Tat/001 Ай хай абзы бик чибяр

019Tat/002 Кашың сикерьтеп зебяр,

019Tat/003 Ай яный вай яный

019Tat/004 Кашың сикерьтеп зебяр,

019Tat/005 Ай хай абзы бик чибяр

019Tat/006 Кашың сикерьтеп зебяр,

019Tat/007 Ай яный, вай яный,

019Tat/008 Кашың сикерьтеп зебяр,

019Tat/009 Йирлаучының кюңли булсын,

019Tat/010 Кўтереб эчеб зебяр.

019Tat/011 Ай яный, вай яный

019Tat/012 Кўтереб эчеб зебяр.

019Tat/013 yanıy ştanın yamıy.

G. Ufa

020Tat/001 kaban kü[1]li tirenděr (ley)

020Tat/002 těrenděri tězdenděr.

020Tat/003 yırlab běrě sězdenděr (ley),

020Tat/004 ě[1]çěb běrě bězdenděr.

020Tat/005 kaban kü[1]li tirenděr (ley)

020Tat/006 těrenlěri tězdenděr.

020Tat/007 yırlab běrě sězdenděr (ley),

020Tat/008 ě[1]çěb běrě bězdenděr.

Ufa

021Tat/001 ay xay abzı bik çiber

021Tat/002 kaşıŋ sikěrtěp zěber.

021Tat/003 yırlawçınıng küŋli bulsın

021Tat/004 küteréb ě[1]yěb zěber.

Děr. Kazakkulova, Věrhniuralsk ue[1]zda.

019Tat/013 Canım, pantolonu yamıyor.

Ufa

020Tat/001 Kaban Gölü derindir (ley)

020Tat/002 Derinleri dizdendir.

020Tat/003 Şarkı söyleyen biri sizdendir (ley)

020Tat/004 İçen biri bizdendir.

020Tat/005 Kaban Gölü derindir (ley)

020Tat/006 Derinleri dizdendir.

020Tat/007 Şarkı söyleyen biri sizdendir (ley)

020Tat/008 İçen biri bizdendir.

Ufa

021Tat/001 Ay hay ağabey çok güzel

021Tat/002 Kaşını oynatsana.

021Tat/003 Şarkıcının gönlü olsun

021Tat/004 Kadeh kaldırıp içsene.

Verhniy-Ural uyezdi, Kazakkul köyü.

019Tat/013 Яный штанын ямый.

Г. Уфа

020Tat/001 Кабан кюли тиряндер (ляй)

020Tat/002 Теряндери тездяндер.

020Tat/003 Йырлаб бере сездяндер (ляй),

020Tat/004 Эчеб бере бездяндер.

020Tat/005 Кабан кюли тиряндер (ляй)

020Tat/006 Терянлери тездяндер.

020Tat/007 Йырлаб бере сездяндер (ляй),

020Tat/008 Эчеб бере бездяндер.

Г. Уфа

021Tat/001 Ай хай абзы бик чибяр

021Tat/002 Кашың сикертеп зебяр.

021Tat/003 Йырлаучынынг кюңли булсын

021Tat/004 Кӳтяреб эеб зебяр.

Дер. Казаккулова, Верхниуралск уѣзда.

022Tat/001 kayday ganam yaydıy yadruk.

022Tat/002 adri gunay mikanda ay xadruk.

022Tat/003 arı karasam da juk

022Tat/004 i běri karasam da juk.

022Tat/005 zänçay bir’gen kü[1]mü[1]ş yüzü[1]k.

022Tat/006 zänçay barmagım da juk.

022Tat/007 arı karasam da juk:

022Tat/008 běri karasam da juk.

022Tat/009 zän(i)çay bir’gen kü[1]mü[1]ş yüzü[1]k,

022Tat/010 zänçay barmagım da juk.

022Tat/011 yügrey sıktım taş uramga

022Tat/012 kil’gen alma satuwsı:

022Tat/013 satuwsısı satuwsı,

022Tat/014 juk janımda yatuwsı.

022Tat/015 sıw agılır arıktan,

022Tat/016 kızlar karar jarıktan:

022Tat/001 kayday ganam yaydıy yadruk

022Tat/002 adri gunay mikanda ay xadruk.

022Tat/003 Öte baksam da yok

022Tat/004 Beri baksam da yok.

022Tat/005 Sevgilinin verdiği gümüş yüzük.

022Tat/006 Sevgilim, parmağımda yok.

022Tat/007 Öte baksam da yok

022Tat/008 Beri baksam da yok.

022Tat/009 Sevgilinin verdiği gümüş yüzük.

022Tat/010 Sevgilim, parmağımda yok.

022Tat/011 Koşarak çıktım taş sokağa

022Tat/012 Gelen elma satıcısı:

022Tat/013 Satıcısı satıcı,

022Tat/014 Yok yanımda yatıcı.

022Tat/015 Su akar arıktan

022Tat/016 Kızlar bakar yarıktan

022Tat/001 Кайдай ганам ядый ядрук.

022Tat/002 Адри гунай миканда ай хадрук.

022Tat/003 Ары карасам да жук,

022Tat/004 И бери карасам да жук.

022Tat/005 Зänчай бирьгян кюмюш юзюк.

022Tat/006 Зänчай бармагым да жук.

022Tat/007 Ары карасам да жук:

022Tat/008 Бери карасамда жук.

022Tat/009 Зän(и)чай бирьгян кюмюш юзюк,

022Tat/010 Зänчай бармагым да жук.

022Tat/011 Югряй сыктым таш урамга

022Tat/012 Кильгян алма сатусы:

022Tat/013 Сатусысы сатусы,

022Tat/014 Жук жанымда ятувсы.

022Tat/015 Сыу агылыр арыктан,

022Tat/016 Кызлар карар жарыктан:

022Tat/017 cü[1]grü[1]p barıp über ěděm,

022Tat/018 şikleneměn xalıktan.

022Tat/019 sıw ě[1]sěnda ak balık:

022Tat/020 b(ě)rěsin alıp kaktanıyk

022Tat/021 yaz kil'mese kü[1]z kiler

022Tat/022 yansık tıgıp saklayık.

022Tat/023 sıw ě[1]sěnde sělewsěn:

022Tat/024 b(ě)rr sin alıp kü[1]rersěn!

022Tat/025 kü[1]rgiŋ kilse kü[1]rersěn,

022Tat/026 tenke jarım birersěn.

022Tat/027 kuş kanatı kat kat bulır,

022Tat/028 ir' kanatı at bulır.

022Tat/029 gaziz başka ě[1]şler tü[1]şse,

022Tat/030 üz tıwganlarıŋ jat bulır.

022Tat/031 saxaralarga sıgıp yü[1]rgeněmde

022Tat/017 Koşarak gidip öper idim

022Tat/018 Kuşkulanıyorum halktan.

022Tat/019 Su içinde ak balık

022Tat/020 Birisini alıp kurutalım

022Tat/021 Bahar gelmezse güz gelir

022Tat/022 Keseye tıkıp saklayalım.

022Tat/023 Su içinde solucan

022Tat/024 Birisini alıp bakarsın!

022Tat/025 Göresin gelse, görürsün.

022Tat/026 Bir buçuk tenge verirsin.

022Tat/027 Kuş kanadı kat kat olur

022Tat/028 Er kanadı at olur.

022Tat/029 Aziz başa işler düşse

022Tat/030 Öz kardeşlerim yad olur.

022Tat/031 Sahralara çıkıp yürüdüğümde

022Tat/017 Джюгрюп барып ӳбяр едем,

022Tat/018 Шиклянямен халыктан.

022Tat/019 Сыу эсенда ак балык:

022Tat/020 Б(е)ресин алып кактаныйк

022Tat/021 Яз кильмяся кюз киляр

022Tat/022 Янсык тыгып саклайык.

022Tat/023 Сыу эсенда селяусен:

022Tat/024 Б(е)рр син алып кюрярсен!

022Tat/025 Кюргиң кился кюрярсен,

022Tat/026 Тянкя жарым бирярсен.

022Tat/027 Куш канаты кат кат булыр,

022Tat/028 Ирь канаты ат булыр.

022Tat/029 Газиз башка эшляр тюшся,

022Tat/030 Ӳз тыуганларың жат булыр.

022Tat/031 Сахараларга сыгып юргянемдя

022Tat/032 xoşlanamın sesek yısına.

022Tat/033 miŋe(day) kil'seŋ kiske kil',

022Tat/034 usurarbıs jumga kis'lerde.

022Tat/035 yĕfektay bilmaw suksukka:

022Tat/036 ukaları tuzmas bulgası!

022Tat/037 ukaları tuzgay tulgası,

022Tat/038 bu gü[1]mĕrler ütmes bulgası

022Tat/039 ikewdey üsew bulayık,

022Tat/040 julgaday sıgıp kunayık.

022Tat/041 julgaday sıgıp jul arınsa,

022Tat/042 ayırılmas duslar bulayık.

022Tat/043 kızıl kata ak uyuk

022Tat/044 nige kızlar kĕymeysĕz?

022Tat/045 sĕzde yakşı minde yakşı,

022Tat/046 nige minĕ sü[1]ymeysĕz?

022Tat/032 Hoşlanırım çiçek kokusundan.

022Tat/033 Bana gelirsen akşam gel

022Tat/034 Buluşuruz cuma akşamında.

022Tat/035 İpekten kuşak püskülü

022Tat/036 Sırmaları eskimesin!

022Tat/037 Sırmaları eskise bile

022Tat/038 Bu ömürler geçmesin.

022Tat/039 İkimiz birlikte üç olalım.

022Tat/040 Yola çıkıp geceleyelim.

022Tat/041 Yola çıkıp yol yorunca

022Tat/042 Ayrılmaz dostlar olalım.

022Tat/043 Kızıl ayakkabı, ak çorap

022Tat/044 Niye, kızlar giymiyorsunuz?

022Tat/045 Siz de güzel ben de güzel

022Tat/046 Niye beni sevmiyorsunuz?

022Tat/032 Хошланамын сясяк йысына.

022Tat/033 Миңя(дай) кильсяң киськя киль,

022Tat/034 Усурарбыс жумга кисьлярдя.

022Tat/035 Ефяктяй билмау суксукка:

022Tat/036 Укалары тузмас булгасы!

022Tat/037 Укалары тузгай тулгасы,

022Tat/038 Бу гюмерляр ӳтмяс булгасы.

022Tat/039 Икяудяй ӳсяу булайык,

022Tat/040 Жулгадай сыгып кунайык.

022Tat/041 Жулгадай сыгып жул арынса,

022Tat/042 Айырылмас дуслар булайык.

022Tat/043 Кызыл ката ак уюк

022Tat/044 Нигя кызлар кеймяйсез?

022Tat/045 Сездя якшы миндя йакшы,

022Tat/046 Нигя мине сюймяйсез?

G. Troits‘,
Orĕnburgskoy gub.

023Tat/001 ĕ[1]y Xismatka korkma

023Tat/002 kak İlĕk‘ payduş’ ti,

023Tat/003 tarı tam‘ siba kupay

023Tat/004 i buran‘ kırgıskiy,

023Tat/005 ĕ[1]y Xismatka korkma

023Tat/006 kak‘ İlĕk‘ payduş’ ti,

023Tat/007 tarı tam‘ siba kupay

023Tat/008 i buran‘ kırgıskiy,

023Tat/009 budiş‘ bul’na ti bugat’

023Tat/010 bişmat’ novi[1]y kupiş’,

023Tat/011 sin’ tugda kalım‘ dayĕş’,

023Tat/012 za xuruşi[1]y divkam‘,

023Tat/013 bili[1]y, jirni[1]y ti vozmĕş’,

023Tat/014 barı bĕr‘ kanpitkam‘,

023Tat/015 zubı sĕrni[1]y, glaza bustri[1]y,

Orenburg guberniyası,
Torits şehri

023Tat/001 Ey Hismet korkma

023Tat/002 İlek’e gittiğinde,

023Tat/003 Orada mal satın al

023Tat/004 Ve Kırgız koyunu

023Tat/005 Ey Hismet korkma

023Tat/006 İlek’e gittiğinde,

023Tat/007 Orada mal satın al

023Tat/008 Ve Kırgız koyunu.

023Tat/009 Çok fazla içersen

023Tat/010 Yeni bişmet satın al,

023Tat/011 Sen o zaman başlık parası veriyorsun,

023Tat/012 İyi kızlar arasından,

023Tat/013 Beyaz tenli, semizini alırsın

023Tat/014 Hepsi bir şeker kadar tatlı,

023Tat/015 Gri dişler, keskin gözler

Г. Троицъ,
Оренбургской губ.

023Tat/001 Эй Хисматка коркма

023Tat/002 Как İлекъ пайдушь ти,

023Tat/003 Тары тамъ сиба купай

023Tat/004 И буранъ кыргыский.

023Tat/005 Эй Хисмяткя коркма

023Tat/006 Какъ İлекъ пайдушь ти,

023Tat/007 Тары тамъ сиба купай

023Tat/008 И буранъ кыргыский.

023Tat/009 Будищь бульна ти бугать

023Tat/010 Бишматъ новій купишь,

023Tat/011 Синь тугда калымъ даешь,

023Tat/012 За хурушій дивкамъ,

023Tat/013 Білій, жирній ти возмешь,

023Tat/014 Бары беръ канпиткамъ,

023Tat/015 Зубы серній, глаза бустрій,

023Tat/016 nugte yĕmu krasnıy:

023Tat/017 bisila s‘ nim‘ zajivĕş’,

023Tat/018 bişbarmak‘ aşayĕş’,

023Tat/019 min tugda tiba priděm‘,

023Tat/020 sey birga aşayĕm‘,

023Tat/021 azrak‘ piva, budka p’ĕm‘

023Tat/022 i pisne puskayĕm‘.

023Tat/023 min’ zakun‘ kripka darjim‘,

023Tat/024 sili[1]y nus’ aşayĕm‘,

023Tat/025 guluva naşa sistim‘,

023Tat/026 Buruda ssipayĕm‘,

023Tat/027 pĕt’ raz‘ dĕn’ misĕt’ poydĕm‘

023Tat/028 i namaz‘ dilayĕm‘,

023Tat/029 i kakoy fayda bula,

023Tat/030 pse yĕvo kunseyĕm‘;

023Tat/031 i opet’ luşad’ gledim‘,

023Tat/016 Tırnakları kırmızı:

023Tat/017 Onunla mutlu yaşayacaksın.

023Tat/018 Beşparmak yiyeceksin.

023Tat/019 Ben o zaman sana gelirim,

023Tat/020 Birlikte çay içelim,

023Tat/021 Azıcık bira, votka içip

023Tat/022 Ve şarkıya başlayayım.

023Tat/023 Ben kemanı sıkı tutuyoruz,

023Tat/024 Tüm gece yemek yiyoruz.

023Tat/025 Başımız bizim sistemimiz,

023Tat/026 Burada uyuyoruz,

023Tat/027 Günde beş kez camiye gidiyoruz

023Tat/028 Ve namaz kılıyoruz,

023Tat/029 Ve ne kadar fayda olur

023Tat/030 Hepsini kılıyoruz

023Tat/031 Ve yine ata bakıyoruz,

023Tat/016 Нугтя ему красный;

023Tat/017 Бисила съ нимъ заживешь,

023Tat/018 Бишбармакъ ашаешь,

023Tat/019 Мин тугда тиба придемъ,

023Tat/020 Сяй бирга ашаемъ,

023Tat/021 Азракъ пива будка пьемъ.

023Tat/022 И писня пускаемъ.

023Tat/023 Минь закунъ крипка даржимъ,

023Tat/024 Силій нусь ашаемъ,

023Tat/025 Гулува наша систимъ,

023Tat/026 Буруда ссипаемъ,

023Tat/027 Пять разъ день мисеть пойдемъ

023Tat/028 И намазъ дилаемъ,

023Tat/029 И какой файда була,

023Tat/030 Пся ево кунсяемъ;

023Tat/031 И опять лушадь глядимъ,

023Tat/032 mista gutuvleyĕm‘,

023Tat/033 nus’ nora yĕvo taşşim‘,

023Tat/034 urunburg’ gulayĕm‘,

023Tat/035 a polisi[1]yĕ darjit‘,

023Tat/036 bastrok‘ otpravleyĕt‘,

023Tat/037 i kazunni[1]y xlib‘ karmit’,

023Tat/038 uma pribavlayĕt‘.

Dĕr. Kazakkulova, Vĕrxniuralsk ue[1]zda.

024Tat/001 üs tĕyn aksa zur aksa,

024Tat/002 su tü[1]bina batadır.

024Tat/003 jan(ı)kam bebkem nixal’ itĕym:

024Tat/004 atkaŋ jatka satadır.

024Tat/005 üs tĕyn aksa zur aksa,

024Tat/006 suw tü[1]bina batadır.

024Tat/007 janıkam bebkem ni xal’ itĕym:

024Tat/008 atkaŋ jatka satadır.

023Tat/032 Yer hazırlıyoruz,

023Tat/033 Geceleyin onu taşıyoruz

023Tat/034 Orenburg’da eğleniyoruz,

023Tat/035 Ve polis yakalar

023Tat/036 Nezarethaneye gönderir,

023Tat/037 Ve devletin ekmeğiyle besliyorlar

023Tat/038 Akıllandırıyorlar.

Verhniy-Ural uyezdi, Kazakkul köyü

024Tat/001 Üç kuruş akçe büyük akçe

024Tat/002 Su dibine batar.

024Tat/003 Sevgilim, bebeğim nasıl edeyim:

024Tat/004 Baban yabancıya satar.

024Tat/005 Üç kuruş akçe büyük akçe

024Tat/006 Su dibine batar.

024Tat/007 Sevgilim, bebeğim nasıl edeyim:

024Tat/008 Baban yabancıya satar.

023Tat/032 Миста гутувляемъ,

023Tat/033 Нусь нора его ташшимъ,

023Tat/034 Урунбургъ гуляемъ,

023Tat/035 А полисія даржитъ,

023Tat/036 Бастрокъ отправляетъ,

023Tat/037 И казунній хлибъ кармить,

023Tat/038 Ума прибавляетъ.

Дер. Казаккулова, Верхниуралск уѣзда.

024Tat/001 Ӱс тейн акса зур акса,

024Tat/002 Су тюбина батадыр.

024Tat/003 Жан(ы)кам бябкям нихаль итейм:

024Tat/004 Аткаң жатка сатадыр.

024Tat/005 Ӱс тейн акса зур акса,

024Tat/006 Су тюбина батадыр.

024Tat/007 Жаныкам бябкям ни халь итейм:

024Tat/008 Аткаң жатка сатадыр.

024Tat/009 traxtır sıkkan salarga.

024Tat/010 yaş kızlarnı alarga,

024Tat/011 tü[1]ş(ĕ)ne uka salarga,

024Tat/012 krasnıy bilĕt alarga.

024Tat/013 kamçat bü[1]rĕk alarbıs,

024Tat/014 sitĕne uka salarbıs.

024Tat/015 yazgım bulsa yatka kitmes.

024Tat/016 bĕr un ayga alarbıs.

024Tat/017 agın sunıŋ aguvı(y)

024Tat/018 ak buz atnıŋ baruvı(y);

024Tat/019 jan birü[1]vĕ misal iken

024Tat/020 jan sü[1]ygenden kaluvı(y)

024Tat/021 şĕbĕr şĕbĕr yamgur yava,

024Tat/022 uy artında daganap;

024Tat/023 irt‿üpkeně yaratmasaŋ,

024Tat/009 Misafirhaneye çıktım içmeye,

024Tat/010 Genç kızları almaya

024Tat/011 Göğsüne gümüş koymaya

024Tat/012 Kırmızı bilet almaya.

024Tat/013 Samur derisi börk alırız

024Tat/014 Kenara gümüş koyarız.

024Tat/015 Yazgım olsa yabancıya gitmez,

024Tat/016 Bir on aya alırız.

024Tat/017 Akar suyun akması

024Tat/018 Ak boz atın varması

024Tat/019 Can vermek gibiymiş

024Tat/020 Can sevgiliden ayrılması.

024Tat/021 Şıpır şıpır yağmur yağar

024Tat/022 Evin arkasında sağanak;

024Tat/023 Sabahları öpmeni sevmiyorsan,

024Tat/009 Трахтыр сыккан саларга.

024Tat/010 Яш кызларны аларга,

024Tat/011 Тюш(е)ня ука саларга,

024Tat/012 Красный билет аларга.

024Tat/013 Камчат бюрек аларбыс,

024Tat/014 Ситеня ука саларбыс.

024Tat/015 Язгым булса ятка китмяс.

024Tat/016 Бер ун айга аларбыс.

024Tat/017 Агын суның агувы(й)

024Tat/018 Ак буз атның барувы(й);

024Tat/019 Жан бирюве мисал икян

024Tat/020 Жан сюйгяндян калувы(й)

024Tat/021 Шебер шебер ямгур ява,

024Tat/022 Уй артында даганап;

024Tat/023 Ирт’ўпкяне яратмасаң,

024Tat/024 kis’ überměn siberlep.

Orĕnburg-Vĕrhniurals-Kazakkul

025Tat/001 uram buylap jĕgĕt kile,

025Tat/002 kullarında muzıkan

025Tat/003 alay muzıkan, bılay muzıkan.

025Tat/004 uram buylap jĕgĕt kile,

025Tat/005 kullarında muzıkan

025Tat/006 alay muzıkan, bılay muzıkan.

025Tat/007 şul muzıkan uynaganda,

025Tat/008 j(ü[1])regĕ nisĕk muzikan (tuzikan).

025Tat/009 alay muzıkan, bılay muzıkan.

Dĕr. Axunova, Vĕrxniural’skago ue[1]zda.

026Tat/001 at bayladım bĕ[1]yĕkke

026Tat/002 taw başında jü[1]rĕkke.

024Tat/024 Akşam öperim güzelce.

Verhniy-Ural Uyezdi, Kazakkul Köyü

025Tat/001 Sokak boyunca yiğit gelir

025Tat/002 Ellerinde enstrüman.

025Tat/003 Öyle enstrüman, böyle enstrüman.

025Tat/004 Sokak boyunca yiğit gĕlir

025Tat/005 Ellerinde enstrüman.

025Tat/006 Öyle enstrüman, böyle enstrüman.

025Tat/007 Şu enstrüman çaldığında,

025Tat/008 Yüreği nasıl dayanıyor.

025Tat/009 Öyle enstrüman, böyle enstrüman.

Verhniy-Ural uyezdi, Ahun köyü

026Tat/001 At bağladım yükseğe

026Tat/002 Dağ başında kızılağaca

024Tat/024 Кись ӳбярмен сибярляп.

Дер. Казаккулова, Верхниуралск уѣзда.

025Tat/001 Урам буйлап жегет киля,

025Tat/002 Кулларында музыкан

025Tat/003 Алай музыкан, былай музыкан.

025Tat/004 Урам буйлап жегет киля,

025Tat/005 Кулларында музыкан.

025Tat/006 Алай музыкан, былай музыкан.

025Tat/007 Шул музыкан уйнаганда,

025Tat/008 Ж(ю)ряге нисек музыкан(тузикян).

025Tat/009 Алай музыкан, былай музыкан.

Дер. Ахунова, Верхниуральскаго уѣзда.

026Tat/001 Ат байладым бэйеккя

026Tat/002 Тау башында жюреккя.

026Tat/003 at bayladım bĕ[1]yĕkke

026Tat/004 taw başında jü[1]rĕkke.

026Tat/005 bĕr’ matur kız çeçek totto

026Tat/006 kulımdagı yüzü[1]kke.

026Tat/007 bĕr’ matur kız çeçek totto

026Tat/008 kulımdagı yüzü[1]kke.

026Tat/009 at bayladım bĕ[1]yĕkke

026Tat/010 taw başında jü[1]rĕkke.

026Tat/011 bĕr’ matur kız çeçek totto

026Tat/012 kulımdagı yüzü[1]kke.

Dĕr. Axunova, Vĕrxniural’skago ue[1]zda.

027Tat/001 taw başında dü[1]rt kazık giznekey

027Tat/002 taw başında dü[1]rt kazık giznekey

027Tat/003 bĕ[1]r’ üpkeněŋ yuk yazık

027Tat/004 baldızın yangızın,

026Tat/003 At bağladım yükseğe

026Tat/004 Dağ başında kızılağaca

026Tat/005 Bir güzel kız çiçek tuttu.

026Tat/006 Elimdeki yüzüğe.

026Tat/007 Bir güzel kız çiçek tuttu.

026Tat/008 Elimdeki yüzüğe.

026Tat/009 At bağladım yükseğe

026Tat/010 Dağ başında kızılağaca

026Tat/011 Bir güzel kız çiçek tuttu.

026Tat/012 Elimdeki yüzüğe.

Verhniy-Ural Uyezdi, Ahun Köyü

027Tat/001 Dağ başında dört kazık, enişte

027Tat/002 Dağ başında dört kazık, enişte.

027Tat/003 Bir öpmenin yok günahı:

027Tat/004 Baldızım, yalnızım.

026Tat/003 Ат байладым бэйеккя

026Tat/004 Тау башында жюреккя.

026Tat/005 Берь матур кыз чячяк тотто

026Tat/006 Кулымдагы юзюккя.

026Tat/007 Берь матур кыз чячяк тотто

026Tat/008 Кулымдагы юзюккя.

026Tat/009 Ат байладым бэйеккя

026Tat/010 Тау башында жюреккя.

026Tat/011 Берь матур кыз чячяк тотто

026Tat/012 Кулымдагы юзюккя.

Дер. Ахунова, Верхниуральскаго уҍзда.

027Tat/001 Тау башында дюрт казык Гизнякяй

027Tat/002 Тау башында дюрт казык Гизнякяй

027Tat/003 Бэрь ӱпкянең юк язык

027Tat/004 Балдызын янгызын,

027Tat/005 bĕ[1]r’ üpkeněŋ yuk yazık

027Tat/006 baldızın yangızın,

027Tat/007 taw başında dü[1]rt kazık giznekey

027Tat/008 bĕ[1]r’ üpkeněŋ yuk yazık

027Tat/009 baldızın yangızın

027Tat/010 bu billeřeŋ nige nızka, giznekey?

027Tat/011 tatar kızın sü[1]ygängä;

027Tat/012 baldızın yangızın.

027Tat/013 bu ayagıŋ nik kekeřě, giznekey?

027Tat/014 kekřě kawuş kěygenge;

027Tat/015 baldızın yangızın.

027Tat/016 al uramnıŋ urtasında, giznekey,

027Tat/017 dawşifnıŋ kanturı;

027Tat/018 baldızın yangızın.

027Tat/019 al uramnı tura barsa, giznekey,

027Tat/005 Bir öpmenin yok günahı:

027Tat/006 Baldızım, yalnızım.

027Tat/007 Dağ başında dört kazık, enişte

027Tat/008 Bir öpmenin yok günahı:

027Tat/009 Baldızım, yalnızım.

027Tat/010 Bu bellerin neden ince, enişte?

027Tat/011 Tatar kızını sevdiğim için,

027Tat/012 Baldızım yalnızım.

027Tat/013 Bu ayağın niye çarpık, enişte?

027Tat/014 Çarpık lastik giydiğim için

027Tat/015 Baldızım, yalnızım.

027Tat/016 Ön sokağın ortasında, enişte?

027Tat/017 Dawışif’nin ofisi.

027Tat/018 Baldızım, yalnızım.

027Tat/019 Ön sokağa doğru varsa, enişte,

027Tat/005 Бэрь ӱпкянең юк язык

027Tat/006 Балдызын янгызын,

027Tat/007 Тау башында дюрт казык, Гизнякяй,

027Tat/008 Бэрь ӱпкянең йук язык;

027Tat/009 Балдызын янгызын.

027Tat/010 Бу биллярең нигя нызка, Гизнякяй?

027Tat/011 Татар кызын сюйгянгä;

027Tat/012 Балдызын янгызын.

027Tat/013 Бу аягың ник кякяре, Гизнякяй?

027Tat/014 Кякре кауш кейгянгя;

027Tat/015 Балдызын янгызын.

027Tat/016 Ал урамның уртасында, Гизнякяй,

027Tat/017 Даушифның кантуры;

027Tat/018 Балдызын янгызын.

027Tat/019 Ал урамны тура барса, Гизнякяй,

027Tat/020 şunda kızlar maturı;

027Tat/021 baldızın yangızın.

027Tat/022 bu barmagım nige nızka, giznekey?

027Tat/023 altın baldak kěygěngě;

027Tat/024 baldızın yangızın.

027Tat/025 al uramnıŋ urtasında, giznekey,

027Tat/026 şuvup bara běr' sana;

027Tat/027 baldızın yangızın.

027Tat/028 běr uramnı ütken sakta, giznekey,

027Tat/029 jılay kala bisara;

027Tat/030 baldızın yangızın.

027Tat/031 baylar yugar‿bě[1]z tü[1]ben, giznekey,

027Tat/032 baylar kitsěn yüz tü[1]ben,

027Tat/033 baldızın, yangızın.

027Tat/034 baylar yěri baksada, Giznekey,

027Tat/020 Orada kızların güzeli

027Tat/021 Baldızım yalnızım.

027Tat/022 Bu parmağım niye ince, enişte?

027Tat/023 Altın yüzük taktığım için:

027Tat/024 Baldızım, yalnızım.

027Tat/025 Ön sokağın ortasında, enişte.

027Tat/026 Kayıp gidiyor bir kızak;

027Tat/027 Baldızım, yalnızım.

027Tat/028 Biz sokağı geçtiğimiz zaman, enişte,

027Tat/029 Ağlayarak kalır biçare;

027Tat/030 Baldızım, yalnızım.

027Tat/031 Zenginler yukarı, biz aşağı, enişte

027Tat/032 Zenginler düşsün yüz üstü

027Tat/033 Baldızım, yalnızım.

027Tat/034 Zenginlerin yeri bahçede, enişte,

027Tat/020 Шунда кызлар матуры;

027Tat/021 Балдызын янгызын.

027Tat/022 Бу бармагым нигя нызка, Гизнякяй?

027Tat/023 Алтын балдак кейгянгя;

027Tat/024 Балдызын янгызын.

027Tat/025 Ал урамның уртасында, Гизнякяй,

027Tat/026 Шувуп бара берь сана;

027Tat/027 Балдызын янгызын.

027Tat/028 Бэз урамны ӳткян сакта, Гизнякяй,

027Tat/029 Жылай кала бисара;

027Tat/030 Балдызын янгызын.

027Tat/031 Байлар югар'бэз тюбян, Гизнякяй,

027Tat/032 Байлар китсен юз тюбян,

027Tat/033 Балдызын, янгызын.

027Tat/034 Байлар ери баксада, Гизнякяй,

027Tat/035 yarlı yĕri dalada,

027Tat/036 baldızın yangızın

027Tat/037 uramg‿yamşik tuktagan, Giznekey

027Tat/038 ışlayasın suklagan

027Tat/039 baldızın yangızın

027Tat/040 bĕzneŋ janı üpkelegeŋ, Giznekey

027Tat/041 älle yangız yuklagan.

027Tat/042 baldızın yangızın

Aydĕ[1] ayay amanat – Gor. Vĕrhniural'sk'.

028Tat/001 xayrtın agay amanat,

028Tat/002 kar‿atınga dagalat

028Tat/003 xayrtın agay amanat,

028Tat/004 kar‿atınga dalagat

028Tat/005 xayrtın sıgarma kızıŋ(nı):

028Tat/006 sıgar, urlar yamanat

027Tat/035 Yoksul yeri bozkırda

027Tat/036 Baldızım, yalnızım.

027Tat/037 Sokakta arabacı durmuş, enişte,

027Tat/038 Kayışına püskül koymuş.

027Tat/039 Baldızım, yalnızım.

027Tat/040 Bizim canımız darlandı, enişte,

027Tat/041 Galiba yalnız uyuduğu için:

027Tat/042 Baldızım, yalnızım.

Haydi ağabey vasiyet – Verhniy-Ural şehri

028Tat/001 Hayrettin ağabeye vasiyet

028Tat/002 Kara atına nal çaktır

028Tat/003 Hayrettin ağabeye vasiyet

028Tat/004 Kara atına nal çaktır.

028Tat/005 Hayrettin çıkarma kızını:

028Tat/006 Çıkarsa adı kötü yayılır.

027Tat/035 Ярлы ери далада;

027Tat/036 Балдызын янгызын.

027Tat/037 Урамг'ямшик туктаган, Гизнякяй,

027Tat/038 Ышлаясын суклаган;

027Tat/039 Балдызын янгызын.

027Tat/040 Безнең жаны ӳпкялягян Гизнякяй,

027Tat/041 Ялля янгыз йуклаган;

027Tat/042 Балдызын янгызын.

Айдэ агай аманат – Гор. Верхниуральскъ.

028Tat/001 Хайртын агай аманат,

028Tat/002 Кар'атынга дагалат.

028Tat/003 Хайртын агай аманат,

028Tat/004 Кар'атынга далагат.

028Tat/005 Хайртын сыгарма кызың(ны):

028Tat/006 Сыгар, урлар (үрләр Başkurtça) Яманат.

028Tat/007 xayrtın sıgarma kızıŋ(nı):

028Tat/008 sıgar, urlar Yamanat

028Tat/009 xayrtın agay amanat,

028Tat/010 kar‿atınga dalagat

028Tat/011 xayrtın sıgarma kızıŋnı:

028Tat/012 sıgar, urlar yamanat

028Tat/013 xayrtın bura buratkan

028Tat/014 üyge tü[1]gü[1]l' kiletke.

028Tat/015 xayrtın agay xamida

028Tat/016 marja tü[1]gü[1]l' bĕletke.

028Tat/017 taw başında sĕläwüksĕn

028Tat/018 sıwlar tapmay yürĕsĕn;

028Tat/019 sıwlar tapsa yullar tapmay.

028Tat/020 yangız başıŋ yem tapmay.

028Tat/021 astırxanıŋ baksasında

028Tat/022 burlup üskän bĕr buday

028Tat/007 Hayrettin çıkarma kızını:

028Tat/008 Çıkarsa adı kötü yayılır..

028Tat/009 Hayrettin ağabeye vasiyet

028Tat/010 Kara atına nal çaktır.

028Tat/011 Hayrettin çıkarma kızını:

028Tat/012 Çıkarsa adı kötü yayılır.

028Tat/013 Hayrettin, tomrukları hazırlamış,

028Tat/014 Ev için değil, ambar için.

028Tat/015 Hayrettin ağabey Hamida,

028Tat/016 Hanım değil, fahişe

028Tat/017 Dağ başında solucan

028Tat/018 Sular bulmuyor yürüsün,

028Tat/019 Sular bulsa yollar bulmuyor.

028Tat/020 Yalnız başına neşe bulamıyor.

028Tat/021 Astırahan'ın bahçesinde.

028Tat/022 Dolanarak büyümüş bir buğday

028Tat/007 Хайртын сыгарма кызың(ны):

028Tat/008 Сыгар, урлар Яманат

028Tat/009 Хайртын агай аманат,

028Tat/010 Кар'атынга далагат.

028Tat/011 Хайртын сыгарма кызыңны:

028Tat/012 Сыгар, урлар Яманат.

028Tat/013 Хайртын бура бураткан

028Tat/014 Ӱйгя тюгюль киляткя.

028Tat/015 Хайртын агай Хамида

028Tat/016 Маржа тюгюль белятkя.

028Tat/017 Тау башында селäӱксен

028Tat/018 Сыулар тапмай юресен;

028Tat/019 Сыулар тапса йуллар тапмай.

028Tat/020 Янгыз башың ям тапмай.

028Tat/021 Астырханың баксасында

028Tat/022 Бурлуп ӱскäн бер будай.

028Tat/023 buday kü[1]bü[1]k kawuştırsın

028Tat/024 ikěmězně běr Xuday.

028Tat/025 sıwda balık kü[1]p bulır,

028Tat/026 surtan balık běr bulır

028Tat/027 il'de matur kü[1]p bulır,

028Tat/028 can sü[1]ygeněm běr bulır.

028Tat/029 sesěŋ bişten ürü[1]p sal!

028Tat/030 běz kiteběz kü[1]rü[1]p kal!

028Tat/031 yul azıgı bězěŋ busa

028Tat/032 uŋ bitěmden übü[1]p kal.

Děr. Axunova, Věrxniural'skago ue[1]zda.

029Tat/001 astırxanıŋ baksasında

029Tat/002 taptım sarı garaba,

029Tat/003 ax lü[1]l' lü[1]leléy

029Tat/004 taptım sarı garaba

028Tat/023 Buğday gibi kavuşturtsun

028Tat/024 İkimizi bir Hüday.

028Tat/025 Suda balık çok olur,

028Tat/026 Turna balığı bir olur.

028Tat/027 İlde güzel çok olur,

028Tat/028 Can sevdiğim bir olur.

028Tat/029 Saçını beşli örüp sal!

028Tat/030 Biz gidiyoruz görüp kal!

028Tat/031 Yolun sonu bizim olsa

028Tat/032 Sağ yanağımdan öpüp kal.

Verhniy-Ural uyezdi, Ahun köyü

029Tat/001 Astırahan'ın bahçesinde.

029Tat/002 Buldum sarı kehribar,

029Tat/003 Ah lül lüleley.

029Tat/004 Buldum sarı kehribar.

028Tat/023 Будай кюбюк кауштырсын

028Tat/024 Икемезне бер Худай.

028Tat/025 Сыуда балык кюп булыр,

028Tat/026 Суртан балык бер булыр.

028Tat/027 Ильдя матур кюп булыр,

028Tat/028 Джан сюйгянем бер булыр.

028Tat/029 Сясең биштян ӱрюп сал!

028Tat/030 Без китябез кюрюп кал!

028Tat/031 Йул азыгы безең буса

028Tat/032 Уң битемдян ӱбюп кал.

Дер. Ахунова, Верхниуральскаго уѣзда.

029Tat/001 Астырханың баксасында

029Tat/002 Таптым сары гаряба,

029Tat/003 Ах люль люлялей,

029Tat/004 Таптым сары гаряба.

029Tat/005 astırxanıŋ baksasında

029Tat/006 taptım sarı garaba,

029Tat/007 ax lü[1]l’ lü[1]leľy

029Tat/008 taptım sarı garaba

029Tat/009 sıyıp sıyıp almay kalsaŋ,

029Tat/010 sıyın kitěr uramga,

029Tat/011 ax lü[1]l’ lü[1]leľy,

029Tat/012 sıyın kitěr uramga.

029Tat/013 astım kěbět běr takta,

029Tat/014 aldım Buxar basmasın,

029Tat/015 ax lü[1]l’ lü[1]leľy,

029Tat/016 aldım Buxar basmasın.

029Tat/017 bězněy bězge, sězněy sězge;

029Tat/018 kuysaŋ! Duşman maxtasın!

029Tat/019 ax lü[1]l’ lü[1]leľy,

029Tat/020 kuysaŋ! Duşman maxtasın!

029Tat/005 Astırahan’ın bahçesinde.

029Tat/006 Buldum sarı kehribar,

029Tat/007 Ah lül lüleley.

029Tat/008 Buldum sarı kehribar.

029Tat/009 Çakıp çakıp alamazsan

029Tat/010 Çakıp gider sokağa,

029Tat/011 Ah lül lüleley.

029Tat/012 Çakıp gider getir sokağa,

029Tat/013 Açtım tezgah bir tahta(lık)

029Tat/014 Aldım Buhara basmasını.

029Tat/015 Ah lül lüleley.

029Tat/016 Aldım Buhara basmasını

029Tat/017 Bizimki bize, sizinki size

029Tat/018 Bırak! Düşman övsün!

029Tat/019 Ah lül lüleley.

029Tat/020 Bırak! Düşman övsün!

029Tat/005 Астырханың баксасында

029Tat/006 Таптым сары гаряба,

029Tat/007 Ах люль люлялей,

029Tat/008 Таптым сары гаряба.

029Tat/009 Сыйып сыйып алмай калсаң,

029Tat/010 Сыйын китер урамга,

029Tat/011 Ах люль люлялей,

029Tat/012 Сыйын китер урамга.

029Tat/013 Астым кебет бер такта,

029Tat/014 Алдым Бухар басмасын,

029Tat/015 Ах люль люлялей,

029Tat/016 Алдым Бухар басмасын.

029Tat/017 Безней безгя, сезней сезгя;

029Tat/018 Куйсаң! Душман махтасын!

029Tat/019 Ах люль люлялей,

029Tat/020 Куйсаң! Душман махтасын!

029Tat/021 işik aldım sazgana:

029Tat/022 kĕrme cĕgĕt batırsın!

029Tat/023 ax lü[1]l' lü[1]leĕy,

029Tat/024 kĕrme cĕgĕt batırsın!

029Tat/025 bĕzneŋ artın gĕri tırgas,

029Tat/026 yangız atnı satırsın!

029Tat/027 ax lü[1]l' lü[1]leĕy,

029Tat/028 yangız atnı satırsın!

029Tat/029 sikrĕp tü[1]ştĕm sıwu‿stĕm:

029Tat/030 nige tü[1]ştĕm nige‿stĕm?

029Tat/031 ax lü[1]l' lü[1]leĕy,

029Tat/032 nige tü[1]ştĕm nige‿stĕm?

029Tat/033 bu xasretlernĕ kü[1]rgeněm‿se,

029Tat/034 nige tuwdım nige üstĕm?

029Tat/035 ax lü[1]l' lü[1]leĕy,

029Tat/036 nige tuwdım nige üstĕm?

029Tat/021 Avlumuz bataklık:

029Tat/022 Girme, yiğit, batarsın,

029Tat/023 Ah lül lüleley

029Tat/024 Girme, yiğit, batarsın!

029Tat/025 Bizim ardımızdan yürüyünce,

029Tat/026 Yalnız atı satarsın!

029Tat/027 Ah, lül, lüleley

029Tat/028 Yalnız atı satarsın!

029Tat/029 Sıçrayıp düştüm, su içtim

029Tat/030 Niye düştüm niye içtim?

029Tat/031 Ah lül lüleley

029Tat/032 Niye düştüm niye içtim?

029Tat/033 Bu hasretleri görmektense,

029Tat/034 Niye doğdum niye büyüdüm?

029Tat/035 Ah lül lüleley

029Tat/036 Niye doğdum niye büyüdüm?

029Tat/021 Ишик алдым сазгана:

029Tat/022 Кермя джегет батырсын!

029Tat/023 Ах люль люлялей,

029Tat/024 Кермя джегет батырсын!

029Tat/025 Безнең артын гери тыргас,

029Tat/026 Янгыз атны сатырсын!

029Tat/027 Ах люль люлялей,

029Tat/028 Янгыз атны сатырсын!

029Tat/029 Сикреп тюштем сыу'стем:

029Tat/030 Нигя тюштем нигя'стем?

029Tat/031 Ах люль люлялей,

029Tat/032 Нигя тюштем нигя'стем?

029Tat/033 бу хасрятлярне кюргянем'ся,

029Tat/034 Нигя тудым нигя ӱстем?

029Tat/035 Ах люль люлялей,

029Tat/036 Нигя тудым нигя ӱстем?

029Tat/037 sandugaska yĕm birmĕysĕn,

029Tat/038 aska ülsĕn diděgmĕy?

029Tat/039 ax lü[1]l’ lü[1]leľy,

029Tat/040 aska ülsĕn diděgmĕy?

029Tat/041 sagınganyа dü[1]k salamın,

029Tat/042 sargayıp ülsĕn diděgmĕy?

029Tat/043 ax lü[1]l’ lü[1]leľy,

029Tat/044 sargayıp ülsĕn diděgmĕy?

029Tat/045 sarı sandugas balası

029Tat/046 yĕr’ yĕlegĕn aşamay,

029Tat/047 ax lü[1]l’ lü[1]leľy,

029Tat/048 yĕr’ yĕlegĕn aşamay.

029Tat/049 kız balanı sü[1]ygenä,

029Tat/050 üz sü[1]ygeněn taşlamay,

029Tat/051 ax lü[1]l’ lü[1]leľy,

029Tat/052 üz sü[1]ygeněn taşlamay.

029Tat/037 Bülbüle yem vermiyorsun,

029Tat/038 Açlıktan mı ölsün diyorsun?

029Tat/039 Ah, lül, lüleley,

029Tat/040 Açlıktan mı ölsün diyorsun?

029Tat/041 Özleyene selamın yok.

029Tat/042 Sararıp ölsün mü diyorsun?

029Tat/043 Ah, lül, lüleley,

029Tat/044 Sararıp ölsün mü diyorsun?

029Tat/045 Sarı bülbül yavrusu

029Tat/046 Yer çileğini yemiyor,

029Tat/047 Ah, lül, lüleley

029Tat/048 Yer çileğini yemiyor.

029Tat/049 Kız çocuğunu seven.

029Tat/050 Öz sevdiğini terk etmez,

029Tat/051 ax lül lüleley,

029Tat/052 Öz sevdiğini terketmez.

029Tat/037 Сандугаска ем бирмейсен,

029Tat/038 Аска ӳлсен дидегмей?

029Tat/039 Ах люль люлялей,

029Tat/040 Аска ӳлсен дидегмей?

029Tat/041 Сагынганҕа дюк саламын,

029Tat/042 Саргайып ӳлсен дидегмей?

029Tat/043 Ах люль люлялей,

029Tat/044 Саргайып ӳлсен дидегмей?

029Tat/045 Сары сандугас баласы

029Tat/046 Ерь еляген ашамай,

029Tat/047 Ах люль люлялей,

029Tat/048 Ерь еляген ашамай.

029Tat/049 Кыз баланы сюйгянä,

029Tat/050 Ӳз сюйгянен ташламай,

029Tat/051 Ах люль люлялей,

029Tat/052 Ӳз сюйгянен ташламай,

Dĕr. Rısayĕvaŋ Vĕrxniuralskago ue[1]zda.

030Tat/001 ikĕ matur sıwga bara,

030Tat/002 bar kĕyĕmĕn kĕyĕnĕp.

030Tat/003 sıw buyında surıp üpsem:

030Tat/004 kaytıp kiter sü[1]yenĕp.

030Tat/005 ikĕ matur sıwga bara,

030Tat/006 bar kĕyĕmĕn kĕyĕnĕp.

030Tat/007 sıw buyında surıp üpsem:

030Tat/008 kaytıp kiter sü[1]yenĕp.

030Tat/009 matur kızlar sıwga bara:

030Tat/010 taymay m‿ikan katası!

030Tat/011 sıw yulında surıp üpsem,

030Tat/012 raxmat ukır atası.

Dĕr. Rısayĕva, Vĕrxniuralskago ue[1]zda.

031Tat/001 balakayım bişmetĕŋnı,

Verhniy-Ural uyezdi, Rısa köyü

030Tat/001 İki güzel suya varır

030Tat/002 Tüm kıyafetini giyinip.

030Tat/003 Su boyunda somurup öpsem:

030Tat/004 Evine döner sevinip.

030Tat/005 İki güzel suya varır

030Tat/006 Tüm kıyafetini giyinip.

030Tat/007 Su boyunda somurup öpsem:

030Tat/008 Evine döner sevinip.

030Tat/009 Güzel kızlar suya varır:

030Tat/010 Kaymıyor mu ayakkabısı?

030Tat/011 Su yolunda somurup öpsem,

030Tat/012 Teşekkür eder babası.

Verhniy-Ural Uyezdi, Rısa Köyü

031Tat/001 Yavrucuğum, bişmetini

Дер. Рысаеваң Верхниуралскаго уҗзда.

030Tat/001 Ике матур сыуга бара,

030Tat/002 Бар кейемен кейенеп.

030Tat/003 Сыу буйында сурып ӱпсям:

030Tat/004 Кайтып китяр сюянеп.

030Tat/005 Ике матур сыуга бара,

030Tat/006 Бар кейемен кейенеп.

030Tat/007 Сыу буйында сурып ӱпсям:

030Tat/008 Кайтып китяр сюянеп.

030Tat/009 Матур кызлар сыуга бара:

030Tat/010 Таймайм’икан катасы!

030Tat/011 Сыу йулында сурып ӱпсям,

030Tat/012 Рахмат укыр атасы.

Дер. Рысаева, Верхниуралскаго уҗзда

031Tat/001 Балакайым бишмятеңны,

031Tat/002 digitlerden ni‿şlettěŋ,

031Tat/003 asuwlama yanıkayım,

031Tat/004 üzü[1]ŋde tun těşlettěŋ.

031Tat/005 balakayım bişmetěŋně,

031Tat/006 cigitlerden ni‿şlettěŋ,

031Tat/007 asuwlama yanıkayım,

031Tat/008 üzü[1]ŋde tun těşlettěŋ.

031Tat/009 agas başın yil’ ala,

031Tat/010 kü[1]pěr başın sıw ala;

031Tat/011 sü[1]ygen sü[1]ygeněn ala

031Tat/012 sü[1]ymegeněn kěm ala?

031Tat/013 argı yaktan birgě yakka

031Tat/014 sıgar iděm üs’ atlap;

031Tat/015 yatır iděm yuklar iděm,

031Tat/016 yankayımnı kusaklap.

031Tat/002 Yiğitlere ne yaptırdın?

031Tat/003 Sinirlenme, sevdiceğim,

031Tat/004 Özün de kürk dişlettin.

031Tat/005 Yavrucuğum, bişmetini

031Tat/006 Yiğitlere ne yaptırdın?

031Tat/007 Sinirlenme, sevdiceğim,

031Tat/008 Özün de kürk dişlettin.

031Tat/009 Ağaç başını yel alır,

031Tat/010 Köprü başını su alır,

031Tat/011 Seven sevdiğini alır,

031Tat/012 Sevmediğini kim alır?

031Tat/013 Öteki taraftan bir tarafa,

031Tat/014 Çıkar idim, üç adım atıp.

031Tat/015 Yatar idim, uyur idim,

031Tat/016 Sevdiğimi kucaklayıp.

031Tat/002 Дигитлярдян ни’шляттең,

031Tat/003 Асулама яныкайым,

031Tat/004 Ӱзюңдя тун тешляттең.

031Tat/005 Балакайым бишмятеңне,

031Tat/006 Джигитлярдян ни’шляттең,

031Tat/007 Асулама яныкайым,

031Tat/008 Ӱзюңдя тун тешляттең.

031Tat/009 Агас башын йиль ала,

031Tat/010 Кюпер башын сыу ала;

031Tat/011 Сюйгян сюйгянен ала,

031Tat/012 Сюймягянен кем ала?

031Tat/013 Аргы яктан бирге якка

031Tat/014 Сыгар идем ӱсь атлап;

031Tat/015 Ятыр идем йуклар идем,

031Tat/016 Янкайымны кусаклап.

031Tat/017 alay iterge kirek,

031Tat/018 bılay iterge kirek;

031Tat/019 bardır allanıŋ yazmışı,

031Tat/020 sabır iterge kirek.

Vari1ant' 1-y strofı

032Tat/001 aygĕy kızım ni‿şledeŋ?

032Tat/002 cigitlerden ni‿şlettĕŋ?

032Tat/003 asuwlama yankayım,

032Tat/004 üzĕn bişmet tĕşlettĕŋ.

Dĕr. Rısayĕva, Vĕrxniuralskago ue[1]zda.

033Tat/001 apag apak yumurkanı

033Tat/002 aşar iděm tuz bĕlen

033Tat/003 uzun uzun ay tünnernĕ

033Tat/004 yuklar iděm kız bĕlen

033Tat/005 ap agapak yumurkanı

033Tat/006 aşar iděm tuz bĕlen

031Tat/017 Öyle yapmak gerek,

031Tat/018 Böyle yapmak gerek.

031Tat/019 Vardır Allah'ın bildiği,

031Tat/020 Sabretmek gerek.

1. Dörtlüğün Varyantı

032Tat/001 Ay hey kızım ne yaptın?

032Tat/002 Yiğitlere ne yaptırdın?

032Tat/003 Sinirlenme sevgilim,

032Tat/004 Özün bişmet dişlettin.

Verhniy-Ural uyezdi, Rısa köyü

033Tat/001 Apak apak yumurtanı,

033Tat/002 Yer idim tuz ile.

033Tat/003 Uzun uzun, ay, geceleri

033Tat/004 Uyur idim kız ile.

033Tat/005 Apak apak yumurtayı,

033Tat/006 Yer idim tuz ile.

031Tat/017 Алай итяргя киряк,

031Tat/018 Былай итяргя киряк

031Tat/019 Бардыр алланың язмышы,

031Tat/020 Сабыр итяргя киряк.

Варіантъ 1-й строфы.

032Tat/001 Айгей кызым ни'шлядең?

032Tat/002 Джигитлярдян ни'шляттең?

032Tat/003 Асулама янкайым,

032Tat/004 Ӱзен бишмят тешляттең.

Дер. Рысаева, Верхниуралскаго уѣзда

033Tat/001 Апаг апак юмурканы

033Tat/002 Ашар идем туз белян,

033Tat/003 Узун узун ай тӱннярне

033Tat/004 Юклар идем кыз белян.

033Tat/005 Ап агапак юмурканы

033Tat/006 Ашар идем туз белян

033Tat/007 uzun uzun ay tünnerně

033Tat/008 yuklar iděm kız bělen

Akçarlak' (Martışka)

034Tat/001 kızarıp kuyaş (ay) sıkkanıda,

034Tat/002 kız balalar yuklay sardakta.

034Tat/003 apak diler bik makdiyler

034Tat/004 alm‿agasnıŋ sisegěn;

034Tat/005 yumrı diler yumşak diler

034Tat/006 kız balanıŋ imsegěn

034Tat/007 kızarıp kuyaş (ay) sıkkanda,

034Tat/008 kız balalar yuklay sardakta.

034Tat/009 apak diler bik maktiyler

034Tat/010 alm‿agasnıŋ sisegěn;

034Tat/011 yumrı diler yumşak diler

034Tat/012 kız balanıŋ imsegěn.

Beněm Kiyewüm (Moy za[1]t'). G. Vĕrhniural'sk'

033Tat/007 Uzun uzun, ay, geceleri

033Tat/008 Uyur idim kız ile.

Akçarlak (Marş)

034Tat/001 Kızarıp güneş (ay) doğduğunda

034Tat/002 Genç kızlar uyur çardakta,

034Tat/003 Apak derler, çok överler.

034Tat/004 Elma ağacının çiçeğini:

034Tat/005 Yumru derler yumuşak derler

034Tat/006 Genç kızların memesini.

034Tat/007 Kızarıp güneş ay doğduğunda

034Tat/008 Genç kızlar uyur çardakta,

034Tat/009 Apak derler, çok överler.

034Tat/010 Elma ağacının çiçeğini:

034Tat/011 Yumru derler yumuşak derler

034Tat/012 Genç kızların memesini.

Benim Damadım Verhniy-Ural

033Tat/007 Узун узун ай тӳннярне

033Tat/008 Юклар идем кыз белян

Акчарлакъ (Мартышка)

034Tat/001 Кызарып куяш (ай) сыкканыда,

034Tat/002 Кыз балалар йуклай сардакта.

034Tat/003 Апак диляр бикмак диляр

034Tat/004 Алм'агасның сисяген;

034Tat/005 Юмры диляр юмшак диляр

034Tat/006 Кыз баланың имсяген.

034Tat/007 Кызарып куяш (ай) сыкканда,

034Tat/008 Кыз балалар йуклай сардакта.

034Tat/009 Апак диляр бик мактилер

034Tat/010 Алм'агасның сисяген;

034Tat/011 Юмры диляр юмшак диляр

034Tat/012 Кыз баланың имсяген.

Бәнем Кияӳм (Мой зять). Г. Вĕрхниуральскъ.

035Tat/001 beněm kiyewüm

035Tat/002 bay kız yatadır sitıksa[1]n gana

035Tat/003 kuyıp cakkandır kirtıksa[1]n gana

035Tat/004 bay kız yatadır sitıksa[1]n gana

035Tat/005 kuyıp jakkakdır kirtıksa[1]n g(a)na

035Tat/006 beněm kiyewüm Muxamad'yar,

035Tat/007 sü[1]plĕk sü[1]plĕkten isk(i) sabatacär.

035Tat/008 beněm kiyewüm satuw satuwsı

035Tat/009 süplĕkten xlam cĕpĕp kaytuwsı.

Kazanskaya. G. Vĕrhniural'sk'.

036Tat/001 üy artınan kĕm ütken?

036Tat/002 ak kalpaklı kız ütken.

036Tat/003 kü[1]rmeděngmĕ ütkeněn?

036Tat/004 surıp surıp üpkeněn.

035Tat/001 Benim güveyim

035Tat/002 Zengin kız yatar sitik[2] ile!

035Tat/003 Koyup yakmıştır kertik gibi.

035Tat/004 Zengin kız yatar sitik ile!

035Tat/005 Koyup yakmıştır kertik gibi.

035Tat/006 Benim güveyim Muhamadyar.

035Tat/007 Çöplük çöplükten eski çarıkçı

035Tat/008 Benim güveyim tezgahtar.

035Tat/009 Çöplükten eski eşya toplayıp döner.

Verhniy-Ural şehri, Kazan köyü

036Tat/001 Ev ardından kim geçmiş?

036Tat/002 Ak kalpaklı[3] kız geçmiş.

036Tat/003 Görmedin mi geçtiğini

036Tat/004 Somurup somurup öptüğünü.

035Tat/001 бянем кияўм

035Tat/002 байкыз ятадыр ситыксян гана

035Tat/003 Куйып джаккандыр киртыксян гана.

035Tat/004 Байкыз ятадыр ситыксян г(а)на,

035Tat/005 Куйып жаккандыр киртыксян гана.

035Tat/006 Бянем кияўм Мухамадьяр,

035Tat/007 Сюплек сюплектян иск(и) сабатаджäр.

035Tat/008 Бянем кияўм сату сатувсы.

035Tat/009 Сўплектян хлам джепеп кайтусы.

Казанская. Г. Верхниуральскъ.

036Tat/001 Ўй артынан кем ўткян?

036Tat/002 Ак калпаклы кыз ўткян.

036Tat/003 Кюрмяденгме ўткянен.

036Tat/004 Сурып сурып ўпкянен.

[2] Genellikle zenginlerin giydiği kırmızı deri çizme.

[3] Kadınların giydiği işlemeli, süslü baş giyimi.

Dĕr. Kazakkulova, Verhniural'skago ue[1]zda.

037Tat/001 üy artınan kĕm ütken?

037Tat/002 ak kalpaklı kız ütken.

037Tat/003 kü[1]rmeděŋmĕ ütkeněn.

037Tat/004 surıp surıp üpkeněn.

37Tat/005 üy artınan kĕm ütken?

037Tat/006 ak kalpaklı kız ütken.

037Tat/007 kü[1]rmeděŋmĕ ütkeněn.

037Tat/008 surıp surıp üpkeněn.

037Tat/009 alm‿agas üseděler

037Tat/010 astarxanda běyĕk-uk

037Tat/011 bězněng yakta bik maktılar,

037Tat/012 kızbalanı di[1]yĕb-uk.

037Tat/013 altın baldak barmaktay.

037Tat/014 aylanadır salmakka.

037Tat/015 aytır sü[1]zĕŋ bar kü[1]bü[1]k:

Verhniy-Ural uyezdi, Kazakkul köyü

037Tat/001 Ev ardından kim geçmiş?

037Tat/002 Ak kalpaklı kız geçmiş.

037Tat/003 Görmedin mi geçerken?

037Tat/004 Somurup somurup öptüğünü.

037Tat/005 Ev ardından kim geçmiş?

037Tat/006 Ak kalpaklı kız geçmiş.

037Tat/007 Görmedin mi geçerken?

037Tat/008 Somurup somurup öptüğünü.

037Tat/009 Elma ağaçları büyür derler

037Tat/010 Astrahan'da çok büyük.

037Tat/011 Bizim taraflarda çok övüyorlar,

037Tat/012 Genç kızları diyerek.

037Tat/013 Altın yüzük parmak kadar

037Tat/014 Dönüyor yavaşça

037Tat/015 Söyler sözün var gibi:

Дер.Казаккулова, Верхнеуральскаго уѣзда.

037Tat/001 Ӱй артынан кем ӱткян?

037Tat/002 Ак калпаклы кыз ӱткян.

037Tat/003 Кюрмядеңме ӱткянен?

037Tat/004 Сурып сурып ӱпкянен.

037Tat/005 Ӱй артынан кем ӱткян?

037Tat/006 Ак калпаклы кыз ӱткян.

037Tat/007 Кюрмядеңме ӱткянен?

037Tat/008 Сурып сурып ӱпкянен.

037Tat/009 Алм'агас ӱсяделяр

037Tat/010 Астарханда бейек-ук.

037Tat/011 Безненг якта бик мактылар,

037Tat/012 Кызбаланы діеб-ук.

037Tat/013 Алтын балдак бармактай

037Tat/014 Айланадыр салмакка.

037Tat/015 Айтыр сюзең бар кюбюк:

037Tat/016 ayda sıgıyk awlakka.

037Tat/017 ak idělněŋ ar cagına

037Tat/018 basma saldım kiŋ takta.

037Tat/019 kızlar bělän uynagannı

037Tat/020 bik maktıylar kitapta.

G. Vĕrhniural'sk'.

038Tat/001 bĕz uramnan üteyĕk,

038Tat/002 yaşıl ifek sü[1]teyĕk.

038Tat/003 bĕ[1]zněŋ kĕbĕk yaş yĕgĕtler,

038Tat/004 ünen (?) gumır iteyĕk.

038Tat/005 bĕz uramnan üteyĕk,

038Tat/006 ya[1]şıl ifek sü[1]teyĕk.

038Tat/007 bĕ[1]zněŋ kĕbĕk yaş yĕgĕtler,

038Tat/008 ünen (?) gumır iteyĕk.

038Tat/009 ciděgenne digen cidĕ yundus

037Tat/016 Haydi, çıkalım tenhaya.

037Tat/017 Ak İdil'in öbür yakasına.

037Tat/018 Köprü yaptım geniş tahtadan.

037Tat/019 Kızlar ile oynamayı.

037Tat/020 Çok övüyorlar kitapta.

Verhniy-Ural şehri

038Tat/001 Biz sokaktan geçelim,

038Tat/002 Yeşil ipek sökelim.

038Tat/003 Bizim gibi genç yiğitler,

038Tat/004 Mertçe (?) ömür geçirelim.

038Tat/005 Biz sokaktan geçelim,

038Tat/006 Yeşil ipek sökelim.

038Tat/007 Bizim gibi genç yiğitler,

038Tat/008 Mertçe (?) ömür geçirelim.

038Tat/009 Yedigen[4] de denilen yedi yıldız

037Tat/016 Айда сыгыйк аулакка.

037Tat/017 Ак иделнең ар джагына

037Tat/018 Басма салдым киң такта.

037Tat/019 Кызлар белән уйнаганны

037Tat/020 Бик мактыйлар китапта.

Г. Верхнияральскъ.

038Tat/001 Без урамнан ӳтяйек,

038Tat/002 Яшыл ифяк сютяйек,

038Tat/003 Бэзнең кебек яш йегетляр,

038Tat/004 Ӳнян (?) гумыр итяйек.

038Tat/005 Без урамнан ӳтяйек,

038Tat/006 Яшыл ифяк сютяйек,

038Tat/007 Бэзнең кебек яш йегетляр,

038Tat/008 Ӳнян (?) гумыр итяйек.

038Tat/009 Джидегяння дигян джиде йундус,

[4] Başkurdistan'da yıl dönümü olarak adlandırılan Mart ayında görülen, Ural Batır gibi destanlarda adı geçen yıldız. (glosbe.com)

038Tat/010 cidĕ ayla[1]nna taŋnar atkansı.

038Tat/011 sü[1]ygen carın bik maktıylar,

038Tat/012 nise uyana tü[1]nnĕr ütkensĕ.

G. Vĕrhniural'sk'.

039Tat/001 cikma yiren atıŋnı!

039Tat/002 cikseŋ kü[1]reŋ atıŋnı!

039Tat/003 bulır bulmas kiş‿artınnan,

039Tat/004 yurtma selem xatıŋnı.

039Tat/005 cikme yiren atıŋnı!

039Tat/006 cikseŋ kü[1]reŋ atıŋnı!

039Tat/007 bulır bulmas kiş‿artınnan,

039Tat/008 yurtma selem xatıŋnı.

039Tat/009 üyindĕrsĕ indĕrsĕn,

039Tat/010 kuma sinnĕ sındırsın,

039Tat/011 bigrek matur kız ikensĕn,

039Tat/012 übĕp yanın tındırsın.

038Tat/010 Yedi kez döner, tan atıncaya kadar.

038Tat/011 Seven yâri çok överler.

038Tat/012 Çok uyanır gece boyunca.

Verhniy-Ural

039Tat/001 Koşma bal rengi atını,

039Tat/002 Koşarsan kahverengi atını (koş)!

039Tat/003 Olur olmaz kişiyle

039Tat/004 Gönderme selam mektubunu!

039Tat/005 Koşma bal rengi atını,

039Tat/006 Koşarsan kahverengi atını (koş)!

039Tat/007 Olur olmaz kişiyle

039Tat/008 Gönderme selam mektubunu!

039Tat/009 Evlendirici evlendirsin, (?)

039Tat/010 Kuma, seni kırsın, (?)

039Tat/011 Sen çok güzel kız imişsin,

039Tat/012 Öpüp ruhunu dinlendirsin.

038Tat/010 Джид(е) айлянна таңнар аткансы.

038Tat/011 Сюйгян джарын бик мактыйлар,

038Tat/012 Нися уянна тюнняр ўткянсе.

Г. Верхниуральскъ.

039Tat/001 Джикма йирян атыңны!

039Tat/002 Джиксяң кюряң атыңны!

039Tat/003 Булыр булмас киш'артыннан,

039Tat/004 Юртма сялям хатыңны.

039Tat/005 Джикма йирян атыңны!

039Tat/006 Джиксяң кюряң атыңны!

039Tat/007 Булыр булмас киш'артыннан,

039Tat/008 Юртма сялям хатыңны.

039Tat/009 Ўйиндерсе индерсен,

039Tat/010 Кума синне сындырсын,

039Tat/011 Бигряк матур кыз икянсен,

039Tat/012 Ўбеп янын тындырсын.

039Tat/013 orınburka yulı ay pi[1]yala,

039Tat/014 baskangına sayın uwala,

039Tat/015 orınburka kitkän cěgětlerněŋ

039Tat/016 başkaylar kaytmıy yugala.

G. Věrhniural'sk'.

040Tat/001 aklıy şelěn baylarsın,

040Tat/002 zenger şelěn baylarsın,

040Tat/003 canın sü[1]ygen yanaşına

040Tat/004 alla nasıb aylesěn!

040Tat/005 aklıy şelěn baylarsın,

040Tat/006 zenger şelěn baylarsın,

040Tat/007 canım sü[1]ygen yanaşıma

040Tat/008 alla nasıb aylesěn!

040Tat/009 měnděm běyěk tawlarga,

040Tat/010 çuk çukladım bawlarga;

040Tat/011 bawdan tartsam üzěle,

040Tat/012 něçke bilge siziěle.

039Tat/013 Orenburg yolu, ay, cam,

039Tat/014 Her bastığında tuz buz olur.

039Tat/015 Orenburg'a giden yiğitlerin

039Tat/016 Hiçbiri dönmüyor, kayboluyor.

Verhniy-Ural

040Tat/001 Ak şalını bağlarsın,

040Tat/002 Mavi şalını bağlarsın,

040Tat/003 Canım sevgilim maşukuma,

040Tat/004 Allah nasip eylesin!

040Tat/005 Ak şalını bağlarsın,

040Tat/006 Mavi şalını bağlarsın,

040Tat/007 Canım sevgilim maşukuma,

040Tat/008 Allah nasip eylesin!

040Tat/009 Tırmandım yüksek dağlara,

040Tat/010 Püskül püsküllediim bağlara

040Tat/011 Bağdan çeksem, kopar,

040Tat/012 İnce beli hisseder.

039Tat/013 Орынбурка йулы ай піяла,

039Tat/014 Баскангына сайын уала,

039Tat/015 Орынбурка киткән джегетлярнең

039Tat/016 Башкайлар кайтмый йугала.

Г. Верхниуральскъ.

040Tat/001 Аклый шялен байларсын,

040Tat/002 Зянгяр шялен байларсын,

040Tat/003 Джанын сюйгян янашына

040Tat/004 Алла насыб айлясен!

040Tat/005 Аклый шялен байларсын,

040Tat/006 Зянгяр шялен байларсын,

040Tat/007 Джаным сюйгян янашыма

040Tat/008 Алла насыб айлясен!

040Tat/009 Мендем бейек тауларга,

040Tat/010 Чук чукладым бауларга;

040Tat/011 Баудан тартсам ўзеля,

040Tat/012 Нечкя билгя сизеля.

040Tat/013 nĕçke bilneŋ anası

040Tat/014 kilsĕn miněm üzĕme;

040Tat/015 kilse miněm üzĕme,

040Tat/016 turı äytĕrmĕn yüzĕne.

040Tat/017 bĕzneŋ sıwnıŋ buyında,

040Tat/018 kul yawlıgı kulında

040Tat/019 bĕzde kızlar uynaylar

040Tat/020 yazgı saban tuyında

040Tat/021 yazgı saban tuyında

040Tat/022 yangı basuw buyında.

040Tat/023 anas‿irten kızın ĕ[1]zli[1]y

040Tat/024 kızı bĕzneŋ kuyında.

Orĕnburga. Dĕr. Yuluk‘. Orskago ue[1]zda.

041Tat/001 uramdanu ütĕp bara,

041Tat/002 küzi[1]ndi[1]n qaşın qara

041Tat/003 ay bägrım Gazi[1]za(y[1]),

040Tat/013 İnce belin anası

040Tat/014 Gelsin benim özüme:

040Tat/015 Gelse benim özüme.

040Tat/016 Doğru söylerim yüzüne,

040Tat/017 Bizim suyun boyunda

040Tat/018 Mendili elinde,

040Tat/019 Bizde kızlar oynarlar,

040Tat/020 Baharın saban toyunda.

040Tat/021 Baharın saban toyunda,

040Tat/022 Yeni çayırlar boyunda,

040Tat/023 Annesi sabahleyin kızını arar,

040Tat/024 Kızı bizim koynumuzda.

Orenburg, Orsk uyezdi, Yuluk köyü

041Tat/001 Sokaktan geçip gider,

041Tat/002 Gözünden kaşın kara.

041Tat/003 Ay, canım, Azize,

040Tat/013 Нечкя билнең анасы

040Tat/014 Килсен минем ўземя;

040Tat/015 Кился минем ўземя,

040Tat/016 Туры әйтермен юзеня.

040Tat/017 Безнең сыуның буйында,

040Tat/018 Кул яулыгы кулында

040Tat/019 Бездя кызлар уйнайлар

040Tat/020 Язгы сабан туйында

040Tat/021 Язгы сабан туйында

040Tat/022 Янгы басу буйында.

040Tat/023 Анас’иртян кызын эзлій

040Tat/024 Кызы безнең куйнында.

Оренбурга. Дер. Юлукъ, Орскаго уѣзда.

041Tat/001 Урамдану ўтеп бара,

041Tat/002 Кюзіндін кашын кара.

041Tat/003 Ай бәгрым Газіза(j),

041Tat/004 as uz y[1]aknın şul uzy[1]a

041Tat/005 uramdan ütĕp bara,

041Tat/006 kü[1]zi[1]ndi[1]n kaşın kara

041Tat/007 ay bägrım Gazi[1]za,

041Tat/008 as uz y[1]aknın şul uzy[1]a

041Tat/009 kĕrpĕgĕnden gü[1]ller tama,

041Tat/010 kü[1]rsem jüregĕm jana.

041Tat/011 ay bägrım Gazi[1]za,

041Tat/012 as uz yaknın şul uzy[1]a.

Dĕr. Yuluk‘, Orskago ue[1]zda.

042Tat/001 bi[1]yi[1]k tawnıŋ si[1]y[1]asın,

042Tat/002 uzi[1]m di[1]yĕp üleşi[1]m.

042Tat/003 şul tsanına bik sayındım,

042Tat/004 kay[1]dan kurup sy[1]ülĕşi[1]m.

042Tat/005 bi[1]yĕk tawnıŋ si[1]yasın,

042Tat/006 üzi[1]m di[1]yĕp üläşi[1]m.

041Tat/004 Aç kalbimi şu yaralar (?)

041Tat/005 Sokaktan geçip gider,

041Tat/006 Gözünden kaşın kara.

041Tat/007 Ay, canım, Azize,

041Tat/008 Aç kalbimi şu yaralar (?)

041Tat/009 Kirpiğinden güller damlar,

041Tat/010 Görsem, yüreğim yanar.

041Tat/011 Ay, canım, Azizĕ,

041Tat/012 Aç kalbimi şu yaralar (?)

Orsk uyezdi, Yuluk köyü

042Tat/001 Yüksek dağın vişnesini

042Tat/002 Üzüm deyip dağıtayım.

042Tat/003 Şu canını çok özledim,

042Tat/004 Nasıl görüp konuşayım.

042Tat/005 Yüksek dağın vişnesini

042Tat/006 Üzüm deyip dağıtayım.

041Tat/004 Ас уз јакнын шул узја

041Tat/005 Урамдан ӱтеп бара,

041Tat/006 Кюзіндін кашын кара.

041Tat/007 Ай бӓгрым Газіза,

041Tat/008 Ас уз јакнын шул узја.

041Tat/009 Керпегендян гюлляр тама,

041Tat/010 Кюрсям жӱрягем жана.

041Tat/011 Ай бӓгрым Газіза,

041Tat/012 Ас уз якнын шул узја.

Дер. Юлукъ, Орскаго уҍзда.

042Tat/001 Біік тауның сіјасын,

042Tat/002 Узім діеп ӱлашім.

042Tat/003 Шул цанына бик сақындым,

042Tat/004 Кајдын куруп сјулешім.

042Tat/005 Біек тауның сіясын,

042Tat/006 Ӱзім діеп ӱлӓшім.

042Tat/007 şul tsanına bik saɣındım,

042Tat/008 kaydan kü[1]rĕp sü[1]laşi[1]m.

Dĕr. Yuluk‘, Orskago ue[1]zda.

043Tat/001 bĕz uramdan ütken sakta,

043Tat/002 terezeda kü[1]zlerĕ.

043Tat/003 asuz y[1]aknı şun suy[1]ozy[1]o

043Tat/004 xoş bul digen sü[1]zlerĕ.

043Tat/005 bĕz uramdan ütken sakta,

043Tat/006 terezeda kü[1]zlerĕ.

043Tat/007 asuzyaknı şun suzy[1]o

043Tat/008 xoş bul digen sü[1]zlerĕ.

043Tat/009 appak tıp kırşan y[1]aksaŋ

043Tat/010 bĕtĕn kuwaş aşamas

043Tat/011 bĕzge nasıp jarlar bulsa

043Tat/012 tagda bĕznĕ taşlamas.

Tekstı bĕz‘ mĕlodi[1]y

044Tat/001 sandugaç sayray uyada,

042Tat/007 Şu canını çok özledim,

042Tat/008 Nasıl görüp konuşayım.

Orsk uyezdi, Yuluk köyü

043Tat/001 Biz sokaktan geçerken

043Tat/002 Pencerede gözleri.

043Tat/003 Aç kalbimi şu yaralıyor

043Tat/004 Hoşça kal diyen sözleri.

043Tat/005 Biz sokaktan geçerken

043Tat/006 Pencerede gözleri.

043Tat/007 Aç kalbimi şu yaralıyor

043Tat/008 Hoşça kal diyen sözleri.

043Tat/009 Apak yakı otu sürsen

043Tat/010 Yüzüne güneş dokunamaz.

043Tat/011 Bize nasip yarlar olsa,

043Tat/012 O zaman bizi terk etmez.

Melodisiz Şarkılar

044Tat/001 Bülbül öter yuvada,

042Tat/007 Шул цанына бик сағындым,

042Tat/008 Кайдан кюреп сюлашім.

Дер. Юлукъ, Орскаго уѣзда.

043Tat/001 Без урамдан ӳткян сакта,

043Tat/002 Тярязяда кюзляре.

043Tat/003 Асузjакны шун сujозjо

043Tat/004 Хош бул дигян сюзляре.

043Tat/005 Без урамдан ӳткян сакта,

043Tat/006 Тярязяда кюзляре.

043Tat/007 Асузякны шун сузjо

043Tat/008 Хош бул дигян сюзляре.

043Tat/009 Аппак тып кыршан jаксаң

043Tat/010 Бетен куаш ашамас

043Tat/011 безгя насып жарлар булса

043Tat/012 Тагда безне ташламас.

Тексты безъ мелодій.

044Tat/001 Сандугач сайрай уяда,

044Tat/002 uyaları yaşıl pi[1]yala.

044Tat/003 sandugaç kü[1]bü[1]k sayray sayray,

044Tat/004 gumĕ[1]r itsek idĕ dun‘yada.

044Tat/005 utlar da yana uçakta.

044Tat/006 zamanalar awur bu çakta

044Tat/007 bu zamanalarnıŋ awurlıgı

044Tat/008 kildĕ keyle bĕzneŋ yaş çakta.

044Tat/009 ay dustlarım miněm sĕz dustlarım,

044Tat/010 sĕz dustlarım miněm işlerĕm!

044Tat/011 sĕzde dustlarımdan ayrılışkaç

044Tat/012 yalgız başkaylarım nişlerměn?

044Tat/002 Yuvaları yeşil camdan.

044Tat/003 Bülbül gibi öte öte,

044Tat/004 Ömrümüzü geçirseydik dünyada.

044Tat/005 Ateşler de yanar ocakta,

044Tat/006 Zamaneler zor bu zamanda,

044Tat/007 Bu zamanelerin zorluğu,

044Tat/008 Geldi de bizim genç zamanımızda.

044Tat/009 Hey dostlarım benim, siz, dostalarım,

044Tat/010 Siz, dostlarım benim, eşlerim!

044Tat/011 Sizden, dostlarımdan, ayrılınca,

044Tat/012 Yalnız başıma ne yaparım?

044Tat/002 Уялары яшыл піяла.

044Tat/003 Сандугач кюбюк сайрай сайрай,

044Tat/004 Гумэр итсяк иде дунъяда.

044Tat/005 Утлар да яна учакта.

044Tat/006 Заманалар аур бу чакта,

044Tat/007 Бу заманаларның аурлыгы

044Tat/008 Килде кяйля безнең яш чакта.

044Tat/009 Ай дустларым минем сез дустларым,

044Tat/010 Сез дустларым минем ишлярем!

044Tat/011 Сездя дустларымдан айрылышкач

044Tat/012 Ялгыз башкайларым нишлярмен?

11.2. Başkurt Şarkıları

Münacat

001Bşk/001 ilagi[1] ĕ[1]yleme mohtaj şu dü[1]rt adam kapusına:

001Bşk/002 bĕrĕ vali, bĕrĕ kazi, bĕrĕ mufti, bĕrĕ sultan.

001Bşk/003 şu dört adamların şerrĕn bĕze kü[1]sterme, ya rabbi:

001Bşk/004 bĕrĕ nemmam, bĕrĕ zam'en, bĕrĕ gammaz, bĕrĕ şaytan.

001Bşk/005 açıglardan imen ĕ[1]yle şu dü[1]rt agzami, ya rabbi:

001Bşk/006 bĕrĕ başnı, bĕrĕ kolak, bĕrĕ çeşme, bĕrĕ lisan.

001Bşk/007 şu dört nerseně kü[1]sterme bĕze dön'yada, ya rabbi:

001Bşk/008 bĕrĕ fakır, bĕrĕ deyin, bĕrĕ maraz, bĕrĕ zindan.

001Bşk/009 t'ledĕm sinden aya bari şu dört nersege kıl yarı:

001Bşk/010 bĕrĕ ılım, bĕrĕ amel, bĕrĕ aman, bĕrĕ iman.

001Bşk/011 şu dört kitablarga ınan, ayrma bĕzĕ, ya xannan:

001Bşk/001 İlahi eyleme muhtaç şu dört adam kapısına:

001Bşk/002 Biri vali, biri kadı, biri müftü, biri sultan.

001Bşk/003 Şu dört adamın şerrini bize gösterme ya Rabbi:

001Bşk/004 Biri iftiracı, biri ayyaş, biri gammaz, biri şeytan.

001Bşk/005 Zararlardan koru şu dört uzvumu, ya Rabbi:

001Bşk/006 Biri baş, biri kulak, biri göz, biri dil.

001Bşk/007 Şu dört şeyi gösterme bize dünyada, ya Rabbi:

001Bşk/008 Biri fakir, biri alçak, biri maraz, biri zindan.

001Bşk/009 Diledim senden acı bari şu dört şeyi kıl ya Rabbi:

001Bşk/010 Biri ilim, biri amel, biri aman, biri iman.

001Bşk/011 Şu dört kitaplara inan(maktan), ayırma bizi, ya Hannan:

001Bşk/001 Илагі эйлямя мохтаж шу дюрт адам капусына:

001Bşk/002 Бере вали, бере кази, бере муфти, бере султан.

001Bşk/003 Шу дёрт адамларын шяррен безя кюстярмя я рабби:

001Bşk/004 Бере няммам, бере замьян, бере гаммаз, бере шайтан.

001Bşk/005 Ачыглардан имян эйля шу дюрт агзами я рабби:

001Bşk/006 Бере башны, бере колак, бере чяшмя, бере лисан.

001Bşk/007 Шу дёрт нярсяне кюстярмя безя дёньяда я рабби:

001Bşk/008 Бере факыр, бере дяин, бере мараз, бере зиндан.

001Bşk/009 Т'лядем синдян ая бари шу дёрт нярсягя кыл яры:

001Bşk/010 Бере ылым, бере амял, бере аман, бере иман.

001Bşk/011 Шу дёрт китабларга ынан, айрма безе я ханнан:

001Bşk/012 bĕrĕ tawrat, bĕrĕ injĕl, bĕrĕ zabur, bĕrĕ forkan.

Bĕyit

002Bşk/001 bu dü[1]n'yada musafĕrmĕz:

002Bşk/002 musafĕrler bulır dertlü[1]:

002Bşk/003 kamu dertler senge maglum,

002Bşk/004 gilajın bir xaramlardan.

002Bşk/005 kış üttĕ, kildĕ bĕr dem yaz,

002Bşk/006 üter saxradan ürdek, kaz,

002Bşk/007 kılalar är bĕrĕ avaz,

002Bşk/008 uqıp törlö sĕnelerden.

002Bşk/009 bu dü[1]n'yada ata-anasız

002Bşk/010 gazız baş bula kaděrsĕz:

002Bşk/011 dimegĕz beni sabırsız,

002Bşk/012 sabır birgen üzi raxman.

002Bşk/013 salamat-tır beněm teněm,

002Bşk/014 valakin awrıldı janım,

001Bşk/012 Biri Tevrat, Biri İncil, Biri Zebur, Biri Kur'an.

Beyit

002Bşk/001 Bu dünyada misafiriz:

002Bşk/002 Misafirler olur dertli;

002Bşk/003 Bütün dertler sana tanıdık.

002Bşk/004 İlacını ver haramlara karşı.

002Bşk/005 Kış geçti, geldi bir dem bahar,

002Bşk/006 Geçer bozkırdan ördek, kaz,

002Bşk/007 Her biri avaz/çığlık atar,

002Bşk/008 Okuyup farklı dualar.

002Bşk/009 Bu dünyada anasız babasız,

002Bşk/010 Aziz baş olur kadirsiz:

002Bşk/011 Demeyin beni sabırsız,

002Bşk/012 Sabır verenin özü Rahman.

002Bşk/013 Selamettir benim tenim,

002Bşk/014 Velakin hastalandı canım,

001Bşk/012 Бере таурат, бере инжел, бере забур, бере форкан.

Бейит

002Bşk/001 Бу дюньяда мусафермез;

002Bşk/002 Мусаферляр булыр дяртлю:

002Bşk/003 Каму дяртляр сянгя маглум,

002Bşk/004 Гилажын бир харамлардан.

002Bşk/005 Кыш ӱтте, килде бер дям яз,

002Bşk/006 Ӱтяр сахрадан ӱрдяк, каз,

002Bşk/007 Кылалар äр бере аваз,

002Bşk/008 Укып төрлö сенялярдян.

002Bşk/009 Бу дюньяда ата анасыз

002Bşk/010 Газыз баш була кадерсез;

002Bşk/011 Димягез бяни сабырсыз,

002Bşk/012 Сабыр биргян ӱзи рахман.

002Bşk/013 Саламат-тыр бянем тянем,

002Bşk/014 Валакин аурылды жаным,

002Bşk/015 şun öçön yuktır darmanım,

002Bşk/016 şifa yuk üzgĕ timardan.

Bayit’

003Bşk/001 bismilla dip başlaymın är bĕr ĕşnĕŋ avalın

003Bşk/002 kü[1]llü[1] yirge ĕ[1]ş qartımın ben fakirnĕŋ xalların.

003Bşk/003 bayit yazdım ben yaratıp, üz ilĕme karatıp.

003Bşk/004 bu bayitnı yörötsönler ilden ilge taratıp.

003Bşk/005 bĕzneŋ awul uramı yörĕwge tar buldı:

003Bşk/006 tuwgan üsken yirĕmde benim rĕzĕk az buldı.

003Bşk/007 sarı sıpsık balası agından kü[1]p karası:

003Bşk/008 bĕr’ xudayım yazgandan sun bendeneŋ yuk sarası.

003Bşk/009 aşlık sestĕm upsın dip buraznası tulsın dip.

002Bşk/015 Şunun için yoktur dermanım,

002Bşk/016 Şifa yok tedaviden başka.

Beyit

003Bşk/001 Bismillah deyip başlıyorum, her bir iş öncesinde

003Bşk/002 Her yere söyleyeceğim fakirin hâllerini.

003Bşk/003 Beyit yazdım ben severek öz yurduma bakarak.

003Bşk/004 Bu beyiti yaşatsınlar ilden ile yayarak.

003Bşk/005 Bizim köy sokağı yürümeye dar oldu;

003Bşk/006 Doğup büyüdüğüm yerimde benim rızık az oldu;

003Bşk/007 Sarı serçe yavrusu akından çok karası;

003Bşk/008 Bir Hüda’m yazdığından başka kulun yok çaresi.

003Bşk/009 Ekin saçtım emsin deyip evleği dolsun diye

002Bşk/015 Шун өчөн йуктыр дарманым,

002Bşk/016 Шифа йук ўзге тимардан.

Баитъ

003Bşk/001 Бисмилла дип башлаймын ӓр бер ешнең авалын,

003Bşk/002 Кюллю йиргя эш картымын бян факирнең халларын.

003Bşk/003 Баит яздым бян яратып ўз илемя каратып.

003Bşk/004 Бу баитны йӧрӧтсӧнляр илдян илгя таратып.

003Bşk/005 Безнең аул урамы йӧреугя тар булды;

003Bşk/006 Туган ўскян йиремдя бяним резек аз булды.

003Bşk/007 Сары сыпсык баласы агындан кюп карасы:

003Bşk/008 Берь худайым язгандан сун бяндянең йук сарасы.

003Bşk/009 Ашлык сястем уңсын дип буразнасы тулсын дип.

003Bşk/010 barsa xalayık tělegen iken bu baxtsız bulsın, dip.

003Bşk/011 sanduklarga alma saldım, kak kuyarsız almadan:

003Bşk/012 xar' jumgada xayir' yöröp tawfik tělegěz alladan.

003Bşk/013 üstü[1]mdekě kěyimně ben kěymeděm tuygansa.

003Bşk/014 tuganlarım-duslarım kü[1]rmeděm ben tuygansa.

003Bşk/015 taŋlar ata sırılıp, saldat' sıkar tězělěp:

003Bşk/016 stupay pohod tigende cü[1]regěm kittě özölöp.

003Bşk/017 tugan üskan yěrlerěm kaldı beněm' illerěm.

003Bşk/018 mıltık kılıs kü[1]terěb taldı nazik, ay, billerěm.

Variant'

004Bşk/001 bismilla dip başladım är bě[1]r ě[1]şněn äwelěn,

004Bşk/002 köllö jortka äşkärtěb saldat xězmet xallerěn.

003Bşk/010 Bütün halk istemiş bu mutsuz olsun diye.

003Bşk/011 Sandıklara elma koydum kak koyarsınız elmadan;

003Bşk/012 Her cumada hayra yürüyüp tevfik dileyin Allah'tan.

003Bşk/013 Üstümdeki giyimi ben giyemedim doyasıya,

003Bşk/014 Kardeşlerimi, dostlarımı görmedim ben doyasıya.

003Bşk/015 Tan atmaya başlayınca asker çıkar dizilip;

003Bşk/016 Cepheye git dediğinde yüreğim gitti parçalanıp.

003Bşk/017 Doğup büyüdüğüm yerlerim kaldı benim illerim.

003Bşk/018 Tüfek, kılıç kaldırıp yoruldu ay ince bellerim.

Varyant

004Bşk/001 Bismillah deyip başladım her bir işin evvelini

004Bşk/002 Her eve haber salıp askerlik görevini.

003Bşk/010 Барса халайык телягян икян бу бахтсыз булсын дип.

003Bşk/011 Сандукларга алма салдым как куярсыз алмадан:

003Bşk/012 Харь жумгада хаирь йөрөп тауфик телягез алладан.

003Bşk/013 Ўстюмдяке кеимне бян кеимядем туйганса.

003Bşk/014 Туганларым дусларым кюрмядем бян туйганса.

003Bşk/015 Таңлар ата сырылып салдатъ сыкар тезелеп:

003Bşk/016 Ступай поход тигяндя джюрягем китте өзөлөп.

003Bşk/017 Туган ўскян йерлярем калды бянемъ иллярем.

003Bşk/018 Мылтык кылыс кютяреб талды назик ай биллярем.

Варіантъ.

004Bşk/001 Бисмилла дип башладым äр бэр эшнен äуялен

004Bşk/002 Көллö жортка äшкäртеб салдат хезмят халлярен.

004Bşk/003 saldat xalĕ awır iken, takat birgĕl, xodayım:

004Bşk/004 fagım birgĕl kü[1]ŋlĕme, bu beyĕtnĕ yazayım.

004Bşk/005 taş palatka kĕrttĕler, buyga ülçäw saldılar:

004Bşk/006 saldat sin dip kıçkırıp bĕr kagazga jazdılar.

004Bşk/007 padişadan xököm dip çıgardılar ızvutka,

004Bşk/008 buylarıma ülçäw salıp, saldat-sın dip nagutka.

004Bşk/009 kızarıp koyaş çıkkanda saldat uynıy tĕzĕlĕb:

004Bşk/010 kamandirler kıçkırganda, tora üzek özölöb:

004Bşk/011 irte torob karasam, porlo koyaş jaltıray:

004Bşk/012 äpiserler kıçkırkanda, köllö teněm kaltıray.

004Bşk/013 měnděm bĕyĕk tawlarga, ak kĕyĕkler awlarga,

004Bşk/003 Asker hâli ağır imiş takat ver Hüda'm;

004Bşk/004 Fehim ver gönlüme bu beyiti yazayım.

004Bşk/005 Taş koğuşa ayırdılar boya ölçü koydular.

004Bşk/006 Askersin diye bağırarak bir kâğıda yazdılar.

004Bşk/007 Padişahtan hüküm diye çıkardılar müfreze.

004Bşk/008 Boylarıma ölçü koyup askersin deyip bir yıllığına.

004Bşk/009 Kızarıp güneş doğduğunda asker tatbikat yapar dizilip

004Bşk/010 Komutanlar bağırdığında, durur içim parçalanıp.

004Bşk/011 Sabah kalkıp baksam, nurlu (?) güneş parlıyor;

004Bşk/012 Subaylar bağırdığında, tenimin her yanı titriyor.

004Bşk/013 Tırmandım yüksek dağlara, ak karacalar avlamaya,

004Bşk/003 Салдат хале ауыр икян такат биргел ходайым;

004Bşk/004 Фагым биргел кюңлемя бу бяйетне язайым.

004Bşk/005 Таш палатка керттеляр буйга ӳлчӓӳ салдылар;

004Bşk/006 Салдат син дип кычкырып бер кагазга жаздылар.

004Bşk/007 Падишадан хөкӧм дип чыгардылар ызвутка,

004Bşk/008 Буйларыма ӳлчӓӳ салып, салдат-сын дип нагутка.

004Bşk/009 Кызарып кояш чыкканда салдат уйный тезелеб;

004Bşk/010 Камандирляр кычкырганда, тора ӳзяк өзӧлӧб.

004Bşk/011 Иртя тороб карасам, порло (?) кояш жалтырай;

004Bşk/012 Äписярляр кычкырканда, кӧллӧ тянем калтырай.

004Bşk/013 Мендем бейек тауларга, ак кейекляр ауларга,

004Bşk/014 padşa bězně saylab aldı karşı kilgän jawlarga.

004Bşk/015 jırak jirden kupis kile, běr akçanı fayda dip.

004Bşk/016 äněkäyě[1]m, jılıy miken, balakayım kayda dip:

004Bşk/017 jixannarda kü[1]reměz moŋno sayray sandugaç:

004Bşk/018 jılıy jıgıla jöröyběz tıwgan ilden ayrılgaç.

004Bşk/019 äněkäyěm, jılama, běr xodaynıŋ ě[1]şěděr:

004Bşk/020 saldat tigen xězmetler jigitlerneŋ ě[1]şěděr.

004Bşk/021 kızarıp koyaş bayıganda koşlar kuna kamışka.

004Bşk/022 jaş jöregěm kaltıray marış digen tawışka.

004Bşk/023 gasker başı kızıl saldat, kullarında baraban,

004Bşk/024 saldat xasretěn kü[1]rgeněmçe tıwmasamçi anadan.

004Bşk/014 Padişah bizi seçerek aldı karşı gelen düşmana.

004Bşk/015 Uzak yerden tüccar gelir bir akçe fayda deyip,

004Bşk/016 Anneciğim ağlıyor mu acaba çocuğum nerede deyip:

004Bşk/017 Cihanlarda görüyoruz dertli öten bülbül:

004Bşk/018 Ağlıya yıkıla yaşıyoruz doğduğum ilden ayrılınca.

004Bşk/019 Anneciğim, ağlama, bir Hüda'nın işidir:

004Bşk/020 Asker(lik) denen görev yiğitlerin işidir.

004Bşk/021 Kızarıp güneş battığında kuşlar konar kamışa.

004Bşk/022 Genç yüreğim atıyor marş denen sese.

004Bşk/023 Asker başı kızıl asker, ellerinde davul.

004Bşk/024 Anadan doğmamak asker hasretinden iyidir.

004Bşk/014 Падша безне сайлаб алды каршы килгән жавларга.

004Bşk/015 Жырак жирдян купис киля, бер акчаны файда дип.

004Bşk/016 Äнекäйэм жылый микян, балакайым кайда дип.

004Bşk/017 Жиханнарда кюрямез моңно сайрай сандугач;

004Bşk/018 Жылый жыгыла жөрөйбез тыуган илдян айрылгач.

004Bşk/019 Äнекäйем жылама бер ходайның эшедер;

004Bşk/020 Салдат тигян хезмятляр жигитлярнең эшедер.

004Bşk/021 Кызарып кояш байыганда кошлар куна камышка.

004Bşk/022 Жаш жөрягем калтырай марыш дигян тауышка.

004Bşk/023 Гаскяр башы кызыл салдат, кулларында барабан,

004Bşk/024 Салдат хасрятен кюргянемчя тыумасамчи анадан.

004Bşk/025 koyaş çıgar äyleněp, ak bolotka beyleněp,

004Bşk/026 isen busak, běr kaytırbız, tıwgan jirge äyleněp.

004Bşk/027 atna könnö marış uynay, bigrek katı tawışı:

004Bşk/028 sugış itěb jabıkmadım: ata ine sagışı.

004Bşk/029 saldat yatkan taş palatnıŋ tezeresě pıyala:

004Bşk/030 aẓaşıp başı saldatnıŋ sugışlarda juyala.

004Bşk/031 ak kanatlı ata kaz oçob töşe kü[1]renge.

004Bşk/032 saldat xalě awır iken tüzěm birsěŋ xoday kü[1]rgenge.

Bayit' o çaya

005Bşk/001 bu zamanda fětně öçön'

005Bşk/002 çıktı çay digen ülen,

005Bşk/003 çayni dolgka ala, ala,

005Bşk/004 pozzarit bulıp tü[1]len.

004Bşk/025 Güneş doğar dönerek, ak buluta bağlanıp,

004Bşk/026 Sağ olsak bir döneriz, ana yurda geri.

004Bşk/027 Pazar günü marş çalar, çok da katı sesi;

004Bşk/028 Savaşıp zayıflamadım: ana baba özlemi.

004Bşk/029 Asker(in) yattığı taş koğuşun penceresi cam;

004Bşk/030 Yolunu şaşıran asker savaşta başını kaybeder.

004Bşk/031 Ak kanatlı ata kaz konar kampına,

004Bşk/032 Asker hâli ağır imiş sabır versin Hüda asker olana.

Çay Hakkında Beyit

005Bşk/001 Bu zamanda sıkıntı için

005Bşk/002 Çıktı çay denen bitki,

005Bşk/003 Çayı borç ile ala ala,

005Bşk/004 İflas ederek öde.

004Bşk/025 Кояш чыгар äйлянеп, ак болотка бяйлянеп,

004Bşk/026 Исян бусак бер кайтырбыз, тыуган жиргя äйлянеп.

004Bşk/027 Атна көннö марыш уйнай, бигряк каты тауышы;

004Bşk/028 Сугыш итеб жабыкмадым: ата иня сагышы.

004Bşk/029 Салдат яткан таш палатның тязярясе пыяла:

004Bşk/030 Адашып башы салдатның сугышларда жуяла.

004Bşk/031 Ак канатлы ата каз очоб төшя кюрянгя,

004Bşk/032 Салдат хале ауыр икян тӳзем бирсең ходай кюргянгя.

Баитъ о чаѣ

005Bşk/001 Бу заманда фетне өчөнь

005Bşk/002 Чыкты чай дигян ӳлян,

005Bşk/003 Чайни долгка ала, ала,

005Bşk/004 Роззарит булып тюлян.

005Bşk/005 ayda bazarga di[1]yüben,

005Bşk/006 kite kĕm silen silen.

005Bşk/007 “ya ilagi nasıb ĕ[1]yle.

005Bşk/008 xalıklarnıŋ kıyasını”.

005Bşk/009 xasılı kala[1]m arık atın

005Bşk/010 kıynayüben çaptırır:

005Bşk/011 giç üzĕnde yuk nĕrsĕni.

005Bşk/012 kursetĕr bu nujnasını

005Bşk/013 bedbaxıt xatın irtĕr.

005Bşk/014 “ya ilagi nasıb ĕ[1]yle,

005Bşk/015 xalıklarnıŋ kıyasını”.

005Bşk/016 bĕr vakıtta çay bĕtse,

005Bşk/017 kana çay? dĕb ükĕrĕr?

005Bşk/018 ul bĕçara xali bĕtĕp,

005Bşk/019 gĕr tarafka yögörĕr.

005Bşk/020 şul kadĕr nujda korü[1]ben.

005Bşk/005 “Haydi pazara” deyince,

005Bşk/006 Gider herkes sessiz sessiz

005Bşk/007 “Ya İlahi nasip eyle

005Bşk/008 Halkların ziyan olmasını”.

005Bşk/009 Hasılı kelam yorgun atı

005Bşk/010 Döverek koşturur.

005Bşk/011 Hiç özünde yok bir şeyi...

005Bşk/012 Gösterir bu ızdırabı.

005Bşk/013 Bedbaht hatun arar.

005Bşk/014 “Ya İlahi nasip eyle

005Bşk/015 Halkların ziyan olmasını”.

005Bşk/016 Bir vakitte çay bitse,

005Bşk/017 “Nerede çay” diye bağırır.

005Bşk/018 O biçare hâli bitip,

005Bşk/019 Her tarafa koşuşturur.

005Bşk/020 Bu kadar ızdırap görünce,

005Bşk/005 Айда базарга діюбян,

005Bşk/006 Китя кем силян силян.

005Bşk/007 “Я илаги насыб эйля,

005Bşk/008 Халыкларның кыясыны”.

005Bşk/009 Хасылы калям арык атын

005Bşk/010 Кыйнаюбян чаптырыр;

005Bşk/011 Гич ӱзендя йук нерсени,

005Bşk/012 Курсятер бу нужнасыны

005Bşk/013 Бядбахыт хатын иртер.

005Bşk/014 “Я илаги насыб эйля,

005Bşk/015 Халыкларның кыясыны”.

005Bşk/016 Бер вакытта чай бется,

005Bşk/017 Кана чай? деб ӱкерер?

005Bşk/018 Ул бечара хали бетеп,

005Bşk/019 Гер тарафка йöгöрер.

005Bşk/020 Шулкадер нужда корюбян,

005Bşk/021 kış bulırsa yü[1]tkĕrĕr.

005Bşk/022 “ya ilagi nasıb ayle.

005Bşk/023 Ḥalıklarnıŋ kıyasını”.

005Bşk/024 Bĕr xatını bulır ise,

005Bşk/025 bĕr samavarı bulır,

005Bşk/026 azbarına kĕrĕr ise,

005Bşk/027 bĕr de malı yuk bulır,

005Bşk/028 könönde bĕr çay içse,

005Bşk/029 kaygısı yuk bulır.

005Bşk/030 “ya ilagi nasıb ĕ[1]yle,

005Bşk/031 xalıklarnıŋ kıyası(nı).

Bayit v‘ gjk’zu çaya

006Bşk/001 xıkayat sü[1]yleyĕm bĕ[1]n dınglasaŋız,

006Bşk/002 bikar sü[1]z dep gayipka almasaŋız:

006Bşk/003 xıkayat sü[1]yleyĕm bĕ[1]n sayıŋızga,

005Bşk/021 Kış olursa öksürür.

005Bşk/022 “Ya İlahi nasip eyle

005Bşk/023 Halkların ziyan olmasını”.

005Bşk/024 Bir hatunu olur ise

005Bşk/025 Bir semaveri olur.

005Bşk/026 Ahırına girer ise,

005Bşk/027 Bir de malı yok olur.

005Bşk/028 Günde bir çay içse,

005Bşk/029 Kaygısı yok olur.

005Bşk/030 “Ya İlahi nasip eyle

005Bşk/031 Halkların ziyan olmasını”.

Çay Lehine Beyit

006Bşk/001 Hikâye anlatayım ben dinlerseniz,

006Bşk/002 Boş söz diye ayıplamazsanız

006Bşk/003 Hikâye anlatayım ben hepinize,

005Bşk/021 Кыш булырса йюткерер.

005Bşk/022 “Я илаги насыб айля,

005Bşk/023 Халыкларның кыйасыны”.

005Bşk/024 Бер хатыны булыр ися,

005Bşk/025 Бер самавары булыр,

005Bşk/026 Азбарына керер ися,

005Bşk/027 Бердя малы йук булыр,

005Bşk/028 Көнöндя бер чай ичся,

005Bşk/029 Кайгысы йук булыр.

005Bşk/030 “Я илаги насыб эйля,

005Bşk/031 Халыкларның кыйасы(ны).

Баит *въ полъзу чая.*

006Bşk/001 Хыкайят сюйляйем бэн дынгласаңыз,

006Bşk/002 Бикар сюз дяп гаипка алмасаңыз,

006Bşk/003 Хыкаят сюйляйем бэн сайыңызга,

006Bşk/004 yaman yakşi galim bayıŋızga.

006Bşk/005 äger’ ĕ[1]sseŋ bu saynı irte bĕrlen,

006Bşk/006 kuya tuttıŋ zigĕnni miske bĕrlen:

006Bşk/007 äger’ ĕ[1]sseŋ bu saynı vaktı töşke,

006Bşk/008 ziter belki zigĕnĕŋ bik kü[1]p ĕ[1]şke.

006Bşk/009 äger’ ĕ[1]sseŋ bu saynı vaktı kiste,

006Bşk/010 kü[1]ŋĕlde kalmas gis bĕr ĕ[1]şte.

006Bşk/011 anaw torgan kagızda saylarımız.

006Bşk/012 ulır ger kü[1]n bĕ[1]zneŋ kü[1]ŋĕl jaylarımız.

006Bşk/013 anaw torgan sawuttagı balımız

006Bşk/014 irĕr ger kü[1]n bĕ[1]zneŋ uşpu xaliměz.

006Bşk/015 torop sıktı bĕr mujik taŋ bĕlĕnges,

006Bşk/016 barıp kĕrdĕ bĕr suga tötön kü[1]rĕnges.

Bayit o mujike[1] i yĕvo jĕne[1]

007Bşk/001 talıbnıŋ kadrĕnĕ bĕl’mey bu awul.

007Bşk/002 köçi yitse kuyar idĕ karawul:

006Bşk/004 Kötüye, iyiye, alime, zengine.

006Bşk/005 Eğer içsen bu çayı sabahleyin.

006Bşk/006 Koyardın aklı fıçı ile:

006Bşk/007 Eğer içsen bu çayı öğle vaktinde.

006Bşk/008 Yeter belki zihnin birçok işe.

006Bşk/009 Eğer içsen bu çayı akşamleyin

006Bşk/010 Gönülde kalmaz hiçbir iş de.

006Bşk/011 İşte/Aha duruyor kâğıtta çaylarımız

006Bşk/012 Olur her gün gönül yazlarımız.

006Bşk/013 İşte/Aha duruyor çanaktaki balımız

006Bşk/014 Erer her gün bizim işbu hâlimiz.

006Bşk/015 Kalkıp çıktı bir köylü tan atınca,

006Bşk/016 Girdi bir suya duman görününce.

Bir köylü ve karısı hakkında

007Bşk/001 Talebenin kadrini bilmiyor bu köy.

007Bşk/002 Gücü yetse koyar idi bekçi.

006Bşk/004 Яман якши галим байыңызга.

006Bşk/005 Ägярь эссяң бу сайны иртя берлян

006Bşk/006 Куя туттың зигенни миския берлян;

006Bşk/007 Ägярь эссяң бу сяйны вакты төшкя

006Bşk/008 Зитяр бялки зигенең бик кюп эшкя.

006Bşk/009 Ägярь эссяң бу сайны вакты кистя

006Bşk/010 Кюңелдя калмас гис бер эштя.

006Bşk/011 Анау торган кагызда сайларымыз

006Bşk/012 Улыр гяр кюн бэзнең кюңел жайларымыз.

006Bşk/013 Анау торган сауттагы балымыз

006Bşk/014 Ирер гяр кюн бэзнең ушпу халимез.

006Bşk/015 Тороп сыкты бер мужик таң беленгяс,

006Bşk/016 Барып керде бер суга төтön кюренгяс.

Баитъ о мужикѣ и его женѣ

007Bşk/001 Талыбның кадрене бельмяй бу аул.

007Bşk/002 Кочи йится куйар иде караул:

007Bşk/003 karawul dib mısannifnĕŋ muradı.

007Bşk/004 bĕr mujikden bĕr talıp söt soradı,

007Bşk/005 mujik tışda iken ul zamanda,

007Bşk/006 talıblar sü[1]yleşĕrler bĕr makanda.

007Bşk/007 mujik äyte talıbka: ni kĕrek dip?

007Bşk/008 talıb biçara ĕ[1]yte: söt kĕrek dip.

007Bşk/009 mujik öyĕne kĕrip kitken, imĕş:

007Bşk/010 talıblar söt soray dip ĕ[1]ytken, imĕş.

007Bşk/011 biçesi gam kızıp kitken irĕne,

007Bşk/012 gakıllı ir talıpka söt birĕrmĕ?

007Bşk/013 bĕçesi äytĕr: talıbka söt bĕrĕrsĕn,

007Bşk/014 balaga indĕ ni ĕ[1]çĕrĕrsĕn?

007Bşk/015 bĕçesi: ĕ[1]ytti sıgırnıŋ söti yukdır,

007Bşk/016 sıgır bu-gön salamda torobtor.

007Bşk/017 ikĕnçi kön sıgır kök yärde yatkan,

007Bşk/003 Bekçi denen musannifin muradı.

007Bşk/004 Bir köylüden bir talebe süt sorar,

007Bşk/005 Köylü dışarda imiş o zamanda,

007Bşk/006 Talebeler söyleşirler bir mekanda.

007Bşk/007 Köylü söyler talebeye: ne gerek deyip?

007Bşk/008 Talebe biçare söyler: süt gerek deyip.

007Bşk/009 Köylü evine girip gitmiş imiş:

007Bşk/010 Talebeler süt soruyor diye söylemiş imiş.

007Bşk/011 Karısı çok kızmış erine,

007Bşk/012 Akıllı er talebeye süt verir mi?

007Bşk/013 Karısı söyler: Talebeye süt verirsen,

007Bşk/014 Çocuğa şimdi ne içirirsin?

007Bşk/015 Karısı: söyle sığırın sütü yoktur,

007Bşk/016 Sığır bugün samanda durmuştur.

007Bşk/017 İkinci gün sığır kuru (kak) yerde yatmış,

007Bşk/003 Караул диб мысаннифнең мурады.

007Bşk/004 Бер мужикдян бер талып сöт сорады,

007Bşk/005 Мужик тышда икян ул заманда,

007Bşk/006 Талыблар сюйляшерляр бер маканда.

007Bşk/007 Мужик äйтя талыбка: ни керяк дип?

007Bşk/008 Талыб бичара эйтя: сöт керяк дип.

007Bşk/009 Мужик öйеня керип киткян имеш:

007Bşk/010 Талыблар сöт сорай дип эйткян имеш:

007Bşk/011 Бичяси гам кызып киткян иреня,

007Bşk/012 Гакыллы ир талыпка сöт бирерме?

007Bşk/013 Бечяси äйтер: талыбка сöт берерсен,

007Bşk/014 Балага инде ни эчерерсен?

007Bşk/015 Бечяси: эйтти сыгырның сöти йукдыр,

007Bşk/016 Сыгыр бу-гön саламда торобтор.

007Bşk/017 Икенчи кön сыгыр кök йäрдя яткан,

007Bşk/018 şuŋ öçön sıgırnıŋ sötö kaytkan:

007Bşk/019 ki söt östön üzěŋ aşab tuyarsın,

007Bşk/020 ki kalganıp sekě astına kuyarsın,

007Bşk/021 ki kalganıp kşige gěm satarmın,

007Bşk/022 ki almasa balama aşatırmın.

007Bşk/023 ki şul zaman kaymaknı kuyıptır,

007Bşk/024 kuyı ilen pěsey annı yěyěptěr.

Kuylap

008Bşk/001 staldın psak suktırdım karagay ině kumırı.

008Bşk/002 agakayěm iskanda[1]rnın kıska gna buldı gumırı.

008Bşk/003 ak kuyanlarnıŋ azıga balusaklarnın kabagı.

008Bşk/004 agakayěm iskanda[1]rnın burzanlarga bulsın yazıgı.

008Bşk/005 agakayganam bar sakta ultraidım uynun turinda,

007Bşk/018 Bunun için sığırın sütü gelmemiş:

007Bşk/019 Ki sütün üstünü kendin yersin,

007Bşk/020 Ki kalanını sedirin altına koyarsın,

007Bşk/021 Ki kalanını kişiye halka satarım,

007Bşk/022 Ki almazsa çocuğuma yediririm.

007Bşk/023 Ki o zaman kaymağını koymuştur,

007Bşk/024 Koyması ile kedi onu yemiştir.

Meledoli

008Bşk/001 Çelikten bıçak dövdürdüm, çam idi kömürü.

008Bşk/002 Ağabeyim İskender'in kısaca oldu ömrü.

008Bşk/003 Ak tavşanların yemeği kavakların kabuğu.

008Bşk/004 Ağabeyim İskender'in Böryenlere olsun günahı.

008Bşk/005 Ağabeyim hayattayken oturur idim evinin baş köşesinde

007Bşk/018 Шуң өчөн сыгырның сөтө кайткан:

007Bşk/019 Ки сөт өстөн ўзең ашаб туярсын,

007Bşk/020 Ки калганып сяке астына куярсын,

007Bşk/021 Ки калганын кшигя гем сатармын

007Bşk/022 Ки алмаса балама ашатырмын.

007Bşk/023 Ки шул заман каймакны куйыптыр,

007Bşk/024 Куйы илян песяй анны йейептер.

Куйляп

008Bşk/001 Сталдын псак суктырдым карагай ине кумыры.

008Bşk/002 Агакаем Искандярнын кыскагна булды гумыры.

008Bşk/003 Ак куянларның азыга балусакларнын кабагы.

008Bşk/004 Агакаем Искандярнын бурзянларга булсын йазыгы.

008Bşk/005 Агакайганам бар сакта ултраидым уйнун туринда,

008Bşk/006 agakayĕm minun wafat bulgas tabalmaymın işik tübĕndä.

008Bşk/007 yurday başı svarat sılayday siypay kim mĕnĕr?

008Bşk/008 agakayganam iskanda[1]rnın sılab sıpab ki[1]ymĕn kĕm ki[1]yer?

008Bşk/009 sakmarday sawnan kupırnın yĕs'buraw blen bötĕrgän.

008Bşk/010 agakayganam iskanda[1]rnın burzanlarnın bur ultırgan.

Taftĕlyaw

009Bşk/001 irtänsäkkäy torop ay karasam:

009Bşk/002 bul turgaylar sütärler uyındı.

009Bşk/003 irtän säkkäy torop ay karasam:

009Bşk/004 bul(buz)turgaylar sütärler uyındı.

009Bşk/005 bızda-lagnay şulay uynar idık.

009Bşk/006 yanɣızlıkay kiserler muyındı

009Bşk/007 işıkayim aldı kiŋ yalanda

008Bşk/006 Ağabeyim vefat edince, yer bulamıyorum kapı önünde

008Bşk/007 Sürüsünün başındaki benekli ata okşayarak kim biner?

008Bşk/008 Ağabeyim İskender'in elbisesini tertipleyip düzelterek kim giyer?

008Bşk/009 Sakmar Nehri'nin köprüsü üç sütun ile duruyor.

008Bşk/010 Ağabeyim İskender'i Böryenlerin eşkıyası öldürmüş.

Taftelyaw

009Bşk/001 Sabahleyin kalkıp ah baksam:

009Bşk/002 Boz toygarlar başlar oyuna.

009Bşk/003 Sabahleyin kalkıp ah baksam:

009Bşk/004 Boz toygarlar başlar oyunu.

009Bşk/005 Biz de böyle oynar idik,

009Bşk/006 Yalnızlık keser boynu.

009Bşk/007 Avlumdaki geniş alanda

008Bşk/006 Агакаем минун уафат булгас табалмаймын ишик тӳбендä.

008Bşk/007 Юрдай башы сварат сылайдай сийпай кимменер?

008Bşk/008 Агакайганам Искандярнын сылаб сыпаб кіймен кем кіяр?

008Bşk/009 Сакмардай саунан купырнын есьбурау блян бӧтерґän.

008Bşk/010 Агакайганам Искандярнын бурзанларнын бур ултырган.

Тафтеляу

009Bşk/001 Иртänсäккäй тороп ай карасам

009Bşk/002 Бултургайлар сӳтärляр уйынды.

009Bşk/003 Иртän сäккäй тороп ай карасам:

009Bşk/004 Бул(буз)тургайлар сӳтärляр уйынды;

009Bşk/005 Бызда-лагнай шулай уйнаридык,

009Bşk/006 Йанӈызлыкай кисярляр муйынды.

009Bşk/007 Ишыкаим алды киӈ йаланда

009Bşk/008 aq kuyanlarnıŋ yĕzĕ yok.

009Bşk/009 bıznıŋ bĕlen uynap kul’gan,

009Bşk/010 dusişlarnıŋ indĕla gna anıŋ bĕrĕ yok.

009Bşk/011 yĕr jĕleki işkança,

009Bşk/012 ninday yĕmiş süyesĕŋ?

009Bşk/013 üz’üzĕŋnĕ bütrüb,

009Bşk/014 nik buxatli kuyasıŋ?

010Bşk/001 jĕr jĕlekeylerĕ ay bışadır

010Bşk/002 üzülü[1]p zülü[1]p ay cĕrge ştadır.

010Bşk/003 kız balakay digan kızıl alma

010Bşk/004 malgadanıp ay kul tşadır.

010Bşk/005 jĕr jĕlekeylerĕ ay pşadır

010Bşk/006 üzülü[1]p (d)cĕrge tşadır.

010Bşk/007 kız balakay digan kızıl alma,

010Bşk/008 malgaldanıp kulɣa tşadır.

010Bşk/009 jır jırladay dibuk aytasız:

009Bşk/008 Ak tavşanların izi yok.

009Bşk/009 Bizim ile oynayıp gülen,

009Bşk/010 Eş dostlarımın şimdi hiçbiri yok.

009Bşk/011 Yer çileği erene kadar,

009Bşk/012 Hangi meyveyi seversin?

009Bşk/013 Kendi kendini bitirip,

009Bşk/014 Neden bu kadar sinirleniyorsun?

010Bşk/001 Yer çilekleri ay olgunlaşır,

010Bşk/002 Koparılıp yere düşer.

010Bşk/003 Kız çocuğu denen kızıl elma,

010Bşk/004 Mala aldanıp ay ele düşer.

010Bşk/005 Yer çilekleri ay olgunlaşır,

010Bşk/006 Koparılıp yere düşer.

010Bşk/007 Kız çocuğu denen kızıl elma,

010Bşk/008 Mala aldanıp ay ele düşer.

010Bşk/009 Şarkı söyle de diyip durursunuz.

009Bşk/008 Ак куянларның езе йок.

009Bşk/009 Бызның белян уйнап кульган,

009Bşk/010 Дусишларның инделагна аның бере йок.

009Bşk/011 Ер желяки ишканча,

009Bşk/012 Ниндай емиш сўйясең?

009Bşk/013 Ўз’ўзеңне бўтрўб,

009Bşk/014 Ник бухатли куйясың?

010Bşk/001 Жер желякяйляре ай бышадыр

010Bşk/002 Ўзўлюп зўлюп ай джергя штадыр.

010Bşk/003 Кыз балакай диган кызыл алма

010Bşk/004 Малгаданып ай кул тшадыр.

010Bşk/005 Жер желякяйляре ай пшадыр,

010Bşk/006 Ўзўлюп (д)жергя тшадыр.

010Bşk/007 Кыз балакай диган кызыл алма,

010Bşk/008 Малгалданып кулһа тшадыр.

010Bşk/009 Жыр жырладай дибук айтасыз:

010Bşk/010 jırnı qaydan alıp jırlayim?

010Bşk/011 zlaşıp suraşıp ĕ[1]y karayim,

010Bşk/012 tabalmasam zaymı alayim.

010Bşk/013 altın i[1]yer atka ti[1]yer,

010Bşk/014 tiysäle yabır itmäs.

010Bşk/015 yĕl'knä jü[1]räk yaş sakta,

010Bşk/016 basla basla kitär dawur utkas.

Vĕrhniural'skago ue[1]zda, prinsk' Gana.

011Bşk/001 galilew gnamikan duk

011Bşk/002 galilew gnay imduk vay xay ley xay

011Bşk/003 galiläy gna imduk ay xadray ganam

011Bşk/004 xadrıray ganay ay vay xayduk.

Orskago u. Der. Tĕma[1]sova: jır ili kuylap

012Bşk/001 kasım türe

012Bşk/002 kasım türe mingan ay sur yurɣa ay ɣĕm,

012Bşk/003 sĕl'kip taşlay kile kĕm muyindı.

010Bşk/010 Şarkıyı nereden alıp söyleyeyim?

010Bşk/011 Sorup soruşturup ey bakayım,

010Bşk/012 Bulamazsam ödünç alayım.

010Bşk/013 Altın eğer ata değer

010Bşk/014 Değse de yağır/yara etmez.

010Bşk/015 Çırpınır yürek gençken,

010Bşk/016 Yavaş yavaş sakinleşir zamanla.

Verhniy-Ural uyezdi, Gana madeni

011Bşk/001 Galilewgna mikan duk

011Bşk/002 Galilewgnay imduk vay xay ley xay

011Bşk/003 Galiley gna imduk ay xa-dray ganam

011Bşk/004 Ḥadrıray ganay ay vay xayduk.

Orsk uyezdi, Temasova köyü: Şarkı veya kuylap

012Bşk/001 Kasım Ağa

012Bşk/002 Kasım Ağa binmiş ay gri yorga vay kim,

012Bşk/003 Sallayarak geliyor kim boynu.

010Bşk/010 Жырны кайдан алып жырлаим?

010Bşk/011 Злашып сурашып эй караим,

010Bşk/012 Табалмасам займы алаим.

010Bşk/013 Алтын іяр атка тіяр,

010Bşk/014 Тисäля йабыр итмäс.

010Bşk/015 Елькнä жюрäк яш сакта,

010Bşk/016 Басла басла китäр даур уткас.

Верхниуральскаго уѣзда, принскъ Гана.

011Bşk/001 Галиляу гнамикан дук

011Bşk/002 Галиляугнай имдук вай хай ляй хай.

011Bşk/003 Галилей гна имдук ай хадрай ганам

011Bşk/004 Хадрырай ганай ай вай хайдук.

Орскаго у. Дер. Темясова: жыр или куйлап

012Bşk/001 Касым тӳря

012Bşk/002 Касым тӳря минган ай сур йурҕа ай ҕем,

012Bşk/003 Селькип ташлай киля кем муинды.

012Bşk/004 kasım türe mingan ay sur yurɣa ay ɣĕm,

012Bşk/005 sĕl'kip taşlay kile kĕm muyindı.

012Bşk/006 kasım türe wafat bulɣas

012Bşk/007 lastır-mayor kursatır uyindı.

012Bşk/008 alıstın kile karvan xiwadan (Buxardan)

012Bşk/009 bıznıŋ bĕz buyirda ultrıw bändälerdän tuɣıl' xudaydan.

Taştuɣay, jır

013Bşk/001 taştuɣaykaylarda ay kamışın talɣa urap kım tartayim.

013Bşk/002 taştuɣaykay qamış talɣa urap tartayim.

013Bşk/003 jalan yĕrniŋ kakuk(ı) yuk zir urap zirɣa qabat qaytayim.

013Bşk/004 taştuɣaykay sawnın buyinda burulup burulup uskan bĕr ulan.

013Bşk/005 yort illerĕm iska tışkanda bĕr ul'tram bĕr turam.

012Bşk/004 Kasım ağa binmiş ay gri yorga vay kim

012Bşk/005 Sallayarak geliyor kim boynu.

012Bşk/006 Kasım ağa vefat edince

012Bşk/007 Binbaşı gösterir oyunu.

012Bşk/008 Uzaktan gelir kervan Hiveden (Buhara'dan)

012Bşk/009 Bizim burada oturmamız kullardan değil Hüda'dan.

Taştugay, şarkı

013Bşk/001 Taştugayların da ay kamışını dalı dönerek çekeyim

013Bşk/002 Taştugay kamış dalı dönerek çekeyim.

013Bşk/003 Bozkırın guguk kuşu yok yeri dönerek yere tekrar döneyim.

013Bşk/004 Taştugay suyun boyunda dolanıp dolanıp büyümüş bir ot.

013Bşk/005 Evim memleketim aklıma düştüğünde bir oturuyor bir kalkıyorum.

012Bşk/004 Касым тӱря минган ай сур йурҕа ай ҕем,

012Bşk/005 Селькип ташлай киля кем муинды.

012Bşk/006 Касым тӱря уафат булҕас

012Bşk/007 Ластыр-майор курсатыр уинды.

012Bşk/008 Алыстын киля карван Хиуадан (Бухардан)

012Bşk/009 Бызның без буирда ултрыу бändälярдän туҕыль Худайдан.

Таштшҕай, жыр

013Bşk/001 Таштуҕайкайларда ай камышын талҕа урап кым тартаим.

013Bşk/002 Таштуҕайкай камыш талҕа урап тартаим.

013Bşk/003 Жалан ерниң какук(ы) йук зир урап зирҕа кабат кайтаим.

013Bşk/004 Таштуҕайкай саунын буинда бурулуп бурулуп ускан бер улян.

013Bşk/005 Йорт иллярем иска тышканда бер ультрам бер турам.

013Bşk/006 taştuɣayla sınıŋ qamışınnı kurayla ɣna itıp tartayiq

013Bşk/007 jalanɣna irdın kakukı yok, jür urmankaylarɣa kaytayiq!

013Bşk/008 kumışkna yüzü[1]k tabı baldım azbarıskayları utlıqtın.

013Bşk/009 jarlaɣımda kilip jarlamajmım xasratlarım qaygım.

014Bşk/001 sarı säs; jır

014Bşk/002 sarı sas asnı urü[1]p sal

014Bşk/003 bız kitkandı kurü[1]pkal

014Bşk/004 upkalama upkanga:

014Bşk/005 ukınırsın kitkanga.

014Bşk/006 galilew ralay zilelew zilelü[1]k.

014Bşk/007 sarı sas as urü[1]p sal

014Bşk/008 bız kitkandı kurü[1]pkal

014Bşk/009 upkalama upkanga:

014Bşk/010 ukınırsın kitkanga.

013Bşk/006 Taştugay da senin kamışını kuray yapıp üfleyelim.

013Bşk/007 Bozkır olan yerin guguk kuşu yok, yürü ormanlara dönelim.

013Bşk/008 Gümüş yüzük bulup aldım ahırların yemliğinden

013Bşk/009 Şarkı söylemek istediğim için söylemiyorum hasretlerimi kaygımı.

014Bşk/001 Sarı Saç, şarkı

014Bşk/002 Sarı saçını örüp sal;

014Bşk/003 Bizim gittiğimizi görüp kal;

014Bşk/004 Öfkelenme öptüğümde:

014Bşk/005 Pişman olursun gittiğime.

014Bşk/006 Galilev ralay zilelev zileluk

014Bşk/007 Sarı saçını örüp sal;

014Bşk/008 Bizim gittiğimizi görüp kal;

014Bşk/009 Öfkelenme öptüğümde:

014Bşk/010 Pişman olursun gittiğime.

013Bşk/006 Таштуҕайла синың камышыңны курайлаҕна итып тартаик.

013Bşk/007 Жаланҕна ирдын какукы йок, жӱр урманкайларҕа кайтаик!

013Bşk/008 Кумышкна юзюк табы балдым азбарыскайлары утлыктын.

013Bşk/009 Жарлаҕымда килип жарламаймым хасрятларым кайгым.

014Bşk/001 Сары сäс; жыр

014Bşk/002 Сары сасасны урюпсал

014Bşk/003 Быз китканды курюпкал

014Bşk/004 Упкалама упканга:

014Bşk/005 Укынырсын китканга.

014Bşk/006 Галиляу раляу зиляляу зилялюк.

014Bşk/007 Сары сасас урюпсал;

014Bşk/008 Быз китканды курюпкал.

014Bşk/009 Упкалама упканга:

014Bşk/010 Укынырсын китканга.

014Bşk/011 galilew ralay zilelew zilelü[1]k.

014Bşk/012 jürgän jěrler kald‿indě,

014Bşk/013 sarısa ulan aldında.

014Bşk/014 bız kitkannı qaray qaray,

014Bşk/015 karasa kuzlar tald‿indě.

014Bşk/016 zalilew ralaw zilelew zilelü[1]k.

015Bşk/001 taştuɣay

015Bşk/002 taştuɣayla sinın qamışınnı

015Bşk/003 kurayla ɣna itıpla tartayiq.

016Bşk/001 yikıtlar kı--------şı

016Bşk/002 yazɣan dup kızıp sawdaɣardin

016Bşk/003 alɣan daymala bělen.

Der. Yuluk', 1.-y Burzanskoy volosti, Orskago u.

017Bşk/001 janıkay yanış kitıplar sunarɣa

017Bşk/002 aşıkadarda buylay şaşıkayɣa ayayaşkandırlay buyi şaşıkayɣa.

014Bşk/011 Galilev ralay zilelev zileluk

014Bşk/012 Yürüdüğüm yerler kaldı artık,

014Bşk/013 Sarımsı ot önünde.

014Bşk/014 Bizim gitmemize baka baka,

014Bşk/015 Karaca gözler daldı artık.

014Bşk/016 Galilev ralay zilelev zileluk

015Bşk/001 Taştugay

015Bşk/002 Taştugay'da senin kamışını

015Bşk/003 Kuray yapıp üfleyelim.

016Bşk/001 Yiğit de-------- kişiler

016Bşk/002 Yazmış diye kızıp tüccarlardan

016Bşk/003 Almış mal ile.

Orsk uyezdi, 1. Böryen mahallesi, Yuluk köyü

017Bşk/001 Canım sevgilim gitti ava

017Bşk/002 Aşkadar boyu sansar için

014Bşk/011 Галиляу раляй зиляляу зилялюк.

014Bşk/012 Жӳрґäн жерляр калд'инде,

014Bşk/013 Сарыса улян алдында.

014Bşk/014 Быз китканны карай карай,

014Bşk/015 Караса кузлар талд'индě.

014Bşk/016 Залиляу раляу зиляляу зилялюк.

015Bşk/001 Таштуɣай

015Bşk/002 Таштуɣайла синын камышыңны

015Bşk/003 Курайлаɣна итыпла тартаик.

016Bşk/001 Йикытлар кы--------шы

016Bşk/002 Йазɣан дуп кызып саудаɣардин

016Bşk/003 Алɣандай мала белян.

Дер. Юлукъ, 1-ӳ Бурзянской волости, Орскаго у.

017Bşk/001 Жаныкай йаныш китыплар хай сунарɣа

017Bşk/002 Ашыкадарла буилай шашыкайɣа айайашкандырлай буи шашыкайɣа.

017Bşk/003 janıkay yanış kitıplar sunarɣa

017Bşk/004 aşkadarda buyi şaşkaɣa,

017Bşk/005 şaşkaɣala kitıp şaɣit uldı;

017Bşk/006 başqanayim qaldı yaş kna.

017Bşk/007 aşkadarda buyi yatıwı

017Bşk/008 kaş bina tuŋmay yatıwı.

017Bşk/009 şaşkaɣala kitıp fanabuldı,

017Bşk/010 taştay kumday (ɣunday) anıŋ batıwı.

Prinsk‘ Goreyĕvıx‘, Orskago ue[1]zda.

018Bşk/001 aşkadar vari[1]ant’

018Bşk/002 zankay zanış kittıluk yĕy sunarɣa

018Bşk/003 aşkadarlarnın buyi şa...(e) yĕy

018Bşk/004 aşkadarlar bularnı şaşkiga.

018Bşk/005 zanıkay zanış kittı yĕy sunarɣa

018Bşk/006 aşkadarlarnın buyi şaşkiga

017Bşk/003 Canım sevgilim gitti ava

017Bşk/004 Aşkadar boyu sansar için

017Bşk/005 Sansara gidip şehit oldu

017Bşk/006 Tek başına kaldım gençken

017Bşk/007 Aşkadar boyu nehir yatağı

017Bşk/008 Kış boyu donmuyor yatağı.

017Bşk/009 Sansara gidip fenalaştı,

017Bşk/010 Taş, kum gibi (böyle) onun batması.

Orsk uyezdi, Goreyev madeni

018Bşk/001 Aşkadar Varyantı

018Bşk/002 Canım sevgilim gitti ey ava

018Bşk/003 Aşkadarlar boyu sansara ey,

018Bşk/004 Aşkadarlar boyu sansara.

018Bşk/005 Canım sevgilim gitti ey ava

018Bşk/006 Aşkadarlar boyu sansara ey,

017Bşk/003 Жанықай йаныш китыплар сунарҕа

017Bşk/004 Ашкадарда буи шашкаҕа,

017Bşk/005 Шашкаҕала китып шаҕитуды;

017Bşk/006 Башканаим калды йашкна.

017Bşk/007 Ашкадарда буи йатыуы

017Bşk/008 Кашбина туңмай йатыуы.

017Bşk/009 Шашкаҕала китып фанабулды,

017Bşk/010 Таштай кумдай (ҕундай) аның батыуы.

Принскъ Горяевыхъ, Орскаго уѣзда.

018Bşk/001 Ашкадар, варіантъ.

018Bşk/002 Занкай заныш киттылук ей сунарҕа

018Bşk/003 Ашкадарларнын буи ша..... (е) ей

018Bşk/004 Ашкадарлар буларны шашкига.

018Bşk/005 Занықай заныш китты ей сунарҕа

018Bşk/006 Ашкадарларнын буи шашкига,

018Bşk/007 şaşkalarga kitıp wafat buldı;

018Bşk/008 başknaylarım qalduk yaşknuk.

018Bşk/009 zanıkay zanış kittı yĕy sunarɣa

018Bşk/010 aşkadarlarnın yul bĕlen.

018Bşk/011 sur yatkayların yasap sawur idım,

018Bşk/012 yasaplaɣna bulmay kul bĕlen.

Prinsk‘ Goreyĕvıx‘, Orskago ue[1]zda.

019Bşk/001 irandıkay tawnın arıqasında

019Bşk/002 akkuyanıla yannık säwli.

019Bşk/003 irandıkay tawnın arqasında

019Bşk/004 aqkuyanla yannık säwli (saɣali).

019Bşk/005 şaɣıylaɣna kitıp ɣurubitup:

019Bşk/006 bayɣır indĕ bikqul awulı.

019Bşk/007 bikqul dagna awulı zur awul,

018Bşk/007 Sansarlara gidip vefat etti;

018Bşk/008 Bir başıma kaldık genç yaşta.

018Bşk/009 Canım sevgilim gitti ey ava

018Bşk/010 Aşkadar yolu boyunca

018Bşk/011 Resimleri yapıp onu okşar idim,

018Bşk/012 Yapıp okşanmıyor işte el ile.

Orsk uyezdi, Goreyev Madeni

019Bşk/001 İrendikey Dağı’nın arkasında

019Bşk/002 Ak tavşanı da yenlik[5] bekler.

019Bşk/003 İrendikey Dağı’nın arkasında

019Bşk/004 Ak tavşanı da yenlik bekler.

019Bşk/005 Şagiy de gidince hırsız bitti:

019Bşk/006 Zenginleşir artık Bikkul köyü.

019Bşk/007 Bikkul köyü büyük köy,

018Bşk/007 Шашкаларга китып уафат булды;

018Bşk/008 Башкнайларым калдук йашкнук.

018Bşk/009 Заныкай заныш китты ей сунарҕа

018Bşk/010 Ашкадарларнын йул белян.

018Bşk/011 Сур йаткайларын йасап саур идым,

018Bşk/012 Йасаплаҕна булмай кул белян.

Принскъ Горяевыхъ, Орскаго уѣзда.

019Bşk/001 Ирандыкай таунын арыкасында

019Bşk/002 Аккуйаныла йанныкла сäўли.

019Bşk/003 Ирандыкай таунын аркасында

019Bşk/004 Аккуйанла йаннык сäули (саҕали).

019Bşk/005 Шаҕыйлаҕна китып ҕурубитуп:

019Bşk/006 Байҕыр инде Биккул аулы.

019Bşk/007 Биккул дагна аулы зур аул,

[5] Tilki, sincap, tavşan gibi hayvanlar.

019Bşk/008 uramları anıŋ tarawul;

019Bşk/009 kaytırdaγna idım bän ilimä,

019Bşk/010 aldın artın turγan qarawul.

Prinsk‘ Goreyĕvıx‘, Orskago ue[1]zda.

020Bşk/001 barakov vari[1]ant’.

020Bşk/002 bĕrkut kına tawnıŋ yĕy başında

020Bşk/003 burlaγupkna uskanda yuk kuş sawul.

020Bşk/004 bĕrkut kına tawnıŋ (yĕy) başında

020Bşk/005 burlaγupkna uskan kuş sawul.

020Bşk/006 uz̲aqlaγna yulγa säfär sıktık:

020Bşk/007 kurıplay bulmas zanıkay xoş saw bul.

020Bşk/008 bĕrkutkna tawnıŋ (yĕy) başında

020Bşk/009 şawlay mikan bĕrkutnıŋ säwli?

020Bşk/010 şaγıy miskin kitıp γurubitıp:

020Bşk/011 bayγır mikan bikquldın awulı.

019Bşk/008 Sokakları onun daracık;

019Bşk/009 Döner idim ben ilime,

019Bşk/010 Önünde arkasında duruyor bekçi.

Orsk uyezdi, Goreyev Madeni

020Bşk/001 Barak varyantı

020Bşk/002 Berkut Dağı’nın ey başında

020Bşk/003 Dolanarak büyümüş iki kayın.

020Bşk/004 Berkut Dağı’nın ey başında

020Bşk/005 Dolanarak büyümüş iki kayın.

020Bşk/006 Uzun bir yolculuğa çıktık.

020Bşk/007 Görüşemeyiz, sevgilim, hoşça kal,

020Bşk/008 Berkut Dağı’nın, ey, başında

020Bşk/009 Berkut’un ağaçları ses çıkarıyor mu?

020Bşk/010 Zavallı Şagiy gidip, hırsız bitince,

020Bşk/011 Zenginleşir mi acaba Bikkul’un köyü?

019Bşk/008 Урамлары аның тараул;

019Bşk/009 Кайтырдаҕна идым бән илимä,

019Bşk/010 Алдын артын турҕан караул.

Принскъ Горяевыхъ, Орскаго уѣзда.

020Bşk/001 Бараков варіантъ.

020Bşk/002 Беркут кына тауның ей башында

020Bşk/003 Бурлаҕупкна усканда йок куш саул.

020Bşk/004 Беркуткына тауның(ей) башында

020Bşk/005 Бурлаҕупкна ускан куш саул.

020Bşk/006 Удаклаҕна йулҕа сäфäр сыктык:

020Bşk/007 Курыплай булмас заныкай хош сау бул.

020Bşk/008 Беркуткна тауның (ей) башында

020Bşk/009 Шаулай микан беркутның сäули?

020Bşk/010 Шаҕый мискин китып ҕурубитып:

020Bşk/011 Байҕыр микан Бикkулдын аулы.

Şagi Barakov, variant'. 2-y. 1-y Burzan- Orsk

021Bşk/001 aγızıl'kaylarγa xay tuşkanda

021Bşk/002 jıl' urmasın kamala saqta.

021Bşk/003 bi[1]yi[1]k kına tawdım başında

021Bşk/004 ikılaruk uskan tiŋ sawul.

021Bşk/005 bi[1]yi[1]kkına tawdım başında

021Bşk/006 ikılaruk uskan tiŋ sawul.

021Bşk/007 jırakkna yulγa säfär sıqtım

021Bşk/008 kaldın γna, zanışım xoş saw bul

021Bşk/009 kalırsında zanışım (yĕy) kalırsıŋ,

021Bşk/010 kamışlardın yullar (uylar) salırsıŋ;

021Bşk/011 süttin apaq blaklarındı

021Bşk/012 kım kukra[1]klarına salırsıŋ.

Dĕr. i[2]tkulovoy 1-y Kananikol'ski[1]y Zavod' Orskago u.

022Bşk/001 jıfaklaγna bilγan başıwka

Şagi Barakov 2. varyantı. Orsk şehri, 1. Böryen mahallesi

021Bşk/001 Akidilciğime, hay, girdiğimde,

021Bşk/002 Yel vurmasın kayıkta olduğunda

021Bşk/003 Yüksek dağın başında

021Bşk/004 İki denk huş ağacı büyümüş.

021Bşk/005 Yüksek dağın başında

021Bşk/006 İki denk huş ağacı büyümüş.

021Bşk/007 Uzak yola sefere çıktım

021Bşk/008 Kaldın da sevgilim, hoşça kal.

021Bşk/009 Kalırsın da, sevgilim, kalırsın.

021Bşk/010 Kamışlardan yollar (evler) yaparsın.

021Bşk/011 Sütten apak bileklerini

021Bşk/012 Kimin göğüslerine koyarsın?

Orsk Uyezdi, Kananikol fabrikası, 1. İtkul Köyü

022Bşk/001 İpek de kemer desen,

Шаги Бараков, варіантъ. 2-й. 1-й Бурзан-Орск

021Bşk/001 Аӷызылькайларӷа хай тушканда

021Bşk/002 Жыль урмасын камала сакта.

021Bşk/003 Биік кына таудым башында

021Bşk/004 Икыларук ускан тиӊ саул.

021Bşk/005 Биіккына таудым башында

021Bşk/006 Икыларук ускан тиӊ саул.

021Bşk/007 Жыраккна йулӷа сäфäр сыктым,

021Bşk/008 Калдын ӷна занышым хош сау бул.

021Bşk/009 Калырсында занышым(ей) калырсың,

021Bşk/010 Камышлардын йуллар (уйлар) салырсың;

021Bşk/011 Сӳттин апак блакларынды

021Bşk/012 Кым кукрякларына салырсың.

Дер. Іткуловой 1-й. Кананикольскій Заводъ,Орскаго у.

022Bşk/001 Жыфаклаӷна билӷан башыука

022Bşk/002 kumışlaγna altın buyavı.

022Bşk/003 askanay tulı uy xasıret

022Bşk/004 sır bılγırtmas (c)jıgıt uyavı.

022Bşk/005 jıfaklaγna bilγan (bil'baw) başıwka

022Bşk/006 kumış lü[1]le altın buyawı.

022Bşk/007 äskanay tulı uy xasıret

022Bşk/008 sır bılγırtmas jıgıt uyawı.

022Bşk/009 sakmarlaγnı sınıŋ buyinda

022Bşk/010 urlaplagnay yüzä aq urdaq.

022Bşk/011 uylamaγan saqta xis nasta yok,

022Bşk/012 uylanisam jana yaş jüräk.

022Bşk/013 tabaqkna tabaq aq kaγız:

022Bşk/014 burambaydın jazγan xatları.

022Bşk/015 burambaydın yazγan xatıp kurıp,

022Bşk/016 laşalır awul kartları.

022Bşk/002 Gümüşlü de altın boyası.

022Bşk/003 İçi dolu düşünce ve hasretle

022Bşk/004 Sır söylemez yiğidin uyanığı.

022Bşk/005 İpek de kemer desenli,

022Bşk/006 Gümüşlü de altın boyası

022Bşk/007 İçi dolu düşünce ve hasretle

022Bşk/008 Sır söylemez yiğidin uyanığı.

022Bşk/009 Sakmar suyunun boyunda,

022Bşk/010 Yukarıya doğru da yüzer ak ördek

022Bşk/011 Düşünmediğin zaman hiçbir şey yok

022Bşk/012 Düşünsem, yanar genç yürek.

022Bşk/013 Tabak tabak ak kâğıt

022Bşk/014 Buranbay'ın yazdığı mektupları.

022Bşk/015 Buranbay'ın yazdığı mektubu görüp

022Bşk/016 Ağlaşıyor köy yaşlıları.

022Bşk/002 Кумышлаҕна алтын буйавы.

022Bşk/003 Асканаи тулы уй хасырят

022Bşk/004 Сыр былҕыртмас (д)жыгыт уйавы.

022Bşk/005 Жыфаклаҕна билҕан (бильбау) башыука

022Bşk/006 Кумыш люля алтын буйауы.

022Bşk/007 Äсканаи тулы уй хасырят

022Bşk/008 Сырбыл ҕыртмас жыгыт уйауы.

022Bşk/009 Сакмарлаҕны синың буинда

022Bşk/010 Урлаплагнай юзä ak урдak.

022Bşk/011 Уйламаҕан сакта хисnаста йок,

022Bşk/012 Уйланисам жана йаш жӯрäк.

022Bşk/013 Табаккна табак ak каҕыз:

022Bşk/014 Бурамбайдын йазҕан хатлары.

022Bşk/015 Бурамбайдын йазҕан хатып курып,

022Bşk/016 Лашалыр аул картлары.

Dĕr. Yuluk‘ Orskago ue[1]zda. Abdraxman.

023Bşk/001 aɣey zileley ganam zil’kuy

023Bşk/002 a zil’künküy küyledi säm

023Bşk/003 ku…yum qıltım kuy.

023Bşk/004 Zileleɣna ziley zilkönköy,

023Bşk/005 küyledisäm kuyüm qıltım kuy,

023Bşk/006 fanilaɣna dünde sımayla,

023Bşk/007 jürök kaɣıw axıtkaylarda jıl’kıntıy.

023Bşk/008 yaz bulmaydı atlar jirsiŋmay,

023Bşk/009 bĕr jil’kınmay jıgıt miŋ zäkmäy.

023Bşk/010 bıznı kışı kuŋıl’ tıy,

023Bşk/011 kaydan bilikan ɣaměl’ ul’sanmay.

Sultanovskiy prinsk‘ Rameyevıx‘ Orskago u.

024Bşk/001 unagına ɣum---dık ay un akık

024Bşk/002 kanton xaldı yar qaşına.

Orsk uyezdi, Yuluk köyü. Abdrahman

023Bşk/001 agey zileley ganam zilkuy

023Bşk/002 a zilkön köy köyledi sem

023Bşk/003 Ku…yum kıltım kuy.

023Bşk/004 zilelegna ziley zil’künküy,

023Bşk/005 Şarkı söyle dersem, şarkımı söyledim ya.

023Bşk/006 Fani dünya sınırlıdır.

023Bşk/007 Yürek okşandığında çırpınır.

023Bşk/008 Bahar olmayınca, atlar yere alışmaz:

023Bşk/009 Bir çırpınmasa, yiğit şarkı yakamıyor

023Bşk/010 Kişi, bize gönüllü diyor,

023Bşk/011 Nereden bilir ki, amel ölçülmez.

Orsk uyezdi, Sultanov madeni

024Bşk/001 Onar sumluk on akik

024Bşk/002 Kanton koydu eyer kaşına.

Дер. Юлукъ, Орскаго уѣзда. Абдрахман.

023Bşk/001 Аҕей зиляляй ганам зилькуй

023Bşk/002 А зилькӱнкӱй кӱйляди сäм

023Bşk/003 Ку…йум кылтым куй.

023Bşk/004 Зиляляҕна зиляй зилькӱнкӱй,

023Bşk/005 Кӱйлядисäм куйӱм кылтым куй,

023Bşk/006 Фанилаҕна дӱндя сымайла,

023Bşk/007 Жӱрӧк каҕыуахыткайларда жылькынтый.

023Bşk/008 Йаз булмайды атлар жир сиңмай,

023Bşk/009 Бер жилькынмай жыгыт миң зäкмäй.

023Bşk/010 Бызны кышы куңыльтый,

023Bşk/011 Кайдан биликан ҕамель ульсанмай.

Султановский принскъ Рамеевыхъ Орскаго у.

024Bşk/001 Унагына ҕум---дык ай ун акы

024Bşk/002 Кантон халды йар кашына.

024Bşk/003 una ɣumdık un akık,

024Bşk/004 kanton xaldı yar qaşına.

024Bşk/005 atam dus itıp işaŋma:

024Bşk/006 kanton ataŋ dusı jitar başıŋa.

024Bşk/007 yěskinayin yansa salkın sıw

024Bşk/008 jangan jurakka faydimış.

024Bşk/009 yoq uda kurup quwanmasaq,

024Bşk/010 uyawda kurüw qaydimış.

Ozĕro Kıltınban‘ Orskago ue[1]zda.

025Bşk/001 yi kumışlaɣna yar aqıglı kaş,

025Bşk/002 atkalagna saŋla yawur ıtmas.

025Bşk/003 kumışla yar aqıglı kaş,

025Bşk/004 atkaɣna salsaŋ yabır itmas,

025Bşk/005 jil’k(i)na jurak mali itkas;

025Bşk/006 basla basla kitar dawr‿utkas.

024Bşk/003 Onar sumluk on akik

024Bşk/004 Kanton koydu eyer kaşına.

024Bşk/005 Babam dostum diye inanma:

024Bşk/006 Kanton, babanın dostu bela olur.

024Bşk/007 İçin yansa, serin su

024Bşk/008 Yanan yüreğe fayda, imiş.

024Bşk/009 Uykuda görüp sevinmesek

024Bşk/010 Uyanıkken görmesi nasılmış.

Orsk uyezdi, Kıltınban Gölü

025Bşk/001 Ey gümüşlü de eyer akik kaş,

025Bşk/002 Ata da koysan yağır/yara etmez,

025Bşk/003 Gümüşlü eyer, akikli kaş

025Bşk/004 Ata koysan yağır etmez,

025Bşk/005 Canlanır yürek vakti gelince,

025Bşk/006 Yavaş yavaş gider, zaman geçtikçe.

024Bşk/003 Уна ұумдык унакык,

024Bşk/004 Кантон халды йар кашына.

024Bşk/005 Атам дус итып ишаңма:

024Bşk/006 Кантон атаң дусы житар башыңа.

024Bşk/007 Ескинаин йанса салкынсыу

024Bşk/008 Жанган журакка файдимыш.

024Bşk/009 Йок уда куруп куанмасак,

024Bşk/010 Уйауда курӱу кайдимыш.

Озеро Кылтынбанъ Орскаго уѣзда.

025Bşk/001 Йи кумышлаҕна йар акыглы каш,

025Bşk/002 Аткалагна саңла йаурытмас.

025Bşk/003 Кумышла йар акыглы каш,

025Bşk/004 Аткаҕна салсаң йабыр итмас,

025Bşk/005 Жильк(и)на журак мали иткас;

025Bşk/006 Басла басла китар даур’уткас.

025Bşk/007 yuz ilile sumdan bişar (?) altın aqık

025Bşk/008 kuydırdınla yar qaşına

025Bşk/009 atam dustım par tip işandın kanton

025Bşk/010 ataŋ dustı jittı başına.

Kananikolskago zavoda Orskago u. Gali Hasanov

026Bşk/001 ax disämdä jěɣla bıl başım

026Bşk/002 ux disämdä tugula kuz yaşım.

026Bşk/003 ax disämdä jěɣlay bıl başım

026Bşk/004 ux disämdä tugula kuz yaşım.

026Bşk/005 běyɣämbärdä yakup zarlı idı,

026Bşk/006 běndälärdä bäni zarl(ı)‿ittı.

026Bşk/007 aɣıydılkaylarnı urlaɣan,

026Bşk/008 kanatları qızıl kuk barli,

026Bşk/009 uynapkna kulü[1]p kalayiq,

026Bşk/010 ukındra turɣan kuplarni!

025Bşk/007 Yüz elli sumdan beşer altın akik

025Bşk/008 Koydurdun da eyer kaşına

025Bşk/009 Babam dostum var diye inandın kanton

025Bşk/010 Babanın dostu yetti başına.

Orsk uyezdi, Kananikol fabrikası, Gali Hasanov

026Bşk/001 Ah desem de ağlar bu başım,

026Bşk/002 Uh desem de dökülür göz yaşım;

026Bşk/003 Ah desem de ağlar bu başım,

026Bşk/004 Uh desem de dökülür göz yaşım;

026Bşk/005 Peygamber Yakup da üzgün idi,

026Bşk/006 Kullar da beni üzgün etti.

026Bşk/007 Akidillerden yukarı çıkmış

026Bşk/008 Kanatları kırmızı, gök gölge balığı.

026Bşk/009 Oynayıp gülüp kalalım,

026Bşk/010 Pişman ediyor birçoğunu!

025Bşk/007 Йуз илиля сумдан бишар (?) алтын акык

025Bşk/008 Куйдырдынла йар кашына

025Bşk/009 Атам дустым пар тип ишандын кантон

025Bşk/010 Атаң дусты житты башына.

Кананикольскаго завода Орскаго у. Гали Хасянов

026Bşk/001 Ах дисämдä жеҕла был башым,

026Bşk/002 Ух дисämдä тугула куз йашым.

026Bşk/003 Ах дисämдä жеҕлай бул башым,

026Bşk/004 Ух дисämдä тугула куз йашым;

026Bşk/005 Бейҕämбärдä Йакуп зарлы иды,

026Bşk/006 Бендäлärдä бäни зарл(ы)’итты.

026Bşk/007 Аҕыйдылькайларны урлаҕан,

026Bşk/008 Канатлары кызыл кук барли,

026Bşk/009 Уйнапкна кулюп калаик,

026Bşk/010 Укындра турҕан купларни!

Jır	Şarkı	Жыр
027Bşk/001 bi[1]yik kna tardım yěy başında	**027Bşk/001** Yüksek dağın ey başında	**027Bşk/001** Біиккна тардым ей башында
027Bşk/002 kur qagarsılardın uyası.	**027Bşk/002** Gök aladoğanların yuvası;	**027Bşk/002** Кур кагарсылардын уйасы.
027Bşk/003 bi[1]yik kna tawnın başında	**027Bşk/003** Yüksekçe dağın başında	**027Bşk/003** Біик кна таунын башында
027Bşk/004 kuk qarsıɣalardın uyası;	**027Bşk/004** Gök aladoğanın yuvası;	**027Bşk/004** Кук карсыҕалардын уйасы;
027Bşk/005 raxatları yuk yuk měx(a)natı kup	**027Bşk/005** Rahatları yok, yok, çilesi çok	**027Bşk/005** Рахатлары йук йук мех(а)наты куп
027Bşk/006 bu wafasız fani dunyada	**027Bşk/006** Bu vefasız fani dünyada.	**027Bşk/006** Бу уафасыз фани дунйада.
027Bşk/007 yaşil' kna kuyma kunca bawlı	**027Bşk/007** Yeşil çit deri bağlı.	**027Bşk/007** Йашиль кна куйма кунджа баулы
027Bşk/008 kızıl tura kirek jikmaga;	**027Bşk/008** Kızıl doru at gerek koşmaya;	**027Bşk/008** Кызыл тура киряк жикмага;
027Bşk/009 zamanalar awur fitnalar kup:	**027Bşk/009** Zamaneler zor, fitneler çok,	**027Bşk/009** Заманалар аур фитналар куп:
027Bşk/010 dusiş kirek dunda[1] kutmaɣa.	**027Bşk/010** Eş dost gerek yaşamaya.	**027Bşk/010** Дусиш киряк дундя кутмаҕа.
028Bşk/001 kaxım türe.	**028Bşk/001 Kahım Başkan**	**028Bşk/001 Кахым тӱря.**
028Bşk/002 bügünɣna tündä bän ul'disam	**028Bşk/002** Bugün gecede ben öldüysem,	**028Bşk/002** Бӱгӱнҕна тӱндä бäн ульдисам
028Bşk/003 xay kım kabırımdı kin ukı aka kadıɣız	**028Bşk/003** Hay kim kabrimi geniş kazınız,	**028Bşk/003** Хай кым кабырымды кин укы ака кадыҕыз.
028Bşk/004 bügün tünde bän ulsam,	**028Bşk/004** Bugün gece ben ölsem	**028Bşk/004** Бӱгӱн тӱндя бäн ульсам,
028Bşk/005 kabırımdı kin kadıɣız,	**028Bşk/005** Kabrimi geniş kazınız,	**028Bşk/005** Кабырымды кин кадыҕыз,
028Bşk/006 baş ısuma zifa taş kuyaɣız	**028Bşk/006** Baş ucuma güzel taş koyunuz,	**028Bşk/006** Башы сума зифа таш куйаҕыз

028Bşk/007 isimımdı şuɣa yadıɣız.

028Bşk/008 bügäsä tündä tuşumda

028Bşk/009 bělekäy ɣna jělɣa buyladım,

028Bşk/010 älle tuşum alla uyawum

028Bşk/011 tiŋ tuşum bělen uynamın.

029Bşk/001 sän sanduɣas bulsa bän kardiɣas

029Bşk/002 sayraşırbıs alě az bulɣas.

029Bşk/003 sän sanduɣas bulsa bän kardiɣas

029Bşk/004 sayraşırbıs älě az bulɣas.

029Bşk/005 kěm ɣumırı bělen kım yürüsüŋ,

029Bşk/006 uzi uzi ɣumırı az bulɣas.

029Bşk/007 aɣıyzıl' sině kıskanda,

029Bşk/008 blaɣım taldı bänim işkanda;

029Bşk/009 gaqılım bütün xuşim kittı,

029Bşk/010 utkan ɣumırım iska tuşkanda.

030Bşk/001 gilmi yaza

028Bşk/007 İsmimi şuna yazınız.

028Bşk/008 Bugün gece düşümde

028Bşk/009 Küçücük nehir boyladım.

028Bşk/010 Belki düşte, belki uyanıkken

028Bşk/011 Yoldaşlarım ile oynadım.

029Bşk/001 Sen bülbül olsan ben kırlangıç

029Bşk/002 Ötüşürüz bahar gelince.

029Bşk/003 Sen bülbül olsan ben kırlangıç

029Bşk/004 Ötüşürüz bahar gelince.

029Bşk/005 Kimin ömrü ile kim yaşasın.

029Bşk/006 Kendi ömrü az olunca.

029Bşk/007 Akidil, seni geçerken,

029Bşk/008 Bileğim yoruldu kürek çekerken.

029Bşk/009 Aklım bütün bilincim gitti,

029Bşk/010 Geçen ömrüm aklıma düştüğünde.

030Bşk/001 Gilmi Yaza

028Bşk/007 Исимымды щуҕа йадыҕыз.

028Bşk/008 Бӱгäсä тӱндä тушумда

028Bşk/009 Белякäй ҕна желҕа буйладым,

028Bşk/010 Älля тушум алля уйаум

028Bşk/011 Тиң тушум белян уйнамын.

029Bşk/001 Сän сандуҕас булса бäн кардиҕас

029Bşk/002 Сайрашырбыс але аз булҕас.

029Bşk/003 Сän сандуҕас булса бäн кардиҕас

029Bşk/004 Сайрашырбыс äле аз булҕас;

029Bşk/005 Кем ҕумыры белян кым юрӱсӱң,

029Bşk/006 Узи узи ҕумыры аз булҕас.

029Bşk/007 Аҕыйзыль сине кысканда,

029Bşk/008 Блаҕым талды бäним ишканда;

029Bşk/009 Гакылым бӱтӱн хушим китты,

029Bşk/010 Уткан ҕумырым иска тушканда.

030Bşk/001 Гилми йаза.

030Bşk/002 alıstan kay karayip ay kuringan

030Bşk/003 kuk ulankaylarnı şawlaxĕ;

030Bşk/004 alıstan kay qarayip ay quringan

030Bşk/005 kuk ulankaylarnın şawlaxĕ;

030Bşk/006 jurt ilĕ isina tuşkan saqta

030Bşk/007 juruy mikan qurla kawdaxĕ.

030Bşk/008 baqsısında uskan bad'an aɣas,

030Bşk/009 bad'anı bütxä tal kıbık;

030Bşk/010 gaziz laɣna başı kitıp bardı

030Bşk/011 zaklat salıp yĕygan mal kıbık.

Fayzullina pe[1]sne.

Vĕrxniuralski[1]y ostrog'

031Bşk/001 jıgıt kına kışının ay kıyɣanı

031Bşk/002 kızıl gınay tül'kü qulaksın;

031Bşk/003 alamın digan jiridan almay

031Bşk/004 kitmäs jıgıt uzi mĕskın alasın.

030Bşk/002 Uzaktan bakınca görünen

030Bşk/003 Gök otların gölgesi.

030Bşk/004 Uzaktan bakınca görünen

030Bşk/005 Gök otların gölgesi;

030Bşk/006 Yurdu-ili aklına düştüğü zamanda

030Bşk/007 Yaşar mı kuru gövdesi.

030Bşk/008 Bahçesinde büyüyen anason ağaç,

030Bşk/009 Anasonu bitse, dal gibi;

030Bşk/010 Aziz başı da yok oldu

030Bşk/011 İpotek koyulup toplanan mal gibi.

Feyzulla Şarkısı.

Verhniy-Ural şehri

031Bşk/001 Yiğit kişinin ay giydiği

031Bşk/002 Kızıl tilki kürkünden börkü.

031Bşk/003 Alırım dediği yerden almadan

031Bşk/004 Gitmez, yiğit özüne mesken alacağını

030Bşk/002 Алыстан кай караип ай куринган

030Bşk/003 Кукуланкайларны шаулахе.

030Bşk/004 Алыстан кай караип ай куринган

030Bşk/005 Кукуланкайларнын шаулахе;

030Bşk/006 Журт иле исина тушкан сакта

030Bşk/007 Журуй микан курла каудахе.

030Bşk/008 Баксысында ускан бадьан аҕас,

030Bşk/009 Бадьаны бӱтхä тал кыбык;

030Bşk/010 Газизлаҕна башы китып барды

030Bşk/011 Заклат салып ейган мал кыбык.

Файзуллина пĕсня.

Верхниуралскій острогь

031Bşk/001 Жыгыт кына кышынын ай кыйҕаны

031Bşk/002 Кызыл гынай тӱлькӱ кулаксын;

031Bşk/003 Аламын диган жиридан алмай

031Bşk/004 Китмäс жыгыт узи мескын аласын.

031Bşk/005 jıgıt kışının kıyɣanı

031Bşk/006 kızıl tül'kü qulaksın;

031Bşk/007 alamın digan jırdan almay

031Bşk/008 kitmäs jıgıt uzi měskin alasın.

031Bşk/009 xawadinkay usqan kubělek,

031Bşk/010 kanatınnın usu tuŋarak.

031Bşk/011 mal ɣayɣısı bızga qayɣı tugıl',

031Bşk/012 baş qayɣıɣı bızɣa kuběrek.

Arměncskaya pe[1]sne.

032Bşk/001 kugarıpknay lagnı yatkan kuk arkanı

032Bşk/002 artılıwı atkagna kus bula.

032Bşk/003 kugarıpknay yatkan kuk arkanı

032Bşk/004 artılıwı atka kus bula;

032Bşk/005 utkanɣnay ɣumırınnın bilgası yok:

032Bşk/006 taŋ ata da daxi kis bula.

031Bşk/005 Yiğit kişinin giydiği

031Bşk/006 Kızıl tilki kürkünden börkü.

031Bşk/007 Alırım dediği yerden almadan

031Bşk/008 Gitmez, yiğit özüne mesken alacağını

031Bşk/009 Havada uçan kelebek

031Bşk/010 Kanadının ucu yuvarlak.

031Bşk/011 Mal kaygısı bize kaygı değil

031Bşk/012 Baş kaygısı bizde daha çok.

Ordu Marşı

032Bşk/001 Göğerip uzanan gök dağın sırtını

032Bşk/002 Geçmesi ata zor olur.

032Bşk/003 Göğerip uzanan gök dağın sırtını

032Bşk/004 Geçmesi ata zor olur.

032Bşk/005 Geçen de ömrünün belirtisi yok;

032Bşk/006 Tan atar ve yine akşam olur.

031Bşk/005 Жыгыт кышынын кыйҕаны

031Bşk/006 Кызыл тӱлькӱ кулаксын;

031Bşk/007 Аламын диган жырдан алмай,

031Bşk/008 Китмäс жыгыт узи мескин аласын.

031Bşk/009 Хауадинкай ускан кубеляк,

031Bşk/010 Канатыннын усу туҥаряк.

031Bşk/011 Мал ҕайҕысы бызга кайҕы тугыль,

031Bşk/012 Баш кайҕыҕы бызҕа куберяк.

Армейская пѣсня.

032Bşk/001 Кугарыпкнайлагны йаткан кук арканы

032Bşk/002 Артылыуы аткагна кус була.

032Bşk/003 Кугарыпкнай йаткан кук арканы

032Bşk/004 Артылыуы атка кус була;

032Bşk/005 Уткаҥнай ҕумырынның билгасы йок:

032Bşk/006 Таҥ ата да дахи кис була.

032Bşk/007 bän sanduγas idım uz ilimda,

032Bşk/008 bän sayγaymın kışı jirimda;

032Bşk/009 aq jumurtka kibık tagarmala tip,

032Bşk/010 rizık měskin yuru[1]ta kup yĕrgä.

Anjoqay-İ[1]wuldıqay

033Bşk/001 bugasakay tündä ay tüşumdä

033Bşk/002 uryadagı suwdı buyladım ay

033Bşk/003 anjokay;

033Bşk/004 älle tüşümkay äll'ay uyawım

033Bşk/005 tiŋdaşımγı bĕlen uynadım ay

033Bşk/006 yuldıkay;

033Bşk/007 bugasa tündä ay tuşumda

033Bşk/008 uryada suwdı buyladım

033Bşk/009 anjoqay;

033Bşk/010 älle tüşüm älle uyawım,

033Bşk/011 tiŋdaşim bĕlen uynadım

033Bşk/012 yuldıqay;

033Bşk/013 uryadayı sıwdın buyinda

032Bşk/007 Ben bülbül idim öz yurdumda

032Bşk/008 Ben sararırım başka yerde

032Bşk/009 Ak yumurta gibi yuvarlanıp,

032Bşk/010 Rızık mesken yürütür çok yere.

Anjokay-Yuldıkay

033Bşk/001 Bu gece düşümde

033Bşk/002 Urgaza Nehri boyunca yürüdüm.

033Bşk/003 Anjokay

033Bşk/004 Kah düşümdeyim, kah uyanığım,

033Bşk/005 Akranlarım ile oynadım,

033Bşk/006 Yuldıkay.

033Bşk/007 Bu gece düşümde

033Bşk/008 Urgaza Nehri boyunca yürüdüm.

033Bşk/009 Anjokay

033Bşk/010 Kah düşümdeyim, kah uyanığım,

033Bşk/011 Akranlarım ile oynadım,

033Bşk/012 Yuldıkay.

033Bşk/013 Urga'daki suyun boyunda,

032Bşk/007 Бän сандуҕас идым уз илимда,

032Bşk/008 Бän сайҕаймын кышы жиримда;

032Bşk/009 Ak жумуртка кибык тагармала тип,

032Bşk/010 Ризык мескин йурюта куп йергä.

Анжокай-Іулдыкай

033Bşk/001 Бугасакай тӱндä ай тӱшумдä

033Bşk/002 Урҕадагы сууды буйладым ай

033Bşk/003 Анжокай;

033Bşk/004 Älля тӱшӱмкай älл'ай уйауым

033Bşk/005 Тиҥдашымҕы белян уйнадым ай

033Bşk/006 Йулдыкай;

033Bşk/007 Бугаса тӱндä тушумда

033Bşk/008 Урҕада сууды буйладым

033Bşk/009 Анжокай;

033Bşk/010 Älля тӱшӱм älля уйауым,

033Bşk/011 Тиҥдашим белян уйнадым

033Bşk/012 Йулдыкай;

033Bşk/013 Урҕадаҕы сыудын буинда

033Bşk/014 ilile buɣula uskan běr ulan

033Bşk/015 anjoqay;

033Bşk/016 jurt ilim iskä tuşkan saqta

033Bşk/017 anadan yaŋı tıwɣanday bulam,

033Bşk/018 yuldıqay.

033Bşk/019 urɣadaxı sıwdı sıqqanda

033Bşk/020 kamısım jatıp qaldı qayirlıp

033Bşk/021 anyoqay

033Bşk/022 kamısım üsü[1]n qayɣırmaymın:

033Bşk/023 tiŋ tuşum qaldı ayirlıp,

033Bşk/024 yuldıqay.

3-y Burza[1]nskoy vlocti Orskago ue[1]zda.

034Bşk/001 masim kana taşı mawlim taş

034Bşk/002 kumış kana yuduk marjin kaş.

034Bşk/003 masim kana taşı mawlim taş

034Bşk/004 kumış kana yu(z)ɀuk marjin kaş.

034Bşk/005 barmaqayim qamış yuzun kuyaş,

033Bşk/014 Kıvrılır, dolanıp büyür bir ot,

033Bşk/015 Anjokay.

033Bşk/016 Evim yurdum akla düştüğü zamanda

033Bşk/017 Anadan yeni doğmuş gibi olurum,

033Bşk/018 Yuldıkay.

033Bşk/019 Urga Nehri'ni çıktığında

033Bşk/020 Kamışım uzandı eğrilip,

033Bşk/021 Anjokay.

033Bşk/022 Kamışım için kaygılanmıyorum,

033Bşk/023 Akranım kaldı ayrılıp,

033Bşk/024 Yuldıkay.

Orsk uyezdi, 3. Böryen mahallesi

034Bşk/001 Masim[6] taşı Mevla'nın taşı,

034Bşk/002 Gümüş yüzük mercan kaş.

034Bşk/003 Masim taşı Mevla'nın taşı,

034Bşk/004 Gümüş yüzük mercan kaş.

034Bşk/005 Parmağım kamış, yüzün güneş,

033Bşk/014 Илиля буҕула ускан бер улян,

033Bşk/015 Анжокай;

033Bşk/016 Журт илим искä тушкан сакта

033Bşk/017 Анадан йаңы тыуҕандай булам,

033Bşk/018 Йулдыкай.

033Bşk/019 Урҕадахы сыуды сыккында

033Bşk/020 Камысым жатып калды каирлып

033Bşk/021 Анйокай

033Bşk/022 Камысым ӱсюн кайҕырмаймын:

033Bşk/023 Тиң тушум калды аирлып,

033Bşk/024 Йулдыкай.

3-й Бурзянской волости Орскаго уѣзда.

034Bşk/001 Масим кана ташы маулим таш

034Bşk/002 Кумыш кана йудук маржин каш.

034Bşk/003 Масимҕна ташы маулим таш,

034Bşk/004 Кумышкна йу(з)дук маржин каш;

034Bşk/005 Бармакаим камыш йузун куйаш,

[6] Orsk Bölgesinin 3. Burzan volostunda çok yüksek bir dağ.

034Bşk/006 aqkıların kamil’ üzüŋ yaş.

034Bşk/007 yugrıpka sıqtım sayılga

034Bşk/008 turısayyna atıŋnı yĕzlarga.

034Bşk/009 isännikäy bĕlen sawlı kirek

034Bşk/010 xız (sız) turalar bĕlen bızlarga.

035Bşk/001 yaltrap yanyan şämlär sunarmi

035Bşk/002 kart kışıya yirlaw xunarmi

035Bşk/003 xatkayala takdır birmayinsa

035Bşk/004 duşmanından kışı ularmi

035Bşk/005 yaltrap yanyan şämlär sunarmi

035Bşk/006 kart kışıya yirlaw xunarmi

035Bşk/007 xatkayala takdır birmayinsa

035Bşk/008 duşmanından kışı ularmi?

035Bşk/009 wassämay bĕlen wal’fajir

035Bşk/010 kuk bĕlen taŋnıŋ ismidur,

034Bşk/006 Akılların kamil, özün genç.

034Bşk/007 Koşarak çıktım, çıplak yamaca

034Bşk/008 Doru atını aramaya.

034Bşk/009 Esenlik ile sağlık gerek

034Bşk/010 Siz beyler ile bizlere.

035Bşk/001 Parlayarak yanan şemler söner mi?

035Bşk/002 Yaşlı kişiye şarkı söylemek hüner mi!

035Bşk/003 Hak Teala takdir vermeyince

035Bşk/004 Düşmanından kişi ölür mü?

035Bşk/005 Parlayarak yanan şemler söner mi?

035Bşk/006 Yaşlı kişiye şarkı söylemek hüner mi!

035Bşk/007 Hak Teala takdir vermeyince

035Bşk/008 Düşmanından kişi ölür mü?

035Bşk/009 Vassemay ile valfeyir

035Bşk/010 Gök ile tanın ismidir.

034Bşk/006 Аккыларын камиль ўзўң йаш.

034Bşk/007 Йугрыпка сыктым саҕылга

034Bşk/008 Турысайҕна атыңны езларга.

034Bşk/009 Исänникäй белян саулы киряк

034Bşk/010 Хыз (сыз) туралар белян бызларга.

035Bşk/001 Йалтрап йанҕан шämлäр сунармi

035Bşk/002 Карт кышыҕа йирлау хунармi

035Bşk/003 Хаткаҕала тақдыр бирмаинса

035Bşk/004 Душманындан кышы уларми

035Bşk/005 Йалтрап йанҕан шämлäр сунармi

035Bşk/006 Карт кышыҕа йирлау хунармi!

035Bşk/007 Хаткаҕала тақдыр бирмаинса,

035Bşk/008 Душманындан кышы уларми?

035Bşk/009 Уассämаи белян уальфажир

035Bşk/010 Кук белян таңның исмидур,

035Bşk/011 sının kuŋlim älle nisik,

035Bşk/012 bänim kuŋlim bizmaydur.

036Bşk/001 bitırburdan kil'ganı maruvar taşnıŋ

036Bşk/002 baɣaları kıymat xur tugıl,

036Bşk/003 kayda laɣna yurusaŋ, baxıt kirek,

036Bşk/004 baxıtı bar irler xur tugıl'.

036Bşk/005 bitırburdan kil'ganı maruvar taşnıŋ

036Bşk/006 baɣaları qıymat xur tugıl',

036Bşk/007 kaydalaɣna yurusaŋ, baxıt kirek,

036Bşk/008 baxıtı bar irler xur tugıl'.

036Bşk/009 kugarıp yatqan kugarká

036Bşk/010 irandıkay tawnın bĕrkutı

036Bşk/011 yasıla yaɣla yawrın.

036Bşk/012 ax malinki burjan jıgıtı.

037Bşk/001 baqsalarda yimış bişmay tıylar

035Bşk/011 Senin gönlün kim bilir nasıl,

035Bşk/012 Benim gönlüm bezmiyor.

036Bşk/001 Peterburg'tan gelen mermer taşın,

036Bşk/002 Fiyatları yüksek, az değil.

036Bşk/003 Nerede yaşarsan, mutluluk gerek,

036Bşk/004 Mutluluğu olan erkekler hor değil.

036Bşk/005 Peterburg'tan gelen mermer taşın,

036Bşk/006 Fiyatları yüksek, az değil.

036Bşk/007 Nerede gezersen gez, mutluluk gerek,

036Bşk/008 Mutluluğu olan erkekler hor değil.

036Bşk/009 Göğermiş (görünen) gök dağ

036Bşk/010 İrendik Dağı'nın Berkut'u.

036Bşk/011 Geniş de yayılır omzu.

036Bşk/012 Ah sevimli Böryen yiğidi.

037Bşk/001 Bahçelerde meyve olmuyor diyorlar,

035Bşk/011 Синын куңлим ялля нисик,

035Bşk/012 Баним куңлим бизмайдур.

036Bşk/001 Битырбурдан кильганы марувар ташның,

036Bşk/002 Баɣалары кыймат хур тугыл,

036Bşk/003 Кайда лаɣна йурусаң, бахыт киряк,

036Bşk/004 Бахыты бар ирляр хур тугыль.

036Bşk/005 Битырбурдан кильган марувар ташның,

036Bşk/006 Баɣалары кыймат хур тугыль;

036Bşk/007 Кайдалагна йурусаң, бахыт киряк,

036Bşk/008 Бахыты бар ирляр хур тугыль.

036Bşk/009 Кугарып йаткан кугарká

036Bşk/010 Ирандыкай таунын Беркуты

036Bşk/011 Йасыла йаɣла йаурын,

036Bşk/012 Ах малинки буржан жыгыты.

037Bşk/001 Баксаларда йимыш бишмай тыйлар

037Bşk/002 kün tüşmayluk mikan almaɣa;

037Bşk/003 baqsalarda yimış bişmay tıylar

037Bşk/004 kün tüşmayluk mikan almaɣa;

037Bşk/005 safarlarda tĕlek makbul tıylar;

037Bşk/006 xar safarlar yalbar allaɣa.

037Bşk/007 buz turɣay usar xavaɣa

037Bşk/008 tasbix aytıp tuşar bisarà;

037Bşk/009 tugıl' tala yaşim qaygırma:

037Bşk/010 başim alla işina ni[1]ysara.

038Bşk/001 arkalarda urakta awi urayiqkan

038Bşk/002 tuɣaylarga tuɣaylarga tuşupta kunayiq.

038Bşk/003 arkalarda urak urayiq,

038Bşk/004 tuɣayga tuşup kunayiq.

038Bşk/005 yul buyiqaynan kışı kil'ɣan,

038Bşk/006 taş uynatkan kışı bulayiq.

037Bşk/002 Güneş düşmüyormuş elmaya.

037Bşk/003 Bahçelerde meyve olmuyor diyorlar,

037Bşk/004 Güneş düşmüyor mu elmaya.

037Bşk/005 Seferlerde dilek makbul diyorlar

037Bşk/006 Her seferde yalvar Allah'a.

037Bşk/007 Boz toygar uçar havaya

037Bşk/008 Tesbih çekip düşer biçare.

037Bşk/009 Tükense de yaşım, kaygılanma (başım):

037Bşk/010 Başım, Allah işine ne çare.

038Bşk/001 Dağ sırtında ekin biçelim

038Bşk/002 Çayırlara çayırlara inip de konaklayalım.

038Bşk/003 Dağ sırtında ekin biçelim

038Bşk/004 Çayırlara inip konaklayalım.

038Bşk/005 Yol boyundan kişi gelmiş,

038Bşk/006 Taş oynatan kişi olalım.

037Bşk/002 Кӳн тӳшмайлук миканда алмаҕа.

037Bşk/003 Баксаларда йимыш бишмай тыйлар,

037Bşk/004 Кӳн тӳшмайлук миканда алмаҕа;

037Bşk/005 Сафарларда теляк макбул тыйлар;

037Bşk/006 Хар сафарлар йалбар Аллаҕа.

037Bşk/007 Буз турҕай усар хауаҕа

037Bşk/008 Тасбих айтып тушар бисарà;

037Bşk/009 Тугыль тала йашим кайгырма:

037Bşk/010 Башим Алла ишина нийсара.

038Bşk/001 Аркаларда уракта ауи ураиккан

038Bşk/002 Туҕайларга туҕайларга тушупта кунаик.

038Bşk/003 Аркаларда урак ураик,

038Bşk/004 Туҕайга тушуп кунаик.

038Bşk/005 Йулбуйикаинан кышы кильҕан,

038Bşk/006 Таш уйнаткан кышы булаик.

Jiŋıy'-kuy. Kurtaş. Urale[1] bliz' goroda Verxnnural'ska

039Bşk/001 irtälä bardım kurtaşka,

039Bşk/002 kistälä bardım kurtaşka,

039Bşk/003 yabışıp měnĕr talı yok

039Bşk/004 sısayim kurtaş başına

039Bşk/005 indĕm barımam kaşına

039Bşk/006 indĕm barımam kaşına.

039Bşk/007 irtälä bardım kurtaşka,

039Bşk/008 kistälä bardım kurtaşka,

039Bşk/009 sısayim kurtaş başına

039Bşk/010 indĕm barımam kaşına

039Bşk/011 indĕm barımam kaşına.

3-y Burzanskoy volosti Orskago ue[1]zda. 1895.

040Bşk/001 Pe[1]sne ixbĕrdina

040Bşk/002 kızıl tur at bĕlen kızıl(ı) kuk at yuruy mikan saɣıl kızırıp?

Hafif-küy. Kurtaş. Verhniy-Ural şehri, Ural yakınları

039Bşk/001 Sabah da vardım Kurtaş'a

039Bşk/002 Akşam da vardım Kurtaş'a.

039Bşk/003 Tutunup tırmanacak dalı yok.

039Bşk/004 Sıçayım Kurtaş başına

039Bşk/005 Artık varamam karşına.

039Bşk/006 Artık varamam karşına.

039Bşk/007 Sabah da vardım Kurtaş'a

039Bşk/008 Akşam da vardım Kurtaş'a.

039Bşk/009 Sıçayım Kurtaş başına

039Bşk/010 Artık çıkamam karşına.

039Bşk/011 Artık çıkamam karşına.

Orsk uyezdi, 3. Böryen mahallesi. 1895.

040Bşk/001 İhberdin Şarkısı

040Bşk/002 Kızıl doru at ile kızıl gök at yürür mü acaba çıplak yamaçta gezerek?

Жиңыль-куй. Курташ. Уралѣ близъ города Верхнеуральска

039Bşk/001 Иртälä бардым Курташка,

039Bşk/002 Кистälä бардым Курташка,

039Bşk/003 Йабышып менер талы йок

039Bşk/004 Сысаим Курташ башына

039Bşk/005 Индем барымам кашына

039Bşk/006 Индем барымам кашына.

039Bşk/007 Иртälä бардым Курташка,

039Bşk/008 Кистälä бардым Курташка,

039Bşk/009 Сысаим, Курташ, башына,

039Bşk/010 Индем барымам кашына,

039Bşk/011 Индем барымам кашына.

3-й Бурзянской волости Орскаго уѣзда. 1895.

040Bşk/001 Пѣсня Ихбердина

040Bşk/002 Кызыл турат белян кызыл(ы) кукат йуруй микан саҕыл кызырып.

040Bşk/003 kızıl tur at bělen qızıl(ı) kuk at yuruy mikan sayıl kızırıp?

040Bşk/004 brew yurıy uynap kulup brew yurıy yěylip pugulup.

040Bşk/005 jifäk bil'baw osu uka billerinda yurü[1]p tuz sině.

040Bşk/006 zavklı ɣumır dayim dawlät bělen uz sině.

041Bşk/001 Giznäkäy

041Bşk/002 astırxanın si[1]yası ɣiznäkäy

041Bşk/003 asi bula bişmäsä ɣiznäkäy

041Bşk/004 asi bula bişmäsä

041Bşk/005 baldızın yangızın.

041Bşk/006 astırxanın si[1]yası ɣiznäkäy

041Bşk/007 asi bula bişmäsä ɣiznäkäy

041Bşk/008 asi bula bişmäsä

041Bşk/009 baldızın yangızın.

041Bşk/010 al'da vılay bulmas idım ɣiznäkäy

040Bşk/003 Kızıl doru at ile kızıl gök at yürür mü acaba çıplak yamaçta gezerek?

040Bşk/004 Biri yürür oynayıp gülerek, biri yürür eğilip bükülerek.

040Bşk/005 İpek kemer ucu gümüş bellerinde eskise idi,

040Bşk/006 Zevkli ömür daima zenginlik ile geçse idi.

041Bşk/001 Enişteciк

041Bşk/002 Astrahan'ın vişnesi, enişteciк,

041Bşk/003 Ekşi olur olgunlaşmasa, enişteciк.

041Bşk/004 Ekşi olur olgunlaşmasa,

041Bşk/005 Baldızım - yalnızım.

041Bşk/006 Astrahan'ın vişnesi, enişteciк,

041Bşk/007 Ekşi olur olgunlaşmasa, enişteciк.

041Bşk/008 Ekşi olur olgunlaşmasa,

041Bşk/009 Baldızım - yalnızım.

041Bşk/010 Önce böyle olmaz idim, enişteciк

040Bşk/003 Кызыл тур ат белян кызыл(ы) кук ат йуруй микан сағыл кызырып?

040Bşk/004 Бряу йурый уйнап кулуп бряу йурый ейлип пугулуп.

040Bşk/005 Жифәк бильбау осу ука биллярында йурюп туз сине.

040Bşk/006 Зауклы ғумыр даим даулät белян уз сине.

041Bşk/001 Гизнәкәй

041Bşk/002 Астырханын сийасы ғизнәкәй

041Bşk/003 Аси була бишмәсә ғизнәкәй

041Bşk/004 Аси була бишмәсә

041Bşk/005 Балдызын йангызын.

041Bşk/006 Астырханын сійасы, ғизнәкәй,

041Bşk/007 Аси була бишмәсә, ғизнәкәй

041Bşk/008 Аси була бишмәсә,

041Bşk/009 Балдызын йангызын.

041Bşk/010 Альда вылай булмас идым ғизнәкәй

041Bşk/011 yaştan xışkım tuşmasa, ɣiznäkäy,

041Bşk/012 yaştan xışkım tuşmasa

041Bşk/013 baldızın yangızın

Jır. Dĕr. İtkulova P-ya Orsk u.

042Bşk/001 sakmar buyi sarı tal

042Bşk/002 buyga itkas

042Bşk/003 kım kismas kım kismas

042Bşk/004 rizık nafakalar kisiliskas

042Bşk/005 tawɣup uskan il'dan

042Bşk/006 kım kitmas kım kitmas

042Bşk/007 sakmar buyi sarı tal

042Bşk/008 buyga itkas

042Bşk/009 kım kismas?

042Bşk/010 rizık nafakalar kisiliskas

042Bşk/011 tawɣup uskan il'dan

042Bşk/012 kım kitmas?

Gora Maksim' Orsk. u.

043Bşk/001 sanduɣasnı balası

041Bşk/011 Gençken aşık olmasam, enişteciк

041Bşk/012 Gençken aşık olmasam, enişteciк

041Bşk/013 Baldızım – yalnızım.

Şarkı. Orsk uyezdi, İtkul köyü

042Bşk/001 Sakmar boyu sarı dal

042Bşk/002 Boya yetince,

042Bşk/003 Kim kesmez, kim kesmez?

042Bşk/004 Rızık nafakalar kesilince,

042Bşk/005 Doğup büyüdüğü ilden

042Bşk/006 Kim gitmez, kim gitmez?

042Bşk/007 Sakmar boyu sarı dal

042Bşk/008 Boya yetince,

042Bşk/009 Kim kesmez?

042Bşk/010 Rızık nafakalar kesilince,

042Bşk/011 Doğup büyüdüğü ilden

042Bşk/012 Kim gitmez?

Orsk uyezdi, Maksim şehri

043Bşk/001 Bülbülün yavrusu

041Bşk/011 Йаштан хышкым тушмаса, ҕизнäкäй,

041Bşk/012 Йаштан хышкым тушмаса,

041Bşk/013 Балдызын йангызын.

Жыр. Дер. Иткулова П-я Орск. у.

042Bşk/001 Сакмар буи сары тал

042Bşk/002 Буйга иткас

042Bşk/003 Кым кисмас кым кисмас.

042Bşk/004 Ризык нафакалар кисилискас

042Bşk/005 Тауҕуп ускан ильдан

042Bşk/006 Кым китмас кым китмас

042Bşk/007 Сакмар буи сары тал

042Bşk/008 Буйга йиткас

042Bşk/009 Кым кисмас?

042Bşk/010 Ризык нафакалар кисилискас

042Bşk/011 Тауҕуп ускан ильдан

042Bşk/012 Кым китмас?

Гора Максимъ Орск. у.

043Bşk/001 Сандуҕасны баласы

043Bşk/002 sayraymaydır taxıtxız;

043Bşk/003 tiŋ tuşlarım araγında

043Bşk/004 min bulırmın baxıtsız.

043Bşk/005 sanduγasnı balası

043Bşk/006 sayraymaydır taxıtxız;

043Bşk/007 tiŋ tuşlarım araγında

043Bşk/008 min bularmın baxıtxız.

043Bşk/009 yanγı furma yarıŋmı

043Bşk/010 xaldım kuγat biliŋa:

043Bşk/011 aq kuş kubık usar idım

043Bşk/012 tuwup uskan ilima.

Orĕnburg-Orsk-Maksim Şçexri

044Bşk/001 mingan γana qulasay atkayim bın

044Bşk/002 bäkäl' suyakları qılsılday

044Bşk/003 mingan γana qulasay atkayim bın

044Bşk/004 bäkal' suyakları qılsılday

043Bşk/002 Ötmezdir tahtsız;

043Bşk/003 Akranlarım arasında

043Bşk/004 Ben varım bahtsız.

043Bşk/005 Bülbülün yavrusu

043Bşk/006 Ötmezdir tahtsız;

043Bşk/007 Akranlarım arasında

043Bşk/008 Ben varım bahtsız.

043Bşk/009 Yeni forma eyerimi

043Bşk/010 Koydum gök at beline:

043Bşk/011 Kuğu gibi uçar idim

043Bşk/012 Doğup büyüdüğüm ilime.

Orenburg, Orsk, Maksim şehri

044Bşk/001 Bindiğim kula atımın,

044Bşk/002 Ayak bilek kemikleri kımıldar;

044Bşk/003 Bindiğim kula atımın,

044Bşk/004 Ayak bilek kemikleri kımıldar;

043Bşk/002 Сайраймайдыр тахытхыз

043Bşk/003 Тиң тушларым арағында

043Bşk/004 Мин булырмын бахытсыз.

043Bşk/005 Сандуғасны баласы

043Bşk/006 Сайраймайдыр тахытхыз;

043Bşk/007 Тиң тушларым арағында

043Bşk/008 Мин булырмын бахытхыз.

043Bşk/009 Йанңы фурма йарыңмы

043Bşk/010 Халдым куғат билиңа:

043Bşk/011 Ак куш кубык усаридым

043Bşk/012 Тууп ускан илима.

Оренбург-Орск-Максим Щехри

044Bşk/001 Минган ғана куласай аткаим бын

044Bşk/002 Бäкäль суйаклары кылсылдай.

044Bşk/003 Менганңана куласай аткаим бын,

044Bşk/004 Бäкаль суйаклары кылсылдай

044Bşk/005 tik yat sana janım kışı

044Bşk/006 şişitır sil’tarsukkaylarım sıltıray.

045Bşk/001 inkarı yarlarga la kırγanımda

045Bşk/002 ay xaylim tarajlü[1] min blen miwa walakım ayıli dustım udarsıŋ.

045Bşk/003 inqarı yarlarga la kırγanımda

045Bşk/004 tarajlu blen mi[1]wa uz̲arsıŋ.

045Bşk/005 ällarıŋa kilip nazarın salsa

045Bşk/006 ruftalaŋmay (ul’fatlaŋmay) nisik tuz̲arsıŋ!

Kazakkulovskago Russkago-Başkirskago uçilitsa Verxniuralskigo u., g. İbragimov

046Bşk/001 torlo çeçke satıp aldım utırtıyim dibuk bakçaga;

046Bşk/002 xak tagala baxıt birmedise satıb alıp bulmıy akçaga.

044Bşk/005 Kımıldamadan yatsana, canım, kişi

044Bşk/006 İşitir, saç örgüsündeki takılar şıngırdar.

045Bşk/001 Yabancı yerlere girdiğinde,

045Bşk/002 Ay haylim pencereden dostum meyve koparırsın.

045Bşk/003 Yabancı yerlere girdiğinde,

045Bşk/004 Pencereden meyve koparırsın.

045Bşk/005 (kız) Önüne gelip bakış atsa,

045Bşk/006 Of demeden nasıl dayanırsın!

Verhniy-Ural uyezdi, Kazakkul köyü, Rusça-Başkurtça Okulu

046Bşk/001 Türlü çiçek satın aldım, ekerim diye bahçeye;

046Bşk/002 Hak Teala baht vermediyse, satın alınmıyor akçeye.

044Бşк/005 Тик йат сана жаным кышы

044Бşк/006 Шишитыр сильтарсуккайларым сылтырай.

045Бşк/001 Инкары йарларга ла кырҕанымда

045Бşк/002 Ай хайлим таражлю мин блян миуа уалякым аҕыли дустым ударсың.

045Бşк/003 Инкары йарларга ла кырҕанымда,

045Бşк/004 Таражлю блян міуа ударсың:

045Бşк/005 Ällярыңа килип назарын салса

045Бşк/006 Руфталаңмай (ульфатлаңмай) нисик тударсың

Казаккуловскаго Русскаго-Башкирскаго училица Верхнеуральскпго у., г. Ибрагимов.

046Бşк/001 Торло чячкя сатып алдым утыртыйим дибук бакчага;

046Бşк/002 Хак тагала бахыт бирмядися сатыб алып булмый акчага.

046Bşk/003 jirençäy atnın jalıkayin kıbılalardan isken jil taray;

046Bşk/004 xak tagala baxıt birmedise akıl bělen jöröb kĕ[1]m jaray.

046Bşk/005 jirençäy de atnın jurgası märgän jĕgĕt atkan uk kĕwĕk;

046Bşk/006 uy-xasratlarĕm juk kĕwĕk, jörekeylerĕm jana ut kĕ[1]wĕk.

046Bşk/007 alıskına karap kürĕngen uralgına tawnın külemĕ;

046Bşk/008 xak jazmışların kürmeyĕnçĕ tagdir jitmey kĕşı ülemĕ.

046Bşk/009 kük kügerçĕnkey kükte uynay külegesĕ anın jirde uynay;

046Bşk/010 kuzgınayim miněm joklasada kükrekeyĕm meněm küpně uylay.

046Bşk/011 ikĕ de jiren parlar kören äydĕp alıp bumıy jul bělen;

046Bşk/003 Bal rengi atın yelesini kıblelerden esen yel tarar;

046Bşk/004 Hak Teala baht vermediyse, akıl ile yaşamak kime yarar.

046Bşk/005 Bal rengi de atın yorgası, nişancı yiğidin attığı ok gibi;

046Bşk/006 Kaygılarım yok gibi, yüreğim yanar ateş gibi.

046Bşk/007 Uzaktan bakınca görünen Ural Dağı'nın büyüklüğü

046Bşk/008 Hakk'ın kaderini görmeden, vade yetmeden insan ölür mü?

046Bşk/009 Gök güvercin gökte oynar, gölgesi yerde oynar;

046Bşk/010 Gözlerim benim uyusa da, gönlüm benim çok şey düşünür.

046Bşk/011 İki bal rengi, iki kahverengi (at) düz yürümüyor yolda;

046Bşk/003 Жирянчäй атнын жалыкайин кыбылалардан искян жил тарай;

046Bşk/004 Хак тагаля бахыт бирмядися акыл белян жöрöб кэм жарай.

046Bşk/005 Жирянчäй дя атнын жургасы märгäн жегет аткан ук кеўек;

046Bşk/006 Уй хасрятлярем жук кеўек жöрякяйлярем жана ут кэўек.

046Bşk/007 Алыскына карап кўренгян Уралгына таунын кўляме;

046Bşk/008 Хак жазмышларын кўрмяйенче тагдир житмяй кешы ўляме.

046Bşk/009 Кўк кўгярченкяй кўктя уйнай кўлягясе анын жирдя уйнай;

046Bşk/010 Кузгынайим минем жокласада кўкрякяйем мянем кўпне уйлай.

046Bşk/011 Ике дя жирян парлар көрян äйдеп алып бумый жул белян;

046Bşk/012 mangay gına jazgan xak jazmışın juyıb kına bumıy kul bělen.

046Bşk/013 alıskına karap kürěngen uralgına tawnın ak taşı;

046Bşk/014 kayda da barmas kayda jörmes ir başkayı bělen at başı.

046Bşk/015 bilěkeyěne bıwgan bil' bawının çikmeněne sıgar buyawı;

046Bşk/016 ě[1]çkěneyněn köygän köyögön bělgěrtmeyděr jěgět uyawı.

046Bşk/017 un kulıma kěygen kömöş jözök sul kulıma kěysem buş kěwěk;

046Bşk/018 bıl jöröwlerěm bik mäxöröm kanatları sıngan koş kěwěk.

046Bşk/019 irte bělen torob min karasam sarıçay turgay süte uyınnı;

046Bşk/020 uynarda ěyděm köler ěyděm fakirlěkey kise muyınnı.

046Bşk/012 Hakk'ın alna yazdığı kader silinmiyor el ile.

046Bşk/013 Uzağa bakınca görünen Ural Dağı'nın ak taşı

046Bşk/014 Nerelere varmaz, nerelere yürümez er başı ile at başı!

046Bşk/015 Bileğini boğan bel bağının, sekmene[7] çıkar boyası;

046Bşk/016 İçini yakan kederini bildirtmez yiğidin cesuru.

046Bşk/017 Sağ elime taktığım gümüş yüzüğü sol elime giysem, boş gibi;

046Bşk/018 Bu hayatlarım çok mahrum, kanatları kırık kuş gibi.

046Bşk/019 Sabahleyin kalkıp ben baksam, sarıca toygar yapar oyununu:

046Bşk/020 Oynar idim, güler idim, fakirlik keser boyunu.

046Bşk/012 Мангай гына жазган хак жазмышын жуйыб кына бумый кул белян.

046Bşk/013 Алыскына карап кўренгян Уралгына таунын ак ташы;

046Bşk/014 Кайда да бармас кайда жөрмяс ир башкайы белян ат башы.

046Bşk/015 Билекяйеня быуган биль бауынын чикмяненя сыгар буйауы;

046Bşk/016 Эчкеняйнен көйгән көйөгөн белгертмяидер жегет уйауы.

046Bşk/017 Ун кулыма кейгян көмөш жөзөк сул кулыма кейсям буш кеуек;

046Bşk/018 Был жөрөўлярем бик мәхөрөм канатлары сынган кош кеўек.

046Bşk/019 Иртя белян тороб мин карасам сарычай тургай сўтя уйынны;

046Bşk/020 Уйнарда ейдем көляр ейдем факирлекяй кися муйынны.

[7] Sekmen: 1. Genelde yakasız ve evde dokunan bir çeşit palto. 2. Başkurtlarda eski bir askerî kıyafet (BTH 506).

046Bşk/021 şankıldaydır şonkar balası katrinburski[1]y kanturda;

046Bşk/022 bawlı laçın kĕwĕk talnınamın tıwıb üsken jirge kaytırga.

046Bşk/023 alıskına karap kürĕngen sarıçay tölkö balası;

046Bşk/024 üzĕ jırlıy üzĕ jılıy kaysı atanın monnı balası.

046Bşk/025 başkurtlarnıŋ baylarında kundĕ pĕşĕr kullama;

046Bşk/026 başkurtlarnıŋ kızları kunde barır mullaga.

046Bşk/027 tĕrezĕm tübe buzgına çĕlek yarım tuz gına;

046Bşk/028 uynaganım kul[1]ganim un iki yaşar kızgına.

047Bşk/001 şıkır şıkır sawuskan,

047Bşk/002 ayakları tayişkan.

047Bşk/003 kimga yaman bulsada,

046Bşk/021 Çank çank eder şahin yavrusu Yekaterinburg ofisinde

046Bşk/022 Bağlı şahin gibi kanat çırpıyorum doğup büyüdüğüm yere dönmeye.

046Bşk/023 Uzağa bakınca görünen sarıca tilki yavrusu;

046Bşk/024 Kendi şarkı söyler, kendi ağlar hangi babanın dertli çocuğu?

046Bşk/025 Başkurtların zenginlerinde günlük pişer kullama[8]

046Bşk/026 Başkurtların kızları günlük gider mollaya.

046Bşk/027 Penceremin dibi buzdur, bir buçuk kova kabuktur;

046Bşk/028 Oynayanım gülenim on iki yaşındaki kızdır.

047Bşk/001 Cıvıl cıvıl saksağan,

047Bşk/002 Ayakları paytak.

047Bşk/003 Kime kötü olsa da

046Bşk/021 Шанкылдайдыр шонкар баласы катринбурскій кантурда;

046Bşk/022 Баулы лачын кеўек талнынамын тыуыб ўскян жиргя кайтырга.

046Bşk/023 Алыскына карап кўренгян сарычай тölкö баласы;

046Bşk/024 Ўзе жырлый ўзе жылый кайсы атанын монны баласы.

046Bşk/025 Башкуртларның байларында кунде пешер куллама;

046Bşk/026 Башкуртларның кызлары кундя барыр муллага.

046Bşk/027 Терязем тўбя бузгына челяк йарым тузгына;

046Bşk/028 Уйнаганым кульганим ун ики йашар кызгына.

047Bşk/001 Шыкыр шыкыр саускан,

047Bşk/002 Аяклары таишкан.

047Bşk/003 Кимга йаман булсада,

[8] Sucuk, kıyılıp tuzla kavrulmuş et (BTH 380).

047Bşk/004 üzĕme yakşi abşkam.

047Bşk/005 frantsuz kül'mek sın tĕktĕrdĕn,

047Bşk/006 itegi[1] yĕrgĕ tiysin dĕp;

047Bşk/007 mĕn çakırım sin kil'mĕdĕn,

047Bşk/008 azırak yanıŋ köysĕn dĕp.

047Bşk/009 kulımda yeşĕl pĕrçatka,

047Bşk/010 işik aldım rişĕtka,

047Bşk/011 kayçan tiyĕrikĕn mĕŋ kulım

047Bşk/012 üsĕb kil'gĕn yaş imçĕkkĕ?

047Bşk/013 ukalı tü[1]bĕtĕy kiměysĕn

047Bşk/014 kıngĕr salıp yürměysĕn,

047Bşk/015 uynamaysın kül'měysin,

047Bşk/016 gumır utĕr diměyĕn.

047Bşk/017 dombra tuttım kulıma

047Bşk/004 Özüme iyi kocacığım.

047Bşk/005 Fransız[9] kumaştan gömlek diktirdin,

047Bşk/006 Eteği yere değsin diye;

047Bşk/007 Ben çağırdım, sen gelmedin,

047Bşk/008 Azıcık canın yansın diye.

047Bşk/009 Elimde yeşil eldivenler

047Bşk/010 Avlumda parmaklık.

047Bşk/011 Ne zaman değer acaba benim elim

047Bşk/012 Büyüyen taze göğsüne?

047Bşk/013 İşlemeli tübetey[10] giymezsin,

047Bşk/014 Yamuk koyup yürümezsin

047Bşk/015 Oynamıyorsun, gülmüyorsun,

047Bşk/016 Ömür geçiyor demiyorsun.

047Bşk/017 Dombıra aldım elime

047Bşk/004 Ўземя якши абшкам.

047Bşk/005 Француз кўльмяк сын тектерден,

047Bşk/006 Итягіерге тисин деп;

047Bşk/007 Мен чакырым син кильмеден,

047Bşk/008 Азырак йаның көйсен деп.

047Bşk/009 Кулымда яшел перчатка,

047Bşk/010 Ишик алдым ришетка,

047Bşk/011 Каичан тиярикен мең кулым

047Bşk/012 Ўсеб кильген яш имчекке?

047Bşk/013 Укалы тюбетей кимейсен

047Bşk/014 Кынгер салып юрмейсен,

047Bşk/015 Уйнамайсын кўльмейсин,

047Bşk/016 Гумыр утер димейен.

047Bşk/017 Домбра туттым кулыма

[9] Kırmızı madde (BTH 589)

[10] Takke biçiminde ve biraz yüksekçe süslü bir tür başlık

047Bşk/018 çiktım uram buyina;

047Bşk/019 dobramnı taşladım,

047Bşk/020 kızlar uyga başladım,

047Bşk/021 kızlar übe başladım,

047Bşk/022 kızlar übib totlıdım;

047Bşk/023 tĕnkĕ bĕrĕp kötıldım.

047Bşk/024 ak kalpagın kinsĕnĕ?

047Bşk/025 kingĕr salıp yürsĕnĕ.

047Bşk/026 bĕkrĕk matur kız ikĕnsĕn,

047Bşk/027 mĕni söyĕmĕn disĕnĕ.

047Bşk/028 ak kalpagın bar kubik;

047Bşk/029 özіŋ şikĕr bal kubık.

047Bşk/030 aylĕnasın, tulganasın.

047Bşk/031 mĕndĕ kuŋlim bar kubık

047Bşk/032 kaşın kara kuş köbĕk,

047Bşk/033 buyiŋ tutı köş köbĕk;

047Bşk/018 Çıktım sokak ortasına;

047Bşk/019 Dombıramı attım,

047Bşk/020 Kızları düşünmeye başladım.

047Bşk/021 Kızları öpmeye başladım,

047Bşk/022 Kızları öperken yakalandım.

047Bşk/023 Tenge verip kurtuldum.

047Bşk/024 Ak kalpağını giysene,

047Bşk/025 Yamuk koyup yürüsene.

047Bşk/026 Çok güzel kızmışsın,

047Bşk/027 Beni sevdiğini söylesene.

047Bşk/028 Ak kalpağın var gibi;

047Bşk/029 Özün şeker bal gibi.

047Bşk/030 Etrafımda dönüp duruyorsun,

047Bşk/031 Bende gönlün var gibi.

047Bşk/032 Kaşın kartal gibi,

047Bşk/033 Boyun papağan gibi:

047Bşk/018 Чиктым урам буина;

047Bşk/019 Добрамны ташладым,

047Bşk/020 Кызлар уйга башладым,

047Bşk/021 Кызлар ӱбя башладым,

047Bşk/022 Кызлар ӱбиб тотлыдым;

047Bşk/023 Тенке береп көтылдым.

047Bşk/024 Ак калпагын кинсене?

047Bşk/025 Кингер салып юрсене.

047Bşk/026 Бекрек матур кыз икенсен,

047Bşk/027 Мени сӧйемен дисене.

047Bşk/028 Ак калпагын бар кубик;

047Bşk/029 Өзиң шикер бал кубык.

047Bşk/030 Айленасын, тулганасын.

047Bşk/031 Менде куңлим бар кубык.

047Bşk/032 Кашын кара куш көбек,

047Bşk/033 Буиң туты көш көбек;

047Bşk/034 sěněŋ bělen uynagan çak,

047Bşk/035 yukı da kurgan töş köběk.

047Bşk/036 brew da ikew öçěw dörtaw,

047Bşk/037 běr tabanga dustlar basayiq;

047Bşk/038 běr tabanga dustlar basmaganni,

047Bşk/039 kil'trěp tasanlarga asayiq.

047Bşk/040 suw agadır arıktın,

047Bşk/041 kızlar karay yarıktın,

047Bşk/042 yügö[1]rip çěgěp öběr iděm,

047Bşk/043 öy yalamın xalıkdın.

047Bşk/044 kayin töbě karadır,

047Bşk/045 kayin suyi tazadır;

047Bşk/046 kayin yurtına bargas

047Bşk/047 öyěn bězgě kayadır.

047Bşk/048 altın baldak barmakda,

047Bşk/034 Senin ile oynadığım zaman,

047Bşk/035 Uykuda gördüğüm düş gibi.

047Bşk/036 Bir, iki, üç, dördümüz

047Bşk/037 Dostlar, bir ayak ile basalım

047Bşk/038 Bir ayak ile, dostlar, basmayanı

047Bşk/039 Getirip darağacına asalım.

047Bşk/040 Su akar arıktan,

047Bşk/041 Kızlar bakar yarıktan.

047Bşk/042 Koşarak çıkıp öper idim,

047Bşk/043 Utanıyorum halktan.

047Bşk/044 Kayın dibi karadır,

047Bşk/045 Kayın suyu temizdir;

047Bşk/046 Kayınpeder evine varınca,

047Bşk/047 Oyun bize nerde (bize oyun çıkmaz).

047Bşk/048 Altın yüzük parmakta,

047Bşk/034 Сенең белян уйнаган чак,

047Bşk/035 Юкы да курган төш көбек.

047Bşk/036 Бряу да икяу өчеу дөртау,

047Bşk/037 Бер табанга дустлар басаик;

047Bşk/038 Бер табанга дустлар басмаганни,

047Bşk/039 Кильтреп тасанлар га асаик.

047Bşk/040 Су агадыр арыктын,

047Bşk/041 Кызлар карай йарыктын,

047Bşk/042 Югёрип чегеп өбер идем,

047Bşk/043 Өй йаламын халыкдын,

047Bşk/044 Каин төбе карадыр,

047Bşk/045 Каин суи тазадыр;

047Bşk/046 Каин юртына баргас

047Bşk/047 Өен безге каядыр.

047Bşk/048 Алтын балдак бармакда,

047Bşk/049 ĕ[1]ylĕnĕdĕr salmakka;

047Bşk/050 ĕ[1]ytĕr sü[1]ziŋ bulsa janxay!

047Bşk/051 ayda çĕgayik awlakka.

047Bşk/052 aprĕl' bĕtmĕy yĕr su kibmĕy,

047Bşk/053 yulga çigıp bulmaydır;

047Bşk/054 xuday nasıb itmĕgĕç,

047Bşk/055 mal ilen barıp bulmaydır!

047Bşk/056 alma pĕşĕr özĕlĕb töşĕr

047Bşk/057 jayniŋ gözĕl' vaktında;

047Bşk/058 yügĕrĕp çĕgĕp surö öbĕr,

047Bşk/059 sagınıp kil'gän çagında.

047Bşk/060 kök kügĕrçĕn kukda oynay,

047Bşk/061 külegĕsi yĕrdĕ oynay;

047Bşk/062 bız mĕskinler kite dĕyĕn

047Bşk/063 bıznıŋ öçĕn' kĕm yılay

047Bşk/064 atayimnıŋ atları

047Bşk/049 Dönüyordur yavaşça;

047Bşk/050 Söyleyecek sözün varsa canım!

047Bşk/051 Haydi, çıkalım tenhaya.

047Bşk/052 Nisan bitmeden yer-su kurumaz,

047Bşk/053 Yola çıkmak olmuyor;

047Bşk/054 Hüda nasip etmeyince

047Bşk/055 Mal ile varılmaz.

047Bşk/056 Elma pişer, koparılıp düşer,

047Bşk/057 Yazın güzel vaktinde;

047Bşk/058 Koşarak çıkıp somurup öper

047Bşk/059 Özleyip geldiği zamanda.

047Bşk/060 Gök güvercin gökte oynar,

047Bşk/061 Gölgesi yerde oynar;

047Bşk/062 Biz, mazlumlar, gidiyor diye,

047Bşk/063 Bizim için kim ağlar?

047Bşk/064 Babamın atları

047Bşk/049 Эйленедер салмакка;

047Bşk/050 Эйтер сюзиң булса жанхай!

047Bşk/051 Айда чегаик аулакка.

047Bşk/052 Апрель бетмей ер су кибмей,

047Bşk/053 Юлга чигып булмайдыр;

047Bşk/054 Худай насыб итмегеч,

047Bşk/055 Мал илян барып булмайдыр!

047Bşk/056 Алма пешер өзелеб төшер

047Bşk/057 Жайниң гөзель вактында;

047Bşk/058 Югереп чегеп сүрөб өбер,

047Bşk/059 Сагынып кильгän чагында.

047Bşk/060 Көк кӳгерчен кукда ойнай,

047Bşk/061 Кӳлягеси ерде ойнай;

047Bşk/062 Быз мескинляр китя деен

047Bşk/063 Бызның өчень кем йылай.

047Bşk/064 Атайимның атлары

047Bşk/065 çabup töşti bu yulga;

047Bşk/066 atayimga aytıŋız:

047Bşk/067 bĕrmĕy torsin bu yılga.

047Bşk/068 kaz kanatı katkat bulır,

047Bşk/069 ir kanatı at bulır;

047Bşk/070 kulıŋda malıŋ bĕtĕnĕse,

047Bşk/071 uz toganıŋ yat bulır.

047Bşk/072 köměş kaşlı isrni

047Bşk/073 saldım sarat bĕlĕnĕ;

047Bşk/074 aq köş bulıb öçĕr idĕm

047Bşk/075 tugan ös'kĕn yĕr'lergĕ.

047Bşk/076 argı yakta niler bar?

047Bşk/077 jitĕn çĕçkĕn yĕrler bar,

047Bşk/078 jitĕn çĕçkĕ ata ikĕn;

047Bşk/079 jankay kayda jata ikĕn.

047Bşk/080 argı yaktan bĕrgi yakka

047Bşk/065 Dört nala koşarak düştü bu yola;

047Bşk/066 Babama söyleyiniz:

047Bşk/067 Vermesin bu yıla.

047Bşk/068 Kaz kanadı kat kat olur

047Bşk/069 Er kanadı at olur;

047Bşk/070 Elindeki malın bitince

047Bşk/071 Öz kardeşin yad olur.

047Bşk/072 Gümüş kaşlı eyeri

047Bşk/073 Koydum sarat beline;

047Bşk/074 Kuğu olup uçar idim,

047Bşk/075 Doğup büyüdüğüm yerlere.

047Bşk/076 Öteki yakada neler var?

047Bşk/077 Keten ekilen yerler var,

047Bşk/078 Keten çiçeği açıyormuş;

047Bşk/079 Sevgilim nerede yatıyormuş?

047Bşk/080 Öteki yakadan beri yakaya

047Bşk/065 Чабуп төшти бу йулга;

047Bşk/066 Атай имга айтыңыз:

047Bşk/067 Бермей торсин бу йылга.

047Bşk/068 Каз канаты каткат булыр,

047Bşk/069 Ир канаты ат булыр;

047Bşk/070 Кулыңда малың бетенеся,

047Bşk/071 Уз тоганың йат булыр.

047Bşk/072 Көмеш кашлы исрни

047Bşk/073 Салдым сарат белене;

047Bşk/074 Ак көш булыб өчер идем

047Bşk/075 Туган өськен ерьлярге.

047Bşk/076 Аргы якта ниляр бар?

047Bşk/077 Житен чечкен ерляр бар,

047Bşk/078 Житен чечке ата икен;

047Bşk/079 Жанкай кайда жата икен.

047Bşk/080 Аргы йактан берги йакка

047Bşk/081 basma saldım yětměydě;

047Bşk/082 běrgěně matur bar idi,

047Bşk/083 xuday nasıp itmědi.

048Bşk/001 çay ě[1]çěsěz üzěgěz

048Bşk/002 terezědä közěgěz;

048Bşk/003 uymak kěběk aw[1]zěn

048Bşk/004 sörıp, sörıp üběgěz.

048Bşk/005 kız děsegěz kızaměn,

048Bşk/006 öŋ kulımni sözamin;

048Bşk/007 kız bulganı xatın bulsa,

048Bşk/008 kırin karap uzamin.

048Bşk/009 su buyinda maşina,

048Bşk/010 arkan taqkan başına.

048Bşk/011 kızlar matur bulam děp,

048Bşk/012 sürıme tartır kaşına.

048Bşk/013 bar kızlarnıŋ yaxşısı

047Bşk/081 Köprü koydum yetmedi:

047Bşk/082 Bir tane güzel var idi,

047Bşk/083 Hüda nasip etmedi,.

048Bşk/001 Çay içiniz kendiniz

048Bşk/002 Pencerede gözünüz;

048Bşk/003 Yüksük gibi ağzın

048Bşk/004 Somurup somurup öpünüz.

048Bşk/005 Kız deseniz kızarım,

048Bşk/006 Sağ elimi süzerim

048Bşk/007 Kız olanı kadın olsa,

048Bşk/008 Kötü bakıp geçerim.

048Bşk/009 Su boyunda araba,

048Bşk/010 Kement takmış başına

048Bşk/011 Kızlar güzel olayım diye,

048Bşk/012 Sürme çeker kaşına.

048Bşk/013 Var kızların iyisi

047Bşk/081 Басма салдым етмейде;

047Bşk/082 Бергене матур бар иди,

047Bşk/083 Худай насып итмеди.

048Bşk/001 Чай ечесез ўзегез

048Bşk/002 Тярязедä козегез;

048Bşk/003 Уймак кебек аозен

048Bşk/004 Сörып, сörып ўбегез.

048Bşk/005 Кыз десягез кызамен,

048Bşk/006 Öң кулымни сözамин;

048Bşk/007 Кыз булганы хатын булса,

048Bşk/008 Кырин карап узамин.

048Bşk/009 Су буинда машина,

048Bşk/010 Аркан таккан башына.

048Bşk/011 Кызлар матур булам деп,

048Bşk/012 Сўрымя тартыр кашына.

048Bşk/013 Бар кызларның йахшысы

048Bşk/014 çětěk kawuş kigeni;

048Bşk/015 bar kızlarnıŋ yamanı,

048Bşk/016 ök‘yesine sigeni.

048Bşk/017 běz kil’meděk kitergä,

048Bşk/018 kil’děk gulet’ itergä,

048Bşk/019 sězněŋ köběk kunaklarga,

048Bşk/020 yirlap xörmet itergä.

048Bşk/021 bar yěkětněn yaxşısı

048Bşk/022 maylab çeçěn taragan,

048Bşk/023 bar yěkětněn yamanı

048Bşk/024 potoloknı sanagan.

048Bşk/025 bar yěkětněn unganı

048Bşk/026 kaşık sayin unarı.

048Bşk/027 kěrěli turı atlar yěçěp,

048Bşk/028 baylar bazarga bara;

048Bşk/014 Çitik-keviş[11] giyeni,

048Bşk/015 Var kızların kötüsü

048Bşk/016 Topuğuna işeyeni.

048Bşk/017 Biz gelmedik gitmeye

048Bşk/018 Geldik eğlenmeye

048Bşk/019 Sizin gibi konuklara

048Bşk/020 Şarkı söyleyip hürmet etmeye.

048Bşk/021 Var yiğitlerin iyisi

048Bşk/022 Yağlayıp saçını taramış.

048Bşk/023 Var yiğitlerin kötüsü

048Bşk/024 Tavandaki tahtaları sayarmış.

048Bşk/025 Var yiğidin çalışkanı

048Bşk/026 Her kaşığa on tane.

048Bşk/027 Kahverengi doru atlar koşarak,

048Bşk/028 Zenginler pazara varır;

048Bşk/014 Четек кяуш кигяни;

048Bşk/015 Бар кызларның йаманы,

048Bşk/016 Өкъясиня сигяни.

048Bşk/017 Без кильмядек китяргä,

048Bşk/018 Кильдек гулять итяргä,

048Bşk/019 Сезнең көбек кунакларга,

048Bşk/020 Йирлап хөрмят итяргä.

048Bşk/021 Бар екетнен йахшысы,

048Bşk/022 Майлаб чячен тараган,

048Bşk/023 Бар екетнен йаманы,

048Bşk/024 Потолокны санаган

048Bşk/025 бар екетнен унганы

048Bşk/026 Кашыксаин унары.

048Bşk/027 Керели туры атлар ечеп,

048Bşk/028 Байлар базарга бара;

[11] İnce deriden yapılan, uzun konçsuz ve topuksuz çizme.

048Bşk/029 buyga uskan kızlar barda,

048Bşk/030 töl xatınnı kĕm ala.

048Bşk/031 yĕtĕkey minga ton tĕktĕr:

048Bşk/032 min da ki[1]yĕsĕm kile;

048Bşk/033 yĕtĕkey minga kız alıp bir:

048Bşk/034 minda söyesĕm kile

14 Noyabr 1893

049Bşk/001 işĕgĕm adlı krılĕtsada;

049Bşk/002 kuk kugarsin gorla[1]y, zanişayim;

049Bşk/003 uynap da doslar, kulayiq,

049Bşk/004 bulsın kuŋıl' körlĕktä, duskayim,

049Bşk/005 irtĕ bĕlen turıp karasam:

049Bşk/006 yaltırayda taŋnın sulpanı.

049Bşk/007 yarlı kışı adam doşmanı,

049Bşk/008 bay kışı adam sultanı.

049Bşk/009 kitip bara torgas yal itdĕm

048Bşk/029 Yetişkin kızlar varken,

048Bşk/030 Dul kadını kim alır?

048Bşk/031 Babacığım, bana kürk diktir:

048Bşk/032 Benim de giyesim gelir.

048Bşk/033 Babacığım, bana kız alıver:

048Bşk/034 Benim de sevesim gelir.

14 Kasım 1893

049Bşk/001 Avlumdaki sundurmada

049Bşk/002 Gök güvercin guruldar, cananım:

049Bşk/003 Oynayıp da dostlar, gülelim,

049Bşk/004 Olsun gönül mutlu, dostcağızım.

049Bşk/005 Sabah ile kalkıp baksam:

049Bşk/006 Parlar da tanın çolpanı

049Bşk/007 Fakir kişi – halk düşmanı

049Bşk/008 Zengin kişi – halk sultanı.

049Bşk/009 Yürüdükçe dinlendim

048Бşk/029 Буйга ускан кызлар барда,

048Бşk/030 Төл хатынны кем ала.

048Бşk/031 Етекяй минга тон тектер:

048Бşk/032 Минда кіесем киля;

048Бşk/033 Етекяй минга кызалып бир:

048Бşk/034 Минда сөясем киля.

14 Нойабр 1893

049Бşk/001 Ишегем адлы крылецада;

049Бşk/002 Кук кугарсин горляй, занишаим;

049Бşk/003 Уйнапда дослар, кулаик,

049Бşk/004 Булсын куңыль көрлектä, дускаим.

049Бşk/005 Ирте белян турып карасам:

049Бşk/006 Йалтырайда таңнын сулпаны.

049Бşk/007 Йарлы кышы адам дошманы,

049Бşk/008 Бай кышы адам султаны.

049Бşk/009 Китип бара торгас ял итдем

049Bşk/010 ikĕayakayim talganga, zanişay ganam.

049Bşk/011 uylanıp utrıp bĕn jĕladım

049Bşk/012 towup üsken jirler kalganga, duskayim,

049Bşk/013 sandugas koşı zur togol',

049Bşk/014 ultırgan urnı kiŋ togol';

049Bşk/015 adamlardan adam kĕm togol',

049Bşk/016 tik baxıtları tiŋ togol'.

049Bşk/017 i[1]wgurup mĕndĕm tawlarga

049Bşk/018 aq ki[1]yi[1]klarnı awlarga, zanişayganam;

049Bşk/019 badışa bıznı saylap aldı,

049Bşk/020 karşi kil'gen yawlarga, duskayim.

049Bşk/021 buxaradan kil'gen marnur taş,

049Bşk/022 bayasi kimmat uzi zur togol';

049Bşk/023 jikittay bulsaŋ baxıtli bul,

049Bşk/024 baxıtli kışı xor togol'.

049Bşk/010 İki ayağım bitap düştüğünde, cananım.

049Bşk/011 Oturup düşünerek ben ağladım,

049Bşk/012 Doğup büyüdüğüm yerler kaldığında, dostcağızım.

049Bşk/013 Bülbül kuşu büyük değil,

049Bşk/014 Oturduğu yer geniş değil,

049Bşk/015 İnsan insandan kötü değil

049Bşk/016 Sadece bahtları denk değil.

049Bşk/017 Koşarak tırmandım dağlara

049Bşk/018 Ak geyikleri avlamaya, sevdiceğim;

049Bşk/019 Padişah bizi seçerek aldı

049Bşk/020 Karşıdan gelen düşmana, dostcağızım.

049Bşk/021 Buhara'dan gelen mermer taş

049Bşk/022 Fiyatı pahalı, özü büyük değil.

049Bşk/023 Yiğit gibi olursan, mutlu ol,

049Bşk/024 Mutlu kişi, değersiz değil.

049Bşk/010 Икеаякаим талганга, занишай ганам.

049Bşk/011 Уйланып утрып бäн желадым

049Bşk/012 Тоуп ӳскян жирляр калганга, дускаим.

049Bşk/013 Сандугас кошы зур тоголь,

049Bşk/014 Ултырган урны киң тоголь;

049Bşk/015 Адамлардан адам кем тоголь,

049Bşk/016 Тик бахытлары тиң тоголь.

049Bşk/017 Іугуруп мендем тауларга

049Bşk/018 Ak кіікларны ауларга, занишайганам;

049Bşk/019 Бадыша бызны сайлап алды,

049Bşk/020 Карши кильгян йауларга, дускаим.

049Bşk/021 Бухарадан кильгян марнур таш,

049Bşk/022 Баҕаси киммат узизур тоголь;

049Bşk/023 Жикиттай булсаң бахытли бул,

049Bşk/024 Бахытли кышы хор тоголь.

049Bşk/025 bězněnday kul’nın jikan,

049Bşk/026 jěl’ tugadır anın kıpkeněn;

049Bşk/027 bu dunjaga gorurlanıp,

049Bşk/028 běl’měy qalma gumırıŋ utkanın.

049Bşk/029 kiskina day jěl’ga taşip bara,

049Bşk/030 kurö salgan bal köběk, duskay ganam;

049Bşk/031 gaziz başım kitıp bara

049Bşk/032 zakladka salgan mal köběk, duskay ganam

049Bşk/033 uraldın bi[1]yěk (i) taw bulmas,

049Bşk/034 ural yarıp aqkan su bulmas;

049Bşk/035 kup uy xasiret tutkan jigitlěr

049Bşk/036 ni awuru togěl’, saw bulmas.

049Bşk/037 i yemdě le ikan uralıgız,

049Bşk/038 kadırm uskan sawuska ykěn;

049Bşk/039 urtkědayyasın uralıgız:

049Bşk/025 Bizim gölün hasır otu

049Bşk/026 Yel döker onun kurusunu;

049Bşk/027 Bu dünyada gururlanıp,

049Bşk/028 Unutma ömrünün geçtiğini.

049Bşk/029 Küçücük nehir rüzgardan taşıyor

049Bşk/030 Mayalanmış bal gibi, dostcağızım;

049Bşk/031 Aziz başım gidiyor

049Bşk/032 İpotek koyulmuş mal gibi, dostcağızım.

049Bşk/033 Ural’dan büyük dağ olmaz

049Bşk/034 Ural’ı yarıp akan su olmaz;

049Bşk/035 Çok hasret çeken yiğitler

049Bşk/036 Ne hasta olur, ne sağ olur.

049Bşk/037 Evet, güzel imiş Uralınız,

049Bşk/038 Kadirli büyüyen funda gibi;

049Bşk/039 Dibine kadar yansın Ural’ınız,

049Bşk/025 Безнендай кульнын жикан,

049Bşk/026 Жель тугадыр анын кыпкянен;

049Bşk/027 Бу дунжага горурланып,

049Bşk/028 Бельмей калма гумырың утканын.

049Bşk/029 Кискина дай жельга ташип бара,

049Bşk/030 Курö салган бал көбек, дускай ганам;

049Bşk/031 Газиз башым китып бара

049Bşk/032 Закладка салган мал көбек, дускай ганам

049Bşk/033 Уралдын біек (и) тау булмас,

049Bşk/034 Урал ярып аккан су булмас;

049Bşk/035 Куп уй хасирят туткан жигитлер

049Bşk/036 Ни ауру тогель, сау булмас.

049Bşk/037 И ямделя икан Уралыгыз,

049Bşk/038 Кадырм ускан сауска йкен;

049Bşk/039 Урткедайыасын Уралыгыз:

049Bşk/040 bĕr az gumırlergĕ zawuk ikan.

049Bşk/041 appaq day, appaq i aguna

049Bşk/042 taldın tallarga kuna;

049Bşk/043 öngdi i söngdi kaşım tarta

049Bşk/044 ni yĕş bulır mĕkĕn tagıla?

049Bşk/045 işĕkĕym aldı kuş karagas,

049Bşk/046 butakları sayin kardıgas;

049Bşk/047 sin kardıgas blen min sandugas,

049Bşk/048 sayraşırbız ikıbız yaz bulgas.

049Bşk/049 sarı atkanı mĕndĕm sazlar kistĕm,

049Bşk/050 saz salkınların alsĕn ti[1]yĕp,

049Bşk/051 ultrada torop tawga sıktım,

049Bşk/052 jurgan da jirĕm kalsın dip.

049Bşk/053 aq buz atkay mĕnseŋ i tir bula,

049Bşk/054 aq sĕrgida salsam kĕr bula;

049Bşk/055 atalardan kalgan yangız bala,

049Bşk/040 Bir az ömürlere zevk imiş.

049Bşk/041 Apak gibi, apak ve serçe

049Bşk/042 Söğüdün dallarına konar

049Bşk/043 Sağa ve sola kaşım çeker

049Bşk/044 Ne iş olacak acaba yine?

049Bşk/045 Avluda iki çam var

049Bşk/046 Her dalı kırlangıç

049Bşk/047 Sen kırlangıç, ben bülbül

049Bşk/048 Ötüşürüz ikimiz, bahar gelince.

049Bşk/049 Sarı ata bindim, bataklıklar geçtim,

049Bşk/050 Bataklık serinliğini alsın diye.

049Bşk/051 Sabah da kalkıp, dağa çıktım,

049Bşk/052 Yaşadığım yerler kalsın diye.

049Bşk/053 Beyaz ata binsen ter olur,

049Bşk/054 Ak sergi de koysam, kir olur;

049Bşk/055 Babasından kalan yalnız çocuk

049Bşk/040 Бер аз гумырлярге заук икан.

049Bşk/041 Аппак дай, аппак и агуна

049Bşk/042 Талдын талларга куна;

049Bşk/043 Өнгди и сөнгди кашым тарта

049Bşk/044 Ни еш булыр мекен тагыла?

049Bşk/045 Ишекейм алды куш карагас,

049Bşk/046 Бутаклары саин кардыгас;

049Bşk/047 Син кардыгас блян мин сандугас,

049Bşk/048 Сайрашырбыз икыбыз йаз булгас.

049Bşk/049 Сары атканы мендем сазлар кистем,

049Bşk/050 Саз салкынларын алсен тіеп,

049Bşk/051 Ултрада тороп тауга сыктым,

049Bşk/052 Журган да жирем калсын дип.

049Bşk/053 Ak буз аткай менсяң и тир була,

049Bşk/054 Ak сергида салсам кер була;

049Bşk/055 Аталардан калган йангыз бала,

049Bşk/056 yat jirlerdĕ yörĕp ir bula.

049Bşk/057 aq kugarçĕn bĕlen kök kugarçĕn

049Bşk/058 meçĕt başı manara astında;

049Bşk/059 ĕ[1]y, yaratkan allax‘, kadır mewle,

049Bşk/060 maxrum itme xalık arasında.

049Bşk/061 uralgına tawı kirdmes, kirdmes,

049Bşk/062 kirdmesleri bĕtar kar kitkas;

049Bşk/063 ir balakay kaytır xzmetĕn bitkes,

049Bşk/064 kız balakay kaytmas bĕr kitkas.

049Bşk/065 safaralarga çĕgıp yürĕgĕnĕmdä,

049Bşk/066 ban xuşlandım çĕçkĕ isĕne;

049Bşk/067 yürĕy dagna torgaç bĕr köyledĕm:

049Bşk/068 ĕ[1]lle niler tuştĕ isĕme!

049Bşk/069 işĕkĕyĕm aldı krıl’sadan

049Bşk/070 yĕgılıpkna töşdĕm angsızdan:

049Bşk/071 ĕ[1]y gakılsız kşı togol’ iděm,

049Bşk/056 Yad ellerde yaşayıp er olur.

049Bşk/057 Ak güvercin ile gök güvercin

049Bşk/058 Cami başı minare altında

049Bşk/059 Ey, yaratan Allah, Kadir Mevla

049Bşk/060 Mahrum etme halk arasında.

049Bşk/061 Ural Dağı basamak, basamak

049Bşk/062 Basamakları biter kar eriyince

049Bşk/063 Erkek çocuğu döner, askerliği bitince

049Bşk/064 Kız çocuğu dönmez bir gidince.

049Bşk/065 Seferlere çıkıp gittiğimde

049Bşk/066 Ben hoşlandım çiçek kokusundan;

049Bşk/067 Yürürken bir şarkı söyledim:

049Bşk/068 Acaba neler düştü aklıma!

049Bşk/069 Kapımın önü sundurmadan

049Bşk/070 Yıkılıp düştüm ansızın

049Bşk/071 Ey akılsız kişi değil idim,

049Bşk/056 Йат жирлярде йöреп ир була.

049Bşk/057 Ак кугарчен белян кök кугарчен

049Bşk/058 Мячет башы манара астында;

049Bşk/059 Эй, йараткан Аллахъ, Кадыр мяуля,

049Bşk/060 Махрум итмя халык арасында.

049Bşk/061 Уралгына тауы кирдмяс, кирдмяс,

049Bşk/062 Кирдмясляри бетар кар киткас;

049Bşk/063 Ир балакай кайтыр хзмятен биткяс,

049Bşk/064 Кыз балакай кайтмас бер киткас.

049Bşk/065 Сафараларга чегып юрегенемдä,

049Bşk/066 Бан хушландым чечке исеня;

049Bşk/067 Юрей дагна торгач бер кöйлядем:

049Bşk/068 Элля ниляр туште исемя!

049Bşk/069 Ишекеем алды крыльсадан

049Bşk/070 Егылыпкна тöшдем ангсыздан:

049Bşk/071 Эй гакылсыз кшы тоголь идем,

049Bşk/072 gakıllarım bětdi malsızdan.

049Bşk/073 minganday atım kiro dunan,

049Bşk/074 kiganday tukum kuk jilen;

049Bşk/075 asuw bělen, duskay, köyěnděŋle,

049Bşk/076 běn sagınıp kilem kup jirdan.

049Bşk/077 utırsında gumrım, ě[1]y utırsın,

049Bşk/078 kartaytıpla xarap iterseŋ;

049Bşk/079 kartaytıpkaynga běz rizabz:

049Bşk/080 ultrěbkně xarap iterseŋ.

049Bşk/081 taw[1]oşlarım mınıŋ tawlar yara,

049Bşk/082 tik samovar togol' şawlarga;

049Bşk/083 ě[1]çěkěyěm mınıŋ ot tik kaynay,

049Bşk/084 tik sandugaç togol' sayrarga.

049Bşk/085 yalanday yěri bigrek yakşı,

049Bşk/072 Akıllarım bitti yoksulluktan

049Bşk/073 Bindiğim atım doru dunan[12]

049Bşk/074 Giydiğim şey gök jilen[13]

049Bşk/075 Öfkelendiğinde dostum, üzüldüğünde

049Bşk/076 Ben özleyip gelirim çok uzaktan.

049Bşk/077 Geçersin de ömrüm, ey geçersin,

049Bşk/078 Yaşlandırıp da harap edersin;

049Bşk/079 Yaşlanmaya biz razıyız:

049Bşk/080 Öldürüp yok edersin.

049Bşk/081 Çığlıklarım benim dağlar yarar,

049Bşk/082 Sadece semaver değil gürültü yapmaya:

049Bşk/083 Benim içim ateş gibi kaynar,

049Bşk/084 Sadece bülbül değil ötmeye.

049Bşk/085 Bozkır yeri çok iyi,

049Bşk/072 Гакылларым бетди малсыздан.

049Bşk/073 Мингандай атым киро дунан,

049Bşk/074 Кигандай тукум кук жилян;

049Bşk/075 Асу белян, дускай, көендеңля,

049Bşk/076 Бен сагынып килям куп жирдан.

049Bşk/077 Утырсында гумрым, эй утырсын,

049Bşk/078 Картайтыпла харап итярсең;

049Bşk/079 Картайтыпкайнга без ризабз:

049Bşk/080 Ултребкне харап итярсең.

049Bşk/081 Таошларым миның таулар йара,

049Bşk/082 Тик самовар тоголь шауларга;

049Bşk/083 Эчекеем миның от тик кайнай,

049Bşk/084 Тик сандугач тоголь сайрарга.

049Bşk/085 Йаландай ери бигряк йакшы,

[12] 4 yaşındaki at

[13] Göğüs kısmı altın ya da gümüş paralarla süslü, kemersiz bir kıyafet.

049Bşk/086 aq tirmeler korıp yĕylergä;

049Bşk/087 kaydala barsaŋ dost-iş bulsın,

049Bşk/088 karışı çĕgĕp atıŋ bĕylergä.

049Bşk/089 yalangına yĕrnĕŋ ĕ[1]y burisi,

049Bşk/090 kök sırtlıy da bulır kübĕsi;

049Bşk/091 dostişlarım kup dĕyĕp srın çĕşme:

049Bşk/092 xas doşmanlar bulır kübĕsi.

049Bşk/093 buray da buray karlar yawsı

049Bşk/094 puyukmaydır bulan balası;

049Bşk/095 kaydala barsam pokoy bĕrmey,

049Bşk/096 ir arslan ata balası.

049Bşk/097 baksalarda baylar ĕ[1]y atları

049Bşk/098 cuganları altın zatları;

049Bşk/099 buyan zıfa yuzun kurkam kası

049Bşk/086 Ak termeler[14] kurmaya:

049Bşk/087 Nereye gitsen eşin dostun olsun

049Bşk/088 Karşı çıkıp atını bağlamaya.

049Bşk/089 Bozkırın, ey, kurdu

049Bşk/090 Gök sırtlı da olur çoğu

049Bşk/091 Eşim dostlarım çok diye, sırrını serpme:

049Bşk/092 Has düşmanlar olur çoğu

049Bşk/093 Lapa lapa karlar yağınca

049Bşk/094 Keyiflenir geyik yavrusu.

049Bşk/095 Nereye giderse, huzur vermez,

049Bşk/096 Erkek aslan – baba yavrusu.

049Bşk/097 Bahçelerde zenginlerin, ey, atları

049Bşk/098 Dizginleri altın, soyları;

049Bşk/099 Boyun güzel, yüzün kaşın güzel

049Bşk/086 Ак тирмяляр корып ейляргä;

049Bşk/087 Кайдала барсаң достиш булсын,

049Bşk/088 Карышы чегеп атың бейляргä.

049Bşk/089 Йалангына ернең эй буриси,

049Bşk/090 Кök сыртлый да булыр кӳбеси;

049Bşk/091 Достишларым куп дееп срын чешмя:

049Bşk/092 Хас дошманлар булыр кӳбеси.

049Bşk/093 Бурай да бурай карлар йаусы

049Bşk/094 Пуйукмайдыр булан баласы;

049Bşk/095 Кайдала барсам покой бермяй,

049Bşk/096 Ир арслан ата баласы.

049Bşk/097 Баксаларда байлар эй атлары

049Bşk/098 Джуганлары алтын затлары;

049Bşk/099 Буйан зыфа йузун куркам касы

[14] Yuvarlak biçimde keçe çadır (BTH 620)

049Bşk/100 pĕygämbärnıŋ zatları.	**049Bşk/100** Peygamberin soyları.	**049Bşk/100** Пейгәмбәрның затлары

11.3. Tipter Şarkıları

Munküy	Munküy	Мункӱй
001Tip/001 sagralarga uk sıktım daw xay kiseknä:	**001Tip/001** Sahralara çıktım, hay, geceleyin:	**001Tip/001** Саграларга ук сыктым дау хай кисякнӓ
001Tip/002 muyillak’ yafrak yarganday kiskına;	**001Tip/002** Kuş kirazı çiçekleri açmış gibi geceleyin:	**001Tip/002** Муиллакь яфрак йаргандай кискына;
001Tip/003 sagralarga uk sıktım daw xay kiskna:	**001Tip/003** Sahralara çıktım, hay, geceleyin:	**001Tip/003** Саграларга ук сыктым дау хай кискна:
001Tip/004 muyillak yafrak yarganday kiskna;	**001Tip/004** Kuş kirazı çiçekleri açmış gibi geceleyin:	**001Tip/004** Муиллак йафрак йаргандай кискна;
001Tip/005 bu nıy gajap xayran işler buldı?	**001Tip/005** Bu ne acayip güzel şeyler oldu?	**001Tip/005** Буный гажап хайран ищляр булды?
001Tip/006 kaygı xasra[1]t kitmay xiskna.	**001Tip/006** Kaygı hasret gitmiyor hiç.	**001Tip/006** Кайгы хасрят китмай хискна.
001Tip/007 karangı tündä yuruganımdá:	**001Tip/007** Karanlık gecede yürüdüğümde:	**001Tip/007** Карангы тӱндӓ йуруганымдӓ:
001Tip/008 a̲zaştırmay ırnın mijası;	**001Tip/008** Yolumu kaybettirmiyor yerin sınırı:	**001Tip/008** Адаштырмай ирнын мижасы;
001Tip/009 a̲zaştırmay ir’nın mijası,	**001Tip/009** Yolumu kaybettirmiyor yerin sınırı:	**001Tip/009** Адаштырмай ирьнын мижасы,
001Tip/010 a̲zaştra dunda nujnası.	**001Tip/010** Yolumu kaybettirir dünya ihtiyacı.	**001Tip/010** Адаштра дундя нужнасы.
001Tip/011 kırkıngı kile taw buylap,	**001Tip/011** Canavar gelir dağ geçip,	**001Tip/011** Кыркынгы киля тау буйлап,
001Tip/012 kara kaz kile kul’ buylap;	**001Tip/012** Kara kaz gelir göl geçip;	**001Tip/012** Кара каз киля куль буйлап;
001Tip/013 bänim yurakayamnı sarı	**001Tip/013** Benim yüreğimi sarılık	**001Tip/013** Бӓним йуракайямны сары
001Tip/014 aldı turli xasra[1]t kup uylap.	**001Tip/014** Aldı türlü hasreti çok düşününce.	**001Tip/014** Алды турли хасрят куп уйлап.
001Tip/015 yankay gna buylap yurı turgas,	**001Tip/015** Yayık boyunca yürüyünce	**001Tip/015** Йаикайгна буйлап йуры тургас,
001Tip/016 usuridım sabak uyinına;	**001Tip/016** Geçtim çamça balığının oynadığı yere:	**001Tip/016** Усуридым сабак уйинына;

001Tip/017 indı atkaygnam baxil’ bul dip.

001Tip/018 bělekäylärin saldı muyinnı.

001Tip/019 ir kadırları baylıkta;

001Tip/020 dunda kadırları sawlıkta;

001Tip/021 sawlıkayim bänin dawlatım:

001Tip/022 běr xudayim udın yarılka.

001Tip/023 nig‿awurı ikan bıl başım,

001Tip/024 undap suldap tarta kuz yaşım?

001Tip/025 turli xasra[1]t uynı kup uylasam,

001Tip/026 divwana bulır bıl başım.

001Tip/027 yam bir’ukayina misal ikan,

001Tip/028 yat illarda yangız taşlawı;

001Tip/029 ilı uramlardın brew kile:

001Tip/030 misli abdılgafur atlawı.

001Tip/031 isikay gnam kitıp běn utram,

001Tip/032 xayran vuayran işka aptrap:

001Tip/017 “Şimdi atçığım affet” diye.

001Tip/018 Ellerini koydu boynuna.

001Tip/019 Er kadri zenginlikte:

001Tip/020 Dünya kadri sağlıkta;

001Tip/021 Sağlığım benim zenginliğim:

001Tip/022 Allah’ım merhamet et bana.

001Tip/023 Neden ağrır acaba bu başım,

001Tip/024 Sağdan soldan akar göz yaşım?

001Tip/025 Türlü hasret duygusunu çok düşünsem

001Tip/026 Divane olur bu başım.

001Tip/027 Can vermeme örnek mi,

001Tip/028 Yad ellere yalnız gitmem.

001Tip/029 İşte sokaklardan biri gelir:

001Tip/030 Misal Abdulgafur gelir.

001Tip/031 Aklım gidip ben otururum.

001Tip/032 İnanılmaz talihsiz işe şaşırıp

001Tip/017 Инды аткайгнам бахиль бул дип.

001Tip/018 Белякäйлäрин салды муйинны.

001Tip/019 Ир кадырлары байлыкта;

001Tip/020 Дундя кадырлары саулыкта;

001Tip/021 Саулыкаим бäнин даулатым:

001Tip/022 Бер Худаим удын йарылка.

001Tip/023Ниг’ауры икан был башым,

001Tip/024 Ундап сулдап тарта куз йашым?

001Tip/025 Турли хасрят уйны куп уйласам,

001Tip/026 Дивуана булыр был башым.

001Tip/027 Йам бирьукайина мисал икан,

001Tip/028 Йат илларда йангыз ташлауы;

001Tip/029 Илы урамлардын бряу киля:

001Tip/030 Мисли Абдылгафур атлауы.

001Tip/031 Исикайгнам китып бен утрам,

001Tip/032 Хайран вуайран ишка аптрап:

001Tip/033 -“ilama sana atkaygnam,

001Tip/034 şunda yazgan bizgà tufırak”.

001Tip/035 kım aytırkay ikan salamımdı,

001Tip/036 atkaygnam kilip itsin dip?

001Tip/037 bĕr xudayim baŋá yazgan ikan

001Tip/038 yangız yürüp gumırın utsın dip.

002Tip/001 isırdım kayda bän barayim?

002Tip/002 iskırdım day kımga yarayim?

002Tip/003 isırdım kayda bän barayim?

002Tip/004 iskırdım day kımga yarayim?

002Tip/005 utıp knay kittı yaş gumırım:

002Tip/006 kaydan tabıp satıp alayim?

002Tip/007 kitaplarım kitap istündä,

002Tip/008 kitaplarım stal’ istündä;

002Tip/009 bänin xallarımdı kışı bil’mey:

002Tip/010 bĕn sargaydım üs’ kü[1]n isinda.

001Tip/033 –“Ağlamasana atçığım.

001Tip/034 Burada yazan bize toprak”.

001Tip/035 Kim söyler selamımı,

001Tip/036 Atçığım gelsin artık diye?

001Tip/037 Allah’ım bana yazmış

001Tip/038 Yalnız yaşayarak ömrün geçsin diye.

002Tip/001 Sarhoş oldum, nereye ben varayım?

002Tip/002 Eskidim gibi, kime yararım?

002Tip/003 Sarhoş oldum, nereye ben varayım?

002Tip/004 Eskidim gibi, kime yararım?

002Tip/005 Geçip gitti genç ömrüm:

002Tip/006 Nereden bulup satın alayım?

002Tip/007 Kitaplarım kitap üstünde,

002Tip/008 Kitaplarım masa üstünde;

002Tip/009 Benim hâllerimi kimse bilmiyor:

002Tip/010 Ben sarardım üç gün içinde.

001Tip/033 -“Илама сана аткайгнам,

001Tip/034 Шунда йазган бизгà туфырак”.

001Tip/035 Кым айтыркай икан саламымды,

001Tip/036 Аткайгнам килип итсин дип?

001Tip/037 Бер Худаим баңá йазган икан

001Tip/038 Йангыз юрӳп гумырын утсын дип.

002Tip/001 Исырдым кайда бän бараим

002Tip/002 Искырдым дай кымга йараим.

002Tip/003 Исырдым кайда бän бараим?

002Tip/004 Искырдым дай кымга йараим?

002Tip/005 Утыпкнай китты йаш гумырым:

002Tip/006 Кайдан табып сатып алаим?

002Tip/007 Китапларым китап истӳндä,

002Tip/008 Китапларым сталь истӳндä;

002Tip/009 Бäнин халларымды кышы бильмяй:

002Tip/010 Бенсаргайдым ӳсь кюн исинда.

002Tip/011 sagralargà üskän bır tirek,

002Tip/012 yafarkay irga tugula[1];

002Tip/013 yaktaşim yok tuganım bänim:

002Tip/014 yurakaylarım üzü[1]le.

002Tip/015 öt dilgalardın aşa sıktım,

002Tip/016 ikı kulkaymá taş alıp;

002Tip/017 kaytır yullarma karay kittım:

002Tip/018 ikı kuzıkayima yaş alıp.

003Tip/001 alıstın karap ay kuringan

003Tip/002 bělěkäygna tawnın ungırı;

003Tip/003 alıstın karap ay kuringan

003Tip/004 bělěkäygna tawnın ungırı;

003Tip/005 yatlarda yürü[1]p zaya ütä

003Tip/006 bir maladěs ikıt ɣumırı.

003Tip/007 yügrupkna mindım ě[1]y tawlarga,

003Tip/008 taw başkay kıygas taş ikan;

002Tip/011 Sahralarda büyümüş bir kavak ağacı,

002Tip/012 Yapraklar yere dökülür;

002Tip/013 Hemşerim yok kardeşim benim:

002Tip/014 Yürekceğizim üzülür.

002Tip/015 Ateş nehirlerini aşıp çıktım,

002Tip/016 İki elime taş alıp;

002Tip/017 Dönüş yollarıma bakarak gittim:

002Tip/018 İki gözüme yaş alıp.

003Tip/001 Uzaktan bakınca, ay, görünmüş:

003Tip/002 Küçük dağın mağarası

003Tip/003 Uzaktan bakınca, ay, görünmüş:

003Tip/004 Küçük dağın mağarası;

003Tip/005 Yad ellerde yaşayıp boşa geçer

003Tip/006 Bir mert yiğit ömrü.

003Tip/007 Koşarak tırmandım, ey, dağlara,

003Tip/008 Dağ tepesinde yamaç taş iken:

002Tip/011 Саграларгà ӱскän быр тиряк,

002Tip/012 Йафаркай ирга тугуля;

002Tip/013 Йакташим йок туганым бäним:

002Tip/014 Йуракайларым ӱзюля.

002Tip/015 Öт дилгалардын аша сыктым,

002Tip/016 Икы кулкаймá таш алып;

002Tip/017 Кайтыр йулларма карай киттым:

002Tip/018 Икы кузыкайима йаш алып.

003Tip/001 Алыстын карап ай куринган

003Tip/002 Белекäйгна таунын унгыры.

003Tip/003 Алыстын карап (ай) куринган:

003Tip/004 Белекäйгна таунын унгыры;

003Tip/005 Йатларда йюрюп зайа ӱтä

003Tip/006 Бир маладес икыт ӈумыры.

003Tip/007 Югрупкна миндым эй тауларга,

003Tip/008 Тау башкай кыйгас таш икан;

003Tip/009 dunda nujdaların kuplar kurdım,

003Tip/010 taligasız tawgan baş ikan.

003Tip/011 yankaygna sıwnın aşasında

003Tip/012 taŋlar bělen běre kuş munglanà;

003Tip/013 isengna yürü[1]p sawlar kaytsam,

003Tip/014 ni[1]yet birir idım mullama.

003Tip/015 yügrü[1]pkna tuştım uz̲akkà,

003Tip/016 kızarıpkay bişkan gilekkä,

003Tip/017 ir gilekayin běrlár kapsam,

003Tip/018 yal bulmasmı yangan yurakka.

004Tip/001 kır arkalärdın yurtıp kile

004Tip/002 kuk sırtılay buri (ay) balası.

004Tip/003 kır arkalardın yurtıp kile

004Tip/004 kuk sırtılay buri ay balası.

004Tip/005 kayda dagnay barsa pakuy birmay

004Tip/006 ir arslanı atay balası.

003Tip/009 Dünya sıkıntılarını çok gördüm,

003Tip/010 Talihsiz doğan baş imiş.

003Tip/011 Yayık Nehri'nin aşağısında

003Tip/012 Tan ile bir kuş dertlenir;

003Tip/013 Sağlıklı yaşayıp sağlıklı dönersem,

003Tip/014 Niyetimi söyler idim mollama.

003Tip/015 Koşarak indim vadiye,

003Tip/016 Kızarıp pişen çileğe,

003Tip/017 Yer çileğini ağzıma atsam,

003Tip/018 Tatil olmaz mı yanan yüreğe.

004Tip/001 Dağ sırtlarından dört nala koşarak gelir

004Tip/002 Gök sırtlı da kurt yavrusu;

004Tip/003 Dağ sırtlarından dört nala koşarak gelir

004Tip/004 Gök sırtlı gibi kurt yavrusu;

004Tip/005 Nereye de varsa, huzur vermez

004Tip/006 Er aslanı- baba yavrusu.

003Tip/009 Дундя нуждаларын куплар курдым,

003Tip/010 Талигасыз тауган баш икан.

003Tip/011 Йаикайгна сыунын ашасында

003Tip/012 Таңлар белян беря куш мунгланà;

003Tip/013 Исянгна юрюп саулар кайтсам,

003Tip/014 Ният бирир идым муллама.

003Tip/015 Югрюпкна туштым удаккà,

003Tip/016 Кызарыпкнай бишкан гилякkä,

003Tip/017 Ир гилякаин берлáр капсам,

003Tip/018 Йал булмасмы йанган йуракка.

004Tip/001 Кыр аркалäрдын йуртып киля

004Tip/002 Кук сыртылай бури (ай) баласы.

004Tip/003 Кыр аркалардын йуртып киля

004Tip/004 Кук сыртылай бури ай баласы;

004Tip/005 Кайдадагнай барса пакуй бирмай

004Tip/006 Ир арсланы атай баласы.

004Tip/007 mışagırkay tawnın bi[1]yigı

004Tip/008 yügrü[1]p tuşar sıwgàk kıyi[1]gı;

004Tip/009 sar(ı) awuruw tugul’ üzüm bĕlem,

004Tip/010 bul yĕlga yanın kayigı.

004Tip/011 alıstın karap kuringan,

004Tip/012 yayikay gna sıwnın bowları;

004Tip/013 bänin yurakaylarım yanıp bara,

004Tip/014 sundıralmay dar’ya sıwları.

004Tip/015 komışkna yar tokamlı ikan;

004Tip/016 magadı-türe mingan at ikan;

004Tip/017 karışı turup yawap bire

004Tip/018 magadı-türe kımnın zatı ikan.

004Tip/019 bälekäygna kulasayim,

004Tip/020 kışnapkna kile uyurga;

004Tip/021 magadıtüre yawap birelir dá,

004Tip/022 tayanıpkay ikı buyurga.

004Tip/007 Mışagır Dağı’nın tepesinden

004Tip/008 Koşarak iner sayga hayvanı

004Tip/009 Sarılık hastalığı değil, özüm biliyorum,

004Tip/010 Bu yılın can sıkıntısı

004Tip/011 Uzaktan bakınca görünen

004Tip/012 Yayık Nehri’nin göletleri

004Tip/013 Benim yüreklerim yanıyor,

004Tip/014 Söndüremez derya suları.

004Tip/015 Gümüş eyer döngülü;

004Tip/016 Magadı başkanın bindiği atı imiş

004Tip/017 Karşı durarak cevap verir,

004Tip/018 Magadı başkan kimin soyu imiş?

004Tip/019 Küçücük benim tayım

004Tip/020 Kişneyerek gelir yorga;

004Tip/021 Magadı başkan cevap verir de,

004Tip/022 Dayanır iki buyruğa.

004Tip/007 Мышагыркай таунын бийигы

004Tip/008 Югрюп тушар сыугàк кыігы;

004Tip/009 Сар(ы) ауру тугуль ўзўм белям,

004Tip/010 Бул елга йанын кайигы.

004Tip/011 Алыстын карап куринган,

004Tip/012 Йаикайгна сыунын боулары;

004Tip/013 Бänин йуракайларым йанып бара,

004Tip/014 Сундыралмай дарья сыулары.

004Tip/015 Комышкна йар токамлы икан;

004Tip/016 Магады-тўря минган ат икан;

004Tip/017 Карышы туруп йауап биря

004Tip/018 Магады-тўря кымнын заты икан.

004Tip/019 Бäлякäйгна куласаим,

004Tip/020 Кышнапкна киля уйурга;

004Tip/021 Магадытўря йауап бирялирдá,

004Tip/022 Тайаныпкай икы буйурга.

004Tip/023 Yaşil’ gna sana tra[1]ktı:	**004Tip/023** Yeşil kızak kavaklı;	**004Tip/023** Йашиль гна сана тырякты;
004Tip/024 Tündä yurgan irlar yuraktı	**004Tip/024** Gece yürüyen erler yürekli:	**004Tip/024** Тӳндä йурган ирлар йуракты;
004Tip/025 Yaş yurakkay iná sıday almay?	**004Tip/025** Genç yürek artık dayanamaz	**004Tip/025** Йаш йураккай ина́ сыдай алмай,
004Tip/026 yok nixmatlarga ilektı.	**004Tip/026** Yok sıkıntıların öncesi.	**004Tip/026** Йок нихматларга илякты.
004Tip/027 kuz buldısà sawul burlana,	**004Tip/027** Güz olduğunda kayın ağacı ağarır	**004Tip/027** Куз булдысà саул бурлана,
004Tip/028 yaz buldısa tallar turlaná;	**004Tip/028** Bahar olduğunda, söğüt yĕnilenir.	**004Tip/028** Йаз булдыса таллар турлана́;
004Tip/029 yĕlama sana yankaygnam:	**004Tip/029** Ağlama, sevgilim:	**004Tip/029** Елама сана йанкайгнам:
004Tip/030 kuz kırbıkayların kırlana.	**004Tip/030** Göz kirpiklerin kirlenir.	**004Tip/030** Куз кырбыкайларын кырлана.
005Tip/001 utarsın ɣumır xay utarsın,	**005Tip/001** Geçersin ömür, geçersin,	**005Tip/001** Утарсын ӻумыр хай утарсын,
005Tip/002 ni[1]yatlargay kasan ay ɣitarsın.	**005Tip/002** Niyetlere ne zaman gidersin:	**005Tip/002** Нийатларгай касан ай ӻитарсын.
005Tip/003 utarsın ɣumır xay utarsın,	**005Tip/003** Geçersin ömür, geçersin,	**005Tip/003** Утарсын ӻумыр утарсын,
005Tip/004 ni[1]yatlargay kasan ay ɣitarsın.	**005Tip/004** Niyetlere ne zaman gidersin:	**005Tip/004** Нийатларгай касан ӻитарсын.
005Tip/005 mukadar’da yazgan yazılmışnı,	**005Tip/005** Kadere yazılan yazmışını	**005Tip/005** Мукадарьда йазган йазылмышны,
005Tip/006 kurmayinsa nixal’ itarsın.	**005Tip/006** Görmeyince nasıl edersin.	**005Tip/006** Курмаинса нихаль итарсын.
005Tip/007 sayraygna kilip sayray kayta	**005Tip/007** Öter gelip, öter döner	**005Tip/007** Сайрайгна килип сайрай кайта
005Tip/008 karligaskay bĕlen sandugas;	**005Tip/008** Kırlangıç ile bülbül	**005Tip/008** Карлигаскай белян сандугас;

005Tip/009 dünde malı üsü[1]n kaygırmaymın,

005Tip/010 güllü[1] agızalarım saw bulgas.

005Tip/011 alıstın karap kurıngan

005Tip/012 bi[1]ykaygna tawnın billerĕ;

005Tip/013 ir ikıt miskın kaytır idı,

005Tip/014 yĕrakay irda kalgan illerĕ.

005Tip/015 kitayiq, duskay, ay kitayiq

005Tip/016 bulgaradım buxar utayik;

005Tip/017 duşmanım kubırak dussiş adrak,

005Tip/018 sır bil'gırtmay dünde kutayiq.

005Tip/019 alıstın karap kurıngan

005Tip/020 agidıl' başı iramal' taş mikan?

005Tip/021 mul'dur gna mul'dur tuɣul'gan

005Tip/022 kuzlarımnın tuɣul'gan yaşmikan?

006Tip/001 bil'ganama bowgan bil'mawum

006Tip/002 stambitkay tugul' kalambit;

005Tip/009 Dünya malı için kaygılanmıyorum,

005Tip/010 Bütün uzuvlarım sağ olunca.

005Tip/011 Uzaktan bakınca görünen

005Tip/012 Büyük dağın belenleri

005Tip/013 Zavallı er-yiğit döner idi,

005Tip/014 Uzak yerde kalmış illere

005Tip/015 Gidelim, dostum, ay, gidelim,

005Tip/016 Kabul ettim Buhara'ya gidelim;

005Tip/017 Düşmanım çok fazla, eş dost azıcık,

005Tip/018 Sır vermez, dünya bekleyelim.

005Tip/019 Uzaktan bakınca görünen

005Tip/020 Agidil başı İramal taş mı acaba?

005Tip/021 Bol bol dökülen

005Tip/022 Gözlerimden dökülen yaş mı acaba?

006Tip/001 Belimi boğan bel bağım

006Tip/002 İpek değil, yün;

005Tip/009 Дўндя малы ўсюн кайгырмаймын,

005Tip/010 Гўллю агызаларым саубулгас.

005Tip/011 Алыстын карап курынган

005Tip/012 Бійкайгна таунын билляре;

005Tip/013 Ир икыт мискын кайтыр иды,

005Tip/014 Еракай ирда калган илляре.

005Tip/015 Китаик, дускай, ай китаик

005Tip/016 Булгарадым Бухар утаик;

005Tip/017 Душманым кубырак дуссиш адрак,

005Tip/018 Сыр бильгыртмай дўндя кутаик.

005Tip/019 Алыстын карап курынган

005Tip/020 Агидыль башы Ирамаль таш микан?

005Tip/021 Мульдур гна мульдур туҕульган

005Tip/022 Кузларымнын туҕульган йашмикан?

006Tip/001 Бильганама боуган бильмаум

006Tip/002 Стамбиткай тугуль халамбит;

006Tip/003 bil’ganama bowgan bil’mawum

006Tip/004 stambitkay tugul’ kalambit;

006Tip/005 agay inılarnın kadırina,

006Tip/006 allarında kuylap turam bit.

006Tip/007 yugragnay atlap bĕn kilemin

006Tip/008 siremıkay uskan kayindın;

006Tip/009 sarı awurıp yatıp yabıkmadım,

006Tip/010 bĕn yabıktım sanın kaygındın.

006Tip/011 yanı da gnay salgan gurnisaŋdı

006Tip/012 bĕz buramayinsa kım buray?

006Tip/013 üz’ganayin, dingay, matur bulgas:

006Tip/014 bĕz uynamayinsa kım uynay?

006Tip/015 işikay gnam aldı baganaga

006Tip/016 at bayladım tüşü[1]p kul’saga;

006Tip/017 ay-xay gna jikitka maladĕs:

006Tip/018 maturgna yarga kul sala!

006Tip/003 Belimi boğan bel bağım

006Tip/004 İpek değil, yün;

006Tip/005 Ağabey-erkek kardeşlerimin kadrine,

006Tip/006 Önlerinde şarkı söyleyedururum.

006Tip/007 Koşarak ben gelirim

006Tip/008 Seyrekçe büyümüş kayından:

006Tip/009 Sarılık olup yatıp zayıflamadım,

006Tip/010 Ben zayıfladım senin kaygından.

006Tip/011 Yeni yapılan odayı,

006Tip/012 Biz tahta ile kaplamayınca, kim kaplar?

006Tip/013 Özün, yengen, güzel olunca:

006Tip/014 Biz oynamayınca, kim oynar?

006Tip/015 Avludaki sütuna

006Tip/016 At bağladım inip halkaya

006Tip/017 Ay hay yiğide maşallah:

006Tip/018 Güzel yâre el koyar!

006Tip/003 Бильганама боуган бильмаум,

006Tip/004 Стамбиткай тугуль каламбит;

006Tip/005 Агай иныларнын кадырина,

006Tip/006 Алларында куйлап турамбит.

006Tip/007 Йуграгнай атлап бен килямин

006Tip/008 Сирямыкай ускан каиндын;

006Tip/009 Сары аурып йатып йабыкмадым,

006Tip/010 Бен йабыктым санын кайгындын.

006Tip/011 Йаны дагнай салган гурнисаңды

006Tip/012 Без бурамайинса кым бурай?

006Tip/013 Ўзьганаин, дингай, матур булгас:

006Tip/014 Без уйнамаинса кым уйнай?

006Tip/015 Ишикай гнам алды баганага

006Tip/016 Ат байладым тўшюп кульсага;

006Tip/017 Ай-хай гна жикитка маладес:

006Tip/018 Матургна йарга кул сала!

006Tip/019 kumış kna yuduk sırkalikaş(taş)	**006Tip/019** Gümüş yüzük karnelyan taş	**006Tip/019** Кумышкна йудук сыркаликаш(таш)
006Tip/020 kıyasınkay kil’sa sandık as;	**006Tip/020** Giymek istiyorsan sandık aç	**006Tip/020** Кыйасынкай кильса сандык ас;
006Tip/021 sanıngnay kubık yumışaktıl’dı,	**006Tip/021** Senin gibi tatlı dilli	**006Tip/021** Санынгнай кубык йумышактыльды,
006Tip/022 bulsa bulır sarı sandugas.	**006Tip/022** Olsa, olur sarı bülbül.	**006Tip/022** Булса булыр сары сандугас.
007Tip/001 igtay agay arbadında	**007Tip/001** İgtay ağabeyin arabasında	**007Tip/001** Игтай агай арбадында
007Tip/002 yatıp kalgan běri ştan,	**007Tip/002** Kalmış bir pantolon.	**007Tip/002** Йатып калган бери штан,
007Tip/003 adunde zalü[1]li,	**007Tip/003** Adunda zaluli,	**007Tip/003** Адундя залюли,
007Tip/004 yatıp kalgan běri ştan.	**007Tip/004** Kalmış bir pantolon,	**007Tip/004** Йатып калган бери штан.
007Tip/005 igtay aɣay arbadında	**007Tip/005** İgtay ağabeyin arabasında	**007Tip/005** Игтай аҕай арбандында
007Tip/006 yatıp kalgan běri ştan,	**007Tip/006** Kalmış bir pantolon.	**007Tip/006** Йатып калган бери штан,
007Tip/007 adunde zalü[1]li,	**007Tip/007** Adunda zaluli,	**007Tip/007** Адундя залюли,
007Tip/008 yatıp kalgan běri ştan.	**007Tip/008** Kalmış bir pantolon,	**007Tip/008** Йатып калган бери штан.
007Tip/009 ştanına nik kaygırsın:	**007Tip/009** Pantolonuna niye üzülsün:	**007Tip/009** Штанына ник кайгырсын:
007Tip/010 faxarnisa bik kuştan;	**007Tip/010** Faharnisa çok yaltak:	**007Tip/010** Фахарниса бик куштан;
007Tip/011 adunde zalü[1]li,	**007Tip/011** adunda zalüli	**007Tip/011** Адундя залюли,
007Tip/012 faxarnisa bik kuştan.	**007Tip/012** Faharnisa çok yaltak,	**007Tip/012** Фахарниса бик куштан.
007Tip/013 igtay aɣay bura buray	**007Tip/013** İgtay ağabey tahta ile kaplar	**007Tip/013** Игтай аҕай бура бурай

007Tip/014 uyga tugul’ kiletkä

007Tip/015 adunde zalü[1]li,

007Tip/016 uyga tugul’ kiletka.

007Tip/017 igtay agay yaş bisäsĕ

007Tip/018 faxarnitsa biletka,

007Tip/019 adunde zalü[1]li,

007Tip/020 faxarnitsa biletka,

007Tip/021 turkın turkın kuylar kile,

007Tip/022 agasında kara yok,

007Tip/023 adunda zalü[1]li,

007Tip/024 agasında kara yok.

007Tip/025 nixal’ itsın faxarnisa.

007Tip/026 alla kuşkas sara yok,

007Tip/027 adunda zalü[1]li,

007Tip/028 alla kuşkas sara yok.

007Tip/014 Ev için değil, ambar için,

007Tip/015 adunda zalüli

007Tip/016 Ev için değil, ambar için.

007Tip/017 İgtay ağabey genç karısı.

007Tip/018 Faharnisa fahişe,

007Tip/019 adunda zalüli

007Tip/020 Faharnisa fahişe.

007Tip/021 İpek ipek koyunlar gelir.

007Tip/022 Ak içinde kara yok,

007Tip/023 adunda zalüli

007Tip/024 Ak içinde kara yok.

007Tip/025 Nasıl etsin Faharnisa

007Tip/026 Allah buyurunca çare yok.

007Tip/027 adunda zalüli

007Tip/028 Allah buyurunca çare yok.

.

007Tip/014 Уйга тугуль килятkä

007Tip/015 Адундя залюли,

007Tip/016 Уйга тугуль килятка.

007Tip/017 Игтай аҕай йаш бисäсе

007Tip/018 Фахарница билятка,

007Tip/019 Адундя залюли,

007Tip/020 Фахарница билятка,

007Tip/021 Туркын туркын куйлар киля,

007Tip/022 Агасында кара йок,

007Tip/023 Адунда залюли,

007Tip/024 Агасында кара йок.

007Tip/025 Нихаль итсын Фахарниса.

007Tip/026 Алла кушкас сара йок,

007Tip/027 Адунда залюли,

007Tip/028 Алла кушкас сара йок.

11.4. Nagaybak Şarkıları

Bakalinskiya Pe[1]sni

001Nog/001 samovarlar kuydım saylar istım,

001Nog/002 taş tarilka tulı bal bilĕn, yandusım.

001Nog/003 samovarlar kuydım saylar istım,

001Nog/004 taş tarilka tulı bál bilĕn, yandusım.

001Nog/005 bu dınyakaylarnı kutsan idı

001Nog/006 yanın tanın sigan yar bilĕn, yandusım.

001Nog/007 mädräsä yatıp ukımanıŋnı,

001Nog/008 tuxbá dagnay bĕlen mul'yanı, yandusım?

001Nog/009 ikıdagnay yarnı tiŋler sawup

001Nog/010 kutsan idı fanı dun'yanı, yandusım.

001Nog/011 bĕr sawgan yarnı ĕ[1]y kıganı

001Nog/012 xutna dagnay bĕlen garnitur, yandusım.

001Nog/013 aq gurnisalarnın yĕslerindä

Nagaybak Şarkıları

001Nog/001 Semaverler koydum çaylar içtim

001Nog/002 Taş tabak dolu bal ile candostum.

001Nog/003 Semaverler koydum çaylar içtim

001Nog/004 Taş tabak dolu bal ile candostum.

001Nog/005 Bu dünyaları beklese idin

001Nog/006 Yeni tanıyıp sevdiğin yar ile candostum.

001Nog/007 Medresede iken okumadın mı

001Nog/008 Tuğba ile Mulya'yı candostum?

001Nog/009 İki yâri eşit sevip

001Nog/010 Beklesen idi fani dünyayı, candostum.

001Nog/011 Sadece sevdiğim yârin, ey, giydiği

001Nog/012 Kadife ile takım, candostum.

001Nog/013 Ak odaların içlerinde

Бакалинския Пѣсни.

001Nog/001 Самоварлар куйдым сайлар истым,

001Nog/002 Таш тарилка тулы балбилен йандусым.

001Nog/003 Самоварлар куйдым сайлар истым,

001Nog/004 Таш тарилка тулы ба́лбилен, йандусым.

001Nog/005 Бу дынйакайларны кутсан иды

001Nog/006 Йанын танын сиган йарбилен, йандусым.

001Nog/007 Мädрäсä йатып укыманыңны,

001Nog/008 Тухба́ дагнай белян Мульяны, йандусым?

001Nog/009 Икыдагнай йарны тиңляр сауп

001Nog/010 Кутсан иды фаны дуньяны, йандусым.

001Nog/011 Бер сауган йарны эй кыганы

001Nog/012 Хутна дагнай белян гарнитур, йандусым.

001Nog/013 Ak гурнисаларнын есляриндä

001Nog/014 zarlandrıp jırlay bĕr matur, yandusım.

002Nog/001 agıdıl’ kaylarnın yarı bi[1]yi[1]k yabışıp minarlarga talı yoq.

002Nog/002 mıskingna cigit yĕlı kittı bırıp kıtılarga malı yoq.

002Nog/003 agıdıl’ yarı bi[1]yi[1]k yabışıp minarlarga talı yoq.

002Nog/004 mıskingna cigit yĕlı kittı bırıp kıtılarga malı yoq.

002Nog/005 urmanarga kĕrsän (krisän) kır sızγırıp usak yapraklar sıl’kinsın

002Nog/006 kayda yürö[1]sindä yakşı yurı kurıp kalgan adam ukınsın.

002Nog/007 aklar kayindà kuklar ti[1]yin atırmámın didı dulıdır.

002Nog/008 aklar bĕlekayin muyinga salıp ayrılmam, didı jilıdır.

001Nog/014 Kederlenerek şarkı söyler bir güzel candostum.

002Nog/001 Akidil yarı büyük, yapışıp tutunacak dalı yok,

002Nog/002 Zavallı yiğit ağlayarak gitti, verip kurtulucak malı yok.

002Nog/003 Akidil yarı büyük, yapışıp tutunacak dalı yok,

002Nog/004 Zavallı yiğit ağlayarak gitti, verip kurtulucak malı yok.

002Nog/005 Ormanlara girersen, gir ıslık çalıp kavak yaprakları sallansın,

002Nog/006 Nerede yürüsen de iyi yürü, görenler şaşırsın.

002Nog/007 Ak kayında gök sincap teslim olmam, dedi zıplayıp

002Nog/008 Ak bileklerini, boynuna koyup ayrılmam dedi ağlayıp.

001Nog/014 Зарландрып жырлай бер матур, йандусым.

002Nog/001 Агыдыль кайларнын йары биік йабышып минарларга талы йок.

002Nog/002 Мыскингна джигит елы китты бирып кытыларга малы йок.

002Nog/003 Агыдыль йары биік йабышып минарларга талы йок.

002Nog/004 Мыскингна джигит елы китты бирып кытыларга малы йок.

002Nog/005 Урманарга керсän (крисän) кыр сызҕырып усак йапраклар сылькинсын

002Nog/006 Кайда юрёсиндä йакшы йуры курып калган адам укынсын.

002Nog/007 Аклар каиндà кукляр тіин атырмáмын диды дулыдыр.

002Nog/008 Аклар белякаин муинга салып аирылмáм, диды жилыдыр

12. BÖLÜM: DİZİN

-A-/A[1]

a A *ün.* **a parçacığı**. [a.krş. ED **a** (1972: 1a); BRS **a** (1899: 3a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **a** (1977: 1a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **a** (2011: 110a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne, Miyes, Hakmar ağ.* **a** (2002: 11a)].
a. a. zil'kün 023Bşk/002.

abdılgafur Абдылгафур *k. a.* Abdulgafur.
a. a. atlawı 001Tip/030.

abşka абшка *a.* dul erkek. [a.krş. ED **abuşka** (1972: 16b); CC **abuşka** (2015: 413**)**, **abışka** (2015: 619); PS *Bşk. T.* **abaşka** (1787: 28); OSTN *Tel. ağ., Kom. ağ.* **abışka** (1893: 630); BRS **abışka** (1899: 4a); BL1926 **abışqa** (2018: 23); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tara, Tömen ağ.* **abıçka,** *Perm, Sibir, Zılatovst ağ.* **abışqa** (2009: 16b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **abışqa** (2011: 122a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne, Güneybatı ağ., Urta, İyik-Hakmar ağ.* **abışqa** (2002: 11b)].
a.+m yakşi a.+m 047Bşk/004.

abzı абзы *a.* ağabey. krş. **aga, agay, ayay.** [a.krş. PS *Miş. T.* **absi** (1787: 21); OSTN *Kazan ağ.* **abzi** (1893: 636); **Ç. Tat. yd.** TTAS **abzıy** (1977:1b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Karsunsk, Melekes, Siterlitamak ağ.* **abz'i,** *Nurlatsk ağ.* **abzıy**, *Kargalins ağ.* **abza(y)** (2009: 14a/b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **abzıy** (2011:115a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı. ağ. abźıy, abzıqay, abjı, abjıy, Güney, ağ., Kuzeybatı ağ., Ey ağ.* **abzıy** (2002: 11a)].
a. a. 006Tat/003, a. 006Tat/007, a. 019Tat/001, a. 019Tat/005, a. 021Tat/001.

açıg Ачыг *a.* öfke, zarar. bk. **asuw**. krş. **kagar**. [a.krş. CC **açuv** (2015: 795); HŞ **açıg** '(söz için) acı, kötü; acı, ıstırap" (2014: 18); **Ç. Tat. yd.** TTAS **açuw (**1977: 90a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **açuw (**2009: 66b)].
a.+lardan a.lardan imen ĕ[1]yle 001Bşk/005.

ad ад *a.* ön. bk. **al**, **al'**, **äl**. [a.krş. CC **all** (2015: 625); SBTP **all** (1870: 170); OSTN *Kazan ağ.* **al** (1893: 349); BRS **al** (1899: 9b-10a); BL1926 **al** (2018: 125); **Ç. Tat. yd.** TTAS **al** (1977: 41b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Minzele ağ.* **al** (2009: 35a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **al** (2011: 220b)].
a.+lı işĕgĕm a.+lı 049Bşk/001.

adam адам (Ar.) *a.* adam, kişi. [a.krş. CC **adam** (2015: 620); SBTP **adam** (1870: 174); HŞ **ādam** (2014: 20); OSTN *Kır., Bar., Tob., Az., Krm. ağ.* **adam** (1893: 486); BRS **aźam** (1899: 5b), BL1926 **eźem** (2018: 50); **Ç. Tat. yd.** TTAS **adem** (1977: 21a) **Ç. Bşk. yd.** BTS **eźem** (2017:150)].
a. a. kapusına 001Bşk/001, kurıp kalgan a. 002Nog/006, a. doşmanı 049Bşk/007, a. sultanı 049Bşk/008 adamlardan a. 049Bşk/015.
a.+lardan a.+lardan adam 049Bşk/015.
a.+ların şu dört a.+ların şerrĕn 001Bşk/003.

adaş- Адаш- *e.* yoldan çıkmak, yolunu kaybetmek. [a.krş. CC **azaş-** (2015: 648); OSTN *Tob., Tüm. Kaz. ağ.* **adaş-** (1893: 484); BRS **aźaş-** (1899: 6a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **adaş-** (1977: 19b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Lembre ağ., Kuznetsk ağ., Melekes ağ., Sergaç ağ., Karsun ağ., Siterlitamak ağ.* **adaş-** (2009: 21a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **aźaş-** (2017: 54),].
a.-ıp a.-ıp başı saldatnıŋ 004Bşk/030.

adaştır- Адаштр- *e.* yolunu kaybettirmek. [a.krş. BRS **aźaştır-** (1899: 6a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aźaştır- (**2011: 159b)]
a.-a a.-a 001Tip/010.
a.-may a.-may irnın mijası 001Tip/008, a.-may ir'nın mijası 001Tip/009.

adrak адрак *b.* çok az. bk. **azırak**. [a.krş. BRS **aźrak** (1899: 5a); BL1926 **aźrak** (2018: 131); **Ç. Bşk. yd.** BTS **aźırak** (2017: 55b)].
a. duşmanım kubırak dussiş a.+rak 005Tip/017.

adri адри ikâi terennüm.
a. a. gunay mikan 002Tat/002, a. gunay mikan 022Tat/002.

adunda адунда ikâi terennüm.
a. a. zalü[1]li 007Tip/003, a. zalü[1]li 007Tip/007, a. zalü[1]li 007Tip/011, a. zalü[1]li 007Tip/015, a. zalü[1]li 007Tip/019, a. zalü[1]li 007Tip/023, a. zalü[1]li 007Tip/027.

ag аг *r.a.* ak, beyaz. bk. **ak**. [a.krş. CC **ax** (2015: 622), **ak** (2015: 622); HŞ **a:ḳ** (2014: 28); PS **ak** (1879: 219); SBTP **aq** (1870: 188); OSTN *Kazan ağ.* **ap-ak** ‘apak, bembeyaz’(1893: 88); BRS **ak** (1899: 8b); BL1926 **aq** (1926: 31); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ak** (1977: 31b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Orta ağ., Sibirya ağ., Miş. ağ.* **ak** (2009: 32a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aq** (2011: 199a)].
a.+ından a.+ından kü[1]p karası 003Bşk/007.
a.+asında a.+asında kara yok 007Tip/022, a.+asında kara yok 007Tip/024.

ag- аг- *e.* akmak. bk. **aq-**. [a.krş. CC **ax-** (2015: 622), **ak-** (2015: 622); HŞ **aḳ-** (2014: 29); SBTP **aq-** (1870: 196); OSTN *Kazan ağ*. **ak-** (1893: 86); BL1926 **aq-** (2018: 223); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ak-** (1977: 17a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **ak-** (2009: 20a); **Ç. Bşk. yd.** BTH **aq-** (2017: 22a)].
a.-adır suw a.-adır arıktın 047Bşk/040.

aguv агув *a.* akış, akıntı. [a.krş. CC **ax** (2015: 622), **ak** (2015: 622); HŞ **a:ḳ** (2014: 28); PS **ak** (1879: 219); SBTP **aq** (1870: 188); OSTN *Kazan ağ.* **ap-ak** ‘apak, bembeyaz’(1893: 88); BRS **ak** (1899: 8b); BL1926 **aq** (1926: 31); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ak** (1977: 31b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Orta ağ., Sibirya ağ., Miş. ağ.* **ak** (2009: 32a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **ayım** ‘akım’**, ayın** ‘akan’ (2017: 19b), **ayındı**, **ayış** ‘akıntı’ (2017: 20a); **Bşk. ağ.** BTDH *Hakmar ağ., Irgız ağ.* **ayıw** ‘nehir’ (2002: 11b)].
a.-ı(y) sunıŋ a.+ı(y) 024Tat/017.

agakay агакай *a.* ağabey. bk. **agay**, **ayay**. krş. **abzı**. [a.krş. CC **aga** (2015: 620); PS *Bşk. T.* **aga** (1787: 21); SBTP **agaqay** (1870: 166); OSTN *Kazan ağ.* **ayа** (1893: 143); BL1926 **ayay** (2018: 22); **Ç. Tat. yd.** TTAS **aga** (1977: 14a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **ayа** (2009: 18b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ayа** (2011: 137a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Güney ağ., Kızıl ağ., Kuzeybatı ağ.* **ayа** (2002: 11b)].
a.+ĕm a.+ĕm İskanda[1]rnın 008Bşk/002, a.+ĕm İskanda[1]rnın 008Bşk/004, a.+ĕm minun 008Bşk/006.
a.+ganam a.+ganam 008Bşk/005, a.+ganam İskanda[1]rnın 008Bşk/008, 008Bşk/010.

agas агас *ft.* ağaç. bk. **ayas**, **yagas**. krş. **sewli**. [a.krş. ED **ıgaç (**1972: 79b); CC **agaç (**2015: 620**)**; HŞ **ayaç** (2014: 24); PS *Bşk. T., Miş. T., Nog. T.* **agaç**, *Tat. T.* **agáç** (1787: 403); SBTP **agaç** (1870: 188); OSTN *Bşk. T.* **ayaś**, *Kazan ağ.* **ayaç** (1893: 152); BRS **agas** (1899: 4a); BL1926 **ayas** (2018: 29); **Ç. Tat. yd.** TTAS **agaç** (1977: 15a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sib. T.* **ayats** (2009: 19a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **agas** (2011: 142a)].
a. a. başın 031Tat/009, alm‿a. 037Tat/009.
a.+nıŋ alm‿a.+nıŋ sisegĕn 034Tat/004, alm‿a.+nıŋ sisegĕn 034Tat/010.

agay Агай *a.* ağabey. bk. **aga**, **ayay**. krş. **abzı**. [a.krş. PS *Tat. T.* **agay** (1787: 20); OSTN *Kazan ağ.* **ayay** (1893: 145); BRS **agay** (1899: 4a); BL1926 **ayay** (2018: 22); **Ç. Tat. yd.** TTAS **agay** (1977: 14a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **ayay** (2009: 19a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ayay** (2011: 137b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **ayay** (2002: 11)].
a. a. ınılarnın kadırına 006Tip/005, igtay a. 007Tip/001, igtay a. 007Tip/005, 007Tip/017, xayrtın a. 028Tat/001, xayrtın a. 028Tat/003, xayrtın a. 028Tat/009, xayrtın a. 028Tat/015.

agıdıl' Агыдыль *h.* Akidil Irmağı. bk. **agıdıl'kay**, **agidıl**, **aɣıydıl**, **aɣıyzıl'**, **aɣızıl**. [a.krş. BRS **ag iźěl** (1899: 73a); BL1926 **ag iźěl** (2018: 32)].
a. a. yarı 002Nog/003.

agıdıl'kay Агыдылькай *h.* Akidil Irmağı. bk. **agıdıl'**, **agidıl**, **aɣıydıl**, **aɣıyzıl'**, **aɣızıl**. [a.krş. BRS **ag iźěl** (1899: 73a); BL1926 **ag iźěl** (2018: 32)].
a. a. yarı 002Nog/003.
a.+larnın a.larnın yarı 002Nog/001.

agıl- агыл- *e.* akıtılmak, birbirine kavuşmak, akıp gelmek. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **aɣıl-** (1893: 164); BRS **agıl-** (1899: 4b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **agıl-** (1977: 18a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aɣıl-** 'dökülmek' (2011: 147a)].
a.-ır. sıw a.-ır arıktan 022Tat/015.

agın- Агын *e.* çıkmak, yükselmek. [a.krş. CC **agın-** (2015: 621)].
a. a. 024Tat/017.

agıza агыза *a.* uzuv. bk. **agza**. [a.krş. BRS **agıza** (1899: 4b)].
a.larım güllü[1] a.+larım 005Tip/010.

agidıl' Агидыль *h.* Akidil Irmağı. bk. **agıdıl'**, **aɣıdıl**, **aɣıydıl**, **aɣıyzıl'**, **agızıl**. [a.krş. SBTP **Aq idül** (1870: 158)].
a. a. başı 005Tip/020.

aguna агуна *z.* keklik. [a.krş. BL1926 **aɣuna** (2018: 31); OSTN *Tobol ağ.* **aɣūna** (1893: 172); BL1926 **aɣuna** (2018: 31); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aɣuna** (2011: 146a)].
a. appaq day appaq i a. 049Bşk/041.

agza агза *a.* uzuv. bk. **agıza**. [a.krş. BL1926 **aɣźa** (2018: 201); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aɣza** (2011: 145b)].
a.+mi. dürt a.mi 001Bşk/005.

aɣas aƣac *ft.* ağaç. bk. **agas**, **yagas**. krş. **sewli**. [a.krş. HŞ **agaç** (2014: 24); SBTP **aɣaç** (1870: 154); OSTN *Bşk. T.* **aɣaś**, *Kazan ağ.* **aɣaç** (1893: 152); BL1926 **aɣas** (2018: 29); **Ç. Tat. yd.** TTAS **agaç** (1977: 15a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sib. T.* ağ. **aɣats** (2009: 19a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aɣas** (2011: 142a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Merkez ağ.* **aɣas** 'kendir kabuğu, kenevir kabuğu' (2002: 12a)].
a. bad'an a. 030Bşk/008.

aɣay aƣай *a.* ağabey. bk. **aga**, **agay**. krş. **abzıy**. [a.krş. SBTP **aɣay** (1870: 160); OSTN *Kazan ağ.* **akay** (1893: 97b); **aɣay** (1893: 145); BL1926 **aɣay** (2018: 22); **Ç. Tat. yd.** TTAS **agay** (1977: 14); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **aɣay** (2009: 19a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aɣay** (2011: 137b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Merkez ağ.* **aɣay** 'üvey baba' (2002: 11b)].
a. igtay a. 007Tip/013.

aɣěy Аƣей İkâi terennüm.
a. a. zileley 023Bşk/001.

aɣıli аƣыли *s.* değerli, kıymetli. [a.krş. BRS **aɣıl** (1899: 4b)].
a. a. dustım 045Bşk/002.

aɣıydılkay Аƣыйдылькай *h.* Akidil Irmağı. bk. **agıdıl'**, **aɣıdıl**, **agidıl**, **aɣıyzıl'**, **aɣızıl**.
a.+larnı a.+larnı urlaɣan 026Bşk/007.

aɣıyzıl' Аƣыйзыль *h.* Akidil Irmağı. bk. **agıdıl'**, **aɣıdıl**, **agidıl**, **aɣıydıl**, **aɣızıl**.
a. a. sině kıskanda 029Bşk/007.

aɣızıl'kay Аƣызылькай *h.* Akidil Irmağı. bk. **aɣıdıl**, **agidıl**, **aɣıydıl**, **aɣıyzıl'**.
a.+laryа a.+laryа xay tuşkan 021Bşk/001.

ax ax *ü.* pişmanlık, öfke, özlem, beğenme, sevgi vb. duygular anlatan bir söz. [a.krş. CC **ax** (2015: 622); HŞ **āh** (2014: 26); SBTP **ah** (1870: 214); OSTN *Kazan ağ.* **ax** (1893: 131); BRS **ag** (1899: 4a); BL1926 **ah** (2018: 35); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ah** (1977: 87a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **ag** (2009: 18b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ax** (2011: 389b)].

a. a. disämdä 026Bşk/001, a. disämdä 026Bşk/003, a. lü[1]l’ lü[1]leläy 029Tat/003, a. lü[1]l’ lü[1]leläy 029Tat/007, a. lü[1]l’ lü[1]leläy 029Tat/011, a. lü[1]l’ lü[1]leläy 029Tat/015, a. lü[1]l’ lü[1]leläy 029Tat/019, a. lü[1]l’ lü[1]leläy 029Tat/023, a. lü[1]l’ lü[1]leläy 029Tat/027, a. lü[1]l’ lü[1]leläy 029Tat/031, a. lü[1]l’ lü[1]leläy 029Tat/035, a. lü[1]l’ lü[1]leläy 029Tat/039, a. lü[1]l’ lü[1]leläy 029Tat/043, a. lü[1]l’ lü[1]leläy 029Tat/047, a. lü[1]l’ lü[1]leläy 029Tat/051, a. malinki burjan jıgıtı 036Bşk/008.

axırı ахыры *b.* 1. sonra. 2. galiba. krş. **sun**. [a.krş. HŞ **āxır** ‘son’ (2014: 26); SBTP **ahır** (1870: 226); OSTN *Kazan ağ.* **axır, axırı** (1893: 132-134); BL1926 **axırı** (2018: 65); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ahır** (1977: 88a)].
a. a. bigrek sargaytırsız 007Tat/004, a. bigrek sargaytırsız 007Tat/006.

axıtkay ахыткай (Ar.) *a.* vakit. bk. **vakıt**, **vakt**. krş. **çak**, **sak**, **saq**, **tagda**, **zaman**. [a.krş. CC **okt** (2015: 533)].
a.+larda a.+larda jıl’kıntıy 023Bşk/007.

axmat ахмат *k. a.* Ahmet. [a.krş. HŞ **aḥmedî** (2014: 27).]
a. a. Sultan 008Tat/003.

ak ак *a.* ak, beyaz. bk. **ag**, **aq**. [a.krş. ED **a:k** (1972: 75a); CC **ax** (2015: 622), **ak** (2015: 622); HŞ **a:ḳ** (2014: 28); PS **ak** (1789: 219); SBTP **aq** (1870: 188); OSTN *Kazan ağ.* **ap-ak** ‘apak, bembeyaz’(1893: 88); BRS **ak** (1899: 8b); BL1926 **aq** (1926: 31); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ak** (1977: 31b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Orta ağ., Sibirya ağ., Miş. ağ.* **ak** (2009: 32a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aq** (2011: 199a)].
a. a. këyëkler awlarga 004Bşk/013, a. bolotka 004Bşk/025, a. kanatlı 004Bşk/031, a. kuyanlarnıŋ 008Bşk/003, a. jifëkëy bawlı 013Tat/016, a. lasın 013Tat/016, a. balık 022Tat/019, a. uyuk 022Tat/043, a. buz atnıŋ 024Tat/018, a. kalpaklı kız 036Tat/002, a. kalpaklı kız 037Tat/002, a. kalpaklı kız 037Tat/006, a. idëlnëŋ 037Tat/017, a. kuyanıla 019Bşk/002, tawnın a. taşı 046Bşk/013, a. kalpagın 047Bşk/024, a. kalpagın 047Bşk/028.
a.+lar a.+lar kayindà 002Nog/007, a.+lar bëlekayin 002Nog/008.
a.+lıy a.+lıy şelën 040Tat/001, a.+lıy şelën 040Tat/005.
ap+a. bk. **apak.**

aka ака ?
a. kabırımdı kin ukı a. kadıɣız 028Bşk/003.

akça акча *a.* akçe. bk. **aksa**. [a.krş. CC **akça** (2015: 417); HŞ **a:ḳça** (2014: 29); OSTN *Kazan ağ.* **akça** (1893: 121); BL1926 **akça** (2018: 38); **Ç. Tat. yd.** TTAS **akça** (1977: 38b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **akça** (2009: 34a)].
a.+nı bër a.+nı 004Bşk/015.
a.+ga a.+ga 046Bşk/002.

akık акык (Ar.) *a.* akik. bk. **aqık**, **aqıglı**. [a.krş. HŞ **‘aḳīḳ** (2014: 31); OSTN *Kazan ağ.* **akık** (1893: 98); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sterlitamak ağ., Temnikov ağ.* **akık** (2009: 34b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aqıq** 2011: 216a)].
a. un a. 024Bşk/001, un a. 024Bşk/003,

akıl акыл (Ar.) *a.* akıl. bk. **aqkıl**, **gakıl**, **gaqıl**. [a.krş. CC **akıl** (2015: 417); HŞ **‘aḳıl** (2014: 30); SBTP **aqıl** (1870: 172); OSTN *Kazan ağ.* **akıl** (1893: 102); BRS **akıl** (1899: 9b); BL1926 **aqıl** (2018: 142); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **akıl** (2009: 34b), **aɣıl** (2009: 20) **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aqıl** (2011: 216a)].
a. a. bëlen 046Bşk/004.

aksa акса *a.* akçe. bk. **akça**. [a.krş. BRS **aksa** (1899: 9a); BL1926 **aɣsa** (2018: 161); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aqsa** (2011: 209a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ.* **öśtel aqsahı** ‘gelin almada alınan para’ (2002: 260b)].
a. üs tëyn a. 024Tat/001, zur a. 024Tat/001, üs tëyn a. 024Tat/005, zur a. 024Tat/005.

aq ak *a.* ak, beyaz. bk. **ag**, **ak**.

a. a. kuyanlarnıŋ 009Bşk/008, a. kuyanla 019Bşk/004, a. urdaq 022Bşk/010, a. kaɣız 022Bşk/013, a. jumurtka 032Bşk/009, a. kuş 043Bşk/011, a. köş 047Bşk/074, a. ki[1]yi[1]klarnı 049Bşk/018, a. sĕrgida 049Bşk/054, a. kugarçĕn 049Bşk/057, a. tirmeler 049Bşk/086, a. gurnisalarnın yĕslerindä 001Nog/013.

aq- ak- *e.* akmak. bk. **ag-**.[a.krş. ED **ak-** (1972: 77b); CC **ax-** (2015: 622), **ak-** (2015: 622); HŞ **aḳ-** (2014: 29); SBTP **aq-** (1870: 196); OSTN *Kazan ağ.* **ak-** (1893: 86); BL1926 **aq-** (2018: 223); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ak-** (1977: 17a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **ak-** (2009: 20a); **Ç. Bşk. yd.** BTH **aq-** (2017: 22a)].
a.-kan a.-kan su 049Bşk/034.

aq buz ak буз *s.* boz. [a.krş. BL1926 **akbuz** (2018: 33), **Ç. Tat. yd.** TTAS **akbuz** (1977: 33b), **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aqbuź** (2011: 202b)].
a. a. atkay 049Bşk/053.

aqıglı акыглы *a.* akik. bk. **akık**, **aqık**.
a.+lı a.+lı kaş 025Bşk/001, a.+lı kaş 025Bşk/003.

aqık акык (Ar.) *a.* akik. bk. **akık**, **aqıglı**.
a. altın a. 025Bşk/007.

aqkıl аккыл (Ar.) *a.* akıl. bk. **akıl**, **gakıl**, **gaqıl**.
a.+ların a.+ların kamil’ 034Bşk/006.

aqkoş Ак кош *z.* kuğu. bk. **aq köş**. [a.krş. SBTP **aqquş** (1870: 188); BL1926 **akkoş** (2018: 34); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aqqoş** (2011: 205b)].
a. a. kna bulıp 001Tat/006.

aq köş Ак көш *z.* kuğu. bk. **aqkoş**.
a. a. bulıb 047Bşk/074.

al- ал- *e.* almak. krş. [a.krş. ED **al-** (1972: 124b); CC **al-** (2015: 622); HŞ **al-** (2014: 31); PS **al- (**1789: 334); SBTP **al-** (1870: 204); OSTN *Kazan ağ.* **al-** (1893: 341); BRS **al- (**1899: 10a); BL1926 **al-** (2018: 52); **Ç. Tat. yd.** TTAS **al-** (1977: 52a) **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **al- (**2009: 41b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **al-** (2011: 263b)].
a.-amın a.-amın digan jiridan 031Bşk/003, a.-amın digan jirdan 031Bşk/007.
a.-asın mĕskın a.-asın 031Bşk/004, mĕskin a.-asın 031Bşk/008.
a.-a a.-a a.-a 005Bşk/003, yil’ a.-a 031Tat/009, sıw a.-a 031Tat/010, sü[1]ygen sü[1]ygenĕn a.-a 031Tat/011, sü[1]ymegenĕn kĕm a.-a 031Tat/012, töl xatınnı kĕm a.-a 048Bşk/030.
a.-arbıs alma a.-arbıs 010Tat/003, sakrıb a.-arbıs 010Tat/003, alma a.-arbıs 010Tat/007, sakrıb a.-arbıs 010Tat/007, alma a.-arbıs 010Tat/011, alma a.-arbıs 010Tat/014, alma a.-arbıs 010Tat/017, alma a.-arbıs 010Tat/020, alma a.-arbıs 010Tat/023, alma a.-arbıs 010Tat/026, alma a.-arbıs 010Tat/029, alma a.-arbıs 010Tat/032, alma a.-arbıs 010Tat/035, sakrıb a.-arbıs 010Tat/035, bü[1]rĕk a.-arbıs 024Tat/013, ayga a.-arbıs 024Tat/016.
a.-may sıday a.-may 004Tip/025, sıyıp sıyıp a.-may kalsaŋ 029Tat/009, a.-may 031Bşk/003, a.-may 031Bşk/007.
a-dım a.-dım Buxar basmasın 029Tat/014, a.-dım Buxar basmasın 029Tat/016, yüzü[1]k tabıb a.-dım 013Bşk/008.
a.-dı a.-dı turli xasra[1]t 001Tip/014.
a.-gan a.-gan mal bĕlen 013Tat/038.
a.-ɣan a.-ɣan daymala bĕlen 016Bşk/003.
a.-yim zaymı a.-yim 010Bşk/012.
a.-sĕn a.-sĕn ti[1]yĕp 049Bşk/050.
a.-arga yaş kızlarnı a.-arga 024Tat/010, krasnıy bilĕt a.-arga 024Tat/012.
a.-ıp taş a.-ıp 002Tip/016, yaş a.-ıp 002Tip/018, qaydan a.-ıp jırlayim 010Bşk/010, bĕrĕsin a.-ıp kaktanıyk 022Tat/020, bĕrrsin a.-ıp kü[1]rersĕn 022Tat/024, kız a.-ıp bir 048Bşk/033.
a.-masa ki a.-masa 007Bşk/022.

a.-masaŋız gayipka a.-masaŋız 006Bşk/002.
al- *y.e.* birleşik fiil kurulumunda kullanılan yardımcı eylem.
satıp a.-ayim satıp a.-ayim 002Tip/006, atıb a. 013Tat/041, satıb a. 013Tat/044.
satıp a.-ıp bulmıy satıb a.-ıp bulmıy akçaga 046Bşk/002.
satıp a.-dım satıp a.-dım 046Bşk/001.
saylab a.-dı bězně saylab a.-dı 004Bşk/014, bızını saylap a.-dı 049Bşk/019.
al- *y.e.* (-p al-) iş ya da durumun tez bitmesini bildirir.
äyděp a.-ıp bumıy äyděp a.-ıp bumıy jul bělen 046Bşk/011.

al ал *a.* ön. bk. **ad**, **al'**, **äl**. [a.krş. ED **al** (1972: 121a); CC **all** (2015: 625); SBTP **al** (1870: 172); OSTN *Kazan ağ.* **al** (1893: 349); BRS **al** (1899: 9b-10a); BL1926 **al** (2018: 125); **Ç. Tat. yd.** TTAS **al** (1977: 41b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Minzele ağ.* **al** (2009: 35a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **al** (2011: 220b)].
a. a. uramnıŋ 027Tat/016, a. uramnı 027Tat/019, a. uramnıŋ 027Tat/025.
a.+dım işik a.+dım 047Bşk/010.
a.+dın a.-dın artın turγan qarawul 019Bşk/010.
a.+dı işěkay ganam a.-dı 013Tat/010, işikay gnam a.+dı 006Tip/015, işěkěym a.+dı 049Bşk/045, işěkěyěm a.+dı 049Bşk/069, işikayim a.dı 009Bşk/007,
a.+larında a.+larında kuylap turam bit 006Tip/006.

al' аль *a.* ön. bk. **ad**, **al**, **äl**.
a.+da a.+da vılay bulmas idım 041Bşk/010.

aleläy алялей ikâi terennüm.
a. a. zileläy 011Tat/003, 011Tat/008, a. zileläy 011Tat/013, a. alaluk 018Tat/003.

alaluk алалук ikâi terennüm.
a. alaläy a. 018Tat/003.

alay алай *s.* öyle. [a.krş. ED **alay** (1972: 154b); CC **alay** (2015: 624); OSTN *Kazan ağ.* **alay** (1893: 353); BRS **alay** (1899: 10b-11a); BL1926 **alay** (2018: 37); **Ç. Tat. yd.** TTAS **alay** (1977: 43a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Nokrat ağ., Tevriz ağ., Tara ağ.* **alay** (2009: 35b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **alay** (2011: 224a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Tuk-Soran ağ., Merkez ağ., İyik-Hakmar ağ.* **alay** (2002: 18b)].
a. a. muzıkan 025Tat/003, a. muzıkan 025Tat/006, a. muzıkan 025Tat/009, a. iterge kirek 031Tat/017.

ald алд *a.* alt, aşağı. bk. **alt**, **as**, **ast**. krş. **tüben**. [a.krş. HŞ **alt** (2014: 38); OSTN *Kazan ağ.* **alt** (1893: 400); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ., Tara ağ.* **alt** (2009: 41)].
a.+ım işik a.+ım sazgana 029Tat/021.
a.+ımda işěk a.+ımda kü[1]l bulsa 001Tat/006.
a.+ında sarısa ulan a.+ında 014Bşk/013.

alě але daha, hâlâ. bk. **älě**.
a. sayraşırbıs a. az bulγas 029Bşk/002.

alıs алыс (Mo.) *a.* uzak. krş. **jırak**. [a.krş. BRS **alıs** (1899: 12a); BL1926 **alıś** (2018: 33); **Ç. Tat. yd.** TTAS **alıs** (1977: 54b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *İçkin ağ., Bogırıslan ağ., Zılatovst ağ., Sibirya ağ., Astrahan ağ.* **alıs** (2009: 42b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **alıś** (2011: 262b)].
a. a. kına karap kürěngen 046Bşk/007, a. kına karap kürěngen 046Bşk/013, a. kına karap kürěngen 046Bşk/023.
a.+tan a.+tan kay karayip 030Bşk/002, a.+tan kay qarayip 030Bşk/004.
a.+tın a.+tın karap ay kuringan 003Tip/001, a.+tın karap ay kuringan 003Tip/003, a.+tın karap kuringan 004Tip/011, a.+tın karap kuringan 005Tip/011, a.+tın karap kuringan 005Tip/019, a.+tın kile 012Bşk/008.

alla алля *ed.* galiba**,** belki, kim bilir, acaba. bk. **älle**, **äll'**, **ělle**. krş. **měkan**, **měkěn**, **mikan**, **m'ikan**, **miken.** [a.krş. PS *Tat. T.* **alě**, *Miş. T.* ala 'şimdi' (1789: 449)].
a. a. uyawum 028Bşk/010.

alla алла (Ar.) *ö. a.* Allah. bk. **allax**. krş. **xak**, **xat**, **xoday**, **xuday**, **mawlim**, **mewle**. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **alla** (1893: 397); BRS **alla** (1899: 11b); BL1926 **alla** (2018: 59); **Ç. Tat. yd.** TTAS **alla** (1977: 47b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **alla** (2009: 39b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **alla** (2011: 243b)].
a. a. kuşkas sara yok 007Tip/026, a. kuşkas sara yok 007Tip/028, běr' a. 010Tat/034, a. işina 037Bşk/010, a. nasıb aylesěn 040Tat/004, a. nasıb aylesěn 040Tat/008.
a.+nıŋ bardır a.+nıŋ yazmışı 031Tat/019.
a.+ɣa yalbar a.+ɣa 037Bşk/006.
a.+dan tawfik tělegěz a.+dan 003Bşk/012.

allax' аллахъ (Ar.) *ö. a.* Allah. bk. **alla**. krş. **xak**, **xat**, **xoday**, **xuday**, **mawlim**, **mewle**. [a.krş. HŞ **älläh** (2014: 37); SBTP **allah** (1870: 214); **Ç. Tat. yd.** TTAS **allah** (1977: 48b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **allah** (2011: 245b)].
a. ě[1]y yaratkan a. kadır mewle 049Bşk/059.

alma алма *a.* elma. [a.krş. ED **alma** (1972: 146a);CC **alma** (2015: 419); HŞ **alma** (2014: 37); SBTP **alma** (1870: 156); OSTN *Kazan ağ.* **alma** (1893: 436); BRS **alma** (1899: 11b); BL1926 **alma** (2018: 109); **Ç. Tat. yd.** TTAS **alma** (1977: 48b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **alma** (2009: 39b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **alma** (2011: 247b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Karizil ağ., Kuzeybatı ağ.* **alma** 'patates' (2002: 21a)].
a. sanduklarga a. saldım 003Bşk/011, kızıl a. 010Bşk/003, kızıl a. 010Bşk/007, a. alarbıs 010Tat/003, a. alarbıs 010Tat/007, a. alarbıs 010Tat/011, a. alarbıs 010Tat/014, a. alarbıs 010Tat/017, a. alarbıs 010Tat/020, a. alarbıs 010Tat/023, a. alarbıs 010Tat/026, a. alarbıs 010Tat/029, a. alarbıs 010Tat/032, a. alarbıs 010Tat/035, běr a. 010Tat/031, a. yagaslarga baylanıp 013Tat/029, a. dagna tatı 014Tat/014, kil'gen a. satuwsı 022Tat/012, a. pěşěr özělěb töşěr 047Bşk/056.
a.+ɣa kün tüşmayluk mikan a.+ɣa 037Bşk/002, kün tüşmayluk mikan a.+ɣa 037Bşk/004.
a.+dan kak kuyarsız a.+dan 003Bşk/011.

alm(a) алм' *a.* elma.
a. a.‿agasnıŋ sisegěn 034Tat/004, a.‿agasnıŋ sisegěn 034Tat/010, a.‿agas üseděler 037Tat/009.

altın алтын *a.* altın. krş. **uka**. [a.krş. ED **altun** (1972: 131a); CC **altın**, **altun** (2015: 626); HŞ **altun** (2014: 38); PS *Tat. T.* ve *Miş. T.* **altın,** *Bşk. T.* ve *Nog. T.* **altun** (1787: 384), SBTP **altun** (1870: 191); OSTN **altın** (1893: 405); BRS **altın** (1899: 12a); **Ç. Tat. yd. altın** (TTAS 1977: 51a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **altın** (2011: 256a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Salyogot ağ.* **altınım baɣanım** 'altınım benim' (2002: 21a)].
a. a. i[1]yer 010Bşk/013, a. buyavı 022Bşk/002, a. buyavı 022Bşk/006, a. aqık 025Bşk/007, a. baldak 027Tat/023, a. baldak 037Tat/013, a. baldak 047Bşk/048, cuganları a. zatları 049Bşk/098.

aman аман (Ar.) *a.* sağlık, güç. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **aman** (1893: 643); **Ç. Tat. yd.** TTAS **aman** (1977: 55); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Temnikov ağ., Astrahan ağ.* **aman** 'sağlık, güç", *Bastan ağ.,* **aman** 'güya' (2009: 43a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **aman** (1977: 55b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aman** (2011: 269b) **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Miyes ağ., Merkez ağ., Orta Ural ağ.* **aman** (2002: 21b)].
a. běrě a. 001Bşk/010.

amanat аманат (Ar.) *a.* emanet. [a.krş. CC **amanat** (2015: 420); HŞ **amānet** (2014: 38); OSTN *Kazan ağ.* **amanat** (1893: 644); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sergaçev ağ., Tobol-İrtiş ağ.* **amanat** (2009: 43a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **amanat** (2011: 269b)].
a. xayrtın agay a. 028Tat/001, xayrtın agay a. 028Tat/003, xayrtın agay a. 028Tat/009.

amel амял (Ar.) *a.* amel. [a.krş. HŞ **'amel** (2014: 39); BL1926 **ɣemel** (2018: 201)].
a. běrě a. 001Bşk/010.

ana ана *a.* anne, ana. bk. **äně**, **ine**. [a.krş. ED **ana** (1972: 169b);CC **ana** (2015: 420); SBTP **ana** (1870: 206); PS *Tat. T.* **aná, anay**, *Bşk. T.* **anna**, *Miş. T.* **anakay**, *Nog. T.* **ana**, *Tat. T.* **anay** (1787: 11); SBTP **ana** (1870: 154); OSTN *Kazan ağ.* **ana** (1893: 226); BL1926 **ana** (2018: 56); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ana** (1977: 56a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **ana** (2009: 43a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ana** (2011: 273a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Karizil ağ., Miyes ağ., Merkez ağ., Ey ağ.* **ana** 'anne kurt' (2002: 21b)].
a.+dan tıwmasamçi a.+dan 004Bşk/024, a.+dan yanı tıwɣanday bulam 033Bşk/017.
a.+sı něçke bilneŋ a.+sı 040Tat/013.
a.+s(ı) a.+s‿irten 040Tat/023.
a.+lardan a.+lardan tıwmas 010Tat/027.

anasız анасыз anasız, annesiz. [a.krş. HŞ **anasız** (2014: 39)].
a. ata a.+sız 002Bşk/009.

anaw анау *ün.* işte. [a.krş. BRS **anaw, ana** (1899: 12b); BL1926 **anaw** (2018: 137); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Dağ ağ., Layěş ağ., Minzele ağ., Kargalı ağ., Turbaslı ağ., Zlatovst ağ., Sterlitamak ağ., Těpěkey ağ., Tömen ağ.* **anaw** (2009: 44a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **anaw** (2011: 275b)].
a. a. torgan 006Bşk/011, a. torgan 006Bşk/013.

angsız ангсыз *b.* ansızın, birdenbire, aniden. [a.krş. CC **ansızın** (2015: 634); HŞ **aŋsız**, **aŋsuz** (2014: 44); PS *Tat. T., Bşk. T., Miş. T.* **ansız,** *Tat. T.* **ansos** (1787: 462); BRS **aŋɣız** (1899: 12a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **aŋsızdan** (1977: 102b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aŋhızźan** (2011:289a)].
a.+dan yěgılıp kna töşděm a.+dan 049Bşk/070.

anjokay анжокай *k.a.* Anjokay. [a.krş. CC **inçü** (2015: 891), **yinçi** (2015: 891); HŞ **yünçi/yünçü** (2014: 672); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ěnjě** (1981: 576b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **ınyı** (2017: 240a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ., Miyes ağ.* **ınjı taşı** (2002: 406a), *Geyne ağ., Karizil ağ., Miyes ağ., Güneybatı ağ.* **ěnjě** (2002: 415a); Arɣayaş ağ., Salyoɣot ağ. **jinjě** (2002: 87b)].
a. a. 033Bşk/003.

anjoqay анжокай *k.a.* Anjokay. [a.krş. CC **inçü** (2015: 891), **yinçi** (2015: 891); HŞ **yünçi/yünçü** (2014: 672); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ěnjě** (1981: 576b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **ınyı** (2017: 240a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ., Miyes ağ.* **ınjı taşı** (2002: 406a), *Geyne ağ., Karizil ağ., Miyes ağ., Güneybatı ağ.* **ěnjě** (2002: 415a); Arɣayaş ağ., Salyoɣot ağ. **jinjě** (2002: 87b)].
a. a. 033Bşk/009, a. 033Bşk/015, a. 033Bşk/021.

anın анын *ad.* onun. bk. **anıŋ**.
a. külegesě a. 046Bşk/009, a. kıpkeněn 049Bşk/026.

anıŋ аныӊ *ad.* onun. bk. **anın**. [a.krş. CC **anıŋ** (2015: 630); HŞ **anıŋ** (2014: 41); SBTP **anıng** (1870: 156); BRS **anıŋ** (1899: 13b); **Ç. Tat. yd.** TTS **anıŋ** (1997: 29b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **unıŋ** (2017: 77b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **anıŋ** *Dim ağ.* (2002: 153b), *Orta Ural ağ., Hakmar ağ.* (2002: 136b), *Karizil ağ.* (2002: 156a), *Orta ağ.* (2002: 168b), *İyik-Hakmar ağ.* (2002: 171b), *Kızıl ağ., Miyes ağ.* (2002: 181b), *Irgız ağ.* (2002: 185b), *Argayaş ağ.* (2002: 218b), *Tuk-Soran ağ.* (2002: 251b), *Ey ağ.* (2002: 256b), *Geyne ağ.* (2002: 265a), *Kuzeybatı ağ.* (2002: 357b)].
a. a. běrě yok 009Bşk/010, tězgěnlerěn a. 011Tat/002, tězgěnlerěn a. 011Tat/007, a. batıwı 017Bşk/010, uramları a. 019Bşk/008.

annı анны onu. [a.krş. CC **anı** (2015: 630); HŞ **anı** (2014: 41); BRS **anı** (1899: 21b); BL1926 **unı** (2018: 120); **Ç. Tat. yd.** TTAS **anı** (2015: 182a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **unı** (2017: 32b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ., Argayaş ağ., Merkez ağ., İyik-Hakmar ağ., Doğu ağ.* **anı** (2002: 44a, 75a, 94b, 109b, 118b)].
a. kuyı ilen pěsey a. yěyěptěr 007Bşk/024.

apag апаг *s.* apak, bembeyaz. bk. **apak**, **apaq**, **appak**, **appaq**.
a. a. apak yumurkanı 033Tat/001, a. apak yumurkanı 033Tat/005.

apak апак *s.* **apak**, **bembeyaz**. bk. **apag**, **apaq**, **appak**, **appaq**. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **ap-ak** (1893: 88)].
a. a. yumurkanı 033Tat/001, a. yumurkanı 033Tat/005, a. kar kěběk 010Tat/019, a. diler 034Tat/003, a. diler 034Tat/009.

apaq апак *s.* **apak**, **bembeyaz**. bk. **apag**, **apak**, **appak**, **appaq**. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **ap-ak** (1893: 88)].
a. süttin a. blaklarındı 021Bşk/011.

äpiser äписяр (Rus.) *a.* subay.
a.+ler a.+ler kıçkırkanda 004Bşk/012.

appak аппак *s.* apak, bembeyaz. bk. **apag**, **apak**, **apaq**, **appaq**.
a. a. tıp 043Tat/009,

appaq аппак *s.* apak, bembeyaz. bk. **apag**, **apak**, **apaq**, **appak**.
a. a. ay 049Bşk/041, a. 049Bşk/041,

aprěl' апрель (Rus. < L.)*a.* nisan. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** BTAS **aprel** (1977: 62b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aprel** (2011: 292a)].
a. a. bětměy 047Bşk/052.

aptıra- аптра- *e.* şaşırmak. bk. **ukın-**. [a.krş. BRS **aptra-** (1899: 13a); BL1926 **aptıra-** (2018: 23); **Ç. Tat. ağ.**TTZDS *Sěrgaç ağ.*, *Sibir ağ.* **aptıra-** (2009: 48a); **abdıra-** (2009: 48); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aptra-** (2011: 293b)].
a.-p işka a.-p 001Tip/032.

ar ap *s.* öteki, karşı taraf. [a.krş. SBTP **ar** (1870: 158); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ar** (1977: 63a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **arγı** (2011: 304b)].
a. ak idělněŋ a. cagına 037Tat/017.

ara apa *a.* ara. [a.krş. ED **ara (a:ra:)** (1972: 196a); CC **ara** (2015: 634); HŞ **a:ra** (2014: 44); SBTP **ara** (1870: 194); OSTN **ara** (1893: 245); BRS **ara** (1899: 13b); BL1926 **ara** (2018: 23); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ara** (1977: 63a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ara** (2011: 294b)].
a.+γında tiŋ tuşlarım a.+γında 043Bşk/003, tiŋ tuşlarım a.+γında 043Bşk/007.
a.+sında xalık a.+sında 049Bşk/060.
a.+sınan a.+sınan bü[1]lbü[1]l ütärmě 010Tat/002, a.+sınan bılbıl ütärmě 010Tat/006.
a.+sından a.+sından bölböl ütermě 001Tat/003.

arba арба *a.* araba. krş. **maşina**. [a.krş. CC **araba** (2015: 635); PS *Nog. T.* **araba** (1789:148); SBTP **arba** (1870: 152); BRS **arba** (1899: 14b); BL1926 **arba** (2018: 61); **Ç. Tat. yd.** TTAS **arba** (1977: 65b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Nokrat ağ., Glazov ağ., Dağ Kireşin Tat. ağ., Kireşin Tat. ağ.* **araba** (2009: 48a), *Baykıbaş ağ., Sibir Tat. ağ., Tara ağ., Dağ Kreşin Tat. ağ., Baltaç ağ., Döbyaz ağ., Krasnaufim ağ., Minzele ağ., Mamadış ağ., Tom ağ. k., Estěrxan ağ. Saz ağ., Tobol ağ., Aşağı Kama Kireşin Tatar ağ., Kireşin ağ., Perm ağ., Çistay ağ., Kazan Kireşin Tatar ağ., Tarxan ağ., Nagaybek Kireşin Tatar ağ.* **arba** (2009: 49a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **arba** (2011: 302b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ.* **arba bilděgě '**kağnının ön gövdesi ile arka gövdesini birleştiren ağaçlar', *Karizil ağ.* **arba botloγo** 'araba gövdesi'**,** *Geyne, Miyes, Merkez ağ.* **arba bükeně** 'araba gövdesi' (2002: 24b)].
a.+dında. igtay agay a.+dında 007Tip/001, igtay agay a.+dında 007Tip/005.

argı аргы *s.* öteki. [a.krş. BL1926 **arγı** (2018: 201); BTAH **arγı** 'uzak' (2011: 304b)].
a. a. yaktan 031Tat/013, a. yakta 047Bşk/076, a. yaktan 047Bşk/080.

arı ары *b.* öte, sonra. [a.krş. CC **arı** (2015: 636); OSTN **arı** (1893: 264); BL1926 **arı** (2018: 191); **Ç. Tat. yd.** TTAS **arı** (1977: 74b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **arı** (2011: 334a)].
a. a. karasam da juk 022Tat/003, 022Tat/007.

arık I арык *s.* zayıf, çelimsiz, yorgun. [a.krş. ED **aruk (a:rok)** (1972: 214a); CC **arık** (2015: 423), **arıx** (2015: 423); HŞ **arıɣ**, **arıq** ‘temiz’ (2014: 45); OSTN *Kazan ağ.* **arık** (1893: 268); BRS **arık** (1899: 16a); BL1926 **arıq** (2018: 221); **Ç. Tat. yd.** TTAS **arık** (1977: 74a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tobol ağ., Tara ağ.* **arıq** (2009: 57a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **arıq** (2011: 335a)].
a. xasılı kala[1]m a. atın 005Bşk/009.

arık II арык *a.* arık, hendek. [a.krş. ED **arık** (1972: 214a); PS *Bşk. T.* ve *Miş. T.* **ur,** *Nog. T.* **or** (1787: 378); OSTN *Kazan ağ.* **arık** (1893: 269); BRS **arık** (1899: 16a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **arık** (1977: 74a), **Ç. Bşk. yd.** BTAH **arıq** (2011: 335a)].
a.+tan sıw agılır a.+tan 022Tat/015.
a.+tın suw agadır a.+tın 047Bşk/040.

arıqa арыка *a.* arka. bk. **arka, arká**, **arqa**, **art**.
a.+sında irandıkay tawnın a.+sında 019Bşk/001.

arın- арын- *e.* yormak, yorulmak. [a.krş. CC **ar-** (2015: 634); OSTN *Kazan ağ.* **arın-** (1893: 273); BRS **arı-** (1899: 16a); BTAH **arı-** (2011: 337a)].
a.-sa jul a.-sa 022Tat/041.

arka арка *a.* arka. bk. **arıka**, **arká**, **arqa**, **art**. [a.krş. ED **arka** (1972: 215b); CC **arka** (2015: 423); HŞ **arḳa** (2014: 46); PS *Tat. T., Nog. T.* **arká**, *Miş. T., Bşk. T.* **árka** (1787: 122); SBTP **arka** (1870: 200); OSTN *Kazan ağ.* **arka** (1893: 285); BRS **arka** (1899: 15a); BL1926 **arqa** ‘dağın tepesi, zirvesi’ (1926: 27); **Ç. Tat. yd.** TTAS **arka** (1977: 67a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **arqa** (2011: 310a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Kızıl ağ., Kuzeybatı ağ., Merkez ağ.* **arqa** ‘yükselti, çıkıntı tepe’, *Argayaş, Kızıl, Miyes ağ.* **arqa** ‘sırt’ (2002: 25a)].
a.+nı kuk a.+nı 032Bşk/001, kuk a.+nı 032Bşk/003.
a.+larda a.+larda 038Bşk/001, a.+larda 038Bşk/003.
a.+lardın kır a.+lardın 004Tip/003.
a.+lärdın kır a.+lärdın 004Tip/001.

arká аркá *a.* arka. bk. **arka**, **arqa**, **arıqa**, **art**. [a.krş. CC **arka** (2015: 423); HŞ **arḳa** (2014: 46); PS *Tat. T., Nog. T.* **arká**, *Miş. T., Bşk. T.* **árka** (1787: 122); SBTP **arka** (1870: 200); OSTN *Kazan ağ.* **arka** (1893: 285); BRS **arka** (1899: 15a); BL1926 **arqa** ‘dağın tepesi, zirvesi’ (1926: 27); **Ç. Tat. yd.** TTAS **arka** (1977: 67a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **arqa** (2011: 310a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Kızıl ağ., Kuzeybatı ağ., Merkez ağ.* **arqa** ‘yükselti, çıkıntı tepe’, *Argayaş, Kızıl, Miyes ağ.* **arqa** ‘sırt’ (2002: 25a)].
a. kug a. 036Bşk/009.

arkay аркай *a.* yüksek.
a. a. kayla yirde 003Tat/001, a. kayla yirde 003Tat/003, a. kayla yir’de 004Tat/001, a. kayla yir’de 005Tat/001, a. kayla yirde 006Tat/001, a. kayla yirde 007Tat/001, a. kayla yirde 008Tat/001, a. kayla yirde 009Tat/001.

arkan аркан *a.* kement. [a.krş. OSTN Kazan ağ. **arkan** (1893: 288); BRS **arkan** (1899: 15a); BL1926 **arqan** (2018: 81); **Ç. Tat. yd.** TTAS **arkan** (1977: 68a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **arqan** (2011: 312b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ.* **arkan** (2002: 25a)].
a. a. taqkan başına 048Bşk/010.

arqa арка *a.* arka. bk. **arka**, **arká**, **arıka**, **art**.
a.+sında irandıkay tawnın a.+sında 019Bşk/003.

arslan арслан *a.* arslan. [a.krş. ED **arsla:n** (1972: 238a); CC **arstlan (**2015: 423); HŞ **arslan** (2014: 46); OSTN *Kazan ağ.* **arslan** (1893: 327); BRS **arslan** (1899: 15a); BL1926 **arıślan** (2018: 163); **Ç. Tat. yd.** TTAS **arıslan** (1977: 75a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **arıślan** (2011: 336b)].
a. ir a. 049Bşk/096.
a.+ı. ir a.+ı 004Tip/006.

art арт *a.* arka. bk. **arıqa**, **arka**, **arká**, **arqa**. [a.krş. ED **art (a:rd)** (1972: 200a); CC **art (**2015: 424); HŞ **a:rt** (2014: 47);OSTN *Kazan ağ.* **art** (1893: 308); BRS **art** (1899: 15b); BL1926 **art** (2018: 163); **Ç. Tat. yd.** TTAS **art** (1977: 70a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kasıym ağ.* **art** (2009: 52b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **art** (2011: 320b)].
a.+ın aldın a.+ın turɣan qarawul 019Bşk/010, bězněŋ a.+ın 029Tat/025.
a.+ında uy a.+ında 024Tat/022.
a.+ınan üy a.+ınan 036Tat/001, üy a.+ınan 037Tat/001, üy a.+ınan 037Tat/005.
a.+ınnan kiş‿a.+ınnan 039Tat/003, kiş‿a.+ınnan 039Tat/007.
a.+larımdan a.+larımdan sıgıp jılap kaldı 010Tat/021.

artılıv артылыу *e.* aşma, geçme, taşırma. [a.krş. CC **artır-** (2015: 637); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Saz ağ.*, **artıl- (**2009: 54); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **artıl-** (2011: 328a)].
a.+ı. a.+ı atka gna kus bula 032Bşk/002, a.+ı atka kus bula 032Bşk/004.

as- I ac- *e.* asmak. [a.krş. ED **as-** (1972: 240b); CC **as-** (2015: 425); HŞ **as-** (2014: 48); OSTN *Kazan ağ.* **as-** (1893: 533); BRS **as-** (1899: 17a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **as-** (1977: 79a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aś-** (2011: 359a)].
a.-ayiq a.-ayiq 047Bşk/039.

as- II ac- *e.* açmak. [a.krş. CC **aç-** (2015: 414); BRS **as-** (1899: 16b); BL1926 **as-** (2018: 113); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **as-** (2011: 351b)].
a. sandık a. 006Tip/020.
a.-tım a.-tım kěbět 029Tat/013.
a. uz y[1]aknın şul uzy[1]a 041Tat/004, uz y[1]aknın şul uzy[1]a 041Tat/008? a. uz yaknın şul uzy[1]a 041Tat/012?

as I ac *a.* alt, aşağı. bk. **alt**, **ast**. krş. **tüben**. [a.krş. BL1926 **aś** (2018: 213); **Ç. Tat. yd.** TTAS **as** (1977: 75b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aś** (2011: 354a)].
a. sarı sas a. urü[1]p sal 014Bşk/007.
a.+nı sarı sas a.+nı urü[1]p sal 014Bşk/002.

as II ac aç, açlık. [a.krş. ED **aç** (1972: 17a); CC **aç** (2015: 413); BL1926 **as** (2018: 224); BRS **as** (1899: 16b); **Ç. Tat. yd.** TTS **aç** (1997: 36b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **as** (2017: 40b)].
a.+ka a.+ka 029Tat/038, a.+ka 029Tat/040.

asi аси *a.* ekşi. [a.krş. CC **açı** (2015: 620); OSTN *Başkurt ağ.* **aśı** (1893: 538); BL1926 **ası** (2018: 127); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ası** (2011: 347b)].
a. a. bula bişmäsä 041Bşk/003, a. bula bişmäsä 041Bşk/004, a. bula bişmäsä 041Bşk/007, a. bula bişmäsä 041Bşk/008.

askanay Асканаи *a.* iç. bk. äskanay.
a.+i a.+i tulu 022Bşk/003.

äskanay Äсканаи *a.* iç. bk. askanay.
ä.+i a.+i tulu 022Bşk/007.

aslamçěy асламчей *a.* tüccar. krş. **kupis**, **sawdaɣar**.
a. ě[1]y a. 012Tat/002, ě[1]y a. 012Tat/006, 012Tat/010.
a.+ler a.+ler garmunçiler 012Tat/003, a.+ler garmuçiler 012Tat/007, a.+ler garmunçiler 012Tat/011.

ast аст *a.* alt, aşağı. bk. **alt**, **as**. krş. **tüben**. [a.krş. ED **ast** (1972: 242a); CC **ast** (2015: 425); HŞ **ast** (2014: 51); PS **ast** (1789: 432); SBTP **ast** (1870: 158); BL1926 **aśt** (2018: 183)].
a.+ına sekě a.+ına kuyarsın 007Bşk/020.
a.+ında manara a.+ında 049Bşk/058.
a.+ından yir a.+ından 001Tat/007.

astarxan астархан *t.* Astrahan. bk. **astırxan**.
a.+da a.+da běyěk-uk 037Tat/010.

astırxan астырхан *t.* Astrahan. bk. **astarxan**.
a.+ın a.+ın siyası ɣiznäkäy 041Bşk/002, a.+ın si[1]yası ɣiznäkäy 041Bşk/006.

a.+ıŋ a.+ıŋ baksasında 028Tat/021, a.+ıŋ baksasında 029Tat/001, a.+ıŋ baksasında 029Tat/005.

asuw acy *a.* öfke. bk. **açıg**. krş. **kagar**. [a.krş. BRS **asıw** (1899: 17b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **asıw** (2011: 351b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Hakmar ağ.* **aśaw** 'görmüş geçirmiş', *Miyes ağ.* 'öfkeli' (2002: 27b)].
a. a. bělen 049Bşk/075.

asuwla- acула- *e.* kızmak, sinirlenmek. [a.krş. BRS **asuwźan-** (1899: 17b); BL1926 **aśıwlan-** (2018: 35)].
a.-ma a.-ma yanıkayım 031Tat/003, a.-ma yanıkayım 031Tat/007, a.-ma yankayım 032Tat/003.

asuz acуз *a.* aç.?
a. a. y[1]aknı 043Tat/003, a. yaknı 043Tat/007.

aş- аш- *e.* aşmak. [a.krş. ED **aş-** (1972: 255b); CC **aş-** 2015: 639); HŞ **aş-** (2014: 51); OSTN *Kazan ağ.* **aş-** (1893: 586); BRS **aş-** (1899: 20a); BL1926 **aş-** (2018: 107); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aş-** (2011: 403a)].
a.-a öt dilgalardın a.-a sıktım 002Tip/015.
a.-amas bětěn kuwaş a.-mas 043Tat/010.

aşa- аша- *e.* yemek. [a.krş. ED **aşa-** (1972: 256b); CC **aşa-** (2015: 425); HŞ **a:şa-** (2014: 52); PS **aşa-** (1789: 313); SBTP **aşa-** (1870: 160); OSTN *Kazan ağ.* **aşa-** (1893: 587); BRS **aşa-** (1899: 19b); BL1926 **aşa-** (2018: 91); **Ç. Tat. yd.** TTAS **aşa-** (1977: 95a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Minzele ağ., Glazov ağ.* **aşa-** (2009: 72a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aşa-** (2011: 396a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **aşamak-** (2002: 32a)].
a.-may yěr' yělegěn a.-may 029Tat/046, yěr' yělegěn a.-may 029Tat/048.
a.-r iděm a.-r iděm tuz bělen 033Tat/002, a.-r iděm tuz bělen 033Tat/006.
a.-b a.-b tuyarsın 007Bşk/019.

aşa аша *a.* aşağı. [a.krş. ED **aşak** (1972: 259a); OSTN *Başkurt ağ.* **aşa** (1893: 588); BL1926 **aşa** (2018: 177); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **aşa** (2009: 71); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aşa** (2011: 394a)].
a.+sında sıwnın a.+sında 003Tip/011.

aşat- ашат- *e.* yedirmek, beslemek [a.krş. ED **aşat** (1972: 257b); OSTN *Kazan ağ.* **aşat-** (1893: 591); BRS **aşat-** (1899: 19b); BL1926 **aşat-** (2018: 123); **Ç. Tat. yd.** TTAS **aşat-** (1977: 95a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aşat-** (2011: 396a)].
a.-ırmın balama a.-ırmın 007Bşk/022.

aşıkadar ашыкадар *h.* Aşkadar Irmağı. bk. **aşkadar**.
a.+da a.+da buyi 017Bşk/002.

aşkadar ашкадар *h.* Aşkadar Irmağı. bk. **aşıkadar**. [a.krş. BL1926 **aşqaźar** (2018: 223)].
a. a. vari[1]ant' 018Bşk/001.
a.+da a.+da buyi 017Bşk/004, a.+da buyi 017Bşk/007.
a.+lar a.+lar 018Bşk/004.
a.+larnın a.+larnın buyi 018Bşk/003, a.+larnın buyi 018Bşk/006, a.+larnın yul bělen 018Bşk/010.

aşlık ашлык *a.* ekin, buğday, tahıl bitkileri. [a.krş. ED **aşlık** 'ürün, yiyecek' (1972: 261b); CC **aşlık** (2015: 426); HŞ **a:şlıḳ** (2014: 53); PS *Bşk. T.* **aşlık**, *Miş. T.* **aşlik** (1789: 30); OSTN *Kazan ağ.* **aşlık** (1893: 603); BRS **aşlık** (1899: 19b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS Sibir ağ. **aşlık** 'arpa' (2009: 73b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aştıq** (2011: 399b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta Ural ağ., Hakmar ağ.* **aştıq** 'ekmek' (2002: 33a)].
a. a. sestěm 003Bşk/009.

at ат *z.* at. [a.krş. ED **at** (1972: 33a); CC **at** (2015: 426); HŞ **at** (2014: 54); PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Nog. T.* **at**, *Bşk. T.* **aat** (1789: 67-68); SBTP **at** (1870: 16); BRS **at** (1899: 17b); BL1926 **at** (2018: 37); **Ç. Tat. yd.** TTAS **at** (1977: 80b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **at** (2009: 59a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **at** (2011: 359a)].

a. a. uynay 003Tat/001, a. uynay 003Tat/003, a. uynay 004Tat/001, a. uynay 005Tat/001, a. uynay 006Tat/001, a. uynay 007Tat/001, a. uynay 008Tat/001, a. uynay 009Tat/001, a. dagasıs yürĕmes 004Tat/003, a. dagasıs yürĕmes 004Tat/007, a. ikan 004Tip/016, a. bayladım 006Tip/016, a. bayladım 026Tat/001, a. bayladım 026Tat/003, a. bayladım 026Tat/009, a. bulır 022Tat/028, a. bulır 047Bşk/069, kızıl tur a. bĕlen 040Bşk/002, kuk a. 040Bşk/002, qızıl tur a. bĕlen 040Bşk/003, kuk a. 040Bşk/003, kuɣ a. 043Bşk/010, a. başı 046Bşk/014.
a.+nın jirençäy a.+nın jalıkayin 046Bşk/003, jirençäy de a.+nın jurgası 046Bşk/005.
a.+nıŋ ak buz a.+nıŋ baruwıy 024Tat/018.
a.+ka a.+ka ti[1]yer 010Bşk/013, a.+ka dag'na mĕnseng 011Tat/001, a.+ka dag'na mĕnseng 011Tat/006, a.+ka ɣna salsaŋ 025Bşk/004, a.+ka gna kus bula 032Bşk/002, a.+ka gna kus bula 032Bşk/004. **a.+nı** tursay a.+nı 001Tat/008, yangız a.+nı 029Tat/026, yangız a.+nı 029Tat/028.
a.+ım mingan a.+ım tura 013Tat/043, minganday a.+ım 049Bşk/073.
a.+ınga kar‿a.+ınga dagalat 028Tat/002, kar‿a.+ınga dagalat 028Tat/004, kar‿a.+ınga dagalat 028Tat/010.
a.+ıŋnı turısayɣna a.+ıŋnı yĕzlarga 034Bşk/008, yiren a.+ıŋnı 039Tat/001, kü[1]reŋ a.+ıŋnı 039Tat/002, yiren a.+ıŋnı 039Tat/005, kü[1]reŋ a.+ıŋnı 039Tat/006.
a.+ıŋ a.+ıŋ bĕylergä 049Bşk/088.
a.+ın arık a.+ın 005Bşk/009.
a.+ları atayimnıŋ a.+ları 047Bşk/064, e[1]y a.+ları 049Bşk/097.
a.+lar a.+lar jirsiŋmay 023Bşk/008, kĕrĕli turı a.+lar yĕçĕp 048Bşk/027.
a.+kala a.+kala gna saŋla 025Bşk/002.
a.+kanı sarı a.+kanı mĕndĕm 049Bşk/049.

atkay аткай atçık, atcağız.
a. aq buz a. mĕnseŋ 049Bşk/053.
a.+im qulasay a.+im 044Bşk/001, qulasay a.+im 044Bşk/003.

at- ат- *e.* atmak. [a.krş. ED **at-** (1972: 36a); CC **at-** (2015: 640); HŞ **at-** (2014: 54); PS *Miş. T. ve Nog. T.* **at-,** *Bşk. T.* **aat-** (1789: 67); SBTP **at-** (1870: 208); BRS **at-** (1899: 18a); BL1926 **at-** (2018: 27); **Ç. Tat. yd.** TTAS **at-** (1977: 85a); **Çağ. Tat. ağ.** TTZDS **at-** 2009: 63b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **at-** (2011: 371b); BL1926 **at (**2018: 26)].
a.-a taŋlar a.-a 003Bşk/015, taŋ a.-a 032Bşk/006, çĕçkĕ a.-a ikĕn 047Bşk/078.
a.-kan a.-kan uk kĕwĕk 046Bşk/005.
a.-kaŋ a.-kaŋ jatka satadır 024Tat/004, a.-kaŋ jatka satadır 024Tat/008.
a.-kansı taŋnar a.-kansı 038Tat/010.
a.-ıb mergen bulsang a.-ıb al 013Tat/041.

ata ата *a.* baba. bk. **atay**. [a.krş. ED **ata** (1972: 40a); CC **ata** (2015: 640); HŞ **ata** (2014: 55); PS *Nog. T.* **ata** (1787: 8); SBTP **ata** (1870: 174); BRS **ata** (1899: 18a); BL1926 **ata** (2018: 91); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ata** (1977: 81a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **ata** (2009: 60); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ata** (2011: 360a)].
a. a. anasız 002Bşk/009, a. ine sagışı 004Bşk/028, ak kanatlı a. kaz 004Bşk/031, a. balası 049Bşk/096.
a.+nın kaysı a.+nın monnı balası 046Bşk/024.
a.+m a.+m dus itıp 024Bşk/005, a.+m dustım par tip 025Bşk/009.
a.+ŋ a.+ŋ dustı 025Bşk/010, a.+ŋ dusı 024Bşk/006.
a.+sı raxmat ukır a.+sı 030Tat/012.
a.+lardan a.+lardan bala 003Tat/005, a.+lardan kalgan yangız bala 049Bşk/055.

atay атай *a.* baba. bk. **ata**. [a.krş. PS *Tat. T., Bşk. T. ve Miş. T.* **atay** (1787: 8); BRS **atay** (1899: 18a); BL1926 **atay** (2018: 78); BL1926 **atay** (2018: 57); **Çağ. Tat.**

yd. TTAS **atay** (1977: 81b); **Çağ. Tat. ağ.** TTZDS *Hıvalın ağ., Çüpreli ağ., Ěçkěn ağ., Astrahan ağ.* **atay** (2009: 60b); **Çağ. Bşk. yd.** BTAH **atay** (2011: 360b)].
a. a. balası 004Tip/006.
a.+imnıŋ a.+imnıŋ atları 047Bşk/064.
a.+imga a.+imga aytıŋız 047Bşk/066.

atır- атыр- *e.* teslim olmak.
a.-mámın a.-mámın didı 002Nog/007.

atkaygnam аткайгнам babacağız, babacık.
a.+m a.+m baxil' bul dip 001Tip/017, ilama sana a.+m 001Tip/033, a.+m kilip itsin dip 001Tip/036.

atla- атла- *e.* adım adım hareket etmek, adımlamak, yürümek. [a.krş. HŞ **aṭla-** 'atlanmak, ata binmek' (2014: 58); **Ç. Tat. yd.** TTAS **atla** (1977: 83b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **atla** (2011: 368a)].
a.-p yugra gnay a.-p 006Tip/007, sıgar iděm üs' a.-p 031Tat/014.

atla- атла- *e.* gelmek.
a.-wı misli abdılgafur a.+wı 001Tip/030.

atlı атлы *a.* atlı. [a.krş. HŞ **atlı** 'namlı, isimli' (2014: 57)].
a. a. yüyurtay kiley 009Tat/003, a. yurtay kiley 009Tat/005.

atna атна (Far.) *a.* hafta. [a.krş. CC **ayna** (2015: 645); BRS **atna** (1899: 18b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **atna** (1977: 84a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **atna** (2009: 62b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aźna** (2011: 162b)].
a. a. könnö 004Bşk/027.

ava aya (Ar.) *a.* hava. bk. **xawa**. [a.krş. PS *Bşk. T.* **ava**, *Nog. T.* **ɣěva** (1787: 5); SBTP **ava** (1870: 198); OSTN *Başkurt ağ.* **awa** (1893: 67); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Saz ağ., Kreşin ağ.* **awa** (2009: 16); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **awa** (2011: 372b)].
a.+ga sıgar a.+ga 013Tat/017.
a.+da a.+da sayray běr turgay 007Tat/003, a.+da sayray bĕ[1]r turgay 007Tat/005.

aval авал (Ar.) *a.* evvel. bk. **äwel**. [a.krş. HŞ **avval** (2014: 61); PS *Nog. T.* **ěvvěl** (1789: 453)].
a.+ın är běr ěşněŋ a.+ın 003Bşk/001.

avaz аваз (F.) *a.* avaz, ses. [a.krş. HŞ **āwāz** (2014: 60); PS *Tat. T.* **avás**, *Miş. T.* **avas**, *Bşk. T.* **avaz** (1787: 165); OSTN *Kazan ağ.* **awaz** (1893: 68); **Ç. Tat. yd.** TTAS **awaz** (1977: 3b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kazan artı ağ., Nokrat ağ., Glazov ağ., Nagaybek-Kreşin ağ.* **awaz** (2009: 16b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **awaz** (2011: 372b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Minzele ağ.* **awaz** (2002: 30a)].
a. kılalar är bĕrĕ a. 002Bşk/007.

avaz kıl- аваз кыл- çığlık atmak.
k.-lar a. k.-lar är bĕrĕ a. 002Bşk/007.

awır ауыр *a.* ağır, zor. bk. **awur**. [a.krş. CC **agır** (2015: 415); HŞ **a:ɣır** (2014: 24); SBTP **awır** (1870: 212); OSTN *Kazan ağ.* **awır** (1893: 71); BRS **awır** (1899: 19a); BL1926 **awır** (2018: 114); **Ç. Tat. yd.** TTAS **awır** (1977:10b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **awır** (2009: 18a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **awır** (2011: 383b)].
a. a. iken 004Bşk/003, a. iken 004Bşk/032.

awuruw aypy *a.* hastalık. bk. **awurlık**. [a.krş. ED **ağruk** (1972: 90b); CC **avruv**, **agrık** (2015: 643); BRS **awırıw** (1899: 19a); BL1926 **awırıw** (2018: 157); **Ç. Tat. yd.** TTAS **awıruw** (1977: 13a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **awırıw** (2009: 18); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **awırıw** (2011: 386); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Merkez ağ.* **awırlı** (2002: 31a)].
a. sarı a. tugul' 004Tip/009.

aw[1]z аоз *a.* ağız. [a.krş. CC **agız** (2015: 416); HŞ **aɣız** (2014: 24); PS *Tat. T.* **gıs, avus**, *Bşk. T.* **awıs, avuz,** *Miş. T.* **awıs**, *Nog. T.* **agız, awuz** (1787: 85); SBTP **agız** (1870: 164); OSTN *Kazan ağ.* **awuz** (1893: 82b); BRS **awız** (1899: 19a); BL1926 **awıź**

(2018: 183); **Ç. Tat. yd.** TTAS **awız** (1977: 7a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **awız** (2009: 17); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **awız** (2011: 377b)].
a.+ěn uymak kěběk a.+ěn 048Bşk/003.

awi ауи ?
a. arkalarda urakta a. urayiqkan 038Bşk/001.

awla- аула- *e.* avlamak. [a.krş. ED **avla-** (1972: 10b); HŞ **a:vla** (2014: 61); OSTN *Kazan ağ.* **awla-** (1893: 75); BL1926 **awda-** (2018: 163); **Ç. Tat. yd.** TTAS **awla-** (1977: 86b)].
a.-rga aq ki[1]yi[1]klarnı a.-rga 049Bşk/018, ak kěyěkler a.+-rga 004Bşk/013.

awlak аулак *a.* sakin yer, kuytu, tenha. [a.krş. CC **avlak** (2015: 643); HŞ **a:ɣlaḳ** (2014: 25); OSTN *Kazan ağ.* **awlak** (1893: 76); BRS **awlak** (1899: 18b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **awlak** (1977: 86a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS Glazov ağ. **awlaq** (2009: 64a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **awlaq** (2011: 375b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH Miyes ağ. **aɣlaq** (2002: 12a)].
a.+ka. ayda sıgıyk a.+ka 037Tat/016, ayda çěgayik a.+ka 047Bşk/051.

awrıl- аурыл- *e.* hastalanmak. bk. **awur-**. [a.krş. BRS **awrı-** (1899: 19a)].
a.-dı va lakin a.-dı janım 002Bşk/014.

awul аул *a.* köy. [a.krş. ED **ağıl** (1972: 33a); CC **agul** (2015: 416); SBTP **awıl** (1870: 200); BRS **awıl** 1899: 19a); BL1926 **awıl** (2018: 113); **Ç. Tat. yd.** TTAS **awıl** (1977: 10b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kasıym ağ., Bastan ağ.* **awıl** 'sokak'(2009: 18a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **awıl** (2011: 382a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Ey ağ.* **awıl arahı** 'sokak', *Hakmar ağ.* **awıl kiźěhě** 'nöbetçi, bekçi', *Merkez ağ.* **awıl-kürşě** 'konu komşu' (2002: 30a)].
a. zur a. 019Bşk/007, bězněŋ a. uramı 003Bşk/005, bu a. 007Bşk/001, a. kartları 022Bşk/016.
a.+ı bikqul a.+ı 019Bşk/006, bikqul dagna a.+ı zur awul 019Bşk/007, bikquldın a.+ı 020Bşk/011.

awur ayp *a.* ağır, zor. bk. **awır**. [a.krş. CC **agır** (2015: 415)].
a. zamanalar a. 027Bşk/009, zamanalar a. 044Tat/006.

awur- ayp- *e.* hastalanmak. bk. **awrıl**. [a.krş. CC **agru-** (2015: 416); SBTP **awur-** (1870: 172); OSTN *Kazan ağ.* **awur-** (1893: 71); **Ç. Tat. yd.** TTAS **awır-** (1977: 13a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **awır-** (2017: 47b)].
a.-ıp sarı a.-ıp yatıp yabıkmadım 006Tip/009.

awur- ayyp- *e.* ağrımak. [a.krş. SBTP **awurı-** (1870: 170); HŞ **a:ɣrı-** (2014: 25)].
a. nig‿a. ikan bıl başım 001Tip/023.

awurlıg аурлыг *a.* hastalık. bk. **awuruw**. [a.krş. ED **ağruk** (1972: 90b); CC **avruv**, **agrık** (2015: 643); **Ç. Tat. yd.** TTAS **awırlık** (1977: 12a)].
a.+ı bu zamanalarnıŋ a.+ı 044Tat/007.

awuru aypy *a.* hasta. [a.krş. CC **agırıx** (2015: 643); PS *Tat. T., Bşk. T.* **awru**, *Nog. T.* **avrı** (1787: 191); OSTN *Kazan ağ.* **awuruw** (1893: 72); **Ç. Tat. yd.** TTAS **awuruw** (1977: 13a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **awırıw** (2011: 386b].
a. ni a. togěl' saw bulmas 049Bşk/036.

ay (I) ай *ü.* Birdenbire duyulan acı, ağrı, şaşırma, ürkme veya sevinç anlatan bir söz, ay. [a.krş. ED **ay** (1972: 265b); CC **ay** (2015: 427); HŞ **a:y** (2014: 63); SBTP **ay** (1870: 158); OSTN *Kazan ağ.* **ay** (1893: 2); BRS **ay** (1899: 6b); BL1926 **ay** (2018: 209); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ay** (1977: 29a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tarhan ağ., Melekes ağ., Karsun ağ. Kalda ağ.* **ay** (2009: 23b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ay** (2011: 170b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Hakmar ağ.* **ay** (2002: 14a)].
a. a. xadruk 002Tat/002, 022Tat/002, a. xaylük 002Tat/004, a. xaylük 002Tat/008, a. gay xay 002Tat/005, ayli a. xaylük 002Tat/005, a.-gay ayli 002Tat/006, a. xaylük 002Tat/006, a. xayduk 002Tat/010, a. xayduk 014Tat/002, a. xayduk 014Tat/002, a. xayduk 014Tat/007, a. vay xayduk 011Bşk/004, a. gayduk

002Tat/011, nazik a. billerĕm 003Bşk/018, a. at uynay 003Tat/001, a. at uynay 003Tat/003, a. at uynay 004Tat/001, a. at uynay 005Tat/001, a. at uynay 006Tat/001, a. at uynay 007Tat/001, a. at uynay 008Tat/001, a. at uynay 009Tat/001, a. balası 004Tip/002, a. balası 004Tip/004, a. zü[1]leli 005Tat/002, a. zü[1]leli 005Tat/005, a. ɣitarsın 005Tip/002, a. ɣitarsın 005Tip/004, a. kitayiq 005Tip/015, a. xay abzı 006Tat/003, a. xay abzı 006Tat/007, a. canıyĕm 008Tat/002, a. canım 008Tat/003, a. bĕtermĕ 010Tat/005, a. karasam 009Bşk/001, a. karasam 009Bşk/003, a. bışadır 010Bşk/001, a. cĕrge ştadır 010Bşk/002, a. kul tşadır 010Bşk/004, a. pşadır 010Bşk/005, a. kulɣa tşadır 010Bşk/008, a. xadray ganam 011Bşk/003, a. bik sapma 011Tat/001, a. bik sapma 011Tat/006, a. sur yurɣa 012Bşk/002, a. ɣĕm 012Bşk/002, a. sur yurɣa 012Bşk/004, a. ɣĕm 012Bşk/004, a. kamışın 013Bşk/001, a. nik buldık 014Tat/003, a. nik buldık 014Tat/010, a. bal bĕlen 014Tat/014, a. yĕsipta ni fayda 016Tat/003, a. bĕzgĕlĕ ni fayda 016Tat/004, a. xay abzı 019Tat/001, a. xay abzı 019Tat/005, a. xay abzı 021Tat/001, a. yanıy 019Tat/003, a. yanıy 019Tat/007, a. yanıy 019Tat/011, a. un akık 024Bşk/001, a. kıyɣanı 031Bşk/001, a. tüşumdä 033Bşk/001, buyladım a. 033Bşk/002, a. uyawım 033Bşk/004, uynadım a. 033Bşk/005, a. tuşumda 033Bşk/007, a. tünnernĕ 033Tat/003, a. tünnernĕ 033Tat/007, a. pi[1]yala 039Tat/013, a. bägrım Gazi[1]zay[1] 041Tat/003, a. bägrım Gazi[1]za 041Tat/007, a. bägrım Gazi[1]za 041Tat/011, a. dustlarım 044Tat/009, a. xaylim 045Bşk/002, a. kuringan 030Bşk/002, a. quringan 030Bşk/004, a. kuringan 003Tip/001, a. kuringan 003Tip/003.

a.+day a.+day ganam 002Tat/003, 002Tat/004.

a.+gĕy a.+gĕy kızım ni‿şleděŋ 032Tat/001.

a.+xay a.+xay gna 006Tip/017.

a.+li a.+li ay xaylük 002Tat/005, 002Tat/006, a.+li ganam 002Tat/007, a.+li aylük 002Tat/007.

a.+lük a.+li aylük 002Tat/007, gayli a.+lük ay xaylük 002Tat/008.

ay (II) ай *a.* Yılın on iki bölümünden her biri, ay. [a.krş. ED **a:y** (1972: 265a); CC **ay** (2015: 428); HŞ **a:y** (2014: 62); PS **ay** (1787: 238); OSTN *Kazan ağ.* **ay** (1893: 6); BL1926 **ay** (2018: 33); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ay** (1977: 29a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **ay** (2009: 23a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ay** (2011: 170a)].

a. a. sıkkanda 034Tat/001, a. sıkkanda 034Tat/007.

a.+ga bĕr un a.+ga 024Tat/016.

a.+ım bĕtken a.+ım 013Tat/035.

aya- ая- *e.* acımak. [a.krş. ED **aya-** 'korumak' (1972: 267b); CC **ayan-** (2015: 644), BRS **aya-** (1899: 6b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **aya-** (1977: 100a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aya-** (2011: 410b)].

a. a. bari 001Bşk/009.

ayag аяг *a.* ayak. bk. **ayak**. [a.krş. CC **ayak** (2015: 644); HŞ **a:ya:ķ** (2014: 66); PS **ayak** (1787: 125); SBTP **ayaq** (1870: 158); BRS **ayak** (1899: 7a); BL1926 **ayaq** (2018: 69); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ayak** (1977: 98a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **ayaq** (2009: 24b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ayaq** (2011: 405a)].

a.+ıŋ bu a.+ıŋ 027Tat/013.

ayak аяк *a.* ayak. bk. **ayag**. [a.krş. ED **ayak** (1972: 270b); CC **ayak** (2015: 644); HŞ **a:ya:ķ** (2014: 66); PS **ayak** (1787: 125); SBTP **ayaq** (1870: 158); BRS **ayak** (1899: 7a); BL1926 **ayaq** (2018: 69); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ayak** (1977: 98a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **ayaq** (2009: 24b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ayaq** (2011: 405a)].

a.+ları a.+ları tayişkan 047Bşk/002.

ayakay аякаи ayakcağız.

a.+im ikĕ a.+im 049Bşk/010.

ayayaşkandırlay айайашкандырлай ?

a. a. buyi 017Bşk/002.

ayda айда *ü.* haydi. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **ayda** (1893: 49)].
a. a. ganam 002Tat/009, a. bazarga di[1]yüben 005Bşk/005, a. ganam 014Tat/001, a. ganam 014Tat/006, a. sıgıyk awlakka 037Tat/016, a. çĕgayik awlakka 047Bşk/051.

ayırıl- айырыл- *e.* ayrılmak. bk. **ayirıl-**, **ayır(ı)l-**, **ayrıl-**. [a.krş. BRS **ayırıl-** (1899: 8b); BL1926 **ayırıl-** (2018: 141); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ayırıl-** (2011: 187a)].
a.-may iskĕ duslarım a.-may 018Tat/007.

ayır(ı)l- айыр(ы)л- *e.* ayrılmak. bk. **ayırıl-**, **ayirıl-**. **ayrıl-**. [a.krş. BRS **ayırıl-** (1899: 8b); BL1926 **ayırıl-** (2018: 141); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ayırıl-** (2011: 187a)].
a.-mas a.-mas duslar bulayık 022Tat/042.

ayirl- *e.* ayrılmak. bk. **ayırıl-**, **ayır(ı)l-**, **ayrıl-**.
a.-ıp tiŋ tuşum qaldı a.-ıp 033Bşk/023.

aylan- айлан- *e.* dönmek. bk. **ayla[1]n-**, **äylen-**, **aylĕn-**. krş. **kayt-**, **qayt-**. [a.krş. CC **aynı-** (2015: 644); OSTN *Bşk. ağ.* **jürek aylandı** 'kalp ağrıdı/kırıldı' (1893: 36), *Kazan ağ.* **aylan-** (1893: 38); BRS **ayźan-** (1899: 7b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **eylen-** (1981: 677a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sibir ağ.* **aylan-** (2009: 27b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aynal-** (2011: 179b)].
a.-a başım a.-a 013Tat/014.
a.-adır a.-adır salmakka 037Tat/014.
a.-ıp kuyaştay tuvar a.-ıp 013Tat/028.

ayla[1]n- айлян- *e.* dönmek. bk. **aylan-**, **äylen-**, **aylĕn-**. krş. **kayt-**, **qayt-**.
a.-na cidĕ a.-na taŋnar atkansı 038Tat/010.

ayle- айля- *e.* eylemek. bk. **ĕ[1]yle-**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **eyle-** (1981: 677b)].
a. nasıb a. 005Bşk/022.
a.-sĕn nasıb a.-sĕn 040Tat/004, nasıb a.-sĕn 040Tat/008.

aylĕn- айлен- *e.* dönmek. bk. **aylan-**, **ayla[1]n-**, **äylen-**. krş. **kayt-**, **qayt-**.
a.-asın a.-asın tulganasın 047Bşk/030.

ayr- айр- *e.* ayırmak. [a.krş. CC **ayır-** (2015: 428); HŞ **a:yır-** (2014: 67); OSTN *Kazan ağ.* **ayır-** (1893: 23); BRS **ayır-** (1899: 8b); BL1926 **ayır-** (2018: 81); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ayır-** (1977: 22b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Nokrat ağ., Glazov ağ., Dağ Kreşin ağ., Karsun ağ.* **ayır-** (2009: 30b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ayır-** (2011: 189b)].
a.-ma a.-ma bĕzĕ 001Bşk/011.

ayrıl- айрыл- *e.* ayrılmak. bk. **ayırıl-**, **ayirıl-**. [a.krş. ED **ayrıl-** (1972: 276a); SBTP **ayrıl-** (1870: 174); OSTN *Kazan ağ.* **ayrıl-** (1893: 28); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ayırıl-** (1977: 24a)].
a.-gaç tıwgan ilden a.-gaç 004Bşk/018.
a.-ışkaç sĕzde dustlarımdan a.-ışkaç 044Tat/011.
a.-mam a.-mam didı jilıdır 002Nog/008.

ayt- айт- *e.* söylemek. bk. **äyt-**, **ĕyt**. krş. **süyle-**. [a.krş. CC **ayt-** (2015: 429); HŞ **ayt-** (2014: 68); SBTP **ayt-** (1870: 224)].
a.-asın ĕ[1]p a.-asın 010Tat/024.
a.-asız a.-asız 010Bşk/009.
a.-ıŋız atayimga a.-ıŋız 047Bşk/066.
a.-ıb jır jırlad‿a.-ıb 010Tat/024.
a.-ıp tasbix a.-ıp 037Bşk/008.
a.-ır a.-ır sü[1]zĕŋ 037Tat/015.
a.-ırkay kım a.-ırkay ikan 001Tip/035.

az I аз *a.* az. [a.krş. ED **a:z** (1972: 277a); CC **az** (2015: 429); HŞ **a:z** (2014: 70); PS *Tat. T., Bşk. T., Miş. T.* **az** (1789: 245); OSTN *Kazan ağ.* **az-** (1893: 556); BRS **aź** (1899: 5a); BL1926 **aź** (2018: 131); **Ç. Tat. yd.** TTAS **az** (1977: 25b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aź** (2011: 154a)].

a. a. buldı 003Bşk/006, a. bulɣas 029Bşk/006, bĕr a. gumırlergĕ 049Bşk/040.

az II аз ilkbahar. bk. **yaz**.

a. a. bulɣas 029Bşk/002, a. bulɣas 029Bşk/004.

azbar азбар *a.* ahır. bk. **azbarıs**. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **azbar** (1893: 581); BL1926 **aźbar** (2018: 261); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Mişer ağ., Nokrat ağ., Glazovağ., Tarhan ağ., Dağ Kreşin ağ., Zlt ağ.* **azbar** (2009: 22a), *Dağ ağ.* **abzar** (2009: 14a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **aźbar** (2011: 160a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Merkez ağ.* **aźbar-qura** (2002: 13a)].

a.+ına a.+ına kĕrĕr ise 005Bşk/026.

azbarıskay азбарыскай *a.* küçük ahır. bk. **azbar**.

a.+ları a.+ları utlıqtın 013Bşk/008.

azıg I азыг *a.* azık. [a.krş. CC **azıx** (2015: 648); HŞ **a:zıḳ** (2014: 71), **a:zuq** (2014: 72); OSTN *Kazan ağ.* **azık** (1893: 564); BRS **aźık** (1899: 6a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **azık** (1977: 28b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **azık** (2009: 33a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **azık** (2011: 164a)].

a.+a ak kuyanlarnıŋ a.+a 008Bşk/003.

azıg II азыг *a.* son. [a.krş. BRS **aẓak** (1899: 5b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **azak** (2015: 79c); **Ç. Bşk. yd.** BTS **aẓaq** (2017: 54a)].

a.+ı yul a.+ı 028Tat/031.

azırak Азырак *a.* çok az. bk. **adrak**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Glazov ağ., Mnz. ağ., Sterlitamak ağ.* **azırak** (2009: 652b, 798b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **aźırak** (2017: 55b); Ç. Bşk. ağ. *Geyne ağ.* **azırak** (2002: 52a)].

a.+ırak a.+ırak yanıŋ 047Bşk/008.

-B-

bad'an бадьан *ft.* anason. bk. **badyan**.

b. baqsısında uskan b. aɣas 030Bşk/008.

b.+ı b.+ı bütxe 030Bşk/009.

badışa бадыша (Far.) *a.* padişah. bk. **padişa**, **padşa**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **batşa** (2011: 162a)].

b. b. bızını saylap aldı 049Bşk/019.

bad'yan бадьян *ft.*anason. bk. **bad'an**. [a.krş. SBTP **badyan** (1870: 170); OSTN *Kazan ağ.* **badyan** '1. büyük tahta kupa, büyük kap, ikramlık bira dolu kap. 2. bitki.' (1911: 1520); BRS **baźyan** (1899: 23b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **badyan** (1977: 108a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **baźıyan** (2011: 77b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ.*, *Kuzeybatı ağ., Merkez ağ., Orta Ural ağ., İyĕk-Hakmar ağ.* **baźıyan** (2002: 34b)].

b. baksalarda b. xay bĕtermĕ 010Tat/001, baksalarda b. ay bĕtermĕ 010Tat/005.

bagana багана *a.* sütun, direk. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **baɣana** (1911: 1148); BRS **bagana** (1899: 23a); BL1926 **baɣana** (2018: 41); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bagana** (1977: 106a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tobol ağ.* **baɣan** (2009: 93b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **baɣana** (2011: 59b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ., Dim ağ., İyĕk-Hakmar ağ.* **baɣana** (2002: 33b)].

b.+ga işikay gnam aldı b.+ga 006Tip/015.

baɣa баӈа *a.* (Far.) paha, fiyat. [a.krş. CC **baha** (2015: 649); HŞ **bahā** (2014: 77); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **baha** (2011: 172b)].

b.+si b.+si kimmat uzi zur togol' 049Bşk/022.

b.+ları b.+ları kıymat 036Bşk/002, b.+ları qıymat 036Bşk/006.

baxıt бахыт *a.* (Far.) baht, mutluluk. [a.krş. CC **baxt** (2015: 649); HŞ **baxt** (2014: 78); OSTN *Kazan ağ.* **baxĕt** (1911: 1463); BRS **bäxĕt** (1899: 29a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bexĕt** (2011: 530b)].

b. b. kirek 036Bşk/003, b. kirek 036Bşk/007, b. birmedise 046Bşk/002, b. 046Bşk/004.

b.+ı b.+ı bar irler 036Bşk/004, b.+ı bar irler 036Bşk/008.

b.+ları tik b.+ları tiŋ togol’ 049Bşk/016.

baxıtxız бахытсыз *a.* bahtsız, mutsuz. bk. **baxtxız**. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **baxětsěz** (1911: 1463); BRS **bäxětyěź** (1899: 29a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bexěthěź** (2011: 532a)].
b. min bularmın b. 043Bşk/004, min bularmın b. 043Bşk/008.

baxıtli бахытли *a.* mutlu. [a.krş. CC **baxtlı** (2015: 649); SBTP **behitli** (1870: 174); OSTN *Kazan ağ.* **baxětlě** (1911: 1463); BRS **bäxěttě** (1899: 29a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **behětlě** (2011: 531a)].
b. jikittay bulsaŋ b. bul 049Bşk/023, b. kışı xor togol’ 049Bşk/024.

baxil’ bul- бахиль бул- razı olmak, kabul etmek. [a.krş. CC **baxıl** ‘kıskanç, hasis (2015: 431); HŞ **baxīl** ‘cimri’ (2014: 78); OSTN *Kazan ağ.* **baxil** ‘affeden, bağışlayan’ (1911: 1462); *Kazan ağ.* **bexil** ‘cimri, gaddar’ (1911: 1582); BRS **bäxilвä** ‘hayır duasını vermek’ (1899: 29a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bexil bul-** (2015: 472b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **baxil** (2011: 172a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Merkez ağ.* **bexil bul-** (2002: 72b)].
b. indı atkaygnam b. bul dip 001Tip/017.

baxtsız бахтсыз *a.* bahtsız, mutsuz. bk. **baxıtxız**. [a.krş. HŞ **baxtsız** (2014: 79); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **behěthěź** (2011: 532a)].
b. bu b. bulsın dip 003Bşk/010.

bakça бакча *a.* bahçe. bk. **baksa**, **baqsa**, **baqsı**. [a.krş. CC **bakça** (2015: 432); SBTP **baqça** (1870: 170); OSTN *Kazan ağ.* **bakça** (1911: 1445); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bakça** (1977: 113a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kazan-artı ağ.*, *Dağ ağ.* **baqça** ‘elmalık’ (2009: 97a)].
b.+ga utırtıyim dibuk b.+ga 046Bşk/001.

baksa бакса *a.* bahçe. bk. **bakça**, **baqsa**, **baqsı**. [a.krş. BRS **baksa** (1899: 24b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **baqsa** (2011: 97b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ., Merkez ağ.* **baqsa** (2002: 36b)].
b.+ga gü[1]l b.+ga 010Tat/030.
b.+da b.+da ě[1]y 012Tat/006, baylar yěri b.+da 027Tat/034.
b.+nda b.+nda ě[1]y 012Tat/002.
b.+sında astırxanıŋ b.+sında 028Tat/021, astırxanıŋ b.+sında 029Tat/001, astırxanıŋ b.+sında 029Tat/005.
b.+larda b.+larda 010Tat/001, b.+larda 010Tat/005, b.+larda 049Bşk/097.

baqsa Бакса *a.* bahçe. bk. **bakça**, **baksa**, **baqsı**. [**Ç. Bşk. yd.** BTAH **baqsa** (2011: 97b)].
b.+larda b.+larda 001Tat/002, b.+larda 037Bşk/001, b.+larda 037Bşk/003.

baqsı бакcы *a.* bahçe. bk. **bakça**, **baksa**, **baqsa**.
b.+sında b.+sında uskan bad’an aɣas 030Bşk/008.

bál бáл *a.* bal. bk. **bal**.
b. b. biləě 001Nog/004.

bal бал *a.* bal. bk. **bál**. [a.krş. ED **ba:l** (1972: 330); CC **bal** (2015: 432); HŞ **bal** (2014: 80); SBTP **bal** (1870: 182); OSTN *Kazan ağ.* **bal** (1911: 1489); BRS **bal** (1899: 25a); BL1926 **bal** (2018: 111); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bal** (1977: 114b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **bal** (2009: 97a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bal** (2011: 102a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Miyes ağ.* **bal** (2002: 37a)].
b. b. bělen 013Tat/035, b. bělen 014Tat/014, b. kubık 047Bşk/029, b. köběk 049Bşk/030, b. biləě 001Nog/002.
b.+ımız sawuttagı b.+ımız 006Bşk/013.

bala бала *a.* çocuk, yavru. [a.krş. ED **bala** (1972: 332b); HŞ **bala** (2014: 81); PS *Tat. T.*, *Nog. T.* **balá** (1787: 40); SBTP **bala** (1870: 166); OSTN *Kazan ağ.* **bala** (1911: 1491); BRS **bala** (1899: 25a); BL1926 **bala** (2018: 113); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bala** (1977: 115a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kazan artı Kreşin ağ., İçkěn ağ., Perm ağ., Glazov ağ., Nokrat ağ., Hvalın ağ.* **bala** (2009: 97b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bala**

(2011: 102b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **bala** ‘1. *Geyne ağ., Doğu ağ. Güney ağ. Orta Ural ağ.* genç. 2. *Hakmar ağ.* erkek çocuk.’ (2002: 37a)].
b. b. 003Tat/005, yangız b. 049Bşk/055.
b.+nıŋ kız b.+nıŋ imsegĕn 034Tat/006, kız b.+nıŋ imsegĕn 034Tat/012.
b.+nı kız b.+nı 029Tat/049, kız b.+nı 037Tat/012.
b.+ga b.+ga indĕ ni ĕ[1]çĕrĕrsĕn 007Bşk/014.
b.+ma ki almasa b.+ma aşatırmın 007Bşk/022.
b.+sı sarı sıpsık b.+sı 003Bşk/007, buri b.+sı 004Tip/002, buri ay b.+sı 004Tip/004, atay b.+sı 004Tip/006, sarı sandugas b.+sı 029Tat/045, sanduɣasnı b.+sı 043Bşk/001, sanduɣasnı b.+sı 043Bşk/005, şonkar b.+sı 046Bşk/021, tölkö b.+sı 046Bşk/023, atanın monnı b.+sı 046Bşk/024, bulan b.+sı 049Bşk/094, b.+sı 049Bşk/096.
b.+lar kız b.+lar 034Tat/002, kız b.+lar 034Tat/008.

balakay балакай *a.* çocukcağız, yavrucak. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **balakay** (1911: 1492); BL1926 **balaqay** (2018: 59); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **balaqay** (2011: 105b)].
b. kız b. 010Bşk/003, kız b. 010Bşk/007, ir b. 049Bşk/063, kız b. 049Bşk/064.
b.+ım b.+ım bişmetĕŋnĕ 031Tat/001, b.+ım 031Tat/005, b.+kajım 004Bşk/016.

baldak балдак *a.* yüzük. krş. **jözök**, **yuduk**, **yüzük**. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **baldak** (1911: 1503); BRS **baldak** (1899: 26a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **baldak** (1977: 118a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Hvalın ağ. Meleviz ağ. Karsun ağ. Şarlık ağ., Sterlitamak ağ.* **baldak** (2009: 99a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **baldaq** (2011: 114a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **baldaq** ‘1. *Kızıl ağ.* yüzük. 2. *Geyne ağ., Kuzeybatı ağ.* konç.’ (2002: 37b)].
b. altın b. 027Tat/023, altın b. 037Tat/013, altın b. 047Bşk/048.

baldız балдыз *a.* baldız. [a.krş. ED **baldız** (1972: 334b); OSTN *Kazan ağ.* **baldız** (1911: 1505); BRS **baldıź** (1899: 26a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **baldız** (1977: 118a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Minzele ağ., Perm ağ.* **baldız** (2009: 99a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **baldıź** (2011: 114b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Minzele ağ., Kuzeybatı ağ., Orta Ural ağ., Geyne ağ.* **baldız**, *Miyes ağ., Ey ağ. Dim ağ.* **baldıź**, *Miyes ağ., Salyogot ağ.* **balduś**, *Karizil ağ., Merkez ağ.* **baltız**, **baltıź** ‘1. *Miyes ağ., Ey ağ. Salyogot ağ., Geyne ağ., Kuzeybatı ağ., Orta Ural ağ., Karizil ağ.* ‘kayın’. 2. *Minzele ağ., Kuzeybatı ağ., Orta Ural, Dim ağ. Miyes ağ.* **baldız**.’ (2002: 37b)].
b.+ın b.+ın yangızın 027Tat/004, b.+ın yangızın 027Tat/006, b.+ın yangızın, 027Tat/009, b.+ın yangızın 027Tat/012, b.+ın yangızın 027Tat/015, b.+ın yangızın 027Tat/018, b.+ın yangızın 027Tat/021, b.+ın yangızın 027Tat/024, b.+ın yangızın 027Tat/027, b.+ın yangızın 027Tat/030, b.+ın yangızın 027Tat/036, b.+ın yangızın 027Tat/039, b.+ın yangızın 027Tat/042, b.+ın yangızın 041Bşk/005, b.+ın yangızın 041Bşk/009, b.+ın yangızın 041Bşk/013, b.+ın yangızın 027Tat/033.

balık балык *z.* balık. krş. **barli**. [a.krş. ED **balık** (1972: 335b); CC **balık** (2015: 650); HŞ **ba:lıķ** (2014: 81); PS *Tat. T., Miş. T. Nog. T.* **balık**, *Bşk. T.* **balık**, **balák** (1789: 43); OSTN *Kazan ağ.* **balık** (1911: 1496); BRS **balık** (1899: 26b); BL1926 **balık** (2018: 81); **Ç. Tat. yd.** TTAS **balık** (1977: 120b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **balık** (2009: 100a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **balıq** (2011: 122b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ., Merkez ağ., Miyes ağ., Merkez ağ., Orta Ural ağ.* **balıq** (2002: 38a)].
b. ak b. 022Tat/019, sıwda b. 028Tat/025, surtan b. bĕr 028Tat/026.

balusak балусак *ft.* kavak. bk. **usak**. krş. **tirek**, **tıra[1]k**.
b.+larnın b.+larnın kabagı 008Bşk/003.

ban бан *ad.* ben. bk. **ben**, **bĕn**, **men**, **min**, **mĕn**, **mĕŋ**, **min’**.
b. b. xuşlandım 049Bşk/066.

banga банга bana. bk. **baŋá**, **manga**. [a.krş. SBTP **benge** (1870: 160)].
b.+ga säně de b.+ga bäně de sanga 010Tat/033.

baŋá баӈá bana. bk. **banga**, **manga**.
b.+ xudayim b.+á yazgan ikan 001Tip/037.

bar- бар- *e.* varmak. [a.krş. ED **bar-** (1972: 354a); CC **bar-** (2015: 651); HŞ **bar-** (2014: 83); PS *Tat. T.* **bár-**, *Bşk. T., Nog. T.* **bar-** (1789: 377-378); SBTP **bar-** (1870: 204); OSTN *Kazan ağ.* **bar-** (1911: 1474); BRS **bar-** (1899: 26b); BL1926 **bar-** (2018: 217); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bar-** (1977: 125b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **bar-** 1. *Minzele ağ., Hvalın ağ.* dönmek. 2. *Nokrat ağ.* gitmek (2009: 101b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bar-** (2011: 138b)].
b.-a sıwga b.-a 030Tat/001, sıwga b.-a 030Tat/005, sıwga b.-a 030Tat/009, bazarga b.-a 048Bşk/028.
b.-ır başkurtlarnıŋ kızları kunde b.-ır mullaga 046Bşk/026.
b.-ımam indĕm b.-ımam kaşına 039Bşk/005, indĕm b.+ımam kaşına 039Bşk/006, indĕm b.-ımam kaşına 039Bşk/010, indĕm b.+ımam kaşına 039Bşk/011.
b.-dım irtälä b.-dım 039Bşk/001, kistälä b.-dım 039Bşk/002, irtälä b.-dım 039Bşk/007, kistälä b.-dım 039Bşk/008.
b.-gas kayin yurtına b.-gas 047Bşk/046.
b.-ayim bän b.-ayim 002Tip/001, bän b.-ayim 002Tip/003.
b.-sam kaydala b.-sam pokoy bĕrmey 049Bşk/095.
b.-saŋ kaydala b.-saŋ dostiş bulsın 049Bşk/087.
b.-sa kayda da gnay b.-sa pakuy birmay 004Tip/005, al uramnı tura b.-sa giznekey 027Tat/019, b.+sa xakayık tĕlegen 003Bşk/010.
b.-ıp b.-ıp kĕrdĕ bĕr suga 006Bşk/016, cü[1]grü[1]p b.-ıp über yĕdĕm 022Tat/017, mal ilen b.-ıp bulmaydır 047Bşk/055.
b.-mas kayda da b.-mas kayda jörmes ir başkayı bĕlen at başı 046Bşk/014.
b.-uvıy ak buz atnıŋ b.-uvıy 024Tat/018.
bar- *y.e.* süreklilik kipinde kullanılan yardımcı eylem.
asıl eylem-p b.-a yanıp b.-a 004Tip/013, şuvup b.-a 027Tat/026, ütĕp b.-a 041Tat/001, ütĕp b.-a 041Tat/005, kitip b.-a torgas 049Bşk/009, taşip b.-a 049Bşk/029, kitıp b.-a 049Bşk/031,
asıl eylem-p b.-dı kitıp b.-dı 030Bşk/010.
asıl eylem-p b.-ganday jĕr' jarılıp b.-ganday bula 013Tat/002, jir' jarılıp b.-ganday bula 013Tat/005, jü[1]rek jarılıp b.-ganday bula. 013Tat/008.

bar I бар *a.* var. [a.krş. ED **bar** (1972: 353a); CC **bar** (2015: 651); HŞ **bar** (2014: 82); PS *Tat. T.* **bár**, *Miş. T., Nog. T.* **bar**, *Bşk. T.* **bardur** (1787: 368); SBTP **bar** (1870: 204); OSTN *Kazan ağ.* **bar** (1911: 1472); BRS **bar** (1899: 26b); BL1926 **bar** (2018: 264); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bar** (1977: 122a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **bar** (2009: 100a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bar** (2011: 128a)].
b. kü[1]rkĕ b. 013Tat/022, bü[1]rki b. 013Tat/023, ir'ki b. 013Tat/026, dustım b. 025Bşk/009, baxıtı b. 036Bşk/004, baxıtı b. 036Bşk/008, sü[1]zĕŋ b. 037Tat/015, ak kalpagın b. 047Bşk/028, kuŋlim b. 047Bşk/031, niler b. 047Bşk/076, yĕrler b. 047Bşk/077, matur b. idi 047Bşk/082.
b.+da buyga uskan kızlar b.+da 048Bşk/029.
b.+dır b.+dır allanıŋ yazmışı 031Tat/019.
b.-ma säsegĕn b.-ma baksanda 012Tat/002, sesegĕŋ b.-ma baksada 012Tat/006.

bar II бар *a.* bütün, her. krş. **güllü**, **kamu**, **köllö**, **küllü**. [a.krş. SBTP **bar** (1870: 204); OSTN *Kazan ağ.* **bar** (1911: 1474); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bar** (1977: 122b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bar** (2011: 128b)].
b. b. sakta 008Bşk/005, b. kĕyĕmĕn 030Tat/002, b. kĕyĕmĕn 030Tat/006, b. kızlarnıŋ yaxşısı 048Bşk/013, b. kızlarnıŋ yamanı 048Bşk/015, b. yĕkĕtnĕn yaxşısı 048Bşk/021, b. yĕkĕtnĕn yamanı 048Bşk/023, b. yĕkĕtnĕn unganı 048Bşk/025.

baraban барабан *a.* davul. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **baraban** (1911: 1478); **Ç. Tat. yd.** TTAS **baraban** (1977: 122b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **baraban** (2011: 129a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Ey ağ.* **baraban** 'bal vakumlama aletinin eleği.' (2002: 38a)].
b. saldat kullarında b. 004Bşk/023.

barak Барак *a.* müzik türü.
b.+ov b.+ov vari[1]ant' 020Bşk/001.

bari бари (Far.) *b.* bari. [a.krş. HŞ **bārĕ** (i üzeri çizgi) (2014: 86); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bari** 'yaratıcı' (2011: 130b)].
b. aya b. 001Bşk/009.

barli барли *z.* balık. krş. **balık**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **barlı** 'zengin' (2011: 132a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *İyĕk-Hakmar ağ.* **barlı** 'güçlü' (2002: 38b)].
b. kanatları qızıl kuk b. 026Bşk/008.

barmak бармак *a.* parmak. bk. **barmag**. [a.krş. CC **barmak** (2015: 434); HŞ **barmaḳ** (2014: 87); PS *Tat. T.* **barmaq**, **barmaklár**, *Miş. T.,* **barmaklar,** *Nog. T.* **barmaklár**, *Bşk. T.* **barnáxlar** (1787: 112); SBTP **barmaq** (1870: 184); OSTN *Kazan ağ.* **barmak** (1911: 1489); BRS **barmak** (1899: 27a); BL1926 **barmaq** (2018: 2"15); **Ç. Tat. yd.** TTAS **barmaq** (1977: 124a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **barmak** (2009: 101a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **barmaq** (2011: 133a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Irgız ağ.*, *Dim ağ., Ey ağ., Miyes ağ., Hakmar ağ., Geyne ağ.* **barmaq** (2002: 38b)].
b.+da altın baldak b.+da 047Bşk/048.
b.+ım bu b.+ım 027Tat/022.
b.+tay altın baldak b.+tay 037Tat/013.

barmaqay Бармакаи *a.* parmakcağız.
b.+im b.+im qamış yuzun kuyaş 034Bşk/005.

barmag бармаг *a.* parmak. bk. **barmak**. [a.krş. CC **barmak** (2015: 434); HŞ **barmaḳ** (2014: 87); PS *Tat. T.* **barmaq**, **barmaklár**, *Miş. T.,* **barmaklar,** *Nog. T.* **barmaklár**, *Bşk. T.* **barnáxlar** (1787: 112); SBTP **barmaq** (1870: 184); OSTN *Kazan ağ.* **barmak** (1911: 1489); BRS **barmak** (1899: 27a); BL1926 **barmaq** (2018: 2"15); **Ç. Tat. yd.** TTAS **barmaq** (1977: 124a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **barmak** (2009: 101a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **barmaq** (2011: 133a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Irgız ağ.*, *Dim ağ., Ey ağ., Miyes ağ., Hakmar ağ., Geyne ağ.* **barmaq** (2002: 38b)].
b.+ım zänçay b.+ım 022Tat/006, zänçay b.+ım 022Tat/010.

bas- бас- *e.* basmak. [a.krş. ED **bas-** (1972: 370a); CC **bas-**(2015:653); HŞ **bas-** (2014: 87); SBTP **bas-** (1870: 170); OSTN *Kazan ağ.* **bas-** (1911: 1525); BRS **bas-** (1899: 27b); BL1926 **baś-** (2018: 69); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bas-** (1977: 130a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **bas-** '1. *Hvalın ağ., Çistay ağ., Meleviz ağ., Tarhan ağ., Mordva-Karatay ağ.* kürek ile kazmak. 2. *Lembre ağ., Nokrat ağ.* basmak' (2009: 102b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **baś-** (2011: 152b)].
b.-ayiq bĕr tabanga dustlar b.-ayiq 047Bşk/037.
b.-kan b.-kan gına sayın uwala 039Tat/014.
b.-maganni bĕr tabanga dustlar b.-maganni 047Bşk/038.
b.-uw yangı b.-uw buyında 040Tat/022.?

basla basla Басла басла *ik.* yavaş yavaş.
b. b. b. b. kiter dawur utkas 010Bşk/016, b. b. kitar dawr‿utkas 025Bşk/006.

basma I басма *a.* basma. [a.krş. SBTP **basma** (1870: 170); OSTN *Kazan ağ.* **basma** '1. baskılı tuval. 2. ip çilesi.'(1911: 1540); BRS **basma** (1899: 27b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **basma** (1977: 129b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **basma** "1. *Sĕrgaç ağ., Temnikov ağ., Dağ yakı Kreşin ağ., Çistay-Kreşin ağ., Perm ağ.* basma. 2. *Karsun ağ., Lembre ağ., Kuznetsk ağ.* baş örtüsü' (2009: 102a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **baśma** (2011: 146a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ.* **basma** (2002: 39a)].

b.+sın aldım Buxar b.+sın 029Tat/014, aldım Buxar b.+sın 029Tat/016.

basma II басма *a.* nehri geçmek için kullanılan direk; tahta köprü. [a.krş. BRS **basma** (1899: 27b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **basma** (1977: 128b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Norlat ağ., Turbaslı ağ.* **basma** (2009: 102a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **basma** (2011: 145a)].
b. b. saldım kiŋ takta 037Tat/018, b. saldım yětměydě 047Bşk/081.

baş баш *a.* baş. [a.krş. ED **baş** (1972: 375a); CC **baş** (2015: 654); HŞ **baş** (2014: 87); PS **baş** (1787: 50); SBTP **baş** (1870: 176); OSTN *Kazan ağ.* **baş** (1911: 1546); BRS **baş** (1899: 29a); BL1926 **baş** (2018: 81); **Ç. Tat. yd.** TTAS **baş** (1977: 135a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **baş** '1. *Lembre ağ. Kuznetsk ağ., Hvalın ağ. Kamışlı ağ.* çatı. 2. *Nokrat ağ.* insan sayısı hakkında konuşurken kullanılır: dürt baş bala gibi.'(2009: 104b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **baş** (2011: 174b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **baş** '1. *Doğu ağ.* ilk. 2. *Dim ağ., Kızıl ağ., Hakmar ağ., Ey ağ.* maya, cevher. 3. *Dim ağ.* mihir. (2002: 41a)].
b. gazız b. 002Bşk/010, taligasız tawgan b. 003Tip/010 b. ısuma 028Bşk/006, b. qayɣıɣı 031Bşk/012.
b.+nı bĕrĕ b.+nı 001Bşk/006.
b.+ka gaziz b.+ka ĕ[1]şler tü[1]şse 022Tat/029.
b.+ım bıl b.+ım 001Tip/023, bıl b.+ım 001Tip/026, b.+ım aylana 013Tat/014, bıl b.+ım 026Bşk/001, bıl b.+ım 026Bşk/003, gaziz b.+ım 049Bşk/031, bazarlarga kitken b.+ımız tögöl 001Tat/009.
b.+im b.+im 037Bşk/010.
b.+ıŋ yangız b.+ıŋ 028Tat/020, agas b.+ın 031Tat/009, kü[1]pĕr b.+ın 031Tat/010.
b.+ı gasker b.+ı 004Bşk/023, aẓaşıp b.+ı saldatnıŋ 004Bşk/030, agidıl' b.+ı 005Tip/020, yurday b.+ı 008Bşk/007, b.+ı baylana 013Tat/011, gaziz la ɣna b.+ı 030Bşk/010, at b.+ı 046Bşk/014, meçĕt b.+ı 049Bşk/058.
b.+ına kurtaş b.+ına 039Bşk/004, kurtaş b.+ına 039Bşk/009, arkan taqkan b.+ına 048Bşk/010.
b.+ında tawnıŋ yĕy b.+ında 020Bşk/002, tawnıŋ yĕy b.+ında 020Bşk/004, tawnıŋ yĕy b.+ında 020Bşk/008, tawdım b.+ında 021Bşk/003, tawdım b.+ında 021Bşk/005, taw b.+ında 026Tat/002, taw b.+ında 026Tat/004, taw b.+ında 026Tat/010, tardım yĕy b.+ında 027Bşk/001, tawnın b.+ında 027Bşk/003, taw b.+ında 027Tat/001, taw b.+ında 027Tat/002, taw b.+ında 027Tat/007, taw b.+ında 028Tat/017.
b.+larında b.+larında yaşıl' bü[1]rki bar 013Tat/023.
b.e. **b.+ına jit-** 'başına bela olmak'.
j.-ti b. j.-tı b. 025Bşk/010.
b.e. **başıŋa jit-** 'başına bela olmak'.
j.-ar b. kanton ataŋ dusı jitar b.+ıŋa 024Bşk/006.

başıw башыу *a.* desen.
b.+ka bilɣan b.+ka 022Bşk/001, bil'baw b.+ka 022Bşk/005.

başkay башкай *a.* baş.
b. taw b. kıygas taş ikan 003Tip/008.
b.+ı ir b.yı bĕlen at başı 046Bşk/014.
b.+larım yalgız b.+larım nişlerměn 044Tat/012.

başkay башкай *a.* hiçbiri.?
b.+lar b.+lar kaytmıy yugala 039Tat/016.

başknay башкнай *a.* tek başına. bk. **başqanay.**
b.+larım b.+larım qalduk yaşknuk 018Bşk/008.

başqanay башканаи *a.* tek başına. bk. **başknay.**
b.+im b.+im kaldı yaş kna 017Bşk/006.

başkurt Башкурт *et.* boy adı. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **Başkurt** (1911: 1555); BL1926 **başqort** (2018: 15); **Ç. Tat. yd.** TTAS **başqort** (1977: 140b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH

başqort (2011: 188b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Merkez ağ., Ey ağ.* **başqurt** (2002: 42a)].
b.+larnın b.+larnın baylarında 046Bşk/025.
b.+larnıŋ b.+larnıŋ kızları 046Bşk/026.

başla- башла- *e.* başlamak. [a.krş. ED **başla-** (1972: 381b); CC **başla-** (2015:435); HŞ **başla-** (2014: 89); SBTP **başla-** (1870: 214); OSTN *Kazan ağ.* **başla-** (1911: 1555); BRS **başta** (1899: 29b); BL1926 **başla** (2018: 197); **Ç. Tat. yd.** TTAS **başla-** (1977: 141a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **başla-** (2011: 191a)].
b.-ymın bismilla dip b.-ymın är bĕr ĕşnĕŋ avalın 003Bşk/001.
b.-dım b.-dım 004Bşk/001, uyga b.-dım 047Bşk/020, übe b.-dım 047Bşk/021.

bat- бата- *e.* batmak. bk. **bayı-**.[a.krş. ED **bat-** (1972: 298a); CC **bat-** (2015: 435); HŞ **bat-** (2014: 90); OSTN *Kazan ağ.* **bat-** (1911: 1508); BRS **bat-** (1899: 28a); BL1926 **bat** (2018: 49); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bat-** (1977: 133b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **bat-** 'zamanında olmak, vakti gelmek' (2009: 103b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bat-** (2011: 166b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Doğu ağ., Tuk-soran ağ., Merkez ağ.* **bat-** 'varmak, gitmek'. (2002: 40a)].
b.-adır su tü[1]bina b.-adır 024Tat/002, su tü[1]bina b.-adır 024Tat/006.
b.-ırsın kĕrme cĕgĕt b.+sın 029Tat/024, cĕgĕt b.+sın 029Tat/022.

batıw батыу *a.* batma.
b.+ı taştay kumday anıŋ b.+ı 017Bşk/010.

baw бау *a.* bağ, kalın ip. [a.krş. ED **bağ** (1972: 310b); CC **bav** (2015: 655); HŞ **bāɣ** (2014: 74); SBTP **baw** (1870: 156); OSTN *Kazan ağ.* **baw** (1911: 1431); BRS **baw** (1899: 28b); BL1926 **baw** (2018: 35); **Ç. Tat. yd.** TTAS **baw** (1977: 134b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **baw** (2009: 103b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **baw** (2011: 167b)].
b.+dan tartsam üzĕle 040Tat/011.
b.+ının bil b.+ının çikmeněne 046Bşk/015.
b.-larga çuk çukladım b.-larga 040Tat/010.

bawlı баулы *a.* bağlı. [a.krş. HŞ **ba:ɣlı** (2014: 77); SBTP **bawlı** (1870: 166); OSTN *Kazan ağ.* **bawlı** (1911: 1434); BL1926 **bawlı** (2018: 207); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bawlı** (1977: 135a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bawlı** (2011: 168b)].
b. ak jifĕkĕy b. 013Tat/016, kunca b. 027Bşk/007, b. laçın kĕwĕk 046Bşk/022.

bay бай *a.* zengin. [a.krş. ED **bay** (1972: 384a); CC **bay** (2015: 655); HŞ **bay** (2014: 91); SBTP **bay** (1870: 200); OSTN *Kazan ağ.* **bay** (1911: 1421); BRS **bay** (1899: 23b); BL1926 **bay** (2018: 19); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bay** (1977: 110b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **bay** '1. *Nokrat ağ., Glazov ağ., Layĕş ağ.* sahip. 2. *Nokrat ağ., Glazov ağ., Kargalı ağ.* koca. 3. *Glazov ağ.* idâre edici, yönetici. (2009: 95b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bay** (2011: 81a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **bay** '1. *Argayaş ağ., Hakmar ağ., Irgız ağ.* erkek, bay. 2. *Doğu ağ. Merkez ağ., Hakmar ağ.* ücret, fiyat.' (2002: 34b)].
b. b. kışı adam sultanı 049Bşk/008, b. kız 035Tat/002, b. kız 035Tat/004.
b.+ga bĕ[1]r karaymın b.+ga bĕr' garipka 013Tat/019.
b.+ıŋızga yaman yakşi galim b.+ıŋızga. 006Bşk/004.
b.+lar b.+lar yugar‿ 027Tat/031, b.+lar 027Tat/032, b.+lar 027Tat/034, b.+lar 048Bşk/028, b.+lar 049Bşk/097.
b.+larında başkurtlarnın b.+larında kundĕ pĕşĕr kullama 046Bşk/025.

bayɣır- zenginleşmek. **[**ED **bayu:-** (1972: 384b); **Ç. Tat. yd.** TTS **bayı-** (1997: 41a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **bayı-, bayıɣıla-, bayıq-** (2017: 68a)].
b. b. indĕ 019Bşk/006**,** b. mikan 020Bşk/011.

bayı- байы- *e.* batmak (güneş). bk**. bat-**. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **bayı-** (1911: 1468); BRS **bayı-** (1899: 24a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bayı-** (2011: 91b)].
b.-ganda kızarıp koyaş b.-ganda 004Bşk/021.

bayit баит (Ar.) *a.* beyit. bk. **beyĕt**.

b. b. yazdım 003Bşk/003.
b.+nı bu b.+nı yörötsönler ilden ilge taratıp 003Bşk/004.

bayla- байла- *e.* bağlamak. bk. **běyle-**.[a.krş. SBTP **bayla**- (1870: 176)].
b.-rsın şelěn b.-rsın 040Tat/001, şelěn b.-rsın 040Tat/002, şelěn b.-rsın 040Tat/005, şelěn b.-rsın 040Tat/006.
b.-dım at b.-dım 006Tip/016, at b.-dım 026Tat/001, at b.-dım 026Tat/003, at b.-dım 026Tat/009.

baylan- байлан- *e.* bağlanmak. bk. **beylen-**.
b.-a jil örděse başı b.-a 013Tat/011.
b.-ıp alma yagaslarga b.-ıp 013Tat/029.

baylık байлык *a.* zenginlik. bk. **dawlat**, **dawlät**. [a.krş. CC **baylık** (2015: 436); OSTN *Kazan ağ.* **baylık** (1911: 1428); BRS **baylık** (1899: 24a); BL1926 **baylıq** (2018: 263); **Ç. Tat. yd.** TTAS **baylık** (1977: 111a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **baylıq** (2011: 85b)].
b.+ta ir kadırları b.+ta 001Tip/019.

bazar базар *a.* (Far.) pazar. [a.krş. CC **bazar** (2015: 436); SBTP **bazar** (1870: 158); OSTN *Kazan ağ.* **pazar** (1911: 1542); BRS **baźar** (1899: 23b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bazar** (1977: 109a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Berengi ağ.* **bazar** 'pazar günü' (2009: 95a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **baźar** (2011: 68b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Hakmar ağ.* **baźarla**- 'pazara gitmek' (2002: 34a)].
b.+ga ayda b.+ga 005Bşk/005, baylar b.+ga 048Bşk/028.
b.+larga b.+larga kitken 001Tat/009.

bebke бябкя *a.* bebek. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **bebekey** (1911: 1637); BRS **bäbäk** 'göz kapakları' (1899: 24a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bebek** (2015:450b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **bebek** '1. *Layěş ağ.* soğanın yeni çıkan dalı. 2. *Minzele ağ.* yabani ot' (2009: 107a/b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bebek** (2011: 486a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **bebek** '1. *Dim ağ., Kızıl ağ., Tuk-soran ağ., Merkez ağ., Hakmar ağ., Irgız ağ.* göz kapağı. 2. *Argayaş ağ. Orta Ural ağ.* kulak memesi. 3. *Dim ağ., Merkez ağ., Orta Ural ağ.* taze baldıran otu.' (2002: 68b, 69a)].
b.+m janıkam b.+m 024Tat/003, janıkam b.+m 024Tat/007.

bedbaxıt Бядбахыт (Far.) *s.* bedbaht. [a.krş. Ç. Tat. yd. TTAS **bedbexět** (1977: 203a); Ç. Bşk. yd. BTAH **bedbexět** (2011: 490a)].
c. b. xatın irtěr 005Bşk/013.

belki бялки (Far.) *ad.* belki. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **belki** (1911: 1612); BL1926 **belki** (2018: 167); **Ç. Tat. yd.** TTAS **belki** (1977: 207); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **belki** (2011: 508a)].
b. ziter b. ziğěněŋ bik kü[1]p ě[1]şke 006Bşk/008.

ben бян *ad.* ben. bk. **ban**, **bän**, **běn**, **men**, **min**, **měn**, **měŋ**, **min'**. [a.krş. SBTP **ben** (1870: 178); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ben** (1977: 208a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ben** (2011: 514a)].
b. b. 003Bşk/002, b. 003Bşk/003, b. 003Bşk/013, b. 003Bşk/014, b. 019Bşk/007.
b.+i dimegěz b.+i sabırsız 002Bşk/011.
b.+ěm b.+ěm teněm 002Bşk/013, b.+ěm' illerěm 003Bşk/017, b.+ěm kiyewüm 035Tat/001, b.+ěm kiyewüm 035Tat/006, b.+ěm kiyewüm 035Tat/008.
b.+im b.+im rězěk 003Bşk/006.

bende бяндя (Far.) *a.* kul. bk. **běndä**, **bändä**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **bende** (1977: 208a), **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bende** (2011: 514a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Hakmar ağ.* **mende** (2002: 241a)].
b.+něŋ b.+deněŋ yuk sarası 003Bşk/008.

beyět бяйет (Ar.) *a.* beyit. bk. **bayit**. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **beyět** (1911: 1588); **Ç. Tat. yd.** TTAS **beyět** (1977: 203b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **beyět** (2011: 496a)].
b.+ně bu b.+ně yazayım 004Bşk/004.

beylen- бяйлян- *e.* bağlanmak. bk. **baylan-**.[a.krş. SBTP **beylen-** (1870: 174); OSTN *Kazan ağ.* **beylen-** (1911: 1571); BL1926 **beylen** (2018: 33); **Ç. Tat. yd.** TTAS **beylen-** (1977: 205a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **beylen-** (2011: 498a)].
b.-ĕp ak bolotka b.-ĕp 004Bşk/025.

bägr бӓгр *a.* bağır, gönül, can. krş. **can**, **jan**, **tsan**, **yam**, **yan**, **zan**. [a.krş. SBTP **bawr** (1870: 178); OSTN *Kazan ağ.* **bawır** (1911: 1431); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **begır** (2009: 108a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **beɣěr** (2002: 69a)].
b.+ım ay b.+ım Gazi[1]zay[1] 041Tat/003, ay b.+ım Gazi[1]za 041Tat/007, ay b.+ım Gazi[1]za 041Tat/011.

bäkäl' Бӓкӓль *a.* ayak bileği. bk. **bělekay**, **bilek**, **blak, blaɣ**. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **bekel** 'atın ayağı fırçası' (1911: 1576); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Çistay ağ., Çüpreli ağ., Sterlitamak ağ., Börĕ ağ. Minzele ağ., Tĕpĕkey ağ.* **bekel** (2009: 109a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bekel** (2011: 504b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **bekel** 1. *Hakmar ağ.* ayak bileği. 2. *Merkez ağ.* ayak kemiği) (2002: 69b)].
b. b. suyakları qılsılday 044Bşk/002, b. suyakları qılsılday 044Bşk/004.

bälekäy Бӓлякӓй *a.* küçücük. bk. **bělekäy**, **bělĕkäy**. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **belekey** (1893: 1609); BL1926 **belekey** (2018: 117); **Ç. Tat. yd.** TTAS **belekey** (1977: 208a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Minzele ağ., Börĕ ağ., Kazan artı ağ.* **belekey** (2009: 109b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **belekey** (2011: 510b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **belekey** 1. *Doğu ağ.* küçük, genç. 2. *Doğu ağ., Merkez ağ.* bir az. 3. *Güneybatı ağ.* az." (2002: 70b)].
b. gna b. gna kulasayim 004Tip/019.

bän бӓн *ad.* ben. bk. **ban**, **ben**, **bĕn**, **men**, **min**, **mĕn**, **mĕŋ**, **min'**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ben** (2011: 514a)].
b. b. 013Tat/013, b. 002Tip/001, b. 002Tip/003, b. 002Tip/010, kaytır daɣna idım b. ilimä 019Bşk/009, b. 028Bşk/002, b. 028Bşk/004, b. 029Bşk/001, b. 029Bşk/003, b. 032Bşk/007, b. sayɣaymın kışı jirimda 032Bşk/008, b. 049Bşk/011.
b.+ĕ säně de banga b.+ĕ de sanga 010Tat/033.
b.+i bĕndälärdä b.+i zarl(ı)‿ittı 026Bşk/006.
b.+im b.+im işkanda 029Bşk/008, b.+im kuŋlim 035Bşk/012, b.+im yurakayamnı 001Tip/013.
b.+in sawlıkayim b.+in dawlatım 001Tip/021, b.+in xallarımdı 002Tip/009, tuganım b.+im 002Tip/013, b.+in yurakaylarım 004Tip/013.

bändä бӓндӓ (Far.) *a.* kul. bk. **bende**, **bĕndä.** [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **bende** (1977: 208a), **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bende** (2011: 514a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Hakmar ağ.* **mende** (2002: 241a)].
b.+lerdän buyirda ultrıw b.+lerdän tuɣıl' 012Bşk/009.

bĕçara бечара (Far.) *a.* biçare. bk. **biçara**, **bisara**, **bisarà**.. [a.krş. Ç. Tat. yd. TTAS **biçara** (1977: 171a)].
b. ul b. xali bětĕp 005Bşk/018.

bĕçe Бечя (Far.) *a.* karı. bk. **biçe**, **bisä**. [a.krş. PS *Tat. T.* **biçĕ** (1787: 31); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ.* **bĕçe** (2009: 119a)].
b.+si b.+si äytĕr 007Bşk/013, b.+si ĕ[1]ytti 007Bşk/015.

bĕkrĕk Бек *s.* çok fazla. bk. **bigrek**.
b.+rĕk b.+rĕk matur kız ikĕnsĕn 047Bşk/026.

bĕl- бел- *e.* bilmek. bk. **bĕl'-**, **bil-**, **bil'-.** [a.krş. BRS **bĕl-** (1899: 30a); BL1926 **bĕl-** (2018: 23); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bĕl-** (1977: 147a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bĕl-** (2011: 212a)].
b.-em sarı awırıw tugul' üzüm b.-em 004Tip/009.
b.-mey talıbnıŋ kadrĕnĕ b.-mey 007Bşk/001.

bĕl'- бель- *e.* bilmek. bk. **bĕl-**, **bil-**, **bil'-.**

b.-měy b.-měy qalma gumırıŋ utkanın 049Bşk/028.
b.-mey talıbnıŋ kadrěně b.-mey 007Bşk/001.

běl бел *a.* bel. bk. **bil**, **bil'**. [a.krş. ED **běl** (1972: 3a);30 CC **bėl** (2015: 436); HŞ **bě:l** (2014: 94)].
b.+ěně saldım sarat b.+ěně 047Bşk/073.

bělekay белякаи *a.* bilek. [a.krş. ED **bilek** (1972: 338b); BRS **bělăk** 'elin bilekten dirseğe kadar olan parçası' (1899: 30b); BL1926 **bělek** (2018: 93); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bělek** (1977: 146a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **bělek** 'kolun bilekten dirseğe kadar olan kısmı' (2009: 113a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bělek** (2011: 215a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ., Merkez ağ., Hakmar ağ.* **bělek** 'kulp, kabza, sap' (2002: 44a)].
b.+in aklar b.+in muyinga salıp ayrılmam didı jilıdır 002Nog/008.

bělekäy Белякäй *s.* küçücük. bk. **bälekäy**, **bělĕkäy**.
b. b. ɣna jělɣa buyladım 028Bşk/009.
b.+lärin b.+lerin saldı muyinnı 001Tip/018.

bělĕkäy Белекäй *s.* küçücük. bk. **bälekäy**, **bělekäy**.
b. b. gna tawnın 003Tip/002, b. gna tawnın 003Tip/004.

bělen белян *ba.* ile. bk. **bĕrlen**, **bilĕn**, **blen**, **ilen**. krş. +**ıla**, +**la**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **bělen** (1977: 146a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bělen** (2011: 216a)].
b. tuxbá dagnay b. mul'yanı 001Nog/008, xutna dagnay b. garnitur 001Nog/012, taŋlar b. 003Tip/012, karligaskay b. sandugas 005Tip/008, bıznıŋ b. 009Bşk/009, b. 013Tat/034, b. 013Tat/034, b. 013Tat/035, yem b. 013Tat/037, mal b. 013Tat/038, bal b. 014Tat/014, jar b. 014Tat/015, b. 016Bşk/003, yatlar b. 016Tat/004, yatlar b. 016Tat/004, yatlar b. 016Tat/008, yul b. 018Bşk/010, kul b. 018Bşk/012, tiŋ tuşum b. 028Bşk/011, ɣumırı b. kım 029Bşk/005, tiŋdaşımɣı b. 033Bşk/005, tiŋdaşımɣı b. 033Bşk/011, tuz b. 033Tat/002, kız b. 033Tat/004, tuz b. 033Tat/006, kız b. 033Tat/008, isännikäy b. sawlı 034Bşk/009, turalar b. bızlarga 034Bşk/010, wassämay b. wal'fajir 035Bşk/009, kuk b. taŋnıŋ 035Bşk/010, tur at b. kuk at 040Bşk/002, tur at b. kuk at 040Bşk/003, dawlät b. 040Bşk/006, akıl b. 046Bşk/004, jul b. 046Bşk/011, kul b. 046Bşk/012, ir başkayı b. at başı 046Bşk/014, irte b. 046Bşk/019, sěněŋ b. 047Bşk/034, irtĕ b. 049Bşk/005, aq kugarçĕn b. kök kugarçĕn 049Bşk/057, asuw b. 049Bşk/075.

bělän белän *ba.* ile. bk. **bĕrlen**, **bilĕn**, **blen**, **ilen**. krş. +**ıla**, +**la**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **bělen** (1977: 146a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bělen** (2011: 216a)].
b. kızlar b. 037Tat/019.

bělĕn- белен- *e.* belirmek. [a.krş. BRS **bělĕn-** (1899: 30a); BL1926 **bělĕn-** (2018: 113); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bělĕn-** (1977: 145a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bělĕn-** (2011: 211b)].
b.-ges taŋ b.-ges 006Bşk/015.

bělet белят (Rus.) *a.* fahişe.
b.+ke marja tügül' b.+ke 028Tat/016.

bělgĕrt- белгерт- *e.* bildirtmek, belirtmek bk. **bil'gırt-**, **bılɣırt-**.[a.krş. CC **bėlgirt-** 'belirtmek' (2015: 656); SBTP **belkürt-** (1870: 156); BRS **bělgĕrt-** (1899: 30a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bělgĕrt-** (1977: 144a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bělgĕrt-** (2011: 208a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Merkez ağ., Ey ağ.* **bělgĕrt-** (2002: 43b)].
b.-meydĕr ĕ[1]çkěneynĕn köygän köyögön b.-meydĕr 046Bşk/016.

bĕn бен *ad.* ben. bk. **ban**, **bän**, **ben**, **men**, **min**, **mĕn**, **mĕŋ**, **min'**.
b. b. 001Tip/031, b. 006Tip/007, b. 006Tip/010, b. 006Bşk/001, b. 006Bşk/003, b. 049Bşk/076.

bĕndä Бендä (Far.) *a.* kul. bk. **bende**, **bändä**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **bende** (1977: 208a), **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bende** (2011: 514a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Hakmar ağ.* **mende** (2002: 241a)].
b.+lärdä b.+lärdä bäni zarl(ı)‿ittı 026Bşk/006.

běr бер *a.* bir. bk. **běr'**, **bě^{1}r**, **bě^{1}r'**, **běrr**, **bır**, **bir**. [a.krş. HŞ **bě:r** (2014: 96); BRS **běr** (1899: 30a); BL1926 **běr** (2018: 154); **Ç. Tat. yd.** TTAS **běr** (1977: 148a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **běr** (2009: 114a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **běr** (2011: 217b)].
b. b. sawgan 001Nog/011, b. matur 001Nog/014, b. xudayim 001Tip/022, b. xudayim 001Tip/037, b. dem yaz 002Bşk/005, är b. ěşněŋ 003Bşk/001, är b. ě^{1}şněn 004Bşk/001, b. kagazga 004Bşk/006, b. akçanı 004Bşk/015, b. xodaynıŋ 004Bşk/019, b. kaytırbız 004Bşk/026, b. vakıtta 005Bşk/016, b. xatını 005Bşk/024, b. samavarı 005Bşk/025 b. dě 005Bşk/027, b. çay 005Bşk/028, gis b. ěşte 006Bşk/010, b. mujik 006Bşk/015, b. suga 006Bşk/016, b. mujikden 007Bşk/004, b. talıp 007Bşk/004, b. makanda 007Bşk/006, b. turgay 007Tat/003, b. alma 010Tat/031, b. ulan 013Bşk/004, b. ul'tram 013Bşk/005, b. turam 013Bşk/005, b. börtök 015Tat/002, b. börtök 015Tat/003, b. börtök 015Tat/005, b. b. künay 015Tat/007, b. jil'kınmay 023Bşk/009, b. un ayga 024Tat/016, b. uramnı 027Tat/028, b. buday 028Tat/022, b. Xuday 028Tat/024, b. bulır 028Tat/026, b. bulır 028Tat/028, b. takta 029Tat/013, b. ulan 033Bşk/014, b. tabanga 047Bşk/037, b. tabanga 047Bşk/038, b. az gumırlergě 049Bşk/040, b. kitkas 049Bşk/064, b. köyleděm 049Bşk/067.
b.+ě b.+ě vali 001Bşk/002, b.+ě kazi 001Bşk/002, b.+ě mufti 001Bşk/002, b.+ě sultan 001Bşk/002, b.+ě nemmam 001Bşk/004, b.+ě zam'en 001Bşk/004, b.+ě gammaz 001Bşk/004, b.+ě şaytan 001Bşk/004, b.+ě başnı 001Bşk/006, b.+ě kolak 001Bşk/006, b.+ě çeşme 001Bşk/006, b.+ě lisan 001Bşk/006, b.+ě fakır 001Bşk/008, b.+ě deni 001Bşk/008, b.+ě maraz 001Bşk/008, b.+ě zindan 001Bşk/008, b.+ě ılım 001Bşk/010, b.+ě amal 001Bşk/010, b.+ě aman 001Bşk/010, b.+ě iman 001Bşk/010, b.+ě tawrat 001Bşk/012, b.+ě injěl 001Bşk/012, b.+ě zabur 001Bşk/012, b.+ě forkan 001Bşk/012, kılalar är b.+ě awaz 002Bşk/007, b.+ě yok 009Bşk/010, yırlab b.+ě 020Tat/003, ě^{1}çěb b.+ě 020Tat/004, yırlab b.+ě 020Tat/007, ě^{1}çěb b.+ě 020Tat/008.
b.+e b.+e kuş 003Tip/012.
b.+ěsin b.+ěsin alıp kaktanıyk 022Tat/020.
b.+gěně b.+gěně matur bar idi 047Bşk/082.
b.+i yatıp kalgan b.+i ştan 007Tip/002, yatıp kalgan b.+i ştan 007Tip/004, yatıp kalgan b.+i ştan 007Tip/006, yatıp kalgan b.+i ştan 007Tip/008.
b.+làr ir gilekayin b.+làr kapsam 003Tip/017.

běr' беръ *a.* bir. bk. **běr**, **bě^{1}r**, **bě^{1}r'**, **běrr**, **bır**, **bir**.
b. b. alla 010Tat/034, b. garipka 013Tat/019, b. matur kız 026Tat/005, b. matur kız 026Tat/007, b. matur kız 026Tat/011, b. üpkeněŋ 027Tat/003, b. üpkeněŋ 027Tat/005, b. üpkeněŋ 027Tat/008, bara b. sana 027Tat/026, b. xudayım 003Bşk/008.

bě^{1}r бэр *a.* bir. bk. **běr**, **běr'**, **bě^{1}r'**, **běrr**, **bır**, **bir**.
b. b. karaymın 013Tat/019.

bě^{1}r' бэръ *a.* bir. bk. **běr**, **běr'**, **bě^{1}r**, **běrr**, **bır**, **bir**.
b. b. turgay 007Tat/005.

běr- бер- *e.* vermek. bk. **bir-**, **bir'-**.[a.krş. ED **běr-** (1972: 354b); CC **bėr** (2015: 437); HŞ **bě:r-** (2014: 96); PS *Tat. T.* **ber-**, *Nog. T.* **běr-** (1789: 371)].
b.-ěrsěn talıbka söt b.-ěrsěn 007Bşk/013.
b.-mey kaydala barsam pokoy b.-mey 049Bşk/095.
b.-měy b.-měy torsin bu yılga 047Bşk/067.
b.-ěp těnkě b.-ěp kötıldım 047Bşk/023.
b.-ě^{1}pkě^{1}y mal b.-ě^{1}pkě^{1}y sawgan jır kěběk 010Tat/022.

běrgi бергu *s.* beri. bk. **běri**, **birgě**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **birgě** (1977: 534b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **birgě** (2017: 93a)].
b. argı yaktan b. yakka 047Bşk/080.

běri бери *a.* beri. bk. **bĕrgi**, **birgĕ**. [a.krş. CC **bėri** (2015: 657); HŞ **bĕ:rü** (2014: 99); **Ç. Tat. yd.** TTAS **birĕ** (1977: 166a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **birĕ** (2017: 92b)].
b. b. karasam da juk 022Tat/004, b. karasam da juk 022Tat/008.

bĕrkut Беркут *t.* Berkut Dağı.
b. b. kına tawnıŋ 020Bşk/002, b. kına tawnıŋ 020Bşk/004, b. kna tawnıŋ 020Bşk/008.
b.+ı irandıkay tawnın b.+ı 036Bşk/010.
b.+nıŋ b.+nıŋ sewli 020Bşk/009.

bĕrlen берлян *ed.* ile. bk. **bĕlen**, **bĕrlen**, **bilĕn**, **blen**, **ilen**. krş. +**ıla**, +**la**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **bĕrlen** (1977: 153b)].
b. irte b. 006Bşk/005, miske b. 006Bşk/006.

b(ĕ)rr Б(е)рр *a.* bir. bk. **bĕr**, **bĕr'**, **bĕ[1]r**, **bĕ[1]r'**, **bır**, **bir**..
b.+sin b.+sin alıp kü[1]rersĕn 022Tat/024.

bĕş- беш- *e.* pişmek. bk. **bış-**, **biş-**, **pĕş-**, **pşa-**.[a.krş. BL1926 **bĕş-** (2018: 95); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tömen ağ.*, *Tobol ağ.* **bĕş-** (2009: 119b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bĕş-** (2011: 247a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **bĕş-** '1. *Dim ağ.* hayvan derisini yumruk ile yüzmek. 2. *Kızıl ağ.* kızarmak (2002: 46b)].
b.-kan kızarıp kay b.-kan bĕr alma 010Tat/031.

bĕt- бет- *e.* bitmek. bk. **bit-**, **böt-**, **bü[1]t-**, **büt-**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **bĕt-** (1977: 158b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baltaç ağ., Döbyaz ağ., Berengĕ ağ., Kazan artı-Kreşin ağ., Tüben Kama Kreşin ağ., Tarhan ağ., Nokrat ağ., Lembre ağ., Hvalın ağ., Çistay ağ., Mordva-Karatay ağ.* **bĕt-** 'ölmek.' (2009: 118b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Doğu ağ.* **bĕtew** 'bütün' (2002: 46a)].
b.-ar kirdmesleri b.-ar kar kitkas 049Bşk/062.
b.-ermĕ xay b.-ermĕ 010Tat/001, ay bĕtermĕ 010Tat/005.
b.-mĕy aprĕl' b.-mĕy yĕr su kibmĕy 047Bşk/052.
b.-di gakıllarım b.-di malsızdan 049Bşk/072.
b.-se bĕr vakıtta çay b.-se 005Bşk/016.
b.-ĕp ul bĕçara xali b.-ĕp 005Bşk/018.
b.-ken b.-ken ayım jördĕm bal bĕlen 013Tat/035.
b.-ĕse kulıŋda malıŋ b.-ĕse 047Bşk/070.

bĕt бет *a.* bet, yüz. bk. **bit**. krş. **yüz**, **yuz**. [a.krş. ED **bĕt** (1972: 296b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bĕt** (1977: 157a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **bĕt** (2009: 118a)].
b.+ĕn b.+ĕn kuwaş aşamas 043Tat/010.

bĕ[1]yĕk бэйек *a.* büyük, yüksek. bk. **bĕyĕk**, **bi[1]yĕk**, **bi1yig**, **bi[1]yi[1]k**, **bi[1]yik**. krş. **zur**. [a.krş. ED **bĕyik** (1972: 385b); CC **bėyik** (2015: 659); PS *Tat. T.* **biyük**, (1787: 362), *Tat. T.* **biyĕk**, *Bşk. T.* **bıyık**, *Bşk. T. ve Miş. T.* **biyük** (1789: 235)].
b.+ke at bayladım b.+ke 026Tat/001, at bayladım b.+ke 026Tat/003, at bayladım b.+ke 026Tat/009.

bĕyĕk бейек *a.* büyük, yüksek. bk. **beyĕk**, **bi[1]yĕk**, **bi[1]yig**, **bi[1]yi[1]k**, **bi[1]yik**. krş. **zur**. [a.krş. ED **biyik** (1972: 385b); CC **bėyik** (2015: 659); PS *Tat. T.* **biyĕk**, *Bşk. T.* **bıyık**, *Bşk. T. ve Miş. T.* **biyük** (1789: 235); BL1926 **bĕyĕk** (2018: 27); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bĕyĕk** (2011: 204b)].
b. mĕndĕm b. tawlarga 004Bşk/013, mĕndĕm b. tawlarga 040Tat/009.
b.+uk astarxanda b.+uk 037Tat/010.

bĕyɣämbär бейɣәмбәр *a.* peygamber. bk. **peygämbär**.
b.+dä b.+dä yakup zarlı idı 026Bşk/005.

bĕyle- бейля- *e.* bağlamak. bk. **bayla-**. [a.krş. ED **bağla-** (1972: 314b); CC **bavla-** (2015: 655); HŞ **ba:ɣla-** (2014: 74); SBTP **beyle-** (1870: 174); OSTN *Kazan ağ.* **beyle-** (1911: 1571); OSTN *Kazan ağ.* **bawla-** (1911: 1434); BL1926 **beyle-** (2018: 219); **Ç. Tat. yd.** TTAS **beyle-** (1977: 205a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **beyle-** (2011: 500a)].
b.-rgä karışı çĕgĕp atıŋ b.-rgä 049Bşk/088.

běz без *ad.* biz. bk. **bez**, **bĕ[1]z**, **biz**, **bız**. [a.krş. PS *Bşk. T.* **bězlar** (1789: 393); BRS **běź** (1899: 30a); BL1926 **běź** (2018:33); **Ç. Tat. yd.** TTAS **běz** (1977: 145b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS Temnikov ağ. **běz** 'kılçık' (2009: 112b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **běź** (2011: 200b)].
b. b. 006Tip/012, b. 006Tip/014, b. 012Bşk/009, b. 028Tat/030, b. 038Tat/001, b. 038Tat/005, b. 043Tat/001, b. 043Tat/005, b. 048Bşk/017, b. 049Bşk/079.
b.+nĕŋ b.+nĕŋ awul uramı 003Bşk/005.
b.+nĕng b.+nĕng yakta bik maktılar 037Tat/011.
b.+neŋ b.+nĕŋ 027Tat/040, b.+nĕŋ artın 029Tat/025, b.+nĕŋ sıwnıŋ 040Tat/017, b.+nĕŋ kuynında 040Tat/024, b.+nĕŋ yaş çakta 044Tat/008.
b.+nĕnday b.+nĕnday kul'nın jikan 049Bşk/025.
b.+ĕ ayrma b.+ĕ 001Bşk/011.
b.+e b.+e 001Bşk/003, b.+e 001Bşk/007.
b.+nĕ b.+nĕ saylab 004Bşk/014, b.+nĕ taşlamas 043Tat/012.
b.+ge b.+ge 016Tat/008, b.+ge 029Tat/017, b.+ge 043Tat/011.
b.+gĕ b.+gĕ 047Bşk/047.
b.+de b.+de kızlar uynaylar 040Tat/019.
b.+denděr ĕ[1]çĕb bĕrĕ b.+denděr 020Tat/004, ĕ[1]çĕb bĕrĕ b.+denděr 020Tat/008.
b.+ĕŋ yul azıgı b.+ĕŋ busa 028Tat/031.
b.+nĕy b.+nĕy bĕzge 029Tat/017.
b.+gĕlĕ yatlar bĕlen yatlar bĕlen ay b.+gĕlĕ ni fayda 016Tat/004.

bĕ[1]z бэз *ad.* biz. bk. **bez**, **bĕ[1]z**, **biz**, **bız**.
b. b. 027Tat/031.
b.+neŋ b.+neŋ kü[1]ŋĕl jaylarımız 006Bşk/012, b.+nĕŋ uşpu xaliměz 006Bşk/014
b.+nĕŋ b.+nĕŋ kĕbĕk 038Tat/003, b.+nĕŋ kĕbĕk 038Tat/007.

bıl был *s.* bu. bk. **bu**, **bul**. [a.krş. ED SBTP **bıl** (1870: 210); BRS **bıl** (1899: 41a); BL1926 **bıl** (2018: 34); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bıl** (2011: 453b)].
b. b. başım 001Tip/023, b. başım 001Tip/026, b. başım 026Bşk/001, b. başım 026Bşk/003, b. jöröwlerĕm 046Bşk/018.

bıla была (Rus.) olmak eyleminin geçmiş zman ikinci teklik kişi çekimi.
b. na Kazani b. li 011Tat/005, na Kazani b. li 011Tat/010.

bılay былай *s.* böyle. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **bılay** (1911: 1730); BRS **bılay** (1899: 41a); BL1926 **bılay** (2018: 37); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Mamadış ağ., Kamışlı ağ.* **bılay** (2009: 145a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bılay** (2011: 454a)].
b. b. muzıkan 025Tat/003, b. muzıkan 025Tat/006, b. muzıkan 025Tat/009, b. iterge 031Tat/018.

bılbıl былбыл (Far.) *z.* bülbül. bk. **bölböl**, **bü[1]lbü[1]l**. krş. **sandugaç**, **sandugas**, **sanduɣas**. [a.krş. SBTP **bılbıl** (1870: 162); OSTN *Kazan ağ.* **bılbıl** (1911: 1733); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bılbıl** (1977: 201a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bılbıl** (2011: 455b)].
b. arasınan b. ütärmĕ 010Tat/006.

bılɣırt- былҕырт- *e.* bildirtmek. bk. **bĕlgĕrt**, **bil'gırt-**.
b.-mas sır b.-mas (c)jıgıt uyavı 022Bşk/004, sır b.-mas jıgıt uyavı 022Bşk/008.

bın- бын- *e.* binmek. [a.krş. ED **bıŋ** 'bin' (1972: 346b)].
b. atkayim b. 044Bşk/001, atkayim b. 044Bşk/003.

bır быр *s.* bir. bk. **bĕr**, **bĕr'**, **bĕ[1]r**, **bĕ[1]r'**, **bĕrr**, **bir**.
b. sagralargà üskän b. tirek 002Tip/011.

bış- быш- *e.* pişmek. bk. **bĕş-**, **biş-**, **pĕş-**, **pşa-**. [a.krş. ED **bış-** (1972: 376b)].
b.-adır jĕr jĕlekeylerĕ ay b.-dır 010Bşk/001.
b.-kın yĕse jĕr' jĕläkeylerı b.-kın yĕse 013Tat/001, jir' jĕlekayları b.-kın yĕse 013Tat/004.

bıw- быу- *e.* boğmak. bk. **bow-**. [a.krş. SBTP **bıw-** (1870: 218); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bıw-** (2011: 481b)].

b.-gan bilĕkeyĕne b.-gan bil bawının 046Bşk/015.

bız быз *ad.* biz. bk. **bez**, **bĕz**, **bĕ[1]z**, **biz**.
b. b. 014Bşk/003, b. 014Bşk/008, b. 014Bşk/014, b. 047Bşk/062.
b.+nıŋ b.+nıŋ bĕlen 009Bşk/009, b.+nıŋ bĕz buyirda 012Bşk/009, b.+nıŋ öçĕn' 047Bşk/063.
b.+nı b.+nı kışı kuŋıl'tıy 023Bşk/010, badışa b.+nı saylap aldı 049Bşk/019.
b.+ga mal ɣayɣısı b.+ga qayɣı tugıl' 031Bşk/011.
b.+ɣa baş qayɣıɣı b.+ɣa kubĕrek 031Bşk/012.
b.+dalagnay b.+dalagnay şulay uynar idık 009Bşk/005.
b.+larga xız (sız) turalar bĕlen b.+larga 034Bşk/010.

biçara бичара (Far.) *a.* biçare. bk. **bĕçara**, **bisara, bisarà**. [a.krş. HŞ **bi(üzeri çizgi):çāre** (2014: 101); OSTN *Kazan ağ.* **biçara** (1911: 1781); **Ç. Tat. yd.** TTAS **biçara** (1977: 171a)].
b. talıb b. ĕ[1]yte 007Bşk/008.

biçe Бичя (Far.) *a.* karı, hatun. bk. **bĕçe**, **bise**. [a.krş. PS *Tat. T.* **biçĕ** (1787: 31); **Ç. Tat. yd.** TTAS **biçe** (1977: 171a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ., Minzele ağ., Börĕ ağ., Turbaslı ağ., Tara ağ., Tevriz ağ., Tömen ağ., Sterlitamak ağ.* **biçe** (2009: 126a)].
b.+si b.+si gam kızıp kitken irĕne 007Bşk/011.

bigrek Бигряк *s.* çok fazla. bk. **bĕkrĕk** [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **bīgräk** (1911: 1742b); BRS **bigräk** (1899: 24b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bigrek** (2015: 514c) **Ç. Bşk. yd.** BTS **bigĕrek** (2017: 90a)].
b. b. matur kız 039Tat/011, b. katı 004Bşk/027, b. yakşı 049Bşk/085, axırı b. sargaytırsız 007Tat/004, axırı b. sargaytırsız 007Tat/006.

bik бик *s.* pek, çok. bk. **bĕk**, **big**, **bik'**. krş. **kön**, **kub**, **kup**, **küb**, **küp**, **küp**. [a.krş. SBTP **bik** (1870: 152); OSTN *Kazan ağ.* **bik** (1911: 1739); BRS **bik** (1899: 32a); BL1926 **bik** (2018: 141); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bik** (1977: 161b) **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bik** (2011: 260a)].
b. b. kü[1]p ĕ[1]şke 006Bşk/008, b. kuştan 007Tip/010, b. kuştan 007Tip/012, b. kirek 010Tat/025, b. siräk 010Tat/028, b. sapma 011Tat/001, b. sapma 011Tat/006, b. tartma 011Tat/002, b. tartma 011Tat/007, b. sakla 011Tat/012, b. sagınsam 015Tat/006, b. çiber 019Tat/001, b. çiber 019Tat/005, b. çiber 021Tat/001, b. makdiyler 034Tat/003, b. maktiyler 034Tat/009, b. maktılar 037Tat/011, b. maktıylar 037Tat/020, b. maktıylar 038Tat/011, b. sayındım 042Tat/003, b. sayındım 042Tat/007, b. mäxöröm 046Bşk/018.

bik' бикь *s.* pek, çok. bk. **bĕk**, **big**, **bik**. krş. **kön**, **kub**, **kup**, **küb**, **küp**, **küp**.
b. b. çiber 006Tat/003, b. çiber 006Tat/007.

bikar бикар (Far.) *a.* boş. bk. **buş**, **zaya**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Döbyaz ağ., Bogırıslan ağ., Kargalı ağ.* **biker** (2009: 121b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **biker** (2011: 262a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzey ağ.* **bikar** (2002: 47b)].
b. b. sü[1]z dep gayipka almasaŋız 006Bşk/002.

bikqul Бикkул *t.* Bikkul köyünün adı.
b. b. awulı 019Bşk/006, b. dagna 019Bşk/007.
b.+dın bayɣır mikan b.+dın awulı 020Bşk/011.

bil- бил- *e.* bilmek. bk. **bĕl-**, **bĕl'-**, **bil'-.** [a.krş. ED **bil-** (1972: 330b); CC **bil-** (2015: 441); HŞ **bil-** (2014: 102); SBTP **bil-** (1870: 210)].
b.-ikan kaydan b.-ikan ɣamĕl' ul'sanmay 023Bşk/011.

bil'- биль- *e.* bilmek. bk. **bĕl-**, **bĕl'-, bil-**. [a.krş. ED **bil-** (1972: 330b); CC **bil-** (2015: 441); HŞ **bil-** (2014: 102); SBTP **bil-** (1870: 210)].
b.-mey bänin xallarımdı kışı b.-mey 002Tip/009.

bil бил *a.* bel. bk. **bĕl, bil'**. [a.krş. SBTP **bil** (1870: 152); OSTN *Kazan ağ.* **bil** (1911: 1759); BRS **bil** (1899: 32a); BL1926 **bil** (2018: 99); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bil** (1977: 162b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **bil** (2009: 122a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bil** (2011: 262b)].

b.+neŋ něçke b.+neŋ anası 040Tat/013.
b.+iŋa xaldım kuɣ at b.+iŋa 043Bşk/010.
b.+lerĕm nazik ay b.+lerĕm 003Bşk/018.
b.+lerĕŋ bu b.+lerĕŋ 027Tat/010.
b.+lerĕ bi[1]ykaygna tawnın b.+lerĕ 005Tip/012.
b.+lerinda jifäk bil'baw osu uka b.+lerinda yurü[1]p tuz sinĕ 040Bşk/005.

bil' биль *a.* bel. bk. **bĕl, bil**. [a.krş. SBTP **bil** (1870: 152); OSTN *Kazan ağ.* **bil** (1911: 1759); BRS **bil** (1899: 32a); BL1926 **bil** (2018: 99); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bil** (1977: 162b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **bil** (2009: 122a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bil** (2011: 262b)].
b. bilĕkeyĕne bıwgan b. bawının 046Bşk/015.

bil'baw бильбау *a.* belbağı, kemer, kuşak. bk. **bilgan**, **bilɣan**, **bilmaw**, **bil'maw**. [a.krş. PS *Tat. T.* **bilbáw**, *Bşk. T.* **bilbaw**, *Nog. T.* **bĕlbav** (1789: 142); BL1926 **bilbaw** (2018: 183); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bilbaw** (1977: 162b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bilbaw** (2011: 264a)].
b. b. başıwka 022Bşk/005, jifäk b. 040Bşk/005.

bilĕkey Билекяй *a. ayak* bileği. bk. **bäkäl'**, **bĕlek**, **blak, blaɣ**. [a.krş. ED **bilek** (1972: 338b); HŞ **bi:lek** (2014: 106); SBTP **bilek** (1870: 226); OSTN *Kazan ağ.* **bịlek** (1911: 1793)].
b.+ĕne b.+ĕne bıwgan bil' bawının 046Bşk/015.

bilĕn билен *ed.* ile. bk. **bĕlen**, **bĕrlen**, **blen**, **ilen**. krş. +**ıla**, +**la**. [a.krş. CC **bile** (2015: 661); SBTP **bilen** (1870: 226); OSTN *Kazan ağ.* **bịlen** (1911: 1793)].
b. bál b. 001Nog/002, bál b. 001Nog/004, yar b. 001Nog/006.

bilet билят (Rus.) *a.* fahişe.
b.+ka faxarnitsa b.+ka 007Tip/018, faxarnitsa b.+ka 007Tip/020.

bilĕt билет (Rus.) *a.* bilet. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **bilet** (1977: 164a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bilet** (2011: 269a)].
b. krasnıy b. alarga 024Tat/012.

bilga билга *a.* belirti. [a.krş. BRS **bilgĕ** (1899: 32a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bilgĕ** 'belgi' (2011: 163a)].
b.+sı utkan ɣnay ɣumırınnın b.+sı yok 032Bşk/005.

bil'gan Бильган *a.* belbağı, kemer, kuşak. bk. **bilbaw**, **bilɣan**, **bilmaw**, **bil'maw**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bilɣaw** (2011: 265b)].
b.+ama b.+ama bowgan bil'mawum 006Tip/001, b.+ama bowgan bil'mawum 006Tip/003.

bilge билгя *a.* bilge. bk. **bil'ge**. [a.krş. ED **bilɣe** (1972: 340a); CC **bilge** (2015: 662); HŞ **bilge** (2014: 106)].
b. něçke b. sizĕle 040Tat/012.

bil'ge бильгя *a.* bilge. bk. **bilge**.
b.+sĕ ütkendey guměr b.+sĕ yuk 013Tat/031.

bil'gırt- бильгырт- *e.* bildirtmek. bk. **bĕlgĕrt-**, **bılɣırt-**.[a.krş. CC **bilge** (2015: 662); OSTN *Kazan ağ.* **bilgirt-** (1911: 1768)].
b.-may sır b.-may 005Tip/018.

bilɣan билӷан *a.* belbağı, kemer, kuşak. bk. **bilgan**, **bil'baw**, **bilmaw**, **bil'maw**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bilɣaw** (2011: 265b)].
b. jıfak la ɣna b. bilbaw başıwka 022Bşk/001, jıfak la ɣna b. bil'baw başıwka 022Bşk/005.

bilmaw билмау *a.* belbağı, kemer, kuşak. bk. **bilɣan**, **bilbaw**, **bil'maw**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS Astrahan ağ. **bilmaw** 'kadın elbisesinin beline dikilmiş kemer' (2009: 123a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Miyes ağ.* **bilmaw** (2002: 48b)].
b. yĕfektay b. suksukka 022Tat/035.

bil'maw бильмау *a.* belbağı, kemer, kuşak. bk. **bilɣan**, **bilbaw**, **bilmaw**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS Astrahan ağ. **bilmaw** 'kadın elbisesinin beline dikilmiş kemer' (2009: 123a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Miyes ağ.* **bilmaw** (2002: 48b)].
b.+um bil'ganama bowgan b.+um 006Tip/001, bil'ganama bowgan b.+um 006Tip/003.

bina бина *a.* boyunca. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **buyı, buyına** (2015: 603c, 604b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **buyı(na)** (2017: 114a)].
b. kaş b. tuŋmay yatıwı 017Bşk/008.

bir- бир- *e.* vermek. bk. **bĕr-**, **bir'**-. [a.krş. PS *Tat. T., Bşk. T., Miş. T.* **bir-** (1789: 371); SBTP **bir-** (1870: 200); OSTN *Kazan T.* **bir-** (1911: 1748); BRS **bir-** (1899: 32b); BL1926 **bir-** (2018: 221); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bir-** (1977: 167b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bir-** (2011: 280b)].
b. yĕtĕkey minga kız alıp b. 048Bşk/033.
b.-e karışı turup yawap b.-e 004Tip/017.
b.-měysĕn sandugaska yĕm b.-měysĕn 029Tat/037.
b.-may pakuy b.-may 004Tip/005.
b.-ersĕn tenke jarım b.-ersĕn 022Tat/026.
b.-ĕrmĕ söt b.-ĕrmĕ 007Bşk/012.
b.-ir idım ni[1]yet b.-ir idım mullama 003Tip/014.
b.-gĕl takat b.-gĕl xodayım 004Bşk/003, fagım b.-gĕl kü[1]ŋlĕme 004Bşk/004.
b.-sĕn tüzĕm b.-sĕn 004Bşk/032, guměr b.-sĕn 009Tat/004, guměr b.-sĕn 009Tat/006.
b.-gen sabır b.-gen 002Bşk/012.
b.-ıp b.-ıp kıtılarga malı yoq 002Nog/002, b.-ıp kıtılarga malı yoq 002Nog/004.
b.-mayinsa takdır b.-mayinsa 035Bşk/003, takdır b.-mayinsa 035Bşk/007.
b.-medise xak tagala baxıt b.-medise 046Bşk/002, xak tagala baxıt b.-medise 046Bşk/004.
b.-ü[1]vĕ jan b.-ü[1]vĕ misal iken 024Tat/019.

bir'- бирь- *e.* vermek. bk. **bĕr-**, **bir-**.
b.-gen b.-gen 022Tat/005, b.-gen 022Tat/009.
b.-ukayina yam b.-ukayina misal ikan 001Tip/027.

bir бир *a.* bir. bk. **bĕr**, **bĕr'**, **bĕ[1]r**, **bĕ[1]r'**, **bĕrr**, **bır**. [a.krş. ED **bir** (1972: 353b); CC **bir** (2015: 663); HŞ **bir** (2014: 108); SBTP **bir** (1870: 202); OSTN *Kazan ağ.* **bịr** (1911: 1791)].
b. gilajın b. xaramlardan 002Bşk/004, b. maladĕs ikıt ɣumırı 003Tip/006.

birel- бирял- *e.* verilmek. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **biril-** (1911: 1753); BRS **birĕl-** (1899: 32b); BL1926 **birĕl** (2018: 163); **Ç. Tat. yd.** TTAS **birel-** (1977: 166b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **birĕl-** (2011: 279b)].
b.-ir magadı türe yawap b.-ir dá 004Tip/021.

birgĕ бирге *a.* beri. bk. **bĕrgi**, **bĕri**. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **birgi** (1911: 1755); **Ç. Tat. yd.** TTAS **birgĕ** (1977: 166b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **birgĕ** (2011: 278a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **birĕgĕ** '1. *İyĕk ağ.* beri. 2. *Dim ağ.* son, sonuncu.' (2002: 49b)].
b. b. yakka 031Tat/013.

bisara бисара (Far.) *a.* biçare. bk. **biçare**, **bĕçara**, **bisarà**. [a.krş. BRS **bisara** (1899: 33a); BL1926 **bisara** (2018: 79); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bisara** (2011: 287a)].
b. jılay kala b. 027Tat/029.

bisarà бисарà (Far.) *a.* biçare. bk. **biçare**, **bĕçara, bisara**. [a.krş. BRS **bisara** (1899: 33a); BL1926 **bisara** (2018: 79); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bisara** (2011: 287a)].
b. tasbix aytıp tuşar b. 037Bşk/008.

bisä бисä (Far.) *a.* karı. bk. **biçe**, **bĕçe**. [a.krş. PS *Bşk. T.* **bıssa** (1787: 31); OSTN *Tobol ağ.* **bitse** (1911: 1783); BRS **bisä** (1899: 33a); BL1926 **bise** (2018: 97); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Zlatovsk ağ*. **bise** (2009: 125a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bise** (2011: 288a)].

b.+sĕ. igtay agay yaş b.+sĕ 007Tip/017.

bismilla бисмилла (Ar.) *a.* bismillah. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **bismilla** (1977: 169a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bismilla** (2011: 287b)].
b. b. dip başlaymın 003Bşk/001, b. dip başladım 004Bşk/001.

biş биш *a.* beş. [a.krş. ED **bĕş** (1972: 376a); SBTP **biş** (1870: 152); OSTN *Kazan ağ.* **biş** (1911: 1787); BRS **biş** (1899: 33b); BL1926 **biş** (2018: 179); **Ç. Tat. yd.** TTAS **biş** (1977: 1971a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **biş** (2011: 293a)].
b.+ten sĕsĕŋ b.+ten ürü[1]p sal 028Tat/029.
b.+ar yuz ilile sumdan b.-ar altın aqık 025Bşk/007.

biş- биш- *e.* pişmek. bk. **bĕş**, **bış-**, **pĕş-**, **pşa-**.[a.krş. CC **bişir-** 'pişirmek' (2015: 443); HŞ **biş-** (2014: 112); BRS **bĕş-** (1899: 31a)].
b.-may yimış b.-may tıylar 037Bşk/001, yimış b.-may tıylar 037Bşk/003.
b.-mäsä asi bula b.-mäsä 041Bşk/003, asi bula b.-mäsä 041Bşk/004, asi bula b.-mäsä 041Bşk/007, asi bula b.-mäsä 041Bşk/008.
b.-kan kızarıpkay b.-kan gilekkä 003Tip/016.

bişmet бишмят (Far.) *a.* Pamuktan dikilen, omuzdan dize kadar uzanan kıyafet; bişmet. [a.krş. SBTP **bişmet** (1870: 156); OSTN *Kazan ağ.* **bişme**t (1911: 1789); BL1926 **bişmet** (2018: 129); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bişmet** (1977: 171b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Dubyazsk ağ., Kamışlı ağ., Hvalın ağ.* **bişmet** (2009: 126b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bişmet** (2011: 295a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Merkez ağ.* **bişmet** (2002: 50b)].
b. üzĕn b. tĕşlettĕŋ 032Tat/004.
b.+ĕŋnĕ balakayım b.+ĕŋnĕ 031Tat/001, balakayım b.+ĕŋnĕ 031Tat/005.

bit I бит *a.* bet, yüz. bk. **bĕt**. krş. **yüz**, **yuz**. [a.krş. PS *Tat. T., Bşk. T.* **bit** (1787: 53); SBTP **bit** (1870: 180); OSTN *Kazan ağ.* **bit** (1911: 1773); BRS **bit** (1899: 33b); BL1926 **bit** (2018: 145); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bit** (1977: 169a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **bit** (2009: 125a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bit** (2011: 289a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Miyes ağ.* **bit** (2002: 50b)].
b.+ĕmden uŋ b.+ĕmden übü[1]p kal 028Tat/032.

bit II бит *e.* elbette, şüphesiz. [a.krş. BRS **bit** (1899: 33b); BL1926 **bit** (2018: 210); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bit** (2015: 542a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **bit** (2017: 94b)].
b. kuylap turam b. 006Tip/006.

bit- бит- *e.* bitmek. bk. **bĕt-**, **böt-**, **bü[1]t-**, **büt-**. [a.krş. ED **bit-** (1972: 298a); CC **bit-** (2015: 664); HŞ **bit-** (2014: 112); SBTP **bit-** (1870: 160); OSTN *Kazan ağ.* **bịt** (1911: 1796); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tevrizsk ağ.* **bit-** 'doğmak, ortaya çıkmak' (2009: 125a)].
b.-kes ir balakay kaytır xzmetĕn b.-kes 049Bşk/063.
b.-up şaɣıyla ɣna kitıp ɣuru b.-up 019Bşk/005.

bitırbur Битырбур *t.* Peterburg. yer adı.
b.+dan b.+dan kil'ganı 036Bşk/001, b.+dan kil'ganı 036Bşk/005.

biz- биз- *e.* bezmek. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **biz-** (1911: 1785); BRS **biź-** 'kaçınmak' (1899: 31b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **biz-** (2011: 255a)].
b.-maydur bänim kuŋlim b.-maydur 035Bşk/012.

biz биз *ad.* biz. bk. **bez**, **bĕz**, **bĕ[1]z**, **bız**. [a.krş. ED **biz** (1972: 388a); CC **biz** (2015: 444); HŞ **biz** (2014: 114); PS *Tat. T., Miş. T.* **biz** (1789: 393); SBTP **biz** (1870: 204); OSTN *Kazan ağ.* **bịz** (1911: 1798)].
b.+gà şunda yazgan b.+gà tufırak 001Tip/034.

bi[1]yĕk біек *s.* büyük, yüksek. bk. **beyĕk**, **bĕyĕk**, **bi[1]yig**, **bi[1]yi1k**, **bi[1]yik**. krş. **zur**. [a.krş. ED **beyik** (1972: 385b); PS *Tat. T.* **biyĕk**, *Bşk. T.* **bıyık**, *Bşk. T. ve Miş. T.* **biyük** (1789: 235); SBTP **biyük** (1870: 188); BRS **biyĕk** (1899: 33b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **biyĕk** (1977: 160a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **biyĕk** (2009: 121a)].
b. b. tawnıŋ si[1]yasın 042Tat/005, uraldın b. i taw bulmas 049Bşk/033.

bi[1]yig бійиг *a.* büyük, yüksek. bk. **beyĕk**, **bĕyĕk**, **bi[1]yĕk**, **bi[1]yi1k**, **bi[1]yik**. krş. **zur**. [a.krş. ED **biyik** (1972: 385b); PS *Tat. T.* **biyĕk**, *Bşk. T.* **bıyık**, *Bşk. T.* ve *Miş. T.* **biyük** (1789: 235); OSTN *Kazan ağ.* **bīk** (1911: 1739), *Kazan ağ.* **biyīk** (1911: 1790)].
b.+ı mışagırkay tawnın b.+ı 004Tip/007.

bi[1]yi[1]k біік *s.* büyük, yüksek bk. **beyĕk**, **bĕyĕk**, **bi[1]yĕk**, **bi[1]yig**, **bi[1]yik**. krş. **zur**. [a.krş. ED **beyik** (1972: 385b); PS *Tat. T.* **biyĕk**, *Bşk. T.* **bıyık**, *Bşk. T. ve Miş. T.* **biyük** (1789: 235); SBTP **biyük** (1870: 188); BRS **biyĕk** (1899: 33b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **biyĕk** (1977: 160a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **biyĕk** (2009: 121a)].
b. b. tawnıŋ si[1]y[1]asın 042Tat/001, b. kına tawdım 021Bşk/003, b. kına tawdım 021Bşk/005, agıdıl'kaylarnın yarı b. 002Nog/001, agıdıl' yarı b. 002Nog/003.

bi[1]yik Біик *s.* büyük, yüksek. bk. **beyĕk**, **bĕyĕk**, **bi[1]yĕk**, **bi[1]yi[1]k**. krş. **zur**. [a.krş. ED **biyik** (1972: 385b); PS *Tat. T.* **biyĕk**, *Bşk. T.* **bıyık**, *Bşk. T.* ve *Miş. T.* **biyük** (1789: 235); OSTN *Kazan ağ.* **bīk** (1911: 1739), *Kazan ağ.* **biyīk** (1911: 1790)].
b. b. kna tardım 027Bşk/001, b. kna tawnın 027Bşk/003.

bi[1]ykaygna бійкайгна *s.* büyükçe, yüksekçe. bk. **beyĕk**, **bĕyĕk**, **bi[1]yĕk**, **bi[1]yig**, **bi[1]yi1k**, **bi[1]yik**. krş. **zur**. [a.krş. ED **biyik** (1972: 385b); PS *Tat. T.* **biyĕk**, *Bşk. T.* **bıyık**, *Bşk. T.* ve *Miş. T.* **biyük** (1789: 235); OSTN *Kazan ağ.* **bīk** (1911: 1739), *Kazan ağ.* **biyīk** (1911: 1790)].
b. b. tawnın billerĕ 005Tip/012.

blaɣ Блаӷым *a.* ayak bileği. bk. **bäkäl**, **bĕlekay**, **bilek**, **blak**.
b.+ım b.+ɣım taldı bänim işkanda 029Bşk/008.

blak блак Блаӷым *a.* ayak bileği. bk. **bäkäl**, **bĕlekay**, **bilek**, **blaɣ**.
b.+larındı süttin apaq b.+larındı 021Bşk/011.

blen блян *ba.* ile. bk. **bĕlen**, **bĕrlen**, **bilĕn**, **ilen**. krş. +**ıla**, +**la**. [a.krş. PS *Tat. T., Bşk. T., Miş. T.* **niblen** 'ne ile' (1789: 409)].
b. yĕs'buraw b. bötĕrgän 008Bşk/009, min b. miwa 045Bşk/002, tarajlü[1] b. mi[1]wa 045Bşk/004, sin kardıgas b. min sanduɣas 049Bşk/047.

bolot болот *a.* bulut. [a.krş. HŞ **bulıt**, **bulut** (2014: 127); SBTP **bulut** (1870: 180); OSTN *Kazan ağ.* **bolot** (1911: 1712); BL1926 **bolot** (2018: 31); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bolıt** (1977: 177b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bolot** (2011: 316b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Doğu ağ., Merkez ağ.* **bolot** (2002: 53a)].
b.+ka ak b.+ka beyleněp 004Bşk/025.

bow боу *h.* gölet. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **buwaw** 'gölcük' (2011: 411b)].
b.+ları yayikay gna sıwnın b.+ları 004Tip/012.

bow- боу- *e.* boğmak. bk. **bıw-**. [a.krş. ED **boğ-** (1972: 311b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **buw-** (1977: 195b)].
b.-gan bil'ganama b.-gan bil'mawum 006Tip/001, bil'ganama b.-gan bil'mawum 006Tip/003.

bölböl *z.* (Far.) *z.* bülbül. bk. **bılbıl**, **bü[1]lbü[1]l**. krş. **sandugaç**, **sandugas**, **sanduɣas**. [a.krş. CC **bülbül** (2015: 452); HŞ **bülbül** (2014: 131)].
b. arasından b. ütermĕ 001Tat/003.

börtök бөртөк *s.* parça. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **börtök** (1911: 1721); BRS **börtök** (1899: 39a); BL1926 **börtök** (2018: 171); **Ç. Tat. yd.** TTAS **börtĕk** (1977: 216b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Börĕ ağ., Zlatovst ağ., Tĕpĕkey ağ.* **börtök** 'bir çile uzunluğundaki ip' (2009: 133a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **börtök** (2011: 370a)].
b. bĕr b. kıları 015Tat/002, bĕr b. 015Tat/003, bĕr b. qıl kĕbĕk 015Tat/005.

böt- бөт- *e.* bitmek. bk. **bĕt-**, **bit-**, **bü[1]t-**, **büt-**. [a.krş. BRS **böt-** (1899: 39b); BL1926 **böt-** (2018: 171)].
b.-ermĕ baqsalarda göller b.-ermĕ 001Tat/002, xat yazıp sü[1]zler b.-ermĕ 001Tat/005.
b.-ĕrgän yĕs'buraw blen b.-ĕrgän 008Bşk/009.

brew Бряу *a.* biri, bir kişi. [a.krş. SBTP **birev** (1870: 156); OSTN *Kazan ağ.* **bịrew** (1911: 1791)].
b. b. yurıy uynap kulup 040Bşk/004, b. yurıy yěylip pugulup 040Bşk/004, b.+ew da ikew 047Bşk/036, uramlardın b.+ew kile 001Tip/029.

bu бу *s.* bu. bk. **bıl**, **bul**. [a.krş. ED **bu** (1972: 291b); CC **bu** (2015: 449); HŞ **bu** (2014: 123); SBTP **bu** (1870: 158); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bu** (1977: 185b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **bu** (2009: 134b)].
b. b. dınyakaylarnı 001Nog/005, b. nıy 001Tip/005, b. dü[1]nyada 002Bşk/001, b. dü[1]n'yada 002Bşk/009, b. bayitnı 003Bşk/004, b. baxtsız 003Bşk/010, b. beyětně 004Bşk/004, b. zamanda 005Bşk/001, b. nujnasını 005Bşk/012, b. saynı 006Bşk/005, b. seynı 006Bşk/007, b. saynı 006Bşk/009, b. awul 007Bşk/001, b. kadarı 010Tat/016, b. gü[1]měrler 022Tat/038, b. wafasız 027Bşk/006, b. billerěŋ 027Tat/010, b. ayagıŋ027Tat/013, b. barmagım 027Tat/022, b. xasretlerně 029Tat/033, b. çakta 044Tat/006, b. zamanalarnıŋ 044Tat/007, b. yulga 047Bşk/065, b. yılga 047Bşk/067, b. dunjaga 049Bşk/027.
b.+gön sıgır b.+gön salamda torobtor 007Bşk/016.
b.+gasa b.+gasa tünde ay tuşumda 033Bşk/007.
b.+gasakay b.+gasakay tünde ay tüşumdä 033Bşk/001.

bu- бу- *e.* olmak. bk. **bul-**, **u-**, **ul-**. [OSTN *Kazan ağ.* **bu-** (1911: 1798)].
b. isen b. 004Bşk/026.
b.-mıy äyděp alıp b.-mıy 046Bşk/011, juyıb kına b.-mıy 046Bşk/012.
b.-sa yul azıgı bězěŋ b.-sa 028Tat/031.

buday будай *ft.* buğday. [a.krş. ED **budğay, buğday** (1972: 302a); CC **bugday** (2015: 449); HŞ **buɣday** (2014: 126); OSTN *Kazan ağ.* **bədɷy** (1911: 1714); **Ç. Tat. yd.** TTAS **buday** (1977: 173a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **boyźay** (2011: 306b)].
b. burlup üskän běr b. 028Tat/022, b. kü[1]bü[1]k kawuştırsın 028Tat/023.

bugay бугай muhtemelen, herhâlde. [a.krş. CC bolgay kim 'belki, muhtemelen, meğer' (2015: 446); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **buɣay** 'herhâlde' (2011: 382b)].
b. sargaytırsız b. 007Tat/004, sargaytırsız b. 007Tat/006.

buɣul- буӈул- *e.* dolanmak. bk. **burul-**.
b.-a ilile b.-a uskan běr ulan 033Bşk/014.

buxar Бухар *t.* Buhara. bk. **buxara**.
b. b. utayik 005Tip/016, B. basmasın 029Tat/014, B. basmasın 029Tat/016.
b.+dan alıstın kile karvan xiwadan (b.+dan) 012Bşk/008.

buxara Бухара *t.* Buhara. bk. **buxar**.
b.+dan b.+dan kil'gen marnur taş 049Bşk/021.

buxatli бухатли *a.* bu kadar.
b. nik b. kuyasıŋ 009Bşk/014.

bul- бул- *y.e.* olmak. bk. **bu-**, **u-**, **ul-**. [a.krş. ED **bul-** (1972: 332a); HŞ **bul-** 'olmak' (2014: 126); SBTP **bul-** (1870: 152); OSTN *Kazan ağ.* **bul-** (1911: 1835); BRS **bul-** (1899: 36a); BL1926 **bul-** (2018: 95); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bul-** (1977: 189a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Temnikov ağ., Lembre ağ., Hvalın ağ.* **bul-** 'yetmek' (2009: 137b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bul-** (2011: 384b)].
b.-am anadan yaŋı tıwɣanday b.-am 033Bşk/017, kızlar matur b.-am děp 048Bşk/011.
b.-a b.-a kaděrsěz 002Bşk/010, jěr' jarılıp barganday b.-a 013Tat/002, jir' jarılıp barganday b.-a 013Tat/005, běr běr künay b.-a jıl kěběk 015Tat/007, kus b.-a 032Bşk/002, kus b.-a 032Bşk/004, kis b.-a 032Bşk/006, asi b.-a 041Bşk/003, asi b.-a 041Bşk/004, asi b.-a 041Bşk/007, asi b.-a 041Bşk/008, tir b.-a 049Bşk/053, kěr b.-a 049Bşk/054, ir b.-a 049Bşk/056, jü[1]rek jarılıp barganday b.-a. 013Tat/008.
b.-may yasapla ɣna b.-may kul bělen 018Bşk/012.

b.-mıy seniŋ kěběk b.-mıy 012Tat/010, satıb alıp b.-mıy 046Bşk/002.
b.-armın min b.-armın baxıtxız 043Bşk/004, min b.-armın baxıtxız 043Bşk/008.
b.-ır divwana b.-ır 001Tip/026, b.-ır dertlü[1] 002Bşk/002, xatını b.-ır ise 005Bşk/024, samavarı b.-ır 005Bşk/025, yuk b.-ır 005Bşk/027, yuk b.-ır 005Bşk/029, bulsa b.-ır 006Tip/022, kat kat b.-ır 022Tat/027, at b.-ır 022Tat/028, jat b.-ır 022Tat/030, kü[1]p b.-ır 028Tat/025, běr b.-ır 028Tat/026, kü[1]p b.-ır 028Tat/027, běr b.-ır 028Tat/028, b.-ır bulmas 039Tat/003, b.-ır bulmas 039Tat/007, katkat b.-ır 047Bşk/068, at b.-ır 047Bşk/069, yat b.-ır 047Bşk/071, yěş b.-ır 049Bşk/044, b.-ır küběsi 049Bşk/090, xas doşmanlar b.-ır 049Bşk/092.
b.-ırsa kış b.-ırsa yü[1]tkěrěr 005Bşk/021.
b.-mayas b.-mayas 016Tat/002.
b.-mas kurıp lay b.-mas 020Bşk/007, bulır b.-mas kiş‿ 039Tat/003, bulır b.-mas kiş‿ 039Tat/007, vılay b.-mas idım 041Bşk/010, taw b.-mas 049Bşk/033, su b.-mas 049Bşk/034, saw b.-mas 049Bşk/036.
b.-masmı yal b.-masmı 003Tip/018.
b.-dıŋ nik b.-dıŋ 010Tat/012, nik b.-dıŋ 010Tat/016, nik b.-dıŋ 014Tat/008.
b.-dı işler b.-dı 001Tip/005, tar b.-dı 003Bşk/005, rězěk az b.-dı 003Bşk/006, kıska gna b.-dı 008Bşk/002, fana b.-dı 017Bşk/009, wafat b.-dı 018Bşk/007.
b.-maydı yaz b.-maydı atlar jirsiŋmay 023Bşk/008.
b.-maydır yulga çigıp b.-maydır 047Bşk/053, mal ilen barıp b.-maydır 047Bşk/055.
b.-dık nik b.-dık 014Tat/003, nik b.-dık 014Tat/010.
b. baxil' b. dip 001Tip/017, saw b. 021Bşk/008, xoş b. 043Tat/004, xoş b. 043Tat/008, baxıtli b. 049Bşk/023, xoş saw b. 020Bşk/007.
b.-sın baxtsız b.-sın 003Bşk/010, kü[1]ŋli b.-sın 006Tat/005, kü[1]ŋli b.-sın 006Tat/009, burzanlarga b.-sın yazıgı 008Bşk/004, kü[1]ŋli b.-sın 019Tat/009, küŋli b.-sın 021Tat/003, b.-sın kuŋıl' 049Bşk/004, dostiş b.-sın 049Bşk/087.
b.-ayık ikewdey üsew b.-ayık 022Tat/039, ayırılmas duslar b.-ayık 022Tat/042.
b.-ayiq taş uynatkan kışı b.-ayiq 038Bşk/006.
b.-sa kü[1]l b.-sa 001Tat/006, y[1]ul b.-sa 001Tat/007, b.-sa bulır 006Tip/022, yazgım b.-sa 024Tat/015, sän sanduyas b.-sa 029Bşk/001, sän sanduyas b.-sa 029Bşk/003, y1arlar b.-sa 043Tat/011, ě[1]ytěr sü[1]ziŋ b.-sa 047Bşk/050, xatın b.-sa 048Bşk/007.
b.-sada kimga yaman b.-sada 047Bşk/003.
b.-sang mergen b.-sang 013Tat/041.
b.-saŋ jikittay b.-saŋ 049Bşk/023.
b.-masa üz tuganlarıŋ b.-masa 016Tat/007.
b.-ası gumırınga da b.-ası yuk‘ 010Tat/015.
b.-asıŋ seniŋ manga b.-asıŋ yuk‘ 014Tat/012.
b.-dısà kuz b.-dısà 004Tip/027.
b.-dısa yaz b.-dısa 004Tip/028.
b.-ganı kız b.-ganı 048Bşk/007.
b.-gas saw b.-gas 005Tip/010, matur b.-gas 006Tip/013, wafat b.-gas 008Bşk/006, yaz b.-gas 049Bşk/048.
b.-yas wafat b.-yas 012Bşk/006, az b.-yas 029Bşk/002, az b.-yas 029Bşk/004, az b.-yas 029Bşk/006.
b.-gası tuzmas b.-gası 022Tat/036, ütmes b.-gası 022Tat/038.
b.-ıb aq köş b.-ıb 047Bşk/074, akkoşkna b.-ıp 001Tat/006, pozzarit b.-ıp 005Bşk/004.

bul I бул *s.* bu. bk. **bıl**, **bu**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ., Baraba ağ.* **bul** (2009: 136b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ., Hakmar ağ.* **bul** (2002: 60a)].
b. b. yělga 004Tip/010.

bul II бул *r.a.* boz. bk. **buz**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ., Baraba ağ.* **bul** (2009: 136b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ., Hakmar ağ.* **bul** (2002: 60a)].
b. b. turgaylar 009Bşk/002, b. turgaylar 009Bşk/004.

bulan булан *z.* geyik. [a.krş. ED **bula:n** (1972: 343a); BRS **bülän** (1899: 37a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bolan** (2011: 310b)].
b. b. balası 049Bşk/094.

bulgara- булгара- *e.* kabul etmek. [a.krş. ED **bulğa-** 'bulamak' (1972: 337a)].
b.-dım b.-dım 005Tip/016.

bur бур *a.* hırsız, eşkıya. bk. **ɣur**. [a.krş. PS *Miş. T.* **bor**, *Bşk. T.* **bur** (1789: 161); OSTN *Kazan ağ.* **bur** (1911: 1816); BRS **bur** (1899: 37b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bur** (1977: 192a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kazan artı ağ., Dağ ağ., Minzele ağ., Börĕ ağ., Kargalı ağ., Bogırıslan ağ., Kamışlı ağ., ĕçkĕn ağ., Nagaybek Kireşin ağ., Şarlık ağ.* **bur** (2009:); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bur** (2011: 400b)].
b. burzanlarnın b. ultırgan 008Bşk/010.

bura бура *a.* ev, banyo, kuyu vd. için tomruktan dört köşe şeklinde yapılan yapı. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **bura** (1911: 1817); BRS **bura** 'kütük ev, ahır' (1899: 38a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bura** '1. ev, banyo, kuyu vd. için tomruktan dört köşe şeklinde yapılan yapı. 2. Ambarda tahıl koymak için yapılan yerlerden, odalardan biri.', **bura** 'oyun adı (oyuncuların iki gruba bölünüp kısa çubukları bulunduğu yerlerden (1977: 192a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **bura** 'tomruklardan yapılmış kulübe' (2009: 138a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bura** 'kesme' (2011: 400b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Merkez ağ., İyĕk ağ.* **bura** 'tomruktan yapılmış ambar' (2002: 60b)].
b. igtay aɣay b. buray 007Tip/013, xayrtın b. buratkan 028Tat/013.

bura- бура- *e.* tomruk kesmek. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **bura-** (1911: 1817); BL1926 **bura-** (2018: 89); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bura-** '.1.bura yapıp çalışmak. 2. çok güçlü olmak (boran hakkında).' (1977: 192b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *ĕçkĕn ağ.* **bura-** 'doldurmak' (2009: 138b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bura-** 'kesme kesmek' (2011: 403a)].
b. igtay aɣay bura b. 007Tip/013.
b.-y bĕz buramayinsa kım b.-y 006Tip/012.
b.-mayinsa bĕz b.-mayinsa kım buray 006Tip/012.

burambay Бурамбай *t.* Burambay.
b.+dın b.+dın yazɣan xatları 022Bşk/014, b.+dın yazɣan xatıp kurıp 022Bşk/015.

burat- бурат- *e.* tomruk kestirmek. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **burat-** (1911: 1819); BRS **burat-** (1899: 38a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **burat-** (2011: 403b)].
b.-kan xayrtın bura b.-kan 028Tat/013.

buray **buray** бурай бурай *a.* lapa lapa. [a.krş. BRS **buray** (1899: 38a)].
b. b. da b. karlar yawsı 049Bşk/093.

burazna *a.* evlek. **[a.krş.** OSTN Kazan ağ. **burazna** (1911: 1820); Ç. Tat. yd. TTAS **burazna** 'Tarlayı pulluk ya da saban ile sürdükten sonra yapılan kanala benzer çukur.' (1977: 192a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **buraźna** (2011: 400b)].
b.+sı b.+sı tulsın dip 003Bşk/009.

buri бури *z.* kurt. [a.krş. ED **böri** (1972: 356a); CC **börü** (2015: 449), **böri** (2015: 673); **bö:ri, bö:rü** (2014: 123); OSTN *Kazan ağ.* **bürĕ** (1911: 1887); BRS **bürĕ** (1899: 38b); BL1926 **bürĕ** (2018: 91); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bürĕ** (1977: 222a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **bürĕ** (2009: 143a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bürĕ** (2011: 431a)].
b. kuk sırtılay b. ay balası 004Tip/002, kuk sırtılay b. ay balası 004Tip/004.
b.+si yalan gına yĕrnĕŋ ĕ[1]y b.+si 049Bşk/089.

burjan буржан *t.* Böryen ilçesinin adı. bk. **burzan**.
b. ax malinki b. jıgıtı 036Bşk/012.

burlaɣ- Бурлаҕ- *e.* burulmak, sarılmak.
b.-up b.-up kna uskanda 020Bşk/003, b.-up kna uskanda 020Bşk/005.

burlan- бурлан- *e.* boz ile siyah renge yakın bir renge bürünmek; parlak kırmızı ya da mora dönmek, ağarmak, kızarmak, morarmak. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **burlan-** (1977: 193b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Layěş ağ.* **burlan-** ‘ kurnazlık etmek’ (2009: 139a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **burlan-** ‘badana edilmek’ (2011: 404a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Merkez ağ.* **burlan-** (2002:)].
b.-a sawul b.-a 004Tip/027.

burul- I бурул- *e.* dolanmak. bk. **buɣul-**. [a.krş. SBTP **burl-** (1870: 162); BRS **burıl-** (1899: 38a)].
b.-up b.-up üskän bĕr buday 028Tat/022.
b.-up b.-up b.-up b.-up uskan bĕr ulan 013Bşk/004.

burzan бурзян *t.* Böryen ilçesinin adı. bk. **burjan**.
b.+larga b.+larga bulsın yazıgı 008Bşk/004.
b.+larnın b.+larnın bur ultırgan 008Bşk/010.

buş буш *a.* boş. bk. **bikar**, **zaya**. [a.krş. SBTP **buş** (1870: 170); OSTN *Kazan ağ.* **buş** (1911: 1869); BRS **buş** (1899: 40a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **buş** (1977: 196a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Çistay ağ.* **buş** ‘kısır’ (2009: 140b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **buş** (2011: 413a)].
b. b. kĕwĕk 046Bşk/017.

butak Бутак *ft.* budak, dal. [a.krş. PS *Tat. T.* **buták**, *Bşk. T.*, *Miş. T.* **butak**, *Nog. T.* **budák** (1789: 21); BRS **butak** (1899: 39b)].
b.+ları b.+ları sayin kardıgas 049Bşk/046.

buy буй *a.* boy. [a.krş. SBTP **buy** (1870: 156); BRS **buy** (1899: 35a); BL1926 **buy** (2018: 37); **Ç. Tat. yd.** TTAS **buy** (1977: 186b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Hvalın ağ.*, *Meleviz ağ., Sterlitamak ağ., Glazov ağ., Minzele ağ., Tüben Kama Kreşin ağ., Tara ağ.* **buy** (2009: 135b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **buy** (2011: 385b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Miyes ağ.* **buy** ‘Dağ yamacının üst kısmı’(2002: 59b)].
b.+an b.+an zıfa yuzun kurkam kası 049Bşk/099.
b.+ga b.+ga ülçäw 004Bşk/005, b.+ga itkas 042Bşk/002, b.+ga itkas 042Bşk/008, b.+ga uskan kızlar 048Bşk/029.
b.+i b.+i 017Bşk/002, b.+i 017Bşk/004, aşkadarlarnın b.+i 018Bşk/006, b.+i 017Bşk/007, aşkadarlarnın b.+i 018Bşk/003, sakmar b.+i 042Bşk/001, sakmar b.+i 042Bşk/007.
b.+iŋ b.+iŋ tutı 047Bşk/033, b.+larıma 004Bşk/008.
b.+ina çiktım uram b.+ina 047Bşk/018.
b.+ında sıw b.+ında 030Tat/003, sıwnıŋ b.+ında 040Tat/017, basuw b.+ında 040Tat/022.
b.+inda sawnın b.+inda 013Bşk/004, sinıŋ b.+inda 022Bşk/009, sıwdın b.+inda 033Bşk/013, su b.+inda 048Bşk/009.
b.+iqaynan yul b.+iqaynan 038Bşk/005.
b.+larnı aşkadarlar b.+larnı 018Bşk/004.

buyav буйав *a.* parıltı. [a.krş. BRS **buyaw** (1899: 40b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **buyaw** (1977: 199a)].
b.+ı altın b.+ı 022Bşk/002.

buyaw буйау *a.* boya. [a.krş. SBTP **boyaw** (1870: 156); OSTN *Kazan ağ.* **buyaw** (1911: 1810); **Ç. Tat. yd.** TTAS **buyaw** (1977: 199a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Norlat ağ.* **buyaw** ‘mürekkep’ (2009: 136a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **buyaw** (2011: 418b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **bıyaw** (2002: 47b)].
b.+ı altın b.+ı 022Bşk/006, bil’ bawının çikmeněne sıgar b.+ı 046Bşk/015.

buyir буир *a.* bu yer.
b.+da bıznıŋ bĕz b.+da ultrıw bändälerdän tuɣıl’ xudaydan 012Bşk/009.

buyla- буила- *e.* boylamak, geçmek, aşmak [a.krş. SBTP **buyla-** (1870: 174); OSTN *Kazan ağ.* **buyla-** (1911: 1801); BL1926 **buyla-** (2018: 177); **Ç. Tat. yd.** TTAS

buyla- (1977: 187b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **buyla-** ‘1. *Tobol ağ.* (at hakkında) koşarak gitmek2. *Perm ağ.* bir adeti devam ettirmek’ (2009: 136b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **buyla-** (2011: 388b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *İyĕk-Hakmar ağ.* **buyla-** ‘uğurlamak’ (2002: 59b)].

b.-y aşıkadarda b.-y 017Bşk/002.

b.-dım jĕlγa b.-dım 028Bşk/009, suwdı b.-dım 033Bşk/002, suwdı b.-dım 033Bşk/008.

buylap буйлап *b.* boyunca.

b. taw b. 001Tip/011, kul’ b. 001Tip/012, yankay gna b. 001Tip/015, uram b. jĕgĕt kile 025Tat/001, uram b. jĕgĕt kile 025Tat/004.

buyur буйур *a.* taraf.

b.+ga tayanıpkay ikı b.+ga 004Tip/022.

buz I буз *r.a.* boz. bk. **bul**. [a.krş. ED **bo:z** (1972: 378b); SBTP **buz** (1870: 174); OSTN *Kazan ağ.* **buz** (1911: 1866); BRS **buź** (1899: 34b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **buź** (2011: 382b)].

b. ak b. atnıŋ 024Tat/018, b. turgaylar 009Bşk/004, b. turγay 037Bşk/007.

buz II буз *a.* buz. [a.krş. ED **bu:z** (1972: 389a); CC **buz** (2015: 676); HŞ **buz** (2014: 131); PS *Tat. T., Bşk. T., Nog. T.* **buz**, *Tat. T., Miş. T.* **boz** (1787: 271); BRS **büź** (1899: 34b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Norlat ağ.* **buz** (2009: 135a)].

b. tĕrezĕm tübe b. gına 046Bşk/027.

bügäsä бӱгäсä a. bu akşam. [a.krş. BL1926 **bügese** (2018: 37); Ç. Bşk. yd. BTAH **bögese** (2011: 354a); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kızıl ağ., Merkez ağ., İyĕk-Hakmar ağ.* **bögese** ‘bu gece, bu akşam’ (2002: 56a)].

b. b. tündä tuşumda 028Bşk/008.

bügün бӱгӱн *a.* bugün. [a.krş. SBTP **bukün** (1870: 154); BL1926 **bögön** (2018: 63); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bügĕn** (1977: 219a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bögön** (2011: 350b)].

b. b. γna tündä 028Bşk/002, b. tündä 028Bşk/004.

büt- бӱт- *e.* bitmek. bk. **bĕt-**, **bit-**, **böt-**, **bü[1]t-**.[a.krş. ED **büt-** (1972: 298b); HŞ **büt-** (2014: 132); BRS **büt-** (1899: 39b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tevriz ağ.* **büt-** (2009: 144a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **böt-** (2011: 375a)].

b.-xe bad’anı b.-xe 030Bşk/009.

bütr- бӱтр- e. bitirmek. [a.krş. ED **bütür-** (1972: 308); BRS **bütĕr-** (1899: 39b); BL1926 **bötör-** (2018: 195); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bötör-** (2011: 375a)].

b.-üb üz’üzĕnnĕ b.-üb 009Bşk/013.

bütün бӱтӱн *s.* bütün. krş. **bar**, **güllü**, **kamu**, **köllö**, **küllü**. [a.krş. ED **bütün** (1972: 306b); BRS **bütĕn** (1899: 40a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bötĕn** (2015: 593c); **Ç. Bşk. yd.** BTS **bötön** (2017: 107b)].

b. gaqılım b. xuşim kittı 029Bşk/009.

bü[1]lbü[1]l бюлбюл (Far.) *z.* bülbül. bk. **bılbıl**, **bölböl**. krş. **sandugaç**, **sandugas**, **sanduγas**. [a.krş. CC **bülbül** (2015: 452); HŞ **bülbül** (2014: 131); SBTP **bılbıl** (1870: 162); OSTN *Kazan ağ.* **bılbıl** (1911: 1733); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bılbıl** (1977: 201a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bılbıl** (2011: 455b)].

b. arasınan b. ütärmĕ 010Tat/002.

bü[1]rĕk бюрек *a.* börk. bk. **bü[1]rk**. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **bürĕk** (1911: 1887); BRS **bürĕk** (1899: 38b); BL1926 **bürĕk** (2018: 51); **Ç. Tat. yd.** TTAS **bürĕk** (1977: 222a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **bürĕk** (2009: 143a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bürĕk** (2011: 433b)].

b. kamçat b. alarbıs 024Tat/013.

bü[1]rk бюрк *a.* börk. bk. **bü[1]rĕk.** a.krş. [ED **börk** (1972: 362a); CC **börk** (2015: 449); HŞ **börk** (2014: 123)].

b.+i b.+i kazan tü[1]beli 005Tat/003, b.+i kazan tü[1]beli 005Tat/006, yaşıl’ b.+i bar 013Tat/023.

bü[1]t- бют- *e.* bitmek. bk. **bět-**, **bit-**, **böt-**, **büt-**. [a.krş. ED **büt-** (1972: 298b); HŞ **büt-** (2014: 132); BRS **büt-** (1899: 39b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tevriz ağ.* **büt-** (2009: 144a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **böt-** (2011: 375a)].
b.-ermĕ süzler b.-erm‿ey 010Tat/010.

-C-

cag джаг *a.* yaka. bk. **yak**. [a.krş. ED **yaka** (1972: 898a); HŞ **yaḳa** (2014: 627); BRS **yak** (1899: 86a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *T. Kam.-Krş., K. ağ.* **caqa** (2009: 178a)].
c.-ına ak idělněŋ ar c.-ına 037Tat/017.

cak- джак- *e.* yakmak, yanmak. bk. **jak-**, **zäk**. krş. **köy-**. [a.krş. ED **yak-** (1972: 896b); HŞ **yaḳ-** (2014: 626); BRS **yak-** (1899: 86b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yak-** (1981: 621b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaq-** (2017: 418b)].
c.-kandır kuyıp c.-kandır kirtıksa[1]ŋ gana 035Tat/003.

can джан (Far.) *a.* can. bk. **jan, tsan, yam, yan, zan.** krş. **bägır**. [a.krş. CC **can** (2015: 678); HŞ **cān** (2014: 134); SBTP **can** (1870: 158); BRS **yän** (1899: 90a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **can** (1981: 745b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ.* **jan** (2002: 86b)].
c. c. küydürüp 014Tat/013, c. sü[1]ygeněm bĕr bulır 028Tat/028.
c.+ım ay c.+ım 008Tat/003, c.+ım diyĕp 004Tat/009.
c.+ıyĕm. ay c.+ıyĕm 008Tat/002.
c.+ın c.+ın sü[1]ygen 040Tat/003, c.+ın sü[1]ygen 040Tat/007.
c.+ıŋ niçik c.+ıŋ yĕrĕmes 004Tat/010.

caŋa джаңа *b.* yeniden. [a.krş. ED **yana** ‘yeniden’ (1972: 943a); **yaŋı** (1972: 943b); HŞ **yana** (2014: 631); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yaŋa** (1981: 665a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tav Yagı Kreşin ağ.* **cana** (2009: 558a)].
c.+da c+da duslar 018Tat/006.

car джар *a.* yar. bk. **jar**, **yar I**.
c.+ın sü[1]ygen c.+ın bik maktıylar 038Tat/011.

cĕgĕt джегет *a.* yiğit. bk. **(c)jıgıt**, **cigit**, **ikıt**, **jĕgĕt**, **jıgıt**, **jigit**, **jigĕt**, **jikit**, **yĕgĕt**, **yĕkĕt**, **yikıt**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tarhan ağ., Yewşte ağ.* **cĕgĕt** (2009: 185b)].
c. c. 029Tat/022, c. 029Tat/024.
c.+lerněŋ orınburka kitkän c.+lerněŋ 039Tat/015.

cĕp- джеп- *e.* çekmek. [a.krş. BRS **yıy-** ‘toplamak’ (1899: 106a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çik-** (1981: 425a)].
c.-ĕp süplĕkten xlam c.-ĕp kaytuwsı 035Tat/009.

cĕr джер *a.* yer. bk. **ir**, **jĕr**, **jĕr’, jir**, **jir’, yar**, **yär**, **yĕr**, **yĕr’**, **yir, yir**’. krş. **urn**. [a.krş. PS *Bşk. T.* **cir** (1787: 305); SBTP **cer** (1870: 166); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cir** (1981: 776b)].
c.+ge c.+ge ştadır 010Bşk/002, c.+ge tşadır 010Bşk/006.

(c)jıgıt (д)жыгыт *a.* yiğit. bk. **cĕgĕt**, **cigit**, **ikıt**, **jĕgĕt**, **jıgıt**, **jigit**, **jigĕt**, **jikit**, **yĕgĕt**, **yĕkĕt**, **yikıt**.
(c)j. (c)j. uyavı 022Bşk/004.

cidĕ джид(е) *a.* yedi. [a.krş. ED **yetti:** (1972: 886a); CC **yĕti** (2015: 889); HŞ **yĕ:di** (2014: 650); BRS **yĕtĕ** (1899: 100a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cidĕ** (1981: 763a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ., Kuzeydoğu ağ.* **jitĕ** (2002: 88a)].
c. c. yundus 038Tat/009, c. aylanna taŋnar atkansı 038Tat/010.

ciděgen джидегян büyük ayı takım yıldızı. [a.krş. ED **yĕti:ɣe:n** (1972: 889b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ciděgen** (1981: 763b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yĕtĕgen** (2012: 563a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Miyes ağ.* **citĕyen** (2002: 88a)].
c.+ne c.+ne digen cidĕ yundus 038Tat/009.

cigit джигит *a.* yiğit. bk. **cĕgĕt**, **(c)jıgıt**, **ikıt**, **jıgıt**, **jigit**, **jigĕt**, **jikit**, **yĕgĕt**, **yĕkĕt**, **yikıt**. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Kuzeybatı ağ., Urta ağ.* **cigit** (2002: 116b)].
c. mıskin gna c. yĕlı kittı 002Nog/002, mıskin gna c. yĕlı kittı 002Nog/004.

c.+lerden c.+lerden ni‿şlettĕŋ 032Tat/002, c.+lerden ni‿şlettĕŋ 031Tat/006.

cik- джик- *e.* hayvanı çekeceği arabaya, sabana vb.ne bağlamak, koşmak. bk. **yĕç-**, **jik-II**. [a.krş. ED **çig-** 'bağlamak, tutturmak, düğümlemek' (1972: 413b); CC **yĕk-** (2015: 885); BRS **yĕk-** (1899: 96b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cik-** (1981: 762b)].
c.-ma c.-ma yiren atıŋnı 039Tat/001, c.-ma yiren atıŋnı 039Tat/005.
c.-seŋ c.-seŋ kü[1]reŋ atıŋnı 039Tat/002, c.-seŋ kü[1]reŋ atıŋnı 039Tat/006.

cör- джöр- *e.* yürümek, yaşamak. bk. **jör-**, **jörö-**, **jur-**, **juru-**, **jür-**, **jür-**, **yörö-**, **yur-**, **yurı-**, **yuru-**, **yü[1]r-**, **yürĕ-**, **yürö-**, **yürü[1]-**, **yürü-**. krş. **tur-**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ.* **cör-** (2009: 695a)].
c.-geněmde y[1]aŋız c.-geněmde 017Tat/005, sıgıp c.-gĕnemde 017Tat/001, sıɣıp c.-gĕnemde 017Tat/003.

cugan джуган *a.* kardeş. bk. **tıwgan**, **togan**, **tugan**.
c.+ları c.+ları altın zatları 049Bşk/098.

cü[1]gr- джюгр- *e.* koşmak. bk. **jögör-**, **yögör-**, **yugr-**, **yügr-**, **yügĕr-**, **yügör-**, **yügö[1]r-**. krş. **i[1]wgur-.** [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Çistay-Kreşin ağ.* **cügĕr-** (2009: 354b)].
c.-ü[1]p c.-ü[1]p barıp über yĕděm 022Tat/017.

cü[1]reg джюряг *a.* yürek. bk. **jöreg**, **jörök**, **jurak**, **j(ü[1])reg**, **jüreg**, **jü[1]rek**, **jüräk**, **jüräk**, **yurak**. [a.krş. PS *Bşk. T.* **cörek** (1787: 143); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yörek** (2012: 160b)].
c.+ĕm stupay pohod tigende c.+ĕm kittĕ özölöp 003Bşk/016.

-Ç-

çab- чаб- *e.* dört nala koşmak. bk. **sap-**. krş. **yurt-**, **yüyurt-**. [a.krş. ED **çap-** (1972: 394a); HŞ **çap-** 'vurmak' (2014: 146); BL1926 **çab-** (2018: 130); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çab-** (1981: 396b)].
ç.-up ç.-up töşti bu yulga 047Bşk/065.

çak чак *a.* vakit. bk. **sak**, **saq**. krş. **axıt**, **vakıt**, **vakt**, **tagda**, **zaman**. [a.krş. ED **ça:ğ**, **çak** (1972: 403b); CC **çak** (2015: 680); HŞ **ça:ḳ** (2014: 143); BRS **sak** (1899: 189b); BL1926 **saq** (2018: 196); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çak** (1981: 401a)].
ç. uynagan ç. 047Bşk/034.
ç.+ta bu ç.+ta 044Tat/006, bězněŋ yaş ç.+ta 044Tat/008.
ç.+ında sagınıp kil'gän ç.+ında 047Bşk/059.

çakır- чакыр- *e.* çağırmak. [a.krş. ED **çakır-** (1972: 410a); CC **çagır-** (2015: 679); HŞ **ça:ḳır-**(2014: 145); BRS **sakır-** (1899: 190a); BL1926 **saqır-** (2018: 66); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çakır-** (1981: 403a)].
ç.-ım měn ç.-ım sin kil'měděn 047Bşk/007.

çaptır- чаптыр- *e.* dört nala koşturmak. [a.krş. ED **çaptur-** (1972: 395b); BRS **sabtır-** (1899: 188a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çaptır-** (1981: 409a)].
ç.-ır kıynayüben ç.-ır 005Bşk/010.

çay чай *a.* çay. bk. **say**. [a.krş. SBTP **çay** (1870: 158); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çey** (1981: 465b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sibir ağ.* **çay** (2009: 409b)].
ç. ç. digen ülen 005Bşk/002, ç. bětse 005Bşk/016, kana ç. děb 005Bşk/017, ç. içse 005Bşk/028, ç. ĕ[1]çĕsĕz 048Bşk/001.
ç.+ni ç.+ni dolgka ala ala 005Bşk/003.

çeç чяч *a.* saç. bk. **sas**, **säs**, **ses**. [a.krş. CC **saç** (2015: 543); PS *Tat. T.* **çeç** (1787: 78); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çeç** (1981: 471a)].
ç.+ĕn maylab ç.+ĕn taragan 048Bşk/022.

çeçek чячяк *a.* çiçek. bk. **çeçke**, **çĕçkĕ**, **seseg**, **säseg**, **siseg**. [a.krş. ED **çĕçek** (1972: 400b); CC **çiçek** (2015: 685); HŞ **çiçek** (2014: 153); SBTP **çeçek** (1870: 176); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çeçek** (1981: 472b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ.* **çeç** (2002: 104b)].
ç. ç. totto 026Tat/005, ç. totto 026Tat/007, ç. totto 026Tat/011.

çeçke чячкя *a.* çiçek. bk. **çeçek**, **çĕçkĕ**, **seseg**, **säseg**, **siseg**.[a.krş. SBTP **çeçke** (1870: 170); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Minzele ağ.*, *Börĕ ağ.* **çeçke** (2009: 742a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **çeçke** (2002: 79b)].
ç. torlo ç. satıp aldım 046Bşk/001.

çeşme чяшмя (Far.) *a.* göz. krş. **köz**, **kuz**, **kü[1]z**. [a.krş. HŞ **çeşme** (2014: 149); BRS **şişmä** 'pınar, kaynak' (1899: 231a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çişme** '1. Çeşme. 2. Bir şeyin kaynağı' (1981: 437b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **şişme** 'çeşme, pınar' (2017: 565b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ.* **çişme** 'çeşme' (2002: 16b)].
ç. bĕrĕ ç. 001Bşk/006.

çĕçkĕ чечке *a.* çiçek. bk. **çeçek**, **çeçke**, **seseg**, **säseg**, **siseg**.
ç. jitĕn ç. ata ikĕn 047Bşk/078, ban xuşlandım ç. isĕne 049Bşk/066.
ç.+n. jitĕn ç.+n yĕrlerbar 047Bşk/077.

çĕg- чег- *e.* çıkmak. bk. **çık-**, **çig-**, **çik-**, **sıg-**, **sıɣ-**, **sık-**, **sıq-**.
ç.-ayik ayda ç.-ayik awlakka 047Bşk/051.
ç.-ĕp yügö[1]rip ç.-ĕp öbĕr iděm 047Bşk/042, yügĕrĕp ç.-ĕp suröb öbĕr 047Bşk/058, karışı ç.-ĕp atıŋ bĕylergä 049Bşk/088.
ç.-ıp safaralarga ç.-ıp yürĕgĕnĕmdä 049Bşk/065.

çĕlek челяк *ft. a.* kova. [a.krş. BL1926 **silek** (2018: 206); **Ç. Tat. yd.** TTS **çilek** (1997: 396a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **silek** (2017: 528b)].
ç. ç. yarım tuz gına 046Bşk/027.

çĕş- чеш- *e.* sırrını, derdini söylemek; açılmak. [a.krş. ED **çeş-** (1972: 431a); CC **saç-** (2015: 543); BRS **säs-** (1899: 191b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çiş-** (1981: 437b)].
ç.-me dost işlarım kup děyĕp srın ç.-me 049Bşk/091.

çĕtĕk четек *a.* ince deriden yapılan, uzun konçsuz ve topuksuz çizme. bk. **sitık**. [a.krş. CC **ĕtik** (2015: 706); BRS **citĕk** (1899: 195a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çitĕk** (1981: 435a)].
ç. ç. kawuş kigeni 048Bşk/014.

çıgar- чыгар- *e.* çıkarmak. bk. **sıgar-**. [a.krş. ED **çıkar-** (1972: 410b); CC **çıgar-** (2015: 457), **çıkar-** (2015: 683); HŞ **çıḳar-** (2014: 151); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çıgar-** (1981: 449b)].
ç.-dılar padişadan xököm dip ç.-dılar ızvutka 004Bşk/007.

çık- чык- *e.* çıkmak. bk. **çĕg-**, **çig-**, **çik-**, **sıg-**, **sıɣ-**, **sık-**, **sıq-**. [a.krş. ED **çık-** (1972: 405b); CC **çık-** (2015: 683); HŞ **çıḳ-** (2014: 150); SBTP **çıq-** (1870: 158); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çık-** (1981: 451); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **çık-** (2002: 316a)].
ç.-ar koyaş ç.-ar äyleněp ak bolotka beyleněp 004Bşk/025.
ç.-tı ç.-tı çay digen ülen 005Bşk/002.
ç.-kanda kızarıp koyaş ç.-kanda 004Bşk/009.

çiber чибяр (Mo.) *a.* güzel. krş. **gözĕl**, **krasnıy**, **matur**, **sıluw**, **zıfa**, **zifa**. [a.krş. SBTP **çiber** (1870: 156); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çiber** (1981: 423b)].
ç. bik' ç. 006Tat/003, bik' ç. 006Tat/007, ay xay abzı bik ç. 019Tat/001, ay xay abzı bik ç. 019Tat/005, bik ç. 021Tat/001.

çig- чиг- *e.* çıkmak. bk. **çĕg-**, **çık-**, **çik-**, **sıg-**, **sıɣ-**, **sık-**, **sıq-**.
ç.-ıp yulga ç.-ıp bulmaydır 047Bşk/053.

çik- чик- *e.* çıkmak. bk. **çĕg-**, **çık-**, **çig-**, **sıg-**, **sıɣ-**, **sık-**, **sıq-**.
ç.-tım ç.-tım uram buyina 047Bşk/018.

çikmen чикмян *a.* 1. Genelde yakasız ve evde dokunan bir çeşit palto. 2. Başkurtlarda eski bir askerî kıyafet, sekmen. [a.krş. CC **çekmen** 'kumaş, yön kumaş, çuha' (2015: 456); BRS **säkmän** (1899: 189b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çikmen** 'eski zamanlarda genellikle Hristiyanların giydiği, yünden dikilen kalın ve kaba üst giyimi' (1981: 427a)].
ç.+ĕne bilĕkeyĕne bıwgan bil' bawının ç.+ĕne sıgar buyawı 046Bşk/015.

çuk чук *a.* püskül. [a.krş. ED **çu:ğ** (1972: 405a); BRS **suk** (1899: 196a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çuk** (1981: 443b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **suq** (2017: 539b)].
ç. ç. çukladım bawlarga 040Tat/010.

çukla- чукла- *e.* püsküllemek, püskül yapmak. [a.krş. ED **çuğla-** 'buhça, paket bağlamak, sarmak' (1972: 407b); HŞ **çulγan-** 'sarmak' (2014: 155); BRS **sukla-** (1899: 196a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çukla-** (1981: 443b)].
ç.-dım çuk ç.-dım bawlarga 040Tat/010.

-D-

dá дá *ed.* da. bk. **da**, **de**.
d. magadı türe yawap birelir d. 004Tip/021.

da да *ed.* da. bk. **dá**, **de**. [a.krş. CC **da** (2015: 687); HŞ **da** (2014: 157); BL1926 **da** (2018: 140); **Ç. Tat. yd.** TTAS **da** (1977: 289a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **da** (2011: 320a)].
d. sagıngan d. sayın kaytar iděm 001Tat/007, gunay mikan d. ay xadruk 002Tat/002, kayda d. gnay 004Tip/005, yanı d. gnay 006Tip/011, gumırınga d. bulası yuk' 010Tat/015, karasam d. juk 022Tat/003, karasam d. juk 022Tat/004, barmagım d. juk 022Tat/006, karasam d. juk 022Tat/007, karasam d. juk 022Tat/008, barmagım d. juk 022Tat/010, taŋ ata d. daxi 032Bşk/006, miŋe d. kil'seŋ 022Tat/033, utlar d. yana 044Tat/005, kayda d. barmas 046Bşk/014, yukı d. kurgan 047Bşk/035, brew d. ikew 047Bşk/036, min d. ki[1]yěsěm 048Bşk/032, uynap d. doslar 049Bşk/003, jurgan d. jirěm 049Bşk/052, sırtlıy d. bulır 049Bşk/090, buray d. buray 049Bşk/093.

da- да- *e.* demek. bk. **de-**, **dě-**, **di-**, **di[1]-**, **du-**, **tı-**, **ti-**, **ti[1]-**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sirgaç ağ.* **daw** 'ses' (2009: 164b)].
d.-y susagan uk sakta d.-y 016Tat/001, üz tugan kayların d.-y 016Tat/002.

dagasıs дагасыс *a.* nalsız. [a.krş. HŞ (Far.) **daγ** 'kızgın demirle vurulan damga' (2014: 157); BRS **dagaġıź** (1899: 68a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **daga** 'nal' (1977: 290a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **daγahız** (2011: 324b)].
d. at d. yürěmes 004Tat/003, a. dagasıs yürěmes 004Tat/007.

dagalat- дагалат- *e.* nal çaktırmak. bk. **dalagat-**. [a.krş. BRS **dagala-** (1899: 68a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **dagala-** 'nal çakmak' (1977: 290a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **daγalat-** (2011: 323b)].
d. kar‿atınga d. 028Tat/002.

daganap даганап *a.* sağanak.? [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **dagan** 'salıncak' (1977: 290a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **taγan** '1. sacayağı, üç ayak. 2. direk, dayak. 3. darağacı.' (2017: 570b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Urta ağ.* **daγan** '1. sacayağı, üç ayak. 2. direk, dayak. 3. darağacı.' (2002: 78a)].
d.-p uy artında d.-p 024Tat/022.

dagna дагна *ed.* da ve gına edatlarının birleşimiyle oluşmuş anlamı güçlendiren edat. bk. **dag'na**, **daγna**, **dagnay**. [a.krş. CC **dagın** 'henüz' (2015: 461); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tümen ağ.* **da gına** (2009: 336b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **da γına** (2011: 321b)].**d.** kayday d. mikan 002Tat/009, kayday d. mikan 002Tat/010, kaydan d. mikan 002Tat/011, kayday d. mikan 014Tat/001, kayday d. mikan 014Tat/002, kayday d. mikan 014Tat/002, sarı d. sıpsık 014Tat/003, sarı d. talga 014Tat/004, sarı d. talga 014Tat/005, kayday d. mikan 014Tat/006, kayday d. mikan 014Tat/007, sarı d. sıpsık 014Tat/010, sarı d. talga 014Tat/011, can küydürüp d. nik tuldık 014Tat/013, alma d. tatı şiker 014Tat/014, bikqul d. awulı zur awıl 019Bşk/007, yürěy d. torgaç bĕr köyleděm 049Bşk/067.

dag'na даг'на *ed.* da ve gına edatlarının birleşimiyle oluşmuş anlamı güçlendiren edat. bk. **dagna**, **daγna**, **dagnay**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **da γına** (2011: 321b)].
d. atka d. měnseng 011Tat/001, atka d. měnseng 011Tat/006.

dagnay дагнай *ed.* da ve gına edatlarının birleşimiyle oluşmuş anlamı güçlendiren edat. bk. **dagna**, **dag'na**, **dayna**.
d. tuxbá d. bělen 001Nog/008, ikı d. yarnı 001Nog/009, xutna d. bělen 001Nog/012.

dayna даӈна *ed.* da ve gına edatlarının birleşimiyle oluşmuş anlamı güçlendiren edat. bk. **dagna**, **dag'na**, **dagnay**.
d. kaytır d. idım bän ilimä 019Bşk/009.

daxi дахи *ed.* dahi. [a.krş. CC **dagı** (2015: 688); HŞ **dayı** (2014: 157); **Ç. Tat. yd.** TTAS **dexi** (1977: 320b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Miyes ağ. Ey ağ.* **daxı** (2002: 79b)].
d. taŋ ata da d. kis bula 032Bşk/006.

dala дала *a.* bozkır. krş. **jalan**, **saxra**, **sahara**, **yalan**. [a.krş. BRS **dala** (1899: 68a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **dala** (1977: 290b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **dala** (2011: 328a)].
d.+da yarlı yĕri d.+da 027Tat/035.

dalagat- далагат- *e.* nal çaktırmak. bk. **dagalat-**.
d. kar‿atınga d. 028Tat/004, kar‿atınga d. 028Tat/010.

dan дан *a.* şan, övgü. [a.krş. BRS **dan** (1899: 68a); BL1926 **dan** (2018: 120a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **dan** (1977: 291a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **dan** (2011: 332a)].
d.+ıbıs. d.+ıbıs 010Tat/004, kitsĕn d.+ıbıs 010Tat/008, d.+ıbıs 010Tat/036.

darman дарман (Far.) *a.* derman. [a.krş. HŞ **dermān** (2014: 162); BRS **darman** (1899: 68b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **derman** (1977: 335); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kuznetsk ağ.* **darman** (2009: 164a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **darman** (2011: 339b)].
d.+ım şun öçön yuktır d.+ım 002Bşk/015.

dar'ya дарья (Far.) *h.* derya. [a.krş. HŞ **deryā** (2014: 162); BL1926 **derya** (2018: 31); **Ç. Tat. yd.** TTAS **der'ya** (1977: 320); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **dar'ya** (2011: 342a)].
d. d. sıwları 004Tip/014, d. suwun 016Tat/003, d. suwun 016Tat/003, d. suwun 016Tat/006.

daw дау *t.* dağ.? bk. **taw**, **tar.** [a.krş. BRS **daw** 'rekabet' (1899: 69a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **daw** '1. dava. 2. güreş, savaş.' (1977: 292); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sirgaç ağ.* **daw** 'ses' (2009: 164b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **daw** 'dava' (2011: 345a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Urta ağ.* **daw** (2002: 79a)].
d. sıktım d. xay kise 001Tip/001, sıktım d. xay kis 001Tip/003.

dawlat даулат (Ar.) *a.* zenginlik. bk. **dawlät**. krş. **baylık**. [a.krş. . CC **duvlat** 'talih, şans, devlet' (2015: 692); HŞ **davlat** 'devlet' (2014: 159); **Ç. Tat. yd.** TTAS **dewlet** (1977: 321a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **devlet** (2011: 475b)].
d.+ım sawlıkayim bänin d.+ım 001Tip/021.

dawlät даулӓт (Ar.) *a.* zenginlik. bk. **dawlat**. krş. **baylık**. [a.krş. HŞ **davlat** 'devlet' (2014: 159); **Ç. Tat. yd.** TTAS **dewlet** (1977: 321a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **devlet** (2011: 475b)].
d. zavklı ɣumır dayim d. bělen uz sinĕ 040Bşk/006.

dawşif даушиф *k.a.* Davşif (soyadı).
d.+nıŋ d.+nıŋ kanturı 027Tat/017.

dawur дауp (Ar.) *a.* devir. [a.krş. HŞ **devr** (2014: 163); BL1926 **devĕr** (2018: 116); **Ç. Tat. yd.** TTAS **dewĕr** (1977: 318a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **dewĕr** (2011: 475b)].
d. d. utkas 010Bşk/016, kitar d.‿utkas 025Bşk/006.

day дай *ed.* benzetme edatı. [a.krş. CC **dĕy** (2015: 691); BRS **day** (1899: 12b); BL1926 **day** (2018: 130); **Ç. Bşk. yd.** BTS **day** (2017: 148a)].
d. alɣan d. bělen 016Bşk/003, kiskina d. jĕl'ga taşip bara 049Bşk/029, appaq d. appaq i aguna 049Bşk/041.

dayim даим (Ar.) *a.* daima. [a.krş. HŞ **dāyim** (2014: 160); BL1926 **daimi** (2018: 166); **Ç. Tat. yd.** TTAS **dayim** (1977: 290b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **dayim** (2011: 325b)].
d. zavklı ɣumır d. dawlät bělen uz sinĕ 040Bşk/006.

de дя *ed.* da. bk. **dá**, **da**. [a.krş. CC **de** (2015: 690); HŞ **de** ‘bağlaç’ (2014: 160); BL1926 **de** (2018: 193); **Ç. Tat. yd.** TTAS **de** (1977: 317b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **de** (2011: 465a)].
d. säně d. banga 010Tat/033, bäně d. sanga 010Tat/033, bĕr d. malı yuk bulır 005Bşk/027, jirençäy d. atnın 046Bşk/005, ikĕ d. jiren parlar 046Bşk/011.

de- дя- *e.* demek. bk. **da-**, **dĕ-**, **di-**, **di[1]-**, **tı-**, **ti-**, **ti[1]-**.
d.-p bikar sü[1]z d.-p gayipka almasaŋız 006Bşk/002.

dem дям (Far.) *a.* dem. [a.krş. HŞ **dem** (2014: 161); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Bogırıslan ağ.* **dem** (2009: 165b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **dem** (2011: 469b)].
d. bĕr d. yaz 002Bşk/005.

deni дяни (Ar.) *a.* alçak. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **deni** (2011: 469b)].
d. bĕrĕ d. 001Bşk/008.

dert дярт (Far.) *a.* dert. [a.krş. HŞ **derd** (2014: 162); BRS **därt** (1899: 68b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **dert** (1977: 319b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **dert** (2011: 472b)].
d.+ler kamu d.+ler 002Bşk/003.

dertlü[1] дяртлю *a.* dertli. krş. **monnı**, **moŋno**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **dertlĕ** (1977: 319b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **dertlĕ** ‘coşkulu, ilham dolu, hevesli, arzulu’ (2017: 127a), BTS **derdmend** (2017: 126b)].
d. musafĕrler bulır d. 002Bşk/002.

de[1]vka дѣвка (Rus.) *a.* kız.
d. krasna d. udaloy 011Tat/004, krasna d. 011Tat/009, krasna d. 011Tat/014.

dĕ- де- *e.* demek. bk. **da-**, **de-**, **di-**, **di[1]-**, **du-**, **tı-**, **ti-**, **ti[1]-**. [a.krş. CC **dĕ-** (2015: 690); HŞ **dĕ:-** (2014: 160)].
d.-segĕz kız d.-segĕz kızaměn 048Bşk/005.
d.-ler üse d.-ler 037Tat/009.
d.-b çay d.-b ükĕrĕr 005Bşk/017, yĕrgĕ tiysin d.-p 047Bşk/006, yanıŋ köysĕn d.-p 047Bşk/008, matur bulam d.-p 048Bşk/011.
d.-yĕp dost işlarım kup d.-yĕp srın çĕşme 049Bşk/091.
d.-yĕn bız mĕskinler kite d.-yĕn 047Bşk/062.

dıngla- дынгла- *e.* dinlemek. [a.krş. ED **tıŋla:-** (1972: 522a); HŞ **tıŋla-** (2014: 557); BRS **tıŋla-** (1899: 218b); BL1926 **tıŋla-** (2018: 132); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tıŋla-** (1981: 204b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **tıŋla-** (2017: 609b)].
d.-saŋız xıkayat sü[1]yleyĕm bĕn d.-saŋız 006Bşk/001.

dınyakay дынйакай (Ar.) *a.* dünya. bk. **dön’ya**, **dunda[1]**, **dunja**, **dunya**, **dun’ya**, **dun‘ya**, **dünya**, **dünde**.
d.+larnı bu d.+larnı kutsan idı 001Nog/005.

di- ди- *e.* demek. bk. **da-**, **de-**, **dĕ-**, **di[1]-**, **du-**, **tı-**, **ti-**, **ti[1]-**. [a.krş. SBTP **di-** (1870: 152); **Ç. Tat. yd.** TTAS **di-** (1977: 307b)].
d.-ler apak d.-ler 034Tat/003, yumrı d.-ler 034Tat/005, yumşak d.-ler 034Tat/005, apak d.-ler 034Tat/009, yumrı d.-ler 034Tat/011, yumşak d.-ler 034Tat/011.
d.-dı atırmámın d.-dı 002Nog/007, ayrılmam d.-dı 002Nog/008.
d.-dĕgmĕy ülsĕn d.-dĕgmĕy 029Tat/038, ülsĕn d.-dĕgmĕy 029Tat/040, ülsĕn d.-dĕgmĕy 029Tat/042, ülsĕn d.-dĕgmĕy 029Tat/044.
d.-megĕz d.-megĕz beni sabırsız 002Bşk/011.
d.-mĕyĕn gumır utĕr d.-mĕyĕn 047Bşk/016.
d.-sämdä ax d.-sämdä 026Bşk/001, ax d.-sämdä 026Bşk/003, ux d.-sämdä 026Bşk/002, ux d.-sämdä 026Bşk/004.
d.-sĕnĕ mĕni söyĕmĕn d.-sĕnĕ 047Bşk/027.
d.-b karawul d.-b 007Bşk/003.
d.-buk utırtıyim d.-buk bakçaga 046Bşk/001, jır jırladay d. aytasız 010Bşk/009.
d.-yĕp yanım d.-yĕp 004Tat/005, canım d.-yĕp 004Tat/009.

d.-p indı atkaygnam baxil' bul d.-p 001Tip/017, kilip itsin d.-p 001Tip/036, utsın d.-p 001Tip/038, bismilla d.-p 003Bşk/001, upsın d.-p 003Bşk/009 , buraznası tulsın d.-p 003Bşk/009, baxtsız bulsın d.-p 003Bşk/010, saldatsin d.-p 004Bşk/006, saldatsın d.-p 004Bşk/008, fayda d.-p 004Bşk/015, kayda d.-p 004Bşk/016, ni kĕrek d.-p 007Bşk/007, söt kĕrek d.-p 007Bşk/008, söt soray d.-p ĕ[1]ytken iměş 007Bşk/010, jirĕm kalsın d.-p 049Bşk/052, bismilla d.+p 004Bşk/001, xököm d.-p çıgardılar 004Bşk/007.

d.-gan kız balakay d.-gan 010Bşk/003, kız balakay d.-gan 010Bşk/007, alamın d.-gan 031Bşk/003, alamın d.-gan 031Bşk/007.

d.-gen çay d.-gen ülen 005Bşk/002, ciděgenne d.-gen cidĕ yundus 038Tat/009, xoş bul d.-gen sü[1]zlerĕ 043Tat/004, xoş bul d.-gen sü[1]zlerĕ 043Tat/008, marış d.-gen tawışka 004Bşk/022.

digit дигит *a.* yiğit. bk. **cĕgĕt**, **(c)jıgıt**, **ikıt**, **jıgıt**, **jigit**, **jigĕt**, **jikit**, **yĕgĕt**, **yĕkĕt**, **yikıt**.
d. d.+lerden ni‿şlettĕŋ 031Tat/002.

dilga дилга *a.* nehir, ırmak. bk. **jĕlya**, **jĕlga**, **yĕlga.** [a.krş. PS *Tat. T.* **dzulgá**, *Bşk. T.*, *Nog. T.* **ö[1]lga** (1787: 314-315); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yĕlga** (1977: 329b)].
d.+lardın öt d.+lardın aşa sıktım 002Tip/015.

dingay дингай *a.* yenge, yengecik [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTS **yĕŋge** (2017: 716a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Irgız ağ., İyik-Hakmar ağ.* **diŋgeze, diŋgesey, dĕŋgese** (2002: 80b)].
d.-y üz'ganayin d.-y matur bulgas 006Tip/013.

divwana дивуана (Far.) *a.* divane. [a.krş. HŞ **dīvāna** (2014: 166); **Ç. Tat. yd.** TTAS **divana** (1977: 301b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **diwana** (2011: 404b)].
d. d. bulır bıl başım 001Tip/026.

di[1]- ді- *e.* demek. bk. **da-**, **de-**, **dĕ-**, **di-**, **du-**, **tı-**, **ti-**, **ti[1]-**.
d.-yüben ayda bazarga d.-yüben 005Bşk/005.
d.-yĕp uzi[1]m d.-yĕp 042Tat/002, üzi[1]m d.-yĕp 042Tat/006.
d.-yĕb-uk kız balanı d.-yĕb-uk 037Tat/012.

dolg долг (Rus.) *a.* borç.
d.+ka çayni d.+ka ala ala 005Bşk/003.

dombra домбра *a.* dombıra. [a.krş. BRS **dumbra** (1899: 70b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **dumbıra, dombra** (2011: 449b)].
d. d. tuttım kulıma 047Bşk/017.
d.+mnı d.+mnı taşladım 047Bşk/019.

dos дос (Far.) *a.* dost. bk. **dost**, **dus**, **dusıt**, **duss**, **dust**.
d.+lar uynap da d.+lar kulayiq 049Bşk/003.

dost дост (Far.) *a.* dost. bk. **dos**, **dus**, **dusıt**, **duss**, **dust**. [a.krş. CC **dost** (2015: 691); HŞ **dōst** (2014: 166)].
d. d. iş bulsın 049Bşk/087, d. işlarım kup dĕyĕp 049Bşk/091.

dostiş достиш *ik.* eş dost. bk. **dusiş**, **dussiş**.
d. i. d. i. bulsın 049Bşk/087, d. işlarım kup dĕyĕp 049Bşk/091.

doşman дошман (Far.) *a.* düşman. bk. **duşman**,. krş. **jav**, **yaw**. [a.krş. BL1926 **doşman** (2018: 34); **Ç. Tat. yd.** TTAS **doşman** (1977: 311b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **doşman** (2011: 427b)]
d.+ı yarlı kışı adam d.+ı 049Bşk/007.
d.+lar xas d.+lar bulır küběsi 049Bşk/092.

dön'ya дөнья (Ar.) *a.* dünya. bk. **dınya**, **dunda[1]**, **dunja**, **dunya, dun'ya**, **dun'ya**, **dünya**, **dünde**. [a.krş. BRS **dön'ya** (1899: 70a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **dön'ya** (1977: 338b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **don'ya** (2011: 416a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *ĕyek-Hakmar ağ.* **dönya** 'pek çok' (2002: 82a)].
d.+da şu dört nerseně kü[1]sterme běze d.+da ya rabbi 001Bşk/007.

dört дөрт *a.* dört. bk. **dürt**. [a.krş. CC **dört** (2015: 691); HŞ **tö:rt** (2014: 572)].

d. d. adamların 001Bşk/003, d. nerseně 001Bşk/007, d. nersege 001Bşk/009, d. kitablarga 001Bşk/011.

dörtaw дөртау *a.* dört kişi. [a.krş. ED **törtegü** (1972: 537b); HŞ **törtegü** (2014: 572); **Ç. Tat. yd.** TTAS **dürtew** (1977: 325b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kuznetsk ağ,* **dörtew** (2009: 249a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **dürtew** (2011: 459a)].
d.+aw d.+aw 047Bşk/036.

du- ду- *e.* demek. bk. **da-**, **de-**, **dě-**, **di-**, **di[1]-**, **tı-**, **ti-**, **ti[1]-**.
d.-p yazγan d.-p kızıp sawdaγardin 016Bşk/002.

duk дук ikâi terennüm.
d. galilew gna mikan d. 011Bşk/001.

dulı- дулы- (Mo.) *e.* zıplamak. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sirgaç ağ.* **dula-** 'karışmak, dağılmak' (2009: 172a)].
d.-dır didı d.-dır 002Nog/007.

dunan дунан *z.* 4 yaşındaki at. [a.krş. BL1926 **dünen** (2018: 123)].
d. minganday atım kiro d. 049Bşk/073.

dunda[1] дундя (Ar.) *a.* dünya. bk. **dınya**, **dön'ya**, **dunja**, **dunya**, **dun'ya**, **dun'ya**, **dünya**, **dünde**.
d. d. nujnası 001Tip/010, d. kadırları 001Tip/020, d. nujdaların 003Tip/009.
d. dus iş kirek d. kutmaγa 027Bşk/010.

dunja дунжа (Ar.) *a.* dünya. bk. **dınya**, **dön'ya**, **dunda[1]**, **dunya, dun'ya**, **dun'ya**, **dünya**, **dünde**.
d.+ga bu d.+ga gorurlanıp 049Bşk/027.

dun'ya дунья (Ar.) *a.* dünya. bk. **dınya**, **dön'ya**, **dunda[1]**, **dunja**, **dunya**, **dun'ya**, **dünya**, **dünde**.
d.+nı kutsan idı fanı d.+nı yandusım 001Nog/010.

dun'ya дунъя (Ar.) *a.* dünya. bk. **dınya**, **dön'ya**, **dunda[1]**, **dunja**, **dunya**, **dun'ya**, **dünya**, **dünde**. [a.krş. BL1926 **don'ya** (2018: 38); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **don'ya** (2011: 416a)].
d.+da gumě[1]r itsek idě d.+da 044Tat/004.

dunya дунйа (Ar.) *a.* dünya. bk. **dınya**, **dön'ya**, **dunda[1]**, **dunja**, **dun'ya**, **dun'ya**, **dünya**, **dünde**.
d.+da fani d.+da 027Bşk/006.

dus дус (Far.) *a.* dost. bk. **dos**, **dost**, **dusıt**, **duss**, **dust**. [a.krş. SBTP **dus** (1870: 168); BRS **dus** (1899: 70b); BL1926 **duś** (2018: 132); **Ç. Tat. yd.** TTAS **dus** (1977: 330b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **duś** (2011: 452b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **tus** (2002: 338a)].
d. d. itıp 024Bşk/005.
d.+ı kanton ataŋ d.+ı jitar başıŋa 024Bşk/006.
d.+lar caŋada d.+lar 018Tat/006, ayırılmas d.+lar bulayık 022Tat/042.
d.+larım d.+larım 003Bşk/014, iskě d.+larım 018Tat/007.

dusikay дусикай *a.* dostcağız. bk. **duskay**.
d. d. ganam 013Tat/009, d. ganam 013Tat/015, d. ganam 013Tat/021, d. ganam 013Tat/027, d. ganam 013Tat/033, d. ganam 013Tat/039, d. ganam 013Tat/045.

duskay дускаи *a.* dostcağız. bk. **dusikay**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Minzele ağ., Kamışlı ağ.* **duskay** (2009: 651a)].
d. kitayiq d. 005Tip/015, d. ganam 049Bşk/030, d. ganam 049Bşk/032 asuw bělen d. 049Bşk/075.
d.+im d.+im 049Bşk/004, d.+im 049Bşk/012, d.+im 049Bşk/020.

dusıt дусыт (Far.) *a.* dost. bk. **dos**, **dost**, **dus**, **duss**, **dust**.
d.+larım d.+larım tü[1]şse isěme 017Tat/006**.**

dusiş дусиш *ik.* eş dost. bk. **dostiş, dussiş**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **dus-iş** (1977: 315a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **duś-iş** (2011: 453a)].
d. d. kirek 027Bşk/010.

d.+larnıŋ d. işlarnıŋ ... běrě 009Bşk/010 d.+larnıŋ 009Bşk/010.

dussiş дуссиш *ik.* eş dost. bk. **dostiş, dusiş**.
d. duşmanım kubırak d. adrak 005Tip/017.

dust дуст (Far.) dost. bk. **dos**, **dost**, **dus**, **dusıt**, **duss**. [a.krş. BL1926 **duśt** (2018: 218)].
d.+ım atam d.+ım 025Bşk/009, d.+ım udarsıŋ 045Bşk/002.
d.+ı ataŋ d.+ı 025Bşk/010.
d.+lar d.+lar 047Bşk/037, d.+lar 047Bşk/038.
d.+larnı şul d.+larnı bik sagınsam 015Tat/006.
d.+larım ay d.+larım 044Tat/009, d.+larım 044Tat/009, d.+larım 044Tat/010.
d.+larımdan sězde d.+larımdan ayrılışkaç 044Tat/011.

duşman душман (Far.) *a.* düşman. bk. **doşman**. krş. **jav**, **yaw**. [a.krş. CC **düşman** (2015: 692); HŞ **duşmān** (2014: 167); SBTP **düşman** (1870: 174); BL1926 **doşman** (2018: 34)].
d. d. 029Tat/018, d. 029Tat/020.
d.+ım d.+ım kubırak dussiş adrak 005Tip/017.
d.+ından d.+ından kışı ularmi 035Bşk/004, d.+ından kışı ularmi 035Bşk/008.

dünde дӱндя (Ar.) *a.* dünya. bk. **dınya**, **dön'ya**, **dunda[1]**, **dunja**, **dunya, dun'ya**, **dun'ya**, **dünya**. [a.krş. CC **dünye** (2015: 692); HŞ **dünye** (2014: 168)].
d. d. malı 005Tip/009, d. kutayiq 005Tip/018, d. sımay 023Bşk/006.

dü[1]k дюк yok.?
d. sagınganγa d. salamın 029Tat/041.

dü[1]n'ya дюньяда (Ar.) *a.* dünya. bk. **dınya**, **dön'ya**, **dunda[1]**, **dunja**, **dunya, dun'ya**, **dun'ya**, **dünde**. [a.krş. CC **dünye** (2015: 692); HŞ **dünye** (2014: 168); SBTP **dünya** (1870: 158)].
d.+da bu d.+da 002Bşk/001,bu d.+da 002Bşk/009.

dü[1]rt дюрт *a.* dört. bk. **dört**. [a.krş. BL1926 **dürt** (2018: 34); **Ç. Tat. yd.** TTAS **dürt** (1977: 325a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **dürt** (2011: 457a)].
d. d. adam 001Bşk/001, d. agzami 001Bşk/005, d. ürdek 013Tat/040, d. kazık 027Tat/001, d. kazık 027Tat/002, d. kazık 027Tat/007.

-Ä-

äger' ägярь (Far.) *ba.* eğer. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **eger** (1981: 671a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **eger** (2017: 138a)].
ä. ä. ě[1]sseŋ 006Bşk/005, ä. ě[1]sseŋ 006Bşk/007, ä. ě[1]sseŋ 006Bşk/009.

äl äл *a.* ön. bk. **ad**, **al**, **al'**. [a.krş. CC **all** (2015: 625); SBTP **all** (1870: 170); OSTN *Kazan ağ.* **al** (1893: 349); BRS **al** (1899: 9b-10a); BL1926 **al** (2018: 125); **Ç. Tat. yd.** TTAS **al** (1977: 41b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **al** (2011: 220b)].
ä.+larıŋa kilib 045Bşk/005.

älě äле *b.* daha, hâlâ. bk. **alě**. [a.krş. BRS **älě** (1899: 21b); BL1926 **elě** (2018: 48); **Ç. Tat. yd.** TTAS **elě** (2015: 331a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **elě** (2011: 140a].
ä. sayraşırbıs ä. az bulγas 029Bşk/004.

älle ялля *b.*galiba**,** belki, kim bilir, acaba. bk. **alla**, **älle**, **ělle**. krş. **měkan**, **měkěn**, **mikan**, **m‿ikan**, **miken.** [a.krş. BRS **ällä** (1899: 21b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **elle** (1981: 681a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **elle** (2017: 141a)].
ä. ä. yangız yuklagan 027Tat/041, ä. tuşum 028Bşk/010, ä. tüşümkay äll'ay uyawım 033Bşk/004, ä. tüşüm 033Bşk/010, ä. uyawım 033Bşk/010, ä. nisik 035Bşk/011.

äll' ялл' *b.* galiba**,** belki, kim bilir, acaba. bk. **alla**, **älle**, **elle**, **ělle**. krş. **měkan**, **měkěn**, **mikan**, **m‿ikan**, **miken.**
ä. älle tüşümkay ä.ay uyawım 033Bşk/004.

äněkäy äнекäй *a.* anacağız, annecik. [a.krş. BL1926 **eney, eněy, iney** (2018: 41); **Ç. Tat. yd.** TTAS **eni** (1981: 683a), **enkey** (1981: 683b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tümen ağ.*

eněkay (2009: 83b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **enkey** (2017: 142a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ., Urta ağ., Orta Ural. ağ.* **eněy** (2002: 425b)].

ä.+ě¹m ä.+ě¹m 004Bşk/016, ä.+ě¹m j.-ma 004Bşk/019.

är äp *s.* her. bk. **ger**, **gěr**, **xar'**. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **er** (2002: 426b)].

ä. ä. běrě awaz 002Bşk/007, ä. běr ěşněŋ 003Bşk/001, ä. bě¹r ě¹şněŋ 004Bşk/001.

är běrě äp бере *a.* her biri. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTS **her běr** (2017: 200a)].

ä. b. kılalar ä. b. awaz 002Bşk/007.

äşkärt- äшкärт- *e.* önceden haber etmek, sezdirmek. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **eşkert-** (1981: 689b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **eşkert-** (2017: 146b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Ey ağ.* **eşkert-** (2002: 430b)].

ä.-ěb köllö jortka ä.-ěb 004Bşk/002.

äwel äуял *a.* evvel, önce. [a.krş. BL1926 **evelgě** (2018: 114); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ewvel** (1981: 690b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **evel** (2017: 147b)].

ä.+ěn är bě¹r ě¹şněn ä.+ěn 004Bşk/001.

äyděp äйдеп 'düz basıp güzel yürümek'. ? [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Astrahan ağ.* **eyděp** 'düz basıp güzel yürümek' (2009: 78a)]

ä. alıp bumıy kören ä. alıp bumıy jul bělen 046Bşk/011.

äylen- äйлян- *e.* dönmek. bk. **aylan-**, **ayla¹n-**, **aylěn-**. krş. **kayt-**, **qayt-**. [a.krş. CC **aynı-** (2015: 646); BL1926 **eylen-** (2018: 115); **Ç. Tat. yd.** TTAS **eylen-** (1981: 677a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **eylen-** (2017: 149a)].

ä.-ěp. koyaş çıgar ä.-ěp 004Bşk/025, tıwgan jirge ä.-ěp 004Bşk/026.

äyt- äйт- *e.* söylemek. bk. **ayt-**, **ěyt-**. krş. **süyle-**. [a.krş. BRS **äyt-** (1899: 21a); BL1926 **eyt-** (2018: 150); **Ç. Tat. yd.** TTAS **eyt-** (1981: 678b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **eyt-** (2017: 149b)].

ä.-ěrměn. turı ä.-ěrměn 040Tat/016.

ä.-e mujik ä.-e talıpka 007Bşk/007.

ä.-ěr běçesi ä.-ěr 007Bşk/013.

-E¹-

ě- I e- *e.* i- yardımcı eylemi, ek eylem. bk. **i-**. [a.krş. CC **ě-** (2015: 462); SBTP **i-** (1870: 152)].

über ě.-děm cü¹grü¹p barıp über ě.-děm 022Tat/017.

ě.-yděm uynarda ě.-yděm 046Bşk/020, köler ě.-yděm 046Bşk/020.

ě.-se kuş kü¹rd‿ě.-se sıgar awaga 013Tat/017.

ě¹ç эч iç. *a.* bk. **ěs**, **is II**, **yěs**. [a.krş. ED **iç** (1972: 17a); CC **iç** (2015: 483); HŞ **iç** (2014: 252); PS *Tat. T.*, *Miş. T.* **içinde**, *Bşk. T.* **içinda**, (1789: 438); SBTP **iç** (1870: 160); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ěç** (1981: 588a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ.* **ěç-quramta** 'iç organlar, içeri' (2002: 422a)].

ě¹.+ěkěyěm ě¹.+ěkěyěm minıŋ 049Bşk/083.

ě¹.+kěneyněn ě¹.+kěneyněn köygän 046Bşk/016.

ě¹çěr- эчер- *e.* içirmek. [a.krş. PS *Tat. T.* **ěç-**, *Nog. T.* **iç-** (1789: 316); BL1926 **ěsěr-** (2018: 158); **Ç. Tat. yd.** TTS **ěçěr-** (1997: 432a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **ěsěr-** (2017: 157a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **ěçěr-** 'çürümek' (2002: 422a)].

ě¹.ěrěrsěn balaga indě ni ě¹.ěrěrsěn 007Bşk/014.

ě¹lle элля *b.* galiba**,** belki, kim bilir, acaba. bk. **alla**, **älle**, **ellě**. krş. **měkan**, **měkěn**, **mikan**, **m‿ikan**, **miken.** [a.krş. BL1926 **elle** (2018: 206); **Ç. Tat. yd.** TTAS **elle** (1981: 681a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **elle** (2017: 141a)].

ě¹. ě¹. niler tuştě isěme 049Bşk/068.

ě¹p- эп- *e.* öpmek. bk. **öb-**, **up-**, **üb-**, **üp-**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTS **ep-** (2011: 142a)].

ě¹. jır jırlad‿aytıb uk ě. aytasın 010Tat/024.

ě¹rě- эре- *e.* erimek, çözünmek. bk. **irě-**, **yěrě-**. [a.krş. ED **erü:** (1972: 198a); CC **iri-** (2015: 720); HŞ **ěri-** (2014: 188); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ěrě-** (1981: 580b)].

ĕ¹.-mes suday kü¹měş ĕ¹.-mes 004Tat/004, niçik yanım ĕ¹.-mes 004Tat/006, suday kü¹měş ĕ¹.-mes 004Tat/008.

ĕ¹s- эс- *e.* içmek. bk. **yĕç-**, **ĕy-**, **iç-**, **is-** I,**'s-, yĕs-**. [a.krş. PS *Miş. T.* **yĕs-** (1789: 316); BRS **ĕ¹s-** (1899: 237a); BL1926 **ĕs-** (2018: 212); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ĕç-** (1981: 591b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **ĕs-** (2017: 156b)].
ĕ¹.-ipta darya suwun ĕ¹.-ipta ni fayda 016Tat/006.
ĕ¹.-seŋ äger' ĕ¹.-seŋ 006Bşk/005, äge'r ĕ¹.-seŋ 006Bşk/007, äger' ĕ¹.-seŋ 006Bşk/009.

ĕ¹s эс *a.* iç. bk. **ĕç**, **is II**, **yĕs**. [a.krş. SBTP **iç** (1870: 160); BRS **ĕ¹ś** (1899: 236b); BL1926 **ĕs** (2018: 80); **Ç. Bşk. yd.** BTS **ĕs** (2017: 156b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ.* **ĕs-qoramta, ĕs quramta** 'iç organlar' (2002: 417b)].
ĕ¹.+ĕnde sıw ĕ¹.+ĕnde 022Tat/019, sıw ĕ¹.+ĕnde 022Tat/023.

(i)se 'ся ise. [a.krş. HŞ **ise** (2014: 260); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ise** (1977: 356b)].
(i)s. bu xasretlerně kü¹rgeněm‿s. 029Tat/033.

ĕ¹ş эш *a.* iş. bk. **iş**, **uş**, **yĕş**. [a.krş. PS *Tat. T.* **ĕş** (1787: 197); BRS **ĕ¹ş** (1899: 237b); BL1926 **ĕş** (2018: 216); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ĕş** (1981: 592a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ĕş** (2017: 233b)].
ĕ¹. ĕ¹. qartımın 003Bşk/002.
ĕ¹.+nĕn är bĕ¹r ĕ¹.+nĕn äwelĕn 004Bşk/001.
ĕ¹.+nĕŋ är bĕr ĕ¹.+nĕŋ avalın 003Bşk/001.
ĕ¹.+ke bik kü¹p ĕ¹.+ke 006Bşk/008.
ĕ¹.+te gis bĕr ĕ¹.+te 006Bşk/010.
ĕ¹.+ĕdĕr xodaynıŋ ĕ¹.+ĕdĕr 004Bşk/019, jigitlerneŋ ĕ¹.+ĕdĕr 004Bşk/020.
ĕ¹.+ler ĕ¹.+ler tü¹şse 022Tat/029.

ĕ¹şqart- эшкарт- *e.* söylemek, önceden haber etmek. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **eşkert-** (2016: 367a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **eşkert-** (2017: 146b)].
ĕ.-ımın kü¹llü¹ yirge ĕ.-ımın ben fakirnĕŋ xalların 003Bşk/002.

ĕ¹y эй *ü.* ey. "ey, hey" anlamında bir seslenme sözü.. bk. **ya**, **yey**, **yĕy**. [a.krş. BRS **ĕ¹y** (1899: 89b); BL1926 **ĕy** (2018: 210); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ĕy** (1981: 560b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **ĕy** (2017: 160a)].
ĕ¹. yarnı ĕ¹. kıganı 001Nog/011, mindım ĕ¹. tawlarga 003Tip/007, suraşıp ĕ¹. karayim 010Bşk/011, baksanda ĕ¹. 012Tat/002, ĕ¹. aslamçĕy 012Tat/006, ĕ¹. yaratkan allax' 049Bşk/059, ĕ¹. gakılsız kşı 049Bşk/071, gumrım e¹. utırsın 049Bşk/077, yĕrnĕŋ ĕ¹. burisi 049Bşk/089, e. atları 049Bşk/097.

ĕ¹y- эе- *e.* içmek.? bk. **yĕç-**, **ĕs-**, **iç-**, **is- I**,**'s-, yĕs-**. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ., Orta Ural ağ., Ĕyek-Hakmar ağ.* **ĕy-** 'göndermek anlamındaki yardımcı eylem' (2002: 412a)].
ĕ¹.-ĕb küterĕb ĕ.-ĕb zĕber 021Tat/004.

ĕ¹yle- эйля- *e.* eylemek. bk. **ayle-**. [a.krş. ED **eyle-** (1972: 273a); HŞ **eyle-** (2014: 199); **Ç. Tat. yd.** TTAS **eyle-** (1981: 677b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **eyle-** (2011: 149a)].
ĕ¹.-me ilagi¹ ĕ¹.-me moxtaj 001Bşk/001.
ĕ¹. imen ĕ¹. 001Bşk/005, , ilagi nasıb ĕ¹. 005Bşk/007, ya ilagi nasıb ĕ¹. 005Bşk/014, ya ilagi nasıb ĕ¹. 005Bşk/030.

ĕ¹ylĕ¹n- эйлен- *e.* döndürmek. krş. **tagarmala-**. [a.krş. BL1926 **eylen-** (2018: 122); **Ç. Tat. yd.** TTAS **eylen-** (1981: 677a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **eylen-** (2017: 149a)].
ĕ¹.-ĕdĕr ĕ¹.-ĕdĕr salmakka 047Bşk/049.

ĕ¹yt- эйт- *e.* söylemek. bk. **ayt-**, **äyt-**. krş. **süyle-**. [a.krş. BL1926 **eyt-** (2018: 150); **Ç. Tat. yd.** TTAS **eyt-** (1981: 678b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **eyt-** (2017: 149a)].
ĕ¹.-e talıb biçara ĕ¹.-e söt kĕrek dip 007Bşk/008.
ĕ¹.-ĕr ĕ¹.-ĕr sü¹ziŋ bulsa janxay 047Bşk/050.
ĕ¹.-ti bĕçesi ĕ¹.-ti sıgırnı söti yukdır 007Bşk/015.
ĕ¹.-ken talıblar söt soray dip ĕ¹.-ken imĕş 007Bşk/010.

ĕ[1]zli[1]- эзлі- *e.* aramak. bk. **yĕzla-**. [a.krş. CC **izde-** (2015: 722); HŞ **i:zde-** (2014: 266); BRS **ĕ[1]zlä-** (1899: 235a); BL1926 **ĕ[1]z̲le-** (2018: 180); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ĕzle-** (1981: 560a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Çistay ağ., Melekes ağ.* **ezli-** (2009: 77b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ĕ[1]z̲le-** (2018: 122a)].
ĕ[1].-y anas‿irten kızın ĕ[1].-y 040Tat/023.

-F-

fagım bir- *e.* фагым бир- fehim vermek, ders vermek, musibet vermek. [a.krş. HŞ **fehm** 'anlama, idrak' (2014: 202); BRS **ġahım** 'serap' (1899: 45a1); **Ç. Tat. yd.** TTAS **feh̆m it-** 'akıl vermek' (1981: 358b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **feh̆m** '1. musibet; örnek. 2. danışılacak, akıl alınacak şey; ders' (2017: 164a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ. Miyes ağ.* **feh̆mdĕ** '1. akıllı. 2. terbiyeli. (2002: 365b)]. **f. b.-gĕl** f. b.-gĕl kü[1]ŋlĕme 004Bşk/004.

faxarnisa Фахарниса *k.a.* Faharnisa. bk. **faxarnitsa**.
f. f. bik kuştan 007Tip/010, f. bik kuştan 007Tip/012, nixal' itsın f. 007Tip/025.

faxarnitsa Фахарница *k.a.* Faharnisa. bk. **faxarnisa**.
f. f. biletka 007Tip/018, f. biletka 007Tip/020.

fakır факыр *a.* fakir bk. **fakir**. krş. **yarlı**. [a.krş. BL1926 **feqir** (2018: 78); **Ç. Tat. yd.** TTAS **fakır** (1981: 335a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sirgaç ağ., Çistay ağ., Çüpreli ağ., Kuznetsk ağ., Karsun ağ., Hvl. ağ., Kasıym ağ.* **fakır** (2009: 696a)].
f. bĕrĕ f. 001Bşk/008.

fakir факир *a.* fakir. bk. **fakır**. krş. **yarlı**. [a.krş. BL1926 **feqir** (2018: 78); **Ç. Bşk. yd.** BTS **feqir** (2017: 164b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Urta ağ.* **fakir** (2002: 364b)].
f.+nĕŋ ben f.+nĕŋ xalların 003Bşk/002.

fakirlĕkey факирлекяй *a.* fakirlik. [a.krş. BL1926 **feqirlĕk** (2018: 192); **Ç. Bşk. yd.** BTS **feqirlĕk** (2017: 164)].
f. uynarda yĕydĕm köler yĕydĕm f. kise muyınnı 046Bşk/020.

fana bul- фанабул- *e.* fena olmak, fenalaşmak. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTS **fena** (2017: 164b)].**f. b.-dı** şaşkaɣala kitıp f. buldı 017Bşk/009.

fanı фаны *s. s.* fani. bk. **fani**. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **fanıy** (2002: 37b)].
f. f. dun'yanı 001Nog/010.

fani фани *s.* fani. bk. **fanı**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **fani** (1981: 336a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **fani** (2017: 163a)].
f. f. la ɣna dönye 023Bşk/006, bu wafasız f. dunyada 027Bşk/006.

fayd файд (Ar.) *a.* fayda. bk. **fayda**.
f.+imış jangan jurakka f.+imış 024Bşk/008.

fayda файда (Ar.) *a.* fayda. bk. **fayd**. [a.krş. HŞ **fāyde** (2014: 202); BL1926 **fayz̲a** (2018: 102); **Ç. Tat. yd.** TTAS **fayda** (1981: 333b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **fayz̲a** (2017: 163b)].
f. f. dip 004Bşk/015, ni f. 016Tat/003, ni f. 016Tat/004, ni f. 016Tat/006, ni f. 016Tat/008.

fĕtnĕ фетне (Ar.) *a.* sıkıntı. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **fĕtne** '1. hükümete karşı oluşturulan silahlı örgüt. 2. fitne'' (1981: 340b); **Ç. Bşk. yd.** BTHA **fĕtne** '1. hükümete karşı oluşturulan silahlı örgüt. 2. İsyan. 3. Kötülük getiren kişi.' (2017: 293b)].
f. bu zamanda f. öçön' 005Bşk/001.

fitna фитна (Ar.) *a.* fitne. [a.krş. HŞ **fitne** (2014: 205)].
f.+lar f.+lar kup 027Bşk/009.

forkan форкан *a.* Furkan, Kur'an.
f. bĕrĕ tawrat bĕrĕ injĕl bĕrĕ zabur bĕrĕ f. 001Bşk/012.

frantsuz Французъ *s.* Fransız. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **frantsuz** (1981: 353b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **frantsuz** (2017: 324a)].

f. f. kül'mek 047Bşk/005.

furma фурма *a.* forma. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **forma** '1. dış görünüş, kıyafet, durum. 2. yapı, şekil.' (1981: 349a)].
f. yanɣı f. 043Bşk/009.

-G-

gajap гажап (Ar.) *s.* acayip. [a.krş. PS *Miş. T.* **adjaip**, *Bşk. T.* **gajaip** (1787: 394); HŞ **'acāıb** (2014: 16); **Ç. Tat. yd.** TTAS **gacep** (1977: 264b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **ɣajib** (2017: 171a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **ɣejep it-** 'şaşmak, hayret etmek' (2002: 77b)].
g. bu nıy g. xayran işler buldı 001Tip/005.

gakıl гакыл (Ar.) *a.* akıl. bk. **akıl**, **aqkıl**, **gaqıl**. [a.krş. CC **hakıl** (2015: 709); HŞ **'aḳıl** (2014: 30); SBTP **gakıl** (1870: 172); **Ç. Tat. yd.** TTAS **gakıl** (1977: 256a)].
g.+larım g.+larım bĕtdi malsızdan 049Bşk/072.

gakıllı гакыллы *s.* akıllı. [a.krş. HŞ **'aḳıllıɣ** (2014: 30); BRS **akıldı** (1899: 9b); BL1926 **aqıllılıq** (2018: 212); **Ç. Tat. yd.** TTS **gakıllı** (1997: 74a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣakıllı** (2011: 244b)].
g. g. ir 007Bşk/012.

gakılsız гакылсыз *s.* akılsız. [a.krş. BRS **akılġıź** (1899: 9b); BL1926 **aqılhız̲** (2018: 32); **Ç. Bşk. yd.** BTS **aqılhız̲** (2017:23a)].
g. ĕ[1]y g. kşı togol' iděm 049Bşk/071.

gaqıl гакыл (Ar.) *a.* akıl. bk. **akıl**, **aqkıl**, **gakıl**. [a.krş. CC **hakıl** (2015: 709); HŞ **'aḳıl** (2014: 30); SBTP **gakıl** (1870: 172); **Ç. Tat. yd.** TTAS **gakıl** (1977: 256a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣaqıl** (2011: 244b)].
g.+ım g.+ım bütün xuşim kittı 029Bşk/009.

galilew галиляу ikâi terennüm.
g. gna mikan duk 011Bşk/001.
g. gnay 011Bşk/002.
g. ralay zilelew zilelü[1]k 014Bşk/006, g. ralay zilelew zilelü[1]k 014Bşk/011

galiləy галилей ikâi terennüm.
g. g. gna imduk ay xadray ganam 011Bşk/003.

galim галим (Ar.) *s.* alim. [a.krş. HŞ **'alīm** (2014: 37); **Ç. Tat. yd.** TTAS **galim** (1977: 256b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣalim** (2011: 246a)].
g. yaman yakşi g. bayıŋızga. 006Bşk/004.

gam гам (Far.) ***a.*** gam. [a.krş. CC **gam** (2015: 476); HŞ **'ām** 'umuma ait' (2014: 38), **ɣam** 'gam' (2014: 207); **Ç. Tat. yd.** TTAS **gam** 'genel, herkes için bir, aynı' (1977: 258a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣam** (2011: 247b)].
g. biçesi g. kızıp kitken irĕne 007Bşk/011.

gammaz гаммаз (Ar.) *a.* gammaz. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣammaz** (2011: 248a)]
g. bĕrĕ g. 001Bşk/004.

gan ган *ed.* dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar. bk. **gana**, **gına**, **gna**, **gne**, **kana**, **ɣana**, **ɣna**, **ɣnı**, **kına**, **kna**.
g.+ım zän'çay ganam (g.+ım) 013Tat/006.

gana гана *ed.* dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar. bk. **gan**, **gına**, **gna**, **gne**, **ɣana**, **ɣna**, **ɣnı**, **kana**, **kına**, **kna**.
g. jılan g. jırnı 015Tat/001, jalan g. jır 015Tat/004, sitıksa[1]n g. 035Tat/002, kirtıksa[1]n g. 035Tat/003, sitıksa[1]n g. 035Tat/004, kirtıksa[1]n g. 035Tat/005.
g.+m kayday g.+m 002Tat/001, kayday g.+m 002Tat/003, ayday g.+m 002Tat/003, ayday g.+m 002Tat/004, ayli g.+m 002Tat/007, ayda g.+m 002Tat/009, zänçay g.+m 013Tat/003, zän'çay g.+m 013Tat/006, dusikay g.+m 013Tat/009, işĕkay g.+m 013Tat/010, zänçay g.+m 013Tat/012, dusikay g.+m 013Tat/015, zän'çĕy g.+m 013Tat/018, dusikay g.+m 013Tat/021, zän'çĕy g.+m 013Tat/024, dusikay g.+m 013Tat/027, zän'çäy g.+m 013Tat/030, dusikay g.+m

013Tat/033, zänçäy g.+m 013Tat/036, dusikay g.+m 013Tat/039, zänçäy g.+m 013Tat/042, dusikay g.+m 013Tat/045, ayda g.+m 014Tat/001, ayda g.+m 014Tat/006, kayday g.+m 022Tat/001, xadray g.+m 011Bşk/003, zileley g.+m zil'kuy 023Bşk/001 zanişay g.+m 049Bşk/010, duskay g.+m 049Bşk/030, duskay g.+m 049Bşk/032.

ganay ганай ikâi terennüm.
g. xadrıray g. ay vay xayduk 011Bşk/004.

garaba гаряба (Far.) *a.* kehribar. [a.krş. CC **karabar** (2015: 491); HŞ (Ar.) **ḳarābe** 'büyük şişe' (2014: 282); **Ç. Tat. yd.** TTAS **gerebe** 'saf çam sakızının farklı şartlarda uzun asırlar boyunca beklemesiyle oluşan sarı ya da kızıl sarı renkteki şeffaf madde; mücevher sıfatında kullanılır.' (1977: 283a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **gerebe** (2011: 234b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *İyik-Hakmar ağ.* **karaba** (2002: 135a), *Miyes ağ., Orta ağ., İyik-Hakmar ağ.* **kerebe** (2002: 175a)].
g. sarı g. 029Tat/002, sarı g. 029Tat/004, sarı g. 029Tat/006, sarı g. 029Tat/008.

garip гарип *a.* garip. [a.krş. CC **garip** (2015: 476); HŞ **ɣarıb** (2014: 208); BRS **gärib** (1899: 42b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **garip** (1977: 260a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣarip** (2011: 249a)].
g. guměri üter zayaga 013Tat/020.
g.+ka bĕ[1]r karaymın bayga bĕr' g.+ka 013Tat/019.

garmuçi гармучи *a.* akordeon, akordeoncu, akordiyoncu. bk. **garmunçi**.
g.+ler aslamçĕyler g.+ler 012Tat/007.

garmunçi гармунчи *a.* akordeon, akordeoncu, akordiyoncu. bk. **garmuçi**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **garmon'çı** (1977: 261a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **garmunsı** (2011: 142a)]
g.+ler aslamçĕyler g.+ler 012Tat/003, aslamçĕyler g.+ler 012Tat/011.

garnitur гарнитур (Rus.) *a.* takım. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **garnitur** 'bir amaca hizmet eden eşyaların hepsi' (1977: 261a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **garnitur** (2011: 143a)].
g. xutna dagnay bĕlen g. yandusım 001Nog/012.

gasker гаскяр *a.* asker. krş. **saldat**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **gasker** (1977: 262a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣesker** (2011: 314b)].
g. g. başı 004Bşk/023.

gay гай ikâi terennüm.
g. ay g. xay 002Tat/005, ay g. ayli 002Tat/006.
g.+duk ay g.+duk 002Tat/011.
g.+li g.+li aylük ay xaylük 002Tat/008.

gazız Газыз *s.* aziz. bk. **gaziz**.
g. g. baş bula kaděrsĕz 002Bşk/010.

gaziz газиз *s.* aziz. bk. **gazız**. [a.krş. CC **aziz** (2015: 648), **haziz** (2015: 711); HŞ **azīz** (2014: 71); SBTP **gaziz** (1870: 174); **Ç. Tat. yd.** TTAS **gaziz** (1977: 254a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣeziz** (2011: 293b)].
g. g. başka 022Tat/029, g. la ɣna başı 030Bşk/010, g. başım 049Bşk/031.

gazi[1]za Газіза *k.a.* Azize.
g. ay bägrım G. 041Tat/007, ay begrım G. 041Tat/011.
g.+y[1] ay bägrım G. 041Tat/003.

gayip гаип (Ar.) *a.* ayıp. [a.krş. HŞ **'ayıb** (2014: 66); SBTP **ayıb** (1870: 168); BRS **gayıb** (1899: 42b); BL1926 **ɣeyĕb** (2018: 94); **Ç. Tat. yd.** TTS **gayĕp** (1997: 72b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣeyĕp** (2011: 295a)].
g.+ka bikar sü[1]z dep g.+ka almasaŋız 006Bşk/002.

gayipka al- гаипка ал- *e.* ayıplamak. [a.krş. BRS **gayıbta-** 'suçlamak, itham etmek' (1899: 42b); **Ç. Tat. yd.** TTS **gayĕple-** (1997: 72b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣeyĕpke al-** (2011: 296a)].
g.+ka a.-masaŋız bikar sü[1]z dep g.+ka almasaŋız 006Bşk/002.

ger гяр (Far.) *s.* her. bk. **är**, **ğěr**, **xar'**. [a.krş. CC **her** (2015: 712); HŞ **her** (2014: 232); BRS **ġayın** (1899: 46b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **her** (1981: 825a)].
g. g. kü[1]n 006Bşk/012, g. kü[1]n 006Bşk/014.

ğěm гем (Ar.) *a.* halk. krş. **xalayık**, **xalık**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣem** (2011: 305a)].
g. kşige g. satarmın 007Bşk/021.

ğěr гер (Far.) *s.* her. bk. **är**, **ger**, **xar'**. [a.krş. BRS **ġayın** (1899: 46b)].
g. ğěr tarafka 005Bşk/019.

ğěri гери *b.* geri. [a.krş. CC **keri** (2015: 500); HŞ **kěrü** (2014: 305); BL1926 **kirě** (2018: 66); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kirě** (1979: 102a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kirě** (2017: 288a)].
g. bězněŋ artın g. tırgas 029Tat/025.

gına гына *ed.* dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar. bk. **gan**, **gana**, **gna**, **gne**, **ɣana**, **ɣna**, **ɣnı**, **kana**, **kına**, **kna**. [a.krş. SBTP **gına** (1870: 152); BRS **gına** (1899: 43b); BL1926 **ɣına** (2018: 76); **Ç. Tat. yd.** TTAS **gına** (1977: 282a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣına** (2011: 282b)].
g. baskan g. sayın 039Tat/014, alıs kına karap 046Bşk/007, ural g. tawnın külemĕ 046Bşk/007, mangay g. jazgan 046Bşk/012, alıs kına karap 046Bşk/013, ural g. tawnın 046Bşk/013, buz g. çĕlek 046Bşk/027, yarım tuz g. 046Bşk/027, kız g. 046Bşk/028, ural g. tawı 049Bşk/061, yalan g. yĕrnĕŋ 049Bşk/089.

giç гич (Far.) *b.* hiç. bk. **gis**, **his**. [a.krş. CC **hěç** (2015: 711); HŞ **hīç** (2014: 235); SBTP **hiç** (1870: 156); BRS **ġis** (1899: 56b); BL1926 **his** (2018: 30); **Ç. Tat. yd.** TTAS **hiç** (1981: 820b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **his** (2017: 550a)].
g. g. üzĕnde yuk nĕrsĕni 005Bşk/011.

gilaj гилаж (Ar.) *a.* ilaç. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣilaj** (2011: 261a)].
g.+ın g.+ın bir xaramlardan 002Bşk/004.

gilek гиляк *ft.* çilek. bk. **jělek**, **jěläk**, **yěleg**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yělek** (2011: 524b)].
g.+kä kızarıpkay bişkan g.+kä 003Tip/016.

gilekay гилякаи *ft.* çilekcik.
g.+in ir g.+in bĕrlàr kapsam 003Tip/017.

gilmi yaza Гилми йаза *k.a.* Gilmi Yaza (kadın adı).
g. y. g. y. 030Bşk/001.

gis гис (Far.) *s.* hiç. bk. **xis**. [a.krş. BL1926 **his** (2018: 122); **Ç. Tat. yd.** TTAS **hiç** (1981: 820b)].
g. kü[1]ŋěldě kalmas g. bĕr ě[1]şte 006Bşk/010.

giznekey гизнякяй *a.* enişteciğim, damatcığım. bk. **giznäkäy**, **ɣiznäkäy**. [a.krş. CC **yizne** (2015: 892); BRS **yĕẓnäy** 'ablanın kocası' (1899: 96b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cizni**, **cizney** (1981: 764b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yĕẓne** (2011: 498a), BTS **yĕẓne, yĕẓney** (2017: 727a)].
g. g. 027Tat/001, g. 027Tat/002, g. 027Tat/007, g. 027Tat/010, g. 027Tat/013, g. 027Tat/016, g. 027Tat/019, g. 027Tat/022, g. 027Tat/025, g. 027Tat/028, g. 027Tat/031, g. 027Tat/034, g. 027Tat/037, g. 027Tat/040.

giznäkäy гизнäкäй *a.* enişteciğim, damatcığım. bk. **ɣiznäkäy**, **giznekey**. [a.krş. CC **yizne** (2015: 892); BRS **yĕẓnäy** (1899: 96b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yĕẓne** (2011: 498a)].
g. g. 041Bşk/001.

gna гна *ed.* dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar. bk. **gan**, **gana**, **gına**, **gne**, **ɣana**, **ɣna**, **ɣnı**, **kana**, **kına**, **kna**.
g. yankay g. buylap 001Tip/015, mıskin g. cigit 002Nog/002, mıskin g. cigit 002Nog/004, bĕlĕkäy g. tawnın 003Tip/002, bĕlĕkäy g. tawnın 003Tip/004, yankay g. sıwnın 003Tip/011, isen g. yürü[1]p 003Tip/013, yayikay g. sıwnın 004Tip/012, bälekäy g. kulasayim 004Tip/019, yaşil' g. sana 004Tip/023, sayray g. kilip sayray 005Tip/007, mul'dur g. mul'dur 005Tip/021, ayxay g. jikitka

006Tip/017, matur g. yarga 006Tip/018, kıska g. buldı 008Bşk/002, inděla g. anıŋ 009Bşk/010, galilew g. mikan 011Bşk/001, galiləy g. imduk 011Bşk/003, atka g. kus bula 032Bşk/002, taldım g. tartma 018Tat/001, taldan g. tartma 018Tat/004, atkala g. saŋla 025Bşk/002.

g.+m isikay g.+m 001Tip/031, işikay g.+m aldı 006Tip/015.

gnay гнай ikâi terennüm.

g. kayda da g. barsa 004Tip/005, yugra g. atlap 006Tip/007, yanı da g. salgan 006Tip/011, galilew g. imduk 011Bşk/002, urlap la g. yüzä aq urdaq 022Bşk/010.

gne гня dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar. bk. **gan**, **gana**, **gına**, **gna**, **ɣana**, **ɣna**, **ɣnı**, **kana**, **kına**, **kna**. [a.krş. BRS **gĕnä** (1899: 43b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **gĕne** (1977: 282a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ.* **gne** (2009: 773b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **gĕne** (2011: 155a)].

g. menden g. kalgan 001Tat/008.

gorla- горля- *e.* guruldamak, kuğurmak. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **gorılda-** (1977: 275a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **ɣorolda-** (2017: 177b)].

g.-y kuk kugarsin g.-y zanişayim 049Bşk/002.

gorurlan- горурлан- *e.* gururlanmak. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **gorurlan-** (1977: 275a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣorurlan-** (2011: 271a)].

g.-ıp bu dunjaga g.-ıp 049Bşk/027.

göl гöл (Far.) *ft.* gül. bk. **gü[1]l**, **gü[1]l'**. [a.krş. BL1926 **göl** (2018: 52); **Ç. Tat. yd.** TTAS **göl** (1977: 284b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Astrahan ağ., Sibir ağ.* **göl** (2009: 198b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **göl** (2011: 198b)].

g.+ler g.+ler bötermĕ 001Tat/002.

gön гöн *a.* gün. bk. **kön**, **kun**, **kü[1]n**, **kün**. [a.krş. PS *Nog. T.* **gön** (1787: 274); BL1926 **gön** (2018: 62); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **gön** (2002: 80a)].

bu-g. sıgır bu-g. salamda torobtor 007Bşk/016.

gözĕl' гözель güzel. krş. **çiber**, **krasnıy**, **matur**, **sıluw**, **zıfa**, **zifa**. [a.krş. PS *Tat. T.* **gözel**, *Nog. T.* **gözĕl** (1789: 282); **Ç. Tat. yd.** TTAS **güzel** (1977: 288a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **güzel** (2011: 229a)].

g. jayniŋ g. vaktında 047Bşk/057.

gulet' гулять (Rus.) eğlenmek.

g. kil'dĕk g. iterge 048Bşk/018.

gumĕr гумер (Ar.) *a.* ömür. bk. **gumĕ[1]r**, **gumır**, **ɣumır**, **gumr**, **gü[1]mĕr**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **gomĕr** (1977: 272a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Melekes ağ.* **gumĕr** (2009: 158b)].

g. g. birsĕn 009Tat/004, g. birsĕn 009Tat/006, ütkendey g. 013Tat/031, kileysĕ g. 013Tat/032.

g.+i garip g.+i üter zayaga 013Tat/020.

gumĕ[1]r гумэр (Ar.) *a.* ömür. bk. **gumĕr**, **gumır**, **ɣumır**, **gumr**, **gü[1]mĕr**.

g. itsek idĕ 044Tat/004.

gumĕ[1]r it- гумэр ит- *e.* ömür geçirmek. bk. **gumır it-**. [a. krş. BRS **gümĕr it-** (1899: 43a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **gomĕr it-** (1977: 272b)].

gumĕ[1]r i.-sek idĕ gümĕ[1]r i.-sek idĕ dünyada 044Tat/004.

gumır гумыр (Ar.) *a.* ömür. bk. **gumĕr**, **gumĕ[1]r**, **ɣumır**, **gumr**, **gü[1]mĕr**.

g. ünen g. iteyĕk 038Tat/004, ünen g. iteyĕk 038Tat/008, g. utĕr 047Bşk/016.

g.+ım yaş g.+ım 002Tip/005.

g.+ın g.+ın utsın dip 001Tip/038.

g.+ıŋ bĕl'mĕy qalma g.+ıŋ utkanın 049Bşk/028.

g.+ı kıska gna buldı g.+ı 008Bşk/002.

g.+lergĕ bĕr az g.+lergĕ zawuk ikan 049Bşk/040.

g.+ınga g.+ınga da bulası yuk‘ 010Tat/015.

gumır it- гумыр ит- *e.* ömür geçirmek. bk. **guměr it-**. [**Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣüměr it-** (2011: 280b)].
gumır i.-eyěk ünen gumır i.-eyěk 038Tat/004, ünen gumır i.-eyěk 038Tat/008.

gumr гумр (Ar.) *a.* ömür. bk. **guměr**, **gumě[1]r**, **gumır**, **ɣumır**, **gü[1]měr**.
g.+ım g.+ım 049Bşk/077.

gunay гунау ikâi terennüm.
g. adri g. mikan da 002Tat/002, adri g. mikanda 022Tat/002.

gurnisa гурниса (Rus.) *a.* oda. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **gurnisa** (2012: 227b)].
g.+ŋdı yanı da gnay salgan g.+ŋdı 006Tip/011.
g.+larnın aq g.+larnın yěslerindä 001Nog/013.

güllü[1] гӱллю (Ar.) *s.* bütün. bk. **köllö**, **küllü**. krş. **bar**, **kamu**.
g. g. agızalarım saw bulgas 005Tip/010.

gü[1]l гюл (Far.) *a.* gül. bk. **göl**, **gü[1]l'**. [a.krş. CC **gül** 'çiçek' (2015: 476); HŞ **gül** (2014: 213); SBTP **kül** (1870: 162)].
g. g. baksaga 010Tat/030.
g.+ler kěrpěgěnden g.+ler tama 041Tat/009.

gü[1]l' Гюль (Far.) *a.* gül. bk. **göl**, **gü[1]l**. [a.krş. CC **gül** 'çiçek' (2015: 476); HŞ **gül** (2014: 213); SBTP **kül** (1870: 162)].
g. g. säsegěn 012Tat/002, g. sesegěŋ 012Tat/006.

gü[1]měr гюмер (Ar.) *a.* ömür. bk. **guměr**, **gumě[1]r**, **gumır**, **gumr**, **ɣumır**. [a.krş. HŞ **'ömür** (2014: 442); SBTP **gömr** (1870: 178); BRS **güměr** (1899: 43a); BL1926 **ɣüměr** (2018: 26); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣüměr** (2011: 277a)].
g.+ler bu g.+ler ütmes bulgası 022Tat/038.

-Ɣ-

ɣaměl' ҕамель (Ar.) *a.* amel. [a.krş. HŞ **'amel** (2014: 39); BL1926 **ɣemel** (2018: 186); **Ç. Tat. yd.** TTAS **gamel** (1977: 258b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣemel** (2011: 306a)].
ɣ. kaydan bilikan ɣ. ul'sanmay 023Bşk/011.

ɣana ҕана *ed.* dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar. bk. **gan**, **gana**, **gına**, **gna**, **gne**, **kana**, **ɣna**, **ɣnı**, **kına**, **kna**.
ɣ. mingan ɣ. qulasay 044Bşk/001, mingan ɣ. qulasay 044Bşk/003.

ɣayɣı ҕайҕы *a.* kaygı. bk. **kaygı**, **kayɣı**, **qaygı**. krş. **timar**.
ɣ.+sı mal ɣ.+sı 031Bşk/011.

ɣěm ҕем *a.* hüzünlü [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **ɣem** *Kızıl ağ. Orta ağ.* ' çok', *Urta ağ.* 'dünya', *Kızıl ağ.* 'hayat, hal' (2002: 78a)].
ɣ. ay ɣ. 012Bşk/002, ay ɣ. 012Bşk/004.

ɣiznäkäy ҕизнäкäй *a.* enişteciğim, damatcığım. bk. **giznäkäy**, **giznekey**. [a.krş. CC **yizne** (2015: 892)].
ɣ. ɣ. 041Bşk/002, ɣ. 041Bşk/003, ɣ. 041Bşk/006, ɣ. 041Bşk/007, ɣ. 041Bşk/010, ɣ. 041Bşk/011.

ɣna ҕна *ed.* dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar. bk. **gan**, **gana**, **gına**, **gna**, **gne**, **ɣana**, **ɣnı**, **kana**, **kına**, **kna**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣına** (2011: 282b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **ɣınay** (2002: 147a)].
ɣ. kurayla ɣ. itıp tartayiq 013Bşk/006, jalan ɣ. irdın 013Bşk/007, kurayla ɣ. itıpla 015Bşk/003, yasapla ɣ. bulmay 018Bşk/012, şaɣıyla ɣ. kitıp 019Bşk/005, uẕaq la ɣ. yulɣa 020Bşk/006, kaldın ɣ. zanışım 021Bşk/008, jıfak la ɣ. bilɣan 022Bşk/001, kumış la ɣ. altın 022Bşk/002, jıfak la ɣ. bilɣan 022Bşk/005, zilele ɣ. ziley zil'kün küy 023Bşk/004, fani la ɣ. dünde 023Bşk/006, kumışla ɣ. yar 025Bşk/001, atka ɣ. salsaŋ 025Bşk/004, bügün ɣ. tündä 028Bşk/002, bělekäy ɣ. jělɣa 028Bşk/009, gaziz la ɣ. başı 030Bşk/010, kayda la ɣ. yurusaŋ 036Bşk/003, kayda la ɣ. yurusaŋ 036Bşk/007.
ɣ.+y utkan ɣ.+y ɣumırınnın bilgası yok 032Bşk/005.

ɣnı ƃны *ed.* dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar. bk. **gan**, **gana**, **gına**, **gna**, **gne**, **ɣana**, **ɣna**, **kana**, **kına**, **kna**.
ɣ. sakmar la ɣ. sınıŋ buyinda 022Bşk/009.

ɣumdık ƃум---дык *a.* bir suma karşılık gelen para; sumluk. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTS **humlıq** 'bir suma karşılık gelen gümüş para' (2017: 219a)].
ɣ. unagına ɣ. ay un akık 024Bşk/001, una ɣ. un akık 024Bşk/003.

ɣumır ƃумыр (Ar.) *a.* ömür. bk. **gumĕr**, **gumĕ[1]r**, **gumır**, **gumr**, **gü[1]mĕr**. [a.krş. PS *Miş. T.* **ɣumır**, *Tat. T.* **umö[1]r**, *Nog. T.* **omur** (1787: 213)].
ɣ. zavklı ɣ. 040Bşk/006, utarsın ɣ. xay utarsın 005Tip/001, utarsın ɣ. xay utarsın 005Tip/003.
ɣ.+ım utkan ɣ.+ım iska tuşkanda 029Bşk/010.
ɣ.+ınnın utkan ɣnay ɣ.+ınnın bilgası yok 032Bşk/005.
ɣ.+ı ikıt ɣ.+ı 003Tip/006, ɣ.+ı bĕlen 029Bşk/005, ɣ.+ı az bulɣas 029Bşk/006.

ɣun ƃун *a.* Eyerin başına alttan eklenerek dikilen deri yüzeyli kemer, bağ. [a.krş. CC **kur** 'kemer' (2015: 764); **Ç. Bşk. yd.** BTS **qum** (2017: 381b)].
k.+day taştay ɣ.+day anıŋ batıwı 017Bşk/010.

ɣur ƃур *a.* hırsız. bk. **bur**.
ɣ.+u şaɣıyla ɣna kitıp ɣ.+u bitup 019Bşk/005.
ɣ.+ı şaɣıy miskin kitıp ɣ.+ı bitup 020Bşk/010.

-X-

xadray хадрай ikâi terennüm.
x. galiĕy gna imduk ay x. ganam 011Bşk/003.

xadruk хадрук ikâi terennüm.
x. ay x. 002Tat/002, ay x. 022Tat/002.

xadrıray хадрырай ikâi terennüm.
x. x. ganay ay vay xayduk 011Bşk/004.

xak Хак (Ar.) *ö. a.* Hak. bk. **xat**. krş. **alla**, **allah**, **xoday**, **xuday**, **mawlim**, **mewle**. [a.krş. HŞ **ḥaḳ** (2014: 217); SBTP **xak** (1870: 180); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xak** (1981: 360a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **xaq** (2017: 225)].
x. x. tagala 046Bşk/002, x. tagala 046Bşk/004, x. jazmışların 046Bşk/008 jazgan x. jazmışın 046Bşk/012.

xak tagala Хак тагаля *a.* Hak teala. bk. **xatkaɣala**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **xak tegele** (1981: 360a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **teɣelalla** 'Allahuteala', **teɣele** 'yüce, ulu, teala' (2017: 591b)].
x. x. 046Bşk/002, x. tagala 046Bşk/004.

xal хал (Ar.) *a.* hal, durum. [a.krş. HŞ **ḥāl** (2014: 218); PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **xal** (1787: 203); SBTP **hal** (1870: 156); BRS **xäl** (1899: 227a); BL1926 **xel** (2018: 72); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xel** (1981: 381b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **xel** (2017: 227b)].
x.+ĕ saldat x.+ĕ 004Bşk/003, saldat x.+ĕ 004Bşk/032.
x.+i ul bĕçara x.+i bĕtĕp 005Bşk/018.
x.+iměz bĕ[1]zněŋ uşpu x.+iměz 006Bşk/014.
x.+larımdı bänin x.+larımdı kışı bil'mey 002Tip/009.
x.+ların fakirněŋ x.+ların 003Bşk/002.
x.+lerĕn saldat xĕzmet x.+lerĕn 004Bşk/002.

xal- хал- *e.* koymak. bk. **sal-**. krş. **kuy-**. [a.krş. BRS **ġal-** (1899: 47b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **hal-** (2017: 181b)].
x.-dı kanton x.-dı yar qaşına 024Bşk/002, kanton x.-dı yar qaşına 024Bşk/004.
x.-dım x.-dım kuɣ at biliŋa 043Bşk/010.

xalayık халайык (Ar.) *a.* halk. bk. **xalık.** krş. **gĕm**.
x.-ayık barsa x.-ayık tĕlegen 003Bşk/010.

xalambit халамбит (Rus.) *a.* yün. bk. каламбит.
k. stambitkay tugul' k. 006Tip/002.

xalık халык (Ar.) *a.* halk. bk. **xalayık**. krş. **gĕm**. [a.krş. HŞ **ḥālıḳ** (2014: 220); BRS **xalk** (1899: 227a); BL1926 **xalıq** (2018: 166); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xalık** (1981: 361a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **xalıq** (2017: 226a)].
x. maxrum itme x. arasında 049Bşk/060.
x.+dın öy yalamın x.+dın 047Bşk/043.
x.+larnıŋ x.+larnıŋ kıyasını 005Bşk/008, x.+larnıŋ kıyasını 005Bşk/015, x.+larnıŋ kıyasını 005Bşk/023, x.+larnıŋ kıyasını 005Bşk/031.
x.+tan şiklenemĕn x.+tan 022Tat/018.

Xamida Хамида *k. a.* Hamida.
h. xayrtın agay Ḥ. 028Tat/015.

xannan ханнан *ö. a.* Hannan, merhamet eden.
x. ya x. 001Bşk/011.

xar' харь (Far.) *s.* her. bk. **är**, **ger**, **gĕr**. [a.krş. CC **her** (2015: 712); HŞ **her** (2014: 232); **Ç. Tat. yd.** TTAS **her** (1981: 825a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **her** (2017: 194a)].
x. x. jumgada xayir' yöröp 003Bşk/012, x. safarlar yalbar allaɣa 037Bşk/006.

xaram харам (Ar.) *a.* haram. [a.krş. CC **haram** (2015: 710); HŞ **ḥarām** (2014: 223); BRS **ġäräm** (1899: 50b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xaram** (1981: 363a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **xaram** (2017: 226b)].
x.+lardan gilajın bir x.+lardan 002Bşk/004.

xarap it- харап ит- *e.* harap etmek. [a.krş. HŞ **ḥarb** 'savaş' (2014: 224); BRS **ġaraptaş** 'çapaçul' (1899: 51a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xarap it-** (1981: 363b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **xarap** (2017: 226b)].
x. kartaytıpla x. i.-ersĕŋ 049Bşk/078. ultrĕbknĕ x. i.-ersĕŋ 049Bşk/080.

xas хас (Ar.) *s.* has. [a.krş. HŞ **ḥāṣ** (2014: 225); BL1926 **xas** (2018: 126); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xas** (1981: 363b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **xas** (2017: 226b)].
x. x. doşmanlar bulır kübĕsi 049Bşk/092.

xasılı kala[1]m хасылы калям (Ar.) *b.* hasılıkelam, kısacası. [a.krş. HŞ **ḥaṣıl** 'ortaya çıkan' (2014: 225)].
x. k. x. k. arık atın 005Bşk/009.

xasıret хасырят (Ar.) *a.* hasret. bk. **xasiret**, **hasra[1]t**, **hasret**.
x. askanay tulı uy x. 022Bşk/003, äskanay tulı uy x. 022Bşk/007.

xasiret хасирят (Ar.) *a.*hasret. bk. **xasıret**, **hasra[1]t**, **hasret**.
x. kup uy x. tutkan jigitlĕr 049Bşk/035.

xasra[1]t хасрят (Ar.) *a.* hasret. bk. **xasıret**, **xasiret**, **hasret**.
x. x. kitmay 001Tip/006, turli x. 001Tip/014, turli x. 001Tip/025.
x.+larım jarlamajmım x.+larım qaygım 013Bşk/009.
x.+larĕm uy x.+larĕm 046Bşk/006.

xasret хасрят (Ar.) *a.* hasret. bk. **xasıret**, **xasiret**, **xasra[1]t**. [a.krş. HŞ **ḥasret** (2014: 226); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xesret** (1981: 385b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sirgaç ağ.* **xasret** (2009: 801b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **xesret** (2017: 229b)].
x.+ĕn saldat x.+ĕn kü[1]rgeneĕmçe 004Bşk/024.
x.+lerně bu x.+lerně kü[1]rgeneĕm‿se 029Tat/033.

xat I Хат (Ar.) *ö. a.* Hak. bk. **xak**. krş. **alla**, **allah**, **xoday**, **xuday**, **mawlim**, **mewle**.
x. x. kaɣala 035Bşk/003, x. kaɣala 035Bşk/007.

xat II хат (Ar.) *a.* mektup. [a.krş. HŞ **xaṭ** 'yazı' (2014: 227); SBTP **hat** (1870: 164); BRS **xat** (1899: 227a); BL1926 **xat** (2018: 248); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xat** (1981: 364a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **xat** (2017: 226b)].
x. x. yazıp 001Tat/005.
x.+ıp burambaydın yazɣan x.+ıp kurıp 022Bşk/015.?
x.+ka x.+ka yazıp 010Tat/010.
x.+ıŋnı yurtma selem x.+ıŋnı 039Tat/004, yurtma selem x.+ıŋnı 039Tat/008.
x.+ları burambaydın yazɣan x.+ları 022Bşk/014.

xatın хатын *a.* hatun. [a.krş. ED **xa:tun** (1972: 602b); CC **xatun** (2015: 710); HŞ **xa:tun** (2014: 226); PS *Tat. T., Nog. T.* **xátun**, *Miş. T.* **katın** ‘hatun, karı’ (1787: 31); SBTP **hatun** (1870: 170); BRS **katın** (1899: 130a); BL1926 **xatın** (2018: 252); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xatın** (1981: 364b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **qatın** (2017: 337a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Aryayaş ağ.* **tuɣan xatın** ‘birinci kadın’ (2002: 332b)].
x. bedbaxıt x. irtĕr 005Bşk/013, kız bulganı x. bulsa 048Bşk/007.
x.+nı töl x.+nı kĕm ala 048Bşk/030.
x.+ı bĕr x.+ı bulır ise 005Bşk/024.

xatkaɣala Хаткаҕала *ö. a.* Hak Teala. bk. **hak tagala**.
x. x. takdır birmayinsa 035Bşk/003, x. takdır birmayinsa 035Bşk/007.

xawa хаya (Ar.) *a.* hava. bk. **ava**. [a.krş. CC **hava** (2015: 478); HŞ **xavā** (2014: 227); PS *Tat. T.* **ɣĕva**, **ɣavva**, *Miş. T., Bşk. T., Nog. T.* **ɣĕva** (1787: 347); BRS **ġawa** (1899: 52); BL1926 **hawa** (2018: 44); **Ç. Tat. yd.** TTAS **hava** (1981: 816a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **hawa** (2017: 188a)].
x.+ɣa buz turɣay usar x.+ɣa 037Bşk/007.
x.+dinkay x.+dinkay usqan kubĕlek 031Bşk/009.

xay хай hay, hey. [a.krş. HŞ **hay** (2014: 228); SBTP **hay** (1870: 158); BRS **ġay** (1899: 46a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **hay** (1981: 817b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kuznetsk ağ.* **xay** (2009: 559b)].
x. sıktım daw x. 001Tip/001, sıktım daw x. kis kna 001Tip/003, ay gay x. 002Tat/005, utarsın ɣumır x. utarsın 005Tip/001, utarsın ɣumır x. utarsın 005Tip/003, ay x. abzı 006Tat/003, ay x. abzı 006Tat/007, x. bĕtermĕ 010Tat/001, sandugaç x. kuşlar 010Tat/012, x. nik buldıŋ 010Tat/012, vay x. 011Bşk/002, ley x. 011Bşk/002, kĕrse x. tik jatma 011Tat/011, jırnı x. kılganı 015Tat/001, ay x. abzı 019Tat/001, ay x. abzı 019Tat/005, ayızıl’kaylarɣa x. tuşkan 021Bşk/001, ay x. abzı 021Tat/001, x. kım 028Bşk/003.

xayduk хайдук ikâi terennüm.
x. ay vay x. 011Bşk/004, ay x. 002Tat/010, ay x. 014Tat/002, ay x. 014Tat/002, ay x. 014Tat/007.

xayir’ хаирь (Ar.) *a.* hayır. [a.krş. HŞ **ḫayır** (2014: 229); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xeyĕr** (1981: 378a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **xeyĕr** (2017: 231a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ., Miyes ağ.* **xayır** (2002: 365b)].
x. xar’ jumgada x. yöröp 003Bşk/012.

xaylük хайлӳк ikâi terennüm.
x. ay x. 002Tat/004, ay x. 002Tat/005, ay x. 002Tat/006, ay x. 002Tat/008.

xayli хайли ikâi terennüm.
x.+m ay x.+m 045Bşk/002.

xayran хайран (Ar.) *s.* hayran, güzel. [a.krş. HŞ **ḫayrān** (2014: 229); BRS **ġayran**, **xayran** (1899: 46b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xeyran** (1981: 381a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tobol ağ.* **xayran** (2009: 349b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **xayran** (2017: 340)].
x. bu nıy gajap x. işler buldı 001Tip/005.

xayran vuayran Хайран вуайран *s.* helak, kıyım. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTS **xayran-vayran** (2017: 227a)].
x. v. işka aptrap 001Tip/032.

xayrtın Хайртын *k.a.* Hayrettin.
x. x. agay 028Tat/001, x. agay 028Tat/003, x. agay 028Tat/009, x. 028Tat/005, x. 028Tat/007, x. 028Tat/011, x. 028Tat/013, x. agay 028Tat/015.

xĕzmet хезмят (Ar.) *a.* hizmet, görev, memuriyet, askerlik hizmeti. bk. **xzmet.** [a.krş. HŞ **xıḏmat** (2014: 233); BRS **xäẕmät** (1899: 226a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xĕzmet** (1981: 365b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **xĕẕmet** (2017: 231b)].
x. saldat x. xallerĕn 004Bşk/002.
x.+ler saldat tigen x.+ler 004Bşk/020.

xıkayat хыкаят (Ar.) *a.* hikaye. [a.krş. HŞ **ḥikāyet** (2014: 235); BL1926 **xikeye** (2018: 260); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xikeyet** (1981: 367a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **xikeyet** (2017367b:)].
x. x. sü[1]yleyĕm 006Bşk/001, x. sü[1]yleyĕm 006Bşk/003.

xışk хышк (Ar.) *a.* aşk. [a.krş. HŞ **'ışḳ** (2014: 249)**;** BRS **gışık**, **kıyşık** (1899: 43b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **gıyşık** (1981: 282a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **ɣişıq** (2017: 177a)].
x.+ım yaştan x.+ım tuşmasa 041Bşk/011, yaştan x.+ım tuşmasa 041Bşk/012.

xız хыз *ad.* siz. bk. **sĕz**, **sız**. [a.krş. BRS **ġĕẕ** (1899: 53a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hĕẕ** (2017: 517a)].
x. x. (sız) turalar bĕlen bızlarga 034Bşk/010.

xis хис (Far.) *b.* hiç. bk. **gis**. [a.krş. CC **hĕç** (2015: 711); HŞ **hīç** (2014: 235); SBTP **hiç** (1870: 156); BRS **ġis** (1899: 56b); BL1926 **his** (2018: 30); **Ç. Tat. yd.** TTAS **hiç** (1981: 820b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **his** (2017: 550a)].
x. xasra[1]t kitmay x. kna 001Tip/006, x. nasta yok 022Bşk/011.

xiwa Хиуа Hive.
x.+dan alıstın kile karvan x.+dan 012Bşk/008.

xlam хлам (Rus.) *a.* eski püskü, kırık dökük eşya.
x. süplĕkten x. cĕpĕp kaytuwsı 035Tat/009.

xoday ходай *ö.a.* Hüda. bk. **xuday**. krş. **alla**, **allah**, **xak**, **xat**, **mawlim**, **mewle**. [a.krş. BRS **xoẕay** (1899: 228a); BL1926 **xoẕay** (2018: 58); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xoday** (1981: 370a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **xoẕay** (2017: 379a)].
x. tüzĕm birsĕn x. kü[1]rgenge 004Bşk/032.
x.+nın bĕr x.+nıŋ ĕ[1]şĕdĕr 004Bşk/019.
x.+ım takat birgĕl x.+ım 004Bşk/003.

xor хор (Far.) *b.* hor, değersiz. bk. **xur II**. [a.krş. CC **xor** (2015: 712); HŞ **xor** (2014: 238); BL1926 **xur** (2018: 60); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xor** 'müzik grubu' (1981: 371b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **xur** (2017: 403a)].
x. baxıtli kışı x. togol' 049Bşk/024.

xoş хош (Far.) *b.* hoş. [a.krş. HŞ **xoş** (2014: 239); BRS **xoş** (1899: 228b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **xuş** (2017: 405b)].
x. x. saw bul 020Bşk/007, x. saw bul 021Bşk/008, x. bul 043Tat/004, x. bul 043Tat/008.

xoş bul- хош бул- *e.* hoşça kal. [a.krş. BRS **xuş bul-** (1899: 228b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xuş bul-** (1981: 374b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **xuş bul-** (2017: 406a)].
x. b. x. saw b. 020Bşk/007, x. saw b. 021Bşk/008, x. b. 043Tat/004, x. b. 043Tat/008.

xoşlan- хошлан- *e.* hoşlanmak. bk. **xuşlan-**. [a.krş. HŞ **xoşlan-** (2014: 239); BL1926 **xuşlan-** (2018: 58); **Ç. Bşk. yd.** BTS **xuşlan-** 'tatmin etmek, memnun etmek' (2017: 236b)].
x.-amın x.-amın sesek yısına 022Tat/032.

xököm хөкӧм (Ar.) *a.* hüküm. [a.krş. CC **höküm** (2015: 714); HŞ **ḥüküm** (2014: 243); BRS **xököm** (1899: 228a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xökĕm** (1981: 388b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **xököm** (2017: 388b)].
x. padişadan x. dip 004Bşk/007.

xörmet it- хӧрмят ит- *e.* hürmet etmek. [a.krş. CC **xormat** (2015: 480); BRS **xörmätlä-** (1899: 228a); BL1926 **xörmet it-** (2018: 192); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xörmet it-** (1981: 389b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **xörmet it-** (2017: 392a)].
x. i.-gä yirlap x. i.-gä 048Bşk/020.

xuday Худай Hüda. *ö.a.* bk. **xoday**. krş. **alla**, **allah**, **xak**, **xat**, **mawlim**, **mewle**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tobol ağ.* **hudaytsılık** 'dindarlık' (2009: 702b)].
x. x. 009Tat/004, x. 009Tat/006, x. 028Tat/024, x. 047Bşk/054, x. 047Bşk/083.
x.+dan x.+dan 012Bşk/009.

x.+ım běr’ x.+ım 003Bşk/008.
x.+im běr x.+im 001Tip/022, **x.+im** běr x.+im 001Tip/037.

xunar хунар (Far.) *a.* hüner. [a.krş. HŞ **hüner** (2014: 244); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **höner** (2017: 584b)].
x.+mi yirlaw x.-mi 035Bşk/002, yirlaw x.-mi 035Bşk/006.

xur I хур (Far.) *b.* az. [a.krş. BRS **ġur** ‘büyük’ (1899: 62a); BL1926 **xur** (2018: 60); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xur** ‘hor’ (1981: 373b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kalda ağ.* **xur** (2009: 703a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hur** ‘büyük’ (2017: 622a)].
x. x. tugıl 036Bşk/002, x. tugıl’ 036Bşk/006.

xur II хур (Ar.) *a.* hor. bk. **xor**. [a.krş. CC **xor** (2015: 712); HŞ **xor** (2014: 238); BL1926 **xur** (2018: 60); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xur** (1981: 373b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **xur** (2017: 403a)].
x. x. tugıl’ 036Bşk/004, x. tugıl’ 036Bşk/008.

xuş хуш *a.* (Far.) bilinç. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **xuş** ‘hoş’ (1981: 374b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **xuş** ‘hoş’ (2017: 405b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Orta ağ., Ey ağ.* **xuş** ‘bilinç’ (2002: 367a)].
x.+im gaqılım bütün x.+im kittı 029Bşk/009.

xuşlan- хушлан- *e.* hoşlanmak. bk. **xoşlan-**. [a.krş. BL1926 **xuşlan-** (2018: 58); **Ç. Tat. yd.** TTAS **xuşlan-** (1981: 374b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **xuşlan-** (2017: 408)].
x.-amın x.-amın sesek yısına 017Tat/002, x.-amın sesek ıysına 017Tat/004.
x.-dım ban x.-dım çĕçkĕ isĕne 049Bşk/066.

xutna хутна *a.* kadife.
x. x. dagnay bĕlen garnitür yandusım 001Nog/012.

xzmet хзмят *a.* hizmet, görev, memuriyet, askerlik hizmeti. bk. **xĕzmet.** [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **xĕẓmet** (2017: 362a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ., Miyes ağ. Orta Ural ağ. Hakmar ağ.* **xĕzmet** (2002: 366a)].
x.+ĕn ir balakay kaytır x.+ĕn bitkes 049Bşk/063.

-I-

ılım ылым (Ar.) *a.* ilim. [a.krş. HŞ **‘ilim** (2014: 257); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ɣilĕm** (2017: 260b)].
ı. bĕrĕ ı. 001Bşk/010.

ınan- ынан- *e.* inanmak. bk. **işan-**, **işaŋ-**. [a.krş. ED **ınan-** (1972: 188a); CC **ınan-** (2015: 716); HŞ **ınan-** (2014: 247); BRS **ışan-** (1899: 235a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ışan-** (1981: 552a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ışan-** (2017: 112b)].
ı. şu dört kitablarga ı. 001Bşk/011.

ıs ыс *a.* uç. bk. **os**, **us**.
ı.+uma baş ı.+uma zifa taş kuyaɣız 028Bşk/006.

ışlaya ышлая *a.* semer ya da eyerin kaymasını engelleyen arka ayakları üzerinden geçirilen kayış. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ışlıya** (2017: 114b)].
ı.+sın ı.+sın suklagan 027Tat/038.

ıys ыйс *a.* koku. bk. **is III**, **yıs**. [a.krş. CC **ıyı** (2015: 718)].
ı.+ına sesek ı.+ına 017Tat/004.

ızvutka ызвутка *a.* müfreze.
ı. padişadan xököm dip çıgardılar ı. 004Bşk/007.

-İ-

i- и- *e.* i- yardımcı eylemi, ek eylem. bk. **ĕ-**. [a.krş. ED **er-** (1972: 193b); HŞ **i-** (2014: 251); BL1926 **i-** (2018: 78); **Ç. Tat. yd.** TTAS **i-** (1977: 356b)].
i.-dĕm üser i.-dĕm 001Tat/006, kaytar i.-dĕm 001Tat/007, yasar i.-dĕm 018Tat/001, yasar i.-dĕm 018Tat/004, yasar i.-dĕm 018Tat/006, sıgar i.-dĕm 031Tat/014, yatır i.-dĕm 031Tat/015, yuklar i.-dĕm 031Tat/015, aşar i.-dĕm 033Tat/002, yuklar i.-dĕm 033Tat/004, aşar i.-dĕm 033Tat/006, yuklar i.-dĕm

033Tat/008, öběr i.-děm 047Bşk/042, öçěr i.-děm 047Bşk/074, togol' i.-děm 049Bşk/071.
i.-dım ni[1]yet birir i.-dım 003Tip/014, ultra i.-dım 008Bşk/005, yasap sawur i.-dım 018Bşk/011, kaytır dayna i.-dım 019Bşk/009, sanduɣas i.-dım 032Bşk/007, vılay bulmas i.-dım 041Bşk/010.
i.-dě kuyar i.-dě 007Bşk/002, tabılır i.-dě 012Tat/009, guměr itsek i.-dě 044Tat/004.
i.-dı kutsan i.-dı 001Nog/005**,** kutsan i.-dı 001Nog/010, kaytır i.-dı 005Tip/013, zarlı i.-dı 026Bşk/005.
i.-di bar i.-di 047Bşk/082.
i.-ně yurü[1]p tuzsi.-ně 040Bşk/005, uzsi.-ně 040Bşk/006.
i.-ně karagay i.-ně 008Bşk/001.
i.-dık uynar i.-dık 009Bşk/005.
i.-kan awurı i.-kan 001Tip/023, misal i.-kan 001Tip/027, aytırkay i.-kan 001Tip/035, yazgan i.-kan 001Tip/037, taş i.-kan 003Tip/008, baş i.-kan 003Tip/010, tokamlı i.-kan 004Tip/015, at i.-kan 004Tip/016, yemdě le i.-kan 049Bşk/037, zawuk i.-kan 049Bşk/040, zatı i.-kan. 004Tip/018.
i.-ken tělegen i.-ken 003Bşk/010, awır i.-ken 004Bşk/003, awır i.-ken 004Bşk/032, tışda i.-ken 007Bşk/005, misal i.-ken 024Tat/019, jitěn çěçkě ata i.-kěn 047Bşk/078, jata i.-kěn 047Bşk/079.
i.-kensěn bigrek matur kız i.-kensěn 039Tat/011.
i.-kěnsěn běkrěk matur kız i.-kěnsěn 047Bşk/026.
i.-měş kěrip kitken i.-měş 007Bşk/009, ě[1]ytken i.-měş 007Bşk/010.
i.-se bulır i.-se 005Bşk/024, kěrěr i.-se 005Bşk/026.

i I и *ba.* ve.
i. day i. bulmaɣas 016Tat/002?, i. běri 022Tat/004, bi[1]yěk i. taw 049Bşk/033, appaq i. aguna 049Bşk/041, öngdi i. söngdi 049Bşk/043, měnseŋ i. tir bula 049Bşk/053.

i II и *ü.* evet. [a.krş. PS *Bşk. T.*, **ě** (1789: 416)].
i. i. yemdě 049Bşk/037.

iç- ич- *e.* içmek. bk. y**ěç-**, **ěs-**, **ěy-**, **is- I**, **'s-, yěs-**. [a.krş. ED **iç-** (1972: 17a); CC **iç-** (2015: 718); HŞ **iç-** (2014: 252); PS *Tat. T.* **iç-** (1789: 316); SBTP **iç-** (1870: 158); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ěç-** (1981: 591b)].
i.-se. könönde běr çay i.-se 005Bşk/028.

iděl идел *h.* İdil Nehri. [a.krş. BRS **iẓěl** (1899: 73a); BL1926 **aɣiẓěl** (2018: 32); **Ç. Tat. yd.** TTAS **iděl** '1. büyük nehir. 2. İdil Nehri.' (1977: 362b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **iẓěl** 'nehir' (2012: 664b)].
i.+něŋ ak i.+něŋ ar cagına 037Tat/017.

ifek ифяк *a.* ipek. bk. **jıfak**, **jifäk**, **jifěk**, **yěfek**. krş. **stambitkay**, **turkın**. [a.krş. CC **ipek** (2015: 486); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yěbek** (2012: 487a)].
i. ya[1]şıl i. sü[1]teyěk 038Tat/002, ya[1]şıl i. sü[1]teyěk 038Tat/006.

igtay Иттай *k.a.* İgtay.
i. i. agay 007Tip/001, i. agay 007Tip/005, i. aɣay 007Tip/013, i. agay 007Tip/017.

ihběrdina Ихбердина *k.a.* İhberdina.
i. i. pe[1]sne 040Bşk/001.

ikew икяу *a.* iki (kişi). [a.krş. BRS **ikäw** (1899: 73a); BL1926 **ikew** (2018: 86); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ikew** (1977: 377a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ikew** (2011: 691b)].
i. brew da i.+ew öçěw dörtaw 047Bşk/036.
i.+dey i.+ewdey üsew bulayık 022Tat/039.

ikě ике *a.* iki. bk. **ikı**, **iki**. [a.krş. CC **ěki** (2015: 696); HŞ **ě:ki** (2014: 174); BRS **ikě** (1899: 73b); BL1926 **ikě** (2018: 216); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ikě** (1977: 368b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ikě** (2012: 679b)].

i. i. matur 030Tat/001, i. matur 030Tat/005, i. de jiren 046Bşk/011, i. ayakayim 049Bşk/010.
i.+mězně i.+mězně běr Xuday 028Tat/024.

ikěnçi икенчи *a.* ikinci. [a.krş. ED **ikinçi, ěkkinç** (1972: 111a); CC **ěkinçi** (2015: 696); HŞ **ě:kinçi** (2014: 174); BL1926 **ikěnsě** (2018: 218); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ikěnçě** (1977: 374a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ikěnsě** (2012: 684a)].
i. i. kön 007Bşk/017.

ikı икы *a.* iki. bk. **ikě**, **iki**. [a.krş. CC **ěki** (2015: 696); HŞ **ě:ki** (2014: 174)].
i. i. dagnay yarnı 001Nog/009, i. kulkaymá 002Tip/016, i. kuzıkayima 002Tip/018, i. buyurga 004Tip/022.
i.+bız sayraşırbız i.+bız 049Bşk/048.
i.+laruk i.+laruk uskan tiŋ sawul 021Bşk/004, i.+laruk uskan tiŋ sawul 021Bşk/006.

ikıt икыт *a.* yiğit. bk. **cěgět**, (**c)jıgıt**, **cigit**, **jěgět**, **jıgıt**, **jigit**, **jigět**, **jikit**, **yěgět**, **yěkět**, **yikıt**. [a.krş. CC **igit** (2015: 484)].
i. bir maladěs i. ɣumırı 003Tip/006, ir i. miskın kaytır idı 005Tip/013.

iki ики *a.* iki. bk. **ikě**, **ikı**. [a.krş. ED **iki:**, **ikki:**, **ěkki**:, (1972: 101a); CC **ěki** (2015: 696); HŞ **ě:ki** (2014: 174); SBTP **iki** (1870: 154); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **iki** (2009: 207a)].
i. un i. yaşar kız gına 046Bşk/028.

il ил *a.* il, vatan, yurt. bk. **il'**. [a.krş. ED **ě:l** (1972: 121b); CC **ěl** (2015: 465); HŞ **ě:l** (2014: 176); SBTP **il** (1870: 176); BRS **il** 'köy, yerleşim yeri' (1899: 74a); BL1926 **il** (2018: 220); **Ç. Tat. yd.** TTAS **il** (1977: 377b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **il** (2012: 693b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **il** *Dim ağ., Kuzeybatı ağ.* 'köy', *Geyne ağ., Ey ağ.* 'halk' (2002: 96a)].
i.+ge ilden i.+ge taratıp 003Bşk/004.
i.+de i.+de matur kü[1]p bulır 028Tat/027.
i.+den i.+den ilge taratıp 003Bşk/004, tıwgan i.+den ayrılgaç 004Bşk/018.
i.+im jurt i.+im 033Bşk/016.
i.+ěme üz i.+ěme karatıp 003Bşk/003.
i.+ima tuwup uskan i.+ima 043Bşk/012.
i.+imä i.+imä 019Bşk/009.
i.+ě jurt i.+ě 030Bşk/006.
i.+imda uz i.+imda 032Bşk/007.
i.+lerě yěrakay irda kalgan i.+lerě. 005Tip/014.
i.+lerěm beněm' i.+lerěm 003Bşk/017.
i.+lerěm yort i.+lerěm iska tışkanda 013Bşk/005.
i.+larda yat i.+larda yangız taşlawı 001Tip/028.

il' иль *a.* il, vatan, yurt. bk. **il**.
i.+dan tawɣup uskan i.+dan 042Bşk/005, tawɣup uskan i.+dan 042Bşk/011.

ila- ила- ağlamak. bk. **jěgla-**, **jěla-**, **jıla-**, **jılı-**, **jilı-**, **yěla-**, **yělı-**, **yıla-**. [a.krş. ED **ığla:** (1972: 85b); CC **ıla-** (2015: 716); BL1926 **ila-** (2018: 210); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ila-** (2012: 696b)].
i.-ma sana i.-ma sana atkaygnam 001Tip/033.

ilagi илаги (Ar.) ilahi, tanrı. [a.krş. HŞ **ilāhī** (2014: 257); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ilahi** (1977: 378a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ilahi** (2012: 697b)].
i. ya i. 005Bşk/007, ya i. 005Bşk/014, ya i. 005Bşk/022, ya i. 005Bşk/030.

ilagi[1] илагі (Ar.) *s.* ilahi, tanrı. [a.krş. HŞ **ilāhī** (2014: 257); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ilahi** (2012: 697b)].
i. i. 001Bşk/001.

ilek иляк *a.* önce, evel. [a.krş. ED **ilk** (1972: 140b); CC **ilk** (2015: 485); HŞ **ilk** (2014: 257); BL1926 **ělek** 'fitne' (2018: 50); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ělek** (1977: 550b); **Ç.**

Tat. ağ. TTZDS *Tömen ağ., Tobol ağ.* **ilek** (2009: 208a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ĕlĕk** (2012: 150a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **ilek** *Urta ağ.*'1. süzgeç. 2. kevgir' (2002: 96b)].
i.+tı yok nixmatlarga i.+tı 004Tip/026.

ilen илян *ba.* ile. bk. **bĕlen**, **bĕrlen**, **bilĕn**, **blen**. krş. +**ıla**, +**la**. [a.krş. ED **ile** (1972: 126b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ilen** (1977: 383a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ilen** (2012: 709b)].
i. kuyı i. pĕsey 007Bşk/024, mal i. barıp bulmaydır 047Bşk/055.

ilı илы (Rus.) *ba.* ya da, veya.
i. i. uramlardın brew kile 001Tip/029.

ilile илиля *a.* elli. bk. **illĕ**. [a.krş. HŞ **ĕllig** (2014: 180)].
i. yuz i. sumdan bişar altın aqık 025Bşk/007.

ilile- илиля- *e.* kıvrılmak. [a.krş. ED **il-** 'birşeyi asmak" (1972: 125b); CC **il-** 'tutturmak, asmak, ilmek' (2015: 484); BRS **ilä-** 'ip eğirmek' (1899: 74a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ile-**'eğirmek' (2012: 711a)].
i. i. buɣula uskan bĕr ulan 033Bşk/014.

illĕ илле *a.* elli. bk. **ilile**. [a.krş. HŞ **ĕllig** (2014: 180); BRS **illĕ** (1899: 74b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **illĕ** (1977: 379b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **illĕ** (2012: 702b)].
i. yöz i. sumga satıb al 013Tat/044.

iman иман (Ar.) *a.* iman. [a.krş. HŞ **imān** (2014: 258); **Ç. Tat. yd.** TTAS **iman** (1977: 385a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **iman** (2012: 713b)].
i. bĕrĕ i. 001Bşk/010.

imçĕk имчек *a.* meme, göğüs, emcik. bk. **imseg**. [a.krş. ED **emçek**, **emiɣ** 'emzik' (1972: 156b); CC **ĕmçĕk** (2015: 466); HŞ **emük** (2014: 182); SBTP **imçek** (1870: 152); BRS **imsäk** (1899: 75a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **imçek** (1977: 390b)].
i.+kĕ üsĕb kil'gĕn yaş i.+kĕ 047Bşk/012.

imduk имдук ikâi terennüm.
i. galilew gnay i. vay 011Bşk/002, galiləy gna i. ay xadray ganam 011Bşk/003.

imen имян (Ar.) *a.* refah, sakin. [a.krş. ED **ĕ:mi:n** (1972: 161b); HŞ **emīn** (2014: 182); BRS **imĕn** 'saadet, refah, mutlu, talihli' (1899: 75b); BL1926 **imen** 'meşe' (2018: 108); **Ç. Tat. yd.** TTAS **eman** (1977: 427b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **imĕn** 'bela kazadan uzak, sakin, refah' (2012: 717a)].
i. açıglardan i. ĕ[1]yle 001Bşk/005.

imseg имсяг *a.* meme, göğüs, emcik. bk. **imçĕk**. [a.krş. BRS **imsäk** (1899: 75a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **imsek** (2011: 726a)].
i.+ĕn kız balanıŋ i.+ĕn 034Tat/006, kız balanıŋ i.+ĕn 034Tat/012.

in- ин- *e.* içine geçmek; girmek. [a.krş. ED **ĕn-** (1972: 168a); CC **ĕn-** (2015: 467); HŞ **in-** (2014: 259); BRS **in-** (1899: 76a); BL1926 **in-** (2018: 30); **Ç. Tat. yd.** TTAS **in-** (1977: 402b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **in-** (2012: 738a)].
i.-á yaş yurakkay i.-á sıday almay 004Tip/025.
i.-dĕm i.-dĕm barımam kaşına 039Bşk/005, i.-dĕm barımam kaşına 039Bşk/006, i.-dĕm barımam kaşına 039Bşk/010, i.-dĕm barımam kaşına 039Bşk/011.

indĕ индĕ *b.* şimdi, artık. bk. **indı**. [a.krş. CC **imdi** (2015: 485), **ĕmdi** (2015: 466); HŞ **imdi** (2014: 258); PS *Nog. T.* **şimdi** (1789: 449); BRS **indĕ** (1899: 76a); BL1926 **indĕ** (2018: 46); **Ç. Tat. yd.** TTAS **indĕ** (1977: 392b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **indĕ** (2012: 733a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **indĕ** 'pek, hatta' (2002: 98a)].
i. i. 007Bşk/014, i. 014Bşk/012, i. 014Bşk/015, i. 019Bşk/006
i.+lagna dusişlarnıŋ i.+lagna anıŋ bĕrĕ yok 009Bşk/010.

indĕr- индер- *e.* girdirmek, girmesine müsade etmek. [a.krş. ED **ĕndür-** (1972: 180b); CC **ĕndir-** (2015: 699); HŞ **indür-** (2014: 259); BRS **indĕr-** (1899: 76a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Berengi ağ., Layış ağ., Sugu ağ.* **indĕr-** 'kondurmak, sokmak' (2009: 211b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **indĕr-** (2012: 734a)].
i.-sĕn üyindĕrsĕ i.-sĕn 039Tat/009.

indı инды *b.* şimdi, artık. bk. **indĕ**. [a.krş. CC **imdi** (2015: 485), **ĕmdi** (2015: 466); HŞ **imdi** (2014: 258); PS *Nog. T.* **şimdi** (1789: 449)].
i. i. atkaygnam baxil' bul dip 001Tip/017.

ine иня *a.* anne, ana. bk. **ana**, **änĕ**. [a.krş. BL1926 **iney** (2018: 100); **Ç. Tat. ağ.** TTS **ine** (1997: 109b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ine** (2012: 757b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ., Miyes ağ.* **ine** (2002: 98b)].
i. sugış itĕb jabıkmadım ata i. sagışı 004Bşk/028.

inı ины *a.* küçük erkek kardeş. [a.krş. ED **ini** (1972: 170a); HŞ **ini** (2014: 259); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ĕnĕ** (1981: 575a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Miyes ağ., Kuzeybatı ağ., Orta ağ., Orta Ural ağ., Ey ağ.* **ĕnĕ** (2002: 415ab)].
i.+larnın agay i.+larnın kadırina 006Tip/005.

injĕl инжел (Ar.) *a.* incil. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **incil** (1977: 402b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **injil** (2012: 741b)].
i. bĕrĕ i. 001Bşk/012.

inkarı инкары *a.* yabancı. bk. **inqarı**.
i. i. yarlarga la kırɣanımda 045Bşk/001.

inqarı Инкары *a.* yabancı. bk. **inkarı**.
i. yarlarga la kırɣanımda 045Bşk/003.

ir I ир *a.* er, erkek. bk. **ir'**. [a.krş. ED **er** (1972: 192a); CC **ĕr** (2015: 700); HŞ **ĕ:r** (2014: 187); PS Tat. T., Bşk. T., Nog. T. **ir**, Miş. T. **irĕ** 'koca' (1787: 28); SBTP **ir** (1870: 156); BRS **ir** (1899: 76b); BL1926 **ir** (2018: 88); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ir** (1977: 405a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ir** (2012: 768b)].
i. i. kadırları 001Tip/019, i. ikıt 005Tip/013, gakıllı i. 007Bşk/012, i. başkayı 046Bşk/014, i. kanatı 047Bşk/069, i. bula 049Bşk/056, i. balakay 049Bşk/063, i. arslan 049Bşk/096.
ir.+ĕne biçesi gam kızıp kitken i.+ĕne 007Bşk/011.
i.+lar tündä yurgan i.+lar yuraktı 004Tip/024.
i.+ler baxıtı bar i.+ler 036Bşk/004, baxıtı bar i.+ler 036Bşk/008.

ir II ир *a.* yer. bk. **cĕr**, **jĕr**, **jĕr'**, **jir**, **jir'**, **yar**, **yär**, **yĕr**, **yĕr'**, **yir, yir**', **zir**. krş. **urn**. [a.krş. ED **ĕ:r** (1972: 192b); PS *Miş. T.* **ö^{1}r**, *Bşk. T.* **ö^{1}r** (1787: 305)].
i. i. gilekayin 003Tip/017, i. arslanı 004Tip/006.
i.+nın i.+nın mijası 001Tip/008.
i.+dın jalan ɣna i.+dın kakukı 013Bşk/007.
i.+ga yafarkay i.+ga tugula[1] 002Tip/012.
ir+da yĕrakay ir+da kalgan illerĕ 005Tip/014.

ir' ирь *a.* er, erkek. bk. **ir**.
i. i. kanatı 022Tat/028.
i.+nın i.+nın mijası 001Tip/009.

ir gĕlekay ир гилякаи *ft.* yer çileği. bk. **jĕr jĕlekey, jĕr' jĕlekey, yĕr jĕleki, yĕr' yĕlegĕ.**
i. g.+in i. g.+in bĕrlàr kapsam 003Tip/017.

irĕ- ире- *e.* erimek. bk. **ĕrĕ-**, **yĕrĕ-**. [a.krş. ED **iri:-/irü:**- 'çürümek' (1972: 198b); CC **iri**-(2015: 720); BRS **irĕt-** 'eritmek' (1899: 77b); BL1926 **irĕ-** (2018: 196); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Lembre ağ.* **irĕ-** (2009: 217a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **irĕ-** (2012: 778a)].
i.-r i.-r ger kü[1]n bĕ[1]znĕŋ uşpu xaliměz 006Bşk/014.

iramal' Ирамаль *t.* İremel Dağı.
i. agidıl' başı i. taş mikan 005Tip/020.

irandıkay Ирандыкай *t.* İrendik Dağı. [a.krş. BRS **irĕn** 'körfez' (1899: 77b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **iran** 'iranlı' (1977: 405b), **iranaylık** 'erken gibi kadın olmak' (1977: 405b)].
i. i. tawnın arıqasında 019Bşk/001, i. tawnın arqasında 019Bşk/003, i. tawnın bĕrkutı 036Bşk/010.

ir'k ирьк *a.* güç, erk. [a.krş. ED **erk** (1972: 220b); CC **ĕrk** 'güç, kuvvet, erk' (2015: 701); HŞ **erk** (2014: 189); PS *Tat. T.* **irklí**, **irik**, *Bşk. T.* **iriklik** (1787: 206-207); SBTP **irki** (1870: 172); BRS **irĕk** 'irade, özgürlük' (1899: 77a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **irĕk** (1977: 406a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **irk** (2017: 257b)].
i. raxımların salsa i. bar 013Tat/026.

irt- ирт- *e.* aramak, izlemek. [a.krş. ED **irte:-** (1972: 208a); BRS **irĕt-** 'eritmek' (1899: 77b)].
i.-ĕr bedbaxıt xatın i.-ĕr 005Bşk/013.

irte иртя *a.* sabah. bk. **irt(e)**, **irtä**, **ir'te**, **irtĕ**. krş. **ultra**. [a.krş. ED **ĕrte:** (1972: 202b); CC **ĕrte** (2015: 703); HŞ **ĕrte** (2014: 190); PS *Tat. T. Miş. T. Bşk. T.* **irte** (1787: 280); SBTP **irte** (1870: 172); BL1926 **irte** (2018: 164); **Ç. Tat. yd.** TTAS **irte** (1977: 412a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **irte** (2012: 786a)].
i. i. torob karasam 004Bşk/011, i. bĕrlen 006Bşk/005, i. bĕlen 046Bşk/019.
i.+de i.+de tuman 010Tat/018.
i.+n anas‿i.+n kızın ĕ[1]zli[1]y 040Tat/023.

ir'te Ирьтя *a.* sabah. bk. **irt(e)**, **irtä**, **irte**, **irtĕ[1]**. krş. **ultra**.
i.+de i.+de kiste 012Tat/005.

irtä Иртä *a.* sabah. bk. **irt(e)**, **irte**, **ir'te**, **irtĕ[1]**. krş. **ultra**. [a.krş. ED **ĕrte:** (1972: 202b); CC **ĕrte** (2015: 703); HŞ **ĕrte** (2014: 190); BRS **irtä** (1899: 78a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **irte** (1977: 412a)].
i.+lä i.+lä bardım kurtaşka 039Bşk/001, i.+lä bardım kurtaşka 039Bşk/007.
i.+nsäkkäy i.+nsäkkäy torop 009Bşk/001, i.+nsäkkäy torop 009Bşk/003.

irtĕ[1] иртэ *a.* sabah. bk. **irt(e)**, **irtä**, **irte**. krş. **ultra**. [a.krş. CC **ĕrte** (2015: 703)].
i. i. bĕlen 013Tat/034, i. bĕlen 049Bşk/005.
i.+de i.+de kiste 012Tat/001.

irt(e) ирт' *a.* sabah. bk. **irtä**, **irte**, **ir'te**, **irtĕ[1]**. krş. **ultra**.
i. i.‿üpkeně 024Tat/023.

is I ис *a.* akıl, hafıza, bellek. [a.krş. SBTP **is** (1870: 152); BRS **is** 'bellek, hafıza, hatıra' (1899: 78b); BL1926 **iś** (2018: 100); **Ç. Tat. yd.** TTAS **is** (1977: 415a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **iś** (2012: 802b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **isĕ-qoŋγısı** 'akıl, hatır' (2002: 102a)].
i.+ka i.+ka tışkanda 013Bşk/005, i.+ka tuşkanda 029Bşk/010.
i.+ke i.+ke tü[1]ş'se 013Tat/007.
i.+kä jurt ilim i.+kä tuşkan saqta 033Bşk/016.
i.+ĕme dusıtlarım tü[1]şse i.+ĕme 017Tat/006, niler tuştĕ i.+ĕme 049Bşk/068.
i.+ina jurt ilĕ i.+ina tuşkan saqta 030Bşk/006.

is II ис *a.* iç. bk. **ĕç**, **ĕs**, **yĕs**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ĕs** (2017: 194b)].
i.+inda bĕn sargaydım üs' kü[1]n i.+inda 002Tip/010.

is III ис *a.* koku. bk. **ıys**, **yıs**. [a.krş. ED **es** 'leş' (1972: 240a), **is** 'is, kirli duman' (1972: 254b); HŞ **i:s** 'is, duman lekesi' (2014: 261); **Ç. Tat. yd.** TTAS **is** (1977: 414b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **is** (2002: 102a)].
i.+ĕne ban xuşlandım çĕçkĕ i.+ĕne 049Bşk/066.

is- I ис- *e.* içmek. bk. **yĕç-**, **ĕs-**, **ĕy-**, **iç-**, **'s-**, **yĕs-**. [a.krş. PS *Bşk. T.* **is-** (1789: 316)].
i.-tım saylar i.-tım 001Nog/001, saylar i.-tım 001Nog/003.

(i)s- 'c- *e.* içmek. bk. **yĕç-**, **ĕs-**, **ĕy-**, **iç-**, **is- I**, **yĕs-**.
(i)s.-tĕm sıw‿s.-tĕm 029Tat/029**,** nige‿s.-tĕm 029Tat/030, nige‿s.-tĕm 029Tat/032.

is- II ис- *e.* esmek. [a.krş. ED **es-** (1972: 240b); HŞ **es-** (2014: 190); **Ç. Tat. yd.** TTAS **is-** (1977: 430b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **iś-** (2012: 805b)].
i.-ken kıbılalardan i.-ken jil taray 046Bşk/003.

isen исян *a.* esen, sağ, sağlık. krş. **saw**. [a.krş. ED **esen** (1972: 248a); HŞ **esen** (2014: 190); PS *Tat. T.* **isan**, *Miş. T.* **isán**, *Bşk. T.* **isĕn**, *Nog. T.* **ĕsĕn** (1789: 232); SBTP

isen (1870: 158); BRS **isän** ‘sağlıklı’ (1899: 79a); BL1926 **iśen** (2018: 18); **Ç. Tat. yd.** TTAS **isen** (1977: 426b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **iśen** (2012: 811)].
i. i. gna 003Tip/013.
i. bu- i. busak 004Bşk/026.

isännikäy *a.* исänникäй sağlıklı. [a.krş. ED **esenlik** (1972: 249b); HŞ **esenlik** (2014: 191); BRS i**sänněk** ‘sağlık’ (1899: 79a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **isenlěk** (1977: 427a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **iśenlěk** (2012: 812a)].
i. i. bělen sawlı kirek 034Bşk/009.

isır- исыр- *e.* sarhoş olmak. [a.krş. CC **ěsir-** (2015: 703); HŞ **esrü-** (2014: 191); BRS **isěr-** (1899: 79a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **isěr-** (1977: 419b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **iśěr-** (2012: 804b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Karizěl ağ.* **isěr-** ‘başı dönmek’ (2002: 102a)].
i.-dım i.-dım kayda 002Tip/001, i.-dım kayda 002Tip/003.

isikay исикай *a.* akılcağız. [a.krş. CC **ěs** ‘akıl, hafıza, zihin’ (2015: 703); SBTP **is** (1870: 152); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **iś** (2012: 802b)].
i. i. gnam kitıp běn utram 001Tip/031.

isim исим *a.* isim. [a.krş. CC **at** (2015: 426); PS *Tat. T.* **isěm**, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **isim**, *Nog. T.* **ism** (1787: 168); BRS **isěm** (1899: 79a); BL1926 **isěm** (2018: 120); **Ç. Tat. yd.** TTAS **isěm** (1977: 417a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **isěm** (2012: 792b)].
i.+ımdı i.+ımdı şuɣa yadıɣız 028Bşk/007.
i.+idur kuk bělen taŋnıŋ i.+idur 035Bşk/010.

İska[1]**ndar** Искандяр *k.a.* İskender.
i.+nın agakayěm İ.+nın ... gumırı 008Bşk/002, agakayěm İ.+nın ... yazıgı 008Bşk/004, agakayganam İ.+nın sılab sıpab ki[1]yměn 008Bşk/008, agakayganam İ.+nın burzanlarnın bur ultırgan 008Bşk/010.

iskě иске *s.* eski. bk. **iski**. [a.krş. ED **eski:** (1972: 246b); CC **ěski** (2015: 469); HŞ **eski** (2014: 191); BRS **iskě** (1899: 79b); BL1926 **iśkě** (2018: 186); **Ç. Tat. yd.** TTAS **iskě** (1977: 419b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **iśkě** (2012: 805b)].
i. i. duslarım ayırılmay 018Tat/007.

iskır- Искыр- eskimek, köhneleşmek. [a.krş. BRS **iskěrt-** ‘köhneleşmek, eskimek’ (1899: 79b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **iskěr-** (1977: 421a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **iśkěr-** (2012: 807a)].
i.+dımday i.+dımday kımga 002Tip/002, i.+dımday kımga 002Tip/004.

iski иск(и) *s.* eski. bk. **iskě**. [a.krş. ED **eski:** (1972: 246b); CC **ěski** (2015: 469); HŞ **eski** (2014: 191)].
i. sü[1]plěk sü[1]plěkten i. sabatacer 035Tat/007.

isr иср *a.* eyer. krş. **iyer**, **jar**, **yer**.
i.+ni köměş kaşlı i.+ni 047Bşk/072.

ist ист *a.* üst. bk. **öst**, **üst**. krş. **tüb**.
i.+ündä kitaplarım kitap i.+ündä 002Tip/007, kitaplarım stal’ i.+ündä 002Tip/008.

iş I иш *a.* iş. bk. **ě[1]ş**, **uş**?, **yěş**. [a.krş. ED **i:ş** (1972: 254a); CC **iş** (2015: 487); HŞ **i:ş** (2014: 261); PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.*, *Nog. T.* **iş** (1787: 197)].
i.+ka xayran vuayran i.+ka aptrap 001Tip/032.
i.+ina alla i.+ina ni[1]ysara 037Bşk/010.
i.+ler bu nıy gajap xayran i.+ler buldı 001Tip/005.
i.+lerěm sěz dustlarım miněm i.+lerěm 044Tat/010.

iş II иш *a.* eş. [a.krş. ED **ěş** (1972: 253b); HŞ **ě:ş** (2014: 192); BRS **iş** (1899: 80a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **iş** (1977: 438a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **iş** (2012: 830b)].
i.+larım dost i.+larım kup děyěp sırın çěşme 049Bşk/091.

iş- иш- *e.* bükmek, örmek. [a.krş. ED **eş-** ‘eşmek’ (1972: 255b); SBTP **iş-** (1870: 164); BRS **iş-** ‘bükmek, ’(1899: 80b); BL1926 **iş-** (2018: 218); **Ç. Tat. yd.** TTAS **iş-** ‘1. çevirmek. 2. çok, bol olmak. 3. örmek. 4. kürek çekmek.’(1977: 442a); **Ç. Tat.**

ağ. TTZDS *Perm ağ., İçkin ağ., Sibir ağ.* **iş-** ‘saç örmek’ (2009: 222b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **iş-** ‘örmek, (2012: 934b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **iş-** *Geyne ağ.* ‘eğirmek, bükmek’, *Geyne ağ., Orta Ural ağ.* ‘örmek’ (2002: 104b)].
i.-kança yĕr jĕleki i.-kança 009Bşk/011.
i.-kanda blaγım taldı bänim i.-kanda 029Bşk/008.

işan- ишан- *e.* inanmak. bk. **ınan-**, **işaŋ-**. [a.krş. ED **işen-** (1972: 264a); CC **ışan-** (2015: 482); HŞ **işen-** (2014: 264); BRS **ışan-** (1899: 235a); BL1926 **ışan-** (2018: 158); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ışan-** (1981: 552a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Nokrat ağ., Glazov ağ., Perm ağ.* **işan-** (2009: 221b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ışan-** (2017: 112b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ.* **işan-** (2002: 104a)].
i.-dın atam dustım par tip i.-dın kanton 025Bşk/009.

işaŋ- ишаң- *e.* inanmak. bk. **ınan-**, **işan-**.
i.-ma atam dus itıp i.-ma 024Bşk/005.

işĕg adlı Ишег адлы *a.* avlu. bk. **işĕkay aldı**, **işik aldı**, **işikay aldı**.
i.+ĕm a. i.+ĕm a. krılĕtsada 049Bşk/001.

işĕk aldı Ишек алды a. avlu. bk. **işĕg adlı**, **işĕkay aldı**, **işik aldı**, **işikay aldı**. [a.krş. ED **ĕşik** ‘eşik’ (1972: 260a); HŞ **ĕ:şik** (2014: 192); PS Tat. T. **işĕk** (1789: 120); BRS **işĕk aldı** (1899: 80b); BL1926 **işĕk** (2018:); Ç. Tat. yd. TTAS **işĕk aldı** (1977: 439b); Ç. Bşk. yd. BTAH **işĕk aldı** (2012: 832b)].
i. a.+mda i. a.+mda 001Tat/006.
i.+ĕyĕm a. i.+ĕyĕm a. krıl’sadan 049Bşk/069.
i.+ĕym a. i.+ĕym a. kuş karagas 049Bşk/045.

işĕkay aldı Ишекай алды/Ишыкаи алды *a.* avlu. bk. **işĕg adlı**, **işĕk aldı**, **işik aldı, işikay aldı**.
i. a. i. ganam a. 013Tat/010.
i.+im i.+im a. kiŋ yalanda 009Bşk/007.

işik ишик *a.* kapı. bk. **işĕk**. krş. **kapu**. [a.krş. CC **ĕşik** (2015: 469); HŞ **ĕ:şik** (2014: 192); PS *Bşk. T.* **işik** (1789: 120)].
i. i. tübĕnde 008Bşk/006.

işik aldı Ишик алды *a.* avlu. bk. **işĕg adlı**, **işĕk aldı**, **işĕkay aldı**, **işikay aldı**.
i. a.+m i. a+ım 029Tat/021, i. a+ım 047Bşk/010.

işikay aldı Ишикай алды *a.* avlu. bk. **işĕg adlı**, **işĕk aldı**, **işĕkay aldı**, **işik aldı**.
i. i. gnam aldı baganaga 006Tip/015.

it- I ит- *e.* etmek. [a.krş. ED **ĕ:t-** (1972: 36b), **it-** (1972: 37a); CC **ĕt-** (2015: 705); HŞ **ĕ:t-** (2014: 194); SBTP **it-** (1870: 154); BRS **it-** (1899: 79b); BL1926 **it-** (2018: 188); **Ç. Tat. yd.** TTAS **it-** (1977: 433b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **it-** (2012: 818b)].
i.-sin atkaygnam kilip i.-sin dip 001Tip/036.
y.e. Genelllikle Arapça ve Farsça sözlerden sonra kullanılan ve temel sözü anlatan mana ile birleşik fiil yapan yardımcı eylem.
ni xal’ i.-ĕym nixal’ i.-ĕym 024Tat/003, ni xal’ i.-ĕym 024Tat/007.
nixal’ i.-arsın kurmayinsa nixal’ i.-arsın 005Tip/006.
xarap i.-ersĕŋ xarap i.-ersĕŋ 049Bşk/078, xarap i.-ersĕŋ 049Bşk/080.
yabır i.-mas atka γna salsaŋ yabır i.-mas 025Bşk/004.
yabır i.-mäs tiysälä yabır i.-mäs. 010Bşk/014.
yal i.-dĕm kitip bara torgas yal i.-dĕm 049Bşk/009.
zarl(ı)‿i.-tı bĕndälärdä bäni zarl(ı)‿i.-tı 026Bşk/006.
nasıp i.-mĕdi xuday nasıp i.-mĕdi 047Bşk/083.
maxrum i.-me maxrum i.-me xalık arasında 049Bşk/060.
nixal i.-sın nixal’ i.-sın faxarnisa 007Tip/025.
gumır i.-eyĕk ünen gumır i.-eyĕk 038Tat/004, ünen gumır i.-eyĕk 038Tat/008.
gümĕ[1]r i.-sek idĕ güme[1]r i.-sek idĕ dünyada 044Tat/004.
alay i.-erge kirek alay i.-erge kirek 031Tat/017.

bılay i.-erge kirek bılay i.-erge kirek 031Tat/018.
sabır i.-erge kirek sabır i.-erge kirek 031Tat/020.
gulet i.-ergä kil'děk gulet' i.-ergä 048Bşk/018.
xörmet i.-erge yirlap xörmet i.-ergä 048Bşk/020.
sugış i.-ěb sugış i.-ěb jabıkmadım ata ine sagışı 004Bşk/028.
kadırsız i.-ěp atnı kadırsız i.-ěp jikmegěz 001Tat/008.
kurayla ɣna i.-ıp kurayla ɣna i.-ıp tartayiq 013Bşk/006.
kurayla ɣna i.-ıpla kurayla ɣna i.-ıpla tartayiq 015Bşk/003.
dus i.-ıp atam dus i.-ıp işaŋma 024Bşk/005.
mali i.-kas jurak mali i.-kas 025Bşk/005.
buyga i.-kas buyga i.-kas 042Bşk/002, buyga i.-kas 042Bşk/008.
nasıb i.-měgěç xuday nasıb i.-měgěç 047Bşk/054.

iteg итяг *a.* etek. [a.krş. ED **etek** (1972: 50a); HŞ **ětek** (2014: 196); BRS **itäk** (1899: 80a); BL1926 **itek** (2018: 124); **Ç. Tat. yd.** TTAS **itek** (1977: 432b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **itek** (2012: 822b)].
i.+i¹ i.+i¹ yěrgě tiysin děp 047Bşk/006.

it- ит- *y.e.* geçirmek.
gumır it- ömür geçirmek.
g. i.-eyěk ünen gumır i.-eyěk 038Tat/004, ünen gumır i.-eyěk 038Tat/008.
gumě¹r it- ömür geçirmek.
gumě¹r i.-sek idě gümě¹r i.-sek idě dünyada 044Tat/004.
kön it- gün geçirmek.
k. i.-ü¹käylerěn' k. i.-ü¹käylerěn' könd‿uylay 003Tat/006.

i¹wgur- Iугур- *e.* koşmak. krş. **cü¹gr-**, **jögör-**, **yögör-**, **yugr-**, **yügr-**, **yügěr-**, **yügör-**.
i¹.-up i¹.-up měnděm tawlarga 049Bşk/017.

i¹yer iяр *a.* eyer. bk. **yar**. krş. **isr**. [a.krş. ED **eder** (1972: 63b); CC **ěyer** (2015: 474); HŞ **e:yer** (2014: 199); BRS **ě¹yär** (1899: 236a); BL1926 **ěyer** (2018: 154); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ěyer** (2017: 133a)].
i¹. altın i¹. atka ti¹yer 010Bşk/013.

-J-

jabık- жабык- *e.* zayıflamak. bk. **yabık-**. [a.krş. CC **yada-** 'yorulmak, zayıflamak' (2015: 871); BRS **yabık-** (1899: 82b); BL1926 **yabıq** 'zayıf' (2018: 220); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **cabıq** 'zayıf' (2009: 177a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yabıq-** (2017: 407b)].
j.-madım sugış itěb j.-madım ata ine sagışı 004Bşk/028.

jak- жак- *e.* yakmak, yanmak. bk. **cak-**, **zäk**. krş. **köy-**. [a.krş. ED **yak-** (1972: 896b); HŞ **yaḳ-** (2014: 626); BRS **yak-** (1899: 86b); BL1926 **yaq-** (2018: 118); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaq-** (2017: 418b)].
j.-kandır kuyıp c.-kandır kirtıksa¹ŋ gana 035Tat/005.

jalan I жалан *s.* bozkır. bk. **yalan**. krş. **dala**, **saxra**, **sahara**. [a.krş. PS *Bşk. T.* **jalan** 'kır, tarla' (1789: 24); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **calan** (2009: 178b)].
j. j. yěrniŋ kakukı yuk 013Bşk/003, j. ɣna irdın kakukı yok 013Bşk/007.

jalan II жалан *s.* yanlış. bk. **jılan**. [a.krş. ED **yalğa:n** (1972: 926b); CC **yalgan** (2015: 873); HŞ **yalan** (2014: 628); BRS **yalgan** (1899: 88a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yalgan** (1981: 632a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yalɣan** (2017: 452b)].
j. j. gana jır kılganı 015Tat/004.

jalıkay жалыкай *a.* yele. [a.krş. CC **yalı** (2015: 873); BRS **yal** (1899: 87a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yal** (1981: 630b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yal** (2017: 447a)].
j.+in jirençäy atnın j.+in kıbılalardan isken jil taray 046Bşk/003.

jaltıra- жалтыра- *e.* parlamak. bk. **yaltıra-**, **yaltra-**.
j.-ay koyaş j.-ay 004Bşk/011.

jan жан (Far.) *a.* can. bk. **can**, **tsan**, **yam**, **yan**, **zan**. krş. **bägır**. [a.krş. BRS **yän** (1899: 90a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **jan** (2012: 579a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ.* **jan** (2002: 86b)].
j. j. sü[1]ygenden kaluvıy 024Tat/020.
j.+ı bězněŋ j.+ı üpkelegeŋ Giznekey 027Tat/040.
j.+ım va lakin awrıldı j.+ım 002Bşk/014, j.+ım kışı 044Bşk/005.
j. b.-üvě j. birü[1]vě misal iken 024Tat/019.
j.+xay ě[1]ytěr sü[1]ziŋ bulsa j.+xay 047Bşk/050.
j.+ıkam j.+ıkam bebkem 024Tat/00, j.+ıkam bebkem 024Tat/007.

jan жан *a.* yan.
j.+ımda juk j.+ımda yatuwsı 022Tat/014.

jan- жан- *e.* yanmak. bk. **ya-**, **yan-**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Minzele ağ.* **can-** 'pişmek' (2009: 180a); SBTP **can-** (1870: 176)].
j.-a jüregěm j.-a 041Tat/010, j.-a yaş jüräk 022Bşk/012, jörekeylerěm j.-a 046Bşk/006.
j.-gan j.-gan jurakka 024Bşk/008.

jan bir- жан бир- *e.* can vermek. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **can bir-** (1981: 746b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yen bir-** (2012: 291b)].
j. b.-ü[1]vě j. birü[1]vě misal iken 024Tat/019.

janıkay жанықай *a.* sevgilim, cancağızım. bk. **jankay**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **cankay** (1981: 750b)].
j. j. yanış 017Bşk/001, j. yanış 017Bşk/003.

jankay жанкай *a.* sevgilim, cancağızım, canım. bk. **janıkay.** [a.krş. SBTP **canqay** (1870: 152); BL1926 **yenkey** (2018: 58); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cankay** (1981: 750b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yenkey** (2012: 295b)].
j. j. kayda 047Bşk/079.

jaŋı жаңы *s.* yeni. bk. **yangı**, **yanɣı, yanı**, **yaŋı**.
j. j. jawgan 010Tat/019.

jar жар (Far.) *a.* yar. bk. **car**, **yar I**.
j. söy'gen j. bělen 014Tat/015.
j.+lar bězge nasıp j.+lar bulsa 043Tat/011.

jara- жара- *e.* yaramak. bk. **yara-**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **jar-** 'vurmak' (2012: 579b)].
j.-y kě[1]m j.-y 046Bşk/004.

jarık жарык *a.* yarık. [a.krş. ED **yaruk** (1972: 962b); CC **yarık** 'aydınlık, parlak' (2015: 877); HŞ **yaruḳ** (2014: 640); BL1926 **yarıq** (2018: 44); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yarık** (1981: 651b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yarıq** (2017: 531b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Ey ağ.* **jar-** 'yarmak' (2002: 87a)].
j.+tan kızlar karar j.+tan 022Tat/016.

jarıl- жарыл- *e.* yarılmak. [a.krş. ED **yarıl-** (1972: 967b); CC **yarıl-** (2015: 602); HŞ **ya:rıl-** (2014: 639); BRS **yarıl-** (1899: 91b); BL1926 **yarıl-** (2018: 108); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yarıl-** (1981: 651b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yarıl-** (2017: 534a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Ey ağ.* **jar-** 'yarmak' (2002: 87a)].
j.-ıp jěr' j.-ıp barganday bula 013Tat/002, jir' j.-ıp barganday bula 013Tat/005, jü[1]rek j.-ıp barganday bula. 013Tat/008.

jarım жарым *s.* yarım. [a.krş. ED **yarım** (1972: 968b); CC **yarım** (2015: 602); HŞ **ya:rım** (2014: 639); BRS **yarım** (1899: 91b); BL1926 **yarım** (2018: 158); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yarım** (1981: 652b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yarım** (2017: 535a)].
j. tenke j. birersěn 022Tat/026.

jarla- жарла- *e.* şarkı söylemek. bk. **jırla-**, **jırlı-**, **yırla-**, **yirla-**. krş. **sakr-**, **köyle-**, **kuyla-**, **küyle-**.
j.-majmım jarlaɣımda kilip j.-majmım 013Bşk/009.

j.-ɣımda j.-ɣımda kilip jarlamajmım 013Bşk/009.

jaş жаш *s.* genç. bk. **yaş**.
j. j. jöregĕm 004Bşk/022.

jat жат *a.* yad, yabancı. bk. **yat**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Urta ağ.* **cat** (2009: 182a)].
j. j. jirlerda 017Tat/005, j. bulır 022Tat/030.
j.+ka atkaŋ j.+ka satadır 024Tat/004, atkaŋ j.+ka satadır 024Tat/008.

jat- жат- *e.* yatmak. bk. **yat-**. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Kızıl ağ.* **jat-** (2002: 87a)].
j.-ıp qaldı kamısım j.-ıp qaldı qayirlıp 033Bşk/020.
j.-a ikĕn jankay kayda j.-a ikĕn 047Bşk/079.
j.-ma tik j.-ma 011Tat/011.

jav жав *a.* düşman. bk. **yaw**. krş. **doşman**, **duşman**.
j.+larga karşı kilgän j.+larga 004Bşk/014.

jaw- жау- yağmak. bk. **yaw-, yav-**.
j.-gan jaŋı j.-gan apak kar kĕbĕk 010Tat/019.

jay жай yaz. [a.krş. ED **ya:y** (1972: 980a); CC **yay** (2015: 604); HŞ **ya:y** (2014: 645); PS *Tat. T.* **yay**, **zay**, **cay**, *Miş. T.* **yay**, *Bşk. T.* **cay** (1787: 287); BRS **yäy** (1899: 85a); BL1926 **yey** (2018: 174); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cey** (1981: 805b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yey** (2012: 263b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeydoğu ağ.* **jay** (2002: 86b)].
j.+nin j.+niŋ gözĕl' vaktında 047Bşk/057.
j.+larımız kü[1]ŋĕl j.+larımız. 006Bşk/012.

jaz- жаз- yazmak. bk. **yad-**, **yaz-**.
j.-dılar bĕr gagazga j.-dılar 004Bşk/006.

jazmış жазмыш *a.* yazgı, kader. **yazgı**, **yazılmış, yazmış**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kreşin ağ.* **cazuw** (2009: 178a)].
j.+ın xak j.+ın j 046Bşk/012.
j+ların xak j.+ların kürmeyĕnçĕ 046Bşk/008.

jĕgĕt жегет *a.* yiğit. bk. **cĕgĕt**, **(c)jıgıt**, **cigit**, **ikıt**, **jıgıt**, **jigit**, **jigĕt**, **jikit**, **yĕgĕt**, **yĕkĕt**, **yikıt**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tarhan ağ., Yawşt. ağ.* **cĕgĕt** (2009: 185b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Güney ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ.* **jĕgĕt** (2002: 11b)].
j. uram buylap j. kile 025Tat/001, uram buylap j. kile 025Tat/004, märgän j. atkan uk kĕwĕk 046Bşk/005.
j. ĕ[1]çkĕneynĕn köygän köyögön bĕlgĕrtmeydĕr j. uyawı 046Bşk/016.

jĕɣla- жеƃла- *e.* ağlamak. bk. **ila-**, **jĕla-**, **jıla-**, **jılı-**, **jili-**, **yĕla-**, **yĕlı-**, **yıla-**. [a.krş. ED **yığla:-** (1972: 902b); CC **ıgla-** (2015: 481); HŞ **yıɣla-** (2014: 658)].
j.-a ax disämdä j.- bıl başım 026Bşk/003.
j.- ax disämdä j.- bıl başım 026Bşk/001.

jĕla- жела- *e.* ağlamak. bk. **ila-**, **jĕgla-**, **jıla-**, **jılı-**, **jili-**, **yĕla-**, **yĕlı-**, **yıla-**. [a.krş. PS *Tat. T.* **cĕlamak,** *Bşk. T.* **cilamak** (1787: 178)].
j.-dım ben j.-dım 049Bşk/011.

jĕl' жель *a.* yel. bk. **jıl'**, **jil**, **yil'**.
j. j. tugadır anın kıpkeněn 049Bşk/026.

jĕlek желяк *ft.* çilek. bk. **gilek**, **jĕläk**, **yĕleg**. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ.* **jilek** (2002: 87b)].
j.+i yĕr j.+i işkança 009Bşk/011.

jĕlekay желякай çilek. bk. **jĕläkey**, **jĕlekey**.
j.+ları jĕr j.+lerı bışkın yĕse 013Tat/004.

jĕlekey желякяй çilek. bk. bk. **jĕläkey**, **jĕlekay**.
j.+lerĕ jĕr j.+lerĕ ay bışadır 010Bşk/001, jĕr j.+lerĕ ay pşadır 010Bşk/005.

jĕläkey желäкяй *ft.* çilek. bk. **jĕlekey**, **jĕlekay**.
j.+lerı jĕr' j.+lerı bışkın yĕse 013Tat/001.

jěl'ga жельга *h.* nehir, ırmak. bk. **dilga**, **jělɣa**, **yělga.** [a.krş. BRS **yělga** (1899: 97b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yělga** (1977: 329b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yılɣa** (2012: 207b)].
j. kiskina day j. taşip bara 049Bşk/029.

jělɣa желҕа *h.* nehir, ırmak. bk. **dilga**, **jělga**, **yělga**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **yělga** (1977: 329b)].
j. bělekäy ɣna j. buyladım 028Bşk/009.

jěr жерь *a.* yer. bk. **cěr**, **ir**, **jěr'**, **jir**, **jir',yar**, **yär**, **yěr**, **yěr'**, **yir, yir**', **zir**. krş. **urn**.
j. j. jělekeylerě ay bışadır 010Bşk/001, j. jělekeylerě ay pşadır 010Bşk/005.
j.+ler jürgen j.+ler kald‿indě 014Bşk/012.

jěr' жерь *a.* yer. bk. **cěr**, **ir**, **jěr**, **jir**, **jir',yar**, **yär**, **yěr**, **yěr'**, **yir, yir**', **zir**. krş. **urn**.
j. j. jěläkeylerı 013Tat/001, j. jarılıp 013Tat/002.

jěr jělekey жер желякяйляре *ft.* yer çileği. **ir gělek**, **jěr' jělekey, yěr jěleki, yěr' yělegě.**
j. j.+lerě j. j.+lerě ay bışadır 010Bşk/001, j. j.+lerě ay pşadır 010Bşk/005.

jěr' jělekey жерь желäкяй *ft.* yer çileği. **ir gělek**, **jěr jělekey, yěr jěleki, yěr' yělegě.** [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **cir cilegě** (1981: 778b)].
j. j. jěläkeylerı 013Tat/001.

jıfak жыфак *a.* ipek. bk. **ifek**, **jifäk**, **jifěk**, **yěfek**. krş. **stambitkay**, **turkın**.
j. j. la ɣna bilɣan 022Bşk/001, j. la ɣna bilɣan 022Bşk/005.

jıgıl- жыгыл- *e.* yıkılmak. [a.krş. ED **yıkıl-** (1972: 902a); CC **yıkıl-** (2015: 608); HŞ **yıḳıl-** (2014: 659); SBTP **cıgul-** (1870: 176); BRS **yıgıl-** (1899: 106a); BL1926 **yıɣıl-** (2018: 214); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yěgıl-** (1977: 327b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yıɣıl-** (2012: 186b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ.* **jıɣıt-** (2002: 88b)].
j.-a jılıy j.-a jöröyběz 004Bşk/018.

jıgıt жыгыт *a.* yiğit. bk. **cěgět**, **(c)jıgıt**, **cigit**, **ikıt**, **jěgět**, **jigit**, **jigět**, **jikit**, **yěgět**, **yěkět**, **yikıt**.
j. j. uyavı 022Bşk/008, j. 023Bşk/009, j. kına kışının 031Bşk/001, kitmäs j. uzi 031Bşk/004, j. kışının 031Bşk/005, j. uzi 031Bşk/008.
j.+ı burjan j.+ı 036Bşk/012.

jıl жыл *a.* yıl. bk. **yěl**, **yıl**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **yěl** (1977: 328a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kazan Ardı ağ.* **cıl** (2009: 195a)].
j. j. kěběk 015Tat/007.

jıl' жыль *a.* yel. bk. **jěl'**, **jil**, **yil'**.
j. j. urmasın kamala saqta 021Bşk/002.

jıla- жыла- *e.* ağlamak. bk. **jěgla-**, **jěla-**, **jılı-**, **jili-**, **yěla-**, **yělı-**, **yıla-**. [a.krş. ED **yığla:-** (1972: 902b); HŞ **yıɣla-** (2014: 658); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ.* **cıla-** (2009: 195b)].
j.-ıy üzě j.-ıy 046Bşk/024.
j.-ma äněkäyěm j.-ma 004Bşk/019.
j.-y kal-a j.-y kala bisara 027Tat/029.
j.-p kaldı artlarımdan sıgıp j.-p kaldı. 010Tat/021.

jılan жылан *s.* yanlış. bk. **jalan**.
j. j. gana jırnı 015Tat/001.

jılı- жылы- *e.* ağlamak. bk.**ila-**, **jěgla-**, **jěla-**, **jıla-**, **jili- yěla-**, **yělı-**, **yıla-**.
j.-y jıgıla j.-y jıgıla jöröyběz 004Bşk/018.
j.-y miken äněkäyě[1]m j.-y miken balakajım kayda dip 004Bşk/016.

jıl'kın- жылькын- *e.* çırpınmak. bk. **yělkěn-**.
j.-tıy jürök kaɣıw axıtkaylarda j.-tıy 023Bşk/007.

jır жыр *a.* şarkı. krş. **pe[1]sne**. [a.krş. BRS **yır** (1899: 107a); BL1926 **yır** (2018: 132); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cır** (1981: 801a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Minzele ağ.* **jıru** (2002: 89a)].
j. j. jırladay 010Bşk/009, sawgan j. kěběk 010Tat/022, j. jırlad‿aytıp 010Tat/024, j. kılganı 015Tat/004, j. 014Bşk/001.

j.+nı j.+nı qaydan alıp jırlayim 010Bşk/010, jılan gana j.+nı 015Tat/001.
j.+lar něyndey j.+lar 010Tat/025, sawsamday j.+lar tabılır idě 012Tat/009.

jır kıl- жыр кыл- *e.* şarkı söylemek.
j. k.-ganı jır k.-ganı 015Tat/004.
j**.+nı k.-ganı** j.+nı xay k.-ganı 015Tat/001.

jırak жырак *s.* uzak. krş. **alıs**. [a.krş. BL1926 **yıraq** (2018: 196); **Ç. Tat. yd.** TTS **yěrak** (1997: 94b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yıraq** (2012: 229b)].
j. j. jirden 004Bşk/015, j. kna yulγa 021Bşk/007.

jırla- жырла- *e.* şarkı söylemek. bk. **jırlı-**, **yırla-**, **yirla-**. krş. **sakr-**, **köyle-**, **kuyla-**, **küyle-**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **cırla-** (1981: 801b)].
j.-y zarlandrıp j.-y běr matur yandusım 001Nog/014.
j.-d(ı) jır j.-d‿aytıb uk ě[1]p aytasın 010Tat/024.
j.-yim jırnı qaydan alıp j.-yim 010Bşk/010.
j.-day jır j.-day dibuk aytasız 010Bşk/009.

jırlı- жырлы- *e.* şarkı söylemek. bk. **jırla-**, **yırla-**, **yirla-**. krş. **sakr-**, **köyle-**, **kuyla-**, **küyle-**.
j.-ıy üzě j.-ıy üzě jılıy 046Bşk/024.

jifäk жифäк *s.* ipek. bk. **ifek**, **jıfak**, **jifěk**, **yěfek**. krş. **stambitkay**, **turkın**.
j. j. bil'baw 040Bşk/005.

jifěkěy жифекей *s.* ipek. bk. **ifek**, **jıfak**, **jifäk**, **yěfek**. krş. **stambitkay**, **turkın**.
j.+ěy ak j.+ěy bawlı ak lasın 013Tat/016.

jigět жигет *a.* yiğit. bk. **cěgět**, (**c)jıgıt**, **cigit**, **ikıt**, **jěgět**, **jigit**, **jıgıt**, **jikit**, **yěgět**, **yěkět**, **yikıt**. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ.* **jigět** (2002: 26a)].
j. sězněng kěběk j. 010Tat/028.

jigit жигит *a.* yiğit. bk. **cěgět**, (**c)jıgıt**, **cigit**, **ikıt**, **jěgět**, **jıgıt**, **jigět**, **jikit**, **yěgět**, **yěkět**, **yikıt**.
j.+lěr kup uy xasiret tutkan j.+lěr 049Bşk/035.
j.+lerneŋ saldat tigen xězmetler j.+lerneŋ ě[1]şděr 004Bşk/020.

jixan жихан (Far.) *a.* cihan. [a.krş. CC **cehan** (2015: 453); HŞ **cihān** (2014: 139); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cihan** (1981: 794b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **jihan** (2012: 582a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Miyes ağ., Ey ağ.* **jihan** (2002: 88a)].
j.+narda j.+narda kü[1]reměz 004Bşk/017.

jik- жик- *e.* hayvanı çekeceği arabaya, sabana vb.ne bağlamak, koşmak bk. **cik-**, **yěç-**. [a.krş. CC **yěk-** (2015: 885); HŞ **çek-** (2014: 147); BRS **yěk-** (1899: 96b); BL1926 **yěk-** (2018: 62); **Ç. Bşk. yd.** BTS **yěk** (2017: 708a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ., Miyes ağ.* **jik-** (2002: 87a)].
j.-megěz kadırsız itěp j.-megěz 001Tat/008.
j.-maga kızıl tura kirek j.-maga 027Bşk/008.

jikan жикан *a.* hasır otu.
j. bězněnday kul'nın j. 049Bşk/025.

jikit жикит *a.* yiğit. bk. **cěgět**, (**c)jıgıt**, **cigit**, **ikıt**, **jěgět**, **jigit**, **jıgıt**, **jigět**, **yěgět**, **yěkět**, **yikıt**.
j.+ka ayxay gna j.+ka maladěs 006Tip/017.
j.+tay j.+tay bulsaŋ baxıtli bul 049Bşk/023.

jil жил *a.* yel. bk. **jěl'**, **jıl'**, **yil'**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **cil** (1981: 765a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta Ural ağ., Ey ağ.* **jil** (2002: 91a)].
j. j. örděse 013Tat/011, isken j. taray 046Bşk/003.

jilen жилян *a.* Göğüs kısmı altın ya da gümüş paralarla süslü, kemersiz bir kıyafet. [a.krş. BL1926 **yělen** 'göğüs kısmı altın ya da gümüş paralarla süslü, kemersiz bir kıyafet' (2018:); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cilen** 'içine pamuk koyulmayan milli üst giyimi' (1981: 773a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Minzele ağ.* **cilen** 'tepecik, tümsek' (2009:); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yělen** (2012: 710a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **jilen**

Kuzeybatı ağ. ‘içine pamuk koyulmayan milli üst giyimi’, *Minzele ağ.* ‘tepecik, tümsek’ (2002: 87b)].
j. kuk j. 049Bşk/074.

jilı- жилы- *e.* ağlamak. bk.**ila-**, **jěgla-**, **jěla-**, **jıla-**, **jılı- yěla-**, **yělı-**, **yıla-**.
j.-dır ayrılmam didı j.-dır 002Nog/008.

jil’kın- жилькын- *e.* dertlenmek. krş. **munglan-**.
j.-may běr j.-may jıgıt miŋ zäkmäy 023Bşk/009.

jil’k(i)n- жильк(и)н- *e.* canlanmak, ışıldamak. [a.krş. BRS **yělkěn-** ‘kudurmak, azmak, aşırı öfkelenmek’ (1899: 98a)].
j.-a j.-a jurak mali itkas 025Bşk/005.

jir жир *a.* yer. bk. **cěr**, **ir**, **jěr**, **jěr’, jir’**, **yar**, **yär**, **yěr**, **yěr’**, **yir, yir**’, **zir**. krş. **urn**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTS **cir** (1997: 487a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ., Ey ağ.* **jir** (2002: 88a)].
j.+idan digan j.+idan almay 031Bşk/003.
j.+ge tıwgan j.+ge äyleněp 004Bşk/026, tıwıb üsken j.+ge kaytırga 046Bşk/022.
j.+de j.+de uynay 046Bşk/009.
j.+dan digan j.+dan almay 031Bşk/007, kup j.+dan 049Bşk/076.
j.+den jırak j.+den 004Bşk/015.
j.+ěm jurgan da j.+ěm 049Bşk/052.
j.+imda kışı j.+imda 032Bşk/008.
j.+ler towup üsken j.+ler kalganga 049Bşk/012, tıvup üsken j.+ler 013Tat/007.
j.+lerda jat j.+lerda 017Tat/005.
j.+lerdě yat j.+lerdě 049Bşk/056.

jir’ жирь *a.* yer. bk. **cěr**, **ir**, **jěr**, **jěr’, jir**, **yar**, **yär**, **yěr**, **yěr’**, **yir, yir**’, **zir**. krş. **urn**.
j. j. jělekayları 013Tat/004, j. jarılıp 013Tat/005.

jiren жирян *r.a.* bal rengi. bk. **jirençäy**, **yiren**. [a.krş. BRS **yěrän** ‘kızıl sarı (at için)’(1899: 99b); BL1926 **yěren** (2018: 86); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ciren** (1981: 781); **Ç. Bşk. yd.** BTS **yěren** (2017: 718b)].
j. ikě de j. parlar 046Bşk/011.

jirençäy Жирянчай *r.a.* bal rengi. bk. **jiren**, **yiren**. [a.krş. CC **yirençi** ‘iğrenç’ (2015: 892); BL1926 **yěrensey** (2018: 220); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *T. Ya.-Krş. ağ.* **cirençe** (2009: 189b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **yěrensey** (2017: 719a)].
j. j. atnın jalıkayin kıbılalardan isken jil taray 046Bşk/003, j. de atnın jurgası märgän jěgět atkan uk kěwěk 046Bşk/005.

jir siŋ- жир сиң- *e.* bir yere alışmak. [a.krş. ED **yěrsin-** ‘insanın evine bir yer yapması ve ona alışmış olma işi’ (1972: 971b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cirsěn-** ‘memleketi özlemek’ (1981: 781b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yěrhěn-** ‘bir yere alışmak’ (2012: 556b)].
j.-may atlar j.-may 023Bşk/008.

jit- жит- *e.* yetmek. bk. **yět-**, **yit-**, **zit-**. [a.krş. SBTP **cit-** (1870: 176); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cit-** (1981: 788b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Miyes ağ.* **jit-** ‘at gezdirmek’ (2002: 88a)].
j.-mey tagdir j.-mey kěşı ülemě 046Bşk/008.
j.-tı ataŋ dustı j.-tı başına 025Bşk/010.
b.e. **b.+ına jit-** ‘başına bela olmak’.
j.-ti b. j.-tı b. 025Bşk/010.
b.e. **başıŋa jit-** ‘başına bela olmak’.
j.-ar b. dusı j.-ar b. 024Bşk/006.

jitěn житен *a.* keten. [a.krş. CC **ketan** (2015: 501); SBTP **çeten** (1870: 158); BRS **yětěn** (1899: 100b); BL1926 **yětěn** (2018: 102); **Ç. Tat. yd.** TTAS **citěn** (1981: 784); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yětěn** (2012: 565b)].
j. j. çěçkěn yěrler bar 047Bşk/077, j. çěçkě ata ikěn 047Bşk/078.

jokla- жокла- *e.* uyumak. bk. **yukla-**.

j.-sada miněm j.-sada kükrekeyěm 046Bşk/010.

jort жорт *a.* ev, bina, çadır. bk. **jurt**, **yort**, **yurt**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *T.kam.-Krş. ağ.* **cort** (2009: 191b)].
j.+ka köllö j.+ka äşkärtěb 004Bşk/002.

jögör- жөгөр- *e.* koşmak. bk. **cü[1]gr-**, **yögör-**, **yugr-**, **yügr-**, **yügěr-**, **yügör-**, **yügre-**. krş. **i[1]wgur-**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ.* **cögört-** 'koşuşturmak, mekik dokumak' (2009: 192a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **jögörle-** 'eğirmek' (2002: 87a)].
j.-öpkay j.-öpkay tü[1]ştěm 010Tat/030.

jör- жөр- *e.* yürümek, yaşamak. bk. **cör-**, **jörö-**, **jur-**, **juru-**, **jür-**, **jür-**, **yörö-**, **yur-**, **yurı-**, **yuru-**, **yü[1]r-**, **yürě-**, **yürö-**, **yürü[1]-**, **yürü-**. krş. **tur-**.
j.-děm j.-děm bal bělen 013Tat/035.
j.-mes kayda j.-mes 046Bşk/014.

jöreg жөряг *a.* yürek. bk. **cü[1]reg**, **jörek**, **jurak**, **j(ü[1])reg**, **jüreg**, **jü[1]rek**, **jüräk**, **jürök**, **jüräk**, **yurak**. [a.krş. BRS **yöräk** (1899: 101a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yörek** (1977: 471a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baltaç ağ.* **cöreksěn-** 'merak etmek, kaygılanmak' (2009: 192b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yörek** (2012: 160b)].
j.+ěm jaş j.+ěm kaltıray 004Bşk/022.

jörekey жөрякяй *a.* yürekceğiz. bk. **yurakay**, **yurakkay**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yörekkey** (2012: 161a)].
j.+lerěm j.+lerěm jana 046Bşk/006.

jörö- жөрö- *e.* yürümek, yaşamak. bk. **cör-**, **jör-**, **jur-**, **juru-**, **jür-**, **jür-**, **yörö-**, **yur-**, **yurı-**, **yuru-**, **yü[1]r-**, **yürě-**, **yürö-**, **yürü[1]-**, **yürü-**. krş. **tur-**.
j.+yběz jılıy jıgıla j.+yběz 004Bşk/018.
j.-b akıl bělen j.-b kě[1]m jaray 046Bşk/004.

jöröw жөрöў *a.* hayat. [a.krş. CC **tiröv** (2015: 844)].
j.+lerěm bıl j.+lerěm 046Bşk/018.

jözök жөзөк *a.* yüzük. bk. **yuduk**, **yu(z)zuk**, **yüzük**. krş. **baldak**.
j. un kulıma kěygen kömöş j. 046Bşk/017.

juk жук *a.* yok. bk. **yok**, **yoq**, **yuk yuk'**.
j. j. janımda yatuwsı 022Tat/014, uyxasratlarěm j. kěwěk 046Bşk/006, karasam da j. 022Tat/003, karasam da j. 022Tat/004, barmagım da j. 022Tat/006, karasam da j. 022Tat/007, karasam da j. 022Tat/008, barmagım da j. 022Tat/010.

juku жуку *a.* uyku. bk. **yoqu**, **yukı.** [a.krş. PS *Tat. T.* **yukú**, *Bşk. T.* **uyku**, **cuku** *Nog. T.* **yuku** (1787: 184)].
j. j. tatı 014Tat/015.

jul жул *a.* yol. bk. **yul**, **y[1]ul**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Urta ağ.* **jul** (2009: 193a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Urta Ural ağ.* **jul** (2002: 223b)].
j. j. arınsa 022Tat/041, j. bělen 046Bşk/011.
j.+gaday j.+gaday sıgıp 022Tat/040, j.+gaday sıgıp 022Tat/041.

jumga жумга *a.* cuma. [a.krş. BRS **yoma** (1899: 101a); BL1926 **yomay** (2018: 158); **Ç. Tat. yd.** TTAS **comga** (1981: 794b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yoma** (2012: 77b)].
j. usurarbıs j. kis'lerde 022Tat/034.
j.+da xa'r j.+da 003Bşk/012.

jumurtka жумуртка *a.* yumurta. bk. **yumurka**. [a.krş. ED **yumurtğa:** (1972: 938a); CC **yumurtka** (2015: 898); BRS **yomortka** (1899: 101a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Urta ağ.* **comorqa,** *Minzele ağ.* **comortqa** (2009: 191a)].
j. aq j. kibık 032Bşk/009.

jur- жур- *e.* yürümek, yaşamak. bk. **cör-**, **jör-**, **jörö-**, **juru-**, **jür-**, **jür-**, **yörö-**, **yur-**, **yurı-**, **yuru-**, **yü[1]r-**, **yürě-**, **yürö-**, **yürü[1]-**, **yürü-**. krş. **tur-**.
j.-gan j.-gan da jirěm 049Bşk/052.

jurak журак *a.* yürek. bk. **cü[1]reg**, **jöreg**, **j(ü[1])reg**, **jüreg**, **jü[1]rek**, **jüräk**, **jürök**, **jüräk**, **yurak**.
j. jil'k(i)na jurak 025Bşk/005.
j.+ka jangan j.+ka faydimış 024Bşk/008.

jurga журга *z.* yorga. bk. **uyurga**, **yurga**, **yurɣa**.
j. mingan atım tura j. 013Tat/043.
j.+sı jirençäy de atnın j.+sı 046Bşk/005.

jurt журт *a.* ev, bina, çadır. bk. **jort**, **yort**, **yurt**.
j. j. ilě 030Bşk/006, j. ilim 033Bşk/016.

juru- журу- *e.* yürümek, yaşamak. bk. **cör-**, **jör-**, **jörö-**, **jur-**, **jür-**, **jür-**, **yörö-**, **yur-**, **yurı-**, **yuru-**, **yü[1]r-**, **yürě-**, **yürö-**, **yürü[1]-**, **yürü-**. krş. **tur-**.
j.-y j.-y mikan qurla kawdaxě 030Bşk/007.

juy- жуй- *e.* silmek. [a.krş. ED **yoy-** 'yıkmak, tahrib etmek' (1972: 980b); CC **yıx-** (2015: 608); BRS **yuy-** '1. silmek, yıkamak. 2. imha etmek, yok etmek, kırmak' (1899: 102b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yuw** 'yıkamak' (1981: 615a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **yuy-** 'süpürüp sürtüp yok etmek, temizlemek, silmek' (2017: 747a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Ey ağ.* **juy-** 'yok etmek, yitirmek' (2002: 88b)]. **j.-** xak jazmışın j.-ıb kına bumıy 046Bşk/012.

juyala- жуяла- *e.* kaybetmek. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Döbyaz ağ.* **cuyal-** 'yok olmak' (2009: 192b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yuyıl-** 'silinmek, kaybolmak' (2017: 376a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Ey ağ.* **juy-** 'yok etmek, yitirmek' (2002: 88b)].
j. sugışlarda j. 004Bşk/030.

jür- жӱр- *e.* yürümek. bk. **cör-**, **jör-**, **jörö-**, **jur-**, **juru-**, **jür-**, **yörö-**, **yur-**, **yurı-**, **yuru-**, **yü[1]r-**, **yürě-**, **yürö-**, **yürü[1]-**, **yürü-**. krş. **tur-**.
j. j. urmankaylarɣa kaytayiq 013Bşk/007.
j.-gen j.-gen jěrler kald‿indě 014Bşk/012.

jüreg жӱряг *a.* yürek. bk. **cü[1]reg**, **jöreg**, **jurak**, **j(ü[1])reg**, **jü[1]rek**, **jüräk**, **jürök**, **jüräk**, **yurak**.
j.+ěm kü[1]rsem j.+ěm jana 041Tat/010.

jüräk жӱрäк *a.* yürek. bk. **cü[1]reg**, **jöreg**, **jurak**, **j(ü[1])reg**, **jüreg**, **jü[1]rek**, **jüräk**, **jürök**, **yurak**.
j. yaş j. 022Bşk/012.

jürök жӱрök *a.* yürek. bk. **cü[1]reg**, **jöreg**, **jurak**, **j(ü[1])reg**, **jüreg**, **jü[1]rek**, **jüräk**, **jüräk**, **yurak**.
j. j. kaɣıw 023Bşk/007.

jü[1]r- жюр- *e.* yürümek, yaşamak. bk. **cör-**, **jör-**, **jörö-**, **jur-**, **juru-**, **jür-**, **yörö-**, **yur-**, **yurı-**, **yuru-**, **yü[1]r-**, **yürě-**, **yürö-**, **yürü[1]-**, **yürü-**. krş. **tur-**.
j.-ěmen uylamagan sakta bän j.-ěmen 013Tat/013.

j(ü[1])reg ж(ю)ряг *a.* yürek. bk. **cü[1]reg**, **jöreg**, **jurak**, **jüreg**, **jü[1]rek**, **jüräk**, **jürök**, **jüräk**, **yurak**.
j.+ě j.+ě nišěk muzikan 025Tat/008.

jü[1]rek жюряк *a.* yürek. bk. **cü[1]reg**, **jöreg**, **jurak**, **j(ü[1])reg**, **jüreg**, **jüräk**, **jürök**, **jüräk**, **yurak**.
j. j. jarılıp 013Tat/008.

jü[1]räk жюрäк *a.* yürek. bk. **cü[1]reg**, **jöreg**, **jurak**, **j(ü[1])reg**, **jüreg**, **jü[1]rek**, **ürěk**, **jürök**, **jüräk**, **yurak**.
j. yěl'kne j. 010Bşk/015.

jü[1]rěk жюрек *a.* kızılağaç. [a. krş. BRS **yěrěk** (1898: 99b); Ç. Bşk. yd. BTS **yěrěk** (2017: 718b)].
j.+ke taw başında j.+ke 026Tat/002, taw başında j.+ke 026Tat/004, taw başında j.+ke 026Tat/010.

-K-

kabag кабаг *a.* kabuk. [a.krş. CC **kabuk** (2015: 488); PS *Bşk. T.* **kabugi**, *Nog. T.* **kabuk** (1789: 14); BRS **kabık** (1899: 110a); BL1926 **qabaq** (2018: 154); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kabak** ‘göz kapağı’ (1979: 7a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Lembre ağ., Hvl. ağ.* **kabak** ‘ev, yurt’ (2009: 265a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qabaq** (2013: 58b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ., Hakmar ağ.* **kebek** (2002: 168a)].
k.+ı balusaklarnın k.+ı 008Bşk/003.

kaban Кабан *h.* Kaban Gölü. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaban duŋgızı** ‘sazlıklarda, kamışlıklarda yaşayan yaban domuzu’ (1979: 7b)].
k. k. kü[1]li 020Tat/001, k. kü[1]li 020Tat/005.

kabır кабыр (Ar.) *a.* kabir. [a.krş. BRS **kabĕr** (1899: 109a); BL1926 **kebĕr** (2018: 78); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kabĕr** (1979: 10a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kasıym ağ.* **kabır** (2009: 265b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qebir** (2013: 846b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ., Orta ağ.* **kabır** (2002: 177b)].
k.+ımdı k.+ımdı 028Bşk/003, k.+ımdı 028Bşk/005.

kad- кад- *e.* kazmak. [a.krş. ED **ḳaz-** (1972: 680b); HŞ **kaz-** (2014: 294); BRS **kaz̲-** (1899: 111a); BL1926 **qaz̲-** (2018: 56); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaz-** (1979: 22a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qaz̲-** (2013: 94a)].
k.+ıɣız k.+ıɣız 028Bşk/003, k.+ıɣız 028Bşk/005.

kadar кадар *ed.* kadar. bk. **kadĕr**. [a.krş. HŞ **ḳadar** (2014: 270); BRS **käz̲är** (1899: 112a); BL1926 **qez̲er** (2018: 124); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kader** (1979: 18b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qez̲er** (2013: 853a)].
k.+ı bu k.+ı sıluw 010Tat/016.

kadĕr I кадер (Ar.) *a.* kadir. bk. **kadır**. [a.krş. HŞ **ḳādir** (2014: 272); BRS **käz̲ĕr** (1899: 112a); BL1926 **qez̲ĕr** (2018: 192); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kadĕr** (1979: 17a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qez̲ĕr** (2013: 848a)].
k.+ĕnĕ talıbnıŋ k.+ĕnĕ bĕlmey 007Bşk/001.

kadĕr II кадер *ed.* kadar. bk. **kadar.** [a.krş. HŞ **ḳadar** (2014: 270); BRS **käz̲är** (1899: 112a); BL1926 **qez̲er** (2018: 124); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kader** (1979: 18b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qez̲er** (2013: 853a)].
k. şul k. nujda 005Bşk/020.

kadĕrsĕz кадерсез *a.* kadirsiz, değersiz. bk. **kadırsız**. [a.krş. BRS **käz̲ĕrġĕz̲z̲ä** (1899: 112a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kadĕrsĕz** (1979: 17b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qez̲ĕrhĕz̲** (2013: 850b)].
k.+sĕz gazız baş bula k.+sĕz 002Bşk/010.

kadır кадыр (Ar.) *a.* kadir. bk. **kadĕr**. [a.krş. HŞ **ḳādir** (2014: 272); SBTP **kadir** (1870: 172)].
k. k. mewle 013Tat/025, k. mewle 049Bşk/059.
k.+m k.+m uskan 049Bşk/038.
k.+ina agay ınılarnın k.+ina 006Tip/005.
k.+ları ir k.+ları baylıkta 001Tip/019, dunda k.+ları 001Tip/020.

kadırsız кадырсыз *a.* kadirsiz, değersiz. bk. **kadĕrsĕz**.
k. tursay atnı k. itĕp 001Tat/008.

kagar кагар (Ar.) *a.* dert, öfke, kahır. krş. **açıg**, **asuw**. [a.krş. CC **kagı-** ‘azarlamak, sövmek’ (2015: 489); HŞ **ḳaḳıɣ** ‘öfke’, (Ar.) **ḳahır** ‘kahır, dert’ (2014: 273); SBTP **qahır** (1870: 172); BRS **kägär** ‘lanet, beddua, ilenç’ (1899: 110b); BL1926 **qexer** (2018: 162); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaher** (1979: 80b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qehĕr** (2013: 863b)].
k.+ların k.+ların salsa 013Tat/025.

kagaz кагаз (Far.) *a.* kağıt. bk. **kagız**, **kaɣız**. [a.krş. CC **kagıt** (2015: 489); HŞ **kāɣıd** (2014: 273); SBTP **kagaz** (1870: 160); BRS **kagız̲** (1899: 111a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kegaz’** (1979: 247b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kuznetsk ağ. Çistay ağ.* **kagız** (2009: 266a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ.* **qeɣez** (2002: 218a)].

k.+ga bĕr k.+ga jazdılar 004Bşk/006.

kagız кагыз *a.* kağıt. bk. **kagaz**, **kaɣız**. [a.krş. CC **kagıt** (2015: 489); HŞ **kāɣıd** (2014: 273); BRS **kagız̲** (1899: 111a); BL1926 **qaɣız̲** (2018: 144); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kegaz'** (1979: 247b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kuznetsk ağ. Çistay ağ.* **kagız** (2009: 266a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qaɣız̲** (2013: 74b)].
k.+da anaw torgan k.+da saylarımız 006Bşk/011.

kaɣala каӷала *a.* teala. bk. **tagala**.
k. xat k. 035Bşk/003, xat k. 035Bşk/007.

kaɣ- каӷ- *e.* okşamak. [a.krş. ED **kakığ** 'öfke'(1972: 610b); HŞ **ḳaḳıɣ** 'öfke' (2014: 273); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kag-** (1979: 14b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qaq-** 'okşamak' (2013: 78a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **qaɣaw** (2002: 177b)].
k.-ı jürök k.-ı waxıtkaylarda 023Bşk/007.

kaɣız каӷыз (Far.) *a.* kağıt. bk. **kagaz**, **kagız**. [a.krş. CC **kagıt** (2015: 489); HŞ **kāɣıd** (2014: 273); BRS **kagız̲** (1899: 111a); BL1926 **qaɣız̲** (2018: 144); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kegaz'** (1979: 247b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kuznetsk ağ. Çistay ağ.* **kagız** (2009: 266a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qaɣız̲** (2013: 74b)].
k. aq k. 022Bşk/013.

kaxım Кахым *k.a.* Kasım. bk. **kasım**. [a.krş. BL1926 **Qahım** (2018: 56); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **Qahım** (2013: 273a)].
k. k. töre 028Bşk/001.

kak как *a.* kak, kurutulmuş meyve. [a.krş. ED **kak** (1972: 608b); BRS **kak** (1899: 114a); BL1926 **qaq** (2018: 64); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kak** (1979: 28a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qaq** (2013: 125b)].
k. k. kuyarsız almadan 003Bşk/011.

kaktan- кактан- *e.* kurutmak, kak yapmak. [a.krş. ED **kakla-** (1972: 610b); BRS **kakta-** (1899: 114b); **Ç. Tat. yd.** TTS **kaklan-** 'kurumak' (1997: 130b);**Ç. Bşk. yd.** BTS **qaqlan-** 'kurutulmak' (2017: 320a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ., Miyes ağ., Ey ağ.* **qaqta-** 'açlıktan ölmek' (2002: 182a)].
k.-ıyk bĕrĕsin alıp k.-ıyk 022Tat/020.

kakuk какук *z.* guguk kuşu. [a.krş. BRS **käkük** (1899: 78b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kekkük** (1979: 249b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kekük** (2017: 271b)].
k.+ı jalan yĕrniŋ k.+ı yuk 013Bşk/003, jalan ɣna irdın k.+ı yok 013Bşk/007.

kal- кал- *e.* kalmak. bk. **qal-**. [a.krş. ED **kal-** (1972: 615b); CC **kal-** (2015: 725); HŞ **ḳa:l-** (2014: 274); SBTP **qal-** (1870: 152); BRS **kal-** (1899: 115b); BL1926 **qal-** (2018: 198); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kal-** (1979: 32b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qal-** (2013: 155a)].
k.-ırsında k.-ırsında zanışım 021Bşk/009.
k.-ırsıŋ yĕy k.-ırsıŋ 021Bşk/009.
k.-mas kü[1]ŋĕldĕ k.-mas 006Bşk/010.
k.-dı k.-dı beněm' illerĕm 003Bşk/017, başqanayim k.-dı 017Bşk/006.
k.-d(ı) jürgen jĕrler k.-d‿indĕ 014Bşk/012.
k.-dın k.-dın ɣna 021Bşk/008.
k.-gan k.-gan illerĕ. 005Tip/014.
k. kurü[1]p k. 014Bşk/003, kurü[1]p k. 014Bşk/008, kü[1]rü[1]p k. 028Tat/030, übü[1]p k. 028Tat/032.
k.-sın k.-sın dip 049Bşk/052.
k.-ma bĕl'mĕy k.-ma gumırıŋ utkanın 049Bşk/028.
k.-sa yaşlı k.-sa 003Tat/005.
k.-saŋ sıyıp sıyıp almay k.-saŋ 029Tat/009.
k.-uvıy jan sü[1]ygenden k.-uvıy 024Tat/020.
k.-gan menden gne k.-gan tursay atnı 001Tat/008, **k.-gan** atalardan k.-gan yangız bala 049Bşk/055.

k.-ganga towup üsken jirler k.-ganga duskayim 049Bşk/012.
k.-ganıp ki k.-ganıp 007Bşk/020, ki k.-ganıp 007Bşk/021.
k.-ıp karşularda k.-ıp sü[1]zleşmegĕz 001Tat/004.
y.e. süreklilik bildiren yardımcı eylem.
jılap k.-dı artlarımdan sıgıp jılap k.-dı. 010Tat/021.
jılay k.-a jılay k.-a bisara 027Tat/029.
kulü[1]p k.-ayik uynap kna kulü[1]p k.-ayiq 026Bşk/009.
kurıp k.-gan kurıp k.-gan adam 002Nog/006.
yatıp k.-gan yatıp k.-gan bĕri 007Tip/002, yatıp k.-gan bĕri 007Tip/004, yatıp k.-gan bĕri 007Tip/006, yatıp k.-gan bĕri 007Tip/008.

kalambit каламбит *a.* yün. bk. халамбит.
k. stambitkay tugul' k. 006Tip/004.

kalpag калпаг *a.* kadınların giydiği işlemeli, süslü baş giyimi. [a.krş. SBTP **qalpaq** (1870: 156); BRS **kalpak** (1899: 117b); BL1926 **qalpaq** (2018: 158); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kalpak** (1979: 32a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qalpaq** (2013: 146b)].
k.+ın ak k.+ın kinsĕnĕ 047Bşk/024, ak k.+ın bar kubik 047Bşk/028.

kalpaklı калпаклы *a.* kalpaklı. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qalpaqlı** (2013: 147a)].
k. ak k. kız 036Tat/002, ak k. kız 037Tat/002, ak k. kız 037Tat/006.

kaltıra- калтыр- *e.* titremek. [a.krş. BRS **kaltra-** 'titremek, zangırdamak' (1899: 118a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaltıra-** (1979: 32a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qaltıra-** (2013: 149a)].
k.-y köllö teněm k.-y 004Bşk/012, jaş jöregĕm k.-y 004Bşk/022.

kama кама *a.* kayık. [a.krş. HŞ **ke:mi** (2014: 303); PS *Tat. t.* **kamá**, *Nog. T.* **gĕmi** (1789: 212); BRS **kämä** (1899: 119b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kama** 'koyu kahverengi, pahalı kürklü memeli, yırtıcı bir su hayvanı' (1979: 35b), **köyme** 'gemi' (1979: 260a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **keme** (2017: 273b)].
k.+la jıl' urmasın k.+la saqta 021Bşk/002.

kamandir камандир (Rus.) *a.* komutan. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **komandir** (1979: 139a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **komandir** (2017: 292b)].
k.+ler k.+ler kıçkırganda 004Bşk/010.

kamçat камчат *a.* kamçat. [a.krş. PS *Tat. T.* **yaktí**, *Miş. T.* **yaktılik**, *Bşk. T.*, *Nog. T.* (1787:); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kamçat** 'tepesi kadife, kenarları kunduz kürkünden yapılan şapka (genellikle kadınlar giyer)' (1979: 37b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **qamsat** 'deniz samuru' (2017: 324b)].
k. k. bü[1]rĕk alarbıs 024Tat/013.

kamıs камыс *ft.* kamış. bk. **kamış**, **qamış**.
k.+ım k.+ım jatıp 033Bşk/020, k.+ım üsü[1]n 033Bşk/022.

kamış камыш *ft.* kamış, saz. bk. **kamıs**, **qamış**. [a.krş. ED **kamış** (1972: 628b); CC **kamış** (2015: 724); HŞ **ḳamış** (2014: 277); SBTP **qamış** (1870: 152); BRS **kamış** (1899: 121b); BL1926 **qamış** (2018: 152); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kamış** (1979: 38a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **qamış** (2017: 324a)].
k.+ka kuna k.+ka 004Bşk/021.
k.+ın k.+ın talɣa urap 013Bşk/001.
k.+lardın k.+lardın yullar uylar salırsıŋ 021Bşk/010.

kamil' камиль (Ar.) *a.* kamil. [a.krş. HŞ **kāmil** (2014: 277); BRS **kämil** 'bütün, tamamıyla' (1899: 120b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kamil** (1979: 36b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kamil** (2017: 269b)]. **k.** aqkıların k. üzüŋ yaş 034Bşk/006.

kamu каму *s.* bütün. krş. **bar**, **güllü**, **köllö**, **küllü**. [a.krş. ED **kamağ** (1972: 627a); HŞ **ḳa:muɣ** (2014: 278); BRS **kama-ġwa** 'kesin, bütünüyle' (1899: 120a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qamuɣ** (2013: 167b)].
k. k. dertler 002Bşk/003.

kana кана *ed.* dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar. bk. **gan**, **gana**, **ɣana**, **gına**, **gna**, **ɣna**, **gne**, **kına**, **kna**. [a.krş. BRS **kana** ‘haydi’ (1899: 122b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kana** (1979: 39a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qana** ‘haydi’ (2013: 180a)].
k. k. çay 005Bşk/017, masim k. taşı 034Bşk/001, kumış k. yuduk 034Bşk/002, masim k. taşı 034Bşk/003, kumış k. yu(z)z̲uk 034Bşk/004.

kanat канат *a.* kanat. [a.krş. ED **kanat** (1972: 635a); CC **xanat** (2015: 710); HŞ **ḳanat** (2014: 280); SBTP **qanat** (1870: 158); BRS **kanat** (1899: 122a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kanat** (1979: 39b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qanat** (2013: 181b)].
k.+ınnın k.+ınnın usu tuŋarak 031Bşk/010.
k.+ı kuş k.+ı 022Tat/027, ir’ k.+ı 022Tat/028, kaz k.+ı 047Bşk/068, ir k.+ı 047Bşk/069.
k.+ları k.+ları qızıl 026Bşk/008, k.+ları sıngan koş kĕwĕk 046Bşk/018.

kanatlı канатлы *a.* kanatlı. [a.krş. ED **kanatlığ** (1972: 636b); BRS **kanattı** (1899: 122a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kanatlı** (1979: 40b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qanatlı** (2013: 184a)].
k. ak k. ata kaz 004Bşk/031.

kanton кантон (Rus.) *a.* kanton. [a.krş. BL1926 **kanton** (2018: 60); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kanton** (1979: 42a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kanton** (2012: 368a)].
k. k. xaldı 024Bşk/002, k. xaldı 024Bşk/004, k. ataŋ 024Bşk/006, işandın k. 025Bşk/009.

kantur кантур (Rus.) *a.* ofis. [a.krş. BRS **kantur** (1899: 122b)].
k.+da katrinburski[1]y k.+da 046Bşk/021.
k.+ı dawşifnıŋ k.+ı 027Tat/017.

kap- кап- *e.* ağzına atmak. [a.krş. ED **kap-** (1972: 580a); HŞ **ḳap-** (2014: 280); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kap-** (1979: 11a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qap-** (2013: 72b)].
k.-sam bĕrlàr k.-sam 003Tip/017.

kapu капу *a.* kapı. krş. **işĕk**, **işik**. [a.krş. ED **kapığ** (1972: 583); CC **kabak** (2015: 722); HŞ **ḳapuɣ** (2014: 281); PS *Nog. T.* **kapú** (1789: 120); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kapu** (1979: 47b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qapqa** (2013: 209)].
k.+sına şu dü[1]rt adam k.+sına 001Bşk/001.

kar кар *a.* kar. [a.krş. ED **kar** (1972: 641a); CC **kar** (2015: 491); HŞ **ḳa:r** (2014: 282); PS **kar** (1787: 268); SBTP **kar** (1870: 168); BRS **kar** (1899: 123b); BL1926 **qar** (2018: 108); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kar** (1979: 48b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qar** (2013: 228a)].
k. apak k. 010Tat/019, k. kitkas 049Bşk/062,, buray da buray k.+lar 049Bşk/093.

kara кара *s.* kara. bk. **qara**. [a.krş. ED **kara** (1972: 643b); CC **kara** (2015: 491); HŞ **ḳara** (2014: 282); PS **kará** (1789: 252); SBTP **qara** (1870: 164); BRS **kara** (1899: 123b); BL1926 **qara** (2018: 134); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kara** (1979: 48b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qara** (2013: 228a)].
k. kaşın k. 041Tat/006, k. kaz 001Tip/012, k. yok 007Tip/022, k. yok 007Tip/024, kaşın k. 047Bşk/032.
k.+sı agından kü[1]p k.+sı 003Bşk/007.
k.+dır kayin töbĕ k.+dır 047Bşk/044.

kar(a) кар’ *s.* kara.
k. k.‿atınga 028Tat/002, k.‿atınga 028Tat/004, k.‿atınga 028Tat/010.

kara- кара- (Mo.) *e.* bakmak. bk. **qara-**. [a.krş. ED **kara-** (1972: 645b); SBTP **qara-** (1870: 158); BRS **kara-** (1899: 124a); BL1926 **qara-** (2018: 172); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kara-** (1979: 55a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qara-** (2013: 273b)].
k.-yim zlaşıp suraşıp ĕ[1]y k.-yim 010Bşk/011.
k.-ymın bĕr k.-ymın bayga bĕr’ garipka 013Tat/019.
k.-y kızlar k.-y yarıktın 047Bşk/041.
k.-r kızlar k.-r jarıktan 022Tat/016.

k.-sam irte torob k.-sam 004Bşk/011, ay k.-sam 009Bşk/001, ay k.-sam 009Bşk/003, arı k.-sam 022Tat/003, běri k.-sam da juk 022Tat/004, arı k.-sam da juk 022Tat/007, běri k.-sam da juk 022Tat/008, min k.-sam 046Bşk/019, irtě bělen turıp k.-sam 049Bşk/005.

k.-sa k.-sa kuzlar tald‿indě 014Bşk/015.

k.-p alıstın k.-p ay kuringan 003Tip/001, alıstın k.-p ay kuringan 003Tip/003, alıstın k.-p kuringan 004Tip/011, alıstın k.-p kurıngan 005Tip/011, alıstın k.-p kurıngan 005Tip/019, alıs kına k.-p kürĕngen 046Bşk/007, alıs kına k.-p kürĕngen 046Bşk/013, alıs kına k.-p kürĕngen 046Bşk/023, kırin k.-p uzamin 048Bşk/008.

k.-yip k.-yip ay kuringan 030Bşk/002.

k.-y k.-y kittım 002Tip/017.

karagas карагас *ft.* melez çamı, karaağaç. [a.krş. SBTP **qaragaç** (1870: 158); BRS **karagas** (1899: 124b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **karagaç** (1979: 51b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qaraɣas** (2013: 241a)].

k.-gas işĕkĕym aldı kuş k.-gas 049Bşk/045.

karagay карагай *ft.* çam, karaağaç. [a.krş. BRS **karagay** (1899: 124b); BL1926 **qaraɣay** (2018: 110); **Ç. Tat. yd.** TTAS **karagay** (1979: 51b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qaraɣay** (2013: 238a)].

k. k. inĕ kumırı 008Bşk/001, kuş k. 013Tat/010.

kara kuş кара куш *z.* kartal. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **karakoş** (2017: 127a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **qaraɣoş** (2017: 328b)].

k. k. kaşın k. k. 047Bşk/032.

karangı карангы *a.* karanlık. [a.krş. ED **karaŋğu** (1972: 662b); CC **karangu** (2015: 492); HŞ **ḳaraŋɣu**, **ḳaraŋḳu** (2014: 283); BRS **karaŋkı** (1899: 124a); BL1926 **qaraŋɣı** (2018: 194); **Ç. Tat. yd.** TTAS **qaraŋgı** (1979: 57b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qaraŋɣı** (2013: 262a)].

k. k. tünde yuruganımdä 001Tip/007.

karatıp карат- *e.* baktırmak. [a.krş. BRS **karat-** (1899: 124b); BL1926 **qarat-** (2018: 180); **Ç. Tat. yd.** TTAS **karat-** (1979: 55a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qarat-** (2013: 273b)].

k.-ıp üz ilĕme k.-ıp 003Bşk/003.

karawul караул *a.* bekçi, muhafız. bk. **qarawul**. [a.krş. PS *Tat. T.* **karagúl**, *Nog. T.* **karagul** (1789: 168); BRS **karawıl** (1899: 124b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **karawçı** (1979: 56b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sirgaç ağ.* **karawıl** ‘hırsız’ (2009: 274b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qarawsı** (2013: 277a), **qarawıl** ‘nöbet’ (2013: 278a)].

k. kuyar idĕ k. 007Bşk/002, k. dib 007Bşk/003.

kardıgas кардыгас *z.* kırlangıç. bk. **kardiɣas**, **karligas**. [a.krş. BRS **karlıgas** (1899: 125b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **karlıgaç** (1979: 60b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **qarluɣas** (2017: 332b)].

k. sayin k. 049Bşk/046, sin k. blen 049Bşk/047.

kardiɣas кардиӷас *z.* kırlangıç. bk. **kardıgas**, **karligas**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **karlıgaç** (1979: 60b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Zlatovst ağ.* **qarluɣas**, *Tom ağ.* **qarluɣats** (2009: 392a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qarluɣas** (2013: 290a)].

k. bän k. 029Bşk/001, bän k. 029Bşk/003.

karışı карышы *a.* karşı. bk. **karşı**, **karşi**, **karşu**, **kaşı**. [a.krş. BRS **karışı** (1899: 128a)].

k. turup k. turup 004Tip/017.

k. çĕgĕp k. çĕgĕp atıŋ bĕylergä 049Bşk/088.

karışı tur- карышы тур- *e.* karşı koymak. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **karşı tor-** (1979: 65b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qarşı tor-** (2013: 312a)].

k. turup k. turup 004Tip/017.

karışı çĕg- карышы чег- *e.* karşı çıkmak. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **karşı çıg-** (1979: 65b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qarşı sıq-** (2013: 311b)].

k. çĕgĕp k. çĕgĕp atıŋ bĕylergä 049Bşk/088.

karligaskay карлигаскай *z.* kırlangıççık. bk. **kardıgas**, **kardiɣas**, **karligas**. [a.krş. BRS **karlıgas** (1899: 125b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **karlıgaç** (1979: 60b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Zlatovst ağ.* **qarluɣas**, *Tom ağ.* **qarluɣats** (2009: 392a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qarluɣas** (2013: 290a)].
k. k. bĕlen sandugas 005Tip/008.

karşı каршы *a.* karşı. bk. **karışı**, **karşi**, **karşu**, **kaşı**. [a.krş. ED **karşı** (1972: 663b); CC **karşı** (2015: 728); HŞ **ḳarşı** (2014: 286); BL1926 **qarşı** (2018: 66); **Ç. Tat. yd.** TTAS **karşı** (1979: 65a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qarşı** (2013: 306b)].
k. k. kilgän jawlarga 004Bşk/014.

karşı kil- каршы кил- *e.* karşı gelmek. bk. **karşi kil-**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **karşı kil-** (1979: 65b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qarşı kil-** (2013: 308b)].
k.-gän k. k.-gän jawlarga 004Bşk/014.

karşi Карши *a.* karşı. bk. **karışı**, **karşi**, **karşu**, **kaşı**.
k. k. kil'gen yawlarga duskayim 049Bşk/020.

karşi kil'- Карши киль- *e.* karşı gelmek. bk. **karşı kil-**.
k. k.-gen k.-gen yawlarga duskayim 049Bşk/020.

karşu каршу *a.* karşı. bk. **karışı**, **karşi**, **karşi**, **kaşı**. [a.krş. HŞ **ḳarşu** (2014: 286)].
k.+larda k.+larda kalıp sü[1]zleşmegĕz 001Tat/004.

kart карт *a.* yaşlı. [a.krş. ED **kart** (1972: 648b); CC **kart** (2015: 493); PS *Tat. T.* **kárt**, *Miş. T.* **karı**, *Bşk. T.*, *Nog. T.* **kart** (1789: 228); BRS **kart** (1899: 126a); BL1926 **qart** (2018: 122); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kart** (1979: 61b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qart** (2013: 298a)].
k. k. kışıɣa 035Bşk/002, k. kışıɣa 035Bşk/006.
k.+ları laşalır awul k.+ları 022Bşk/016.

kartayt- картайт- *e.* yaşlandırmak. [a.krş. ED **kartan-** (1972: 650b); BRS **kartayt-** (1899: 126a); BL1926 **qartayt-** (2018: 124); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kartayt-** (1979: 62b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qartayt-** (2013: 300a)].
k.-ıpla k.-ıpla xarap itersĕŋ 049Bşk/078.
k.-ıpkaynga k.-ıpkaynga bĕz rizabz 049Bşk/079.

karvan карван (Far.) *a.* kervan. [a.krş. HŞ **kārvān** (2014: 286); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kervan** (1979: 253a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **karvan** (2012: 380b)].
k. alıstın kile k. xiwadan 012Bşk/008.

kasan касан *b.* ne zaman. bk. **kayçan**. [a.krş. ED **kaçan** (1972: 592a); CC **kaçan** (2015: 488); PS *Bşk. T.* **kasan** (1789: 441); BRS **kasan** (1899: 129a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qasan** (2013: 322b)].
k. ni[1]yatlargay k. ay ɣitarsın 005Tip/002, ni[1]yatlargay k. ay ɣitarsın 005Tip/004.

kasım Касым *k.a.* Kasım. bk. **kaxım**.
k. türĕ 012Bşk/001, k. türe 012Bşk/002, k. türe 012Bşk/004, k. türe 012Bşk/006.

kaş I каш *a.* kaş. bk. **qaş**. [a.krş. ED **ka:ş** (1972: 669a); CC **kaş** (2015: 494); HŞ **ḳaş** (2014: 287); PS **kaş** (1787: 66); SBTP **qaş** (1870: 152); BRS **kaş** (1899: 132a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaş** (1979: 77a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qaş** (2013: 372b)].
k. akıglı k. 025Bşk/001, aqıglı k. 025Bşk/003, marjin k. 034Bşk/002, marjin k. 034Bşk/004.
k.+ım öngdi i söngdi k.+ım tarta 049Bşk/043.
k.+ıŋ k.+ıŋ sikĕr'tĕp 006Tat/004, k.+ıŋ sikĕr'tĕp 006Tat/008, k.+ıŋ sikĕr'tĕp 019Tat/002, k.+ıŋ sikĕr'tĕp 019Tat/004, k.+ıŋ sikĕr'tĕp 019Tat/006, k.+ıŋ sikĕr'tĕp 019Tat/008, k.+ıŋ sikĕrtĕp 021Tat/002.
k.+ın q.+ın qara 041Tat/002, k.+ın kara 041Tat/006, k.+ın kara 047Bşk/032.
k.+ı yuzun kurkam k.+ı 049Bşk/099.

kaş II каш *a.* kış. bk. **kış**.
k. k. bina tuŋmay yatıwı 017Bşk/008**.**

q.+ına yar q.+ına 024Bşk/002, yar q.+ına 024Bşk/004, yar q.+ına 025Bşk/008.

kaşı каш *a.* karşı. bk. **karışı**, **karşı**, **karşi**, **karşu**.
k.+na barımam k.+na 039Bşk/005, barımam k.+na 039Bşk/006, barımam k.+na 039Bşk/010, barımam k.+na 039Bşk/011, sürıme tartır k.+na 048Bşk/012.

kaşık кашык *a.* kaşık. [a.krş. ED **kaşuk** (1972: 671b); CC **kaşuk** (2015: 494); SBTP **qaşıq** (1870: 176); BRS **kaşık** (1899: 132b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaşık** (1979: 78b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qaşıq** 'kepçe' (2013: 381b)].
k. k. sayin unarı 048Bşk/026.

kaşlı кашлы *a.* kaşlı. [a.krş. ED **kaşlığ** (1972: 673b); BRS **kaşlı** (1899: 132a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qaşlı** (2013: 379b)].
k. köměş k. isrni 047Bşk/072.

kat кат *ik.* kat. [a.krş. ED **kat** (1972: 593b); CC **kat** (2015: 494); HŞ **ḳat** (2014: 287); BRS **kat** (1899: 129a); BL1926 **qat** (2018: 126); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kat** (1979: 68b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qat** (2013: 331a)].
k. k. kuş kanatı k. k. bulır 022Tat/027, kaz kanatı k. k. bulır 047Bşk/068.

kata ката *a.* Deriden dikilen uzun galoş gibi ayakkabı, bot. [a.krş. HŞ **ḳata** 'defa, kez' (2014: 289); BRS **kata** (1899: 129b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kata** (1979: 69a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qata** (2013: 331b)].
k. kızıl k. ak uyuk 022Tat/043.
k.+sı taymay m‿ikan k.+sı 030Tat/010.

katı каты *s.* katı. [a.krş. ED **katığ** (1972: 597b); CC **katı** (2015: 494); HŞ **ḳatı** (2014: 289); BRS **katı** (1899: 129a); BL1926 **qatı** (2018: 222); **Ç. Tat. yd.** TTAS **katı** (1979: 72b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qatı** (2013: 346b)].
k. bigrek k. tawışı 004Bşk/027.

katrinburski[1]y катринбурскій *t.* Yekaterinburg şehrinin adı.
k. şankıldaydır şonkar balası k. kanturda 046Bşk/021.

kavuştır- кавуштыр- *e.* kavuşturmak. bk. **kawuştır-**. [a.krş. ED **kavuştur-** (1972: 588b); CC **kovuş-** 'kavuşmak' (2015: 753); HŞ **ḳavşur-** (2014: 291); BRS **kawıştır-** (1899: 132a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kavıştır-** (1979: 14a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qawuştır-** (2013: 367a)].
k.-mas k.-mas m‿ikan běr' alla 010Tat/034.

kawda кауда *a.* gövde. [a.krş. ED **kövdöŋ** (1972: 688a); BRS **käwġä** (1899: 136b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kewse** 'ağaç ya da kavağın toprağın üstünden başlayıp ucuna kadar dallar çıkaran bölümü'(1979: 255b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kewẓe** (2017: 281b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **qawẓa** 'tüy değişimi, yün değimi/dökülmesi' (2002: 193b)].
k.+xě juruy mikan qurla k.+xě 030Bşk/007.

kawuş кяуш *a.* lastik. [a.krş. BRS **kawışıw** 'kucak' (1899: 192a)].
k. kekrě k. kěygenge 027Tat/014, çětěk k. kigeni 048Bşk/014.

kawuştır- кауштыр- *e.* kavuşturmak. bk. **kavuştır-**. [a.krş. ED **kavuştur-** (1972: 588b); CC **kovuş-** 'kavuşmak' (2015: 753); HŞ **ḳavşur-** (2014: 291); BRS **kawıştır-** (1899: 192a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qawuştır-** (2013: 367a)].
k.-mas k.-mas m‿ikan běr' alla 010Tat/034.
k.-sın buday kü[1]bü[1]k k.-sın 028Tat/023.

kay I кай *b.* nasıl. [a.krş. SBTP **kay** (1870: 158); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kay** (1979: 22b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qay** 'nasıl' (2013: 97a)].
k. jögöröp k. tü[1]ştěm 010Tat/030, kızarıp k. běşkan 010Tat/031.

kay II кай *b.* hangi**.** bk. **kayla, kaysı**, **keyle**. krş. **něyndey**, **ninday**. [a.krş. ED **kay** 'yol, sokak, cadde' (1972: 674a); SBTP **kay** (1870: 158); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kay** (1979: 22b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qay** 'nasıl' (2013: 97a)].
k. alıstan k. karayip 030Bşk/002, alıstan k. qarayip 030Bşk/004.
k.+larnın agıdıl'k.+larnın yarı bi[1]yi[1]k 002Nog/001?

k.+larɣa ayızıl'k.+larɣa xay tuşkan 021Bşk/001?
k.+day k.+day ganam 002Tat/001, k.+day ganam 002Tat/003, k.+day dagna 002Tat/009, k.+day dagna 002Tat/010, k.+day dagna 014Tat/001, k.+day dagna 014Tat/002, k.+day dagna 014Tat/002, k.+day dagna 014Tat/006, k.+day dagna 014Tat/007, k.+day ganam 022Tat/001.

kaya кая *b.* nereye, nerede. bk. **kayda, qayd**. [a.krş. HŞ **ḳanda** (2014: 280); PS *Tat. T.* **kayá** (1789: 422); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaya** (1979: 79a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ., Tuk-Soran ağ. Orta ağ.* **qaya** (2002: 179a)].
k.+dır öyěn bězgě k.+dır 047Bşk/047.

kayçan каичан *b.* ne zaman. bk. **kasan**. [a.krş. ED **kaçan** (1972: 592a); CC **kaçan** (2015: 723); HŞ **ḳaçan** (2014: 269); PS *Tat. T.*, *Miş. T.* **kaçán**, *Bşk. T.* **kaçan**, *Nog. T.* **káçan** (1789: 445-446); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kayçan** (1979: 27b)].
k. k. tiyěrikěn měŋ kulım 047Bşk/011.

kayda кайда *b.* nereye, nerede. bk. **kaya**, **qayd**. [a.krş. CC **kayda** (2015: 729); HŞ **ḳayda** (2014: 291); PS *Tat. T.*, *Miş. T., Bşk. T., Nog. T.* **kaydá** (1789: 422); BRS **kayẓa** (1899: 112b); BL1926 **qayẓa** (2018: 88); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kayda** (1979: 24a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qayẓa** (2013: 101a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Minzele ağ.* **qayçan** (2002: 130a)].
k. k. dip 004Bşk/016, su k. 016Tat/005, k. yürösindä 002Nog/006, ısırdım k. bän 002Tip/001, ısırdım k. bän 002Tip/003.
k.+la k.+la barsaŋ 049Bşk/087, k.+la barsam 049Bşk/095.
k.+da k.+da da gnay 004Tip/005, k.+da la ɣna 036Bşk/003, k.+da la ɣna 036Bşk/007, k.+da da barmas 046Bşk/014, k.+da jörmes 046Bşk/014, jankay k.+da jata ikěn 047Bşk/079.
k.+y sular k.+y 016Tat/001.

qayd кайд *b.* nereye, nerede. bk. **kaya**, **kayda**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sirgaç ağ.* **kaydi** 'hangi, nasıl' (2009: 267b)].
k.+imış kurüw q.+imış 024Bşk/010.

kaydan кайдан *b.* nereden. bk. **kay[1]dan**. [a.krş. CC **kaydan** (2015: 496); HŞ **ḳandın** (2014: 280); BRS **kayẓan** (1899:); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaydan** (1979: 24a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qayẓan** (2013: 101b)].
k. k. dagna mikan 002Tat/011, k. kü[1]rěp 042Tat/008, jırnı k. alıp 010Bşk/010, k. tabıp 002Tip/006, k. bilikan 023Bşk/011.

kaygı кайгы *a.* kaygı. bk. **ɣayɣı**, **kayɣı**, **qaygı**. krş. **timar**. [a.krş. ED **kaḏğu** (1972: 598b); CC **kaygı** (2015: 729); HŞ **ḳayɣu** (2014: 292); BRS **kaygı** (1899: 112b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaygı** (1979: 23a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qayɣı** (2013: 97a)].
k. k. xasra[1]t kitmay 001Tip/006.
k.+ndın sanın k.+ndın 006Tip/010.
k.+sı k.+sı yuk bulır 005Bşk/029.

kaygır- кайгыр- *e.* kaygılanmak, kahırlanmak. bk. **qaygır-, qayɣır-**. [a.krş. ED **kaḏğur-** (1972: 599a); CC **kaygır-** (2015: 729); BRS **kaygır-** (1899: 112b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaygır-** (1979: 23b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **qayɣır-** (2017: 340a)].
k.-maymın malı üsü[1]n k.-maymın 005Tip/009.
k.-sın nik k.-sın 007Tip/009.

kayig кайиг *a.* kayık. [a.krş. ED **kayğuk** (1972: 676b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kayěk** 'kayık' (1979: 19a); **Ç. Bşk. Yd.** BTAH **qayıq** 'kayık' (2013: 118a)].
k.+ı bul yělga yanın k.+ı 004Tip/010.

kayin каин *ft.* kayın. Krş. **Sawul**. [a.krş. ED **kaḏıŋ** (1972: 602b); SBTP **qayın** (1870: 170); BRS **kayın** (1899: 113b); BL1926 **qayın** (2018: 130); **Ç. Tat. Yd.** TTAS **kayěn** (1979: 19a); **Ç. Bşk. Yd.** BTAH **qayın** 'huş ağacı' (2013: 118b)].
k. k. töbě 047Bşk/044, k. suyi 047Bşk/045, k. yurtına 047Bşk/046.
k.+dà aklar k.+dà kuklar ti[1]yin atırmámın didı dulıdır 002Nog/007.

k.+dın uskan k.+dın 006Tip/008.

kayla кайла *b.* hangi. bk. **kay**, **kaysı**, **keyle**. krş. **nĕyndey**, **ninday**. [a.krş. SBTP **kayla** (1870: 158)].

k.+la arkay k.+la yirde 003Tat/001, arkay k.+la yirde 003Tat/003, uysu k.+la yirde 003Tat/002, uysu k.+la yirde 003Tat/004, arkay k.+la yir'de 004Tat/001, uysu k.+la yir'de 004Tat/002, arkay k.+la yir'de 005Tat/001, uysu k.+la yir'de 005Tat/004, arkay k.+la yirde 006Tat/001, uysu k.+la yirde 006Tat/002, arkay k.+la yirde 007Tat/001, uysu k.+la yirde 007Tat/002, arkay k.+la yirde 008Tat/001, uysu k.+la yirde 008Tat/002, arkay k.+la yirde 009Tat/001, uysu k.+la yirde 009Tat/002.

kaymak каймак *a.* kaymak. [a.krş. ED **kaymak** (1972: 677b); HŞ **ḳaymaḳ** (2014: 293); BRS **kaymak** (1899: 113a); BL1926 **qaymaq** (2018: 118); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaymak** (1979: 24b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qaymaq** (2013: 103b)].

k.+nı k.+nı kuyıptır 007Bşk/023.

kayna- кайна- *e.* kaynamak. [a.krş. ED **kayna-** (1972: 678b); CC **kayna-** (2015: 729); HŞ **ḳayna-** (2014: 293); BRS **kayna-** (1899: 113a); BL1926 **qaynat-** (2018: 46); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kayna-** (1979: 25b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qayna-** (2013: 107a)].

k.-y minıŋ ot tik k.-y 049Bşk/083.

kaysı кайсы *s.* hangi. bk. **kay, kayla**, **keyle**. krş. **nĕyndey**, **ninday**. [a.krş. CC **kaysı** (2015: 496); HŞ **ḳayu** (2014: 294); BL1926 **qayhı** (2018: 60); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaysı** (1979: 26a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qayhı** (2013: 116a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Urta ağ.* **qayśı** (2002: 180a)].

k. k. atanın monnı balası 046Bşk/024.

kayt- кайт-/каіт- *e.* dönmek. bk. **qayt-**. krş. **aylan-**, **äylen-**, **aylĕn-**. [a.krş. ED **kayt-** (1972: 675a); CC **kayt-** (2015: 497); HŞ **ḳayıt-** (2014: 292); BRS **kayt-** (1899: 113a); BL1926 **qayt-** (2018: 62); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kayt-** (1979: 27a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qayt-** (2013: 114b)].

k.-a sayray k.-a 005Tip/007.

k.-mas kız balakay k.-mas 049Bşk/064.

k.-mıy başkaylar k.-mıy yugala 039Tat/016.

k.-ır tiz k.-ır tip 001Tat/009, k.-ır yullarma 002Tip/017, ir balakay k.-ır 049Bşk/063.

k.-ırbız bĕr k.-ırbız tıwgan jirge 004Bşk/026.

k.-kan sıgırnıŋ sötö k.-kan 007Bşk/018.

k.-ayiq jür urmankaylarya k.-ayiq 013Bşk/007.

k.-sam yürü[1]p sawlar k.-sam 003Tip/013.

k.-ar idĕm sagıngan da sayın k.-ar idĕm 001Tat/007.

k.-ır dayna idım k.-ır dayna idım bän ilimä 019Bşk/009.

k.-ır idı miskın k.-ır idı 005Tip/013.

k.-ıp k.-ıp kiler 012Tat/004, k.-ıp kiler 012Tat/008, k.-ıp kiler 012Tat/012, k.-ıp kiter 030Tat/004, k.-ıp kiter 030Tat/008.

k.-ırga tıwıb üsken jirge k.-ırga 046Bşk/022.

kaytuwsı кайтусы *a.* dönücü. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Miyes ağ.* **qaytıwsı** (2002: 112a)].

k. süplĕkten xlam cĕpĕp k. 035Tat/009.

kay[1]dan Кajдын *b.* nereden. bk. **kaydan**.

k. k. kurup 042Tat/004.

kaz каз *z.* kaz. [a.krş. ED **kaz** (1972: 679a); CC **kaz** (2015: 497); HŞ **ḳa:z** (2014: 295); PS *Tat. T.*, *Miş. T.* **kaz**, *Bşk. T.*, *Nog. T.* **kas** (1787: 98-99); BRS **kaẓ** (1899: 111a); BL1926 **qaẓ** (2018: 94); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaz** (1979: 20a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qaẓ** (2013: 79b)].

k. kara k. 001Tip/012, ürdek k. 002Bşk/006, ata k. 004Bşk/031, k. kanatı 047Bşk/068.

kazan казан *a.* kazan. [a.krş. ED **kazan** (1972: 684b); CC **kazan** (2015: 497); HŞ **ḳa:zan** (2014: 295); BRS **kaẕan** (1899: 111b); BL1926 **qaẕan** (2018: 144); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kazan** (1979: 20b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qaẕan** (2013: 83a)].
k. bü[1]rki k. tü[1]beli 005Tat/003, bü[1]rki k. tü[1]beli 005Tat/006.

kazan Казан *t.* Kazan. [a.krş. BRS **Kazan'** (1899: 112a)].
k. na K.+i bıla li 011Tat/005, na K.+i bıla li 011Tat/010.

kazık казык *a.* kazık. [a.krş. ED **kazuk** (1972: 681b); PS *Tat. T.* **kázık**, *Miş. T.* **kazik**, *Bşk. T.*, *Nog. T.* **kazık** (1787: 406); BRS **kaẕık** (1899: 111b); BL1926 **qaẕıq** (2018: 158); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kazık** (1979: 22a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qaẕıq** (2013: 92a)].
k. dü[1]rt k. giznekey 027Tat/001, dü[1]rt k. giznekey 027Tat/002, dü[1]rt k. giznekey 027Tat/007.

kazi кази (Ar.) *a.* kadı. [a.krş. HŞ **ḳaḍı** (2014: 272); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qazıy** (2013: 96b)].
k. bĕrĕ vali bĕrĕ k. bĕrĕ mufti bĕrĕ sultan 001Bşk/002.

keker кякяр *s.* çarpık. bk. **kekrĕ**. [a.krş. ED **kekre** 'buruk, acı' (1972: 712b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ.* **kekĕrĕ-mökörö** 'eğri büğrü' (2002: 170b)].
k.+ĕ bu ayagıŋ nik k.+ĕ giznekey 027Tat/013.

kekrĕ кякре *s.* çarpık. bk. **keker**. [a.krş. ED **kekre** 'buruk, acı' (1972: 712b); BRS **käkrĕ** (1899: 115a); BL1926 **kekrĕ** (2018: 180); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kekrĕ** (1979: 249b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kekrĕ** (2017: 271a)].
k.+ĕ kawuş kĕygenge 027Tat/014.

keyle кяйля *b.* hangi. bk. **kay, kayla**, **kaysı.** krş. **nĕyndey**, **ninday**. [a.krş. ED **kedle:**- 'çaba, güç harcamak' (1972: 703b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **key** 'naçar, kötü' (1979: 249b), **keyle** 'kürek' (1979: 249b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS (Ar.) *Melekes ağ.* **keyle** 'hile, kurnazlık' (2009: 285b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Hakmar ağ.* ***keyle*** 'kazık, direk, dayak' (2002: 170a)].
k. kildĕ k. bĕzneŋ yaş çakta 044Tat/008.

kĕbĕk кебек *ed.* gibi. bk. **kĕwĕk**, **kĕ[1]wĕk**, **kıbık**, **kibık**, **köbĕk**, **kubık**, **kubik**, **kü[1]bü[1]k**. [a.krş. ED **ki:b** (1972: 686a), **kibi:** (1972: 687b); CC **kibi** (2015: 505); HŞ **kibi** (2014: 322); SBTP **kibik** (1870: 152); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kĕbĕk** (1979: 82a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kĕbi** (2012: 395a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Karizĕl ağ., Orta ağ., Orta Ural ağ., İyik-Hakmar ağ.* **kĕbĕk** (2002: 135b)].
k. kar k. 010Tat/019, jır k. 010Tat/022, sĕzneŋ k. 010Tat/028, seniŋ k. 012Tat/010, kıl k. 015Tat/002, kıl k. 015Tat/003, qıl k. 015Tat/005, jıl k. 015Tat/007, bĕ[1]zneŋ k. 038Tat/003, bĕ[1]zneŋ k. 038Tat/007, uymak k. 048Bşk/003.

kĕbĕt кебет *a.* tezgah.
k. astım k. bĕr takta 029Tat/013.

kĕm кем *ad.* kim. bk. **kĕ[1]m**, **kım**, **kim**. [a.krş. ED **kĕm** (1972: 720b); CC **kim** (2015: 743); PS *Tat. T.* **kĕm** (1789: 412); BRS **kĕm** (1899: 133a); BL1926 **kĕm** (2018: 222); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kĕm** (1979: 83b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kĕm** (2017: 273a)].
k. kite k. 005Bşk/006, k. ki[1]yer 008Bşk/008, k. muyindı 012Bşk/003, k. muyindı 012Bşk/005, k. ɣumırı bĕlen 029Bşk/005, k. ala 031Tat/012, k. ütken 036Tat/001, k. ütkeŋ 037Tat/001, k. ütkeŋ 037Tat/005, k. yılay 047Bşk/063, k. ala 048Bşk/030 k. togol' 049Bşk/015.

kĕr- кер- *e.* girmek. bk. **kır-**, **kri-**. [a.krş. ED **kir-** (1972: 735b); CC **kir-** (2015: 747); HŞ **kir-** (2014: 327); SBTP **kir-** (1870: 170); BRS **kĕr-** (1899: 133b); BL1926 **kĕr-** (2018: 172); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kĕr-** (1979: 86b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kĕr-** (2017: 275b)].
k.-ĕr azbarına k.-ĕr ise 005Bşk/026.
k.-dĕ barıp k.-dĕ 006Bşk/016.

k.-me k.-me cĕgĕt 029Tat/024, k.-me cĕgĕt batırsın 029Tat/022.
k.-se kız kuynına k.-se 011Tat/011.
k.-sän urmanarga k.-sän 002Nog/005.
k.-ip k.-ip kitken imĕş 007Bşk/009.

kĕr кер *a.* kir. [a.krş. ED **ki:r** (1972: 735a); CC **kir** (2015: 747); HŞ **kir** (2014: 328); BRS **kĕr** (1899: 133b); BL1926 **kĕr** (2018: 180); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kĕr** (1979: 84b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kĕr** (2017: 276a)].
k. aq sĕrgida salsam k. bula 049Bşk/054.

kĕrek керяк *a.* gerek. bk. **kirek**. [a.krş. ED **kerek** (1972: 741b); CC **kĕrek** (2015: 500); HŞ **kerek** (2014: 304); BRS **käräk** (1899: 124b); BL1926 **kerek** (2018: 190); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kerek** (2017: 276a)].
k. ni k. dip 007Bşk/007, söt k. dip 007Bşk/008.

kĕrĕli керели *r.a.* kahverengi.
k. k. turı atlar yĕçĕp 048Bşk/027.

kĕrpĕg керпег *a.* kirpik. [a.krş. ED **kirpik** (1972: 737b); CC **kirpik** (2015: 506); HŞ **kirpük** (2014: 329); PS **kirpik** (1787: 69); BRS **kĕrpĕk** (1899: 134a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kĕrfĕk** (1979: 86b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Glazov ağ.* **kĕrpĕk** (2009: 300b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kĕrpĕk** (2017: 277b)].
k.+ĕnden k.+ĕnden gü[1]ller tama 041Tat/009.

kĕrt- керт- *e.* ayırmak. [a.krş. ED **kert-** 'kertmek, kesmek, çentik açmak' (1972: 738b); CC **kĕrt-** 'çentik açmak, kertmek' (2015: 736); HŞ **kert-** (2014: 304); BRS **kirt-** (1899: 138b); BL1926 **kĕrtĕl-** 'kertilmek' (2018: 124); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kirt-** (1979: 105a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tobol ağ.* **kĕrt-** 'ovalamak, sürtmek' (2009: 300b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kirt-** (2017: 288b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **kĕyew kĕrtĕw** 'evlenmek' (2002: 136b); *Orta ağ.* **iś kĕrtĕew** 'hatırlamak, anımsamak' (2002: 102a)].
k.-tĕler taş palatka k.-tĕler 004Bşk/005.

kĕşı кешы *a.* kişi, insan. bk. **kışı**, **kiş(i)**, **kşı**, **kşi**. [a.krş. PS *Tat. T.*, *Miş. T.* **kşi**, *Bşk. T.* **kışĕ**, **kşy**, *Nog. T.* **kişi[1]** (1787: 44); BRS **kĕşĕ** (1899: 134a); BL1926 **kĕşĕ** (2018: 152); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kĕşĕ** (2017: 279b)].
k. k. ülemĕ 046Bşk/008.

kĕwĕk кеўек *ed.* gibi. bk. **kĕbĕk**, **kĕ[1]wĕk**, **kıbık**, **kibık**, **köbĕk**, **kubık**, **kubik**, **kü[1]bü[1]k**. [a.krş. BL1926 **kĕwĕk** (2018: 152); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kĕwĕk** (2012: 431a)].
k. uk k. 046Bşk/005, juk k. 046Bşk/006, buş k. 046Bşk/017, koş k. 046Bşk/018 laçın k. 046Bşk/022.

kĕy- кей- *e.* giymek. bk. **kı-**, **kıy-**, **ki-**, **kin-**, **ki[1]y-**. [a.krş. ED **keḏ-** (1972: 754b); CC **kĕy-** (2015: 502); HŞ **key-** (2014: 309); BRS **kĕy-** (1899: 132b); BL1926 **kĕy-** (2018: 202); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kĕy-** (1979: 117b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kĕy-** (2012: 401b)].
k.-meysĕz kızlar k.-meysĕz 022Tat/044.
k.-medĕm ben k.-medĕm 003Bşk/013.
k.-sem sul kulıma k.-sem buş kĕwĕk 046Bşk/017.
k.-gen k.-gen kömöş jözök 046Bşk/017.
k.-genge kawuş k.-genge 027Tat/014, baldak k.-gĕngĕ 027Tat/023.

kĕyĕk кейек *z.* karaca. bk. **ki[1]yi[1]k**. krş. **bulan**. [a.krş. ED **kĕyik** (1972: 755a); CC **kĕyik** 'vahşi, yabani hayvan' (2015: 502); HŞ **keḏik** (2014: 298); PS *Tat. T.* **kíyik**, *Bşk. T.* **kiyk** 'hayvan' (1789: 52); BRS **kĕyĕk** 'vahşi hayvan' (1899: 133a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kiyĕk** 'yabani kuş ya da hayvan' (1979: 92a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tubol-İrtiş ağ.* **kĕyĕk** (2009: 295b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kĕyĕk** (2012: 398a)].
k.+ler ak k.+ler awlarga 004Bşk/013.

kĕyĕm кейем *a.* giyim, kıyafet. bk. **kĕyim**, **ki[1]ym**. [a.krş. ED **keḏim** (1972: 704a); HŞ **keḏim** (2014: 299); BRS **kĕyĕm** (1899: 133a); BL1926 **kĕyĕm** (2018: 202); **Ç.**

Tat. yd. TTAS **kiyĕm** (1979: 92a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sibir ağ.* **kĕyĕm** (2009: 295b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kĕyĕm** (2012: 399a)].
k.+ĕn bar k.+ĕn kĕyĕnĕp 030Tat/002, bar k.+ĕn kĕyĕnĕp 030Tat/006.

kĕyĕn- кейен- *e.* giyinmek. [a.krş. CC **kĕyin-** (2015: 737); BRS **kĕyĕn-** (1899: 133a); BL1926 **kĕyĕn-** (2018: 168); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kiyĕn-** (1979: 92b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kĕyĕn-** (2012: 401a)].
k.-ĕp bar kĕyĕmĕn k.-ĕp 030Tat/002, bar kĕyĕmĕn k.-ĕp 030Tat/006.

kĕyim кеим *a.* giyim, kıyafet. bk. **kĕyĕm**, **ki[1]ym**. [a.krş. ED **keḏim** (1972: 704a); HŞ **keḏim** (2014: 299); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kiyĕm** (1979: 92a)].
k.+nĕ üstü[1]mdekĕ k.+nĕ 003Bşk/013.

kĕ[1]m кэм *ad.* kim. bk. **kĕm**, **kım**, **kim**.
k. k. jaray 046Bşk/004.

kĕ[1]wĕk кэ́ўек *ed.* gibi. bk. **kĕbĕk**, **kĕwĕk**, **kıbık**, **kibık**, **köbĕk**, **kubık**, **kubik**, **kü[1]bü[1]k**.
k. ut k. 046Bşk/006.

kı- кы- *e.* giymek. bk. **kĕy-**, **kıy-**, **ki-**, **kin-**, **ki[1]y-**. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **qıy-** *Doğu ağ.* '1. kesmek. 2. kenar çekmek, zırh çekmek. 3. Örgü ile süslemek, şerit çekmek', *Kızıl ağ.* 'son hızla uzaşlaşmak (kuşlar hakkında)' *Geyne ağ., Orta ağ.* 'nakış işlemek', *Hakmar ağ.* '1. vurmak, dövmek. 2. gereğinden fazla yemek. 3. yok etmek', *Irgız ağ.* 'göz dikmek, gözü olmak, göz koymak', *Doğu ağ., Orta ağ.,* 'şerit, süs' (2002: 211a)].
k.-ganı yarnı ĕ[1]y k.-ganı 001Nog/011.

kıbık кыбык *ed.* gibi. bk. **kĕbĕk**, **kĕwĕk**, **kĕ[1]wĕk**, **kibık**, **köbĕk**, **kubık**, **kubik**, **kü[1]bü[1]k**.
k. tal k. 030Bşk/009, mal k. 030Bşk/011.

kıbıla кыбыла (Ar.) *a.* kıble. [a.krş. HŞ **ḳıbla** (2014: 310); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *T.Kam.-Krş. ağ.* **kıbıla** (2009: 362b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qıbla** (2013: 647a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ., Tuk-Soran ağ., Hakmar ağ.* **qıbıla, qıbala** (2002: 196a)].
k.+lardan k.+lardan isken jil 046Bşk/003.

kıçkır- кычкыр- *e.* bağırmak. krş. **ükĕr-**. [a.krş. CC **kıçkır-** 'seslenmek, çağırmak' (2015: 738); HŞ **ḳıḳırt-** 'bağırtmak' (2014: 310); PS *Tat. T.* **kıçkriş**, **kiskırış**, *Miş. T.* **kitskrik**, **kĕçkıruw**, *Bşk. T.* **kıçkrık**, *Nog. T.* **kiçkiriş** (1787: 171); BRS **kıskır-** (1899: 166a); BL1926 **qısqır-** (2018: 216); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kıçkır-** (1979: 241b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qısqır-** (2013: 792b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **kıçkır-** (2002: 137b)].
k.-ganda tora kamandirler k.-ganda tora 004Bşk/010.
k.-kanda äpiserler k.-kanda 004Bşk/012.
k.-ıp saldatsin dip k.-ıp 004Bşk/006.

kıl- кыл- *e.* kılmak. bk. **qıl-**. [a.krş. ED **kıl-** (1972: 616a); CC **kıl-** (2015: 738); HŞ **ḳıl-** (2014: 311); BRS **kıl-** (1899: 163a); BL1926 **qıl-** (2018: 92); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kıl-** (1979: 221a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qıl-** (2013: 732a)].
k. şu dört nersege k. yarı 001Bşk/009.
k.-lar k.-lar är bĕrĕ awaz 002Bşk/007.
k.-ganı xay k.-ganı 015Tat/001, jır k.-ganı 015Tat/004.

kıl кыл *a.* kıl. bk. **qıl**. [a.krş. ED **kıl** (1972: 614b); HŞ **ḳıl** (2014: 316); BRS **kıl** (1899: 133a); BL1926 **qıl** (2018: 98); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kıl** (1979: 218b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qıl** (2013: 714b)].
k. k. kĕbĕk 015Tat/002, k. kĕbĕk 015Tat/003.
k.+arı bĕr börtök k.+arı 015Tat/003, bĕr börtök k.+arı 015Tat/002.

kılıs кылыс *a.* kılıç. [a.krş. ED **kılıç** (1972: 618a); CC **kılıç** (2015: 503); HŞ **ḳı:lıç** (2014: 317); BRS **kılıs** (1899: 164a); BL1926 **qılıs** (2018: 54); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kılıç** (1979: 221b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qılıs** (2013: 730a)].
k. mıltık k. kü[1]terĕb 003Bşk/018.

kım кым *ad.* kim. bk. **kĕm**, **kĕ[1]m**, **kim**. [a.krş. PS *Tat. T.* **kım** (1789: 412)].
k. k. aytırkay 001Tip/035, k. buray 006Tip/012, k. uynay 006Tip/014, k. tartayim 013Bşk/001, k. kukra[1]klarına 021Bşk/012, xay k. kabırımdı 028Bşk/003, k. yürüsüŋ 029Bşk/005, k. kismas 042Bşk/003, k. kismas 042Bşk/003, k. kitmas 042Bşk/006, k. kitmas 042Bşk/006, k. kismas 042Bşk/009, k. kitmas 042Bşk/012.
k.+nın magadı-türe k.+nın zatı ikan. 004Tip/018.
k.+ga k.+ga yarayim 002Tip/002, k.+ga yarayim 002Tip/004.

kına кына *ed.* dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar. bk. **gan**, **gana**, **ɣana**, **gına**, **gna**, **ɣna**, **gne**, **kana**, **kna**. [a.krş. SBTP **kına** (1870: 158); BL1926 **qına** (2018: 52); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kına** (1977: 282a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qına** (2013: 738a)].
k. kıs k. 001Tip/002, bĕrkut k. 020Bşk/002, bĕrkut k. 020Bşk/004, bi[1]yi[1]k k. tawdım 021Bşk/003, bi[1]yi[1]k k. tawdım 021Bşk/005, jıgıt k. kışının 031Bşk/001, alıs k. karap 046Bşk/007, juyıb k. bumıy 046Bşk/012, alıs k. karap 046Bşk/013, alıs k. karap 046Bşk/023.

kıngĕr кынгер *s.* yamuk, eğri. bk. **kingĕr**. [a.krş. ED **kıŋır** (1972: 639b); CC **kıŋır** (2015: 739); BRS **kıyış** 'eğri' (1899: 162a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kıŋgır** (1979: 246a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Eci ağ.* **kıŋgır** 'çarpık, yamuk' (2009: 366b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qıyış** (2013: 713a)].
k. k. salıp yürměysĕn 047Bşk/014.

kıpke кыпкя *a.* kuru. krş. **qurla**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qup** (2013: 590a)].
k.+nĕn anın k.+nĕn 049Bşk/026.

kır- кыр- *e.* girmek. bk. **kĕr-**, **kri-**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Melekes ağ., Çistay ağ., Çüpreli ağ.* **kır-** 'soymak' (2009: 369a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **qır-** '1. kazımak, sıyırmak. 2. tıraş etmek. 3. dağıtıp parçalayıp yok etmek. 4. topluca öldürmek' (2017: 351b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **qır-** *Miyes ağ.,* 'baskı yapmak', *Geyne ağ.* 'yok etmek' (2002: 215b)].
k. k. sızɣırıp 002Nog/005.
k.-ɣanımda yarlarga la k.-ɣanımda 045Bşk/001, yarlarga la k.-ɣanımda 045Bşk/003.

kır кыр *a.* başı sivri, yüksek dağ. [a.krş. ED **kır** (1972: 641a); HŞ **ḳır** (2014: 319); PS *Tat. T.* **kir**, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **kır** (1789: 24); BL1926 **qır** (2018: 132); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kır** (1979: 223b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qır** (2013: 745a)].
k. k. arkalärdın 004Tip/001, k. arkalardın 004Tip/003.

kırbıkay кырбыкай *a.* kirpikcik.
k.+ların kuz k.+ların kırlana 004Tip/030.

kırin Кырин *a.* kötü. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **kırın** (1979: 232a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qırın** (2013: 785b)].
b.e. **kırın kara-** 'doğru bulmamak, kötü bakmak'. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **kırın kara-** (1979: 232a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qırın qara-** (2013: 785b)].
k.-in k.-p k. k.-p uzamin 048Bşk/008.

kırkıngı кыркынгы *a.* canavar. [a.krş. ED **kırkın** 'evlenmemiş genç kız' (1972: 654a); CC **kırgıy** 'atmaca' (2015: 503); HŞ **ḳırḳın** 'cariye' (2014: 319); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kırkın** (1979: 227a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qırqın** 'cariye' (2013: 760), **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **qurqınġıs**, **qurqıs** 'tehlikeli' (2002: 206a)].
k. k. kile taw buylap 001Tip/011.

kırlan- кырлан- *e.* kirlenmek. [a.krş. ED **kirlen-** (1972: 745a); BRS **kĕrlen-** (1899: 133b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kĕrlen-** (2017: 225b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kĕrlen-** (2017: 277a)].
k. kuz kırbıkayların k.-a 004Tip/030.

kırşan кыршан *ft.* yakı otu. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qırşan** (2013: 782a)].
k. appak tıp k. y[1]aksaŋ 043Tat/009.

kıs- кыс- *e.* geçmek. krş. **it II-**, **us-**, **ut-**, **uz-**, **üt-**. [a.krş. ED **keç-** (1972: 693b); CC **kĕç-** (2015: 498); HŞ **kĕ:ç-** (2014: 295); SBTP **kiç-** (1870: 172); BRS **kis-** (1899:

139a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kiç-** (1979: 117a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kis-** (2012: 493a)].
k.-kanda ayıyzıl sině k.-kanda 029Bşk/007.

kıska кыска *a.* kısa. [a.krş. ED **kısğa:** (1972: 667a); CC **kıska** (2015: 503); HŞ **ḳısḳa** (2014: 320); BRS **kıśka** (1899: 166a); BL1926 **qıśqa** (2018: 110); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kıska** (1979: 233b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qısqa** (2013: 798a)].
k. k. gna buldı gumırı 008Bşk/002.

kış кыш *a.* kış. bk. **kaş**. [a.krş. ED **kış** (1972: 670a); CC **kış** (2015: 504); HŞ **ḳış** (2014: 320); BRS **kış** (1899: 167b); BL1926 **qış** (2018: 170); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kış** (1979: 242b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qış** (2013: 838b)].
k. k. üttě 002Bşk/005, k. bulırsa 005Bşk/021.
k.+ı bän sayɣaymın k.+ı jirimda 032Bşk/008.

kışı кышы *a.* kişi, insan. bk. **kěşı**, **kiş(i)**, **kşı**, **kşi**. [a.krş. CC **kişi** (2015: 506); PS *Tat. T.*, *Miş. T.* **kşi**, *Bşk. T.* **kışě**, **kşy**, *Nog. T.* **kişi**[1] (1787: 44); SBTP **kişi** (1870: 164); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kěşě** (1979: 89b)].
k. k. bil'mey 002Tip/009, yikıtlar k. 016Bşk/001, k. ularmi 035Bşk/004, k. ularmi 035Bşk/008, k. kil'ɣan 038Bşk/005 taş uynatkan k. 038Bşk/006, janım k. 044Bşk/005, yarlı k. 049Bşk/007, bay k. 049Bşk/008, baxıtli k. 049Bşk/024.
k. bıznı k. kuŋıl'tıy 023Bşk/010.
k.+nın jıgıt kına k.+nın ay kıyɣanı 031Bşk/001, jıgıt k.+nın 031Bşk/005.
k.+ɣa kart k.+ɣa 035Bşk/002, kart k.+ɣa 035Bşk/006.

kışna- кышна- *e.* kişnemek. [a.krş. CC **kişine-**, **kişne-** (2015: 749); BRS **kěşänä-** (1899: 134b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kěşne-** (1979: 91a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kěşne-** (2012: 437a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ., Orta Ural ağ.* **qıjıra-** (2002: 208a)].
k.-p k.-p kna kile uyurga 004Tip/020.

kıtıl- кытыл- *e.* kurtulmak. bk. **kötıl-**.
k.-arga birıp k.-arga malı yoq 002Nog/002, birıp k.-arga malı yoq 002Nog/004.

kıy- кый- *e.* giymek. bk. **kěy-**, **kı-**, **ki-**, **kin-**, **ki[1]y-**.
k.-asınkay kil'sa sandık as 006Tip/020.
k.-ɣanı kışının ay k.-ɣanı 031Bşk/001, kışının k.-ɣanı 031Bşk/005.

kıya кыя *a.* ziyan. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTS **kěye** (2017: 282a)].
k.+sını xalıklarnıŋ k.+sını 005Bşk/008, xalıklarnıŋ k.+sını 005Bşk/015, xalıklarnıŋ k.+sını 005Bşk/023, xalıklarnıŋ k.+sını 005Bşk/031.

kıygas кыйгас *a.* yamaç, yokuş. [a.krş. BL1926 **qıyɣas** (2018: 92); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kıygaç** (1979: 215a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qıyɣas** (2013: 690a)].
k. taw başkay k. taş ikan 003Tip/008.

kıymat кыймат (Ar.) *a.* fiyat, kıymet, kıymetli, pahalı. bk. **qıymat**, **kimmat**. [a.krş. HŞ **ḳıymet** (2014: 321); BRS **kıybat** (1899: 162a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kıymmet** (1979: 215b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qıybat** (2013: 687a)].
k. baɣaları k. 036Bşk/002.

kıyna- кыйна- *e.* zulmetmek. [a.krş. CC **kıyna-** (2015: 741); BL1926 **qıyna-** (2018: 112); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kıyna-** (1979: 217a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qıyna-** (2013: 696b)].
k.-yuben k.-yüben çaptırır 005Bşk/010.

kız кыз *a.* kız. [a.krş. ED **kı:z** (1972: 679b); CC **kız** (2015: 741); HŞ **ḳı:z** (2014: 321); PS Tat. T., Nog. T. **kız**, *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **kıs** (1787: 17); SBTP **kız** (1870: 164); BRS **kıẓ** (1899: 160b); BL1926 **qıẓ** (2018: 116); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kız** (1979: 206a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qıẓ** (2013: 648a)].
k. k. kuynına 011Tat/011, k. satır ki[1]yleřn 011Tat/012, bĕr' matur k. 026Tat/005, bĕr' matur k. 026Tat/007, bĕr' matur k. 026Tat/011, k. balanı 029Tat/049, k. bělen 033Tat/004, k. bělen 033Tat/008, k. balalar 034Tat/002, k. balalar 034Tat/008, k. balanıŋ 034Tat/006, k. balanıŋ 034Tat/012, k. ütken 036Tat/002, k. ütken 037Tat/002, k. ütken 037Tat/006, k. balanı 037Tat/012, bigrek matur k. 039Tat/011, k. balakay 010Bşk/003, k. balakay 010Bşk/007, un iki yaşar k. gına

046Bşk/028, běkrěk matur k. 047Bşk/026, k. bulganı 048Bşk/007, k. alıp bir 048Bşk/033, k. balakay 049Bşk/064.
k.+ın tatar k.+ın 027Tat/011, anas‿irten k.+ın ě[1]zli[1]y 040Tat/023.
k.+ım k.+ım ni‿şleděŋ 032Tat/001.
k.+ıŋnı sıgarma k.+ıŋnı 028Tat/005, sıgarma k.+ıŋnı 028Tat/007, sıgarma k.+ıŋnı 028Tat/011.
k.+ı k.+ı bězněŋ kuynında 040Tat/024.
k.+lar k.+lar karar 022Tat/016, k.+lar kěymeyseż 022Tat/044, k.+lar maturı 027Tat/020, matur k.+lar 030Tat/009, k.+lar bělän 037Tat/019, bězde k.+lar 040Tat/019, k.+lar uyga başladım 047Bşk/020, k.+lar übe başladım 047Bşk/021, k.+lar übib totlıdım 047Bşk/022, k.+lar karay 047Bşk/041, k.+lar matur 048Bşk/011, buyga uskan k.+lar 048Bşk/029.
k.+ları başkurtlarnıŋ k.+ları 046Bşk/026.
k.+larnı yaş k.+larnı alarga 024Tat/010.
k.+larnıŋ bar k.+larnıŋ yaxşısı 048Bşk/013, bar k.+larnıŋ yamanı 048Bşk/015.

kız- кыз- *e.* kızmak. [a.krş. ED **kız-** (1972: 681a); CC **kız-** ‘kızarmak, yanıp tutuşmak’ (2015: 742); BRS **kı̲z-** (1899: 161a); BL1926 **qı̲z-** (2018: 140); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kız-** (1979: 208b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qı̲z-** (2013: 681a)].
k.-aměn kız děsegěz k.-aměn 048Bşk/005.
k. k. děsegěz kızaměn 048Bşk/005.
k.-ıp kitken k.-ıp kitken iréne 007Bşk/011, k.-ıp sawdaɣardin 016Bşk/002.

kızar- кызар- *e.* kızarmak, kızıllaşmak. [a.krş. ED **kızar-** (1972: 681a); CC **kızar-** (2015: 742); HŞ **ḳızar-** (2014: 321); BRS **kı̲zar-** (1899: 161b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kızar-** (1979: 207a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qı̲zar-** (2013: 651b)].
k.-ıp k.-ıp koyaş 004Bşk/009, k.-ıp koyaş 004Bşk/021, k.-ıp kay běşkan 010Tat/031, k.-ıp kuyaş 034Tat/001, k.-ıp kuyaş 034Tat/007.
k.-ıpkay k.-ıpkay bişkan gilekkä 003Tip/016.

kızıl кызыл *s.* kızıl, kırmızı. bk. **qızıl**. [a.krş. ED **kızıl** (1972: 683b); CC **kızıl** (2015: 504); HŞ **ḳızıl** (2014: 322); PS *Tat. T.* **kızíl**, *Miş. T.* **kızıl**, *Bşk. T.* **kızıl**, **kízıl**, *Nog. T.* **kızil** (1789: 255); SBTP **qızıl** (1870: 168); BRS **kı̲zıl** (1899: 161b); BL1926 **qı̲zıl** (2018: 162); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kızıl** (1979: 211a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qı̲zıl** (2013: 667a)].
k. k. kata 022Tat/043, k. saldat 004Bşk/023, k. alma 010Bşk/003, k. alma 010Bşk/007, k. tura 027Bşk/008, k. gınay tül’kü 031Bşk/002, k. tül’kü 031Bşk/006, k. tur at 040Bşk/002, k. tur at 040Bşk/003.
k.+ı k.+ı kukat 040Bşk/002.

kızır- кызыр- *e.* dolaşmak, gezmek. [a.krş. CC **kěz-** ‘gezmek’ (2015: 738); HŞ **kez-** (2014: 310); BRS **ki̲z-** (1899: 135a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Mamadış ağ., Nokrat ağ., Glazov ağ.* **kızır-** ‘kızartmak, kavurmak’ (2009: 436a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qı̲zır-** ‘dolaşmak’ (2013: 680b)].
k.-ıp sayıl k.-ıp 040Bşk/002, sayıl k.-ıp 040Bşk/003.

ki ки *ba.* ki. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **ki** (1979: 91a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ki** (2012: 438b)].
k. k. söt 007Bşk/019, k. kalganıp 007Bşk/020, k. kalganıp 007Bşk/021, k. almasa 007Bşk/022, k. şul zaman 007Bşk/023.

kib- киб- *e.* kurumak. [a.krş. BRS **kib-** ‘kurumak, solmak’ (1899: 135a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kib-** (1979: 91b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kib-** (2012: 440a)].
k.-měy yěr su k.-měy 047Bşk/052.

kibık кибык *ed.* gibi. bk. **kěběk**, **kěwěk**, **kě[1]wěk**, **kıbık**, **köběk**, **kubık**, **kubik**, **kü[1]bü[1]k**. [a.krş. SBTP **kibik** (1870: 168)].
k. aq jumurtka k. 032Bşk/009.

kıyi[1]gı кыігы *z.* av hayvanı. [a.krş. ED **kıyık** ‘eğri’ (1972: 676a); BRS **kıygıl** ‘eğri’ (1899: 161b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kiyĕk** ‘yabani kuş ya da hayvan’ (1979: 92a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ., Tömen ağ.* **kiyĕk** ‘geyik, karaca’ (2009: 307b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kĕyĕk** (2012: 398a)].
k. yügrü[1]p tuşar sıwgàk k. 004Tip/008.

kil- кил- *e.* gelmek. bk. **kil’-**. [a.krş. ED **kel-** (1972: 715b); CC **kĕl-** (2015: 498); HŞ **kel-** (2014: 299); PS *Tat. T.* **kil-**, *Miş. T.* **kíl-** (1789: 377); SBTP **kil-** (1870: 156); BRS **kil-** (1899: 135b); BL1926 **kil-** (2018: 192); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kil-** (1979: 97a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kil-** (2012: 451a)].
k.-em bĕn sagınıp k.-em kup jirdan 049Bşk/076.
k.-emin bĕn k.-emin 006Tip/007.
k.-ey atlı yüyurtay k.-ey 009Tat/003, atlı yurtay k.-ey 009Tat/005.
k.-e kırkıngı k.-e 001Tip/011, kara kaz k.-e 001Tip/012, brew k.-e 001Tip/029, kupis k.-e 004Bşk/015, yurtıp k.-e 004Tip/001, yurtıp k.-e 004Tip/003, kışnap kna k.-e uyurga 004Tip/020, kuylar k.-e 007Tip/021, sĕl’kip taşlay k.-e 012Bşk/003, sĕl’kip taşlay k.-e 012Bşk/005, alıstın k.-e 012Bşk/008, poçtovaylar k.-e 013Tat/037, jĕgĕt k.-e 025Tat/001, jĕgĕt k.-e 025Tat/004.
k.-er kaytıp k.-er 012Tat/004, kaytıp k.-er 012Tat/008, kaytıp k.-er 012Tat/012, kü[1]z k.-er 022Tat/021.
k.-dĕ k.-dĕ 002Bşk/005, k.-dĕ 044Tat/008.
k.-gän karşı k.-gän 004Bşk/014.
k.-sĕn k.-sĕn miněm üzĕme 040Tat/014.
k.-se kü[1]rgiŋ k.-se 022Tat/025, k-se miněm üzĕme 040Tat/015.
k.-e ki[1]yĕsĕm k.-e 048Bşk/032, minda söyesĕm k.-e 048Bşk/034.
k.-ip k.-ip itsin dip 001Tip/036, sayray gna k.-ip 005Tip/007, jarlayımda k.-ip 013Bşk/009, ällarıŋa k.-ip 045Bşk/005.
k.-eysĕ k.-eysĕ guměr kü[1]pmĕ kan 013Tat/032.

kil'- киль- *e.* gelmek. bk. **kil-**. [a.krş. ED **kel-** (1972: 715b); CC **kĕl-** (2015: 498); HŞ **kel-** (2014: 299); PS *Tat. T.* **kil-**, *Miş. T.* **kíl-** (1789: 377); SBTP **kil-** (1870: 156); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kil-** (2012: 451a)].
k.-dĕk k.-dĕk gulet’ itergä 048Bşk/018.
k.-měděn sin k.-měděn 047Bşk/007.
k.-meděk bĕz k.-meděk 048Bşk/017.
k.-ɣan kışı k.-ɣan 038Bşk/005.
k. kiske k. 022Tat/033.
k.-seŋ miŋe day k.-seŋ 022Tat/033.
k.-sa kıyasınkay k.-sa 006Tip/020.
k.-mese yaz k.-mese kü[1]z kiler 022Tat/021.
k.-ganı bitırburdan k.-ganı 036Bşk/001, bitırburdan k.-ganı 036Bşk/005.
k.-gen k.-gen alma 022Tat/012, karşi k.-gen 049Bşk/020, buxaradan k.-gen 049Bşk/021, üsĕb k.-gĕn 047Bşk/012.
k.-gän k.-gän çagında 047Bşk/059.

kilet килят *a.* kiler, evin yanında eşyaları ve erzakları saklamak için tomruktan, tuğladan vs. yapılan küçük müstakil yapı; ambar.
k.+ka k.+ka 007Tip/016.
k.+ke k.+ke 028Tat/014.
k.+kä k.+kä 007Tip/014.

kil’tr- кильтр- *e.* getirmek. [a.krş. ED **keltür-** (1972: 716b); CC **kĕltir-** (2015:); HŞ **keltür-** (2014: 302); BRS **kiltĕr-** (1899: 135b); BL1926 **kiltĕr-** (2018: 200); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kiltĕr-** (2012: 460a)].
k.-ĕp k.-ĕp tasanlarga asayiq 047Bşk/039.

kim ким *ad.* kim. bk. **kĕm**, **kĕ[1]m**, **kım**. [a.krş. ED **kim** (1972: 720b); CC **kim** (2015: 743); HŞ **kim** (2014: 323); PS *Miş. T.*, *Bşk. T.*, *Nog. T.* **kim** (1789: 412); SBTP **kim** (1870: 168)].
k. k. mĕnĕr 008Bşk/007.
k.+ga k.+ga yaman bulsada 047Bşk/003.

kimmat киммат *a.* fiyat, kıymet, kıymetli, pahalı. bk. **kıymat**, **qıymat**. [a.krş. BRS **kimmät** (1899: 137a)].
k. bayasi k. 049Bşk/022.

kin кин *a.* geniş. bk. **kiŋ**. [a.krş. CC **kĕŋ** (2015: 734); PS *Tat. T.* **kinlök**, *Miş. T., Bşk. T.* **kinlik**, *Nog. T.* **gĕnlik** ‘genişlik’ (1787: 366)].
k. k. ukı aka kadıɣız 028Bşk/003, kabırımdı k. kadıɣız 028Bşk/005.

kin- кин- *e.* giymek. bk. **kĕy-**, **kı-**, **kıy-**, **ki-**, **ki[1]y-**.
k.-sĕnĕ ak kalpagın k.-sĕnĕ 047Bşk/024.

kingĕr кингер *s.* yamuk, eğri. bk. **kıngĕr**.
k. k. salıp yürsĕnĕ 047Bşk/025.

kiŋ киң *s.* geniş. bk. **kin**. [a.krş. ED **kĕ:ŋ** (1972: 724b); CC **kĕŋ** (2015: 734); HŞ **kĕ:ŋ** (2014: 303); PS *Tat. T.* **kinlök**, *Miş. T., Bşk. T.* **kinlik**, *Nog. T.* **gĕnlik** ‘genişlik’ (1787: 366); BRS **kiŋ** (1899: 137b); BL1926 **kiŋ** (2018: 16); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kiŋ** (1979: 118b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kiŋ** (2012: 474b)].
k. k. takta 037Tat/018, k. yalanda 009Bşk/007, k. togol’ 049Bşk/014.

kirdmes кирдмяс *a.* basamak. [a.krş. BRS **kirtmäs** (1899: 138b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tipikey ağ.* **kirtkes** ‘dağ sırtındaki tepeler’ (2009: 314a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **kirtmes** ‘çıkıntı, tümsek’ (2002: 145b)].
k.+leri k.+leri bĕtar kar kitkas 049Bşk/062.
k. k. ural gına tawı k. k. 049Bşk/061.

kirek киряк *a.* gerek. bk. **kĕrek**. [a.krş. ED **kerek** (1972: 741b); HŞ **kerek** (2014: 304); BRS **käräk** (1899: 124b); BL1926 **kerek** (2018: 22); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kirek** (1979: 105b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kĕrek** (2017: 276a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ., Minzele ağ.* **kirek** (2002: 102a)].
k. bik k. 010Tat/025, tura k. 027Bşk/008, dusiş k. 027Bşk/010, alay iterge k. 031Tat/017, bılay iterge k. 031Tat/018, sabır iterge k. 031Tat/020, sawlı k. 034Bşk/009, baxıt k. 036Bşk/003, baxıt k. 036Bşk/007.

kiro киро *r.a.* doru (renk). krş. **tur**, **turı**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kir** (2012: 480a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ.* **kirĕ** (2002: 145a)].
k. atım k. dunan 049Bşk/073.

kirtık киртык *a.* kertik, çentik. [a.krş. ED **kertük** (1972: 739a); BRS **kirtĕk** (1899: 138b); BL1926 **kirtĕg** (2018: 190); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kirtĕk** (1979: 104a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kirtĕk** (2012: 487a)].
k.+sa[1]ŋ k.+sa[1]n gana 035Tat/003, k.+sa[1]n gana 035Tat/005.

kis I кис *a.* akşam. bk. **kis’**, **kise**. [a.krş. ED **kĕ:ç** ‘geç’ (1972: 692b); CC **kiçe** ‘gece’ (2015: 505); HŞ **kĕ:ç** ‘geç vakit’ (2014: 297); PS *Tat. T.*, *Bşk. T.* **kiç**, *Miş. T.* **kits**, *Bşk. T.* **kus** (1787: 283), *Nog. T.* **giçjĕ** ‘gece’ (1787: 277); SBTP **kiç** (1870: 158);BRS **kiś** (1899: 139b); BL1926 **kis** (2018: 134); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kiç** (1979: 115a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kis** (2012: 489b)].
k. xay k. kna 001Tip/003, k. kna 001Tip/004, k. bula 032Bşk/006.
k.+ke k.+ke kil’ 022Tat/033, k. kına 001Tip/002.
k.+te vaktı k.+te 006Bşk/009, k.+te tuman 010Tat/018, k.+te su 012Tat/001, k.+te su 012Tat/005.
k.+tälä k.+tälä bardım kurtaşka 039Bşk/002, k.+tälä bardım kurtaşka 039Bşk/008.
k.+’lerde jumga k.+lerde 022Tat/034.

kis’ кись akşam. bk. **kis I**, **kise**.

k. k. überměn 024Tat/024.

kis- кис- *e.* kesmek. [a.krş. ED **kes-** (1972: 748b); CC **kěs-** (2015: 736); HŞ **kes-** (2014: 305); PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **kis-**, *Nog. T.* **kěs-** (1789: 348); BRS **kis-** 'geçmek' (1899: 139a); BL1926 **kiś-** (2018: 112); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kiç-** (1979: 117a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Lembre ağ., Çüpreli ağ., Tav Yagı Kreşin ağ.* **kis-** (2009: 316a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kiś-** (2012: 500b)].
k.-e k.-e muyınnı 046Bşk/020.
k.-erler k.-erler muyındı 009Bşk/006.
k.-mas kım k.-mas 042Bşk/003, kım k.-mas 042Bşk/003, kım k.-mas 042Bşk/009.
k.-těm sazlar k.-těm 049Bşk/049.

kise кися *a.* akşam. bk. **kis I**, **kis'**. [a.krş. ED **kěçe:** (1972: 694b); CC **kiçe** (**kěçe**) (2015: 505); HŞ **kě:çe** (2014: 297); BRS **kisä** (1899: 139a); BL1926 **kise** (2018: 90); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kiçe** (1979: 116b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kise** (2012: 497b)].
k.+knä xay k.+knä 001Tip/001.

kisil- кисил- *e.* kesilmek. [a.krş. ED **kesil-** (1972: 750a); HŞ **kesil-** (2014: 306); BL1926 **kěsěl-** (2018: 112); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kiśkěl-** (2012: 501b)].
k.-iskas nafakalar k.-iskas 042Bşk/004, nafakalar k.-iskas 042Bşk/010.

kiskina кискина *s.* küçücük. [a.krş. ED **kiçiɣ** (1972: 696a); CC **kiçi** (2015: 505); HŞ **kiçi** (2014: 322); PS *Tat. T.* **ki[1]çkin**, **kiçik**, *Bşk. T.* **köskıne**, *Nog. T.* **kiçi** (1789: 245); BRS **kěsě** (1899: 134a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kěçkěne** (2016: 234b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kěskěne** (2017: 279a)].
k. k. day jěl'ga taşip bara 049Bşk/029.

kiş(i) киш' *a.* kişi, insan. bk. **kěşı**, **kışı**, **kşı**, **kşi**. [a.krş. ED **kişi** (1972: 752b); CC **kişi** (2015: 506); HŞ **kişi** (2014: 329); PS *Tat. T.*, *Miş. T.* **kşi**, *Bşk. T.* **kışě**, **kşy**, *Nog. T.* **kişi[1]** (1787: 44); SBTP **kişi** (1870: 174); BRS **kěşě** (1899: 134a); BL1926 **kěşě** (2018: 112)].
k. bulır bulmas k.‿artınnan 039Tat/003, bulır bulmas k.‿artınnan 039Tat/007.

kit- кит- *e.* gitmek. [a.krş. ED **kět-** (1972: 701a); CC **kět-** (2015: 501); HŞ **kět-** (2014: 306); SBTP **kit-** (1870: 152); BRS **kit-** (1899: 139a); BL1926 **kit-** (2018: 158); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kit-** (1979: 113b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kit-** (2012: 510b)].
k.-e k.-e kěm 005Bşk/006, k.-e děyěn 047Bşk/062.
k.-eběz běz k.-eběz 028Tat/030.
k.-ar basla basla k.-ar 025Bşk/006.
k.-arsın ay k.-arsın 005Tip/002, ay k.-arsın 005Tip/002.
k.-er kaytıp k.-er sü[1]yeněp 030Tat/004, kaytıp k.-er sü[1]yeněp 030Tat/008.
k.-är basla basla k.-är 010Bşk/016.
k.-ěr sıyıp k.-ěr 029Tat/010 sıyıp k.-ěr 029Tat/012.
k.-mäs k.-mäs 031Bşk/004, k.-mäs 031Bşk/008.
k.-mas kım k.-mas 042Bşk/006, kım k.-mas 042Bşk/006, kım k.-mas 042Bşk/012.
k.-mes yatka k.-mes 024Tat/015.
k.-may kaygı xasra[1]t k.-may 001Tip/006.
k.-tım yullarma karay k.-tım 002Tip/017.
k.-tě cü[1]regěm k.-tě özölöp 003Bşk/016.
k.-tı zanış k.-tı 018Bşk/005, yělı k.-tı 002Nog/002, yělı k.-tı 002Nog/004, utıp knay k.-tı 002Tip/005, zanıkay zanış k.-tı 018Bşk/009, xuşim k.-tı 029Bşk/009.
k.-tıluk zankay zanış k.-tıluk 018Bşk/002.
k.-ken kızıp k.-ken irěne 007Bşk/011.
k.-ıplar k.-ıplar sunarɣa 017Bşk/001, k.-ıplar sunarɣa 017Bşk/003.
k.-ken iměş öyěne kěrip k.-ken iměş 007Bşk/009.

k.-sĕn k.-sĕn danıbıs 010Tat/004, k.-sĕn danıbıs 010Tat/008, k.-sĕn danıbıs 010Tat/036, baylar k.-sĕn 027Tat/032.
k.-ayiq k.-ayiq 005Tip/015, duskay ay k.-ayiq 005Tip/015.
k.-ergä kil'meděk k.-ergä 048Bşk/017.
k.-ıp k.-ıp bĕn utram 001Tip/031, k.-ıp şaɣit uldı 017Bşk/005, k.-ıp fana buldı 017Bşk/009, k.-ıp wafat buldı 018Bşk/007, k.-ıp ɣurub itup 019Bşk/005, k.-ıp ɣurubitıp 020Bşk/010, başım k.-ıp bara 049Bşk/031.
k.-ip bara torgas k.-ip bara torgas yal itděm 049Bşk/009.
k.-ıp bardı başı k.-ıp bardı 030Bşk/010.
k.-kandı bız k.-kandı 014Bşk/003, bız k.-kandı 014Bşk/008.
k.-kanga ukınırsın k.-kanga 014Bşk/005, ukınırsın k.-kanga 014Bşk/010.
k.-kannı bız k.-kannı qaray qaray 014Bşk/014.
k.-kas kar k.-kas 049Bşk/062, bĕr k.-kas 049Bşk/064.
k.-ken bazarlarga k.-ken başımız tögöl 001Tat/009.
k.-kän k.-kän cĕgĕtlerněŋ 039Tat/015.

kitab китаб *a.* kitap. bk. **kitap**. [a.krş. HŞ **kitāb** (2014: 330); BRS **kitab** (1899: 139b)].
k.+larga şu dört k.+larga 001Bşk/011.

kitap китап *a.* kitap. bk. **kitab**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **kitap** (1979: 111a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kitap** (2012: 506)].
k. k. istündä 002Tip/007.
k.+larım k.+larım 002Tip/007, k.+larım 002Tip/008.
k.+ta k.+ta 037Tat/020.

kiyew кияў *a.* güvey. [a.krş. ED **küḏe:gü** (1972: 703a); CC **küyöv** (2015: 771); HŞ **küḏegü** (2014: 371); BRS **kĕyäw** (1899: 133a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kiyew** (1979: 118a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **kĕyew** (2012: 402b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ.* **kiyĕw** (2002: 142a)].
k.+üm beněm k.+üm 035Tat/001, benim k.+üm 035Tat/006, beněm k.+üm 035Tat/008.

ki- ки- *e.* giymek. bk. **kĕy-**, **kı-**, **kıy-**, **kin-**, **ki^{1}y-**. [a.krş. ED **key-** (1972: 754b); CC **kiy-**(2015: 749); SBTP **kiy-** (1870: 156)].
k.-mĕysĕn tü^{1}bětĕy k.-mĕysĕn 047Bşk/013.
k.-ganday k.-ganday tukum kuk jilen 049Bşk/074.
k.-geni kawuş k.-geni 048Bşk/014.

ki^{1}y- кіе-/кія *e.* giymek. bk. **kĕy-**, **kı-**, **kıy-**, **ki-**, **kin-**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **kiy-** (1979: 117b)].
k.-er kĕm k.-er 008Bşk/008.
k.-ĕsĕm kile min da k.-ĕsĕm kile 048Bşk/032.

ki^{1}y кій *a.* namus. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **kiy** 'ıstaka' (1979: 94a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sirgaç ağ.* **kiy** 'kuyu' (2009: 306a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Karizĕl ağ., Hakmar ağ.* **kiy, kıy** 'onaylamak için kullanılan söz' (2002: 142a)].
k.+lerĕn k.+lerĕn bik sakla 011Tat/012.

ki^{1}ym кійм *a.* giyim, kıyafet. bk. **kĕyĕm**, **kĕyim**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **kiyĕm** (1979: 92a)].
k.+ĕn sılab sıpab k.+ĕn kĕm ki^{1}yer 008Bşk/008.

ki^{1}yi^{1}k кіік *z.* karaca. bk. **kĕyĕk**. [a.krş. ED **kĕyik** (1972: 755a); CC **kĕyik** 'vahşi, yabani hayvan' (2015: 502); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kiyĕk** 'vahşi kuş ya da hayvan' (1979: 92a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ., Tömç ağ.* **kiyĕk** 'geyik, karaca' (2009: 307b)].
k.+larnı aq k.+larnı awlarga 049Bşk/018.

kna кна *ed.* dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar. bk. **gan**, **gana**, **ɣana**, **gına**, **gna**, **ŋna**, **gne**, **kana**, **kına**.
k. kis k. 001Tip/003, kis k. 001Tip/004, xis k. 001Tip/006, yügrup k. mindım 003Tip/007, yügrü^{1}p k. tuştım 003Tip/015, komış k. yar 004Tip/015, kışnap k.

kile 004Tip/020, kumış k. yuduk 006Tip/019, kumış k. yüzü[1]k 013Bşk/008, yaş k. 017Bşk/006, burlaɣup k. uskanda 020Bşk/003, burlaɣup k. uskanda 020Bşk/005, běrkut k. tawnıŋ 020Bşk/008, jırak k. yulɣa 021Bşk/007, tabaq k. tabaq 022Bşk/013, uynap k. kulü[1]p 026Bşk/009, bi[1]yik k. tardım 027Bşk/001, bi[1]yik k. tawnın 027Bşk/003, yaşil' k. kuyma 027Bşk/007, yěgılıp k. töşděm 049Bşk/070.

k.+y utıp k.+y kittı yaş gumırım 002Tip/005, kugarıp k. yatkan 032Bşk/003.

knaylagnı кнайлагны *ed.* dek, kadar, da/de küçültme anlamı katar.

k. kugarıp k. yatkan kuk arkanı 032Bşk/001.

kolak колак *a.* kulak. [a.krş. CC **kolak** (2015: 517); PS *Tat. T.* **kolák** (1787: 72); BRS **kolak** (1899: 143a); BL1926 **qolaq** (2018: 210); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kolak** (1979: 130a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qolaq** (2012: 421a)].

k. běrě k. 001Bşk/006.

komış комыш *a.* gümüş. bk. **köměş**, **kömöş**, **kumış**, **küměş**, **kü[1]mü[1]ş**.

k. k. kna yar 004Tip/015.

kor- кор- *e.* kurmak. [a.krş. ED **kur-** (1972: 643a); CC **kur-** (2015: 764); HŞ **ķu:r-** (2014: 363); BRS **kor-** 'takmak, asmak, tutmak, sağlamlaştırmak' (1899: 147a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kor-** (1979: 161b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qor-** (2013: 485b)].

k.-ıp aq tirmeler k.-ıp yěylerge 049Bşk/086, şul kaděr nujda k.-ü[1]ben 005Bşk/020.

koş кош *z.* kuş. bk. **kuş**. [a.krş. BRS **koş** (1899: 151a); BL1926 **qoş** (2018: 142); **Ç. Tat. yd.** TTAS **koş** (1979: 173a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qoş** (2013: 517b)].

k. kanatları sıngan k. kěwěk 046Bşk/018.

k.+ı sandugas k.+ı 049Bşk/013.

k.+lar k.+lar kuna kamışka 004Bşk/021.

koyaş кояш *a.* güneş. bk. **kuwaş**, **kuyaş**. krş. **kün**. [a.krş. BRS **koyaş** (1899: 142a); BL1926 **qoyaş** (2018: 48); **Ç. Tat. yd.** TTAS **koyaş** (1979: 174a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qoyaş** (2013: 523b)].

k. kızarıp k. çıkkanda 004Bşk/009, k. jaltıray 004Bşk/011, kızarıp k. bayıganda 004Bşk/021, k. çıgar äyleněp 004Bşk/025.

köběk көбек *ed.* gibi. bk. **kěběk**, **kěwěk**, **kě[1]wěk**, **kıbık**, **kibık**, **kubık**, **kubik**, **kü[1]bü[1]k**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Melekes ağ.* **köbök** (2009: 322b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., KuzeyğBatı ağ.* **küběk** (2002: 157b)].

k. tutı köş k. 047Bşk/033, töş k. 047Bşk/035, kuş k. 047Bşk/032, sězněŋ k. kunaklarga 048Bşk/019, bal k. duskay 049Bşk/030, mal k. duskay 49Bşk/032.

köç көч *a.* güç, zor. bk. **kus.** [a.krş. ED **kü:ç** (1972: 693a); CC **küç** (2015: 519); HŞ **kü:ç** (2014: 370); PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **küç** (1787: 200); BRS **kös** (1899: 150a); BL1926 **kös** (2018: 26); **Ç. Tat. yd.** TTAS **köç** (1979: 274b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kös** (2017: 299b)].

k.+i k.+i yitse kuyar idě karawul 007Bşk/002.

kök көк *r.a.* gök, yeşil. bk. **kuɣ**, **kuk**, **kur**, **kü[1]k**, **kük I**. [a.krş. ED **kö:k** (1972: 708b); CC **kök** (2015: 754); HŞ **kö:k** (2014: 340); PS *Tat. T.* **kök** (1787: 5)].

k. k. kügěrçěn 047Bşk/060, k. kugarçěn 049Bşk/057, k. sırtlıy 049Bşk/090.

kök yär көк йäр *s.t.* kuru yer.

k. y.+de k. y.+de 007Bşk/017.

köl- кöл- *e.* gülmek. bk. **kul-**, **kul'-**, **kül'-**. [a.krş. CC **kül-** (2015: 520); BRS **köl-** (1899: 143a); BL1926 **köl-** (2018: 212); **Ç. Tat. yd.** TTAS **köl-** (1979: 263a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **köl-** (2017: 293b)].

k.-er yěyděm uynarda yěyděm k.-er yěyděm 046Bşk/020.

köllö кöллö (Ar.) *s.* bütün. bk. **güllü[1]**, **küllü**. krş. **bar**, **kamu**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **köllě** (1979: 262a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ., Böri ağ., Kargalı ağ., Zlatovst ağ., Bogırıslan ağ.* **köllö** (2009: 326a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **köllö** (2017: 294a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Kuzeybatı ağ.* **köllö**, **köllě** (2002: 150b)].

k. k. jortka 004Bşk/002, k. teněm 004Bşk/012.

kömĕş кӧмеш *s.* gümüş. bk. **komış**, **kömöş**, **kumış**, **küměş**, **kü[1]mü[1]ş**. [a.krş. CC **kömiş** (2015: 756); PS *Nog. T.* **gömuş** (1787: 387); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kömĕş** (1979: 263a)].
k. k. kaşlı isrni 047Bşk/072.

kömöş кӧмӧш *s.* gümüş. bk. **komış**, **köměş**, **kumış**, **küměş**, **kü[1]mü[1]ş**. [a.krş. PS *Tat. T.* **kömöş** (1787: 387); BRS **kömöş** (1899: 144b); BL1926 **kömöş** (2018: 70); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Çistay ağ.* **kömöş** (2009: 327a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kömöş** (2017: 295a)].
k. k. jözök 046Bşk/017.

kön кӧн *a.* gün. bk. **gön**, **kun**, **kü[1]n**, **kün**. [a.krş. PS *Tat. T.*, *Bşk. T.* **kön** (1787: 274); BRS **kön** (1899: 145a); BL1926 **kön** (2018: 74); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kön** (1979: 264a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kön** (2017: 295b)].
k. ikĕnçi k. 007Bşk/017
k.+d' k.+d‿uylay 003Tat/006.
k.+nö atna k.+nö 004Bşk/027.
k.+önde k.+önde bĕr çay içse 005Bşk/028.

kön it- Кӧн ит- *e.* gün geçirmek.
k. k. i.-[1]käylerĕn' 003Tat/006.

kören кӧрян (Mo.) *r.a.* kahverengi. bk. **kü[1]ren**, **kü[1]reŋ**. [a.krş. BRS **körän** (1899: 148a); BL1926 **kören** (2018: 98); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kören** (1979: 271a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kören** (2017: 298a)].
k. jiren parlar k.-en äydĕp 046Bşk/011.

körlĕk кӧрлек *a.* bolluk, mutlu, refah. [a.krş. ED **kürliŋ** 'düzenbaz, aldatıcı' (1972: 745a); BRS **körlĕk** 'refah' (1899: 147a)].
k.+te bulsın kuŋıl' k.+te duskayim 049Bşk/004.

köt- кӧт- *e.* beklemek. bk. **kut-**. [a.krş. ED **kü:d-** (1972: 701a); CC **küy-** (2015: 522); HŞ **kü:t-** (2014: 375); SBTP **küt-** (1870: 162); BRS **köt-** (1899: 150b); BL1926 **köt-** (2018: 86); **Ç. Tat. yd.** TTAS **köt-** (1979: 273b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **köt-** (2017: 301a)].
k.-megĕz tiz kaytır tip k.-megĕz 001Tat/009.

kötıl- кӧтыл- *e.* kurtulmak. bk. **kıtıl-**. [a.krş. ED **kutul-** (1972: 602a); CC **kutul-** (2015: 519); HŞ **ḳurtul-**(2014: 365); BRS **kotkar-** (1899: 151a); BL1926 **qotol-** (2018: 84); **Ç. Bşk. yd.** BTS **qotol-** (2017: 377a)].
k.-dım tĕnkĕ bĕrĕp k.-dım 047Bşk/023.

köy- кӧй- *e.* yakmak, yanmak. krş. **cak-**, **jak-**, **zäk**. [a.krş. ED **küñ-** (1972: 726b); CC **köy-** (2015: 762); HŞ **köy-** (2014: 354); BRS **köy-** (1899: 141b); BL1926 **köy-** (2018: 62); **Ç. Tat. yd.** TTAS **köy-** (1979: 278b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **köy-** (2017: 301b)].
k.-gän ĕ[1]çkĕneynĕn k.-gän köyögön 046Bşk/016.
k.-sĕn azırak yanıŋ k.-sĕn dĕp 047Bşk/008.

köyĕn- кӧен- *e.* üzülmek. [a.krş. ED **künile**:- 'kıskanmak' (1972: 733); HŞ **künile**:- 'kıskanmak' (2014: 375); BRS **köyälan-** 'üzülmek' (1899: 141b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **köyĕn-** (1979: 257b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **köyelen-** (2017: 302a)].
k.-dĕŋle asuw bĕlen duskay k.-dĕŋle 049Bşk/075.

köyle- кӧйля- *e.* şarkı söylemek. bk. **jırla-**, **jırlı-**, **yırla-**, **yirla-**. krş. **sakr-**, **kuyla-**, **küyle-**. [a.krş. BL1926 **köyle-** (2018: 66); **Ç. Tat. yd.** TTAS **köyle-** (1979: 259b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **köyle-** (2017: 302a)].
k.-dĕm bĕr k.-dĕm 049Bşk/067.

köyög кӧйӧг *a.* keder, yanma, üzüntü. [a.krş. ED **küyük** 'yanık, yanmış' (1972: 755b); HŞ **köyük** 'ateş' (2014: 356); BRS **köyĕk** 'keder, hüzün, kaygı' (1899:); **Ç. Tat.**

yd. TTAS **köyĕk** (1979: 257b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Zlatovst ağ.* **köyök** (2009: 324b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **köyök** (2017: 302b)].

k.+ön ĕ[1]çkĕneynĕn köygän k.+ön bĕlgĕrtmeydĕr 046Bşk/016.

köz көз *a.* göz. bk. **kuz**, **kü[1]z**, krş. **çeşme**. [a.krş. ED **kö:z** (1972: 756b); CC **köz** (2015: 762); HŞ **köz** (2014: 356); PS *Tat. T.* **kös**, **gös**, *Miş. T.* **kös**, *Nog. T.* **gös**. (1787: 63); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **köz** (2009: 323a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **küẓ** (2017: 315a)].

k.+ĕgĕz terezĕdä k.+ĕgĕz 048Bşk/002.

krasna красна (Rus.) *r.a.* kırmızı, kızıl. bk. **krasnıy**.

k. k. de[1]vka udaloy 011Tat/004, k. de[1]vka 011Tat/009, k. de[1]vka 011Tat/014.

krılĕtsa крылеца (Rus.) *a.* sundurma. bk. **krılsa**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Çüpreli ağ.* **kril'tsa**, *Çistay ağ., Kuznetsk ağ., Melekes ağ.,* **krıylça** (2009: 332a)].

k.+da işĕgĕm adlı k.+da 049Bşk/001.

krıl'sa крыльса (Rus.) *a.* sundurma. bk. **krılĕtsa**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Çüpreli ağ.* **krıylsa**, *Lembre ağ., Çistay ağ., Kuznetsk ağ., Melekes ağ., Hvalın ağ.* **krıylça** (2009: 333a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ.* **kĕrlise, kĕrnise** (2002: 139a)].

k.+dan işĕkĕyĕm aldı k.+dan 049Bşk/069.

kri- кри- *e.* girmek. bk. **kĕr-**, **kır-**.

k.-sän urmanarga kĕrsän k.-sän kır 002Nog/005.

kşı кшы *a.* kişi, insan. bk. **kĕşı**, **kışı**, **kiş(i)**, **kşi**. [a.krş. PS *Tat. T., Miş. T.* **kşi**, *Bşk. T.* **kışĕ**, **kşy**, *Nog. T.* **kişi[1]** (1787: 44)].

k. ĕ[1]y gakılsız k. togol' iděm 049Bşk/071.

kşi кши *a.* kişi, insan. bk. **kĕşı**, **kışı**, **kiş(i)**, **kşı**. [a.krş. CC **kişi** (2015: 506); PS *Tat. T., Miş. T.* **kşi**, *Bşk. T.* **kışĕ**, **kşy**, *Nog. T.* **kişi[1]** (1787: 44)].

k.+ge ki kalganıp k.+ge gĕm satarmın 007Bşk/021.

ku…yum ку…йум ?

k. k. qıltım kuy 023Bşk/003.

kubĕlek кубеляк *z.* kelebek. [a.krş. ED **kepe:li** (1972: 689b); CC **köbelek** (2015: 754); BRS **kübäläk, kümäläk** (1899: 152a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kübelek** (1979: 280b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kübelek** (2017: 305a)].

k. xawadinkay usqan k. 031Bşk/009.

kubĕrek куберяк *b.*çok fazla. [a.krş. HŞ **ḳop** (2014: 335)].

k.+ĕrek bızɣa k.+ĕrek 031Bşk/012.

kubık кубык *ed.* gibi. bk. **kĕbĕk**, **kĕwĕk**, **kĕ[1]wĕk**, **kıbık**, **kibık**, **köbĕk**, **kubik**, **kü[1]bü[1]k**.

k. sanıngnay k. 006Tip/021, aq kuş k. 043Bşk/011, şikĕr bal k. 047Bşk/029, kuŋlim bar k. 047Bşk/031.

kubırak кубырак *b.* çok fazla.

k.+ırak duşmanım k.+ırak 005Tip/017.

kubik кубик *ed.* gibi. bk. **kĕbĕk**, **kĕwĕk**, **kĕ[1]wĕk**, **kıbık**, **kibık**, **köbĕk**, **kubık**, **kü[1]bü[1]k**.

k. ak kalpagın bar k. 047Bşk/028.

kugarká кугаркá *a.* gök dağ.

k. kugarıp yatqan k. 036Bşk/009.

kugar- кугар- *e.* göğermek. [a.krş. ED **kö:ker-** (1972: 713a); SBTP **küger-** (1870: 158); BRS **kügär-** (1899: 152b); BL1926 **küger-** (2018: 100); **Ç. Tat. yd.** TTAS **küger-** (1979: 281b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **küger-** (2017: 306a)].

k.-ıp k.-ıp knaylagnı yatkan 032Bşk/001, k.-ıp knay yatkan 032Bşk/003, k.-ıp yatqan kug arka 036Bşk/009.

kugarçĕn кугарчен *z.* güvercin. bk. **kugarsin, kü[1]gersĕn**, **kügerçĕnkey**, **kügĕrçĕn**. [a.krş. CC **kügürçinley** 'güvercin gibi' (2015: 768); PS *Tat. T., Bşk. T.* **kugarçin**, *Nog. T.* **guverçin** (1789: 105); SBTP **kükerçin** (1870: 176); BRS **kügärän** (1899: 152b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kügerçĕn** (1979: 281b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kügersĕn** (2017: 306a)].

k. aq k. 049Bşk/057, kök k. 049Bşk/057.

kugarsin кугарсин *z.* güvercin. bk. **kugarçĕn, kü[1]gersĕn, kügerçĕnkey**, **kügĕrçĕn**. [a.krş. CC **kügürçinley** ‘güvercin gibi’ (2015: 768); PS *Miş. T.* **kugartsin**, *Bşk. T.* **kugurtsĕn** (1789: 105); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sirgaç ağ.* **kügĕrtsĕn** (2009: 343a)].

k. kuk k. gorlay zanişayim 049Bşk/002.

kuɣ куҕ *r.a.* gök, yeşil. bk. **kök**, **kuk**, **kü[1]k**, **kur**, **kük I**.

k. xaldım k. at biliŋa 043Bşk/010.

kuk I кук *r.a.* gök, yeşil. bk. **kök**, **kuɣ**, **kü[1]k**, **kur**, **kük I**.

k. k. sırtılay 004Tip/002, k. sırtılay 004Tip/004, k. barli 026Bşk/008, k. qarsıɣalardın 027Bşk/004, k. arkanı 032Bşk/001, . arkanı 032Bşk/003, k. kugarsin 049Bşk/002, k. jilen 049Bşk/074, k. at 040Bşk/002, k. at 040Bşk/003, k. ulankaylarnı 030Bşk/003, k. ulankaylarnın 030Bşk/005.

k.+lar aklar kayindà k.+lar ti[1]yin 002Nog/007.

kuk II кук *a.* gökyüzü. bk. **kük II**. [a.krş. PS *Bşk. T., Miş. T., Nog. T.* **kuk** (1787: 5)].

k. k. bĕlen taŋnıŋ ismidur 035Bşk/010.

k.+da kök kügĕrçĕn k.+da oynay 047Bşk/060.

kukra[1]k кукряк *a.* göğüs. [a.krş. ED **kökrek** ‘gök gürültüsü’ (1972: 712b); PS *Bşk. T.* **kokrı** ‘gök gürültüsü’ (1789: 222); BRS **kükräk** (1899: 154b); BL1926 **kükrek** (2018: 64); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kükrek** (1979: 293a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kükrek** (2017: 306b)].

k.+larına kım k.+larına salırsıŋ 021Bşk/012.

kul кул *a.* kol, el. [a.krş. ED **ko:l** (1972: 614b); CC **kol** (2015: 750); HŞ **ḳo:l** (2014: 333); PS *Tat. T.* **kol**, **kul**, *Miş. T.* **kul**, *Bşk. T.* **kal**, **kul** *Nog. T.* **kol** (1787: 109); SBTP **qul** (1870: 174); BRS **kul** (1899: 154b); BL1926 **qul** (2018: 68); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kul** (1979: 183a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qul** (2013: 550b)].

k. k. tşadır 010Bşk/004, k. bĕlen 018Bşk/012, k. yawlıgı 040Tat/018, k. bĕlen 046Bşk/012.

k.+ɣa k.+ɣa tşadır 010Bşk/008.

k.+ım mĕŋ k.+ım 047Bşk/011.

k.+ıma un k.+ıma 046Bşk/017, sul k.+ıma 046Bşk/017 tuttım k.+ıma 047Bşk/017.

k.+ımda k.+ımda yeşĕl pĕrçatka 047Bşk/009.

k.+ımdagı k.+ımdagı yüzükke 026Tat/006, k.+ımdagı yüzü[1]kke 026Tat/008, k.+ımdagı yüzü[1]kke 026Tat/012.

k.+ımni öŋ k.+ımni sözamin 048Bşk/006.

k.+ında kul yawlıgı k.+ında 040Tat/018.

k.+ıŋda k.+ıŋda malıŋ bĕtĕnĕse 047Bşk/070.

k.+larında k.+larında baraban 004Bşk/023, k.+larında muzıkan 025Tat/002, k.+larında muzıkan 025Tat/005.

kulkay кулкай *a.* kolcağız.

k.+má ikı k.+má 002Tip/016.

kul sal- кул сал- *e.* el koymak, çalmak. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **kul sal-** (1979: 185a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qul hal-** (2013: 554b)].

k. sala matur gna yarga k. sala 006Tip/018.

kul’ куль *a.* göl. bk. **kü[1]l**, **kül’**.

k. kara kaz kile k. buylap 001Tip/012.

k.+nın bĕzněnday k.+nın jikan 049Bşk/025.

kul- кул- *e.* gülmek. bk. **köl-**, **kul’-**, **kül’-**.

k.-ayiq doslar k.-ayiq 049Bşk/003.

k.-up uynap k.-up 040Bşk/004.

k.-ü[1]p kalayik uynap kna k.-ü[1]p kalayiq 026Bşk/009.

kul'- куль- *e.* gülmek. bk. **köl-**, **kul-, kül'-**.
k.-gan uynap k.-gan 009Bşk/009.
k.-ganim uynaganım k.-ganim un iki yaşar kız gına 046Bşk/028.

kulasay куласаи *z.* açık doru renkli at, kula.. bk. **qulasay**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **kulasa** 'su değirmenindeki çark, tekerlek' (1979: 187a)].
k.+im bälekäy gna k.+im 004Tip/019.

kullama куллама *a.* sucuk, kıyılıp tuzla kurutulmuş et. [a.krş. BRS **kullama** 'erişte' (1899: 155a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kullama** (1979: 187b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qullama** (2013: 569a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **qullama** 'dörtgen hamur ' (2002:)].
k. başkurtlarnın baylarında kundĕ pĕşĕr k. 046Bşk/025.

kul'sa кульса *a.* halka, çember. [a.krş. BRS **kulasa** 'değirmen çarkı' (1899: 155a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kulasa** 'su değirmenindeki çark, tekerlek' (1979: 187a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Zlatovst ağ.* **qulsa** (2009: 425a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **qulasa** *Dim ağ., Kuzeybatı ağ., Orta ağ.* 'çark, tekerlek', *Orta ağ.* 'mum tekerleği' (2002: 203a)].
k.+ga at bayladım tüşü[1]p k.+ga 006Tip/016.

kum кум *a.* eyerin başına alttan eklenerek dikilen deri yüzeyli kemer, bağ. [a.krş. ED **ko:m** 'deve semeri' (1972: 625a); PS **kum '**kum' (1787: 321); BRS **kum** (1899: 155b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qum** (2013: 576b)].
k.+day taştay k.+day anıŋ batıwı 017Bşk/010.

kuma кума *a.* kuma. [a.krş. ED **küni:** (1972: 727a); CC **kuma** (2015: 517); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baltaç ağ.* **quma** (2009: 425a)].
k. k. sinnĕ sındırsın 039Tat/010.

kumır кумыр *a.* kömür. [a.krş. ED **kömür** (1972: 723a); CC **kömür** (2015: 512); BRS **küměr** (1899: 156a); BL1926 **küměr** (2018: 168); **Ç. Tat. yd.** TTAS **küměr** (1979: 297a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **küměr** (2017: 308a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **qumır** 'boz kahverengi' (2002: 204a)].
k.+ı karagay inĕ k.+ı 008Bşk/001.

kumış кумыш *a.* gümüş. bk. **komış**, **köměş**, **kömöş**, **küměş**, **kü[1]mü[1]ş**. [a.krş. PS *Miş. T.* **kumış**, *Bşk. T.* **kumuş** (1787: 387)].
k. k. kna yuduk 006Tip/019, k. kna yüzü[1]k 013Bşk/008, k. la ɣna 022Bşk/002, k. lü[1]le altın 022Bşk/006, k. kana yuduk 034Bşk/002, k. kana yu(z)z̲uk 034Bşk/004.
k.+la yi k.+la ɣna yar aqıglı kaş 025Bşk/001, k.+la yar aqıglı kaş 025Bşk/003.

kun- кун- *e.* konmak. [a.krş. ED **ko:n-** (1972: 632a); CC **kon-** (2015: 750); HŞ **ḳon-** (2014: 334); SBTP **qun-** (1870: 172); BRS **kun-** (1899: 156a); BL1926 **qun-** (2018: 24); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kun-** (1979: 190b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qun-** (2013: 587)].
k.-a koşlar k.-a kamışka 004Bşk/021, tallarga k.-a 049Bşk/042.
k.-dıŋ nik k.-dıŋ 010Tat/013, nik k.-dıŋ 014Tat/009.
k.-dık nik k.-dık 014Tat/004, nik k.-dık 014Tat/005, nik k.-dık 014Tat/011.
k.-ayık julgaday sıgıp k.-ayık 022Tat/040.
k.-ayıq tuşup ta k.-ayiq 038Bşk/002, tuşup k.-ayiq 038Bşk/004.

kun кун *a.* gün. bk. **gön**, **kön**, **kü[1]n**, **kün**. [a.krş. PS *Tat. T.*, *Miş. T.* **kun** (1787: 274)].
k.+de başkurtlarnıŋ kızları k.+de barır mullaga 046Bşk/026.
k.+dĕ k.+dĕ pĕşĕr kullama 046Bşk/025.

kunak кунак *a.* konuk, misafir. [a.krş. ED **konak** (1972: 637b); HŞ **ḳonaḳ** (2014: 334); BRS **kunak** (1899: 156a); BL1926 **qunaq** (2018: 80); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kunak** (1979: 189b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qunaq** (2013: 580b)].
k.+larga sĕzněŋ köbĕk k.+larga 048Bşk/019.

kunca кунджа *a.* deri. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTS **kün** 'deri'(2002: 308b), **künse** 'deri ustası' (2002: 310a)].
k. yaşil' kna kuyma k. bawlı 027Bşk/007.

kuŋıl' куңыль *a.* gönül. bk. **kuŋl**, **kü[1]ŋĕl**, **kü[1]ŋl**. krş. **kükrekey**.
k. bulsın k. körlĕkte duskayim 049Bşk/004.

kuŋıl'tı куңыльты *a.* gönüllü. [a.krş. BRS **küŋĕldĕ** 'neşeli' (1899: 157a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **küŋĕllĕ** 'gönüllü, neşeli' (2017: 309b)].
k.-y bızny kışı k.-y 023Bşk/010.

kuŋl куңл *a.* gönül. bk. **kuŋıl**, **kü[1]ŋĕl**, **kü[1]ŋl**. krş. **kükrekey**.
k.+im bänim k.+im 035Bşk/012, mĕndĕ k.+im bar 047Bşk/031.
k.+im sının k.+im 035Bşk/011.

kup куп куб *b.* pek, çok. bk. **kön**, **kub**, **küb**, **küp**, **küp**. krş. **bĕk**, **big**, **bik**, **bik'**. [a.krş. HŞ **ḳop** (2014: 335)].
k. k. uylap 001Tip/014, k. uylasam 001Tip/025, mĕxanatı k. 027Bşk/005, fitnalar k. 027Bşk/009, k. yĕrge 032Bşk/010, k. uy 049Bşk/035, k. jirdan 049Bşk/076, dost işlarım k. dĕyĕp 049Bşk/091.
k.+lar nujdaların k.+lar kurdım 003Tip/009, ukındra turɣan k.+larni 026Bşk/010.

kupır купыр *a.* köprü. bk. **kü[1]pĕr**.
k.+nın sakmarday sawnan k.+nın 008Bşk/009.

kupis купис (Rus.) *a.* tüccar. krş. **aslamçĕy**, **sawdaɣar**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **kupĕts** Çarlık Rusya'sında tüccarın resmi adı' (1979: 191a)].
k. jırak jirden k. kile 004Bşk/015.

kur- кур- *e.* görmek. bk. **kü[1]r-**, **kür-**. [a.krş. PS *Tat. T.* **körmek**, **kurüv**, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **kurmaklik**, *Nog. T.* **göröş** (1787: 152); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **qur-** *Doğu ağ., Irgız ağ.* '1. kısmak, ezmek. 2. birinin malına el koymak', *Geyne ağ.* 'sızlatmak', *Orta Ural. ağ.* 'üşütmek' (2002: 206a)].
k.+dım nujdaların kuplar k.+dım 003Tip/009.
k.-ıp lay bulmas k.-ıp lay bulmas zanıkay 020Bşk/007.
k.-ıp k.-ıp kalgan adam 002Nog/006, xatıp k.-ıp 022Bşk/015,
k.-up kay[1]dan k.-ĕp 042Tat/004, yoquda k.-up quwanmasaq 024Bşk/009.
k.- ü[1]p k.- ü[1]p kal 014Bşk/003, k.-ü[1]p kal 014Bşk/008.
k.-mayinsa k.-mayinsa nixal' itarsın 005Tip/006.
k.-gan yukı da k.-gan töş köbĕk 047Bşk/035.

kur кур *s.* gök, yeşil. bk. **kök**, **kuɣ**, **kuk**, **kü[1]k**, **kük I**. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **qur** *Dim ağ., İyik-Hakmar ağ.* 'çuval gibi ağ', *Dim. ağ., Orta ural ağ.* 'netice, sonuç', *Hakmar. ağ.* 'telve, küspe, pos' (2002: 205b)].
k. k. qagarsılardın uyası 027Bşk/002.

kuray курай *a.* kuray. [a.krş. BRS **kuray** (1899: 158b); BL1926 **quray** (2018: 36); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kuray** (1979:); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **quray** (2013: 599a)].
k.+la qamışıŋnı k.+la ɣna itıp 013Bşk/006, k.+la ɣna itıpla 015Bşk/003.

kurın- курын- *e.* görünmek. bk. **kurin-**, **qurin-**, **kü[1]rĕn-**, **kürĕn-**.
k.-gan alıstın karap k.-gan 005Tip/011.

kurin- курин- *e.* görünmek. bk. **kurın-**, **qurin-**, **kü[1]rĕn-**, **kürĕn-**.
k.-gan karayip ay k.-gan 030Bşk/002, ay k.-gan 003Tip/001, ay k.-gan 003Tip/003, karap k.-gan 004Tip/011, k.-gan 005Tip/019.

kurkam куркам *a.* görkem, güzel. [a.krş. HŞ **körk** 'güzellik' (2014: 351); PS *Bşk. T.* **kurkĕm** 'güzel' (1789: 282); BRS **kürkäm** (1899: 158a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kürkem** (1979: 307a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kürkem** (2017: 312a)].
k. buyan zıfa yuzun k. kası 049Bşk/099.

kurö Курö *a.* maya.?
k. k. salgan bal köbĕk duskay ganam 049Bşk/030.

kursat- курсат- *e.* göstermek. bk. **kurset-**, **küster-**.
k.-ır lastır-mayor k.-ır uyindı 012Bşk/007.

kurset- Курсят- *e.* göstermek. bk. **kursat-**, **küster-**. [a.krş. ED **körse-** 'görmek istemek' (1972: 746b); CC **körgüz-** (2015: 759); HŞ **körset-** (2014: 353); BRS **kürġät-**

(1899: 158b); BL1926 **kürhet-** (2018: 166); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kürset-** (1979: 307b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kürhet-** (2017: 312a)].
k.-ĕr k.-ĕr bu nujnasını 005Bşk/012.

kurtaş Курташ *t.* Kurtaş Dağı.
k. sısayim k. başına 039Bşk/004, sısayim k. başına 039Bşk/009.
k.+ka irtälä bardım k.+ka 039Bşk/001, kistälä bardım k.+ka 039Bşk/002, irtälä bardım k.+ka 039Bşk/007, kistälä bardım k.+ka 039Bşk/008.

kurüw курўу *a.* görme. [a.krş. BL1926 **kürĕw** (2018: 70)].
k. uyawda k. qaydimış 024Bşk/010.

kus кус *a.* güç, zor. bk. **köç**. [a.krş. CC **küç** (2015: 519); BL1926 **kös** (2018: 26); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kös** (2017: 299b)].
k. artılıwı atka k. bula 032Bşk/002, artılıwı atka k. bula 032Bşk/004.

kusakla- кусакла- *e.* kucaklamak. [a.krş. ED **kuçakla-** (1972: 591b); CC **kuç-** (2015: 763); HŞ **ḳu:çaḳla-** (2014: 359); SBTP **kusag** (1870: 154); BRS **kosakta-** (1899: 150a); BL1926 **qosaq** (2018: 26); **Ç. Tat. yd.** TTAS **koçakla-** (1979: 172b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qosaqla-** (2013: 500b)].
k.-p yankayımnı k.-p 031Tat/016.

kuş куш *z.* kuş. bk. **koş**. [a.krş. ED **kuş** (1972: 670b); CC **kuş** (2015: 765); HŞ **ḳu:ş** (2014: 366); PS **kuş** (1789: 83); SBTP **quş** (1870: 156); BL1926 **quş** (2018: 56)].
k. k. munglanà 003Tip/012, k. karagay 013Tat/010, k. kü[1]rd‿ĕse 013Tat/017, k. sawul 020Bşk/003, k. sawul 020Bşk/005, k. kanatı 022Tat/027, aq k. kubık 043Bşk/011, k. köbĕk 047Bşk/032, k. karagas 049Bşk/045.
k.+lar sandugaç xay k.+lar xay nik buldıŋ 010Tat/012.

kuş- куш- *e.* buyurmak. [a.krş. BL1926 **quş-** (2018: 142); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kuş-** (1979: 198b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **quş-** (2013: 642a)].
k.-kas alla k.-kas sara yok 007Tip/026, alla k.-kas sara yok 007Tip/028.

kuştan куштан *a.* yaltak. [a.krş. BRS **kuştan** 'bağlı, sadık' (1899: 160b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kuştan** (1979: 198a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **quştan** 'yaltak' (2013: 637a); BRS **quştan** 'sadık (2017: 388a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **kuştan** *Doğu ağ.* 'alçak', *Dim ağ., Karizĕl ağ.* 'yalaka' (2002: 207a)].
k. faxarnisa bik k. 007Tip/010, faxarnisa bik k. 007Tip/012.

kut- кут- *e.* beklemek. bk. **köt-**. [a.krş. CC **küy-** (2015: 522); HŞ **kü:t-** (2014: 375); SBTP **küt-** (1870: 162)].
k.-ayiq dünde k.-ayiq 005Tip/018.
k.-san idı k.-san idı 001Nog/005, k.-san idı 001Nog/010.
k.-maɣa dunda[1] k.-maɣa 027Bşk/010.

kuwaş куаш *a.* güneş. bk. **koyaş**, **kuyaş**. krş. **kün**.
k. bĕtĕn k. aşamas 043Tat/010.

kuy- куй- *e.* koymak. krş. **xal-**, **sal-**. [a.krş. ED **kuy-** (1972: 674b); CC **koy-** (2015: 753); HŞ **ḳoy-** (2014: 337); PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **kuy-**(1789: 361); SBTP **quy-** (1870: 152); BRS **kuy-** (1899: 153a); BL1926 **quy-** (2018: 122); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kuy-** (1979: 201b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **quy-** (2013: 546a)].
k.-aɣız zifa taş k.-aɣız 028Bşk/006.
k.-arsın astına k.-arsın 007Bşk/020.
k.-arsız kak k.-arsız almadan 003Bşk/011.
k.-ar idĕ k.-ar idĕ karawul 007Bşk/002.
k.-asıŋ nik buxatli k.-asıŋ 009Bşk/014.
k.-dım samovarlar k.-dım 001Nog/001, samovarlar k.-dım 001Nog/003.
k.-ıptır kaymaknı k.-ıptır 007Bşk/023.
k.-a tuttıŋ k.-a tuttıŋ ziğĕnni 006Bşk/006.
k.-saŋ k.-saŋ duşman maxtasın 029Tat/018, k.-saŋ duşman maxtasın 029Tat/020.
k.-ıp k.-ıp cakkandır 035Tat/003, k.-ıp jakkandır 035Tat/005.

k.-ı k.-ı ilen 007Bşk/024.

kuy I куй *a.* nağme, melodi, küy. bk. **küy**.
k. qıltım k. 023Bşk/003, qıltım k. 023Bşk/005.
k.+üm küyledisäm k.+üm qıltım kuy 023Bşk/005.

kuy II куй *z.* koyun. [a.krş. ED **ko:ñ** (1972: 631a); HŞ **ḳoy** (2014: 339); BRS **kuy** 'Kırgız koyunu' (1899: 153b); BL1926 **quy** (2018: 190); **Ç. Tat. yd.** TTS **kuy** (1997: 173a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **quy** 'kuyruklu koyun' (2013: 540b)].
k.+lar turkın turkın k.+lar kile 007Tip/021.

kuyan куйан *z.* tavşan. [a.krş. ED **koyan** (1972: 678a); CC **koyan** (2015: 753); BRS **kuyan** (1899: 160b); BL1926 **quyan** (2018: 206); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kuyan** (1979: 202b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **quyan** (2013: 643a)].
k.+ıla ak k.+ıla 019Bşk/002.
k.+la aq k.+la 019Bşk/004.
k.+larnıŋ ak k.+larnıŋ azıga 008Bşk/003, aq k.+larnıŋ yĕzĕ yok 009Bşk/008.

kuyaş куйаш *a.* güneş. bk. **koyaş**, **kuwaş**. krş. **kün**. [a.krş. ED **kuya:ş** (1972: 679a); CC **kuyaş** (2015: 767); HŞ **ḳuyaş** (2014: 369); PS *Tat. T.* **kuyáş**, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **kuyaş** (1787: 235); SBTP **quyaş** (1870: 152)].
k. yuzun k. 034Bşk/005, kızarıp k. 034Tat/001, kızarıp k. 034Tat/007.
k.+tay k.+tay tuvar aylanıp 013Tat/028.

kuydır- куйдыр- *e.* koydurmak. bk. **küydür-**. [a.krş. BRS **kuyẓır-** (1899: 153b); BL1926 **quyẓır-** (2018: 72); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **quyẓır-** (2013: 541b)].
k.-dınla k.-dınla yar qaşına 025Bşk/008.

kuyla- куйла- *e.* şarkı söylemek. bk. **köyle-**, **küyle-**. krş. **sakr-**, **jırla-**, **jırlı-**, **yırla-**, **yirla-**
k.-p turam allarında k.-p turam bit 006Tip/006.

kuyma куйма *s.* çit. [a.krş. BRS **koyma** (1899: 142a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **koyma** (1979: 127a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qoyma** (2013: 404a)].
k. yaşil' kna k. kunca bawlı 027Bşk/007.

kuyn куйн *a.* koyun, kucak. [a.krş. CC **koy** (2015: 753); HŞ **ḳoyın** (2014: 339); SBTP **quyn** (1870: 154); BL1926 **quyın** (2018: 154); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kuyĕn** (1979: 180b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **quyın** (2013: 544a)].
k.+ına kız k.+ına kĕrse xay tik jatma 011Tat/011.
k.+ında kızı bĕzneŋ k.+ında 040Tat/024.

kuz куз *a.* göz. bk. **köz**, **kü[1]z**. krş. **çeşme**. [a.krş. PS *Bşk. T., Miş. T.* **kuz** (1787: 63)].
k. k. yaşım 001Tip/024, k. buldısà 004Tip/027, k. kırbıkayların 004Tip/030, k. yaşım 026Bşk/002, k. yaşım 026Bşk/004.
k.+lar karasa k.+lar tald‿indĕ 014Bşk/015.
k.+larımnın k.+larımnın tuɣul'gan 005Tip/022.
k.+ıkayima ikı k.+ıkayima yaş alıp 002Tip/018.
k.+gınayim k.+gınayim miněm 046Bşk/010.

küběsi кӳбеси *b.* pek, çok. bk. **kön**, **kub**, **kub**, **kup**, **küb**, **küp**, **küp**. krş. **bĕk**, **big**, **bik**, **bik'**. [a.krş. SBTP **küb** (1870: 156); BRS **küb** (1899: 157a); BL1926 **küb** (2018: 180); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kübĕ** 'çoğu' (1979: 279b), **küběsĕ** 'çoğu' (1979: 280a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **küběhĕ** 'çoğu' (2017: 304b)].
k. k. 049Bşk/090, k. 049Bşk/092.

kügĕrçĕn кӳгерчен *z.* güvercin. bk. **kugarçĕn**, **kugarsin, kü[1]gersĕn**, **kügerçĕnkey**. [a.krş. ED **köɣürçɣü:n** (1972: 713b); CC **kügürçinley** 'güvercin gibi' (2015: 768); HŞ **kögerçin** (2014: 340); BRS **kügärän** (1899: 152b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kügerçin** (1979: 281b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ.* **kügerçin** (2002: 158b)].
k. kök k. kukda oynay 047Bşk/060.

kügerçĕnkey кӳгерченкяй *z.* güvercincik. bk. **kugarçĕn**, **kugarsin, kü[1]gersĕn, kügĕrçĕn**. [a.krş. CC **kügürçinley** 'güvercin gibi' (2015: 768)].
k. kük k. kükte uynay 046Bşk/009.

kük I кӱк *s.* gök, yeşil. bk. **kök**, **kuɣ**, **kuk**, **kur**, **kü[1]k I**. [a.krş. BRS **kük** (1899: 154a); BL1926 **kük** (2018: 198); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kük** (1979: 292a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kük** (2017: 306a)].
k. k. kügerçĕnkey 046Bşk/009.

kük II кӱк *a.* gökyüzü. [a.krş. ED **kö:k** (1972: 708b); CC **kök** (2015: 754); HŞ **kö:k** (2014: 340); BRS **kük** (1899: 154a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kük** (1979: 291a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kük** (2017: 306a)].
k.+te k.+te uynay 046Bşk/009.

kükrekey кӱкрякяй *a.* gönülceğiz. krş. **kuŋĕl**, **kuŋıl**, **küŋĕl**. [a.krş. BRS **kükräk** (1899: 154b); BL1926 **kükrek** (2018: 64); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kükrek** (1979: 293a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kükrek** (2017: 306b)].
k.+ĕm k.+ĕm meněm küpně uylay 046Bşk/010.

kül'- кӱль- *e.* gülmek. bk. **köl-**, **kul-**, **kul'-**. [a.krş. ED **kül-** (1972: 715b); CC **kül-** (2015: 520); HŞ **kül-** (2014: 371)].
k.-měysin uynamaysın k.-měysin 047Bşk/015.

külege кӱлягя *a.* gölge. bk. **külegĕ**. krş. **şawla**. [a.krş. ED **köli:ge** (1972: 718a); CC **kölege** (2015: 756); HŞ **kö:lege** (2014: 341); BL1926 **külege** (2018: 102); **Ç. Tat. yd.** TTAS **külege** (1979: 295b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **külege** (2017: 307b)].
k.+sĕ kükte uynay k.+sĕ anın 046Bşk/009.

külegĕ Кӱляге *a.* gölge. bk. **külege**. krş. **şawla**. [a.krş. ED **köli:ge** (1972: 718a); CC **kölege** (2015: 756); BRS **külägä** (1899: 155a)].
k.+si k.+si yĕrdĕ 047Bşk/061.

külem кӱлям *a.* hacim, boyut, büyüklük. [a.krş. BL1926 **külem** (2018: 204); **Ç. Tat. yd.** TTAS **külem** (1979: 296b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **külem** (2017: 307b)].
k.+ĕ ural gına tawnın k.+ĕ 046Bşk/007.

kül'mek кӱльмяк *a.* gömlek. [a.krş. ED **köŋlek** (1972: 732); CC **kövlek** (2015: 516); HŞ **köŋlek** (2014: 344); BRS **küldäk** (1899: 155a); BL1926 **küldek** (2018: 126); **Ç. Tat. yd.** TTAS **külmek** (1979: 295a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **külmek** (2017: 307b)].
k. frantsuz k. sın tĕktĕrděn 047Bşk/005.

kün I кӱн *a.* gün. bk. **gön**, **kön**, **kun**, **kü[1]n**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **kün** (2009: 353b)].
k.+ay bĕr bĕr k.+ay bula 015Tat/007.

kün II кӱн *a.* güneş. krş. **koyaş**, **kuwaş**, **kuyaş**. [a.krş. CC **kün** (2015: 768); PS *Bşk. T.* **kun**, *Nog. T.* **gün** (1787: 235); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kön** (1979: 264a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **kün** (2009: 353b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kön** (2017: 295b)].
k. k. tüşmayluk mikan 037Bşk/002, k. tüşmayluk mikan 037Bşk/004.

küp кӱп *b.* pek, çok. bk. **kön**, **kub**, **kub**, **kup**, **küb**, **küb**, **küp**. krş. **bĕk**, **big**, **bik**, **bik'**. [a.krş. BL1926 **küp** (2018: 216); **Ç. Tat. yd.** TTAS **küp** (19779: 300b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **küp** (2017: 310a)].
k.+nĕ meněm k.+nĕ uylay 046Bşk/010.

kür- кӱр- *e.* görmek. bk. **kur-**, **kü[1]r-**. [a.krş. ED **kör-**(1972: 736a); CC **kör-** (2015: 514); PS *Tat. T.* **körmek**, **kurüv**, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **kurmaklik**, *Nog. T.* **göröş** (1787: 152); BRS **kür-** (1899: 158a); BL1926 **kür-** (2018: 88); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kür-** (1979: 309b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kür-** (2017: 310b)].
k.-meyĕnçĕ xak jazmışların k.-meyĕnçĕ 046Bşk/008.

kürĕn- кӱрен- *e.* görünmek. bk. **kurın-**, **kurin-**, **qurin-**, **kü[1]rĕn-**. [a.krş. BRS **kürĕn-** (1899: 158a); BL1926 **kürĕn-** (2018: 130); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kürĕn-** (1979: 306a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kürĕn-** (2017: 311a)].
k.-gen k.-gen ural gına tawnın külemĕ 046Bşk/007, alıs kına karap k.-gen ural gına tawnın ak taşı 046Bşk/013, alıs kına karap k.-gen 046Bşk/023.

küter- кӱтяр- *e.* kaldırmak. bk. **kü[1]ter-**. [a.krş. CC **köter-** (2015: 761); BRS **kütär-** (1899: 160a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **küter-** (1979: 313a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kütĕr-** (2017: 314a)].
k.-ĕb k.-ĕb ĕ[1]çĕp yĕber 006Tat/006, k.-ĕb ĕ[1]çĕp yĕber 006Tat/010, k.-ĕb ĕ[1]çĕb zĕber 019Tat/010, k.-ĕb ĕ[1]çĕb zĕber 019Tat/012, k.-ĕb ĕyĕb zĕber 021Tat/004.

küy кӱй *a.* nağme, melodi, küy. bk. **kuy**. [a.krş. ED **kü:ɣ** (1972: 709b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **köy** (1979: 258b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **küy** (2009: 347a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **köy** (2017: 301b)].
k. a zil'kün k. küyledisäm 023Bşk/002, zil'kün k. 023Bşk/004.

küydür- кюйдюр- *e.* koydurmak. bk. **kuydır-**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **köydĕr-** 'yakmak, kızdırmak, özletmek' (1979: 259a)].
k.-üp can k.-up dagna nik tuldık 014Tat/013.

küyle- кӱйля- *e.* şarkı söylemek. bk. **köyle-**, **kuyla-**. krş. **sakr-**, **jırla-**, **jırlı-**, **yırla-**, **yirla-**. [a.krş. ED **küɣle:-** (1972: 711a)].
k.-disäm a zil'kün küy k.-disäm 023Bşk/002.
k.-disem k.-disäm kuyüm qıltım kuy 023Bşk/005.

kü[1]pĕr кюпер *a.* köprü. bk. **kupır**. [a.krş. ED **köprüɣ** (1972: 690b); CC **köprü** (2015: 514); HŞ **köprü** (2014: 346); SBTP **kübir** (1870: 176); BRS **küpĕr** (1899: 157a); BL1926 **küpĕr** (2018: 222); **Ç. Tat. yd.** TTAS **küpĕr** (1979: 301b); **ÇÇ. Bşk. yd.** BTS **küpĕr** (2017: 310a)].
k. k. başın sıw ala 031Tat/010.

kü[1]bü[1]k кюбюк *ed.* gibi. bk. **kĕbĕk**, **kĕwĕk**, **kĕ[1]wĕk**, **kıbık**, **kibık**, **köbĕk**, **kubık**, **kubik**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Minzele ağ.* **kübĕk** (2009: 342b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayai ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ.* **kübĕk** (2002: 157b)].
k. buday k. 028Tat/023, bar k. 037Tat/015, sandugaç k. 044Tat/003.

kü[1]gersĕn кюгярсен *z.* güvercin. bk. **kugarçĕn**, **kugarsin**, **kügerçĕnkey**, **kügĕrçĕn**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTS **kügersĕn** (2017: 306a)].
k.+lerněng kü[1]k k.+lerněng 013Tat/022.

kü[1]k кюк *s.* gök, yeşil. bk. **kök**, **kuɣ**, **kuk**, **kur**, **kük I**. [a.krş. SBTP **kük** (1870: 174); BL1926 **kük** (2018: 198); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kük** (1979: 292a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kük** (2017: 306a)].
k. k. yurga 009Tat/003, k. yurga 009Tat/005, k. kü[1]gersĕnlerněng 013Tat/022.

kü[1]l кюл *a.* göl. bk. **kul'**, **kül'**. [a.krş. ED **kö:l** (1972: 715a); CC **köl** (2015: 756); HŞ **kö:l** (2014: 341); SBTP **kül** (1870: 170); BRS **kül** (1899: 155a); BL1926 **kül** (2018: 106); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kül** (1979: 295a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kül** (2017: 307a)].
k. işĕk aldımda k. bulsa 001Tat/006.
k.+i kaban k.+i 020Tat/001, kaban k.+i 020Tat/005.

kü[1]l' кюль *a.* göl. bk. **kul'**, **kü[1]l**. [a.krş. ED **kö:l** (1972: 715a); CC **köl** (2015: 756); HŞ **kö:l** (2014: 341); SBTP **kül** (1870: 170); BRS **kül** (1899: 155a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kül** (1979: 295a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kül** (2017: 307a)].
k.+de tugarakay k.+de dü[1]rt ürdek 013Tat/040.

kü[1]llü[1] кюллю (Ar.) *s.* bütün. bk. **güllü[1]**, **köllö**. krş. **bar**, **kamu**.
k. k. yirge 003Bşk/002.

kü[1]mĕş кюмеш *a.* gümüş. bk. **komış**, **kömĕş**, **kömöş**, **kumış**, **kü[1]mü[1]ş**. [a.krş. CC **kümiş** (2015: 520)].
k. suday k. ĕ[1]rĕmes 004Tat/004, suday k. ĕ[1]rĕ[2]mes 004Tat/008.

kü[1]mü[1]ş кюмюш *a.* gümüş. bk. **komış**, **kömĕş**, **kömöş**, **kumış**, **küměş**. [a.krş. ED **kümüş** (1972: 723b); CC **kümüşley** (2015: 768); HŞ **kü:müş** (2014: 373); SBTP **kümüş** (1870: 160)].
k. zänçay bir'gen k. yüzü[1]k 022Tat/005, k. yüzü[1]k 022Tat/009.

kü[1]n кюн *a.* gün. bk. **gön**, **kön**, **kun**, **kün**. [a.krş. ED **kün** (1972: 725a); CC **kün** (2015: 768); HŞ **kü:n** (2014: 373); SBTP **kün** (1870: 170); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **kün** (2009: 353b)].
k. üs' k. isinda 002Tip/010, ger k. 006Bşk/012, ger k. 006Bşk/014.

kü[1]ŋěl кюңел *a.* gönül. bk. **kuŋıl**, **kuŋl**, **kü[1]ŋl**. krş. **kükrekey**. [a.krş. ED **köŋül** (1972: 731b); CC **köŋül** (2015: 513); HŞ **köŋül** (2014: 342); BRS **küŋěl** (1899: 156b); BL1926 **küŋěl** (2018: 188); **Ç. Tat. yd.** TTAS **küŋěl** (1979: 318a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **küŋěl** (2017: 309a)].
k. bě[1]zněŋ k. saylarımız 006Bşk/012.
k.+dě k.+dě kalmas 006Bşk/010.

kü[1]ŋl кюңл *a.* gönül. bk. **kuŋıl**, **kuŋl**, **kü[1]ŋěl**. krş. **kükre**. [a.krş. SBTP **küngl** (1870: 154)].
k.+ěme fagım birgěl k.+ěme 004Bşk/004.
k.+i yırlawçınıŋ k.+i bulsın 006Tat/005, yırlawçınıŋ k.+i bulsın 006Tat/009, yirlawçınıŋ k.+i bulsın 019Tat/009, yırlawçınıng k.+i bulsın 021Tat/003.

kü[1]p кюп *s.* pek, çok. bk. **kön**, **kub**, **kub**, **kup**, **küb**, **küp**, **küp**. krş. **běk**, **big**, **bik**, **bik'**. [a.krş. ED **köp** (1972: 686b); CC **köp** (2015: 513); HŞ **köp** (2014: 345); BRS **küp** (1899: 157a); BL1926 **küp** (2018: 216); **Ç. Tat. yd.** TTAS **küp** (19779: 300b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **küp** (2017: 310a)].
k. k. yılga 009Tat/004, k. yılga 009Tat/006, bik k. ě[1]şke 006Bşk/008, k. yılga 009Tat/004, k. bulır 028Tat/025, k. bulır 028Tat/027, agından k. karası 003Bşk/007.
k. güměr k. měkan 013Tat/032.

kü[1]r- кюр- *e.* görmek, bakmak. bk. **kur-**, **kür-**. [a.krş. ED **kör-**(1972: 736a); CC **kör-** (2015: 514); HŞ **kör-** (2014: 346); PS *Tat. T.* **körmek**, **kurüv**, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **kurmaklik**, *Nog. T.* **göröş** (1787: 152); SBTP **kür-** (1870: 152); BRS **kür-** (1899: 158a); BL1926 **kür-** (2018: 88); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kür-** (1979: 309b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kür-** (2017: 310b)].
k.-ersěn běrrsin alıp k.-ersěn 022Tat/024, kü[1]rgiŋ kilse k.-ersěn 022Tat/025.
k.-eměz jixannarda k.-eměz 004Bşk/017.
k.-meděm tuganlarım duslarım k.-meděm 003Bşk/014.
k.-meděngmě k.-meděngmě 036Tat/003, k.-meděngmě 037Tat/003, k.-meděngmě 037Tat/007.
k.-d(ě) kuş k.-d‿ěse 013Tat/017.
k.-sem k.-sem jüregěm jana 041Tat/010.
k.-giŋ kilse k.-giŋ kilse kü[1]rersěn 022Tat/025.
k.-ü[1]p kal běz kiteběz k.-ü[1]p kal 028Tat/030.
k.-genge xoday k.-genge 004Bşk/032.
k.-ěp k.-ěp süleşmeges 010Tat/009, kaydan k.-ěp 042Tat/008.
k.-geněmçe saldat xasretěn k.-geněmçe 004Bşk/024.
k.-geněm'se bu xasretlerně k.-geněm‿se 029Tat/033.

kü[1]ren кюрян (Mo.) *r.a.* kahverengi. bk. **kü[1]reŋ**, **kören**.
k.+ge töşe k.+ge 004Bşk/031.

kü[1]reŋ кюряң (Mo.) *r.a.* kahverengi. bk. **kören**, **kü[1]ren**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tevriz ağ.* **küreŋ** (2009: 356a)].
k. cikseŋ k. atıŋnı 039Tat/002, cikseŋ k. atıŋnı 039Tat/006.

kü[1]rěn- кюрен- *e.* görünmek. bk. **kurın-**, **kurin-**, **qurin-**, **kürěn-.** [a.krş. ED **körün-** (1972: 746a); CC **körün-** (2015: 515); HŞ **körin-** (2014: 351); BRS **kürěn-** (1899: 158a); BL1926 **kürěn-** (2018: 130); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kürěn-** (1979: 306a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kürěn-** (2017: 311a)].
k.-ges tötön k.-ges 006Bşk/016.

kü¹rk кюрк *a.* kürk. [a.krş. ED **kürk** (1972: 741a); SBTP **kürk** (1870: 172); BRS **küřěk** (1899: 158b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kürk** ‘görkem, güzellik’ (2017: 312a)].
k.+ě kü¹k kü¹gersěnlerněng k.+ě bar 013Tat/022.

kü¹ster- кюстяр- *e.* göstermek. bk. **kursat-**, **kurset-**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **küster-** (1979: 311a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **küstěr-** (2017: 313b)].
k.-me běze k.-me 01Bşk/004, nerseně k.-me běze 001Bşk/007.

kü¹ter- кютяр- *e.* kaldırmak. bk. **küter-**. [a.krş. ED **kötür-** (1972: 706a); CC **köter-** (2015: 761); **Ç. Tat. yd.** TTAS **küter-** (1979: 313a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **kütěr-** (2017: 314a)].
k.-ěb mıltık kılıs k.-ěb taldı 003Bşk/018.

kü¹z кюз *a.* göz. bk. **köz**, **kuz**. krş. **çeşme**. [a.krş. SBTP **küz** (1870: 164); BRS **küẕ** (1899: 152b); BL1926 **küẕ** (2018: 146); **Ç. Tat. yd.** TTAS **küz** (1979: 282a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **küẕ** (2017: 315a)].
k.+i¹ndi¹n k.+i¹ndi¹n qaşın qara 041Tat/002, k.+i¹ndi¹n kaşın kara 041Tat/006.
k.+lerě terezeda k.+lerě 043Tat/002, terezeda k.+lerě 043Tat/006.

kü¹z II кюз *a.* güz. [a.krş. ED **küz** (1972: 757a); CC **küz** (2015: 522); HŞ **kü:z** (2014: 376); BRS **köẕ** (1899: 140a); BL1926 **köẕ** (2018: 146); **Ç. Tat. yd.** TTAS **köz** (1979: 282a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **köẕ** (2017: 303b)].
k. k. kiler 022Tat/021.

-Q-

qabat кабат *b.* tekrar. bk. [a.krş. BRS **kabat** (1899: 109a); BL1926 **kabat** (2018: 262); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kabat** (1979: 9a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qabat** (2012: 63b)].
q. zirɣa q. qaytayim 013Bşk/003.

qagarsı кагарсы *z.* aladoğan, atmaca. bk. **qarsıɣa**.
q.+lardın kur q.+lardın uyası 027Bşk/002.

qal- кал- *e.* kalmak. bk. **kal-**. [a.krş. ED **kal-** (1972: 615b); CC **kal-** (2015: 725); HŞ **ḳa:l-** (2014: 274); SBTP **qal-** (1870: 152); BRS **kal-** (1899: 115b); BL1926 **qal-** (2018: 198); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kal-** (1979: 32b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qal-** (2013: 155a)].
q.-dı tiŋ tuşum q.-dı ayirlıp 033Bşk/023.
q.-duk başknaylarım q.-duk 018Bşk/008.
y.e. süreklilik bildiren yardımcı eylem.
jatıp q.-dı kamısım jatıp q.-dı kayirlıp 033Bşk/020.

qamış камыш *ft.* kamış. bk. **kamıs**, **kamış**. [a.krş. ED **kamış** (1972: 628b); CC **kamış** (2015: 724); HŞ **ḳamış** (2014: 277); SBTP **qamış** (1870: 152); BRS **kamış** (1899: 121b); BL1926 **qamış** (2018: 152); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kamış** (1979: 38a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **qamış** (2017: 324a)].
q. q. talɣa urap 013Bşk/002, barmaqayim q. yuzun kuyaş 034Bşk/005.
q.+ıŋnı sınıŋ q.+ıŋnı 013Bşk/006, sının q.+ıŋnı 015Bşk/002.

qara кара *r.a.* kara. bk. **kara**. [a.krş. ED **kara** (1972: 643b); CC **kara** (2015: 491); HŞ **ḳara** (2014: 282); PS **kará** (1789: 252); SBTP **qara** (1870: 164); BL1926 **qara** (2018: 134); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kara** (1979: 48b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qara** (2013: 228a)].
q.+ın qaşın q. 041Tat/002.

qara- кара- (Mo.) *e.* bakmak. bk. **kara-**. [a.krş. ED **kara-** (1972: 645b); SBTP **qara-** (1870: 158); BRS **kara-** (1899: 124a); BL1926 **qara-** (2018: 172); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kara-** (1979: 55a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qara-** (2013: 273b)].
q.-yip q.-yip ay quringan 030Bşk/004.
q.-y q.-y bız kitkannı q.-y q.-y 014Bşk/014.

qarawul караул *a.* bekçi, muhafız. bk. **karawul**. [a.krş. PS *Tat. T.* **karagúl**, *Nog. T.* **karagul** (1789: 168); BRS **karawıl** (1899: 124b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **karawçı**

(1979: 56b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sirgaç ağ.* **karawıl** ‘hırsız’ (2009: 274b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qarawsı** (2013: 277a), **qarawıl** ‘nöbet’ (2013: 278a)].
q. turɣan q. 019Bşk/010.

qarsıɣa карсыҕа (Mo.) *z.* aladoğan, atmaca. bk. **qagarsı**. [a.krş. CC **karçıga** (2015: 492); SBTP **karçıga** (1870: 174); BRS **karsaga** ‘atmaca, şahin’ (1899: 126a); BL1926 **qarsıɣa** (2018: 194); **Ç. Tat. yd.** TTAS **karçıga** (1979: 64b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qarsıɣa** (2013: 296b)].
q.+lardın kuk q.+lardın uyası 027Bşk/004.

qaş каш *a.* kaş. bk. **kaş**. [a.krş. ED **ka:ş** (1972: 669a); CC **kaş** (2015: 494); HŞ **ḳaş** (2014: 287); PS **kaş** (1787: 66); SBTP **qaş** (1870: 152); BRS **kaş** (1899: 132a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaş** (1979: 77a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qaş** (2013: 372b)].
q.+ın q.+ın qara 041Tat/002.

qaygı кайгы *a.* kaygı. bk. **ɣayɣı**, **kayɣı**, **kaygı**, **qaygı**. krş. **timar**. [a.krş. ED **kaḏğu** (1972: 598b); CC **kaygı** (2015: 729); HŞ **ḳayɣu** (2014: 292); BRS **kaygı** (1899: 112b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaygı** (1979: 23a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qayɣı** (2013: 97a)].
q.+m xasratlarım q.+m 013Bşk/009.

qaygır- кайгыр- *e.* kaygılanmak. bk. **kaygır-**, **qayɣır-**. [a.krş. ED **kaḏğur-** (1972: 599a); CC **kaygır-** (2015: 729); BRS **kaygır-** (1899: 112b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaygır-** (1979: 23b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **qayɣır-** (2017: 340a)].
k.-ma yaşim k.-ma 037Bşk/009.

qayɣı кайҕы *a.* kaygı. bk. **ɣayɣı**, **kaygı**. krş. **timar**. [a.krş. ED **kaḏğu** (1972: 598b); CC **kaygı** (2015: 729); HŞ **ḳayɣu** (2014: 292); BRS **kaygı** (1899: 112b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaygı** (1979: 23a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qayɣı** (2013: 97a)].
q. mal ɣayɣısı bızga q. tugıl’ 031Bşk/011.
q.+ɣı baş q.+ɣı 031Bşk/012.

qayɣır- кайҕыр- *e.* kaygılanmak. bk. **kaygır-**, **qaygır-**. [a.krş. ED **kaḏğur-** (1972: 599a); CC **kaygır-** (2015: 729); BRS **kaygır-** (1899: 112b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kaygır-** (1979: 23b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **qayɣır-** (2017: 340a)].
q.-maymın kamısım üsü[1]n q.-maymın 033Bşk/022.

qayirl- каирлып *e.* eğrilmek, bükülmek. [a.krş. ED **kaḏrıl-** (1972: 605b); BRS **kayra-** ‘bilemek, tornalamak’ (1899: 113a); BL1926 **qayır-** (2018: 176); **Ç. Tat. Yd.** TTAS **kayĕrıl-** (1979: 19b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qayır-** ‘döndürmek’ (2013: 122a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Hakmar ağ., Ey ağ.* **qayırıl-** ‘1. yapışmak. 2. sokulmak, sarılmak. 3. gönlü akmak’ (2002: 181a)].
q.-ıp kamısım jatıp qaldı q.-ıp 033Bşk/020.

qayt- кайт- *e.* dönmek. bk. **kayt-**. krş. **aylan-**, **äylen-**, **aylĕn-**. [a.krş. ED **kayt-** (1972: 675a); CC **kayt-** (2015: 497); HŞ **ḳayıt-** (2014: 292); BRS **kayt-** (1899: 113a); BL1926 **qayt-** (2018: 62); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kayt-** (1979: 27a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qayt-** (2013: 114b)].
q.-ayim qabat q.-ayim 013Bşk/003.

qıl- кыл- *e.* kılmak. bk. **kıl-**. [a.krş. ED **kıl-** (1972: 616a); CC **kıl-** (2015: 738); HŞ **ḳıl-** (2014: 311); BRS **kıl-** (1899: 163a); BL1926 **qıl-** (2018: 92); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kıl-** (1979: 221a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qıl-** (2013: 732a)].
q.-tım ku…yum q.-tım kuy 023Bşk/003, kuyüm q.-tım 023Bşk/005.

qıl кыл *a.* kıl. bk. **kıl**. [a.krş. ED **kıl** (1972: 614b); HŞ **ḳıl** (2014: 316); BRS **kıl** (1899: 133a); BL1926 **qıl** (2018: 98); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kıl** (1979: 218b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qıl** (2013: 714b)].
q. q. kĕbĕk 015Tat/005.

qılsılda- кылсылда- *e.* kımıldamak. [a.krş. BRS **kıymılda-** (1899: 162b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qılsılda-** (2013: 723a)].
q.-y bäkäl’ suyakları q.-y 044Bşk/002, bäkäl’ suyakları q.-y 044Bşk/004.

qıymat кыймат (Ar.) *a.* kıymetli, pahalı. bk. **kıymat**, **kimmat**. [a.krş. HŞ **ḳıymet** (2014: 321); BRS **kıybat** (1899: 162a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qıybat** (2013: 687a)].
q. bayaları q. 036Bşk/006.

qızıl кызыл *r.a.* kızıl, kırmızı. bk. **kızıl**. [a.krş. ED **kızıl** (1972: 683b); CC **kızıl** (2015: 504); HŞ **ḳızıl** (2014: 322); PS *Tat. T.* **kızíl**, *Miş. T.* **kızıl**, *Bşk. T.* **kızıl**, **kízıl**, *Nog. T.* **kızil** (1789: 255); SBTP **qızıl** (1870: 168); BRS **kı̲zıl** (1899: 161b); BL1926 **qı̲zıl** (2018: 162); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kızıl** (1979: 211a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qı̲zıl** (2013: 667a)].
q. q. kuk barli 026Bşk/008.
q.+(ı) q.+(ı) kukat 040Bşk/003.

qulaksın кулаксын *a.* kulaklı kalpak. [a.krş. BRS **kolaksın** (1899: 143b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **kolakçın** (1979: 132b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sirgaç ağ.* **kolaktsa** 'kadınların giydiği pullu kalpak' (2009: 320a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qolaqsın** (2013: 429a)].
k.+sın tül'kü q.+sın 031Bşk/002, kızıl tül'kü q.+sın 031Bşk/006.

qulasay куласай *z.* açık doru renkli at, kula. bk. **kulasay**. [a.krş. BL1926 **qolasay** (2018:); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qolasay** (2013: 433b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **qulasa** *Dim ağ., Kuzeybatı ağ., Orta ağ.* 'çark, tekerlek', *Orta ağ.* 'mum tekerleği' (2002: 203a)].
q. q. atkayim 044Bşk/001, q. atkayim 044Bşk/003.

qurin- курин- *e.* görünmek. bk. **kurın-**, **kurin-**, **kü[1]rĕn-**, **kürĕn-**.
q. karayip ay q.-gan 030Bşk/004.

qurla курла *s.* kuru. krş. **kıpke**. [a.krş. CC **kurla** 'kez, defa, kere' (2015: 764); HŞ **kurla** 'defa, kere' (2014: 365)].
q. juruy mikan q. kawdaxĕ 030Bşk/007.

quwan- куан- *e.* sevinmek. [a.krş. ED **kuvan-** (1972: 585a); CC **kovan-** (2015: 752); HŞ **ḳuvar-** (2014: 369); BRS **kıwan-** (1899: 167a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **quwan-** (1979: 178b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **qıwan-** (2013: 829a)].
q.-masak yoquda kurup q.-masaq 024Bşk/009.

-L-

la ла *ed.* da. [a.krş. BL1926 **la** (2018: 146); **Ç. Tat. yd.** TTAS **la** 'şarkıda, genellikle uzun şarkılarda, şarkının ritmini tutturmak için kullanılır' (1979: 326a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **la** (2014: 57a)].
l. u̲zaq l. ɣna yulɣa 020Bşk/006, jıfak l. ɣna bilɣan 022Bşk/001, kumış l. ɣna altın 022Bşk/002, jıfak l. ɣna bilɣan 022Bşk/005, sakmar l. ɣnı sınıŋ 022Bşk/009, urlap l. gnay yüzä 022Bşk/010, fani l. ɣna dünde 023Bşk/006, gaziz l. ɣna başı 030Bşk/010, kayda l. ɣna yurusaŋ 036Bşk/003, kayda l. ɣna yurusaŋ 036Bşk/007, yası l. yaɣla 036Bşk/011, tugıl' ta l. yaşim 037Bşk/009, yarlarga l. kırɣanımda 045Bşk/001, yarlarga l. kırɣanımda 045Bşk/003.

laçın лачын *z.* şahin. bk. **lasın**. krş. **şonkar**. [a.krş. ED **la:çın** (1972: 763b); HŞ **la:çın** (2014: 377); BRS **lasın** (1899: 169b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **laçın** (1979: 333b)].
l. bawlı l. kĕwĕk 046Bşk/022.

lasın ласын *z.* şahin. bk. **laçın**. krş. **şonkar**. [a.krş. BRS **lasın** (1899: 169b); BL1926 **ılasın** (2018: 104); **Ç. Bşk. yd.** BTS **ılasın** (2017: 238a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Dim ağ., Karizil ağ., Orta ağ.* **lasın** (2002: 221a)].
l. ak jifĕkĕy bawlı ak l. 013Tat/016.

lastır-mayor ластыр-майор *a.* binbaşı [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **lastır-lostır** 'yumuşak ya da bol ayakkabıdan yürürken çıkan sesi bildirir' (1979: 332b), **mayor** 'kaptan ile yarbay arasındaki rütbe' (1979: 359a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Zlatovst ağ.* **lastır** 'kıl ile örülen dokuma' (2009: 454b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **lastır-lostor** 'nehri, bataklığı geçerken çıkan sesi bildiren söz' (2014: 80b)].
l.-mayor l.-mayor kursatır uyindı 012Bşk/007.

laşal- лашал- *e.* ağlaşmak. [a.krş. BRS **yıla-** (1899: 106b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **ila-** 'ağlamak' (2017: 248b)].

l.-ır l.-ır awul kartları 022Bşk/016.

lay лай *ed.* benzetme edatı. [a.krş. BRS **lay** (1899: 168a); BL1926 **lay** ‘balçık, mil’ (2018: 50); **Ç. Tat. yd.** TTAS **lay** şarkıda, genellikle uzun şarkılarda, şarkının ritmini tutturmak için kullanılır’ (1979: 328b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Minzele ağ., Bogırıslan ağ., Kargalı ağ.* **lay** ‘balçık’; *Bogırıslan ağ., Kargalı ağ., Tobol ağ.* **lay** ‘çamur’; *Tömen ağ., Tara ağ.* **lay** ‘sümük’ (2009: 452a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **lay** (2017: 393a)].

l. kurıp l. bulmas zanıkay 020Bşk/007.

le ля *ed.* de. [a.krş. BRS **lĕ** ‘fiile eklenir ve istek, rica anlamı katar’ (1899: 169b); BL1926 **le** (2018: 50); **Ç. Tat. yd.** TTAS **le** ‘şarkıda, genellikle uzun şarkılarda, şarkının ritmini tutturmak için kullanılır’ (1979: 347b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **le** (2014: 126b)].

l. i yemdĕ l. ikan uralıgız 049Bşk/037.

ley ляй *ed.* benzetme edatı. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **ley** şarkıda, genellikle uzun şarkılarda, şarkının ritmini tutturmak için kullanılır’ (1979: 349a)].

l. vay xay l. xay 011Bşk/002, tirenděr l. 020Tat/001, sĕzdenděr l. 020Tat/003, tirenděr l. 020Tat/005, sĕzdenděr l. 020Tat/007.

li ли (Rus.) ? [a.krş. BRS **lĕ** ‘fiile eklenir ve istek, rica anlamı katar’ (1899: 169b)].

l. na Kazani bıla l. 011Tat/005, na Kazani bıla l. 011Tat/010.

lisan лисан (Ar.) *a.* lisan. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **lisan** (1979: 341a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **lisan** (2014: 108a)].

l. bĕrĕ l. 001Bşk/006.

lü[1]l’ люль ikâi terennüm.

l. ax l. lü[1]leleў 029Tat/003, ax l. lü[1]leleў 029Tat/007, ax l. lü[1]leleў 029Tat/011, ax l. lü[1]leleў 029Tat/015, ax l. lü[1]leleў 029Tat/019, ax l. lü[1]leleў 029Tat/023, ax l. lü[1]leleў 029Tat/027, ax l. lü[1]leleў 029Tat/031, ax l. lü[1]leleў 029Tat/035, ax l. lü[1]leleў 029Tat/039, ax l. lü[1]leleў 029Tat/043, ax l. lü[1]leleў 029Tat/047, ax l. lü[1]leleў 029Tat/051.

lü[1]le люля ikâi terennüm.

l. kumış l. altın 022Bşk/006.

lü[1]leleў люлялей ikâi terennüm.

l. ax lü[1]l’ l. 029Tat/003, ax lü[1]l’ l. 029Tat/007, ax lü[1]l’ l. 029Tat/011, ax lü[1]l’ l. 029Tat/015, ax lü[1]l’ l. 029Tat/019, ax lü[1]l’ l. 029Tat/023, ax lü[1]l’ l. 029Tat/027, ax lü[1]l’ l. 029Tat/031, ax lü[1]l’ l. 029Tat/035, ax lü[1]l’ l. 029Tat/039, ax lü[1]l’ l. 029Tat/043, ax lü[1]l’ l. 029Tat/047, ax lü[1]l’ l. 029Tat/051.

-M-

magadı Магады *k.a.* Magadı.

m. m. türe 004Tip/021, M.-türe 004Tip/016, M.-türe 004Tip/018.

maglum маглум (Ar.) *a.* malum, tanıdık. [a.krş. HŞ **ma’lūm** (2014: 383); BL1926 **meɣlüm** (2018: 112); **Ç. Tat. yd.** TTAS **meg‘lüm** (1979: 415a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **meɣlüm** (2014: 448b)].

m. senge m. 002Bşk/003.

maxrum it- махрум ит- *e.* mahrum etmek. [a.krş. HŞ **maḥrūm** (2014: 382); SBTP **mahrum it-** (1870: 164); **Ç. Tat. yd.** TTAS **mexrüm it-** (1979: 422b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mexrüm it-** (2014: 499b)].

m. i.-me m. i.-me xalık arasında 049Bşk/060.

maxta- махта- (Mo.) *e.* övmek. bk. **makdi-**, **maktı-**, **makti-**. [a.krş. CC **maxta-** (2015: 772); BRS **makta-** (1899: 170b); BL1926 **maqta-** (2018: 120); **Ç. Tat. yd.** TTAS **makta-** (1979: 361a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **maqta-** (2014: 178b)].

m.-sın kuysaŋ duşman m.-sın 029Tat/018, kuysaŋ duşman m.-sın 029Tat/020.

makan макан (Ar.) *a.* mekan. [a.krş. HŞ **mekān** (2014: 388); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mekan** (2014: 466a)].

m.+da bĕr m.+da 007Bşk/006.

makar'ya макарья *t.* Makarya Pazarı; Niynigod fuarı.

m.+dan m.+dan algan mal bĕlen 013Tat/038.

makbul макбул (Ar.) *a.* makbul. [a.krş. HŞ **maḳbūl** (2014: 382); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **meqbul** (2014: 469b)].

m. safarlarda tĕlek m. tıylar 037Bşk/005.

makdi- макди- *e.* övmek. bk. **maxta-**, **maktı-**, **makti-**.

m.-yler bik m.-yler 034Tat/003.

maktı- макты- *e.* övmek. bk. **makdi-**, **maxta-**. [a.krş. BRS **makta-** (1899: 170b); BL1926 **maqta-** (2018: 120); **Ç. Tat. yd.** TTAS **makta-** (1979: 361a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **maqta-** (2014: 178b)].

m.-lar bik m.-lar 037Tat/011.

m.-ylar bik m.-ylar 037Tat/020, bik m.-ylar 038Tat/011.

makti- макти- *e.* övmek. bk. **maxta-**, **makdi-**, **maktı-**.

m.-yler bik m.-yler 034Tat/009.

mal мал (Ar.) *a.* mal. [a.krş. HŞ **māl** (2014: 383); SBTP **mal** (1870: 170); BRS **mal** (1899: 171a); BL1926 **mal** (2018: 146); **Ç. Tat. yd.** TTAS **mal** (1979: 361a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mal** (2014: 180)].

m. m. bĕrĕ[1]pkĕ[1]y 010Tat/022, m. bĕlen 013Tat/038, m. kıbık 030Bşk/011, m. ɣayɣısı 031Bşk/011, m. ilen 047Bşk/055, m. köbĕk 049Bşk/032.

m.+ıŋ kulıŋda m.+ıŋ bĕtĕnĕse 047Bşk/070.

m.+ı m.+ı yoq 002Nog/002, m.+ı yoq 002Nog/004, m.+ı yuk bulır 005Bşk/027, dünde m.+ı üsü[1]n 005Tip/009.

m.+i jil'kina jurak m.+i itkas 025Bşk/005.

m.+a alɣan d. bĕlen 016Bşk/003.

maladĕs маладес (Rus.) *a.* mert. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **maladis** (2014: 180b)].

m. bir m. ikıt ɣumırı 003Tip/006, ayxay gna jikitka m. 006Tip/017.

malgadan- малгадан- *e.* mala aldanmak. bk. **malgaldan-**.

m.-ıp m.-ıp ay kul tşadır 010Bşk/004.

malgaldan- малгалдан- *e.* mala aldanmak. bk. **malgadan-**.

m.-ıp m.-ıp kulɣa tşadır 010Bşk/008.

malinki малинки (Rus.) *s.* sevimli.

m. ax m. burjan jıgıtı 036Bşk/012.

malsız малсыз *a.* malsız, yoksulluk. [a.krş. BRS **malġĕz̲** (1899: 171a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **malhız̲** (2014: 188b)].

m.+dan gakıllarım bĕtdi m.+dan 049Bşk/072.

manga манга *ad.* bana. bk. **banga**, **baŋá**. [a.krş. ED **maŋa** (1972: 346a); CC **maŋa** (2015: 524); HŞ **maŋa** (2014: 384); BRS **miŋä** (1899: 3b); BL1926 **miŋe** (2018: 140); **Ç. Tat. yd.** TTAS **miŋa** (1979: 393a)].

m. seniŋ m. bulasıŋ yuk' 014Tat/012.

manara манара (Ar.) *a.* minare. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **manara** (1979: 363b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **manara** (2014: 192b)].

m. meçĕt başı m. astında 049Bşk/058.

mangay мангай (Mo.) *a.* alın. [a.krş. CC **maŋlay** (2015: 525); PS *Miş. T.* **mangay**, *Tat. T.* **mánlay**, *Bşk. T.* **manglay**, *Nog. T.* **magnı** (1787: 75); BRS **maŋday** (1899: 172b); BL1926 **maŋlay** (2018: 144); **Ç. Tat. yd.** TTAS **maŋgay** (1979: 376b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **maŋlay** (2014: 206a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ., Salyogot ağ., İyik-Hakmar ağ., Ey ağ.* **maŋɣay** (2002: 228b)].

m. m. gına jazgan xak jazmışın 046Bşk/012.

maraz мараз (Ar.) *a.* maraz. [a.krş. BL1926 **maraz** (2018: 156); **Ç. Tat. yd.** TTAS **marazm** 'yaşlılık ya da hastalıktan fiziksel ve psikolojik olarak düşkünlük hâli'

(1979: 367a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Astrahan ağ.* **maraz** ‘hastalık’ (2009: 468b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **maraz** (2014: 208a)].
m. bĕrĕ m. 001Bşk/008.

marış марыш (Rus.) *a.* marş. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **marş** (1979: 368b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **marş** (2014: 216b)].
m. m. digen tawışka 004Bşk/022, m. uynay 004Bşk/027.

marja маржа (Rus.) *a.* hanım. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **marca ‘**Rus kadını’ (1979: 369a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **marja** ‘1. uğur böceği. 2. Rus kadını’ (2014: 210a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **marja** ‘uğur böceği’ (2002: 229a)].
m. m. tügül’ bĕletke 028Tat/016.

marjin маржин (Ar.) *a.* mercan. [a.krş. BL1926 **meryĕn** (2018: 158); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **meryĕn** (2014: 481b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ.* **merjĕn** (2002: 241b)].
m. m. kaş 034Bşk/002, m. kaş 034Bşk/004.

marnur марнур (Ar.) *a.* mermer. bk. **maruvar**.[a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **mermer** (1979: 420a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mermer** (2014: 483b)].
m. buxaradan kil’gen m. taş 049Bşk/021.

maruvar марувар (Ar.) *a.* mermer. bk. **marnur** [a.krş. BRS **märwär** (1899: 173a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **mermer** (1979: 420a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mermer** (2014: 483b)].
m. m. taşnıŋ 036Bşk/001, m. taşnıŋ 036Bşk/005.

masim масим *a.* Masim taşının adı. [a.krş. BRS **mas** ‘kullanılabilir, uygun, yarar’ (1899: 173a)].
m. m. kana taşı mawlim taş 034Bşk/001, m. kana taşı mawlim taş 034Bşk/003.

maşina машина (Rus.) *a.* araba. krş. **arba**. [a.krş. BL1926 **maşina** (2018: 118); **Ç. Tat. yd.** TTAS **maşina** (1979: 375a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **maşina** (207: 400b)].
m. su buyinda m. 048Bşk/009.

matur матур *s.* güzel. bk. **çiber**, **gözĕl**, **krasnıy**, **sıluw**, **zıfa**, **zifa**. [a.krş. SBTP **matur** (1870: 152); BRS **matur** (1899: 173a); BL1926 **matur** (2018:); **Ç. Tat. yd.** TTAS **matur** (1979: 373a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **matur** (2014: 231b)].
m. bĕr m. yandusım 001Nog/014, m. bulgas 006Tip/013, m. gna yarga 006Tip/018, bĕr’ m. kız 026Tat/005, bĕr’ m. kız 026Tat/007, bĕr’ m. kız 026Tat/011, m. kü[1]p bulır 028Tat/027, ikĕ m. 030Tat/001, ikĕ m. 030Tat/005, m. kızlar 030Tat/009, bigrek m. kız 039Tat/011, bĕkrĕk m. kız 047Bşk/026, m. bar idi 047Bşk/082, m. bulam dĕp 048Bşk/011.
m.+ı şunda kızlar m.+ı 027Tat/020.

mawlim маулим (Ar.) *ö.a.* Mevla. bk. **mewle**. krş. **alla**, **allah**, **xak**, **xat**, **xoday**, **xuday**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **mewla** (1979: 424a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mewle** (2014: 497b)].
m.+m m.+m taş 034Bşk/001, m.+m taş 034Bşk/003.

mayla- майла- *e.* yağlamak. [a.krş. BRS **mayẓa-** ‘sürmek, sıvamak’ (1899: 170b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **mayla-** (1979: 358a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mayla-** (2014: 163b)].
m.-b m.-b çeçĕn taragan 048Bşk/022.

meçĕt мячет (Ar.) *a.* mescit, cami. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **meçĕt** (1979: 423b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mesĕt** (2014: 489a)].
m. m. başı manara astında 049Bşk/058.

men мян *ad.* ben. bk. **ban**, **bän**, **ben**, **bĕn**, **min**, **mĕn**, **mĕŋ**, **min’**. [a.krş. ED **men** (1972: 766b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **men** ‘kişi, zat’ (1979: 419b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **men** ‘kişi, zat’ (2014: 476a)].
m.+den m.+den gne kalgan tursay atnı 001Tat/008.
m.+ĕm kükrekeyĕm m.+ĕm küpnĕ uylay 046Bşk/010.

mergen мяргян (Mo.) *a.* nişancı. bk. **märgän**. [a.krş. CC **marcand** (2015: 525); HŞ **mercān** (2014: 393); BRS **märgän** ‘mercan’ (1899: 173b); BL1926 **meryĕn**

(2018: 158); **Ç. Tat. yd.** TTAS **mercen** (1979: 421a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **meryĕn** (2014: 481b)].

m. m. bulsang 013Tat/041.

mewle мяўля (Ar.) *ö.a.* Mevla. bk. **mawlim**. krş. **alla**, **allah**, **xak**, **xat**, **xoday**, **xuday**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **mewla** (1979: 424a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mewle** (2014: 497b)].

m. kadır m. 013Tat/025, allax‘ kadır m. 049Bşk/059.

mädräsä мәдрәсә (Ar.) *a.* medrese. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **medrese** (1979: 416b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mezrese** (2014: 456b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Karizĕl ağ.* **metrese** (2002: 242a)].

m. m. yatıp ukımanıŋnı 001Nog/007.

mäxöröm мәхөрөм (Ar.) *a.* mahrum. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ.* **meher** ‘mihir’ (2009: 475b)].

m.+öm bıl jöröwlerĕm bik m.+öm kanatları sıngan koş kĕwĕk 046Bşk/018.

märgän мәргән (Mo.) *a.* nişancı. bk. **mergen**. [a.krş. BRS **märgän** ‘mercan’ (1899: 173b); BL1926 **mergen** ‘nişancı’ (2018: 196); **Ç. Tat. yd.** TTAS **mergen** (1979: 420a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mergen** (2014: 480a)].

m. m. jĕgĕt atkan uk kĕwĕk 046Bşk/005.

mĕx(a)nat мех(а)нат (Ar.) *a.* çile. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ.* **mexenethĕz** ‘sevimsiz’ (2002: 242b)].

m.+ı raxatları yuk yuk m.+ı kup 027Bşk/005.

mĕkan ме кан *ed.* acaba. bk. **mĕken**, **mikan**, **mi’kan**, **miken.** krş. **alla**, **älle**, **ĕlle**.

m. kileysĕ guměr kü[1]pm. 013Tat/032.

mĕkĕn мекен *ed.* galiba**,** belki, kim bilir, acaba. bk. **mĕkan**, **mikan**, **m’ikan**, **miken.** krş. **alla**, **älle**, **ĕlle**.

m. ni yĕş bulır m. tagıla 049Bşk/044.

mĕn- мен- *e.* binmek. bk. **min-**. [a.krş. BRS **mĕn-** ‘çıkmak’ (1899: 173b); BL1926 **mĕn-** (2018: 190); **Ç. Tat. yd.** TTAS **mĕn-** (1979: 381b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mĕn-** (2014: 257b)].

m.-ĕr kim m.-ĕr 008Bşk/007.

m.-dĕm m.-dĕm bĕyĕk tawlarga 004Bşk/013, m.-dĕm bĕyĕk tawlarga 040Tat/009, m.-dĕm tawlarga 049Bşk/017, sarı atkanı m.-dĕm 049Bşk/049.

m.-seŋ atka dag’na m.-seng 011Tat/001, atka dag’na m.-seng 011Tat/006.

m.-seŋ aq buz atkay m.-seŋ i tir bula 049Bşk/053.

m.-ĕr yabışıp m.-ĕr talı yok 039Bşk/003.

mĕn мен *ad.* ben. bk. **ban**, **bän**, **ben**, **bĕn**, **men**, **min**, **mĕŋ**, **min’**. [a.krş. CC **mĕn** (2015: 775); HŞ **mĕn** (2014: 390); PS *Bşk. T.*, *Nog. T.* **mĕn** (1789: 381); BRS **min** (1899: 174b)].

m. m. çakırım 047Bşk/007, m. söyĕmĕn 047Bşk/027.

m.+dĕ m.+dĕ kuŋlim bar kubık 047Bşk/031.

mĕŋ мең *ad.* ben. bk. **ban**, **bän**, **ben**, **bĕn**, **men**, **min**, **mĕn**, **min’**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **mĕŋ** ‘bin’ (1979: 387b)].

m. kayçan tiyĕrikĕn m. kulım 047Bşk/011.

mĕskın мескын (Ar.) *a.* mesken. bk. **mĕskin I**. [a.krş. HŞ **mesken** (2014: 394); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Layış ağ.* **mĕskĕn** ‘çanak, kase’ (2009: 477a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mesken** (2014: 490a)].

m. m. alasın 031Bşk/004.

mĕskin I мескин (Ar.) *a.* mesken. bk. **mĕskın**. [a.krş. HŞ **mesken** (2014: 394); **Ç. Tat. yd.** TTZDS *Layış ağ.* **mĕskĕn** ‘çanak, kase’ (2009: 477a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mesken** (2014: 490a)].

m. m. alasın 031Bşk/008, **m.** rizık m. yuruta kup yĕrge 032Bşk/010.

měskin II мескин (Ar.) *a.* miskin, mazlum, zavallı. bk. **mıskin**, **miskın**, **miskin**. [a.krş. CC **miskin** (2015: 778); BRS **měśkĕn** (1899: 174a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **měśkĕn** (1979: 382b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **měśkĕn** (2014: 266b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Hakmar ağ.* **měskĕn** (2002: 231a)].
m.+ler bız m.+ler 047Bşk/062.

mıltık мылтык *a.* tüfek. [a.krş. BRS **mıltık** (1899: 176a); BL1926 **mıltıq** (2018: 196); **Ç. Tat. yd.** TTAS **mıltık** (1979: 413b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mıltıq** (2014: 435a)].
m. m. kılıs kü[1]terĕb 003Bşk/018.

mınajat' мынажатъ (Ar.) *a.* münacat. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **mönecet** (1979: 428a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mönejet** (2014: 378b)].
m. m. 001Tat/001.

mısannif мысанниф (Ar.) *a.* musannif, yazar. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mosannif** (2014: 349b)].
m.+nĕŋ karawul dib m.+nĕŋ muradı 007Bşk/003.

mıskin мыскин (Ar.) *a.* miskin, mazlum, zavallı. bk. **měskin**, **miskın**, **miskin**.
m. m. gna cigit 002Nog/002, m. gna cigit 002Nog/004.

mışagırkay Мышагыркай *t.* Mışagır Dağı. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mışagır** (2014: 927)].
m. m. tawnın bi[1]yigı 004Tip/007.

mija мижа *a.* sınır. [a.krş. BRS **měja** 'sınır (çizgisi) ' (1899: 174b); BL1926 **měja** (2018: 42); **Ç. Tat. yd.** TTAS **měja** (1979: 378a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **měja** 'tarla sınırı' (2014: 246b)].
m.+sı ırnın m.+sı 001Tip/008, ir'nın m.+sı 001Tip/009.

mikan микан *ed.* galiba**,** belki, kim bilir, acaba. bk. **měkan, měkĕn, miken**, **m'ikan**. krş. **alla**, **älle**, **ĕlle**. [a.krş. BRS **mikän** (1899: 174b)].
m. dagna m. 002Tat/010, gna m. 011Bşk/001, gunay m. da 002Tat/002, dagna m. ayda 002Tat/009, dagna m. ayda 002Tat/011, taş m. 005Tip/020, yaş m. 005Tip/022, dagna m. ayda 014Tat/001, dagna m. ay 014Tat/002, dagna m. ay 014Tat/002, dagna m. ayda 014Tat/006, dagna m. ay 014Tat/007, şawlay m.+kan 020Bşk/009, bayγır m. 020Bşk/011, juruy m. 030Bşk/007, tüşmayluk m. 037Bşk/002, tüşmayluk m. 037Bşk/004, yuruy m.+kan 040Bşk/002, yuruy m.+kan 040Bşk/003.
m.+da ganam m.+da ay 002Tat/004, gunay m.+da ay 022Tat/002.

m'ikan м'икан *ed.* galiba**,** belki, kim bilir, acaba. bk. **měkan, měkĕn, mikan, miken**. krş. **alla**, **älle**, **ĕlle**.
m. kawuştırmas m. 010Tat/034, taymay m. 030Tat/010.

miken микян *ed.* galiba**,** belki, kim bilir, acaba. bk. **měkan, měkĕn, m‿ikan**, **mikan**. krş. **alla**, **älle**, **ĕlle**. [a.krş. SBTP **miken** (1870: 158); BRS **mikän** (1899: 174b); BL1926 **miken** (2018: 84); **Ç. Tat. yd.** TTAS **miken** (1979: 390b)].
m. äněkäyĕ[1]m jılıy m. balakajım kayda dip 004Bşk/016.

min- мин- *e.* binmek. bk. **měn-**. [a.krş. ED **min-** (1972: 767a); CC **min-** (2015: 777); HŞ **min-** (2014: 396); SBTP **min-** (1870: 152); BRS **měn-** (1899: 173b)].
m.-dım yügrup kna m.-dım ĕ[1]y tawlarga 003Tip/007.
m.-gan m.-gan at ikan 004Tip/016, m.-gan ay sur yurγa 012Bşk/002, m.-gan ay sur yurγa 012Bşk/004, m.-gan atım 013Tat/043, m.-gan γana qulasay 044Bşk/001, m.-gan γana qulasay 044Bşk/003.
m.-ganday m.-ganday atım kiro dunan 049Bşk/073.
m.-arlarga bi[1]yi[1]k yabışıp m.-arlarga talı yoq 002Nog/001, bi[1]yi[1]k yabışıp m.-arlarga talı yok 002Nog/003.

min мин *ad.* ben. bk. **ban**, **bän**, **ben**, **bĕn**, **men**, **mĕn**, **mĕŋ**, **min'**. [a.krş. PS *Tat. T.*, *Miş. T.* **min** (1789: 381); BRS **min** (1899: 174b); BL1926 **min** (2018: 104); **Ç. Tat. yd.** TTAS **min** (1979: 393a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **min** (2014: 293b)].

m. m. bularmın 043Bşk/004, m. bularmın 043Bşk/008, m. blen 045Bşk/002, m. karasam 046Bşk/019, m. da 048Bşk/032, m. sanduɣas 049Bşk/047.
m.+ıŋ taw[1]oşlarım m.+ıŋ 049Bşk/081, ĕ[1]çĕkĕyĕm m.+ıŋ 049Bşk/083.
m.+un agakayĕm m.+un 008Bşk/006.
m.+e m.+e day kil'seŋ kiske kil' 022Tat/033.
m.+ga m.+ga 048Bşk/031**,** m.+ga 048Bşk/033.
m.+ĕ nige m.+ĕ sü[1]ymeysĕz 022Tat/046.
m.+da m.+da söyesĕm kile 048Bşk/034.
m.+de m.+de yakşı 022Tat/045.
m.+ĕm m.+ĕm üzĕme 040Tat/014, m.+ĕm üzĕme 040Tat/015**,** dustlarım m.+ĕm 044Tat/009, m.+ĕm işlerĕm 044Tat/010**,** m.+ĕm joklasada kükrekeyĕm 046Bşk/010.

miŋ миң *a.* ezgi, beste. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **moŋ** (2017:255b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **moŋ** (2017: 421a)].
m. jıgıt m. zäkmäy 023Bşk/009.

misal мисал (Ar.) *a.* misal, örnek. bk. **misli**. [a.krş. HŞ **miṣal** (2014: 397); BL1926 **miśal** (2018: 104); **Ç. Tat. yd.** TTAS **misal** (1979: 396b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **miśal** (2014: 311a)].
m. m. ikan 001Tip/027, m. iken 024Tat/019.

miske миския *a.* fıçı. [a.krş. BRS **miska** 'fıçı' (1899: 174b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **miski** (1979: 397a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ.* **miske**, *Tarhan ağ.* **miska**, *Kamışlı ağ., Döbyaz ağ., Zlatovst ağ.* **miskin** 'fıçı' (2009: 480a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **miske** (2014: 306b)].
m. kuya tuttıŋ zigĕnni m. bĕrlen 006Bşk/006.

miskın мискын (Ar.) *a.* miskin, mazlum, zavallı. bk. **měskin**, **mıskin**, **miskin**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Zlatovst ağ.* **miskin** 'fıçı' (2009: 480a)].
m. ir ikıt m. kaytır idı 005Tip/013.

miskin мискин (Ar.) *a.* miskin, mazlum, zavallı. bk. **měskin**, **mıskin**, **miskın**. [a.krş. HŞ **miskin** (2014: 397); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Zlatovst ağ.* **miskin** 'fıçı' (2009: 480a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **měśkĕn** (2014: 266b)].
m. şaɣıy m. kitıp ɣurubitıp 020Bşk/010.

misli мисли (Ar.) *a.* misal. bk. **misal**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **mislĕ** (1979: 397a)].
m. m. abdılgafur atlawı 001Tip/030.

miwa миуа (Far.) *a.* meyve. bk. **mi[1]va**. krş. **yĕmiş**, **yimış**. [a.krş. HŞ **meyve** (2014: 395); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mive** (2014: 278b)].
m. m. walakım aɣıli 045Bşk/002.

mi[1]wa міуа (Far.) *a.* meyve. bk. **miva**. krş. **yĕmiş**, **yimış**.
m. uẓarsıŋ 045Bşk/004.

mohtaj ĕ[1]yle- мохтаж эйля- *e.* muhtaç eylemek. [a.krş. CC **muxtaç** (2015: 778); HŞ **muḥtāc** (2014: 400); **Ç. Tat. yd.** TTAS **mohtac** (1979: 406b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **moxtaj** (2014: 354b)].
ĕ[1].-me m. ilagi ĕ[1].-me m. şu dü[1]rt adam kapusına 001Bşk/001.

monnı монны *s.* dertli, bunlu. bk. **moŋno**. krş. **dertlü[1]**. [a.krş. HŞ **muŋlı** (2014: 402); BRS **moŋlı** (1899: 175a); BL1926 **moŋlo** (2018: 24); **Ç. Tat. yd.** TTAS **moŋlı** (1979: 407b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **moŋlo** (2014: 340a)].
m. atanın m. balası 046Bşk/024.

moŋno моңно *b.* dertli, bunlu. bk. **monnı**. krş. **dertlü[1]**. [a.krş. ED **muŋluğ** (1972: 769a); BRS **moŋlı** (1899: 175a); BL1926 **moŋlo** (2018: 24); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **moŋlo** (2014: 340a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ.* **moŋno** 'güzel, görkemli' (2002: 233b)].
m. m. sayray sandugaç 004Bşk/017.

mufti муфти (Ar.) *a.* müftü. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **möfti** (1979: 428b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **möftöy** (2014: 392a)].

m. běrě vali běrě kazi běrě m. běrě sultan 001Bşk/002.

muxamad'yar Мухамадьяр *k.a.* Muhammedyar. [a.krş. HŞ **muxammed** (2014: 399); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **möxemedyer** 'bir Başkurt boyunun adı' (2014: 396a)].
m. benim kiyewüm M. 035Tat/006.

mujik мужик (Rus.) *a.* köylü. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **mujik** 'Hristiyan' (1979: 409b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mujik** 'köylü' (2014: 404a)].
m. běr m. 006Bşk/015, m. tışda 007Bşk/005, m. äyte 007Bşk/007, m. öyěne 007Bşk/009.
m.+den běr m.+den 007Bşk/004.

mukadar' мукадарь *a.* bu kader.
m.+da m.+da yazgan yazılmışnı 005Tip/005.

mul' муль *a.* bol. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **mul** (1979: 410a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mul** (2014: 410)].
m.+dur m.+dur gna 005Tip/021, m.+dur tuɣul'gan 005Tip/021.

mulla мулла (Ar.) *a.* molla. [a.krş. BRS **mulla** (1899: 153b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **mulla** (1979: 410a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mulla** (2014: 412b)].
m.+ga barır m.+ga 046Bşk/026.
m.+ma ni[1]yet birir idım m.+ma 003Tip/014.

mul'ya Мулья *k.a.* Mulya. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **mul'ça** 'saman örtüsü' (1979: 410b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mul'ça** 'saman örtüsü' (2014: 415a)].
m.+nı tuxbá dagnay bělen m.+nı yandusım 001Nog/008.

munglan- мунглан- *e.* dertlenmek. krş. **jil'kın-**. [a.krş. BRS **moŋay-** (1899: 175a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **moŋlan-** (1979: 407b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **moŋlan-** (2014: 339a)].
m.-à kuş m.-à 003Tip/012.

murad мурад (Ar.) *a.* murat. [a.krş. CC **murad** (2015: 779); HŞ **murād** (2014: 402); **Ç. Tat. yd.** TTAS **morad** (1979: 404b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **morat** (2014: 343a)].
m.+ı mısannifněŋ m.+ı 007Bşk/003.

musafĕr мусафер *a.* misafir. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **mosafir** 'yolcu' (1979: 405b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **mosafir** (2014: 349b)].
m.+měz bu dünyada m.+měz 002Bşk/001.
m.+ler m.+ler bulır dertlü[1] 002Bşk/002.

muyın муйын *a.* boyun. bk. **muyin**. [a.krş. ED **boyın** (1972: 386b); CC **boyın** (2015: 448); SBTP **muyın** (1870: 162); BRS **muyın** (1899: 175b); BL1926 **muyın** (2018: 30); **Ç. Tat. yd.** TTAS **muyĕn** (1979: 408b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **muyın** (2009: 485b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **muyın** (2014: 406b)].
m.+dı kiserler m.+dı 009Bşk/006.
m.+nı kise m.+nı 046Bşk/020.

muyin муин/муйин *a.* boyun. bk. **muyın**. [a.krş. PS *Tat. T.* **muyn**, *Miş. T.* **muyin**, *Bşk. T.* **muyin**, **moyon**, *Nog. T.* **moyon** (1787: 100); **Ç. Tat. yd.** TTAS **muyĕn** (1979: 408b)].
m.+dı kĕm m.+dı 012Bşk/003, kĕm m.+dı 012Bşk/005.
m.+nı bělekäylärin saldı m.+nı 001Tip/018.
m.+ga aklar bělekayin m.+ga salıp 002Nog/008.

muyillak муиллак *ft.* kuş kirazı. bk. **muyillak'**. [a.krş. BRS **muyıl** (1899: 175b); BL1926 **muyıl** (2018: 198); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Lembre ağ., Sirgaç ağ., Sterlitamak ağ., Kuznetsk ağ., Minzele ağ., Zlatovst ağ., İçkin ağ., Turbaslı ağ., Tömen ağ., Tipikey ağ., Tevriz ağ., Saz.ya ağ.* **muyıl** (2009: 485a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **muyıl** (2014: 406)].
m. m. yafrak 001Tip/004.

muyillak' муиллакъ *ft.* kuş kirazı. bk. **muyillak**. [a.krş. BRS **muyıl** (1899: 175b); BL1926 **muyıl** (2018: 198); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Lembre ağ., Sirgaç ağ., Sterlitamak ağ.,*

Kuznetsk ağ., Minzele ağ., Zlatovst ağ., İçkin ağ., Turbaslı ağ., Tömen ağ., Tipikey ağ., Tevriz ağ., Saz.ya ağ. **muyıl** (2009: 485a); BTAH **muyıl** (2014: 406)].
m. m. yafrak 001Tip/002.

muzıkan музыкан (Rus.) *a.* enstrüman, akordeon. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **muzıkant** (1979: 410a); **Ç. Tat. ağ.** TTZD *Kuznetsk ağ.* **muzıkan**, *Krasnoufim ağ.* **muziken**, *Kasıym ağ.* **muzi'en** (2009: 485a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **muzıkant '**müzisyen' (2014: 405b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **müzěken** *Ey ağ.* 'akordeon' 'solungaç' (2002: 237b)].
m. kullarında m. 025Tat/002, alay m. 025Tat/003, bılay m. 025Tat/003, kullarında m. 025Tat/005, alay m. 025Tat/006, bılay m. 025Tat/006, şul m. 025Tat/007, j(ü[1])regě nisěk m. 025Tat/008, alay m. 025Tat/009, bılay m. 025Tat/009.

-N-

nafaka нафака (Ar.) *a.* nafaka. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nefeke** (2014: 627b)].
n.+lar n.+lar kisiliskas 042Bşk/004, n.+lar kisiliskas 042Bşk/010.

nagut нагут (Rus.) *a.* bir yıllık.
n.+ka saldatsın dip n.+ka 004Bşk/008.

nasıb ě[1]yle- насыб эйля- *e.* nasip eylemek. bk. **nasib ayle-**, **nasıb ěyle-.**
n. ě[1]. ilagi nasıb ě[1]. 005Bşk/007, ya ilagi n. ě[1]. 005Bşk/014, ya ilagi n. ě[1]. 005Bşk/030.

nasıb it- насыб ит- *e.* nasip etmek. bk. **nasıp it-.**
n. i.-měgěç xuday n. itměgěç 047Bşk/054.

nasıp насып (Ar.) *a.* nasip. [a.krş. HŞ **naṣīb** (2014: 411); **Ç. Tat. yd.** TTAS **nasıyp** (1979: 435a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nasip** (2014: 528b)].
n. bězge n. y[1]arlar bulsa 043Tat/011, xuday n. itmědi 047Bşk/083.

nasıp it- насып ит- *e.* nasip etmek. bk. **nasıb it-** [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **nasıyp it-** (1979: 435a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nasip it-** (2014: 529a)].
n. i.-mědi xuday n. i.-mědi 047Bşk/083.

nasib ayle- насыб айля- *e.* nasip eylemek. bk. **nasıb ěyle-.**
n. a.-sěn alla n. a.-sěn 040Tat/004, alla n. a.-sěn 040Tat/008.
n.a. ya ilagi n. a. 005Bşk/022.

nasta наста *ad.* şey. bk. **nerse**, **něrsě**. [Ç. Tat. ağ. TTZDS *Mişer ağ., Taw Yagı ağ., Kazan Ardı ağ., Pěrm ağ., T. Kam.-Krş. ağ., Nagaybak-Kreşin ağ., İçkin ağ.* **neste** (2009: 496a); Çağ. Bşk. ağ. BTDH *Hakmar ağ.* **neste**, *Doğu ağ., İyik-Hakmar ağ.* **neśte**, **něyeśte** (2002: 247b)]
n. xis n. yok 022Bşk/011.

nazar назар (Ar.) *a.* nazar, bakış. [a.krş. HŞ **naẓār** (2014: 412); **Ç. Tat. yd.** TTAS **nazar** (1979: 432a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nazar** (2014: 514a)].
b.e. **nazar sal-** 'bakış atmak'.
n.+ın s.-sa n.+ın s.-sa 045Bşk/005.

nazik назик (Ar.) *s.* ince. krş. **něçke**, **nızka**. [a.krş. CC **nazik** (2015: 780); HŞ **nāzük** (2014: 412); SBTP **nazik** (1870: 172); BRS **näẕěk** (1899: 177a); BL1926 **neẕěk** (2018: 94); **Ç. Tat. yd.** TTAS **nezěk** (1979: 439a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **neẕěk** (2014: 607b)].
n. n. ay billerěm 003Bşk/018.

nemmam няммам (Ar.) *a.* iftiracı. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nemime** (2014: 614a)].
n. běrě n. 001Bşk/004.

nerse нярся *ad.* şey. bk. **nasta**, **něrsě**. [a.krş. HŞ **něrse** 'nesne' (2014: 416); SBTP **nerse** (1870: 162); BRS **närsä** (1899: 177b); BL1926 **nerhe** (2018: 44); **Ç. Tat. yd.** TTAS **nerse** (1979: 452a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nerśe** (2014: 617b)].
n.+ně şu dört n.+ně 001Bşk/007.
n.+ge şu dört n.+ge 001Bşk/009.

něçke нечкя *s.* ince. bk. **nızka**. krş. **nazik**. [a.krş. ED **yinçge:** (1972: 945a), **inçge** (1972: 174b); CC **inçke** (2015: 485); HŞ **yinçke** (2014: 662); BL1926 **něske** (2018: 126); **Ç. Tat. yd.** TTAS **něçke** (1979: 451a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **něske** (2014: 543b)].
n. n. bilge sizěle 040Tat/012, n. bilneŋ anası 040Tat/013.

něrsě нерсе *ad.* şey. bk. **nasta**, **nerse**. [a.krş. HŞ **něrse** 'nesne' (2014: 416)].
n.+ni giç üzěnde yuk n.+ni 005Bşk/011.

něyndey нейндяй *ad.* hangi. bk. **ninday**. krş. **kay, kayla**, **kaysı**, **keyle**. [a.krş. HŞ **nĕ:ŋ** 'şey' (2014: 415); BRS **něyěndäy** (1899: 177b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Saz Yagı ağ.* **nintey**, **ninteyěn** (2009: 498b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **nemeẓey, nemendey, nimendĕy** (2002: 247a)].
n. n. jırlar 010Tat/025.

nıy ный *ad.* ne. bk. **ni**. [a.krş. BRS **nĕy** (1899: 177b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nĕy** (2014: 538a)].
n. bu n. gajap xayran işler buldı 001Tip/005.

nızka нызка *a.* ince. bk. **něçke**. krş. **nazik**. [a.krş. BRS **sĕskä** (1899: 193b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **něske** (2014: 543b)].
n. nige n. giznekey 027Tat/022, nige n. giznekey 027Tat/010.

ni ни *ad.* ne. bk. **nıy**. [a.krş. ED **ne** (1972: 774a); CC **nĕ** (2015: 529); HŞ **nĕ:** (2014: 412); PS *Tat. T.* **nědür**, **ni**, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **nidur**, *Nog. T.* **nědir** (1789: 406); SBTP **ni** (1870: 156); BL1926 **ni** (2018: 190); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ni** (1979: 440a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ni** (2014: 549a)].
n. n. kĕrek 007Bşk/007, n. ĕ[1]çĕrĕrsĕn 007Bşk/014, n. fayda 016Tat/003, n. fayda 016Tat/004, n. fayda 016Tat/006, n. fayda 016Tat/008, n. awuru 049Bşk/036, n. yĕş 049Bşk/044.
n.+ler n.+ler bar 047Bşk/076, n.+ler tuştĕ 049Bşk/068.

niçik ничик *b.* nasıl. bk. **nixal**, **nik**, **nisĕk**, **nisik**. [a.krş. ED **neçük** (1972: 775b); CC **nĕçik** (2015: 530); HŞ **nĕ:çük** 'niçin' (2014: 414); PS *Tat. T.* **nĕçük**, **neçik**, *Bşk. T.* **niçik**, *Nog. T.* **nĕçik** (1789: 459); SBTP **niçik** (1870: 164); BL1926 **nisĕk** (2018: 210); **Ç. Tat. yd.** TTAS **niçĕk** (1979: 444b)].
n. n. yanım ĕ[1]rĕmes 004Tat/006, n. canıŋ yĕrĕmes 004Tat/010.

nig(e)ниг' *b.* niye, neden. bk. **nige**, **nik**. [a.krş. CC **nĕk** (2015: 782); BRS **nik** (1899: 178a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **nik** (1979: 442b)].
n. n.‿awurı 001Tip/023.

nige нигя *b.* niye, neden. bk. **nig(e)**, **nik**. [a.krş. CC **nĕk** (2015: 782); BRS **nĕygä** (1899:); **Ç. Tat. yd.** TTAS **nige** (1979: 442a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nige** (2014: 555a), **niŋe** (2014: 563b)].
n. n. kızlar kĕymeysĕz 022Tat/044, n. minĕ sü[1]ymeysĕz 022Tat/046, n. nızka 027Tat/010, n. nızka 027Tat/022, n. tü[1]ştĕm 029Tat/030, n.‿stĕm 029Tat/030, n. tü[1]ştĕm 029Tat/032, n.‿stĕm 029Tat/032, n.‿stĕm 029Tat/030, n.‿stĕm 029Tat/034, n.‿stĕm 029Tat/036.

nixal' нихаль *b.* nasıl. bk. **niçik**, **nik**, **nisĕk**, **nisik**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **nixel** (1979: 444b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nixel** (2014: 570a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **nixel** (2002: 245a)].
n. n. itarsın 005Tip/006, n. itsın 007Tip/025, n. itĕym 024Tat/003, n. itĕym 024Tat/007.

nixmat нихмат (Ar.) *a.* sıkıntı. [a.krş. HŞ **ni'met** 'iyilik, ihsan' (2014: 419); BL1926 **niɣmet** (2018: 192); **Ç. Tat. yd.** TTAS **nig'met** (1979: 442a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **niɣmet** (2014: 555a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim aü., Karizĕl ağ.* **nixmet** 'eziyet, mihnet, sıkıntı' (2002:)].
n.+larga yok n.+larga ilektı 004Tip/026.

nik I ник *b.* niye, neden. bk. **nig', nige**. [a.krş. CC **nĕk** 'niye' (2015: 782); BRS **nik** 'niye' (1899: 178a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **nik** (1979: 442b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nik** (2014: 557a)].
n. n. kaygırsın 007Tip/009.

nik II ник *b.* nasıl. bk. **niçik**, **nixal**, **nisĕk**, **nisik**. [a.krş. CC **nĕk** 'niye' (2015: 782); SBTP **nik** (1870: 168); BRS **nik** 'niye' (1899: 178a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **nik** (1979: 442b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nik** (2014: 557a)].
n. n. buxatli 009Bşk/014, n. buldıŋ 010Tat/012, n. kundıŋ 010Tat/013, n. buldıŋ 010Tat/016, n. buldık 014Tat/003, n. kundık 014Tat/004, n. kundık 014Tat/005, n. buldıŋ 014Tat/008, n. kundıŋ 014Tat/009, n. buldık 014Tat/010, n. kundık 014Tat/011, n. tuldık 014Tat/013, n. kekerĕ 027Tat/013.

ninday ниндай *ad.* hangi. bk. **nĕyndey**. krş. **kay, kayla**, **kaysı**, **keyle**. [a.krş. HŞ **nĕ:ŋ** 'şey' (2014: 415); BL1926 **nindey** (2018: 192); **Ç. Tat. yd.** TTAS **nindi** (1979: 443b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Saz Yagı ağ.* **nintey**, **ninteyĕn** (2009: 498b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nindey** (2014: 562b)].
n. n. yĕmiş süyesĕŋ 009Bşk/012.

nise нися *b.* nice. [a.krş. ED **ne:çe** (1972: 775a); CC **nĕçe** 'ne kadar' (2015: 530); HŞ **nĕ:çe** (2014: 414); BRS **niśä** (1899: 178a); BL1926 **nise** (2018: 206); **Ç. Tat. yd.** TTAS **niçe** (1979: 445a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *M-.Kar. ağ.* **nissi** 'kaç, nice, nasıl' (2009: 498b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nise** (2014: 566b)].
n. n. uyana tü[1]nnĕr ütkensĕ 038Tat/012.

nisĕk нисек *b.* nasıl. bk. **niçik**, **nixal**, **nik**, **nisik**. [a.krş. PS **nitsĕk** (1789: 459); BRS **niśĕk** (1899: 178a); BL1926 **nisĕk** (2018: 210); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nisĕk** (2014: 565a)].
n. j(ü[1])regĕ n. muzikan 025Tat/008.

nisik нисик *b.* nasıl. krş. **niçik**, **nik**, **nixal**, **nisĕk**.
n. sının kuŋlim älle n. 035Bşk/011, n. tuz̲arsıŋ 045Bşk/006.

nişle- нишля- *e.* ne yapmak. bk. **ni(i)şlĕ-**. [a.krş. SBTP **nişle-** (1870: 170); **Ç. Tat. yd.** TTAS **nişle-** (1979: 445b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nişle-** (2014: 572b)].
n.-rmĕn yalgız başkaylarım n.-rmĕn 044Tat/012.

ni(i)şle- ни'шля- *e.* yapmak. bk. **nişle-**.
n.-dĕŋ aygĕy kızım n.-dĕŋ 032Tat/001.

ni(i)şlet- ни'шлят- *e.* ne yaptırmak. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **nişlet-** 'düçar olmak, tutulmak' (1979: 445b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nişlet-** (2014: 572b)].
n.-tĕŋ digitlerden n.-tĕŋ 031Tat/002, cigitlerden n.-tĕŋ 031Tat/006, cigitlerden n.-tĕŋ 032Tat/002.

ni[1]yat нийат (Ar.) *a.* niyet. bk. **ni[1]yet**.
n.+largay n.+largay kasan ay ɣitarsın 005Tip/002, n.+largay kasan ay ɣitarsın 005Tip/004.

ni[1]yet ният (Ar.) *a.* niyet. bk. **ni[1]yat**. [a.krş. CC **niyet** (2015: 782); **Ç. Tat. yd.** TTAS **niyet** (1979: 445b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **niet** (2014: 573a)].
n. n. birir idım mullama 003Tip/014.

ni[1]ysara нийсара *a.* ne çare.
n. alla işina n. 037Bşk/010.

nujda нужда (Rus.) *a.* ihtiyaç**.** bk. **nujna**. [a.krş. BRS **nujna** (1899: 178b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **nuja** (1979: 448b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nuja** (2014: 589b)].
n. şul kaděr n. korü[1]ben 005Bşk/020.
n.+ların dunda n.+ların kuplar kurdım 003Tip/009.

nujna нужна (Rus.) *a.* ızdırap. bk. **nujda**. [a.krş. BRS **nujna** 'ihtiyaç, fakirlik' (1899: 178b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Döbyaz ağ., Mamadış ağ., Layış ağ., Zlatovst ağ., Baykıbaş ağ.* **nujna** (2009: 499b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **nujna** (2014: 590a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Doğu ağ.* **nujna** 'mihnet, sıkıntı, cefa' (2002: 246a)].

n.+sı dunda n.+sı 001Tip/010.
n.+sını bu n.+sını 005Bşk/012.

-O-

oç- оч- *e.* uçmak. bk. **öç-**, **us-**. [a.krş. ED **uç-** (1972: 19b); CC **uç-** (2015: 588); HŞ **uç-** (2014: 595); SBTP **uç-** (1870: 158); BL1926 **os-** (2018: 44); **Ç. Tat. yd.** TTAS **oç-** (1979: 487b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **os-** (2014: 750a)].
o.-ob ak kanatlı ata kaz o.-ob töşe kü[1]renge 004Bşk/031.

orınbur Орынбур *t.* Orenburg.
o.+ka o.+ka yulı ay pi[1]yala 039Tat/013, o.+ka kitkän cěgětlerněŋ 039Tat/015.

os ос *a.* uç. bk. **ıs**, **us**. [a.krş. BRS **os** (1899: 183b); BL1926 **os** (2018: 46); **Ç. Tat. yd.** TTAS **oç** (1979: 483a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **os** (2014: 729b)].
o.+u jifäk bi'lbaw o.+u uka 040Bşk/005.

ot от *a.* ateş. bk. **öt**, **ut**. [a.krş. ED **o:t** (1972: 34b); CC **ot** (2015: 535); HŞ **o:t** (2014: 433); PS *Tat. T.*, *Miş. T.* **ot** (1787: 353); SBTP **ot** (1870: 152)].
o. ě[1]çěkěyěm minıŋ o. tik kaynay 049Bşk/083.

oyna- ойна- *e.* oynamak. bk. **uyna-**. [a.krş. ED **oyna-** (1972: 275a); CC **oyna-** (2015: 537); HŞ **o:yna-** (2014: 436); SBTP **uyna-** (1870: 176); BRS **uyna-** (1899: 221a)].
o.-y kukda o.-y 047Bşk/060, yěrdě o.-y 047Bşk/061.

-Ö-

öb- öб- *e.* öpmek. bk. **ěp-**, **up-**, **üb-**, **üp-**. [a.krş. ED **öp-** (1972: 5a); CC **öp-** (2015: 538)].
ö.-ěr yügěrěp çěgěp suröb ö.-ěr 047Bşk/058.
ö.-ěr iděm yügö[1]rip çěgěp ö.-ěr iděm 047Bşk/042.

öç- öч- *e.* uçmak. bk. **oç-**, **us-**. [a.krş. ED **öç-** 'sönmek (ateş)' (1972: 18b); HŞ **öç-** 'sönmek (ateş)' (2014: 437)].
ö.-ěr iděm aq köş bulıb ö.-ěr iděm 047Bşk/074.

öçěn' очень *ed.* için. bk. **öçön**, **öçön'**, **üsü[1]n**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **öçěn** (1981: 714b)].
ö. bıznıŋ ö. kěm yılay 047Bşk/063.

öçěw очеу *a.* üç kişi. bk. **üsew**. [a.krş. OSTN **üç** (1893: 152); **Ç. Tat. yd.** TTAS **öçew** (1979: 716b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ösew** (2014: 886b)].
ö. brew da ikew ö. dörtaw 047Bşk/036.

öçön очön *ed.* için. bk. **öçěn'**, **öçön'**, **üsü[1]n**. [a.krş. ED **üçün** (1972: 28b); CC **üçün** (2015: 867); HŞ **üçün** (2014: 612); SBTP **üçün** (1870: 164); BRS **ösön** (1899: 184a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ösön** (2014: 881b)].
ö. şun ö. 002Bşk/015, şuŋ ö. 007Bşk/018.

öçön' очöнь *ed.* için. bk. **öçěn'**, **öçön**, **üsü[1]n**.
ö. fětně ö. 005Bşk/001.

ök'ye окъя *a.* topuk. [a.krş. BRS **üksä** (1899: 222a); BL1926 **ükse** (2018: 136); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ükçe** (1981: 727a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **ükse** (2017: 670a)].
ö.+sine ö.+sine sigeni 048Bşk/016.

öng онг *a.* sağ. bk. **öŋ**, **un**, **uŋ**. [a.krş. ED **öŋ** 'ön' (1972: 168b); CC **oŋ** (2015: 533); SBTP **ong** (1870: 152); BRS **uŋ** (1899: 86a)].
ö.+di ö.+di i söngdi kaşım tarta 049Bşk/043.

öŋ оң *a.* sağ. bk. **öng**, **un**, **uŋ**. [a.krş. ED **öŋ** 'ön' (1972: 168b); CC **oŋ** (2015: 533); HŞ **öŋ** 'ön' (2014: 443); SBTP **ong** (1870: 152); BRS **uŋ** (1899: 86a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **öŋ** 'in' (2017: 462a)].
ö. ö. kulımni sözamin 048Bşk/006.

ördě- өрде- *e.* esmek. [a.krş. BRS **ör-** (1899: 183a); BL1926 **ör-** (2018: 118); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ör-** (1981: 706b), örděr- 'körük ya da başka bir şey ile hava estirmek' (1981: 704b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ör-** (2014: 873b)].
ö.-se jil ö.-se başı baylana 013Tat/011.

ös'- өсь- (Mo.) *e.* büyümek. bk. **us-**, **üs-, üse-**. [a.krş. ED **ös-** (1972: 241a); CC **ös-** (2015: 796); HŞ **ö:s-** (2014: 445)].
ö.-kĕn tugan ö.-kĕn yĕr'lergĕ 047Bşk/075.

öst өст üst. *a.* bk. **ist**, **üst**. krş. **tüb**. [a.krş. ED **üst** (1972: 242a); CC **üst** (2015: 869); PS *Tat. T.* **ustĕ**, **uskĕ,** *Miş. T.* **ustun**, *Bşk. T.* **ustö[1]k**, *Nog. T.* **ust** (1789: 435); BRS **öśt** (1899: 184b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ös**, **östĕ** (1981: 706b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **öś** (2014: 887a)].
ö.+ön ki söt ö.+ön üzĕŋ aşab tuyarsın 007Bşk/019.

öt өт *a.* ateş. bk. **ot**, **ut**. [a.krş. ED **üt** 'açık' (1972: 6a)].
ö. ö. dilgalardın aşa sıktım 002Tip/015.

öy өй *a.* ev. bk. **uy**, **üy**. [a.krş. ED **e:v** (1972: 3b); CC **öv** (2015: 797); HŞ **öv** (2014: 447); BRS **öy** (1899: 180a); BL1926 **öy** (2018: 184); **Ç. Tat. yd.** TTAS **öy** (1979: 696b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **öy** (2014: 806a)].
ö.+ĕne mujik ö.+ĕne kĕrip kitken imĕş 007Bşk/009.

öy өй *ü.* 'uy, oy' ünlemi.
ö. ö. yalamın xalıkdın 047Bşk/043.

öyĕn өен *a.* oyun. bk. **uyın**, **uyin**.
ö. ö. bĕzgĕ 047Bşk/047.

öz өз *ad.* öz. bk. **uz**, **uzi**, **üz**. [a.krş. ED **ö:z** (1972: 278a); CC **öz** (2015: 798); HŞ **ö:z** (2014: 447)].
ö.+iŋ ö.+iŋ şikĕr bal kubık 047Bşk/029.

özĕl- өзел- *e.* kırılmak, kopmak. bk. **üzĕl-**, **üzül-**, **zül-**. [a.krş. BRS oz̲- 'koparmak, ayırmak' (1899: 179a); BL1926 **öz̲öl-** (2018: 110); **Ç. Tat. yd.** TTS **özĕl-** '1. ayrılmak, kopmak, bozulmak, sona ermek, durmak. 2. üzülmek' (1997: 465b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kamışlı ağ., Minzele ağ., Taw Yagı ağ., Mamadış ağ.* **özĕl-** 'bitmek' (2009: 509a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **öz̲öl-** 'kopmak' (2014: 796b)].
ö.-ĕb alma pĕşĕr ö.-ĕb töşĕr 047Bşk/056.

özöl- өзөл- *e.* kopmak, parçalanmak. bk. **üzül-**. [a.krş. BL1926 **öz̲öl-** 'kopmak' (2018: 110); **Ç. Tat. yd.** TTAS **özĕl-** (1997: 465b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kazan Ardı ağ., Kargalı ağ.* **özöl-** (2009: 509b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **öz̲öl-** 'kopmak' (2014: 796b)].
y.e. içi parçalanmak.
üzek ö.-öb üzek ö.-öb 004Bşk/010, cü[1]regĕm kittĕ ö.-öp 003Bşk/016.

-P-

padişa падиша (Far.) *a.* padişah. bk. **badışa**, **padşa**. [a.krş. HŞ **pādişāh** (2014: 451); **Ç. Tat. yd.** TTAS **padişa** (1979: 494a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **padişah** (2015: 58a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Hakmar ağ.* **badişa** (2002: 34a)].
p.+dan p.+dan xököm dip 004Bşk/007.

padşa падша (Far.) *a.* padişah. bk. **badışa**, **padişa**. [a.krş. BRS **patşa** (1899: 185b)].
p. p. bĕzně saylab aldı 004Bşk/014.

pakuy пакуй (Rus.) *a.* sükunet, huzur. bk. **pokoy**.
p. kayda da gnay barsa p. birmay 004Tip/005.

palat палат (Rus.) *a.* koğuş. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **palata** '1. oda (hastanede). 2. parlemontonun bölümü' (1979: 495b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Bastan ağ.* **palat** 'evde hayvanların tutulduğu yer', *Tömen ağ.* **palat** 'odanın çatısı ile zemini arasında, genellikle çatının hemen altında ahşaptan yapılmış yatak, divan' (2009: 518a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **palata** 'koğuş' (2015: 61a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ.* **palat, palata, palatka** 'odanın çatısı ile zemini arasında, genellikle çatının hemen altında ahşaptan yapılmış yatak, divan' (2002: 262a)].
p.+ka taş p.+ka kĕrttĕler 004Bşk/005.
p.+nın taş p.+nın tezeresĕ 004Bşk/029.

par пар *a.* çift, iki. [a.krş. BRS parla- 'çatallamak, ikiye ayırmak' (1899: 185a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **parla-** '1. haşlamak. 2. birleştirmek, çiftlemek.' (1979: 501b); **Ç.**

Tat. ağ. TTZDS *Kama Tamagı ağ., Layış ağ.* **parla-** ‘toprağı bellemek’ (2009: 519b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **parla-** ‘1. haşlamak. 2. birleştirmek, çiftlemek.’ (2015: 81b)].
p.+lar ikĕ de jiren p.-r 046Bşk/011.

pĕrçatka перчатка (Rus.) *a.* eldiven. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **pĕrçatka** (1979: 510a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **birsetke** (2017: 93a)].
p. kulımda yeşĕl p. 047Bşk/009.

pĕsey песяй *z.* kedi. [a.krş. PS *Miş. T.* **ata-psi**, *Bşk. T.* **ata-psey** (1789: 77); BRS **bsäy** (1899: 34a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **bĕsey** (2017: 77b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *İyik-Hakmar ağ.* **pĕsey tabanı** ‘kedi tırnağı’ (2002: 262b)].
p. kuyı ilen p. annı yĕyĕptĕr 007Bşk/024.

pĕş- пеш- *e.* pişmek. bk. **bĕş-**, **bış-**, **biş-**, **pşa-**. [a.krş. PS *Tat. T.* **pişur-**, **pşir-,** *Miş. T.* **pĕşĕr-**, *Bşk. T.* **pisĕr-**, *Nog. T.* **pişir-** ‘pişirmek’ (1789: 365); SBTP **piş-** (1870: 152); BRS **pĕş-** (1899: 186a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **pĕş-** (1979: 512b)].
p.-ĕr kündĕ p.-ĕr kullama 046Bşk/025, alma p.-ĕr 047Bşk/056.

pĕygämbär Пейгәмбәр (Far.) *a.* peygamber. bk. **bĕygämbär**. [a.krş. CC **peygambar** (2015: 541); HŞ **peyɣamber** (2014: 455); **Ç. Tat. yd.** TTAS **peygamber** (1979: 569a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **peyɣember** (2015: 204a)].
p.+nıŋ p.+nıŋ zatları 049Bşk/100.

pe[1]sne пѣсня (Rus.) *a.* şarkı. krş. **jır**.
p. ihbĕrdina p. 040Bşk/001.

pıyala пыяла (Far.) *a.* cam. bk. **pi[1]yala**. [a.krş. CC **piyala** ‘bardak, kadeh’ (2015: 541); BRS **bi[1]yala** (1899: 34a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **pıyala** (1979: 568a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **bıyala** (2017: 88b)].
p. taş palatnın tezeresĕ p. 004Bşk/029.

pi[1]yala піяла (Far.) *a.* cam. bk. **pıyala**. [a.krş. CC **piyala** ‘bardak, kadeh’ (2015: 541); BRS **bi[1]yala** (1899: 34a), **pi[1]yala** (1899: 186a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Mordva Karatay ağ.* **piyala** ‘pencere’, *Kazan Ardı Kreşin ağ., Çĕt-Krş. ağ.* **piyala** ‘şişe’ (2009: 530b)].
p. orınburka yulı ay p. 039Tat/013, uyadarı yaşıl p. 044Tat/002.

poçtovay почтовай (Rus.) *a.* posta. [a.krş. BRS **puşta** (1899: 187a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **poçta** (1979: 537a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **poçta** (2015: 155a)].
p.+lar p.+lar kile yem bĕlen 013Tat/037.

pohod поход (Rus.) *a.* yürüyüş, sefer. (Rus.) [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **poxod** (1979: 535b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **poxod** (2015: 154a)].
p. stupay p. tigende 003Bşk/016.

pokoy покой (Rus.) *a.* sükunet, huzur. bk. **pakuy**.
p. kaydala barsam p. bĕrmey 049Bşk/095.

porlo порло *r.a.* kızıl
p p. koyaş jaltıray 004Bşk/011.

potolok потолок (Rus.) *a.* tavan.
p.+nı p.+nı sanagan 048Bşk/024.

psak псак *a.* bıçak. [a.krş. ED **bıçak** (1972: 293b); CC **bıçak** (2015: 440); BRS **bısak** (1899: 41b); BL1926 **bısaq** (2018: 96); **Ç. Tat. yd.** TTAS **pıçak** (1979: 565a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **bısaq** (2017: 85b)].
p. staldın p. suktırdım 008Bşk/001.

pş- пш- *e.* pişmek. bk. **bĕş-**, **bış-**, **biş-**, **pĕş-**.
p.-adır jĕr jĕlekeylerĕ ay p.-adır 010Bşk/005.

pugul- пугул- *e.* bükülmek. [a.krş. ED **bükül-** (1972: 326b); CC **bügül-** (2015: 452); **Ç. Bşk. yd.** BTS **bögöl-** (2017: 103a)].
p.-up yurıy yĕylip p.-up 040Bşk/004.

puyukma- пуйукма- *e.* keyiflenmek. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **puyuɣ-** ‘donmak’ (2009: 541b)].
p.-ydır p.-ydır bulan balası 049Bşk/094.

-R-

rabbi рабби (Far.) *a.* Rab. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **rabbĕ, rabbı** (1979: 573a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **rabbı** (2015: 207a)].
r. ya r. 001Bşk/003, ya r. 001Bşk/005, ya r. 001Bşk/007.

raxat рахат (Ar.) *a.* rahat. [a.krş. HŞ **rāḥat** (2014: 457); BL1926 **rexetlĕk** ‘rahatlık’ (2018: 84); **Ç. Tat. yd.** TTAS **rexet** (1979: 607a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **rexet** (2015: 317a)].
r.+ları r.+ları yuk 027Bşk/005.

raxım рахым (Ar.) *a.* rahim, acıma, esirgeme. [a.krş. CC **rahim** (2015: 800); HŞ **raḥīm** (2014: 457); SBTP **rahim** (1870: 172); **Ç. Tat. yd.** TTAS **rexim** (1979: 606a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **rexim** (2015: 313b)].
r.+ların r.+ların salsa 013Tat/026.

raxman рахман (Ar.) *a.* rahman. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **raxman** (2015: 237a)].
r. sabır birgen üzi r. 002Bşk/012.

raxmat ukı- рахмат укы- (Ar.) *e.* teşekkür etmek. [a.krş. HŞ **raḥmet** (2014: 458); BRS **räxmät** (1899: 187a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **rexmet** (1979: 606b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **rexmet uqı-** (2015: 316a)].
r. r. ukır atası 030Tat/012.

ralaw раляу ikâi terennüm.
r. galilew r. zilelew zilelü[1]k 014Bşk/006, zalilew r. zilelew zilelü[1]k 014Bşk/016.

ralay раляй ikâi terennüm.
r. galilew r. zilelew zilelü[1]k 014Bşk/011.

rĕzĕk резек (Ar.) *a.* rızık. bk. **rizık**.
r. benim r. az buldı 003Bşk/006.

rişĕtka ришетка (Rus.) *a.* parmaklık. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **reşetke** (1979: 607b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **reşetke** (2015: 318b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **reşetke** ‘semaver tabanı’ (2002: 264b)].
r. işik aldım r. 047Bşk/010.

riza риза (Far.) *a.* rıza, razı. [a.krş. HŞ **rıżā** (2014: 463); BRS **riza** (1899: 187b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **riza** (1979: 595a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **riza** (2015: 278a)].
r.+bz kartaytıpkaynga bĕz r.+bz 049Bşk/079.

rizık ризык (Ar.) *a.* rızık. bk. **rĕzĕk**. [a.krş. BRS **rizık** (1899: 187b); BL1926 **rizıq** (2018: 192); **Ç. Tat. yd.** TTAS **rizık** (1979: 595b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **rizıq** (2015: 280a)].
r. r. mĕskin yuruta 032Bşk/010, r. nafakalar kisiliskas 042Bşk/004, r. nafakalar kisiliskas 042Bşk/010.

rozzarit роззарит (Rus.) *a.* iflas etmek.
p. p. bulıp tü[1]len 005Bşk/004.

ruftalaŋ- руфталаң- of çekmek, oflamak. bk. **ul’fatlaŋ-**. [Ç. Bşk. yd. BTS **uftan-** (2017: 655a)]
r.-may r.-may ul’fatlaŋmay nisik tuz̲arsıŋ 045Bşk/006.

-S-

sabak сабак *z.* çamça balığı. [a.krş. SBTP **çabaq** (1870: 170); BRS **sabak** (1899: 188b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çabak** (1979: 395a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sabaq** (2015: 320и)].
s. usuridım s. uyinına 001Tip/016.

saban сабан *a.* saban. [a.krş. ED **saban** (1972: 790a); CC **saban** (2015: 543); PS *Nog. T.* **saban** (1789: 108); BRS **saban** (1899: 188b); BL1926 **saban** (2018: 124); **Ç. Tat. yd.** TTAS **saban** (1979: 609b)].
s. yazgı s. tuyında 040Tat/020, yazgı s. tuyında 040Tat/021.

saban tuy сабан туй *ö.a.* Sabantuy bayramı. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **saban tuy** (1979: 610a)].
s.+ında yazgı s.+ında 040Tat/020, yazgı s.+ında 040Tat/021.

sabatacer сабатаджäр *a.* çarık. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sabata** (2015: 322b)].
s. iski s. 035Tat/007.

sabır bir- сабыр бир- (Ar.) *e.* sabır vermek. [a.krş. CC **sabur** (2015: 802); HŞ **ṣabır** (2014: 466); BRS **sabır** (1899: 189a); BL1926 **sabır** (2018: 202); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sabır** (1979: 611a)].
s. b.-gen s. b.-gen üzi raxman 002Bşk/012.

sabır it- сабыр ит- *e.* sabretmek. [a.krş. HŞ **ṣabır** (2014: 466); BRS **sabır it-** (1899: 189a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sabır it-** (1979: 611a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sabır it-** (2015: 328b)].
s. i.-erge kerek s. i.-erge kirek 031Tat/020.

sabırsız сабырсыз *a.* sabırsız. [a.krş. BRS **sabırġız** (1899: 189a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sabırsız** (1979: 611a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sabırhız** (2015: 330b)].
s. dimegĕz beni s. 002Bşk/011.

safar сафар (Ar.) *a.* sefer. bk. **säfär**, **safara**. [a.krş. CC **safar** (2015: 543); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sefer** '1. sefer. 2. Ay yılında ikinci ayın adı, sefer ayı' (1979: 711b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sefer** (2011: 845b)].
s.+lar xar s.+lar 037Bşk/006.
s.+larda s.+larda tĕlek makbul tıylar 037Bşk/005.

safara сафара (Ar.) *a.* sefer. bk. **säfär**, **safar**.
s.+larga s.+larga çĕgıp yürĕgĕnĕmdä 049Bşk/065.

sagın- сагын- *e.* özlemek. bk. **saɣın-**. [a.krş. ED **sakın-** 'istemek' (1972: 812b); CC **sagın-** 'düşünmek, hatırlamak' (2015: 802); HŞ **sa:ḳın-** 'düşünmek, sanmak' (2014: 471); SBTP **sagın-** (1870: 178); BRS **ġagın-** (1899: 45b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sagın-** (1979: 613a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **haɣın-** (2017: 453b)].
s.-sam şul dustlarnı bik s.-sam 015Tat/006.
s.-ıp s.-ıp kil'gän çagında 047Bşk/059, bĕn s.-ıp kilem 049Bşk/076.
s.-gan s.-gan da sayın 001Tat/007.
s.-ganɣa s.-ganɣa dük salamın 029Tat/041.

sagış сагыш *a.* özlem. [a.krş. CC **sagış** 'düşünce, niyet' (2015: 803); BRS **ġagınış** (1899: 45b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sagış** (1979: 613b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **haɣış** (2017: 453a)].
s.+ı ata ine s.+ı 004Bşk/028.

sagra сагра *a.* sahra, kır. bk. **saxara**, **saxra**. krş. **dala**, **jalan**, **yalan**. [a.krş. BL1926 **sexre** (2018: 222)].
s.+largà s.+largà üskän bır tirek 002Tip/011.
s.+larga s.+larga uk sıktım 001Tip/001, s.+larga uk sıktım 001Tip/003.

saɣali саӷали *e.* beklemek.?
s. aqkuyanıla yannık sewli s. 019Bşk/004.

saɣıl саӷыл *a.* dağın güneşe bakan çıplak yamacı. [a.krş. BRS **sagan** 'akçaağaç, isfendan' (1899: 189a); BL1926 **saɣıl** 'ormansız, otsuz dağlar' (2018: 128); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **saɣıl** (2015: 337a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ., Miyes ağ., Tuk-Soran ağ., İyik-Hakmar ağ.* **saɣıl** 'ağaç yetişmeyen, küçük tepe' (2002: 265b)].
s. yuruy mikan s. kızırıp 040Bşk/002, yuruy mikan s. kızırıp 040Bşk/003.
s.+ga yugrıpka sıqtım s.+ga 034Bşk/007.

saɣın- саӷын- *e.* özlemek. bk. **sagın-**. [a.krş. ED **sakın-** 'istemek' (1972: 812b); HŞ **sa:ḳın-** 'düşünmek, sanmak' (2014: 471); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sagın-** (1979: 613a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **haɣın-** (2017: 452b)].
s.-dım bik s.-dım 042Tat/003, bik s.-dım 042Tat/007.

saxara сахара *a.* sahra, kır. bk. **sagra**, **saxra**. krş. **dala**, **jalan**, **yalan**.

s.+larga s.+larga sıgıp yü[1]rgeněmde 022Tat/031.

saxra саxра (Ar.) ***a.*** sahra, kır. bk. **sagra**, **saxara**. krş. **dala**, **jalan**, **yalan**. [a.krş. HŞ **ṣaḥrā** (2014: 471); BL1926 **sexre** (2018: 222); **Ç. Tat. yd.** TTAS **saxra** (1979: 637a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sexre** (2015: 847a);**Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ.* **saxra** (2002: 241b)].

s.+dan üter s.+dan ürdek kaz 002Bşk/006.

s.+larga s.+larga sıgıp 017Tat/001, s.+larga sıɣıp 017Tat/003.

sak сак *a.* vakit. bk. **çak**, **saq**. krş. **axıt**, **vakıt**, **vakt**, **tagda**, **zaman**. [a.krş. SBTP **sak** (1870: 158); BRS **sak** (1899: 189b); BL1926 **saq** (2018: 184); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **saq** (2015: 356b)].

s.+ta bar s.+ta 008Bşk/005, yaş s.+ta 010Bşk/015, uylamagan s.+ta 013Tat/013, susagan uk s.+ta 016Tat/001, susagan uk s.+ta 016Tat/005, ütken s.+ta 027Tat/028, ütken s.+ta 043Tat/001, ütken s.+ta 043Tat/005.

sakr- сакр- *e.* şarkı söylemek. krş. **jırla-**, **jırlı-**, **köyle-**, **kuyla-**, **küyle-**, **yırla-**, **yirla-**. [a.krş. BRS **sakır-** 'çağırmak, seslenmek' (1899: 190a); BL1926 **saqır-** 'çağırmak' (2018: 66); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çakır-** (1979: 403a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Krasnoufim ağ.* **saqır-** 'misafirliğe çağırmak' (2009: 557a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **saqır-** 'çağırmak' (2015: 363a)].

s.-ıb s.-ıb alarbıs 010Tat/003, s.-ıb alarbıs 010Tat/007, s.-ıb alarbıs 010Tat/035.

sakla- сакла- *e.* saklamak. [a.krş. ED **sakla-** (1972: 810a); CC **sakla-** (2015: 546); HŞ **sa:ḳla-** (2014: 474); SBTP **saqla-** (1870: 172); BRS **ġakta-** (1899: 46b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sakla-** (1979: 617b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **haqla-** (2017: 465b)].

s. kız satır ki[1]ylerĕn bik s. 011Tat/012.

s.-jık yansık tıgıp s.-yık 022Tat/022.

sakmar Сакмар *h.* Sakmar Nehri. [a.krş. SBTP **saqmar** (1870: 172)].

s. s. la 022Bşk/009, s. buyi 042Bşk/001, s. buyi 042Bşk/007.

s.+day s.+day sawnan kupırnın 008Bşk/009.

saq сак *a.* vakit. bk. **çak**, **sak**. krş. **axıt**, **vakıt**, **vakt**, **tagda**, **zaman**. [a.krş. SBTP **sak** (1870: 158); BRS **sak** (1899: 189b); BL1926 **saq** (2018: 184); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **saq** (2015: 356b)].

s.+ta kamala s.+ta 021Bşk/002, uylamaɣan s.+ta 022Bşk/011, tuşkan s.+ta 030Bşk/006, tuşkan s.+ta 033Bşk/016.

sal- сал- *e.* salmak, bırakmak, koymak. bk. **xal-**. krş. **kuy-**. [a.krş. ED **sal-** (1972: 824b); CC **sal-** (2015: 804); HŞ **sal-** (2014: 475); SBTP **sal-** (1870: 152); BRS **ġal-** (1899: 47b); BL1926 **hal-** (2018: 32); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sal-** (1979: 621b)].

s.-amın sagınganɣa dük s.-amın 029Tat/041.

s.-ırsıŋ uylar s.-ırsıŋ 021Bşk/010, kukra[1]klarına s.-ırsıŋ 021Bşk/012.

s.-arbıs uka s.-arbıs 024Tat/014.

s.-dım sanduklarga alma s.-dım 003Bşk/011, basma s.-dım 037Tat/018, s.-dım sarat bĕlĕnĕ 047Bşk/073, basma s.-dım 047Bşk/081.

s.-dı bĕlekäylärin s.-dı muyinnı 001Tip/018.

s.-dılar buyga ülçäw s.-dılar 004Bşk/005.

s. urü[1]p s. 014Bşk/002, ur ü[1]p s. 014Bşk/007, ürü[1]p s. 028Tat/029.

s.-sam aq sĕrgida s.-sam kĕr bula 049Bşk/054.

s.-saŋ atka ɣna s.-saŋ yabır itmas 025Bşk/004.

s.-sa kagarların s.-sa 013Tat/025, raxımların s.-sa 013Tat/026, nazarın s.-sa 045Bşk/005.

s.-arga uka s.-arga 024Tat/011.

s.-gan s.-gan gurnisaŋdı 006Tip/011, s.-gan bal köbĕk 049Bşk/030, s.-gan mal 049Bşk/032.

s.-ıp muyinga s.-ıp ayrılmam 002Nog/008, buylarıma ülçäw s.-ıp 004Bşk/008, zaklat s.-ıp yĕygan 030Bşk/011, kıngĕr s.-ıp yürměysĕn 047Bşk/014, kingĕr s.-ıp yürsĕnĕ 047Bşk/025.

sal- *e.* içmek.
s.-arga s.-arga 024Tat/009.

salam I салам (Rus.) *a.* saman. [a.krş. CC **salam** (2015: 546); BRS **ġalam** (1899: 48b); BL1926 **halam** (2018: 150); **Ç. Tat. yd.** TTAS **salam** (1979: 619a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **halam** (2017: 469a)].
s.+da sıgır bugön s.+da torobtor 007Bşk/016.

salam II салам (Ar.) *a.* selam. bk. **selem**. [a.krş. CC **salam** (2015: 546); SBTP **selam** (1870: 154); **Ç. Tat. yd.** TTAS **selam** (1979: 709a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tara ağ.* **salam** (2009: 557b)].
s.+ımdı kım aytırkay ikan s.+ımdı 001Tip/035.

salamat саламат (Ar.) *a.* selamat. [a.krş. CC **salamatlik** 'selametlik, sağlık' (2015: 546); HŞ **selāmet** (2014: 484); BL1926 **salamat** 'kaymağı kaynatıp yağını çıkarıp elenmiş un ile karıştırıp hazırlanan bir aş, pilav.' (2018: 94); **Ç. Tat. yd.** TTAS **selamet** (1979: 709a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **selemet** (2015: 800b)].
s.+tır s.+tır beněm teněm 002Bşk/013.

saldat' салдатъ (R.) *a.* asker. krş. **gasker**. [a.krş. BRS **ġaldat** (1899: 48b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **soldat** (1979: 659b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **haldat** (2017: 470a)].
s. s. sıkar tĕzĕlĕp 003Bşk/015, s. xĕzmet xallerĕn 004Bşk/002, s. xalĕ 004Bşk/003, s. uynıy tĕzĕlĕb 004Bşk/009, s. tigen xĕzmetler 004Bşk/020, kızıl s. 004Bşk/023, s. xasretĕn 004Bşk/024, s. yatkan 004Bşk/029, s. xalĕ 004Bşk/032, başı s.+nıŋ 004Bşk/030.
s.+sın s.+sın dip 004Bşk/008.
s.+sin s.+sin dip 004Bşk/006.

salkın салкын (Mo.) *a.* serin. [a.krş. CC **salkun** 'hava' (2015: 547); PS *Tat. T.* **sálkan**, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **salkın** (1787: 226); BRS **ġalkın** (1899: 49a); BL1926 **halqın** (2018: 186); **Ç. Tat. yd.** TTAS **salkın** (1979: 619b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **halqın** (2017: 471a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Karizĕl ağ.* **salqın** (2002: 366b)].
s. yĕskinayin yansa s. sıw 024Bşk/007.
s.+ların saz s.+ların alsĕn ti[1]yĕp 049Bşk/050.

salmak салмак *a.* ağır, yavaş. [a.krş. BRS **ġälmäk** 'ağır, zor' (1899: 49a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **salmak** (1979: 621a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **halmaq** 'ağır, yavaş' (2017: 474a)].
s.+ka aylanadır s.+ka 037Tat/014, ĕ[1]yllĕnĕdĕr s.+ka 047Bşk/049.

samavar самавар (Rus.) *a.* semaver. bk. **samovar**. [a.krş. SBTP **samavar** (1870: 158); BRS **samawar** (1899: 191a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **samawır** (2015: 383b)].
s.+ı bĕr s.+ı bulır 005Bşk/025.

samovar самовар (Rus.) *a.* semaver. bk. **samavar**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **samovar** (1979: 627b)].
s. tik s. togol' 049Bşk/082.
s.+lar s.+lar kuydım 001Nog/001, s.+lar kuydım 001Nog/003.

san сан *ad.* sen. bk. **san**, **sän**, **saŋ**, **sen**, **sĕn**, **sin**. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Irgız ağ.* **san** 'av' (2002: 268b)].
s+ın s.+ın kaygındın 006Tip/010.
s+ıngnay s.+ıngnay kubık 006Tip/021.

sana сана *a.* kızak. [a.krş. BL1926 **sana** (2018: 58); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çana** (1979: 408a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Krasnoufim ağ., Zlatovst ağ.* **sana** (2009: 561a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sana** 'kızak' (2011:)].
s. yaşil' gna s. tıra[1]ktı 004Tip/023, bĕr' s. 027Tat/026.

sana- сана- *e.* saymak. [a.krş. ED **sana-** (1972: 835a); CC **sana-** (2015: 547); BRS **ġana-** (1899: 49b); BL1926 **hanal-** ‘sayılmak’ (2018: 42); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sana-** (1979: 628b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hana-** (2017: 484a)].
s.-gan potoloknı s.-gan 048Bşk/024.

sandık сандык (Ar.) *a.* sandık. bk. **sanduk**. [a.krş. CC **sınduk** (2015: 552); BRS **ġandık** (1899: 50a); BL1926 **handıq** (2018: 186); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sandık** (1979: 629a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **handıq** (2017: 486a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Minzele ağ., Kuzeybatı ağ.* **sandıq** (2002: 269a)].
s. kıyasınkay kil’sa s. as 006Tip/020.

sandugaç сандугач (Soğd.) *z.* bülbül. bk. **sandugas**, **sanduɣas**. krş. **bılbıl**, **bölböl**, **bülbül**. [a.krş. ED **sanduwa:ç** (1972: 837a); SBTP **sandugaç** (1870: 158); BL1926 **handuɣas** (2018: 24); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sandugaç** (1979: 629a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **handuɣas** (2017: 486a)].
s. moŋno sayray s. 004Bşk/017, s. xay kuşlar 010Tat/012, s. sayray 044Tat/001, s. kü[1]bü[1]k sayray 044Tat/003, s. togol’ sayrarga 049Bşk/084.

sandugas сандугас (Soğd.) *z.* bülbül. bk. **sandugaç**, **sanduɣas**. krş. **bılbıl**, **bölböl**, **bülbül**. [a.krş. HŞ **sanduvaç** (2014: 478); BRS **ġandugas** (1899: 50a); BL1926 **handuɣas** (2018: 24); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **handuɣas** (2017: 486a)].
s. s. koşı 049Bşk/013, karligaskay bělen s. 005Tip/008, sarı s. 006Tip/022, sarı s. balası 029Tat/045.
s.+ka s.+ka yěm birměysěn 029Tat/037.

sanduɣas сандуɣас (Soğd.) *z.* bülbül. bk. **sandugaç**, **sandugas**. krş. **bılbıl**, **bölböl**, **bülbül**. [a.krş. HŞ **sanduvaç** (2014: 478); BL1926 **handuɣas** (2018: 24); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **handuɣas** (2017: 486a)].
s. s. bulsa 029Bşk/001, s. bulsa 029Bşk/003, min s. 049Bşk/047.
s.+nı s.+nı balası 043Bşk/001, s.+nı balası 043Bşk/005.
s. idım s. idım uz ilimda 032Bşk/007.

sanduk сандук (Ar.) *a.* sandık. bk. **sandık**. [a.krş. CC **sunduk** (2015: 552); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Krasnoufim ağ.* **sanduk** (2009: 560b)].
s.+larga s.+larga alma saldım 003Bşk/011.

sanga санга *ad.* sana. bk. **saŋa, senge**. [a.krş. SBTP **sanɣa** (1870: 166)].
s. bänĕ de s. 010Tat/033.

saŋa саңа *ad.* sana. bk. **sanga, senge**. [a.krş. CC **saŋa** (2015: 547); HŞ **saŋa** (2014: 478); BRS **ġinä** (1899: 87b); BL1926 **hiŋe** (2018: 78)].
s. s. bik kirek 010Tat/025.

saŋla- саңла- *e.* ağnayıp tozutmak. [a.krş. ED **saŋla-** ‘dışkılamak’ (1972: 839b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sanla-** ‘saygı göstermek’ (1979: 629b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **saŋla-** ‘ağnayıp tozutmak’ (2015: 403b)].
s. atkala gna s. yawur ıtmas 025Bşk/002.

sap- сап- *e.* dört nala koşmak. bk. **çab-**. krş. **yurt-**, **yüyurt-**. [a.krş. BRS **sab-** (1899: 188a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sab-** (2015: 331a)].
s.-ma bik s.-ma 011Tat/001, bik s.-ma 011Tat/006.

sara сара (Far.) *a.* çare. [a.krş. BL1926 **sara** (2018: 70); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çara** (1979: 409b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sara** (2015: 414a)].
s. s. yok 007Tip/026, s. yok 007Tip/028.
s.+sı bendeněŋ yuk s.+sı 003Bşk/008.

sarat сарат *a.* Başkurt mitolojisinde gök atının adı, sarat. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **harat** ‘Başkurt mitolojisinde gök atının adı’ (2017: 492b)].
s. saldım s. bělěně 047Bşk/073.

sardak сардак (Far.) *a.* çardak. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **çardak** ‘çardak’ (1979: 410a); **Ç. Bşk. yd. BTS sarlaq/sarẓaq** ‘1. çatı arası. 2. balkon. 3. martı’ (2017: 500a/b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Hakmar ağ.* **sarlaq** ‘yazlık ev’ (2002: 269a)].

s.+ta yuklay s.+ta 034Tat/002, yuklay s.+ta 034Tat/008.

sargay- саргай- *e.* sararmak. bk. **sayɣay-**. [a.krş. ED **sarğar-** (1972: 849a); HŞ **sa:rɣar-** (2014: 479); BRS **ġargay-** (1899: 51b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sargay-** (1979: 631a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **harɣay-** (2017: 493b)].
s.-dım běn s.-dım üs' kü[1]n isinda 002Tip/010.
s.-ıp s.-ıp ülsěn 029Tat/042, s.-ıp ülsěn 029Tat/044.

sargayt- саргайт- *e.* sarartmak. [a.krş. BRS **ġargayt-** (1899: 51b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sargayt-** (1979: 631a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **harɣayt-** (2017: 493b)].
s.-ırsız bigrek s.-ırsız 007Tat/004, bigrek s.-ırsız 007Tat/006.

sarı I сары *r.a.* sarı. [a.krş. ED **sarığ** (1972: 848a); CC **sarı** (2015: 548); HŞ **sa:rıɣ** (2014: 480); SBTP **sarı** (1870: 156); BRS **ġarı** (1899: 51a); BL1926 **harı** (2018: 204); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sarı** (1979: 632a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **harı** (2017: 498a)].
s. s. sıpsık balası 003Bşk/007, s. sandugas 006Tip/022, s. säs 014Bşk/001, s. sas 014Bşk/002, s. sas 014Bşk/007, s. dagna sıpsık 014Tat/003, s. dagna talga 014Tat/004, s. dagna 014Tat/005, s. sıpsık 014Tat/008, s. talga 014Tat/009, s. dagna sıpsık 014Tat/010, **s.** dagna talga 014Tat/011, s. garaba 029Tat/002, s. garaba 029Tat/004, s. garaba 029Tat/006, s. garaba 029Tat/008, s. sandugas balası 029Tat/045, s. tal 042Bşk/001, s. tal 042Bşk/007, s. atkanı 049Bşk/049.
s.+sa s.+sa ulan aldında 014Bşk/013.

sarı II сары *a.* sarılık. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **sarı** (1979: 632a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **harı** (2017: 498b)].
s. bänim yurakayamnı s. 001Tip/013, s. awuruw 004Tip/009, s. awurıp 006Tip/009.

sarıçay сарычай *a.* sarıca.
s. s. turgay süte uyınnı 046Bşk/019, kürěngen s. tölkö balası 046Bşk/023.

sas сас *a.* saç. bk. **çeç**, **säs**, **ses**. [a.krş. ED **saç** (1972: 794a); CC **saç** (2015: 543); HŞ **saç** (2014: 468); PS *Bşk. T.* **ses**, **saç**, *Miş. T.* **tsats**, *Nog. T.* **saç** (1787: 78); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tubol-İrtiş ağ.* **sas** 'bataklık' (2009: 564a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Salyogot ağ.* **sas** (2002: 271a)].
s. sarı sas 014Bşk/002, sarı sas 014Bşk/007.

sat- сат- *e.* satmak. [a.krş. ED **sat-** (1972: 798b); CC **sat-** (2015: 549); HŞ **sa:t-** (2014: 480); BRS **ġat-** (1899: 52a); **Ç. Tat. yd.** TTS **sat-** (1997: 267a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hat-** (2017: 507b)].
s.-armın kşige gěm s.-armın 007Bşk/021.
s.-ırsın yangız atnı s.-ırsın 029Tat/026, yangız atnı s.-ırsın 029Tat/028.
s.-adır atkaŋ jatka s.-adır 024Tat/004, atkaŋ jatka s.-adır 024Tat/008.
s.-ıb alıp bulmıy s.-ıb alıp bulmıy akçaga 046Bşk/002.
s.-ıp aldım torlo çeçke s.-ıp aldım 046Bşk/001.
s.-ıp alayim kaydan tabıp s.-ıp alayim 002Tip/006.
s.-ıb al yöz illě sumga s.-ıb al 013Tat/044.

satıp al- сатып ал- *e.* satın almak. [a.krş. CC **satun al-** (2015: 549); BRS **ġatıb al-** (1899: 52a); **Ç. Tat. yd.** TTS **satıp al-** (1997: 267a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hatıp al-** (2017: 508b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **sat-** (2002: 109a)].
satıp a.-ayim satıp a.-ayim 002Tip/006.
satıb a. yöz illě sumga satıb a. 013Tat/044.
satıp a.-ıp bulmıy satıb a.-ıp bulmıy akçaga 046Bşk/002.
satıp a.-dım çeçke satıp a.-dım 046Bşk/001.

satır сатыр *a.* namus? [a.krş. ED **sa:tır** 'soysuz anlamında kullanılan bir küfür' (1972: 802a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **satır** (2015: 443b)].
s. kız s. ki[1]yleřěn bik sakla 011Tat/012.

satuw сату *a.* satma, satış. [a.krş. ED **satığ** (1972: 799b); CC **satuk** (2015: 549); BRS **ġatıw** (1899: 52a)].

s. beněm kiyewüm s. satuwsı 035Tat/008.

satuwsı сатувсы *a.* satıcı. [a.krş. ED **satığçı:** (1972: 801a); CC **satuxçı** (2015: 549); BRS **ġatıwsı** (1899: 52a); **Ç. Tat. yd.** TTS **satuwçı** (1997: 267b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hatıwsı** (2017: 508b)].
s. alma s. 022Tat/012, satuwsısı s. 022Tat/013, kiyewüm satuw s. 035Tat/008.
s.+sı s.+sı satuwsı 022Tat/013.

saw- cay- *e.* sevmek. bk. **si-**, **söy-**, **sü[1]y-**, **süy-**. [a.krş. ED **sev-** (1972: 784b); HŞ **sev-** (2014: 487); PS *Nog. T.* **sĕv-** (1789: 337); SBTP **sew-** (1870: 170); BRS **ġüy-** (1899: 57b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sew-** (2015: 843b)].
s.-gan bĕr s.-gan yarnı ĕ[1]y kıganı 001Nog/011, s.-gan jır kĕbĕk 010Tat/022.
s.-up tiŋler s.-up 001Nog/009, sur yatkayların yasap s.-ur idım 018Bşk/011.

saw I cay *a.* esen, sağ, sağlık. krş. **isen**. [a.krş. ED **sa:ğ** (1972: 803a); CC **sav** 'sağlıklı, sağlam' (2015: 807); PS *Nog. T.* **sav** (1789: 232); SBTP **saw** (1870: 158); BRS **ġaw** (1899: 52b); **Ç. Tat. yd.** TTS **saw** (1997: 267b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **haw** (2017: 510a)].
s. agızalarım s. bulgas 005Tip/010, s. bulmas 049Bşk/036.
s.+lar isen gna yürü[1]p s.+lar kaytsam 003Tip/013.
s. bul- zanıkay xoş s. bul 020Bşk/007, zanışım xoş s. bul 021Bşk/008.
s.+samday s.+samday jırlar tabılır idĕ 012Tat/009.

saw II cay *a.* su, nehir. [a.krş. ED **su:v** (1972: 783a); BRS **ġıw** (1899: 67b); BL1926 **hıw** (2018: 222)].
s.+nan sakmarday s.+nan kupırnın 008Bşk/009.
s.+nın taştuɣaykay s.+nın buyinda 013Bşk/004.

saw bul- cay бул- *e.* hoşça kal. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTS **saw bul-** (1997: 267b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **haw bul-** (2017: 509a)].
s. bul- zanıkay xoş s. bul 020Bşk/007, zanışım xoş s. bul 021Bşk/008.

sawdaɣar саудаӷар *a.* tüccar. krş. **aslamçĕy**, **kupis**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTS **sewdeger** (1997: 286a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sawz̲ager** (2015: 446a)].
s.+din yazɣan dup kızıp s.+din 016Bşk/002.

sawlı саулы *a.* sağlık. bk. **sawlık**.
s. isännikäy bĕlen s. kirek 034Bşk/009.

sawlık саулык *a.* sağlık. bk. **sawlı**. [a.krş. CC **saglık** (2015: 545); HŞ **saɣlıḳ** (2014: 470); BRS **ġawlık** (1899: 52b); **Ç. Tat. yd.** TTS **sawlık** (1997: 267b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hawlıq** (2017: 512a)].
s.+ta dunda kadırları s.+ta 001Tip/020.

sawlıkay саулыкаи *a.* sağlıkcağız.
s.+im s.+im bänin dawlatım 001Tip/021.

sawul саул *ft.* kayın, huş ağacı. krş. **kayin**. [a.krş. BRS **ġuyındı** (1899: 58a); BL1926 **sawul** 'büyük, geniş, kalın kayın ağacı' (2018: 130); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Zlatovst ağ., Tipikey ağ.* **sawıl** '1. genç kayın ağaçlarının olduğu orman. 2. koru, koruluk' (2009: 553b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sawıl** (2015: 447b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Karizĕl ağ., Kızıl ağ., Salyogot ağ., İyik-Hakmar ağ., Ey ağ.* **sawıl** (2002: 272a)].
s. s. burlana 004Tip/027, yuk kuş s. 020Bşk/003, kuş s. 020Bşk/005, uskan tiŋ s. 021Bşk/004, uskan tiŋ s. 021Bşk/006.

sawuska сауска *ft.* funda. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Zlatovst ağ., Tipikey ağ.* **sawıl** '1. genç kayın ağaçlarının olduğu orman. 2. koru, koruluk' (2009: 553b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sawqa** 'genç huş ağacı' (2015: 446b)].
s. kadırm uskan s. ykĕn 049Bşk/038.

sawuskan саускан *z.* saksağan. [a.krş. ED **sağızğa:n** (1972: 818a); BRS **ġayskan** (1899: 46b); **Ç. Tat. yd.** TTS **sayĕskan** (1997: 262b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sirgaç ağ.* **sawısqan**, *Kuznetsk ağ., Lembre ağ., Tümen ağ.* **savıskan**, *Kasıym ağ.* **sawıs'an** (2009: 554a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hayıśqan** (2017: 462a)].

s. şıkır şıkır s. 047Bşk/001.

sawut саут *a.* çanak. [a.krş. PS *Nog. T.* **sawut** ‘zırh’ (1789: 165); BRS **ġawıt** (1899: 53a); BL1926 **hawıt** (2018: 162); **Ç. Tat. yd.** TTS **sawıt** (1997: 262a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hawıt** (2017: 515b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **ayaq sawıtı** ‘ayakkabı’ (2002: 14b)].

s.+tagı s.+tagı balımız 006Bşk/013.

say сай *a.* çay. bk. **çay**. [a.krş. BRS **säy** (1899: 189b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Miyes ağ., Salyogot ağ.* **say** (2002: 266a)].

s.+nı bu s.+nı 006Bşk/005, bu s.+nı 006Bşk/007, bu s.+nı 006Bşk/009.

s.+larımız kagızda s.+larımız 006Bşk/011.

s.+lar s.+lar istım 001Nog/001, s.+lar istım 001Nog/003.

sayɣay- сайɣай- *e.* sararmak. bk. **sargay-**.

s.-mın bän s.-mın kışı jirimda 032Bşk/008.

sayın сайын *s.* her. bk. **sayin**. krş. **är**, **ger**, **gĕr**, **xar**. [a.krş. SBTP **sayın** (1870: 162); BRS **ġayın** (1899: 46b); **Ç. Tat. yd.** TTS **sayĕn** (1997: 262b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hayın** (2017: 461b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ.* **sayı** (2002: 266b)].

s. sagıngan da s. kaytar idĕm 001Tat/007, baskan gına s. uwala 039Tat/014.

s.+ıŋızga bĕn s.+ıŋızga 006Bşk/003.

sayin саин *s.* her. bk. **sayın**. krş. **är**, **ger**, **gĕr**, **xar**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTS **sayĕn** (1997: 262b)].

s. kaşık s. unarı 048Bşk/026, butakları s. kardıgas 049Bşk/046.

sayla- сайла- *e.* seçmek. [a.krş. SBTP **sayla-** (1870: 172); BRS **ġayẓa-** (1899: 46a); BL1926 **hayla-** (2018: 206); **Ç. Tat. yd.** TTS **sayla-** (1997: 263a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hayla-** (2017: 459b)].

s.-b padşa bĕzně s.-b aldı 004Bşk/014, badışa bıznı s.-p aldı 049Bşk/019.

sayra- сайра- *e.* ötmek. [a.krş. ED **sayra-** (1972: 859b); HŞ **sayra-** (2014: 482); SBTP **sayra-** (1870: 158); BRS **ġayra-** (1899: 46a); BL1926 **hayra-** (2018: 24); **Ç. Tat. yd.** TTS **sayra-** (1997: 263b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hayra-** (2017: 460a)].

s.-y moŋno s.-y sandugaç 004Bşk/017, avada s.-y bĕr turgay 007Tat/003, avada s.-y bĕr’ turgay 007Tat/005, sandugaç s.-y uyada 044Tat/001.

s.-maydır s.-maydır taxıtxız 043Bşk/002, s.-maydır taxıtxız 043Bşk/006.

s.-magas s.-magas talga nik kundıŋ 010Tat/013.

s.-rga tik sandugaç togol’ s.-rga 049Bşk/084.

s.-y s.-y gna kilip s.-y kayta 005Tip/007, sandugaç kü[1]bü[1]k s.-y s.-y 044Tat/003.

sayraş- сайраш- *e.* ötüşmek. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTS **sayraş-** (1997: 263b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hayraş-** (2017: 460b)].

s.-ırbıs s.-ırbıs 029Bşk/002, s.-ırbıs 029Bşk/004, s.-ırbız ikıbız 049Bşk/048.

saz саз *a.* bataklık. bk. **sazgana**. [a.krş. CC **saz** (2015: 807); HŞ **sa.zlıḳ** ‘sazlık’ (2014: 482); SBTP **saz** (1870: 172); BRS **ġaẓ** (1899: 45b); BL1926 **haẓ** (2018: 40); **Ç. Tat. yd.** TTS **saz** (1997: 262b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **haẓ** (2017: 453a)].

s. s. salkınların alsĕn ti[1]yĕp 049Bşk/050.

s.+lar sarı atkanı mĕndĕm s.+lar kistĕm 049Bşk/049.

sazgana сазгана *a.* bataklık. bk. **saz**.

s. işik aldım s. 029Tat/021.

sekĕ сяке *a.* üzerine yanına ya da altına kap kacak, yiyecek vs. bırakmak için kullanılan küçük masa. [a.krş. BRS **skami[1]ya** ‘bank’ (1899: 95a); BL1926 **hikĕ** (2018: 176); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sekĕ** ‘Eskiden köy evine has, döşemeden yaklaşık yarım metre yatay kalın tahtalardan oluşan oturma-yatma yeri; bu tahtalardan biri’ (1979: 708b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hikĕ** ‘alçak masa’(2011:); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Karizĕl ağ.* **sekĕ** (2002: 293a)].

s. s. astına kuyarsın 007Bşk/020.

selem сялям (Ar.) *a.* selam. bk. **salam II**. [a.krş. HŞ **selām** (2014: 483); SBTP **selem** (1870: 172); **Ç. Tat. yd.** TTAS **selem** (1979: 709a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **selem** (2015: 799a)].
s. yurtma s. xatıŋnı 039Tat/004, yurtma s. xatıŋnı 039Tat/008.

sen сян *ad.* sen. bk. **san**, **sän**, **saŋ**, **sen**, **sĕn**, **sin**. [a.krş. ED **sen** (1972: 831b); SBTP **sen** (1870: 152); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Hakmar ağ.* **sen** (2002: 231a)].
s.+iŋ s.+iŋ kĕbĕk 012Tat/010, s.+iŋ manga 014Tat/012.

senge сянгя *ad.* sana. bk. **sanga, saŋa**. [a.krş. CC **saŋa** (2015: 547); HŞ **saŋa** (2014: 478); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hiŋe** (2017: 542b)].
s.+ge s.+ge maglum 002Bşk/003.

ses- сяс- *e.* saçmak. [a.krş. ED **saç-** (1972: 794b); CC **saç-** (2015: 802); HŞ **saç-** (2014: 467); PS *Tat. T.* **saç-**, **çaç-**, *Miş. T.* **sats-**, *Bşk. T.* **saç-**, **sas-**, *Nog. T.* **çaç-** (1789: 351); BRS **säs-** ‘ekmek, saçmak’ (1899: 191b); BL1926 **sesre-** (2018: 94); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çeç-** ‘ekmek, saçmak’ (1981: 473b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sesre-** (2015: 835b)].
s.-tĕm aşlık s.-tĕm upsın dip 003Bşk/009.

ses сяс *a.* saç. bk. **çeç**, **sas**, **säs**. [a.krş. BL1926 **ses** (2018: 128); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ses** (2015: 826a)].
s.+ĕŋ s.+ĕŋ bişten ürü[1]p sal 028Tat/029.

seseg сясяг *ft.* çiçek. bk. **çeçek**, **çeçke**, **çĕçkĕ**, **säseg, siseg**.
s. gü[1]l’ s.+ĕŋ barma 012Tat/006.

sesek сясяк *ft.* çiçek. bk. **çeçek**, **çeçke**, **çĕçkĕ**, **seseg**, **säseg**, **siseg**. [a.krş. BRS **säsäk** (1899: 191b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **sesek** (2017: 514b)].
s. s. yısına 017Tat/002, s. ıysına 017Tat/004, s. yısına 022Tat/032.

säfär сäфäр (Ar.) *a.* sefer. bk. **safar**, **safara**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTS **sefer** (1997: 285b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sefer** (2015: 845b)].
s. uƶaq la ɣna yulɣa s. sıktık 020Bşk/006, jırak kna yulɣa s. sıqtım 021Bşk/007.

sän сän *ad.* sen. bk. **san**, **sän**, **saŋ**, **sen**, **sĕn**, **sin**. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Hakmar ağ.* **sen** (2002: 231a)].
s. s. sanduɣas 029Bşk/001, s. sanduɣas 029Bşk/003.
s.+ĕ s.+ĕ de banga 010Tat/033.

säs сäс *a.* saç. bk. **çeç**, **sas**, **ses**. [a.krş. PS *Bşk. T.* **ses**, **saç**, *Miş. T.* **tsats**, *Nog. T.* **saç** (1787: 78); BRS **säs** (1899: 191b) **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ses** (2015: 826a)].
s. sarı s. 014Bşk/001.

säseg сäсяг *ft.* çiçek. bk. **çeçek**, **çeçke**, **çĕçkĕ**, **seseg**, **siseg**.
s.+ĕn gü[1]l’ s.+ĕn barma 012Tat/002.

säwli- сäўли- *e.* beklemek.
s. akkuyanıla yannık s. 019Bşk/002, aqkuyanıla yannık s. 019Bşk/004, bĕrkutnıŋ s. 020Bşk/009.

sĕlewsĕn селяусен *z.* solucan. bk. **sĕlewüksĕn**. [a.krş. CC **silevsin** (2015: 814); BRS **sĕläwsän** (1899: 193a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sĕlewçen** (1979: 642b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Zlatovst ağ.* **sĕlewsen**, *Böri ağ.* **sĕlewçĕn**, *Bçrĕ. ağ., Minzele ağ.* **sĕlewçen** (2009: 570b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sĕlewsĕn** (2015: 486b)].
s. sıw ĕ[1]sĕnde s. 022Tat/023.

sĕläwüksĕn селäўксен *z.* solucan. bk. **sĕlewsĕn**.
s. taw başında s. 028Tat/017.

sĕl’k- сельк- *e.* silkmek. [a.krş. ED **silk-** (1972: 826b); CC **silk-** (2015: 814); BRS **ġĕlk-** (1899: 53a); BL1926 **hĕlk-** (2018: 212); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sĕlk-** (1979: 641b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hĕlk-** (2017: 518b)].
s.-ip taşlay s.-ip taşlay kile 012Bşk/003, s.-ip taşlay kile 012Bşk/005.

sĕn сен *ad.* sen. bk. **san**, **sän**, **saŋ**, **sen**, **sin**. [a.krş. CC **sĕn** (2015: 808); HŞ **sĕn** (2014: 484); PS *Nog. T.* **sĕn** (1789: 384)].

s+ĕŋ s.+ĕŋ bĕlen 047Bşk/034.

sĕne сеня (Far.) *a.* sine.
s.+lerden uqıp törlö s.+lerden 002Bşk/008.

sĕrgi серги *a.* eyer altına yerleştirilen ter keçesinin üstüne döşenen dış keçe kaplama. [a.krş. BL1926 **sĕrgĕ** (2018: 134); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sĕrgĕ** (2015: 501a)].
s.+da aq s.+da salsam kĕr bula 049Bşk/054.

sĕz сез *a.* siz. bk. **hız**, **sız**. [a.krş. ED **si:z** (1972: 860a); CC **siz** (2015: 553); HŞ **siz** (2014: 494); PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Nog. T.* **siz** (1789: 396); SBTP **siz** (1870: 152); BRS **ġĕz̲** (1899: 53a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sĕz** (1979: 638b)].
s. s. dustlarım 044Tat/009, s. dustlarım 044Tat/010.
s.+nĕng s.+nĕng kĕbĕk jigĕt 010Tat/028.
s.+nĕŋ s.+nĕŋ köbĕk kunaklarga 048Bşk/019.
s.+ge sĕzně s.+ge 029Tat/017.
s.+de s.+de yakşı 022Tat/045, s.+de dustlarımdan ayrılışkaç 044Tat/011.
s.+denděr bĕrĕ s.+denděr 020Tat/003, bĕrĕ s.+denděr 020Tat/007.
s.+nĕy s.+nĕy sĕzge 029Tat/017.

sıda- сыда- (Mo.) *e.* dayanmak. [a.krş. CC **süyen**- ‘bir şeye dayanmak’ (2015: 824); BL1926 **sız̲a-** (2018: 164); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sız̲a-** (2015: 729b)].
s.-y almay yaş yurakkay iná s.-y almay 004Tip/025.

sıg- сыг- *e.* çıkmak. bk. **çĕg-**, **çık-**, **çig-**, **çik-**, **sıɣ-**, **sık-**, **sıq-**. [a.krş. BRS **sık-** (1899: 197b); BL1926 **sıɣ-** (2018: 180)].
s.-ar bil’ bawının çikmeněne s.-ar 046Bşk/015 s.-ar awaga 013Tat/017, s.-ar urlar 028Tat/006, s.-ar urlar 028Tat/008, s.-ar urlar 028Tat/012.
s.-ar iděm s.-ar iděm üs’ atlap 031Tat/014.
s.-ıyk ayda s.-ıyk awlakka 037Tat/016.
s.-ıp artlarımdan s.-ıp jılap kaldı. 010Tat/021, saxralarga s.-ıp 017Tat/001.

sıgar- сыгар- *e.* çıkarmak. bk. **çıkar**-. [a.krş. CC **çıgar**- (2015: 457); BRS **sıgar-** (1899: 199a); BL1926 **sıɣar-** (2018: 32); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sıɣar-** (2015: 716a)].
s.-ma xayrtın s.-ma kızıŋnı 028Tat/005, xayrtın s.-ma kızıŋnı 028Tat/007, xayrtın s.-ma kızıŋnı 028Tat/011.

sıgır сыгыр *z.* sığır. [a.krş. ED **sığır** (1972: 814b); CC **sıgır** (2015: 551); PS *Tat. T.* **sıgír**, *Miş. T.* **sıyĕr**, *Bşk. T.* **si^{1}yĕr**, **si^{1}yör**, **sıgır** ‘inek’ (1789: 58); BRS **ġıyır** (1899: 65b); BL1926 **hıyır** (2018: 68); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sıyĕr** (1979: 693); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hıyır** (2017: 658b)].
s. s. bugön salamda torobtor 007Bşk/016, s. kök yärde yatkan 007Bşk/017.
s.+nı s.+nı söti yukdır 007Bşk/015.
s.+nıŋ s.+nıŋ sötö 007Bşk/018.

sıɣ- сыӷ- *e.* çıkmak. bk. **çık-**, **çĕg-**, **çig-**, **çik-**, **sıg-**, **sık-**, **sıq-**. [a.krş. BL1926 **sıɣ-** (2018: 180)].
s.-ıp saxralarga s.-ıp cörgĕnemde 017Tat/003.

sık- сык- *e.* çıkmak. bk. **çĕg-**, **çık-**, **çig-**, **çik-**, **sıg-**, **sıɣ-**, **sıq-**. [a.krş. BRS **sık-** (1899: 197b)].
s.-ar taŋlar ata sırılıp saldat‘ s.-ar tĕzĕlĕp 003Bşk/015.
s.-tım sagralarga uk s.-tım 001Tip/001, sagralarga uk s.-tım 001Tip/003, dilgalardın aşa s.-tım 002Tip/015, yügrey s.-tım 022Tat/011, tawga s.-tım 049Bşk/051.
s.-tı torop s.-tı bĕr mujik taŋ bĕlĕnges 006Bşk/015.
s.-tık yulɣa säfär s.-tık 020Bşk/006.
s.-kan traxtır s.-kan salarga 024Tat/009.
s.-kanda kuyaş ay s.-kanda 034Tat/001, kuyaş ay s.-kanda 034Tat/007.
s.-ıp julgaday s.-ıp 022Tat/041, saxaralarga s.-ıp 022Tat/031, s.-ıp kunayık. 022Tat/040.

sıq- сык- *e.* çıkmak. bk. **çěg-**, **çık-**, **çig-**, **çik-**, **sıg-**, **sıɣ-**, **sık-**. [a.krş. BRS **sık-** (1899: 197b); BL1926 **sıq-** (2018: 80); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sıq-** (2015: 722a)].
s.-tım säfär s.-tım 021Bşk/007, yugrıpka s.-tım 034Bşk/007.
s.-qanda uryadaxı sıwdı s.-qanda 033Bşk/019.

sıla- сыла- *e.* tertiplemek. [a.krş. CC **sıla-** 'sıvazlamak, okşamak' (2015: 812); BRS **ġıla-** 'ağıyan yeri ovmak' (1899: 56b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sıla-** 'sıvamak, okşamak' (1979: 699b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sirgaç ağ.* **sıla-** 'yapışmak, yapıştırmak' (2009: 592a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **hılanıp-hıypan** 'süslenip bezenmek' (2017: 197a)].
s.-b agakayganam İskanda[1]rnın s.-b sıpab kiyměn kěm kiyer 008Bşk/008.

sıla- сыла- *e.* okşamak. [a.krş **Ç. Tat. yd.** TTAS **sıla-** 'sıvamak, okşamak' (1979: 699b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hıla-** 'sıvamak, okşamak' (2017: 664b)].
s.-yday yurday başı svarat s.-yday siypay kim měněr 008Bşk/007.

sıl'kin- сылькин- *e.* silkinmek, sallanmak. [a.krş. ED **silkin-** (1972: 827a); CC **silkin-** (2015: 814); HŞ **silkin-** (2014: 493); BRS **ġělkěn- '**titremek' (1899: 53a); BL1926 **hělkěn-** (2018: 46); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sělkěn-** (1979: 641a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hělkěn-** (2017: 518a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Kuzeybatı ağ.* **sělkěn-** (2002: 321b)].
s.+sın urmanarga kěrsän krisän kır sızyırıp usak yapraklar s.+sın 002Nog/005.

sıltıra- сылтыра- *e.* şıngırdamak. [a.krş. BRS **ġělkěnděr- '**titretmek, zangırdatmak' (1899: 53a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çıltırat-** 'metal, cam vs. şeyleri birbirine sürttüğünde çıkan ses' (1981: 458a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şıltıra-** 'şıngırdamak' (2017: 893b)].
s.-y şişitır sil'tarsukkaylarım s.-y 044Bşk/006.

sıluw сылу *a.* güzel. krş. **çiber**, **gözěl**, **krasnıy**, **matur**, **zıfa**, **zifa**. [a.krş. CC **sili** 'temiz, saf' (2015: 814); PS *Miş. T.* **sıluw** (1789: 282); SBTP **sılıw** (1870: 156); BRS **ġılıw** (1899: 66a); BL1926 **hılıwlıq** 'güzellik' (2018: 212); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sıluw** (1979: 700b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hılıw** (2017: 666a)].
s. bu kadarı s. nik buldıŋ 010Tat/016.

sımay сымай *a.* sınırlı. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **çamalı** (2021: 348c); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **samalı** 'sınırlı' (2015: 382b)].
s.+la fani la yna dünde s.+la 023Bşk/006.

sıngan сынган *a.* kırık. [a.krş. ED **sınuk** (1972: 837b); HŞ **sı:nuḳ** (2014: 491); BRS **ġınık** (1899: 66a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sınık** (1979: 702a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hınıq** (2017: 673a)].
s. kanatları s. koş kěwěk 046Bşk/018.

sın сын 1. sen, 2. gerçek.? [a.krş. CC **sınuk** (2015: 552); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Taw Yagı ağ., Kamışlı ağ., Hvalın ağ., Çüpreli ağ.* **sın** 'renk, kıyafet', *Tümen ağ.* **sın** 'gömlek boyu', *Saz Yagı ağ.* **sın** 'gibi' (2009: 592b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **sın** *Argayaş ağ., Dim ağ., Karizěl ağ., Miyes ağ., ěy ağ.* 'kurallı, doğru'; *Orta Ural ağ., Hakmar ağ.* 'gerçek' (2002: 289b)].
s. frantsuz kül'mek s. těktěrděn 047Bşk/005.

sındır- сындыр- *e.* baş eğdirmek. [a.krş. CC **sındur-** 'kırmak, parçalamak' (2015: 552); HŞ **sı:ndur-** 'kırdırmak, parçalatmak' (2014: 491); BRS **ġındır-** 'kırmak' (1899: 66a); BL1926 **hındır-** (2018: 62); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sındır-** (1979: 701b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Çistay ağ.* **sındır-** 'kırıştırmak (para hakkında)' (2009: 592b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hındır-** 'parçalamak' (2017: 670b)].
s.-sın kuma sinně s.-sın 039Tat/010.

sıpa- сыпа- *e.* düzeltmek. [a.krş. CC **sıpa-** 'sıvazlamak, okşamak' (2015: 813); BRS **ġıla-** 'ağıyan yeri ovmak' (1899: 56b)].
s.-b agakayganam İskanda[1]rnın sılab s.-b kiyměn kěm kiyer 008Bşk/008.

sıpsık сыпсык *z.* serçe. [a.krş. CC **çıpçık** (2015: 457); BRS **sıpsık** (1899: 198a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çıpçık** (1981: 460b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sıpsıq** (2015: 749b)].

s. sarı s. balası 003Bşk/007, sarı dagna s. 014Tat/003, sarı s. 014Tat/008, sarı dagna s. 014Tat/010.

sır сыр (Ar.) *a.* sır. bk. **sr**. [a.krş. CC **sır** (2015: 813); HŞ **sırr** (2014: 491); SBTP **sır** (1870: 154); BRS **ġır** (1899: 66b); BL1926 **sır** (2018: 130); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sĕr** (1979: 644b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tümen ağ., Lembre ağ., Kuznetsk ağ., Sterlitamak ağ., Karsun ağ., Nokrat ağ., Glazov ağ.* **sır** (2009: 594a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sĕr** (2015: 499b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Tuk-Soran ağ., Orta ağ., Orta Ural ağ., Irgız ağ.* **sır** (2002: 290a)].

s. s. bil'gırtmay 005Tip/018, s. bılγırtmas 022Bşk/004, s. bılγırtmas 022Bşk/008.

sr ср (Ar.) *a.* sır. bk. **sır**.

s.+ın dost işlarım kup dĕyĕp s.+ın çĕşme 049Bşk/091.

sırıl- сырыл- *y.e.* başlamak.

s.-ıp tanlar ata s.-ıp saldat' sıkar tĕzĕlĕp 003Bşk/015.

sırkalikaş(taş) сыркаликаш(таш) *a.* karnelyan akik taşı.

s. kumış kna yuduk s. taş 006Tip/019.

sırtılay сыртылай *a.* sırtlı. bk. **sırtlıy**. [a.krş. BRS **ġırtkı** 'sırt' (1899: 67a); BL1926 **hırt** 'sırt' (2018: 188); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hırtqı** (2017: 690a)].

s. kuk s. buri ay balası 004Tip/002, kuk s. buri ay balası 004Tip/004.

sırtlıy сыртлый *a.* sırtlı. bk. **sırtılay**. [a.krş. BRS **ġırtkı** 'sırt' (1899: 67a); BL1926 **hırt** 'sırt' (2018: 188); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sırt** (1979: 704a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hırtqı** (2017: 690a)].

s. kök s. da bulır kübĕsi 049Bşk/090.

sısa- сыса- *e.* sıçmak. [a.krş. BRS **sıs** 'ishal' (1899: 198b)].

s. s.-yim kurtaş başına 039Bşk/004, s.-sayim kurtaş başına 039Bşk/009.

sıw сыу *a.* su, ırmak. bk. **siy**, **su**, **suw**. [a.krş. BRS **ġıw** (1899: 67b); BL1926 **hıw** (2018: 144); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sibir ağ.* **sıw** (2009: 596b)].

s. s. agılır 022Tat/015, s. ĕsĕnde 022Tat/019, s. ĕ[1]sĕnde 022Tat/023, salkın s. 024Bşk/007, s.‿stĕm 029Tat/029, s. buyında 030Tat/003, s. buyında 030Tat/007, s. yulında 030Tat/011, s. ala 031Tat/010.

s.+dın uryadaγı s.+dın buyinda 033Bşk/013.

s.+nın s.+nın aşasında 003Tip/011, s.+nın bowları 004Tip/012, s.+nıŋ buyında 040Tat/017.

s.+dı uryadaxı s.+dı sıqqanda 033Bşk/019.

s.+ga s.+ga bara 030Tat/001, s.+ga bara 030Tat/005, s.+ga bara 030Tat/009.

s.+da s.+da balık kü[1]p bulır 028Tat/025.

s.+ları dar'ya s.+ları 004Tip/014.

s.+lar s.+lar tapmay 028Tat/018, s.+lar tapsa 028Tat/019.

sıwgàk сыугàк *z.* sayga. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTS **sayγaq** (2017: 503a)].

s. yügrü[1]p tuşar s. kıyi[1]gı 004Tip/008.

sıy- сый- *e.* çakmak çakmak. [a.krş. ED **sığ-** (1972: 804b); BRS **ġıy-** (1899: 65a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çıy-** (1979: 706a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **sıy-** '1. çizmek, çizgi çekmek. 2. bir belgeyi karalamak, bir yazının üstünü çizmek. 3. kibrit çakmak. 4. çizip kesmek.' (2017: 525b)].

s.-ıp s.-ıp s.-ıp almay kalsaŋ 029Tat/009.

s.-ın kitĕr uramga 029Tat/010, s.-ın kitĕr uramga 029Tat/012.

sız сыз *ad.* siz. bk. **hız**, **sĕz**. [a.krş. PS *Bşk. T.* **sız** (1789: 396)].

s. xız (s.) turalar bĕlen bızlarga 034Bşk/010.

sızγır- сызғыр- *e.* ıslık çalmak. [a.krş. ED **sızğur-** 'erimek' (1972: 861b); CC **sızgır-** 'ıslık çalmak' (2015: 552); HŞ **sızγur-** 'erimek' (2014: 492); BRS **ġızġır-** 'ıslık çalmak' (1899: 64a); BL1926 **hızγır-** (2018: 196); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sızgır-** 'ıslık çalmak' (1979: 694a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ.* **sızγır-** 'hayvanın yağını eritmek' (2009: 590a)].

s.-ıp kır s.-ıp usak yapraklar sılkinsın 002Nog/005.

si- I си- *e.* sevmek. bk. **saw-**, **söy-**, **sü[1]y-**, **süy-**. [a.krş. CC **sĕv-** (2015: 811)].
s.-gan s.-gan yar bilĕn yandusım 001Nog/006.

si си *a.* su, ırmak. bk. **sıw**, **su**, **suw**.
s+nıŋ s.+nıŋ buyinda 022Bşk/009.

sibe- сибя- *e.* serpmek. [a.krş. CC **siy-** (2015: 815); BRS **ġĕy-** (1899: 53a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sib-** 'birşeyi saçmak, yaymak' (1979: 646b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Minzele ağ., Çüpreli ağ., Kuznetsk ağ.* **sib-** 'dağıtmak, ayırmak, yaymak' (2009: 573a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hĕy-** (2017: 518a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Miyes ağ.* **sib-** 'tepmek' (2002: 275a)].
s.-esĕn su s.-esĕn 012Tat/001, su s.-esĕn 012Tat/005.

siberlep сибярляп *b.* güzelce. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **çiberle-** 'güzelleştirmek' (1979: 424a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **siber** 'güzel, yaışıklı' (2015: 512a)].
s. kis überměn s. 024Tat/024.

sig- сиг- (Mo.) *e.* işemek. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **siy-** (2019: 146a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **hĕy-** (2017:195b)].
s.-eni ök'yesine s.-eni 048Bşk/016.

sikr- сикр- *e.* sıçramak. [a.krş. ED **saçra-** (1972: 798a); CC **sĕkir-** (2015: 550); HŞ **se:kir-** (2014: 483); BL1926 **hikĕr-** (2018: 156); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sikĕr-** (1979: 650a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hikĕr-** (2017: 537a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **sikĕr-** 'aşağılatmak' (2002: 275b)].
s.-ĕp s.-ĕp tü[1]ştĕm sıw‿stĕm 029Tat/029.

sikĕrt- сикерт- *e.* kaş, göz, omuz oynatmak. bk. **sikĕr't-**. [a.krş. HŞ **se:kit-** 'sıçratmak' (2014: 483); BRS **ġikĕrt-** (1899: 55b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sikĕrt-** (1979: 649b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hikĕrt-** (2017: 537b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **sikĕrt-** 'soğuyan çayı ısıtmak' (2002: 275b)].
s.-ĕp kaşıŋ s.-ĕp zĕber 021Tat/002.

sikĕr't- сикерьт- *e.* kaş, göz, omuz oynatmak. bk. **sikĕrt-**. [a.krş. HŞ **se:kit-** 'sıçratmak' (2014: 483)].
s.-ĕp kaşıŋ s.-ĕp yiber 006Tat/004, kaşıŋ s.-ĕp yiber 006Tat/008, kaşıŋ s.-ĕp zĕber 019Tat/002, kaşıŋ s.-ĕp zĕber 019Tat/004, kaşıŋ s.-ĕp zĕber 019Tat/006, kaşıŋ s.-ĕp zĕber 019Tat/008.

silen силян *ik.* sessiz. [a.krş. BL1926 **hil** (2018: 218); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hil** (2017: 539b)].**s.** kite kĕm s. s. 005Bşk/006.

sil'tarsukkay сильтарсуккай takı.? [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tubol-İrtiş ağ.* **siltĕr** 'seyrek' (2009: 574b)].
s.+larım şişitır s.+larım sıltıray 044Bşk/006.

sin син *ad.* sen. bk. **san**, **sän**, **saŋ**, **sen**, **sĕn**, **sin**. [a.krş. PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **sin** (1789: 384); BRS **ġin** (1899: 55b); BL1926 **hin** (2018: 68); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sin** (1979: 652a)].
s. s. kardıgas 049Bşk/047, s. kil'mĕdĕn 047Bşk/007.
s.+den t'ledĕm s.+den 001Bşk/009.
s.+ĕ aɣıyzıl s.+ĕ kıskanda 029Bşk/007, s.+nĕ sındırsın 039Tat/010.
s+ın s.+ın qamışıŋnı 015Bşk/002, s+ın kuŋlim älle nisik 035Bşk/011.
s+ıŋ s.+ıŋ qamışıŋnı 013Bşk/006.

siremıkay сирямыкай *b.* seyrekçe. [a.krş. BRS **ġirämĕk** (1899: 56a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hireměk** (2017: 550a)]
s. s. uskan kayindın 006Tip/008.

siräk сирäк *a.* seyrek. [a.krş. ED **sedrek** (1972: 802a); CC **sĕyrek** (2015: 551); BRS **ġiräk** (1899: 56a); BL1926 **hirek** (2018: 76); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sirek** (1979: 655a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hirek** (2017: 549b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Minzele ağ.* **ara-sirek** 'ara sıra' (2002: 24a), *Geyne ağ.* **san-sirek** 'ara sıra' (2002: 269a)].

s. sĕzněng kĕbĕk jigĕt bik s. 010Tat/028.

siseg сисяг *ft.* çiçek. bk. **çeçek**, **çeçke**, **çĕçkĕ**, **seseg**, **säseg**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Krasnoufim ağ.* **sisek** (2009: 576a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sisek** (2015: 551a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Salyogot ağ.* **sisek** (2002: 278b)].
s.+ĕn alm‿agasnıŋ s.+ĕn 034Tat/004, alm‿agasnıŋ s.+ĕn 034Tat/010.

sit сит *a.* kenar, sınır. [a.krş. ED **çıt** (1972: 401b); BRS **sit** (1899: 194b); BL1926 **sit** (2018: 88); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çit '**yabancı' (1979:); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sit** (2015: 551a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **sit** '1. çember, halka; çerçeve. 2. etraf, çevre, yan taraf. 3. yöre' (2002: 278b)].
s.+ĕne s.+ĕne uka salarbıs 024Tat/014.

sitık ситык *a.* ince deriden yapılan, uzun konçsuz ve topuksuz çizme. bk. **çĕtĕk**. [a.krş. BRS **sitĕk** (1899: 195a); BL1926 **sitĕk** (2018: 202); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çitĕk** (1979: 435a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kazan Ardı ağ., Minzele ağ., Tubol-İrtiş ağ.* **sıtıq**, *Perm ağ.* **sıtık** 'sulu göz kız' (2009: 596b); Ç**. Bşk. yd.** BTAH **sitĕk** (2015: 552a)].
s.+sa^{1}n baykız yatadır s.+sa^{1}n gana 035Tat/002, baykız yatadır s.+sa^{1}n gana 035Tat/004.

siypa- сийпа- *e.* okşamak. [a.krş. CC **sıpa-** (2015: 813); BRS **sıbay-** 'гусемъ' (1899: 197a), **sıpay** 'kaşlarını çatmak, somurtmak' (1899: 198a),; **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ.* **siypalan-**, *Baykıbaş ağ.* **siypan-** 'acele etmek, telaş etmek' (2009: 573b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sĕy-** 'okşamak' (2015: 510b)].
s.-ay yurday başı svarat sılayday s.-ay kim mĕnĕr 008Bşk/007.

sizĕl- сизел- *e.* sezmek, hissetmek. [a.krş. BRS **ġiẕĕn-** (1899: 55a); BL1926 **hiẕĕl-** (2018: 112); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sizĕl-** (1979: 648b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hiẕĕl-** (2017: 535a)].
s.-e nĕçke bilge s.-e 040Tat/012.

si^{1}ya сійа *ft.* vişne. bk. **si^{1}y^{1}a**. [a.krş. BRS **sĕya** (1899: 193b); BL1926 **sĕye** (2018: 72); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çiye** (1979: 438a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sĕye** (2015: 470b)].
s.+sı astırxanın s.+sı ɣiznäkäy 041Bşk/002, astırxanın s.+sı ɣiznäkäy 041Bşk/006.
s.+sın bi^{1}yĕk tawnıŋ s.+sın 042Tat/005.

si^{1}y^{1}a cija *ft.* vişne. bk. **si^{1}ya**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **çiye** (1979: 438a)].
s.+sın bi^{1}yi^{1}k tawnıŋ s.+sın 042Tat/001.

sora- сора- *e.* sormak. [a.krş. ED **so:r-** (1972: 843b); CC **sor-** (2015: 817); HŞ **so:r-** (2014: 496); BRS **ġura-** (1899: 62a); BL1926 **hora-** (2018: 136); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sora-** (1979: 660b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hora-** (2017: 557a)].
s.-ay talıblar söt s.-ay dip ĕ^{1}ytken imĕş 007Bşk/010.
s.-adı talıp söt s.-adı 007Bşk/004.

söng сөнг *a.* sol. krş. **sul**.
s.+di öngdi i s.+di 049Bşk/043.

sör- сöр- *e.* somurmak. bk. **sur-**.
s.-ıp s.-ıp s.-ıp übĕgĕz 048Bşk/004.

söt сöт *a.* süt. bk. **süt**. [a.krş. CC **süt** (2015: 559); PS **söt** (1787: 146); BRS **ġüt** (1899: 63b); BL1926 **höt** (2018: 148); **Ç. Tat. yd.** TTAS **söt** (1979: 718b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **höt** (2017: 594b)].
s. s. soradı 007Bşk/004, s. kĕrek 007Bşk/008, s. soray 007Bşk/010, s. birĕrmĕ 007Bşk/012, s. bĕrĕrsĕn 007Bşk/013, s. östön 007Bşk/019.
s.+i sıgırnı s.+i yukdır 007Bşk/015.
s.+ö sıgırnıŋ s.+ö 007Bşk/018.

söy- сöй- *e.* sevmek. bk. **saw-**, **si-**, **sü^{1}y-**, **süy-**. [a.krş. CC **söy-** (2015: 820); PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, **söy-** (1789: 337); BRS **ġüy-** (1899: 57b); BL1926 **höy-** (2018: 106); **Ç. Tat. yd.** TTAS **söy-** (1979: 719b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **höy-** (2017: 574a)].
s.-ĕmĕn mĕni s.-ĕmĕn diseně 047Bşk/027.

s.-esĕm kile minda s.-esĕm ki'le 048Bşk/034.
s.-'gen juku tatı s.-'gen jar bĕlen 014Tat/015.

söz- сöз- *e.* süzmek. [a.krş. ED **süz-** (1972: 861a); CC **süz-** (2015: 559); HŞ **sü:z-** (2014: 510); BRS **ġüẕ-** (1899: 57a); BL1926 **höẕ-** (2018: 138); **Ç. Tat. yd.** TTAS **söz-** (1979: 713b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **höẕ-** (2017: 565b)].
s.-amin öŋ kulımni s.-amin 048Bşk/006.

stal стал (Rus.) *a.* çelik.
s.+dın s.+dın psak 008Bşk/001.

stal' сталь (Rus.) *a.* masa. [a.krş. BRS **öśtäl** (1899: 184b); BL1926 **öśtĕl** (2018: 86); **Ç. Tat. yd.** TTAS **östel** (1981: 710b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **öśtĕl** (2017: 465b)].
s. kitaplarım s. istündä 002Tip/008.

stambitkay Стамбиткай (Rus.) *a.* ipek. krş. **ifek**, **jıfak**, **jifäk**, **jifĕk**, **yĕfek**, **turkın**.
s. s. tugul' kalambit 006Tip/002, s. tugul' kalambit 006Tip/004.

stupay ступай (Rus.) *e.* basmak, bir adım atmak.
s. s. pohod tigende 003Bşk/016.

su су *a.* su. bk. **sıw**, **siy**, **suw**. [a.krş. ED **su** (1972: 781a); CC **su** (2015: 822); HŞ **su** (2014: 503); PS **su** (1787: 308); SBTP **su** (1870: 172); BRS **ġıw** (1899: 67b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **su** (1979: 674b)].
s. s. sibesĕn 012Tat/001, s. sibesĕn 012Tat/005, s. kayda 016Tat/005, s. tü[1]bina 024Tat/002, s. tü[1]bina 024Tat/006, s. kibměy 047Bşk/052, s. buyinda 048Bşk/009, s. bulmas 049Bşk/034.
s.+nıŋ s.+nıŋ aguvıy 024Tat/017.
s.+ga bĕr s.+ga tötön kü[1]rĕnges 006Bşk/016.
s.+yi kayin s.+yi tazadır 047Bşk/045.
s.+day s.+day kü[1]měş ĕ[1]rĕmes 004Tat/004, s.+day kü[1]měş ĕ[1]rĕ[2]mes 004Tat/008.
s.+lar s.+lar kayday 016Tat/001.

sugış сугыш *a.* savaş. [a.krş. CC **sagış** 'düşünce, niyet' (2015: 803); PS *Miş. T.* **sugış**, *Bşk. T.* **suguş**, *Nog. T.* **sokuş** (1789: 175); BRS **ġugış** (1899: 57a); BL1926 **huɣış** (2018: 102); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sugış** (1979: 678b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **huɣış** (2017: 601b)].
s.+larda aẕaşıp başı saldatnıŋ s.+larda juyala 004Bşk/030.
s. itĕb s. itĕb jabıkmadım ata ine sagışı 004Bşk/028.

sugış it- сугыш ит- *e.* savaşmak. [a.krş. CC **sagış ĕt-** 'niyetlenmek, niyet etmek' (2015: 803)].
s. i.-ĕb s. itĕb jabıkmadım ata ine sagışı 004Bşk/028.

sukla- сукла- *e.* püskül koymak. [a.krş. BRS **ġüktän-** 'hayranlık duymak' (1899: 59b), **sok-** 'göz çıkarmak', **sukla- '**püskül yapmak, fırçalamak' (1899: 196a), ; **Ç. Tat. yd.** TTAS **çukla-** 'püsküle süslemek' (2021: 450a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tubol-İrtiş ağ.* **suqla-** 'hayran olmak, istemek, imrenmek' (2009: 584b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hoqlan-** 'hayran olmak'(2017: 553a), **suqla-** 'püsküle süslemek' (2017: 660a)].
s.-gan ışlayasın s.-gan 027Tat/038.

suksuk суксук *ik.* püskül. [a.krş. BRS **suk** 'fırça, püskül, el' (1899: 196a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çuk-çuk** 'cıvıl cıvıl' (1979: 444b), **çuk** 'püskül' (1979: 443b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **suq-suq** 'cıcıl cıvıl' (2015: 664a), suq 'püskül, bağ, perçem' (2015: 659a)].
s.+ka yĕfektay bilmaw s.+ka 022Tat/035.

suktır- суктыр- *e.* demir, çelik dövdürmek. [a.krş. ED **soktur-** (1972: 807b); CC **sox-** 'vurmak, dövmek, tokatlamak' (2015: 816); BRS **ġuktır-** (1899: 59b); BL1926 **huqtır-** (2018: 62); **Ç. Tat. yd.** TTAS **suktır-** '1. vurdurmak. 2. harman dövdürmek. 3. hırsızlık yapmak.' (1979: 681b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **suktır-** *Sirgaç ağ.* 'süt, yağ vs. çıkarmak', *Glazov ağ.* 'kırmak'; **suqtır-** *Saz Yagı ağ.* '1. girmek.

2. dans ederken dövünmek' (2009: 585a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **huqtır-** (2017: 611a)].

s.-dım staldın psak s.-dım 008Bşk/001.

sul сул *a.* sol. krş. **söng**. [a.krş. ED **so:l** (1972: 824a); CC **sol** (2015: 554); HŞ **so:l** (2014: 495); SBTP **sul** (1870: 152); BRS **ġul** (1899: 60a); BL1926 **hul** (2018: 206); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sul** (1979: 682b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hul** (2015: 613a)].

s. s. kulıma 046Bşk/017.

s.+dap undap s.+dap tarta 001Tip/024.

sulpan сулпан *a.* çolpan. [a.krş. ED **çolpan** 'Venüs gezegeni' (1972: 418b); BRS **sulpan** (1899: 196a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çolpan** (1981: 445b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sulpan** (2015: 668a)].

s.+ı yaltırayda taŋnın s.+ı 049Bşk/006.

sultan султан (Ar.) *a.* sultan. [a.krş. CC **soltan** (2015: 554); HŞ **sulṭān** (2014: 503); **Ç. Tat. yd.** TTAS **soltan** (1979: 659b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **soltan** (2015: 579b)].

s. bĕrĕ s. 001Bşk/002, axmat s. 008Tat/003.

s.+ı bay kışı adam s.+ı 049Bşk/008.

sum сум *a.* yüz tenge değerindeki para birimi, sum. [a.krş. BRS **ġum** (1899: 60a); BL1926 **hum** (2018: 102); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sum** (1979: 684b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hum** (2017: 616a)].

s.+ga yöz illĕ s.+ga satıb al 013Tat/044.

s.+dan yuz ilile s.+dan bişar altın aqık 025Bşk/007.

sun сун *b.* sonra. krş. **axırı**. [a.krş. ED **soŋ** (1972: 832b); CC **soŋ** (2015: 554); HŞ **soŋ** (2014: 495); PS *Tat. T.* **sún**, **sung**, *Miş. T.* **sun**, *Bşk. T.* **sun**, **sungradan**, *Nog. T.* **sonra** (1789: 456); SBTP **song** (1870: 152); BRS **ġuŋ** (1899: 61a); BL1926 **huŋ** (2018: 200); **Ç. Tat. yd.** TTAS **soŋ** (1979: 664b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **huŋ** (2017: 619a)].

s. yazgandan s. 003Bşk/008.

sun- сун- *e.* sönmek. [a.krş. ED **sön-** (1972: 834a); HŞ **sö:n-** (2014: 498); BRS **ġün-** (1899: 61a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sün-** (1979: 724a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hün-** (2017: 632a)].

s.-armi şämlär s.-armi 035Bşk/001, şämlär s.-armi 035Bşk/005.

sunar сунар *a.* av. [a.krş. BRS **ġunar** (1899: 61a); BL1926 **hunar** (2018: 136); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sunar** (1979: 685a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hunar** (2017: 618a)].

s.+ɣa kitıplar s.+ɣa 017Bşk/001, kitıplar s.+ɣa 017Bşk/003, kittı s.+ɣa 018Bşk/002, kittı s.+ɣa 018Bşk/005, kittı yĕy s.+ɣa 018Bşk/009.

sundıral- сундырал- *e.* söndürülmek. [a.krş. BRS **ġündĕr-** 'söndürmek' (1899: 61a); BL1926 **hündĕr-** (2018: 32); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sündĕr-** 'söndürmek' (1979: 724a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hündĕrĕl-** (2017: 631b)].

s.-may s.-may dar'ya sıwları 004Tip/014.

sur- сур- *e.* somurmak. bk. sör-. [a.krş. ED **so:r-** (1972: 843b); SBTP **sur-** (1870: 164); BRS **ġur-** (1899: 62a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hur-** (2017: 624a)].

s.-ıp s.-ıp üpsem 030Tat/003, s.-ıp üpsem 030Tat/007, s.-ıp üpsem 030Tat/011, s.-ıp s.-ıp üpkeněn 036Tat/004, s.-ıp s.-ıp üpkeněn. 037Tat/004, s.-ıp s.-ıp üpkeněn. 037Tat/008.

s.-öb s.-öb öběr 047Bşk/058.

s.-up s.-up üpkeç' 004Tat/005.

s.-up s.-up üpkeç' 004Tat/009.

sur сур *r.a.* gri. [a.krş. BRS **ġur** 'büyük' (1899: 62a); BL1926 **hor** (2018: 56); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sorı** 'gri' (1979: 662a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tubol-İrtiş* **sur** 'gri-mavi, boz' (2009: 586a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hor** 'gri' (2017: 557b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **sur** *Irgız ağ.* 'şiş', *Hakmar ağ.* 'kaygı, hasret', *Dim aü., Salyogot ağ.* 'büyük, dev, hacimli' (2002: 284b)].

s. s. yurɣa ay ɣěm 012Bşk/002, s. yurɣa ay ɣěm 012Bşk/004.

suraş- сураш- *e.* karşılıklı hâl hatır sormak. [a.krş. BRS **ġuraş-** (1899: 62b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **soraş-** (1979: 661b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **horaş-** 'soruşturmak' (2017: 559b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Dim ağ., Karizël ağ., Miyes ağ.* **suraş-** 'sormak, aramak' (2002: 284b)].

s.-ıp zlaşıp s.-ıp ě[1]y karayim 010Bşk/011.

surtan суртан *z.* turna balığı. [a.krş. BRS **surtan** (1899: 197a); BL1926 **surtan** (2018: 188); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çurtan** (1979: 448a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **surtan** (2015: 680a)]. **s.** s. balık bĕr bulır 028Tat/026.

surul- сурул- *e.* çıkarılmak. [a.krş. BRS **ġur-** 'sökmek' (1899: 62a); BL1926 **hurıl-** (2018: 214); **Ç. Tat. yd.** TTAS **suırıl-** 'bitkinin topraktan sudan beslenmesi; beslenmek' (1979: 689a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hurıl-** 'sökülmek' (2017: 623b)].

s.-may tal tamırkayları s.-may 018Tat/002, tal tamırkay[1] s.-may 018Tat/003, tal tamırkayları s.-may 018Tat/005.

suryatkay Сур йаткай resim, resimcik.

s.+ların s.+ların yasap sawur idım 018Bşk/011.

susa- суса- *e.* susamak. [a.krş. ED **suvsa:-** (1972: 793a); CC **susa-** (2015: 823); HŞ **su:sa-** (2014: 505); SBTP **susa-** (1870: 166); BRS **ġıwġa-** (1899: 67b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **susa-** (1979: 686a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hıwha-** (2017: 702b)].

s.-gan s.-gan uk sakta 016Tat/001, s.-gan uk sakta 016Tat/005.

suw су *a.* su. bk. **sıw**, **siy**, **su**. [a.krş. ED **su:v** (1972: 783a); CC **suv** (2015: 558); HŞ **su:v** (2014: 506); BRS **ġıw** (1899: 67b); **Ç. Tat. yd.** TTAS TTAS **su** (1979: 674b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hıw** (2017: 694a)].

s. s. agadır 047Bşk/040.

s.+dı uryadagı s.+dı 033Bşk/002, uryada s.+dı 033Bşk/008.

s.+un dar'ya s.+un 016Tat/003, dar'ya s.+un 016Tat/003, dar'ya s.+un 016Tat/006.

suyak суйак *a.* kemik. [a.krş. ED **süŋük** (1972: 838b); CC **sövek** (2015: 556); PS *Tat. T.* **söyĕk**, **suyak**, *Miş. T.* **sövek**, *Bşk. T.* **suyak**, *Nog. T.* **söyök** (1787: 137); BRS **ġüyäk** (1899: 58a); BL1926 **höyek** (2018: 38); **Ç. Tat. yd.** TTAS **söyek** (1977:); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **höyek** (2017: 577b)].

s.+ları bäkäl' s.+ları qılsılday 044Bşk/002, bäkäl' s.+ları qılsılday 044Bşk/004.

suy[1]ozy[1]o суjозjо ?

s. asuz y[1]aknı şun s. 043Tat/003.

suzy[1]o сузjо ? [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **suzay-** 'ince uzun büyümek' (1979: 680a)].

s. asuz yaknı şun s. 043Tat/007.

süleş- сӳляш- *e.* söyleşmek, konuşmak. bk. **sü[1]laş-**, **sü[1]yleş-**, **sy[1]ulĕş-**. [a.krş. ED **sö:zle:-** (1972: 863a)].

s.-meges üzgäneyĕn kü[1]rĕp s.-meges 010Tat/009.

süplĕk сӳплек *a.* çöplük. bk. **sü[1]plĕk.** [a.krş. BRS **süb** 'çöp' (1899: 196a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çüplĕk** (1979: 479b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **süplĕk** (2015: 697b)].

s.+ten s.+ten xlam cĕpĕp 035Tat/009.

sürıme сӳрымя (Far.) *a.* sürme. [a.krş. ED **sürme:** (1972: 852b); HŞ **sürme** (2014: 509); BRS **ġürmä** (1899: 63a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **sörme** (1979: 717b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hörme** (2017: 589a)].

s. s. tartır kaşına 048Bşk/012.

süt- сӳт- *e.* kesmek, yarmak, açmak. bk. **sü[1]t-**. [a.krş. BRS **ġuy-** (1899: 58a); BL1926 **hütĕl-** 'kesilmek' (2018: 214); **Ç. Tat. yd.** TTAS **süt-** (1979: 726a)].

s.-e turgay s.-e uyınnı 046Bşk/019.

s.-erler s.-erler uyındı 009Bşk/002, s.-erler uyındı 009Bşk/004.

süt сӳт *a.* süt. bk. **söt**. [a.krş. ED **sü:t** (1972: 798b); CC **süt** (2015: 559); HŞ **sü:t** (2014: 510); BRS **ġüt** (1899: 63b)].

s.-tin s.-tin apaq blaklarındı 021Bşk/011.

süy- сўй- *e.* sevmek. bk. **saw-**, **si-**, **söy-**, **sü[1]y-**. [a.krş. CC **söy-** (2015: 820); BRS **ġüy-** (1899: 57b)].
s.-esěŋ ninday yěmiş s.-esěŋ 009Bşk/012.

sü[1]laş- сюлаш- *e.* söyleşmek, konuşmak. bk. **süleş-**, **sü[1]yleş-**, **sy[1]ulěş-**.
s.-i[1]m kü[1]rěp s.-i[1]m 042Tat/008.

sü[1]plěk сюплек *a.* çöplük. bk. **süplěk.** [a.krş. BRS **süb** 'çöp' (1899: 196a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **çüplěk** (1979: 479b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **süplěk** (2015: 697b)].
s. s. sü[1]plěkten iski sabatacer 035Tat/007.
s.+ten sü[1]plěk s.+ten 035Tat/007.

sü[1]t- сют- *e.* kesmek, yarmak, açmak. bk. **süt-**. [a.krş. HŞ **sut-** 'açmak' (2014: 503); **Ç. Tat. yd.** TTS **süt-** 'sökmek' (1997: 290b)].
s.-eyěk ya[1]şıl ifek s.-eyěk 038Tat/002, ya[1]şıl ifek s.-eyěk 038Tat/006.

sü[1]y- сюй- *e.* sevmek. bk. **saw-**, **si-**, **söy-**, **süy-**. [a.krş. CC **söy-** (2015: 820); PS *Bşk. T.* **süye-** (1789: 337); SBTP **süy-** (1870: 152); BRS **ġüy-** (1899: 57b)].
s.-meysěz nige minĕ s.-meysěz 022Tat/046.
s.-genä kız balanı s.-ä 029Tat/049.
s.-genden jan s.-genden kaluvıy 024Tat/020.
s.-genge tatar kızın s.-gängä 027Tat/011.
s.-megeněn s.-megeněn kěm ala 031Tat/012.

sü[1]yen- сюян- *e.* sevinmek. [a.krş. ED **sevin-** (1972: 790b); CC **söyün-** (2015: 820); HŞ **sevün-** (2014: 488); PS *Miş. T.* **süyönměk**, *Nog. T.* **sěvingěn** (1789: 310); BL1926 **höyön-** (2018: 164); **Ç. Tat. yd.** TTAS **söyěn-** (1979: 713b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **höyön-** (2017: 573b)].
s.-ěp kaytıp kiter s.-ěp 030Tat/004, kaytıp kiter s.-ěp 030Tat/008.

sü[1]ygen сюйгян *a.* sevgili. krş. **zänçay, zän'çäy**, **zanış**, **zeniçay**. [a.krş. BRS **ġüyěwsě** (1899: 57b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **söygen** (1979: 714a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **höygen** (2017: 567a)].
s. s. sü[1]ygeněn ala 031Tat/011, s. carın 038Tat/011, canın s. yanaşına 040Tat/003, canın s. yanaşına 040Tat/007.
s.+ěm can s.+ěm běr bulır 028Tat/028.
s.+ěn s.+ěn taşlamay 029Tat/050, s.+ěn taşlamay 029Tat/052, sü[1]ygen s.+ěn ala 031Tat/011.

sü[1]yle- сюйля- *e.* söylemek, anlatmak. krş. **ayt-**, **äyt-**, **ěyt-**. [a.krş. ED **sö:zle:-** (1972: 863a); CC **sözle-** (2015: 821); HŞ **sözle-** (2014: 501); SBTP **süyle-** (1870: 168); BRS **ġüyz̲ä-** (1899: 59a); BL1926 **höyle-** (2018: 184); **Ç. Tat. yd.** TTAS **söyle-** (1979: 715a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **höyle-** (2017: 570a)].
s.-yěm xıkayat s.-yěm 006Bşk/001, xıkayat s.-yěm 006Bşk/003.

sü[1]yleş- сюйляш- *e.* söyleşmek, konuşmak. bk. **sü[1]laş-**, **süleş-**, **sy[1]ulěş-**. [a.krş. ED **sö:zle:-** (1972: 863a); HŞ **sözleş-** (2014: 502); SBTP **süyleş-** (1870: 174); BRS **ġüyz̲äş-** (1899: 59a); BL1926 **höyleş-** (2018: 140); **Ç. Tat. yd.** TTAS **süzleş-** (1979: 723a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **höyleş-** (2017: 571b)].
s.-ěrler talıblar s.-ěrler 007Bşk/006.

sü[1]z сюз *a.* söz. [a.krş. ED **sö:z** (1972: 860b); CC **söz** (2015: 820); HŞ **söz** (2014: 498); PS *Tat. T.* **süs**, *Nog. T.* **soz** (1787: 181); SBTP **süz** (1870: 162); BRS **ġüz̲** (1899: 57a); BL1926 **hüz̲** (2018: 194); **Ç. Tat. yd.** TTAS **süz** (1979: 721a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hüz̲** (2017: 626a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Karizěl ağ.* **süz̲** (2002: 324a)].
s. bikar s. dep 006Bşk/002.
s.+ěŋ aytır s.+ěŋ bar 037Tat/015.
s.+iŋ ě[1]ytěr s.+iŋ bulsa 047Bşk/050.
s.+lerě xoş bul digen s.+lerě 043Tat/004, xoş bul digen s.+lerě 043Tat/008.
s.+ler s.+ler bötermě 001Tat/005, s.+ler bü[1]term‿ey 010Tat/010.

sü[1]zleş- сюзляш- *e.* söyleşmek, tartışmak. [a.krş. ED **sö:zleş-** (1972: 864a); BRS **ġüyẕäş-** (1899: 59a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **süzleş-** (1979: 723a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **hüẕleş-** (2017: 629a)].
s.-megĕz karşularda kalıp s.-megĕz 001Tat/004.

svarat сварат *z.* benekli at. [a.krş. BL1926 **sıbar** (2018: 156); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **sıbar** 'benekli' (2015: 707a)].
s. yurday başı s. sılayday siypay kim mĕnĕr 008Bşk/007.

sy[1]ulĕş- сјулеш- *e.* söyleşmek, konuşmak. bk. **sü[1]laş-**, **süleş-**, **sü[1]yleş-**.
s.-im kurup s.-i[1]m 042Tat/004.

-Ş-

şaɣıy шаӷый *k.a.* Şagiy. [a.krş. HŞ **şāgird** 'şakirt, öğrenci' (2014: 511); BRS **şakıy** 'gözlerinde diken veya çok büyük bir protein bulunan atlar hakkında' (1899: 229b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **şagıyl** 'meşgul eden kişi', **şagıyr** 'şair' (1981: 483a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **şaqıy** *Ey ağ.* 'ahmak', *Kızıl ağ., Hakmar ağ., Ey ağ.* 'benek benek türlü renkte olan' (2002: 390a)].
ş. ş. miskin kitıp ɣurubitıp 020Bşk/010, ş. laɣna kitıp ɣurub itup 019Bşk/005.

şaɣit шаӷит *a.* şehit. [a.krş. SBTP **şehid** (1870: 154); **Ç. Tat. yd.** TTAS **şehit** (1981: 538b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şehit** (2017: 949b)].
ş. şaşkaɣala kitıp ş. uldı 017Bşk/005.

şankılda- шанкылда- *e.* çank çank etmek. [a.krş. BRS **şaŋkır-** 'tepki göstermek' (1899: 230a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şanqılda-** 'kahkaha atmak' (2017: 770b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ., Hakmar ağ., Ey ağ.* **şangır-** 'yankılamak' (2002: 390b)].
ş.-ydır ş.-ydır şonkar balası katrinburski[1]y kanturda 046Bşk/021.

şaşıkay шашыкай *z.* sansar. bk. **şaşka**, **şaşki**.
ş.+ɣa buyi ş.+ɣa 017Bşk/002, buylay ş.+ɣa 017Bşk/002.

şaşka шашка *z.* sansar. bk. **şaşıkay**, **şaşki**. [a.krş. BL1926 **şaşka** 'dama oyunu' (2018: 126); **Ç. Tat. yd.** TTAS **şaşka** 'dama oyunu' (1981: 498b)].
ş.+ɣa buyi ş.+ɣa 017Bşk/004.
ş.+ɣala ş.+ɣala kitıp şaɣit uldı 017Bşk/005, ş.+ɣala kitıp fana buldı 017Bşk/009.
ş.+larga ş.+larga kitıp wafat buldı 018Bşk/007.

şaşki шашки *z.* sansar. bk. **şaşka**, **şaşıkay**.
ş.+ga bularnı ş.+ga 018Bşk/004, buyi ş.+ga 018Bşk/006.

şawla- шаула- *e.* şavlamak, hışırdamak, gürültü yapmak. [a.krş. BRS **şawla-** (1899: 230b); BL1926 **şawla-** (2018: 146); **Ç. Tat. yd.** TTAS **şawla-** (1981: 497a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Taw Yagı ağ., Bogırıslan ağ., Tömen ağ.* **şawla-** 'kösteklemek' (2009: 780b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şawla-** (2017: 790a)].
ş.-rga tik samovar togol' ş.-rga 049Bşk/082.
ş.-y ş.-y mikan bĕrkutnıŋ sewli 020Bşk/009.

şawla шаула *a.* gölge. krş. **külege**, **külegĕ**. [a.krş. PS *Tat. T.* **şavlá**, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **şavla** 'ışık, ışın' (1787: 245); **Ç. Tat. yd.** TTAS **şewle** '1. kara fonda, karanlıkta görünen ışık. 2. karanlıkta ya da çok uzaktan bakıldığında tam görünmeyen; siluyet. 3. ateşin gök yüzüne yansıması. 4. duyguların yüze yansıması.' (1981: 538a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şewle** (2017: 945a)].
ş.+xĕ kuk ulankaylarnı ş.+xĕ 030Bşk/003, kuk ulankaylarnı ş.+xĕ 030Bşk/005.

şawlaş- шаулаш- *e.* şavlaşmak, bağrışmak. [a.krş. BRS **şawlaş-** (1899: 232b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **şawlaş-** (1981: 497b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şawlaş-** (2017: 790b)].
ş.-ıb kaytıp kiler ş.-ıb 012Tat/004, kaytıp kiler ş.-ıb 012Tat/008, kaytıp kiler ş.-ıb 012Tat/012.

şaytan шайтан (Ar.) *a.* şeytan. [a.krş. CC **şaytan** (2015:); HŞ **şeyṭān** (2014: 520); BRS **şaytan** (1899: 229a); BL1926 **şaytan** (2018: 106); **Ç. Tat. yd.** TTAS **şaytan** (1979: 484a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şaytan** (2017: 750a)].
ş. bĕrĕ ş. 001Bşk/004.

şel шял (Far.) *a.* şal. [a.krş. SBTP **şal** (1870: 154); BRS **şal** (1899: 229b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **şel** (1981: 534a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şel** (2017: 930b)].
ş.+ěn ş.+ěn baylarsın 040Tat/001, ş.+ěn baylarsın 040Tat/002, ş.+ěn baylarsın 040Tat/005, ş.+ěn baylarsın 040Tat/006.

şerr шярр (Ar.) *a.* şer. [a.krş. HŞ **şer'** (2014: 519); **Ç. Tat. yd.** TTAS **şer(r)** (1981: 535a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şer** (2017: 938b)].
ş.+ěn şu dört adamların ş.+ěn běze kü[1]sterme ya rabbi 001Bşk/003.

şäm шәм (Ar.) *a.* şem, mum. [a.krş. HŞ **şem'** (2014: 519); SBTP **şam** (1870: 162); BRS **şäm** (1899: 230a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **şem** (1981: 534a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şem** (2017: 932a)].
ş.+lär yaltrap yanγan ş.+lär 035Bşk/001, yaltrap yanγan ş.+lär 035Bşk/005.

şěběr şěběr шебер шебер *ik.* şıpır şıpır. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **şıbır/şıpır** (1981: 529b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şaptır** (2017: 772b)].
ş. ş. ş. ş. yamgur yava 024Tat/021.

şıkır şıkır шыкыр шыкыр *ik.* şıkır şıkır. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **şıgır-şıgır** 'ağaç, demir ya da başka sert şeylerin bir birine sürtüldüğünde ortaya çıkan sesi bildirir' (1981: 526a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şıqır-şıqır** 'tırtıklı katı şeyler bir birine sertçe sürtüldüğünde, saksağanın gagasıyla bağırdığında çıkan sesi bildiren söz.' (2017: 889b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Miyes ağ.* **şıqır** 'cimri, pinti' (2002: 397b)].
ş. ş. ş. sawuskan 047Bşk/001.

şifa шифа (Ar.) *a.* şifa. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **şifa** (1979: 508a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şifa** (2017: 816b)].
ş. ş. yuk üzgě timardan 002Bşk/016.

şiker шикяр (Far.) *a.* şeker. bk. **şikěr**. [a.krş. CC **şeker** (2015: 560); HŞ **şeker** (2014: 517); **Ç. Tat. yd.** TTAS **şiker** (1981: 506a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şeker** (2017: 929a)].
ş. alma dagna tatı ş. ay bal bělen 014Tat/014.

şikěr шикер (Far.) *a.* şeker. bk. **şiker**.
ş. öziŋ ş. bal kubık 047Bşk/029.

şiklen- шиклян- *e.* şüphelenmek, kuşkulanmak. [a.krş. HŞ **şek** 'şüphe' (2014: 517); BRS **şiklän-** (1899: 231a); BL1926 **şiklen-** (2018: 34); **Ç. Tat. yd.** TTAS **şiklen-** (1981: 506a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şiklen-** (2017: 808b)].
ş.-eměn ş.-eměn xalıktan 022Tat/018.

şişit- шишит- *e.* işitmek.
ş.-ır ş.-ır sil'tarsukkaylarım sıltıray 044Bşk/006.

şonkar шонкар *z.* şahin. krş. **laçın**, **lasın**. [a.krş. CC **songur** 'doğan' (2015: 555); BL1926 **şoŋqar** (2018: 136); **Ç. Tat. yd.** TTAS **şoŋkar** (1981: 514a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şoŋqar** (2017: 834a)].
ş. şankıldaydır ş. balası 046Bşk/021.

şta- шта- *e.* düşmek. bk. **tış-**, **töş-**, **tş-**, **tuş-**, **tü[1]ş-**, **tü[1]ş'-**, **tüş-**.
ş.-dır ay cěrge ş.+dır 010Bşk/002.

ştan штан (Rus.) *a.* pantolon. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **ıştan** 'iç donu, içlik' (1981: 554a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **ıştan** 'külot, don' (2017: 242b)].
ş. běri ş. 007Tip/002, běri ş. 007Tip/004, běri ş. 007Tip/006, běri ş. 007Tip/008.
ş.+ın yanıy ş.+ın yamıy 019Tat/013.
ş.+ına ş.+ına nik kaygırsın 007Tip/009.

şu шу *ad.* şu. bk. **şul**. [a.krş. HŞ **şu** (2014: 522); BL1926 **şu** (2018: 162); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ., Krasnoufim ağ.* **şu** (2009: 790a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Kızıl ağ., Orta Ural ağ.* **şu** (2002: 395b)].
ş. ş. dört adam kapusına 001Bşk/001, ş. dört adamların şerrěn 001Bşk/003, ş. dü[1]rt agzami 001Bşk/005, ş. dört nerseně 001Bşk/007, ş. dört nersege 001Bşk/009, ş. dört kitablarga 001Bşk/011.

ş.+n öçön ş.+n öçön 002Bşk/015.
ş.+ŋ öçön ş.+ŋ öçön 007Bşk/018.
ş.+ɣa isimımdı ş.+ɣa yadıɣız 028Bşk/007.
ş.+nda ş.+nda yazgan bizgà tufırak 001Tip/034, ş.+nda kızlar maturı 027Tat/020.
ş.+n asuz y1aknı ş.+n suy[1]ozy[1]o 043Tat/003, asuz yaknı ş.+n suzy[1]o 043Tat/007?

şul шул *ad.* şu. bk. **şu**. [a.krş. HŞ **şo:l** (2014: 522); SBTP **şul** (1870: 152); OSTN **şul** (1893: 158); BRS **şul** (1899: 230b); BL1926 **şul** (2018: 162); **Ç. Tat. yd.** TTAS **şul** (1981: 520b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şul** (2017: 864b)].
ş. ş. kaděr 005Bşk/020, ş. zaman 007Bşk/023, ş. dustlarnı 015Tat/006, ş. muzıkan 025Tat/007, ş. uzy[1]a 041Tat/004, ş. uzy[1]a 041Tat/008, ş. uzy[1]a 041Tat/012, ş. tsanına 042Tat/003, ş. tsanına 042Tat/007.

şulay шулай *b.* şöyle. [a.krş. BRS **şulay** (1899: 230b); BL1926 **şulay** (2018: 162); **Ç. Tat. yd.** TTAS **şulay** (1981: 521a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şulay** (2017: 866b)]
ş. ş. uynar idık 009Bşk/005.

şuv- шув- *e.* kaymak. [a.krş. BL1926 **şıv-** (2018: 178); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **şıv-** (2017: 920a)].
ş.-up ş.-up bara bĕr' sana 027Tat/026.

-T-

ta та *ed.* da. [a.krş. HŞ **tā** 'kadar' (2014: 524); BL1926 **ta** (2018: 178); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ta** (1981: 7a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ta** (2016: 57a)].
t. tuşup t. kunayiq 038Bşk/002.

tab- таб- *e.* bulmak. bk. **tap-**. [a.krş. CC **tab-** (2015: 825); SBTP **tab-** (1870: 168); BRS **tab-** (1899: 199a); BL1926 **tab-** (2018: 106); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tab-** (1981: 10b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kasıym ağ.* **tab-** 'görmek' (2009: 598b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tab-** (2016: 71b)].
t.-almaymın t.-maymın işik tüběnde 008Bşk/006.
t.-ı baldım kumış kna yüzü[1]k t.-ı baldım 013Bşk/008.
t.-almasam t.-masam zaymı alayim 010Bşk/012.
t.-ıp kaydan t.-ıp satıp alayim 002Tip/006.

tabaq табак (Ar.) *a.* tabak. krş. **tarilka**. [a.krş. CC **tabak** (2015: 562); BRS **tabak** (1899: 199a); BL1926 **tabaq** (2018: 140); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tabak** (1981: 7b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **tabaq** *Perm ağ.* '1. çağ tabağı. 2. tava.'; *Melekes ağ.* 'tas' (2009: 597a/597b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tabaq** (2016: 59a)].
t. t. kna 022Bşk/013, t. aq kaɣız 022Bşk/013.

taban табан *a.* taban. [a.krş. ED **taban** (1972: 441b); CC **taban** (2015: 562); PS *Bşk. T.* **tabanak** 'alçak' (1789: 238); BRS **taban** (1899: 199a); BL1926 **taban** (2018: 140); **Ç. Tat. yd.** TTAS **taban** (1981: 8b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sterlitamak ağ.* **taban** 'kuşak, nesil' (2009: 598a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **taban** (2016: 62a)].
t.+ga bĕr t.+ga 047Bşk/037, bĕr t.+ga 047Bşk/038.

tabıl- табыл- *e.* bulunmak. [a.krş. ED **tapıl-** (1972: 439b); BRS **tabıl-** (1899: 199a); BL1926 **tabıl-** (2018: 84); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tabıl-** (1981: 11b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tabıl-** (2016: 69a)].
t.-ır idě sawsamday jırlar t.-ır idě 012Tat/009.

tagda тагда (Rus.) *b.* o zaman.
t. t. bězně taşlamas 043Tat/012.

tagala тагала (Ar.) *a.* teala, yüce, ulu. bk. **kaɣala**. [a.krş. HŞ **ta'ālā** (2014: 524); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tegale** (1981: 208b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **teɣelalla** (2016: 732a)].
t. xak t. 046Bşk/002, xak t. 046Bşk/004.

tagarmala- тагармала- *e.* döndürmek. krş. **ěylěn-**. [a.krş. ED **tegirmile:-** 'çevrelemek' (1972: 487a); CC **tüvür-** (2015: 859); BRS **tägärlä-** 'yuvarlanmak, yuvarlamak' (1899:); BL1926 **tegere-** (2018: 104); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tegermele-** (2016: 726a)].

t. aq jumurtka kibık t. tip 032Bşk/009.

tagdir тагдир (Ar.) *a.* takdir. bk. **takdır**. [a.krş. BL1926 **teqdir** (2018: 192); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tek'dir** (1981: 213b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **teqdir** (2016: 743a)].
t. t. jitmey 046Bşk/008.

tagı тагы *b.* dahi, yine, yeniden. [a.krş. ED **takı:** (1972: 466a); CC **tagı** 'dahi, ve' (2015: 563); HŞ **taḳı** (2014: 527); BRS **tagı** (1899: 200a); BL1926 **tayı** (2018: 152); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tagı** (1981: 15b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Nagaybak-Kreşin ağ.* **taxı** (2009: 612b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tayı** (2016: 76a)].
t.+la ni yěş bulır měkěn t.+la 049Bşk/044.

taxıtxız тахытхыз *a.* tahtsız. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **texět** 'taht' (1981: 233b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **texět** 'taht' (2016: 801b)].
t. sayraymaydır t. 043Bşk/002, sayraymaydır t. 043Bşk/006.

takat такат (Ar.) *a.* takat, güç, kuvvet. [a.krş. HŞ **ṭāḳat** (2014: 591); BL1926 **teqet** (2018: 70); **Ç. Tat. yd.** TTAS **takat'** (1981: 19a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **teqet** (2016: 745b)].
t. t. birgěl xodayım 004Bşk/003.

takdır такдыр (Ar.) *a.* takdir. bk. **tagdir**. [a.krş. HŞ **taḳdīr** (2014: 527); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **teqdir** (2016: 743a)].
t. t. birmayinsa 035Bşk/003, t. birmayinsa 035Bşk/007.

takta такта (Far.) *a.* tahta. [a.krş. CC **takta** (2015: 563); HŞ **taxta** (2014: 527); BRS **takta** (1899: 201a); BL1926 **taqta** (2018: 108); **Ç. Tat. yd.** TTAS **takta** (1981: 20a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **taqta** (2016: 96b)].
t. běr t. 029Tat/013, kiŋ t. 037Tat/018.

taq- так- *e.* takmak. [a.krş. ED **tak-** (1972: 464b); CC **tag-** (2015: 563); HŞ **tak-** (2014: 527); BL1926 **taq-** (2018: 188); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tak-** (1981: 15a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **taq-** (2016: 78a)].
t.-kan arkan t.-kan başına 048Bşk/010.

tal- I тал- *e.* dalmak. [a.krş. SBTP **tal-** (1870: 176); **Ç. Tat. yd.** TTS **tal-** (1997: 294b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tal-** (2016: 113a)].
t.-d(ı) karasa kuzlar t.-d‿indě 014Bşk/015.

tal- II тал- *e.* yorulmak. [a.krş. ED **tal-** 'bayılmak, güç kaybetmek' (1972: 490b); HŞ **tal-** (2014: 528); BRS **tal-** (1899: 201a); BL1926 **tal-** (2018: 102); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tal-** (1981: 25b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tal-** (2016: 112b)].
t.-dı t.-dı nazik ay billerěm 003Bşk/018, blaɣım t.-dı 029Bşk/008.
t.-ganga ikě ayakayim t.-ganga zanişay ganam 049Bşk/010.

tal I тал *a.* dal. [a.krş. ED **ta:l** (1972: 489a); HŞ **ṭa:l** (2014: 528); SBTP **tal** (1870: 154); BL1926 **tal** (2018: 72); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tal** (1981: 22a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tal** 'söğüt' (2016: 100a)].
t. t. tamırkayları 018Tat/002, t. tamırkay[1] 018Tat/003, t. tamırkayları 018Tat/005, t. kıbık 030Bşk/009, sarı t. 042Bşk/001, sarı t. 042Bşk/007.
t.+ga t.+ga nik kundıŋ 010Tat/013, sarı dagna t.+ga 014Tat/004, sarı dagna t.+ga 014Tat/005, sarı t.+ga 014Tat/009, sarı dagna t.+ga 014Tat/011, kamışın t.+ɣa urap 013Bşk/001, qamış t.+ɣa urap 013Bşk/002.
t.+dan t.+dan gna tartma 018Tat/004.
t.+dım t.+dım gna tartma 018Tat/001.
t.+ı minarlarga t.+ı yoq 002Nog/001, minarlarga t.+ı yok 002Nog/003, měnĕr t.+ı yok 039Bşk/003.
t.+lar t.+lar turlaná 004Tip/028.
t.+larga taldın t.+larga kuna 049Bşk/042.

tal II тал *ft.* söğüt. [a.krş. BL1926 **tal** (2018: 132); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tal** 'söğüt' (1981: 22a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tal** 'söğüt' (2016: 100a)].
t.+dın t.+dın tallarga kuna 049Bşk/042.

talıb талыб (Ar.) *a.* talebe. bk. **talıp**. [a.krş. HŞ **tālib** ‘talep eden’ (2014: 528)].
t. t. biçara 007Bşk/008, bĕr t. söt soradı 007Bşk/004.
t.+nıŋ t.+nıŋ kadrĕnĕ bĕlmey 007Bşk/001.
t.+ka äyte t.+ka 007Bşk/007, äytĕr t.+ka 007Bşk/013.
t.+lar t.+lar sü[1]yleşĕrler 007Bşk/006. t.+lar söt soray 007Bşk/010.

talıp талып (Ar.) *a.* talebe. bk. **talıb**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **talip** (2016: 106b)].
t.+ka t.+ka söt birĕrmĕ 007Bşk/012.

taligasız талигасыз *a.* talihsiz, kadersiz. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **taligasız** (1981: 24a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **taliɣa** ‘talih’ (2016: 106b)].
t. t. tawgan baş ikan 003Tip/010.

talnın- талнын- *e.* kanat çırpmak. [a.krş. ED **talpın-** (1972: 493b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **talpın-** (1981: 25a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **talpın-** (2016: 109b)].
t.-amın bawlı laçın kĕwĕk t.-amın 046Bşk/022.

tam- там- *e.* damlamak. [a.krş. ED **tam-** (1972: 503a); CC **tam-** (2015: 826); SBTP **tam-** (1870: 160); BRS **tam-** (1899: 201a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tam-** (1981: 30a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tam-** (2016: 127b)].
t.-a kĕrpĕgĕnden gü[1]ller t.-a 041Tat/009.

tamırkay тамыркай *a.* damar, kök. [a.krş. ED **tamır** (1972: 508a); CC **tamar** (2015: 827); HŞ **ta:mar** (2014: 529); PS *Tat. T.* **támır**, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **tamur** (1789: 17); SBTP **tamır** (1870: 178); BRS **tamır** (1899: 112); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tamır** (1981: 31a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tamır** (2016: 124b)].
t.+ları tal t.+ları 018Tat/002, tal t.+ları 018Tat/005.

tamırkay[1] тамыркаj *a.* damar, kök. [a.krş. ED **tamır** (1972: 508a); BRS **tamır** (1899: 202a)].
t.+ları tal t.+ları surulmay 018Tat/003.

tanı- таны- *e.* tanımak. [a.krş. ED **tanu:-** (1972: 516a); CC **tanı-** (2015: 828); HŞ **tanı-** (2014: 530); BL1926 **tanı-** (2018: 134); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tanı-** (1981: 33b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tanı-** (2016: 135a)].
t.-n yanın t.-n sigan yar bilĕn yandusım 001Nog/006.

taŋ таң *a.* tan. [a.krş. ED **taŋ** (1972: 510b); CC **taŋ** (2015: 827); HŞ **taŋ** (2014: 530); PS *Nog. T.* **tan** ‘sabah’ (1787: 280); SBTP **tan** (1870: 178); BRS **taŋ** (1899: 202a); BL1926 **taŋ** (2018: 224); **Ç. Tat. yd.** TTAS **taŋ** (1981: 62a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **taŋ** (2016: 137b)].
t. t. bĕlen 013Tat/034.
t.+nın t.+nın sulpanı 049Bşk/006.
t.+nıŋ t.+nıŋ ismidur 035Bşk/010.
t.+lar t.+lar bĕlen 003Tip/012.

taŋ at- таң ат- *e.* tan atmak, gün ağarmak. [a.krş. BRS **taŋ at-** (1899: 202a); BL1926 **taŋ at-** (2018: 26); **Ç. Tat. yd.** TTAS **taŋ at-** (1981: 62a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **taŋ at-** (2016: 138a)].
t. ata t. ata da 032Bşk/006.
t.+lar ata t.+lar ata 003Bşk/015.
t.+nar atkansı t.+nar atkansı 038Tat/010.

taŋ bĕlĕn- таң белен- *e.* tan belirmek. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **taŋ bĕlĕn-** ‘tanın atmaya başlaması’ (1981: 62a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ., Ey ağ.* **taŋ bĕlĕn-** (2002: 304b)].
t. b.-ges t. b.-ges 006Bşk/015.

tap- тап- *e.* bulmak. bk. **tab-**. [a.krş. ED **tap-** (1972: 435b); CC **tap-** (2015: 829); HŞ **tap-** (2014: 531); BL1926 **tap-** (2018: 58); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tap-** (1981: 10b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tap-** (2016: 71b)].
t.-may sıwlar t.-may 028Tat/018, yullar t.-may 028Tat/019, yem t.-may 028Tat/020.

t.-tım t.-tım sarı garaba 029Tat/002, t.-tım sarı garaba 029Tat/004, t.-tım sarı garaba 029Tat/006, t.-tım sarı garaba 029Tat/008.
t.-sa sıwlar t.-sa 028Tat/019.
t.-saŋda t.-saŋda ay aslamçěy 012Tat/010.

tar I тар *a.* dar. [a.krş. ED **ta:r** (1972: 528a); CC **tar** (2015: 829); HŞ **ta:r** (2014: 536); SBTP **tar** (1870: 158); BRS **tar** (1899: 203a); BL1926 **tar** (2018: 94); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tar** (1981: 38b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tar** (2016: 152b)].
t. t. buldı 003Bşk/005.

tar II тар *a.* dağ. bk. **daw**, **taw**.
t.-dım bi[1]yik kna t.-dım ěy başında 027Bşk/001.

tara- тара- *e.* taramak. [a.krş. ED **tara:**- (1972: 532a); HŞ **tara-** (2014: 536); BRS **tara-** (1899: 203b); BL1926 **tara-** (2018: 196); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tara-** (1981: 41a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tara-** (2016: 159b)].
t.-y isken jil t.-y 046Bşk/003.
t.-gan maylab çeçěn t.-gan 048Bşk/022.

taraf тараф (Ar.) *a.* taraf. [a.krş. HŞ **ṭaraf** (2014: 592); BL1926 **taraf** (2018: 16); **Ç. Tat. yd.** TTAS **taraf** (1981: 41b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **taraf** (2016: 160a)].
t.+ka gěr t.+ka yögörěr 005Bşk/019.

tarajlü[1] тараҗлю (Far.) *a.* pencere. krş. **tereze**, **terezě**, **těrezě**, **tezere**.
t. ay xaylim t. min blen miwa 045Bşk/002, t. blen mi[1]wa uẓarsıŋ 045Bşk/004.

tarat- тарат- *e.* yaymak. [a.krş. BRS **tarat-** (1899: 203b); BL1926 **tarat-** (2018: 100); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tarat-** (1981: 40b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tarat-** (2016: 158b)].
t.-ıp ilden ilge t.-ıp 003Bşk/004.

tarawul тараул *a.* daracık. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ., Ey ağ.* **taraw** ‘dağınık’ (2002: 306a)].
t. uramları anıŋ t. 019Bşk/008.

tarilka тарилка (Rus.) *a.* tabak. krş. **tabaq**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Eci ağ.* **tarilka** (2009: 608a)].
t. taş t. 001Nog/002, taş t. 001Nog/004.

tart- тарт- *e.* çekmek. [a.krş. ED **tart-** (1972: 534b); CC **tart-** (2015: 566); HŞ **tart-** (2014: 538); PS **tat-** (1789: 344); SBTP **tart-** (1870: 164); BRS **tart-**(1899: 204a); BL1926 **tart-** (2018: 142); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tart-** (1981: 46b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tart-** (2016: 176b)].
t.-a undap suldap t.-a 001Tip/024, kaşım t.-a 049Bşk/043.
t.-ayiq kurayla ɣna itıp t.-ayiq 013Bşk/006, kurayla ɣna itıpla t.-ayiq 015Bşk/003.
t.-ayim kım t.-ayim 013Bşk/001, talɣa urap t.-ayim 013Bşk/002, **t.-ır** t.-ır kaşına 048Bşk/012.
t.-ma bik t.-ma 011Tat/002, bik t.-ma 011Tat/007.
t.-sam bawdan t.-sam üzěle 040Tat/011.

tartma тартма *a.* çekmece. [a.krş. BRS **tartma** ‘kutu, kasa, çekmece’ (1899: 204a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tartma** (1981: 46a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Mamadış ağ.* **tartma** ‘bağ’ (2009: 608b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tartma** (2016: 172b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **tartma** *Kızıl ağ., Miyes ağ., Hakmar ağ.* ‘1. eyer kayışı. 2. kemer tokası. 3. kemer, kayış’, *Miyes ağ., Orta ağ.* ‘astım hastalığı’, *Dim ağ., Orta ağ.* ‘sürgü, sürme’ (2002: 307a/b)].
taldım gna t. yasar iděm 018Tat/001, taldan gna t. yasar iděm 018Tat/004.

tasan тасан *ft.* dar ağacı.
t.+larga kil’trěp t.+larga asayiq 047Bşk/039.

tasbix тасбих (Ar.) *a.* tesbih. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **tesbix** (1981: 231a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tesbix** (2016: 785b)].
t. t. aytıp tuşar bisara 037Bşk/008.

taş таш *a.* taş. [a.krş. ED **ta:ş** (1972: 557a); CC **taş** (2015: 830); HŞ **ta:ş** (2014: 539); PS **taş** (1787: 381); SBTP **taş** (1870: 152); BRS **taş** (1899: 205b); BL1926 **taş** (2018: 162); **Ç. Tat. yd.** TTAS **taş** (1981: 56a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **taş** (2016: 203a)].
t. t. tarilka 001Nog/002, t. tarilka 001Nog/004, t. alıp 002Tip/016, t. ikan 003Tip/008, t. palatka 004Bşk/005, t. palatnın 004Bşk/029, iramal' t. mikan 005Tip/020, sırkalikaş t. 006Tip/019, t. uramga 022Tat/011, zifa t. kuyaγız 028Bşk/006, mawlim t. 034Bşk/001, mawlim t. 034Bşk/003, t. uynatkan kışı 038Bşk/006, marnur t. 049Bşk/021.
t.+nıŋ maruvar t.+nıŋ 036Bşk/001, maruvar t.+nıŋ 036Bşk/005.
t.+ı masim kana t.+ı 034Bşk/001, masim kana t.+ı 034Bşk/003, tawnın ak t.+ı 046Bşk/013.
t.+tay t.+tay kumday anıŋ batıwı 017Bşk/010.

taş- таш- *e.* taşmak. [a.krş. ED **taş-** (1972: 559b); HŞ **taş-** (2014: 540); SBTP **taş-** (1870: 160); BRS **taş-** (1899: 205b); BL1926 **taş-** (2018: 90); **Ç. Tat. yd.** TTAS **taş-** (1981: 59b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **taş-** (2016: 211a)].
t.-ip bara jël'ga t.-ip bara 049Bşk/029.

taşla- I ташла- *e.* gitmek. [a.krş. ED **taşla-** (1972: 564b); HŞ **ta:şla-** (2014: 540); BRS **taşla-** 'bırakmak, terketmek, gitmek' (1899: 205b); BL1926 **taşla-** (2018: 140); **Ç. Tat. yd.** TTAS **taşla-** 'bırakmak, terketmek, gitmek' (1981: 58b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **taşla-** 'atmak' (2016: 207a)].
t.-wı yat illarda yangız t.-wı 001Tip/028.

taşla- II ташла- *e.* atmak. [a.krş. ED **taşla-** 'birisine taş atmak' (1972: 564b); CC **taşla-** 'taş atmak, taşlamak' (2015: 830); HŞ **ta:şla-** (2014: 540); SBTP **taşla-** (1870: 156); BRS **taşla-** (1899: 205b); BL1926 **taşla-** (2018: 204); **Ç. Tat. yd.** TTAS **taşla-** (1981: 58b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **taşla-** (2016: 207a)].
t.-dım dobramnı t.-dım 047Bşk/019.
t.-mas bězně t.-mas 043Tat/012.
t.-may sü[1]ygeněn t.-may 029Tat/050, üz sü[1]ygeněn t.-may 029Tat/052.
selkip t.-y sël'kip t.-y kile012Bşk/003, sël'kip t.-y kile 012Bşk/005.

taştuγay Таштуɣай *t.* Taştugay. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **taşturġay** 'sırtı kahverengi, kursağı boz minik bir kuş' (2016: 209b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Ey ağ.* **taştaqay** 'cilveli kız' (2002: 310b), *Argayaş ağ.* **taşturγay** 'beyaz kuyruk sallayan kuşu' (2002: 311a)].
t. t. 015Bşk/001.
t.+la t.+la sınıŋ kamışıŋnı 013Bşk/006, t.+la sının qamışıŋnı 015Bşk/002.

taştuγaykay Таштуɣайкай *t.* Taştugay.
t. t. ay qamış 013Bşk/002, t. sawnın 013Bşk/004.
t.+larda t.+larda ay kamışın 013Bşk/001.

tat тат *a.* tat. [a.krş. ED **tat** (1972: 449b); CC **tatıg** (2015: 568); HŞ **ta:t** (2014: 540); BRS **tat** (1899: 204b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tat** (1981: 52a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tat** (2016: 188b)].
t.+ı alma dagna t.+ı şiker 014Tat/014, juku t.+ı söy'gen jar bělen 014Tat/015.

tatar Татар *et.* Tatar. [a.krş. CC **tatar** (2015: 831); BRS **tatar** (1899: 204b); BL1926 **tatar** (2018: 28); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tatar** (1981: 52a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tatar** (2016: 188b)].
t. t. kızın sü[1]ygängä 027Tat/011.

taw тау *a.* dağ. bk. **daw**, **tar.** [a.krş. ED **ta:ğ** (1972: 463a); CC **tav** (2015: 831); HŞ **ta:γ** (2014: 525); PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.*, *Nog. T.* **taw** (1787: 334); SBTP **taw** (1870: 152); BRS **taw** (1899: 205a); BL1926 **taw** (2018: 40); **Ç. Tat. yd.** TTAS **taw** (1981: 53b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **taw** (2016: 193b)].

t. t. başında 026Tat/002, t. başında 026Tat/004, t. başında 026Tat/010, t. buylap 001Tip/011, t. başkay 003Tip/008, t. başında 027Tat/001, t. başında 027Tat/002, t. başında 027Tat/007, t. başında 028Tat/017, t. bulmas 049Bşk/033.
t.+dım t.+dım başında 021Bşk/003, t.+dım başında 021Bşk/005.
t.+nın t.+nın ungırı 003Tip/002, t.+nın ungırı 003Tip/004, t.+nın bi[1]yigı 004Tip/007, t.+nın billerĕ 005Tip/012, t.+nın arıqasında 019Bşk/001, t.+nın arqasında 019Bşk/003, t.+nın başında 027Bşk/003, t.+nın bĕrkutı 036Bşk/010, t.+nın külemĕ 046Bşk/007, t.+nın ak taşı 046Bşk/013.
t.+nıŋ t.+nıŋ yĕy başında 020Bşk/002, t.+nıŋ yĕy başında 020Bşk/004, t.+nıŋ yĕy başında 020Bşk/008, t.+nıŋ si[1]y[1]asın 042Tat/001.
t.+ga ultrada torop t.+ga sıktım 049Bşk/051.
t.+ı ural gına t.+ı 049Bşk/061.
t.+larga ĕ[1]y t.+larga 003Tip/007, bĕyĕk t.+larga 004Bşk/013, bĕyĕk t.+larga 040Tat/009, mĕndĕm t.+larga 049Bşk/017.

taw- тау- *e.* doğmak. bk. **tıv-**, **tıw-**, **tow-**, **tuv-**, **tuw-**.
t.-gan taligasız t.-gan baş ikan 003Tip/010.
t.-ɣup t.-ɣup uskan il'dan 042Bşk/005, t.-ɣup uskan il'dan 042Bşk/011.

tawfik тауфик (Ar.) *a.* tevfik, barıştırma, uygun hâle getirme. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **tewfıyk** (1981: 237b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tewfik** (2016: 796a)].
t. t. tĕlegĕz alladan 003Bşk/012.

tawış тауыш *a.* ses. bk. **taw[1]oş**. [a.krş. ED **tavış** (1972: 446a); PS *Bşk. T.* **tawuş** (1787: 165); SBTP **tawuş** (1870: 152); BRS **tawış** (1899: 205b); BL1926 **tawış** (2018: 216); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tavış** (1981: 13b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tawış** (2016: 198b)].
t.+ka marış digen t.+ka 004Bşk/022.
t.+ı bigrek katı t.+ı 004Bşk/027.

taw[1]oş таош *a.* ses. bk. **tawış**. [a.krş. SBTP **tawuş** (1870: 152); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kazan Ardı ağ.* **tawaş** (2009: 599b)].
t.+larım t.+larım minıŋ tawlar yara 049Bşk/081.

tawrat таурат (Ar.) *a.* Tevrat. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **tewrat** (1981: 237a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tawrat** (2016: 195b)].
t. bĕrĕ t. 001Bşk/012.

tay- Тай- *e.* kaymak. [a.krş. ED **tay-** (1972: 567a); BRS **tay-** 'ayağı kaymak' (1899: 200b); BL1926 **tay-** (2018: 98); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tay-** (1981: 60a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tay-** (2016: 91b)].
t.-may t.-may m‿ikan katası 030Tat/010.

tayan- тайан- *e.* dayanmak, sabretmek. [a.krş. ED **tayan-** (1972: 569b); HŞ **tayan-** (2014: 542); SBTP **tayan-** (1870: 154); BRS **tayan-** (1899: 200b); BL1926 **tayan-** (2018: 26); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tayan-** (1981: 61a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tayan-** (2016: 214a)].
t.-ıpkay t.-ıpkay ikı buyurga 004Tip/022.

tayişkan таишкан *a.* paytak. [a.krş. BRS **tayĕş** 'kaykılmış' (1899: 200b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tayış** (2016: 92a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **tayış-** '1. ayrılmak, sapmak. 2. meyletmek. 3. sarsılmak, titremek' (2002: 301a)].
t. ayakları t. 047Bşk/002.

taza таза (Far.) *a.* temiz. [a.krş. HŞ **tāze** (2014: 542); BRS **taẕa** (1899: 200a); BL1926 **taẕa** (2018: 120); **Ç. Tat. yd.** TTAS **taza** (1981: 16b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **taẕa** (2016: 79b)].
t.+dır kayin suyi t.+dır 047Bşk/045.

ten тян (Far.) *a.* ten. [a.krş. CC **ten** (2015: 833); HŞ **ten** (2014: 550); SBTP **ten** (1870: 178); BRS **tän** (1899: 202a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ten** (1981: 221b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ten** (2016: 757a)].

t.+ĕm salamattır beněm t.+ĕm 002Bşk/013, köllö t.+ĕm kaltıray 004Bşk/012.

tenke тянкя *a.* tenge. bk. **těnkĕ**. [a.krş. BRS **täŋkä** (1899: 204b); BL1926 **teŋke** (2018: 138); **Ç. Tat. yd.** TTAS **teŋke** (1981: 239a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **teŋke** (2016: 762a)].

t. t. jarım birersĕn 022Tat/026.

tenke jarım Тянкя жарым bir buçuk tenge.

t. j. t. j. birersĕn 022Tat/026.

tereze тярязя (Far.) *a.* pencere. bk. **terezĕ**, **tezere**, **tĕrezĕ**. krş. **tarajlü**[1]. [a.krş. SBTP **tereze** (1870: 174); BRS **täz̲rä** (1899: 200b); BL1926 **tez̲re** (2018: 72); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tereze** (1981: 229a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tez̲re** (2016: 733b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ, Orta Ağ.* **tireze**, **tireze** (2002: 319a)].

t.+da t.+da kü[1]zlerĕ 043Tat/002, t.+da kü[1]zlerĕ 043Tat/006.

terezĕ тярязе (Far.) *a.* pencere. bk. **tereze**, **tezere**, **tĕrezĕ**. krş. **tarajlü**[1].

t.+dä t.+dä közĕgĕz 048Bşk/002.

tezere тязяря (Far.) *a.* pencere. bk. **tereze**, **terezĕ**, **tĕrezĕ**. krş. **tarajlü**[1]. [a.krş. SBTP **tereze** (1870: 174); BRS **täz̲rä** (1899: 200b); BL1926 **tez̲re** (2018: 72); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tez̲re** (2016: 733b)].

t.+sĕ taş palatnın t.+sĕ pıyala 004Bşk/029.

tĕktĕr- тектер- *e.* diktirmek. [a.krş. ED **tiktür-** (1972: 479b); CC **tik-** ‘dikmek’ (2015: 574); HŞ **tiktür-** (2014: 558); BRS **tĕktĕr-** (1899: 207a); BL1926 **tĕktĕr-** (2018: 126); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tĕktĕr-** (1981: 69a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tĕktĕr-** (2016: 234a)].

t.-dĕn frantsuz kül’mek sın t.-dĕn 047Bşk/005.

t. ton t. 048Bşk/031.

tĕle- теля- *e.* dilemek. bk. **tile-**. [a.krş. ED **tile:-** (1972: 492a); HŞ **tile-** (2014: 559); BRS **tĕlä-** (1899: 207a); BL1926 **tĕle-** (2018: 160); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tĕle-** (1981: 77a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tĕle-** (2016: 257a)].

t.-gĕz tawfik t.-gĕz alladan 003Bşk/012.

tĕlek теляк *a.* dilek. [a.krş. ED **tile:k** (1972: 498a); CC **tilek** (2015: 843); HŞ **tileg** (2014: 561); BRS **tĕläk** (1899: 207a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tĕlek** (1981: 76b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tĕlek** (2016: 254a)].

t. safarlarda t. makbul tıylar 037Bşk/005.

t.+en barsa xalayık t.+en iken 003Bşk/010.

tĕnkĕ тенке *a.* tenge. bk. **tenke**.

t. t. bĕrĕp kötıldım 047Bşk/023.

tĕren терян *a.* derin. bk. **tiren**. [a.krş. ED **teriŋ** (1972: 551a); CC **tĕreŋ** (2015: 838); BRS **täräп** (1899: 203b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **teren** (2016: 781a)].

t.+dĕri t.+dĕri tĕzdenděr 020Tat/002.

t.+lĕri t.+lĕri tĕzdenděr 020Tat/006.

tĕrezĕ терязе (Far.) *a.* pencere. bk. **tereze**, **terezĕ**, **tezere**. krş. **tarajlü**[1].

t.+m t.+m tübe 046Bşk/027.

tĕşlet- тешлят- *e.* dişletmek. [a.krş. ED **tişle-** ‘ısırmak’ (1972: 564b); CC **tişle-** ‘dişlemek, ısırmak’ (2015: 577); HŞ **tişle-** ‘dişlemek, ısırmak’ (2014: 564); BRS **tĕşlä-** ‘dişlemek’ (1899: 208a); BL1926 **tişle-** ‘dişlemek, ısırmak’ (2018: 34); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tişle-** ‘dişlemek, ısırmak’ (1981: 88b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tĕşlĕt-** (2016: 290a)].

t.-tĕŋ tun t.-tĕŋ 031Tat/004, tun t.-tĕŋ 031Tat/008, bişmet t.-tĕŋ 032Tat/004.

tĕyn тейн *a.* kuruş. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTS **tiyĕn** (1997: 312a)].

t. üs t. aksa 024Tat/001, üs t. aksa 024Tat/005.

tĕz тез (Far.) *a.* diz. [a.krş. CC **tĕz** (2015: 573); BRS **tĕz̲** (1899: 206b); BL1926 **tĕz̲** (2018: 140); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tĕz** (1981: 65b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tĕz̲** (2016: 220a)].

t.+denděr tërenděri t.+denděr 020Tat/002, tërenlëri t.+denděr 020Tat/006.

tězěl- тезел- *e.* dizilmek. [a.krş. ED **tizil-** (1972: 575b); HŞ **tizil-** (2014: 565); BRS **tẕěl-** (1899: 206b); BL1926 **tẕěl-** (2018: 132); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tězěl-** (1981: 67a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tẕěl-** (2016: 221b)].
t.-ěb saldat uynıy t.-ěb 004Bşk/009, saldat‘ sıkar t.-ěp 003Bşk/015.

tězgěn тезген *a.* gemin uçlarına bağlanarak hayvanı yöneltmeye yarayan kayış; dizgin. [a.krş. ED **tizgin** ‘düzenlenmiş’ (1972: 574b); CC **tizgin** (2015: 578); HŞ **tizgin** (2014: 564); BRS **tẕgěn** (1899: 206b); BL1926 **tẕgěn** (2018: 140); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tězgěn** (1981: 66b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tẕgěn** (2016: 220b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **tẕgěn** ‘1. şiş (balık için). 2. şiş (örgü için)’ (2002: 311b)].
t.+lerěn t.+lerěn anıŋ 011Tat/002, t.+lerěn anıŋ 011Tat/007.

tı- ты- *e.* demek. bk. **da-**, **de-**, **dě-**, **di-**, **di^{1}-**, **du-**, **ti-**, **ti^{1}-**.
t.-ylar yimış bişmay t.-ylar 037Bşk/001, yimış bişmay t.-ylar 037Bşk/003, makbul t.-ylar 037Bşk/005.
t.-p appak t.-p 043Tat/009.

tıg- тыг- *e.* tıkamak. [a.krş. ED **tık-** (1972: 465a); CC **tıxa-** ‘tıkamak’ (2015: 840); HŞ **tik-** ‘kurmak’ (2014: 558); BRS **tık-** ‘sokmak, sokuşturmak’ (1899: 218a); BL1926 **tıɣ-** (2018: 36); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tıg-** (1981: 182a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tıɣ-** (2016: 661a)].
t.-ıp yansık t.-ıp saklayık 022Tat/022.

tıl’ тыль *a.* dil. [a.krş. ED **tıl** (1972: 489b); CC **til** (2015: 842); HŞ **til** (2014: 558); PS *Tat. T.* **tö^{1}l**, *Miş. T.* **tıl**, **til**, *Bşk. T.* **tël**, *Nog. T.* **til** (1787: 94); BRS **tël** (1899: 209a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tël** (1981: 69b)].
t.+dı sanıngnay kubık yumışak t.+dı 006Tip/021.

tındır- тындыр- *e.* dinlendirmek. [a.krş. ED **tındur-** (1972: 518a); HŞ **tı:ndur-** (2014: 557); BRS **tınısla-** (1899: 218b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tındır-** (1981: 190b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tındır-** (2016: 681a)].
t.-sın übĕp yanın t.-sın 039Tat/012.

tır- тыр- *y.e.* durmak. bk. **tor-**, **tur-**.
t.-gas gĕri t.-gas 029Tat/025.

tıra^{1}ktı тырякты *ft.* kavaklı. bk. **tirek.** krş. **balusak** , **usak**. [a.krş. CC **tërek** ‘ağaç’ (2015: 571); BL1926 **tıraq** ‘meşakat’ (2018: 108)].
t. yaşil’ gna sana t. 004Tip/023.

tış тыш *a.* dış. [a.krş. ED **taş** (1972: 556b); HŞ **tış** (2014: 557); BRS **tış** (1899: 219b); BL1926 **tış** (2018: 70); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tış** (1981: 202a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tış** (2016: 717b)].
t.+da mujik t.+da iken ul zamanda 007Bşk/005.

tış- тыш- *e.* düşmek. bk. **şta-**, **töş-**, **tş-**, **tuş-**, **tü^{1}ş-**, **tü^{1}ş’**, **tüş-**.
t.-kanda yort illerĕm iska t.-kanda 013Bşk/005.

tıv- тыв- *e.* doğmak. bk. **taw-**, **tıw-**, **tow-**, **tuv-**, **tuw-**. [a.krş. BRS **tıw-** (1899: 219b); BL1926 **tıw-** (2018: 166); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tıw-** (2016: 715b)].
t.-up t.-up üsken jirler iske tü^{1}ş’se 013Tat/007.

tıw- тыу- *e.* doğmak. bk. **taw-**, **tıv-**, **tow-**, **tuv-**, **tuw-**. [a.krş. SBTP **tıw-** (1870: 152); BRS **tıw-** (1899: 219b); BL1926 **tıw-** (2018: 166); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tıw** (2016: 715b)].
t.-mas analardan t.-mas 010Tat/027.
t.-sa t.-sa turmas 010Tat/027.
t.-ıb t.-ıb üsken jirge kaytırga 046Bşk/022.
t.-gan t.-gan ilden ayrılgaç 004Bşk/018, t.-gan jirge äyleněp 004Bşk/026.
t.-ɣanday anadan janı t.-ɣanday bulam 033Bşk/017.
t.-masamçi t.-masamçi anadan 004Bşk/024.

tıwgan тыуган *a.* kardeş. bk. **cugan**, **togan**, **tugan**. [a.krş. CC **tovgan** ‘doğan, doğmuş’ (2015: 580); PS *Bşk. T.* **tovgan** (1787: 21); BRS **tıwgan** (1899: 219b) **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ.* **tıwɣan-eqrebe** ‘kardeş-akraba’ (2002: 346b)].
t.+larıŋ üz t.+larıŋ jat bulır 022Tat/030.

ti- I ти- *e.* demek. bk. **da-**, **de-**, **dĕ-**, **di-**, **di[1]-**, **du-**, **tı-**, **ti[1]-**. [a.krş. ED **tĕ-** (1972: 433b); HŞ **tĕ:-** (2014: 542); SBTP **ti-** (1870: 168); BL1926 **ti-** (2018: 218); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ti-** (2016: 299b)].
t.-gen saldat t.-gen xĕzmetler 004Bşk/020.
t.-gende stupay pohod t.-gende 003Bşk/016.
t.-p kaytır t.-p kötmegĕz 001Tat/009, par t.-p işandın 025Bşk/009, tagarmala t.-p 032Bşk/009.

ti- II ти- *e.* değmek. bk. **tiy-**, **ti[1]y-**. [a.krş. ED **teg-** (1972: 476a); CC **tĕy-** (2015: 839); HŞ **tĕg-** (2014: 547); PS *Tat. T.* **tuy**, **toymak**, *Miş. T.* **toymak**, *Bşk. T.* **toymaklik** (1787: 162); SBTP **tiy-** (1870: 168); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tiy-** (1981: 108b].
t.-sin itegi[1] yĕrgĕ t.-sin dĕp 047Bşk/006.
t.-sälä t.-sälä yabır itmäs 010Bşk/014.

tik тик *a.* sakin. [a.krş. ED **tek** (1972: 475b); CC **tĕk** (2015: 570); BRS **tik** (1899: 208b); BL1926 **tik** (2018: 198); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tik** (1981: 96a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tik** (2016: 300b)].
t. t. jatma 011Tat/011, t. yat 044Bşk/005, t. baxıtları 049Bşk/016, t. samovar 049Bşk/082, t. kaynay 049Bşk/083, t. sandugaç 049Bşk/084.

t’le- т’ля- *e.* dilemek. bk. **tĕle-**. [a.krş. ED **tile:-** (1972: 492a); CC **tile-** (2015: 575); SBTP **tile-** (1870: 174)].
t.-dĕm t.-dĕm sinden 001Bşk/009.

timar тимар (Rus). *a.* tedavi. [a.krş. CC **tımar** ‘tedavi’ (2015: 840); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tımar** ‘körük’ (2016: 308b)].
t.+dan şifa yuk üzgĕ t.+dan 002Bşk/016.

tiŋ тиң *a.* denk. [a.krş. ED **teŋ** (1972: 511a); CC **tĕŋ** (2015: 833); HŞ **teŋ** (2014: 551); BRS **tiŋ** (1899: 209a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tiŋ** (1981: 110a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tiŋ** (2016: 315a)].
t. t. sawul 021Bşk/004, t. sawul 021Bşk/006, t. togol’ 049Bşk/016.
t.+ler t.+ler sawup 001Nog/009.

tiŋdaş тиңдаш *a.* akran, yaşıt. bk. **tiŋtuş**. [a.krş. CC **tĕŋdeş** ‘aynı değerde, aynı seviyede, eşit, beraber’ (2015: 833); BRS **tinŋäş** (1899: 209a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tiŋdeş** (1981: 110a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tiŋdeş** (2016: 316a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ.* **tiŋ-toŋdaş**, **tiŋ-tiŋdeş** (2002: 317b)].
t.+ım t.+ım bĕlen uynadım ay 033Bşk/011.
t.+ımɣı t.+ımɣı bĕlen uynadım ay 033Bşk/005.

tiŋtuş тиң туш *a.* akran. bk. **tiŋdaş**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tiŋ-toş** ‘yaşıtlar’ (2016: 317b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ.* **tiŋ-toŋdaş**, **tiŋ-tiŋdeş** (2002: 317b)].
t.+um t.+um bĕlen 028Bşk/011, t.+um qaldı 033Bşk/023.
t.+larım t. tuşlarım arayında 043Bşk/003, t. tuşlarım arayında 043Bşk/007.

tir тир *a.* ter. [a.krş. CC **tĕr** (2015: 571); HŞ **tĕr** (2014: 553); BRS **tir** (1899: 209b); BL1926 **tir** (2018: 118); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tir** (1981: 102a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tir** (2016: 323a)].
t. aq buz atkay mĕnseŋ i t. bula 049Bşk/053.

tirek тиряк *ft.* kavak. bk. **tıra[1]k**. krş. **balusak**, **usak**. [a.krş. ED **tĕre:k** (1972: 543a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tirek** (1981: 104b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tirek** (2016: 333b)].
t. sagralargà üskän bır t. 002Tip/011.

tiren тирян *a.* derin. bk. **tĕren**. [a.krş. ED **teriŋ** (1972: 551a); CC **tĕreŋ** (2015: 838); PS *Tat. T.*, *Miş. T., Bşk. T.* **tirenlik**, *Nog. T.* **dĕrĕnlik** ‘derinlik’ (1787: 359); BL1926

teren (2018: 54); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tiren** (1981: 105a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **teren** (2016: 781b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **tiren** (2002: 319a)].
t.+dĕr kaban kü[1]li t.+dĕr ley 020Tat/001, kaban kü[1]li t.+dĕr ley 020Tat/005.

tirme тирмя (Mo.) *a.* terme. [a.krş. CC **tĕrme** (2015: 838); BL1926 **tirme** (2018: 80); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tirme** (1981: 104a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tirme** (2016: 331a)].
t.+ler aq t.+ler korıp yĕylerge 049Bşk/086.

tiy- тия- *e.* değmek. bk. **ti-**, **ti[1]y-**. [a.krş. ED **teg-** (1972: 476a); CC **tĕy-** (2015: 839); HŞ **tĕg-** (2014: 547); PS *Tat. T.* **tuy**, **toymak**, *Miş. T.* **toymak**, *Bşk. T.* **toymaklik** (1787: 162); SBTP **tiy-** (1870: 168); BRS **tĕy-** (1899: 206b); BL1926 **tĕy-** (2018: 166); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tiy-** (1981: 108b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tĕy-** (2016: 227a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Karizĕl ağ.* **tiyĕr-** ‘değdirmek’ (2002: 316a)].
t.-ĕrikĕn kayçan t.-yĕrikĕn mĕŋ kulım 047Bşk/011.

tiz тиз (Far.) *a.* tez. [a.krş. CC **tĕz** (2015: 573); HŞ **tīz** (2014: 564); PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **tiz**, *Nog. T.* **tĕz** (1789: 299); BRS **tiz̲** (1899: 208b); BL1926 **tiz̲** (2018: 172); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tiz** (1981: 94b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tiz̲** (2016: 297a)].
t. t. kaytır tip kötmegĕz 001Tat/009.

ti[1]- ті- *e.* demek. bk. **da-**, **de-**, **dĕ-**, **di-**, **di[1]-**, **du-**, **tı-**, **ti-**.
t.-yĕp saz salkınların alsĕn t.-yĕp 049Bşk/050.

ti[1]y- тія- *e.* değmek. bk. **ti-**, **tiy-**. [a.krş. ED **teg-** (1972: 476a); CC **tĕy-** (2015: 839)].
t.-er altın i[1]yer atka t.-er 010Bşk/013.

ti[1]yin тіин *z.* sincap. [a.krş. ED **teyiŋ** (1972: 569a); CC **tĕyin** (2015: 572); BRS **tĕyĕn** (1899: 207a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tiyĕn** (1981: 93a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tĕyĕn** (2016: 226a)].
t. aklar kayindà kuklar t. atırmámın 002Nog/007.

togan тоган *a.* kardeş. bk. **cugan**, **tıwgan**, **tugan**. [a.krş. CC **tovgan** ‘doğan, doğmuş’ (2015: 580); PS *Bşk. T.* **tovgan** (1787: 21)].
t.+ın uz t.+ın yat bulır 047Bşk/071.

togĕl’ тогель *ed.* değil. bk. **togol’**, **tögöl**, **tugıl**, **tugıl’**, **tuɣıl’**, **tugul’**, **tü[1]gü[1]l’**. [a.krş. CC **dĕvül** (2015: 691); BRS **tügĕl** (1899: 214b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tügĕl** (1981: 284a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tügĕl** (2016: 628a)].
t. ni awuru t. 049Bşk/036.

togol’ тоголь *ed.* değil. bk. **togĕl’**, **tögöl**, **tugıl**, **tugıl’**, **tuɣıl’**, **tugul’**, **tü[1]gü[1]l’**.
t. zur t. 049Bşk/013, kiŋ t. 049Bşk/014, kĕm t. 049Bşk/015, tiŋ t. 049Bşk/016, zur t. 049Bşk/022, xor t. 049Bşk/024, samovar t. şawlarga 049Bşk/082, sandugaç t. sayrarga 049Bşk/084.
t. iděm ĕ[1]y gakılsız kşı t. iděm 049Bşk/071.

tokamlı токамлы *a.* döngülü. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **tokımlı** ‘soylu, saf kan, cins’ (1981: 113b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Döbyaz ağ., Kazan Ardı Kreşin ağ.* **toqom** ‘1. borçlu. 2. gerek, lazım. 3. değer.’ (2009: 637b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **toqomno** ‘çok’ (2002: 320b)].
t. komış kna yar t. ikan 004Tip/015.

ton тон *a.* elbise, kürk. bk. **tun**. [a.krş. ED **to:n** (1972: 512b); CC **ton** ‘elbise, giyim’ (2015: 579); HŞ **to:n** ‘elbise’ (2014: 567); BRS **tun** (1899: 216b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **ton** ‘kürk (palto)’ (2009: 639b)].
t. yĕtĕkey minga t. tĕktĕr 048Bşk/031.

tor- I тор- *e.* durmak. bk. **tır-**, **tur-**. [a.krş. PS *Bşk. T.* **tor-** (1789: 374); BRS **tor-** (1899: 212a); BL1926 **tor-** (2018: 172); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tor-** (1981: 121a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tor-** (2016: 391a)].
t.-a t.-a üzek özölöb 004Bşk/010.
t.-obtor salamda t.-obtor 007Bşk/016.
t.-gaç yürĕy dagna t.-gaç 049Bşk/067.
t.-gan anaw t.-gan kagızda 006Bşk/011, anaw t.-gan sawuttagı 006Bşk/013.

kitip bara t.-gas kitip bara t.-gas yal itděm 049Bşk/009.
běrměy t.-sin běrměy t.-sin bu yılga 047Bşk/067.

tor- II тор- *e.* uykudan kalkmak. [a.krş. ED **tur-** ‘ayakta durmak’ (1972: 529b); CC **tur-** ‘ayağa kalkmak’ (2015: 852); BRS **tor-** ‘ayağa kalkmak’ (1899: 212a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tor-** (1981: 121a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tor-** (2016: 391a)].
t.-ob irte t.-ob karasam 004Bşk/011, irte bělen t.-ob min karasam 046Bşk/019
t.-op t.-op sıktı 006Bşk/015, irtänsäkkäy t.-op ay karasam 009Bşk/001, irtänsäkkäy t.-op ay karasam 009Bşk/003, ultrada t.-op tawga sıktım 049Bşk/051.

torlo торло *s.* türlü. bk. **törlö**, **türli**.
t. t. çeçke satıp aldım 046Bşk/001.

tot- тот- *e.* tutmak. bk. **tut-**. [a.krş. ED **tut-** (1972: 496a); CC **tut-** (2015: 854); SBTP **tot-** (1870: 154); BRS **tot-** (1899: 213a); BL1926 **tot-** (2018: 226); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tot-** (1981: 129a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tot-** (2016: 408a)].
t.-to çeçek t.-to 026Tat/005, çeçek t.+to 026Tat/007, çeçek t.+to 026Tat/011.

totlı- тотлы- *e.* tutulmak, yakalanmak. [a.krş. ED **tutul-** (1972: 456b); BRS **totol-** (1899: 213a); BL1926 **totol-** (2018: 210); **Ç. Tat. yd.** TTAS **totıl-** (1981: 132a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **totol-** (2016: 405b)].
t.-dım kızlar übib t.-dım 047Bşk/022.

tow- тоу- *e.* doğmak. bk. **taw-**, **tıv-**, **tıw-**, **tuv-**, **tuw-**. [a.krş. ED **toğ-** (1972: 465a); CC **tog-** (2015: 578), **tuv-** (2015: 585); HŞ **toɣ-** (2014: 565); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tom ağ.* **tow-** (2009: 642a)].
t.-up t.-up üsken jirler 049Bşk/012.

töb төб *a.* dip. bk. **tüb**. [a.krş. CC **tüb** ‘dip, temel, alt’ (2015: 585); BRS **töb** (1899: 210a); BL1926 **töb** (2018: 32); **Ç. Tat. yd.** TTAS **töp** (1981: 254b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Minzele ağ.* **töbe** ‘tepe’ (2009: 642a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **töp** (2016: 443b)].
t.+ě kayin t.+ě karadır 047Bşk/044.

tögöl төгöл *ed.* değil. bk. **togěl’**, **togol’**, **tugıl**, **tugıl’**, **tuɣıl’**, **tugul’**, **tü[1]gü[1]l’**. [a.krş. CC **děvül** (2015: 691); BRS **tügěl** (1899: 214b); BL1926 **tügěl** (2018: 32)].
t. başımız t. 001Tat/009.

töl төл *a.* dul. [a.krş. ED **tu:l** (1972: 490a); CC **tul** (2015: 851); BRS **tol** (1899: 211a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tol** (1981: 113b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tol** (2016: 359a)].
t. t. xatınnı kěm ala 048Bşk/030.

tölkö төлкö *z.* tilki. bk. **tölk’**, **tül’kü**, **tülk’**. [a.krş. CC **tülkü** (2015: 586); BRS **tölkě** (1899: 211b); BL1926 **tölkö** (2018: 70); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tölkě** (1981: 250a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Urta ağ.* **tölkö** (2009: 644a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tölkö** (2016: 436a)].
t. t. uynay 003Tat/004, t. balası 046Bşk/023.

tölk’ төлк’ *z.* tilki. bk. **tölkö**, **tülkü**, **tülk’**.
t. t.‿uynay 004Tat/002, t.‿uynay 006Tat/002, t.‿uynay 007Tat/002, t.‿uynay 008Tat/002, t.‿uynay 009Tat/002.

törlö төрлö *s.* türlü. bk. **torlo**, **türli**. [a.krş. ED **törlüɣ** (1972: 546b); CC **türlü** (2015: 586); HŞ **türlü** (2014: 585); BRS **törlě** (1899: 212b); BL1926 **törlö** (2018: 76); **Ç. Tat. yd.** TTAS **törlě** (1981: 262b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **törlö** (2016: 454b)].
t. uqıp t. sěnelerden 002Bşk/008.

töş- төш- *e.* 1. düşmek. bk. **şta-**, **tış-**, **tş-**, **tuş-**, **tü[1]ş-**, **tü[1]ş**, **tüş-**. [a.krş. BRS **töş-** (1899: 215b); BL1926 **töş-** (2018: 88); **Ç. Tat. yd.** TTAS **töş-** (1981: 277a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **töş-** (2016: 482a)].
t.-ěr alma pěşěr özělěb t.-ěr 047Bşk/056.
t.-děm yěgılıp kna t.-děm angsızdan 049Bşk/070.
t.-ti çabup t.-ti bu yulga 047Bşk/065.
2. konmak, inmek.

t.-e ak kanatlı ata kaz oçob t.-e kü[1]renge 004Bşk/031.

töş I төш *a.* düş. bk. **tuş**, **tüş**. [a.krş. CC **tüş** (2015: 586); BRS **töş** (1899: 213b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **töş** (1981: 273a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **töş** (2016: 473b)].
t. yukı da kurgan t. köběk 047Bşk/035.

töş II төш *a.* öğle. [a.krş. CC **tüş** 'öğle, öğle vakti' (2015: 587); BRS **töş** 'öğle' (1899: 213b); BL1926 **töş** (2018: 128); **Ç. Tat. yd.** TTAS **töş** 'öğle' (1981: 273a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **töş** 'öğle' (2016: 473b)].
t.+ke vaktı t.+ke 006Bşk/007.

tötön төтөн *a.* duman. krş. **tuman**. [a.krş. ED **tütün** 'sigara, tütün' (1972: 457b); CC **tütün** (2015: 587); HŞ **tütün** (2014: 588); BRS **tötön** (1899: 213b); BL1926 **tötön** (2018: 118); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tötěn** (1981: 269a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tipikey ağ.* **tötön** 'kavak polenleri' (2009: 648a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tötön** (2016: 469b)].
t. t. kü[1]rěnges 006Bşk/016.

traxtır трахтыр *a.* misafirhane. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Zlatovst ağ.* **tırax** 'büyük yol, güzergâh' (2009: 673b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Hakmar ağ.* **trax** 'güzergâh, büyük yol' (2002: 331b)].
t. t. sıkkan salarga 024Tat/009.

tsan цан *a.* can. bk. **can**, **jan**, **yam**, **yan**, **zan**. krş. **bägır**. [a.krş. BRS **yän** (1899: 90a)].
t. şul t.+ına 042Tat/003, şul t.+ına 042Tat/007.

tş- тш- *e.* düşmek. bk. **şta-**, **tış-**, **töş-**, **tuş-**, **tü[1]ş-**, **tü[1]ş'**, **tüş-**.
t.-adır kul t.-adır 010Bşk/004, cěrge t.+dır 010Bşk/006, kulγa t.-adır 010Bşk/008.

tuz̲a- туда- *e.* dayanmak. [a.krş. HŞ **tö:z-** 'dayanmak, tahammül etmek' (2014: 573); BL1926 **tüz̲-** (2018: 24); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tüz-** (1981: 286a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tüz̲-** (2016: 633a)].
t.-rsıŋ nisik t.-rsıŋ 045Bşk/006.

tufırak туфырак *a.* toprak. [a.krş. ED **topra:k** (1972: 443a); CC **toprak** (2015: 848); HŞ **topraḳ** (2014: 568); BRS **tuprak** (1899: 219a); BL1926 **tupraqlı** (2018: 28); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tufrak** (1981: 179b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tupraq** (2016: 592b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Ey ağ.* **tuyındı tufraq** 'balçıklı, çamurlu toprak' (2002: 334a)].
t. şunda yazgan bizgà t. 001Tip/034.

tug- туг- *e.* dökmek. [a.krş. ED **tök-** (1972: 477a); CC **tög-** (2015: 849); HŞ **tök-** (2014: 570); PS *Tat. T.* **tug-**, *Bşk. T.* **töy-**, *Nog. T.* **tok-** (1789: 361); BRS **tük-** (1899: 217b); BL1926 **tük-** (2018: 192); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tüg-** (1981: 285b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tüg-** (2016: 629b)].
t.-adır jěl' t.-adır 049Bşk/026.

tugan туган *a.* kardeş. bk. **cugan**, **tıwgan**, **togan**. [a.krş. CC **tovgan** 'doğan, doğmuş' (2015: 580); PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Nog. T.* **tugán** 'erkek kardeş' (1787: 20-21); BL1926 **tuγan** (2018: 90); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tugan** (1981: 145b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tuγan** (2016: 511b)].
t. t. üsken yěrlerěm 003Bşk/017, üz t. kayları ŋ 016Tat/002, t. ös'kěn yěr'lergě 047Bşk/075.
t.+ım yok t.+ım bänim 002Tip/013.
t.+larım t.+larım duslarım kü[1]rmeděm 003Bşk/014.
t.+larıŋ üz t.+larıŋ bulmasa 016Tat/007.

tugankay туганкай kardeşcik.
t.+larıŋ üz tugan t.+larıŋ day 016Tat/002.

tugarakay Тугаракай *a.* yuvarlak.
t. t. kül'de dü[1]rt ürdek 013Tat/040.

tugıl тугыл *ed.* değil. bk. **togěl'**, **togol'**, **tögöl**, **tugıl'**, **tuγıl'**, **tugul'**, **tü[1]gü[1]l'**.
t. xur t. 036Bşk/002.

tugıl' тугыль *ed.* değil. bk. **togěl'**, **togol'**, **tögöl**, **tugıl**, **tuγıl'**, **tugul'**, **tü[1]gü[1]l'**.

t. qayɣı t. 031Bşk/011, xur t. 036Bşk/004, xur t. 036Bşk/006, xur t. 036Bşk/008.

tugıl't- тугыльт- *e.* tükenmek. [a.krş. ED **tüket-** (1972: 479b); CC **tügen-** (2015: 857); HŞ **tü:ken-** 'tükenmek', **tü:ket-** 'tüketmek' (2014: 583); **Ç. Tat. yd.** TTAS **töken-** (1981: 249b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **töken-**(2016: 435a)].
t.-a t.-a la yaşim 037Bşk/009.

tugul- тугул- *e.* dökülmek. bk. **tuɣul'-**. [a.krş. CC **tögül-** (2015: 849); HŞ **tökül-** (2014: 571); BL1926 **tügĕl-** (2018: 130); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tügĕl-** (2016: 628b)].
t.-a t.-a kuz yaşım 026Bşk/002, t.-a kuz yaşım 026Bşk/004.
t.-a[1] irga t.-a[1] 002Tip/012.

tugul' тугуль *ed.* değil. bk. **togĕl'**, **togol'**, **tögöl**, **tugıl**, **tugıl'**, **tuɣıl'**, **tü[1]gü[1]l'**.
t. sarı awuruw t. 004Tip/009, stambitkay t. 006Tip/002, stambitkay t. 006Tip/004, uyga t. 007Tip/014, uyga t. 007Tip/016.

tuɣay туҕай *a.* vadi. [a.krş. PS *Bşk. T.* **tugay** 'çimenlik' (1789: 27), *Nog. T.* **togay** (1787: 344); BRS **tugay** 'koru' (1899: 214b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tugay** (1981: 145b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kazan Ardı Kreşin ağ.* **tuɣay** 'derin' (2009: 651a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tuɣay** (2016: 511a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Kızıl ağ., İyik-Hakmar ağ.* **tuɣay** '1. ormanlık içindeki açık alan. 2. geniş çukurlu arazi' (2002: 332b)].
t.+ga t.+ga tuşup kunayiq 038Bşk/004.
t.+larga t.+larga 038Bşk/002, t.+larga tuşup ta kunayiq 038Bşk/002.

tuɣıl' туҕыль *ed.* değil. bk. **togĕl'**, **togol'**, **tögöl**, **tugıl**, **tugıl'**, **tugul'**, **tü[1]gü[1]l'**.
t. bändälerdän t. xudaydan 012Bşk/009.

tuɣul'- туҕуль- *e.* dökülmek. bk. **tugul-**. [a.krş. ED **tökül-** (1972: 481a); CC **tögül-** (2015: 849); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tügĕl-** (2016: 628b)].
t.-gan mul'dur gna mul'dur t.-gan 005Tip/021, kuzlarımnın t.-gan yaş 005Tip/022.

tuxbá Тухбá *k.a.* Tuğba.
t. t. dagnay bĕlen mul'yanı yandusım 001Nog/008.

tukta- тукта- *e.* durmak, duraklamak. [a.krş. PS *Tat. T.* **tókda-**, *Miş. T.* **tokda-**, *Bşk. T.* **tookda-**, *Nog. T.* **tokta-** (1789: 374); BRS **tukta-** (1899: 216a); BL1926 **tuqta-** (2018: 116); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tukta-** (1981: 158a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **tuqta-** (2017: 640)].
t.-gan uramg‿yamşik t.-gan Giznekey 027Tat/037.

tukum тукум *a.* eyerin altına konulan kilim. [a.krş. ED **tokum** (1972: 470b); BL1926 **tuqım** (2018: 112); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tukım** (1981: 159b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tuqım** (2016: 548a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ.* **toqom** 'koşum bağı' (2002: 320b)].**t.** kiganday t. kuk jilen 049Bşk/074.

tul- I тул- *e.* dolmak. [a.krş. ED **to:l-** (1972: 491a); CC **tol-** (2015: 847); HŞ **to:l-** (2014: 566); SBTP **tul-** (1870: 160); BRS **tul-** (1899: 216a); BL1926 **tul-** (2018: 122); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tul-** (1981: 161a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tul-** (2016: 565a)].
t.-dık nik t.-dık 014Tat/013.
t.-sın buraznası t.-sın dip 003Bşk/009.

tul- II тул- *e.* saçmak. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tulɣa** '1. miğfer. 2. üç ayak.' (2016: 553b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **tulqa** *Karizĕl ağ.* '1. tahta ya da kalası birleştirmek için çakılan çıta. 2. mil yatağı, kovan, polya', *Orta ağ.* 'tarla' (2002: 335a)].
t.-gası ukaları tuzgay t.-gası 022Tat/037.

tulgan- тулган- *e.* dolanmak. [a.krş. ED **tolğan-** 'bükülmek' (1972: 497a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tulgan-** ' 1. dolanmak. 2. yatakta dolanıp durmak' (1981: 160b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tulɣan-** (2016: 555a)].
t.-asın aylĕnasın t.-asın 047Bşk/030.

tulı тулы *a.* dolu. [a.krş. ED **tolu:** (1972: 491b); CC **tolu** (2015: 847); HŞ **to:lu** (2014: 567); BRS **tulı** (1899: 216a); BL1926 **tulı** (2018: 150); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tulı** (1981: 161b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tulı** (2016: 561b)].

t. taş tarilka t. bál biləŋ 001Nog/002, taş tarilka t. bál biləŋ 001Nog/004, askanay t. uy xasıret 022Bşk/003, äskanay t. uy xasıret 022Bşk/007.

tuman туман *a.* sis. krş. **tötön**. [a.krş. ED **tuma:n** (1972: 507a); CC **tuman** (2015: 852); HŞ **tuman** (2014: 573); BRS **toman** (1899: 211b); BL1926 **toman** (2018: 198); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tuman** ‘İran’da 1932 yılına kadar kullanılan para’ (1981: 164a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tuman** ‘1. İran’da 1932 yılına kadar kullanılan para. 2. Türk anadan doğan çocuk.’ (2016: 570b)].
t. irtede t. 010Tat/018, kiste t. 010Tat/018.

tun тун *a.* elbise, kürk. bk. **ton**. [a.krş. BRS **tun** (1899: 216b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tun** (1981: 165a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tun** (2016: 576b)].
t. üzü[1]ŋde t. tĕşlettĕŋ 031Tat/004, üzü[1]ŋde t. tĕşlettĕŋ 031Tat/008.

tuŋ- туң- e. donmak. [a.krş. ED **toŋ-** (1972: 515a); CC **toŋ-** (2015: 847); HŞ **toŋ-** (2014: 568); BRS **ton-** (1899: 212a); BL1926 **tuŋ-** (2018: 222); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tuŋ-** ‘donmak’ (1981: 181bb), **Ç. Bşk. yd.** BTAH **toŋ-** (2016: 584a)].
t.-may kaş bina t.-may yatıwı 017Bşk/008.

tuŋarak туңаряк *a.* yuvarlak. [**Ç. Bşk. yd.** BTS **tüŋerek** (2017: 651b)].
t.-arak kanatınnın usu t.-arak 031Bşk/010.

tur- тур- *e.* 1. durmak. bk. **tır-**, **tor-**. [a.krş. ED **tur-** (1972: 529b); CC **tur-** (2015: 852); HŞ **tur-** (2014: 574); PS *Tat. T.*, *Miş. T.* **tur-** (1789: 374); SBTP **tur-** (1870: 156)].
t.-am allarında kuylap t. bit 006Tip/006.
t.-ɣan t.-ɣan qarawul 019Bşk/010.
ukındra t.-ɣan ukındra t.-ɣan kuplarni 026Bşk/010.
yurı t.-gas yankay gna buylap yurı t.-gas 001Tip/015.
t.-up karışı t.-up yawap bire 004Tip/017.
2. kalkmak.
t.-am bĕr t.-am 013Bşk/005.
t.-dım t.-dım taŋ bĕlen 013Tat/034.
t.-ıp irtĕ bĕlen t.-ıp karasam 049Bşk/005.
3. yaşamak.
t.-mas nalardan tıwmas tıwsa t.-mas 010Tat/027.

tur I тур *r.a.* doru (renk). bk. **turı**. krş. **kiro**. [a.krş. SBTP **tur** (1870: 174); BRS **turı** (1899: 217b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **tur** ‘büyük’ (2002: 338b)].
t. kızıl t. at 040Bşk/002, kızıl t. at 040Bşk/003.
t.+a kızıl t.+a 027Bşk/008.
t.-say t.-say atnı 001Tat/008.

tur II тур *a.* baş köşe. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **tur** ‘büyük’ (2002: 338b)].
t.+inda uynun t.+inda 008Bşk/005.

tura I тура *a.* bey, zengin kişi, ağa. bk. **türe**.
t.+lar xız (sız) t.+lar bĕlen bızlarga 034Bşk/010.

tura II тура *s.* has.
t. mingan atım t. jurga 013Tat/043.

tura III тура *ed.* doğru. bk. **turı I**.[a.krş. ED **toğru:** (1972: 471b); CC **togru** (2015: 578), **tuvra** (2015: 855); HŞ **toɣru** (2014: 565); BRS **tura** (1899: 217a); BL1926 **tura** (2018: 266); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tura** (2016: 601b)].
t. al uramnı t. barsa 027Tat/019.

turgay тургай *z.* toygar. bk. **turɣay**. [a.krş. ED **torğay** (1972: 540a); CC **torgay** (2015: 579); SBTP **turqay** (1870: 172); BRS **turgay** (1899: 217a); BL1926 **turɣay** (2018: 110); **Ç. Tat. yd.** TTS **turgay** (1997: 330b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **turɣay** ‘serçe’ (2016: 607b)].
t. bĕr t. 007Tat/003, bĕr’ t. 007Tat/005, sarıçay t. 046Bşk/019.
t.+lar bul t.+lar 009Bşk/002, bul (buz) t.+lar 009Bşk/004.

turɣay турҕай *z.* toygar. bk. **turgay**. [a.krş. ED **torğay** (1972: 540a); CC **torgay** (2015: 579); SBTP **turqay** (1870: 172); BRS **turgay** (1899: 217a); BL1926 **turɣay** (2018: 110); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ., Tipikey ağ., İçkin ağ., Astrahan ağ., Sibir ağ.* **turɣay** (2009: 659a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **turɣay** 'serçe' (2016: 607b)].
t. buz t. 037Bşk/007.

turı I туры *ed.* doğru. bk. **tura III**. [a.krş. . ED **toğru:** (1972: 471b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **turı** (1981: 172b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ.* **turılan-** 'doğrulanmak' (2002: 339a)].
t. t. äytĕrmĕn yüzĕne 040Tat/016.

turı II туры *r.a.* doru (renk). bk. **tur**. krş. **kiro**. [a.krş. SBTP **turı** (1870: 178); BRS **turı** (1899: 217b); BL1926 **turı** (2018: 200); **Ç. Tat. yd.** TTAS **turı** 'kara kuyruklu ve kara yeleli kızılımsı at' (1981: 174b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **turı** (2016: 612a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **turı** (2002: 339a)].
t. t. atlar 048Bşk/027.
t.+sayɣna t.+sayɣna atıŋnı yĕzlarga 034Bşk/008.

turkın туркын *ik.* ipek. krş.. **ifek**, **jıfak**, **jifek**, **jifĕk**, **stambitkay**, **yĕfek**. [a.krş. BRS **tulkın** 'dalga' (1899: 216b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **torgın** 'durgun' (1981: 119a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **turqa** 'ipek dokuma' (2016: 609b)].
t. t. t. kuylar kile 007Tip/021.

turlan- турлан- *e.* canlanmak, yenilenmek.
t.-á yaz buldısa tallar t.-á 004Tip/028.

turli турли *s.* türlü. bk. **torlo**, **törlö**. [a.krş. BRS **törlĕ** (1899: 212b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **törlĕ** (1981: 262b)].
t. t. xasra[1]t 001Tip/014, t. xasra[1]t 001Tip/025.

tuş- туш- *e.* düşmek, girmek. bk. **şta-**, **tış-**, **töş-**, **tş-**, **tü[1]ş-**, **tü[1]ş'-**, **tüş-**.
t.-masa xışkım t.-masa 041Bşk/011, xışkım t.-masa 041Bşk/012.
t.-tĕ ĕ[1]lle niler t.-tĕ işĕme 049Bşk/068.
t.-kan xay t.-kan 021Bşk/001, isina t.-kan saqta 030Bşk/006, iskä t.-kan 033Bşk/016.
t.-kanda iska t.-kanda 029Bşk/010.
2. inmek.
t.-ar yügrü[1]p t.-ar 004Tip/008, tasbix aytıp t.-ar 037Bşk/008.
t.-tım yügrü[1]p kna t.-tım 003Tip/015.
t.-up tuɣaylarga t.-up ta kunayiq 038Bşk/002, tuɣayga t.-up kunayiq 038Bşk/004.

tuş туш *a.* düş. bk. **töş**, **tüş**..
t.+um älle t.+um 028Bşk/010.
t.+umda tünde t.+umda 028Bşk/008, ay t.+umda 033Bşk/007.

tut- тут- *e.* tutmak. bk. **tot-**. [a.krş. ED **tut-** (1972: 451a); CC **tut-** (2015: 854); HŞ **tut-** (2014: 577); SBTP **tut-** (1870: 158), **tot-** (1870: 154); BRS **tot-** (1899: 213a); BL1926 **tot-** (2018: 48)].
t.-tım dombra t.-tım kulıma 047Bşk/017.
kuya t.-tıŋ kuya t.-tıŋ zigĕnni miske bĕrlen 006Bşk/006.
t.-kan kup uy xasiret t.-kan jigitlĕr 049Bşk/035.

tutıköş туты көш (Far.) *z.* papağan. [a.krş. CC **totu** (2015: 580); HŞ **ţüţī** 'bülbüle benzer bir kuş' (2014: 593); BRS **tutı koş** (1899: 217b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tutıy** (1981: 177a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tutıyɣoş** (2016: 617a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ.* **tutıyɣoş, totoɣoş** (2002: 339b)].
t. buyiŋ t. köbĕk 047Bşk/033.

tuv- тув- *e.* doğmak. bk. **taw-**, **tıv-**, **tıw-**, **tow-**, **tuw-**. [a.krş. ED **tuğ-** (1972: 465a); CC **tuv-** (2015: 585); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tuw-** (1981: 178b)].
t.-ar kuyaştay t.-ar aylanıp 013Tat/028.

tuw- ту-/туу- *e.* doğmak. bk. **taw-**, **tıv-**, **tıw-**, **tow-**, **tuv-**. [a.krş. ED **tuğ-** (1972: 465a); CC **tuv-** (2015: 585); SBTP **tuw-** (1870: 174); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tuw-** (1981: 178b)].**t.-dım** nige t.-dım 029Tat/034, nige t.-dım 029Tat/036.
t.-gan t.-gan üsken yirĕmde 003Bşk/006.
t.-up t.-up uskan ilima 043Bşk/012.

tuy- туй- *e.* doymak. [a.krş. HŞ **to:y-** (2014: 569); BRS **tuy-** (1899: 215a); BL1926 **tuy-** (2018: 126); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tuy-** (1981: 180b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tuy-** (2016: 529b)].
t.-arsın aşab t.-arsın 007Bşk/019.
t.-gansa kĕymedĕm t.-gansa 003Bşk/013, ben t.-gansa 003Bşk/014.

tuy туй *a.* toy. [a.krş. ED **to:y** (1972: 566b); CC **toy** (2015: 580); HŞ **ṭoy** (2014: 593); PS *Nog. T.* **toy** (1787: 210); BRS **tuy** (1899: 215a); BL1926 **tuy** (2018: 88); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tuy** (1981: 153b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tuy** (2016: 525a)].
t.+ında yazgı saban t.+ında 040Tat/020, yazgı saban t.+ında 040Tat/021.

tuz- туз- *e.* eskimek. [a.krş. ED **toz-** 'buharlaşmak' (1972: 572b); HŞ **to:z-** 'tozmak' (2014: 569); BRS **tuz-** 'saçını karıştırmak, (toz için) kalkmak'(1899: 215a); BL1926 **tuz̲-** 'karışmak, dağılmak' (2018: 92); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tuz-** 'eskimek' (1981: 153a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tuz̲-** 'yıpranmak' (2016: 523b)].
t.-mas ukaları t.-mas bulgası 022Tat/036.
t.-gay ukaları t.-gay tulgası 022Tat/037.
t. sinĕ uka billerinda yurü[1]p t. sinĕ 040Bşk/005.

tuz туз *a.* tuz. [a.krş. ED **tu:z** (1972: 571a); CC **tuz** (2015: 585); HŞ **tu:z** (2014: 582); PS *Tat. T.* **toz**, **tız**, *Miş. T.*, *Bşk. T.*, *Nog. T.* **tuz** (1787: 390); BRS **toz̲** (1899: 210a); BL1926 **toz̲** (2018: 42); **Ç. Tat. yd.** TTAS **toz** (1981: 111a)].
t. t. bĕlen 033Tat/002, t. bĕlen 033Tat/006.

tuz туз *a.* kabuk. [BRS **tuz̲** (1899: 215a); BL1926 **tuz̲** (2018: 185); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tuz** (1981: 150b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **tuz̲** (2017: 648b)].
t. yarım t. gına 046Bşk/027.

tuzikan тузикян *e.* dayanmak.
t. j(ü[1])regĕ nisĕk muzikan (t.) 025Tat/008.

tüb тӱб *a.* dip. bk. **töb**. [a.krş. ED **tü:b** (1972: 434b); CC **tüb** 'dip, temel, alt' (2015: 585); HŞ **tü:p** (2014: 585); SBTP **tüb** (1870: 166); BRS **töb** (1899: 210a); BL1926 **töp** (2018: 116)].
t.+ĕnde işik t.+ĕnde 008Bşk/006.

tübe тӱбя *a.* tepe. krş. **ist**, **öst**, **üst**. [a.krş. ED **tü:b** (1972: 434b); CC **tüb** 'dip, temel, alt' (2015: 585); BRS **tübä** 'tepe' (1899: 214a); BL1926 **tübe** (2018: 128); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tübe** (1981: 281a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **tübe** (2017: 649b)].
t. tĕrezĕm t. buz 046Bşk/027.

tül'kü тӱлькӱ *z.* tilki. bk. **tölkö**, **tölk'**, **tülk'**. [a.krş. ED **tilkü:** (1972: 498b); CC **tülkü** (2015: 586); HŞ **tilkü** (2014: 561); SBTP **tülki** (1870: 178)].
t. kızıl t. qulaksın 031Bşk/002, kızıl t. qulaksın 031Bşk/006.

tün тӱн *a.* gece. bk. **tü[1]n**. [a.krş. ED **tün** (1972: 513a); CC **tün** (2015: 586); PS *Tat. T.* **tun**, **tön**, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **tön** (1787: 277); BRS **tön** (1899: 211b); BL1926 **tön** (2018: 116); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tön** (1981: 250b); **Ç. Bşk. yd. tön** (2016: 438b)].
t.+dä bügün ɣna t.+dä 028Bşk/002, bügün t.+dä 028Bşk/004, bügäsä t.+dä 028Bşk/008, bugasakay t.+dä 033Bşk/001, , bugasa t.+dä 033Bşk/007, karangı t.+dä 001Tip/007, t.+dä yurgan 004Tip/024.
t.+nerně uzun uzun ay t.+nerně 033Tat/003, uzun uzun ay t.+nerně 033Tat/007.

türe тӱря *a.* bey, zengin kişi, ağa. bk. **tura**. [a.krş. CC **töre** 'töre, hukuk, kanun, adet' (2015: 580); HŞ **töre** (2014: 571); BL1926 **türe** (2018:); **Ç. Tat. yd.** TTAS **türe** (1981: 289b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tobol ağ.* **türe** '1. kocasının abisi. 2. okumuş,

hürmetli kişiyi yüceltme sözü' (2009: 666a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **türe** (2016: 648b)].

t. kasım t. 012Bşk/001, kasım t. 012Bşk/002, kasım t. 012Bşk/004, kasım t. 012Bşk/006, kaxım t. 028Bşk/001, magadı t. 004Tip/016, magadı t. 004Tip/018, magadı t. 004Tip/021.

tüş- тӱш- *e.* düşmek, inmek. bk. **şta- tış-**, **töş-**, **tş-**, **tuş-**, **tü¹ş-**, **tü¹ş'-**. [a.krş. ED **tüş-** (1972: 560a); CC **tüş-** (2015: 587); HŞ **tüş-** (2014: 586)].

t.-ü¹p at bayladım t.-ü¹p kul'saga 006Tip/016.

t.-mayluk kün t.-mayluk mikan 037Bşk/002, kün t.-mayluk mikan 037Bşk/004.

tüş тӱш *a.* düş. bk. **töş**, **tuş**. [a.krş. CC **tüş** (2015: 586); HŞ **tü:ş** (2014: 585); SBTP **tüş** (1870: 154); BRS **töş** (1899: 213b)].

t.+üm älle t.+üm 033Bşk/010.

t.+umdä ay t.+umdä 033Bşk/001.

t.+ümkay älle t.+ümkay 033Bşk/004.

tüzĕm тӱзем *a.* sabır, dayanıklılık. [a.krş. CC **tözümlük** 'dayanma, tahammül, sabır' (2015: 851); OSTN **tüz-** 'sabretmek' (1893: 152); BRS **tüz̲ĕm** 'sabır' (1899: 215a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tüzĕm** (1981:); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tüz̲ĕm** (2016: 631b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ., Ey ağ.* **tüz̲ĕm** (2002: 341a)].

t. t. birsĕn xoday kü¹rgenge 004Bşk/032.

tü¹b тюб *a.* dip. bk. **töb**. [a.krş. ED **tü:b** (1972: 434b); CC **tüb** 'dip, temel, alt' (2015: 585); HŞ **tü:p** (2014: 585); SBTP **tüb** (1870: 166); BRS **töb** (1899: 210a); BL1926 **töp** (2018: 116)].

t.+ina su t.+ina batadır 024Tat/002, su t.+ina batadır 024Tat/006.

tü¹beli тюбяли *a.* tepeli. [a.krş. HŞ **töpe** 'tepe' (2014: 571); PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **töbe**, *Nog. T.* **tĕpe** 'tepe' (1787: 340); BRS **tübälĕ** (1899: 214a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tübelĕ** (2016: 620b)].

t. bü¹rki kazan t. 005Tat/003, bü¹rki kazan t. 005Tat/003.

tü¹ben тюбян *a.* alt, aşağı. krş. **alt**, **as**, **ast**. [a.krş. CC **töben** (2015: 849); PS *Tat. t.* **tüben** 'alçak' (1789: 238); SBTP **tüben** (1870: 152); BRS **tübän** (1899: 214b); BL1926 **tüben** (2018: 140); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tüben** (1981: 282a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tüben** (2016: 621b)].

t. baylar yugar‿bĕz t. giznekey 027Tat/031, baylar kitsĕn yüz t. 027Tat/032.

tü¹bĕtĕy тюбетей *a.* takke biçiminde ve biraz yüksekçe süslü bir tür başlık. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **tübetey** (1981: 283b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tübetey** (2016: 627b)].

t. ukalı t. kiměysĕn 047Bşk/013.

tü¹gü¹l' тюгюль *ed.* değil. bk. **togĕl'**, **togol'**, **tögöl**, **tugıl**, **tugıl'**, **tuɣıl'**, **tugul'**. [a.krş. ED **teɣül** (1972: 480a); CC **dĕvül** (2015: 691); BL1926 **tügĕl** (2018: 150); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tügĕl** (1981: 284a)].

t. üyge t. kiletke 028Tat/014, marja t. bĕletke 028Tat/016.

tü¹le- тюля- *e.* ödemek. [a.krş. ED **töle:-** (1972: 492b); CC **töle-** (2015: 849); BRS **tülä-** (1899: 216b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tüle-** (1981: 287a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tüle-** (2016: 636b)].

t.-n pozzarit bulıp t.-n 005Bşk/004.

tü¹lk(ü) тюлк' *z.* tilki. bk. **tölkö**, **tölk'**, **tül'kü**. [a.krş. CC **tülkü** (2015: 586)].

t. t.‿uynay 003Tat/002, t.‿uynay 005Tat/004.

tü¹n тюн *a.* gece. bk. **tün**. [a.krş. ED **tün** (1972: 513a); CC **tün** (2015: 586); HŞ **tü:n** (2014: 584); SBTP **tün** (1870: 154); BRS **tön** (1899: 211b); BL1926 **tön** (2018: 116); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tön** (1981: 250b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tön** (2016: 438b)].

t.+ner t.+ner ütkensĕ 038Tat/012.

tü¹ş- тюш- *e.* düşmek. bk. **şta- tış-**, **töş-**, **tş-**, **tuş-**, **tüş-**, **tü¹ş'-**. [a.krş. ED **tüş-** (1972: 560a); CC **tüş-** (2015: 587); SBTP **tüş-** (1870: 152)].

t.-těm sikrĕp t.-těm 029Tat/029, nige t.-těm 029Tat/030, nige t.-těm 029Tat/032, jögöröp kay t.-těm 010Tat/030.
t.-se dusıtlarım t.-se 017Tat/006, ĕ[1]şler t.-se 022Tat/029.

tü[1]ş'- тюшь- *e.* düşmek. bk. **şta- tış-**, **töş-**, **tş-**, **tuş-**, **tü[1]ş-**, **tüş-**.
t.-se tıvup üsken jirler iske t.-se 013Tat/007.

tü[1]ş тюш *a.* döş, göğüs. [a.krş. ED **tö:ş** (1972: 558b); CC **töş** (2015: 581); HŞ **tö:ş** (2014: 572); BL1926 **tüş** (2018: 90); **Ç. Tat. yd.** TTAS **tüş** (1981: 290b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **tüş** (2016: 650b)].
t.+ĕne t.+ĕne uka salarga 024Tat/011.

-U-

u- у- *e.* olmak. bk. **bu-**, **bul-**, **ul-**. [a.krş. ED **ol-** (1972: 125b); HŞ **ul-** (2014: 429); SBTP **ol-** (1870: 154)].
u.-dı şayıt u.-dı 017Bşk/005.

uçak учак *a.* ocak. [a.krş. ED **oçok**/**oçak**(1972: 22b); CC **oçak** (2015: 531); PS *Tat. T.*, *Bşk. T.* **uçak**, *Nog. T.* **ojag** (1789: 130); SBTP **usak** (1870: 154); BRS **uśak** (1899: 225b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uçak** (1981: 326a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **usaq** (2017: 183a)].
u.+ta utlar da yana u.+ta 044Tat/005.

uz̲a- уда- *e.* koparmak. [a.krş. ED **u:d̲-** 'takip etmek' (1972: 38a); CC **üz-** 'koparmak, kırmak' (2015: 870); BRS **uz-** 'geçmek, geride bırakmak' (1899: 220a); BL1926 **uz̲-** 'geçmek' (2018: 118); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uz-** 'geçmek' (1981: 298a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **öz̲-** (2015: 800a), **uz̲-** 'geçmek' (2017: 72a)].
u.-rsıŋ dustım u.-rsıŋ 045Bşk/002, mi[1]wa u.-rsıŋ 045Bşk/004.

uz̲ak удак *a.* iç, orta, vadi. bk. **üzek**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **üzek** (2021: 109a); **Ç. Bşk. yd.** BRS **üz̲ek** (2017: 677a)].
u.+kà yügrü[1]p kna tuştım u.+kà 003Tip/015.

uz̲aq удак *s.* uzun. krş. **uzun**. [a.krş. ED **uzak** (1972: 283a); HŞ **uzaḳ** 'uzak' (2014: 611); BRS **oz̲ak** (1899: 179b); BL1926 **oz̲aq** (2018: 220); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uzak** 'uzak, uzun' (1977: 461b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **oz̲aq** (2015: 638a)].
u. u. la ɣna yulɣa säfär sıktık 020Bşk/006.

udın удын ?
u. bĕr xudayim u. yarılka 001Tip/022.

udaloy удалой (Rus.) *s.* cesur.
u. krasna dĕ[1]vka u. 011Tat/004, krasna dĕ[1]vka u. 011Tat/009.

ux ух *ün.* ah. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **ux** (1981: 325b)].
u. u. disämdä 026Bşk/002, u. disämdä 026Bşk/004.

uk ук *ed.* anlamı güçlendiren edat. [a.krş. ED **ok/ök** (1972: 76b); HŞ **oḳ** (2014: 424); SBTP **uq** (1870: 158); BRS **uk** 'adlarla birlikte kullanılan parçacık' (1899: 221b); BL1926 **uq** (2018: 216); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uk** (1981: 303a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uq** (2017: 97a)].
u. sagralarga u. sıktım 001Tip/001, sagralarga u. sıktım 001Tip/003, aytıb u. ĕ[1]p 010Tat/024, susagan u. sakta 016Tat/001, susagan u. sakta 016Tat/005, jĕgĕt atkan u. kĕwĕk 046Bşk/005.

uka ука *a.* gümüş nakış ipliği, sırma şerit. krş. **altın**. [a.krş. SBTP **uqa** (1870: 156); BRS **uka** 'gümüş nakış ipliği, sırma' (1899: 221b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uka** (1981: 303b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uqa** (2017: 97b)].
u. u. salarga 024Tat/011, u. salarbıs 024Tat/014, u. billerinda 040Bşk/005.
u.+ları u.+ları tuzmas bulgası 022Tat/036, u.+ları tuzgay tulgası 022Tat/037.

ukalı укалы *s.* şeritli, sırmalı. [a.krş. BRS **ukalı '**gümüş iplikle işlenmiş' (1899: 221b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ukalı** (1981: 303b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uqalı** (2017: 98a)].
u. u. tü[1]bĕtĕy kiměysĕn 047Bşk/013.

ukı укы ?

u. kin u. aka kadıɣız 028Bşk/003.

ukı- укы- *e.* okumak. bk. **uqı-**. [a.krş. ED **okı:**- ‘çağırmak, seslenmek’ (1972: 79a); CC **oku**- (2015: 784); HŞ **oḳı**- (2014: 425); BRS **ukı-** (1899: 222a); BL1926 **uqı-** (2018: 202); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ukı-** (1981: 304b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uqı-** (2017: 106b)].
u.-manıŋnı mädräsä yatıp u.-manıŋnı 001Nog/007.
y.e.
raxmat u.-r raxmat u.-r atası 030Tat/012.

ukın- I укын- *e.* pişman olmak. [a.krş. ED **ökün**- (1972: 111a); BRS **ükĕn-** (1899: 221b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ükĕn-** (1981: 726b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ükĕn-** (2017: 223a)].
u.-ırsın u.-ırsın kitkanga 014Bşk/005, u.-ırsın kitkanga 014Bşk/010.

ukın- II укын- *e.* şaşırmak. bk. **aptıra-**.
u.-sın kurıp kalgan adam u.-sın 002Nog/006.

ukındr- укындр- *e.* endişelendirmek. [a.krş. ED **ökündür**- ‘pişman etmek’ (1972: 111b); BRS **ükĕndĕr-** (1899: 222a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ükĕndĕr-** (2017: 222a)].
u.-a u.-a turɣan kuplarni 026Bşk/010.

uqı- укы- *e.* okumak. bk. **ukı-**. [a.krş. ED **okı:**- ‘çağırmak, seslenmek’ (1972: 79a); CC **oku**- (2015: 784); HŞ **oḳı**- (2014: 425); BL1926 **uqı-** (2018: 202); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ukı-** (1981: 304b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uqı-** (2017: 106b)].
u.-p u.-p törlö sĕnelerden 002Bşk/008.

ul ул *ad.* o. [a.krş. ED **ol** (1972: 123a); CC **ol** (2015: 784); HŞ **ol** (2014: 428); PS *Tat. T.* **ol**, **ul**, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **ul**, *Nog. T.* **ol** (1789: 387); SBTP **ul** (1870: 154); BRS **ul** ‘erkek evlat’ (1899: 222a); BL1926 **ul** (2018: 212); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ul** (1981: 306a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ul** (2017: 109a)].
u. u. bĕçara 005Bşk/018, u. zamanda 007Bşk/005.

ul- I ул- *e.* olmak. bk. **bu-**, **bul-**, **u-**. [a.krş. ED **ol-** (1972: 125b); HŞ **ul-** (2014: 429); SBTP **ol-** (1870: 154)].
u.-ır u.-ır ger kü[1]n 006Bşk/012.

ul- II ул- *e.* ölmek. bk. **ul’-**, **ül-**.
u.-armi kışı u.-armi 035Bşk/004, kışı u.-armi 035Bşk/008.

ul’- уль- *e.* ölmek. bk. **ul-**, **ül-**.
u.-sam bügün tündä bän u.-sam 028Bşk/004.
u.-disam tündä bän u.-disam 028Bşk/002.

ulan I улян *ft.* ot, bitki. bk. **ülen**. krş. **ulankay**. [a.krş. PS *Tat. T.* **ulán**, *Miş. T.* **ulan** (1787: 409); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ülen** (2017: 231b)].
u. uskan bĕr u. 013Bşk/004, sarısa u. aldında 014Bşk/013, uskan bĕr u. 033Bşk/014.

ulankay уланкай *ft.* ot, bitki. krş.. **ulan**, **ülen**.
u.+larnı kuk u.+larnı şawlaxĕ 030Bşk/003.
u.+larnın kuk u.+larnın şawlaxĕ 030Bşk/005.

ul’fatlaŋ- ульфатлаң- *e.* of çekmek, oflamak. bk. **uftalaŋ-**.
u.-may ruftalaŋmay u.-may nisik tuz̲arsıŋ 045Bşk/006.

ul’san- ульсан- *e.* ölçülmek. [a.krş. BRS **ülsä-** ‘ölçmek’ (1899: 222b); BL1926 **ülse-** ‘ölçmek’ (2018: 156); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ülçen-** (1981: 729a)].
u.-may ɣaměl’ u.-may 023Bşk/011.

ultır- I ултыр- *e.* oturmak. bk. **ul’tır-**, **ultr-**, **utr-**. [a.krş. ED **oltur**- (1972: 133b); CC **oltur** (2015: 788); SBTP **ultur-** (1870: 176); BRS **utır-** (1899: 226b); BL1926 **ultır-** (2018: 162); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ultır-** (2017: 115b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **ultır-** *Miyes ağ.* ‘yaşamak’, *Doğu ağ.* ‘evde kalmak’, *İyik-Hakmar ağ.* ‘1. ayazlaştırmak, açık hâle getirmek. 2. yetim/öksüz kalmak’ (2002: 354a)].
u.-gan u.-gan urnı kiŋ togol’ 049Bşk/014.

ultır- II ултыр- *e.* öldürmek. bk. **ultr- II**. [a.krş. ED **öldür-/öltür-** (1972: 133b); CC **öldür-/öltür-**(2015: 793); HŞ **öltür-** (2014: 441); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ültĕr-** (2017: 230b)].
u.-gan bur u.-gan 008Bşk/010.

ultr- I ултр- *e.* oturmak. bk. **ultır-**, **ul'tır-**, **utr-**.
u.-a idım u.-a idım uynun turinda 008Bşk/005.
u.-ıw buyirda u.-ıw bändälerdän 012Bşk/009.

ultr- II ултр- *e.* öldürmek. bk. **ultır- II**. [a.krş. ED **öldür-/öltür-** (1972: 133b); CC **öldür-/öltür-**(2015: 793); HŞ **öltür-** (2014: 441)].
u.-ĕbknĕ u.-ĕbknĕ xarap itersĕŋ 049Bşk/080.

ul'tr- ультр – *e.* oturmak. bk. **ultır-**, **ultr-**, **utr-**.
u.-am bĕn u.-am bĕr u.-am 013Bşk/005.

ultra ултра *a.* sabah. krş. **irt(e)**, **irtä**, **irte**, **ir'te**, **irtĕ**[1], **miske**.
u.+da u.+da torop 049Bşk/051.

un I ун *a.* on. [a.krş. ED **o:n** (1972: 166b); HŞ **o:n** (2014: 431); BRS **un** (1899: 223a); BL1926 **un** (2018: 184); **Ç. Tat. yd.** TTAS **un** (1981: 308a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **un** (2017: 125a)].
u. u. akık 024Bşk/001, u. akık 024Bşk/003, bĕr u. ayga 024Tat/016, u. iki yaşar kız gına 046Bşk/028.
u.+a u.+a ɣumdık un akık 024Bşk/003.
u.+agına u.+agına ɣumdık ay un akık 024Bşk/001.
u.+arı kaşık sayin u.+arı. 048Bşk/026.

un II ун *a.* sağ. bk. **öng**, **öŋ**, **uŋ**. [a.krş. ED **oŋ** (1972: 166b); CC **oŋ** (2015: 533); HŞ **oŋ** (2014: 431); BRS **uŋ** (1899: 223a)].
u. u. kulıma kĕygen kömöş jözök 046Bşk/017.
u.+dap u.+dap suldap tarta kuz yaşım 001Tip/024.

un iki ун ики *a.* on iki.
u. i. u. i. yaşar kız gına 046Bşk/028.

ungan унган *a.* çalışkan. [a.krş. BL1926 **uŋɣan** (2018: 120); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uŋgan** (1981: 330b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **uŋɣan** 'becerikli, işi ciddi yapabilen' (2017: 569b)].
u.+ı bar yĕkĕtnĕn u.+ı 048Bşk/025.

ungır унгыр *a.* mağara. [a.krş. BL1926 **öŋör** (2018: 70); **Ç. Bşk. yd.** BTS **öŋör** (2017: 463a)].
u.+ı tawnın u.+ı 003Tip/002, tawnın u.+ı 003Tip/004.

uŋ уң *a.* sağ. bk. **öng**, **öŋ**, **un**. [a.krş. ED **oŋ** (1972: 166b); CC **oŋ** (2015: 533); HŞ **oŋ** (2014: 431); BRS **uŋ** (1899: 223a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uŋ** (1981: 328b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uŋ** (2017: 133a)].
u. u. bitĕmden 028Tat/032.

up- уп- *e.* öpmek. bk. **ĕp-**, **öb-**, **üb-**, **üp-**.
u.-sın aşlık sestĕm u.+sın dip 003Bşk/009.
u.-kanga upkalama u.-kanga 014Bşk/004, upkalama u.-kanga 014Bşk/009.

upkala- упкала- *e.* öfkelenmek. bk. **üpkele-**. [a.krş. CC **öpkele-** 'öfkelendirmek' (2015: 538); BRS **üpkälä-** (1899: 223b)].
u.-ma u.-ma upkanga 014Bşk/004, u.-ma upkanga 014Bşk/009.

ur- I ур- *e.* biçmek, oraklamak. [a.krş. ED **o:r-** (1972: 194b); CC **ur-** 'vurmak' (2015: 589); BRS **ur-** (1899: 223b); BL1926 **ur-** (2018: 52); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ur-** (1981: 317a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ur-** (2017: 181)].
u.-ayiq urak u.-ayiq 038Bşk/003.
u.-ayiqkan urakta awi u.-ayiqkan 038Bşk/001.
u.-ap zir u.-ap zirɣa kabat kaytayim 013Bşk/003.

ur- II ур- *e.* vurmak. [a.krş. ED **ur-** (1972: 194b); CC **ur-** 'vurmak' (2015: 589); HŞ **u:**r- (2014: 601); BRS **or-** (1899: 183a); BL1926 **ör-** (2018: 216); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ur-** (1981: 317a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ur-** (2017: 181)].
u.-masın jıl' u.-masın 021Bşk/002.
u.-ap talɣa u.-ap kım tartayim 013Bşk/001, talɣa u.-ap tartayim 013Bşk/002.

ur- III ур- *e.* örmek. bk. **ür-**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ür-** (2017: 238b)].
u.-ü^{1}p u.-ü^{1}p sal 014Bşk/002, u.- ü^{1}p sal 014Bşk/007.

urak урак *a.* orak. [a.krş. ED **orğa:k** (1972: 216a); BRS **urak** (1899: 223b); BL1926 **uraq** (2018: 52); **Ç. Tat. yd.** TTAS **urak** (1981: 310b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uraq** (2017: 149a)].
u. u. urayiq 038Bşk/003.
u.+ta u.+ta awi urayiqkan 038Bşk/001.

ural Урал *t.* Ural Dağı. [a.krş. BL1926 **ural** (2018: 130)].
u. u. gına tawnın 046Bşk/007, u. gına tawnın 046Bşk/013, u. yarıp 049Bşk/034, u. gına tawı 049Bşk/061.
u.+dın u.+dın bi^{1}yĕk 049Bşk/033.
u.+ıgız yemdĕ le ikan u.+ıgız 049Bşk/037, urtkĕdayyasın u.+ıgız 049Bşk/039.

uram урам *a.* sokak. [a.krş. HŞ **oram** (2014: 431); SBTP **uram** (1870: 162); BRS **uram** (1899: 224b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uram** (1981: 311a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Krasnoufim ağ.* **uram** 'ev, yurt' (2009: 682a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uram** (2017: 151a)].
u. u. buylap 025Tat/001, u. buylap 025Tat/004, u. buyina 047Bşk/018.
u.+nıŋ al u.+nıŋ urtasında 027Tat/016, al u.+nıŋ urtasında 027Tat/025.
u.+nı al u.+nı tura 027Tat/019, bĕr u.+nı ütken 027Tat/028.
u.+ga taş u.+ga 022Tat/011, kitĕr u.+ga 029Tat/010, kitĕr u.+ga 029Tat/012.
u.+g(a) u.+g‿yamşik 027Tat/037.
u.+dan u.+danu ütĕp 041Tat/001, u.+dan ütĕp 041Tat/005, u.+dan ütken 043Tat/001, u.+dan ütken 043Tat/005.
u.+nan u.+nan üteyĕk 038Tat/001, u.+nan üteyĕk 038Tat/005.
u.+ı bĕzněŋ awul u.+ı 003Bşk/005.
u.+lardın u.+lardın brew kile 001Tip/029.
u.+ları u.+ları anıŋ 019Bşk/008.

urdaq урдак *z.* ördek. bk. **ürdek**. [a.krş. PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **urdak** (1789: 102)].
u. aq u. 022Bşk/010.

uryа Урға *h.* Urgaza Nehri. [a.krş. ED **urğa:** 'uzun ve yayılan ağaç' (1972: 215b)].
u.+da u.+da suwdı 033Bşk/008.
u.+dagı u.+dagı suwdı 033Bşk/002, u.+daɣı sıwdın 033Bşk/013.
u.+daxı u.+daxı sıwdı 033Bşk/019.

urla- I урла- *e.* çalmak. [a.krş. CC **ur-** 'vurmak' (2015: 589); HŞ **u:r-** 'çalgı aleti çalmak' (2014: 603); BRS **urla-** 'çalmak' (1899:); BL1926 **urla-** (2018: 78); **Ç. Tat. yd.** TTAS **urla-** 'çalmak' (1981: 313a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **urla-** (2017: 159b)].
u.-r sıgar u.-r 028Tat/006, sıgar u.-r 028Tat/008, sıgar u.-r 028Tat/012.

urla- II урла- *e.* yükselmek. [a.krş. HŞ **örle-** (2014: 445); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ürle-** (1981: 732a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ürle-** (2017: 246a)].
u.-ɣan aɣıydılkaylarnı u.-ɣan 026Bşk/007.
u.-p u.-p la gnay yüzä aq urdaq 022Bşk/010.

urman урман *ft.* orman. [a.krş. CC **orman** (2015: 534); PS *Tat. T.* **urmán**, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **urman**, *Nog. T.* **orman** (1787: 397); BRS **urman** (1899: 224b); BL1926 **urman** (2018: 148); **Ç. Tat. yd.** TTAS **urman** (1981: 313b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **urman** (2017: 160b)].
u.+arga u.+arga kĕrsän 002Nog/005.

urmankay урманкай *ft.* orman.

u.+larɣa jür u.+larɣa kaytayiq 013Bşk/007.

urn урн *a.* yer. krş. **cěr**, **ir**, **jěr**, **jěr'**, **jir**, **jir'**, **yar**, **yär**, **yěr**, **yir**. [a.krş. ED **orun** (1972: 233a); CC **orun** (2015: 790); HŞ **orun** (2014: 432); SBTP **urun** (1870: 158); BRS **urın** (1899: 225a); BL1926 **urın** (2018: 58); **Ç. Tat. yd.** TTAS **urın** (1981: 317a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **urın** (2017: 172b)].

u. ultırgan u. kiŋ togol' 049Bşk/014.

urta урта *a.* orta. [a.krş. ED **ortu:** (1972: 203b); CC **orta** (2015: 534); HŞ **orta** (2014: 432); BRS **urta** (1899: 225a); BL1926 **urta** (2018: 138); **Ç. Tat. yd.** TTAS **urta** (1981: 315a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **urta** (2017: 165a)].

u.+sında al uramnıŋ u.+sında 027Tat/016, al uramnıŋ u.+sında 027Tat/025.

urt урт *a.* orman ya da steplerde bilinçli çıkarılmış yangın. [**Ç. Bşk. yd.** BTS **ürt** (2017: 673b)].

u.+kěday u.+kědayyasın uralıgız 049Bşk/039.

us- I ус- uçmak. bk. **oç-**, **öç-**. [a.krş. SBTP **us-** (1870: 174); BRS **os-** (1899: 184a); BL1926 **os-** (2018: 140); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **os-** (2017: 749a)].

u.-ar buz turɣay u.-ar xavaɣa 037Bşk/007.

u.-ardım aq kuş kubık u.-ardım 043Bşk/011.

u.-kan u.-kan běr ulan 013Bşk/004.

u.-qan xawadinkay u.-qan kubělek 031Bşk/009.

us- II ус- (Mo.) büyümek. bk. **ös'-**, **üs-**, **üse-**. [a.krş. PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.*, **us-** (1787: 216)].

u.-kan siremıkay u.-kan kayindın 006Tip/008, ikılaruk u.-kan tiŋ sawul 021Bşk/004, ikılaruk u.-kan tiŋ sawul 021Bşk/006, u.-kan bad'an aɣas 030Bşk/008, u.-kan běr ulan 033Bşk/014, u.-kan il'dan 042Bşk/005, u.-kan il'dan 042Bşk/011, u.-kan ilima 043Bşk/012, u.-kan kızlar 048Bşk/029, u.-kan sawuska 049Bşk/038.

u.-kanda burlaɣup kna u.-kanda 020Bşk/003, burlaɣup kna u.-kanda 020Bşk/005.

us- III ус- *e.* geçmek. bk. **it II-**, **ut-**, **uz-**, **üt-**. krş. **kıs-**. [a.krş. BRS **us-** 'kesmek, budamak, lafı ağzına tıkmak' (1899: 225b)].

u.-uridım u.-uridım sabak uyinına 001Tip/016.

us ус *a.* uç. bk. **ıs**, **os**. [a.krş. ED **u:ç** (1972: 17b); CC **uç** (2015: 860); HŞ **u:ç** (2014: 595); SBTP **us** (1870: 170); BRS **os** (1899: 183b)].

u.+u kanatınnın u.+u 031Bşk/010.

usak усак *ft.* kavak. bk. **balusak**. krş. **tirek**, **tıra[1]k**. [a.krş. BRS **uśak** 'titrek kavak, akça kavak' (1899: 225b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **usak** (1981: 319a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uśaq** (2017: 185b)].

u. u. yapraklar sıl'kinsın 002Nog/005.

usur- усур- *e.* buluşmak. [a.krş. BRS **osora-** (1899: 184b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **oçra-** (1979: 486b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **osraş-** (2017: 753b)].

u.-arbıs u.-arbıs jumga kis'lerde 022Tat/034.

uşpu ушпу *s.* işbu. bk. **ěş**, **iş**, **uş**. [a.krş. HŞ **uşbu** 'işte bu' (2014: 606); **Ç. Tat. yd.** TTAS **oşbu** (1979: 490b)].

u. bě[1]zněŋ u. xaliměz 006Bşk/014.

ut- ут- *e.* geçmek. bk. **it II-**, **us-**, **uz-**, **üt-**. krş. **kıs-**.

u.-arsın u.-arsın ɣumır 005Tip/001, xay u.-arsın 005Tip/001, u.-arsın ɣumır 005Tip/003, xay u.-arsın 005Tip/003.

u.-sın gumırın u.-sın dip 001Tip/038.

u.-ěr gumır u.-ěr 047Bşk/016.

u.-ayik buxar u.-ayik 005Tip/016.

u.-ıp u.-ıp knay kittı 002Tip/005.

u.-ırsında u.-ırsında gumrım 049Bşk/077, e[1]y u.-ırsın 049Bşk/077.

u.-kan u.-kan ɣumırım 029Bşk/010, u.-kan ɣnay ɣumırınnın 032Bşk/005.

u.-kanın gumırıŋ u.-kanın 049Bşk/028.
u.-kas dawur u.-kas 010Bşk/016, dawr‿u.-kas 025Bşk/006.

ut ут *a.* ateş. bk. **ot**, **öt**. [a.krş. CC **ot** (2015: 535); PS **ut** (1787: 353); SBTP **ut** (1870: 152); BRS **ut** (1899: 225b); BL1926 **ut** (2018: 134); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ut** (1981: 320a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ut** (2017: 189a)].
u. jana u. kĕ[1]wĕk 046Bşk/006.
u.+lar u.+lar da yana uçakta 044Tat/005.

utırt- утырт- *e.* ekmek, oturtmak. [a.krş. CC **olturt-** (2015: 788); HŞ **o:turt-** (2014: 435); BRS **utırt-** (1899: 226b); BL1926 **utırtıl-** 'oturtulmak, ekilmek' (2018: 28); **Ç. Tat. yd.** TTAS **utırt-** (1981: 323b)].
u.-ıyim u.-ıyim dibuk bakçaga 046Bşk/001.

utlıq утлык *a.* otluk, samanlık. [a.krş. ED **otluk** 'yemlik, yalak' (1972: 55b); BRS **utlık** 'yemlik, ahır' (1899: 226a); BL1926 **utlıq** 'saman, ot koymak için yere kazık çakılarak yapılan şey' (2018: 54); **Ç. Tat. yd.** TTAS **utlık** (1981: 321b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **utlıq** (2017: 195b)].
u.+tın azbarıskayları u.+tın 013Bşk/008.

utr- утр- *e.* oturmak. bk. **ultır-**, **ul'tır-**, **ultr-**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **utır-** (1981: 324a)].
u.-am bĕn u.-am 001Tip/031.
u.-ıp uylanıp u.-ıp bän jĕladım 049Bşk/011.

uwala- уала- *e.* tuz buz olmak. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **uwala-** 'ovalamak' (1981: 293a), **uwal-** 'ufalamak' (1981: 293a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **uwal-** *Sterlitamak ağ., Melekes ağ.* 'kırılmak', *Perm ağ.* 'vurmak, çarpmak' (2009: 676a)].
u. baskan gına sayın u. 039Tat/014.

uy I уй *ün.* anlam güçlendirici edat. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **uy** (1981: 299a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uy** (2017: 77a)].
u. tulı u. xasıret 022Bşk/003, tulı u. xasıret 022Bşk/007, kup u. xasiret 049Bşk/035.

uy II уй *a.* akıl, düşünce. [a.krş. BRS **uy** (1899: 220b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uy** (1981: 299a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uy** (2017: 75b)].
u. u. artında 024Tat/022, u. xasratlarĕm 046Bşk/006.
u.+ı turli xasra[1]t u.+ı kup uylasam 001Tip/025.

uy III уй *a.* ev. bk. **öy**, **üy**. [a.krş. ED **e:v** (1972: 3b); CC **öv** (2015: 797); PS *Tat. T.* **uy** (1789: 117)].
u.+nun u.+nun turinda 008Bşk/005.
u.+ga u.+ga tugul' 007Tip/016, u.+ga tugul' 007Tip/014.
u.+lar kamışlardın yullar u.+lar salırsıŋ 021Bşk/010.

uy- уй- *e.* düşünmek. bk. **uyla-**, **uylan-**.
u.-ga kızlar u.-ga başladım 047Bşk/020.

uya уя *a.* yuva. [a.krş. ED **u:ya** (1972: 267a); HŞ **u:ya** 'kardeş' (2014: 608), **yuva** (2014: 670); BRS **oya** (1899: 180a); BL1926 **oya** (2018: 58); **Ç. Tat. yd.** TTAS **oya** (1979: 490b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **oya** (2017: 777b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **uya** *Kızıl ağ., Kuzeybatı ağ.* 'küçük dere', *Kuzeybatı ağ.* 'büyük çukurlu yer' (2002: 352b)].
u.+da sayray u.+da 044Tat/001.
u.+ları u.+ları yaşıl pi[1]yala 044Tat/002.
u.+sı qagarsılardın u.+sı 027Bşk/002, karsıɣalardın u.+sı 027Bşk/004.

uyan- уян- *e.* uyanmak. [a.krş. ED **uḏın-** (1972: 62a); CC **uyan-** (2015: 591); HŞ **u:yan-** (2014: 608); SBTP **uyan-** (1870: 152); BRS **uyan-** (1899: 221a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uyan-** (1981: 327b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uyan-** (2017: 205b)].
u.-a nise u.-a 038Tat/012.

uyav уйав *a.* uyanık, cesur. bk. **uyaw I**. [a.krş. CC **uyag** (2015: 591); HŞ **u:yaɣ** (2014: 608); BRS **uyaw** (1899: 226b); BL1926 **uyaw** (2018: 74); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uyaw** (1981: 328a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **uyaw** (2017: 664)].
u.+ı (c)jıgıt u.+ı 022Bşk/004.

uyaw I уйау *a.* uyanık, cesur. bk. **uyav**. [a.krş. CC **uyag** (2015: 591); HŞ **u:yaɣ** (2014: 608); SBTP **uyaw** (1870: 156); BRS **uyaw** (1899: 226b); BL1926 **uyaw** (2018: 74); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uyaw** (1981: 328a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uyaw** (2017: 206b)].
u.+ı jıgıt u.+ı 022Bşk/008, jěgět u.+ı 046Bşk/016.

uyaw II уйау *a.* uykudan uyanmış, uyanık. [a.krş. CC **uyag** (2015: 591); HŞ **u:yaɣ** (2014: 608); BRS **uyaw** (1899: 226b); BL1926 **uyaw** (2018: 74); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uyaw** (1981: 328a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uyaw** (2017: 206b)].
u.+da u.+da kurüw qaydimış 024Bşk/010.
u.+ım äll'ay u.+ım 033Bşk/004, älle u.+ım 033Bşk/010.
u.+um alla u.+um 028Bşk/010.

uyın уйын *a.* oyun. bk. **öyĕn**, **uyin**. [a.krş. ED **oyun** (1972: 274a); CC **oyın** (2015: 536); HŞ **o:yun** (2014: 437); BRS **uyın** (1899: 221a); BL1926 **uyın** (2018: 146); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uyın** (1981: 295b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uyın** (2017: 91b)].
u.+dı süterler u.+dı 009Bşk/002, süterler u.+dı 009Bşk/004.
u.+nı süte u.+nı 046Bşk/019.

uyin уин *a.* oyun. bk. **öyĕn**, **uyın**.
u.+dı kursatır u.+dı 012Bşk/007.
u.+ına usuridım sabak u.+ına 001Tip/016.

uyla- уйла- *e.* düşünmek. bk. **uy-**, **uylan-**. [a.krş. BRS **uyla-** (1899: 220b); BL1926 **uyla-** (2018: 140); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uyla-** (1981: 300a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uyla-** (2017: 80b)].
u.-y küpně u.-y 046Bşk/010, könd‿u.-y 003Tat/006.
u.-sam kup u.-sam 001Tip/025.
u.-p xasra[1]t kup u.-p 001Tip/014.
u.-dısam u.-dısam başım aylana 013Tat/014.
u.-magan u.-magan sakta 013Tat/013, u.-maɣan saqta 022Bşk/011.

uylan- уйлан- *e.* düşünmek. bk. **uy-**, **uyla-**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **uylan-** (1981: 300a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uylan-** (2017: 80a)].
u.-ıp u.-ıp utrıp ben jěladım 049Bşk/011.
u.-isam u.-isam jana yaş jüräk 022Bşk/012.

uymak уймак *a.* yüksük, enstrüman çalarken parmağa takılan araç. [a.krş. CC **oymak** (2015: 537); BRS **uymak** (1899: 221a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uymak** 'dikiş sırasında parmak uçuna iğne batmasın diye giyilen içi deri metal şey' (1981: 300b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uymaq** (2017: 81b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ.* **uymaq** 'barut kabı' (2002: 353a)].
u. u. kěběk aw[1]zěn 048Bşk/003.

uyna- уйна- *e.* 1. oynamak. bk. **oyna-**. [a.krş. SBTP **uyna-** (1870: 176); BRS **uyna-** (1899: 221a); BL1926 **uyna-** (2018: 152); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uyna-** (1981: 301a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uyna-** (2017: 85a)].
u.-y at u.-y 003Tat/001, tü[1]lk‿u.-y 003Tat/002, at u.-y 003Tat/003, tölkö u.-y 003Tat/004, at u.-y 004Tat/001, tölk‿u.-y 004Tat/002, at u.-y 005Tat/001, tü[1]lk‿u.-y 005Tat/004, at u.-y 006Tat/001, tölk‿u.-y 006Tat/002, at u.-y 007Tat/001, tölk‿u.-y 007Tat/002, at u.-y 008Tat/001, tölk‿u.-y 008Tat/002, tölk‿u.-y 008Tat/003, tölk‿u.-y 008Tat/003, at u.-y 009Tat/001, tölk‿u.-y 009Tat/002, kım u.-y 006Tip/014, kükte u.-y 046Bşk/009, jirde u.-y 046Bşk/009.
u.-ylar kızlar u.-ylar 040Tat/019.
u.-maysın u.-maysın kül'měysin 047Bşk/015.

u.-dım tiŋdaşımɣı bělen u.-dım ay 033Bşk/005, tiŋdaşım bělen u.-dım 033Bşk/011.
u.-mın tiŋ tuşum bělen u.-mın 028Bşk/011.
u.-r idık şulay u.-r idık 009Bşk/005.
u.-rda yěyděm u.-rda yěyděm 046Bşk/020.
u.-p bıznıŋ bělen u.-p kul'gan 009Bşk/009, u.-p kna kulü[1]p kalayiq 026Bşk/009, brew yurıy u.-p kulup 040Bşk/004, u.-p da doslar kulayiq 049Bşk/003.
u.-gan u.-gan çak 047Bşk/034.
u.-ganda muzıkan u.-ganda 025Tat/007.
u.-ganım u.-ganım kul'ganim un iki yaşar kız gına 046Bşk/028.
u.-gannı kızlar bělän u.-gannı 037Tat/019.
u.-mayinsa běz u.-mayinsa kım uynay 006Tip/014.
2. söylemek.
u.-y marış u.-y 004Bşk/027.

uynat- уйнат- *e.* oynatmak. [a.krş. ED **oynat-** (1972: 275a); HŞ **oynat-** (2014: 437); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uynat-** (1981: 301a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uynat-** (2017: 84b)].
u.-kan taş u.-kan kışı bulayiq 038Bşk/006.

uynı- уйны- *e.* tatbikat yapmak. . [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **uyna-** (1981: 301a)].
u.-ıy saldat u.-ıy tězělěb 004Bşk/009.

uysu уйсу *s.* kuytu. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **uysu** 'çukur yer' (1981: 302a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **uy** *Tümen ağ.* 'kazılan yer, deşik, çukur', *Melekes ağ., Çüpreli ağ., Karsun ağ., Tipikey ağ.* 'çukur' (2009: 677b)].
u. u. kayla yirde 003Tat/002, u. kayla yirde 003Tat/004, u. kayla yir'de 004Tat/002, u. kayla yir'de 005Tat/004, u. kayla yirde 006Tat/002, u. kayla yirde 007Tat/002, u. kayla yirde 008Tat/002, u. kayla yirde 009Tat/002.

uyuk уюк *a.* çorap. [a.krş. BRS **oyok** (1899: 182b); BL1926 **oyoq** (2018: 84); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Yawşt. ağ.* **uyuq** 'kurban atı' (2009: 678b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **oyoq** (2017: 649b)].
u. ak u. 022Tat/043.

uyurga уйурга *z.* yorga. bk. **jurga**, **yurga**, **yurɣa**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tobol ağ., Tara ağ.* **uyırɣaq** 'kuytu yerdeki çimenlik' (2009: 679a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *İyik-Hakmar ağ.* **uyıra** 'çökek' (2002: 353a)].
u. kışnap kna kile u. 004Tip/020.

uz I уз *ad.* öz. bk. **öz**, **uz**, **üz**.
u. u. ilimda 032Bşk/007.
u.+i jıgıt u.+i 031Bşk/004, jıgıt u.+i 031Bşk/008, u.+i zur togol' 049Bşk/022.
u. u. toganın yat bulır 047Bşk/071.

uz II уз ? [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Eci ağ.* **uz** 'ağız sütü' (2009: 677a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uz̲** 'doğumdan sonra ilk 4-5 gün anne tarafından yavruya verilen süt, ağız' (2017: 67a)].
u. as u. y[1]aknın 041Tat/004, as u. y[1]aknın 041Tat/008, as u. yaknın 041Tat/012.

uz- уз- *e.* geçmek. bk. **it II-**, **us-**, **ut-**, **üt-**. krş. **kıs-**. [a.krş. ED **o:z-** (1972: 279b); CC **oz-** (2015:791); BRS **uz-** (1899: 220a); BL1926 **uz̲-** (2018: 48); **Ç. Tat. yd.** TTAS **uz-** (1981: 298a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **uz̲-** (2017: 71a)].
u. sině dawlät bělen u. sině 040Bşk/006.
u.-amin kırin karap u.-amin 048Bşk/008.

uzi узи *ad.* kendi. bk. **öz**, **uz**, **üz**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **üz̲ě** (2017: 214a)].
u.+i u.+i u.+i ɣumırı az bulɣas 029Bşk/006.

uzi[1]m Узім ft. üzüm. [ED **üzüm** (1972: 288a); CC **yüzüm** (2015: 615); PS *Miş. T.* **yüzěm**, *Nog. T.* **uzüm**, *Bşk. T.* **cüzüm'yěměşi** (1789: 40); BRS **yöz̲öm** (1899: 101a); Ç. Tat. yd. TTAS **yözěm** (2016: 728b); Ç. Bşk. yd. BTS **yöz̲öm** (2017: 743b)].

u.+i¹m u.+i¹m di¹yĕp 042Tat/002.

uzun узун *ik.* uzun. krş. **uz̲aq**. [a.krş. ED **uzun** (1972: 288b); CC **uzun** (2015: 866); HŞ **uzun** (2014: 611); PS *Tat. T.* **uzún**, *Miş. T.*, *Nog. T.* **uzunluk**, *Bşk. T.* **uzunlık** ‘uzunluk’ (1787: 369); SBTP **uzun** (1870: 162); BRS **ozon** (1899: 156b); BL1926 **oz̲on** (2018: 60); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ozın** (1977: 463a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **oz̲on** (2014: 643b)].

u. u. u. ay tünnerně 033Tat/003, u. u. ay tünnerně 033Tat/007.

uzy¹a узja?

u. şul u. 041Tat/004, şul u. 041Tat/008, şul u. 041Tat/012.

-Ü-

üb- ӱб- *e.* öpmek. bk. **ĕp-**, **öb-**, **up-**, **üp-**. [a.krş. CC **öp-** (2015: 538); SBTP **üb-** (1870: 166); **Ç. Tat. yd.** TTAS **üb-** (1981: 719a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **üb-** (2017: 207b)].

ü.-erměn kis ü.-erměn siberlep 024Tat/024.

ü.-er yĕděm cü¹grü¹p barıp ü.-er yĕděm 022Tat/017.

ü.-ĕgĕz sörıp sörıp ü.-ĕgĕz 048Bşk/004.

ü.-e kızlar ü.-e başladım 047Bşk/021.

ü.-ib kızlar ü.-ib totlıdım 047Bşk/022.

ü.-ĕp ü.-ĕp yanın 039Tat/012.

ü.-ü¹p bitĕmden ü.-üp kal 028Tat/032.

ükĕr- ӱкер- *e.* bağırmak, böğürmek, anırmak. krş. **kıçkır-**. [a.krş. BRS **ükĕr-** (1899: 222a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ükĕr-** (1981: 727a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ükĕr-** (2017: 223a)].

ü.-ĕr çay dĕb ü.-ĕr 005Bşk/017.

ül- ӱл- *e.* ölmek. bk. **ul-**, **ul’-**. [a.krş. ED **öl-** (1972: 125b); CC **öl-** (2015: 537); HŞ **öl-** (2014: 440); SBTP **ül-** (1870: 176); BRS **ül-** (1899: 222b); BL1926 **ül-** (2018: 44); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ül-** (1981: 730a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ül-** (2017: 227b)].

ü.-emĕ kĕşı ü.-emĕ 046Bşk/008.

ü.-sĕn aska ü.-sĕn 029Tat/038, aska ü.-sĕn 029Tat/040, sargayıp ü.-sĕn 029Tat/042, sargayıp ü.-sĕn 029Tat/044.

ülçäw ӱлчӓӱ *a.* ölçü, terazi. [a.krş. CC **ölçe** (2015: 538); PS *Tat. T.* **ulçáv**, **ulçáw**, *Miş. T.* **ulçaw**, *Bşk. T.* **ulçavuw**, *Nog. T.* **olçu** (1789: 133); BRS **ülsäw** (1899: 222b); BL1926 **ülsew** (2018: 156); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ülçew** (1981: 729b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ülsew** (2017: 229b)].

ü. buyga ü. saldılar 004Bşk/005, buylarıma ü. salıp 004Bşk/008.

ülen ӱлян *ft.* ot, bitki. bk. **ulan**. krş. **ulankay**. [a.krş. ED **öleŋ** (1972: 147b); PS *Bşk. T.* **ulĕm** (1787: 409); SBTP **ülen** (1870: 162); BRS **ülän** (1899: 222b); BL1926 **ülen** (2018: 160); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ülen** (1981: 730a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ülen** (2017: 231b)].

ü. çay digen ü. 005Bşk/002.

üleş- ӱлаш- *e.* üleşmek, dağıtmak. [a.krş. ED **üleş-** (1972: 154a); CC **üleş-** (2015: 593); HŞ **ü:leş-** (2014: 613); BRS **öläş-** (1899: 181b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **öleş-** (1981: 702a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ.* **üleş-** (2009: 691a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **öleş-** (2014: 852b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Karizël ağ.* **üleş-** ‘alışmak, kanıksamak’ (2002: 361b)].**ü.-i¹m** uzi¹m di¹yĕp ü.-i¹m 042Tat/002, üzi¹m di¹yĕp ü.-i¹m 042Tat/006.

ünen ӱнян *a.* mertçe.

ü. ü. gumır iteyĕk 038Tat/004, ü. gumır iteyĕk 038Tat/008.

üp- ӱп- *e.* öpmek. bk. **ĕp-**, **öb-**, **up-**, **üb-** . [a.krş. ED **öp-** (1972: 5a); CC **öp-** (2015: 795); HŞ **öp-** (2014: 444); SBTP **üp-** (1870: 152); BRS **üp-** (1899: 223b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **üp-** (1981: 719a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **üb-** (2017: 207b)].

ü.-sem surıp ü.-sem 030Tat/003, surıp ü.-sem 030Tat/007, surıp ü.-sem 030Tat/011.

ü.-keç surup ü.-keç’ 004Tat/005, surup ü.-keç’ 004Tat/009.

ü.-keně irt‿ü.-keně yaratmasaŋ 024Tat/023.
ü.-keněn surıp ü.-keněn 036Tat/004, surıp ü.-keněn. 037Tat/004, surıp ü.-keněn. 037Tat/008.
ü.-keněŋ běr' ü.-keněŋ yuk 027Tat/003, běr' ü.-keněŋ yuk 027Tat/005, běr' ü.-keněŋ yuk 027Tat/008.

üpkele- ӱпкяля- *e.* öfkelenmek. bk. **upkala-**. [a.krş. ED **öpkele:-** (1972: 9b); CC CC **öpkele-** 'öfkelendirmek' (2015: 538); HŞ **öfkele-** (2014: 438); BRS **üpkälä-** (1899: 223b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **üpkele-** (1981: 730b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **üpkele-** (2017: 236b)].
ü.-geŋ bězněŋ janı ü.-geŋ Giznekey 027Tat/040.

ür- ӱр- *e.* örmek. bk. **ur-**. [a.krş. ED **ö:r-** (1972: 195b); SBTP **ür-** (1870: 158); BRS **ür-** (1899: 223b); BL1926 **ür-** (2018: 132); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ür-** (1981: 734a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ür-** (2017: 238b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **ür-** *Kızıl ağ., Miyes ağ.* '1. yukarı kaldırmak. 2. terfi etmek', *Doğu ağ.* 'büyümek' (2002: 363b)].
ü.-ü^{1}p sěsěŋ bişten ü.-ü^{1}p sal 028Tat/029.

ürdek ӱрдяк *z.* ördek. bk. **urdaq**. [a.krş. ED **ördek** (1972: 205b); HŞ **ördek** (2014: 445); OSTN **ürdek** (1893: 174); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ürdek** (1981: 731b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ürzek** (2017: 238b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Geyne ağ.* **ürdekpala** 'ördek yavrusu' (2002: 362b)].
ü. dü^{1}rt ü. 013Tat/040, üter saxradan ü. kaz 002Bşk/006.

üs- ӱс- (Mo.) *e.* büyümek. bk. **ös'-**, **us-**, **üse-**. [a.krş. ED **ös-** (1972: 241a); CC **ös-** (2015: 796); BRS **üs-** (1899: 225b); BL1926 **üś-** (2018: 148); **Ç. Tat. yd.** TTAS **üs-** (1981: 735a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **üś-** (2017: 249b)].
ü.-těm nige ü.-těm 029Tat/034, nige ü.-těm 029Tat/036.
ü.-er iděm akkoşkna bulıp ü.-er iděm 001Tat/006.
ü.-e děler alm‿agas ü.-e děler 037Tat/009.
ü.-ěb ü.-ěb kil'gěn yaş imçěkkě 047Bşk/012.
ü.-ken tıvup ü.-ken jirler 013Tat/007, tuwgan ü.-ken yirěmde 003Bşk/006, tugan ü.-ken yěrlerěm 003Bşk/017, tıwıb ü.-ken jirge 046Bşk/022, towup ü.-ken jirler 049Bşk/012.
ü.-kän burlup ü.-kän běr buday 028Tat/022, sagralargà ü.-kän bır tirek 002Tip/011.

üs ӱс *a.* üç. bk. **üs'**. [a.krş. ED **üç** (1972: 18b); CC **üç** (2015: 867); HŞ **üç** (2014: 612); OSTN **üç** (1893: 152); BRS **ös** (1899: 184a); BL1926 **ös** (2018: 40); **Ç. Tat. yd.** TTAS **öç** (1981: 713b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ös** (2014: 875a)].
ü. ü. těyn aksa 024Tat/001, ü. těyn aksa 024Tat/005.

üs' ӱсь *a.* üç. bk. **öç**, **üs**.
ü. atlap 031Tat/014, ü. kü^{1}n isinda 002Tip/010.

üsew ӱсяу *a.* üç kişi. bk. **öçěw**. [a.krş. BRS **ösäw** (1899: 184a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **öçew** (1981: 716b); **Ç. Bşk. yd.** BTHA **ösew** (2014: 886b)].
ü. ikewdey ü. bulayık 022Tat/039.

üst ӱст *a.* üst. bk. **ist**, **öst**. krş. **tüb**, **tüb.** [a.krş. ED **üst** (1972: 242a); CC **üst** (2015: 869); HŞ **üst** (2014: 615); SBTP **üst** (1870: 156); BRS **öśt** (1899: 184b)].
ü.+ü^{1}mdekě ü.+ü^{1}mdekě kěyimně 003Bşk/013.

üsü^{1}n ӱсюн *ed.* için. bk. **öçěn'**, **öçön, öçön'**. [a.krş. ED **üçün** (1972: 28b); CC **üçün** (2015: 867); BRS **ösön** (1899: 184a); BL1926 **ösön** (2018: 104); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ösön** (2014: 881b)].
ü. kamısım ü. qayγırmaymın 033Bşk/022, dünde malı ü. kaygırmaymın 005Tip/009.

üt- ӱт- *e.* geçmek. bk. **it II-**, **us-**, **ut-**, **uz-**. krş. **kıs-**. [a.krş. ED **öt-** (1972: 39a); HŞ **öt-** (2014: 446); SBTP **üt-** (1870: 162); BRS **üt-** (1899: 225b); BL1926 **üt-** (2018:

144); **Ç. Tat. yd.** TTAS **üt-** (1981: 738b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **üt-** (2017: 254a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ.* **üt-** ‘ölmek’ (2002: 364a)].
ü.-ä zaya ü.-ä 003Tip/005.
ü.-er guměri ü.-er 013Tat/020, ü.-er saxradan 002Bşk/006.
ü.-ermě bölböl ü.-ermě 001Tat/003.
ü.-ärmě bü[1]lbü[1]l ü.-ärmě 010Tat/002, bılbıl ü.-ärmě 010Tat/006.
ü.-mes güměrler ü.-mes 022Tat/038.
ü.-tě kış ü.-tě 002Bşk/005.
ü.-ken kěm ü.-ken 036Tat/001, kız ü.-ken 036Tat/002, kěm ü.-ken 037Tat/001, kız ü.-ken 037Tat/002, kěm ü.-ken 037Tat/005, kız ü.-ken 037Tat/006.
ü.-eyěk uramnan ü.-eyěk 038Tat/001, uramnan ü.-eyěk 038Tat/005.
ü.-ěp bara uramdanu ü.-ěp bara 041Tat/001, uramdan ü.-ěp bara 041Tat/005.
ü.-ken ü.-ken sakta 027Tat/028, ü.-ken sakta 043Tat/001, ü.-ken sakta 043Tat/005.
ü.-keněn kü[1]rmeděngmě ü.-keněn 036Tat/003, kü[1]rmeděngmě ü.-keněn 037Tat/003, kü[1]rmeděngmě ü.-keněn 037Tat/007.
ü.-kendey ü.-kendey guměr 013Tat/031.
ü.-kensě tü[1]nněr ü.-kensě 038Tat/012.

üy ӱй *a.* ev. bk. **öy**, **uy**. [a.krş. ED **e:v** (1972: 3b); CC **öv** (2015: 797); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Karsun ağ., Tara ağ.* **üy** (2009: 689b)].
ü. ü. artınan 036Tat/001, ü. artınan 037Tat/001, ü. artınan 037Tat/005.
ü.+ge ü.+ge tü[1]gü[1]l 028Tat/014.

üyinděrsě ӱйиндерсе *a.* evlendirici.
ü. ü. inděrsěn 039Tat/009.

üz ӱз *ad.* öz. bk. **öz**, **uz**, **uzi**. [a.krş. CC **öz** (2015: 798); SBTP **üz** (1870: 154); BRS **üz̲** (1899: 220b); BL1926 **üz̲** (2018: 212); **Ç. Tat. yd.** TTAS **üz** (1981: 720a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **üz̲** (2017: 210a)].
ü. ü. tugan kayların̆ 016Tat/002, ü. tuganların̆ 016Tat/007, ü. tıwganların̆ 022Tat/030, ü. sü[1]ygeněn 029Tat/050, ü. sü[1]ygeněn 029Tat/052, ü. ilěme 003Bşk/003.
ü.+i[1]m ü.+i[1]m di[1]yěp 042Tat/006.
ü.+üm ü.+üm bělem 004Tip/009.
ü.+ěme miněm ü.+ěme 040Tat/015, miněm ü.+ěme 040Tat/014, ü.+ěme yakşi abşkam 047Bşk/004.
ü.+ěn ü.+ěn bişmet těşlettěŋ 032Tat/004.
ü.+ěnně üz’ü.+ěnně 009Bşk/013.
ü.+ěŋ söt östön ü.+ěŋ aşab tuyarsın 007Bşk/019.
ü.+ěnde giç ü.+ěnde yuk 005Bşk/011.
ü.+ü[1]ŋde ü.+ü[1]ŋde tun těşlettěŋ 031Tat/004, ü.+ü[1]ŋde tun těşlettěŋ 031Tat/008.
ü.+üŋ aqkıların kamil’ ü.+üŋ yaş 034Bşk/006.
ü.+i sabır birgen ü.+i raxman 002Bşk/012.
ü.+ě ü.+ě ü.+ě jırlıy 046Bşk/024, ü.+ě jılıy 046Bşk/024.
ü.+’ ü.+’üzěnně 009Bşk/013.
ü.+ěgěz çay ěçěsěz ü.+ěgěz 048Bşk/001.

üzek ӱзяк *a.* iç, orta. bk. **uz̲ak**. [a.krş. ED **özek** (1972: 285a); BRS **üz̲äk** ‘ağaçlardaki çekirdek, dağlardaki vadi’ (1899: 220b); BL1926 **üz̲egě** ‘ortası, merkezi’ (2018: 60); **Ç. Tat. yd.** TTAS **üzek** (1981: 725a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **üz̲ek** ‘1. kendi. 2. iki dağ arasındaki derin çukur’ (2017: 219b), BRS **üz̲ek** (2017: 677a)].
ü. tora ü. özölöb 004Bşk/010.

üzěl- ӱзел- *e.* kırılmak, kopmak. bk. **özěl-**, **üzül-**, **zül-**. [a.krş. CC **üz-** ‘koparmak, kırmak’ (2015: 870); SBTP **üz-** (1870: 164); BRS **oz̲ěl-** (1899: 179a); BL1926 **öz̲öl-** (2018: 110)].

ü.-e bawdan tartsam ü.-e 040Tat/011.

üz'ga ўзьга *s.* başka. bk. **üzgä**, **üzgĕ**.
ü.+ganayin ü.+ganayin dingay 006Tip/013.

üzgä ўзгä *s.* başka. bk. **üz'ga**, **üzgĕ**. [a.krş. ED **özge:** (1972: 285b); CC **özge** (2015: 540); BRS **üzgä** (1899: 220b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **üzge** (1981: 722b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **üzge** (2017: 212a)].
ü.+neyĕn ü.+neyĕn kü[1]rĕp süleşmeges 010Tat/009.

üzgĕ ўзге *s.* başka. bk. **üz'ga**, **üzgä**. [a.krş. ED **özge:** (1972: 285b); CC **özge** (2015: 540); HŞ **ö:zge** (2014: 449)].
ü.+ge şifa yuk ü.+gĕ timardan 002Bşk/016.

üzü[1]l- ўзюл- *e.* üzülmek. [a.krş. ED **üzül-** (1972: 287a); **Ç. Tat. yd.** TTS **özĕl-** (1997: 465b)].
ü.-e yurakaylarım ü.-e 002Tip/014.

üzül- ўзўл- *e.* kırılmak, kopmak. bk. **özĕl-**, **üzĕl-**, **zül-**. [a.krş. ED **üzül-** (1972: 287a); CC **üz-** 'koparmak, kırmak' (2015: 870); HŞ **üzül-** 'koparılmak' (2014: 617); BL1926 **özöl-** (2018: 110); **Ç. Tat. yd.** TTS **özĕl-** (1997: 465b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **özöl-** 'kopmak' (2014: 796b)].
ü.-ü[1]p ü.-ü[1]p zülü[1]p ay cĕrge ştadır 010Bşk/002, ü.-ü[1]p cĕrge tşadır 010Bşk/006.

-V-

valakin валакин (Ar. **ve** + Far. **līkin**) *ba.* velakin. bk. **walakım**. [a.krş. HŞ **velīkin** (2014: 622); **Ç. Tat. yd.** TTAS **velekin** (1977: 247b)].
v. v. awrıldı janım 002Bşk/014.

vakıt вакыт (Ar.) *a.* vakit. bk. **axıt**, **vaht**. krş. **çak**, **sak**, **saq**, **tagda**, **zaman**. [a.krş. HŞ **vaḳıt** (2014: 618); PS *Tat. T.* **vakít**, *Miş. T.* **vakıt**, *Bşk. T., Nog. T.* **vakit** (1787: 302); SBTP **vaqıt** (1870: 170); BRS **wakıt** (1899: 219b); BL1926 **vaqıt** (2018: 148); **Ç. Tat. yd.** TTAS **vakıt** (1977: 228b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **vaqıt** (2012: 68b)].
v.+ta bĕr v.+ta çay bĕtse 005Bşk/016.

vakt вакт (Ar.) *a.* vakit. bk. **axıt**, **vakıt**. krş. **çak**, **sak**, **saq**, **tagda**, **zaman**.
v.+ında gözĕl' v.+ında 047Bşk/057.
v.+i v.+i töşke 006Bşk/007, v.+i kiste 006Bşk/009.

vali вали (Ar.) *a.* vali. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **vali** (1977: 230a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **veli** (2012: 119b)].
v. bĕrĕ v. 001Bşk/002.

vari[1]ant' варіантъ (<Rus.) *a.* varyant. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **variant** (1977: 231b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **variant** (2012: 78b)].
v. aşkadar v. 018Bşk/001, barakov v. 020Bşk/001.

vay вай *ün.* vay. [a.krş. CC **vay** (2015: 595); HŞ **vāy** (2014: 620); **Ç. Tat. yd.** TTAS **vay** (1977: 225b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **vay** (2012: 57b)].
v. v. zü[1]leli 005Tat/002, v. zü[1]leli 005Tat/005, v. xay 011Bşk/002, v. xayduk 011Bşk/004, v. yanıy 019Tat/003, v. yanıy 019Tat/007, v. yanıy 019Tat/011.

vılay вылай *b.* böyle. bk. **bılay**. [a.krş. OSTN *Kazan ağ.* **bılay** (1911: 1730); BRS **bılay** (1899: 41a); BL1926 **bılay** (2018: 37); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Mamadış ağ., Kamışlı ağ.* **bılay** (2009: 145a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **bılay** (2011: 454a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Karizĕl ağ.* **vay** (2002: 72b)].
v. v. bulmas 041Bşk/010.

vuayran вуайран *s.* inanılmaz. [a.krş. HŞ **vü** 've' (2014: 623); BRS **wayran bul-** 'hayran olmak' (1899: 219a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **weyran** (1977: 246b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **xayran-vayran** 'helak, kıyım' (2017: 227a)].
v. xayran v. işka aptrap 001Tip/032.

-W-

wafasız уафасыз *s.* vefasız. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **vafasız** (1977: 234b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **vafahız̲** (2012: 85b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ.* **wafasız̲** ‘yumuşak’ (2002: 73a)].
w. bu w. fani dunyada 027Bşk/006.

wafat bul- уафат бул- *e.* vefat etmek. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **vafat bul-** (1977: 235a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **wafat bul-** (2012: 85b)].
w. b.-gas agakayĕm minun w. bulgas 008Bşk/006, kasım türe w. bulɣas 012Bşk/006.
w. b.-dı şaşkalarga kitıp w. b.-dı 018Bşk/007.

walakım уалякым *ba.* velakin. bk. **valakin**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **velekin** ‘ama, fakat, lakin’ (1977: 247b)].
w. ay xaylim tarajlü[1] min blen miwa w. aɣıli dustım udarsıŋ 045Bşk/002.

wal’fajir уальфажир *a.* valfeyir.
w. wassemay bĕlen w. 035Bşk/009.

wassemay уассämаи *a.* vassemay.
w. w. bĕlen wal’fajir 035Bşk/009.

-Y-

ya я *ün.* “ey, hey” anlamında bir seslenme sözü. bk. **ĕ[1]y**, **yey**, **yĕy**. [a.krş. ED **ya:** (1972: 869a); HŞ **ya** (2014: 624); BRS **yä** (1899: 81a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ya** (1981: 617a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ya** (2018: 404b)].
y. y. rabbi 001Bşk/003, y. rabbi 001Bşk/005, y. rabbi 001Bşk/007, y. xannan 001Bşk/011, y. ilagi 005Bşk/007, y. ilagi 005Bşk/014, y. ilagi 005Bşk/022, y. ilagi 005Bşk/030.

ya- йа- *e.* yanmak. bk. **jan-**, **yan-**.
y.-sın urtkĕday y.-sın uralıgız 049Bşk/039.

yabık- йабык- *e.* zayıflamak. bk. **jabık-**. [a.krş. BRS **yabık-** (1899: 82b); BL1926 **yabıq** ‘zayıf’ (2018: 220); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yabık-** (1981: 618b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yabıq-** (2018: 407b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Miyes ağ.* **yabıq** ‘yoksul’ (2002: 105b)].
y.-tım bĕn y.-tım sanın kaygındın 006Tip/010.
y.-madım sarı awurıp yatıp y.-madım 006Tip/009.

yabır it- йабыр ит- *e.* yağır, yara etmek. bk. **yawur ıt-**.
y. i.-mas atka ɣna salsaŋ y. i.-mas 025Bşk/004.
y. i.-mäs tiysälä y. i.-mäs. 010Bşk/014.

yabış- йабыш- *e.* tutunmak. [a.krş. ED **yapış-** (1972: 880b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yabış-** (1981: 620a)].
y.-ıp y.-ıp minarlarga talı yoq 002Nog/001, y.-ıp minarlarga talı yok 002Nog/003, y.-ıp mĕnĕr talı yok 039Bşk/003.

yad- йад- *e.* yazmak. bk. **jaz-**. **yaz-**. [a.krş. BRS **ya̲z-** (1899: 83b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yaz-** (1981: 623a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ya̲z-** (2018: 428a)].
y.+ıɣız isimımdı şuɣa y.+ıɣız 028Bşk/007.

yadruk ядрук ikâi terennüm.
y. yaydıy y. 002Tat/001, kayday ganam yaydıy y. 022Tat/001.

yafarkay йафаркай *ft.* yaprak. bk. **yafrak**, **yaprak**.
y. y. irga tugula[1] 002Tip/012.

yafrak яфрак/йафрак *ft.* yaprak. bk. **yafarkay**, **yaprak**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **yafrak** (1981: 658b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Miyes ağ., Salyogot ağ., Orta ağ.* **yafrak** (2002: 115b)].
y. muyillak’ y. yarganday 001Tip/002, muyillak y. yarganday 001Tip/004.

yagas ягас *ft.* ağaç. [a.krş. ED **yığaç** (1972: 899a); HŞ **yıɣaç** (2014: 657); BL1926 **aɣas** (2018: 28); **Ç. Tat. yd.** TTAS **agaç** (1977: 15a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sibir ağ.*

aɣats (2009: 19a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yıɣas** (2012: 186b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Miyes ağ.* **yıɣas** (2002: 128a)].
y.+larga alma y.+larga baylanıp 013Tat/029.

yaɣla- йаӷла- *e.* yayılmak. [a.krş. ED **yağla-** ‘yağlamak’ (1972: 902b), **yadıl-** (1972: 890a); CC **yayıl-** (2015: 882); SBTP **yaqla-** (1870: 164); BRS **yakta-** ‘himaye altına almak’ (1899: 86b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yakla-** ‘korumak’ (1981: 626a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaqla-** ‘korumak’ (2018: 438a)].
y. yası la y. yawrın 036Bşk/011.

yaxşı йахшы *a.* iyi, güzel. bk. **yakşı**, **yakşi**. [a.krş. ED **yaxşı:** (1972: 908a); HŞ **yaxşı** (2014: 626); PS *Tat. T.*, *Nog. T.* **yaxşí**, *Bşk. T.* **caxşí**, **yaxşá** ‘güzel’ (1789: 279); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yaxşı** (1981: 659a)].
y.+sı bar kızlarnıŋ y.+sı 048Bşk/013, bar yěkětněn y.+sı 048Bşk/021.

yak як *a.* taraf, yan, yaka. bk. **cag**. [a.krş. ED **yaka:** (1972: 898a); CC **yaka** (2015: 597); HŞ **yaḳa** (2014: 627); SBTP **yaq** (1870: 152); BRS **yak** (1899: 86a); BL1926 **yaq** (2018: 56); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yak** (1981: 625a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaq** ‘taraf, yan’(2018: 435b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **yaq** *Kızıl ağ., Miyes ağ., Tuk-Soran ağ., Orta ağ., Irgız ağ., İyik-Hakmar ağ.* ‘yanak’, *Argayaş ağ., Miyes ağ., Kuzeybatı ağ., Orta ağ., Orta Ural ağ., İyik-Hakmar ağ.* ‘yok’, *Dim ağ., Miyes ağ., Tuk-Soran ağ., Orta ağ., Hakmar ağ.* ‘Çadır direklerini birbirine bağlamaya yarayan kıldan bir bağ’, *Orta Ural ağ., Hakmar ağ.* ‘akrabalar’ (2002: 107a)].
y.+nın as uz y.+nın şul uzy1a 041Tat/012.
y.+nı asuz y.+nı 043Tat/007.
y.+ka birgě y.+ka 031Tat/013, bĕrgi y.+ka 047Bşk/080.
y.+ta bĕzněng y.+ta 037Tat/011, argı y.+ta 047Bşk/076.
y.+tan argı y.+tan 031Tat/013, argı y.+tan 047Bşk/080.

yakşı йакшы *a.* iyi, güzel. bk. **yaxşı**, **yakşi**. [a.krş. ED **yaxşı:** (1972: 908a); CC **yakşı** (2015: 597); PS *Tat. T.* **yakşí**, *Miş. T.* **yakşi**, *Nog. T.* **yaxşilik** ‘iyi’ (1789: 275); BRS **yakşı** (1899: 86b); BL1926 **yaqşı** (2018: 120); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sibir ağ.* **yaqşı** (2009: 228a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaqşı** (2018: 441a)].
y. sĕzde y. 022Tat/045, minde y. 022Tat/045, bigrek y. 049Bşk/085, y. yurı 002Nog/006.

yakşi якши *a.* iyi, güzel. bk. **yaxşı**, **yakşı**.
y. yaman y. galim bayıŋızga. 006Bşk/004, y. abşkam 047Bşk/004.

yaktaş йакташ *a.* hemşehri. [a.krş. BRS **yaktaş** (1899: 86b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yaktaş** (1981: 626b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaqtaş** (2018: 438a)].
y.+im y.+im yok tuganım bänim 002Tip/013.

yakup Йакуп *k.a.* Yakup. [a.krş. HŞ **ya‘ḳüb** (2014: 628); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Miyes ağ.* Yakup (2002: 50a)].
y. bĕyɣämbärdä y. zarlı idı 026Bşk/005.

yal йал *a.* tatil. [a.krş. SBTP **yal** (1870: 152); BRS **yal** (1899: 87a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yal** (1981: 630a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yal** (2018: 447a)].
y. y. bulmasmı 003Tip/018, y. itděm 049Bşk/009.

yala- йала- *e.* utanmak. [a.krş. ED **yalğa-** (1972: 926b); CC **uyal-** (2015: 865); HŞ **u:yal-** (2014: 608); BRS **yala-** ‘yalamak’ (1899: 87a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yala-** ‘yalamak’ (1981: 632a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yala-** ‘yalamak’ (2018: 451a)].
y.-mın öy y.-mın xalıkdın 047Bşk/043.

yalan йалан *a.* 1. bozkır. bk. **jalan**. krş. **dala**, **saxra**, **sahara**. [a.krş. PS *Tat. T.* **yalan** ‘kır, tarla’ (1789: 24); BRS **yalan** (1899: 87b); BL1926 **yalan** (2018: 98); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yalan** (1981: 630b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yalan** ‘tarla’ (2017: 448b), **yalan** ‘açık düz yer, alan’ (2017: 448b)].
y. y. gına yĕrněŋ ĕ[1]y burisi 049Bşk/089.
y.+day y.+day yĕri 049Bşk/085.

2. alan.
y.+da kiŋ y.+da 009Bşk/007.

yalbar - йалбар- *e.* yalvarmak. [a.krş. ED **yalvar-** (1972: 920b); CC **yalbar-** (2015: 597); HŞ **yalbar-** (2014: 628); SBTP **yalbar-** (1870: 166); BRS **yalbar-** (1899: 87b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yalbar-** (1981: 632a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yalbar-** (2018: 451b)].
y. xar safarlar y. allaɣa 037Bşk/006.

yalgız ялгыз *s.* yalnız. bk. **yangız, y[1]aŋız**. [a.krş. ED **yalğuz** (1972: 926b); CC **yalgız** (2015: 873); HŞ **yalɣuz** (2014: 628); BRS **yalgıẓ** (1899: 88a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yalgız** (1981: 633b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yalɣıẓ** (2018: 491b)].
y. y. başkaylarım nişlerměn 044Tat/012.

yaltıra- йалтыра- *e.* parlamak. bk. **jaltıra-**, **yaltra-**. [a.krş. ED **yaltrı-** (1972: 923b); CC **yıltra-** 'şimşek çakmak' (2015: 608); HŞ **yalın-** 'parlamak' (2014: 629); BRS **yaltıra-** (1899: 88b); BL1926 **yaltıra-** (2018: 182); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yaltıra-** (1981: 636b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaltıra-** (2018: 467a)].
y.-yda y.-yda taŋnın sulpanı 049Bşk/006.

yaltra- йалтра- *e.* parlamak. bk. **jaltıra-**, **yaltıra-**. [a.krş. ED **yaltrı-** (1972: 923b); CC **yıltra-** 'şimşek çakmak' (2015: 608)].
y.-p y.-p yanɣan şämlär 035Bşk/001, y.-p yanɣan şämlär 035Bşk/005.

yam I ям *a.* posta istasyonu. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **yam** '13-18. yüzyıllarda Rusya'da yolculara hizmet veren ve posta atlarının değişim yeri olan istasyon; posta istasyonu' (1981: 637b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yam** (2018: 470b)].
y. poçtovaylar kile y. bělen 013Tat/037.

yam II ям *a.* can. bk. **can**, **jan**, **tsan**, **yan**, **zan**. krş. **bägır**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yam** '1. çukur. 2. posta istasyonu.' (2018: 470b)].
y. y. bir'ukayina misal ikan 001Tip/027.

yam- ям- *e.* yamamak. [a.krş. ED **yama:-** (1972: 934b); CC **yama-** (2015: 598); BRS **yama-** (1899: 89b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yama-** (1981: 638b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yama-** (2018: 475b)].
y.-ıy yanıy ştanın y.-ıy 019Tat/013.

yaman I яман *a.* kötü. [a.krş. ED **yama:n** 'kötü' (1972: 937a); CC **yaman** (2015: 598); HŞ **yaman** (2014: 629); PS *Tat. T.* **yaman** 'yaramaz' (1789: 289), *Miş. T.*, *Bşk. T.* , *Nog. T.* **yamán** 'kötü' (1789: 296); SBTP **yaman** (1870: 176); BRS **yaman** 'kötü' (1899: 89b); BL1926 **yaman** (2018: 60); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yaman** (1981: 637b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **yaman** *Hvalın ağ., Glazov ağ.* 'güçlü', *Hvalın ağ., Çistay ağ.* 'iyi' (2009: 230a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaman** (2018: 471b)].
y. y. bulsada 047Bşk/003.
y.+ı bar kızlarnıŋ y.+ı 048Bşk/015, bar yěkětněn y.+ı 048Bşk/023.

yaman II яман *b.* çok. [a.krş. ED **yama:n** 'kötü' (1972: 937a); CC **yaman** (2015: 598); HŞ **yaman** (2014: 629); PS *Tat. T.* **yaman** 'yaramaz' (1789: 289), *Miş. T.*, *Bşk. T.* , *Nog. T.* **yamán** 'kötü' (1789: 296); SBTP **yaman** (1870: 176); BRS **yaman** 'kötü' (1899: 89b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaman** 'çok' (2018: 471b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Kızıl ağ., Miyes ağ., Orta ağ., Hakmar ağ., Ey ağ.* **yaman** (2002: 110a)].
y. y. yakşi galim 006Bşk/004.

Yamanat Яманат *k.a.* Yamanat. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **yamanat** 'kötü şöhret' (1981: 638a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yamanat** 'kötü şöhret' (2018: 472a)].
y. sıgar urlar Y. 028Tat/006, sıgar urlar Y. 028Tat/008, sıgar urlar Y. 028Tat/012.

yamgur ямгур *a.* yağmur. [a.krş. ED **yağmur** (1972:)903b; CC **yamgur** (2015: 599); HŞ **yaɣmur** (2014: 626); PS *Tat. T.* **yagmúr**, **yangur**, *Miş. T.* **yamgur**, *Bşk. T.* **cambur, yawum**, *Nog. T.* **yagmur** (1787: 257-258); BRS **yamkır** (1899: 90a); BL1926 **yamɣır** (2018: 108); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yaŋgır** (1981: 667a); **Ç. Tat. ağ.**

TTZDS *Tara ağ., Baraba ağ.* **yamɣur**, *Tobol ağ., Tömen ağ.* **yamɣır** (2009: 230b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yamɣır** (2018: 476b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Miyes ağ., Kızıl ağ., Orta ağ., Ěyek-Hakmar ağ.* **yamɣur** (2002: 110a)].

y. şěběr şěběr y. yava 024Tat/021.

yamşik ямшик (Rus.) *a.* arabacı. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **yam'şik** 'yamuk' (1981: 447b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yamsı** (2018: 478b)].

y. uramg‿y. tuktagan 027Tat/037.

yan- ян-/йан- *e.* yanmak. bk. **jan-**, **ya-**. [a.krş. ED **yan-** (1972: 942a); CC **yan-** (2015: 874); HŞ **yan-** (2014: 630); SBTP **can-** (1870: 152); BRS **yan-** (1899: 90a); BL1926 **yan-** (2018: 114); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yan-** (1981: 641a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yan-** (2018: 488b)].

y.-a utlar da y.-a 044Tat/005.

y.-ıp bara yurakaylarım y.-ıp bara 004Tip/013.

y.-gan y.-gan yurakka 003Tip/018, yaltrap y.-ɣan şämlär 035Bşk/001, yaltrap y.-ɣan şämlär 035Bşk/005.

y.-sa yěskinayin y.-sa 024Bşk/007.

yan ян/йан (Far.) *a.* can. bk. **can**, **jan**, **tsan**, **yam**, **zan**. krş. **bägır**. [a.krş. BRS **yän** (1899: 90a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Mişer ağ.* **yan** (2009: 230b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yan** (2018: 479a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Karizěl ağ., Miyes ağ., Orta ağ.* **yan** (2002: 110b)].

y.+ım y.+ım diyěp 004Tat/005, y.+ım ě[1]rěmes 004Tat/006.

y.+ın üběp y.+ın tındırsın 039Tat/012, y.+ın kayigı 004Tip/010.

y.+ıŋ azırak y.+ıŋ köysěn děp 047Bşk/008.

yanaş янаш *a.* sevgili, maşuk. bk. **yanış**, **yankay**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tobol ağ., Baraba ağ.* **yanaş** 'yanına, yanında, yanı başında' (2009: 231a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yanaş** (2018: 480b)].

y.+ına canın sü[1]ygen y.+ına 040Tat/003, canın sü[1]ygen y.+ına 040Tat/007.

yandus йандус *a.* candostu.

y.+ım bál bilěn y.+ım 001Nog/002, bál bilěn y.+ım 001Nog/004, yar bilěn y.+ım 001Nog/006, mul'yanı y.+ım 001Nog/008, dun'yanı y.+ım 001Nog/010, garnitür y.+ım 001Nog/012, matur y.+ım 001Nog/014.

yangı янгы *s.* yeni. bk. **jaŋı**, **yanɣı, yanı**, **yaŋı**.

y. y. basuw buyında 040Tat/022.

yangız янгыз/йангыз *a.* yalnız. bk. **yalgız**, **y[1]aŋız**. [a.krş. BL1926 **yaŋɣız̲** (2018: 150); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tümen ağ.* **yangızak** (2009: 231b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaŋɣız̲** (2018: 491a)].

y. y. taşlawı 001Tip/028, y. yürüp 001Tip/038, y. yuklagan. 027Tat/041, y. başıŋ 028Tat/020, y. atnı 029Tat/026, y. atnı 029Tat/028, y. bala 049Bşk/055.

y.+ın baldızın y.+ın 027Tat/004, baldızın y.+ın 027Tat/006, baldızın y.+ın 027Tat/009, baldızın y.+ın 027Tat/012, baldızın y.+ın 027Tat/015, baldızın y.+ın 027Tat/018, baldızın y.+ın 027Tat/021, baldızın y.+ın 027Tat/024, baldızın y.+ın 027Tat/027, baldızın y.+ın 027Tat/030, baldızın y.+ın 027Tat/033, baldızın y.+ın 027Tat/036, b.+ın yangızın 027Tat/039, baldızın y.+ın 027Tat/042, baldızın y.+ın 041Bşk/005, baldızın y.+ın 041Bşk/009, baldızın y.+ın 041Bşk/013.

yanɣı йанӈы *s.* yeni. bk. **jaŋı**, **yangı, yanı**, **yaŋı**. [a.krş. ED **yaŋı:** (1972: 943b); CC **yaŋı** (2015: 875); SBTP **yangı** (1870: 152); BRS **yaŋı** (1899: 91a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yaŋa** (1981: 665a)].

y. y. furma yarıŋmı 043Bşk/009.

yanɣızlıkay йанӈызлыкай *a.* yalnızlık. [a.krş. TTZDS *Tümen ağ.* **yangızak** (2009: 231b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaŋɣız̲lıq** (2018: 493a)].

y. y. kiserler muyındı 009Bşk/006.

yanı йаны *s.* yeni. bk. **jaŋı**, **yangı, yanɣı**, **yaŋı**.

y. y. da gnay 006Tip/011.
y.+n y.+n tanın sigan yar bilĕn yandusım 001Nog/006.

yanıkay яныкай *a.* sevdicek. **krş. yanaş**, **yanış**, **yanıy**, **yankay**. [a.krş. BRS **yanık** ‘yanık, yanmış’ (1899: 90b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yanık** ‘yanık, yanmış’ (1981: 642a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Hakmar ağ.* **yanqay** (2002: 111a)].
y.+ım asuwlama y.+ım 031Tat/003, asuwlama y.+ım 031Tat/007.

yanış йаныш *a.* sevgili, maşuk. bk. **yanaş**, **yanıkay**, **yanıy**, **yankay**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yanış** (2018: 490b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ural ağ., Hakmar ağ.* **yanış** (2002: 111b)].
y. janıkay y. 017Bşk/001, janıkay y. 017Bşk/003.

yanıy Яный *a.* sevgili, canım. bk. **yanaş**, **yanış**, **yanıkay**, **yankay**.
y.-ıy ay y.-ıy 019Tat/003, vay y.-ıy 019Tat/003, ay y.-ıy 019Tat/007, vay y.-ıy 019Tat/007, ay y.-ıy 019Tat/011, vay y.-ıy 019Tat/011, y.-ıy ştanın 019Tat/013.

yankay I Йанкай *h.* Yayık Nehri.
y. y. gna sıwnın 003Tip/011, y. gna buylap 001Tip/015.

yankay II янкай/йанкай *a.* sevgili, maşuk. bk. **yanaş**, **yanıkay**, **yanış**, **yanıy**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yanqay** ‘canım, sevgilim’ (2018: 484a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Hakmar ağ.* **yanqay** (2002: 111a)].
y.+ım asuwlama y.+ım 032Tat/003.
y.+gnam yĕlama sana y.+gnam 004Tip/029.
y.+ımnı y.+ımnı kusaklap 031Tat/016.

yannık йанныk *a.* hayvan, hayvanlar. [a.krş. BRS **yändĕk** (1899: 90a); **Ç. Tat. yd.** TTS **cenlĕk** (1997: 492b); **Ç. Tat. ağ.** *Sterlitamak ağ., Şarlık ağ., Yavşt. ağ.* **yennĕk** (2009: 242b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **yenlĕk** ‘hayvan, hayvanlar’ (2017: 716b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Dim ağ.* **yennĕk** (2002: 132a)].
y. akkuyanıla y. säwli 019Bşk/002, aqkuyanıla y. säwli 019Bşk/004.

yansık янсык *a.* kese. [a.krş. ED **yançuk** (1972: 945a); CC **yançık** (2015: 875); BRS **yansık** (1899: 91a); BL1926 **yansıq** (2018: 114); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yançık** (1981: 642a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yansıq** ‘küçük torba’ (2018: 484b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta Ural ağ.* **yansıq** ‘sığır derisinin tüylü tarafı dışa gelecek şekilde dikilen çanta’ (2002: 111a)].
y. y. tıgıp saklayık 022Tat/022.

yaŋı йаңы *s.* yeni. bk. **jaŋı**, **yangı**, **yanγı, yanı**, **yaŋı**. [a.krş. ED **yaŋı:** (1972: 943b); CC **yaŋı** (2015: 875); HŞ **yaŋı** (2014: 633); BRS **yaŋı** (1899: 91a); BL1926 **yaŋı** (2018: 126); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yaŋa** (1981: 665a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaŋı** (2018: 495b)].
y. y. tıwγanday 033Bşk/017.

yaprak йапрак *a.* yaprak. bk. **yafar**, **yafrak**. [a.krş. ED **yapurğa:k** (1972: 879b); CC **yabuldurak** (2015: 596); HŞ **yaprak** (2014: 634); PS **yaprak** (1789: 8); BRS **yaprak, yabrak** (1899: 82a); BL1926 **yapraq** (2018: 156); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ., Tömen ağ., Tobol ağ., Tara ağ.* **yapraq**, *Baykıbaş ağ.* **yaprak** (2009: 234a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yapraq** (2018: 503b)].
y.+lar usak y.+lar sıl’kinsın 002Nog/005.

yar I йар (Far.) *a.* yar. bk. **car**, **jar**. [a.krş. HŞ **yār** (2014: 635); SBTP **yar** (1870: 168); BRS **yar** ‘yar, uçurum’ (1899: 93b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yar** (1981: 643b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yar** (2018: 506b)].
y. kumışla ɣna y. 025Bşk/001, kumışla y. 025Bşk/003, y. qaşına 025Bşk/008, sigan y. bilĕn 001Nog/006.
y.+nı ikı dagnay y.+nı tiŋler 001Nog/009, sawgan y.+nı 001Nog/011.

yar II йар *a.* yer. bk. **cĕr**, **ir**, **jĕr**, **jĕr’, jir**, **jir’, yär**, **yĕr**, **yĕr’**, **yir, yir**’, **zir**. krş. **urn**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Minzele ağ., Tarhan ağ., Kamışlı ağ., Çistay ağ.* **yar(ı)** ‘toprak, yer, zemin’ (2009: 236b); *Kuznetsk ağ., Hvalın ağ., Melekes ağ., Çistay*

ağ. **yar** ‘çukur’ (2009: 234b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeydoğu ağ.* **yar** (2002: 112b)].

y. y.larga la kırɣanımda 045Bşk/001, y.larga la kırɣanımda 045Bşk/003.

y.+ga matur gna y.+ga 006Tip/018.

yar III йар *a.* eyer. bk. **i[1]yer**, **jar**. krş. **isĕr**.

y. y. qaşına 024Bşk/002, y. qaşına 024Bşk/004, komış kna y. 004Tip/015.

y.+ıŋmı yanɣı furma y.+ıŋmı 043Bşk/009.

yar IV йары *a.* yar, uçurum. [a.krş. ED **ya:r** (1972: 953b); PS *Tat. T.*, *Miş. T.* **yar**, *Bşk. T.* **car**, *Nog. T.* **yali** ‘sahil’ (1787: 337); BRS **yar** (1899: 91b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yar** (1981: 643b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Minzele ağ., Tarhan ağ., Kamışlı ağ., Çistay ağ.* **yar(ı)** ‘toprak, yer, zemin’ (2009: 236b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yar** (2018: 506a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **yarı** ‘taban’ (2002: 114a)].

y.+ı agıdıl’kaylarnın y.+ı 002Nog/001, agıdıl’ y.+ı 002Nog/003.

yar- йар- *e.* yarmak. [a.krş. ED **yar-** (1972: 954b); HŞ **ya:r-** (2014: 635); BRS **yar-** (1899: 91b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yar-** (1981: 650a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yar-** (2018: 535b)].

y.-a tawlar y.-a 049Bşk/081.

y.-ıp ural y.-ıp aqkan su 049Bşk/034.

y.-ganday yafrak y.-ganday 001Tip/002, yafrak y.-ganday 001Tip/004.

yara- йара- *e.* yaramak. bk. **jara-**. [a.krş. ED **yara:-** (1972: 956a); HŞ **yara-** (2014: 636); BRS **yara-** (1899: 92a); BL1926 **yara-** (2018: 130); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yara-** (1981: 645b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yara-** (2018: 514a)].

y.-yim kımga y.-yim 002Tip/002, kımga y.-yim 002Tip/004.

yarat- I ярат- *e.* sevmek. [a.krş. SBTP **yarat-** (1870: 178); BRS **yarat-** (1899: 92a); BL1926 **yarat-** (2018: 164); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yarat-** (1981: 645a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yarat-** (2018: 512a)].

y.-masaŋ üpkeně y.-masaŋ 024Tat/023.

y.-ıp ben y.-ıp üz ilĕme karatıp 003Bşk/003.

yarat- II ярат- *e.* yaratmak. [a.krş. ED **yarat-** (1972: 959b); CC **yarat-** (2015: 876); HŞ **yarat-** (2014: 638); SBTP **yarat-** (1870: 178); BRS **yarat-** ‘sevmek’ (1899: 92b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yarat-** (1981: 645a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yarat-** (2018: 512a)].

y.-kan ĕ[1]y y.-kan allax‘ kadır mewle 049Bşk/059.

yarı II яры *ö.a.* Rab. [a.krş. CC **yarı** ‘yardım’ (2015: 601); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yarabbi** (1981: 644a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yarabbi** (2018: 507a)].

y. şu dört nersege kıl y. 001Bşk/009.

yarık йарык *a.* yarık. [a.krş. ED **yaruk** (1972: 962b); CC **yarık** ‘ışık, aydınlık, parlaklık, nur’ (2015: 877); HŞ **yaruḳ** ‘parlak, ışık’ (2014: 640); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yarık** (1981: 651b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yarıq** (2018: 531b)].

y.+tın kızlar karay y.+tın 047Bşk/041.

yarılka- йарылка- *e.* acımak, merhamet etmek, affetmek. [a.krş. CC **yarılga-** (2015: 877); HŞ **yarlıḳa-** ‘emretmek’ (2014: 639); BRS **yarlıka-** (1899: 95a); BL1926 **yarlıkaş** ‘merhamet’ (2018: 220); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yarlıka-** (1981: 648a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yarlıqa-** (2018: 521b)].

y. bĕr xudayim udın y. 001Tip/022.

yarım йарым *s.* yarım. [a.krş. ED **yarım** (1972: 968b); CC **yarım** (2015: 602); HŞ **ya:rım** (2014: 639); BRS **yarım** (1899: 91b); BL1926 **yarım** (2018: 206); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yarım** (1981: 652b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yarım** (2018: 535a)].

y. çĕlek y. tuz gına 046Bşk/027.

yarlı ярлы/йарлы *s.* yoksul. [a.krş. ED **yarlığ** (1972: 967a); CC **yarlı** (2015: 878); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yarlı** (1981: 647b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yarlı** (2018: 520b)].

y. y. yĕri 027Tat/035, y. kışı 049Bşk/007.

yasa- яса-/йаса- (Mo.) *e.* yapmak. [a.krş. ED **yas-** ‘açılmak’ (1972: 973b); HŞ **yasa-** (2014: 641); SBTP **yasa-** (1870: 170); BL1926 **yaha-** (2018: 24); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yasa-** (1981: 653b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaha-** (2018: 562a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Miyes ağ., Orta ağ., İyik-Hakmar ağ., Ey ağ.* **yaśa-** ‘1. işlemek, kurmak. 2. koymak, yapmak’ (2002: 114b)].
y.-r iděm tartma y.-r iděm 018Tat/001, tartma y.-r iděm 018Tat/004, duslar y.-r iděm 018Tat/006.
y.-p sur yatkayların y.-p sawur idım 018Bşk/011.

yası йасы *s.* yassı, geniş. [a.krş. ED **yası:-** (1972: 973b); CC **yasman** (2015: 603); HŞ **yası** (2014: 641); BRS **yaśı** (1899: 93b); BL1926 **yaśı** (2018: 144); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yassı** (1981: 654b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaśı** (2018: 541a)].
y. y. la yaɣla yawrın 036Bşk/011.

yasapla- йасапла- *e.* okşanmak.
y. ɣna bulmay y. ɣna bulmay kul bělen 018Bşk/012.

yaş I яш/йаш *s.* genç. bk. **jaş**. [a.krş. ED **ya:ş** ‘taze, nemli’ (1972: 975b); CC **yaş** (2015: 879); HŞ **ya:ş** (2014: 642); PS **yaş** (1789: 225); BRS **yäş** (1899: 95a); BL1926 **yeş** (2018: 148); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yeş’** (1981: 662b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yeş** (2012: 329a)].
y. y. gumırım 002Tip/005, y. yurakkay 004Tip/025, y. bisäsě 007Tip/017, y. kna 017Bşk/006, y. kızlarnı 024Tat/010, üzüŋ y. 034Bşk/006, y. yěgětler 038Tat/003, y. yěgětler 038Tat/007, y. çakta 044Tat/008, y. sakta 010Bşk/015, y. jüräk 022Bşk/012, y. imçěkkě 047Bşk/012.
y.+im tugıl’ta la y.+im qaygırma 037Bşk/009.
y.+tan y.+tan xışkım 041Bşk/011, y.+tan xışkım tuşmasa 041Bşk/012.
y.+knuk başknaylarım qalduk y.+knuk 018Bşk/008.

yaş II йаш *a.* yaş, göz yaşı. [a.krş. ED **ya:ş** (1972: 975b); CC **yaş** (2015: 603); HŞ **ya:ş** (2014: 642); BRS **yäş** (1899: 95b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yeş’** (1981: 663a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yeş** (2012: 330a)].
y. y. alıp 002Tip/018**,** tuɣul’gan y. mikan 005Tip/022.
y.+ım kuz y.+ım 001Tip/024, kuz y.+ım 026Bşk/002, kuz y.+ım 026Bşk/004.

yaş III йаш *a.* doğuştan beri geçen ve yıl birimi ile ölçülen zaman, yaş. . [a.krş. CC **yaş** (2015: 879); HŞ **ya:ş** (2014: 642); BRS **yäş** (1899: 95a); **Ç. Tat. yd. yeş’** (1981: 663a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yeş** (2012: 329b)].
y.+ar un iki y.+ar kız gına 046Bşk/028.

yaşıl яшыл *r.a.* yeşil. bk. **yangı**, **yaşıl’, yaşil’**, **yeşěl**. [a.krş. ED **yaşıl** (1972: 978a); CC **yaşıl** (2015: 603); HŞ **ya:şıl** (2014: 643); PS *Tat. T.*, *Miş. T.* , *Bşk. T.* **yaşil**, *Nog. T.* **ö[1]şil** (1789: 259); SBTP **yaşıl** (1870: 166); BL1926 **yeşěl** (2018: 50)].
y. y. ifek 038Tat/002, y. ifek 038Tat/006, y. pi[1]yala 044Tat/002.

yaşıl’ яшыль *r.a.* yeşil. bk. **yangı**, **yaşıl, yaşil’**, **yeşěl**. [a.krş. ED **yaşıl** (1972: 978a); CC **yaşıl** (2015: 603); HŞ **ya:şıl** (2014: 643); PS *Tat. T.*, *Miş. T.* , *Bşk. T.* **yaşil**, *Nog. T.* **ö[1]şil** (1789: 259); SBTP **yaşıl** (1870: 166)].
y. y. bü[1]rki 013Tat/023.

yaşil’ йашиль *r.a.* yeşil. bk. **yangı**, **yaşıl**, **yaşıl’, yeşěl**. [a.krş. PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.*, **yaşil** (1787: 409); BRS **yäşěl** (1899: 95b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yaşěl** (1981: 660b)].
y. y. gna sana 004Tip/023, y. kna kuyma 027Bşk/007.

yaşlı яшлы *a.* yaşlı. [a.krş. CC **yaşlı** ‘gözyaşı dolu, yaşlı’ (2015: 880); HŞ **yaşlı** (2014: 643); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yaş’lě** (1981: 663b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yeşlě** (2012: 342b)].
y. atalardan bala y. kalsa 003Tat/005.

yat- ят-/йат- *e.* yatmak. bk. **jat-**. [a.krş. ED **yat-** (1972: 884a); CC **yat-** (2015: 880); HŞ **yat-** (2014: 643); PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Nog. T.* **yat-**, *Bşk. T.* **cat-** (1789: 331); SBTP

yat- (1870: 158); BRS **yat-** (1899: 94a); BL1926 **yat-** (2018: 70); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yat-** (1981: 656a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yat-** (2018: 546b)].
y.-adır baykız y.-adır 035Tat/002, baykız y.-adır 035Tat/004.
y.-ır iděm y.-ır iděm yuklar iděm 031Tat/015.
j.-ıp kalgan y.-ıp kalgan běri ştan 007Tip/002, y.-ıp kalgan běri ştan 007Tip/004, y.-ıp kalgan běri ştan 007Tip/006, y.-ıp kalgan běri ştan 007Tip/008.
y.-kan kök yärde y.-kan 007Bşk/017.
y.-sana tik y.-sana janım kışı 044Bşk/005.
y.-ıp y.-ıp yabıkmadım 006Tip/009, mädräsä y.-ıp ukımanıŋnı 001Nog/007.
y.-kan saldat y.-kan taş palatnın 004Bşk/029, kugarıp knaylagnı y.-kan kuk arkanı 032Bşk/001, kugarıp y.-kan kug arka 032Bşk/003.
y.-qan kugarıp y.-qan kug arka 036Bşk/009.

yat ят/йат *a.* yad, yabancı. bk. **jat**. [a.krş. ED **ya:t** (1972: 882b); CC **yat** (2015: 880); HŞ **ya:t** (2014: 644); BRS **yat** (1899: 93b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yat** (1981: 655a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tobol ağ.,* **yat** 'hatır, hatıra' (2009: 238b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yat** (2018: 542a)].
y. y. illarda 001Tip/028, y. bulır 047Bşk/071, y. jirlerdě 049Bşk/056.
y.+ka y.+ka kitmes 024Tat/015.
y.+lar y.+lar bělen 016Tat/004, y.+lar bělen 016Tat/004, y.+lar bělen 016Tat/008.
y.+larda y.+larda yürü[1]p zaya ütä 003Tip/005.

yatıw йатыу *a.* yatak, longoz, subasar. [a.krş. ED **yatığ** 'uzanan, yatmış' (1972: 887b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yatıw** 'nehrin yavaş akan derin yeri' (2018: 547b)].
y.+ı aşkadarda buyi y.+ı 017Bşk/007, kaş bina tuŋmay y.+ı 017Bşk/008.

yatuwsı ятувсы *a.* yatan, uyuyan kişi.
y. juk janımda y. 022Tat/014.

yav- яв- *e.* yağmak. bk. **jaw-**, **yaw-**. [a.krş. ED **yağ-** (1972: 896a); CC **yav-** (2015: 881); HŞ **yaɣ-** (2014: 625); BRS **yaw-** (1899: 94b); BL1926 **yaw-** (2018: 44); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yav-** (1981: 621a)].
y.-a şěběr şěběr yamgur y.-a 024Tat/021.

yaw- йау- *e.* yağmak. bk. **jaw-**, **yav-**. [a.krş. ED **yağ-** (1972: 896a); CC **yav-** (2015: 881); BRS **yaw-** (1899: 94b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaw-** (2018: 558b)].
y.-sı buray da buray karlar y.-sı 049Bşk/093**.**

yaw йау *a.* düşman. bk. **jav**. krş. **doşman**, **duşman**. [a.krş. ED **yağı:** (1972: 898a); CC **yagı** 'savaş, cenk' (2015: 596); HŞ **yaɣı** (2014: 626); PS *Tat. T.*, *Miş. T.* **yaw**, *Bşk. T.* **caw**, *Nog. T.* **çşav** 'cenk, sefer' (1789: 185); BRS **yaw** (1899: 94b); BL1926 **yaw-** (2018: 44); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yaw** (1981: 657b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaw** (2018: 548b)].
y.+larga karşi kil'gen y.+larga duskayim 049Bşk/020.

yawap bir- йауап бир- *e.* cevap vermek. [a.krş. CC **covap** (2015: 454); SBTP **cevab** (1870: 158); BRS **yawab bir-** (1899: 95a); BL1926 **yawab bir-** (2018: 210); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cavap bir-** (1981: 741b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yawap bir-** (2018: 550a)].
y. b.-e karışı turup y. b.-e 004Tip/017.
y. b.-elir magadı türe y. b.-elir dá 004Tip/021.

yawrın йаурын *a.* omuz. [a.krş. ED **yağrın** 'kürek kemiği' (1972: 905b); PS *Tat. T.* **yawurnu**, *Miş. T.* **yawrun**, *Bşk. T.* **yavrun** (1787: 103); BRS **yawrın** (1899: 95a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **yawrın** *Perm ağ., İçkin ağ., Krasnoufim ağ., Zlatovst ağ., Tümen ağ., Tobol ağ.* 'omuz', *Karsun ağ., Baraba ağ.* 'ense', *Baraba ağ., Tobol ağ., Tara ağ.* 'kürek kemiği' (2009: 224b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yawrın** (2018: 554b)].
y. yası la yaɣla y. 036Bşk/011.

yawlıg яулыг *a.* mendil. [a.krş. BRS **yawlık** (1899: 95a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yawlık** (1981: 658a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yawlıq** (2018: 553b)].
y.+ı kul y.+ı kulında 040Tat/018.

yawur ıt- йаурыт- *e.* yağır, yara etmek. bk. **yabır it-**. [a.krş. ED **yağır** (1972: 905a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Glazov ağ.* **yawır** 'nesil' (2009: 224b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yawır** (2018: 558b)].
y.-mas atkala gna saŋla y.-mas 025Bşk/002.

yaydıy яйдый ikâi terennüm.
y. kayday ganam y. yadruk 002Tat/001, kayday ganam y. yadruk 022Tat/001.

yayikay Йаикай *h.* Yayık Nehri.
y. y. gna sıwnın bowları 004Tip/012.

yaz- яз-/йаз- *e.* yazmak. bk. **jaz-**. **yad-**. [a.krş. ED **yaz-** (1972: 984a); CC **yaz-** (2015: 604); HŞ **yaz-** (2014: 646); SBTP **yaz-** (1870: 154); BRS **yaz̲-** (1899: 83b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yaz-** (1981: 623a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaz̲-** (2018: 428a)].
y.-ayım beyětně y.-ayım 004Bşk/004.
y.-dım bayit y.-dım 003Bşk/003.
y.-gan mangay gına y.-gan xak jazmışın 046Bşk/012, y.-ɣan dup 016Bşk/002.
y.-ıp xat y.-ıp sü[1]zler bötermĕ 001Tat/005, xatka y.-ıp sü[1]zler 010Tat/010.
y.-gan ikan baŋá y.-gan ikan 001Tip/037.
y.-gan şunda y.-gan 001Tip/034, y.-gan yazılmışnı 005Tip/005, y.-ɣan xatıp 022Bşk/015.
y.-ɣan burambaydın y.-ɣan xatları 022Bşk/014.
y.-gandan sun bĕr' xudayım y.-gandan sun bendeněŋ yuk sarası 003Bşk/008.

yaz яз/йаз *a.* ilkbahar. bk. **az II**.[a.krş. ED **ya:z** 'yaz' (1972: 982b); CC **yaz** (2015: 604); HŞ **ya:z** (2014: 646); BRS **yaz̲** (1899: 83b); BL1926 **yaz̲** (2018: 28); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yaz** (1981: 622b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaz̲** (2018: 421a)].
y. bĕr dem y. 002Bşk/005, y. buldısa 004Tip/028, y. kil'mese 022Tat/021, y. bulmaydı 023Bşk/008, y. bulgas 049Bşk/048.
y.+gı y.+gı saban tuyında 040Tat/020, y.+gı saban tuyında 040Tat/021.

yaza йаза *ö.a.* yaza. [a.krş. BRS **yaz̲a** 'ceza' (1899: 85a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaz̲a** '1. önünden, yanından, gereken yerin kenarına. 2. yanlış' (2018: 421a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ.* **yaz̲a** 'ceza' (2002: 106a)].
y. gilmi y. 030Bşk/001.

yazgı язгы *a.* yazgı, kader. bk. **jazmış**, **yazılmış**, **yazmış**. [a.krş. SBTP **yazgı** (1870: 176); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yazgı** 'yaz günü' (1981: 622b)].
y.+m y.+m bulsa yatka kitmes 024Tat/015.

yazıg йазыг *a.* yazık, günah. bk. **yazık**. [a.krş. BRS **yazık** 'günah' (1899: 84b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **yazıq** 'günah', *Volgograd ağ.* **yazık** 'yoksul, mutsuz' (2009: 227a)].
y.+ı İskanda[1]rnın burzanlarga bulsın y.+ı 008Bşk/004.

yazık язык *a.* yazık, günah. bk. **yazıg**. [a.krş. ED **yazuk** 'ayıp, kusur' (1972: 985b); CC **yazık** (2015: 882); HŞ **ya:zuḳ** (2014: 647); SBTP **yazıq** (1870: 152); BRS **yazık** 'günah' (1899: 84b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yazık** (1981: 624b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **yazıq** 'günah', *Volgograd ağ.* **yazık** 'yoksul, mutsuz' (2009: 227a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaz̲ıq** (2018: 426a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **yaz̲ıq** *Kızıl ağ. Miyes ağ., Orta ağ., İyik-Hakmar ağ.* 'yanlış, hatalı', *Kızıl ağ. Miyes ağ., İyik-Hakmar ağ.* 'yazılmış, kader' (2002: 106b)].
y. yuk y. 027Tat/003, yuk y. 027Tat/005, yuk y. 027Tat/008.

yazılmış йазылмыш *a.* yazgı, kader. bk. **jazmış**, **yazgı**, **yazmış**.
y.+nı mukadar'da yazgan y.+nı 005Tip/005.

yazmış язмыш *a.* yazgı, kader. bk. **jazmış**, **yazgı**, **yazılmış**. [a.krş. BRS **yaẓmış** (1899: 84a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yazmış** (1981: 623a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yaẓmış** (2018: 425a)].
y.+ı bardır allanıŋ y.+ı 031Tat/019.

yem ям (Rus.) *a.* neşe, huzur, mutluluk. [a.krş. BL1926 **yam** (2018: 56); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Minzele ağ., Zlatovst ağ. Tbrs. ağ.* **yam** (2009: 230a); **Ç. Bşk. yd.** BTS **yem** 'güzel, hoş' (2017: 712b)].
y. yangız başıŋ y. tapmay 028Tat/020.
y.+dĕ i y.+dĕ le ikan uralıgız 049Bşk/037.

yeşĕl яшел *r.a.* yeşil. bk. **yangı**, **yaşıl**, **yaşıl'**, **yaşil'**. [a.krş. BRS **yäşĕl** (1899: 95b); BL1926 **yeşĕl** (2018: 58); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yaşĕl** (1981: 660b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yeşĕl** (2012: 331a)].
y. kulımda y. pĕrçatka 047Bşk/009.

yey яй *ün.* ey. ey. "ey, hey" anlamında bir seslenme sözü. bk. **ĕ[1]y**, **ya**, **yĕy**. [a.krş. HŞ **ey** (2014: 198); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ey** (1981: 673b); **Ç. Bşk. yd.** BTS **ey** (2017: 149a)].
y. bü[1]term‿y. 010Tat/010.

yär йäр *a.* yer. bk. **cĕr**, **ir**, **jĕr**, **jĕr'**, **jir**, **jir'**, **yar**, **yĕr**, **yĕr'**, **yir, yir**', **zir**. krş. **urn**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **yer** (2009: 242b)].
y.+de kök y.+de yatkan 007Bşk/017.

yĕy- II йей- *e.* yemek. [a.krş. ED **yĕ-** (1972: 869b); CC **yĕ-** (2015: 885); HŞ **yĕ:-** (2014: 648); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ci-** (1981: 790a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ., Tömen ağ., Tara ağ.* **yĕy-** (2009: 246a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yĕy-** (2012: 499a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Irgız ağ., İyik-Hakmar ağ.* **yĕy-** (2002: 116b)].
y.-itĕr annı y.-ĕptĕr 007Bşk/024.

yĕber- йебяр- *e.* göndermek. bk. **yiber-**, **zĕber-**. [a.krş. ED **ıḍ-** 'göndermek' (1972: 37b); CC **ıd-** (2015: 480), **ıy-** (2015: 483); BRS **yĕbär-** (1899: 96a); BL1926 **yĕber-** (2018: 140); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ciber-** (1981: 760b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **yĕber-** *Tümen ağ., Hvalın ağ., Melekes ağ.* 'yakmak, tutuşmak, parlamak', *Kalda ağ.* 'indirmek, düşürmek' (2009: 245a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yĕber-** (2012: 488b)].
y. küterĕb ĕ[1]çĕp y. 006Tat/010.

yĕç- I еч- *e.* hayvanı çekeceği arabaya, sabana vb.ne bağlamak. bk. **cik-**, **jik- II**. [a.krş. CC **yĕk-** (2015: 885); BRS **yĕk-** (1899: 96b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cik-** (1981: 762b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sibir ağ.* **yĕk-** (2009: 245b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yĕk-** (2012: 495a)].
y.-ĕp kĕrĕli turı atlar y.-ĕp 048Bşk/027.

yĕç- II еч- *e.* içmek. bk. **ĕs-**, **ĕy-**, **iç-**, **is- I**, **'s-, yĕs-**. [a.krş. PS *Tat. T.* **ĕç-**, *Nog. T.* **iç-** (1789: 316)].
yĕ[1].-ĕsĕz çay yĕ[1].-ĕsĕz üzĕgĕz 048Bşk/001.
yĕ[1].-ĕb küterĕb yĕ[1].-ĕb zĕber 019Tat/010, küterĕb yĕ[1].-ĕb zĕber 019Tat/012, ĕ[1].-ĕb bĕrĕ 020Tat/004, yĕ[1].-ĕb bĕrĕ 020Tat/008.
yĕ[1].-ĕp küterĕb ĕ[1].-ĕp yĕber 006Tat/006, küterĕb ĕ[1].-ĕp yĕber 006Tat/010.

yĕfek ефяк *a.* ipek. bk. **ifek**, **jıfak**, **jifäk**, **jifĕk**. krş. **stambitkay**, **turkın**. [a.krş. CC **yibek** (2015: 891); HŞ **yipek** (2014: 663); BRS **yĕbäk** (1899: 95b); BL1926 **yĕbek** (2018: 186); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yĕfek** (1977: 335b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yĕbek** (2012: 487a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Dim ağ., Kızıl ağ., Kuzeybatı ağ., Kuzeydoğu ağ., Tuk-Soran ağ., Orta Ural ağ., İyik-Hakmar ağ.* **yĕfek** (2002: 121a)].
y.+tay y.+tay bilmaw suksukka 022Tat/035.

yĕgĕt йегет *a.* yiğit. bk. **cĕgĕt**, **(c)jıgıt**, **cigit**, **ikıt**, **jĕgĕt**, **jigit**, **jıgıt**, **jigĕt**, **jikit**, **yĕkĕt**, **yikıt**. [a.krş. ED **yigit** (1972: 911b); CC **yĕgit** (2015: 885); HŞ **yigit** (2014: 662); SBTP **yigit** (1870: 172); BRS **yĕgĕt** (1899: 96b); BL1926 **yĕgĕt** (2018: 196); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yĕgĕt** (1977: 326b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yĕgĕt** (2012: 494a)].

y.+ler yaş y.+ler 038Tat/003, yaş y.+ler 038Tat/007.

yěgıl- егыл- *e.* yıkılmak. [a.krş. ED **eɣil-** (1972: 106b); BL1926 **yıɣıl-** (2018: 214); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yěgıl-** (1977: 327b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yıɣıl-** (2012: 186b)].
y.-ıp y.-ıp kna töşděm angsızdan 049Bşk/070.

yěkět екет *a.* yiğit. bk. **cěgět**, **(c)jıgıt**, **cigit**, **ikıt**, **jěgět**, **jigit**, **jıgıt**, **jigět**, **jikit**, **yěgět**, **yikıt**. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Argayaş ağ., Kuzeybatı ağ.* **yěkět** (2002: 116b)].
y.+něn y.+něn yaxşısı 048Bşk/021, y.+něn yamanı 048Bşk/023, y.+něn unganı 048Bşk/025.

yěl ел *a.* yıl. bk. **jıl**, **yıl**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **yěl** (1977: 328a)].
y.+ga bul y.+ga yanın kayigı 004Tip/010.

yěl'kn- елькн- *e.* çırpınmak. bk. **jıl'kın-**. [a.krş. BRS **yělkěn-** 'kudurmak, azmak' (1899: 98a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cilkěn-** (1981: 768a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yělkěn-** 'kanat çırpmak' (2012: 513b)].
y.-e y.-e jü[1]räk yaş sakta 010Bşk/015.

yěla- ела- *e.* ağlamak. bk. **ila-**, **jěgla-**, **jěla-, jıla-**, **jılı-**, **jilı-**, **yělı-**, **yıla-**. [a.krş. PS *Tat. T.* **yěgláv**, *Miş. T.* **yělamak** (1787: 178); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yěla-** (1977: 329a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ila-** (2012: 696b)].
y.-ma sana y.-ma sana yankaygnam 004Tip/029.

yěleg еляг *ft.* çilek. bk. **gilek**, **jělek**, **jěläk**. [a.krş. BRS **yěläk** (1899: 97a); BL1926 **yělek** (2018: 162); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cilek** (1981: 773a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Çistay ağ., Sterlitamak ağ., Zlatovst ağ.* **yělek** (2009: 246a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yělek** (2012: 524b)].**y.+ěn** yěr' y.+ěn aşamay 029Tat/046, yěr' y.+ěn aşamay. 029Tat/048.

yělı- елы- *e.* ağlamak. bk. **ila-**, **jěgla-**, **jěla-**, **jıla-**, **jılı-**, **jilı-**, **yěla-**, **yıla-**.
y. cigit y. kittı 002Nog/002, cigit y. kittı 002Nog/004.

yěm ем *a.* yem. [a.krş. ED **yě:m** (1972: 934a); HŞ **yěm** (2014: 651); BRS **yěm** 'solucan, kurt' (1899: 98a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cim** (1981: 773b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **yěm** *İçkin ağ.* 'yem', *Sibir ağ.* 'tohum, tane' (2009: 247a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yěm** (2012: 527a)].
y. sandugaska y. birměysěn 029Tat/037.

yěmiş емиш *a.* meyve. bk. **yimış**. krş. **miwa**, **mi[1]va**. [a.krş. ED **yěmiş** (1972: 938b); CC **yěmiş** (2015: 605); HŞ **yě:miş** (2014: 652); SBTP **yemiş** (1870: 152); BRS **yěměş** (1899: 98a); BL1926 **yěměş** (2018: 178); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ciměş** (1981: 775a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS **yěměş** *MişD. ağ., Perm ağ.* 'meyve', *Tara ağ.* 'orman çileği'; *Tömen ağ.* 'şeker' (2009: 247a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yěměş** (2012: 530a:)].
y. ninday y. süyesěŋ 009Bşk/012.

yěr ер/йер *a.* yer. bk. **cěr**, **ir**, **jěr**, **jěr', jir**, **jir', yar**, **yär**, **yěr'**, **yir**, **yir**', **zir**. krş. **urn**. [a.krş. ED **yě:r** (1972: 954a); CC **yěr** (2015: 886); HŞ **yěr** (2014: 652); PS *Tat. T.* **yěr**, *Miş. T.* **ö[1]r**, *Bşk. T.* **ö[1]r**, **cir**, *Nog. T.* **yěr** (1787: 305); BRS **yěr** (1899: 99a); BL1926 **yěr** (2018: 184); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kuznetsk ağ., Hvalın ağ., Zlatovst ağ.* **yěr** (2009: 248a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yěr** (2012: 545b)].
y. y. su 047Bşk/052.
y.+něŋ yalan gına y.+něŋ ě[1]y burisi 049Bşk/089.
y.+niŋ jalan y.+niŋ kakukı 013Bşk/003.
y.+ge kup y.+ge 032Bşk/010.
y.+gě itegi[1] y.+gě tiysin děp 047Bşk/006.
y.+dě külegěsi y.+dě 047Bşk/061.
y.+i baylar y.+i 027Tat/034, yarlı y.+i 027Tat/035, yalanday y.+i 049Bşk/085.
y.+ler jitěn çěçkěn y.+ler bar 047Bşk/077.
y.+lerěm tugan üsken y.+lerěm kaldı 003Bşk/017.
y. jěleki y. j.+i işkança 009Bşk/011.

yĕr' ерь *a.* yer. bk. **cĕr**, **ir**, **jĕr**, **jĕr', jir**, **jir', yar**, **yär**, **yĕr**, **yir**, **yir**', **zir**. krş. **urn**. [a.krş. ED **yĕ:r** (1972: 954a); CC **yĕr** (2015: 886); HŞ **yĕr** (2014: 652); PS *Tat. T.* **yĕr**, *Miş. T.* **ö[1]r**, Bşk. T. **ö[1]r**, **cir**, *Nog. T.* **yĕr** (1787: 305); BRS **yĕr** (1899: 99a)].
y.+lergĕ tugan ös'kĕn y.+lergĕ 047Bşk/075.
y. yĕlegĕn y. y.+ĕn aşamay 029Tat/046, y. y.+ĕn aşamay 029Tat/048.

yĕr jĕleki ер желяки *ft.* yer çileği. **ir gĕlek**, **jĕr jĕlekey, jĕr' jĕlekey, yĕr' yĕlegĕ.-**. [a.krş. BRS **yĕr yĕlägĕ** (1899: 97a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cir cilegĕ** (1981: 778b)].
y. j. y. j. işkança 009Bşk/011.

yĕr' yĕlegĕ ерь еляген *ft.* yer çileği. **ir gĕlek**, **jĕr jĕlekey, jĕr' jĕlekey, yĕr jĕleki.** [a.krş. BRS **yĕr yĕlägĕ** (1899: 97a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yĕr yĕlegĕ** (2012: 551a)].
y. y.+n y. y.+ĕn aşamay 029Tat/046, y. y.+n aşamay 029Tat/048.

yĕrakay еракай *s.* uzakça. [a.krş. ED **ıra:k** (1972: 214a); CC **yırak** (2015: 609); HŞ **yıraḳ** (2014: 661); BL1926 **yıraq** (2018: 196); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yĕrak** (1977: 332a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yıraq** 'uzak' (2012: 229a), **yıraqak** 'ananne' (2012: 229a)].
y. y. irda kalgan illerĕ 005Tip/014.

yĕrĕ- epe- *e.* erimek. bk. **ĕrĕ-**, **irĕ-**.
y.-mes niçik canıŋ y.-mes 004Tat/010.

yĕs- ec- *e.* içmek. bk. y**ĕç-**, **ĕs-**, **ĕy-**, **iç-**, **is- I**, **'s-**.
y.-ipta dar'ya suwun ay y.-ipta 016Tat/003.

yĕs ec *a.* iç. bk. **ĕç**, **ĕs**, **is II**. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **yĕś** *Argayaş ağ., Salyogot ağ.* 'pirinç madeni', *Orta ağ.* 'hediye' (2002: 120a)].
y.+lerindä aq gurnisalarnın y.+lerindä 001Nog/013. .
y.+kinayin y.+kinayin yansa salkın sıw 024Bşk/007.

yĕs'buraw есьбурау *a.* üç sütun.
y. kupırnın y. blen bötĕrgän 008Bşk/009.

yĕş еш *a.* iş. bk. **ĕ[1]ş**, **iş**, **uş**.
y. ni y. bulır mĕkĕn tagıla 049Bşk/044.

yĕt- ет- *e.* yetmek. bk. **jit-**, **yit-**, **zit-**. [a.krş. ED **yĕt-** (1972: 884b); CC **yĕt-** (2015: 606); HŞ **yĕ:t-** (2014: 654); BRS **yĕt-** (1899: 99b); BL1926 **yĕt-** (2018: 22); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cit-** (1981: 788b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Sibir ağ.* **yĕt-** (2009: 249b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yĕt-** (2012: 597b)].
y.-mĕydĕ basma saldım y.-mĕydĕ 047Bşk/081.

yĕtĕkey етекяй *a.* baba.
y. y. minga ton tĕktĕr 048Bşk/031, y. minga kız alıp bir 048Bşk/033.

yĕy ей *ün.* "ey, hey" anlamında bir seslenme sözü. bk. **ĕ[1]y, ya, yey**.
y. y. sunarɣa 018Bşk/002, şaş... y. 018Bşk/003, y. sunarɣa 018Bşk/005, kittı y. sunarɣa 018Bşk/009, tawnıŋ y. başında 020Bşk/002, tawnıŋ y. başında 020Bşk/004, tawnıŋ y. başında 020Bşk/008, zanışım y. kalırsıŋ 021Bşk/009, tardım y. başında 027Bşk/001.

yĕy- I ей- *e.* toplamak. [a.krş. ED **yığ-** (1972: 897a); CC **yı-** (2015: 607); HŞ **yığ-** (2014: 657); BRS **yıy-** (1899: 106a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cıy-** (1981: 802a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yıy-** (2012: 198b)].
y.-gan zaklat salıp y.-gan mal kıbık 030Bşk/011.

yĕyl- ейл- *e.* eğilmek. [a.krş. CC **il-** (2015: 719); BL1926 **ĕyĕl-** (2018: 194); **Ç. Tat. yd.** TTAS **iyĕl-** (1977: 364b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ĕyĕl-** (2018: 126b)].
y.-ip brew yurıy y.-ip pugulup 040Bşk/004.

yĕyle- ейля- *e.* yaz geçirmek. [a.krş. ED **yayla:-** (1972: 982a); CC **yayla-** (2015: 882); BRS **yäyz̲ä-** (1899: 85b); BL1926 **yeyle-** (2018: 222); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ceyle-** (1981: 806a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yeyle-** (2012: 269a)].
y.-rge aq tirmeler korıp y.-rge 049Bşk/086.

yĕz ез *a.* iz. [a.krş. ED **i:z** (1972: 277b); CC **iz** (2015: 722); BRS **ĕ^{1}z̲** (1899: 235a); BL1926 **ĕz̲** (2018: 126); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ĕz** (1981: 558b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Nokrat ağ.* **yĕz** (2009: 145b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **ĕz̲** (2018: 120b)].
y.+ĕ aq kuyanlarnıŋ y.+ĕ yok 009Bşk/008.

yĕzla- езла- *e.* aramak. bk. **ĕ^{1}zle-**.
y.-rga turısayγna atıŋnı y.-rga 034Bşk/008.

yıl йыл *a.* yıl. bk. **jıl**, **yĕl**. [a.krş. ED **yıl** (1972: 917a); CC **yıl** (2015: 890); HŞ **yıl** (2014: 660); PS *Tat. T.* **il**, **ĕl**, *Miş. T.* **yĕl**, *Bşk. T.* **cil**, *Nog. T.* **il** (1787: 299); BRS **yıl** (1899: 106b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yĕl** (1977: 328a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yıl** (2012: 202a)].
y.+ga kü^{1}p y.+ga 009Tat/004, kü^{1}p y.+ga 009Tat/006, bu y.+ga 047Bşk/067.

yıla- йыла- *e.* ağlamak. bk. **ila-**, **jĕgla-**, **jĕla-**, **jıla-**, **jılı-**, **jilı-**, **yĕla-**, **yĕlı-**. [a.krş. ED **yığla:-** (1972: 902b); HŞ **yıγla-** (2014: 658); BRS **yıla-** (1899: 106b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yĕla-** (1977: 329a)].
y.-y bıznıŋ öçĕn' kĕm y.-y 047Bşk/063.

yırla- йырла- *e.* şarkı söylemek. bk. **jırla-**, **jırlı-**, **yirla-**. krş. **sakır-**, **köyle-**, **kuyla-**, **küyle-**. [a.krş. ED **yırla:-** (1972: 968a); CC **ırla-** (2015: 717); HŞ **yırla-** (2014: 661); PS *Tat. T.* **yarla-**, **ö^{1}rla-**, *Miş. T.* **ö^{1}rla-**, *Bşk. T.* **cirla-**, *Nog. T.* **çşirla-** (1789: 320); SBTP **yırla-** (1870: 176); BRS **yırla-** (1899: 107a); BL1926 **yırla-** (2018: 66); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cırla-** (1981: 801b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Mişer ağ.* **yır** (2009: 263a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yırla-** (2012: 232a)].
y.-b y.-b bĕrĕ sĕzdenděr ley 020Tat/003, y.-b bĕrĕ sĕzdenděr ley 020Tat/007.

yırlawçı йырлаучы *a.* şarkıcı. bk. **yirlawçı**. [a.krş. BRS **yırlawsı** (1899: 107a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tobol ağ.* **yıraw** (2009: 263a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yırlawsı** (2012: 232b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **yırawsı** 'Eskiden destan, kobayır besteleyip söyleyen kişi' (2002: 129b)].
y.+nıng y.+nıng küŋli bulsın 021Tat/003.
y.+nıŋ y.+nıŋ kü^{1}ŋli bulsın 006Tat/005, y.+nıŋ kü^{1}ŋli bulsın 006Tat/009.

yıs йыс *a.* koku. bk. **ıys**, **is III**. [a.krş. CC **ıyı** (2015: 718); HŞ **yıd̲ıγ** (2014: 657); BRS **yĕś** (1899: 99b); BL1926 **yĕś** (2018: 210); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *İçkin ağ., Sibir ağ.* **yıs** (2009: 264a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yĕś** (2012: 559b)].
y.+ına sesek y.+ına 017Tat/002, sesek y.+ına 022Tat/032.

yi йи *ün.* ey.
y. y. kumışla γna yar aqıglı kaş 025Bşk/001.

yiber- йибяр- *e.* göndermek. bk. **yĕber-**, **zĕber-**. [a.krş. SBTP **yiber-** (1870: 166); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ciber-** (1981: 760b)].
y. kaşıŋ sikĕr'tĕp y. 006Tat/004, küteräb ĕ^{1}çĕp y. 006Tat/006, kaşıŋ sikĕr'tĕp y. 006Tat/008.

yikıt йикыт *a.* yiğit. bk. **cĕgĕt**, (**c)jıgıt**, **cigit**, **ikıt**, **jĕgĕt**, **jigit**, **jıgıt**, **jigĕt**, **jikit**, **yĕgĕt**, **yĕkĕt**.
y.+lar y.+lar kışı 016Bşk/001.

yil' йиль *a.* yel. bk. **jĕl'**, **jıl'**, **jil**. [a.krş. ED **yĕ:l** (1972: 916b); CC **yĕl** (2015: 605); HŞ **yĕ:l** (2014: 650); PS *Tat. T.* **gíl, yĕyl**, *Miş. T.* **yĕl**, *Bşk. T.* **yĕl**, **cil**, *Nog. T.* **yĕl** (1787: 248); BRS **yĕl** (1899: 97a); BL1926 **yĕl** (2018: 216); **Ç. Tat. yd.** TTAS **cil** (1981: 765a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Mişer ağ.* **yil** (2009: 250a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yĕl** (2012: 503b)].
y. agas başın y. ala 031Tat/009.

yimış йимыш *a.* meyve. bk. **yĕmiş**. krş. **miwa**, **mi^{1}va**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **cimĕş** (1981: 775a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Nokrat ağ.* **yimĕş** (2009: 250b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yĕmĕş** (2012: 530a:)].
y. baqsalarda y. bişmay 037Bşk/001, baqsalarda y. bişmay 037Bşk/003.

yir йир *a.* yer. bk. **cěr**, **ir**, **jěr**, **jěr'**, **jir**, **jir'**, **yar**, **yär**, **yěr, yěr'**, **yir**', **zir**. krş. **urn**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Hvalın ağ.* **yir** (2009: 250b)].
y. y. astından 001Tat/007.
y.+ge kü[1]llü[1] y.+ge 003Bşk/002.
y.+de arkay kayla y.+de 003Tat/001, uysu kayla y.+de 003Tat/002, arkay kayla y.+de 003Tat/003, uysu kayla y.+de 003Tat/004, arkay kayla y.+de 006Tat/001, uysu kayla y.+de 006Tat/002, arkay kayla y.+de 007Tat/001, uysu kayla y.+de 007Tat/002, arkay kayla y.+de 008Tat/001, uysu kayla y.+de 008Tat/002, arkay kayla y.+de 009Tat/001, uysu kayla y.+de 009Tat/002.
y.+ěmde tuwgan üsken y.+ěmde 003Bşk/006.

yir' йирь *a.* yer. bk. **cěr**, **ir**, **jěr**, **jěr'**, **jir**, **jir'**, **yar**, **yär**, **yěr, yěr'**, **yir**, **zir**. krş. **urn**.
y.+de arkay kayla y.+de 004Tat/001, uysu kayla y.+de 004Tat/002, arkay kayla y.+de 005Tat/001, uysu kayla y.+de 005Tat/004.

yiren йирян *r.a.* bal rengi. bk. **jiren**, **jirençäy**. [a.krş. CC **yirençi** 'iğrenç' (2015: 892); BRS **yěrän** 'kızıl, kızıl sarı (at için) (1899: 99b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **ciren** (1981: 781b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Tevriz ağ.* **yiren** (2009: 688b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yěren** (2012: 557b)].
y. cikma y. atıŋnı 039Tat/001, cikma y. atıŋnı 039Tat/005.

yirla- йирла- *e.* şarkı söylemek. bk. **jırla-**, **jırlı-**, **yırla-**. krş. **sakır-**, **köyle-**, **kuyla-**, **küyle-**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **yěrle-** 'bir yerde durmak, yaşamak' (2009: 250b)].
y.-p y.-p xörmet itergä 048Bşk/020, y.-w xunarmi 035Bşk/002, y.-w xunarmi 035Bşk/006.

yirlawçı йирлаучы *a.* şarkıcı. bk. **yırlawçı**.
y.+nıŋ y.+nıŋ kü[1]ŋli bulsın 019Tat/009.

yit- йит- *e.* yetmek. bk. **jit-**, **yět-**, **zit-**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **cit-** (1981: 788b); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Baraba ağ.* **yit-** 'kaybolmak, yok olmak' (2009: 250b)].
y.-se köçi y.-se kuyar idě karawul 007Bşk/002.

ykěn йкен *ed.* gibi.
y. kadırm uskan sawuska y. 049Bşk/038.

yok йок *a.* yok. bk. **juk**, **yoq**, **yuk, yuk'**. [a.krş. ED **yo:k** (1972: 895b); CC **yok** (2015: 894); HŞ **yo:k** (2014: 663); PS **yook** (1789: 419); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Glazov ağ.* **yok** (2009: 251b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Miyes ağ., Ey ağ.* **yoq** (2002: 121a)].
y. yaktaşim y. 002Tip/013, y. nixmatlarga 004Tip/026, kara y. 007Tip/022, kara y. 007Tip/024, sara y. 007Tip/026, sara y. 007Tip/028, yězě y. 009Bşk/008, anıŋ běrě y. 009Bşk/010, kakukı y. 013Bşk/007, xis nasta y. 022Bşk/011, bilgası y. 032Bşk/005, talı y. 039Bşk/003.

yoq йок *a.* yok. bk. **juk**, **yok**, **yuk, yuk'**. [a.krş. ED **yo:k** (1972: 895b); CC **yok** (2015: 894); HŞ **yo:k** (2014: 663); PS **yook** (1789: 419); BL1926 **yuq** (2018: 166); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yuq** (2018: 377a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Miyes ağ., Ey ağ.* **yoq** (2002: 121a)].
y. talı y. 002Nog/001, malı y. 002Nog/002, talı y. 002Nog/003, malı y. 002Nog/004.

yoqu йоку *a.* uyku. bk. **yukı**, **juku**. [a.krş. ED **uyku** (1972: 271a); CC **uyuxı** (2015: 866); HŞ **u:yķu** (2014: 610); SBTP **yuqu** (1870: 152); BRS **yoko** (1899: 101a); BL1926 **yoqo** (2018: 218); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yokı** (1977: 451b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yoqo** (2012: 65a)].
y.+da y.+da kurup 024Bşk/009.

yort йорт *a.* ev, hane. bk. **jort**, **jurt**, **yurt**. [a.krş. BRS **yort** (1899: 101b); BL1926 **yort** (2018: 54); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yort** (1977: 461a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yort** (2012: 110b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH **yort** *Kızıl ağ., Miyes ağ., İyik-Hakmar ağ.* 'yayla', *Kızıl*

ağ. ‘köy, yaşanılan yer’, *Doğu ağ., Kuzeybatı ağ.* ev, yönetim, idare’, *Argayai ağ., Miyes ağ.* ‘halk’ (2002: 123a/b)].
y. y. illerĕm iska tışkanda 013Bşk/005.

yögör- йöгöр- *e.* koşmak. bk. **cü[1]gr-**, **jögör-**, **yugr-**, **yügr-**, **yügĕr-**, **yügör-**, **yügre-**. krş. **i[1]wgur-**. [a.krş. ED **yüɣür-** (1972: 914b); CC **yügür-** (2015: 613); BRS **yügür-** (1899: 102a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yögĕr-** (1977: 464a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta Ural ağ.* **yögör-** (2002: 198b), *Tuk-Soran ağ.* **yögör-** (2002: 198b)].
y.-ĕr gĕr tarafka y.-ĕr 005Bşk/019.

yörĕ- йöре- *e.* yürümek, yaşamak. bk. **cör-**, **jör-**, **jörö-**, **jur-**, **juru-**, **jür-**, **jür-**, **yörĕ-**, **yörö-**, **yur-**, **yurı-**, **yuru-**, **yü[1]r-**, **yürĕ-**, **yürö-**, **yürü[1]-**, **yürü-**. krş. **tur-**. [a.krş. HŞ **yü:ri-** (2014: 673); BRS **yörĕ-** (1899: 101a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yör-** (1977: 474a)].
y.-ĕp yat jirlerdĕ y.-ĕp 049Bşk/056.
y.+wge bĕzněŋ awul uramı y.+wge tar buldı 003Bşk/005.

yörö- йöрö- *e.* yürümek, yaşamak. bk. **cör-**, **jör-**, **jörö-**, **jur-**, **juru-**, **jür-**, **jür-**, **yörĕ-**, **yur-**, **yurı-**, **yuru-**, **yü[1]r-**, **yürĕ-**, **yürü[1]-**, **yürö-**, **yürü-**. krş. **tur-**. [a.krş. BL1926 **yörö-** (2018: 172); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yörö-** (2012: 156a)].
y.-p xar’ jumgada xayir’ y.-p 003Bşk/012.

yöröt- йöрöт- *e.* yürütmek. bk. **yurut-**. [a.krş. ED **yorıt-** (1972: 960b); HŞ **yü:rüt-** (2014: 674); BRS **yörĕt-** (1899: 101a); BL1926 **yöröt-** (2018: 196); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yöröt-** (2012: 153b)].
y.-sönler bu bayitnı y.-sönler ilden ilge taratıp 003Bşk/004.

yöz йöз *a.* yüz (sayı). bk. **yuz I**. [a.krş. ED **yü:z** (1972: 982a); CC **yüz** (2015: 900 HŞ **yüz** (2014: 676); BRS **yöz̲** (1899: 100b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yöz** (1977: 465a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yöz̲** (2012: 124b)].
y. y. illĕ sumga 013Tat/044.

yuduk йудук *a.* yüzük. bk. **jözök**, **yu(z)duk**, **yüzük**. krş. **baldak**.
y. kumış kana y. 034Bşk/002, kumış kna y. 006Tip/019.

yu(z)duk йу(з)дук *a.* yüzük. bk. **jözök**, **yuduk**, **yüzük**. krş. **baldak**.
y. kumış kana y. 034Bşk/004.

yugal- йугал- *e.* yok olmak, kaybolmak. [a.krş. HŞ **yo:kal-** (2014: 664); SBTP **yuqal-** (1870: 162); BRS **yugal-** (1899: 101b); BL1926 **yuɣal-** (2018: 182); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yugal-** (1981: 600b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yuɣal-** (2018: 372b)].
y.-a başkaylar kaytmıy y.-a 039Tat/016.

yugar(ı) югар’ *a.* yukarı. [a.krş. ED **yokaru:** (1972: 906b); CC **yoxarı** (2015: 893); HŞ **yoḳarı/ yoḳaru** (2014: 664); PS *Miş. T.* **yugar** (1789: 436); SBTP **yuqarı** (1870: 164); BL1926 **yuɣarı** (2018: 182); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yugarı** (1981: 601a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yuɣarı** (2018: 373b)].
y. baylar y.‿bĕz tü[1]ben 027Tat/031.

yugr- йугр- *e.* koşmak. bk. **cü[1]gr-**, **jögör-**, **yögör-**, **yügr-**, **yügĕr-**, **yügör-**, **yügre-**. krş. **i[1]wgur-**.
y.-a y.-a gnay atlap bĕn kilemin 006Tip/007.
y.-ıpka y.-ıpka sıqtım saɣılga 034Bşk/007.

yuk йук *a.* yok. bk. **juk**, **yok**, **yoq**, **yuk’**. [a.krş. PS *Miş. T.* **yuk**, *Bşk. T.* **yuk**, **cuk**, *Nog. T.* **yuk**, **yug** (1789: 419); SBTP **yuq** (1870: 156); BRS **yuk** (1899: 102b); BL1926 **yuq** (2018: 166); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yuk** (1981: 603b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yuq** (2018: 377a)].
y. şifa y. 002Bşk/016, y. sarası 003Bşk/008, y. nĕrsĕni 005Bşk/011, y. bulır 005Bşk/027, y. bulır 005Bşk/029, kakukı y. 013Bşk/003, bil’gesĕ y. 013Tat/031, y. kuş 020Bşk/003, raxatları y. y. 027Bşk/005, y. yazık 027Tat/003, y. yazık 027Tat/005, y. yazık 027Tat/008.
y.+dır sıgırnı söti y.+dır 007Bşk/015.

y.+tır şun öçön y.+tır darmanım 002Bşk/015.

yuk‘ йукъ *a.* yok. bk. **juk**, **yok**, **yoq**, **yuk**.
y. bulası y. 010Tat/015, bulasıŋ y. 014Tat/012.

yukı юкы *a.* uyku. bk. **yoqu**, **juku**. [a.krş. ED **uyku** (1972: 271a); CC **uyuxı** (2015: 866); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yokı** (1977: 451b)].
y. y. da kurgan töş köběk 047Bşk/035.

yukla- йукла- *e.* uyumak. bk. **jokla-**. [a.krş. ED **uḍı-** (1972: 42b); CC **uyu-** (2015: 866); PS *Tat. T.*, *Miş. T.*, *Bşk. T.*, *Nog. T.* **yukla-** (1789: 327); SBTP **yuqla-** (1870: 162); BRS **yokta-** (1899: 101a); BL1926 **yoqla-** (2018: 116); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yokla-** (1977: 451a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yoqla-** (2012: 64b)].
y. kız balalar y.-y 034Tat/002, kız balalar y.-y 034Tat/008.
y.-r iděm yatır iděm y.-r iděm 031Tat/015, y.-r iděm kız bělen 033Tat/004, y.-r iděm kız bělen 033Tat/008.
y.-gan elle yangız y.-gan 027Tat/041.

yul йул *a.* yol. bk. **jul**, **y1ul**. [a.krş. ED **yo:l** (1972: 917a); CC **yol** (2015: 894); HŞ **yo:l** (2014: 665); SBTP **yul** (1870: 154); BRS **yul** (1899: 103a); BL1926 **yul** (2018: 126); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yul** (1981: 606a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yul** (2018: 381a)].
y. y. bělen 018Bşk/010, y. azıgı 028Tat/031, y. buyiqaynan 038Bşk/005.
y.+ga y.+ga çigıp 047Bşk/053, bu y.+ga 047Bşk/065.
y.+ɣa uz̲aq la ɣna y.+ɣa 020Bşk/006, jırak kna y.+ɣa 021Bşk/007.
y.+ı orınburka y.+ı 039Tat/013.
y.+ında sıw y.+ında 030Tat/007, sıw y.+ında 030Tat/011.
y.+lar kamışlardın y.+lar 021Bşk/010, y.+lar tapmay 028Tat/019.
y.+larma kaytır y.+larma karay kittım 002Tip/017.

yuldıkay йулдыкай *k.a.* Yuldıkay. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Melekes ağ.* **yullı** ‘tertipli, namuslu’ (2009: 258a)].
y. y. 033Bşk/006, y.033Bşk/012, y. 033Bşk/018, y. 033Bşk/024.

yumışak йумышак *s.* yumuşak, tatlı. bk. **yumşak**. [a.krş. CC **yımışak** (2015: 609); BRS **yumışak** (1899: 104a); BL1926 **yomşaq** (2018: 212); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yomşaq** (2012: 96b)].
y. sanıngnay kubık y. tıl’dı 006Tip/021.

yumrı Юмры *a.* yumru. [a.krş. BRS **yumırı** ‘yuvarlak, öksüz?’ (1899: 104a); BL1926 **yomro** (2018: 112); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yomrı** (1977: 455b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yomro** (2012: 92b)].
y. y. diler 034Tat/005, y. diler 034Tat/011.

yumşak юмшак *s.* yumuşak, tatlı. bk. **yumışak**. [a.krş. ED **yumşa:k** (1972: 938b); CC **yumşak** ‘zayıf, zayıfça, cılız’ (2015: 612); HŞ **yumşaḳ** (2014: 669); SBTP **yumşaq** (1870: 164); BL1926 **yomşaq** (2018: 212); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yomşak** (1977: 456a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yomşaq** (2012: 96b)].
y. y. diler 034Tat/005, y. diler 034Tat/011.

yumurka юмурка *a.* yumurta. bk. **jumurtka**. [a.krş. ED **yumurtğa:** (1972: 938a); CC **yumurtka** (2015: 898); PS *Tat. T.* **yumurká**, *Miş. T.* **yumurka**, *Bşk. T.* **sěmurtká**, *Nog. T.* **çjomurtká** (1789: 92); BRS **yomortka** (1899: 101a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yomırka** (1977: 459a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yomortqa** (2012: 87a)].
y.+nı apag apak y.+nı 033Tat/001, apag apak y.+nı 033Tat/005.

yundus йундус *a.* yıldız. [a.krş. ED **yultuz** (1972: 922b); CC **yulduz** (2015: 612); HŞ **yulduz** (2014: 669); PS *Tat. T.* **yuldus**, *Miş. T. Bşk. T.* **yulduz**, *Nog. T.* **ildiz** (1787: 241-242); BRS **yondoz̲** (1899: 101a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yoldız** (1977: 452b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yondoz̲** (2012: 101b)].
y. ciděgenne digen cidě y. 038Tat/009.

yur- йур- *e.* yürümek, yaşamak. bk. **cör-**, **jör-**, **jörö-**, **jur-**, **juru-**, **jür-**, **jür-**, **yörĕ-**, **yörö-**, **yur-**, **yurı-**, **yuru-**, **yü[1]r-**, **yürĕ-**, **yürö-**, **yürü[1]-**, **yürü-**. krş. **tur-**. [a.krş. **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kızıl ağ., Miyes ağ., İyik-Hakmar ağ.* **yur-** 'yorumlamak' (2002: 127a)].
y.-ü[1]p billerinda y.-ü[1]p tuz sinĕ 040Bşk/005.
y.-gan y.-gan irlar 004Tip/024.

yurak йурак *a.* yürek. bk. **cü[1]reg**, **jöreg**, **jurak**, **j(ü[1])reg**, **jüreg**, **jü[1]rek**, **jürök**, **jüräk**. [a.krş. ED **yürek** (1972: 965a); CC **yürek** (2015: 899); HŞ **yürek** (2014: 672); PS *Tat. T.*, *Miş. T.* **yurak**, *Bşk. T.* **yürek**, *Nog. T.* **yürĕk** (1787: 143); SBTP **yürek** (1870: 154); BRS **yöräk** (1899: 101a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yörek** (2012: 160b)].
y.+ka yal bulmasmı yangan y.+ka 003Tip/018.

yuraktı йуракты *ö.a.* yürekli.
y.+tı irlar y.+tı 004Tip/024.

yurakay йуракай *a.* yürekceğiz. bk. **jörekey**, **yurakkay**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yörekkey** (2012: 161a)].
y.+amnı bänim y.+amnı sarı 001Tip/013.
y.+larım y.+larım üzü[1]le 002Tip/014, bänin y.+larım 004Tip/013.

yurakkay йураккай *a.* yürekceğiz. bk. **jörekey**, **yurakay**. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yörekkey** (2012: 161a)].
y. yaş y. iná sıday almay 004Tip/025.

yurday юрдай *a.* sürü.
y. y. başı svarat sılayday siypay kim mĕnĕr 008Bşk/007.

yurga йурга *z.* yorga, rahvan at. bk. **jurga**, **uyurga**, **yurɣa**. krş. **jilen**. [a.krş. ED **yorı:ğa** (1972: 964a); BRS **yurga** (1899: 104b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yurga** (1981: 614a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yurɣa** (2018: 396b)].
y. kü[1]k y. 009Tat/003, kü[1]k y. 009Tat/005.

yurɣa йурҕа *z.* yorga. bk. **jurga**, **uyurga**, **yurga**. [a.krş. ED **yorı:ğa** (1972: 964a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yurɣa** (2018: 396b)].
y.+ɣa sur y.+ɣa 012Bşk/002, sur y.+ɣa 012Bşk/004.

yurı- йуры- *e.* yürümek, yaşamak. bk. **cör-**, **jör-**, **jörö-**, **jur-**, **juru-**, **jür-**, **jür-**, **yörĕ-**, **yörö-**, **yur-**, **yuru-**, **yü[1]r-**, **yürĕ-**, **yürö-**, **yürü[1]-**, **yürü-**. krş. **tur-**. [a.krş. ED **yorı-** (1972: 957a); BRS **yurı-** 'çözmek, bulmak, anlatmak' (1899: 105b)].
y.-y brew y.-y uynap kulup 040Bşk/004, brew y.-y yĕylip pugulup 040Bşk/004.
y. yakşı y. 002Nog/006.
y. turgas yankay gna buylap y. turgas 001Tip/015.

yurt юрт *a.* ev, bina, çadır. bk. **jort**, **jurt**, **yort**. [a.krş. ED **yurt** (1972: 958a); CC **yurt** (2015: 612); HŞ **yu:rt** (2014: 670); PS *Tat. T.* **yort**, **cort**, *Miş. T.*, *Bşk. T.* **yurt** 'avlu' (1789: 123)].
y.+ına kayin y.+ına bargas 047Bşk/046.

yurt- юрт- *e.* dört nala koşmak. bk. **yüyurt-**. krş. **çab-**, **sap-**. [a.krş. ED **yort-** (1972: 959a); HŞ **yurıt-** 'koşturmak' (2014: 667); BRS **yurıt-** (1899: 105b); BL1926 **yurt-** (2018: 44); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yurt-** (2018: 400a)].
y.-y atlı y.-y kiley kü[1]k yurga 009Tat/005.
y.-y y.-ma selem xatıŋnı 039Tat/004, **y** y.-ma selem xatıŋnı 039Tat/008.
y.-ıp kır arkalärdın y.-ıp kile 004Tip/001, kır arkalardın y.-ıp kile 004Tip/003.

yuru- йуру- *e.* yürümek, yaşamak. bk. **cör-**, **jör-**, **jörö-**, **jur-**, **juru-**, **jür-**, **jür-**, **yörĕ-**, **yörö-**, **yur-**, **yurı-**, **yü[1]r-**, **yürĕ-**, **yürö-**, **yürü[1]-**, **yürü-**. krş. **tur-**.
y.-y mikan kukat y.-y mikan 040Bşk/002, kukat y.-y mikan 040Bşk/003.
y.-saŋ kayda la ɣna y.-saŋ baxıt kirek 036Bşk/003, kayda la ɣna y.-saŋ baxıt kirek 036Bşk/007.
y.-ganımdä karangı tünde y.-ganımdä 001Tip/007.

yurut- йурют- *e.* yürütmek. bk. **yöröt-**. [a.krş. ED **yorıt-** (1972: 960b); BRS **yurıt-** (1899: 105b)].
y.-a rizık měskin y.-a kup yĕrge 032Bşk/010.

yuz I йуз *a.* yüz (sayı). bk. **yöz I**. [a.krş. ED **yü:z** (1972: 982a); CC **yüz** (2015: 900); HŞ **yüz** (2014: 676); BRS **yöz̲** (1899: 100b)].
y. y. ilile sumdan bişar altın aqık 025Bşk/007.

yuz II йуз *a.* bet, yüz. bk. **yüz**. krş. **bĕt**, **bit**.
y.+un zıfa y.+un kurkam kası 049Bşk/099, y.+un kuyaş 034Bşk/005.

yügr- югр- *e.* koşmak. bk. **cü[1]gr-**, **jögör-**, **yögör-**, **yugr-**, **yügĕr-**, **yügör-**, **yügre-**. krş. **i[1]wgur-**. [a.krş. ED **yüɣür-** (1972: 914b); CC **yügür-** (2015: 613); BRS **yügür-** (1899: 102a)].
y.-up y.-up kna mindım 003Tip/007.
y.-ü[1]p y.-ü[1]p kna tuştım 003Tip/015, y.-ü[1]p tuşar 004Tip/008.

yügre- югря- *e.* koşmak. bk. **cü[1]gr-**, **jögör-**, **yögör-**, **yugr-**, **yügr-**, **yügĕr**, **yügör-**. krş. **i[1]wgur-**.
y.-y y.-y sıktım taş uramga 022Tat/011.

yügĕr- югер- *e.* koşmak. bk. **cü[1]gr-**, **jögör-**, **yögör-**, **yugr-**, **yügr-**, **yügör-**, **yügre-**. krş. **i[1]wgur-**. [a.krş. ED **yüɣür-** (1972: 914b); CC **yügür-** (2015: 613); SBTP **yügir-** (1870: 158); BL1926 **yügĕr-** (2018: 172); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yögĕr-** (1977: 464a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yügĕr-** (2012: 169b)].
y.-ĕp y.-ĕp çĕgĕp suröb öbĕr 047Bşk/058.

yügö[1]r- югёр- *e.* koşmak. bk. **cü[1]gr-**, **jögör-**, **yögör-**, **yugr-**, **yügr-**, **yügĕr-**, **yügre-**. krş. **i[1]wgur-**. [a.krş. ED **yüɣür-** (1972: 914b); CC **yügür-** (2015: 613); HŞ **yügür-** (2014: 671); BRS **yügür-** (1899: 102a)].
y.-ip y.-ip çĕgĕp öbĕr iděm 047Bşk/042.

yürĕ- юре- *e.* yürümek, yaşamak. bk. **cör-**, **jör-**, **jörö-**, **jur-**, **juru-**, **jür-**, **jür-**, **yörĕ-**, **yörö-**, **yur-**, **yurı-**, **yuru-**, **yü[1]r-**, **yürö-**, **yürü[1]-**, **yürü-**. krş. tur-. [a.krş. HŞ **yü:ri-** (2014: 673)].
y.-mes at dagasıs y.-mes 004Tat/003, a. dagasıs yürĕmes 004Tat/007.
y.-sĕn sıwlar tapmay y.-sĕn 028Tat/018.
y.-y dagna torgaç y.-y dagna torgaç bĕr köyleděm 049Bşk/067.
y.+gĕnĕmdä safaralarga çĕgıp y.+gĕnĕmdä 049Bşk/065.

yürö[1]- юрё- *e.* yürümek, yaşamak. bk. **cör-**, **jör-**, **jörö-**, **jur-**, **juru-**, **jür-**, **jür-**, **yörĕ-**, **yörö-**, **yur-**, **yurı-**, **yuru-**, **yü[1]r-**, **yürĕ-**, **yürü[1]-**, **yürü-**. krş. tur-. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yörö-** (2012: 156a)].
y.-sinde kayda y.-sinde 002Nog/006.

yürü[1]- юрю- *e.* yürümek, yaşamak. bk. **cör-**, **jör-**, **jörö-**, **jur-**, **juru-**, **jür-**, **jür-**, **yörĕ-**, **yörö-**, **yur-**, **yurı-**, **yuru-**, **yü[1]r-**, **yürĕ-**, **yürö-**, **yürü-**. krş. **tur-**. [a.krş. CC **yürü-** (2015: 615); SBTP **yürü-** (1870: 172); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yörö-** (2012: 156a)].
y.-p yatlarda y.-p 003Tip/005, isen gna y.-p 003Tip/013.

yürü- юрӱ- *e.* yürümek, yaşamak. bk. **cör-**, **jör-**, **jörö-**, **jur-**, **juru-**, **jür-**, **jür-**, **yörĕ-**, **yörö-**, **yur-**, **yurı-**, **yuru-**, **yürĕ-**, **yürö-**, **yürü[1]-**. krş. **tur-**. [a.krş. CC **yürü-** (2015: 615); HŞ **yü:rü-** (2014: 674)].
y.-söŋ ɣumırı bĕlen kım y.-süŋ 029Bşk/005.
y.-p yangız y.-p 001Tip/038.

yüyurt- юйуртай- *e.* dört nala koşturmak. bk. **yurt-**. krş. **çab-**, **sap-**[a.krş. ED **yort-** (1972: 959a); HŞ **yurıt-** 'koşturmak' (2014: 667); BRS **yurıt-** (1899: 105b); **Ç. Tat. yd.** TTS **yuırt-** 'atı rahvan yürütmek' (1997: 438b); Ç. Bşk. yd. BTS **yuɣırt-** (2017: 743b)].
y.-y atlı y.-y kiley kü[1]k yurga 009Tat/003.

yüz юз *a.* bet, yüz. bk. **yuz**. krş. **bĕt**, **bit**. [a.krş. ED **yü:z** (1972: 982a); CC **yüz** (2015: 900); HŞ **yü:z** (2014: 674); PS *Bşk. T.*, *Miş. T.*, *Nog. T.* **yüz**, *Tat. T.* **yüs** (1787:

53); SBTP **yüz** (1870: 164); BRS **yöz̲** (1899: 100b); BL1926 **yöz̲** (2018: 112); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yöz̲** (2012: 124b)].
y. baylar kitsěn y. tü[1]ben 027Tat/032.
y.+ěne turı äytěrměn y.+ěne 040Tat/016.

yü[1]z- юз- *e.* yüzmek. [a.krş. ED **yüz-** (1972: 984a); CC **yüz-** (2015: 615); HŞ **yüz-** (2014: 676); SBTP **yüz-** (1870: 168); BRS **yöz̲-** (1899: 100b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yöz-** (1977: 469a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yöz̲-** (2012: 135a)].
y.-ä urlap la gnay y.-ä aq urdaq 022Bşk/010.

yüzü[1]k юзюк *a.* yüzük. bk. **jözök**, **yuduk**, **yu(z)duk**, **yüzük**. krş. **baldak**. [a.krş. ED **yüzük** (1972: 986b); CC **yüzük** (2015: 901); HŞ **yüzük** (2014: 677); BRS **yöz̲ök** (1899: 100b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yözěk** (1977: 466b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yöz̲ök** (2012: 132a)].
y. kumış kna y. 013Bşk/008, kü[1]mü[1]ş y. 022Tat/005, kü[1]mü[1]ş y. 022Tat/009.
y.+ke kulımdagı y.+ke 026Tat/006, kulımdagı y.+ke 026Tat/008, kulımdagı y.+ke 026Tat/012.

yü[1]r- юр- *e.* yürümek, yaşamak. bk. **cör-**, **jör-**, **jörö-**, **jur-**, **juru-**, **jür-**, **jür-**, **yörě-**, **yörö-**, **yur-**, **yurı-**, **yuru-**, **yü[1]r-**, **yürě-**, **yürö-**, **yürü[1]-**, **yürü-**. krş. **tur-**. [a.krş. CC **yür-** (2015: 900); SBTP **yür-** (1870: 174)].
y.-měysěn kıngěr salıp y.-měysěn 047Bşk/014.
y.-geněmde saxaralarga sıgıp y.-geněmde 022Tat/031.
y.-sěně kingěr salıp y.-sěně 047Bşk/025.

yü[1]tkěr- йюткер- *e.* öksürmek. [a.krş. CC **yötkür-** (2015: 896); BRS **yütkěr-** (1899: 106a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **yötkěr-** (1977: 475b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **yütkěr-** (2012: 184a)].
y.-ěr kış bulırsa y.-ěr 005Bşk/021.

-Y[1]-

y[1]ak jaк yaka.?
y[1].+nın as uz y[1].+nın 041Tat/004, as uz y[1].+nın 041Tat/008.
y[1].+nı asuz y[1].+nı 043Tat/003.

y[1]ak- jaк- *e.* sürmek.
y[1].-saŋ appak tıp kırşan y[1].-saŋ 043Tat/009.

y[1]aŋız jaңыз *s.* yalnız. bk. **yalgız**, **yangız**.
y[1]. jat jirlerda y[1]. cörgeněmde 017Tat/005.

y[1]ul jул *a.* yol. bk. **jul**, **yul**.
y1. y1. bulsa 001Tat/007.

-Z-

zabur забур *a.* zebur. [a.krş. HŞ **zebür** (2014: 681); **Ç. Tat. yd.** TTAS **zebur** (1977: 352a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **zebur** (2012: 632b)].
z. běrě z. 001Bşk/012.

zaklad заклад (Rus.) *a.* ipotek. bk. **zaklat**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **zaklad** (1977: 340a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **zaklad** (2012: 591b)].
z.+ka z.+ka salgan mal köběk 049Bşk/032.

zaklat заклат (Rus.) *a.* ipotek. bk. **zaklad**.
z. z. salıp yěygan mal kıbık 030Bşk/011.

zalilew залиляу ikâi terennüm.
z. z. ralaw zilelew zilelük 014Bşk/016.

zalü[1]li залюли ikâi terennüm.
z. adunde z. 007Tip/003, adunde z. 007Tip/007, adunde z. 007Tip/011, adunde z. 007Tip/015, adunda z. 007Tip/019, adunda z. 007Tip/023, adunda z. 007Tip/027.

zaman заман (Ar.) *a.* zaman, vakit. krş. **axıt**, **çak**, **sak**, **vakıt**, **tagda**. [a.krş. HŞ **zamān** (2014: 679); BRS **zaman** (1899: 71a); BL1926 **zaman** (2018: 174); **Ç. Tat. yd.** TTAS **zaman** (1977: 341a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **zaman** (2012: 594a)].

z. şul z. 007Bşk/023.
z.+da bu z.+da 005Bşk/001, ul z.+da 007Bşk/005.

zamana замана (Ar.) *a.* zamane. [a.krş. CC **zamana** (2015: 901); HŞ **zamāne** ‘zaman, devir’ (2014: 679); **Ç. Tat. yd.** TTAS **zamana** (1977: 341a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **zamana** (2012: 594b)].
z.+lar z.+lar awur bu çakta 044Tat/006, z.+lar awur fitnalar kup 027Bşk/009.
z.+larnıŋ bu z.+larnıŋ awurlıgı 044Tat/007.

zam’en замьян (Ar.) *a.* ayyaş.
z. bĕrĕ z. 001Bşk/004.

zan зан (Far.) *a.* can. bk. **can**, **jan**, **tsan**, **yam**, **yan**. krş. **bägır**.
z.+işay talganga z.+işay ganam 049Bşk/010.
z.+ıkay z.+ıkay zanış 018Bşk/005, z.+ıkay zanış 018Bşk/009, z.+ıkay 020Bşk/007.
z.+işayganam aq ki[1]yi[1]klarnı awlarga z.+işayganam 049Bşk/018.

zanış заныш *a.* sevgili. bk. **zän’çay, zänçay, zänçäy**, **zän’çäy**, **zänçĕy**, **zän(i)çay**. krş. **süygen**.
z. zankay z. 018Bşk/002, zanıkay z. 018Bşk/005, zanıkay z. 018Bşk/009.
z.+ışım kaldın ɣna z.+ışım 021Bşk/008, kalırsında z.+ışım 021Bşk/009.

zankay занкай *a.* cancağız. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kreşin ağ.* **zanıy** ‘sevimli, can’ (2009: 198b)].
z. z. zanış 018Bşk/002.

zanişay занишаи *a.* sevgili, cancağız. bk. **zänçay, zänçäy**, **zänçĕy**, **zanış**, **zän(i)çay**. krş. **süygen**. [a.krş. **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Kreşin ağ.* **zanıy** ‘sevimli, can’ (2009: 198b)].
z.+im kuk kugarsin gorlay z.+im 049Bşk/002.

zarlandr- зарландр- *e.* şikayet ettirmek, yakındırmak. [a.krş. BRS **zarẕandır-** ‘öfkelendirmek’ (1899: 71a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **zarlan-** ‘şikayet etmek’ (1977: 343a); **Ç. Tat. ağ.** TTZDS *Perm ağ.* **zarlan-** ‘beddua etmek, lanetlemek’ (2009: 199a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **zarlandır-** (2012: 600b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Orta ağ.* **zarlandırıp** ‘hüzünlü hüzünlü’ (2002: 90a)].
z.-ıp z.-ıp jırlay bĕr matur yandusım 001Nog/014.

zarlı зарлы *a.* kederli, üzgün, acıklı. bk. **zarl(ı)**. [a.krş. HŞ **zārı** ‘ağlamak, inlemek’ (2014: 681); BRS **zarẕı** (1899: 71b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **zarlı** (1977: 343a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **zarlı** (2012: 601a)].
z. idı bĕyɣämbärdä yakup z. idı 026Bşk/005.

zarl(ı) зарл’ *a.* kederli, üzgün, acıklı. bk. **zarlı**.
z. ittı bĕndälärdä bäni z.‿ittı 026Bşk/006.

zat зат (Ar.) *a.* nesil, soy. [a.krş. HŞ **ẕāt** (2014: 681); BRS **zat** (1899: 71b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **zat** (1977: 344a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **zat** (2012: 603a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Karizĕl ağ., Tuk-Soran ağ., Irgız ağ., İyik-Hakmar ağ.* **zat** ‘kişi ya da eşya’ (2002: 90a)].
z.+ı kımnın z.+ı ikan. 004Tip/018.
z.+ları cuganları altın z.+ları 049Bşk/098, pĕygämbärnıŋ z.+ları 049Bşk/100.

zawk заук (Ar.) *a.* zevk. [a.krş. HŞ **ẕevḳ** (2014: 683); BRS **zavık** ‘tutku, düşkünlük’ (1899: 71b); BL1926 **zawıq** (2018: 148); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **zawıq** ‘zevk’ (2012: 606a)].
z. ikan bĕr az gumırlergĕ z. ikan 049Bşk/040.

zawklı зауклы *a.* zevkli. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **zevık** (1977: 352a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **zawıqlı** (2012: 607a)].
z. z. ɣumır 040Bşk/006.

zay зай *a.* ödünç. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **zail** ‘geçici’’ (2012: 590b); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **zey ‘**yaz’ (2002: 92b)].
z.+mı tabalmasam z.+mı alayim 010Bşk/012.

zaya зайа *a.* boş. bk. **bikar**, **buş**. [a.krş. BL1926 **zaya** (2018: 162); **Ç. Tat. yd.** TTAS **zaya** (1977: 344a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **zaya** (2012: 608b)].
z. yatlarda yürü[1]p z. ütä 003Tip/005.
z.+ga garip guměri üter z.+ga 013Tat/020.

zenger зянгяр (Far.) *r.a.* mavi. [a.krş. BRS **zäŋkär** (1899: 71a); **Ç. Tat. yd.** TTAS **zeŋger** (1977: 354a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **zeŋger** (2012: 636b)].
z. z. şelĕn baylarsın 040Tat/002, z. şelĕn baylarsın 040Tat/006.

zäk- зәк- *e.* türkü, şarkı yakmak. bk. **cak-**, **jak-**. krş. **köy-**.
z.-mäy jıgıt miŋ z.-mäy 023Bşk/009.

zänçay зянчай *a.* sevgili, cancağız. bk. **zän'çay, zänçäy**, **zän'çäy**, **zänçĕy**, **zanış**, **zän(i)çay**. krş. **süygen**.
z. z. ganam 013Tat/003, z. ganam 013Tat/012, z. 022Tat/005, z. 022Tat/006, z. 022Tat/010.

zän'çay зянчай *a.* sevgili, cancağız. bk. **zänçay, zänçäy**, **zän'çäy**, **zänçĕy**, **zanış**, **zän(i)çay**. krş. **süygen**.
z. z. ganam 013Tat/006.

zänçäy зянчәй *a.* sevgili, cancağız. bk. **zän'çay, zänçay**, **zän'çäy**, **zänçĕy**, **zanış**, **zän(i)çay**. krş. **süygen**.
z. z. z. ganam 013Tat/036, z. ganam 013Tat/042.

zän'çäy зяньчәй *a.* sevgili, cancağız. bk. **zän'çay, zänçay**, **zänçäy, zänçĕy**, **zanış**, **zän(i)çay**. krş. **süygen**.
z. z. ganam 013Tat/030.

zän'çĕy зяньчей *a.* sevgili, cancağız. bk. **zanış**, **zän'çay, zänçay**, **zänçäy**, **zän'çäy**, **zän(i)çay**. krş. **süygen**.
z. z. ganam 013Tat/018, z. ganam 013Tat/024.

zän(i)çay зян(и)чай *a.* sevgili, cancağız. bk. **zän'çay, zänçay, zänçäy**, **zän'çäy**, **zänçĕy**, **zanış**. krş. **süygen**.
z. z. bir'gen kü[1]mü[1]ş yüzü[1]k 022Tat/009.

zĕber- зебяр- *e.* göndermek. bk. **yĕber-**, **yiber-**.
z. sikĕr'tĕp z. 019Tat/002, sikĕr'tĕp z. 019Tat/004, sikĕr'tĕp z. 019Tat/006, sikĕr'tĕp z. 019Tat/008, küterĕb ĕ[1]çĕb z. 019Tat/010, küterĕb ĕ[1]çĕb z. 019Tat/012, kaşıŋ sikĕrtĕp z. 021Tat/002, küterĕb ĕyĕb z. 021Tat/004.

zıfa зыфа (Far.) *a.* güzel, zarif. bk. **zifa.** krş. **çiber**, **gözĕl**, **krasnıy**, **matur**, **sıluw**.
z. buyan z. yuzun 049Bşk/099.

zifa зифа (Far.) *a.* güzel, zarif. bk. **zıfa**. krş. **çiber**, **gözĕl**, **krasnıy**, **matur**, **sıluw**.[a.krş. SBTP **zife** (1870: 154); BL1926 **zifa** (2018: 212); **Ç. Tat. yd.** TTAS **zifa** (1977: 347b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **zifa** (2012: 617b)].
z. baş ısuma z. taş kuyaɣız 028Bşk/006.

zigĕn зиген (Ar.) *a.* zihin . [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **zihĕn** (1977: 348a); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **zihĕn** (2012: 618a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Kuzeybatı ağ.* **z̲ihĕn** (2002: 86a), *Kızıl ağ., Orta ağ., İyik-Hakmar ağ.* **zihın** (2002: 91b)].
z.+ĕŋ ziter belki z.+ĕŋ bik kü[1]p ĕ[1]şke 006Bşk/008.
z.+ni kuya tuttıŋ z.+ni miske bĕrlen 006Bşk/006.

zileläy зилялей ikâi terennüm.
z. aleläy z. 011Tat/003, aleläy z. 011Tat/008, aleläy z. 011Tat/013.

zilele зиляля ikâi terennüm.
z. z. ɣna ziley zil'kün küy 023Bşk/004.

zilelew зиляляу ikâi terennüm.
z. galilew ralay z. zilelü[1]k 014Bşk/006, galilew ralay z. zilelü[1]k 014Bşk/011, zalilew ralaw z. zilelü[1]k 014Bşk/016.

zileley зиляляй ikâi terennüm.
z. aɣĕy z. ganam zil'kuy 023Bşk/001.

zilelü[1]k зилялюк ikâi terennüm.
z. galilew ralay zilelew z. 014Bşk/006, galilew ralay zilelew z. 014Bşk/011, zalilew ralaw zilelew z. 014Bşk/016.

ziley зиляй ikâi terennüm.
z. zilele ɣna z. zil'kün küy 023Bşk/004.

zil'kuy зилькуй ikâi terennüm.
z. aɣěy zileley ganam z. 023Bşk/001.

zil'kün зилькӱн ikâi terennüm.
z. a z. küy 023Bşk/002, ziley z. küy 023Bşk/004.

zindan зиндан (Far.) *a.* zindan. [a.krş. CC **zindan** 'cehennem' (2015: 901); BRS **zindän** 'derin, derinlik' (1899: 72b); **Ç. Tat. yd.** TTAS **zindan** (1977: 346b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **zindan** (2012: 614b)].
z. bĕrĕ z. 001Bşk/008.

zir зир *a.* yer. bk. **cĕr**, **ir**, **jĕr**, **jĕr', jir**, **jir', yar**, **yär**, **yĕr, yĕr', yir**, krş. **urn**. [a.krş. **Ç. Tat. yd.** TTAS **zir** 'altın' (1977: 347b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **zir** '1. altın. 2. sırma şerit. 3. alt, aşağı.' (2012: 616a)].
z. z. urap zirɣa 013Bşk/003.
z.+ɣa zir urap z.+ɣa kabat kaytayim 013Bşk/003.

zit- зит- *e.* yetmek. bk. **jit-**, **yĕt-**, **yit-**.
z.-er z.-er belki 006Bşk/008.

zlaş- злаш- *e.* vızır vızır etmek. [a.krş. **Ç. Bşk. yd.** BTAH **zırlaş-** 'birlikte çabuk dönmek' (2012: 629a)].
z.-ıp z.-ıp suraşıp ĕ[1]y karayim 010Bşk/011.

zur зур *s.* büyük, yüksek. bk. **beyĕk**, **bĕyĕk**, **bi[1]yĕk**, **bi[1]yig**, **bi[1]yi[1]k**, **bi[1]yik**, **biyk**. [a.krş. PS *Tat. T.* **zór**, *Bşk. T.* **zor**, **zur** (1789: 242); BRS **ġur** (1899: 62a); BL1926 **z̲ur** (2018: 130); **Ç. Tat. yd.** TTAS **zur** (1977: 349b); **Ç. Bşk. yd.** BTAH **z̲ur** (2012: 481a); **Ç. Bşk. ağ.** BTDH *Miyes ağ.* **zur** 'çok' (2002: 91b)].
z. z. awul 019Bşk/007, z. aksa 024Tat/001, z. aksa 024Tat/005, z. togol' 049Bşk/013, z. togol' 049Bşk/022.

zül- зӱл- *e.* kırılmak, kopmak. bk. **özĕl-**, **üzül-**, **üzĕl-**. [a.krş. ED **üzül-** (1972: 287a); CC **üz-** 'koparmak, kırmak' (2015: 870)].
z.-üp üzülü[1]p z.-ü[1]p ay cĕrge ştadır 010Bşk/002.

zü[1]le зюляли ikâi terennüm.
z.+li ay z.+li 005Tat/002, vay z.+li 005Tat/002, ay z.+li 005Tat/005, vay z.+li 005Tat/005.

13. SONUÇ

Rıbakov'un 1897 yılında yazdığı MPUMOB'daki Başkurtlara, Tatarlara, Tipterlere ve Nagaybaklara ait şarkıların ses, biçim-sesbilgisel ve söz varlığı bakımından özelliklerinin incelendiği bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şunlardır:

1. Rıbakov'un 1893-1894 yıllarında Ufa ve Orenburg guberniyalarında yaşayan Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak Türklerinden münacatlar, beyitler ve şarkılar derlerken kaynak kişi, derleme yeri, boy bilgisi, dil durumu, meslek gibi bilgilere önem vermesi çalışmanın ağız araştırmaları kapsamında değerlendirilmesi bakımından önemlidir. Rıbakov'un çalışmanın basımından önce Tatarlardan derlediği şarkıları Radloff'a, diğer şarkıları da Melioranskiy'e okutması onun sadece ezgilere değil sözlere de önem verdiği göstermektedir.

2. Rıbakov'un derleme güzergâhında bulunan İdil-Ural Türk ağızlarını ikiye ayırabiliriz:

1. Rıbakov'un derleme güzergâhında bulunan Başkurt ağızları

1.1. Başkurt Türkçesinin Doğu diyalektinin alt ağızları: Miyes ağzı, Asıvzı (Uçalı) ağzı, Kızıl ağzı ve Argayaş ağzı.

1.2. Başkurt Türkçesinin Güney diyalektinin alt ağızları: Merkez ağzı, Dim ağzı ve İyik-Hakmar ağzı.

2. Rıbakov'un derleme güzergâhında bulunan Başkurdistan Tatar ağızları: Turbaslı ağzı, Minzile ağzı, Kurmantav ağzı, Tipikey ağzı ve Uçalı ağzı.

3. 19. yüzyılın ikinci yarısında Başkurt Türkçesi için Kiril esaslı müstakil bir alfabe oluşturma çalışmaları başlamıştır ve bu çalışmalar neticesinde 1906 ve sonrasında Başkurt Türkçesi için alfabe teklifleri yayımlanmıştır. Rıbakov'un çalışması yayımlandığında Kiril esaslı müstakil bir Başkurt alfabesi olmadığı için Rıbakov duyduğu sesleri eski Kiril alfabesinden faydalanarak yazıya geçirmiştir. RD'deki metinlerin yazıya geçirilmesinde ünlüler için on sekiz; ünsüzler için yirmi dokuz yazıbirimi kullanılmıştır.

4. Ünlüler için kullanılan on sekiz yazıbiriminin dördü çift sesi karşılayan yazıbirimler, ikisi sözcükteki ses düzenine göre ünlü ya da ünsüz sesi karşılayan yazıbirimlerdir. RD'de Kiril alfabesindeki kalınlaştırma ve inceltme işaretlerinden başka ardı sıra gelen sözcükelerdeki ünlü kaynaşmasını gösteren ' /◡/ işareti de kullanılmaktadır.

5. RD'de /a/ ünlüsünün dört, /ä/ ünlüsünün üç, /ĕ/, /i/, /ü/ ve /ö/ ünlülerinin iki yazıbirimi vardır. /ı/, /o/ ve /u/ ünlüleri ise tek bir yazıbirimi ile gösterilmiştir. Bir ünlünün birden fazla yazıbirimi ile işaretlenmesinin sebebi diyalekt özelliğini göstermek olabilir.

6. RD'de /y/ ünsüzü için iki yazıbirimi diğer ünsüzler için bir yazıbirimi kullanılmıştır. RD'de Çağdaş Başkurt Türkçesindeki /z̲/ ve /ś/ ünsüzleri için müstakil yazıbirimler kullanılmamıştır. RD'de sözcük ortasında ve sonundaki /д/ yazıbiriminin bazı sözcüklerde /d/ mi yoksa /z̲/ mi okunacağı belirsizdir çünkü bu sözcükler Eski Türkçede ve Çağdaş Tatar Türkçesinde /z/'li, Çağdaş Başkurt Türkçesinde /z̲/'li, Çağdaş Tatar Türkçesinin Safakul ağzında, Yigen boyu Tipter ağzında ve Çağdaş Başkurt Türkçesinin Geyne ağzında /d/'li biçimdedir. Çalışmada, RD'deki bu sözcüklerdeki /д/ yazıbirimi ağız özellikleri göz önünde bulundurularak /d/ biçiminde okunmuştur.

7. Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybaklardan derlediği metinlerde bazı şartlar dışında, standart Başkurt Türkçesinde ve standart Tatar Türkçesinde olduğu gibi büyük ünlü uyumu bulunmaktadır. Rıbakov'un Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybaklardan derlediği metinlerde Arapçadan ve Farsçadan alıntı sözcüklerde genellikle büyük ünlü uyumu sağlanır.

8. RD'deki metinlerde büyük ünlü uyumunun bozulduğu durumlar şarkıların derlendiği boya göre değişkenlik göstermektedir. Örneğin, RD'de, Tatarlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde küçültme ekinin çoğunlukla {+kay} biçiminde kullanılması, Başkurtlardan ve Tipterlerden derlenen metinlerde {+kay} küçültme ekinden sonraki ekte genellikle ön sıradan ünlü bulunması, Nagaybaklardan derlenen

metinlerde belirli geçmiş zaman ekinin {-dı} ya da {-tı} şeklinde eklenmesi, Tatar, Başkurt ve Tipterlerden derlenen metinlerde sıfat-fiil ekinin ince sıradan ünlülerin bulunduğu sözcük tabanına {-gan} biçiminde getirilmesi büyük ünlü uyumunun bozulmasına sebep olmaktadır.

9. RD'de küçük ünlü uyumu sağlamdır. Küçük ünlü uyumunun bozulduğu durumlar ise çoğunlukla, Çağdaş Tatar Türkçesinin de özelliklerinden biri olan yuvarlak-dar ünlüden sonra düz-dar ünlülerin getirildiği sözcüklerde görülmektedir. Bunun yanında, RD'de Çağdaş Başkurt Türkçesinde de olduğu gibi ilk hecesinde yuvarlak-geniş ünlü olan sözcüklerin ikinci ve sonraki hecelerinde de yuvarlak-geniş ünlüler bulunabilir ve hatta bu sözcüklere getirilen eklerdeki düz-dar ya da yuvarlak-dar ünlülerin yerine de yuvarlak-geniş ünlülerin getirildiği dikkati çeker.

10. RD'deki sözcüklerde benzeşme, benzeşmezlik, türeme, düşme, göçüşme, ikizleşme, tekleşme, hece yutumu, kaynaşma, sandhi ve ulama gibi ses olayları tespit edilmiştir. Bu sözcüklerdeki ses olaylarının çoğu Çağdaş Tatar Türkçesi ile ağızlarında ve Çağdaş Başkurt Türkçesi ile ağızlarında da tespit edilmiştir ancak buradaki ilgi çekici durum Tatarlardan derlenen metinlerdeki sözcüklerde tespit edilen bazı ses olaylarının Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızlarında değil de Çağdaş Başkurt Türkçesi ya da ağızlarında bulunması veya bunun tam tersinin gerçekleşmesidir. Örneğin, aşağıdaki örnekteki tam benzeşme olayı RD'de hem Tatarlardan hem de Başkurtlardan derlenen sözcükte tespit edilmiştir. Bu sözcükteki ses olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır ancak Çağdaş Tatar Türkçesinde bu sözcükte tam benzeşme yoktur.

бейек /běyĕk/ (004Bşk/013, 040Tat/009) 'yüksek, büyük'; Ç. Tat. yd. TTAS biyĕk (1977: 160a); Ç. Bşk. yd. BTAH běyĕk (2011: 204b) 'ay.' < PS *Tat. T.* biyük (1787: 362), *Tat. T.* biyĕk, *Bşk. T.* bıyık, *Bşk. T. ve Miş. T.* biyük (1789: 235) < ET. biyik (ED 1972: 385b).

Aşağıda Başkurtlardan derlenen sözcükteki düzleşme olayı ise Çağdaş Tatar Türkçesinde vardır ancak Çağdaş Başkurt Türkçesinde bu sözcükte düzleşme olayı tespit edilememiştir.

көмеш /köměş/ (047Bşk/072) ‘gümüş’; Ç. Tat. yd. TTAS köměş (1979: 263a); Ç. Tat. ağ. TTZDS *Çistay ağ.* kömöş (2009: 327a); Ç. Bşk. yd. BTS kömöş (2017: 295a) ‘ay.’ < PS *Tat. T.* kömöş, *Miş. T.* kumış, *Bşk. T.* kumuş, *Nog. T.* gömuş (1787: 387) < ET. kümüş (ED 1972: 723b).

11. RD’de Tatarlardan derlenen metinlerdeki ses olayının sadece Çağdaş Başkurt Türkçesinde tespit edilmesi ya da Başkurtlardan derlenen metinlerdeki ses olayının sadece Çağdaş Tatar Türkçesinde tespit edilmesi lehçeler arası temasın neticelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

12. RD’de tespit edilen ses olaylarından bazıları Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızları ile Çağdaş Başkurt Türkçesi ve ağızlarında tespit edilememiştir. Örneğin aşağıdaki sözcükteki ötümlüleşme olayına Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde rastlanmaz ancak Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunun Ey, Argayaş, Miyes ve Kızıl alt ağızlarında ve Güney ağzının İyik-Hakmar ve Merkez alt ağızlarında, Tatar Türkçesinin Ural ağzının Krasno-Ufim, Nokrat-Kistim ve İçkin alt ağızlarında ve Başkurdistan’daki Tatar ağızlarından Turbaslı ağzında da /t-/ > /d-/ gelişimi vardır. Turbaslı ağzı ve Ey, Miyes, Argayaş ve Kızıl ağızları Rıbakov’un derleme güzergâhındadır.

дынгла- /dıngla-/ (006Bşk/001) ‘dinlemek’; Ç. Tat. yd. TTAS tıŋla- (1981: 204b); Ç. Bşk. yd. BTS tıŋla- (2017: 609b) ‘ay.’ < ET. tıŋla:- (ED 1972: 522a).

13. RD’de yer alan metinlerdeki ses olayları derlendiği bölgenin ağız özelliğini de yansıtmaktadır. Örneğin, aşağıdaki örneklerdeki kapanma olayı ya da başka bir deyişle Ortak Türkçe söz başındaki /y-/’nin /j-/’ye gelişmesi RD’de Kazakkul köyündeki Başkurtlardan derlenen sözcüklerde tespit edilmiştir. Kazakkul köyü, günümüz ağız

sınıflandırmasında Başkurt Türkçesinin Doğu ağzının Miyes alt ağzının konuşulduğu bölgeler içinde yer alır ve bu ağzın ses özelliklerinden biri de söz başı /y-/ > /j-/ gelişimidir.

жуй- /**j**uy/ (046Bşk/012) ‘silmek’; Ç. Tat. yd. TTAS yuw (1981: 615a) ‘yıkamak’; Ç. Bşk. yd. BTS yuy- (2017: 747a) ‘süpürüp sürtüp yok etmek, temizlemek, silmek’; Ç. Bşk. ağ. BTDH *Ey ağ.* juy- (2002: 88b) ‘yok etmek, yitirmek’ < ET. yoy- (ED 1972: 980b).

жай /**j**ay/ (047Bşk/057) ‘yaz’; Ç. Tat. yd. TTAS cey (1981: 805b); Ç. Bşk. yd. BTAH yey (2012: 263b); Ç. Bşk. ağ. BTDH *Kuzeydoğu ağ.* jay (2002: 86b) < PS *Tat. T.* yay, zay, cay, *Miş. T.* yay, *Bşk. T.* cay (1787: 287) ‘ay.’ < ET. ya:y (ED 1972: 980a).

14. RD’de hem önde /y-/ türemesi hem de önde /y-/ düşmesi sık görülen ses olaylarındandır. Önde /y-/ türemesi ve önde /y-/ düşmesinin tespit edildiği sözcüklerin çoğunda Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde bu ses olayları yoktur.

15. RD’de en sık görülen ses olaylarından biri de içte ve sonda /ğ/ düşmesidir.

16. RD’de göçüşme ses olayının iki ünsüz arasında ve söz zincirinde olmak üzere iki türü tespit edilmiştir. Bu göçüşme türlerinden söz zincirinde göçüşme olayı Çağdaş Tatar Türkçesinde ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde tespit edilememiştir.

17. RD’de söz zinciri içinde ünsüz ile biten bir sözcükten sonra yine aynı ya da benzer ünsüz ile başlayan bir sözcük geldiğinde ünsüzlerden birinin tekleşme yoluyla kaybolduğu tespit edilmiştir. Söz zincirinde görülen bu tekleşme olayına Çağdaş Tatar Türkçesi ve Çağdaş Başkurt Türkçesinde rastlanmamıştır.

18. RD’de sık görülen ses olaylarından biri de kaynaşmadır. RD’de tespit edilen kaynaşmalarda ünlü ile biten sözcüğün ardından ünlü ile başlayan başka bir sözcük geldiğinde ilk sözcüğün sonundaki ünlü düşer ve hecedeki sesler tek hecede toplanır.

RD'de bu türdeki kaynaşmalar, şarkı içindeki ahengi, uyumu yakalamak içindir ve kaynaşmanın olduğu yerde genellikle /'/ işareti kullanılmıştır.

19. RD'de sesbilimsel dayanıklılık zayıflama ve güçlenme olmak üzere iki türdür. RD'de zayıflama ötümsüz ünsüzlerin ötümlüleşmesi, patlalamalı ve ötümsüz ünsüzlerin ötümlüleşmesi, sızıcılaşması ve dudaksıllaşması ve sızıcı ünsüzlerin ağız>damak yönündeki gelişmeleri neticesinde gerçekleşir. RD'de güçlenme ötümlü ünsüzlerin ötümsüzleşmesi ve sürekli ve ötümlü ünsüzlerin süreksizleşmesi neticesinde gerçekleşir.

20. RD'de Ortak Türkçe /ç/ ünsüzünün zayıflayarak önde /c-/ ve /j-/'ye, içte /-y-/ ve /-z/'ye, sonda /-y/'ye ve önde, içte ve sonda /s/'ye geliştiği örnekler tespit edilmiştir ve bu gelişmeler sesbilimsel zayıflamada en sık görülen olaydır. Ortak Türkçe /ç-/ ünsüzü Çağdaş Tatar Türkçesinde /ç-/ iken Çağdaş Başkurt Türkçesinde genellikle /s-'ye gelişir. Ortak Türkçe /ç-/ ünsüzünün RD'de Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybaklardan derlenen şarkılarda da /s-/'ye geliştiği örnekler tespit edilmiştir ve Tatar, Tipter ve Nagaybaklardaki bu ses gelişmesi Başkurt Türkçesi ile temasın neticesi olmalıdır.

RD'de Tipterlerden derlenen metindeki Moğolca alıntı bir sözcükte; Tatarlardan, Başkurtlardan ve Nagaybaklardan derlenen metinlerdeki Çinceden alıntı bir sözcükte ve Tatar, Başkurt ve Tipterlerden derlenen metinlerdeki Farsçadan alıntı birçok sözcükte de /-ç/ > /-s/ gelişimi tespit edilmiştir. Bu ses gelişmesinin tespit edildiği Moğolcadan, Çinceden ve Farsçadan alıntı sözcükler erken dönem alıntıları olarak değerlendirilebilir. Bu sözcüklerdeki sızıcılaşma olayı Çağdaş Başkurt Türkçesinde de vardır.

сай /say/ (006Bşk/005, 001Nog/001) 'çay'; Ç. Tat. yd. TTAS çey (1981: 465b); Ç. Bşk. yd. BTAH sey (2015: 785a) 'ay'. < Çi. /çá/.

сыда- /sıda-/ (004Tip/025); Ç. Bşk. yd. BTAH **sı̲za-** (2015: 729b) < Mo. **çida-** (Şçerbak, 2019: 69) 'dayanmak'.

capa /sara/ (003Bşk/008, 007Tip/026); BL1926 **sara** (2018: 70); Ç. Tat. yd. TTAS **çara** (1979: 409b); Ç. Bşk. yd. BTAH **sara** (2015: 414a) < Far. /**çāre**/ (Steingass, 1998: 385b) 'çare'.

21. Ortak Türkçe /s-/ ünsüzü Çağdaş Tatar Türkçesinde /s-/ iken Çağdaş Başkurt Türkçesinde genellikle /h-/'ye gelişir. Ortak Türkçe /s-/ ünsüzü RD'de çoğunlukla korunmuştur ancak Başkurtlardan derlenen birkaç sözcükte ve bir ekte /s-/ > /h-/ gelişmesi tespit edilmiştir. Bu bağlamda, günümüzde Başkurt Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biri olan OTu. /s-/ > Bşk. T. /h-/ gelişmesinin Rıbakov'un derleme yaptığı bölgelerde 19. yüzyılın son çeyreğinde sık görülen ses gelişmelerinden biri olmadığı söylenebilir. Bunun yanında Ortak Türkçe /s-/ ünsüzünün RD'de /ɣ/'ye geliştiği örnekler de bulunur. Bu ses gelişmesine 1899 yılında Katarinskiy de dikkat çekmiştir. Bu ses gelişmesinden hareketle OTu. /s-/ > Bşk. T. /h-/ gelişmesi /s-/ > /ɣ-/ > /h-/ yönünde olmuş olmalıdır.

22. Ortak Türkçe /y/ ünsüzünün RD'de güçlenerek önde /c-/, /d-/, /g-/, /j-/ ve /z-/'ye, içte /-s-/, /-t-/ ve /-w-'ye, sonda /-l/'ye geliştiği örnekler tespit edilmiştir. Ortak Türkçe /y/ ünsüzünün RD'deki türlenmesi Rıbakov'un derleme güzergâhındaki Başkurt ve Tatar ağızlarında da bulunur. Örneğin, OTu. /y-/ > RD. /c-/ ve OTu. /y-/ > RD. /z-/ gelişmeleri Başkurdistan'daki Tatar ağızlarından Turbaslı ağzında ve OTu. /y-/ > RD. /j-/ gelişmesi Başkurt Türkçesinin Doğu ağız grubunun Ey, Argayaş, Salyut, Miyes ve Kızıl alt ağızlarında da vardır.

23. Arapça alıntı sözcüklerdeki söz başındaki /c-/ ünsüzü Çağdaş Tatar Türkçesinde /c-/ iken Çağdaş Başkurt Türkçesinde genellikle /y-/'ye gelişir. Arapçadan alıntı sözcüklerdeki /c-/'nin RD'de Tipterlerden derlenen metinde de Çağdaş Başkurt Türkçesinde olduğu gibi /y-/'ye geliştiği örnekler tespit edilmiştir.

24. RD'de biçim-ses bilgisel süreçlerde benzeşme, benzeşmezlik, damaksıllaşma, türeme, düşme, ikizleşme, tekleşme, kaynaşma, ötümlüleşme, akıcılaşma, sızıcılaşma,

ötümsüzleşme, süreksizleşme, düzleşme, yuvarlaklaşma, öndamaksıllaşma, artdamaksıllaşma, daralma ve genişleme gibi ses olayları tespit edilmiştir.

25. Çağdaş Başkurt Türkçesinde /w/, /z/, /z̲/, /y/ ve /r/ ünsüzleriyle biten sözcüklere ilgi hâli eki {+nXŋ}, belirtme hâli eki{+nX}, bulunma hâli eki {+DA}, ayrılma hâli eki {+DAn} ve çokluk eki {+lAr} getirildiğinde ilgi hâli ve belirtme hâli ekinin başındaki /n/, bulunma hâli ve ayrılma hâli ekinin başındaki /d/ ve çokluk ekinin başındaki /l/ ünsüzü /z̲/'ye gelişir. RD'de Başkurtlardan derlenen metinlerde /r/, /y/ ve /w/ ile biten sözcüklere ilgi hâli eki ve belirtme hâli eklendiğinde ek başındaki /n/'nin /d/'ye geliştiği tespit edilmiştir ve bu ses gelişmesi Yigen boyu Tipter ağzında ve Geyne ağzında da vardır.

карсыҕалар**дын** уйасы /karsıġalardın uyası/ (027Bşk/004) 'aladoğanların yuvası'; Ç. Tat. yd. karçıgalar**nıŋ** oyası; Ç. Bşk. yd. karsıɣalar**z̲ıŋ** oyahı.

сыу**дын** буинда /sıw**dın** buyinda/ (033Bşk/013) 'suyun/nehrin boyunda'; Ç. Tat. yd. su**nıŋ** buyınna; Ç. Bşk. yd. hıw**z̲ıŋ** buyında.

26. RD'deki metinlerden hareketle Ortak Türkçe /s-/'nin Çağdaş Başkurt Türkçesinde /h-/'ye gelişmesinin 19. yüzyılda yeni yeni ortaya çıkan bir ses olayı olduğunu; Ortak Türkçe /ç-, -ç/'nin Çağdaş Başkurt Türkçesinde /s-, -s/'ye gelişmesinin 19. yüzyılda da yaygın ses gelişmelerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, Ortak Türkçe /ç-, -ç/'lerin Çağdaş Başkurt Türkçesinde /s-, -s/'ye gelişmesi, Ortak Türkçe /s-/'nin Çağdaş Başkurt Türkçesinde /h-/'ye gelişmesinden daha erken bir dönemde başlamış olmalıdır.

27. RD söz varlığı bakımından da oldukça zengindir. RD'de meteoroloji ile ilgili söz varlığında hava olayları, yağış ve benzeri sözcükler, rüzgar çeşitleri, gök cisimleri, zaman aralıkları ve yeryüzü; tabiat ile ilgili söz varlığında bitki dünyası ve hayvan dünyası; insanlar ile ilgili söz varlığında vücut, akrabalık ilişkileri, sosyal ilişkiler, unvanlar, ticaret, ekonomi ve mülkiyet; kültür ile ilgili söz varlığında ateş yakma, yeme-

içme, dericilik, keçe üretimi, dokuma, işleme, madenler, taşlar, avcılık, balıkçılık, toplayıcılık, çiftlik hayvanlarından elde edilen gıdalar, tarım, giyim, ayakkabı, şapka ve süs, mesken, yerleşme, yurt, çeşitli ev eşyası, yol ve ulaşım, askerlik, savaş ve silah, hastalık, okuma-yazma; ritüel-mitoloji parçaları ile ilgili söz varlığında mitolojik adlar, şiir-şarkı sanatı, müzik terimleri ve dinî kavramlar; antroponimi ile ilgili söz varlığında ise adlar, yer-yön adları, meslek adları, kişi adları, boy adları, yer adları, renkler, sıfatlar, ikilemeler, adıllar, belirteçler, bağlaçlar, edatlar, ünlemler ve eylemler yer almaktadır.

28. RD'de, söz varlığındaki çeşitliliğin yanında bir sözcüğün birden fazla varyantının ya da eşanlamlısının olması da dikkat çekicidir. RD'deki bu varyantlaşmalar ya da eşanlamlı sözcükler Türkçenin tarihî metinlerinde, Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızlarında ya da Çağdaş Başkurt Türkçesi ve ağızlarında da karşımıza çıkmaktadır. RD, hem sözcüklerin eskicil biçimlerini hem de İdil-Ural Türk lehçelerindeki biçimlerini bulundurması bakımından da önemli bir eserdir.

29. RD'de birinci tekil kişi adılının /b/'li varyantları, Tatarlardan derlenen metinlerde altı, Başkurtlardan derlenen metinlerde yirmi bir ve Tipterlerden derlenen metinlerde on iki kez olmak üzere toplamda otuz dokuz kez; /m/'li varyantları ise Tatarlardan derlenen metinlerde on bir ve Başkurtlardan derlenen metinlerde on sekiz kez olmak üzere toplamda yirmi dokuz kez geçmektedir. Bu bağlamda, Rıbakov'un derleme güzergâhında 19. yüzyılın son çeyreğinde birinci tekil kişi adıLInın /b/'li varyantlarının kullanım sıklığı bakımından /m/'li varyantlardan çok olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

Abdullina, G. R. (vd.), (2018), **Başqort Tělě Gramatikahı** (C. I-II-III), Ufa: Kitap.

Alcorn, R. (vd.), (2019), "Historical Dialectology and the Angus McIntosh Legacy", **Historical Dialectology In The Digital Age**, s.1-16, Edinburg University Press.

Alkaya, E., (2014), **Mişer Tatar Türkçesi**, İstanbul: Kesit Yayınları.

Appayev, A. M., (1960), **Dialektı balkarskogo yazıka vih otnoşenii k Balkarskomu literaturnomu yazıku**.

Arat, R. R., (1953), "Türk Şivelerinin Tasnifi", **Türkiyat Mecmuası**, s. 59-139.

Argunşah, M. ve Güner, G., (2015), **Codex Cumanicus**, İstanbul: Kesit Yayınları.

Atanova, L. P., (1992), **Sobirateli i issledovateli başkirskogo muzıkal'nogo fol'klora**, Ufa: İzdaniye respublikanskoy molodejnoy gazetı "Yeşlik'.

Baişev, T. G., (1955), **Başkirskiye dialektı v ih otnoşenii k literaturnomu yazıku**, Izdatel'ctvo Moskovskogo universiteta.

Baişev, A. G., İşbulatov, N. G. (ed.), (1963), **Başkirskaya Dialektologiya**, Ufa.

Baskakov, N. A., (2021), **Türk Dillerinin Tarihî-Tipolojik Ses Bilimi** (çev. O. S. Karaca, K. Koç), Ankara: TDK.

Bayazitova, F. S. (vd.), (2009), **Tatar tělěněŋ zur dialektologik süzlěgě**, Kazan: Tataristan Kitap Neşriyeti.

Bessenov, A. G., (1881), **O govorah kazahskogo, tatarskogo nareçiya i ob otnoşenii ego k blijayşim k nemu nareçiyam i yazıkam**.

Bessenov, A. G., (1906), **Pervaya posle bukvarya knijka dlya çteniya i praktiçeskiye pervonaçalnıye uroki dlya severo-vostoçnıh başkir**, Kazan.

Bessenov, A. G., (1907), **Bukvar dlya başkir**, Kazan.

Budagov, L. Z., (1869), **Sravnitel'nıy slovar' turetsko-tatarskih' nareçiy, so vkluçenniyem' upotrebitel'neyşih' slov' arabskih' i persidskih' i s' perevodom' na russkiy yazık' T. I (elif-fe),** Sanktpetersburg': Tipografiya imparatorskoy akademik nauk'.

Budagov, L. Z., (1871), **Sravnitel'nıy slovar' turetsko-tatarskih' nareçiy, so vkluçenniyem' upotrebitel'neyşih' slov' arabskih' i persidskih' i s' perevodom' na russkiy yazık' T. II (Kaf-Ye),** Sanktpetersburg': Tipografiya imparatorskoy akademik nauk'.

Bulatova, M. R., (2021), **Tatarskiye govorı Başkortostana (arealnıy aspekt)**, Kazan.

Clauson, S. G., (1972), **An Etymological Dictionary of PreThirteenth-Century Turkish**, Oxford University Press.

Chambers J. K. - Trudgill P., (2004), **Dialectology**, Cambridge: Cambridge University Press.

Courteille, P. de M. P., (1979), **Dictionaire Turk-Oriental des ouvrages de Baber, D'abol-gazi et de Mir-Ali-Chır-Nevai**, Paris: Imprime par ordre de L'mpereur a L'imprimerie Impreriale.

Çulha, T., (2019), **Karaycanın Karşılaştırmalı Grameri**, Ankara: TDK.

Dankoff, R., Kahraman S. A. ve Dallı, Y., (2007), **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I. Kitap**, Yapı Kredi Yayınları.

Demir, N., (2002), "Ağız Terimi Üzerine", **Türkbilig**, 4, 105-116.

Demirci, Ü. Ö. ve Karslı, S., (2014), **Kutb'un Hüsrev u Şirin'i Dizin**, İstanbul: Kesit Yayınları.

Dmitriyev, N. K., (1950), **Başķort Tělěněñ Gramatikahı**, Öfö: Başgosizdat.

Ehetov, G. H., (1984), **Tatar dialektologiyasi**, Kazan: Tatarstan kitap neşriyatı.

Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z., (2014), **Divânu Lugâti't-Türk**, Ankara: TDK.

Ergenç, İ., Uzun, İ. P., (2020), **Türkçenin Ses Dizgesi**. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Fasmer, M., (1986a), **Etimologiçeskiy slovar' russkogo yazıka**, perevod s nametskogo i dopolneniya çlena-korrespondenta AN SSSR O. N. Trubaçeva, Tom I (A-D). Moskva: Progress.

Fasmer, M., (1986b), **Etimologiçeskiy slovar' russkogo yazıka**, perevod s nametskogo i dopolneniya çlena-korrespondenta AN SSSR O. N. Trubaçeva, Tom II (E-MU). Moskva: Progress.

Fasmer, M., (1986c), **Etimologiçeskiy slovar' russkogo yazıka**, perevod s nametskogo i dopolneniya çlena-korrespondenta AN SSSR O. N. Trubaçeva, v çetıreh tomah, Tom III (Muza-Syat). Moskva: Progress.

Fasmer, M., (1986d), **Etimologiçeskiy slovar' russkogo yazıka**, perevod s nemetskogo i dopolneniya çlena-korrespondenta AN SSSR O. N. Trubaçeva, v çetıreh tomah, Tom IV (T-Yaşçur). Moskva: Progress.

Gabain, A. V., (2007), **Eski Türkçenin Grameri** (çev. Akalın, M.), Ankara: TDK Yayınları.

Giles, H. A., (1912), **A Chinese-English Dictionary**, New York.

Günbek, Z., (2019), **Anti-Okülersentrik Gelenek Olarak Terennümler**, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Heyrullina, M. G., (2002), **Tamırẕarıbız-terende: Tönyak-könbayış başkorttarı, ularẕın ütkeně, bögöngöhö, kilesegě**, Ufa.

Hisamitdinova, F. G., Uraksin Z. G. (2003), **Istoriye i kul'tura Başkortostana**, Ufa: Gilim.

Hisamitdinova, F. G. (red.), (2011a), **Başqort tělěněŋ akademik hüźlěgě**, T. I. (A). Ufa: Zeyneb Biyişeva Kitap Neşrieyti.

Hisamitdinova, F. G. (red.), (2011b), **Başqort tělěněŋ akademik hüźlěgě,** T. II. (B). Ufa: Zeyneb Biyişeva Kitap Neşriyeti.

Hisamitdinova, F. G. (red.), (2012a), **Başqort tělěněŋ akademik hüźlěgě,** T. III. (V-İ). Ufa: Kitap.

Hisamitdinova, F. G. (red.), (2012b), **Başqort tělěněŋ akademik hüźlěgě,** T. IV. (Y-K). Ufa: Kitap.

Hisamitdinova, F. G. (red.), (2013), **Başqort tělěněŋ akademik hüźlěgě**, T. V. (Q). Ufa: Kitap.

Hisamitdinova, F. G. (red.), (2014), **Başqort tělěněŋ akademik hüźlěgě**, T. VI. (A). Ufa: Kitap.

Hisamitdinova, F. G. (red.), (2015), **Başqort tělěněŋ akademik hüźlěgě,** T. VII. (P-S). Ufa: Kitap.

Hisamitdinova, F. G. (red.), (2016), **Başqort tělěněŋ akademik hüźlěgě**, T. VIII. (T). Ufa: Kitap.

Hisamitdinova, F. G. (red.), (2017), **Başqort tělěněŋ akademik hüźlěgě,** T. IX. (U-Şç). Ufa: Kitap.

Hisamitdinova, F. G. (red.), (2018), **Başqort tělěněŋ akademik hüźlěgě** T. X. (I-Ya). Ufa: Kitap.

Höseyinov,, G. (ed.). (1978), **Başqort halık ijadı. Beyitter**, Ufa: Başqortostan Kitap Neşriyeti.

Höseyinova, G. R. (ed.), (2022), **Başqort halık ijadı**. **Yırẕar** (Tom XVI), Ufa: Kitap.

Höseyinova, L., (2011), **Başqort diyalektologiyahı**, Sterlitamak.

Husaynova, A. Y., (2021), **Tatarskiye govorı Orenburgskoy oblastı**, Kazan.

İşbirzin, E. F., Gelevĕtdinov, İ, G., Halikova, R. H. (1993), **Başqort ẹzebi tĕlĕnĕŋ tarihı**, Öfö: Kitap.

İşbulatov N.H., Maksutova, S.F., Mirjanova, S.F. (1961), **Anketa dlya sobiraniye materialov po govoram başkirskogo yazıka**, Öfö: SSSR fender akad. Başkortostan fil. Tarih, tĕl hem ezebiyet in-tı.

İşbulatov N. H., (2000), **Başkort tĕlĕ hem unın dialekttarı**, Öfö: Kitap.

Kaharmanov, G. G., Yagafarova G. N., (2010), "Geliekber ulı Yosopov", **Sterlitamakskaya gosudarstvennaya pedagogiçeskaya akademiya im. Zaynab Biişevoy: godı i ludi. K 70-letiyu sozdaniya: Sb.materialov.** Sterlitamak: SGPA im.

Katarinskiy, V., (1899), **Başkirsko-russkıy slovar**, Orenburg.

Killi, G., (2002), **Hakas Türkçesinin Ağızları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).

Kiyikbayev J. G., (1958), **Başkort dialekttarı hem ularzın tarihina kıskasa iniş,** Öfö.

Korkmaz, Z., (2007), **Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kurat, A. N., (1987), **Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kuzeyev, R. G., (1992), **Narodı srednego povolj'ya i yuşnogo Urala – etnogenetiçeskiy vzglyad na istoriyu**, Moskva: Nauka.

Kuzeyev R. G., (2013), **İtil-Ural Türkleri** (çev. A. Acaloğlu), İstanbul: Selenge Yayınları.

Laing, M., (2004), "Multidimensionality: Time, Space and Stratigraphy in Historical Dialectology", in M Dossena & R Lass (ed.), **Methods and Data in English Historical Dialectology: Linguistic Insights 16**. Peter Lang, Bern, pp. 49-96.

Lass, R., (2000), **Phonology**, Cambridge University Press.

Lessıng, d. F., (2003), **Moğolca-Türkçe Sözlük 2** (çev. G. Karaağaç), Ankara: TDK Yayınları.

Maksutova, N. H., (1976), **Vostoçnıy dialekt başkirskogo yazıka**, Moskva.

Maksutova, N. H. (vd.), (2005), **Dialektologiçeskiy atlas başkirskogo yazıka**, Ufa: Gilem.

Mirjanova, S. F., (1979), **Yujnıy dialekt başkirskogo yazıka**, Moskva.

Mirjanova, S. F., (2006), **Severo-zapadnıy dialekt başkirskogo yazıka (formirovaniye i sovremennoye sostoyaniye)**, Ufa: Kitap.

Nezirgolov, U. F. (vd.), (2002), **Başqort tĕlĕnĕŋ dialekttarı hüźlĕgĕ**, Ufa.

Ölmez, M., (2003), "Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine, Mustafa Canpolat Armağanı (yay. Ata, A., Ölmez, M.)", **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu**, Ankara, s. 135-142.

Örnek V. S., (1971), **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Özkan, N., (2016). **Türk Dilinin Yurtları.** Ankara: Akçağ Yayınları.

Özşahin, M., (2017), **Başkurt Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: TDK.

Pallas, P. S. (red.), (1787), **Sravnitelnıye slovari vseh yazıkov i nareçiy I, sobrannıye desitseyu Vsevısoçayşey Osobı**, St. Petersburg.

Pallas, P.S. (red.), (1789), **Sravnitelnıye slovari vseh' yazıkov' i nareçiy II, sobrannıye desitseyu Vsevısoçayşey Osobı**, St. Petersburg.

Pilc, H., (1988), "Dialectology in historical grammar", **Histroical Dialectology** (ed. J. Fisiak), Berlin; New York; Amsterdam: Mouton de Gruyter.

Pokrovskim, İ.P., (1870). "Sbornik' başkirskih' i tatarskih' psen'", **Predstadlennıy deyst. Zapiski Orenburgskogo otdela İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskago Obşestva**. c. 1, s. 151-231.

Poppe, N., (1964). **Bashkir Manual**, Bloomington: Indiana University Publications.

Pröhle, V., (2017), "Başkurtça Dil İncelemeleri" (çev. Arslan, Ç.H.,), **ÇÜTAD**, c. 2, s. 2, ss. 263-294.

Radloff, W., (1882), **Phonetik der nördlischen Türksprachen**, Leipzig.

Radloff, W., (1893-1911), **Opıt' slovar turkskih' nareçiy** (I-II-III-IV). St. Petersburg.

Ramazanova, D. B., (2021), **Formirovaniye tatarskih govorov yugo-zapadnogo Başkortostana**, Kazan.

Räsänen, M. (1969), **Versuch eines etymologiscnen wörterbuchs der türkspracnen**, Helsinki: Suomalas-Ugrılainen Seura.

Rehimov, A., Açıkgöz H., (1997), **Tatarça-törikçe süzlik**, Kazan-Meskew: Insan Neşriyatı.

Rıbakov, S. G., (1895), "O poetiçeskom' tvorçestve Ural'skih' Musul'man' (tatar', başkir' i tipteriy)", **Tipografiye S. N. Hudenova. Viladimrskiy pr**. no: 12. St.Petersburg:

Rıbakov, S. G., (1897), **Muzıka i pesni Uralskih‘ Musul’man‘ s‘ oçerkom‘ ih‘ bıta**, Po istoriko-filologiçeskomu otdeleniyu. s. VIII. Tom II. No:2. St. Petersburg: Tipografiye Imperatorskoy Akademiy Nauk (no: 12).

Rıbakov, S. G., (2012), **Muzıka i pesni Ural’skih Musul’man s oçerkom ih bıta** (haz. Kutluhujevna, L.S.), Ufa: Kitap.

Sagadeyeva, R. G. ve Rahimov, R. G., (2018), “S. G. Rıbakov-osnovopolojnik başkirskoy muzıkal’noy etnografii (k$^{150\text{-letiyu}}$ so dnya rojdeniya)”, **Manuskript**, s. 6. ss. 139-143.

Seferov, R. T. (dan.), (2021), **Tatar tiliniŋ aŋlatmalı süzligi**, T. VI. (U-Ya). Kazan.

Sofiyskoy, A. B. (ed.), (2021), **Muzkıla’nıye i tantseval’nıye traditsii tatar**, Kazan: İYALİ.

Şahin, Ç. ve Nuriyev, K., (2021), “Rusya’da Enerji Sanayisinin Gelişimi ve Günümüzde Rus Enerji Stratejisi”. **Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, (4/4). s. 49-76.

Şçerbak, A., (2019), **Eski Dönem Türk-Moğol Dil İlişkileri** (çev. Rysbek Alimov), Ankara: TDK Yayınları.

Şekür, R., (2012), **Başkort dialektologiyahı**, Öfö: Zeyneb Biişeva Kitap Neşriyatı.

Şirin User, H., (2010), “Türk Dillerinde çilek ve yilek”, **Studies on the Turkic World a Festschrift fo Professor St. Stachowski on the Occasion of his 80th Birtday edited by E. Manczak-Wohlfed and B. Podolak, Krakow**, s. 131-138.

Tahirov, N., (1926), **Başkort Lögeti** (Haz. Salihov, A. (2018)). Ufa.

Tekin, T., (1989), “Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi”, **Erdem** 5 (13), s. 141-168.

Tekin, T., (2003), **Orhon Türkçesi Grameri**, İstanbul: Sanat Kitabevi.

Tenişev, E. R. (red.), (2001), **Sravnitel’no-istoriçeskaya grammatika tyurkskih yazıkov. Leksika** (T. 4), Moskva: Nauka.

Timirhanov, A. E. (dan.), (2015), **Tatar tiliniŋ aŋlatmalı süzligi**, T. I. (A-V). Kazan.

Timirhanov, A. E. (dan.), (2016), **Tatar tiliniŋ aŋlatmalı süzligi**, T. II. (G-Y). Kazan.

Timirhanov, A. E. (dan.), (2017), **Tatar tiliniŋ aŋlatmalı süzligi**, T. III. (K). Kazan.

Timirhanov, A. E. (dan.), (2018), **Tatar tiliniŋ aŋlatmalı süzligi**, T. IV. (L-R). Kazan.

Timirhanov, A. E. (dan.), (2019), **Tatar tiliniŋ aŋlatmalı süzligi**, T. V. (S-T). Kazan.

Topsakal, İ., (2007), **Rus Misyoner Kaynaklarına Göre; İdil-Ural Ortodoks Misyoner Faaliyetleri ve Türkler (1552-1917)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).

Togan, Z. V., (2003), **Başkurtların Tarihi**, Ankara.

Uraksin, İ., İşbayev, K. G., (1986), **Hezĕrgĕ başqort tĕlĕ**, Öfö: Başqortostan kitap neşrieti.

Urazbayeva, Z. G., Hazıyeva, R. N. (haz.), (2008), **Başkort tĕlĕnĕŋ tönyaķ-könbayış dialektı: 1954 yılgı dialektologik ĕkspĕditsiya otçĕtı**, Öfö: Gilĕm.

Üçok, N., (1951), **Genel Fonetik (Ana Çizgileri)**, İstanbul: İbrahim Horoz Matbaası.

Veliyev, M. H. (ed.), (2021), **Natsional'no-kul'turnoye naslediye – tatarı Omskoy oblasti**, Kazan: G. İbrahimov isimindeki Til, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü.

Yağmur, K., (2003), "Başkurdistan'da Ana Dili Bilincinin Uyanması ve Ulusal Kimliğin Canlandırılması", **Türk Dünyası Dergisi**, sayı 15, sayfa 83-98.

Yalçın, S. K., (2008), "Rusya'da Yaşayan Türklerin Konuşma Dillerinin Yazı Diline Dönüştürülme Süreci Ve Ötekileştirme Ekseninde İzlenen Dil Politikaları", **Journal of Turkish Studies**, v. 3, i. 7, s. 1937-1952.

Yangujin R. Z., (1995), **Başkort kebilelerĕ tariŋınan**, Öfö: Kitap.

Yuldaşev, A. A., (1950), **Yazık tipteriy**, Moskva.

Zekiyev, M. Z. (red.), (2009), **Tatar tiliniŋ zur dialektologik süzligi**, Kazan: Taatrstan kitap neşriyatı.

Zekiyev, M. Z. (red.), (2015). **Tatar grammatikası** (C. I), Kazan: Tehsi.

Zekiyev, M. Z. (red.), (2016). **Tatar grammatikası** (C. II), Kazan: Tehsi.

Zekiyev, M. Z. (red.), (2017). **Tatar grammatikası** (C. III), Kazan: Tehsi.

Zeynullin, M. B., (2005), **Ңeźĕrgĕ Başķort Eźebi Tĕlĕ**, Öfö: Kitap.

Zilayeva, R. A. ve Abdrahmanova G. G. (red.), (1977), **Tatar tĕlĕnĕŋ aŋlatmalı süzlĕgĕ** T. I (A-Y), Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.

Zilayeva, R .A. ve Abdrahmanova G. G. (red.), (1979), **Tatar tělěněŋ aŋlatmalı süzlěgě** T. II (K-S), Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.

Zilayeva, R. A., Abdrahmanova G. G. ve Timirgalin, A. K. (red.), (1981), **Tatar tělěněŋ aŋlatmalı süzlěgě** T. III (T-H). Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.

İnternet Kaynakları

Bol'şaya rossiyskaya entsiklopediya (2004-2017) https://old.bigenc.ru/

https://ethnomuseum.ru

https://music-museum.ru

https://bashenc.online/ru

https://ru.wiktionary.org

https://ru.m.wikipedia.org

EKLER: Rıbakov Derlemelerindeki Nota ve Şarkı Örnekleri

TATAR ŞARKILARI

I. МЫНАЖАТЪ.

1) Татарскій.
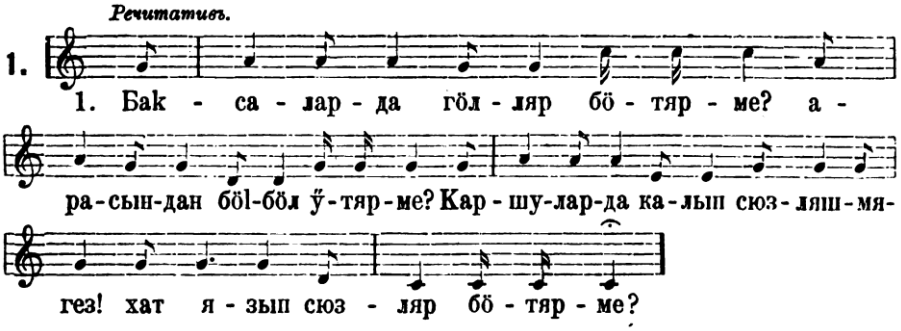
2. Ак кошкна булып ўсяр-идем ишек алдымда кюл булса,
   Сагынганда сайын кайтар-идем йир астындан јул булса.
3. Мяндянгня калган турсай атны кадырсыз итеп жикмягез!
   Базарларга киткян башымыз төгөl тиз каітыр тип көтмягез!

II. БАИТЪ.
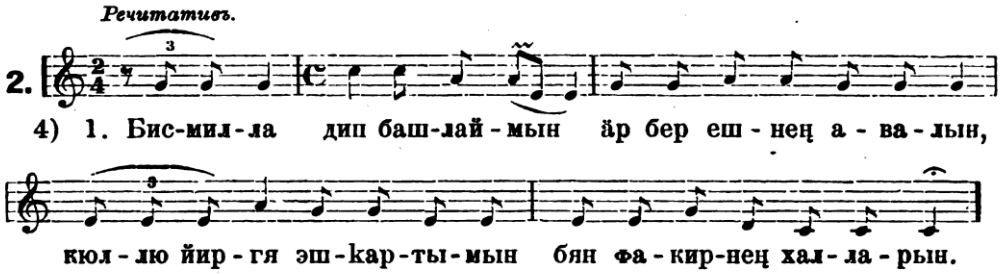
2. Баит яздым бян яратып ўз илемя каратып.
   Бу баитны йөрөтсönляр илдян илгя таратып.
3. Безнең аул урамы йöреугя тар булды;
   Туган ўскян йиремдя бяним резек аз булды.
4. Сары сыпсык баласы агындан кюп карасы;
   Бэрь худайым язгандан сун бяндянең йук сарасы.
5. Ашлык систем упсын дип буразнасы тулсын дип,
   Барса халайык телягян икян бу бахтсыз булсын дип.
6. Сандукларга алма салдым как куярсыз алмадан;
   Харь жумгада хаирь йöрöш тауфик телягез алладан.
7. Ўстюмдяке кеимне бян кеимядем туйганса,
   Туганларым дусларым кюрмядем бян туйганса.
8. Таңлар ата сырылып салдатъ сыкар тезелеп;
   Ступай поход тигяндя джюрягем китте бзöлöп.
9. Туган ўскян йерлярем калды бянемъ иллярем.
   Мылтык кылыс кютяреб талды назик ай биллярем.

5) Варіантъ.

1. Бисмилла дип башладым ăр бэр эшнен ăуялеп
Көллӧ жортка ăшкăртеб салдат хезмят халлярен.
2. Салдат хале ауыр икян такат биргел ходайым;
Фагым биргел кюнлемя бу бяйетне язайым.
3. Таш палатка керттеляр буйга ўлчăў салдылар;
Салдат син дип кычкырып бер кагазга жаздылар.
4. Падишадан хӧкӧм дип чыгардылар ызвутка,
Буйларыма ўлчăў салып, салдат-сын дип нагутка.
5. Кызарып кояш чыкканда салдат уйный тезелеб;
Камандирляр кычкырганда, тора ўзяк ӧзӧлӧб.
6. Иртя тороб карасам, порло (?) кояш жалтырай;
Ăписярляр кычкырганда, көллӧ тянем калтырай.
7. Мендем бейек тауларга, ак кейекляр ауларга,
Падша безне сайлаб алды каршы килгăн жауларга.
8. Жырак жирдян купис киля, бер акчаны файда дип;
Ăнекăйэм жылый микян, балакайым кайда дип.
9. Жиханнарда кюрямез моңно сайрай сандугач;
Жылый жыгыла жӧрӧйбез тыуган илдян айрылгач.

10. Ăнекяйем жылама бер ходайның эшедер;
Салдат тигян хезмятляр жигитлярнең эшедер.
11. Кызарып кояш байыганда кошлар куна камышка.
Жаш жӧрягем калтырай марыш дигян тауышка.
12. Гаскяр башы кызыл салдат, кулларында барабан,
Салдат хасрятен кюргянемчя тыумасамчи анадан.
13. Кояш чыгар ăйлянеп, ак болотка бяйлянеп,
Исян бусак бер кайтырбыз, тыуган жиргя ăйлянеп.
14. Атна көннӧ марыш уйнай, бигряк каты тауышы;
Сугыш итеб жабыкмадым: ата иня сагышы.
15. Салдат яткан таш палатның тязярясе пыяла;
Адашып башы салдатның сугышларда жуяла.
16. Ак канатлы ата каз очоб тӧшя кюрянгя,
Салдат хале ауыр икян тўзем бирсең ходай кюргянгя.

Протяжныя татарскія пѣсни (Узун куй).

Тафтельская (безъ припѣва). Г. Уфа.
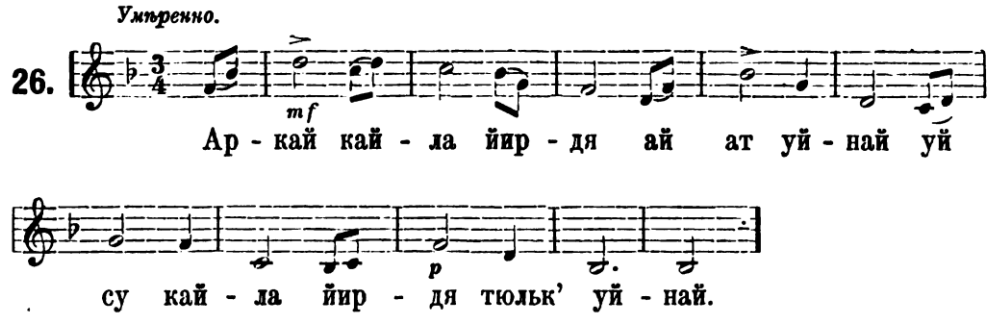
1. Аркай кайла йирдя (ай) ат уйнай
   Уйсу кайла йирдя тӧлкӧ уйнай.
2. Аталардан бала яшлы калса,
   Кӧн итюкäйлярень кӧнд'уйлай.

1. На возвышенномъ мѣстѣ рѣзвится лошадь, а въ долинѣ играетъ лисица.
2. Юноша, если останется послѣ отца въ раннихъ лѣтахъ, заботится о каждомъ днѣ.

Г. Уфа.
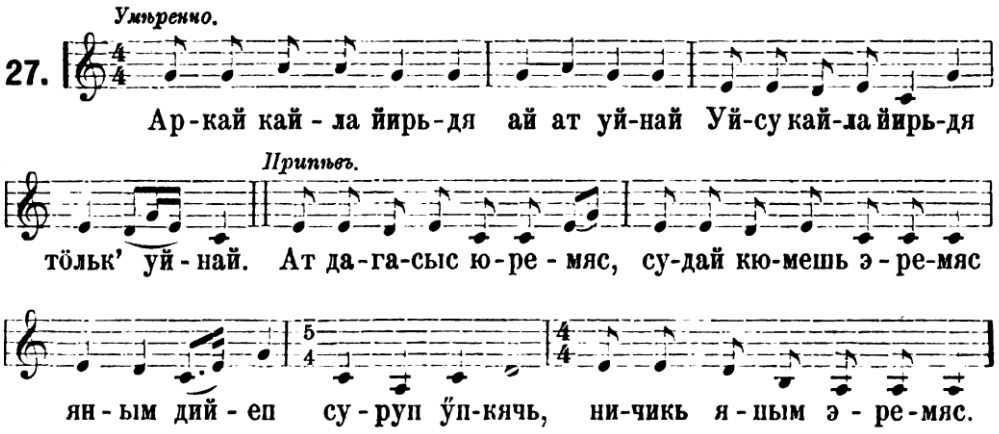
Припѣвъ. Ат дагасыс юремяс,
Судай кюмешь эрéмяс,
Джан-ым диеп суруп ӱпкячь,
Ничик джаныц еремяс?

Лошадь не идетъ безъ подковы,
Серебро не течетъ какъ вода;
Когда ты цѣлуешь любимую,
Какъ у тебя не расплавляется душа?

Г. Уфа.
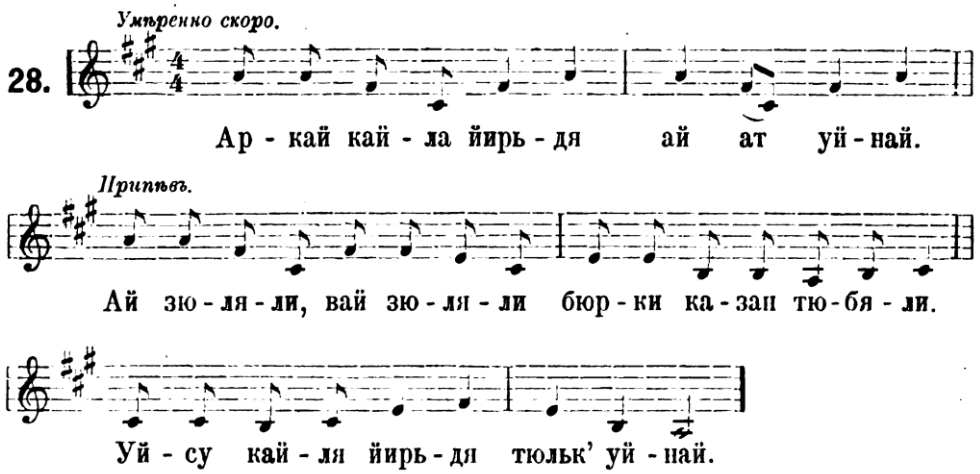
Припѣвъ. Ай зюляли, вай зюляли,
Бюрки казан тюбяли.

Ай зюляли, вай зюляли,
Шапка его котелкомъ.

Г. Уфа.

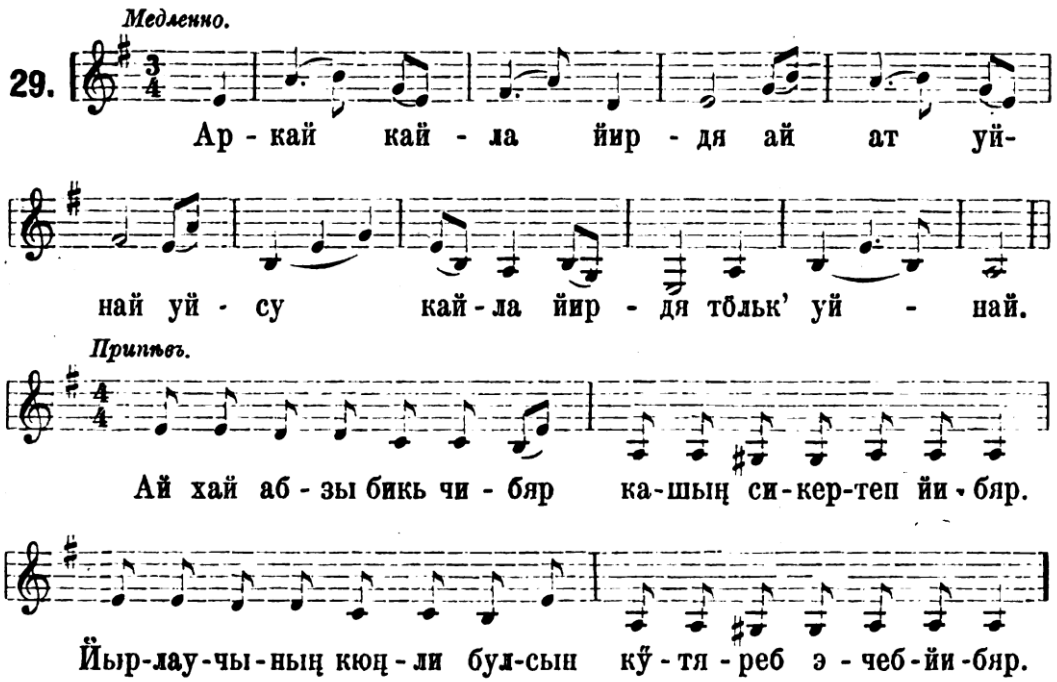

Припѣвъ. Ай хай абзы бикь чибяр,
Кашың сикерьтеп йибяр,
Йырлаучының кюңли булсын,
Кўтяреб эчеп йебяр.

Ай, братецъ, какой ты красавецъ,
Поводи бровями;
Чтобы исполнить желаніе пѣвцовъ,
Выпей, поднявъ чашку.

Г. Уфа.
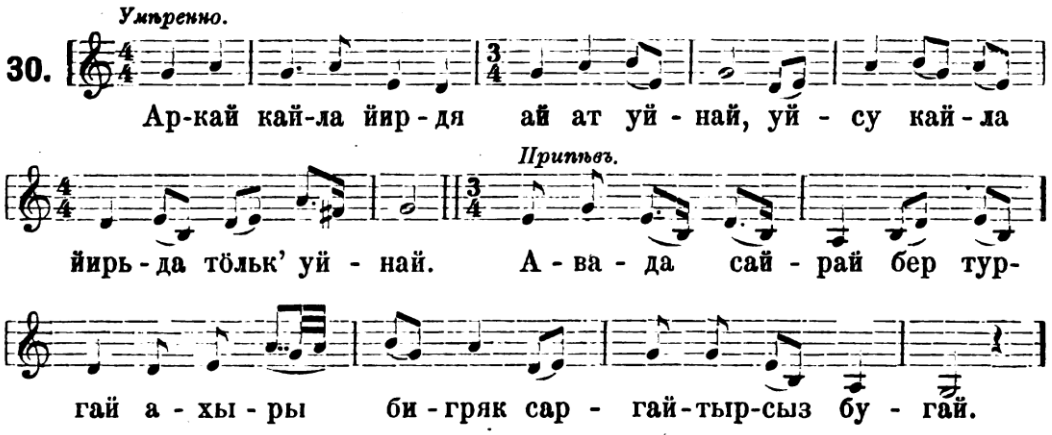
Припѣвъ. Авада сайрай бэрь тургай. Въ небѣ поетъ жаворонокъ.
Ахыры бигряк саргайтырсыз бугай, Кажется, заставитъ онъ потомъ грустить.

Г. Уфа.
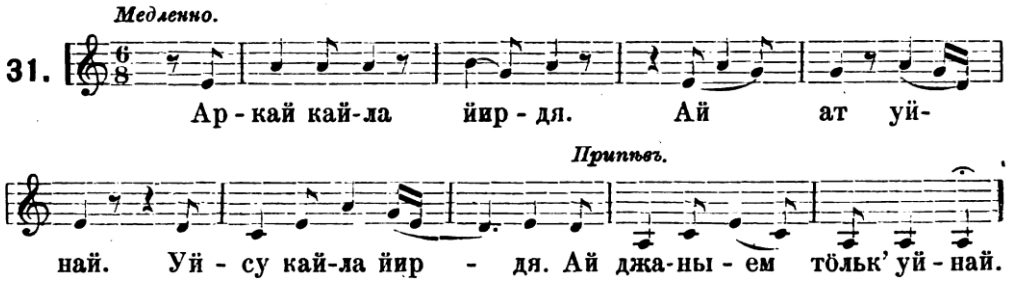
Припѣвъ. Ай джаным (тӧлк'уйнай) Ай душечка (лисица играетъ) *или*
или Ахмат Султан (тӧлк'уйнай). Ахматъ Султанъ (лисица играетъ).

Г. Уфа.
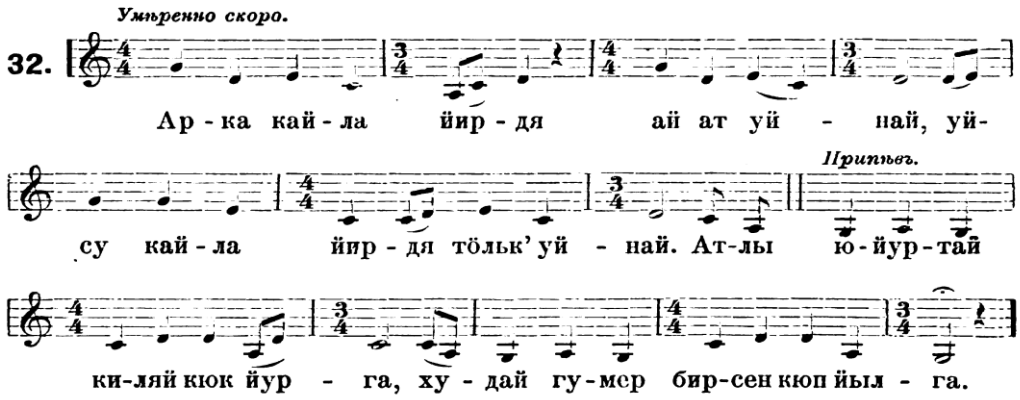
Припѣвъ. Атлы юртай киляй кюк йурга. Онъ пріѣдетъ верхомъ на сивомъ иноходцѣ.
Худай гумер бирсен кюп йылга! Пусть Богъ дастъ жить много лѣтъ!

Деревня Казаккулова, Верхнеуральскаго уѣзда, Оренбургской губ. (№№ 33—37).
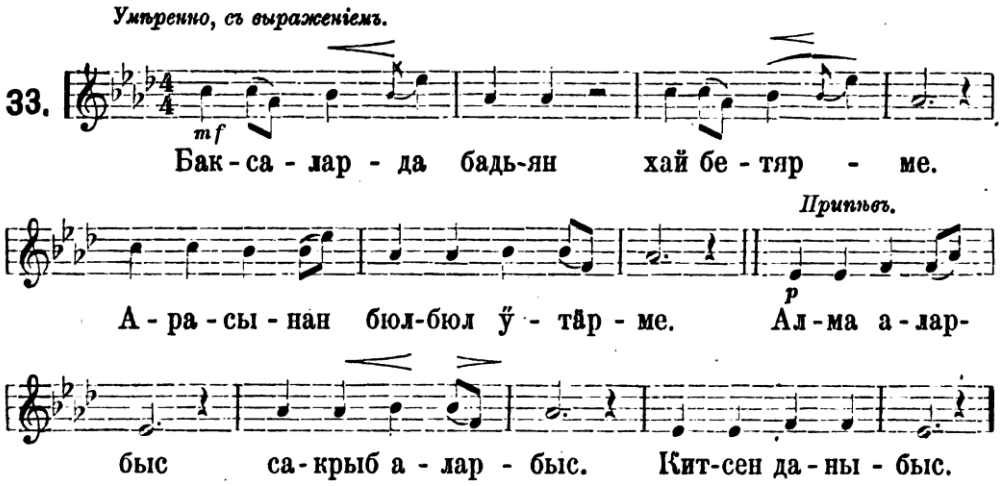
1. Баксаларда бадьян ай бетярме
Арасынан былбыл ӱтӓрме?

Припѣвъ. Алма аларбыс сакрыб аларбыс,
Китсен даныбыс.

Ӱзгäняйен кюреп сӱляшмягяс,
Хатка язып сюзляр бютярм'яй?

Припѣвъ. Алма аларбыс...

2. Сандугач хай кушлар хай ник булдың?
Сайрамагас талга ник кундың?

Алма аларбыс...
Гумырышга да буласы йукъ:
Бу кадары сылу ник булдың?
Алма аларбыс...

3. Иртядя туман кистя туман,

Жаңы жауган апак каркебек,
Алма аларбыс...
Артларымдан сыгып жылап калды.
Мал берэпкэй сауган жыр кебек (?)
Алма аларбыс...

1. Растутъ ли въ садахъ гвоздики
Пролетаетъ ли (поетъ ли) среди нихъ птица?

Припѣвъ. Мы беремъ яблоко и поемъ,
Чтобы распространилась наша слава.
Если я съ тобой не могу говорить,
То могу-ли довѣряться письму?
(*Припѣвъ*). Мы беремъ яблоко и поемъ...

2. Соловей, зачѣмъ ты сталъ соловьемъ?
Если не поешь, такъ зачѣмъ спишь на тальникѣ?
Мы беремъ яблоко и поемъ...
Жизнь наша такъ недолга:
Зачѣмъ же ты такъ красивъ?
Мы беремъ яблоко и поемъ.

3. И утромъ туманъ, и вечеромъ туманъ,
Какъ будто выпавшій тонкій снѣгъ.
Мы беремъ яблоко и поемъ...
Вышедши послѣ меня, она заплакала,
Точно табуна отдаленный шумъ.
Мы беремъ яблоко и поемъ...

4. Жыр жырлад'айтыб-ук эй айтасын,
Нейндяй жырлар сана бик киряк?
Алма аларбыс...
Аналардан тыумас тыуса турмас,

Сезненгкебек жигет бик сирäк.
Алма аларбыс...
5. Жöгöрöп кай тюштем гюл баксага:
Кызарып кай бешкан бер алма.
Алма аларбыс...
Сäнедя банга бäнедя санга
Кауштырмас м'икан берь Алла.
Алма аларбыс, сакрыб аларбыс
Китсен даныбыс.

4. Если ты поешь, то ты поешь какъ слѣдуетъ,
Какую пѣсню тебѣ надо?
Мы беремъ яблоко и поемъ...
Отъ матери не родятся (такіе, какъ ты), а если родятся, не будутъ жить.
Такіе молодцы какъ вы рѣдки.
Мы беремъ яблоко и поемъ...
5. Побѣжалъ я въ цвѣточный садъ.
Покраснѣло, поспѣло одно яблоко.
Мы беремъ яблоко и поемъ...
Тебя со мной, меня съ тобой,
Не соединитъ ли насъ Богъ.
Мы беремъ яблоко и поемъ,
Чтобы распространилась наша слава.

Дер. Казаккулова, Верхнеуральскаго уѣзда.

34.
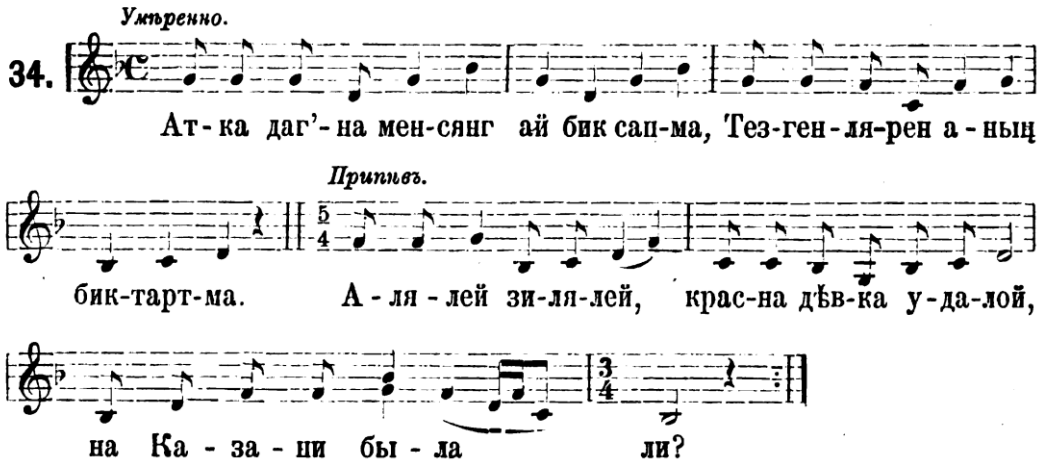
1. Атка дагна менсянг, ай бик сапма,
Тезгенлярен аныц бик тартма.
Припѣвъ. Алялей, зилялей, красна дѣвка удалой,
На Казани была ли?
2. Кыз куйнына керся хай тик жатма,
Кыз сатыр кійлярен бик сакла,
Алялей зилялей, красна дѣвка...

1. Если поѣдешь на лошади, не бей ея,
Повода слишкомъ не тяни.
Припѣвъ. Алялей зилялей, красна дѣвка удалой,
На Казани была ли?
2. Если къ дѣвицѣ за пазуху попадешь,
Охъ, даромъ не лежи; дѣвичью невинность очень береги.
Алялей, зилялей, красна дѣвка....

Дер. Казаккулова, Верхнеуральскаго уѣзда.

Не скоро.
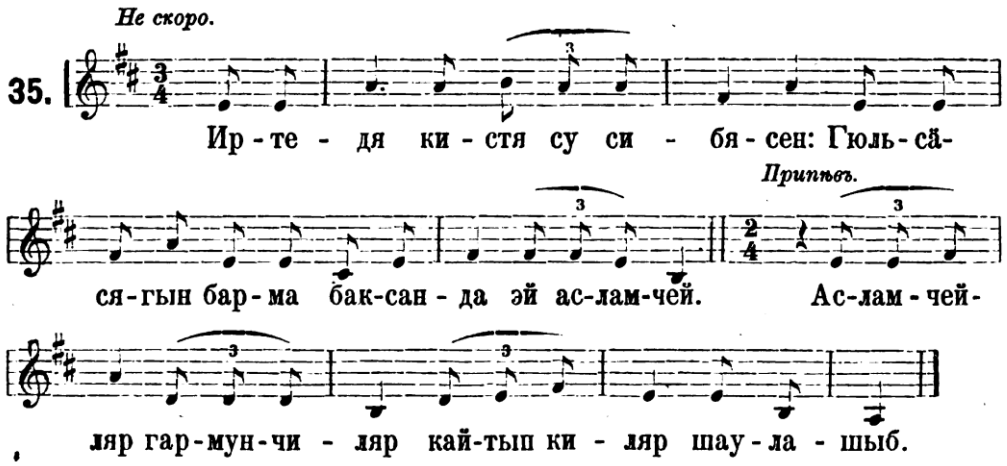
1. Ирьтядя кистя су сибясен:
Гюль слсягец барма баксада (эй)
асламчей?
Припѣвъ. Асламчейляр гармучиляр
Кайтып киляр шаулашыб.
2. Саусамда(й) жырлар табылыр иде.
Сяниң кебек булмый тапсанда (ай)
асламчей.
Асламчейлäр гармунчилäр
Кайтып киляр шаулашыб.

1. Утромъ и вечеромъ ты поливаешь
водой:
Есть ли въ твоемъ саду цвѣты?
Припѣвъ. Асламчеи музыканты
Уѣдутъ съ шумомъ.
2. Когда я здоровъ, пѣсни найдутся.
Такіе люди, какъ ты, едва ли най-
дутся.
Асламчеи музыканты
Уѣдутъ съ шумомъ.

Дер. Казаккулова, Верхнеуральскаго уѣзда.

Умьренно.
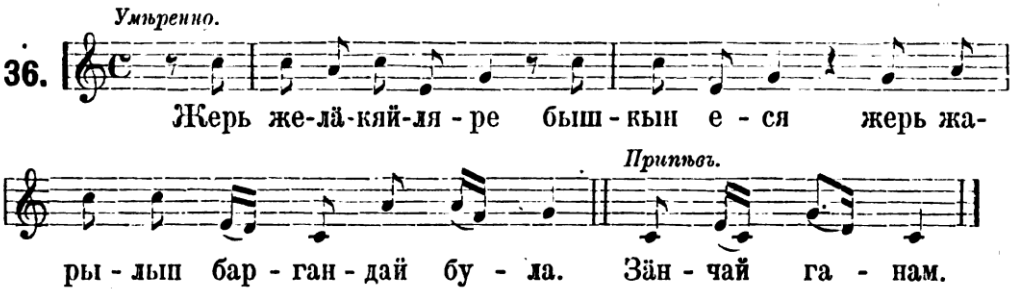
1. Жирь желякайляры бышкын еся,
Жирь жарылып баргандай була;
Зäньчай ганам (ганым)!
Тывуп ўскян жирляр иския тюшься,
Жюряк жарылып баргандай була.
Дусикай ганам!

1. Когда клубничка ягодка поспѣваетъ,
Тогда земля точно трескается;
Охъ, сношенька, сношенька!
Когда же вспомнишь о родинѣ,
Тогда сердце точно разрывается.
Охъ, дружище, охъ, дружище!

2. Ишекай ганам алды куш карагай,
Жил ӧрдеся башы байлана;

Зänчай ганам!
Уйламаган сакта бäн жюремян,
Уйладысам башым айлана;

Дусикай ганам!

3. Ак жифекей баулы ак ласын

Куш кюрд'еся сыгар ауага;
Зäньчай ганам!
Бэрь караймын байга бэрь гарипка,
Гарип гумери ӱтяр заяга;

Дусикай ганам!

4. Кюк кюгярсенлярнепг кюрке бар:
Башларында яшыль бюрки бар!
Зäньчай ганам!
Кагарларын салса кадыр мяӱля,
Рахымларын салса ирьки бар;

Дусикай ганам!

5. Куяштай тувар айляныш,
Алма ягасларга байланыш;
Зäньчай ганам!
Ӱткяндяй гумер бильгясе йук,
Киляйсе гюмер кюпме кан?
Дусикай ганам!

6. Иртэ белян турдым таңбеляш,
Беткян айым жӧрдем бал белян.
Зänчай ганам!
Почтовайлар киля ям беляш,
Макарьядан алган мал белян.

Дусикай ганам!

7. Тугаракай кюльдя дюрт ӱрдяк;
Мяргян булсанг атыб ал.
Зänчай ганам!

2. Передъ моимъ крыльцомъ двѣ сосны,
Если дуетъ вѣтеръ, вершины соединяются;
Охъ, сношенька...
Не предаваясь раздумью, я хожу,
А когда раздумаюсь, голова кружится;
Охъ, дружище...

3. Если соколъ, привязанный бѣлымъ шелкомъ
Увидитъ птицу, взвивается на небо;
Охъ, сношенька...
Если сравнить положеніе богача и посмотрѣть на бѣдняка, то невзрачна доля бѣдняка;
Охъ, дружище...

4. У сизой голубки видъ очень хорошій:
На головкѣ точно зеленая шапка;
Охъ сношенька...
Покараетъ Богъ, если захочетъ,
Онъ же и помилуетъ: Онъ въ этомъ воленъ;
Охъ, дружище...

5. Когда встаетъ солнце, то кружится,
Освѣщаетъ яблоню.
Охъ, сношенька...
Прошедшее уже протекло безслѣдно,
А будущаго много ли осталось?
Охъ, дружище...

6. Я всталъ рано съ зарею,
Прошлый мѣсяцъ у меня былъ медъ.
Охъ, сношенька...
Почтовые ѣхали на подводахъ
Съ товарами изъ Нижегородской ярмарки.
Охъ, дружище...

7. На озерѣ... четыре утки:
Если ты стрѣлокъ, то убей ихъ.
Охъ, сношенька...

Минган атым тура журга,
Йöз илле сумга сатыб ал.
Дусикай ганам!

Моя лошадь гнѣдой иноходецъ,
Купи его за полтораста рублей.
Охъ, дружище . . .

Дер. Казаккулова, Верхнеуральскаго уѣзда.

37.
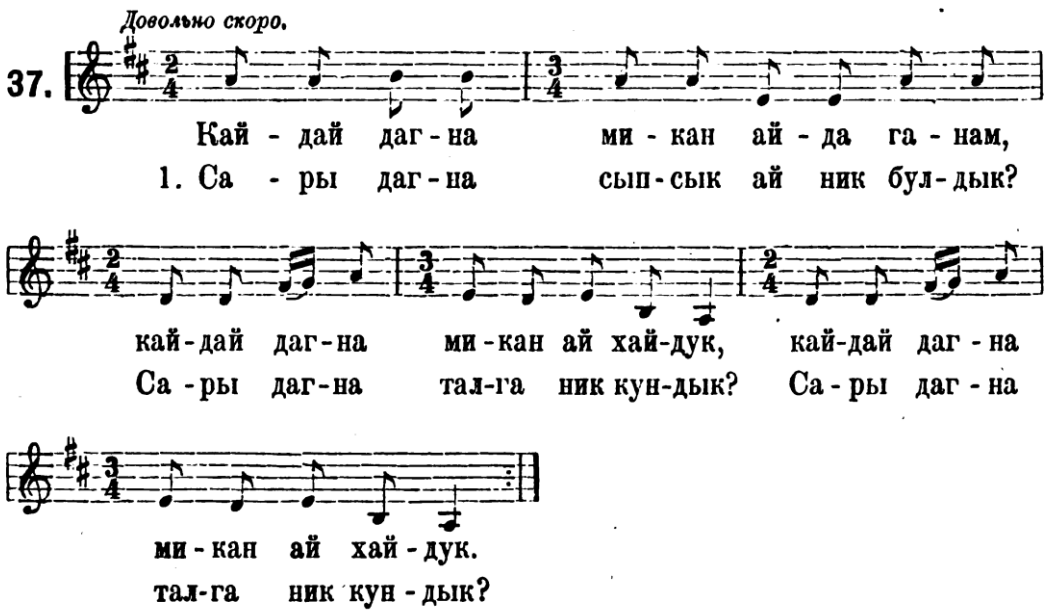
Кайдай дагна микан айда ганам,
Кайдай дагна микан ай хайдук (2 раза).

Сары сыпсык ник булдың?
Сары талға ник кундың?

Для чего ты желтая птичка?
Для чего ты сѣла на тальникъ?

1. Сары дагна сыпсык ай ник булдык,
Сары дагна талга ник кундык (2 р.)
2. Сяниң манга буласың йукъ
Джан кюйдюрюп дагна ник тулдык
2 р.)
3. Алма (дагна) таты шикяр ай бал-
белян
Жуку таты сöй'гян жар белян

1. Зачѣмъ мы, желтыя синицы, зачѣмъ
мы спали въ желтомъ тальникѣ.
2. Ты никогда не будешь моей:
Такъ зачѣмъ терзаешь душу?
3. Яблоко сладко съ сахаромъ и ме-
домъ,
А сонъ сладокъ съ любимою.

Варіантъ. Цер — пѣсня, нѣчто среднее между узункуй и такмакъ. Дер. Юлукъ, Орскаго уѣзда, Оренбургской губ.
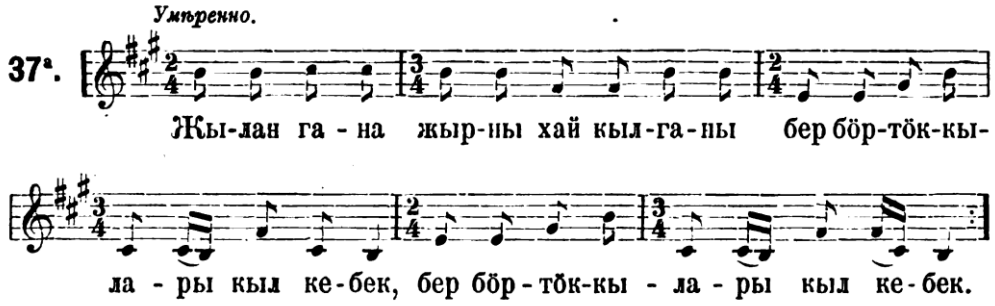
Жалан гана жыр кылганы,
Бер бөртөк кыл кебек.
Шул дустларны бик сагынсам,
Бер бер кӱнай була жыл кебек.

Если не вѣрно поешь пѣсню,
То это (негодно) какъ конскій волосокъ;
Если я сильно скучаю о друзьяхъ,
Тогда и одинъ день мнѣ кажется годомъ.

Пак-буе (рѣчка Илекъ близъ Оренбурга). Цер — пѣсня протяжня Дер. Иткулова, Орскаго уѣзда.
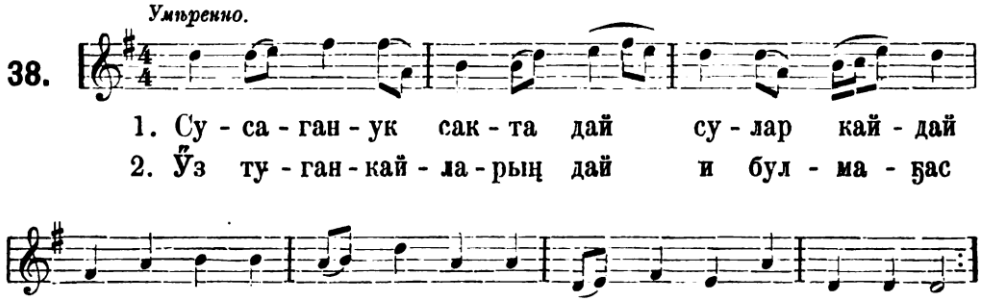
Сусаган-ук сакта су кайда,
Дарья суун эсипта ни файда?

Ӱз туганларың булмаса,
Йатлар белян безгя ни файда?

Когда мы чувствуемъ жажду, гдѣ вода,
Какая выгода, если мы пьемъ рѣчную воду?

Если нѣтъ у тебя родственниковъ,
Какая намъ польза отъ чужихъ?

Дер. Юлукъ, Орскаго уѣзда.
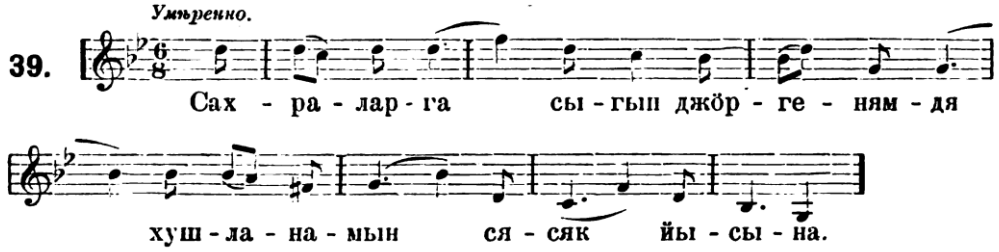
Сахраларга сыҕып джӧргянемдя,
Хушланамын сясяк ыйсына,
Жат жирлярда јаҷыз джӧргянемдя,
Дусытларым тюшся исемя.

Если я выхожу въ степь,
То я наслаждаюсь запахомъ цвѣтовъ,
Если я одинъ нахожусь на чужбинѣ,
Тогда приходятъ мнѣ на умъ друзья.

Дер. Юлукъ, Орскаго уѣзда.
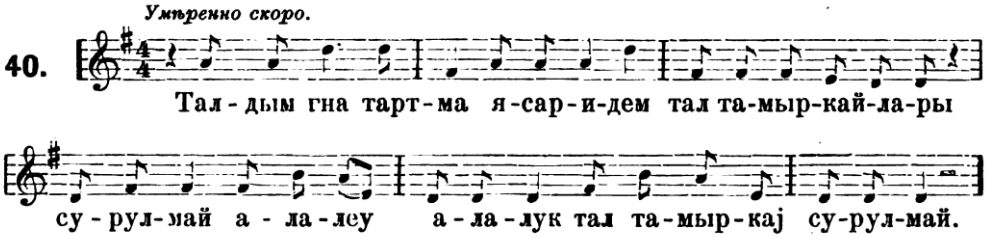
Талдан гна тартма ясар идем,
Тал тамыркайлары сурулмай,
Джаҷада дуслар ясар идем,
Иске дусларым айыр(ы)лмай.

Я сдѣлалъ связки изъ тальника
И не вырвалъ корней тальника;
Если я заключаю новую дружбу,
Я не расхожусь со старыми друзьями.

Скорыя татарскія пѣсни (Такмак).

Г. Уфа.
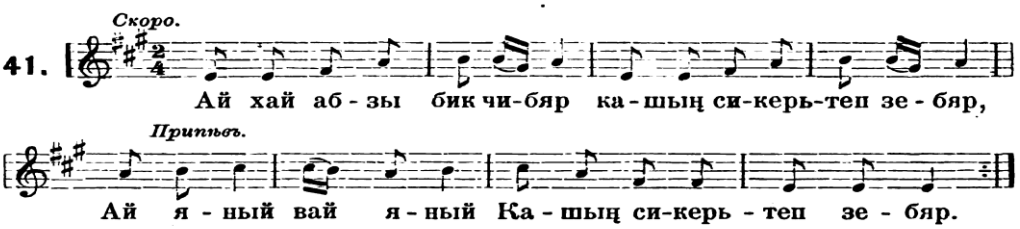
1. Ай хай абзы бик чибяр:
Кашың сикерьтеп зебяр.
Припѣвъ. Ай яный, вай яный,
Кашың сикерьтеп зебяр.
2. Йирлаучының кюңли булсын,
Кӱтяреб эчеб зебяр.
Ай яный, вай яный,
Кӱтяреб эчеб зебяр.

1. Ахъ, братецъ, какой ты красавецъ:
Поводи бровями.
Припѣвъ. Ахъ душенька, раздушенька,
Поводи бровями.
2. Чтобы удовлетворить желанію пѣвцовъ (чтобы развеселить пѣвцовъ),
выпей поднявъ чашку.

Вмѣсто послѣдняго стиха второй строфы поютъ также:
Яныи штанын ямый. Душенька чинитъ свои штаны.

Г. Уфа.

Умѣренно.

42.
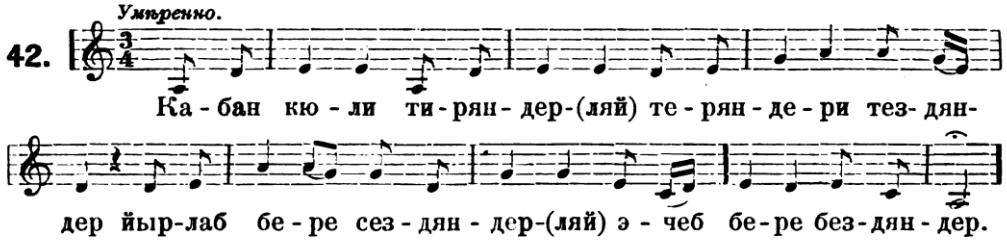
Кабан кюли тиряндер (ляй)
Тирянлери тездяндер
Йырлаб бере сездяндер (ляй),
Эчеб бере бездяндер.

Озеро Кабанъ очень глубоко:
Самое глубокое мѣсто по колѣно.
Вы споете,
А мы выпьемъ.

Г. Уфа.

Довольно скоро.

43.
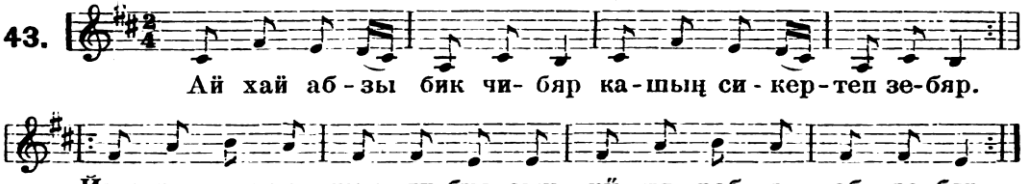
Переводъ см. въ пѣснѣ № 41.

Дер. Казаккулова, Верхнеуральскаго уѣзда Оренбургской губ.

Умѣренно, съ выраженіемъ. Запѣвъ.

44.
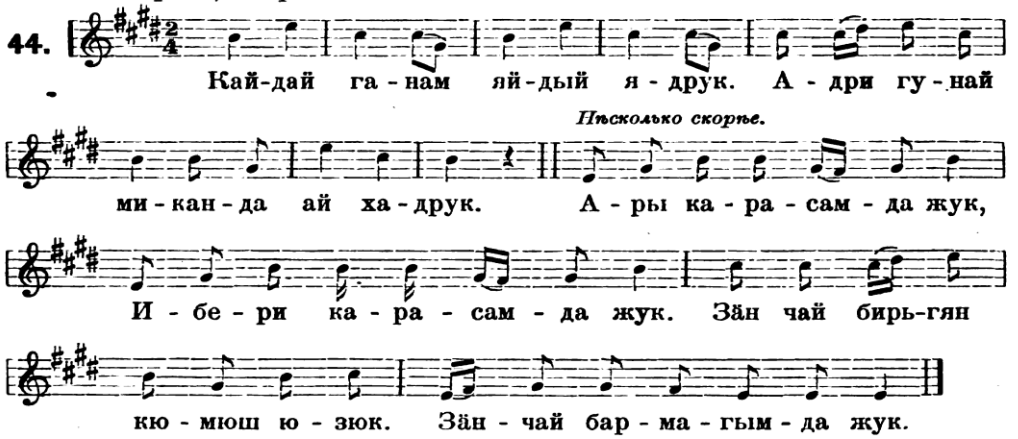
Запѣвъ передъ каждымъ изъ слѣдующихъ такмаковъ, состоящій изъ набора словъ безъ смысла.

1. Ары карасамда жук:
Бери карасамда жук.
Зӓн(и)чай бирьгян кюмюш юзюк,

Зӓнчай бармагымда жук.
2. Югряй сыктым таш урамга
Кильгян алма сатусы:
Сатусысы сатусы,
Жук жанымда ятусы.

1. Гляжу—туда, гляжу сюда:
Ничего не вижу.
Серебрянаго кольца, даннаго возлюбленной,
Нѣтъ на пальцѣ у меня.
2. Я выбѣжалъ на мощеную улицу
И увидѣлъ торговца съ яблоками:
Тебѣ хорошо торговать,
А мнѣ спать не съ кѣмъ.

3. Сыу агылыр арыктан,
Кызлар карар жарыктан:
Джюгрюп барып ўбяр едем,
Шиклянямен халыктан.

4. Сыу эсенда ак балык:
Б(е)ресин алып кактаныйк
Яз кильмяся кюз киляр

Янсык тыгып саклайык.

5. Сыу эсенда селяусен:
Б(е)рр син алып кюрярсен!
Кюргиң кился кюрярсен,

Тянкя жарым бирярсен.

6. Куш канаты кат кат булыр,
Ирь канаты ат булыр.
Газиз башка эшляр тюшся,
Ўз тыуганларың жат булыр.

7. Сахаралаґга сыгып юргянемдя
Хошланамын сясяк йысына.
Миця(дай) кильсяң киська киль,

Усурарбыс жумга кисьлярдя.

8. Ефяктяй билмау суксукка:

Укалары тузмас булгасы!
Укалары тузгай тулгасы,
Бу гюмерляр ўтмяс булгасы.

9. Икяудяй ўсяу булайык,
Жулгадай сыгып кунайык.
Жулгадай сыгып жул арынса,

Айырылмас дуслар булайык.

10. Кызыл ката ак уюк

Нигя кызлар кеймяйсез?
Сездя якшы миндя якшы,
Нигя мине сюймяйсез?

3. Вода бѣжитъ изъ желоба,
А дѣвка глядитъ въ щель:
Я побѣжалъ бы, поцѣловалъ бы ее,
Да стыдно мнѣ предъ народомъ.

4. Въ водѣ находится бѣлая рыба:
Поймать бы одну да посолить.
(Мой возлюбленный) если не весною,
то осенью придетъ,
А мы сунемъ его въ кисетъ

5. Въ водѣ плыветъ піявка (червь):
Берешь одну и смотришь;
Если хочешь посмотрѣть, то посмотришь,
Заплативъ полтора рубля.

6. У птицъ крылья — свои,
У людей крылья — лошади.
Если случится бѣда,
То и родные какъ будто чужіе.

7. Я ходилъ по степямъ
И насладился запахомъ цвѣтовъ.
Если придешь ко мнѣ, то приходи вечеромъ:
Вечеромъ въ пятницу мы встрѣтимся.

8. Шелковый поясъ — съ кистями на обоихъ концахъ:
Чтобы его позументу не износиться!
Но пусть онъ износится,
Лишь бы моей жизни не износиться.

9. Вдвоемъ или втроемъ выѣхавъ,
Мы ночуемъ въ дорогѣ.
Если наши странствія будутъ счастливы,
То мы не разойдемся, будемъ друзьями.

10. Красныхъ башмаковъ и бѣлыхъ чулковъ
Что вы, дѣвки, не носите?
Вы хороши и я хорошъ,
Что же вы меня не любите?

Г. Верхнеуральскъ, Оренбургской губ.
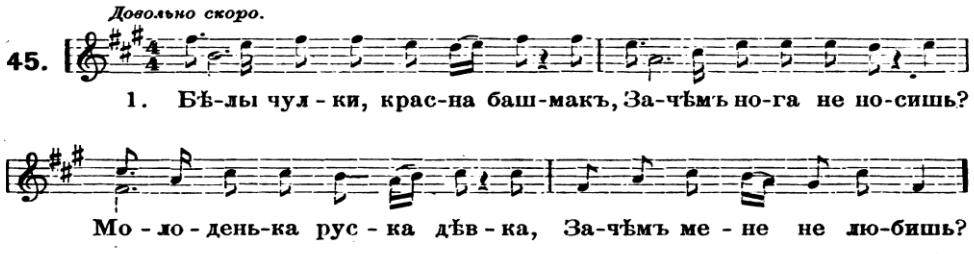
Далѣе идетъ текстъ въ родѣ фабричныхъ или городскихъ пѣсенъ позднѣйшей формаціи весьма невысокаго достоинства:

2. Ахъ ты, милый, работай,
На помаду денегъ дай (2 раза):
Денегъ нѣту ни гроша,
Безъ помады хороша (2 раза).
3. Я вареньице варила,
Себѣ фартучекъ спалила (2 раза),
Никому я не скажу,
Что я съ дѣвочкой хожу (2 раза).
4. Пойду выйду на рѣку,
Гдѣ поближе къ кабаку (2 р.):
Не моя ли пьяница
Въ кабакѣ валяется (2 раза).
5. Мнѣ мальчишкѣ бѣдному
Пріютиться не къ кому (2 раза),
Пріютился я къ одной —
Отбиваетъ братъ родной (2 раза).

Г. Троицкъ, Оренбургской губ.
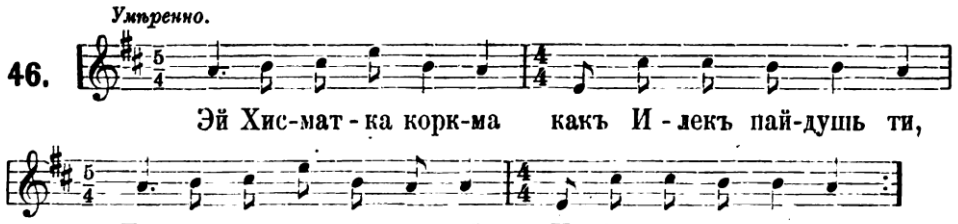
Эй Хисмяткя коркма [1]),
Какъ Илекъ пайдушь ти,
Тары [2]) тамъ сиба купай,
И буранъ [3]) кыргыскій,
Будишь бульна ти бугатъ,
Бишматъ [4]) новій купишь,
Синь [5]) тугда калымъ [6]) даешь,

За хурушій дивкамъ,
Билій, жирній ти возмешь,
Бары беръ канпиткамъ [7]),
Зубы серній [8]), глаза бустрій,
Нугтя ему красный;
Бисила [9]) съ нимъ заживешь,
Бишбармакъ [10]) ашаешь [11]).

Минь [12]) тугда тиба [13]) придемъ,

Сяй [14]) бирга ашаемъ,
Азракъ [15]) пива будка [16]) пьемъ.
И писня [17]) пускаемъ [18]).

Минь закунъ [19]) кринка даржимъ,
Силій [20]) нусь [21]) ашаемъ,
Гулува наша систимъ
Буруда ссипаемъ,
Пять разъ день мисеть пойдемъ
И намазъ [22]) дилаемъ,
И какой файда [23]) була,
Пся [24]) ево кунсяемъ;
И опять лушадь глядимъ,
Миста [25]) гутувляемъ,
Нусь пора [26]) его ташшимъ,
Урунбургъ гуляемъ,
А полисія даржитъ,
Бастрокъ [27]) отправляетъ
И казунній хлибъ [28]) кармитъ,
Ума прибавляетъ.

Дер. Казаккулова Верхнеуральскаго уѣзда, Оренбургской губ.

Довольно скоро.

47.
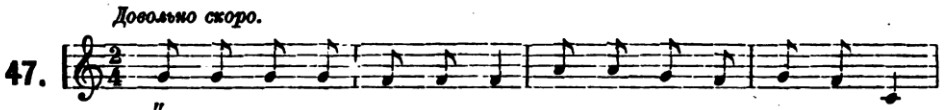
Ӱс тейн ак - са зур ак - са, Су - тю - би - на ба - та-дыр.
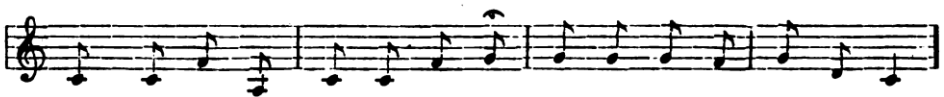
Жан(ы)-кам бяб-кям ни халь и - тейм: Ат-каң жат-ка са - та-дыр.

1. Ӱс тейн акса зур акса,
Су тюбина батадыр.
Жаныкам бябкям ни халь итейм:
Аткаң жатка сатадыр.

2. Трахтыр сыккан саларга
Яш кызларны аларга,
Тюш(е)ня ука саларга,
Красный билет аларга.

3. Камчат бюрек алырбыс,
Ситеня ука салырбыс.
Язгым булса ятка китмяс
Бер ун айга алырбыс.

4. Агын суның агувы(й)
Ак буз атның барувы(й);
Жан бирюве мисал икян
Жан сюйгяндян калувы(й)

5. Шебер шебер ямгур ява,
Уй артында даганап;
Ирт'ӱпкяне яратмасаң,
Кись ӱбярмен сибярляп.

1. Три копейки — большія деньги —
Упали въ воду;
Душенька, цыпленочекъ, что подѣлать:
Отецъ насъ продаетъ чужимъ.

2. Въ трактиръ я зашелъ выпить,
Молодыхъ дѣвокъ взять,
На грудь позументъ наложить,
Красный билетъ взять.

3. Возьмемъ камчатскаго бобра шапку,
По краямъ позументомъ обложимъ.
Если предначертано — на сторону не уйдемъ,
Возьмемъ (билетъ) на десять мѣсяцевъ.

4. Теченіе рѣчной воды —
Ѣзда бѣло-сѣрой лошади.
Трудно отдать душу
И разстаться съ любимою.

5. Шумитъ, шумитъ — дождь идетъ,
За избой льется;
Если не любишь ласокъ утромъ,
Вечеромъ поцѣлую усердно.

Дер. Казаккулова, Верхнеуральскаго уѣзда.
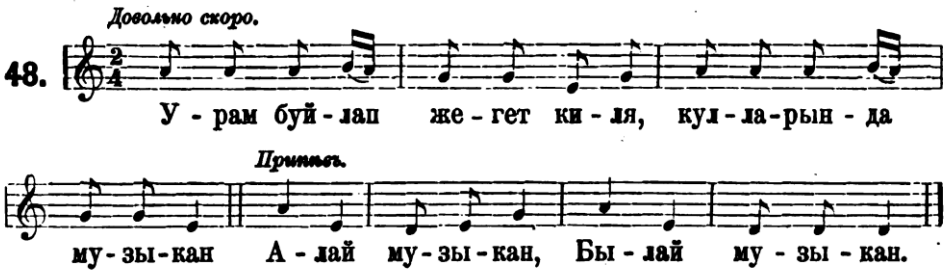
1. Урам буйлап жегет киля,
Кулларында музыкан.
Припѣвъ. Алай музыкан, былай музыкан.
2. Шул музыкан уйнаганда,
Ж(ю)ряге нисек музикян (тузикан).
Алай музыкан, былай музыкан.

1. Вдоль улицы идетъ молодецъ,
Въ рукахъ музыка (гармонія).
Припѣвъ. И такъ музыка, и этакъ музыка.
2. Когда на этой музыкѣ играютъ,
Сердце отчего-то ноетъ.
И такъ музыка, и этакъ музыка.

Дер. Ахунова, Верхнеуральскаго уѣзда.
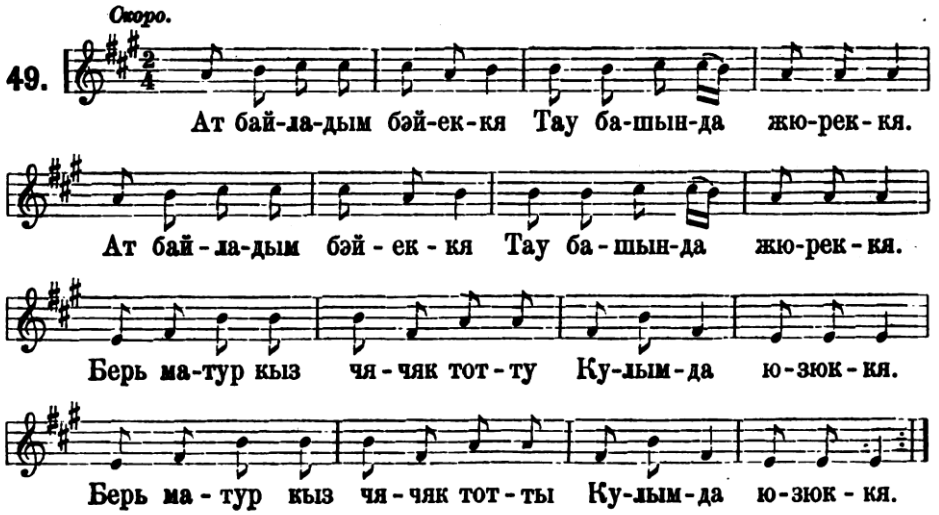
Ат байладым бэйеккя —
Тау башында жюрекkя.
Берь матур кыз чячяк тотто
Кулымдагы юзюккя.

Я привязалъ лошадь высоко —
На вершинѣ горы къ ольхѣ.
Одна красивая дѣвица держала цвѣтокъ,
А на моей рукѣ былъ перстень.

Гизнякяй (Зять). Дер. Ахунова, Верхнеуральскаго уѣзда.
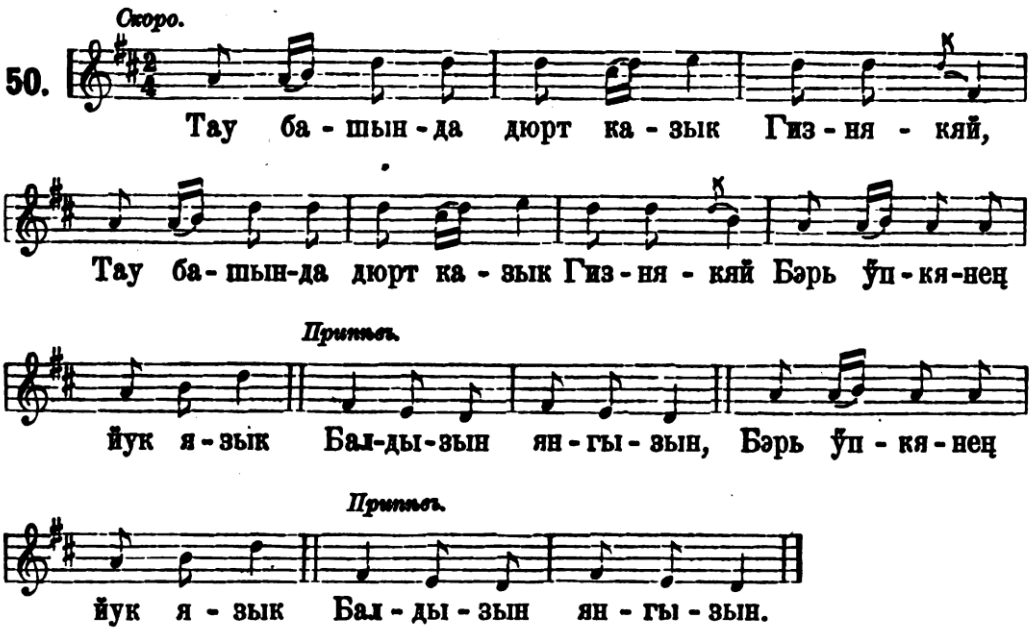
См. инструментальный варіантъ этой мелодіи (для скрипки) плясоваго характера № 5, а также башкирскій варіантъ № 191.

1. Тау башында дюрт казык, Гиз-някяй,
Бэрь ўпкянең йук язык;
Балдызын янгызын.
Бу биляреҫ нигя нызка, Гизнякяй?
Татар кызын сюйгäнгä;
Балдызын янгызын.

1. На вершинѣ горы 4 кола, зятекъ,
Отъ одного поцѣлуя нѣтъ грѣха.
Припѣвъ. Своячена одинехонька.
Эта талья отчего тонка, зятекъ?
Оттого, что ласкала татарка;
Своячена одинехонька.

2. Бу аягың ник кякяре, Гизнякяй?
Кякре кауш кейгянгя;
Балдызын янгызын.
Ал урамның уртасында, Гизнякяй,
Даушфның кантуры;
Балдызын янгызын.

2. Отчего кривы твои ноги, зятекъ?
Отъ кривыхъ калошъ;
Своячена одинехонька.
На большой улицѣ, зятекъ,
Находится Даушева контора;
Своячена одинехонька.

3. Ал урамны тура барса, Гизнякяй,
Шунда кызлар матуры;
Балдызын янгызын.

3. Если по улицѣ прямо пойдешь, зятекъ,
Тамъ находятся красивыя дѣвицы;
Своячена одинехонька.

Бу бармагым нигя нызка, Гизнякяй? Этотъ мой палецъ отчего тонокъ, зятекъ?

Алтын балдак кейгянгя; Оттого, что надѣвалъ золотое кольцо;

Балдызын янгызын. Своячена одинехонька.

4. Ал урамның уртасында, Гизнякяй, 4. По срединѣ улицы, зятекъ,

Шувуп бара берь сана; Съ шумомъ ѣдутъ сани;

Балдызын янгызын. Своячена одинехонька.

Бэз урамны ўткян сакта, Гизнякяй, Когда мы проѣзжаемъ по улицѣ, зятекъ,

Жылай кала бисара; Съ плачемъ остаются бѣдняки;

Балдызын янгызын. Своячена одинехонька.

5. Байлар югар'бэз тюбян, Гизнякяй, 5. Богачи находятся вверху, мы — внизу, зятекъ,

Байлар китсен юз тюбян; Богачи пусть внизъ лицомъ провалятся;

Балдызын янгызын. Своячена одинехонька.

Байлар ери баксада, Гизнякяй, Богачи ходятъ въ саду, зятекъ,

Ярлы ери далада; Бѣдные ходятъ по степи;

Балдызын янгызын. Своячена одинехонька.

6. Урамг'ямшик туктаган, Гизнякяй, 6. На улицѣ ямщикъ остановился, зятекъ,

Ышлаясын суклаган; Шлея у его лошади съ кистями;

Балдызын янгызын. Своячена одинехонька.

Бэзнең жаны ўпкялягян, Гизнякяй, Наши души разсердились, зятекъ,

Ялля янгыз йуклаган; Не знаю, отъ того ли, что одни спали;

Балдызын янгызын. Своячена одинехонька.

Айдэ агай аманат (дядя посыльный). Гор. Верхнеуральскъ.

Довольно скоро.

51.
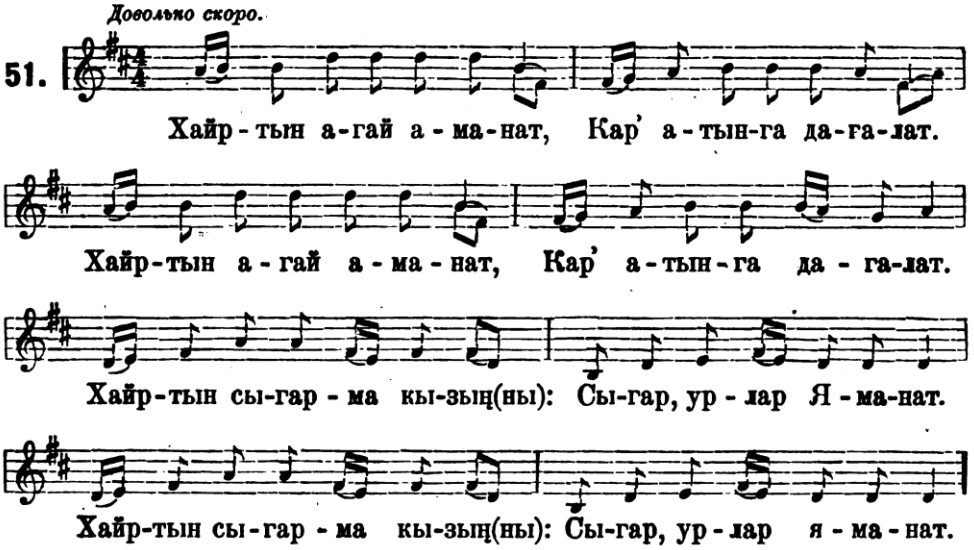
См. ту же мелодію для скрипки (плясоваго характера) № 7.

1. Хайртын агай аманат,
Кар'атынга дагалат.
Хайртын сыгарма кызыңны:

Сыгар, урлар Яманат.

2. Хайртын бура бураткан
Үйгя тюгюль киляткя.
Хайртын агай Хамида
Маржа тюгюль беляткя.

3. Тау башында селәүксен
Сыулар тапмай юресен;
Сыулар тапса йуллар тапмай.

Янгыз башың ям тапмай.

4. Астырханың баксасында
Бурлуп үскән берь будай.
Будай кюбюк кауштырсын
Икямезне бер Худай.

1. Хайритдинъ, дядя посыльный,
Подкуй карюю лошадь,
Хайритдинъ, не выпускай дѣвицы (дочери):
Выйдетъ, украдетъ Яманатъ (имя мужчины).

2. Хайритдинъ рубилъ срубъ
Не на избу, а на клѣть.
У Хайритдина дяди Хамида
Не жена, а блядь.

3. На горѣ червякъ
Воды не можетъ найти;
Если воды найдетъ, то дороги не найдетъ.
Одинокая голова не найдетъ утѣхи.

4. Въ астраханской бахчѣ
Выросла густая пшеница.
Пусть какъ пшеницу соединитъ
Насъ обоихъ одинъ Богъ.

5. Сыуда балык кюп булыр,
Суртан балык бер булыр.
Ильдя матур кюп булыр,
Джан сюйгянем бер булыр.

6. Сясең биштян ӱрюп сал!
Без китябез кюрюп кал!
Йул азыгы безең буса
Уң битемдян ӱбюп кал.

5. Въ водѣ много рыбы,
А рыба щука — одна.
Въ народѣ много красавицъ,
Но любимая моя — одна.

6. Заплети косу въ пять прядей!
Мы поѣдемъ, ты оставайся и гляди!
Вмѣсто запасовъ на дорогу
Поцѣлуй насъ въ правую щеку и оставайся.

Дер. Ахунова, Верхнеуральскаго уѣзда.

52.
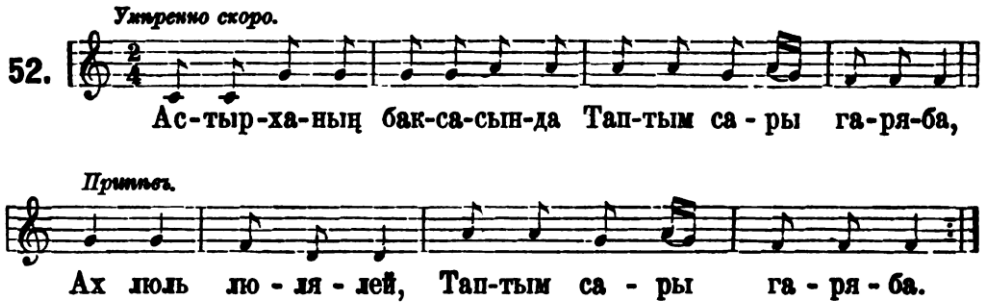
1. Астырханың баксасында
Таптым сары гаряба,
Ах люль люлялей,
Таптым сары гаряба
Сыйып сыйып алмай калсаң,
Сыйын китер урамга,
Ах люль люлялей,
Сыйын китер урамга.

2. Астым кебет бер такта,
Алдым Бухар басмасын,
Ах люль люлялей,
Алдым Бухар басмасын.
Безней безгя, сезней сезгя;
Куйсаң! душман махтасын!
Ах люль люлялей,
Куйсаң! душман махтасын!

1. Въ астраханской саду
Я нашелъ желтый плодъ,
Ахъ, люль люлялей,
Я нашелъ желтый плодъ.
Чиркалъ, чиркалъ, не успѣлъ,
Чиркай и тащи на улицу,
Ахъ, люль люлялей,
Чиркай и тащи на улицу.

2. Открылъ лавку въ одну доску,
Взялъ бухарской тесьмы,
Ахъ, люль люлялей,
Взялъ бухарской тесьмы;
Наше намъ, ваше вамъ;
Оставь, пусть враги хвалятъ!
Ахъ люль люлялей,
Оставь! пусть враги хвалятъ!

3. Ишик алдым сазгана:
Кермя джегет батырсын!
Ахъ люль люлялей,
Кермя джегет батырсын!
Безнең артын гери тыргас,
Янгыз атны сатырсын!
Ах люль люлялей,
Янгыз атны сатырсын!

4. Сикреп тюштем сыу'стем:
Нигя тюштем нигя'стем?
Ах люль люлялей,
Нигя тюштем нигя'стем?
Бу хасрятлярне кюргянем'ся,
Нигя тудым нигя ӱстем?
Ах люль люлялей,
Нигя тудым нигя ӱстем?

5. Сандугаска ем бирмейсен,
Аска ӱлсен дидегмей?

Ах люль люлялей,
Аска ӱлсен дидегмей?

Сагынганҕа дюк салямын,
Саргайып ӱлсен дидегмей?

Ах люль люлялей,
Саргайып ӱлсен дидегмей?

6. Сары сандугас баласы
Ерь еляген ашамай,
Ах люль люлялей,
Ерь еляген ашамай.
Кыз баланы сюйгянә,
Ӱз сюйгянен ташламай,

Ах люль люлялей,
Ӱз сюйгянен ташламай.

3. Во дворѣ у насъ болото:
Не ходи, молодецъ, — завязнешь!
Ахъ, люль люлялей,
Не ходи, молодецъ,—завязнешь!
Если будешь гоняться за нами,
Послѣднюю лошадь продашь!
Ахъ, люль люлялей,
Послѣднюю лошадь продашь!

4. Спрыгнувъ, я упалъ и выпилъ воды:
Зачѣмъ я упалъ, зачѣмъ пилъ?
Ахъ, люль люлялей,
Зачѣмъ я упалъ, зачѣмъ пилъ?
Чѣмъ видѣть такое горе,
Зачѣмъ родился, зачѣмъ выросъ?
Ахъ, люль люлялей,
Зачѣмъ родился, зачѣмъ выросъ?

5. Соловью ты не даешь пищи,
Неужели ты скажешь: «пусть умретъ съ голода?»
Ахъ, люль люлялей,
Неужели ты скажешь: «пусть умретъ съ голода?»
Пошли поклонъ скучающему,
Неужели ты скажешь: «пусть пожелтѣетъ, умретъ?»
Ахъ, люльлюлялей,
Неужели ты скажешь: «пусть пожелтѣетъ, умретъ».

6. Птенецъ желтаго соловья
Клубники не ѣстъ,
Ах, люль люлялей,
Клубники не ѣстъ.
Кто любитъ дѣвицу,
Тотъ не броситъ своей возлюбленной,
Ахъ, люль люлялей,
Тотъ не броситъ своей возлюбленной.

Дер. Рысаева, Верхнеуральскаго уѣзда.

Не очень скоро.

53.
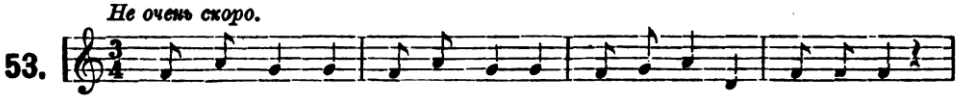
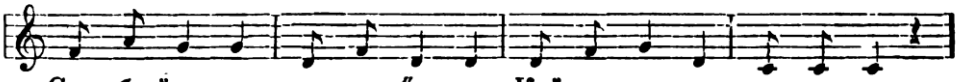

1. Ике матур сыуга бара,
Бар кейемен кейенеп.
Сыу буйында сурып ӱпсям:
Кайтып китяр сюянеп.
2. Матур кызлар сыуга бара:
Таймайм'икан катасы!

Сыу йулында сурып ӱпсям,
Рахмат укыр атасы.

1. Двѣ красотки пошли за водой,
Надѣвъ всю свою одежду.
У воды я ихъ поцѣловалъ:
Онѣ радостно пошли домой.
2. Дѣвицы красавицы пошли за водой:
Не поскользнулись ли онѣ въ башмакахъ!
Если я поцѣлую ихъ на дорогѣ,
Благодаренъ за это будетъ ихъ отецъ.

Такмакъ бирскій. Дер. Рысаева, Верхнеуральскаго уѣзда.

Умеренно скоро.

54.

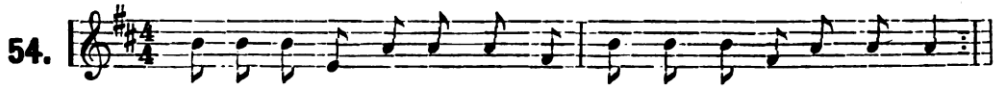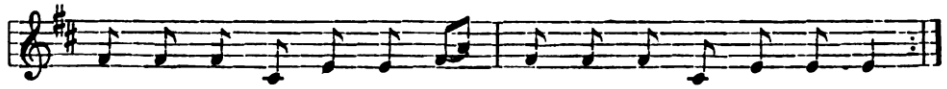

1. Балакайым бишмятеңне,
Джигитлярдянни'шлаттең,
Асулама яныкайым,
Ӱзеңдя тун тешляттең.

2. Агас башын йиль ала,
Кюпер башын сыу ала;
Сюйгян сюйгянен ала,
Сюймягянен кем ала?

1. Своимъ бешметомъ, моя любимая,
Что ты сдѣлала съ молодцами?
Не сердись моя любимая,
Твою шубу ты позволяла хватать зубами.

2. Вѣтеръ обвѣваетъ вершину дерева,
Вода уноситъ мостъ;
Любимый беретъ любимую,
А не любимую кто беретъ?

3. Аргы яктан бирге якка
Сыгар идем ўсь атлап;

Ятыр идем йуклар идем,
Янкайымны кусаклап.

4. Алай итяргя киряк,
Былай итяргя киряк;
Бардыр алланың язмышы,
Сабыр итяргя киряк.

3. Отъ того берега на этотъ берегъ
Хотѣлось бы мнѣ перейти въ три шага;
Хотѣлось бы мнѣ лежать и спать,
Обнимая свою любимую.

4. Этакъ надо сдѣлать,
Такъ надо сдѣлать;
Есть Божье предопредѣленіе,
(Поэтому) надо терпѣливо ждать.

Каждые 2 стиха исполняются дважды.

Варіантъ 1-й строфы.

Айгей кызым ни'шлядең?
Джигитлярдян ни'шляттең?
Асулама яникайым,
Ўзен бишмят тешляттең.

О дѣвица моя, что ты сдѣлала?
Что ты сдѣлала съ молодцами?
Не сердись, моя любимая,
Твой бешметъ ты позволяла хватать зубами.

Дер. Рысаева, Верхнеуральскаго уѣзда.

55.
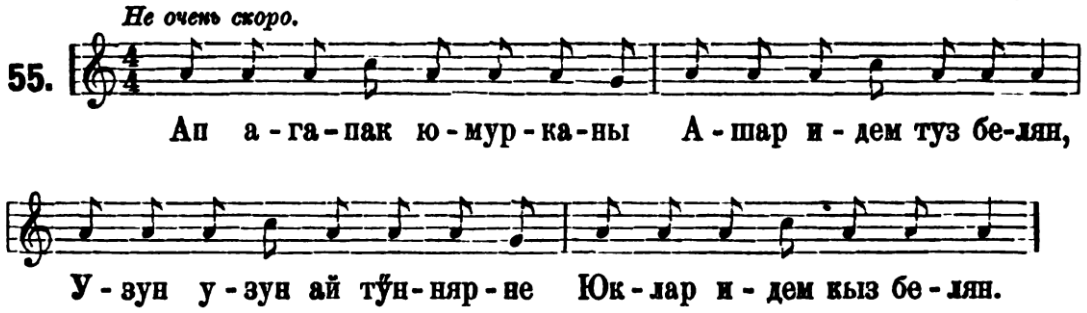
Ап агапак юмурканы
Ашар идем туз белян
Узун узун ай тўннярне
Юклар идем кыз белян

Бѣлое, бѣлое яичко
Съѣлъ бы съ солью,
Долгую, долгую ноченьку
Спалъ бы съ дѣвицею.

Акчарлакъ (мартышка).
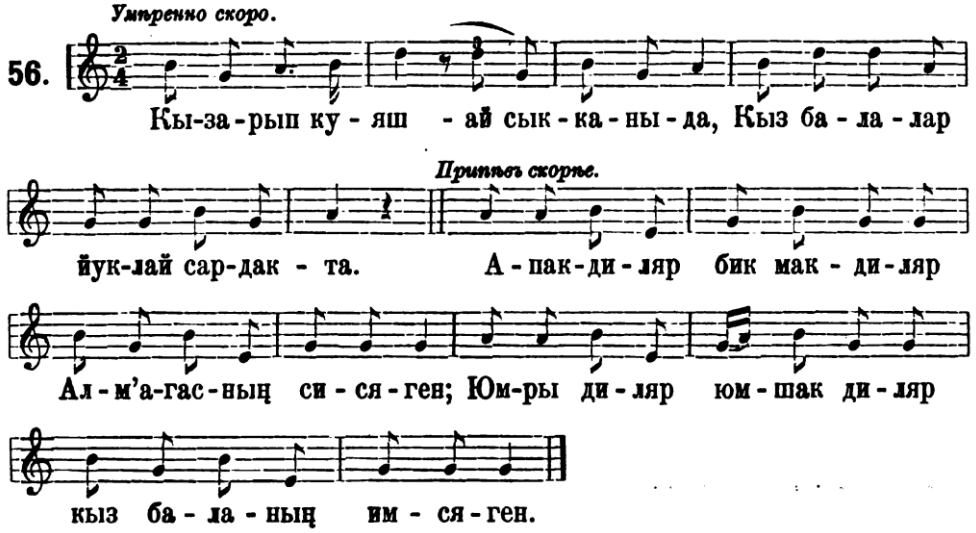
См. инструментальный варіантъ мелодіи № 6.

Кызарып куяш (ай) сыкканда,
Кыз балалар йуклай сардакта.
Припѣвъ. Апак диляр бик мактиляр

Алм'агасның сисяген;
Юмры диляр юмшак диляр
Кыз баланың имсяген.

Когда восходитъ красное солнце,
Дѣвицы спятъ на чердакѣ.
Припѣвъ. Они называютъ бѣлыми и хвалятъ

Цвѣты яблони;
Они называютъ круглыми и мягкими
Груди дѣвицъ.

Бянем кіяўм (мой зять). Г. Верхнеуральскъ.
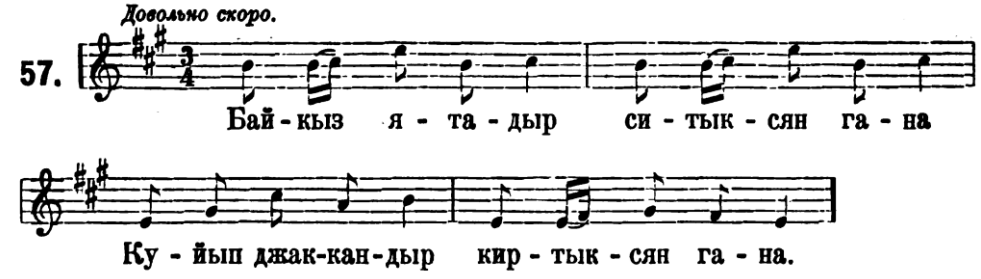
См. инструментальный варіантъ этой мелодіи № 14.

Байкыз ятадыр ситыксян г(а)на,
Куйып жаккандыр киртыксян гана.
Бянем кіяўм Мухамадьяр,

Сюплек сюплектян иск(и)сабатаджăр.
Бянем кіяўм сату сатусы,
Сўплектян хлам джепеп кайтусы.

Казанская. Г. Верхнеуральскъ.

Скоро.

58.
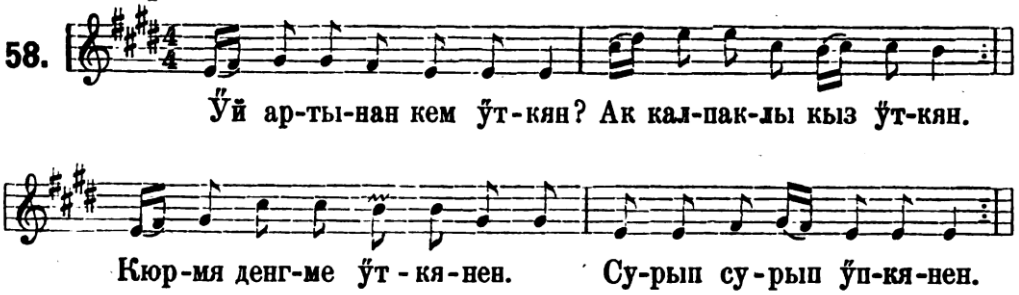
Дер. Казаккулова, Верхнеуральскаго уѣзда.

Варіантъ мелодіи.

58ª.
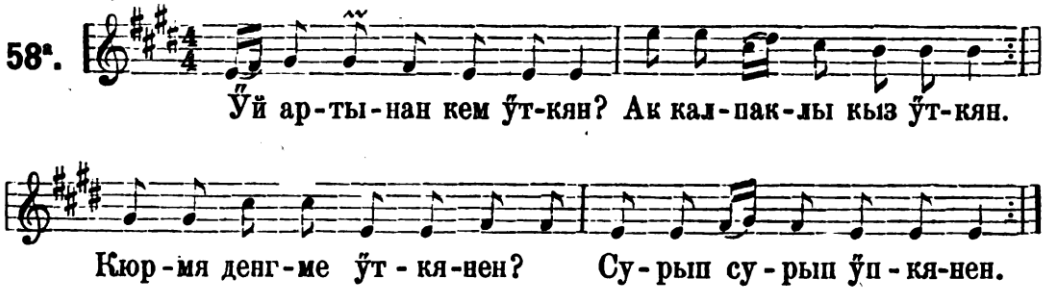
1. Ӱй артынан кем ӱткян?
Ак калпаклы кыз ӱткян.
Кюрмядеңме ӱткянен?
Сурып сурып ӱпкянен.
2. Алм'агас ӱсяделяр
Астарханда бейек-ук.
Безненг якта бик мактылар,
Кызбаланы діеб-ук.
3. Алтын балдак бармактай
Айланадыр салмакка.
Айтыр сюзең бар кюбюк:
Айда сыгыйк аулакка.
4. Ак иделнең ар джагына
Басма салдым киң такта.
Кызлар белән уйнаганны
Бик мактыйлар китапта.

1. Кто прошелъ мимо окна?
— Дѣвка въ бѣломъ колпакѣ.
Не видали ли, какъ прошла?
— Обнявъ ее, онъ цѣловалъ.
2. Яблонныя деревья выросли
Высоко въ Астрахани.
Въ нашей сторонѣ очень хвалятъ дѣвицъ.
3. Золотую колотушку толщиною съ палецъ
Онъ вертитъ, чтобы опустить.
Ты, кажется, желаешь сказать слово:
Пойдемъ въ уединенное мѣсто.
4. На ту сторону Бѣлой
Положилъ я широкую доску.
Игры съ дѣвицами
Очень хвалятъ въ книгахъ.

Г. Верхнеуральскъ.

59.
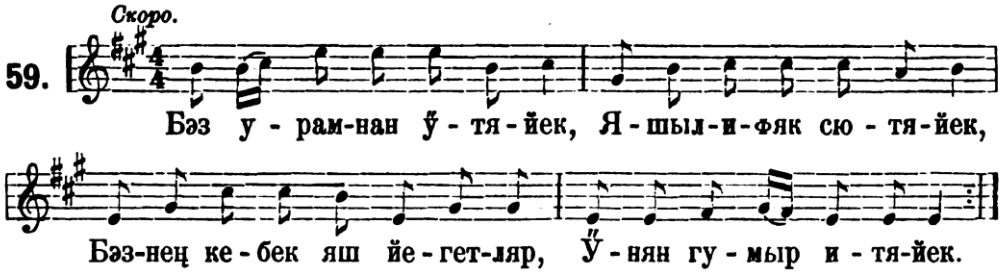
См. инструментальный варіантъ № 16.

1. Без урамнан ӱтяйек,
Яшыл ифяк сютяйек.
Бэзнең кебек яш йегетляр,
Ӱнян (?) гумыр итяйек.
2. Джидегяння дигян джиде йундус,
Джид(е) айлянна таңнар аткансы.

Сюйгян джарын бик мактыйлар,
Нися уянна тюнняр ӱткянсе.

1. Перейдемте черезъ улицу,
Одѣнемтесь въ зеленый шелкъ.
Молодцы, какъ мы,
Проведемте веселую (?) жизнь.
2. Когда семь звѣздъ медвѣдицы
Семь разъ вертятся, появляется заря.
Любимую они очень хвалятъ,
Сколько ночей съ ней проводятъ.

Г. Верхнеуральскъ.

60.
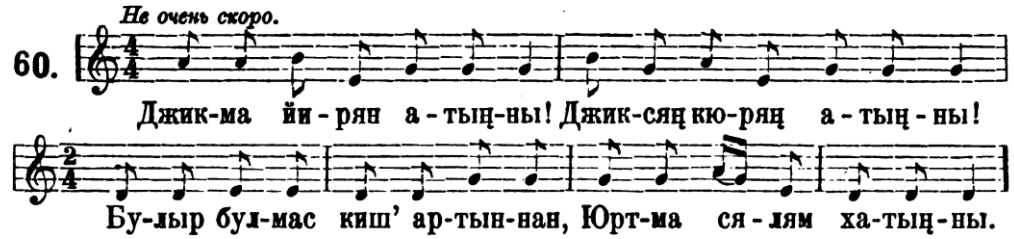
1. Джикмя йирян атыңны,
Джиксяң кюряң атыңны!
Булыр булмас киш'артыннан,
Юртма сялям хатыңны!
2. Ӱйиндерсе индерсен,
Кума синне сындырсын,
Бигряк матур кыз икянсен,
Ӱбеп янын тындырсын.

3. Орынбурка йулы ай піяла,
Баскангына сайын уала,
Орынбурка киткян джегетлярнең

Башкайлар кайтмый йугала.

1. Не запрягай рыжей лошади,
Запрягай каурку!
Всякимъ людямъ
Не посылай привѣтственныхъ писемъ!

2. Ты очень красивая дѣвица,
Въ поцѣлуяхъ пусть душа твоя успокоится.
3. Оренбургская дорога какъ стекло,
Гдѣ наступишь, ломается,
Головы молодцевъ, ушедшихъ въ Оренбургъ,
Не возвращаются, пропадаютъ.

Г. Верхнеуральскъ.

Довольно скоро.

61.
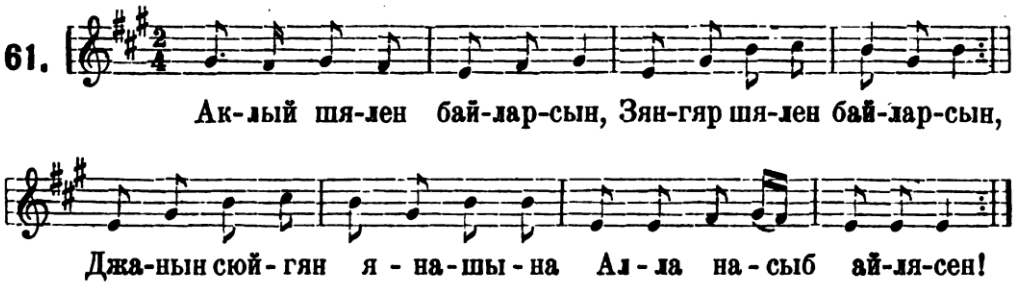
1. Аклый шялен байларсын,
   Зянгяр шялен байларсын;
   Джаным сюйгян янашыма
   Алла насыб айлясен!
2. Мендем бейек тауларга,
   Чук чукладым бауларга;
   Баудан тартсам ўзеля,
   Нечкя билгя сизеля.
3. Нечкя билнең анасы
   Килсен минем ўземя;
   Кился минем ўземя,
   Туры äйтермен юзеня.
4. Безнең сыуның буйында,
   Кул яулыгы кулында
   Бездя кызлар уйнайлар
   Язгы сабан туйында,
5. Язгы сабан туйында
   Янгы басу буйында.
   Анас'иртян кызын эзлій,
   Кызы безнең куйнында.

1. Бѣлою шалью накроешься,
   Синею шалью накроешься;
   Пусть съ любимой
   Богъ меня благословитъ!
2. Влѣзъ я на высокую гору,
   Пришилъ къ поясу кисточки;
   Если тянуть за поясъ, онъ оборвется,
   Гибкому стану это чувствительно.
3. Пусть мать красавицы дѣвушки
   Приходитъ ко мнѣ;
   Если она придетъ ко мнѣ,
   То я прямо скажу ей въ глаза.
4. Ходитъ дѣвица по рѣченькѣ
   Носовой платокъ въ рукахъ.
   У насъ дѣвушки играютъ
   Во время весенняго сабантуя[1]),
5. Во время весенняго сабантуя
   По зеленымъ лугамъ.
   Утромъ мать ищетъ дочь свою,
   А дѣвица въ нашихъ объятіяхъ.

Изъ Оренбурга. Запис. въ татарской дер. Юлукъ, Орскаго уѣзда.

62.

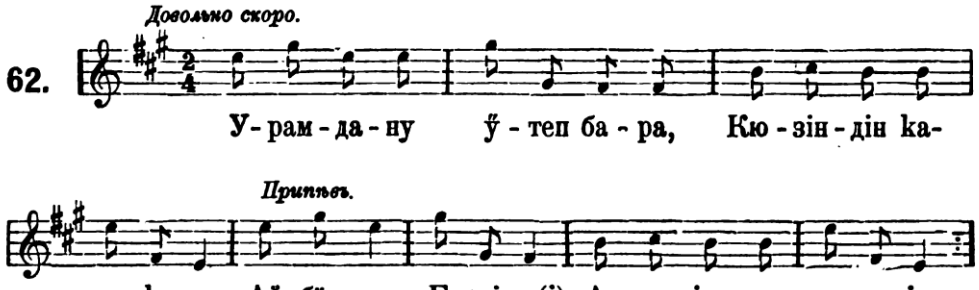

Урамдан ӱтеп бара,
Кюзіндін кашын кара.
Припѣвъ. Ай бӓгрым Газіза,
Ас уз јакнын шул узја.
Керпегендян гюлляр тама,
Кюрсям жӱрягем жана.
Ай бӓгрым Газіза,
Ас уз якнын шул узја.

По улицѣ она прошла,
Глаза и брови черные.

Изъ рѣсницъ ея капаютъ цвѣты,
Если я это вижу, мое сердце горитъ.

Дер. Юлукъ, Орскаго уѣзда.

63.
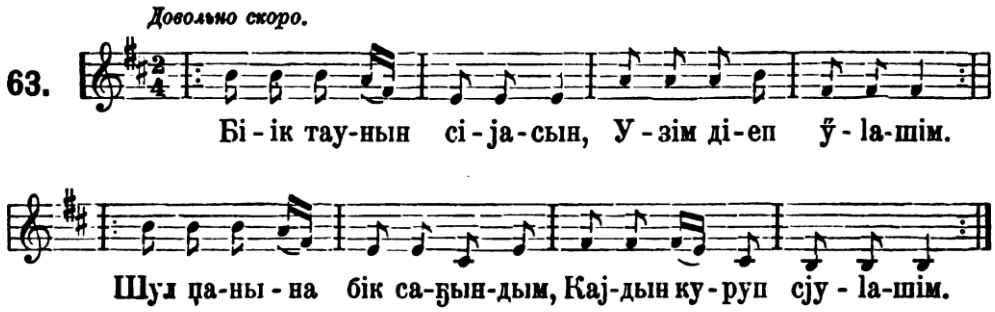
Біек тауның сіясын,
Ӱзім діеп ӱlашім.
Шул ҷанына бік сағындым,
Кайдан кюреп сюлашім.

Такмакъ Казанскій. Дер. Юлукъ, Орскаго уѣзда.

64.

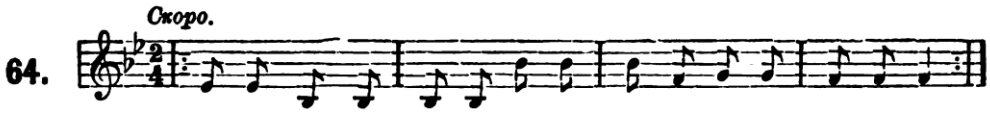

Без у-рам-дан ўт-кян сак-та, Тя-ря-зя-да кюз-ля-ре.

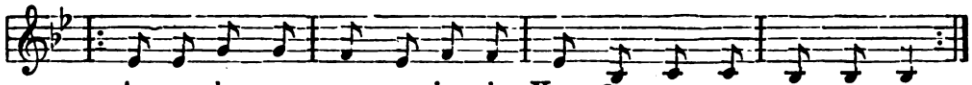

А-су-зја-кны шун су-јо-зјо, Хош бул ди-гян сюз-ля-ре.

1. Без урамдан ўткян сакта
   Тярязяда кюзляре } 2 р.
   Асузякны шун сузјо
   Хош бул дигян сюзляре } 2 р.
2. Аппак тып кыршан јаксаң
   Бетен куаш ашамас } 2 р.
   Безгя насып жарлар булса
   Тагда безне ташламас. } 2 р.

Тафтеляу.

Умѣренно.

159.
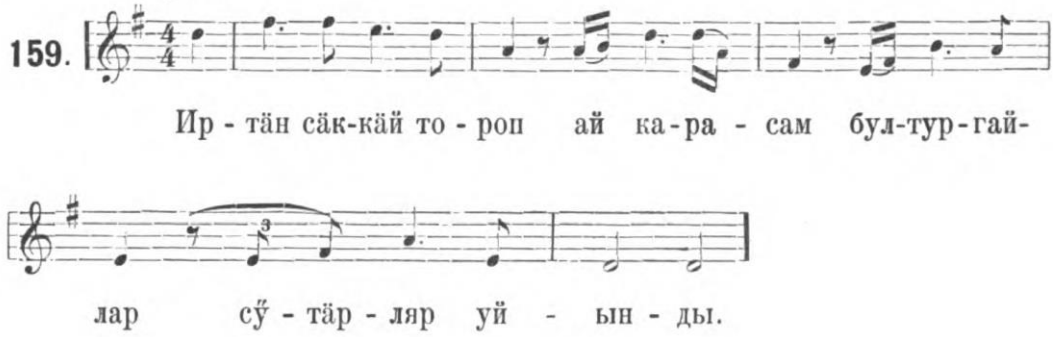
См. пѣсни №№ 26, 66, 67 и 179.

1. Иртän сäккäй тороп ай карасам:
Бул(буз)тургайлар сӯтäрляр уйынды;
Бызда-лагнай шулай уйнаридык,
Йанҕызлыкай кисярляр муйынды.

2. Ишыкаим алды киҥ йаланда
Ак куянларныҥ езе йок.
Бызныҥ белян уйнап кульган,
Дусишларныҥ инделагна аныҥ бере йок.

3. Ер желяки пшканча,
Ниндай емиш сӯйясец?
Ӯз'ӯзеҥне бӯтрӯб,
Ник бухатли куйясыҥ?

1. Вставши рано, я смотрю:
Синицы поютъ пѣсни;
И мы желали бы такъ же пѣть,
Но одиночество гнететъ насъ (рѣжетъ нашу шею).

2. Въ широкой степи предъ моей дверью
Нѣтъ слѣдовъ отъ бѣлаго зайца.
Со мной играли и смѣялись мои друзья,
А теперь ни одного нѣтъ.

3. Прежде, чѣмъ поспѣваетъ клубника,
Какую ты ягоду любишь?
Изнуряя самого себя,
Зачѣмъ ты такъ горюешь?

Утренно.

160.
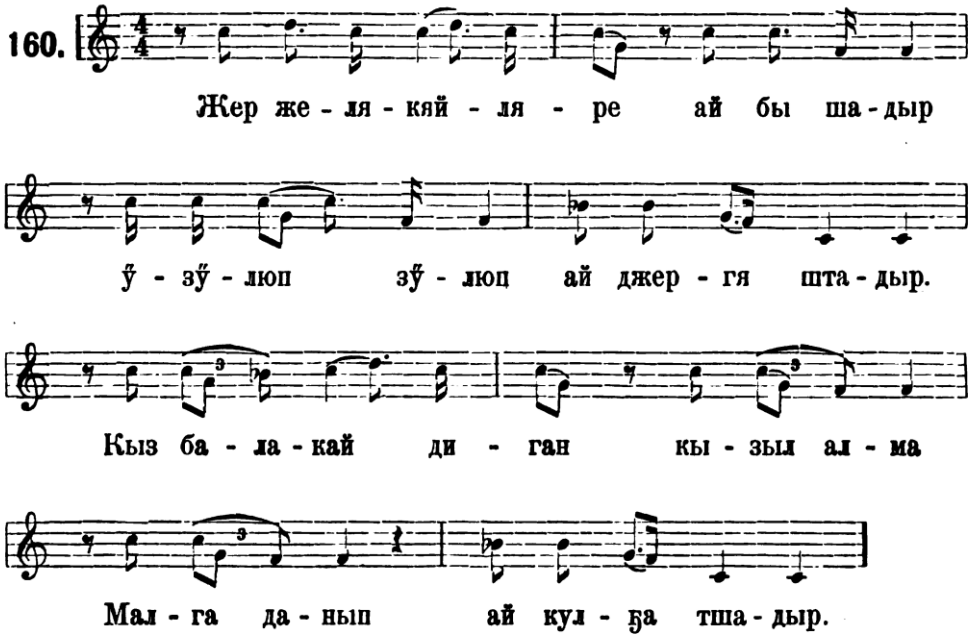
1. Жер желякяйляре ай пшадыр,
   Ӱзӱлюп (д)жергя тшадыр.
   Кыз балакай диган кызыл алма,
   Малгалданып кулӈа тшадыр.

2. Жыр жырладай дибук айтасыз:
   Жырны кайдан алып жырлаим?
   Злашып сурашып эй караим,
   Табалмасам займы алаим.

3. Алтын іяр атка тіяр,
   Тисäля йабыр итмäс.
   Елькнä жюрäк яш сакта,
   Басла басла китäр даур утқас.

1. Клубничка поспѣваетъ
   И, обрываясь, падаетъ на землю.
   Дѣвица, красное яблоко,
   Прельщаясь вещью, попадаетъ въ чужія руки.

2. Вы говорите, чтобы я пѣлъ пѣсню:
   Откуда взять мнѣ пѣсенъ и пѣть?
   Попробую поищу, спрошу,
   Если не найду, то взаймы возьму.

3. Золотое сѣдло и безъ потника
   Не портитъ у лошади спины.
   Сердце волнуется, пока молодо,
   Утихнетъ, утихнетъ, когда пройдетъ время.

Верхнеуральскаго уѣзда, пріискъ Гана.
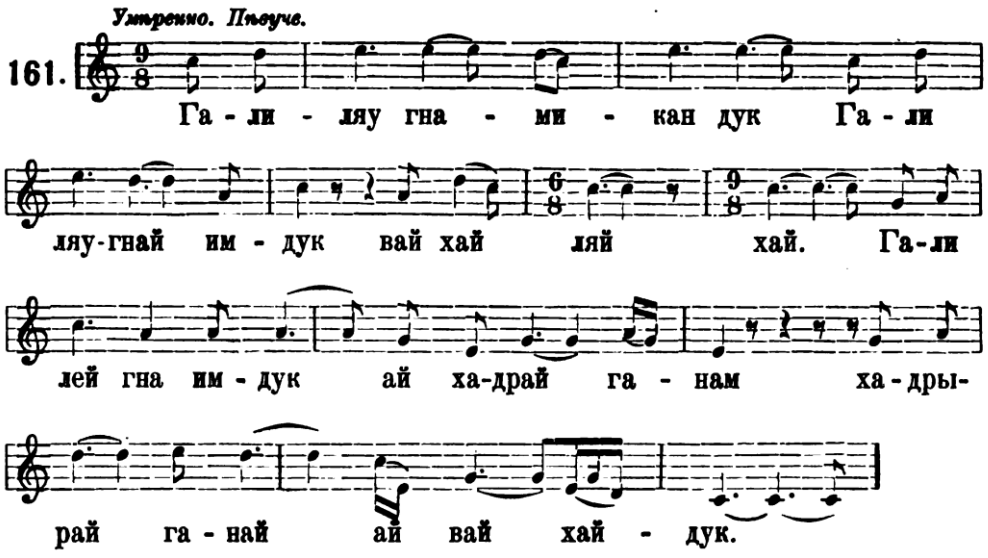
Касым тӯря. Орскаго уѣзда, дер. Темясова: жыр или куйляп (протяжная пѣсня).
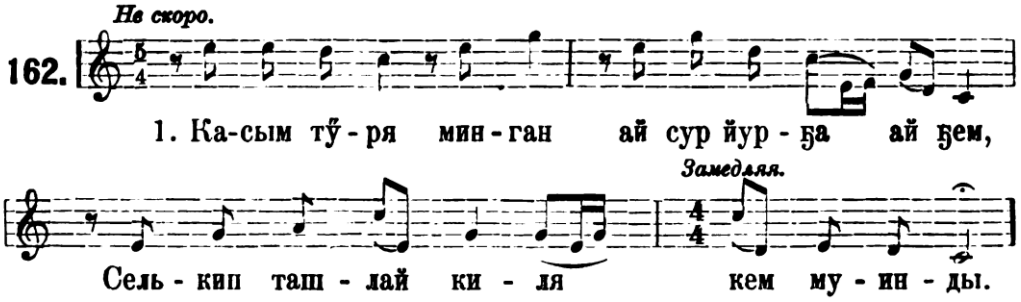
См. инструмент. мелодію № 91 и пѣсню № 178.

1. Касым тӯря минган ай сур йурҕа ай ҕем,
Селькип ташлай киля кем муинды.
Касым тӯря уафат булҕас
Ластыр-майор курсатыр уинды.
2. Алыстын киля карван Хиуадан (Бухардан);
Бызның без буирда ултрыу бәндәлярдән туҕыль Худайдан.

1. Касымъ-чиновникъ ѣдетъ на буромъ иноходцѣ,
Который идетъ, помахивая шеей.
По смерти Касыма-чиновника
Плацъ-майоръ показываетъ ученье.
2. Изъ далека идетъ караванъ — изъ Хивы (Бухары);
Что мы сидимъ здѣсь, — это не отъ людей, а отъ Бога.

Таштуҕай (каменный лугъ), жыр (протяжная пѣсня).
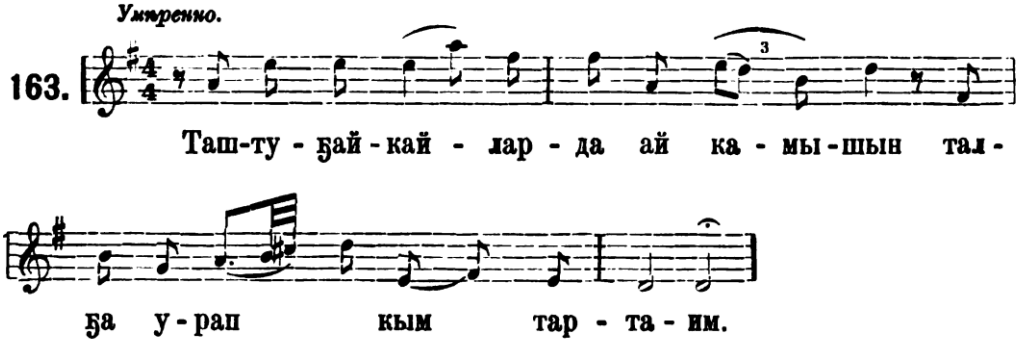
См. пѣсню № 165.

1. Таштуҕайкай kамыш талҕа урап тартаим.
   Жалан ерниҥ какук(ы) йук зир урап зирҕа kабат kайтаим.
2. Таштуҕайкай саунын буинда бурулуп бурулуп ускан бер улян.
   Йорт иллярем иска тышканда бер ультрам бер турам.
3. Таштуҕайла синыҥ kамышыҥны курайлаҕна итып тартаиk.
   Жаланҕна ирдын какукы йок, жӱр урманкайларҕа кайтаиk!
4. Кумышкна юзюк табы балдым азбарыскайлары утлыктын.
   Жарлаҕымда килип жарламаймым хасрятларым kайгым.

Сары сäс; жыр.

Не скоро.

164.
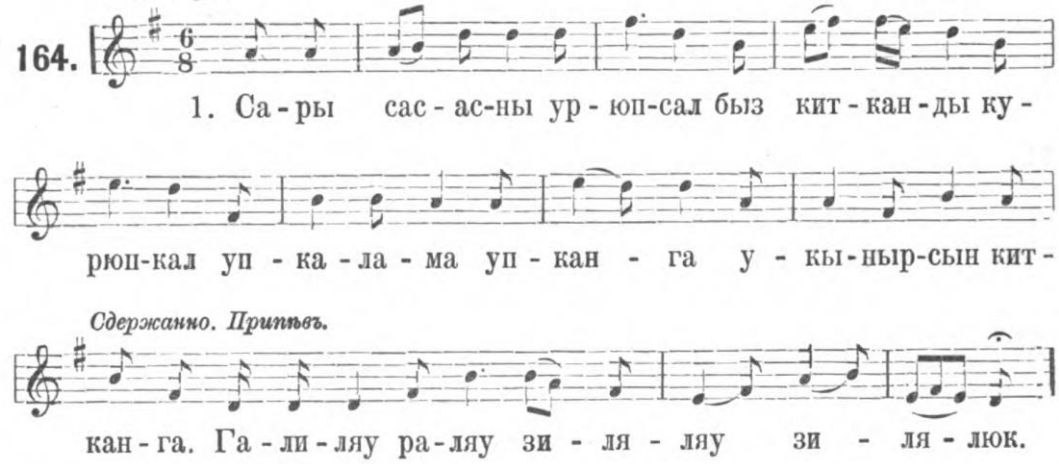
Сдержанно. Припѣвъ.

См. инструментальную мелодію № 97.

1. Сары сасас урюпсал;
Быз китканды курюпкал.
Упкалама упканга:
Укынырсын китканга.
Припѣвъ. Галиляу раляй зиляляу зилялюк.

2. Жӳргäн жерляр калд'инде,
Сарыса улян алдында.
Быз китканны карай карай,
Караса кузлар талд'инде.
Припѣвъ. Залиляу раляу зиляляу зилялюк.

1. Сплети желтые волосы;
Посмотри, какъ я ухожу, и оставайся.
Не сердись за мой поцѣлуй:
Будешь жалѣть, что я ушелъ.

2. Мѣста, куда я ѣздилъ, остались тамъ (сзади),
Впереди — желтоватая трава.
Смотрѣли, смотрѣли ея черные глаза,
Какъ мы отъѣзжаемъ, и устали.

Таштуҕай (Каменный лугъ № 2).

Умѣренно.

165.
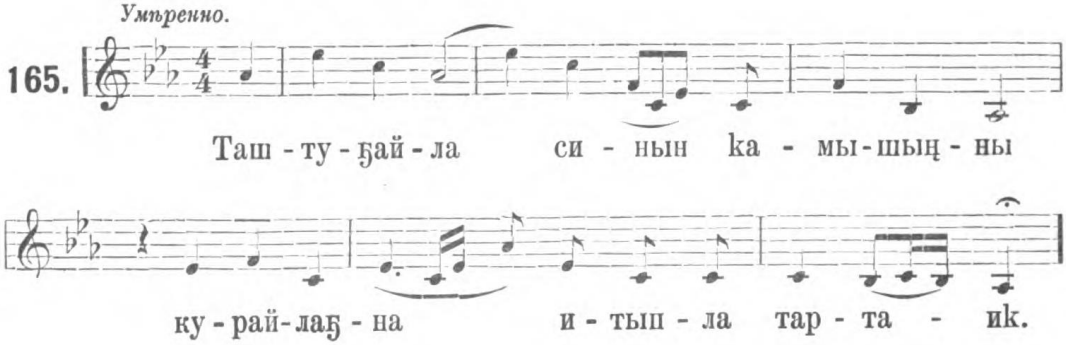
См. пѣсню № 163, строф. 3.

Протяжно.

166.
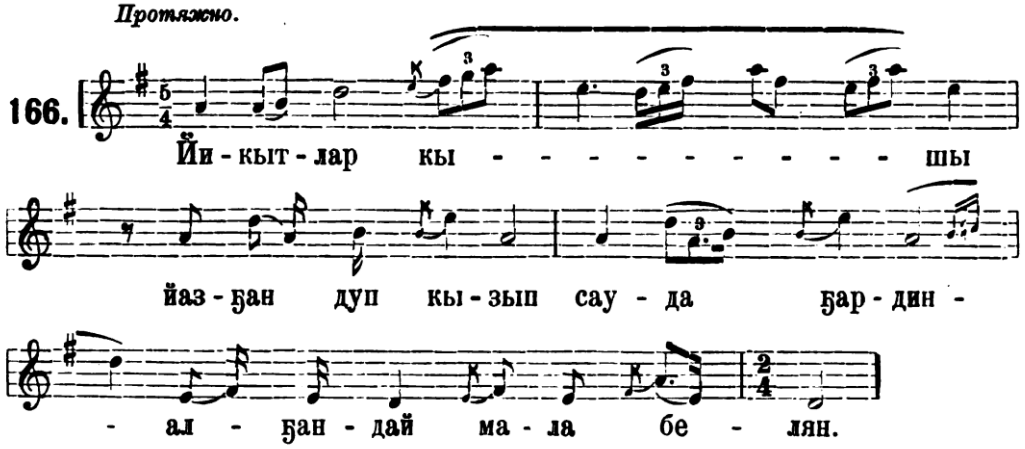
Протяжно.

167.
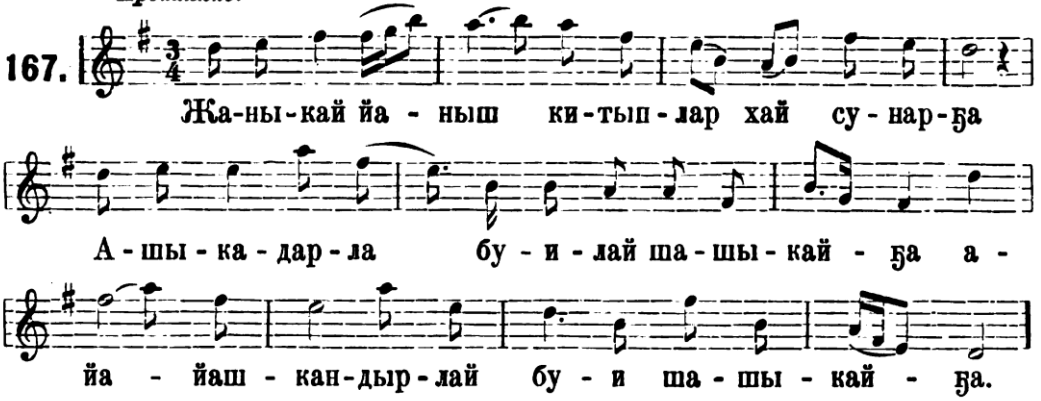
См. инструментальную мелодію № 104.

1. Жаныкай йаныш китты сунарҕа
Ашкадарда буи шашкаҕа,
Шашкаҕала китып шаҕитулды;
Башканаим калды йашкна.
2. Ашкадарда буи йатыуы
Кашбина туңмай йатыуы.
Шашкаҕала китып фанабулды,
Таштай кумдай (ҕундай) аның батыуы.

1. Душа моя, душенька ушелъ охотиться
За куницей по рѣкѣ Ашкадару,
Ушедши за куницей, умеръ мученически;
Моя головушка осталась молодою.
2. По Ашкадару яры (глубокія мѣста)
Лежатъ цѣлую зиму, не замерзая.
Ушелъ (онъ) за куницей и умеръ,
Утонулъ какъ камень или песокъ.

Ашкадар, варіантъ. Пріискъ Горяевыхъ, Орскаго уѣзда.

Протяжно, пѣвуче.
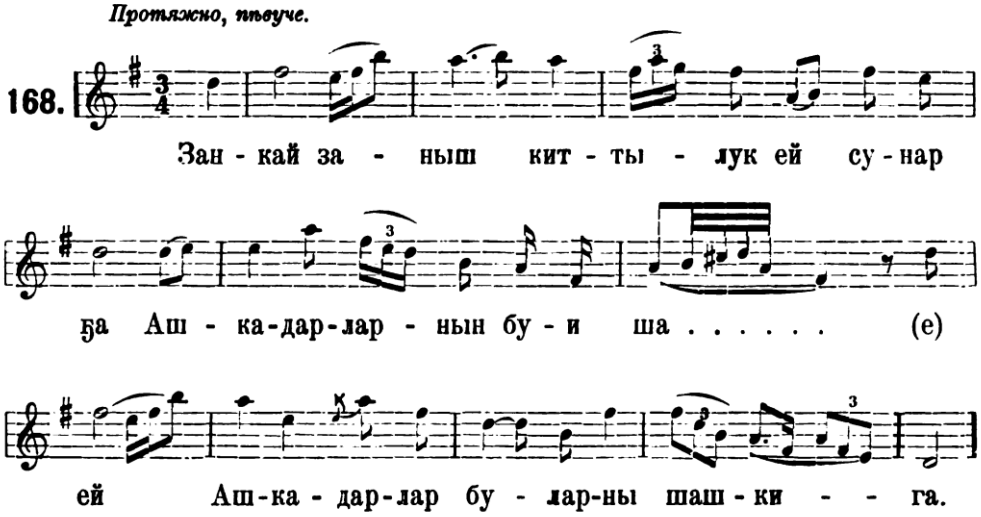
1. Заныкай заныш китты ей сунарҕа
Ашкадарларнын буи шашкига,
Шашкаларга китып уафат булды;
Башкнайларым калдук йашкнук.

2. Заныкай заныш китты ей сунарҕа
Ашкадарларнын йул белян.
Сур йаткайларын йасап саур идым,
Йасаплаҕна булмай кул белян.

1. Душа моя, душенька ушелъ охотиться
За куницей по рѣкѣ Ашкадару,
Ушедши за куницей, онъ погибъ;
Я осталась молодою съ своей головушкой.

2 Душа моя, душенька ушелъ на охоту
По дорогѣ, идущей вдоль Ашкадара.
Мысленно (сдѣлавъ видъ) я его ласкала бы,
Но невозможно ласкатъ рукою (потому что онъ умеръ).
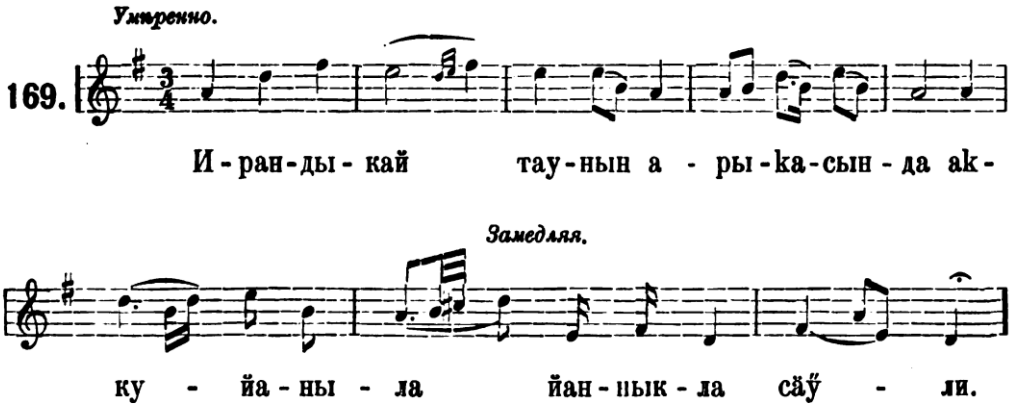
1. Ирандыкай [1]) таунын аркасында
Аккуйанла йанның сәули (сағали).
Шағыйлағна китып ғурубитуп:

Байғыр инде Биккул аулы.

2. Биккул дагна аулы зур аул,
Урамлары аның тараул;
Кайтырдағна идым бән илимә,
Алдын артын турған караул.

1. На хребтѣ Ирендыка
Бѣлый заяцъ остерегается звѣрей.
Шагій (имя Баракова) ушелъ, воры переведутся:
Разбогатѣетъ теперь Биккулова деревня.

2. Биккулова деревня большая,
Но улицы ея узки;
Я возвратился бы на свою родину,
Но впереди и назади караулы.

Бараков, варіантъ 1-й. Пріискъ Горяевыхъ, Орскаго уѣзда.

Протяжно.

170.
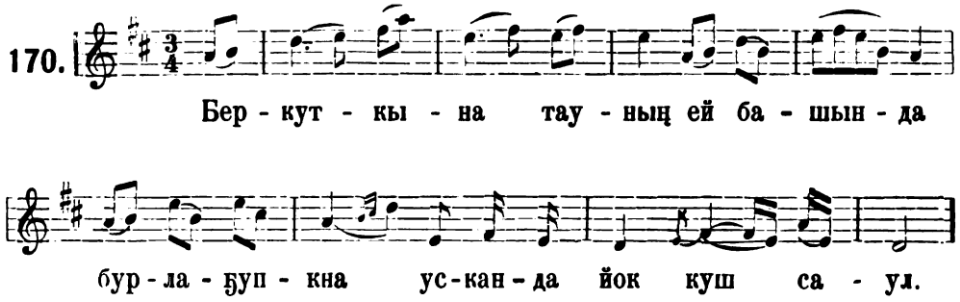
1. Беркуткна тауның(ей) башында
Бурлағупкна ускан куш саул.
Удаклағна йулға сәфәр сыктык:
Курыплай булмас заныкай хош сау бул.

2. Беркуткна тауның(ей) башында
Шаулай микан беркутның сәули?
Шағый мискин кытып ғуруби-тып:
Байғыр микан Биккулдын аулы.

1. На вершинѣ горы Беркутъ
Растутъ, переплетясь, два дерева.
Я выѣхалъ въ далекій путь:
Не увидимся, душа, прощай, будь здорова!

2. На вершинѣ горы Беркутъ
Шумятъ ли ея деревья?
Бѣдный Шагій ушелъ, воры переведутся:
Разбогатѣетъ ли Биккулова деревня?

Шаӈи Бараков, варіантъ 2-й. 1-й Бурзянской вол., Орскаго уѣзда.

Умѣренно.

171.
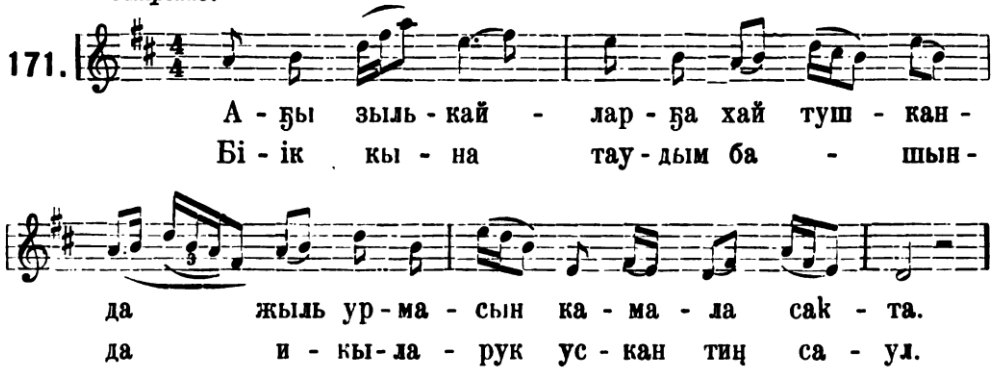
1. Бііккна таудым башында
Икыларук ускан тиң саул.
Жыраккна йулӈа сәфәр сыктым,
Калдын ӈна занышым хош сау бул.
2. Калырсында занышым(ей) калырсың,
Камышлардын йуллар (уйлар) салырсың;
Сўттин апак блакларынды
Кым кукрякларына салырсың.

1. На вершинѣ высокой горы
Выросли два одинаковыхъ дерева.
Выѣхалъ я въ дальній путь,
Осталась, душа, одна: прощай, будь здорова.
2. Останешься, душа, останешься,
Выстроишь изъ камыша избу;
Бѣлыя какъ молоко руки
На чью будешь класть грудь?

Протяжно.

172.
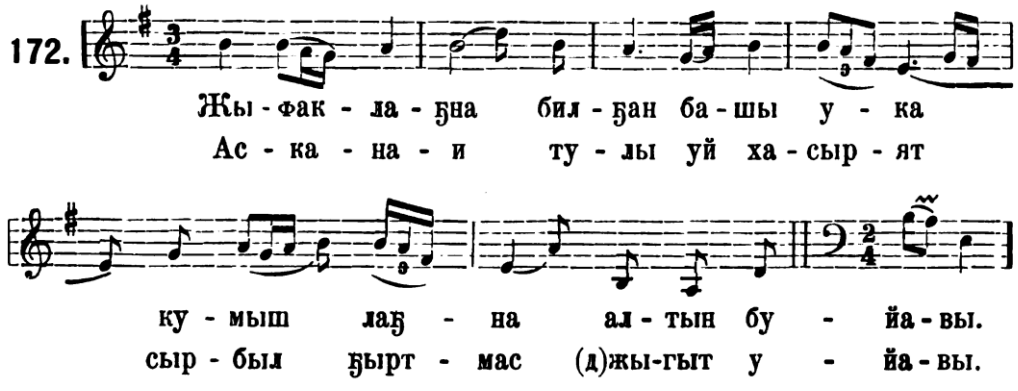
См. инструментальную мелодію № 73 и 74.

1. Жыфаклаӈна билӈал (бильбау) башыука
Кумыш люля алтын буйауы.

Äсканаи тулы уй хасрят,

Сырбыл ӈыртмас жыгыт уйауы.

2. Сакмарлаӈны синың буинда
Урлаплагнай юзä ak урдak.
Уйламаӈан сакта хисната йок,
Уйланисам жана йаш жӱрäк.

3. Табаkкна табak ak каӈыз:
Бурамбайдын йазӈан хатлары.
Бурамбайдын йазӈан хатын курып,
Лашалыр аул картлары.

1. На концѣ шелковаго пояса позументъ
Съ серебрянымъ и золотымъ отливомъ.
Хотя въ душѣ (внутри) полонъ думъ и горя,
Но не выскажетъ этого удалой молодецъ.

2. Сакмара, по твоимъ водамъ
Плыветъ противъ теченія утка.
Если не думать, и горя нѣтъ,
А подумаю, горитъ молодое сердце.

3. Листы и листы бѣлой бумаги:
Это — письма Бурамбая.
Увидѣвъ письма Бурамбая,
Плачутъ деревенскіе старики.

Умѣренно. *Скоро.*

173.
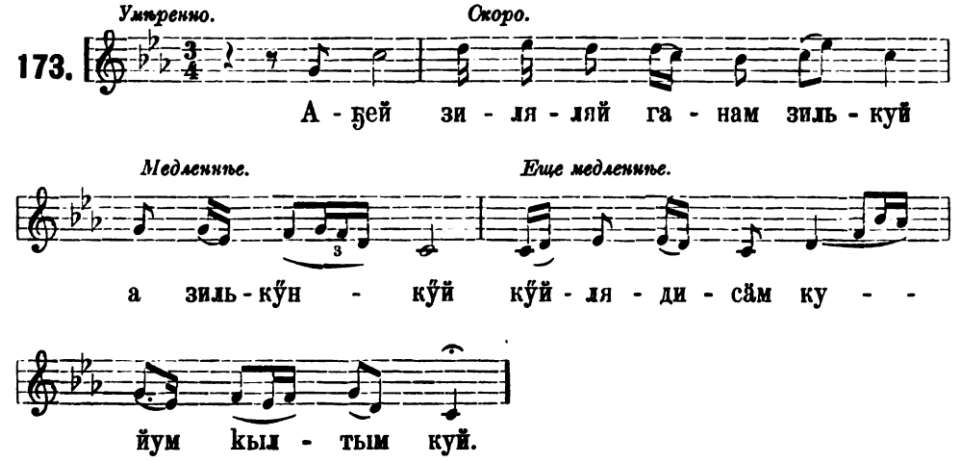
1. Зилляӈна зиляй зилькӯнкӯй,
Кӯйлядисäм куйум кылтым куй,
Фанилаӈна дӯндя сымайла,
Жӯрӧк каӈыуахыткайларда жылькынтый.

2. Йаз булмайды атлар жир сиӈмай,
Бер жилькынмай жыгыт миӈ зäкмäй.
Бызны кышы куӈыльтый,
Кайдан биликан ӈамель ульсанмай.

1. Плачь же, плачь, мотивъ, и волнуйся,
Я начну пѣть, упрямый мотивъ;
Прошлаго времени не воротишь,
Сердце веселится въ иное (свое) время.

2. Не бываетъ весны, если не заржутъ лошади;
Не радуется молодецъ безъ того, чтобы не раскраснѣться.
Людское сердце насъ угадываетъ,
Не давая себѣ точно отчета (откуда знаетъ, точно не опредѣляетъ).
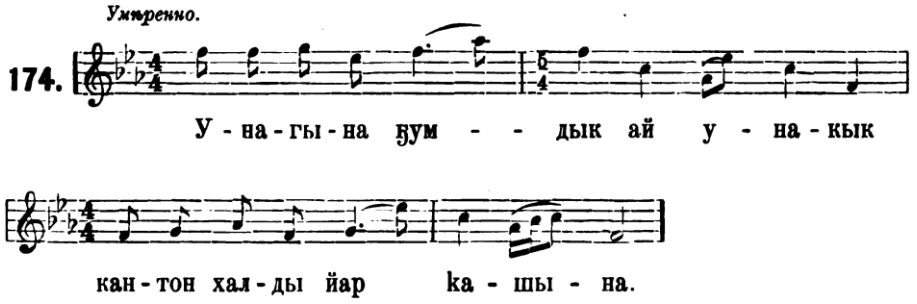
1. Уна ӈумдык унакык,
Кантон халды йар kашына.
Атам дус итып ишаӈма:
Кантон атаӈ дусы житар башыӈа.

2. Ескинаин йанса салкынсыу
Жанган журакка файдимыш.
Йok уда куруп kуанмасak,
Уйауда курйуу kайдимыш.

1. Новую рублевую монету и десять сердаликовъ,
Кантонный начальникъ придѣлалъ къ передку сѣдла.
Не надѣйся, кантонный, на друга отца:
Пострадаешь и черезъ друга отца.

2. Если горитъ у тебя внутри,
То холодная вода полезна для горячаго сердца.
Если не обрадуемся увидѣвъ во снѣ,
То какъ увидимъ на яву?

Протяжно.

175.
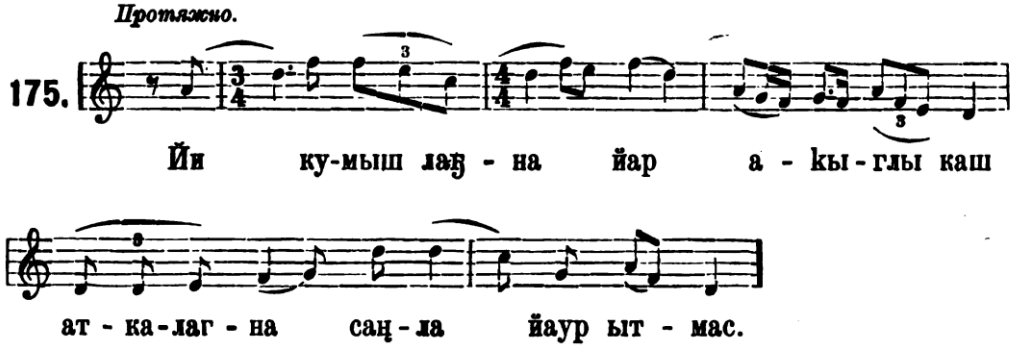
1. Кумышла йар акыглы каш,
Аткаӈна салсаӈ йабыр итмас,
Жильк(и)на журак мали иткас;
Басла басла китар даур' уткас.

2. Йуз илиля сумдан бишар (?) алтын акык
Куйдырдынла йар каӈшына
Атам дустым пар тип ишандын кантон
Атаӈ дусты житты башына.

1. Если серебряное сѣдло съ сердоликовымъ передкомъ
Ты положишь на лошадь, то не будетъ порчи спины (подпарины);
Веселится сердце въ свое время,
Утихнетъ, утихнетъ, когда пройдетъ время.

2. Золотомъ и сердоликомъ на 150 рублей
Ты велѣлъ обить передокъ сѣдла;
Кантонный, повѣрилъ ты, что есть у тебя другъ отца:
Другъ отца добрался до твоей головы.

Умѣренно.

176.
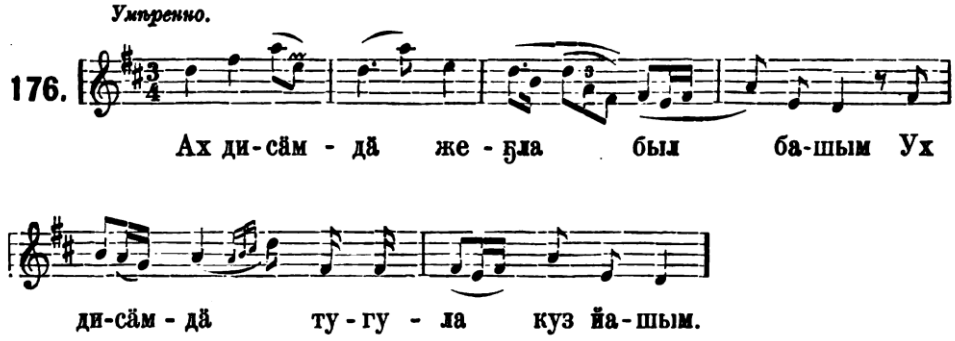
1. Ах дисämдä жеҕлай бул башым,
Ух дисämдä тугула куз йашым;
Бейҕämбärдä Йакуп зарлы иды,
Бендäлärдä бäни зарл(ы)'итты.

2. Аҕыйдыlkайларны урлаҕан,
Канатлары kызыл кук барли,
Уйнапkна кулюп калаиk,
Укындра турҕан купларни!

1. Когда скажу ахъ, плачетъ эта голова,
И когда скажу ухъ, проливаетъ слезы;
Пророкъ Іаковъ былъ грустенъ,
Но и меня люди заставили грустить.

2. Плывущая вверхъ по Бѣлой [1]),
Красноперая сизая рыба
Наводитъ на раздумье многихъ,
А люди все играютъ да смѣются!

Жыр (протяжная пѣсня).

177.
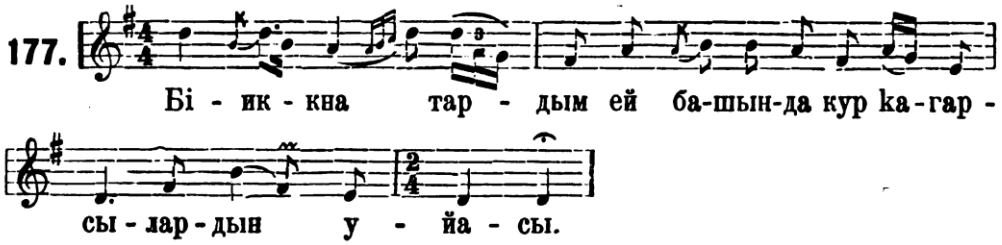
1. Бiик кна тауның башында
Кук карсыҕалардын уйасы;
Рахатлары йук йук мех(а)наты куп
Бу уафасыз фани дунйада.

2. Йашиль кна куйма кунджа баулы
Кызыл тура киряк жикмага;
Заманалар аур фитналар куп:
Дусиш киряк дундя кутмаҕа.

1. На вершинѣ высокой горы—
Гнѣзда пестраго (сипяго) сокола;
Наслажденiй нѣтъ и нѣтъ, а хлопотъ много
Въ этомъ безжалостномъ свѣтѣ.

2. Нужно запрягать съ красной дугой
Зеленую повозку съ ременными постромками;
Времена стали тяжелыя, огорченiй (дрязгъ) много:
Друзья нужны, чтобы жить на свѣтѣ.

Кахым тӯря.

Не очень скоро.

178.
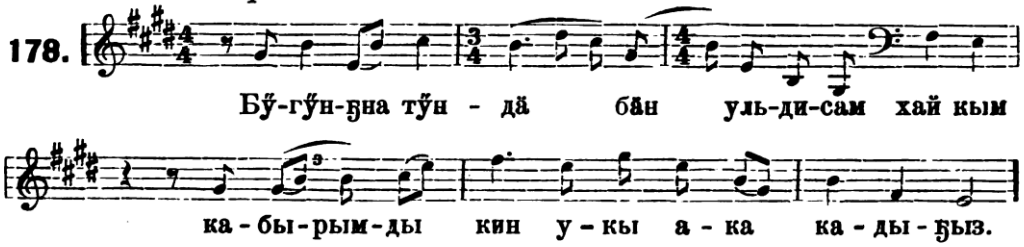
См. мелодіи №№ 91—92 и 162.

1. Бӯгӯн тӯндӓ бӓн ульсам,
Кабырымды кин кадыӈыз,
Башы сума зифа таш куйаӈыз

Исимымды шуӈа йадыӈыз.
2. Бӯгӓсӓ тӯндӓ тушумда
Белякӓй ӈна желӈа буйладым,
Ӓлля тушум алля уйаум
Тиӈ тушум белян уйнамын.

1. Если сегодня ночью я умру,
Вырыйте глубокую могилу,
Поставьте хорошій камень съ гладкимъ верхомъ
И имя мое напишите на немъ.
2. Сегодня ночью во снѣ
Я шелъ по маленькой рѣчкѣ,
Не знаю, во снѣ или на яву
Игралъ я съ товарищами.

Умеренно.

179.
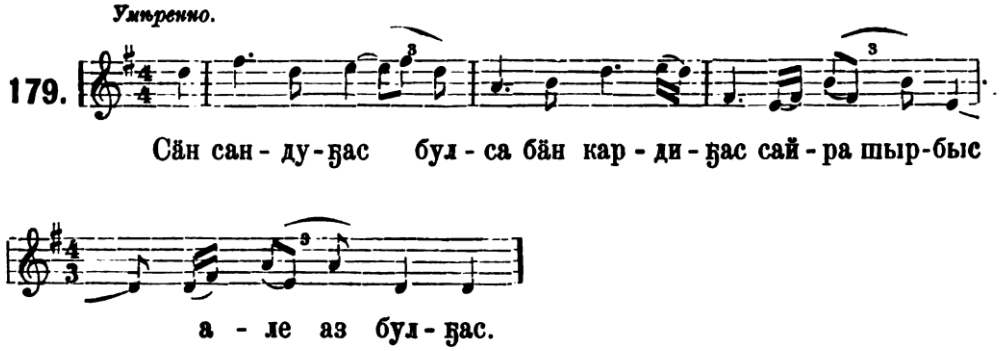
См. мелодіи №№ 26, 56, 67 и 159.

1. Сӓн сандуӈас булса бӓн кардиӈас
Сайрашырбыс ӓле аз булӈас;
Кем ӈумыры белян кым юрӯсӯӈ,
Узи узи ӈумыры аз булӈас.

2. Аӈыйзыль сине кисканда,
Блаӈым талды бӓним ишканда;
Гакылым бӯтӯп хушим китты,
Уткан ӈумырым иска тушканда.

1. Ты — соловей, я — ласточка,
Попоемъ еще, если мало;
Чьей жизнью станешь пользоваться,
Если собственная жизнь коротка.

2. Когда я переѣзжалъ тебя, рѣка Бѣлая,
Устала моя рука оттого, что гребла;
Умъ пропалъ, разсудокъ исчезъ,
Когда вспомнилась мнѣ прошлая жизнь.

Гылим йаза — имя дѣвки, которую укралъ разбойникъ и которой потомъ не нашли.

Не скоро.

180.
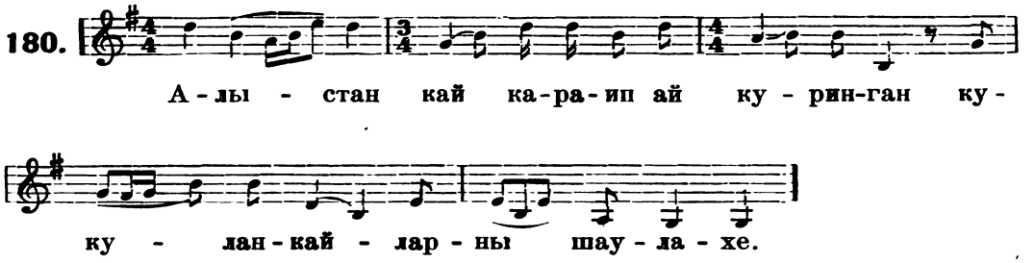
1. Алыстан karaип kуринган
Кукуланкайларнын шаулахе;
Журт иле исина тушкан сакта
Журуй микан kурла каудахе.

1. Издали виднѣется что-то черное,
Это — тѣнь зеленыхъ травъ;
Когда вспомнится ему родина,
То онъ идетъ и шатается (?) туловищемъ.

2. Баксысында ускан бадьан аӷас,
Бадьаны бӱтхӓ тал кыбык;
Газизлаӷна башы китып барды
Заклат салып ейган мал кыбык.

2. Въ саду выросло бадьянное дерево,
Когда плоды кончились, оно стало какъ тальникъ;
Бѣдная его голова ушла
Все равно, какъ вещь, отданная въ закладъ.

Умѣренно.

181.
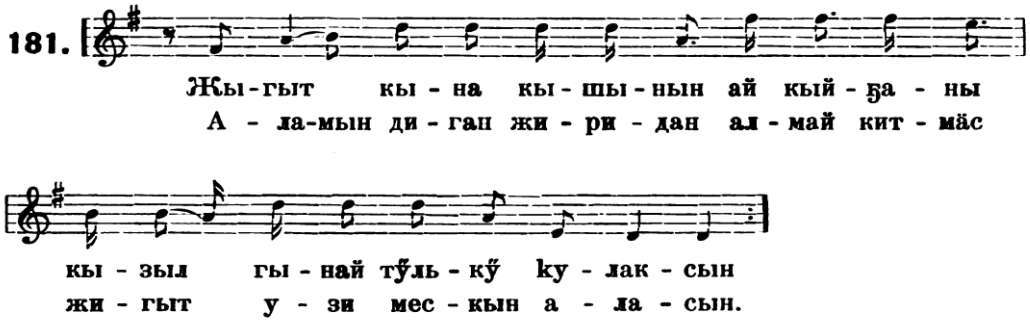
1. Жыгыт кышынын кыйӷаны
Кызыл тӱлькӱ кулаксын;
Аламын диган жырдан алмай,
Китмäс жыгыт узи мескин аласын.

1. Молодецъ надѣваетъ
Краснолисію шапку;
Молодецъ не уйдетъ, не поживившись,
Оттуда, гдѣ надѣялся на поживу.

2. Хауадинкай ускан кубеляк,
Канатынның усу туӈаряк.
Мал ӷайӷысы бызга кайӷы тугыль,
Баш кайӷыӷы бызӷа куберяк.

2. Крылья бабочки, летающей по воздуху,
На концахъ круглы.
Горе отъ имущества для насъ не горе,
У насъ есть другое горе, побольше.

Армейская пѣсня, которую пѣли Башкиры, когда собирались въ армію при существованіи башкирскаго войска.
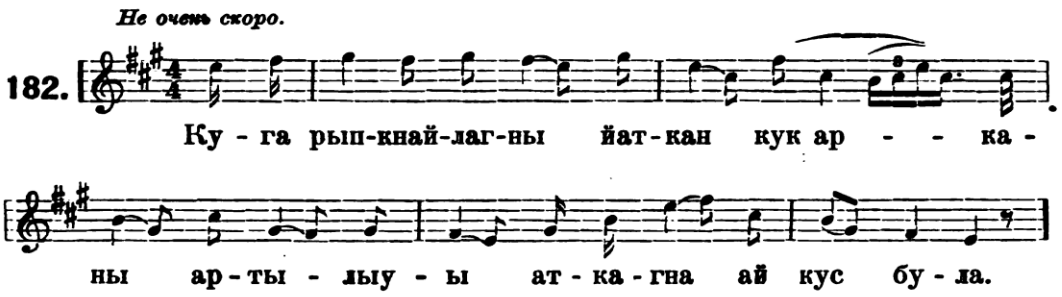
1. Кугарыпкнай йаткан кук
Арканы артылыуы атка кус була;
Уткаҥнай ҕумырыннын билгасы йок:
Таң ата да дахи кис була.

2. Бäн сандуҕас идым уз илимда,
Бäн сайҕаймын кышы жиримда;
Ak жумуртка кибык тагармала тип,
Ризык мескин йурюта куп йергä.

1. Переѣхать синій Сыртъ (горный хребетъ на Уралѣ)
Для лошади тяжело;
Отъ минувшей жизни нѣтъ и признаковъ:
Разсвѣтаетъ и темнѣетъ (т. е. только и помнится, что день да ночь).

2. Я былъ соловьемъ на своей родинѣ,
А на чужой сторонѣ желтѣю;
Какъ бѣлое яйцо катитъ меня
Злая судьба и таскаетъ по многимъ странамъ.
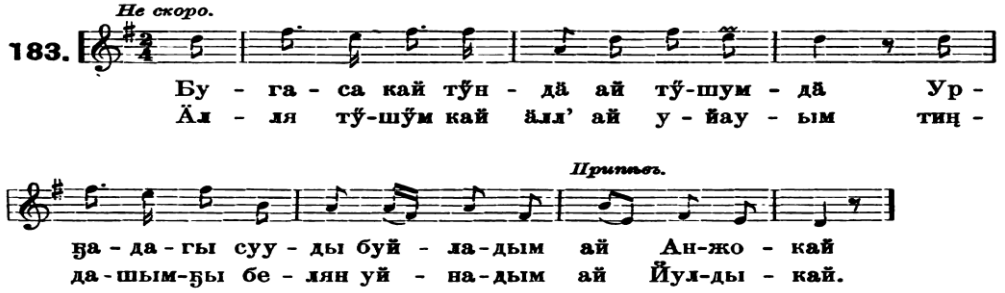
1. Бугаса тӱндä тушумда
Урҕада сууды буйладым
Анжокай;
Äлля тӱшӱм äлля уйауым,
Тиңдашим белян уйнадым,
Йулдыкай.

2. Урҕадаҕы сыудын буинда
Илиля буҕула ускан бер улян,
Анжокай;
Журт илим искä тушкан сакта
Анадан йаңы тыуҕандай булам,
Йулдыкай.

3. Урҕадахы сыуды сыкканда
Камысым жатып калды каирлып
Анжокай;
Камысым ӱсюн кайҕырмаймын:
Тиң тушум калды аирлып,
Йулдыкай.

1. Сегодня ночью во снѣ
Я шла вдоль по рѣчкѣ Ургѣ,
Анжокай;
Не знаю во снѣ, не знаю на яву,
Играла я съ другомъ,
Юлдыкай.

2. По теченію рѣчки Угры
Склоняется и гнется трава,
Анжокай;
Когда вспомню свою родину,
То дѣлаюсь точно новорожденная,
Юлдыкай.

3. Когда переходишь рѣчку Ургу,
Камышы ложатся пригибаясь,
Анжокай;
Я о камышѣ не тужу:
Я съ милымъ (другомъ) разлучилась,
Юлдыкай.

Протяжно.

184.
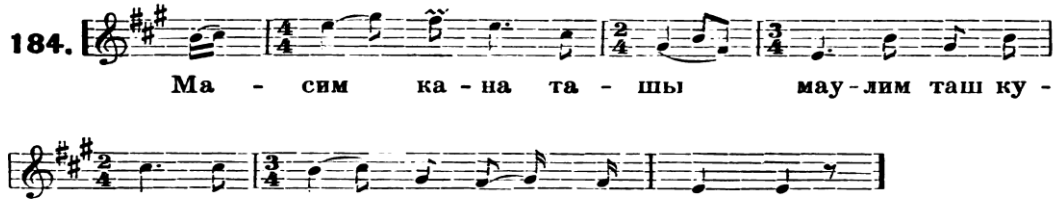
1. Масимҕна[1]) ташы маулим таш,
Кумышкна йу(з)дук маржин каш;
Бармакаим камыш йузун куйаш,
Аккыларын камиль ўзўң йаш.

2. Йугрыпка сыктым саҕылга
Турысайҕна атыңны езларга.
Исänникäй белян саулы киряк
Хыз (сыз) туралар белян бызларга.

1. Камень горы Масимъ — Божій камень,
Серебряный перстень съ коралловымъ камнемъ;
Палецъ твой какъ камышъ, лицо какъ солнце,
Умъ твой въ полной силѣ, самъ ты молодъ.

2. Я бѣгомъ взобрался на гору
Искать твою гнѣдую лошадь.
Жизнь и здоровье нужны
И вамъ, господа, и намъ.

Умѣренно скоро.

185.
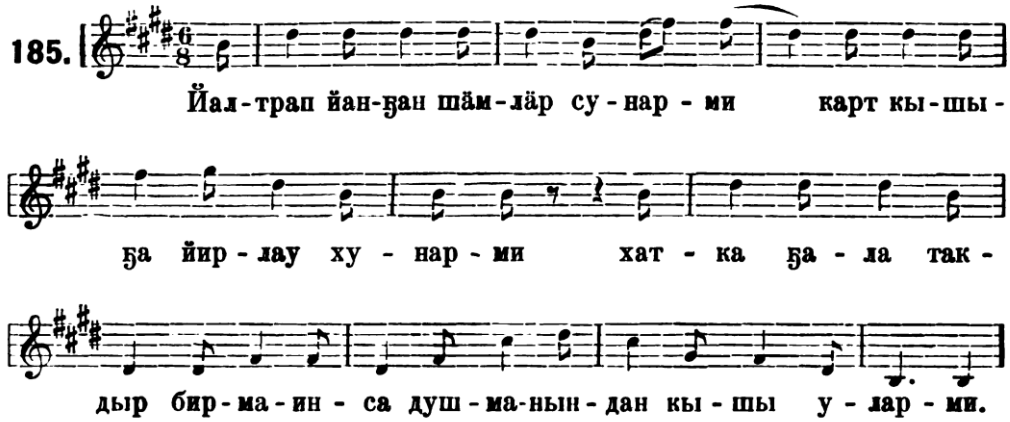
1. Йалтрап йанҕан шämлäр сунарми
Карт кышыҕа йирлау хунарми!
Хаткаҕала такдыр бирмаинса,
Душманындан кышы уларми?

2. Уассäмаи белян уальфажир[1])
Кук белян таңның исмидур,
Синын куңлим älля нисик,
Бäним куңлим бизмайдур.

1. Ярко горящія свѣчи развѣ тухнутъ?
Пропѣть старику не штука!
Пока нѣтъ воли Божіей,
Развѣ умретъ человѣкъ отъ враговъ?

2. «Клянусь небомъ и зарею»,
Это — названіе неба и разсвѣта,
Не знаю, каково твое расположеніе,
Но мое расположеніе не измѣняется.

Довольно скоро.

186.

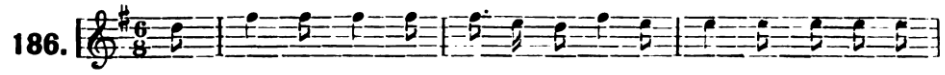

Би - тыр-бур-дан киль - га-ны ма-ру-вар таш-ның, ба-ға-ла-

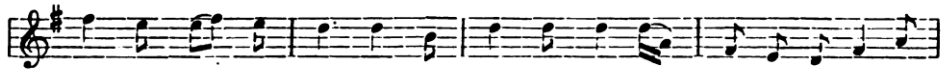

ры кый-мат хур - ту-гыл, кай - да-лағ - на йу - ру-саң, ба-хыт ки-
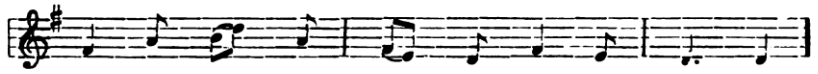
ряк, ба - хы - ты бар ир - ляр хур - ту - гыль.

1. Битырбурдан кильган марувар ташның,
Баҕалары кыймат хур тугыль;
Кайдалагна йурусаң, бахыт киряк,
Бахыты бар ирляр хур тугыль.

1. Изъ Петербурга привезенъ дорогой камень,
Цѣна его большая, не малая;
Куда ни поѣзжай, счастье нужно,
Счастливый человѣкъ не плохой человѣкъ.

2. Кугарып йатkан кугаркá
Ирандыкайтаунын Беркуты
Йасыла йаҕла йаурын,

Ах малинки (русское слово) буржан жыгыты.

2. Гора Беркутъ въ хребтѣ Ирендыкъ
Съ своей синѣющей вершиной
Раскинулась точно широкими плечами,
Ахъ, маленькій бурзянскій молодецъ.

Умѣренно.

187.

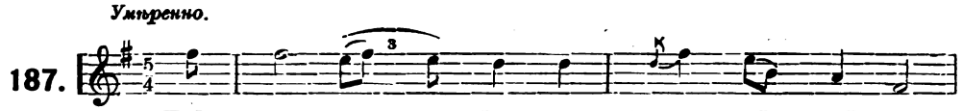

Бак - са - лар - да йи-мыш биш - май тый-лар

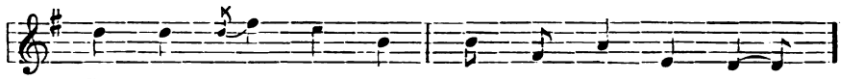

кӱн тӱш - май - лук ми - кан - да ал - ма - ҕа.

1. Баксаларда йимыш бишмайтыйлар,
Кӱн тушмайлук микан алмаҕа;
Сафарларда теляк макбул тыйлар:
Хар сафарлар йалбар Аллаҕа.

1. Говорятъ, въ саду ягода не созрѣваетъ,
Вѣроятно, не попадаетъ солнце на яблоки;
Говорятъ, молитва полезна во время путешествія:
Въ каждомъ путешествіи молись Богу.

2. Буз турҕай усар хауаҕа
Тасбих айтып тушар бисарà;
Тугыль тала йашим кайгырма:
Башим Алла ишина нійсара.

2. Воробей летитъ по воздуху
И спускается, славя (Бога);
Не омрачай (реньше времени) моей беззаботной юности:
Противъ Божіей волинѣтъ средства!
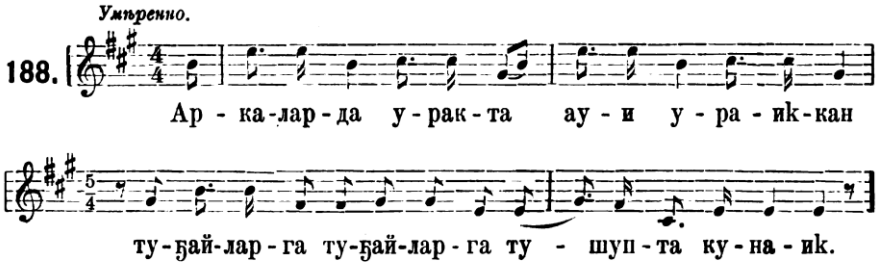
См. инструментальную мелодію № 125.

Аркаларда урак ураик,
Туҕайга тушуп кунаик.
Йулбуикаинан кышы кильҕан,
Таш уйнаткан кышы булаик.

Будемте жать на горѣ жатву,
Будемте ночевать на лугахъ.
Если человѣкъ пойдетъ по дорогѣ,
Будемте играть какъ бы въ камешки.

Жиңыль-куй. (№№ 189—195).

Курташ — довольно высокая гора въ южномъ Уралѣ близъ города Верхнеуральска.
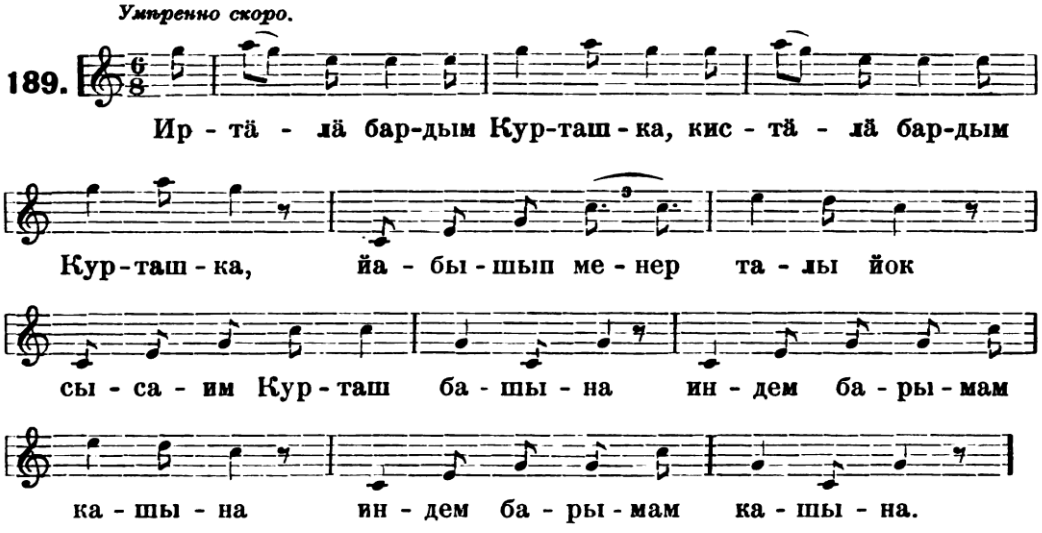
См. инструментальную мелодію № 108.

Иртäлä бардым Курташка,
Кистäлä бардым Курташка
Йабышып менер талы йок:
Сысаим, Курташ, башына,
Индем барымам кашына,
Индем барымам кашына.

Я утромъ ходилъ на Курташъ,
Я вечеромъ ходилъ на Курташъ
Искалъ, нѣтъ тальниковъ:
Оскверню, Курташъ, твою голову,
Больше къ тебѣ не приду,
Больше къ тебѣ не приду.

Пѣсня Ихбердина — это былъ старшина 2-й Бурзянской волости Орскаго уѣзда, ум. 1885 г.; онъ отравился отъ плохаго положенія дѣлъ и передъ смертью сочинилъ пѣсню.

Не очень скоро.

190.
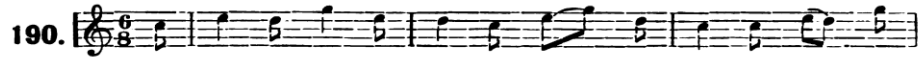
Кы - зыл ту-рат бе - лян кы - зы-л(ы) ку - кат йу - руй ми -
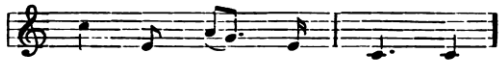
кан са - ғыл кы - зы - рып.

См. инструментальные мелодіи №№ 78—80.

1. Кызыл тур ат белян кызыл кук ат йуруй микан сағыл кызырып?
   Бряу йурый уйнап кулуп бряу йурый ейлип пугулуп.
2. Жифäк бильбау осу ука биллярында йурюп туз сине.
   Зауклы ғумыр даим даулäт беляч уз сине.

1. Гнѣдая и красносѣрая лошади погуливаютъ ли вмѣстѣ по горамъ?
   Одинъ живетъ играя и улыбаясь, другой живетъ сгорбившись и согнувшись.
2. Шелковый кушакъ съ позументомъ на концѣ пусть износится на твоей поясницѣ;
   Прекрасная жизнь пусть пройдетъ въ богатствѣ.

Гизнäкäй (зять).

Скоро.

191.
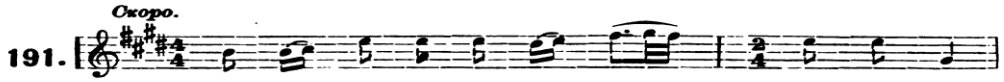
Ас-тыр - ха-нын си - йа - сы ғиз - нä - кäй

а - си бу - ла биш - мä - сä ғиз - нä - кäй

Два раза.
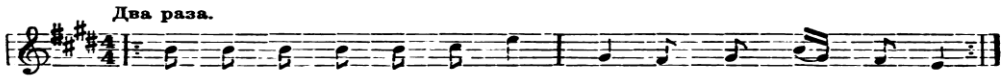
А - си бу - ла биш - мä - сä бал - ды - зын йан - гы-зын.

См. татарскіе варіанты № 5 (для скрипки) и № 50 (пѣсня).

1. Астырханын сійасы, ғизнäкäй,
   Аси була бишмäсä, ғизнäкäй,
   Аси була бишмäсä,
   Балдызын йангызын } (2 р.)

2. Альда вылай булмас идым ғизнäкäй
   Йаштан хышкым тушмаса, ғизнäкäй,
   Йаштан хышкым тушмаса,
   Балдызын йангызын } (2 р.)

1. Астраханскія вишни кислы, зятекъ,
   Если не спѣлы, зятекъ,
   Если не спѣлы, своячена одинешенька.

2. Я не была бы такая, зятекъ,
   Если бы не влюбилась въ молодости, зятекъ,
   Если бы не влюбилась въ молодости,
   Своячена одинешенька.

Въ слѣдующихъ пѣсняхъ мелодія татарскія, текстъ башкирскій. Жыр. Дер. Иткулова II-я Орск. у.

Не скоро.

192.
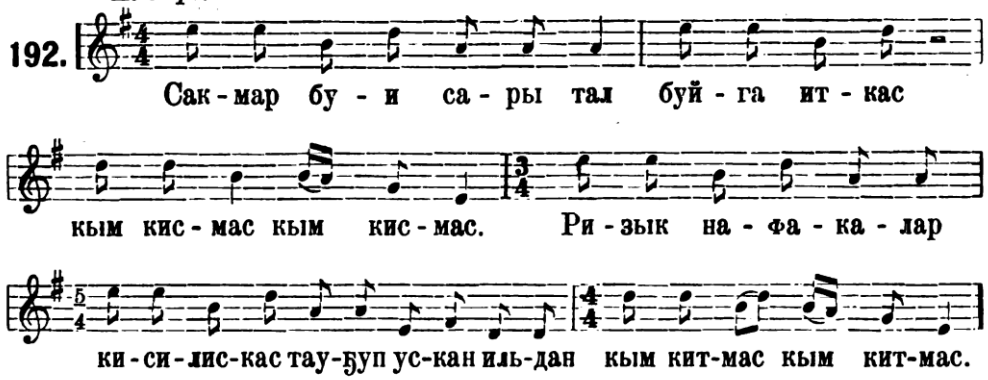
1. Сакмар буи сары тал
   Буйга йиткас
   Кым кисмас?
2. Ризык нафакалар кисилискас
   Тауғуп ускан ильдан
   Кым китмас?

1. По рѣкѣ Сакмарѣ кто не вырубаетъ
   Желтаго тальника, когда онъ подростетъ?
   Если прекратятся средства къ жизни,
   То кто не откажется отъ родины?

Гора Максимъ Орск. у.

Дов. скоро.

193.
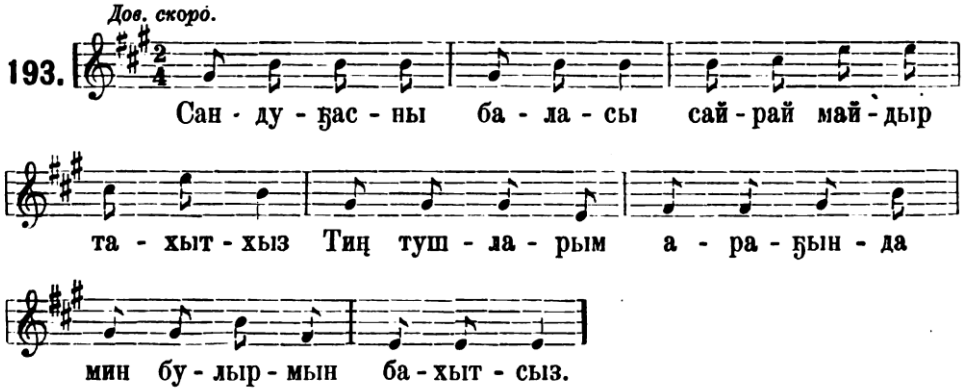
1. Сандуғасны баласы
   Сайраймайдыр тахытхыз;
   Тиң тушларым араҕында
   Мин буларымын бахытхыз.
2. Йаңғы фурма йарыңмы
   Халдым куғат билиңа:
   Ak куш кубык усаридым
   Тууп ускан илима.

1. Птенецъ соловья
   Не поетъ безъ мѣста (не сѣвши куда-нибудь);
   Между сверстниками
   Я буду несчастливъ.
2. Сѣдло новаго образца
   Я положилъ на спину сивой лошади:
   Какъ бѣлый лебедь
   Полетѣлъ бы я на свою родину.

Умеренно.

194.
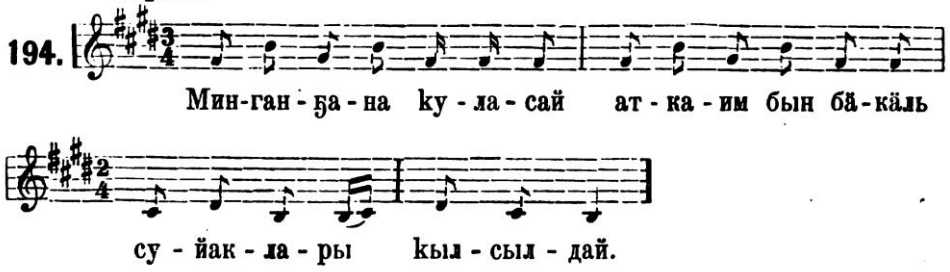
Менганғана куласай аткаим бын,
Бәкаль суйаклары кылсылдай
Тик йат сана жаным кышы
Шишитыр сильтарсуккайларым (?)
сылтырай.

Верховая моя лошадь мышистая,
У нея всѣ косточки шевелятся;
Полежи такъ (спокойно), душа моя,
. . . . . .

Не скоро.

195.
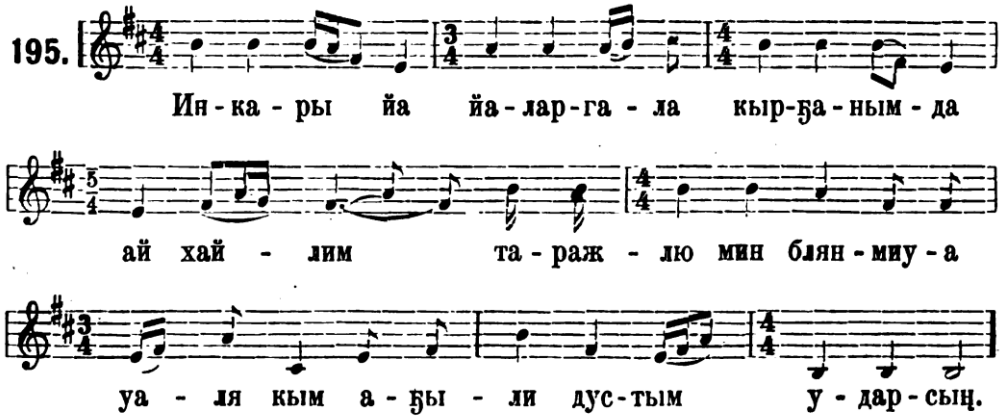
Инкары йарларга кырғанымда,
Таражлю блян міуа ударсың;

Ялларына килип назарын салса

Руфталаңмай (ульфатланмай) нисик тударсың!

Когда вступаешь за границу,
Изъ окошекъ тебѣ подаютъ фрукты (въ Бухарѣ);
Если она придетъ сама и обратитъ вниманіе,
Какъ утерпѣть, какъ не полюбить!

Мункӱй (жалобная, горемычная пѣсня).

196.
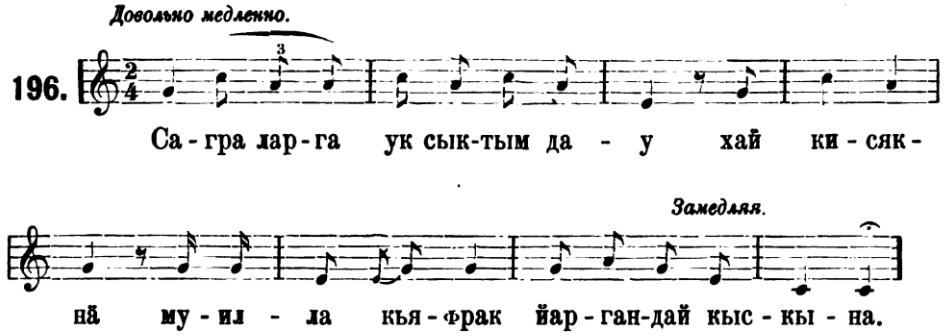
1. Саграларга ук сыктым дау хай кискна:
Муиллак йафрак йаргандай кискна;
Буный гажап хайран ишляр булды?
Кайгы хасрят китмай хискна.

2. Карангы тӱндӓ йуруганымдӓ:
Адаштырмай ирнын мижасы;
Адаштырмай ирьнын мижасы,
Адаштра дундя нужнасы.

3. Кыркынгы киля тау буйлап,
Кара каз киля куль буйлап;
Бӓним йуракайямны сары
Алды турли хасрят куп уйлап.

4. Йаикайгна буйлап йуры тургас,
Усуридым сабак уйинына;
Инды аткайгнам бахиль бул дип.
Белякӓйлӓрин салды муинны.

1. Я вышелъ на открытую степь:
Черемуха расцвѣла цвѣтами;
Что за удивительныя вещи, Боже мой, случились со мною?
Тоска-печаль не отходятъ отъ меня.

2. Я гулялъ темной ночью:
Вѣдь межа не дастъ заблудиться;
Межа — то не дастъ заблудиться,
Да нужда мірская собьетъ съ пути.

3. Полевой звѣрь идетъ по горѣ,
Казарки (гуси) летятъ вдоль озера;
Отъ большого горя
Мое сердце залило желчью.

4. Идя вдоль рѣки,
Попалъ я на мѣсто, гдѣ играютъ чебаки;
«Прости теперь, батюшка», сказалъ онъ (умирающій сынъ).
И положилъ руку на шею (обнялъ).

5. Ир кадырлары байлыкта;
Дундя кадырлары саулыкта;
Саулыкаим бäнин даулатым:
Бер Худаим удын йарылка.

6. Ниг' ауры икан был башым,
Ундап сулдап тарта куз йашым?

Турли хасрят уйны куп уйласам,

Дивуана булыр был башым.

7. Йам бирьукайина мисал икан,
Йат илларда йангыз ташлауы;

Илы урамлардын бряу киля:
Мисли Абдылгафур атлауы.

8. Исикайгнам китып бен утрам,
Хайран вуайран ишка аптрап:

—«Илама сана аткайгнам,
Шунда йазган бизгà туфырак».

9. Кым айтыркай икан саламымды,

Аткайгнам килип итсин дип?

Бер Худаим баңá йазган икан
Йангыз юрýп гумырын утсын дип.

5. Цѣна людей — въ богатствѣ,
Цѣна жизни — въ здоровьѣ,
Здоровье — вотъ мое богатство:
Будь милостивъ ко мнѣ, Господи.

6. Отчего у меня болитъ голова,
Изъ праваго и лѣваго глаза течетъ слеза?
Много будешь думать о каждомъ горѣ,
Съ ума сойдешь.

7. Все равно, что свою душу отдавать,
Оставлять на чужой сторонѣ (родственника);
По улицѣ кто-то идетъ:
Походка точно у Абдылгафура (сына автора).

8. Теперь точно безумный я сижу:
Ошеломленный удивительнымъ несчастіемъ:
— «Не плачь, мой батюшка,
Богъ велѣлъ мнѣ на этой землѣ лечь».

9. «Кто велѣлъ передать тебѣ мой поклонъ,
Съ просьбою, чтобы ты пріѣхалъ, батюшка?»
(Отецъ) «Господь судилъ
Одному мнѣ вѣкъ прожить».

Узункўй.

197.
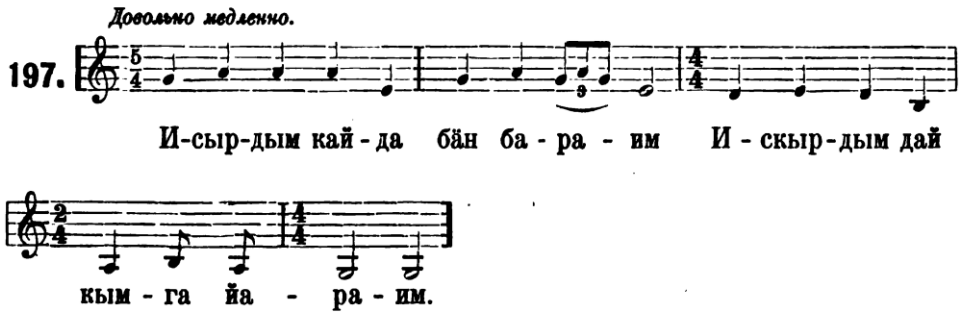
1. Исырдым кайда бäн бараим?
Искырдым дай кымга йараим?
Утыпкнай китты йаш гумырым:
Кайдан табып сатып алаим?
2. Китапларым китап истўндä,
Китапларым сталь[1]) истўндä;
Бäнин халларымды кышы бильмяй:
Бенсаргайдым ўсь кюн исинда.
3. Саграларгà ўскäн быр тиряк,
Йафаркай ирга тугуля;
Йакташим йок туганым бäним:
Йуракайларым ўзюля.
4. Öт дилгалардын аша сыктым,
Икы кулкаймá таш алып;
Кайтыр йулларма карай киттым:
Икы кузыкайима йаш алып.

1. Опьянѣлъ я: куда пойду?
Старъ я сталъ: для кого гожусь?
Прошла жизнь моя молодая:
Гдѣ найти и купить мнѣ ее?
2. Книги мои на книгахъ,
Книги мои на столѣ;
Моего положенія люди не знаютъ:
Я пожелтѣлъ въ три дня.
3. Въ саду выросло дерево,
Листья его падаютъ на землю;
Нѣтъ у меня ни земляка, ни родного:
Надрывается сердце мое.
4. Перешелъ я огненную рѣчку,
Набравъ въ обѣ руки камней;
Посмотрѣлъ я на дорогу, по которой долженъ вернуться:
Заплакали оба мои глаза.

Сочинена вмѣстѣ съ мелодіей пѣвцомъ Магафуромъ Башаровымъ лѣтомъ 1893 г.

Узункўй.

198. *Медленно.*
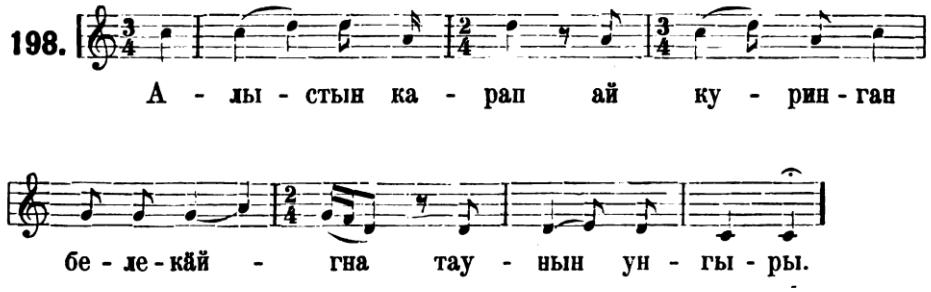
1. Алыстын карап (ай) куринган:
Белекăйгна таунын унгыры;
Йатларда йюрюп зайа ўтă
Бир маладес икыт ҕумыры.

2. Югрюпкна миндым эй тауларга,
Тау башкай кыйгас таш икап;
Дундя нуждаларын куплар курдым,
Талигасыз тауган баш икан.

3. Йаикайгна сыунын ашасында
Таңлар белян беря куш мунглана;
Исянгна юрюп саулар кайтсам,
Ніят бирир идым муллама.

4. Югрюпкна туштым удакка,
Кызарыпкнай бишкан гилякка,
Ир гилякаин берлáр капсам,
Йал булмасмы йанган йуракка.

1. Вдали что-то виднѣется:
То-пещера маленькой горы;
На чужой сторонѣ даромъ пропала
Жизнь одного молодца.

2. Бѣгомъ забрался я на гору,
На вершинѣ горы — острый камень;
Много нужды видѣлъ я,
Безъ счастья родившаяся голова.

3. На той сторонѣ рѣки Урала (Яика)
На разсвѣтѣ поетъ одна птица;
Если возвращусь живъ и здоровъ,
То дамъ приношеніе муллѣ.

4. Бѣгомъ спустился я въ оврагъ,
За красной спѣлой клубникой,
Которой если поѣмъ разъ,
Не будетъ ли отъ этого легче горящему сердцу.

Сочинена вмѣстѣ съ мелодіей пѣвцомъ Башаровымъ лѣтъ 20 назадъ.

Мункӱй (жалобная, горемычная пѣсня).

Протяжно.

199.

1. Кыр аркалардын йуртып киля
Кук сыртылай бури баласы;
Кайдадагнай барса пакуй бирмай
Ир арсланы атай баласы.

2. Мышагыркай таунын бійигы
Югрюп тушар сыугàк кыігы;
Сар(ы) ауру тугуль ӱзӱм белям,
Бул елга йанын кайигы.

3. Алыстын карап курингап,
Йаикайгна сыунын боулары;
Бäнин йуракайларым йанып бара,
Сундыралмай дарья сыулары.

4. Комышкна йар токамлы икан;
Магады-тӱря[1]) минган ат икан;
Карышы туруп йауап биря
Магады-тӱря кымнын заты икан.

1. Рысью бѣжитъ по хребту горъ
Волченокъ съ сивымъ хребтомъ;
Куда бы я ни пошелъ, не даетъ покоя
Дитя Иръ-Арслана (или «сынъ льва»).

2. Съ высокой горы Мышагыръ
Сайгакъ бѣгомъ спустился къ водѣ;
Самъ я знаю, болѣзнь эта — не желтуха,
А отъ горя нынѣшняго лѣта.

3. Вдали виднѣются,
Пруды рѣки Урала;
Сердце мое начинаетъ горѣть,
Не утушитъ его и рѣчная вода.

4. Обрывистый берегъ украшенъ камышемъ;
Магадій — чиновникъ ѣдетъ на лошади;
Выйди на встрѣчу и отвѣть намъ:
Что за птица — Магадій.

5. Бäлякäйгна куласаим,
Кышнашкна киля уйурга;

Магадытӯря йауап бирялирдá,
Тайанышкай икы буйурга.

6. Йашиль гна сана тырякты;

Тӯндá йурган ирлар йуракты;

Йаш йураккай инá сыдай алмай,

Йок нихматларга иляkты.

7. Куз булдысà саул бурлана,

Йаз булдыса таллар турланá;
Елама сана йанкайгнам:
Куз кырбыкайларын кырлана.

5. Маленькая моя лошаденка
Ржетъ и идетъ въ косякъ (часть табуна);
Магадій—чиновникъ даетъ отвѣтъ,
Подпершись въ оба бока.

6. Зеленыя сани устроены съ отводами;
Смѣлые мущины гуляютъ по ночамъ;
Не вытерпѣвъ со своимъ молодымъ сердцемъ,
Я подвергся небывалымъ хлопотамъ.

7. Осенью листья на деревьяхъ свертываются,
Весною тальники измѣняются;
Не плачь же, душа моя:
Рѣсницы изъ вѣкъ (глазъ) твоихъ выпадаютъ.

Узункӯй.

200.
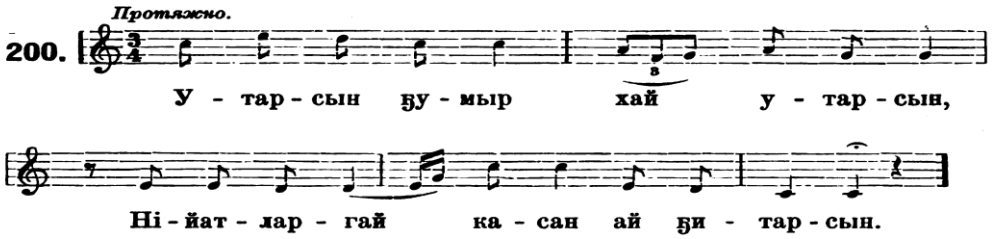
1. Утарсын ӷумыр утарсын,
Нійатларга касан ӷитарсын;
Мукадарьда йазган йазылмышны,
Курмаинса нихаль итарсын.

2. Сайрайгна килип сайрай кайта

Карлигаскай белян сандугас;
Дӯндя малы ӯсюн кайгырмаймын,
Гӯллю агызаларым саубулгас.

3. Алыстын карап курынган
Бійкайгна таунын билляре;
Ир икыт мискын кайтыр иды,
Еракай ирда калган илляре.

4. Китаик, дускай, ай китаик
Булгарадым Бухар утаик;
Душманым кубырак дуссиш адрак,
Сыр бильгыртмай дӯндя кутаик.

5. Алыстын карап курынган

Агидыль башы Ирамаль таш микан?
Мульдур гна мульдур туӷульган
Кузларымнын туӷульган йашмикан?

1. Пройдешь, жизнь моя, пройдешь,
Когда исполнишь то, что назначено;
Того, что написано на роду,
Никакъ нельзя не испытать.

2. Когда прилетаютъ, поютъ и когда улетаютъ, поютъ
Соловьи и ласточки;
Не тужу я о богатствѣ въ мірѣ,
Когда здоровы мои члены.

3. Вдали виднѣются
Вершины высокихъ горъ;
Бѣдный молодецъ вернулся бы,
Да далеко осталась его родина.

4. Поѣдемъ же, дружокъ, поѣдемъ,
Проѣдемъ, если согласенъ, Бухару;
Враговъ много, друзей мало,
Будемъ жить, не говоря никому ничего.

5. Не гора ли Иремель въ верховьяхъ рѣки Бѣлой
Виднѣется издали?
Неужели это слезы изъ глазъ
Текутъ да текутъ ручьемъ?

Узункӱй.
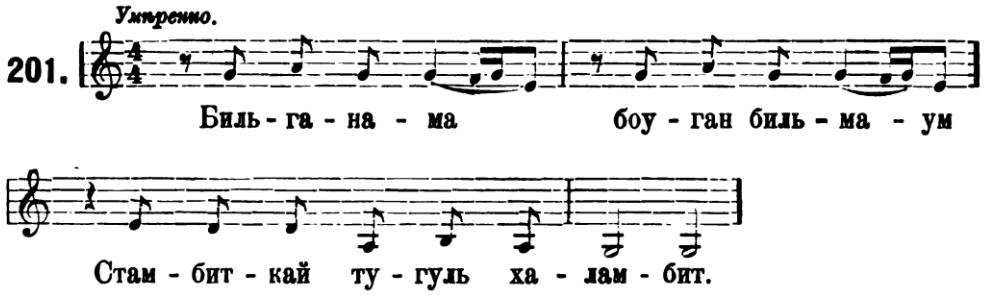
1. Бильганама боуган ай бильмаум,
   Стамбиткай тугуль каламбит;
   Агай инылярнын кадырина,
   Алларында куйлап турамбит.
2. Йуграгнай атлап бен килямин
   Сирямыкай ускан каиндын;
   Сары аурып йатып йабыкмадым,
   Бен йабыктым санын кайгындын.
3. Йаны дагнай салган гурнисаңды [1])
   Без бурамайинса кым бурай?

   Ӱзыганаин, дингай, матур булгас:
   Без уйнамаинса кым уйнай?

4. Ишикай гнам алды баганага

   Ат байладым тӱшюп кульсага;
   Ай-хай гна жикитка маладес:
   Матургна йарга кул сала!

5. Кумышкна йудук сыркаликаш- (таш)
   Кыйасынкай кильса сандык [2]) ас;

   Санынгнай кубык йумышак- тыльды,
   Булса булыр сары сандугас.

1. Кушакъ, которымъ я подпоясался,
   Не шелковый, а шерстяной;
   Въ честь своихъ братьевъ,
   Я пою передъ нимъ пѣсенку.
2. Я бѣгомъ пробираюсь
   Черезъ сырыя березы;
   Я похудѣлъ не отъ болѣзни,
   А похудѣлъ, соскучившись о тебѣ.
3. Вновь строющуюся горницу
   Если не мы, то кто будетъ устраивать?
   Ты сама, кума, красавица:
   Если не мы, кто будетъ играть съ тобою?
4. Слѣзая съ лошади, я привязалъ ее за кольцо
   Къ столбу передъ дверями;
   Ай да молодецъ джигитъ:
   Протягиваетъ руки къ красивой невѣстѣ!
5. Открой сундукъ, если хочешь надѣть
   Серебряный перстень съ сердоликовымъ камнемъ;
   Такой мягкій голосъ (языкъ), какъ у тебя,
   Бываетъ развѣ только у желтаго соловья.

Такмакъ тептярскій (по тептярски: кыскакъ).

202. *Довольно скоро.*
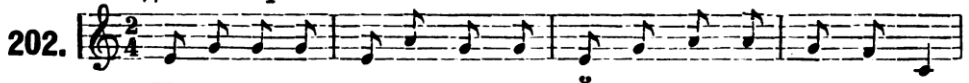
Иг-тай а-гай ар-ба-дын-да Йа-тып кал-ган бе-ри штан

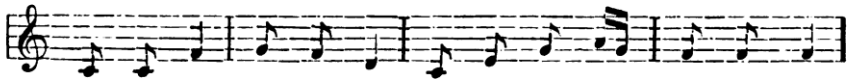

А-дун-дя за-лю-ли, Йа-тып кал-ган бе-ри штан.

1. Игтай аҕай арбандында
Йатып калган бери штан,
Адундя залюли,
Йатып калган бери штан.
Штанына ник кайгырсын:
Фахарниса бик куштан;
Адундя залюли,
Фахарниса бик куштан.
2. Игтай аҕай бура бурай
Уйга тугуль килятка,
Адундя залюли,
Уйга тугуль килятка.
Игтай аҕай йаш бисäсе
Фахарница билятка,
Адундя залюли,
Фахарница билятка.
3. Туркын туркын куйлар киля,
Агасында кара йок,
Адундя залюли,
Агасында кара йок.
Нихаль итсын Фахарниса
Алла кушкас сара йок,
Адундя залюли,
Алла кушкас сара йок.

1. Въ телѣгѣ дяди Игтая
Остались одни штаны,
Ай да люли,
Остались одни штаны.
О штанахъ ему нечего горевать:
Фахарница очень любезна,
Ай да люли,
Фахарница очень любезна.
2. Игтай рубитъ (лѣсъ)
Не на избу, а на амбаръ,
Ай да люли,
Не на избу, а на амбаръ.
Молодая жена дяди Игтая
Фахарница — блядь,
Ай да люли,
Фахарница — блядь.
3. Идутъ гуртомъ бараны,
Все бѣлые, черныхъ нѣтъ,
Ай да люли,
Все бѣлые, черныхъ нѣтъ.
Какъ же быть Фахарницѣ?
Такъ Богъ судилъ, ничего не подѣлать,
Ай да люли,
Такъ Богъ судилъ, ничего не подѣлать.

Узункўй бакалинскій (нагайбакскій).
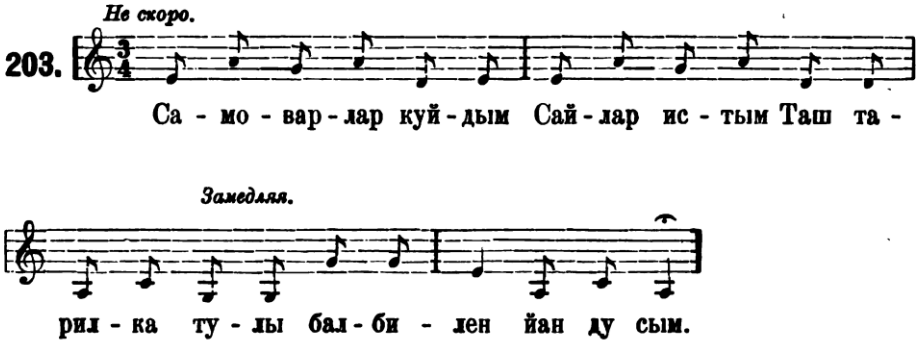
1. Самоварлар куйдым сайлар истым,
Таш тарилка тулы бáлбилен, йандусым.
Бу дынйакайларны кутсан иды
Йанын танын сиган йарбилен, йандусым.

2. Мäдрäсä йатып укыманыңны,
Тухбá дагнай белян Мульяны, йандусым?
Икыдагнай йарны тиңляр сауп
Кутсан иды фаны дуньяны, йандусым.

3. Бер сауган йарны эй кыганы
Хутна дагнай белян гарнитур, йандусым.
Ak гурнисаларнын есляринда
Зарландрып жырлай бер матур, йандусым.

1. Я поставилъ самоваръ, пилъ чай,
Глиняная тарелка полна меду, пріятель.
Чтобы такъ же сладко (какъ медъ) жить мнѣ
На этомъ свѣтѣ съ своей милой, пріятель.

2. Не читалъ ли ты, когда былъ въ медрессе,
(Книгъ) Тухба и Мулья, пріятель?
Любить бы двухъ красавицъ одинаково
И жить бы на этомъ только свѣтѣ, пріятель!

3. Любимая красавица одѣта
Въ бархатъ и гарнитуръ, пріятель;
Въ бѣлой горницѣ
Распѣваетъ одна красавица, пріятель.

Умѣренно.

204.
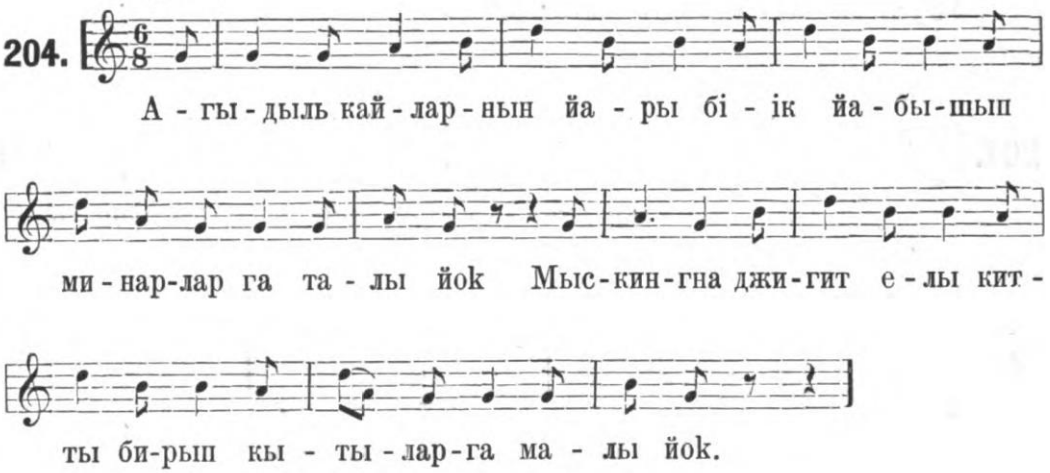
1. Агыдыль йары бііk йабышып минарларга талы йok.
   Мыскингна джигит елы китты бирып кытыларга малы йok.
   На рѣкѣ Бѣлой высокій берегъ, не за что уцѣпиться взбираясь: нѣтъ тальника.
   Бѣдный молодецъ заплакалъ и ушелъ: дать ему нечего.

2. Урманарга керсән (крисән) кыр сызғырып усак йапраклар сылкинсын.
   Кайда юрёсиндä йакшы йуры курып калган адам укынсын.
   Когда зайдешь въ лѣсъ, свисти, чтобы осиновые листья тряслись.
   Тамъ, гдѣ ходишь, ходи хорошо, чтобы весь народъ дивился (любовался).

3. Аклар каиндà кукляр тіин атырмáмын диды дулыдыр.
   Аклар белякаин муинга салып аирылмáм диды жилыдыр.
   На бѣлой березкѣ сѣрая бѣлка (говоритъ) — «не поддамся на выстрѣлъ» и прыгаетъ.
   Положа на шею бѣлую рученьку, она говоритъ: «не разстанусь» и плачетъ.

ÖZET

Bu çalışmada S. G. Rıbakov'un 1895 yılında yayımlanan *O poetiçeskom‘ tvorçestve Ural'skih‘ Musul'man‘* (tatar‘, başkir‘ i tipteriy) [Ural Müslümanlarının (Tatarlar, Başkurtlar ve Tipterler) Şiirsel Yaratıcılığı Hakkında] adlı makalesinde ve 1897 yılında basılan *Muzıka i pesni Ural'skih‘ Musulman‘ s‘ oçerkom‘ ih‘ bıta* [Yaşamlarının Ana Hatlarıyla Ural Müslümanlarının Müzikleri ve Şarkıları] adlı kitabında yer alan Tatar, Başkurt, Tipter ve Nagaybak şarkıları sesbilgisel, biçim-sesbilgisel ve söz varlığı bakımından art-süremli ve eş-süremli yöntemle incelenmiştir.

Çalışma Giriş ile birlikte 13 bölümden oluşmaktadır. Bölümlerin sonunda, Rıbakov derlemelerindeki şarkılar notalarıyla birlikte sunulmuştur. Giriş bölümünde tezin konusu, amacı ve yöntemi açıklanmıştır. İkinci bölümde 1875-1900 yılları arasında İdil-Ural bölgesindeki siyasî ve idarî, ekonomik, etnodemografik yapı açıklanarak müzik kültürü hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde İdil-Ural Türk lehçelerinden Tatar Türkçesi ve Başkurt Türkçesinin Türk dili sınıflandırmalarındaki yeri belirlenerek söz konusu lehçelerin ağızları ve Rıbakov'un derleme güzergâhının bu ağızlardan hangilerine dâhil olduğu belirtilmiştir. Dördüncü bölümde S. G. Rıbakov'un hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmiş ve bu eserlerdeki şarkıların günümüzdeki varyantları sunulmuştur. Beşinci bölümde Rıbakov derlemelerinin ses düzeni ve imlâ özellikleri ortaya konmuştur. Altıncı bölümde Rıbakov derlemelerindeki Türk kökenli kök biçim birimlerdeki ses olayları; yedinci bölümde alıntı sözcüklerdeki ses olayları art-süremli ve eş-süremli yöntemle değerlendirilmiştir. Sekizinci bölümde, Rıbakov derlemelerindeki biçim-sesbilgisel özellikler; dokuzuncu bölümde dilsel açıdan öne çıkan özellikler belirtilmiştir. Onuncu bölümde Rıbakov derlemelerindeki söz varlığı sınıflandırılarak sözcüklerin kullanım sıklığı ve varyantları tespit edilmiştir. On birinci bölümde, Rıbakov derlemelerindeki metinlerin tıpkı basım, çeviri yazı metni ve Türkiye Türkçesine aktarılmış metinler verilmiştir. On ikinci bölümde Rıbakov derlemelerindeki sözcüklerin

dizini eski Türkçe, Kıpçak Türkçesi, Harezm Türkçesi, 20. yüzyıl öncesi İdil-Ural Türkçesi, Çağdaş Tatar Türkçesi ve ağızları ile Çağdaş Başkurt Türkçesi ve ağızları ile karşılaştırmalı olarak sıralanmıştır. On üçüncü bölümde Rıbakov derlemelerinde öne çıkan sesbilgisel, biçim-sesbilgisel ve söz varlığı özellikleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sergey Gavriloviç Rıbakov, Rıbakov derlemeleri, Tatar Türkçesi ve ağızları, Başkurt Türkçesi ve ağızları, sesbilimsel değişim süreçleri, alıntı sözcükler, söz varlığı.

ABSTRACT

In this study, Tatar, Bashkir, Tipter and Nagaybak songs in Rıbakov's article *O poetiçeskom‘* tvorçestve *Ural’skih‘ Musul’man‘* (tatar‘, başkir‘ i tipteriy) [On the Poetic Creativity of the Ural Muslims (Tatars, Bashkirs and Tipters)] published in 1895 and in the book *Muzıka i pesni Ural’skih‘ Musulman‘ s‘ oçerkom‘ ih‘ bıta* [Music and Songs of the Ural Muslims, with an Outline of Their Life] published in 1897 are analyzed in terms of phonetics, morpho-phonetics and vocabulary by diachronic and synchronic method.

The study consists of 13 chapters, out of which one is the Introduction. At the end of the chapters, songs from Rıbakov's compilations are presented with their notes. In the introduction, the subject, purpose and method of the dissertation are explained. In the second chapter, the political and administrative, economic, ethnodemographic structure of the Idil-Ural region between 1875-1900 is explained and information about music culture is given. In the third chapter, the place of Tatar Turkish and Bashkir Turkish among the Idil-Ural Turkish dialects in the Turkish language classifications is determined, and the sub-dialects of these dialects and which of these dialects Rıbakov's compilation route belongs to are specified. In the fourth chapter, information about the life and works of S. G. Rybakov is given and the present-day variants of the songs in these works are presented. In the fifth chapter, the phonetic and orthographic features of Rıbakov's compilations are presented. In the sixth chapter, the phonetic changes in the root morphemes of Turkic origin in Rıbakov's compilations; in the seventh section, the phonetic changes in loanwords are evaluated by diachronic and synchronic methods. In the eighth chapter, the morpho-phonological features of Rıbakov's collections are presented; in the ninth chapter, linguistically prominent features are mentioned. In the tenth chapter, the vocabulary in Rıbakov's compilations is classified and the frequency of use and variants of words are determined. In the eleventh chapter, the texts in Rıbakov's compilations are given in facsimile, transliterated and transcribed into Turkish. In the

twelfth chapter, the index of the words in Rıbakov's compilations is arranged comparatively with Old Turkish, Kipchak Turkish, Khwarezm Turkish, pre-20th century Idil-Ural Turkish, Contemporary Tatar Turkish and dialects, and Contemporary Bashkir Turkish and dialects. In the thirteenth chapter, phonological, morpho-phonological and lexical features of Rıbakov's compilations are evaluated.

Keywords: Sergey Gavrilovich Rıbakov, Rıbakov collections, Tatar Turkish and dialects, Bashkir Turkish and dialects, phonological change processes, loanwords, vocabulary.